

ΔΙΕΘΝΕΣ ΣΥΝΕΔΡΙΟ ΓΙΑ ΤΗ ΡΩΣΙΚΗ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ

12-14 Απριλίου 2019 || Νομική Σχολή Αθηνών

**Οι αναρτήσεις στον ιστότοπο
www.congress1917.gr**

Πρωτότυπα κείμενα – μεταφράσεις

Ante Ciliga, Ettore Cinella, Renaud Garcia, Yaroslav Leontiev,
Viktor Kondrashin, Stephen Kotkin, Karl Marx, G.P. Maximoff, Konstantin N. Morozov,
Dmitry Rublev, A. Schreider, Teodor Shanin, Alexander Shubin, Isaac Steinberg

Θανάσης Γκιούρας, Αντρέας Κυράνης, Γιώργος Λιερός, Γιάννης Μηλιός,
Αντ. Μομφεράτος, Δημήτρης Μπεθαντής, Γιώργος Πετσάς

Η παρούσα ηλεκτρονική έκδοση έγινε με ευθύνη μερικών από τους συνέδρους

**Οι αναρτήσεις στον ιστότοπο
www.congress1917.gr**

Πρωτότυπα κείμενα – μεταφράσεις

Ante Ciliga, Ettore Cinella, Renaud Garcia, Yaroslav Leontiev,
Viktor Kondrashin, Stephen Kotkin, Karl Marx, G.P. Maximoff, Konstantin N. Morozov,
Dmitry Rublev, A. Schreider, Teodor Shanin, Alexander Shubin, Isaac Steinberg

Θανάσης Γκιούρας, Αντρέας Κυράνης, Γιώργος Λιερός, Γιάννης Μηλιός,
Αντ. Μομφεράτος, Δημήτρης Μπελαντής, Γιώργος Πετσάς

Περιεχόμενα

Εισαγωγικό σημείωμα	9
A. Οι αγρότες, η αγροτική κοινότητα και η επανάσταση	
Καρλ Μαρξ: Προσχέδια για μια απάντηση στην επιστολή της Βέρας Ι. Ζασούλιτς (1881).....	11
Θανάσης Γκιούρας: «Απλώς δεν θα έπρεπε κανείς να τρομάζει πολύ με τη λέξη “αρχαϊκό”». Τα προσχέδια του Μαρξ για την επιστολή στη Βέρα Ζάσουλιτς (1881) και η ιστορικότητα του μέλλοντος	43
Teodor Shanin: Ύστερος Μαρξ: θεοί και τεχνίτες	75
Teodor Shanin: Το μήνυμα του Τσαγιάνοφ: διευκρινίσεις παρανοήσεις και η σύγχρονη «Θεωρία της Ανάπτυξης»	122
Ρενώ Γκαρσιά: Αλεξάντρ Τσαγιάνοφ, για έναν αγροτικό σοσιαλισμό	151
Βίκτορ Κοντράσιν: Ήταν ο λιμός του 1932-33 μια πράξη γενοκτονίας; ...	155
B. Οι Σοσιαλεπαναστάτες	
A.S.: Οι αγρότες και η επανάσταση – Σοσιαλεπαναστάτες της αριστεράς	167
J.S.: Οι σύμμαχοί μας στο στρατόπεδο των εχθρών μας	179
A. Schreider: Η τρομοκρατία σαν μέσο επαναστατικής δράσης	190
A. Schreider: Η ποινή του θανάτου	195
Μαρία Σπυριντόνοβα	200
Konstantin N. Morosov: Το Κόμμα των Σοσιαλεπαναστατών στη διάρκεια και μετά την Επανάσταση του 1905-1907	203
Ettore Cinnella: Η τραγωδία της Ρωσικής Επανάστασης: Υπόσχεση και αθέτηση των Αριστερών Σοσιαλεπαναστατών το 1918	225
Yaroslav Leontiev: Το Νούμερο Δύο Κόμμα του Οκτώβρη: Ποιος Βοήθησε τους Μπολσεβίκους να Επικρατήσουν;	293

Γ. Αναρχικοί

- G.P. Maximoff: Οι πραγματικοί λόγοι για τις επιδρομές
κατά των αναρχικών [Μόσχα 1918]
(Ανάλυση και συμπεράσματα) 301
- G.P. Maximoff: Αντεπανάσταση και η Σοβιετική Ένωση 311
- Dmitry Ivanovich Rublev: Το ρωσικό αναρχικό κίνημα
κατά τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο 315

Δ. Η Επανάσταση και η Οικοδόμηση της Σοβιετικής κοινωνίας

- Αλεξάντρ Σούμπιν: Ρώσικη Επανάσταση
και η Δικτατορία των Μπολσεβίκων 345
- Δημήτρης Μπελαντής: «Ο άνθρωπος είναι ένα φυγόπονο ζώο».
Οι θέσεις του Λέον Τρότσκι το 1919-1921 για τη
καταναγκαστική εργασία και το ρόλο των συνδικάτων 382
- Γιώργος Λιερός: Ο Τρότσκι με μέτρο τον Στάλιν 488
- Γιάννης Μηλιός: «Σοσιαλιστικός σχεδιασμός» και επιχείρηση
στην ΕΣΣΔ, 1929-1989 513
- Γιώργος Περτσάς: Κράτος και Επανάσταση: ο τρόπος του Λένιν 559
- Ανδρέας Κυράνης: Η ασυμβατότητα Μαστορικής
και Μισθωτής Εργασίας 587
- Γιώργος Λιερός: Η εργατοαγροτική συμμαχία: Ο δρόμος του Λένιν ... 605
- Ante Ciliga: «Κι εσύ, Λένιν» 620
- Stephen Kotkin: Μοντέρνοι Καιροί: Η Σοβιετική Ένωση
και η Μεσοπολεμική συγκυρία 648

Ε. Η Επαναστατική Παράδοση στη Ρωσία 17ος-19ος αιώνας

- Άντ. Μομφερράτος: Σοφία Περόφσκαγια – Μηδενισμός έν Ρωσία
(από αθηναϊκό έντυπο της εποχής) 737
- Γιώργος Λιερός: Η τέχνη της μάσκας
(με αφορμή το βιβλίο του Τσερνισέφσκι *Τι να κάνουμε;*) 746

Παράρτημα

- Ισαάκ Στάινμπεργκ: Τα γεγονότα από 4 έως 7 Ιουλίου στη Μόσχα 757

Εισαγωγικό σημείωμα

Συγκεντρώσαμε σε αυτή την ηλεκτρονική έκδοση μια σειρά κειμένων που σχετίζονται με το συνέδριο για τη Ρωσική Επανάσταση που έλαβε χώρα στη Νομική Σχολή Αθηνών στις 12-14 Απριλίου 2019.

Τα κείμενα αφορούν την κοινότητα και την αγροτική επανάσταση (6 κείμενα), τους σοσιαλεπαναστάτες (9 κείμενα), τους αναρχικούς (3), την οικοδόμηση της σοβιετικής κοινωνίας (9).

Δεν πρόκειται για τα πρακτικά του συνεδρίου τα οποία πρόκειται να κυκλοφορήσουν σε έντυπη μορφή το φθινόπωρο του 2019 από τις Εκδόσεις των Συναδέλφων.

Η συλλογή αυτή αποτελείται:

- από μεταφράσεις κειμένων των προσκεκλημένων ομιλητών, τα οποία αναρτήθηκαν στον ιστότοπο www.congress1917.gr ενόψει του συνεδρίου με σκοπό να φέρουν το ελληνικό κοινό σε μια πρώτη επαφή με το έργο των εν λόγω ομιλητών – κείμενα που συγκεντρώθηκαν από αγγλόφωνες ή γαλλόφωνες ιστοσελίδες,
- μεταφράσεις ντοκουμέντων από τη ρωσική επανάσταση,
- κείμενα Ελλήνων συγγραφέων που δημοσιοποιήθηκαν για πρώτη φορά μέσα από την ιστοσελίδα του συνεδρίου,
- τα Προσχέδια για μια απάντηση στην επιστολή της Βέρα Ζάσουλιτς του Κ. Μαρξ, και το άρθρο του μεταφραστή των «προσχεδίων» Θανάση Γκιούρα, «Απλώς δεν θα έπρεπε κανείς να τρομάζει πολύ με τη λέξη αρχαϊκό». Τα προσχέδια του Μαρξ για την επιστολή στη Βέρα Ζάσουλιτς (1881) και η ιστορικότητα του μέλλοντος, δημοσιεύτηκαν αρχικά στο περιοδικό *Ουτοπία*, τεύχος 94, 2011. Η αναδημοσίευση τους στην ιστοσελίδα έγινε μετά από άδεια που παραχώρησαν ευγενικά οι εκδόσεις Τόπος. Αναδημοσιεύεται επίσης από τον τύπο της εποχής (Αθήνα, δεκαετία 1880) το κείμενο Σοφία Περόφσκαγια, Μηδενισμός εν Ρωσία.

Με αυτή την ηλεκτρονική έκδοση δεν θέλουμε να υποκαταστήσουμε αλλά αντίθετα να διευκολύνουμε την έκδοση ολοκληρωμένων και σε έντυπη μορφή έργων των ξένων συγγραφέων των οποίων έχουμε συμπεριλάβει τα κείμενα.

Υ.Γ.: Ζητάμε συγνώμη για τις μεταφράσεις που είναι άνισες (άλλες καλύτερες, άλλες λιγότερο καλές). Έγιναν όλες εθελοντικά από μη επαγγελματίες μεταφραστές – σε κάποιες έγινε επιμέλεια, σε άλλες όχι. Τέλος κάποια από τα λάθη που υπάρχουν οφείλονται στις μεταφράσεις στις αγγλικές ή γαλλικές ιστοσελίδες των πρωτότυπων ρωσικών κειμένων.

A'

Οι αγρότες, η αγροτική κοινότητα και η επανάσταση

Καρλ Μαρξ
Προσχέδια για μια απάντηση στην επιστολή
της Βέρας Ι. Ζασούλιτς (1881)*

Ευχαριστούμε το περιοδικό ΟΥΤΟΠΙΑ για την ευγενική παραχώρηση των κειμένων που δημοσίευσε στο τεύχος 94 το 2011.

[Πρώτο προσχέδιο]

1) Πραγματευόμενος τη γένεση της κεφαλαιοκρατικής παραγωγής λέω ~~πως το μυστικό της είναι~~ ότι αυτή έχει ως βάση «τον ριζικό διαχωρισμό του παραγωγού από τα μέσα παραγωγής» (σ. 315, στ. 1, γαλλική έκδοση *Le Capital*), και ότι «η βάση της συνολικής αυτής εξέλιξης είναι η απαλλοτρίωση των αγροτών. Επιτελέστηκε με τον πιο ριζικό τρόπο μέχρι τώρα μόνο στην Αγγλία... Αλλά όλες οι άλλες χώρες της Δυτικής Ευρώπης διατρέχουν την ίδια κίνηση» (ό.π., στ. 2).

Έχω λοιπόν περιορίσει ρητά τον «ιστορικά αναπόφευκτο» χαρακτήρα αυτής της κίνησης στις χώρες της Δυτικής Ευρώπης. Και γιατί; Συγκρίνετε, παρακαλώ, το κεφ. XXXII, όπου λέγεται:

Η «διαδικασία εξολόθρευσης, η οποία έχει ως αποτέλεσμα τη μετατροπή των ατομικών και κατακερματισμένων μέσων παραγωγής σε κοινωνικά συγκεντρωμένα μέσα παραγωγής, η οποία καθιστά τη νανώδη ιδιοκτησία πολλών στη γιγάντια ιδιοκτησία ολίγων... αυτή η βασανιστική και φοβερή απαλλοτρίωση του εργαζόμενου λαού – αυτή είναι η

---

* Μετάφραση: Θανάσης Γκιούρας. Η μετάφραση έγινε από τον τόμο I/25 των *Απάντων* (*Marx-Engels-Gesamtausgabe*, 1985) λαμβάνοντας επίσης υπ' όψιν την πρώτη δημοσίευση του 1925 (*Marx-Engels Archiv*, τόμ. 1), της οποίας την επιμέλεια είχε ο Ντάβιντ Ριαζάνοβ. Για την τελική επιστολή του Μαρξ πρβλ. στις Επιστολές. Η αρίθμηση των προσχεδίων είναι εκείνη του Ριαζάνοβ. Οι διαγραμμένες φράσεις έχουν διαγραφεί από τον Μαρξ.

προέλευση, αυτή είναι η γένεση του κεφαλαίου... Η ατομική ιδιοκτησία, η οποία βασίζεται σε προσωπική εργασία... απωθείται από την κεφαλαιοκρατική ατομική ιδιοκτησία, η οποία θεμελιώνεται στην εκμετάλλευση της εργασίας άλλων, στη μισθωτή εργασία» (σ. 341, στ. 2).

Με αυτό τον τρόπο πραγματοποιείται εδώ σε τελική ανάλυση η μετατροπή μίας μορφής της ατομικής ιδιοκτησίας σε μία άλλη μορφή της ατομικής ιδιοκτησίας (η πορεία της Δύσης). Εφόσον όμως η γη που βρίσκεται στα χέρια των Ρώσων αγροτών δεν υπήρξε ποτέ ατομική ιδιοκτησία τους, πώς μπορεί αυτή η ανάπτυξη να εφαρμοστεί σε αυτούς;

2) Από ιστορική σκοπιά, το μοναδικό σοβαρό επιχείρημα που θα μπορούσε να διατυπωθεί υπέρ της αναπόδραστης διάλυσης της κοινότητας των Ρώσων αγροτών είναι το εξής: Εάν ανατρέξει κανείς πολύ βαθιά στο παρελθόν, θα βρει παντού στη Δυτική Ευρώπη την κοινή ιδιοκτησία ενός λιγότερο ή περισσότερο αρχαϊκού τύπου· με την κοινωνική πρόοδο έχει εξαφανιστεί παντού. Γιατί θα έπρεπε να ξεφύγει από το ίδιο πεπρωμένο αποκλειστικά στη Ρωσία; Απαντώ: Διότι στη Ρωσία, χάριν μίας μοναδικής σύμπτωσης συνθηκών, η αγροτική κοινότητα [la commune rurale] που υπάρχει σε εθνική κλίμακα, μπορεί να απελευθερωθεί από τα πρωτόγονα χαρακτηριστικά της και να αναπτυχθεί άμεσα ως στοιχείο της συλλογικής παραγωγής σε εθνικό επίπεδο. Ακριβώς λόγω της συγχρονίας της με την κεφαλαιοκρατική παραγωγή μπορεί να οικειοποιηθεί τα θετικά επιτεύγματά της χωρίς να υποστεί τις τρομερές φοβερές περιπέτειές της. Η Ρωσία δεν ζει απομονωμένη από τον σύγχρονο κόσμο, ακόμη δε λιγότερο είναι η λεία ενός ξένου κατακτητή όπως οι Ανατολικές Ινδίες.

Εάν οι Ρώσοι θαυμαστές του κεφαλαιοκρατικού συστήματος αρνούσαν τη θεωρητική δυνατότητα μιας τέτοιας εξέλιξης [évolution], τότε θα τους ρωτούσα το εξής: Υπήρξε η Ρωσία αναγκασμένη να διέλθει από μια μακρά περίοδο επώασης της εκμηχανισμένης βιομηχανίας, ούτως ώστε να μπορεί να χρησιμοποιεί μηχανές, ατμόπλοια, σιδηροδρόμους κ.λπ.; Θα ήθελα επίσης να μου εξηγήσουν, πώς τα κατάφεραν να εισαγάγουν στη χώρα τους μεμιάς τον συνολικό μηχανισμό συναλλαγών (τράπεζες, πιστωτικές εταιρείες κ.λπ.), η διαμόρφωση του οποίου κόστισε στη Δύση αιώνες.

Εάν η αγροτική κοινότητα είχε τεθεί εκ των προτέρων σε ομαλές συν-

θήκες τη στιγμή της χειραφέτησης των αγροτών, εάν επιπλέον το τεράστιο δημόσιο χρέος, το οποίο στο μεγαλύτερο τμήμα του εξοφλείται εις βάρος των αγροτών και από την τσέπη τους, μαζί με τα άλλα τεράστια ποσά που παρέχονται από το κράτος (πάντα δε εις βάρος και από την τσέπη των αγροτών) στους «νέους πυλώνες της κοινωνίας» οι οποίοι έχουν μεταμορφωθεί σε κεφαλαιοκράτες [είχαν δοθεί υπέρ της κοινότητας] – εάν όλες αυτές οι δαπάνες είχαν εξυπηρετήσει την περαιτέρω ανάπτυξη της αγροτικής κοινότητας, τότε δεν θα ρέμβαζε σήμερα κανείς για το «ιστορικά αναπόφευκτο» του αφανισμού της κοινότητας: Όλοι θα αναγνώριζαν σε αυτήν το στοιχείο της παλιγγενεσίας της ρωσικής κοινωνίας καθώς και ένα στοιχείο ανωτερότητας απέναντι στις χώρες που είναι ακόμη υποδουλωμένες στο κεφαλαιοκρατικό καθεστώς.

~~Η σύγχρονη με την κεφαλαιοκρατική παραγωγή δεν ήταν ο μοναδικός παράγοντας που θα μπορούσε να προμηθεύσει τη ρωσική κοινότητα με τα στοιχεία της ανάπτυξης.~~

Μια περαιτέρω ευνοϊκή συνθήκη για τη διατήρηση της ρωσικής κοινότητας (στην πορεία της ανάπτυξής της) είναι όχι μόνο ότι είναι σύγχρονη της κεφαλαιοκρατικής παραγωγής στις χώρες της Δύσης, αλλά ότι έχει επιζήσει της περιόδου εκείνης όπου αυτό το κοινωνικό σύστημα ήταν ακόμη άθικτο, ενώ αντιθέτως σήμερα αυτό το κοινωνικό σύστημα, τόσο στη δυτική Ευρώπη όσο και στις Ηνωμένες Πολιτείες, βρίσκεται σε αγώνα ενάντια στην επιστήμη, ενάντια στις λαϊκές μάζες και ενάντια στις παραγωγικές δυνάμεις που το ίδιο γεννά, ~~κοντολογίς, έχει μετατραπεί σε μια αρένα κραυγαλέων ανταγωνισμών, συγκρούσεων και περιοδικών καταστροφών· δείχνει ακόμη και στον πιο τυφλωμένο ότι είναι ένα παροδικό σύστημα παραγωγής, καταδικασμένο να αφανιστεί μέσα από την επιστροφή της κοινωνίας σε [...]. Κοντολογίς, βρίσκει την κεφαλαιοκρατία σε μια κρίση, η οποία θα λήξει μόνο με την κατάργηση της, με την επιστροφή των σύγχρονων κοινωνιών στον «αρχαϊκό» τύπο της κοινοτικής ιδιοκτησίας ή, όπως λέει ένας Αμερικανός συγγραφέας¹ ο οποίος δεν είναι διόλου ύποπτος για επαναστατικές τάσεις και υποστηρίζεται στις εργασίες του από την κυβέρνηση της Ουάσινγκτον,~~

---

¹ Πρόκειται για τον Lewis Henry Morgan. Ο Μαρξ αναφέρεται στο έργο του *Ancient Society*, 1877.

«~~το ανώτερο επίπεδο~~» το «νέο σύστημα», στο οποίο τείνει η σύγχρονη κοινωνία «θα είναι μία αναβίωση (a revival) του αρχαϊκού τύπου κοινωνίας σε μια ανώτερη μορφή (a superior form)». Απλώς δεν θα έπρεπε κανείς να τρομάζει πολύ με τη λέξη «αρχαϊκό».

Τότε όμως, θα ήταν τουλάχιστον αναγκαίο να γνωρίζουμε αυτές τις περιπέτειες. Αλλά δεν γνωρίζουμε τίποτε επ' αυτού. Με τον ένα ή τον άλλο τρόπο αυτή η κοινότητα κατέπεσε λόγω των ακατάπαυστων εξωτερικών και εσωτερικών πολέμων. Κατά πάσα πιθανότητα είχε ένα βίαιο θάνατο. Όταν οι γερμανικές φυλές κατέκτησαν την Ιταλία, την Ισπανία, τη Γαλατία κ.λπ. η κοινότητα αρχαϊκού τύπου δεν υπήρχε πλέον. Εντούτοις, η φυσική ικανότητα επιβιώσής της αποδεικνύεται από δύο δεδομένα. Υπάρχουν ορισμένα διάσπαρτα δείγματα, τα οποία έχουν επιβιώσει σε όλες τις περιπέτειες του Μεσαίωνα και έχουν διατηρηθεί μέχρι τις ημέρες μας, για παράδειγμα, στην πατρίδα μου, την περιοχή γύρω από το Τρηρ. Σημαντικότερο όμως είναι ότι [η κοινότητα αρχαϊκού τύπου] απέδωσε στην κοινότητα από την οποία υποσκελίστηκε –μια κοινότητα στην οποία ο αγρός έχει γίνει ατομική ιδιοκτησία ενώ τα δάση, οι λιμώνες, τα χερσοτόπια κ.λπ. παραμένουν κοινοτική ιδιοκτησία– τα ιδιάζοντα χαρακτηριστικά της με τόσο σαφή τρόπο, ώστε όταν ο Μάουρερ² ανακάλυψε αυτή την κοινότητα ~~πιο πρόσφατης καταγωγής~~ δευτερογενούς σχηματισμού μπόρεσε να ανακατασκευάσει το αρχαϊκό πρωτότυπο. Χάριν αυτών των χαρακτηριστικών που προήλθαν από αυτό το πρωτότυπο έγινε η νέα κοινότητα που εισάχθηκε από τους αρχαίους Γερμανούς σε όλες τις κατακτημένες χώρες καθ' όλη τη διάρκεια του Μεσαίωνα το μοναδικό καταφύγιο της ελευθερίας και του λαϊκού βίου.

Ενώ μετά την περίοδο του Τάκιτου [περίπου 55-120 μ.Χ.] δεν γνωρίζουμε τίποτε ούτε για το βίο της γερμανικής αγροτικής αρχαϊκής κοινότητας ούτε για τον τρόπο και το χρόνο της εξαφάνισής της, εντούτοις

² Ο Georg Ludwig von Maurer (1790-1872), Γερμανός συγγραφέας και πολιτικός (υπήρξε αντι- βασιλιάς της Ελλάδας επί Όθωνα), είχε συντάξει ορισμένα έργα θεμελιώδη για τον 19ο αιώνα αναφορικά με την ιστορική καταγωγή των πόλεων και των οριοκομητειών. Πρβλ. *Einleitung zur Geschichte der Mark-, Hof-, Dorf-, und Stadt- verfassung und der öffentlichen Gewalt* (1854), *Geschichte der Markenverfassung in Deutschland* (1856), *Geschichte der Fronhöfe, der Bauernhöfe, und der Hofverfassung in Deutschland* (1862-1863), *Geschichte der Städteverfassung in Deutschland* (Erlangen, 1869-1875).

χάρη στην περιγραφή του Ιουλίου Καίσαρα [100-44 π.Χ.] γνωρίζουμε τουλάχιστον την αφετηρία αυτής της διαδικασίας. Την περίοδό του το καλλιεργήσιμο έδαφος αναδιανεμόταν ήδη σε ετήσια βάση, αλλά μεταξύ των *Gentes* γενών και των φυλών των διάφορων γερμανικών φυλετικών ομοσπονδιών και όχι ακόμη μεταξύ των μεμονωμένων μελών της κοινότητας. Η καλλιεργητική αγροτική κοινότητα προέκυψε λοιπόν στην αρχαία Γερμανία από έναν πιο αρχαϊκό τύπο, υπήρξε εδώ το προϊόν μιας φυσικής ανάπτυξης, αντί να εισαχθεί εξ ολοκλήρου από την Ασία. Εκεί –στην Ανατολική Ινδία– απαντά διαρκώς ως το τελευταίο επίπεδο ή η τελευταία περίοδος του αρχαϊκού σχηματισμού.

Για να κρίνω τώρα τα δυνητικά πεπρωμένα της «αγροτικής κοινότητας» από μια καθαρά θεωρητική σκοπιά, δηλαδή πάντα υπό την προϋπόθεση κανονικών βιοτικών όρων, θα πρέπει τώρα να αναφέρω ορισμένα ιδιάζοντα χαρακτηριστικά της, τα οποία διαφοροποιούν την «καλλιεργητική κοινότητα» [*commune agricole*] από τους πιο αρχαϊκούς τύπους.

Εν πρώτοις όλες οι πρότερες αρχέγονες κοινότητες βασίζονται στη φυσική συγγένεια των μελών τους· καθώς η καλλιεργητική κοινότητα διαρρηγνύει αυτόν τον έντονο αλλά στενό δεσμό μπορεί η ίδια να προσαρμοστεί καλύτερα, να επεκταθεί και να αντέξει στην επαφή με ξένους.

Ακολουθώς, η κατοικία και το εξάρτημά της, η αυλή, είναι ήδη ατομική ιδιοκτησία του καλλιεργητή, ενώ ήδη πολύ πριν την ανάδυση της αγροκαλλιέργειας η κοινή κατοικία ήταν ένα από τα υλικά θεμέλια των προηγούμενων κοινοτήτων.

Τέλος, αν και η καλλιεργήσιμη γη παραμένει κοινοτική ιδιοκτησία, αναδιανέμεται με τέτοιο τρόπο περιοδικά μεταξύ των μελών της καλλιεργητικής κοινότητας, ώστε κάθε καλλιεργητής καλλιεργεί με τις δικές του δυνάμεις τα χωράφια που του έχουν ανατεθεί και ιδιοποιείται ατομικά τους καρπούς τους, ενώ στις πιο αρχαϊκές κοινότητες η παραγωγή γινόταν από κοινού και μόνο το προϊόν διανεμόταν. Να σημειωθεί ότι αυτός ο πρωτόγονος τύπος της συλλογικής ή συνεργατικής παραγωγής [*production collective* ou *coopérative*] ήταν το αποτέλεσμα της αδυναμίας του μεμονωμένου ατόμου και όχι της κοινωνικοποίησης των μέσων παραγωγής. Είναι εύκολο να καταλάβει κανείς ότι η δυαρχία που είναι εγγενής στην «καλλιεργητική κοινότητα» μπορεί να τη γεμίσει

με μεγαλύτερη ζωτική δύναμη, διότι από τη μία πλευρά η κοινοτική ιδιοκτησία και όλες οι κοινωνικές σχέσεις που προκύπτουν από αυτή ενισχύουν το θεμέλιό της, ενώ ταυτόχρονα η ιδιωτική οικία, η επιμερισμένη καλλιέργεια του καλλιεργήσιμου εδάφους και η ιδιωτική ιδιοποίηση των καρπών επιτρέπουν μία ανάπτυξη της ατομικότητας, η οποία ήταν ασύμβατη με τους όρους των πιο πρωτόγονων κοινοτήτων. Δεν είναι όμως λιγότερο πρόδηλο ότι η ίδια δυαρχία μπορεί με το πέρασμα του χρόνου να γίνει πηγή αποσύνθεσης. Πέρα από όλες τις επιδράσεις ενός εχθρικού περιβάλλοντος, με τρόπο αποσαθρωτικό για την οικονομική και κοινωνική ισότητα επιδρούν ήδη η σταδιακή συσσώρευση κινητού πλούτου, η οποία ξεκινά με τον πλούτο σε κτήνη (επιτρέποντας μάλιστα και τον πλούτο σε δουλοπάροικους), ο ολοένα και σημαντικότερος ρόλος των κινητών στοιχείων στη γεωργία, καθώς και ένα πλήθος άλλων συνθηκών που είναι αδιαχώριστες από αυτή τη συσσώρευση, αλλά η παράθεσή τους θα με οδηγούσε εδώ πολύ μακριά, ενώ οδηγούν στη γέννηση μιας σύγκρουσης συμφερόντων εντός της κοινότητας, [μια σύγκρουση] η οποία συνεπιφέρει τη μετατροπή των καλλιεργήσιμων γαιών σε ατομική ιδιοκτησία και κλείνει με την ατομική ιδιοποίηση των δασών, των λειμώνων, των χερσότοπων κ.λπ., οι οποίοι έχουν ήδη γίνει κοινοτικά εξαρτήματα της ατομικής ιδιοκτησίας.

Γι' αυτόν το λόγο η «καλλιεργητική κοινότητα» αποτελεί παντού τον νεότερο τύπο του αρχαϊκού κοινωνικού σχηματισμού, και γι' αυτό εμφανίζεται στην ιστορική ανάπτυξη της αρχαίας και της σύγχρονης Δυτικής Ευρώπης η περίοδος της καλλιεργητικής κοινότητας ως μία μεταβατική περίοδος από την κοινοτική ιδιοκτησία στην ατομική ιδιοκτησία, ως μεταβατική περίοδος από τον πρωτογενή στον δευτερογενή σχηματισμό. Σημαίνει όμως άραγε αυτό ότι η ανάπτυξη της «καλλιεργητικής κοινότητας» πρέπει να διανύσει αυτή την οδό υπό κάθε συνθήκη και σε κάθε ιστορικό περιβάλλον; Επ' ουδενί. Η βασική μορφή της επιτρέπει την εξής εναλλακτική λύση: το εμπειροχόμενο σε αυτή στοιχείο της ατομικής ιδιοκτησίας είτε θα επικρατήσει επί του συλλογικού στοιχείου είτε θα υποταχθεί σ' αυτό. Αυτές οι δύο λύσεις είναι a priori δυνατές, αλλά είναι προφανές ότι για καθεμιά προϋπόθεση αποτελεί ένα τελείως άλλο ιστορικό περιβάλλον. Τα πάντα εξαρτώνται από το ιστορικό περιβάλλον στο οποίο βρίσκεται (βλ. σ. 10)

3) Ερχόμενος τώρα στην «καλλιεργητική κοινότητα» της Ρωσίας, θα αγνοήσω προς στιγμή όλες τις αθλιότητες που την καταδυναστεύουν. Θα λάβω υπ' όψιν μόνο τις δυνατότητες για περαιτέρω ανάπτυξη, η οποία επιτρέπεται από τη συγκροτησιακή μορφή της και από το ιστορικό περιβάλλον της.

Η Ρωσία είναι η μοναδική ευρωπαϊκή χώρα στην οποία η «καλλιεργητική κοινότητα» έχει διατηρηθεί μέχρι σήμερα σε εθνικό επίπεδο. Δεν είναι, όπως η Ανατολική Ινδία, η λεία ενός ξένου κατακτητή. Ούτε ζει απομονωμένη από τον σύγχρονο κόσμο. Από τη μία πλευρά, η κοινοτική ιδιοκτησία του εδάφους της επιτρέπει να μετατρέψει άμεσα και σταδιακά την κατακερματισμένη και ατομιστική αγροκαλλιέργεια σε συλλογική καλλιέργεια την ίδια στιγμή που η συγχρονία της κεφαλαιοκρατικής παραγωγής στη Δύση, με την οποία έχει σχέσεις τόσο υλικές όσο και πνευματικές ..., και εξάλλου οι Ρώσοι αγρότες το εφαρμόζουν αυτό στους αδιαίρετους λειμώνες· η φυσιολογική ιδιοσυστασία του ρωσικού εδάφους είναι άκρως πρόσφορη για την εκμηχανισμένη καλλιέργεια μεγάλης κλίμακας· η οικειότητα του αγρότη με τις σχέσεις του αρτέλ³ διευκολύνει γι' αυτόν τη μετάβαση από την κατακερματισμένη στη συνεταιριστική εργασία, και τέλος η ρωσική κοινωνία, η οποία έχει ζήσει για τόσο μεγάλο διάστημα εις βάρος του, τού οφείλει τις αναγκαίες προκαταβολές για μια τέτοια μετάβαση. Θα έπρεπε βεβαίως να ξεκινήσει κανείς θέτοντας την κοινότητα με το υφιστάμενο θεμέλιό της σε ομαλές συνθήκες, διότι ο αγρότης είναι παντού εχθρός των απότομων αλλαγών. Από την άλλη πλευρά, λόγω της συγχρονίας με την κεφαλαιοκρατική παραγωγή της Δύσης η οποία κυριαρχεί στη διεθνή

---

³ Το *αρτέλ* είναι ένας ιδιόρρυθμος ρωσικός παραδοσιακός «θεσμός» και αντιστοιχεί σε ένα συνεργείο που συγκροτείται αυτοβούλως (χωρίς εξωτερική διαταγή ή απόφαση) για την παροχή εργασιών και υπηρεσιών που ωφελούν εν πρώτοις τα αντίστοιχα μέλη, εκ των οποίων το καθένα δεν είναι σε θέση να φέρει εις πέρας μόνο του το αντίστοιχο έργο. Η έννοια προέρχεται από την τουρκοταταρική λέξη *όρτα*, που σημαίνει κοινότητα, και εμφανίζεται για πρώτη φορά σε ρωσικά δημόσια έγγραφα στο δεύτερο ήμισυ του 17ου αιώνα (ορισμένες από τις παλαιότερες ρωσικές ονομασίες είναι *ντρουζίνα*, *βατάγκα* και *μπράτινα*, οι οποίες υποδηλώνουν το στοιχείο της αλληλοβοήθειας και της αλληλεγγύης). Το αρτέλ συγκροτείται σε προνεωτερικές μορφές οικονομίας και δεν στηρίζεται στην αρχή της ανταλλαγής, αλλά ως επί το πλείστον της αλληλοβοήθειας και της κοινής ευθύνης.

αγορά, καθίσταται δυνατή για τη Ρωσία η ενσωμάτωση στην κοινότητα όλων εκείνων των θετικών επιτευγμάτων που έχουν δημιουργηθεί από το κεφαλαιοκρατικό σύστημα, χωρίς να χρειαστεί να διέλθει από τον Καυδιανό ζυγό⁴.

Σε περίπτωση που οι υποστηρικτές των «νέων πυλώνων της κοινωνίας» αρνούσαν τη θεωρητική δυνατότητα της εξέλιξης της σύγχρονης αγροτικής κοινότητας, τότε θα μπορούσε κανείς να τους ρωτήσει: εάν η Ρωσία αναγκάστηκε, όπως η Δύση, να διέλθει από μια μεγάλη περίοδο επώασης της εκμηχανισμένης βιομηχανίας για να αποκτήσει μηχανές, ατμόπλοια, σιδηροδρόμους κ.λπ. Επίσης θα μπορούσε κανείς να τους ρωτήσει πώς τα κατάφεραν να εισαγάγουν στη χώρα τους μεμιάς τον συνολικό μηχανισμό συναλλαγών (τράπεζες, μετοχικές εταιρείες κ.λπ.), η διαμόρφωση του οποίου σε άλλα μέρη κόστισε αιώνες στη Δύση.

Υπάρχει μια ιδιομορφία της «καλλιεργητικής κοινότητας» στη Ρωσία, η οποία την αποδυναμώνει και είναι επιβλαβής γι' αυτήν από κάθε άποψη. Πρόκειται για την απομόνωσή της, για την ελλιπή σύνδεση μεταξύ του βίου της μίας κοινότητας με εκείνον της άλλης, αυτός ο τοπικά δεσμευμένος μικρόκοσμος, τον οποίο δεν απαντά με κανείς παντού ως ένα εμμενές χαρακτηριστικό αυτού του τύπου, αλλά παντού όπου συναντάται εγκαθιδρύει έναν περισσότερο ή λιγότερο κεντρικό δεσποτισμό πάνω στην κοινότητα. Η ομοσπονδία των βορειορωσικών πολιτειών αποδεικνύει ότι αυτή η απομόνωση, οφειλόμενη αρχικά πιθανόν στην απροσμέτρητη έκταση της περιοχής, σταθεροποιήθηκε σε μεγάλο βαθμό από τα χτυπήματα του πολιτικού πεπρωμένου που αναγκάστηκε να υποστεί η Ρωσία από την περίοδο της μογγολικής εισβολής. Σήμερα αποτελεί ένα εμπόδιο το οποίο θα μπορούσε να παραμεριστεί με μεγάλη ευκολία. Θα έπρεπε κανείς απλώς να αντικαταστήσει το *волость*⁵, που είναι ένας κυβερνητικός θεσμός, με μια συνέλευση αγροτών, την οποία θα εξέλεγαν οι ίδιες οι κοινότητες και η οποία θα λειτουργούσε ως το οικονομικό και διοικητικό όργανο των συμφερόντων τους.

⁴ Ο χαρακτηρισμός «Καυδιανός ζυγός» (λατ. *Caudinae furculae*) ανατρέπει σε ένα συμβάν του έτους 321 π.Χ. το οποίο περιγράφει ο Ρωμαίος ιστορικός Τίτος Λίβιος. Η *Caudinae furculae* ήταν ένα στενό φαράγγι στην οροσειρά των Απεννίνων, στο οποίο ο ρωμαϊκός στρατός υπέστη συντριπτική ήττα στον πόλεμο ενάντια στους Σαμνίτες.

⁵ Βολόστ, η διοικητική περιφέρεια.

Από ιστορική σκοπιά πρόκειται για ευνοϊκότερη συνθήκη αναφορικά με τη διατήρηση της «καλλιεργητικής κοινότητας» καθοδόν προς την περαιτέρω ανάπτυξή της, ότι δεν είναι απλώς σύγχρονη με τον κεφαλαιοκρατικό τρόπο παραγωγής της Δύσης ~~ούτως ώστε~~, και συνεπώς ότι μπορεί να ιδιοποιηθεί τα αποτελέσματά του χωρίς να χρειάζεται να υποταχθεί στο *modus operandi* [τρόπο λειτουργίας] του, αλλά και ότι έχει επιζήσει από την περίοδο όπου το κεφαλαιοκρατικό σύστημα ήταν ακόμη ανέγγιχτο, ενώ αντιθέτως, τώρα, τόσο στη δυτική Ευρώπη όσο και στις Ηνωμένες Πολιτείες, βρίσκεται μπλεγμένο σε αγώνα και με τις εργαζόμενες μάζες, με την επιστήμη, αλλά και με τις παραγωγικές δυνάμεις που το ίδιο έχει γεννήσει – κοντολογίς, βιώνει μια κρίση η οποία θα λήξει με τον παραμερισμό του και με την επιστροφή των σύγχρονων κοινωνιών σε μια ανώτερη μορφή του «αρχαϊκού» τύπου της συλλογικής ιδιοκτησίας και της συλλογικής παραγωγής.

Είναι αυτονόητο ότι η εξέλιξη της κοινότητας πραγματοποιείται σταδιακά και ότι το πρώτο βήμα θα έπρεπε να είναι η τοποθέτησή της σε ομαλούς όρους στην παρούσα βάση της.

Μιλώντας θεωρητικά, η ρωσική «αγροτική κοινότητα» μπορεί να διατηρήσει το έδαφός της, αναπτύσσοντας τη βάση της, την κοινοτική ιδιοκτησία της γης, και εξαφανίζοντας την αρχή της ατομικής ιδιοκτησίας την οποία επίσης υπονοεί· μπορεί να αποβεί ένα άμεσο αφετηριακό σημείο για το οικονομικό σύστημα προς το οποίο τείνει η σύγχρονη κοινωνία· μπορεί να ξεκινήσει ένα νέο κεφάλαιο χωρίς να αρχίσει με την αυτοκτονία της· μπορεί να δρέψει τους καρπούς με τους οποίους η κεφαλαιοκρατική παραγωγή εμπλούτισε την ανθρωπότητα, χωρίς να διέλθει από το κεφαλαιοκρατικό καθεστώς, ένα καθεστώς το οποίο αναφορικά με τη δυνατή διάρκειά του, λίγο μετρά σε σχέση με το βίο της κοινωνίας. Αλλά είναι απαραίτητο να κατέλθουμε από την καθαρή θεωρία στη ρωσική πραγματικότητα.

4) Για να απαλλοτριώσει κανείς τους αγρότες δεν χρειάζεται να τους καταδιώξει από τα χωράφια τους, όπως έχει συμβεί στην Αγγλία και αλλού· ούτε και χρειάζεται να καταργήσει την κοινοτική ιδιοκτησία με ένα ουκάζιο. Πηγαίνετε απλά και πάρτε από τους αγρότες το προϊόν της γεωργικής εργασίας τους πάνω από ένα συγκεκριμένο μέτρο και τότε δεν θα τα καταφέρετε, με όλους τους χωροφύλακες και με όλο το στρατό

σας, να τους δεσμεύσετε στα χωράφια τους! Στα τελευταία έτη της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας οι δέκαρχοι της επαρχίας, όχι αγρότες αλλά γαιοκτήμονες, έφευγαν από τα σπίτια τους, εγκατέλειπαν τα χωράφια τους, πουλούσαν μάλιστα τον εαυτό τους ως δούλο, και όλα αυτά για να απελευθερωθούν από μια ιδιοκτησία η οποία είχε καταλήξει να είναι μία επίσημη πρόφαση για την ανελέητη και άσπλαχνη καταπίεσή τους.

Μετά τη λεγόμενη χειραφέτηση των αγροτών η ρωσική κοινότητα τέθηκε από το κράτος σε ανώμαλες οικονομικές συνθήκες, και από την περίοδο εκείνη το κράτος δεν έχει πάψει να την καταπιέζει με τη βοήθεια των κοινωνικών δυνάμεων που είναι συγκεντρωμένες στα χέρια του. Αποδυναμωμένη από τις δημοσιονομικές απαιτήσεις, δεν μπορούσε να αντισταθεί στο να γίνει αντικείμενο εκμετάλλευσης από το εμπόριο, τη γαιοκτησία και την τοκογλυφία. Αυτή η έξωθεν καταπίεση αποδέσμευσε εντός της κοινότητας την ήδη υπάρχουσα σύγκρουση συμφερόντων και ανέπτυξε γοργά τα σπέρματα της αποσύνθεσής της. Αλλά αυτή δεν είναι όλη η ιστορία. ~~Εις βάρος, και από την τσέπη των αγροτών το κράτος καλλιέργησε εν είδει θερμοκηπίου εκείνες τις παραφυάδες του κεφαλαιοκρατικού συστήματος, οι οποίες μπορούν να εγκλιματιστούν με τη μεγαλύτερη ευκολία, [δηλαδή] χρηματιστήριο, κερδοσκοπία, τράπεζες, μετοχικές εταιρείες και σιδηροδρόμους, καλύπτοντας τα ελλείμματά τους ενώ αφήνει τα κέρδη τους να εισπράττονται από τους επιχειρηματίες τους κ.λπ., κ.λπ.~~ Εις βάρος, και από την τσέπη των αγροτών το κράτος έδωσε ένα χέρι ανέθρεψε εν είδει θερμοκηπίου εκείνους τους κλάδους του κεφαλαιοκρατικού συστήματος της Δύσης οι οποίοι, χωρίς να αναπτύσσουν με κάποιο τρόπο τις παραγωγικές δυνάμεις της γεωργίας είναι οι καταλληλότεροι για να διευκολύνουν και να επιταχύνουν την κλοπή των καρπών της από τους μη παραγωγικούς μεσάζοντες. Με τον τρόπο αυτό έχει συμβάλει στον πλουτισμό ενός νέου κεφαλαιοκρατικού παράσιτου, το οποίο απομυζά από την ούτως ή άλλως αποδυναμωμένη «αγροτική κοινότητα» την τελευταία σταγόνα αίματος.

... Κοντολογίς, το κράτος ~~αναμείχθηκε ως μεσολαβητής~~ παρείχε την υποστήριξή του σε μια εσπευσμένη ανάπτυξη εκείνων των τεχνικών και οικονομικών μέσων που ήταν τα καταλληλότερα για να διευκολύνουν και να επιταχύνουν την εκμετάλλευση του αγρότη, δηλαδή της μεγα-

λύτερης παραγωγικής δύναμης της Ρωσίας, και για να πλουτίσουν τους «νέους πυλώνες της κοινωνίας».

~~Μπορεί κανείς με μια ματιά να δει το συνδυασμό αυτών των εχθρικών δυνάμεων οι οποίες ευνοούν και επισπεύδουν την εκμετάλλευση των αγροτών, της μεγαλύτερης παραγωγικής δύναμης της Ρωσίας.~~

~~Μπορεί κανείς να δει με μια ματιά ότι, εάν δεν υπάρξει ισχυρή αντίσταση, αυτός ο συνδυασμός των εχθρικών δυνάμεων θα προκαλέσει αναπόφευκτα την καταστροφή της κοινότητας μέσα από την απλή δυναμική των πραγμάτων.~~

Αυτή η συνεπίδραση καταστροφικών επιρροών, εφόσον δεν συντριπτεί από μια ισχυρή αντίπαλη κίνηση, θα πρέπει φυσικά να οδηγήσει στην πτώση της αγροτικής κοινότητας.

Ερωτάται όμως: Γιατί συνωμοτούν εν γνώσει τους όλες αυτές οι ομάδες συμφερόντων (συμπεριλαμβανομένων των μεγάλων βιομηχανιών οι οποίες βρίσκονται υπό την αιγίδα του κράτους) οι οποίες με την παρούσα κατάσταση της αγροτικής κοινότητας επωφελούνται τόσο πολύ, για να σκοτώσουν την κότα που τους κάνει τα χρυσά αυγά; Ακριβώς διότι νιώθουν ότι «αυτή η παρούσα κατάσταση» δεν μπορεί πλέον να διατηρηθεί, ότι κατά συνέπεια η παρούσα μέθοδος εκμετάλλευσης της αγροτικής κοινότητας δεν είναι ούτε υποστηρίξιμη δεν είναι πλέον της μόδας. Η αθλιότητα του καλλιεργητή έχει ήδη μεταδοθεί στη γη, η οποία γίνεται άκαρπη. Οι καλές σοδειές ~~τις οποίες μερικές φορές γεννούν από τη γη οι ευνοϊκές καιρικές συνθήκες~~ αντισταθμίζονται από λιμούς. Αντί να εξάγει δημητριακά, η Ρωσία είναι αναγκασμένη να τα εισάγει. Ο μέσος όρος των τελευταίων δέκα ετών δεν αποκάλυψε μόνο μια στάσιμη αλλά μάλιστα μια οπισθοδρομική γεωργική παραγωγή. Εντέλει η Ρωσία είναι για πρώτη φορά αναγκασμένη να εισάγει, αντί να εξάγει, δημητριακά. Δεν υπάρχει πλέον χρόνος για χάσιμο. Πρέπει να τεθεί ένα τέλος σε αυτό το θέμα. Θα πρέπει να ανασυγκροτήσει κανείς τη λιγότερο ή περισσότερο εύπορη μειοψηφία των αγροτών σε μια αγροτική μεσαία τάξη και να μετατρέψει την πλειονότητά τους σε κοινούς προλετάριους ~~σε μισθωτούς εργάτες~~. Για το σκοπό αυτό, οι υποστηρικτές των «νέων πυλώνων της κοινωνίας» χαρακτηρίζουν τις πληγές που οι ίδιοι έχουν προκαλέσει στην κοινότητα φυσικά συμπτώματα της γεροντικής αδυναμίας της.

Εάν παραβλέψει κανείς την αθλιότητα η οποία προς το παρόν βαρύνει τη ρωσική κοινότητα χωριού, και εξετάσει μόνο τη μορφή της συγκρότησης και το ιστορικό περιβάλλον της, είναι με την πρώτη ματιά προφανές ότι ένα από τα βασικά χαρακτηριστικά της, η κοινοτική ιδιοκτησία του εδάφους, αποτελεί το φυσικό θεμέλιο για τη συλλογική παραγωγή και ιδιοποίηση. Επιπλέον, η εξοικείωση του Ρώσου αγρότη με τις σχέσεις του αρτέλ θα του διευκόλυνε τη μετάβαση από την επιμερισμένη στη συλλογική διαχείριση, την οποία [εξάλλου] εφαρμόζει ήδη σε συγκεκριμένο βαθμό στους αδιαίρετους λειμώνες, στις αρδευτικές και σε άλλες εργασίες γενικού συμφέροντος. Για να μπορέσει όμως η συλλογική εργασία να αντικαταστήσει την επιμερισμένη διαχείριση –την πηγή της ιδιωτικής ιδιοποίησης– στην καθαυτό αγροκαλλιέργεια, δύο πράγματα είναι αναγκαία: η οικονομική ανάγκη για μια τέτοια μετατροπή και οι υλικές προϋποθέσεις για την εφαρμογή της.

Αναφορικά με την οικονομική ανάγκη, θα γινόταν αμέσως αισθητή στην «αγροτική κοινότητα» από τη στιγμή που αυτή θα είχε τεθεί σε ομαλές συνθήκες, δηλαδή από τη στιγμή που θα απομακρύνονταν τα βάρη που της έχουν τεθεί και το έδαφος που καλλιεργείται από την ίδια θα είχε αποκτήσει κανονική έκταση. Έχει παρέλθει η περίοδος όπου η ρωσική γεωργία χρειαζόταν μόνο το έδαφος [αφενός] και τον μικροκαλλιεργητή [αφετέρου] που ήταν εξοπλισμένος με περισσότερο ή λιγότερο πρωτόγονα εργαλεία ~~και η αποδοτικότητα του εδάφους...~~ Η περίοδος δε αυτή έχει παρέλθει ταχύτερα, καθώς η καταπίεση του αγρότη εξαντλεί το χωράφι του και το καθιστά άγονο. Χρειάζεται τώρα τη συνεταιριστική εργασία που είναι οργανωμένη σε μεγάλη κλίμακα. Άλλωστε, ο αγρότης που δεν διαθέτει τα στοιχειώδη μέσα για την καλλιέργεια 2 ή 3 ντεσιατίνων θα ήταν τάχα σε καλύτερη θέση με ένα δεκαπλάσιο αριθμό ντεσιατίνων⁶;

Από πού όμως να λάβει κανείς τον εξοπλισμό, το λίπασμα, τις αγρονομικές μεθόδους κ.λπ., όλα τα μέσα που είναι απαραίτητα για τη συλλογική εργασία; Εδώ ακριβώς βασίζεται η μεγάλη ανωτερότητα της ρωσικής «αγροτικής κοινότητας» πάνω από τις αρχαϊκές κοινότητες του

⁶ Η ντεσιατίνα είναι μονάδα μέτρησης επιφάνειας και αντιστοιχεί περίπου σε δέκα στρέμματα.

ίδιου τύπου. Είναι η μοναδική που επιβίωσε στην Ευρώπη σε μεγάλο, εθνικό επίπεδο. Βρίσκεται συνεπώς σε ένα ιστορικό περιβάλλον, όπου η συγχρονία με την κεφαλαιοκρατική παραγωγή της παρέχει όλες τις προϋποθέσεις για τη συλλογική εργασία. Μπορεί να ιδιοποιηθεί όλα τα θετικά επιτεύγματα που έχουν δημιουργηθεί από το κεφαλαιοκρατικό σύστημα χωρίς να χρειάζεται να διέλθει από τον Καυδιανό ζυγό. Η φυσιολογική ιδιοσυστασία του ρωσικού εδάφους είναι ιδιαίτερα πρόσφορη για μια αγροκαλλιέργεια που ασκείται με τη βοήθεια μηχανών, που είναι οργανωμένη σε μεγάλη κλίμακα και στα χέρια και βασίζεται σε συνεταιριστική εργασία. Όσον αφορά τα αρχικά κόστη εγκατάστασης – κόστη πνευματικά και υλικά–, η ρωσική κοινωνία τα οφείλει στην «αγροτική κοινότητα», εις βάρος της οποίας έχει επί μακρόν ζήσει και στην οποία πρέπει να αναζητήσει το «στοιχείο της αναγέννησής» της.

Η καλύτερη απόδειξη ότι η ανάπτυξη της «αγροτικής κοινότητας» αντιστοιχεί στην ιστορική πορεία της εποχής μας είναι η ολέθρια κρίση η οποία διέπει την κεφαλαιοκρατική παραγωγή στις ευρωπαϊκές και αμερικανικές χώρες, στις οποίες είχε απολαύσει τη μεγαλύτερη άνοδο, μια κρίση η οποία θα λήξει με την κατάργηση της κεφαλαιοκρατίας [και] με την επιστροφή της σύγχρονης κοινωνίας σε μια ανώτερη μορφή του αρχαιότερου τύπου – της συλλογικής παραγωγής και ιδιοποίησης.

Μια και τόσες πολλές διαφορετικές ομάδες συμφερόντων, και ιδιαίτερα εκείνες των «νέων πυλώνων της κοινωνίας» οι οποίοι θεμελιώθηκαν υπό την καλοπροαίρετη κυριαρχία του Αλεξάνδρου Β΄, επωφελούνται σε τέτοιο βαθμό από την παρούσα κατάσταση της «αγροτικής κοινότητας», γιατί συνωμοτούν εν γνώσει τους για να προκαλέσουν το θάνατό της; Γιατί χαρακτηρίζουν οι υποστηρικτές τους τις πληγές που οι ίδιοι έχουν προκαλέσει ως ακαταμάχητες αποδείξεις της φυσικής αστάθειάς της; Γιατί θέλουν να σφάξουν την κότα με τα χρυσά αυγά;

Απλώς διότι τα οικονομικά δεδομένα, η ανάλυση των οποίων θα μας πήγαινε εδώ μακριά, έχουν αποκαλύψει το μυστικό ότι η παρούσα κατάσταση της κοινότητας δεν μπορεί πλέον να διατηρηθεί, και ότι ήδη μέσα από την αναγκαστική πορεία των πραγμάτων σύντομα δεν θα είναι πλέον της μόδας ο υφιστάμενος τρόπος εκμετάλλευσης των λαϊκών μαζών. Είναι αναγκαίο λοιπόν κάτι νέο, και αυτό το νέο που υποδηλώνεται μέσα από τις πλέον διαφορετικές μορφές καταλήγει διαρκώς στο

εξής: κατάργηση της κοινοτικής ιδιοκτησίας, ανασυγκρότηση τής λιγότερο ή περισσότερο εύπορης μειοψηφίας των αγροτών ως αγροτική μεσαία τάξη και μετατροπή της μεγάλης πλειονότητας των αγροτών σε κοινούς προλετάριους [prolétaires sans phrase]. ~~Δεν μπορεί κανείς να κρύψει από τον εαυτό του ότι~~ Από τη μία πλευρά η «αγροτική κοινότητα» έχει ήδη φτάσει μέχρι το χείλος της καταστροφής, και από την άλλη πλευρά παραμονεύει μία ισχυρή ομάδα συνωμοτών για να της δώσει τη χαριστική βολή. Για να σωθεί η ρωσική κοινότητα είναι αναγκαία η ρωσική επανάσταση. Άλλωστε, οι πολιτικοί και κοινωνικοί εξουσιαστές κάνουν ό,τι καλύτερο μπορούν, για να προετοιμάσουν τις μάζες για μια τέτοια καταστροφή.

Η δε ιστορική κατάσταση της ρωσικής «αγροτικής κοινότητας» δεν έχει όμοιό της! Ως μοναδική στην Ευρώπη δεν διατηρήθηκε απλώς με τη μορφή ερειπίων, όπως εκείνες οι σπάνιες και αξιοθαύμαστες μικρογραφίες, εκείνα τα υπολείμματα του αρχαϊκού τύπου, όπως τα απαντούσε κανείς μέχρι πρόσφατα στη Δύση, αλλά επεκτάθηκε ως οινική κυρίαρχη μορφή του λαϊκού βίου και πάνω σε μια τεράστια αυτοκρατορία. Ενώ με την κοινοτική ιδιοκτησία του εδάφους κατέχει το φυσικό θεμέλιο για τη συλλογική ιδιοποίηση, το ιστορικό περιβάλλον, η σύγχρονη με την κεφαλαιοκρατική παραγωγή, της προσφέρει όλους τους έτοιμους όρους τής από κοινού εργασίας σε μεγάλη κλίμακα. Είναι συνεπώς σε θέση να ιδιοποιηθεί τα θετικά επιτεύγματα του κεφαλαιοκρατικού συστήματος χωρίς να χρειάζεται να διέλθει από τον Καντιανό ζυγό του. Μπορεί να αντικαταστήσει την κατακερματισμένη αγροκαλλιέργεια με μια καλλιέργεια μεγάλων επιφανειών που θα λειτουργεί με μηχανές, κάτι για το οποίο σχεδόν προκαλεί η φυσιολογική ιδιοσυστασία του ρωσικού εδάφους. Μπορεί λοιπόν να γίνει η άμεση αφετηρία του οικονομικού συστήματος προς το οποίο τείνει η σύγχρονη κοινωνία, και να ξεκινήσει ένα νέο βίο χωρίς να καταστραφεί η ίδια. Αντιθέτως, θα έπρεπε κανείς να ξεκινήσει τοποθετώντας τη σε ομαλή θέση...

Απέναντί της όμως ορθώνεται η γαιοκτησία, η οποία κρατά στα χέρια της σχεδόν το ήμισυ του εδάφους, και μάλιστα το καλύτερο τμήμα, χωρίς καν να μιλήσουμε για τα κρατικά κτήματα. Ακριβώς γι' αυτό το λόγο συναρμόζεται η διατήρηση της «αγροτικής κοινότητας» στην περαιτέρω εξέλιξή της με τη γενικότερη κίνηση της ρωσικής κοι-

ωνίας, η παλιγγενεσία της οποίας μόνο με αυτό το τμήμα μπορεί να εξαγοραστεί. ~~Ακόμη και από~~ Αλλά κι από καθαρά οικονομική σκοπιά η Ρωσία μπορεί να εξέλθει από το αδιέξοδο⁷ στο οποίο βρίσκεται η γεωργία της μόνο μέσα από την ανάπτυξη της αγροτικής κοινότητας· θα επρόκειτο για μια μάταιη προσπάθεια εάν ήθελε να ξεφύγει διαμέσου της εισαγωγής της αγγλικής κεφαλαιοκρατικής αγρομισθωτικής σχέσης, καθώς ~~το σύνολο~~ όλοι οι γεωργικοί όροι της χώρας αντίκεινται σε κάτι τέτοιο. ~~Έτσι, μόνο μια γενική εξέγερση μπορεί να σπάσει την απομόνωση της «αγροτικής κοινότητας», την έλλειψη επαφής μεταξύ του βίου μιας κοινότητας με εκείνους των άλλων, κοντολογίς, τον τοπικά δεσμευμένο μικρόκοσμο της ύπαρξής της, η οποία απαγορεύει κάθε ιστορική πρωτοβουλία.~~

~~Κατερχόμενος από τη θεωρία στην πραγματικότητα, κανείς δεν μπορεί να αποκρύψει το γεγονός ότι η ρωσική κοινότητα αντιμετωπίζει σήμερα μια συνωμοσία ισχυρών δυνάμεων και συμφερόντων. Το κράτος όχι μόνο την έχει υπαγάγει σε ακατάπαυστη εκμετάλλευση, αλλά έχει επίσης προωθήσει, εις βάρος των χωρικών, την εγκατάσταση ενός ιδιαίτερου τμήματος του κεφαλαιοκρατικού συστήματος — χρηματιστήριο, τράπεζα, σιδηρόδρομοι, εμπόριο ...~~

Για να μπορέσει να αναπτυχθεί κανείς θα πρέπει προπάντων να ζει, και δεν αποτελεί μυστικό για κανέναν ότι προς το παρόν ο βίος της «αγροτικής κοινότητας» απειλείται⁸.

~~Εκτός από κάθε δράση ενός εχθρικού περιβάλλοντος, η βαθμιαία ανάπτυξη, η αύξηση της κινητής περιουσίας που δεν ανήκει στην κοινότητα αλλά στα ατομικά μέλη της, όπως για παράδειγμα τα κτήνη, και δεν θα πρέπει να ξεχνάμε τα κινητά αγαθά στα χέρια των επιμέρους μελών, όπως ο πλούτος σε κτήνη, αλλά μερικές φορές ακόμη και σε δουλοπάροικους ή δούλους... Ο όλο και πιο τονισμένος ρόλος που παίζει το κινητό στοιχείο στην αγροτική οικονομία, μια τέτοια συσσώρευση μπορεί μόνο να χρησιμεύσει στη διάλυση... Εκτός από την αντίδραση κάθε άλλου επιβλαβούς στοιχείου, ενός εχθρικού περιβάλλοντος, η~~

⁷ Η λέξη «αδιέξοδο» αποτελεί πρόταση του Ριαζάνοβ, με την οποία συμφωνούν και οι επιμελητές των MEGA, καθώς σε αυτό το σημείο το χειρόγραφο είναι δυσανάγνωστο.

⁸ Το υπόλοιπο τμήμα του χειρογράφου δύσκολα ανασυγκροτείται.

βαθμιαία ανάπτυξη της περιουσίας στα χέρια επιμέρους οικογενειών, για παράδειγμα ο πλούτος τους σε κτήνη, και ορισμένες φορές ακόμη και σε δούλους ή δουλοπάροικους, αυτή η ιδιωτική συσσώρευση είναι μακροπρόθεσμα από μόνη της ικανή να επιδράσει αποσπασματικά στην πρωτόγονη οικονομική και κοινωνική ισότητα, και να προωθήσει στην ίδια την καρδιά της κοινότητας μια σύγκρουση συμφερόντων η οποία διαρρηγνύει την κοινοτική ιδιοκτησία, πρώτα των καλλιεργήσιμων γαιών και τέλος των δρυμών, των λειμώνων, των χερσότοπων κ.λπ., αφού τα έχει ήδη μετατρέψει σε κοινοτικά εξαρτήματα της ατομικής ιδιοκτησίας.

4) Η ιστορία της παρακμής των αρχέγονων κοινοτήτων μένει ακόμη να γραφτεί (θα διέπραττε κανείς σφάλμα εάν ήθελε να τις αντιμετωπίσει αδιαφοροποίητα· ακριβώς όπως και στους γεωλογικούς σχηματισμούς υπάρχουν και στους ιστορικούς σχηματισμούς ολόκληρες σειρές πρωτογενών, δευτερογενών, τριτογενών κ.λπ. τύπων). Μέχρι τώρα αυτό που έχει επιτευχθεί είναι απλώς κάποιες ισχνές σκιαγραφίες. Σε κάθε περίπτωση όμως η έρευνα έχει προχωρήσει αρκετά, ώστε να μπορεί να επιβεβαιώσει: α) ότι η ικανότητα επιβίωσης των αρχέγονων κοινοτήτων ήταν ασύγκριτα μεγαλύτερη από εκείνη των σημιτικών, ελληνικών, ρωμαϊκών κ.λπ. κοινωνιών και *a fortiori* [κατά πολύ περισσότερο] από εκείνη των σύγχρονων κεφαλαιοκρατικών κοινωνιών· β) ότι οι αιτίες της παρακμής τους προέρχονται από τις οικονομικές συνθήκες οι οποίες τις εμπόδισαν να υπερβούν ένα συγκεκριμένο επίπεδο ανάπτυξης, σε ιστορικά δε περιβάλλοντα τα οποία δεν συμπίπτουν διόλου με το ιστορικό περιβάλλον της σημερινής ρωσικής αγροτικής κοινότητας.

~~Ορισμένοι αστοί συγγραφείς, κυρίως αγγλικής καταγωγής, όπως, για παράδειγμα, ο σερ Χένρυ Μείν, επιδιώκουν πάνω από όλα να επιδείξουν την ανωτερότητα και να εξυμνήσουν την κοινωνία του κεφαλαιοκρατικού συστήματος. Άνθρωποι ερωτευμένοι με αυτό το σύστημα, ανίκανοι να καταλάβουν [...]~~

Κατά την ανάγνωση των ιστοριών των αρχέγονων κοινοτήτων οι οποίες έχουν γραφτεί από αστούς πρέπει κανείς να είναι καχύποπτος. Δεν διστάζουν μπροστά σε τίποτε ούτε καν μπροστά σε παραχαράξεις. Ο σερ Χένρυ Μείν, για παράδειγμα, ο οποίος ήταν ένθερμος συνεργάτης της αγγλικής κυβέρνησης στην από πλευράς της βίαη καταστροφή των ινδικών κοινοτήτων, μας διαβεβαιώνει υποκριτικά ότι όλες οι ευ-

γενείς προσπάθειες της κυβέρνησης να διατηρήσει αυτές τις κοινότητες προσέκρουσαν στην αυθόρμητη βία των οικονομικών νόμων!

5) Γνωρίζετε πολύ καλά ότι σήμερα η ίδια η ύπαρξη της ρωσικής κοινότητας απειλείται από μια συνωμοσία ισχυρών συμφερόντων. Υπερφορτωμένη από κρατικές απαιτήσεις εισφορών, υποκείμενη σε δόλια εκμετάλλευση από τους επιδράμοντες κεφαλαιοκράτες, εμπόρους κ.λπ. και από τους «ιδιοκτήτες» του εδάφους, υπονομεύεται επίσης από τους τοκογλύφους του χωριού και από τη σύγκρουση συμφερόντων που έχει ξεσπάσει στο κέντρο της, η οποία προκαλείται από την κατάσταση στην οποία έχει τεθεί.

Για να απαλλοτριώσει κανείς τους αγρότες δεν χρειάζεται να τους καταδιώξει από τα χωράφια τους, όπως έχει συμβεί στην Αγγλία και αλλού· ούτε και χρειάζεται να καταργήσει την κοινοτική ιδιοκτησία με ουκάζιο. Αντιθέτως: Πηγαίνετε απλά και πάρτε από τους αγρότες το προϊόν της γεωργικής εργασίας τους πάνω από ένα συγκεκριμένο μέτρο και τότε δεν θα τα καταφέρετε, με όλους τους χωροφύλακες και με όλο το στρατό σας, να τους δεσμεύσετε στα χωράφια τους! Στα τελευταία έτη της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας οι δέκαρχοι της επαρχίας –μεγάλοι γαιοκτήμονες– έφευγαν από τα σπίτια τους, εγκατέλειπαν τα χωράφια τους, πουλούσαν μάλιστα τον εαυτό τους ως δούλο, και όλα αυτά για να απελευθερωθούν από μια ιδιοκτησία η οποία είχε καταλήξει να είναι επίσημη πρόφαση για την ανελέητη και άσπλαχνη καταπίεσή τους. Την ίδια περίοδο που η κοινότητα αιμορραγεί και βασανίζεται, όπου η γη της καθίσταται άκαρπη και απομυζείται, οι κονδυλογλείφτες λακέδες των «νέων πυλώνων της κοινωνίας» χαρακτηρίζουν ειρωνικά τις πληγές που οι ίδιοι έχουν επιφέρει ως συμπτώματα της φυσικής αδυναμίας της, υποστηρίζοντας ότι θα πεθάνει από φυσικό θάνατο και ότι θα ήταν καλό να συντομεύσει κανείς το ρόγχο της. Δεν πρόκειται εδώ πλέον για ένα πρόβλημα που πρέπει να λυθεί· πρόκειται απλώς για έναν εχθρό που πρέπει να συντριβεί. Δεν είναι συνεπώς πλέον ένα θεωρητικό πρόβλημα· είναι ένα ζήτημα που πρέπει να λυθεί, είναι ένας εχθρός που πρέπει να καταπολεμηθεί. Για να σωθεί η ρωσική κοινότητα, είναι αναγκαία η ρωσική επανάσταση. Εξάλλου, η ρωσική κυβέρνηση και οι «νέοι πυλώνες της κοινωνίας» κάνουν ό,τι καλύτερο μπορούν, για να προετοιμάσουν τις μάζες για μια τέτοια καταστροφή. Εάν η επανάσταση

πραγματοποιηθεί την κατάλληλη στιγμή, εάν συγκεντρώσει όλες τις δυνάμεις της ~~εάν το νοήμον τμήμα της ρωσικής κοινωνίας, εάν η ρωσική διάνοηση συγκεντρώσει όλες τις δυνάμεις της χώρας~~ για να διασφαλίσει την ελεύθερη ανάπτυξη της αγροτικής κοινότητας, αυτή η τελευταία θα αναδειχθεί σύντομα σαν ένα στοιχείο αναγέννησης της ρωσικής κοινωνίας, σαν στοιχείο ανωτερότητας απέναντι στις χώρες που είναι υποδουλωμένες στο κεφαλαιοκρατικό καθεστώς.

[Δεύτερο προσχέδιο]

1) Στο Κεφάλαιο έχω δείξει ότι ~~ο μετασχηματισμός~~ η μεταμόρφωση της φεουδαλικής παραγωγής στην κεφαλαιοκρατική παραγωγή είχε ως αφετηρία την απαλλοτρίωση του παραγωγού, και ιδιαίτερα ότι το θεμέλιο της συνολικής αυτής εξέλιξης είναι η απαλλοτρίωση των αγροτών (σ. 315, της γαλλικής έκδοσης). Συνεχίζω: «Αυτή (η απαλλοτρίωση των αγροτών) επιτελέστηκε για πρώτη φορά με ριζικό τρόπο στην Αγγλία... όλες οι άλλες χώρες της Δυτικής Ευρώπης διατρέχουν την ίδια κίνηση» (ό.π.).

Έτσι, ~~γράφοντας αυτές τις παράδες~~ έχω περιορίσει ρητά ~~την εν λόγω ανάπτυξη~~ τον «ιστορικά αναπόφευκτο» χαρακτήρα αυτής της κίνησης στις «χώρες της Δυτικής Ευρώπης». Και για να μην αφήσω την παραμικρή αμφιβολία για τις σκέψεις μου, λέω στη σ. 341:

«Η ατομική ιδιοκτησία, ως αντίθεση προς την κοινωνική, συλλογική ιδιοκτησία, υπάρχει μόνο εκεί όπου... οι εξωτερικοί όροι της εργασίας ανήκουν σε ιδιώτες. Αναλόγως εάν αυτοί οι ιδιώτες είναι εργάτες ή μη εργάτες, έχει και η ατομική ιδιοκτησία διαφορετικό χαρακτήρα».

Η διαδικασία λοιπόν, την οποία έχω ~~περιγράψει~~ αναλύσει, έχει αντικαταστήσει μια μορφή της ατομικής και κατακερματισμένης ιδιοκτησίας των εργαζομένων = την κεφαλαιοκρατική ιδιοκτησία⁹ μίας άκρως ευάριθμης μειονότητας (ό.π., σ. 342), έχει αντικαταστήσει ένα είδος ιδιοκτησίας με ένα άλλο. Πώς θα συσχετιζόταν θα μπορούσε να συσχετιστεί αυτό με τη Ρωσία, όπου το έδαφος δεν είναι «ατομική ιδιοκτησία»

⁹ Η αρχική διατύπωση αυτής της διορθωμένης πρότασης έχει ως εξής: Έτσι, η διαδικασία για την οποία κάνω λόγο, ενίοτε μετασχηματίζει την ατομική, κατακερματισμένη ιδιοκτησία – σε κεφαλαιοκρατική ιδιοκτησία, μετασχηματίζει. ένα είδος ατομικής ιδιοκτησίας σε ένα άλλο.

του καλλιεργητή και ουδέποτε ήταν κάτι τέτοιο; Σε κάθε περίπτωση, εκείνοι που πιστεύουν ότι η διάλυση της κοινοτικής ιδιοκτησίας είναι μία ιστορική αναγκαιότητα στη Ρωσία, δεν μπορούν σε καμία περίπτωση να αποδείξουν αυτή την αναγκαιότητα από την παράθεσή μου της μοιραίας πορείας των πραγμάτων στη Δυτική Ευρώπη. Αντιθέτως, θα πρέπει να παραθέσουν νέα επιχειρήματα, εντελώς ανεξάρτητα από την πορεία που περιέγραψα. Το μοναδικό πράγμα που μπορούν να μάθουν από εμένα είναι το εξής: Το μοναδικό συμπέρασμα συνεπώς που θα μπορούσατε να διατυπώσετε από την πορεία των γεγονότων στη Δύση είναι το εξής: Για να εδραιωθεί η κεφαλαιοκρατική παραγωγή στη Ρωσία, θα έπρεπε να ξεκινήσει κανείς με την κατάργηση της κοινοτικής ιδιοκτησίας και με την απαλλοτρίωση των αγροτών, δηλαδή της μεγάλης μάζας του λαού. Αυτή άλλωστε είναι και η επιθυμία των Ρώσων φιλελεύθερων, οι οποίοι θέλουν να εισαγάγουν την κεφαλαιοκρατική παραγωγή και συνεπώς να μετατρέψουν τη μεγάλη μάζα των αγροτών σε απλούς μισθωτούς εργάτες αυτή η επιθυμία όμως αποδεικνύεται άραγε πιο θεμελιωμένη από την επιθυμία της Αικατερίνης Β΄ να εμβολιάσει να μεταφυτεύσει τη συντεχνιακή οργάνωση της μεσαιωνικής Δύσης σε ρωσικό έδαφος;

Εφόσον η γη στα χέρια των Ρώσων καλλιεργητών είναι η κοινοτική ιδιοκτησία τους και δεν υπήρξε ποτέ ως ατομική ιδιοκτησία [...]

Στη Ρωσία, όπου η γη δεν είναι και ποτέ δεν ήταν η «ατομική ιδιοκτησία» του αγρότη ο μετασχηματισμός η μεταμόρφωση αυτής μιας τέτοιας ατομικής ιδιοκτησίας σε κεφαλαιοκρατική ιδιοκτησία δεν έχει κανένα νόημα είναι αδύνατη είναι συνεπώς εκτός συζήτησης. Το μοναδικό συμπέρασμα που μπορεί να διατυπωθεί είναι ότι [...] Αυτό που μπορεί να διαπιστωθεί από τα δεδομένα της Δύσης [...] Εάν κανείς θέλει να αντλήσει κάποια ένδειξη κάποιο μάθημα από τα δεδομένα της Δύσης [...]

Ακόμη και ο πιο απλοϊκός παρατηρητής δεν θα μπορούσε να αρνηθεί ότι πρόκειται για δύο διαφορετικές περιπτώσεις. Σε κάθε περίπτωση η διαδικασία στη Δύση για το 1) Έτσι η διαδικασία που έχω αναλύσει η απαλλοτρίωση των αγροτών στη Δύση χρησίμευσε για τη «μετατροπή της ατομικής και κατακερματισμένης ιδιοκτησίας των εργαζόμενων» στη συγκεντρωμένη ατομική ιδιοκτησία των κεφαλαιοκρατών. Αλλά

αυτό ήταν πάντα η αντικατάσταση μιας μορφής ατομικής ιδιοκτησίας από μια άλλη μορφή ατομικής ιδιοκτησίας. ~~Πώς λοιπόν θα μπορούσε να εφαρμοστεί η ίδια διαδικασία στο ρωσικό έδαφος στους Ρώσους καλλιεργητές, η γη των οποίων δεν είναι και ουδέποτε ήταν... η εδαφική ιδιοκτησία των οποίων παρέμενε πάντα «κοινοτική» και δεν υπήρξε ποτέ «ατομική»; Η ίδια ιστορική διαδικασία την οποία έχω αναλύσει, έτσι όπως πραγματοποιήθηκε στη Δύση... Αντιθέτως, στη Ρωσία θα επρόκειτο για την τοποθέτηση της κεφαλαιοκρατικής ιδιοκτησίας στη θέση της κομμουνιστικής ιδιοκτησίας των καλλιεργητών της γης, μία διαδικασία η οποία προφανώς θα ήταν αρκετά [...].~~

2) Από την ιστορική σκοπιά υπάρχει μόνο ένα σοβαρό επιχείρημα υπέρ της αναπόφευκτης διάλυσης της ρωσικής κομμουνιστικής ιδιοκτησίας. Είναι το εξής: Η κομμουνιστική ιδιοκτησία υπήρχε παντού στη Δυτική Ευρώπη, και παντού εξαφανίστηκε με την κοινωνική πρόοδο. Γιατί να ξεφύγει από το ίδιο πεπρωμένο αποκλειστικά στη Ρωσία;

Σίγουρα! Εάν η κεφαλαιοκρατική παραγωγή πρέπει να εγκαθιδρύσει την κυριαρχία της στη Ρωσία, θα πρέπει η μεγάλη πλειονότητα των αγροτών, δηλαδή του ρωσικού λαού, να μετατραπεί σε μισθωτούς εργάτες και συνεπώς να απαλλοτριωθεί μέσα από την προηγούμενη κατάργηση της κομμουνιστικής ιδιοκτησίας τους. Σε κάθε περίπτωση όμως η περίπτωση του δεδικασμένου της Δύσης δεν θα αποδείκνυε εδώ τίποτε! ~~για τον «ιστορικά αναπόφευκτο» χαρακτήρα αυτής της διαδικασίας.~~

2) Οι Ρώσοι «μαρξιστές» για τους οποίους μιλάτε μου είναι εντελώς άγνωστοι. Οι Ρώσοι με τους οποίους έχω προσωπική επαφή έχουν εξ όσων γνωρίζω εντελώς αντίθετες απόψεις.

3) Από ιστορική σκοπιά το μοναδικό σοβαρό επιχείρημα ~~που μπορεί να χρησιμοποιηθεί~~ υπέρ της αναπόφευκτης διάλυσης της κοινής ιδιοκτησίας στη Ρωσία είναι το εξής: Η κοινοτική ιδιοκτησία υπήρχε παντού στη Δυτική Ευρώπη, και εξαφανίστηκε παντού με την κοινωνική πρόοδο· ~~γιατί θα πρέπει να είναι διαφορετικό το πεπρωμένο της στη Ρωσία;~~ πώς θα μπορούσε να ξεφύγει από το ίδιο πεπρωμένο στη Ρωσία;

Εν πρώτοις, στη Δυτική Ευρώπη η παρακμή της κοινοτικής ιδιοκτησίας ~~και η εμφάνιση~~ και η γέννηση της κεφαλαιοκρατικής παραγωγής χωρίζονται από ένα τεράστιο χρονικό διάστημα ~~αιώνων~~, το οποίο πε-

ριλαμβάνει μια ολόκληρη σειρά από επάλληλες οικονομικές επαναστάσεις και εξελίξεις. ~~Ο θάνατος της κοινοτικής ιδιοκτησίας δεν γέννησε την κεφαλαιοκρατική παραγωγή~~ εκ των οποίων η κεφαλαιοκρατική παραγωγή είναι απλώς ~~η τελευταία~~ η νεότερη. Από τη μια πλευρά έχει αναπτύξει έξοχα τις κοινωνικές παραγωγικές δυνάμεις, από την άλλη πλευρά όμως, έχει αναδείξει ~~τον μεταβατικό χαρακτήρα της~~ τη δική της ασυμβατότητα με τις δυνάμεις που η ίδια γέννησε. Η ιστορία της δεν είναι τίποτε άλλο από μια ιστορία ανταγωνισμών, κρίσεων, συγκρούσεων και καταστροφών. Εντέλει έχει αποκαλύψει σε όλο τον κόσμο, με εξαίρεση εκείνους που είναι τυφλωμένοι λόγω των συμφερόντων τους, τον καθαρά μεταβατικό χαρακτήρα της. Οι λαοί στην Ευρώπη και στην ~~Ηνωμένες Πολιτείες της~~ Αμερική, στους οποίους έλαβε τη μεγαλύτερη άνοδο, αγωνίζονται να σπάσουν τις αλυσίδες τους, επιδιώκοντας να αντικαταστήσουν την κεφαλαιοκρατική παραγωγή με τη συνεταιριστική παραγωγή, και την κεφαλαιοκρατική ιδιοκτησία με μια ανώτερη μορφή του αρχαϊκού τύπου ιδιοκτησίας, δηλαδή με τη ~~συλλογική~~ κομμουνιστική ιδιοκτησία.

Εάν η Ρωσία ήταν απομονωμένη από τον κόσμο, θα έπρεπε να διαμορφώσει εξ ιδίων τα οικονομικά επιτεύγματα τα οποία η Δυτική Ευρώπη απέκτησε μόνο επειδή διήλθε από μακρά σειρά εξελίξεων, από την ύπαρξη των αρχέγονων κοινοτήτων της μέχρι τη σημερινή κατάστασή της. Τότε, τουλάχιστον για τη δική μου προοπτική, δεν θα υπήρχε καμία αμφιβολία ότι οι κοινότητες της θα ήταν αναπόδραστα καταδικασμένες σε παρακμή με την ανάπτυξη της ρωσικής κοινωνίας. Αλλά η θέση της ρωσικής κοινότητας είναι εντελώς διαφορετική από τη θέση των αρχέγονων κοινοτήτων της Δύσης ~~της Δυτικής Ευρώπης~~. Η Ρωσία είναι η μοναδική χώρα στην Ευρώπη όπου η κοινοτική ιδιοκτησία έχει διατηρηθεί σε μεγάλο, εθνικό επίπεδο, αλλά ταυτόχρονα η Ρωσία υπάρχει σε ένα σύγχρονο ιστορικό περιβάλλον, είναι σύγχρονη με μια ανώτερη καλλιέργεια, συνδέεται με τη διεθνή αγορά στην οποία κυριαρχεί η κεφαλαιοκρατική παραγωγή. ~~Είναι λοιπόν η κεφαλαιοκρατική παραγωγή εκείνη που της επιτρέπει να επιτυγχάνει αποτελέσματα χωρίς να χρειαστεί να διέλθει [...]~~ Ιδιοποιούμενη συνεπώς τα θετικά επιτεύγματα αυτού του τρόπου παραγωγής, είναι σε θέση να αναπτύξει και να μετασχηματίσει την ακόμη αρχαϊκή μορφή της κοινότητας χω-

ριού, αντί να την καταστρέψει. (Σημειώνω εν παρόδω ότι η μορφή της κομμουνιστικής ιδιοκτησίας στη Ρωσία είναι η πιο σύγχρονη μορφή του αρχαϊκού τύπου, ο οποίος με τη σειρά του έχει διέλθει από ολόκληρη σειρά εξελίξεων). Σε περίπτωση που οι υμνητές του κεφαλαιοκρατικού συστήματος στη Ρωσία αρνούνται τη δυνατότητα ενός τέτοιου συνδυασμού, τότε ας αποδείξουν ότι η Ρωσία, για να χρησιμοποιήσει τις μηχανές, ήταν αναγκασμένη να διέλθει από την περίοδο επώασης της εκμηχανισμένης παραγωγής! Ας μου αποδείξουν πώς, ας πούμε, κατάφεραν σε λίγες ημέρες να εισαγάγουν στη χώρα τους το μηχανισμό συναλλαγών (τράπεζες, πιστωτικές εταιρείες κ.λπ.), η διαμόρφωση του οποίου κόστισε αιώνες στη Δύση.

~~Αν και το κεφαλαιοκρατικό σύστημα στη Δύση είναι σε άνθηση, πλησιάζει ο καιρός όπου θα είναι μόνο ένα κοινωνικό καθεστώς μια αποσπασματική μορφή ένας ακόμη «αρχαϊκός» σχηματισμός, οι Ρώσοι υμνητές του...~~

4) Αυτό που απειλεί το βίο της ρωσικής κοινότητας δεν είναι ούτε κάτι το ιστορικά αναπόφευκτο, ούτε μια θεωρία: είναι η καταπίεση από την πλευρά του κράτους και η εκμετάλλευση από τους κεφαλαιοκράτες παρείσακτους, οι οποίοι έχουν αποκτήσει δύναμη μέσα από το ίδιο κράτος εις βάρος και από την τσέπη των αγροτών.

5) Ο αρχαϊκός ή πρωτογενής σχηματισμός του πλανήτη μας περιέχει μια σειρά στρωμάτων διαφορετικής ηλικίας, τα οποία βρίσκονται το ένα επάνω στο άλλο· με τον ίδιο τρόπο ο αρχαϊκός σχηματισμός της κοινωνίας μάς αποκαλύπτει σειρά διαφορετικών τύπων, ~~οι οποίοι σχηματίζουν συνολικά μια ανερχόμενη σειρά~~ οι οποίοι χαρακτηρίζουν διαφορετικές, επάλληλες περιόδους. Η ρωσική αγροτική κοινότητα ανήκει στον νεότερο τύπο αυτής της αλυσίδας. Ο αγρότης κατέχει εδώ ήδη ως ατομική ιδιοκτησία την κατοικία στην οποία κατοικεί, καθώς και τον αντίστοιχο κήπο. Εδώ έχουμε το πρώτο διαλυτικό στοιχείο της αρχαϊκής μορφής, το οποίο ήταν άγνωστο στους παλαιότερους τύπους ~~και το οποίο μπορεί να χρησιμεύσει ως μετάβαση από την αρχαϊκή μορφή στο...~~ Από την άλλη πλευρά, όλοι αυτοί οι τύποι βασίζονται σε σχέσεις αιματικής συγγένειας μεταξύ των μελών της κοινότητας, ενώ ο τύπος στον οποίο ανήκει η ρωσική κοινότητα, είναι απελευθερωμένος από αυτούς τους στενούς δεσμούς. Συνεπώς είναι ικανός για μεγαλύ-

τερη ανάπτυξη. Η απομόνωση των αγροτικών κοινοτήτων, η ελλείπουσα σύνδεση μεταξύ του βίου της μίας και της άλλης, αυτός ο τοπικά δεσμευμένος μικρόκοσμος που θα μπορούσε να αποτελέσει τη φυσική βάση ενός κεντρικού δεσποτισμού δεν απαντά παντού ως εγγενές χαρακτηριστικό του τελευταίου των αρχέγονων τύπων, παντού όμως όπου βρίσκεται, προωθεί έναν κεντρικό δεσποτισμό πάνω από τις κοινότητες. Μου φαίνεται ότι στη Ρωσία ο απομονωμένος βίος των αγροτικών κοινοτήτων θα εξαφανιστεί αυτή η αυτοφυής απομόνωση, η οποία προκλήθηκε από την αχανή έκταση της περιοχής, εύκολα μπορεί να παραμεριστεί, από τη στιγμή που θα έχουν διαρρηχτεί τα δεσμά που έχει θέσει η κυβέρνηση.

Έρχομαι τώρα στο επίκεντρο του ζητήματος. Δεν θα έπρεπε να αγνοεί κανείς ότι ο αρχαϊκός τύπος, στον οποίο ανήκει η ρωσική αγροτική κοινότητα, κρύβει εντός του μια εσωτερική δυαρχία, η οποία υπό ορισμένες ιστορικές συνθήκες μπορεί να προκαλέσει την παρακμή της τη διάλυσή της. Η ιδιοκτησία στο έδαφος είναι κοινή, αλλά από την άλλη πλευρά, στην πράξη η καλλιέργεια ή η παραγωγή γίνεται επιμερισμένα κάθε αγρότης καλλιεργεί και διαχειρίζεται το λιανοχώραφό του, ιδιοποιείται τους καρπούς του κτήματός του το χωράφι του με τις δικές του δυνάμεις, παρόμοια με τον μικροαγρότη στη Δύση. Κοινοτική ιδιοκτησία [αφενός], επιμερισμένη καλλιέργεια του εδάφους [αφετέρου], αυτός ο συνδυασμός που ήταν ένα στοιχείο (γονιμοποιητικό) της προόδου, η ανάπτυξη της γεωργίας που ήταν χρήσιμος σε πολύ παλαιότερες εποχές γίνεται επικίνδυνος στην εποχή μας. Από τη μία πλευρά, η κινητή περιουσία, ένα στοιχείο που παίζει όλο και πιο σημαντικό ρόλο ακόμη και στην ίδια τη γεωργία, διαφοροποιεί σταδιακά την περιουσία των μελών της κοινότητας προκαλώντας έτσι σύγκρουση συμφερόντων, ιδιαίτερα υπό τη δημοσιονομική πίεση του κράτους· από την άλλη πλευρά, χάνεται η οικονομική ανωτερότητα της κοινοτικής ιδιοκτησίας – ως βάσης της συνεταιριστικής και συνδυασμένης εργασίας. Εντούτοις δεν θα πρέπει να ξεχνάμε ότι οι Ρώσοι αγρότες κατά τη χρήση των αδιαίρετων λειμώνων έχουν εφαρμόσει ήδη τον συλλογικό τρόπο εργασίας, και ότι η εξοικείωσή τους με τις σχέσεις του αρτέλ θα τους διευκολύνει πολύ τη μετάβαση από την επιμερισμένη στη συλλογική καλλιέργεια, ότι [περαιτέρω] η φυσική ιδιοσυστασία του ρωσικού

εδάφους είναι άκρως πρόσφορη για μια συνδυασμένη εκμηχανισμένη επεξεργασία σε μεγάλη κλίμακα ~~με τη βοήθεια των μηχανών~~, και ότι τέλος η ρωσική κοινωνία, η οποία έζησε τόσο καιρό εις βάρος της αγροτικής κοινότητας, της οφείλει τις πρώτες αναγκαίες προκαταβολές γι' αυτή τη μετατροπή. Είναι δε αυτονόητο ότι πρόκειται μόνο για μια σταδιακή μετατροπή, η οποία θα έπρεπε να αρχίσει θέτοντας την κοινότητα σε ομαλή θέση στην παρούσα βάση της.

5) Αφήνοντας παράμερα κάθε περισσότερο ή λιγότερο θεωρητικό ερώτημα, δεν χρειάζεται να σας πω ότι σήμερα η απλή ύπαρξη της ρωσικής κοινότητας απειλείται από μια συνωμοσία ισχυρών ομάδων συμφερόντων. Ένα συγκεκριμένο είδος κεφαλαιοκρατίας, θρεφόμενο με τη μεσολάβηση του κράτους εις βάρος των αγροτών, έχει ξεσηκωθεί ενάντια στην κοινότητα· αυτή η κεφαλαιοκρατία έχει συμφέρον να την καταστρέψει. Είναι επίσης προς το συμφέρον των γαιοκτημόνων να ανασυγκροτήσουν τους περισσότερο ή λιγότερο κατέχοντες αγρότες σε μια αγροτική μεσαία τάξη και να μετατρέψουν τους φτωχούς καλλιεργητές –δηλαδή τη μάζα– σε απλούς μισθωτούς εργάτες, δηλαδή σε φθηνή εργασία! Και πώς θα μπορούσε να προβάλλει αντίσταση σε αυτό μια κοινότητα η οποία έχει απομυζηθεί από τις χρηματικές απαιτήσεις του κράτους, είναι λεηλατημένη από το εμπόριο, έχει υποστεί εκμετάλλευση από τους γαιοκτήμονες και είναι έσωθεν υπονομευμένη από την τοκογλυφία;

[*Τρίτο προσχέδιο*]

Αγαπητή πολίτις!

Για να απαντήσω διεξοδικά στα ερωτήματα της επιστολής σας της 16ης Φεβρουαρίου θα έπρεπε να υπεισέλθω σε λεπτομέρειες και να διακόψω επείγουσες εργασίες, αλλά ελπίζω ότι ο συνοπτικός σχολιασμός, τον οποίο έχω την τιμή να σας αποστείλω, θα αρκήσει για να διαλύσει οποιαδήποτε παρεξήγηση αναφορικά με τη λεγόμενη θεωρία μου.

1) Στην ανάλυση της γέννησης της κεφαλαιοκρατικής παραγωγής λέω: «Το κεφαλαιοκρατικό σύστημα έχει ως βάση τον ριζικό διαχωρισμό του παραγωγού από τα μέσα παραγωγής [...] το θεμέλιο της συνολικής αυτής εξέλιξης είναι η απαλλοτρίωση των αγροτών. Επιτελέστηκε για πρώτη φορά με ριζικό τρόπο στην Αγγλία [...] Αλλά όλες οι άλλες

χώρες της Δυτικής Ευρώπης διατρέχουν την ίδια κίνηση» (*Le Capital*, γαλλική έκδοση, σ. 315).

Το «ιστορικά αναπόφευκτο» αυτής της κίνησης είναι συνεπώς περιορισμένο ρητά στις χώρες της Δυτικής Ευρώπης. Ακολουθως, η αιτία Η θεμελίωση αυτού του περιορισμού παρατίθεται στην επόμενη παράγραφο του κεφ. XXXII: «Η ατομική ιδιοκτησία, η οποία βασίζεται σε προσωπική εργασία [...] απωθείται από την κεφαλαιοκρατική ατομική ιδιοκτησία, η οποία θεμελιώνεται στην εκμετάλλευση της εργασίας άλλων, στη μισθωτή εργασία» (ό.π., σ. 341).

Σε αυτή την κίνηση της Δύσης πρόκειται λοιπόν για το μετασχηματισμό μιας μορφής της ατομικής ιδιοκτησίας σε μια άλλη μορφή της ατομικής ιδιοκτησίας. Αντιθέτως, στους Ρώσους αγρότες θα έπρεπε να μετασχηματιστεί η κοινοτική ιδιοκτησία τους σε ατομική ιδιοκτησία. Ανεξαρτήτως εάν κανείς αποδέχεται ή αρνείται το αναπόφευκτο αυτής της μετατροπής, οι λόγοι υπέρ και κατά δεν έχουν καμία σχέση με τη δική μου ανάλυση για τη γένεση του κεφαλαιοκρατικού καθεστώτος. Θα μπορούσε κανείς, το πολύ, να συμπεράνει ότι, ενόψει της παρούσας κατάστασης της μεγάλης πλειονότητας των Ρώσων αγροτών, η πράξη της μετατροπής τους σε μικροκτηματίες θα αποτελούσε απλώς τον πρόλογο για τη γοργή απαλλοτρίωσή τους.

II) Το σοβαρότερο επιχείρημα που έχει διατυπωθεί ενάντια στη ρωσική κοινότητα καταλήγει στο εξής:

Ανατρέξατε στις απαρχές των κοινωνιών της Δύσης και θα βρείτε παντού την κοινοτική ιδιοκτησία στο έδαφος· με την κοινωνική πρόοδο [αυτή η ιδιοκτησία] αναγκάστηκε να υποχωρήσει παντού μπροστά στην ατομική ιδιοκτησία· άρα δεν θα μπορούσε να ξεφύγει από το ίδιο πεπρωμένο στη Ρωσία.

Θα συνυπολογίσω αυτό το επιχείρημα μόνο εφόσον αφορά την Ευρώπη· βασίζεται στις ευρωπαϊκές εμπειρίες. Όσον αφορά, για παράδειγμα, τις Ανατολικές Ινδίες, είναι γνωστό σε όλο τον κόσμο, με εξαίρεση τον σερ Χ. Μείν και άλλους ανθρώπους παρόμοιου είδους, ότι εκεί η βίαιη άρση της κοινοτικής ιδιοκτησίας στο έδαφος ήταν απλώς πράξη του αγγλικού βανδαλισμού, η οποία δεν ώθησε τους ιθαγενείς προς τα εμπρός αλλά προς τα πίσω.

Οι πρωτόγονες κοινότητες δεν είναι όλες συγκροτημένες σύμφωνα

με το ίδιο πρότυπο. Αντιθέτως, το σύνολό τους αποτελεί μια σειρά κοινωνικών ομάδσεων, οι οποίες διαφέρουν μεταξύ τους τόσο ως προς τον τύπο όσο και ως προς την ηλικία, και χαρακτηρίζουν τις επάλληλες φάσεις της εξέλιξης. Ένας εξ αυτών των τύπων, για τον οποίο συμφωνήθηκε να ονομαστεί καλλιεργητική κοινότητα, είναι κι εκείνος της ρωσικής κοινότητας. Το αντίστοιχό της στη Δύση είναι η αρχαιογερμανική κοινότητα, η οποία είναι πολύ πρόσφατη. Την περίοδο του Ιουλίου Καίσαρα δεν υπήρχε ακόμη, ούτε πλέον όταν οι γερμανικές φυλές κατέκτησαν την Ιταλία, τη Γαλατία, την Ισπανία κ.λπ. Την περίοδο του Ιουλίου Καίσαρα είχε ήδη λάβει χώρα ένας ετήσιος αναδασμός των αγρών μεταξύ ομάδων, των *gentes* και των φυλών, αλλά όχι ακόμη μεταξύ των μεμονωμένων οικογενειών μιας κοινότητας· είναι πιθανό ότι η καλλιέργεια γινόταν επίσης ομαδικά, κοινοτικά. Στο ίδιο το γερμανικό έδαφος αυτή η κοινότητα αναδιαμορφώθηκε μέσα από μια φυσική εξέλιξη από τον πιο αρχαϊκό τύπο στην καλλιεργητική κοινότητα, έτσι όπως την έχει περιγράψει ο Τάκιτος. Μετά την περιόδο του τη χάνουμε από τα μάτια μας. Χάθηκε απαραίτητη μέσα στους ακατάπαυστους πολέμους και στις μεταναστεύσεις· ενδεχομένως έληξε με βίαιο τρόπο. Αλλά η φυσική ικανότητα επιβίωσής της αποδεικνύεται από δύο αναμφισβήτητα δεδομένα. Ορισμένα διάσπαρτα δείγματα αυτού του είδους επιβίωσαν μέσα από όλες τις περιπέτειες του Μεσαίωνα και διατηρήθηκαν μέχρι τις ημέρες μας, για παράδειγμα στην πατρίδα μου, την περιοχή του Τρήρ. Σημαντικότερο όμως είναι ότι βρίσκουμε τόσο καλά το αποτύπωμα αυτής της «καλλιεργητικής κοινότητας» μεταβιβασμένο στη νέα κοινότητα που προέκυψε από αυτήν, ώστε ο Μάουρερ, καθώς είχε εξετάσει τη μία, κατάφερε να ανακατασκευάσει την άλλη. Η νέα κοινότητα, στην οποία ο αγρός ανήκει στους αγρότες ως ατομική ιδιοκτησία, ενώ τα δάση, οι λειμώνες, οι χερσότοποι κ.λπ. παραμένουν ακόμη κοινοτική ιδιοκτησία, εισάχθηκε από τους Γερμανούς σε όλες τις κατακτημένες χώρες. Χάρη στα χαρακτηριστικά που είχε προσλάβει από το πρωτότυπό της έγινε στη διάρκεια όλου του Μεσαίωνα το μοναδικό καταφύγιο της ελευθερίας και του λαϊκού βίου.

Απαντά κανείς την «αγροτική κοινότητα» επίσης και στην Ασία, στους Αφγανούς κ.λπ., αλλά αποτελεί παντού τον νεότερο τύπο, τρόπον τινά την τελευταία λέξη του αρχαϊκού σχηματισμού των κοινωνιών. Για

να τονίσω αυτά τα δεδομένα εντύφηση σε ορισμένες λεπτομέρειες αναφορικά με την αρχαία γερμανική κοινότητα.

Τώρα πρέπει να εξετάσουμε τα βασικότερα χαρακτηριστικά, τα οποία διαφοροποιούν την «καλλιεργητική κοινότητα» από τις αρχαιότερες κοινότητες.

1) Όλες οι άλλες κοινότητες βασίζονται σε σχέσεις της αιματικής συγγένειας μεταξύ των μελών τους. Σε αυτήν ανήκει κανείς μόνο εφόσον έχει συγγένεια εξ αίματος ή εφόσον είναι υιοθετημένος. Η δομή της είναι εκείνη ενός γενεαλογικού δέντρου. Η «καλλιεργητική κοινότητα» ήταν¹⁰ η πρώτη κοινωνική ομάδα ελεύθερων ανθρώπων, η οποία δεν ήταν περιορισμένη από αιματικούς δεσμούς.

2) Στην αγροτική κοινότητα η κατοικία και το παρακολουθήμα της, η αυλή, ανήκουν προσωπικά στον αγρότη. Αντιθέτως, ο κοινός οίκος και η συλλογική κατοικία ήταν η οικονομική βάση των πιο πρωτόγονων κοινοτήτων, και αυτό μάλιστα ήδη πολύ πριν την εισαγωγή της κτηνοτροφίας και της γεωργίας. Σαφώς βρίσκει κανείς καλλιεργητικές κοινότητες όπου οι κατοικίες, αν και έχουν πάψει να είναι συλλογικοί χώροι κατοίκησης, αλλάζουν περιοδικά τους κατόχους τους. Η προσωπική επικαρπία συνδυάζεται λοιπόν με την κοινοτική ιδιοκτησία. Αλλά τέτοιες κοινότητες φέρουν ακόμη το γενετήσιο σημάδι τους: βρίσκονται στο μεταβατικό στάδιο από μια αρχαιότερη κοινότητα σε μια καλλιεργητική κοινότητα με την ιδιαίτερη έννοια του όρου.

3) Ο αγρός ως μη εκποιήσιμη και κοινή ιδιοκτησία αναδιανέμεται περιοδικά μεταξύ των μελών της καλλιεργητικής κοινότητας με τέτοιο τρόπο, ώστε καθένας καλλιεργεί με τις δικές του δυνάμεις τα χωράφια που του έχουν ανατεθεί και ιδιοποιείται προσωπικά τους καρπούς. Στις πιο πρωτόγονες κοινότητες η εργασία επιτελείται από κοινού και το κοινό προϊόν, με εξαίρεση το μερίδιο που φυλάσσεται για την αναπαραγωγή, διανέμεται σύμφωνα με τις ανάγκες.

Αντιλαμβάνεται κανείς ότι η δυαρχία που ενυπάρχει στην αγροτική

---

¹⁰ Χρησιμοποιώντας γαλάζιο μολύβι ο Μαρξ διόρθωσε την προηγούμενη πρόταση και την αρχή της παρούσας ως εξής: Αυτοί οι οργανισμοί έχουν τη δομή γενεαλογικού δέντρου. Κόβοντας τον ομφάλιο λώρο που τους συνέδεε με τη φύση, η «καλλιεργητική κοινότητα» έγινε κ.λπ.

κοινότητα μπορεί να τη γεμίσει με μεγάλη ζωτική δύναμη. Απελευθερωμένη από τους ισχυρούς, στενούς δεσμούς της αιματικής συγγένειας θα της διασφαλιστεί ένα σταθερό θεμέλιο μέσα από την κοινοτική ιδιοκτησία του εδάφους και από τις αντίστοιχα προκύπτουσες κοινωνικές σχέσεις, ενώ παράλληλα η κατοικία και η αντίστοιχη αυλή, ως αποκλειστικό πεδίο της μεμονωμένης οικογένειας, η επιμερισμένη γαιοκαλλιέργεια και η ατομική ιδιοποίηση των καρπών της θα δώσουν στην ανάπτυξη της ατομικότητας μία ώθηση η οποία είναι ασύμβατη με τη δομή τον οργανισμό των πιο πρωτόγονων κοινοτήτων.

Δεν είναι όμως λιγότερο προφανές ότι η ίδια αυτή δυαρχία μπορεί με το χρόνο να εξελιχθεί σε σπόρο αποσύνθεσης. Πέρα από όλες τις έξωθεν βλαβερές επιρροές, η κοινότητα φέρει εντός της τα στοιχεία που την καταστρέφουν. Η ατομική ιδιοκτησία του εδάφους έχει ήδη παρεισφρήσει εκεί με τη μορφή κατοικίας με την αυλή της, μπορεί να μεταβληθεί σε ένα ισχυρό προμαχώνα από τον οποίο ενδέχεται να προετοιμαστεί η επίθεση ενάντια στις κοινές γαίες. Αυτό το έχουμε δει ήδη. Αλλά το σημαντικό είναι η επιμερισμένη εργασία ως πηγή της ατομικής ιδιοποίησης. Αφήνει χώρο για τη συσσώρευση των κινητών αγαθών, φέρ' ειπείν για κτήνη, για χρήμα, ενίοτε μάλιστα για δούλους ή δουλοπάροικους. Αυτή η κινητή και μη ελεγχόμενη από την κοινότητα ιδιοκτησία, αντικείμενο των ατομικών ανταλλαγών στις οποίες η πανουργία και η σύμπτωση βρίσκουν ευρύ πεδίο δράσης, θα συνεχίσει να ασκεί όλο και μεγαλύτερη πίεση στη συνολική οικονομία της υπαίθρου. Αυτό είναι το διαλυτικό στοιχείο της πρωτόγονης οικονομικής και κοινωνικής ισότητας. Εισαγάγει ετερογενή στοιχεία τα οποία ανάβουν στον κόλπο της κοινότητας συγκρούσεις συμφερόντων και πάθη ικανά να επιτεθούν εν πρώτοις στην κοινοτική ιδιοκτησία των αγρών, μετά στα δάση, στους λειμώνες, στους χερσότοπους κ.λπ., πράγματα τα οποία έχοντας μετατραπεί σε κοινοτικά εξαρτήματα της ατομικής ιδιοκτησίας εντέλει θα υποκύψουν σε αυτήν. Ως ~~η πιο πρόσφατη και η τελευταία~~ φάση του ~~αρχαϊκού~~ πρωτόγονου κοινωνικού σχηματισμού η καλλιεργητική κοινότητα ~~αντιπροσωπεύει φυσικά τη μετάβαση~~ είναι ταυτόχρονα μια φάση μετάβασης σε δευτερογενή σχηματισμό, δηλαδή είναι μετάβαση από την κοινωνία που βασίζεται στην κοινοτική ιδιοκτησία στην κοινωνία που βασίζεται στην ατομική ιδιοκτησία. Εννοείται ότι ο δευτερογενής σχηματισμός περι-

λαμβάνει τη σειρά των κοινωνιών που βασιζονται στη δουλεία και στη δουλοπαροικία.

Σημαίνει όμως αυτό ότι η ιστορική σταδιοδρομία της καλλιεργητικής κοινότητας θα πρέπει αναπόφευκτα να οδηγήσει σε αυτό το αποτέλεσμα; Επ' ουδενί. Η ενυπάρχουσα στην ίδια δυαρχία επιτρέπει μία εναλλακτική λύση: το στοιχείο της ιδιοκτησίας είτε θα επικρατήσει επί του συλλογικού στοιχείου είτε θα υποταχθεί σε αυτό. Τα πάντα εξαρτώνται από το ιστορικό περιβάλλον στο οποίο βρίσκεται η κοινότητα.

Ας παραβλέψουμε για μια στιγμή την αθλιότητα που πιέζει τη ρωσική κοινότητα, για να εξετάσουμε αποκλειστικά τις εξελικτικές πιθανότητές της. Η κοινότητα αυτή καταλαμβάνει μια μοναδική θέση, η οποία δεν ανατρέχει σε κανένα άλλο προδικασμα στην ιστορία. Ως μοναδική στην Ευρώπη είναι ακόμη η οργανική, κυρίαρχη μορφή στον αγροτικό βίο μιας τεράστιας αυτοκρατορίας. Η κοινοτική ιδιοκτησία στο έδαφος της προσφέρει τη φυσική βάση της συλλογικής ιδιοποίησης, ενώ το ιστορικό περιβάλλον της, η συγχρονία με την κεφαλαιοκρατική παραγωγή, της προσφέρει πανέτοιμους τους υλικούς όρους της συλλογικής εργασίας που είναι οργανωμένη σε μεγάλη κλίμακα. Μπορεί λοιπόν να ιδιοποιηθεί τα θετικά επιτεύγματα που έχει δημιουργήσει το κεφαλαιοκρατικό σύστημα, χωρίς να χρειαστεί να διέλθει από τον Καυδιανό ζυγό του. Μπορεί να αντικαταστήσει σταδιακά την επιμερισμένη αγροκαλλιέργεια μέσα από μία συνδυασμένη αγροκαλλιέργεια η οποία επιτελείται με τη βοήθεια μηχανών, ένα πράγμα για το οποίο είναι ιδιαίτερα πρόσφορη η ιδιοσυστασία του ρωσικού εδάφους. Εφόσον έχει τεθεί σε ομαλή θέση με την παρούσα μορφή της, μπορεί να γίνει η άμεση αφετηρία του οικονομικού συστήματος στο οποίο τείνει η σύγχρονη κοινωνία, και να ξεκινήσει έναν νέο βίο χωρίς να ξεκινήσει με τη δική της αυτοκτονία.

~~Απέναντί της όμως, ορθώνεται η γαιοκτησία, η οποία κρατά με τα νύχια της σχεδόν το ήμισυ του εδάφους, και μάλιστα το καλύτερο τμήμα, χωρίς να αναφέρουμε τα κρατικά κτήματα και μάλιστα το καλύτερο τμήμα. Ακριβώς γι' αυτό το λόγο η διατήρηση της αγροτικής κοινότητας διά της οδού της περαιτέρω εξέλιξης της συμπίπτει με τη γενική κίνηση της ρωσικής κοινωνίας, η αναγέννηση της οποίας μόνο με αυτό το τμήμα μπορεί να εξαγοραστεί. Ακόμη και από καθαρά οικονομική σκοπιά... Η Ρωσία ματαιώς θα προσπαθούσε να εξέλθει από~~

~~το αδιέξοδό της μέσα από την κεφαλαιοκρατική αγρομισθωτική σχέση αγγλικού τύπου, στην οποία αντιβαίνουν όλες οι κοινωνικές συνθήκες της χώρας... Οι Άγγλοι έκαναν τέτοιες απόπειρες στις Ανατολικές Ινδίες· το μοναδικό που κατάφεραν είναι να καταστρέψουν την ντόπια γεωργία και να διπλασιάσουν τον αριθμό και την ένταση των λιμών.~~

Οι ίδιοι οι Άγγλοι έκαναν τέτοιες απόπειρες στις Ανατολικές Ινδίες· το μοναδικό που κατάφεραν είναι να καταστρέψουν την ντόπια γεωργία και να διπλασιάσουν τον αριθμό και την ένταση των λιμών.

Αλλά τι συμβαίνει με την κατάρρα που βαραίνει την κοινότητα – την απομόνωσή της, την ελλείπουσα σύνδεση μεταξύ του βίου της μίας κοινότητας με εκείνον της άλλης, με αυτόν τον τοπικά δεσμευμένο μικρόκοσμο, ο οποίος μέχρι τώρα της έχει απαγορεύσει κάθε ιστορική πρωτοβουλία; Θα εξαφανιζόταν καταμεσής στη γενική αναστάτωση της ρωσικής κοινωνίας.

Η οικειότητα του Ρώσου αγρότη με το αρτέλ θα του διευκόλυne ειδικά τη μετάβαση από την επιμερισμένη στη συνεταιριστική εργασία, την οποία άλλωστε εφαρμόζει μέχρι κάποιο βαθμό ~~στις αδιάρreτους λιμώνες και σε ορισμένες επιχειρήσεις γενικού συμφέροντος~~ ήδη σε τέτοιες κοινοτικές δραστηριότητες όπως ο θερισμός και το στέγνωμα της σοδειάς κ.λπ. Μια εντελώς αρχαϊκή ιδιομορφία, ο εφιάλτης των σύγχρονων αγρονόμων, επιδρά επίσης με αυτό το νόημα. Ας πάει κανείς σε οποιαδήποτε χώρα όπου το καλλιεργήσιμο έδαφος αναδεικνύει ίχνη ενός ιδιόμορφου κατακερματισμού, ο οποίος της αποδίδει τη μορφή σκακιέρας συντιθέμενης από λιανοχώραφα. Τότε δεν θα υπάρχει καμία αμφιβολία ότι μπροστά μας βρίσκεται η επικράτεια μίας νεκρής καλλιεργητικής κοινότητας! Τα μέλη της κατάλαβαν, χωρίς να έχουν περατώσει κάποιες σπουδές για τη θεωρία της γαιοπροσόδου, ότι μια ίση ποσότητα εργασίας εφαρμοσμένη σε πεδία διαφορετικής φυσικής αποδοτικότητας και τοποθεσίας θα αποδώσει διαφορετικά έσοδα. Για ~~να~~ ~~διασφαλίσουν τα ίδια οικονομικά οφέλη~~ να αντισταθμίσουν τις προοπτικές επιτυχίας της εργασίας, διαίρεσαν το έδαφος σε συγκεκριμένο αριθμό τμημάτων, καθορισμένο από τις φυσικές και οικονομικές διαφορές του εδάφους, και χώρισαν αυτά τα μεγαλύτερα τμήματα σε αγρούς ισάριθμους με τους αγρότες. Τότε καθένας απέκτησε ένα μερίδιο από κάθε τμήμα. Είναι αυτονόητο ότι αυτή η διάταξη που έχει δια-

τηρηθεί μέχρι σήμερα στη ρωσική κοινότητα αντιβαίνει στις απαιτήσεις της αγρονομίας είτε πρόκειται για καλλιέργεια συλλογική είτε για καλλιέργεια ιδιωτική, σε ατομική βάση. Πέρα από άλλες δυσχέρειες απαιτεί σπατάλη δύναμης και χρόνου. Αλλά έχει μεγάλα προτερήματα ως αφετηρία για μια συλλογική καλλιέργεια. Επεκτείνεται το έδαφος στο οποίο εργάζεται ο χωρικός, και αυτός θα αναδειχθεί υπέρτατος κυβερνήτης. Παρ' όλ' αυτά όμως ευνοεί ως αφετηριακό σημείο τη μετάβαση στη συλλογική καλλιέργεια, στην οποία φαίνεται εκ πρώτης όψεως να αντιφάσκει¹¹. Το λιανοχώραφο¹²

[Τέταρτο προσχέδιο]

8 Μαρτίου 1881

Αγαπητή πολίτις!

Μια νευρασθένεια που με ταλαιπωρεί κατά περιόδους τα τελευταία δέκα χρόνια με εμπόδισε να απαντήσω στην επιστολή σας της 16ης Φεβρουαρίου ~~την οποία είχα την τιμή να λάβω.~~

Λυπάμαι που δεν είμαι σε θέση να δώσω λεπτομερή ανάλυση για δημοσίευση ~~των προβλημάτων~~ του ερωτήματος το οποίο ~~είχατε την ευγενή καλοσύνη~~ μου κάνατε την τιμή να μου απευθύνετε. Πριν από δύο μήνες υποσχέθηκα ήδη ένα κείμενο για το ίδιο θέμα στην Επιτροπή της Αγίας Πετρούπολης. Εντούτοις, ελπίζω ότι λίγες αράδες θα αρκούν για να μη σας αφήσουν καμία αμφιβολία για τα συμπεράσματα που για τον τρόπο με τον οποίο παρεξηγήθηκε η λεγόμενη θεωρία μου.

1) Η ανάλυση στο Κεφάλαιο δεν παρέχει τίποτε κανένα λόγο που να μπορεί να χρησιμοποιηθεί υπέρ ή κατά της ικανότητας επιβίωσης της ρωσικής κοινότητας.

~~Η προσωπική άποψή μου αναφορικά με τη ρωσική κοινότητα, την οποία μελέτησα επί πολλά έτη και ανατρέχοντας στις πρωτότυπες πηγές, έχει ως εξής:~~

¹¹ Σύμφωνα με τον Ριαζάνοβ, η ακόλουθη καταληκτική παράγραφος του κειμένου βρισκόταν σε ένα διαφορετικό φύλλο με τη σημείωση Τέλος. Η παράγραφος αυτή έχει πολλές διορθώσεις, ενώ προηγείται μια σειρά από μεμονωμένες αράδες οι οποίες αποτελούν επανειλημμένες δοκιμές του Marx για την αρχική διατύπωση της τελικής παραγράφου.

¹² Εδώ σταματά το χειρόγραφο του Marx.

~~Αφού μελέτησα (για πολλά έτη) τη ρωσική κοινότητα στις πρωτότυπες πηγές για... Για να αποκτήσει κανείς οριστική άποψη αναφορικά με τα πιθανά πεπρωμένα της ρωσικής κοινότητας, θα πρέπει να διαθέτει κάτι περισσότερο από ασαφείς ιστορικές αναλογίες. Θα πρέπει να τη μελετήσει. Τη μελέτησα για πολλά έτη. Έκανα μελέτη. Η προσωπική άποψή μου αναφορικά με τα πιθανά πεπρωμένα της κοινότητας.~~

Οι ειδικές μελέτες που έκανα γι' αυτήν, συμπεριλαμβανομένου και του υλικού στις πρωτότυπες πηγές, με έχει ~~ωθήσει στο συμπέρασμα~~ πείσει ότι αυτή η κοινότητα είναι το φυσικό σημείο αφετηρίας κατώφλι για την κοινωνική αναγέννηση της Ρωσίας, ~~για την αναγέννηση της ρωσικής κοινωνίας.~~ Αλλά το πρώτο βήμα θα είναι βεβαίως να τοποθετηθεί ~~σε εκείνες τις συνθήκες ...~~ για να μπορέσει να λειτουργήσει ως τέτοιο, θα πρέπει πρώτα να εξαφανιστούν οι επιβλαβείς επιρροές που της επιτίθενται από όλες τις πλευρές, και ακολούθως θα πρέπει να διασφαλίσει τις συνθήκες για αυθόρμητη ανάπτυξη.

Θανάσιος Γκιούρας*

«Απλήως δεν θα έπρεπε κανείς να τρομάζει πολύ με τη λέξη “αρχαϊκό”». Τα προσχέδια του Μαρξ για την επιστολή στη Βέρα Ζάσουλιτς (1881) και η ιστορικότητα του μέλλοντος

Ευχαριστούμε το περιοδικό ΟΥΤΟΠΙΑ για την ευγενική παραχώρηση των κειμένων που δημοσίευσε στο τεύχος 94 το 2011.

Όταν ύστερα από αλληπάλληλες αστυνομικές διώξεις που ακολούθησαν την αποτυχία της επανάστασης στην ηπειρωτική Ευρώπη το 1848 ο Καρλ Μαρξ κατέληξε στο Λονδίνο το 1849, πίστευε αρχικά τόσο ότι η παραμονή του εκεί θα ήταν πρόσκαιρη όσο και ότι σε λίγα χρόνια θα είχε τελειώσει το ήδη από το 1844 σκοπούμενο έργο του για μια κριτική του δικαίου και της οικονομικής επιστήμης. Διογκωμένες από την ελπίδα, και οι δύο προβλέψεις αποδείχτηκαν λανθασμένες. Το Λονδίνο επρόκειτο να παραμείνει ο τόπος διαμονής του εξόριστου διδάκτορα φιλοσοφίας και (κατά βιοποριστική ανάγκη) δημοσιογράφου, ενώ το κριτικό έργο αναφορικά με την πολιτική οικονομία θα αναπτυσσόταν σε μέγεθος αλλά και οι έρευνες που το συνόδευαν θα απασχολούσαν τον Μαρξ για τις επόμενες τρεις δεκαετίες. Μόνο ένα μέρος τους θα έβλεπε το φως της δημοσιότητας στη διάρκεια της ζωής του. Ένα σημαντικό στοιχείο αναφορικά με αυτό το προγραμματικό έργο, η πορεία του οποίου έχει σχολιαστεί μεν πολλάκις αλλά οι διαστάσεις του έχουν αρχίσει να γίνονται σαφείς μόλις από τα τέλη του 20ού αιώνα, είναι ο ρητά δυναμικός χαρακτήρας του. Ο χαρακτηρισμός αυτός αναφέρεται τόσο στην εγγενή στη μαρξική πραγμάτευση τάση της εμπέδωσης του εκά-

---

* Ο Θ. Γκιούρας είναι Αναπληρωτής Καθηγητής στο Πανεπιστήμιο Κρήτης.

στοτε κριτικού επιχειρήματος στην ευρεία και διεξοδική γνώση της αντίστοιχης βιβλιογραφίας, όσο και στο γεγονός ότι η ενεργοποίηση της κριτικής διαλεκτικής εννοιολογίας στο πλαίσιο όχι πλέον του εγγελιανού Πνεύματος αλλά της πραγματικής ιστορίας καθιστά προκλητική και αναγκαία την παρακολούθηση του ξεδιπλώματος του «αντικειμένου» (φέρ' ειπείν των διεθνών διαστάσεων της κεφαλαιακής συσσώρευσης) την ίδια σχεδόν στιγμή που αυτή πραγματοποιείται. Η δυνατότητα αυτή αποτελεί τόσο ένα δίαυλο αμοιβαίας τροφοδότησης της επιστημονικής και της δημοσιογραφικής ενασχόλησης του Μαρξ (πέρα από τις διαφορετικές σταθμίσεις των δύο πεδίων από τον ίδιο) όσο και το λόγο της διαρκούς αναθεώρησης (με την έννοια του εμπλουτισμού και της εμβάθυνσης) του *Κεφαλαίου*, όπως θα κατέληγε να ονομαστεί το κριτικό έργο. Εξάλλου το αίτημα αυτό της δυναμικής ανάπτυξης σε εμπειρικά ελεγχόμενο πλαίσιο διατυπώνεται ήδη στα ημιτελή κείμενα του 1845 που έμελλε να λάβουν τη συνοπτική ονομασία *Γερμανική ιδεολογία*, ως μια μεθοδική και πρακτική αντιμετώπιση του πραγματικού ιστορικού κόσμου, των υλικών προϋποθέσεων και των πρακτικών επιδράσεών του. Από την πλευρά του περιεχομένου πρόκειται τόσο για τη δομική ανάλυση ενός ιστορικά συγκεκριμένου τρόπου παραγωγής, του «ειδικά κεφαλαιοκρατικού τρόπου παραγωγής», όσο και για την εξήγηση της ιστορικής πολυσχιδιάς και πολυμορφίας ενόψει ακριβώς της επίγνωσης που έχει προωθήσει η αναφερθείσα κριτική ανάλυση του κεφαλαίου. Οι πάλοι ποτέ φιλοσοφικές κατηγορίες του Γενικού, του Ειδικού και του Μοναδικού, δεν αναπτύσσονται εδώ σε πλαίσιο εύτακτης λογικής ακολουθίας, αλλά εφαρμόζονται αντιστικτικά στη βάση πραγματικών ιστορικών δεδομένων.

Μια από τις δυναμικές διαστάσεις της κεφαλαιακής συσσώρευσης σε παγκόσμια κλίμακα ήταν (όπως και παραμένει) η διαχείριση του εδάφους, η οποία στο εννοιολογικό επίπεδο της πολιτικής οικονομίας συμπυκνωνόταν στο ζήτημα του καθορισμού της γαιοπροσόδου στο πλαίσιο του κοινωνικού καταμερισμού της εργασίας, όσο επίσης και στο ζήτημα της συγκρότησης της διεθνούς αγοράς για τις πρώτες ύλες που προέρχονταν από την εδαφική οικονομία. Η διάσταση αυτή απασχολεί τον Μαρξ ήδη από τις αρχές της δεκαετίας του 1850, οπότε και καταλήγει σε μια κριτική διάτυπωση της δικής του θεωρίας για τη γαιοπρόσοδο, αντιστικτικά κυρίως προς τον Ρικάρντο. Η ενασχόληση αυτή

δεν αφορά απλώς τον κριτικό εντοπισμό μίας συγκεκριμένης έννοιας όπως η γαιοπρόσδοος ή ενός συγκεκριμένου «τεχνικού» πλέγματος αναπαραγωγής, αλλά έχει επίπτωση στην πολιτική πλευρά του όλου θέματος, η οποία θα διαρκέσει τουλάχιστον μέχρι τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και αφορά την ύπαρξη, διατήρηση και δράση ενός τόσο οικονομικά όσο και πολιτικά διακριτού στρώματος γαιοκτημόνων, το πεπρωμένο του οποίου θα συγκαθορίσει την πολιτική πορεία του 19ου αιώνα. Το πεπρωμένο αυτό θα υποστεί ριζικές μεταλλαγές τόσο αναφορικά με την αναδιάρθρωση της εισοδηματικής πηγής του εν λόγω στρώματος, του τρόπου δηλαδή με τον οποίο η «παραδοσιακή» γαιοπρόσδοος θα ενταχθεί στη διαδικασία της κεφαλαιακής κυκλοφορίας και αξιοποίησης, όσο και αναφορικά με τον προσδιορισμό και τη νομιμοποίηση της πολιτικής θέσης του, καθώς, και πάλι για λόγους ιστορικής παράδοσης, τα γαιοκτημονικά στρώματα διακρίνονται λόγω της «αριστοκρατικής» καταγωγής τους και της αντιστοίχως προκύπτουσας ενίοτε μονοπωλιακής πρόσβασης σε σημαντικές θέσεις στον κρατικό-διοικητικό μηχανισμό. Από την άλλη πλευρά, όχι μόνο επιστημονικό αλλά και πολιτικό ενδιαφέρον προσφέρει η πορεία και η θέση του καθαρά εργατικού στρώματος της αγροτικής οικονομίας, είτε πρόκειται για μικροϊδιοκτήτες αγρότες είτε για καθαρούς αγρεργάτες. Η ανατοποθέτηση αυτού ακριβώς του στρώματος στο νεοπαγές πλαίσιο της κεφαλαιακής συσσώρευσης δεν παραπέμπει μόνο σε νέες μορφές ένδειας, εργατικής κινητικότητας και πληθυσμιακής αναδιάρθρωσης, αλλά επίσης και σε ζητήματα ταξικών συμμαχιών αναφορικά με τις εκάστοτε στρατηγικές της πολιτικής αντιπαράθεσης¹. Πρόκειται για ζητήματα που θα λυθούν, τουλάχιστον ως προς την πολιτική μορφή τους, τον 20ό αιώνα, στον οποίο θα αναπτυχθεί η έννοια του σύγχρονου πολιτικού συστήματος πέρα από την πρόδηλη και σαφή ταξική οριοθέτηση που προδιέγραφε

---

¹ Για μία συνοπτική παράθεση των απόψεων του Μαρξ αναφορικά με το αγροτικό ζήτημα, πρβλ. Hammen 1972 και Duggett 1975. Το κείμενο του Naarden 1990 έχει πλούσια βιβλιογραφική πλαισίωση, αλλά διέπεται από έντονα ψυχροπολεμικό πνεύμα. Για την κοινωνική κατάσταση της Ρωσίας την καμπή του 20ού αιώνα ο αναγνώστης της *Ουτοπίας* μπορεί να ανατρέξει στις στοιχειώδεις και συνοπτικές παραθέσεις του γράφοντος (Γκιούρας 2007), οι οποίες βέβαια αποσκοπούν μόνο στην πλαισίωση ενός αναλυτικού εγχειρήματος.

ο 19ος αιώνας (κι αυτό σημαίνει ότι πλέον το ζήτημα της ταξικής ταυτότητας του πολιτικού συστήματος δεν συμπίπτει αποκλειστικά με μια τάξη καταγωγής, αλλά πρέπει να ελέγχεται μέσα από μια περίπλοκη σειρά διαμεσολαβήσεων, η οποία με τη σειρά της εν μέρει μόνο αφορά τη λεγόμενη δημόσια σφαίρα).

Παράλληλα με αυτές τις αναδιφήσεις ο Μαρξ, όπως και αρκετοί άλλοι ριζοσπάστες στα μέσα του 19ου αιώνα, παρακολουθεί την πορεία της μετεπαναστατικής Ευρώπης, διατηρώντας ως μια «σταθερά» της αντεπαναστατικής πολιτικής στον διεθνή χάρτη την τσαρική αυτοκρατορία. Είναι πλήθος οι δηλώσεις και διαπιστώσεις τόσο του Μαρξ όσο και του Ένγκελς για τον δυναστικό και αντεπαναστατικό ρόλο της τσαρικής Ρωσίας στην ευρωπαϊκή πολιτική, συνοδευόμενες από πλούσια διακοσμητικά επίθετα για τους αντίστοιχους εμπρόσωπους φορείς αυτής της πολιτικής, η οποία δεν περιορίζεται στα σύνορα της Ρωσίας αλλά –και αυτό δεν είναι φαντασίωση τού εκάστοτε ριζοσπάστη– έχει απλώσει τα δίκτυά της σε όλες τις ευρωπαϊκές χώρες μέσα από μυστικούς πράκτορες και απεσταλμένους. Για λόγους τόσο δημοσιογραφικού βιοπορισμού όσο και πολιτικού προσανατολισμού ο Μαρξ θα παρακολουθήσει επισταμένα τις κινήσεις του τσαρικού καθεστώτος και τις επιπτώσεις του στην ευρωπαϊκή πολιτική, φθάνοντας στο σημείο να δημοσιεύσει το 1853 ένα βιβλίο για τον Άγγλο πρωθυπουργό Πάλμερστον (αποτελούμενο από μια σειρά άρθρων στην εφημερίδα *People's Paper*), με το οποίο υποστήριζε ότι ο «Παμ» ήταν ουσιαστικά υποχείριο της ρωσικής κυβέρνησης (κάτι που θα δηλώσει ρητά, μεταξύ άλλων, σε επιστολή του στον Λασάλ στις 6.4.1854). Θα πρέπει εν προκειμένω να τονιστεί με τη μεγαλύτερη δυνατή έμφαση ότι αυτή η αντιμετώπιση της τσαρικής Ρωσίας δεν αποτελεί προσωπική ιδιομορφία ενός εξόριστου ριζοσπάστη, αλλά έναν κοινό τόπο για πολλούς φιλελεύθερους του 19ου αιώνα, καθώς το τσαρικό καθεστώς διατηρούσε άθικτο και πρόδηλο όχι μόνο τον απολυταρχικό χαρακτήρα του αλλά και στοιχεία ελέω Θεού βασιλείας που παραπέμπουν στον πρώιμο Μεσαίωνα – η εμπάθεια απέναντι στη δυναστική πολιτική του τσάρου απαντά «αυτούσια» στις αντιλήψεις στις αρχές του 20ού αιώνα και σε πολλά κείμενα του Μαξ Βέμπερ, ενός στοχαστή ο οποίος λίγες σχέσεις ήθελε να έχει με τις πολιτικές επιδιώξεις του «μαρξισμού» οποιουδήποτε είδους.

Παρ' όλη όμως τη μονοδιάστατη αντιδραστική, αστυνομική με την ευρύτερη έννοια του όρου στάση της, η Ρωσία δεν ήταν και δεν μπορούσε να είναι ένα παγιωμένο μέγεθος απέναντι στα κελεύσματα και τις απαιτήσεις της κεφαλαιοκρατικής νεωτερικότητας. Με την κατάργηση της δουλοπαροικίας το 1861 –τις προεργασίες της οποί- ας είχε παρακολουθήσει και αναλύσει ο Μαρξ σε άρθρα για εφημερίδες από τα τέλη της δεκαετίας του 1850²– απελευθερώθηκε μια κοινωνική δυναμική, η οποία δεν σκόπευε και δεν έμελλε να περιοριστεί στο συγκεκριμένο θεσμικό πλαίσιο που είχε παραχωρήσει η τσαρική κυβέρνηση. Με την άρση της δουλοπαροικίας δεν βελτιώθηκε μεν η οικονομική θέση της πλειονότητας των αγροτών (καθώς αρκετοί έπρεπε να ξεπληρώσουν στους τέως κυρίους τους σε βάθος πολλών ετών τα κτήματα που καλλιεργούσαν πλέον ως «ελεύθεροι»), αλλά παράλληλα η κίνηση αυτή ερμηνεύθηκε από σημαντικά τμήματα της ρωσικής διανόησης ως στροφή σε σύγχρονες μορφές οικονομικής και κοινωνικής ανάπτυξης. Το παιχνίδι των ιστορικών αντικατοπτρισμών που αναπτύχθηκε μέσα από αυτή την κατάσταση, και επρόκειτο να επαναληφθεί με διαφορετικούς τρόπους τον 20ό αιώνα σε άλλες χώρες, συνίστατο στο ότι από την πλευρά της «αναπτυγμένης» Ευρώπης, η Ρωσία προσπαθούσε να μιμηθεί και να εφαρμόσει καινοτόμα πρότυπα διαχείρισης που έμοιαζαν να επιβάλλονται από τον ιστορικό ορίζοντα, ενώ από την πλευρά της Ρωσίας η είσοδος στον «νέο» κόσμο συνοδευόταν, ακριβώς λόγω της καθυστερημένης εισόδου, από την επίγνωση των προβληματικών διαστάσεών του, με τρόπο ο οποίος δημιουργούσε ανάμεικτα αισθήματα στη διανόηση αναφορικά με την επιθυμία, την προσημονή και την αποδοχή «δυτικών» προτύπων στη μητέρα πατρίδα³. Το κύμα διαμαρτυριών

---

² Χαρακτηριστική είναι η ανάλυση του μηχανισμού συμφερόντων που προετοιμάζει την άρση της δουλοπαροικίας, στο άρθρο «The Emancipation Question», που δημοσιεύθηκε στη *New York Daily Tribune*, στις 17 και 22 Ιανουαρίου 1859. Σε επιστολή στον Ένγκελς, γραμμένη γύρω στην 11η Ιανουαρίου 1860, ο Μαρξ θα τονίσει: «Σύμφωνα με την άποψή μου, το σημαντικότερο πράγμα που συμβαίνει αυτή τη στιγμή στον κόσμο είναι αφενός το αμερικανικό κίνημα ενάντια στη δουλεία [Sklavenbewegung] [...] αφετέρου το κίνημα ενάντια στη δουλεία στη Ρωσία» (MEW 30: 6).

³ Η αμφίσημη αυτή κατάσταση ανατρέχει ήδη στην πρόσληψη του Χέγκελ από τη ρωσική διανόηση. Πρβλ. ενδεικτικά Siljak 2001.

και αντιδράσεων που θα συνόδευε το τσαρικό μανιφέστο του 1861 θα βρει χαρακτηριστικούς εκπροσώπους σε φιλελεύθερους διανοητές όπως ο Ντομπρολιούμποβ, ο Χέρτσεν (που επρόκειτο να γίνει ο εκδότης μιας από τις πιο διάσημες –εξόριστες– ρωσικές εφημερίδες του 19ου αιώνα, της *Καμπάνας*), και πάνω απ’ όλους ο Νικολάι Τσερνισέβσκι. Η λεγόμενη αυτή «γενιά του 1860» χάραξε τον ορίζοντα τόσο για τη δημοσιογραφική και πολιτική κριτική των ρωσικών συνθηκών, όσο και για τη λογοτεχνική πραγματέυσή της (χαρακτηριστικό είναι το σημαντικό μυθιστόρημα του Τσερνισέβσκι *Τι να κάνουμε;* που γράφεται στη φυλακή το 1862, και θα αποτελέσει αργότερα, μετά από τρεις δεκαετίες, ένα από τα αγαπημένα αναγνώσματα του νεαρού Βλαδίμηρου Ουλιάνοφ), κι επίσης ξεκίνησε μια μακρά πορεία στατιστικής επεξεργασίας των αλλαγών που διέτρεχαν τη ρωσική κοινωνία⁴. Δεν είναι υπερβολή να υποστηριχτεί ότι αυτή η ένταση μεταξύ του αιτήματος της νεωτερικής ανάπτυξης αφενός, της διατήρησης της εθνικής ιδιομορφίας αφετέρου και της δυνατότητας επιλογής ενός «άλλου», μη κεφαλαιοκρατικού, δρόμου, η οποία διαρκεί επί δεκαετίες, αποτέλεσε μεταξύ άλλων μια από τις κύριες αιτίες για την άνθηση της κλασικής ρωσικής λογοτεχνίας – από τον Γκόγκολ στον Ντοστογιέφσκι έχουν γίνει τεκτονικές μετατοπίσεις στη ρωσική κοινωνία.

Παρά την αναφερθείσα ρητή κριτική στάση του απέναντι στο τσαρικό καθεστώς, ο Μαρξ δεν παρέλειπε να παρακολουθεί τις εξελίξεις στο αχανές ρωσικό κράτος, την ίδια περίοδο (δεκαετία του 1860) όπου ολοκληρώνεται εν πολλοίς σε μορφή αρχικού χειρογράφου η καταγραφή του βασικού όγκου του *Κεφαλαίου*. Το δε ενδιαφέρον του θα κορυφωθεί όταν το 1869 λάβει από τον Ρώσο Νικολάι Ντάνιελσον το βιβλίο ενός συγγραφέα ονόματι Φλερόβσκι (αργότερα θα αποκαλυφθεί ότι πρόκειται για ψευδώνυμο του Βασίλι Βασίλιεβιτς Μπερβί) με τον άκρως δελεαστικό τίτλο *Η κατάσταση των εργατικών τάξεων στη Ρωσία*. Ο Μαρξ δεν θα αργήσει να πληροφορήσει τον Ένγκελς ότι ο Ρώσος συγγραφέας έχει επιτελέσει για τη Ρωσία κάτι αντίστοιχο με αυτό που ο ίδιος ο Ένγκελς είχε επιτύχει για την εργατική τάξη της Αγγλίας το 1845

⁴ Από την τεράστια βιβλιογραφία παραπέμπω τον ενδιαφερόμενο αναγνώστη μόνο στην Kingston-Mann 1981, η οποία συνοψίζει τη συζήτηση.

στο έκτοτε διάσημο βιβλίο του. Η πρόκληση για την έρευνα του Μπερβί είναι τόσο μεγάλη, ώστε ο Μαρξ θα αρχίσει να μαθαίνει ρώσικα για να αποκτήσει πρόσβαση όχι μόνο στο εν λόγω βιβλίο αλλά και στη βιβλιογραφία που λανθάνει για το αντικείμενό του (ο Ένγκελς έχει αρχίσει την αντίστοιχη προσπάθεια από τον Μάρτιο του 1853). Τον Φεβρουάριο του 1870 έχει προοδεύσει τόσο στην εκμάθηση της ξένης γλώσσας ώστε έχει διαβάσει το μισό βιβλίο (το ίδιο έτος ο συντάκτης του θα εξοριστεί από το τσαρικό καθεστώς, όπως ανακοινώνει ο Μαρξ στον Ένγκελς τον Απρίλιο), ενώ από το ίδιο έτος με την παρότρυνση του Χέρμαν Λοπάτιν (ενός εκ των πρωταρχικών μεταφραστών του Κεφαλαίου στα ρώσικα) θα αρχίσει τη μελέτη κειμένων του Ν. Τσερνισέβσκι, η πνευματική πορεία του οποίου αναδεικνύει εντυπωσιακές ομοιότητες με εκείνη του Μαρξ⁵.

Έκτοτε ο Μαρξ δεν θα εγκαταλείψει την εξέταση της ρωσικής κατάστασης, κυρίως αναφορικά με τις οικονομικές αναδιαρθρώσεις που συνοδεύουν τη βαθύτερη εμπλοκή της Ρωσίας στην επιγενόμενη διεθνή οικονομία (μαζί με τις ιμπεριαλιστικές παραφυάδες της) – μία εξέταση που θα συνδυαστεί με την αντίστοιχη επεξεργασία στατιστικού υλικού από τις ΗΠΑ αναφορικά με τις εκεί μορφές της κεφαλαιακής συσσώρευσης. Από τα τέλη της δεκαετίας του 1860, καθοδόν προς την ολοκλήρωση της ενότητας για τη γαιοπρόσοδο, η οποία προοριζόταν για το Τρίτο Βιβλίο του *Κεφαλαίου*, ο Μαρξ θα στραφεί μεταξύ άλλων στην ανάγνωση των βιβλίων του Γκέοργκ Λούντβιχ φον Μάουρερ, όπου διατυπώνεται η άποψη ότι η μορφή της κοινοκτημοσύνης του εδάφους αποτελούσε κοινό χαρακτηριστικό των ευρωπαϊκών λαών στο απώτερο παρελθόν – κάτι που ο Μαρξ δεν θα πάψει να επαναλαμβάνει στα χρόνια που θα ακολουθήσουν (πρβλ. την επιστολή στον Ένγκελς της 14.3.1868, όπως και της 7.11.1868 όπου τονίζεται ότι η ρωσική αγροτική κοινότητα είναι ταυτόσημη με την αρχαιογερμανική κοινότητα). Επίσης στο πλαίσιο των «αρχαιολογικών» ερευνών του για τις μορφές της γαιοκτησίας ο Μαρξ τον Φεβρουάριο του 1871 θα παρακαλέσει τον Λούντβιχ Κούγκελμαν να βρει και να του στείλει το βιβλίο του Αουγ-

⁵ Παρά τη βαθιά εκτίμηση που έθρεψε ο Μαρξ για το έργο του Τσερνισέβσκι, δεν υπάρχει μία διεξοδική έρευνα της σχέσης μεταξύ των δύο διανοητών. Μια πρώτη, και πολύ χρήσιμη, απόπειρα στοιχειοθέτησης έγινε από τον Shanin 1983.

κούστ Χάξταουζεν με τις διεξοδικές περιγραφές του αγροτικού βίου στη Ρωσία⁶. Ένας από τους καρπούς αυτής της ενασχόλησης θα είναι η μη συμπερίληψη στη δεύτερη έκδοση του Πρώτου Βιβλίου του *Κεφαλαίου* το 1872 μιας ειρωνικής παρατήρησης αναφορικά με τις διαπιστώσεις του Χέρτσεν σε σχέση ακριβώς με τις δυνατότητες του ρωσικού κομμουνισμού (όπως επίσης και δεν θα συμπεριληφθεί στην πρώτη ρωσική έκδοση το 1872)⁷.

Το ενδιαφέρον αναφορικά με τη Ρωσία είναι κάθε άλλο παρά μονόπλευρο. Σημαντικό τμήμα της ρωσικής ριζοσπαστικής διανόησης θα στραφεί στο *Κεφάλαιο* του Μαρξ για να αναλύσει τόσο την κοινωνική μορφή η οποία φαίνεται να επιβάλλεται αργά αλλά σταθερά στη Ρωσία, όσο και για να αντλήσει πρακτικά συμπεράσματα αναφορικά με τον τρόπο της επιβολής αυτής⁸. Δεν είναι λοιπόν τυχαίο ότι η Ρωσία θα είναι η πρώτη χώρα η διανόηση της οποίας θα αποπειραθεί μια μετάφραση του *Κεφαλαίου*. Η αρχική απόπειρα της μετάφρασης και δημοσίευσης του *Κεφαλαίου* από τον Αλεξάντερ Σέρνο Σολόβεβιτς, φίλο και

⁶ Ο August Haxthausen ήταν Πρώσος αξιωματούχος ο οποίος το 1847 δημοσίευσε το τρίτομο έργο του «Μελέτες για τις εσωτερικές συνθήκες, το λαϊκό βίο και ιδιαίτερα τους αγροτικούς θεσμούς της Ρωσίας» (*Studien über die innern Zustände, das Volksleben und insbesondere die ländlichen Einrichtungen Russlands*, Αννόβερο). Ήταν μια από τις πρώτες μελέτες της ευρωπαϊκής γραμματείας με την οποία περιγράφονταν ο τρόπος ζωής και τα οικονομικά ήθη της Ρωσίας.

⁷ Πρβλ. σ. 763 της πρώτης έκδοσης του Πρώτου Βιβλίου (1867), από τις Προσθήκες στις σημειώσεις: «Εφόσον στην ευρωπαϊκή ήπειρο η επιρροή της κεφαλαιοκρατικής παραγωγής, η οποία υπονομεύει την ανθρώπινη φυλή μέσα από υπερεργασία, καταμερισμό της εργασίας, υποταγή στη μηχανή, αναπηρία του ανώριμου και του γυναικείου σώματος, κακές βιοτικές συνθήκες κ.λπ., αναπτυχθεί, όπως μέχρι σήμερα, χέρι χέρι με τον ανταγωνισμό στο μέγεθος του εθνικού στρατού, του δημοσίου χρέους, των φόρων, της εκλεπτυσμένης διεξαγωγής πολέμου κ.λπ., τότε η τόσο σοβαρά προφητική ρήση τού κατά το ήμισυ Ρώσου και βέρου Μοσχοβίτη Χέρτσεν (παρεμπιπτόντως, αυτός ο λόγιος έκανε τις ανακαλύψεις του για τον “ρωσικό” κομμουνισμό όχι στη Ρωσία αλλά στο έργο του Πρώσου κυβερνητικού συμβούλου Χάξταουζεν), για την ανανέωση της Ευρώπης μέσα από το κνούτο και την υποχρεωτική μετάγγιση καλμούκικου αίματος, θα καταλήξει εντέλει να είναι αναπόφευκτη».

⁸ Πρβλ. το περιεκτικό κείμενο του Easton 1980 για την πλειάδα των Ρώσων στοχαστών και αγωνιστών που είχαν έρθει σε επαφή με τον Μαρξ και είχαν εμπλακεί στη διάδοση ή την κριτική των αντιλήψεών του.

μαθητή του Τσερνισέβσκι, δεν επρόκειτο να τελεσφορήσει. Το ίδιο έτος, το 1868, ένα μέλος της Εταιρείας Αμοιβαίας Πίστωσης της Αγίας Πετρούπολης, ο προαναφερθείς Νικολάι Ντάνιελσον, θα ξεκινήσει την απόπειρα της μετάφρασης σε συνεργασία με τον εκδότη Ν. Π. Πολιάκοβ. Μαθαίνοντας για το σκοπούμενο έργο, ένα άλλο μέλος της εν λόγω Εταιρείας, ο Λιουμπάβιν, πρότεινε ως μεταφραστή τον (γνωστό) Μιχαήλ Μπακούνιν, ο οποίος εκείνη την περίοδο βρισκόταν σε ενδεή οικονομική κατάσταση. Λαμβάνοντας μια προκαταβολή τριακοσίων ρουβλιών, ο Μπακούνιν θα ξεκινούσε τη μετάφραση το καλοκαίρι του 1869, προκειμένου να την εγκαταλείψει πριν τελειώσει με το πρώτο κεφάλαιο. Τον διαδέχθηκε ο Χέρμαν Λοπάτιν, ο οποίος ολοκλήρωσε τα κεφάλαια 2 και 3 καθώς και τμήμα του τέταρτου κεφαλαίου (αναχωρώντας κατόπιν από το Λονδίνο για τη Ρωσία, όπου και συνελήφθη, καταλήγοντας σε εξορία στη Σιβηρία), ενώ το υπόλοιπο κείμενο ολοκληρώθηκε από τον Ντάνιελσον, τον ιθύνοντα νου πίσω από το όλο εγχείρημα – το πρώτο κεφάλαιο ολοκληρώθηκε πιθανώς από τον Λιουμπάβιν (πρβλ. Resis 1970 για μια διεξοδική παράθεση της πορείας του βιβλίου στη Ρωσία). Με την αρχική κοινοποίηση του Ντάνιελσον για τη σκοπούμενη μετάφραση, ο Μαρξ θα δηλώσει στον Κούγκελμαν την 12η Οκτωβρίου 1868: «Πριν από λίγες ημέρες με αιφνίδιασε ένας βιβλιοπώλης από την Πετρούπολη με την είδηση ότι η ρωσική μετάφραση του Κεφαλαίου βρίσκεται στο τυπογραφείο. Μου ζήτησε τη φωτογραφία μου για τη βινιέτα του τίτλου, και δεν μπόρεσα να αρνηθώ αυτή την εξυπηρέτηση στους “καλούς φίλους μου”, τους Ρώσους. Είναι ειρωνεία του πεπρωμένου ότι οι Ρώσοι, τους όποιους έχω καταπολεμήσει ακατάπαυστα εδώ και 25 χρόνια, όχι μόνο στα γερμανικά αλλά και στα γαλλικά και τα αγγλικά, υπήρξαν πάντα “ευεργέτες” μου. Το 1843-44 στο Παρίσι οι εκεί Ρώσοι αριστοκράτες με κουβαλούσαν στα χέρια. Το κείμενό μου ενάντια στον Προυντόν (1847) όπως και εκείνο που δημοσίευσα στον Duncker (1859)⁹ δεν βρήκαν πουθενά μεγαλύτερη διάθεση από τη Ρωσία. Και το πρώτο ξένο έθνος που μεταφράζει το *Κεφάλαιο* είναι το ρώσικο. Αλλά δεν πρέπει κανείς να υπερεκτιμά

⁹ Εννοούνται *Η αθλιότητα της φιλοσοφίας* και το *Για την κριτική της πολιτικής οικονομίας* αντιστοίχως.

αυτά τα πράγματα. Στη νεανική περίοδο της η ρωσική αριστοκρατία εκπαιδεύεται στα γερμανικά πανεπιστήμια και στο Παρίσι. Αναζητά διαρκώς το ακρότερο που έχει να προσφέρει η Δύση. Πρόκειται για καθαρή *gourmandise*, όπως την ασκούσε και ένα τμήμα της γαλλικής αριστοκρατίας στη διάρκεια του 18ου αιώνα. *Ce n'est pas pour les tailleurs et le bottiers*, έλεγε τότε ο Βολταίρος για τον δικό του Διαφωτισμό. Αυτό δεν εμποδίζει τους ίδιους αυτούς Ρώσους να γίνονται απατεώνες από τη στιγμή που εισέρχονται στην κρατική υπηρεσία» (MEW 32: 566-567). Εντέλει το πρώτο Βιβλίο του Κεφαλαίου θα κυκλοφορήσει την 27η Μαρτίου 1872 στη Ρωσία, αφού η τσαρική λογοκρισία, μέσα από τις αντίστοιχες εκθέσεις των λογοκριτών Σκουράτοβ και Ντε Ρομπέρτι¹⁰ (Resis 1970: 221-222) θα το θεωρήσει ως δυσπρόσιτο για το ευρύ κοινό και συνεπώς ακίνδυνο για τη διάδοση επαναστατικών αντιλήψεων. Την ίδια περίοδο όλα τα άλλα γραπτά του Μαρξ και του Ένγκελς έχουν απαγορευτεί ρητά από τη λογοκρισία.

Πέρα από τα καθαυτό οικονομικά ζητήματα που απασχολούσαν τόσο τον Μαρξ όσο και τους Ρώσους αναφορικά κυρίως με την αναδιάρθρωση της αγροτικής οικονομίας στο πλαίσιο ενός αναπτυσσόμενου και διαφοροποιημένου κοινωνικού καταμερισμού της εργασίας, το βαθύτερο ζήτημα που απασχολούσε τη συνολική ριζοσπαστική διανόηση της Ευρώπης ήταν η ίδια η πορεία της κεφαλαιοκρατικής ανάπτυξης, η οποία ενόψει των πολιτικών εξελίξεων στη Γαλλία και στην Πρωσία στην αρχή της δεκαετίας του 1870 προείκαζε πολέμους μεταξύ των κεφαλαιοκρατικών κρατών, τόσο εντός όσο και εκτός της Ευρώπης – είχαν εξάλλου προηγηθεί τόσο ο πόλεμος της Κριμαίας (που έχει απαθανατιστεί, μεταξύ άλλων, στα Ημερολόγια της Σεβαστούπολης από τον Τόλστοϊ) όσο ο Εμφύλιος Πόλεμος στις ΗΠΑ. Υπό την προοπτική αυτή, η πραγματεύση των διεθνών σχέσεων μέσα από το πρίσμα της κεφαλαιακής συσσώρευσης και της αναδιάταξης των εθνών και των κρατών που εμπλέκονταν σε αυτήν – μια προσέγγιση στην οποία τόσο ο Μαρξ όσο και ο Ένγκελς είχαν πρωτοστατήσει ήδη τη δεκαετία του 1850– είχε αποκτήσει βαρύνουσα σημασία, καθώς οι εκάστοτε επαναστατικές απόπει-

¹⁰ Δεν θα πρέπει να ταυτίζεται με τον Εβγκένι Ντε Ρομπέρτι, το συντάκτη της πρώτης ρωσικής βιβλιοκρισίας για το *Κεφάλαιο* το 1869.

ρες σε μια χώρα είχαν σαφή επίπτωση στις γειτονικές της. Την ίδια περίοδο η επέκταση της κεφαλαιοκρατικής διαδικασίας παραγωγής και αξιοποίησης τόσο εντός των αναπτυσσόμενων κοινωνιών όσο και μεταξύ των κρατών θα γεννούσε σε αρκετούς φορείς ριζοσπαστικής αλλά και συντηρητικής διανόησης διαφοροποιημένες αντιλήψεις αναφορικά με την ένταξη του εδάφους στη διαδικασία αξιοποίησης. Ήδη στο Πρώτο Βιβλίο του *Κεφαλαίου* ο Μαρξ είχε θεωρήσει το έδαφος μέσο παραγωγής αλλά και μήτρα του πλούτου, ώστε στην ιδιοσυστασία του ήταν εγγεγραμμένη η κανονιστική απαίτηση της διατήρησής του για τις ερχόμενες γενεές – κάτι το οποίο δεν αποτελούσε (και συνέχισε να μην αποτελεί) ιδιαίτερη μέριμνα της κεφαλαιοκρατικής αντιμετώπισης του εδάφους. Το 1872, σε μία ομιλία του στο παράρτημα της Διεθνούς στο Μάντσεστερ με τίτλο *Η εθνικοποίηση του εδάφους*, ο Μαρξ θα τόνιζε μεταξύ άλλων τα εξής: «Η εθνικοποίηση του εδάφους θα επιτελέσει πλήρη αλλαγή στις σχέσεις μεταξύ κεφαλαίου και εργασίας, και τελικά θα αποτινάξει την κεφαλαιοκρατική μορφή παραγωγής, είτε βιομηχανική είτε αγροτική. Τότε οι ταξικές διακρίσεις και τα προνόμια θα εξαφανιστούν μαζί με την οικονομική βάση στην οποία στηρίζονται. [...] Δεν θα υπάρχει πλέον κυβέρνηση ή κρατική εξουσία, διακριτή από την ίδια την κοινωνία! Η γεωργία, η όρυξη, η βιοτεχνία, κοντολογίς όλοι οι κλάδοι της παραγωγής θα οργανωθούν σταδιακά με τον πλέον κατάλληλο τρόπο. Η εθνική συγκεντροποίηση των μέσων παραγωγής θα καταστεί η εθνική βάση μιας κοινωνίας αποτελούμενης από συνεταιρισμούς ελεύθερων και ίσων παραγωγών, οι οποίοι θα εκτελούν την κοινωνική λειτουργία [the social business] στη βάση ενός κοινού και έλλογου σχεδίου. Αυτός είναι ο ανθρωπιστικός στόχος προς τον οποίο τείνει το μεγάλο οικονομικό κίνημα του 19ου αιώνα» (MEW 18: 62). Στη Ρωσία όμως η αντιμετώπιση των ιστορικών προκλήσεων δεν επρόκειτο να συμβάλει στον ενιαίο χαρακτήρα της ριζοσπαστικής διανόησης, και αυτό όχι μόνο για λόγους που σχετιζόνταν με τη λογοκρισία και επιτήρηση του τσαρικού καθεστώτος, αλλά και για λόγους που πήγαζαν από τη συγκεκριμένη, ιστορική ιδιομορφία της χώρας, η οποία συνδύαζε χαρακτηριστικά τόσο αρχαϊκά όσο και άκρως νεωτερικά (σε σχέση με την αντίστοιχη περίοδο). Σχολιάζοντας με τον δικό του γλαφυρό τρόπο την κατάσταση στη Ρωσία στα μέσα της δεκαετίας του 1870 ο Ένγκελς θα διαπίστωνε

ότι «Χωρίς αμφιβολία η Ρωσία βρίσκεται στις παραμονές μίας επανάστασης. [...] Μίας επανάστασης η οποία θα έχει τεράστια σημασία για ολόκληρη την Ευρώπη ήδη επειδή θα καταστρέψει με ένα χτύπημα την τελευταία, μέχρι τώρα άθικτη εφεδρεία της πανευρωπαϊκής αντίδρασης. [...] Μόνο δύο γεγονότα μπορούν να την αναβάλλουν: ένας επιτυχημένος πόλεμος ενάντια στην Τουρκία ή την Αυστρία, για τον οποίο απαιτούνται χρήματα και σίγουρες συμμαχίες, είτε όμως – μια πρόωρη απόπειρα εξέγερσης, η οποία θα ωθήσει και πάλι τις κατέχουσες τάξεις στην αγκαλιά της κυβέρνησης» (MEW 18: 567).

Το 1876, από ριζοσπάστες οι οποίοι, τουλάχιστον για ηλικιακούς λόγους είχαν διαφοροποιηθεί από την αναφερθείσα «γενιά του 1860» (σημαντικά ονόματα εν προκειμένω ήταν ο Λαβρόφ, ο Μπακούνιν και ο Τκάτσεφ), είχε ιδρυθεί στη Ρωσία η οργάνωση Ζέμλια ι Βόλια (Γη και Ελευθερία), η οποία στην πλειοψηφία της προάσπιζε τον ένοπλο αγώνα ενάντια στο τσαρικό καθεστώς, παραμένοντας παράλληλα πιστή στις κλασικές πεποιθήσεις του «λαϊκιστικού» κινήματος της προηγούμενης δεκαετίας (Offord 1986: 19). Το 1879 η οργάνωση διασπάστηκε αφενός στη Ναρόντναγια Βόλια (Λαϊκή Βούληση) και αφετέρου στον Τσόρνι Περεντέλ (Μαύρος Αναδασμός), ο οποίος δεν υποστήριζε την ένοπλη δράση και την αντικρατική δραστηριότητα αλλά συνηγορούσε υπέρ ευρύτερων μεταρρυθμιστικών ενεργειών. Μέσα από την παράνομη δράση της, τις εφημερίδες και τα φυλλάδιά της όπως και την προάσπιση της ρωσικής κοινωνικής και ηθικής ιδιαιτερότητας (στην οποία συνέβαλλε η διάδοση των κειμένων του Τσερνισέβσκι) η Λαϊκή Βούληση έγινε μία από τις σημαντικότερες επαναστατικές οργανώσεις της Ευρώπης στα τέλη του 19ου αιώνα, και τα μέλη της, οι λεγόμενοι ναροντοβόλτσι, αποτελούσαν κοινή αναφορά σε πολιτικές και δημοσιογραφικές αναφορές. Από την πλευρά τους, τα ιθύνοντα μέλη του Μαύρου Αναδασμού, οι λεγόμενοι τσερνοπερεντέλτσι, μεταξύ των οποίων ήταν ο Πλεχάνοφ, ο Άξελροντ και η Β. Ζασούλιτς, μετανάστευσαν στην Ελβετία, όπου το 1883 ίδρυσαν μια νέα οργάνωση ονόματι Ασβαμπαζντένια Τρούντα (Απελευθέρωση της Εργασίας), η οποία ακολούθωσε μια εξελικτική αντίληψη, θεωρώντας τις δομές της ρωσικής αγροτικής οικονομίας ως υπολείμματα του παρελθόντος που όφειλαν να σαρωθούν από την «κανονικοποιημένη» ανάπτυξη της κεφαλαιοκρατίας όπως αυτή είχε πραγ-

ματοποιηθεί στη Δύση. Αυτή την αντίληψη εννοούσε ο Μαρξ όταν έκανε λόγο για τους «Ρώσους θαυμαστές του κεφαλαιοκρατικού συστήματος».

Ο Μαρξ επιδίωκε την ενημέρωση γι' αυτές τις αντιπαράθεσεις στο εσωτερικό της ρωσικής ριζοσπαστικής διανόησης, οι οποίες δεν είχαν απλώς γνωστικό αλλά και πολιτικό ενδιαφέρον. Σε επιστολή της 22ας Μαρτίου 1873 στον Νικολάι Ντάνιελσον θα του ζητήσει πληροφορίες για την αντιπαράθεση μεταξύ Τσιτσέριν και Μπελιάεφ αναφορικά με την κοινοκτησία του εδάφους. Στην ίδια επιστολή θα τονίσει τη διαφορά μεταξύ της ιστορικής γένεσης ενός σχεσιακού θεσμικού πλαισίου αφενός και του θεσμού αυτού καθαυτόν αφετέρου, δείχνοντας ότι το λόγο για το δεύτερο είχε το εκάστοτε ιστορικό παρόν (κάτι το οποίο έχει επισημάνει ήδη σε παλαιότερη αλληλογραφία του με τον Λασσάλ). Αυτό τον τρόπο εξέτασης θα τον εφαρμόσει σε όλες τις μελέτες του.

Η αντιπαράθεση των απόψεων αναφορικά με τη φύση και τη λειτουργία της ρωσικής αγροτικής κοινότητας, του μιν, ενόψει των οικονομικών και κοινωνικών αλλαγών στη Ρωσία, είχε διχάσει βαθιά τους αντίστοιχους ριζοσπαστικούς φορείς, καθώς η εκάστοτε αρνητική ή θετική εκτίμηση της ρωσικής αγροτικής οικονομίας είχε με αυτονόητο τρόπο επιπτώσεις στη βραχυπρόθεσμη και μακροπρόθεσμη στρατηγική της εκάστοτε οργάνωσης. Ενώ οι ναροντοβόλτσι διατηρούσαν εν πολλοίς την παλαιά ναροντικη αντίληψη για την ανόρθωση του λαού (και αυτό σημαίνει: της αγροτιάς) απέναντι στο τσαρικό καθεστώς, οι τσερνοπερεντέλτσι έθεταν έμφαση στην επέκταση της κεφαλαιοκρατίας, η οποία αφού θα είχε μεταλλάξει τον ρωσικό (αγροτικό) πληθυσμό, θα κατέληγε κάποτε να ανατρέψει τις απολυταρχικές δομές του τσαρικού καθεστώτος. Αναζητώντας μια απάντηση, τον Φεβρουάριο του 1881 η Βέρα Ζασούλιτς έστειλε στον Μαρξ την εξής επιστολή:

16 Φεβρουαρίου 1881

Γενεύη Rue de Lausanne, αρ. 49 L'imprimerie polonaise

Αξιότιμε πολίτη!

Δεν θα αγνοείτε σίγουρα ότι το Κεφάλαιό σας χαίρει μεγάλης δημοτικότητας στη Ρωσία. Αν και η έκδοση έχει κατασχεθεί, τα ολίγα αντίτυπα που απέμειναν διαβάζονται και ξαναδιαβάζονται από τη μάζα των λιγότερο ή περισσό-

τερο μορφωμένων ανθρώπων στη χώρα μας· σοβαροί άνθρωποι το μελετούν. Αυτό που ενδεχομένως αγνοείτε είναι ο ρόλος που παίζει το Κεφάλαιό σας στις συζητήσεις μας αναφορικά με το αγροτικό ζήτημα στη Ρωσία και για την αγροτική κοινότητά μας. Γνωρίζετε καλύτερα από οποιονδήποτε άλλο πόσο επείγον είναι αυτό το ερώτημα στη Ρωσία. Γνωρίζετε τι άποψη είχε ο Τσερνισέβσκι γι' αυτό. Η προοδευτική γραμματεία μας –για παράδειγμα, η εφημερίδα Ατέτσεστβενιγε Ζαπίσκι– συνεχίζει να καλλιεργεί τις ιδέες του. Αλλά το ερώτημα αυτό είναι κατά την άποψή μου ένα ερώτημα ζωής και θανάτου, κυρίως για το σοσιαλιστικό κόμμα μας. Με τον ένα ή με τον άλλο τρόπο ακόμη και το προσωπικό πεπρωμένο των σοσιαλιστών επαναστατών μας εξαρτάται από αυτό. Διότι υπάρχουν μόνο δύο πιθανότητες: Είτε η αγροτική κοινότητα, απελευθερωμένη από τις δυσβάσταχτες φορολογικές απαιτήσεις, τις πληρωμές στους αριστοκράτες και την αυθαίρετη διοίκηση, είναι ικανή να αναπτυχθεί προς μια σοσιαλιστική κατεύθυνση, δηλαδή να οργανώσει σταδιακά την παραγωγή της και τη διανομή των προϊόντων της σε συλλογική βάση. Σε αυτή την περίπτωση ο σοσιαλιστής επαναστάτης πρέπει να αφιερώσει όλη τη δύναμή του στην απελευθέρωση και την ανάπτυξη της κοινότητας.

Εάν αντιθέτως η κοινότητα είναι προορισμένη να εξαφανιστεί, αυτό που απομένει για τους σοσιαλιστές, ως τέτοιους, είναι ορισμένοι λιγότερο ή περισσότερο κακοδιατυπωμένοι υπολογισμοί για το πόσες δεκαετίες θα χρειαστεί η γη των Ρώσων αγροτών να περάσει στα χέρια της αστικής τάξης, και πόσοι αιώνες θα χρειαστούν η κεφαλαιοκρατία στη Ρωσία για να φτάσει στην ανάπτυξη που έχει επιτύχει στη Δυτική Ευρώπη. Εν προκειμένω, το καθήκον τους θα είναι να ασκούν προπαγάνδα αποκλειστικά στους εργάτες των πόλεων, ενώ αυτοί οι εργάτες θα βυθίζονται διαρκώς στην αγροτική μάζα η οποία, ως επακόλουθο της διάλυσης της κοινότητας, θα καταλήξει στους δρόμους των μεγάλων πόλεων αναζητώντας ένα μισθό.

Προσφάτως ακούμε ότι η αγροτική κοινότητα είναι μία αρχαϊκή μορφή καταδικασμένη από την ιστορία, από τον επιστημονικό σοσιαλισμό, σε εξαφάνιση, και κοντολογίς είναι εκτός συζήτησης. Οι άνθρωποι που υποστηρίζουν μια τέτοια άποψη αποκαλούν εαυτούς τους κατεξοχήν οπαδούς σας: «Μαρξιστές». Συχνά το ισχυρότερο επιχειρήμά τους είναι: το έχει πει ο Μαρξ.

«Μα, πώς το συμπεραίνεις αυτό από το Κεφάλαιο;» λένε άλλοι. «Δεν συζητά [εκεί] το αγροτικό ζήτημα, και δεν λέει τίποτε για τη Ρωσία».

«Αυτό θα είχε πει, εάν είχε σχολιάσει τη χώρα μας», απαντούν οι οπαδοί σας, ενδεχομένως με υπερβολική τόλμη. Αντιλαμβάνεστε λοιπόν, πολίτη, πόσο σημαντική είναι η άποψή σας, και πόσο μεγάλη εξυπηρέτηση θα μας κάνατε διατυπώνοντας τις ιδέες σας για το πιθανό πεπρωμένο της αγροτικής κοινότητάς μας και για τη θεωρία της ιστορικής αναγκαιότητας για όλες τις χώρες του κόσμου να διέλθουν από όλες τις φάσεις της κεφαλαιοκρατικής παραγωγής.

Εν ονόματι των φίλων μου, πολίτη, λαμβάνω το θάρρος να σας ζητήσω να μου κάνετε αυτή τη χάρη.

Εάν ο χρόνος δεν σας επιτρέπει να διατυπώσετε τις ιδέες σας με λιγότερο ή περισσότερο λεπτομερή τρόπο, τότε θα σας παρακαλούσα να το κάνετε με τη μορφή μιας επιστολής, την οποία θα μας επιτρέπατε να μεταφράσουμε και να δημοσιεύσουμε στη Ρωσία.

Με σεβαστούς χαιρετισμούς

Βέρα Ζασούλιτς

Η διεύθυνσή μου είναι: *Imprimerie polonaise, Rue de Lausanne ap. 49 Γενεύη*

Δεν ήταν η πρώτη φορά που ο Μαρξ ερχόταν αντιμέτωπος με το ερώτημα αυτό: δέκα χρόνια πριν την επιστολή της Ζασούλιτς, τον Ιανουάριο του 1871, η Ελισαβέτα Ντμίτριεβα (γνωστή και ως Τομανόβσκαγια) του είχε θέσει το ίδιο ερώτημα αναφορικά με τη δυνατότητα επιβίωσης της ρωσικής εδαφικής κοινοκτημοσύνης (Resis 1970: 227-228· Easton 1980: 103-104), εκφράζοντας την άποψη ότι ο θεσμός αυτός δεν επρόκειτο να αντέξει την επέκταση των κεφαλαιοκρατικών σχέσεων (μετά από αυτή τη συνδιαλλαγή, η Ντμίτριεβα θα εμπλεκόταν ενεργά στην Παρισινή Κομμούνια, ιδρύοντας την *Union des Femmes*· με την πτώση της Κομμούνιας η Ντμίτριεβα θα έφευγε από τη Γαλλία, καταλήγοντας στο πλευρό του συζύγου της στη μακρά σιβηρική εξορία του). Η επιστολή της Ζασούλιτς έθετε επί τάπητος ένα ζήτημα παρόμοιο με εκείνο στο οποίο είχε αποπειραθεί να απαντήσει ο Μαρξ στην εφημερίδα *Ατέ-τοσετβενιγε Ζαπίσκι* το 1877, χωρίς όμως να προχωρήσει τότε στη δη-

μοσιοποίηση των απόψεών του. Πέρα από το γεγονός ότι ο ίδιος ήθελε να αποφύγει την ερμηνεία των παραθέσεων του ως «φιλοσοφία της ιστορίας», η οποία τρόπον τινά υπαγόρευε την πορεία της ιστορίας (κάτι το οποίο εντούτοις επανέλαβε μέχρι παράκρουσης ο 20ός αιώνας), το ερώτημα της Ζασούλιτς αναφορικά με τη Ρωσία και την κεφαλαιοκρατική νεωτερικότητα αποτελούσε σημαντική αφορμή για μια σταθμισμένη παράθεση αναφορικά ακριβώς με τη δυναμική του μέλλοντος για έναν συγκεκριμένο κοινωνικό σχηματισμό. Για να απαντήσει στο αίτημα της Ζασούλιτς ο Μαρξ, όπως το συνήθιζε σε σημαίνοντα ζητήματα της αλληλογραφίας του, συνέταξε μια σειρά από προσχέδια, τέσσερα τον αριθμό, τα οποία είδαν το φως της δημοσιότητας το 1926, επιμελημένα από τον Ντάβιντ Ριαζάνοβ¹¹.

Ξεκινώντας με τις δικές του διαπιστώσεις για την εισβολή του κεφαλαιοκρατικού τρόπου παραγωγής στη Δυτική Ευρώπη, ο Μαρξ επαναλαμβάνει το ερώτημα για τον «αναπόφευκτο» χαρακτήρα του συγκεκριμένου τρόπου επικράτησης της κεφαλαιοκρατίας στη Ρωσία, όπως υποστηρίζουν οι «μαρξιστές» οπαδοί του (για τους οποίους θα επι-

¹¹ Στη δημοσίευση στο Marx-Engels-Archiv ο Ριαζάνοβ παράθεσε τα Προσχέδια με τη σειρά που έκτοτε είθισται να παρατίθενται, υποδηλώνοντας τη χρονολογική σειρά της σύνταξής τους. Τα πρωτότυπα κείμενα περιλαμβάνονται πλέον στον τόμο I.25 των Απάντων (MEGA: Werke Artikel-Entwürfe. Mai 1875 bis Mai 1883, 1985), με τη σειρά που είχε προτείνει ο Ριαζάνοβ, αλλά με λεπτομερή επιμέλεια και διορθώσεις. Μια αντίρρηση ως προς αυτή τη διευθέτηση, βασισμένη σε διεξοδική φιλολογική ανακατασκευή των κειμένων έχει εκφράσει ο Σιζούμα Χινάντα (πρβλ. Hinada 1975), υποστηρίζοντας ότι η σειρά σύνταξης των προσχεδίων (χρησιμοποιώντας την αρίθμηση του Ριαζάνοβ) είναι 2, 1, 3, 4, δηλαδή το (λεγόμενο) δεύτερο Προσχέδιο γράφεται πριν από το πρώτο. Ο Χινάντα υποστηρίζει την άποψή του (την οποία αποδέχεται ο Shanin [1983] στη δική του δημοσίευση των Προσχεδίων, διατηρώντας εντούτοις, για λόγους κοινής αναφοράς, την αρίθμηση του Ριαζάνοβ) μέσα κυρίως από την ανάλυση των όρων *commune russe* και *commune agricole* στα Προσχέδια ως διακριτά εννοιολογικά σχήματα, καθώς και μέσα από γραμματολογικές επισημάνσεις, όπως η αναφορά στους «Ρώσους μαρξιστές», η οποία «λογικά» θα έπρεπε να έχει γραφτεί στο πρώτο Προσχέδιο. Η ελληνική δημοσίευση των Προσχεδίων στο παρόν τεύχος της *Ουτοπίας* διατηρεί την αρίθμηση και την παράθεση του Ριαζάνοβ, για τον απλό λόγο ότι μια κρίση αναφορικά με τη σειρά της σύνταξής τους θα μπορεί να έπεται μιας ευρύτερης περιεχομενικής κριτικής πρόσληψης του μαρξικού εγχειρήματος, η οποία προς το παρόν μένει να αναπτυχθεί. Πέραν τούτου, η επιχειρηματολογική αλληλουχία του Μαρξ δεν αλλάζει, ακόμη κι αν υιοθετηθεί η πρόταση του Χινάντα.

σημάνει στο δεύτερο Προσχέδιο ότι δεν τους γνωρίζει). Ουσιαστικά αυτό που πρέπει να απαντηθεί εδώ είναι η τροπικότητα του σχηματισμού μιας σύγχρονης κοινωνικής μορφής ενόψει ενός πλαισίου κυμαίνουσας απροσδιοριστίας, κυρίως αναφορικά με τον επίμαχο ρωσικό «θεσμό» του μιν, της αγροτικής κοινότητας. Ο Μαρξ απαντά αρνητικά σε σχέση με τον αναπόφευκτο χαρακτήρα του συγκεκριμένου τρόπου επικράτησης της σύγχρονης οικονομικής μορφής στη Ρωσία, καθώς εδώ διαπιστώνει κάτι που ο ίδιος έχει εξακριβώσει μέσα από τις αναφερθείσες εθνολογικές μελέτες του. Γιατί θα πρέπει άραγε η Ρωσία να ξεφύγει από τη διαδικασία της πρωταρχικής συσσώρευσης που περιγράφεται στο κεφ. 24 του πρώτου Βιβλίου του Κεφαλαίου; «Απαντώ: Διότι στη Ρωσία, χάριν μιας μοναδικής σύμπτωσης συνθηκών, η αγροτική κοινότητα που υπάρχει σε εθνική κλίμακα μπορεί να απελευθερωθεί από τα πρωτόγονα χαρακτηριστικά της και να αναπτυχθεί άμεσα ως στοιχείο της συλλογικής παραγωγής σε εθνικό επίπεδο. Ακριβώς λόγω της συγχρονίας της με την κεφαλαιοκρατική παραγωγή μπορεί να οικειοποιηθεί τα θετικά επιτεύγματά της χωρίς να υποστεί τις φοβερές περιπέτειές της. Η Ρωσία δεν ζει απομονωμένη από τον σύγχρονο κόσμο, ακόμη δε λιγότερο είναι η λεία ενός ξένου κατακτητή όπως οι Ανατολικές Ινδίες» (Π1)¹². Υπό αυτή την προοπτική το ζήτημα της αντιμετώπισης ενός πλαισίου ανάπτυξης από ένα άλλο πλαίσιο όχι απλώς λιγότερο αναπτυγμένο αλλά και με «αρχαϊκά» στοιχεία καθίσταται με κλασικό μαρξικό τρόπο ζήτημα τόσο λογικό, ως προς τις αφηρημένες-δομικές προκειμένες του, όσο και σαφώς πολιτικό, αναφορικά με τις εμπράγματα ανασχές της χειραφετικής δυνατότητας. Η «γνωσιοθεωρητική» διάσταση που λανθάνει στα Προσχέδια του Μαρξ δεν έτυχε της προσοχής που της αξίζει, ενώ η ίδια διατηρεί προσεγγίσεις που απαντούν (τουλάχιστον) στις σημειώσεις των Grundrisse, τριάντα χρόνια πριν. Ακολουθώντας τη διαπίστωση που έχει διατυπώσει ήδη στα μέσα της δεκαετίας του 1840 ότι πλέον στη νεωτερικότητα έχει αναδυθεί η εμπράγματη βάση των κοινωνιών με την ονομασία της «αστικής κοινωνίας», ο Marx υποστηρίζει ότι είναι πλέον υποθετικά δυνατό (τονίζει ο ίδιος «θεωρητικά δυνατό», και «από μια κα-

¹² Παραπέμπω στα Προσχέδια με το αρχικό γράμμα Π και τον αντίστοιχο αριθμό, όπως παρατίθενται στο ανά χείρας τεύχος.

θαρά θεωρητική σκοπιά»·Π1) για κοινωνίες όπως η ρωσική να καρπωθούν το επίπεδο των παραγωγικών δυνάμεων της νεωτερικότητας, χωρίς να χρειάζεται να διέλθουν από αυτό που ο ίδιος ονομάζει «Καυδιανό ζυγό» της ιστορίας: «Εάν η αγροτική κοινότητα είχε τεθεί εκ των προτέρων σε ομαλές συνθήκες τη στιγμή της χειραφέτησης των αγροτών, εάν επιπλέον το τεράστιο δημόσιο χρέος, το οποίο στο μεγαλύτερο τμήμα του εξοφλείται εις βάρος των αγροτών και από την τσέπη τους, μαζί με τα άλλα τεράστια ποσά που παρέχονται από το κράτος (πάντα δε εις βάρος και από την τσέπη των αγροτών) στους “νέους πυλώνες της κοινωνίας” οι οποίοι έχουν μεταμορφωθεί σε κεφαλαιοκράτες [είχαν δοθεί υπέρ της κοινότητας] – εάν όλες αυτές οι δαπάνες είχαν εξυπηρετήσει την περαιτέρω ανάπτυξη της αγροτικής κοινότητας, τότε δεν θα ρέμβαζε σήμερα κανείς για το “ιστορικά αναπόφευκτο” του αφανισμού της κοινότητας: Όλοι θα αναγνώριζαν σε αυτήν το στοιχείο της παλιγγενεσίας της ρωσικής κοινωνίας καθώς και ένα στοιχείο ανωτερότητας απέναντι στις χώρες που είναι ακόμη υποδουλωμένες στο κεφαλαιοκρατικό καθεστώς» (Π1). Η βασική «λογική» διαπίστωση αυτής της επιχειρηματολογίας –η οποία θα μπορούσε, εν είδει νοητικού πειράματος, να εφαρμοστεί και σε άλλες χώρες (όπως φέρ’ ειπείν η Ελλάδα) που εισήλθαν εκούσες ακούσες στον σύγχρονο διεθνή καταμερισμό εργασίας όταν η κεφαλαιοκρατία είχε ήδη αναπτυχθεί– είναι ότι η εξωτερικότητα της κεφαλαιοκρατικής οικονομίας σε μια συγκεκριμένη χώρα, η εισαγωγή δηλαδή «έτοιμων» κεφαλαιοκρατικών τρόπων παραγωγής και αξιοποίησης από άλλες χώρες, νομιμοποιεί την από αυτή την άποψη «ισότιμη» υιοθέτηση των σοσιαλιστικών και κομμουνιστικών προτάσεων για τη διαχείριση της οικονομικής μορφής. Ο Μαρξ χρησιμοποιεί εδώ τα αφηρημένα και ταυτόχρονα λογικά και ιστορικά σχήματα εξήγησης που έχει χρησιμοποιήσει στο τελευταίο υποκεφάλαιο του 24ου κεφαλαίου του Πρώτου Βιβλίου του *Κεφαλαίου*. Οι σχέσεις μεταξύ γενικών όρων αναπαραγωγής (παραγωγικών δυνάμεων) και μορφών ιδιοποίησης (ατομικών ή συλλογικών) αναδεικνύονται σε αντίστοιχες μορφές αναγκαιότητας, οι οποίες πληρούν τον πραγματικό ιστορικό χρόνο. Το ουσιώδες περιεχόμενο του χρόνου αυτού (με άλλα λόγια: η δυνατότητα χειραφέτησης της ζωντανής εργασίας σε μακροκοινωνικό επίπεδο) αναδεικνύεται και ελέγχεται μέσα από τη στάθμιση των πραγματικών δυ-

νατοτήτων σε ένα συγκεκριμένο κοινωνικό σχηματισμό (το πρώτο και δεύτερο Προσχέδιο αποτελούν από αυτή την άποψη κανονικά χημικά αποστάγματα από το εργαστήριο του Μαρξ αναφορικά με τη διάκριση της εξατομίκευσης της αγροτικής παραγωγής ή της συλλογικής διαχείρισης του εδάφους). Η στάθμιση αυτή –ας επαναληφθεί: ταυτόχρονα ιστορικά συγκεκριμένη στη Ρωσία, αλλά σε υψηλό αφαιρετικό επίπεδο στις παραθέσεις του Μαρξ– διατυπώνεται, θα μπορούσε να υποστηριχτεί, στο πλαίσιο ενός απαιτητικού συλλογισμού αναφορικά με την εξωτερικότητα της μορφής, την ετερογένεια των σκοπών, τη βιαιότητα των μέσων και τη δυνατότητα της χειραφέτησης σε έναν κοινωνικό σχηματισμό. Η διαλεκτική αντιμετώπιση του προβλήματος αφορά εδώ, αν μη τι άλλο, συγκεκριμένες χρήσεις ιστορικής βίας προς αποφυγή άλλων τέτοιων χρήσεων: για να αποφευχθεί ο «Καυδιανός ζυγός» της κεφαλαιοκρατικής συσσώρευσης θα πρέπει να παραμεριστούν οι λεγόμενοι «βασικοί πυλώνες» της ρωσικής κοινωνίας (κυρίως φορείς χρηματιστικού κεφαλαίου), οι οποίοι βρίσκονται σε σχέση αμοιβαίας εξάρτησης με το τσαρικό καθεστώς. Από την άλλη πλευρά τα Προσχέδια προσφέρουν απάντηση στο ζήτημα της ιστορικής δυνατότητας στον Μαρξ, καθώς εδώ, μέσα από μια «μοναδική σύμπτωση συνθηκών», τα αρχαϊκά υπολείμματα της ρωσικής ιστορίας μοιάζουν να προσφέρονται ως δίαυλος για ένα χειραφετημένο μέλλον.

Φαίνεται ότι υπό την προοπτική της επίγνωσης των επιπτώσεων της αναπτυγμένης (προσέτι κεφαλαιοκρατικής) οικονομίας κάθε υφιστάμενο θεσμικό πλαίσιο φωτίζεται από διαφορετικό φως, ακριβώς όπως το λινάρι που παράγεται για ίδια κατανάλωση είναι χρηστικά ταυτόσημο με εκείνο που παράγεται για την αγορά, αλλά το δεύτερο, σύμφωνα με διατύπωση του ίδιου του Μαρξ, έχει «διαφορετική ψυχή», δηλαδή ανάγεται σε ριζικά διαφορετικό πλαίσιο αναγκαίων συσχετισμών αξιοποίησης. Με τον ίδιο τρόπο ο Μαρξ προσεγγίζει τα ρωσικά φαινόμενα του μιν, της κοινότητας του χωριού, και του αρτέλ, του περιφερόμενου εργατικού συνεργείου, αλλά και της συγκεκριμένης μορφής της κεφαλαιακής συσσώρευσης¹³. Αναφορικά με αυτή την

¹³ Μέσα από αυτές τις διαπιστώσεις του Μαρξ αναδεικνύεται και η βαθύτερη διαφορά της από πλευράς του αντιμετώπισης της ιστορικότητας από εκείνη του πρώιμου Λένιν, ο οποίος ασκεί τις αναλυτικές και πολιτικές δυνάμεις του ακριβώς στο ερώτημα

τελευταία ο Μαρξ θίγει ένα ζήτημα που δεν έχει προσεχτεί από τη δευτερεύουσα βιβλιογραφία, αλλά φαίνεται να έχει τύχει επικύρωσης από την ίδια την ιστορική πραγματικότητα, τουλάχιστον από την όγδοη δεκαετία του 20ού αιώνα μέχρι και τη στιγμή που γράφεται αυτό το άρθρο: Η είσοδος της κεφαλαιοκρατίας σε μια «υπανάπτυκτη» χώρα με τη μορφή του χρηματιστικού κεφαλαίου και του δημοσίου χρέους είναι μια προοπτική που έχει διατυπωθεί ήδη στο Πρώτο Βιβλίο του Κεφαλαίου (κυρίως στο 24ο κεφάλαιο) και επρόκειτο να αναπτυχθεί στο Τρίτο Βιβλίο, ενώ αποτελεί αναπόσπαστο τμήμα της μαρξικής περί του κράτους αντίληψης. Με δεδομένη την ιστορικότητα της εισόδου της εκάστοτε χώρας στη διεθνή κεφαλαιοκρατική οικονομία ο κρατικός μηχανισμός της δεν εξυπηρετεί «απλώς» τη συσσώρευση όπως αυτή περιγράφεται στο προαναφερθέν 24ο κεφάλαιο του Πρώτου Βιβλίου (και, με αυτή τη μορφή, ισχύει όπως τονίζει ο Μαρξ για τη Δυτική Ευρώπη), αλλά εξυπηρετεί επίσης τους δανειστές του κράτους αυτού, οι οποίοι στην περίπτωση της Ρωσίας (και έκτοτε όχι μόνο της Ρωσίας) είναι ένα αμάλγαμα ημεδαπών και αλλοδαπών κεφαλαιουχικών κύκλων. Αυτό το αμάλγαμα θα χαρακτηρίσει ο Μαρξ «παράσιτο» το οποίο απομυζεί τη δυνατότητα επιβίωσης του μιν: «Μετά τη λεγόμενη χειραφέτηση των αγροτών η ρωσική κοινότητα τέθηκε από το κράτος σε ανώμαλες οικονομικές συνθήκες, και από την περίοδο εκείνη το κράτος δεν έχει παύσει να την καταπιέζει με τη βοήθεια των κοινωνικών δυνάμεων που είναι συγκεντρωμένες στα χέρια του. Αποδυναμωμένη από τις δημοσιονομικές απαιτήσεις, δεν μπορούσε να αντισταθεί στο να γίνει αντικείμενο εκμετάλλευσης από το εμπόριο, τη γαιοκτησία και την τοκογλυφία. Αυτή η έξωθεν καταπίεση αποδέσμευσε εντός της κοινότητας την ήδη υπάρχουσα σύγκρουση συμφερόντων και ανάπτυξε γοργά τα σπέρματα της αποσύνθεσής της. Αλλά αυτή δεν είναι όλη η ιστορία. [...] Εις βάρος, και από την τσέπη των αγροτών το κράτος ανέθρεψε εν είδει θερμοκηπίου εκείνους τους κλάδους του κεφαλαιοκρα-

---

που έχει θέσει η Ζασούλιτς στον Μαρξ. Πρβλ. τη διαπίστωση του Μαρξ: «η οικειότητα του αγρότη με τις σχέσεις του αρτέλ διευκολύνει γι' αυτόν τη μετάβαση από την κατακερματισμένη στη συνεταιριστική εργασία», σε αντίστιξη με την κατοπινή διαπίστωση του Λένιν στο αναλυτικό και μαχητικό βιβλίο του για την κεφαλαιοκρατία στη Ρωσία (Lenin 1971: 249). Πρβλ. και Kingston-Mann 1981.

τικού συστήματος της Δύσης, οι οποίοι, χωρίς να αναπτύσσουν με κάποιο τρόπο τις παραγωγικές δυνάμεις της γεωργίας, είναι οι καταλληλότεροι για να διευκολύνουν και να επιταχύνουν την κλοπή των καρπών της από τους μη παραγωγικούς μεσάζοντες. Με τον τρόπο αυτό έχει συμβάλει στον πλουτισμό ενός νέου κεφαλαιοκρατικού παράσιτου, το οποίο απομυζά από την ούτως ή άλλως αποδυναμωμένη «αγροτική κοινότητα» την τελευταία σταγόνα αίματος» (Π1). Το ιστορικό παρόν αντιμετωπίζεται ως δέσμη δυνατοτήτων για την κάρπωση των παραγωγικών δυνάμεων που έχει γεννήσει (διά της βίας) η κεφαλαιοκρατία, εφόσον βεβαίως συμβάλλει σε αυτό «το ιστορικό περιβάλλον». Φανερόντας τον τρόπο της «λογικής» αντιμετώπισης του πραγματικού ιστορικού γίνεσθαι ο Μαρξ θα παρατηρήσει το εξής για τη μετεξέλιξη της ρωσικής αγροτικής κοινότητας: «Η βασική μορφή της επιτρέπει την εξής εναλλακτική λύση: το εμπειροχόμενο σε αυτήν στοιχείο της ατομικής ιδιοκτησίας είτε θα επικρατήσει επί του συλλογικού στοιχείου είτε θα υποταχθεί σε αυτό. Αυτές οι δύο λύσεις είναι a priori δυνατές, αλλά είναι προφανές ότι για καθεμιά προϋποτίθεται ένα τελείως άλλο ιστορικό περιβάλλον. Τα πάντα εξαρτώνται από το ιστορικό περιβάλλον στο οποίο βρίσκεται» (Π1). Η αντιμετώπιση αυτή της ρωσικής αγροτικής κοινότητας από τον Μαρξ έχει προκαλέσει διάφορα σχόλια στη δευτερεύουσα βιβλιογραφία. Ο Duggett (1975: 177) διατυπώνει το συμπέρασμα ότι ο Μαρξ είχε αντιμετωπίσει «θαρραλέα» το πρόβλημα («His was a manful attempt to confront the problem»), καταλήγοντας να προτείνει στους Ρώσους διανοούμενους «to leave matters to history, and ultimately to the West of Europe», πράγμα που ο Duggett θεωρεί σωστό: «His last word to them was, in effect, to wait and see. Someone else was needed to tell them what was to be done» (ό.π.). Από την πλευρά του ο Offord (1986: 125) παραθέτει σειρά από δυνητικούς λόγους για τη συμπάθεια των Μαρξ και Ενγκελς στους ναροντοβόλτσι: μπορεί να είχαν όντως πειστεί από το επιχείρημα του Τσερνισέβσκι για την ιδιόμορφη, αυτόχθονη ανάπτυξη της Ρωσίας· μπορεί να είχαν πειστεί ότι η ανατροπή της τσαρικής αυταρχίας θα συνοδευόταν από κοινωνική ανατροπή· ή απλώς δεν ήθελαν να απογοητεύσουν κάποιους επαναστάτες τους οποίους θεωρούσαν ιδιαίτερα ηρωικούς και σε άκρως αντίξοες συνθήκες. Γεγονός είναι –και εδώ ο Offord έχει δίκιο– ότι η

στάση και οι όποιες κοινοποιημένες δηλώσεις τους έκαναν πολύ δύσκολο το έργο των Ρώσων «μαρξιστών» να σταθεροποιήσουν τη θέση τους στο επαναστατικό σκηνικό της δεκαετίας του 1880 (κάτι που όμως θα άλλαζε σταδιακά την επόμενη δεκαετία). Αποτελεί ομολογουμένως μοναδική ιστορική ειρωνεία ότι τις ίδιες ημέρες που ο Μαρξ στρέφεται στις επανειλημμένες διατυπώσεις των προσχεδίων για μια απάντηση στη Ζασούλιτς, οι ναροντοβόλτσι θα πετύχαιναν στην Πετρούπολη αυτό που επρόκειτο να αποτελέσει την κορύφωση της επαναστατικής δραστηριότητάς τους, σκοτώνοντας τον τσάρο με αυτοσχέδιες βόμβες. Ο Μαρξ δεν θα παραλείψει να ενημερωθεί για την απόπειρα αυτή, όπως και για τη σύλληψη και τη δίκη των ναροντοβόλτσι που συμμετείχαν σε αυτήν. Ένα μήνα περίπου μετά της σύνταξη των Προσχεδίων (11.4.1881) θα πει τα εξής σε μια επιστολή στην κόρη του Τζέννου Λονγκέ: «Παρακολούθησες τις ακροαματικές διαδικασίες στην Αγία Πετρούπολη ενάντια στους δράστες; Πρόκειται για εντελώς επάξιους ανθρώπους, *sans pose melodramatique*, απλούς, αντικειμενικούς, ηρωικούς. Φωνασκίες και πράξη είναι ασυμφιλίωτες αντιθέσεις. Η Εκτελεστική Επιτροπή [της Λαϊκής Βούλησης] της Πετρούπολης, η οποία έδρασε τόσο ενεργητικά, ανακοινώνει τώρα μανιφέστα εκλεπτυσμένης “μετριοπάθειας”. Πόρρω απέχει από τη σχολική ιδιοτροπία των Most και άλλων παιδίαστικων φωνακλάδων να κηρύττει την *tyrannicide* ως μία “θεωρία” και ως “πανάκεια” [...]· αντιθέτως, αυτοί [οι Ρώσοι] προσπαθούν να διδάξουν την Ευρώπη ότι το δικό τους *modus operandi* αποτελεί έναν ειδικά ρώσικο, ιστορικά αναπόφευκτο τρόπο δράσης, για τον οποίο μπορεί κανείς να ηθικολογεί τόσο λίγο όσο και για το σεισμό στη Χίο» (MEW 35: 179).

Η αντίληψη του Μαρξ για την ιδιόμορφη (υποθετική) δυνατότητα της ρωσικής μετάβασης στο σοσιαλισμό θα μπορούσε να διαβαστεί σε αντίστιξη με παλαιότερες διατυπώσεις του ίδιου αναφορικά με την αντιμετώπιση της ιστορίας και της κεφαλαιοκρατίας. Στον Πρόλογο της πρώτης έκδοσης του Πρώτου Βιβλίου του *Κεφαλαίου* ο Μαρξ είχε διαπιστώσει τα εξής: «Η περισσότερο βιομηχανικά αναπτυγμένη χώρα δέχεται στη λιγότερο αναπτυγμένη απλώς την εικόνα του μέλλοντός της. [...] Παράλληλα με τα σύγχρονα δεινά μάς πιέζει μια ολόκληρη σειρά από κληρονομημένα δεινά, τα οποία πηγάζουν από το ότι συνεχίζουν

να φυτοζωούν αρχαίοι, ξεπερασμένοι τρόποι παραγωγής, με τη συνοδεία τους από παλιοκαιρισμένες κοινωνικές και πολιτικές σχέσεις. Δεν υποφέρουμε μόνο από τους ζωντανούς αλλά και από τους νεκρούς. *Le mort saisit le vif!* [Το νεκρό κυριεύει το ζωντανό!] [...] Για το λόγο αυτό, μεταξύ άλλων, παραχώρησα τόσο πολύ χώρο σε αυτό τον τόμο στην ιστορία, το περιεχόμενο και τα αποτελέσματα της αγγλικής εργοστασιακής νομοθεσίας. Ένα έθνος πρέπει και μπορεί να μάθει από το άλλο. Ακόμη και όταν μια κοινωνία έχει ανακαλύψει τον φυσικό νόμο της κίνησής της –και ο τελικός σκοπός αυτού του έργου είναι να αποκαλύψει το νόμο της οικονομικής κίνησης της σύγχρονης κοινωνίας– δεν μπορεί ούτε να υπερπηδήσει ούτε να διαγράψει τις φάσεις της φυσικής εξέλιξης. Μπορεί όμως να μειώσει και να αμβλύνει τους πόνους της γέννας» (MEW 23: 14-16).

Σαφώς, σε μια πρώτη ανάγνωση, η «φυσική νομοτέλεια» της κεφαλαιοκρατικής επέκτασης, ως αντίληψη που πλαισιώνει κυρίως τις παραθέσεις του *Κεφαλαίου*, οπισθοχωρεί απέναντι στην προσεκτική και σχεδόν γενεαλογική προσέγγιση του ζητήματος όχι απλώς της επιβίωσης αλλά της ουσιώδους ανάδειξης θεσμών του απώτερου παρελθόντος στο μετακεφαλαιοκρατικό μέλλον. Στη μία περίπτωση «οι νεκροί κυριεύουν τους ζωντανούς» (ή με άλλη έκφραση: «Η παράδοση όλων των νεκρών γενεών βαραίνει ως εφιάλτης στο μυαλό των ζωντανών») Η 18η Μπρυμαίρ του Λουδοβίκου Βοναπάρτη), στην άλλη περίπτωση η διατήρηση αρχαϊκών «μεθόδων» αγροκαλλιέργειας και συνεργασίας μπορεί να βοηθήσει στην αποφυγή του Καυδιανού ζυγού της νεωτερικής ιστορίας. Η διαφορά αυτή έχει ωθήσει αρκετούς συγγραφείς να συμπεράνουν ίχνη πνευματικής κόπωσης στον γηραιό Μαρξ, τα οποία υποτίθεται ότι αποδεικνύονται από τις επανειλημμένες διαγραφές και αναδιατυπώσεις των Προσχεδίων. Αλλά δεν είναι έτσι. Καταρχάς, όσον αφορά τις κοπιώδεις αναδιατυπώσεις, ένας γνώστης του «εργαστηρίου» του Μαρξ θα έπρεπε να γνωρίζει ότι η πεισματική προσπάθεια εύρεσης της κατάλληλης διατύπωσης χαρακτηρίζει τον Μαρξ ήδη από τη δεκαετία του 1840 και δεν σταματά ποτέ στην έρευνά του¹⁴. Κατά δεύτερον,

¹⁴ Χαρακτηριστικό δείγμα είναι οι συμπληρώσεις και διορθώσεις στα πρώτα κεφάλαια του Πρώτου Βιβλίου του *Κεφαλαίου*, στην προετοιμασία για τη δεύτερη γερμανική έκδοση το 1872, όπου απαντούν μέχρι και τρεις διατυπώσεις της ίδιας παραγράφου.

όπως αναφέρθηκε, θα έπρεπε να τονιστεί ότι τα δύο είδη διαπιστώσεων δεν αλληλοαποκλείονται, τόσο στο επίπεδο του μαρξικού έργου όσο και στο εξ ορισμού πλουσιότερο πεδίο της πραγματικής ιστορίας. Όσον αφορά το μαρξικό έργο θα πρέπει επιτέλους στην αρχή του 21ου αιώνα να γίνει σαφές ότι πρόκειται για δυναμική πορεία με την οποία ενδεχομένως μόνο το συνολικό καντιανό έργο μπορεί να συγκριθεί. Η πορεία αυτή ξεδιπλώνεται παράλληλα με την ανάπτυξη επιστημών όπως η πειραματική φυσική, η αγροτική χημεία, η γεωλογία και η εθνολογία, εμπλουτιζόμενη διαρκώς από τα ευρήματά τους. Γνωρίζουμε σήμερα (ουσιαστικά εδώ και λίγες δεκαετίες) ότι την ίδια χρονική περίοδο η οποία περιβάλλει τις ημέρες τις σύνταξης των Προσχεδίων για την επιστολή στη Ζασούλιτς, ο Μαρξ είχε επιδοθεί σε διεξοδική μελέτη της νέας «εθνολογικής» γραμματείας της περιόδου, η οποία, παραδειγματικά μέσα από την αντιπαράθεση μεταξύ Λίουις Μόργκαν και Χένρυ Μείν (την οποία «σκηνοθετεί» πειραματικά ο ίδιος ο Μαρξ στις αναγνωστικές σημειώσεις του), δεν είναι και δεν μπορούσε να είναι αμέτοχη στο βασικό ερώτημα για την πορεία του ιστορικού χρόνου, για την ιστορικότητα των ανθρώπινων κοινωνιών. Στις αναγνώσεις αυτές πραγματοποιείται σχεδόν σε κάθε παράγραφο η αναδιατύπωση του εγελιανού διαλεκτικού συλλογισμού σε μια πρισματική ανάλυση των αρχαϊκών και αρχαίων «θεσμών» αναφορικά κυρίως με τις αντικειμενικά διαπιστώσιμες τεχνολογικές εφαρμογές στην αγροκαλλιέργεια, οι οποίες, μαζί με τις λοιπές κοινωνικές πρακτικές της αναπαραγωγής μεσολαβούνται από αντίστοιχες φυσιογνωμίες και αντιλήψεις των ανθρώπινων όντων: «Όταν η αγροκαλλιέργεια απέδειξε ότι η συνολική επιφάνεια της Γης μπορούσε να γίνει αντικείμενο ιδιοκτησίας στην κατοχή μεμονωμένων ατόμων, και όταν ο οικογενειάρχης έγινε το φυσικό κέντρο της συσσώρευσης, ξεκίνησε η νέα πορεία της ανθρωπότητας

Άλλο αντιπροσωπευτικό παράδειγμα αποτελούν τα δύο διεξοδικά προσχέδια για τον Εμφύλιο πόλεμο στη Γαλλία το 1871. Υπό την προοπτική αυτήν καταπίπτει και η ουσιαστικά κακεντρεχής κριτική του Desai 1986 στην προαναφερθείσα συλλογή κειμένων του Shanin 1983, στην οποία κριτική υποστηρίζεται ότι η μελέτη των Προσχεδίων δεν προσφέρει περισσότερο όφελος από την ανάγνωση της τελικής επιστολής στη Ζασούλιτς. Το επιχείρημα αυτό είναι μικρόμυαλο και εκ του πονηρού πρβλ. την εύστοχη απάντηση του Sayer 1987 στον Desai.

υπό τον αστερισμό της ιδιοκτησίας» (Μαρξ στο Krader 1976: 184). Η ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων (με την ευρύτερη δυνατή έννοια του όρου, συμπεριλαμβάνοντας και τις ανθρώπινες ικανότητες) αποτελεί το περιεχομενικό πλαίσιο που οφείλει να αποδεσμευτεί από τον ετεροκαθορισμό σε μια κοινωνία ελεύθερων παραγωγών, ώστε η ερμηνεία και η εκτίμηση της θέσης των τυχόν «απαρχαιωμένων» θεσμών λαμβάνει το περιεχόμενό της από αυτό το αίτημα και τη δεδομεικότητα και όχι από κάποια μυστική ιστορική οντολογία. Εξάλλου, η κριτική προσέγγιση της ιστορικής (δηλαδή της πραγματικής) ανάπτυξης της αστικής κοινωνίας, θα χαρακτηρίσει τον Μαρξ ήδη πριν από τη διατύπωση του προγράμματος για την κριτική της πολιτικής οικονομίας, στο πλαίσιο της συνοπτικής μεν αλλά καίριας κριτικής του στην ιστορική σχολή του δικαίου στις αρχές της δεκαετίας του 1840¹⁵. Η διαδικασία αυτή των παρελθόντων, προκεφαλαιοκρατικών μορφών ως υποδοχών του μέλλοντος αποτελεί για τη μαρξική προσέγγιση εξαρχής ένα εγχείρημα γνωστικό και πρακτικό συγχρόνως, και είναι ενδεικτικό ότι αρθρώνεται σε ένα πλαίσιο οικονομίας της βίας. Πέρα δηλαδή από την *prima facie* διαφορά των δύο απόψεων για το παρελθόν, αυτό που συνεχίζει να συνδέει και τις δύο είναι το αίτημα της γνώσης από τα δεινά μιας χώρας με σκοπό τη μείωση των οδυνών του τοκετού σε μια άλλη («Ένα έθνος πρέπει και μπορεί να μάθει από το άλλο») – πράγμα στο οποίο ο Μαρξ επιμένει μεν, αλλά η ώριμη νεωτερικότητα φαίνεται να μη θέλει καν να το συζητήσει¹⁶.

Ο συσχετισμός νεκρού και ζωντανού στο μαρξικό έργο υπόκειται και αυτός στην ίδια δυναμική διάσταση, καθώς αυτό που υποτίθεται ότι θα συμβάλει στην έλευση της μελλοντικής χειραφέτησης θα είναι μια μορφή συλλογικότητας η οποία θα έχει αποκενωθεί από τη μικρομυα-

---

¹⁵ Σύμφωνα με τη συστηματική ανάγνωση του Kelley (1984: 256 κ.ε.) η κριτική του Μαρξ στον Μέν επαναλαμβάνει πρότυπα κριτικής που έχει διατυπώσει σαράντα χρόνια πριν ενάντια στον Γκιούσταβ Χιούγκο.

¹⁶ Είναι άλλωστε χαρακτηριστικό, ότι αυτή η προτροπή του Μαρξ θα χρησίμευε σε έναν από τους πρώτους κριτικούς του *Κεφαλαίου*, τον Μιχαϊλόβσκι, ο οποίος θα ερμήνευε τις ζοφερές περιγραφές του βιομηχανικού συστήματος στην Αγγλία ακριβώς ως παράδειγμα προς αποφυγή – δηλαδή προς απόρριψη της κεφαλαιοκρατικής οικονομίας (πρβλ. Resis 1970: 233).

λιά των προαστικών σχέσεων και θα έχει εμπλουτιστεί με τα κατηγορήματα του νεωτερικού πολιτισμού (μείον τον κεφαλαιοκρατικό ετεροκαθορισμό). Το σημείο των Προσχεδίων που ορθώς έχει επισημάνει ο Godelier (2000: 162-163) στο δικό του σχολιασμό είναι η παρατήρηση του Μαρξ ότι η ρωσική κοινωνία «οφείλει» στην αγροτική κοινότητα «τα αρχικά κόστη εγκατάστασης – κόστη πνευματικά και υλικά» (Π1), δηλαδή, μεταξύ άλλων, «τον εξοπλισμό, το λίπασμα, τις αγρονομικές μεθόδους κ.λπ., όλα τα μέσα που είναι απαραίτητα για τη συλλογική εργασία» (Π1), την παραχώρηση πόρων και τη διαμόρφωση όρων που θα επέτρεπαν την αναβάθμιση της αγροτικής κοινότητας σε όργανο έλλογης συλλογικής διαχείρισης του εδάφους (πρβλ. την παρατήρηση στο Π1 για την αναβάθμιση του «βολόστ» σε όργανο αυτοδιοίκησης). Όπως στις τελευταίες παραγράφους του 24ου κεφαλαίου του Πρώτου Βιβλίου του Κεφαλαίου, έτσι κι εδώ η νομική ορολογία της ενοχικής σχέσης αναδεικνύει δεσμευτικά πλαίσια πρακτικού προσανατολισμού, ο προβληματικός χαρακτήρας των οποίων έγκειται στην (ενδεχομένως διά της βίας) δυνατότητα εφαρμογής τους. Στο επίπεδο της πραγματικής ιστορίας αυτό που μπορεί να διαπιστωθεί στην αρχή του 21ου αιώνα είναι η ειρωνεία της ίδιας της ιστορικής πορείας απέναντι στις διάσπαρτες αντιλήψεις για το ότι ο Μαρξ –ακόμη και ο Μαρξ– έμοιαζε στα γεράματα να εγκαταλείπει τη νομοτελειακή αντίληψη για την κεφαλαιοκρατία και να οπισθοχωρεί σε ένα πλαίσιο αμφιβολίας (το οποίο από ουκ ολίγους διανοητές ταυτίζεται ελαφρόκαρδα με τη σύγχρονη ελευθερία). Αντιθέτως, ο Μαρξ εμβαθύνει το κριτικό πρόγραμμά του για μια χειραφετική σύλληψη της πραγματικής ανθρώπινης κοινωνίας στρεφόμενος στο συνδυασμό της διεξοδικής εμπειρικής ανάλυσης με τις εκφάνσεις της ιστορικής απροσδιοριστίας, η οποία εντείνεται παράλληλα με τη συμπύκνωση του ιστορικού χρόνου. Η πραγματική ιστορία επρόκειτο να επαληθεύσει τις προβλέψεις του Μαρξ και του Ένγκελς για έναν εκτεταμένο ευρωπαϊκό πόλεμο και για μια επανάσταση στη Ρωσία, αλλά επρόκειτο να τις επαληθεύσει με ουσιώδεις μετατοπίσεις – πράγμα που αποτελεί αποκλειστικό προνόμιο της «παγκόσμιας ιστορίας ως παγκόσμιου δικαστηρίου». Εξάλλου, αυτό που ακόμη τη δεκαετία του 1880 φαντάζει εφικτό ως διατήρηση του μιν για το ιστορικό μέλλον (πάντα: σε «θεωρητικό επίπεδο»), έμελλε να οπισθοχωρήσει λίγα χρόνια αργό-

τερα: ήδη από τη δεκαετία του 1890 η ρωσική αγροτική κοινότητα είχε διέλθει και συνέχιζε να διέρχεται από σημαντικές μεταλλάξεις (πρβλ. τις μελέτες των Wheatcroft 1991 και Wilbur 1991 που είναι βασισμένες σε διεξοδική ανάλυση του διαθέσιμου στατιστικού υλικού).

Αναφορικά όμως με την υποτιθέμενη αντίθεση μεταξύ νομοτέλειας και δυνατότητας, η πραγματική κατάσταση φέρει τώρα στην καμπή του 21ου αιώνα περισσότερο παρά ποτέ τα χαρακτηριστικά μιας «νομοτελειακής» επέκτασης όχι με την έννοια μίας κρυφής οντολογίας που τώρα πια φανερώνεται, αλλά με την έννοια της εγγελιανής τυφλής αναγκαιότητας (το ακριβώς αντίθετο της ελευθερίας). Όστε η ιστορία φαίνεται προς το παρόν να επιβεβαιώνει τον υποτιθέμενο «δογματικό» Μαρξ απέναντι στον υποτιθέμενο «σκεπτικιστή» (αλλά αυτές οι διακρίσεις δεν έχουν νόημα, και ουδέποτε είχαν). Το πραγματικό πρόβλημα που θα μπορούσε να διατυπωθεί στη βάση της ανά-νωσης των Προσχεδίων –και το οποίο από την πλευρά του έχει ορθώς επισημάνει ο Godelier (ό.π.)– είναι η κατάσταση εκείνη στην οποία δεν υπάρχουν «αρχαϊκά» στοιχεία για να χρησιμεύσουν (υπό τη συνεπικουρία και άλλων «περιβαλλοντικών» παραγόντων) στη χειραφέτηση, αλλά υπάρχουν «μόνο» παλαιότερες μορφές της ίδιας της κεφαλαιοκρατικής κοινωνίας. Ένα είδος αξιομορφικής παγίδας. Αλλά η παγίδα είναι μόνο φαινομενική, αν και η εμπράγματη διάστασή της διέπει το σύγχρονο πολιτικό σύστημα: δεν χρειάζεται να υπάρξει ούτε το μισό, ούτε το αρτέλ για να αναγνωστεί η επιτακτική ανάγκη της συλλογικότητας και της έλλογης διαχείρισης των κοινών πόρων παραγωγής και αναπαραγωγής των σύγχρονων κοινωνιών. Το ουσιώδες και «αρχαϊκό» στοιχείο εν προκειμένω δεν είναι αυτός ή εκείνος ο προαστικός θεσμός, ο οποίος (τουλάχιστον στον δυτικό κόσμο, αλλά με μεγάλη ταχύτητα και σε άλλα μέρη της υφηλίου) διατηρείται μόνο σε μουσειακές αίθουσες και σε λαογραφικές συλλογές, αλλά η ίδια η «φόδρα» της συγκρότησης του κοινωνικού βίου – η δυνατότητα που λανθάνει στη δομή της ίδιας της πραγματικότητας, ανεξαρτήτως της ειδικής μορφής που έχει διατηρήσει στο εκάστοτε «ιστορικό περιβάλλον». Όταν το κοινό, κοινωνικό στοιχείο εκδηλώνεται μέσα από την αντιστροφή του ως κρίση που πλήττει την ίδια τη δομή αναπαραγωγής της κοινωνίας, η κατάσταση αυτή δύναται εκ της ιδιοσυστασίας της να αναγνωστεί ως ένα ιερογλυφικό

απροσδιοριστίας που περιέχει την ίδια τη λύση του, ώστε το ουσιώδες πλαίσιο που τίθεται υπό διακύβευση να προωθήσει τη μορφή του στο ανθρωποπρεπές μέλλον – για μια τέτοια ανάγνωση όμως, η οποία είναι εξ ορισμού ανοικτή, απαιτούνται πολλά και κοπιώδη προσχέδια.

Εντέλει ο Μαρξ θα έστελνε στην Ζασούλιτς την εξής συνοπτική επιστολή, προτιμώντας να μην αποστείλει κάποιο κείμενο που θα μπορούσε να προκαλέσει περαιτέρω αναταράξεις στη ρωσική ριζοσπαστική σκηνή:

8 Μαρτίου 1881 41 Maitland Park Road, Λονδίνο N.W.

Αγαπητή πολίτις,

Μια νευρασθένεια που με ταλαιπωρεί κατά περιόδους τα τελευταία δέκα χρόνια, με εμπόδισε να απαντήσω νωρίτερα στην επιστολή σας της 16ης Φεβρουαρίου. Λυπάμαι για το ότι δεν είμαι σε θέση να δώσω λεπτομερή ανάλυση προορισμένη για δημοσίευση του ερωτήματος το οποίο μου κάνατε την τιμή να μου απευθύνετε. Πριν από μερικούς μήνες υποσχέθηκα ήδη ένα κείμενο για το ίδιο θέμα στην Επιτροπή της Αγίας Πετρούπολης. Εντούτοις, ελπίζω ότι λίγες αράδες θα αρκέσουν για να μη σας αφήσουν καμία αμφιβολία για τον τρόπο με τον οποίο παρεξηγήθηκε η λεγόμενη θεωρία μου.

Αναλύοντας τη γένεση της κεφαλαιοκρατικής παραγωγής είπα τα εξής:

Στον πυρήνα του κεφαλαιοκρατικού συστήματος βρίσκεται ο ριζικός διαχωρισμός του παραγωγού από τα μέσα παραγωγής... η βάση της συνολικής αυτής εξέλιξης είναι η απαλλοτρίωση των αγροτών. Επιτελέστηκε με τον πιο ριζικό τρόπο μέχρι τώρα μόνο στην Αγγλία... Αλλά όλες οι άλλες χώρες της δυτικής Ευρώπης διατρέχουν την ίδια κίνηση (Le Capital, γαλλική έκδοση, σ. 315).

Ο «ιστορικά αναπόφευκτος» χαρακτήρας αυτής της κίνησης περιορίζεται συνεισώς ρητά στις χώρες της δυτικής Ευρώπης. Ο λόγος γι' αυτό τον περιορισμό υποδεικνύεται στο εξής παράθεμα από το κεφ. XXXII:

Η ατομική ιδιοκτησία, η οποία βασίζεται σε προσωπική εργασία... απωθείται από την κεφαλαιοκρατική ατομική ιδιοκτησία, η οποία θεμελιώνει-

ται στην εκμετάλλευση της εργασίας άλλων, στη μισθωτή εργασία (ό.π., σ. 340).

Στην κίνηση της Δύσης συνεπώς, μια μορφή της ατομικής ιδιοκτησία μετασχηματίζεται σε μια άλλη μορφή της ατομικής ιδιοκτησίας. Στην περίπτωση των Ρώσων αγροτών όμως θα πρέπει αντιθέτως να μετασχηματιστεί η κοινοτική ιδιοκτησία τους σε ατομική ιδιοκτησία. Η ανάλυση στο Κεφάλαιο δεν παρέχει κανένα λόγο που να μπορεί να χρησιμοποιηθεί υπέρ ή κατά της ικανότητας επιβίωσης της ρωσικής κοινότητας, αλλά η ειδική μελέτη που έκανα γι' αυτήν, συμπεριλαμβανομένου και υλικού στις πρωτότυπες πηγές, με έχει πείσει ότι αυτή η κοινότητα είναι το κατώφλι για την κοινωνική αναγέννηση της Ρωσίας, αλλά για να μπορέσει να λειτουργήσει ως τέτοιο θα πρέπει πρώτα να εξαφανιστούν οι επιβλαβείς επιρροές που της επιτίθενται από όλες τις πλευρές, και ακολούθως θα πρέπει να διασφαλίσει τις συνθήκες για αυθόρμητη ανάπτυξη.

Έχω την τιμή, αγαπητή πολίτισ,
Να διατελώ με εκτίμηση πάντα δικός σας

Καρλ Μαρξ

Τέλος, όταν τον Ιανουάριο του 1882 ο Μαρξ και ο Ένγκελς θα συνυπέγραφαν τον Πρόλογο στη δεύτερη ρωσική έκδοση του Μανιφέστου του κομμουνιστικού κόμματος, θα δήλωναν τα εξής αναφορικά με τη Ρωσία, και ουσιαστικά αναφορικά με την πορεία του μέλλοντος της νεωτερικότητας στον 20ό αιώνα, απαντώντας ταυτόχρονα τόσο στο ερώτημα της Ντμίτριεβα όσο και της Ζασούλιτς: «Και τώρα η Ρωσία! Στη διάρκεια της επανάστασης του 1848/49 όχι μόνο οι Ευρωπαίοι ηγεμόνες αλλά και η ευρωπαϊκή αστική τάξη έβρισκαν στη ρωσική ανάμειξη τη μοναδική σωτηρία μπροστά στο μόλις αφυπνισμένο προλεταριάτο. Ο τσάρος ανακηρύχθηκε ηγέτης της ευρωπαϊκής αντίδρασης. Σήμερα είναι αιχμάλωτος πολέμου της επανάστασης στη Γκατσίνα, και η Ρωσία αποτελεί το προκεχωρημένο φυλάκιο της επαναστατικής δραστηριότητας στην Ευρώπη.

Το Κομμουνιστικό Μανιφέστο είχε ως αποστολή να ανακηρύξει την αναπόφευκτα επικείμενη διάλυση της σύγχρονης αστικής ιδιοκτησίας.

Στη Ρωσία όμως, απέναντι σε μια γοργά αναπτυσσόμενη κεφαλαιοκρατική κερδοσκοπία και στη μόλις αναπτυσσόμενη αστική γαιοκτησία, βρίσκουμε το μεγαλύτερο τμήμα του εδάφους στην κοινή κτήση των αγροτών. Ερωτάται λοιπόν: μπορεί η ρωσική ομπροσίνα, μία αν και έντονα υπονομευμένη μορφή της πανάρχαιας κοινοκτημοσύνης του εδάφους, να μεταβεί άμεσα στην ανώτερη [μορφή] της κομμουνιστικής κοινοκτημοσύνης; Ή μήπως θα πρέπει προηγουμένως να διέλθει από την ίδια διαδικασία διάλυσης που αποτελεί την ιστορική εξέλιξη της Δύσης;

Η μοναδική σήμερα δυνατή απάντηση σε αυτό είναι η εξής: Εφόσον η ρωσική επανάσταση γίνει το σύνθημα για μια προλεταριακή επανάσταση στη Δύση, ούτως ώστε οι δυο τους να αλληλοσυμπληρωθούν, τότε θα μπορεί η ρωσική κοινοκτημοσύνη του εδάφους να χρησιμεύσει ως αφετηρία μιας κομμουνιστικής ανάπτυξης» (MEW 19: 296). Όσο και αν τόσο η Δύση όσο και η Ρωσία έχουν εξαλείψει τους όρους για μια επανάσταση τέτοιου είδους (θέτοντας άλλους προβληματικούς όρους στη θέση τους), η αναγκαιότητα για μια τέτοιου είδους ανάγνωση (και αντίστοιχη πραγματοποίηση) της παγκόσμιας ιστορίας στις αρχές του 21ου αιώνα είναι πιο επιτακτική παρά ποτέ. Δεν υπάρχει κανένας φορέας εκτός από τα ιστορικά άτομα για να αποφασίσει εάν οι κοινωνικές αντιπαραθέσεις θα λήξουν, όπως διατυπώνει το Μανιφέστο, «με την επαναστατική αναδιαμόρφωση της συνολικής κοινωνίας ή με την κοινή πτώση των αγωνιζόμενων τάξεων».

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ελληνόγλωσση

Γκιούρας, Θανάσης (2007), «Ο Max Weber και η Ρωσική Επανάσταση του 1905», *Ουτοπία* 77.

Ξενόγλωσση

Desai, Meghnad (1986), «Book review: Late Marx and the Russian

- road. Marx and ‘the peripheries of capitalism’, Teodor Shanin (ed), New York 1983», *Journal of peasant studies*, τόμ. 13: 3.
- Duggett, Michael (1975), «Marx on peasants», *Journal of peasant studies*, τόμ. 2: 2.
- Eaton, Henry (1980), «Marx and the Russians», *Journal of the history of ideas*, τόμ. 41, τ. 1. Eichner, Carolyn (2004), *Surmounting the barricades. Women in the Paris Commune*, Indiana University Press.
- Godelier, Maurice (2000), «The disappearance of the “Socialist system”: Failure or confirmation of Marx’s views on the transition from one form of production and society to another?», W. Bonefeld/K. Psychopedis (επιμ.), *The politics of change. Globalization, ideology and critique*, Palgrave.
- Hammen, Oscar (1972), «Marx and the agrarian question», *The American historical review*, τόμ. 77, τ. 3.
- Hinada, Shizuma (1975), «On the meaning in our time of the Drafts of Marx’s letter to Vera Zasulich (1881)». *Suzavu Kenkyu (Slavic Studies)* 20.
- Kelley, Donald (1984), «The science of anthropology: An Essay on the Very Old Marx», *The American Historical Review*, τόμ. 83.
- Kingston-Mann, Esther (1981), «Marxism and Russian rural development: Problems of evidence, experience, and culture», *The American Historical Review*, τόμ. 86, τ. 4.
- Krader, Lawrence [επιμ.] (1976), *Karl Marx. Die ethnologischen Exzerptheft*, Frankfurt/Main.
- Lenin, W. I. (1971), «Die Entwicklung des Kapitalismus in Rußland. Der Prozeß der Bildung des inneren Marktes für die Großindustrie», *Werke*, τόμ. 3, Berlin.
- Marx, Karl/ Friedrich Engels (1980), *Werke*, Berlin κ.ε.
- Naarden, Bruno (1990), «Marx and Russia», *History of European Ideas*, τόμ. 12, τ. 6.
- Offord, Derek (1986), *The Russian revolutionary movement in the 1880s*, Cambridge University Press.
- Resis, Albert (1970), «Das Kapital comes to Russia», *Slavic Review*, τόμ. 29, τ. 2.
- Rjazanov, D. (1926), «Briefwechsel zwischen Vera Zasuli und Marx»,

- Marx-Engels Archiv, τόμ. 1. Sayer, Derek (1987), «In defense of Marxology: A reply to Meghnad Desai's review of T. Shanin et. al., Late Marx and the Russian road», *Journal of peasant studies*, τόμ. 14: 3.
- Shanin, Teodor [επιμ.] (1983), *Late Marx and the Russian road. Marx and "the peripheries of capitalism"*, New York.
- Siljak, Ana (2001), «Between East and West: Hegel and the origins of the Russian dilemma». *Journal of the history of ideas*, τόμ. 62 (2).
- Wheatcroft, Stephen (1991), «Crises and the condition of the peasantry in late imperial Russia», E. Kingston-Mann/T. Mixter (επιμ.), *Peasant economy, culture, and politics of European Russia, 1800-1921*, Princeton University Press.
- Wilbur, Elvira (1991), «Peasant poverty in theory and practice: A view from Russia's "impoverished center" at the end of the nineteenth century», E. Kingston-Mann/T. Mixter (επιμ.), *Peasant economy, culture, and politics of European Russia, 1800-1921*, Princeton University Press.

Teodor Shanin Υστερος Μαρξ: θεοί και τεχνίτες*

(Το πρωτότυπο βρίσκεται στο παρακάτω link:
<https://rtraba.files.wordpress.com/2014/09/shanin83.pdf>)

*Das ist der Weisheit letzter Schluß:
Nur der verdient sich Freiheit wie das Leben
Der täglich sie erobern muß!*

*Αυτή είναι η τελική σοφία, πάντα αληθινή:
Αυτός μόνο κερδίζει την ελευθερία του και τη ζωή του
που κάθε μέρα τις κατακτά εκ νέου!
Γκαίτε, Φάουστ II*

Το πρόσταγμα για αλλαγή

Ο πρώτος τόμος του *Κεφαλαίου* του Μαρξ ήταν ταυτόχρονα η αιχμή της Κλασικής Πολιτικής Οικονομίας και η πιο ριζοσπαστική επανερμηνεία της. Πρόσφερε ένα θεμελιώδες μοντέλο, χτισμένο πάνω στην κλασική «θεωρία της αξίας», για τις πιο βιομηχανικά προηγμένες κοινωνικές οικονομίες της εποχής του. Ανέπτυξε και έβαλε στο επίκεντρο της ανάλυσης τη θεωρία της συσσώρευσης μέσω της εκμετάλλευσης και, ως εκ τούτου, τη διαρθρωτικά καθορισμένη ταξική σύγκρουση και τον κοινωνικό μετασχηματισμό –τη θεωρία της «υπεραξίας». Είναι, επομένως,

---

* Το άρθρο αυτό είναι το πρώτο στο συλλογικό έργο: *Late Marx and the Russian Road, Marx and 'the peripheries of capitalism'*, το οποίο επιμελήθηκε και έκδωσε ο Teodor Shanin το 1983 στη Μεγάλη Βρετανία.

πραγματικά «η αυτοσυνείδηση της καπιταλιστικής κοινωνίας... πρωτίστως μια θεωρία της αστικής κοινωνίας και της οικονομικής δομής της»¹, αλλά για χάρη του ρεαλισμού, πρέπει κάποιος να την χρονολογήσει και να την τοποθετήσει, εδαφικά και πολιτικά. Η ημερομηνία είναι εκείνη της άνθησης του βιομηχανικού «ιδιωτικού» καπιταλισμού πριν το 1870. Ο τόπος είναι η Δυτική Ευρώπη και το επίκεντρό της η Μεγάλη Βρετανία. Το πολιτικό πλαίσιο είναι εκείνο της σοσιαλιστικής πρόκλησης του *status quo*, το αίτημα να μετατραπούν τα υλικά αγαθά και οι δυνατότητες που ο βιομηχανικός καπιταλισμός είχε δημιουργήσει σε μια βάση για μια δίκαιη κοινωνία – «να οικοδομήσουμε την Ιερουσαλήμ στην πράσινη και ευχάριστη γη της Αγγλίας»². Στη Χεγκελιανή γλώσσα που προτιμούσε ο Μαρξ, η θεωρητική δομή του *Κεφαλαίου* θα ήταν, επομένως, η διαλεκτική άρνηση της Πολιτικής Οικονομίας, μια αυτοσυνείδηση του καπιταλισμού που, στο υψηλότερο επίπεδο επίτευξής του, στρέφεται στην κριτική της ίδιας της ρίζας του, το ξεμασκάρεμά του και, ως εκ τούτου, την ανατροπή και τον μετασχηματισμό του.

Για τη χρονολόγηση και τοποθέτηση του *Κεφαλαίου* πρέπει, επίσης, να ανοίξει μια μεγάλη σειρά ερωτημάτων όσον αφορά την εξέλιξη της σκέψης του Μαρξ την περίοδο που ακολούθησε. Στο επίκεντρο είναι η δεκαετία 1872-82 της ζωής του Μαρξ, κατά την οποία αναπτυσσόταν όλο και περισσότερο η αλληλεξάρτηση μεταξύ της ανάλυσης του Μαρξ, της Ρωσικής πραγματικότητας και του Ρωσικού επαναστατικού κινήματος – ενός παράξενου προάγγελου αυτού που θα ερχόταν το 1917. Τα ερωτήματα αφορούν τη θεωρία του Μαρξ για τον κοινωνικό μετασχηματισμό – το πρόσταγμα για αλλαγή όχι μόνο μέσα στον καπιταλι-

¹ Ο Λούκατς όρισε με αυτόν τον τρόπο την πιο γενική αλλά περιεκτική σφαίρα του «ιστορικού υλισμού, στην κλασική του μορφή». G. Lukacs, *History and Class Consciousness*, Cambridge, Mass., 1971, σ. 229. Ένα σχόλιο του Harry Magdoff: «Αυτό δεν είναι λάθος, αλλά θα προτιμούσα σε μια περιγραφή του πρώτου τόμου του *Κεφαλαίου* να δοθεί έμφαση στους νόμους της κίνησης του καπιταλισμού, την εξέλιξή του και τους σπόρους του μετασχηματισμού του...».

² Για όσους είναι αμήντοι στη βρετανική πολιτική κουλτούρα, αυτά είναι τα λόγια του «Μίλτον» του Γουίλιαμ Μπλέικ, που τραγουδιέται ακόμα ως ύμνος στα συνέδρια του Εργατικού Κόμματος. Η Νέα Ιερουσαλήμ ήταν η αντι-εικόνα του Μπλέικ στους «σκοτεινούς σατανικούς μύλους» του καπιταλισμού του δέκατου ένατου αιώνα: τα εργοστάσια και οι εκκλησίες του.

σμό. Για να το καταλάβει κάποιος αυτό μπορεί να ξεκινήσει με το *Κεφάλαιο*, αλλά δεν μπορεί να σταματήσει σε αυτό.

Η δύναμη του *Κεφαλαίου* έγκειται στη συστηματική, περιεκτική, κριτική, ιστορικά εκλεπτυσμένη και εμπειρικά τεκμηριωμένη παρουσίαση του τρόπου με τον οποίο ένα νεοσύστατο είδος οικονομίας – η σύγχρονη καπιταλιστική οικονομία της Μεγάλης Βρετανίας – είχε λειτουργήσει σε κοινωνικό επίπεδο. Μεγαλύτερης σημασίας είναι η γενικότερη χρήση που αυτό το μοντέλο έχει προσφέρει σε άλλες κοινωνίες στις οποίες έχει εμφανιστεί ο καπιταλισμός και αναπτύσσεται ραγδαία έκτοτε. Οι περιορισμοί του, όπως και τα σημεία ισχύος του, είναι «παιδιά της εποχής τους» – η εποχή των ανακαλύψεων και της εκτίναξης προς τα εμπρός της «Βιομηχανικής Επανάστασης», η εξέλιξη και η αυξανόμενη εφαρμογή της επιστήμης, και η εξάπλωση των πολιτικών φιλοσοφιών της Γαλλικής Επανάστασης για την εξέλιξη και την πρόοδο. Στο κέντρο της ήταν η θεωρία της εξέλιξης – το διανοητικό μοντέλο-ομπρέλα εκείνης της περιόδου, όπως εμφανίζεται τόσο στα έργα του Δαρβίνου, όσο και στη φιλοσοφία του Σπένσερ, τον θετικισμό του Κοντ, και τον σοσιαλισμό του Φουριέ και του Σαιν Σιμόν. Η θεωρία της εξέλιξης είναι, ουσιαστικά, μια συνδυαστική λύση στο πρόβλημα της ετερογένειας και της αλλαγής. Η ποικιλία των μορφών, φυσικών, βιολογικών και κοινωνικών, ταξινομείται και εξηγείται με την εικασία μιας δομικά αναγκαίας ανάπτυξης μέσω σταδίων που η επιστημονική μέθοδος οφείλει να αποκαλύψει. Η ποικιλία των σταδίων εξηγεί την ουσιώδη ποικιλία των μορφών. Η ισχύς αυτής της εξήγησης έγκειται στην αποδοχή της αλλαγής ως αναγκαίου μέρους της πραγματικότητας. Η κύρια αδυναμία της ήταν ο αισιόδοξος και μονογραμμικός ντετερμινισμός που ενυπάρχει συνήθως μέσα της: η πρόοδος μέσω σταδίων σήμαινε, επίσης, την οικουμενική και αναγκαία ανέλιξη σε έναν κόσμο πιο ευχάριστο για τον άνθρωπο, ή ακόμα και για το «απόλυτο πνεύμα», ή τον ίδιο τον Θεό. Η υλιστική επιστημολογία του *Κεφαλαίου*, η διαλεκτική αποδοχή των δομικών αντιφάσεων και των πιθανών προσωρινών πωσογυρισμάτων μέσα στον καπιταλισμό, η ένσταση στην τελεολογία, δεν απέρριπταν τον πυρήνα της εξελικτικής θεωρίας. «Η χώρα που είναι περισσότερο ανεπτυγμένη βιομηχανικά» εξακολουθούσε να προορίζεται «μόνο [για] να δείξει στις λιγότερο ανεπτυγμένες, την εικόνα του δικού τους μέλλοντος».

Πράγματι, ήταν ένα ζήτημα «φυσικών νόμων, οι οποίοι εφαρμόζονται με σιδερένια αναγκαιότητα»³.

Όμως, ο Μαρξ δεν ήταν προφανώς καθόλου ικανοποιημένος με τις μονογραμμικές απλουστεύσεις του εξελικτικού σχήματος. Ο πλούτος των στοιχείων που μελετούσε το αντιμαχόταν, και το ίδιο έκανε και η δική του διαλεκτική εκπαίδευση και η επιστημολογία που προτιμούσε. Επίσης, έμενε ακόμα να ανακαλυφθεί ο λόγος τού γιατί ήταν η βορειοδυτική γωνία της Ευρώπης που γέννησε την πρώτη έκδοση του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής. Η αποδοχή του απλού τυχαίου γεγονότος ήταν, για τον Μαρξ, κάθε άλλο παρά απαραίτητη προϋπόθεση για μια επιστήμη της κοινωνίας. Επομένως, και ήδη από το 1853, ο Μαρξ είχε επεξεργαστεί και χρησιμοποιήσει τις έννοιες του Ανατολικού Δεσποτισμού και του Ασιατικού Τρόπου Παραγωγής, το παραπλήσιο συνώνυμό του, ως ένα σημαντικό θεωρητικό συμπλήρωμα και εναλλακτική λύση στις μονογραμμικές εξηγήσεις⁴.

Ο νέος κοινωνικός χάρτης του Μαρξ θεωρεί ότι υπάρχει παγκοσμίως συνύπαρξη των δυνητικά προοδευτικών κοινωνικών σχηματισμών και των ουσιαστικά στατικών «μη-ιστορικών» κοινωνιών. Η φύση αυτών των στατικών κοινωνιών, του Ανατολικού Δεσποτισμού, ορίστηκε από

³ K. Marx, *Κεφάλαιο*, Harmondsworth, 1979, τόμος I, σελ. 91. Η ίδια ιδέα εκφράστηκε από τον Μαρξ ως ένα εφευρετικό στρατήγημα, που διαμορφώθηκε στην ίδια βάση με τις φυσικές επιστήμες: «Η ανθρώπινη ανατομία είναι το κλειδί για την ανατομία του πιθήκου... [που] μπορεί να γίνει κατανοητή μόνο αφού το ζώο της ανώτερης τάξης είναι ήδη γνωστό». K. Marx, *Grundrisse*, Harmondsworth, 1973, σελ. 105 (μετάφραση ελαφρά τροποποιημένη).

⁴ Βλ. «Η Βρετανική διακυβέρνηση στην Ινδία», που γράφτηκε το 1853, στο K. Marx και F. Engels, *Selected Works*, Moscow, 1973, τόμ. 1. Ο E. Χομπσμπάουμ περιέγραψε την έννοια ως «την κύρια καινοτομία στον πίνακα των ιστορικών περιόδων» που εισήχθη κατά την περίοδο που γράφτηκε το *Grundrisse*, δηλαδή το 1857-8, για το οποίο βλ. K. Marx, *Pre-Capitalist Economic Formations*, London, 1964, σ. 32 (Εισαγωγή). Βλέπε, επίσης, Πρόλογος του Godelier στο *Sur les Societes Pre-Capitalistes*, Παρίσι, 1970, L. Krader, *The Asiatic Mode of Production*, Assen, 1975, και M. Sawyer, «Η έννοια του ασιατικού τρόπου παραγωγής και σύγχρονος Μαρξισμός» στο S. Avineri, *Varieties of Marxism*, Χάγη, 1977, και υποσημείωση 7 παρακάτω. Για μια καλή περίληψη του Σοβιετικού διαλόγου σε αυτό το θέμα από έναν σύγχρονο σοβιετικό μελετητή, βλ. V. Nikoforov, *Vostok i Vsemirnaya Istoriya*, Μόσχα, 1975, και E. Gelner, «Soviets against Witfogel» (αδημοσίευτο MS).

ένα συνδυασμό περιβαλλοντικών και κοινωνικών χαρακτηριστικών: εκτενείς ξηρές εκτάσεις και υδραυλική γεωργία που απαιτούν μεγάλα συστήματα άρδευσης, ισχυρό κράτος και κρατικό μονοπώλιο πάνω στη γη και την εργασία, πληθώρα αυτοδύναμων αγροτικών κοινοτήτων που είναι υποτελείς στο κράτος. Ακολουθώντας τη διατύπωση του Χέγκελ, ο Μαρξ έβλεπε αυτές τις κοινωνίες ως «δαιωνίζουσες τη φυσική ύπαρξη των φυτών»⁵, δηλ. εκδηλώνουν κυκλικές και ποσοτικές αλλαγές χωρίς να έχουν έναν ενσωματωμένο μηχανισμό για τον αναγκαίο κοινωνικό μετασχηματισμό. Η λίστα των περιπτώσεων του Μαρξ περιλάμβανε την Κίνα, την Αίγυπτο, τη Μεσοποταμία, την Τουρκία, την Περσία, την Ινδία, την Ιάβα, περιοχές της Κεντρικής Ασίας, και την προ-Κολομβιανή Αμερική, τη Μαυριτανική Ισπανία κλπ, και επίσης, λιγότερο ρητά, τη Ρωσία, που ορίζεται ως ημι-Ασιατική⁶. Η ετερογένεια της παγκόσμιας κοινωνίας, οι διαφορετικές ιστορίες των τμημάτων της, θα μπορούσαν ευκολότερα να τοποθετηθούν και να εξηγηθούν από ένα πλουσιότερο εφευρετικό σχέδιο – έναν συνδυασμό εξελικτικών σταδίων των κοινωνιών που εξελίσσονται και των μη-ιστορικών Ανατολικών Δεσποτισμών, με κενό χώρο ενδιάμεσα για επιπλέον κατηγορίες, όπως η «ημι-Ασιατική»⁷. Ο καπιταλισμός έρχεται ως παγκόσμιος ενοποιός που

---

⁵ Γ. Χέγκελ, *Η Φιλοσοφία της Ιστορίας*, Λονδίνο, 1878, σ. 168. Η οργανική μεταφορά είναι ιδιαίτερα κατάλληλη, γιατί καμία κοινωνία δεν θεωρείται στάσιμη με τη μηχανική έννοια· η «τελμάτωση» σημαίνει σαρωτική κυκλικότητα των διαδικασιών μέσα σε αυτήν.

⁶ Η Ρωσία στερούταν, φυσικά, από «υδραυλικούς» καθοριστικούς παράγοντες. Ήταν ο αντίκτυπος της εκτεταμένης στρατιωτικοποίησης και της κατάκτησης που υποτίθεται ότι έχει διαμορφώσει το Ρωσικό κράτος και την κοινωνία με έναν «ανατολίτικο» τρόπο.

⁷ Η έλξη της έννοιας του Ανατολικού Δεσποτισμού ως συμπλήρωμα του δυναμικού μοντέλου του Κεφαλαίου είναι ακόμα ισχυρή. Για καλά επιχειρηματολογημένες περιπτώσεις υπέρ και εναντίον της σύγχρονης χρήσης της έννοιας μέσα στην μαρξιστική ανάλυση, ένα ζήτημα που δεν μας αφορά άμεσα εδώ, βλέπε U. Melotti, *Marx and the Third World*, London, 1977, και P. Anderson, *Lineages of the Absolutist State*, London, 1970, Παράρτημα Β. Το πρόσφατο βιβλίο του R. Bahro, *The Alternative in Eastern Europe*, London, 1977, έχει αμβλύνει τις εννοιολογικές παρυφές του όρου, χρησιμοποιώντας τον ως μια υπολειπόμενη περιεκτική κατηγορία για όλα όσα είναι σύγχρονα, όμως ούτε σοσιαλιστικά ούτε καπιταλιστικά. Η σημαντικότερη εξήγηση της στάσης του Μαρξ για την ανομοιογένεια των κοινωνικών εξελίξεων, εναλλακτική από εκείνη που προτάθηκε, είναι αυτή του Χομπσμπάουμ στην Εισαγωγή του στο *Προ-καπιταλιστικοί Οικονομικοί σχη-*

σέρνει τις μη-ιστορικές κοινωνίες του Ανατολικού Δεσποτισμού στην πορεία προς την πρόοδο, δηλαδή στην ιστορική αρένα. Αφότου απομακρυνθεί αυτό το εμπόδιο, οι σιδερένιοι νόμοι της εξέλιξης τελικά βρίσκουν το παγκόσμιο και συμπαντικό βήμα τους.

Η στάση του Μαρξ προς την αποικιοκρατία, που για πολύ καιρό αποτελούσε ντροπή για κάποιους από τους υποστηρικτές του στον Τρίτο Κόσμο, ήταν απόλυτα συνεπής με αυτές τις απόψεις. Ο Μαρξ απεχθανόταν την αποικιοκρατική καταπίεση, καθώς και την υποκρισία των πολλών αιτιολογήσεών της, και το είπε καθαρά. Την αποδέχτηκε, ωστόσο, σαν ένα πιθανό στάδιο στον δρόμο της προόδου προς τον παγκόσμιο καπιταλισμό και τελικά στον παγκόσμιο σοσιαλισμό, δηλαδή ένα θεμελιωδώς θετικό, αν και τρομερό, βήμα στον μακρύ δρόμο προς τη Νέα Ιερουσαλήμ των ελεύθερων ανθρώπων.

Στην τελευταία περίοδο του έργου του, ο Μαρξ έκανε ένα ακόμη βήμα προς μια πιο σύνθετη και πιο ρεαλιστική διατύπωση της παγκόσμιας ετερογένειας των κοινωνικών μορφών, των δυναμικών και της αλληλεξάρτησης. Η μεταβολή της άποψης του Μαρξ διαμορφώθηκε ως μια μεταγενέστερη σκέψη στον πρώτο τόμο του *Κεφαλαίου* (που δημοσιεύθηκε για πρώτη φορά το 1867) και αντανάκλασε τη νέα εμπειρία και τα στοιχεία της δεκαετίας του 1870.

Τέσσερα γεγονότα ξεχωρίζουν ως ορόσημα στο πολιτικό και διανοητικό υπόβαθρο της σκέψης του Μαρξ σε αυτή την περίοδο. Πρώτον, η Παρισινή Κομμούνα του 1871 πρόσφερε ένα δραματικό μάθημα και ένα είδος πρωτόγνωρου επαναστατικού κανόνα. Η ίδια η εμφάνιση της «αυγής της μεγάλης κοινωνικής επανάστασης που θα απελευθερώσει για πάντα την ανθρωπότητα από την ταξική κοινωνία»⁸, είχε αλλάξει τους όρους εγκαθίδρυσης μιας σοσιαλιστικής κοινωνίας και έθεσε ένα νέο σύγχρονο χρονοδιάγραμμα για αυτήν. Παρείχε, επίσης, την τελική κορύφωση στις δραστηριότητες του Μαρξ στην πρώτη Διεθνή, που

ματισμοί του Μαρξ, σελ. 36-8. Ο Χομπσμπάουμ θεωρεί ότι με μοναδική εξαίρεση τη μετατροπή της φεουδαρχίας στον καπιταλισμό, τα «στάδια» του Μαρξ για την κοινωνική ανάπτυξη πρέπει να νοηθούν ως αναλυτικές κατηγορίες και όχι χρονολογικά.

⁸ K. Marx, F. Engels, *Sochineniya* (Γραπτά), Moscow, 1961, том. 18, σ. 51 (γράφτηκε από τον Μαρξ το 1872).

έληξε το 1872, για να την ακολουθήσει μια περίοδος στοχασμού. Δεύτερον, επήλθε μια σημαντική ανακάλυψη στις κοινωνικές επιστήμες κατά τη διάρκεια των δεκαετιών 1860 και 1870 – η ανακάλυψη της προϊστορίας, που «επρόκειτο να επιμηκύνει την έννοια του ιστορικού χρόνου κατά μερικές δεκάδες χιλιάδες χρόνια και να φέρει τις πρωτόγονες κοινωνίες στη σφαίρα της ιστορικής μελέτης, συνδυάζοντας τη μελέτη πάνω στα υλικά απομεινάρια με εκείνη της εθνογραφίας»⁹. Η σαγηνευτική επίδραση αυτών των εξελίξεων στη γενική κατανόηση της ανθρωπίνης κοινωνίας ήταν σημαντική, με επίκεντρο τις «ανθρώπινες ιδέες και τα ιδανικά της κοινότητας»¹⁰ – τότε, όπως και τώρα, ο πυρήνας ακριβώς της Ευρωπαϊκής κοινωνικής φιλοσοφίας. Τρίτον, και συνδεδεμένη με τις μελέτες της προϊστορίας, ήταν η επέκταση της γνώσης των αγροτικών μη-καπιταλιστικών κοινωνιών που εμπλέκονται σε έναν καπιταλιστικό κόσμο, ιδιαίτερα τα έργα των Μέιν, Φιρς και άλλων στην Ινδία. Τέλος, η Ρωσία και οι Ρώσοι προσέφεραν στον Μαρξ έναν ισχυρό συνδυασμό όλων των παραπάνω: πλούσια στοιχεία σχετικά με τις αγροτικές κοινότητες («αρχαϊκές» αλλά προφανώς ζωντανές σε έναν κόσμο καπιταλιστικών θριάμβων) και την άμεση επαναστατική εμπειρία, όλα αυτά περιλαμβανόμενα στη θεωρία και πρακτική του Ρωσικού επαναστατικού λαϊκισμού.

Η σχέση μεταξύ των νέων εξελίξεων στη σκέψη του Μαρξ και των διασυνδέσεών του με τη Ρωσία έχει τεκμηριωθεί σχολαστικά, εν τούτοις δραματικά, στο έργο του Χαρούκι Ουάντα, μετατρέποντας μια ποικιλία από περίεργα κομμάτια των τελευταίων γραπτών του Μαρξ, επανασχεδιασμούς, τροποποιήσεις και φαινομενική αμφιθυμία, σε ένα συνεπές σύνολο¹¹. Με την αλλαγή της δεκαετίας, ο Μαρξ αντιλαμβανόταν όλο

---

⁹ R. Samuel, Sources of Marxist history, *New Left Review*, 1980, no. 120, σ. 36. Βλ. επίσης Nikofoforon, ο, π., σ. 81-103.

¹⁰ R. Nisbet, Οι κοινωνικοί φιλόσοφοι, St. Albans, 1973, σ. 11. Ο Nisbet περιέγραψε το ζήτημα της κοινότητας ως τον κύριο άξονα ολόκληρης της ιστορίας της Δυτικής κοινωνικής φιλοσοφίας.

¹¹ Βλ. H. Wada, «Ο Μαρξ και η επαναστατική Ρωσία» (*Late Marx and the Russian Road, Marx and 'the peripheries of capitalism'*, σ. 40). Το επίτευγμα του Ουάντα ξεχωρίζει ιδιαίτερα σε σύγκριση με το έργο αναλυτών που «τα γνώριζαν όλα», δηλ. γνώριζαν τα στοιχεία, όμως δεν έκαναν και πολλά με αυτά. Βλέπε, για παράδειγμα, τα συντακτικά σχόλια

και περισσότερο ότι παράλληλα με την οπισθοδρομική επίσημη Ρωσία, στην οποία τόσο συχνά είχε επιτεθεί ως κέντρο και χωροφύλακα της Ευρωπαϊκής αντίδρασης, είχε αναπτυχθεί μια διαφορετική Ρωσία επαναστατών συμμάχων και ριζοσπαστών μελετητών, που ασχολούνται όλο και περισσότερο με τη δική του θεωρητική εργασία. Ήταν στη ρωσική γλώσσα που έγινε η πρώτη μετάφραση του *Κεφαλαίου*, μια δεκαετία προτού να δει το φως στην Αγγλία. Ήταν η Ρωσία από όπου ήρθε η είδηση επαναστατικών δράσεων, ξεχωρίζοντας όλο και περισσότερο απέναντι στην εξασθένιση των επαναστατικών ελπίδων στη Δυτική Ευρώπη μετά την Παρισινή Κομμούνια.

Το 1870-1, ο Μαρξ έμαθε μόνος του Ρωσικά, με σκοπό να παρακολουθεί απευθείας τα στοιχεία και τη συζήτηση που δημοσιεύονταν στη γλώσσα αυτή. Σε μια επιστολή της προς τον Ένγκελς, η σύζυγός του παραπονιόταν για τον τρόπο με τον οποίο αφοσιώθηκε στο νέο αυτό καθήκον – «έχει αρχίσει να μελετάει Ρωσικά σαν να ήταν ζήτημα ζωής και θανάτου»¹². Ο Μαρξ προχώρησε με ανάλογο σθένος στη μελέτη των ρωσικών πηγών· πράγματι, χρησιμοποιούσε τα βιβλία των Ρώσων ριζοσπαστών μελετητών ως εγχειρίδια της γλώσσας, ξεκινώντας από τον Χέρτσεν και δίνοντας ιδιαίτερη προσοχή στους Φλερόφσκι και Τσερνισέφσκι. Μία μεγάλη βιβλιοθήκη ρωσικών βιβλίων, με σημειώσεις και παρατηρήσεις, γρήγορα συσσωρεύτηκε στα ράφια του και οι περιλήψεις τους έμπαιναν όλο και περισσότερο στις σημειώσεις του¹³.

Αυτό που ακολούθησε ήταν μια μακρά σχετική σιωπή, η οποία απαιτεί μια εξήγηση – ο Μαρξ δεν δημοσίευσε τίποτα ουσιαστικό μέχρι τον θάνατό του. Ωστόσο, η κατεύθυνση στην οποία κινούνται η έρευνα και η σκέψη του, αναδύεται από την αλληλογραφία, τις σημειώσεις και τις επανεκδόσεις. Σε μια επιστολή του στον Ένγκελς το 1870, ο Μαρξ επαί-

---

στο Κ. Μαρξ, Φ. Ένγκελς, *Η Ρωσική απειλή για την Ευρώπη*, Glencoe, Illinois, 1952, και πολλά Σοβιετικά αντίστοιχα, ειδικά στη δεκαετία του 1930.

¹² M. Rubel και M. Manale, *Marx without Myth*, Oxford, 1975, σ. 252.

¹³ *Marks Istorik*, Μόσχα, 1968, σ. 373. Το βιβλίο προσφέρει μια σημαντική συνεισφορά στο σύνολο του θέματος που συζητήθηκε. Η πιο σημαντική προηγούμενη σχετική μελέτη είναι αυτή της «Ρωσικής βιβλιοθήκης του Μαρξ», γραμμένη από τον Β. Νικολάεφσκι και δημοσιευμένη στο Arkhiv K, Marksa i F. Engal'sa, Μόσχα, 1929, τ. 4.

νεσε την περιγραφή του Φλερόφσκι για τις «εργαζόμενες τάξεις» της Ρωσίας – μια σημαντική λαϊκίστικη ανάλυση – ως «το πιο ουσιαστικό βιβλίο μετά από το δικό σου, Η Κατάσταση της Εργατικής Τάξης...»¹⁴. Εν συνεχεία, πρόσθεσε και το όνομα του Νικολάι Τσερνισέφσκι στον πολύ σύντομο κατάλογο των θεωρητικών που σεβόταν και επαινούσε δημόσια, στον βαθμό που προηγουμένως απέδιδε μόνο στον Ένγκελς. Το 1877, με μια επιστολή του, ο Μαρξ έκανε κριτική στην «υπερ-ιστορική θεωρητικοποίηση», δηλ. μια εξελικτική ερμηνεία των δικών του κειμένων, όπως αυτά σχετίζονται με τη Ρωσία, και την απέρριψε ξανά, πολύ πιο συγκεκριμένα, το 1881 σε σχέση με τη Ρωσική αγροτική κοινότητα. Η ατάκα του Μαρξ την ίδια εκείνη εποχή ότι «δεν είναι μαρξιστής» γινόταν πραγματικότητα με ιδιαίτερα έντονο τρόπο όσον αφορά τη Ρωσία.

Η Ρωσική σύνδεση

Μια περαιτέρω ενασχόληση με τον Ρωσικό επαναστατικό λαϊκισμό είναι απαραίτητη για να τεθούν τα νέα ενδιαφέροντα, οι ιδέες και οι φίλοι του Μαρξ για το Δυτικό κοινό. Η ετικέτα «λαϊκιστής», όπως και εκείνη του «μαρξιστή», στερείται πάρα πολύ σε ακρίβεια· η ετερογένεια και των δύο στρατοπέδων ήταν σημαντική. Στη Ρωσική γλώσσα λαϊκιστής (*narodnik*) θα μπορούσε να σημαίνει οτιδήποτε από έναν επαναστάτη τρομοκράτη μέχρι έναν φιλόδοξο άρχοντα. Αυτό που το κάνει χειρότερο είναι το γεγονός ότι δεν υπάρχουν σήμερα πολιτικοί κληρονόμοι για να διεκδικήσουν και να υπερασπιστούν την κληρονομιά του Ρωσικού λαϊκισμού – οι χαμένοι πολιτικά έχουν λίγους πιστούς συγγενείς, ενώ οι νικητές μονοπωλούν τον τύπο, τα μετρητά και τη φαντασία. Το σημαντικό έργο του Λένιν, από το οποίο γενιές σοσιαλιστών έμαθαν τη Ρωσική ορολογία τους, χρησιμοποίησε τον «λαϊκισμό» σαν ταμπέλα για έναν δυο συγγραφείς που βρίσκονταν τότε στην ακροδεξιά πτέρυγα

---

¹⁴ Marks i Engels, *ό.π.*, τ. 32, σ. 358. Ο Μαρξ έχει χρησιμοποιήσει σαφώς το υπερθετικό «πιο» για να αναφερθεί σε ένα είδος βιβλίου, δηλαδή στις αναλυτικές περιγραφές των σύγχρονων λαϊκών τάξεων. Δύο δεκαετίες αργότερα, ο Πλεχάνοφ προσπάθησε σκληρά να «εξηγήσει» το εγκωμιαστικό σχόλιο του Μαρξ ως ανεπαρκώς ενημερωμένο για αυτό το προφανώς λαϊκίστικο βιβλίο.

των λαϊκιστών, κάτι αντίστοιχο με τη χρήση του όρου μαρξισμός για τους αυτο-αποκαλούμενους «νόμιμους μαρξιστές» της Ρωσίας¹⁵. Αυτό έκανε ευκολότερη την αντι-λαϊκίστικη επιχειρηματολογία του Λένιν το 1898, ενώ αύξησε την ασάφεια του λαϊκίστικου δόγματος για τους σημερινούς αναγνώστες του.

Ο λαϊκισμός ήταν η κύρια εγχώρια επαναστατική παράδοση της Ρωσίας. Το ιδιαίτερο μείγμα του πολιτικού ακτιβισμού και της κοινωνικής ανάλυσης ξεκίνησε με τον Α. Χέρτσεν και ανέδειξε μια μακρά σειρά ονομάτων γνωστών και σεβαστών στους Ευρωπαϊκούς σοσιαλιστικούς κύκλους, π.χ. τον Π. Λαβρόφ, προσωπικό φίλο και σύμμαχο του Μαρξ. Έφτασε την πλήρη επαναστατική του δύναμη στα γραπτά του Ν. Τσερνισέφσκι και την πιο δραματική πολιτική έκφρασή του την εποχή του Μαρξ στη *Narodnaya Volya*, δηλ. το κόμμα της Λαϊκής Θέλησης¹⁶. Αυτή η μυστική οργάνωση αναπτύχθηκε και άσκησε μια σημαντική επιρροή κατά την περίοδο 1879-83 και συνετρίβη τελικά το 1887 με αστυνομική επέμβαση, εκτελέσεις και εξορία.

Οι Ρώσοι λαϊκιστές αμφισβήτησαν τόσο τη Σλαβόφιλη πίστη στην έμφυτη ιδιαιτερότητα (για να μην πούμε εγγενή υπεροχή) της Ρωσίας ή των χωρικών της, όσο και τη φιλελεύθερη προπαγάνδα ότι ο Δυτικοευρωπαϊκός καπιταλισμός ήταν το λαμπρό μέλλον της Ρωσίας¹⁷. Δεύτερον,

¹⁵ Το βιβλίο που αναφέρθηκε είναι *Η Ανάπτυξη του Καπιταλισμού στη Ρωσία* και οι λαϊκιστές που επελέγησαν για τιμωρία σε αυτό ήταν ο Ντανιέλσον (ο οποίος υπέγραφε σαν Νικολάι-ον) και ο Βορόντσοφ (Β.Β.). Ο Λένιν, του οποίου ο θαυμασμός για τον Τσερνισέφσκι ήταν βαθύς, αλλά μετριαζόταν από τις τακτικές ανάγκες του αγώνα εναντίον του Σοσιαλεπαναστατικού Κόμματος (που διεκδικούσε την κληρονομιά του Τσερνισέφσκι), έδωσε την τελική λύση, ονομάζοντας τον Τσερνισέφσκι «επαναστάτη δημοκράτη», σημασιολογικά άσχετο με τον «λαϊκισμό». Τη θέση αυτή ακολούθησαν συχνά οι επίσημες Σοβιετικές εκδόσεις. Για περαιτέρω συζήτηση, βλέπε Α. Walicki, *The Controversy over Capitalism*, Oxford, 1969, σελ. 16-22.

¹⁶ Η λέξη *volya* σήμαινε στη Ρωσία του 19ου αιώνα τόσο τη «θέληση» όσο και την «ελευθερία».

¹⁷ Για βιογραφικές λεπτομέρειες, βλ. *Late Marx and the Russian Road, Marx and 'the peripheries of capitalism'* σ. 172-8. Για μια σειρά σχετικών γραπτών, βλ. στο ίδιο Μέρος Τρίτο. Για μελέτες της Ρωσικής λαϊκίστικης παράδοσης που είναι διαθέσιμες στα αγγλικά, βλέπε ιδιαίτερα F. Venturi, *Ρίζες της Επανάστασης*, Λονδίνο, 1960, I. Berlin, *Russian Thinkers*, Harmondsworth, 1979, και Walicki, *ό.π.* Βλ. επίσης T. Dan, *The Origins of Bolshevism*, London, 1964, κεφ. 3, 6 και 7, και L. Haimson, *Οι Ρώσοι μαρξιστές και οι αρχές*

οι Ρώσοι λαϊκιστές υιοθέτησαν την ικανότητα και την καταλληλότητα της Ρωσίας «να παρακάμψει το στάδιο» του Δυτικοευρωπαϊκού καπιταλισμού στο δρόμο της για μια δίκαιη κοινωνία. Η δυνατότητα αυτή, όμως, δεν προέκυπτε από τη μοναδικότητα της Ρωσίας, που εκθειάζεται από τους Σλαβόφιλους, αλλά από την θέση της Ρωσίας μέσα σε ένα παγκόσμιο πλαίσιο, το οποίο είχε ήδη γνωρίσει την εγκαθίδρυση του καπιταλισμού στη Δυτική Ευρώπη. Το «παγκόσμιο-ιστορικό» αναλυτικό παράδειγμα οδήγησε στην υπόθεση ότι υπάρχουν ουσιαστικά διαφορετικοί δρόμοι, τους οποίους βαδίζουν διαφορετικές κοινωνίες για να φτάσουν στους παρόμοιους στόχους ενός καλύτερου κόσμου. Κρίνοντας αυτούς τους δρόμους, το «κοινωνικό κόστος» της καπιταλιστικής προόδου απορρίφθηκε για τη Ρωσία, και η βελτίωση της κοινωνικής ισότητας και του επιπέδου διαβίωσης της πλειοψηφίας αντιμετωπίστηκαν ως το μόνο μέτρο πραγματικής κοινωνικής προόδου. Ένας τρίτος σημαντικός δείκτης, που εκφράζεται πλήρως μόνο από τη Λαϊκή Θέληση, είναι ότι το τσαρικό κράτος θεωρήθηκε ως ο κύριος εχθρός του λαού της Ρωσίας, ταυτόχρονα καταπιεστής και οικονομικά παρασιτικός όγκος. Διέφερε από τη Δυτική Ευρώπη ως προς την ικανότητά του να κρατά τους ανθρώπους στη δουλεία, και όχι μόνο ως πληρεξούσιος των εύπορων τάξεων. Ήταν το κράτος, κατά την άποψη αυτή, που ήταν η κύρια καπιταλιστική δύναμη της Ρωσίας, τόσο ο υπερασπιστής όσο και ο δημιουργός των σύγχρονων εκμεταλλευτικών τάξεων.

Απέναντι στη δύναμη της τάξης, της καταπίεσης και της εκμετάλλευσης, οι επαναστάτες λαϊκιστές έθεσαν την εμπιστοσύνη τους στον ταξικό πόλεμο της Ρωσικής εργατικής τάξης, που ο Τσερνισέφσκι αντιλαμβάνονταν ως «χωρικοί, εργαζόμενοι μερικής απασχόλησης (*rodenshchiki*) και μισθωτοί εργάτες» (αυτή η τριάδα έγινε χωρικοί, εργάτες και εργαζόμενη διάνοηση, σε μεταγενέστερα λαϊκίστικα κείμενα). Η ιδέα της «άνισης

του μπολσεβικισμού, Boston, 1966. Υπάρχει σημαντική ρωσική φιλολογία για το θέμα με πιο πρόσφατη την εξαιρετική μελέτη του V. Kharos, *Ideinye techeniya narodnicheskogo tipa*, Μόσχα, 1980. Αντίθετα με την άποψη που συχνά υποστηρίζεται, οι Ρώσοι λαϊκιστές δεν απέρριψαν την εκβιομηχάνιση αλλά ήθελαν να είναι κοινωνικά ελεγχόμενη και προσαρμοσμένη στις ανάγκες των περιφερειών, ιδέες που συχνά συμπίπτουν με κάποια από τα αιτήματα των πιο σύγχρονων «περιβαλλοντολόγων» και σοσιαλιστών. Βλέπε Walicki, *ό.π.*, σελ. 114-16, και Kharos, *ο.π.*, σελ. 36-40, 220-5.

ανάπτυξης» (που για πρώτη φορά εκφράστηκε από τον Π. Τσαντάγιεφ) ήρθε να εφοδιάσει τον θεωρητικό πυρήνα της πολιτικής ανάλυσης. Η άνιση ανάπτυξη θεωρήθηκε ότι μετατρέπει τη Ρωσία σε προλετάριο μεταξύ των εθνών, αντιμετωπίζοντας από μειονεκτική θέση τα αστικά έθνη της Δύσης. Εσωτερικά, πόλωσε τη Ρωσία. Από την άλλη πλευρά, επέτρεψε και όντως έκανε αναγκαία τα επαναστατικά άλματα, με τα οποία η σχετική οπισθοδρομικότητα θα μπορούσε να μετατραπεί σε επαναστατικό πλεονέκτημα. Αυτό έκανε εφικτή μια άμεση σοσιαλιστική επανάσταση στη Ρωσία. Την ανατροπή του τσαρισμού με επαναστατικά μέσα έπρεπε να ακολουθήσει η εγκαθίδρυση ενός νέου καθεστώτος, στο οποίο μια παρεμβατική κυβέρνηση, που εξυπηρετεί τις δημοκρατικά εκφρασμένες ανάγκες του λαού της Ρωσίας, θα δρούσε από κοινού με την ενεργή οργάνωση της τοπικής λαϊκής εξουσίας.

Στις πρώτες συζητήσεις, η επανάσταση που οραματίζονταν οι Ρώσοι λαϊκιστές ήταν πρωτίστως «κοινωνική», δηλ. ο μετασχηματισμός της ταξικής φύσης της Ρωσίας, και όχι «απλώς πολιτική», δηλ. να στοχεύει στο εκλογικό δικαίωμα. Μια εξέγερση της αγροτικής πλειοψηφίας του έθνους έπρεπε να διαδραματίσει μείζονα ρόλο, και άλλες υποομάδες της εργατικής τάξης, και οι επαναστάτες που δεν κατάγονταν από την εργατική τάξη έπρεπε να συμμετέχουν πλήρως. Οι επαναστάτες λαϊκιστές έριξαν το μέγιστο βάρος της προπαγάνδας τους πρώτα στους αγρότες. Καθώς οι προσπάθειες της δεκαετίας του 1870 να διαδώσουν το νέο επαναστατικό πνεύμα στους αγρότες αποδείχθηκαν απογοητευτικές, το κέντρο βάρους μετατοπίστηκε, από την αγροτική προπαγάνδα, στη δράση εκτός της υπαίθρου. Μέχρι τώρα, οραματίζονταν όλο και περισσότερο έναν αγώνα δύο σε ένα: η επίθεση εναντίον του κράτους, που ήταν συνάμα ο κύριος καπιταλιστής και ο θεσμός που δημιουργεί τον καπιταλισμό, σήμαινε ότι οι πολιτικοί και κοινωνικοί αγώνες αλληλοσυνδέονται. Αυτό κατέστησε την αναμέτρηση πιο δύσκολη, αλλά πρόσφερε επίσης την ευκαιρία, μετά τη νίκη, να κινηθούν με ιδιαίτερη ταχύτητα σε έναν συνδυασμένο πολιτικό και κοινωνικό μετασχηματισμό. Η πλειοψηφία της κύριας λαϊκιστικής οργάνωσης, Γη και Ελευθερία (*Zemlya i Volya*), που ιδρύθηκε το 1876, είχε εν συνεχεία υιοθετήσει μία στρατηγική εξέγερσης (*perevorot*), δηλαδή άμεση, απευθείας και οπλισμένη αντι-κρατική πρόκληση. Το 1879, η οργάνωση διασπάστηκε

στην πλειοψηφία της Λαϊκής Θέλησης (*Narodnaya Volya*) και τη Μαύρη Αναδιανομή (*Chernyi Peredel*) – μια μειοψηφία που αντιτίθεται στους στρατευμένους, τη νέα αντι-κρατική γραμμή και την αυξανόμενη πίεση για ένοπλη δράση. Η Λαϊκή Θέληση όλο και περισσότερο δραστηριοποιούταν στην οργάνωση των εργατών της πόλης, δημοσιεύοντας μάλιστα παράνομη εφημερίδα ειδικά σχεδιασμένη γι' αυτούς, αλλά δεν το αιτιολογούσαν με τον αποκλειστικό ρόλο του προλεταριάτου, αλλά με την τακτική σημασία αυτής της συνιστώσας της γενικής (τριπλής) εργατικής τάξης, δηλ. την παρουσία της στα κέντρα διοίκησης, όπου επρόκειτο να δοθεί η κύρια μάχη με το τσαρισμό. Η οργάνωση δούλευε δραστήρια μέσα στον στρατό, ενσωματώνοντας αρκετούς αξιωματικούς, και ασκούσε όλο και μεγαλύτερη επιρροή στους σπουδαστές και τους νέους διανοούμενους. Εκτός από την προπαγάνδα και τις προετοιμασίες για εξέγερση, υιοθετήθηκε και η στρατηγική να οργανώνονται απόπειρες κατά της ζωής του τσάρου και των κορυφαίων αξιωματούχων ως ένα σημαντικό τακτικό όπλο με σκοπό να ταρακουνήσει τον τσαρισμό και να ξεσηκώσει τη λαϊκή αντίθεση και εξέγερση¹⁸.

Μια ισχυρή ηθικολογική και υποκειμενιστική γραμμή ήταν εμφανής μέσα στην λαϊκίστικη κοσμοθεωρία (*Weltanschauung**), συμπεριλαμβανομένων των γραπτών του Τσερνισέφσκι –υλιστή φιλόσοφου και θαυμαστή του Φόιερμπαχ. επικράτησε και υπογραμμίστηκε η επίδραση των ιδεών – για τους λαϊκιστές, ένας βασικός καθοριστικός παράγοντας της άνισης ανάπτυξης των κοινωνιών και της ικανότητας ορισμένων εξ αυτών να «υπερ-πηδήσουν» το στάδιο του καπιταλισμού. Τονίστηκε η ιδιαίτερη σημασία των πνευματικών ελίτ σαν ηγέτες και σαν καταλύτες πολιτικής δράσης σε μια κοινωνία Ρωσικού τύπου – μια μερική εξήγηση για το πώς οι επαναστάτες λαϊκιστές έχτισαν την οργάνωσή τους και επέλεξαν τους στόχους τους για ένοπλη δράση. Για τους λόγους αυτούς και, επίσης, για να παράγει τα αναγκαία στελέχη για την παράνομη προπαγάνδα και την ένοπλη δράση, δόθηκε μέσα στην ομάδα εξαιρετική

¹⁸ Βλ. *Late Marx and the Russian Road, Marx and 'the peripheries of capitalism'*, Τρίτο Μέρος, και κυρίως την ανάλυση του Kibalich, σ. 212-18.

* Σ.τ.Μ. Η γερμανική λέξη *Weltanschauung* (κοσμοθεωρία) απαρτίζεται από το *Welt* (κόσμος) και *Anschauung* (θέα ή άποψη). Η γερμανική λέξη χρησιμοποιείται επίσης και στην αγγλική γλώσσα.

έμφαση στην κατάρτιση της προσωπικότητας, έτσι ώστε να εμφυσησει σεμνότητα, ακεραιότητα και ολοκληρωτική αφοσίωση. Αυτό κατέστησε την οργάνωση της Λαϊκής Θέλησης διάσημη σε ολόκληρη την Ευρώπη τόσο για την πειθαρχία της όσο και για τον ασκητισμό και το θάρρος των μελών της¹⁹. Η ρωσική εικόνα και η αυτο-εικόνα των «επαγγελματιών επαναστατών» και των «κομματικών στελεχών» έχουν την κύρια καταγωγή τους εκεί. Μεγαλύτερο, βέβαια, είναι το διακύβευμα όσον αφορά την επίδραση του Ρωσικού επαναστατικού λαϊκισμού στην μελλοντική Ρωσική Επανάσταση, γιατί το κίνημα και η ανάλυση που υπερασπίστηκε, αναπτύχθηκε έχοντας αξιοσημείωτη συνεισφορά στις επαναστάσεις του 1905-7 και του 1917-20, συμπεριλαμβανομένου, επίσης, και αυτού που στην πρώτη δεκαετία του εικοστού αιώνα αποκλήθηκε Μπολσεβικισμός.

Η στάση των επαναστατών λαϊκιστών στη ρωσική αγροτική κοινότητα ήταν αναπόσπαστο τμήμα της κοσμοθεωρίας τους. Περίπου τα τρία πέμπτα της καλλιεργήσιμης γης της ευρωπαϊκής Ρωσίας ήταν στα χέρια των αγροτικών και κοζάκικων κοινοτήτων²⁰. Σε αυτές, κάθε νοικοκυριό κρατούσε άνευ όρων μόνο ένα μικρό οικόπεδο, δηλαδή το σπίτι και τον κήπο, συν τα ζωντανά και τον εξοπλισμό του. Η χρήση της καλλιεργήσιμης γης εκχωρούταν σε μια οικογένεια σε μακροπρόθεσμη βάση από την κοινότητα, τα λιβάδια ξαναμοιράζονταν ετησίως και συχνά τα δούλευαν κολεκτιβιστικά, τα βοσκοτόπια και τα δάση ήταν σε κοινή χρήση. Η διαφορετικότητα του πλούτου μέσα στην κοινότητα εκφραζόταν κυρίως με τη διαφοροποίηση στην ιδιοκτησία των ζώων, της μη αγροτικής περιουσίας, και σε ορισμένες ιδιωτικές εκτάσεις αγορασμένες από μη κοινοτικές πηγές. Η χρήση της μισθωτής εργασίας μέσα στην κοινότητα ήταν περιορισμένη. Πολλές ζωτικές υπηρεσίες εκτελούνταν συλλογικά από την κοινότητα: ο βοσκός του χωριού, οι τοπικοί φρουροί, η πρόνοια των ορφανών και συχνά ένα σχολείο, μια εκκλησία, ένας μύλος, κλπ. Μια συνέλευση των αρχηγών

¹⁹ Βλ. τις διαθέκτες των μελών της λαϊκής Θέλησης στο *Late Marx and the Russian Road, Marx and 'the peripheries of capitalism'*, σ. 239-40

²⁰ Statistika zemlevladieniya 1905, Αγία Πετρούπολη, 1907. Τα ποσοστά αναφέρονται στις πενήντα guberniya (επαρχίες) της Ευρωπαϊκής Ρωσίας, δηλαδή εξαιρούνταν η Ρωσική Πολωνία και ο Καύκασος.

των νοικοκυριών έλεγχε και εκπροσωπούσε τα κοινά συμφέροντα: αποφάσιζε για τις υπηρεσίες, εξέλεγε τους δικούς της αξιωματούχους και συγκέντρωνε τους ανεπίσημους φόρους ή συνδρομές. Με εξαίρεση κάποιες περιοχές στη Δύση (κυρίως πρώην Πολωνοί), η συνέλευση, επίσης, περιοδικά ξαναχώριζε τις καλλιεργήσιμες εκτάσεις σύμφωνα με κάποια αρχή ισονομίας, συνήθως σε σχέση με το μεταβαλλόμενο μέγεθος των εμπλεκόμενων οικογενειών. Αρκετές αγροτικές κοινότητες σχημάτιζαν μια *volost*: οι αξιωματούχοι της ήταν ντόπιοι αλλά εξουσιοδοτημένοι και ελεγχόμενοι από τις κρατικές αρχές. Παρά την επιτήρησή της από το κράτος, η κοινότητα έπαιζε (επίσης) το ρόλο μιας *de facto* αγροτικής πολιτικής οργάνωσης, μιας συλλογικής ασπίδας εναντίον του εχθρικού εξωτερικού κόσμου του άρχοντα, του αστυνομικού, του εφοριακού, του ληστή, του εισβολέα ή του γειτονικού χωριού²¹.

Για τον επαναστάτη λαϊκιστή, η αγροτική κοινότητα ήταν η απόδειξη της κολεκτιβιστικής παράδοσης της πλειοψηφίας του Ρωσικού λαού, η οποία παρέμενε ζωντανή παρά την καταστολή της από το κράτος. Της ασκούσαν κριτική, αλλά, γενικά, θεωρούσαν την αγροτική κοινότητα σημαντικό πλεονέκτημα για τα σχέδιά τους²². Θεωρήθηκε ως ένα πιθανό εργαλείο για την κινητοποίηση των αγροτών στον αγώνα κατά του τσάρου. Ήταν μια βασική μορφή της μελλοντικής οργάνωσης της τοπικής εξουσίας, η οποία τελικά θα κυβερνούσε τη Ρωσία μαζί με μια δημοκρατικά εκλεγμένη εθνική κυβέρνηση. Για τον Τσερνισέφσκι, ήταν επίσης ένα αποτελεσματικό πλαίσιο για τη συλλογική γεωργική παραγωγή στη μετα-επαναστατική Ρωσία, που έπρεπε να λειτουργεί παράλληλα με την κρατική βιομηχανία και μια μειοψηφία των ιδιωτικών (και μεταβατικών;) επιχειρήσεων. Η εικόνα έχει αξιοσημείωτη ομοιότητα με

²¹ Για περαιτέρω πληροφορίες περί της Ρωσικής κοινότητας, βλ. G.T. Robinson, *Rural Russia under the Old Regime*, Νέα Υόρκη, 1979, T. Shanin, *The Awkward Class*, Οξφόρδη, 1972, και στα ρωσικά V. Aleksandrov, *Sel'skaya obshchina v Rossii*, Μόσχα, 1976, από τους L. και V. Danilov στο *Obshchina v afrike: problemy typologii*, Μόσχα, 1978.

²² Π.χ. ήδη ο Χέρτσεν μιλούσε για την ανάγκη να ξεπεραστούν ταυτόχρονα «ο βρετανικός κανιβαλισμός», δηλαδή η ολική παράδοση στους κανόνες του καπιταλιστικού ανταγωνισμού και η ολική απορρόφηση του Ρώσου χωρικού από την κοινότητα του, να διατηρηθεί η προσωπική ανεξαρτησία του πρώτου και η κολεκτιβιστική έλαπ (ορμή) της δεύτερης.

κάποιες από τις πραγματικότητες, τις εικόνες και τα σχέδια στη Ρωσία της περιόδου της Νέας Οικονομικής Πολιτικής, 1921-7.

Η πιο σημαντική πρόκληση για τον επαναστατικό λαϊκισμό της δεκαετίας του 1880 (και το υποκατάστατό του στον πολιτικό χάρτη της Ρωσίας της δεκαετίας του 1890) δεν ήταν ούτε οι Σλαβόφιλοι και οι φιλελεύθεροι στα «δεξιά» τους, ούτε οι λίγοι Μπακουνικοί θαυμαστές του μαζικού αυθορμητισμού στα «αριστερά» τους, αλλά κόσμος που προερχόταν από τη «μετριοπαθή» πτέρυγα της δικής τους παράταξης. Ο βασικός λόγος για την παρακμή του επαναστατικού λαϊκισμού στα τέλη της δεκαετίας του 1880 ήταν η ήττα της επανάστασής τους, καθώς η ελπίδα για μια εξέγερση ξεθώριασε, και η αγχόνη, η θανάσιμη δίωξη και η εξορία στη Σιβηρία φίμωσαν τους περισσότερους ακτιβιστές της Λαϊκής Θέλησης, ενώ οι επικριτικές φωνές εναντίον τους δυνάμωναν. Ένα σημαντικό επιχείρημα εναντίον του επαναστατικού λαϊκισμού προήλθε από μια ομάδα με ισχυρή επιρροή που συγκεντρώθηκε γύρω από το περιοδικό *Russkoe Bogatsvo*, και ιδιαίτερα τον Β. Βοροντσόφ (ο οποίος υπέγραφε σαν V.V.). Μιλούσαν για έναν μετριοπαθή και εξελικτικό λαϊκισμό, με την εκπαίδευση να αποτελεί τον κύριο δρόμο προς τα εμπρός, και ακόμη και με την πιθανή μερική συνεργασία με την κυβέρνηση – έναν «νόμιμο λαϊκισμό». Βρήκαν ακροατήριο και φορέα στο είδος του καλοπροαίρετου, εξαιρετικά ομιλητικού, αλλά μάλλον αναποτελεσματικού, επαρκιώτη διανοούμενου – συχνά υπάλληλου της εκπαίδευσης και της κοινωνικής πρόνοιας των τοπικών αρχών και του συνεταιριστικού κινήματος. Ήταν αυτοί που άρχισαν όλο και περισσότερο να κυριαρχούν στον λαϊκισμό στη δεκαετία του 1890 (και για άλλη μια φορά το 1907-17, μετά την ήττα της Επανάστασης στα 1905-7), εξασθενίζοντας το περιεχόμενό του, μετατρέποντας την επαναστατική του πτέρυγα σε μια «άγρια» μειονότητα, κι έτσι συνέβαλαν καθοριστικά στην ενδεχόμενη καταστροφή ολόκληρου του κινήματος. Ήταν, ως επί το πλείστον, εκείνοι που «μιλούσαν εκ μέρους του λαϊκισμού» μεταξύ του 1887 και του τέλους του αιώνα.

Μια δεύτερη επίθεση κατά του επαναστατικού λαϊκισμού προήλθε από τα μέλη της ομάδας της Μαύρης Αναδιανομής, που διασπαστηκε από τη Λαϊκή Θέληση το 1879, εξ αιτίας των εξεγερσιακών σχεδίων της. Οι ηγέτες αυτής της ομάδας, Πλεχάνοφ, Αξελρόντ, Ντέουτς και

Ζάσουλιτς, μετανάστευσαν στην Ελβετία, και αφού απέτυχαν να προχωρήσουν με το δικό τους είδος λαϊκισμού, αναδιοργανώθηκαν το 1883 και διακήρυξαν τον μαρξισμό, τον επιστημονικό σοσιαλισμό, την αναγκαιότητα του καπιταλιστικού σταδίου και την προλεταριακή επανάσταση στον δρόμο για τον σοσιαλισμό. Εξήγησαν τις αποτυχίες της Λαϊκής Θέλησης με ανάλογο τρόπο²³. Το νέο όνομα που υιοθετήθηκε από την ομάδα ήταν Απελευθέρωση της Εργασίας (*Osvobozhdenie Truda*). Τα μάτια τους ήταν τώρα στραμμένα στη Γερμανία, στην οικονομία της, καθώς και στην ραγδαία άνοδο του Γερμανικού Εργατικού Σοσιαλδημοκρατικού Κόμματος, με μια σαφή προσδοκία ότι η Ρωσία θα ακολουθούσε παρόμοια πορεία. Η «Ευρωπαϊστική» αντίληψή τους και η αυξανόμενη μεταστροφή τους στον «Δυτικισμό», δηλ. τον τύπο του αυστηρού εξελικτισμού που σήμερα θα ονομάζαμε μια μαρξική Εκσυγχρονιστική Θεωρία, σήμαινε ότι η Ρωσική αγροτική κοινότητα, και από τη δεκαετία του 1890 η αγροτιά συνολικά, δεν αποτελούσε πλέον για αυτούς πλεονέκτημα αλλά ένα σημάδι οπισθοδρόμησης και αποτελμάτωσης, μια αντιδραστική μάζα. Όλα αυτά έπρεπε πρώτα να απομακρυνθούν για να ανοίξει ο δρόμος για το προλεταριάτο και τον επαναστατικό αγώνα του, και όσο πιο γρήγορα τόσο το καλύτερο. Κατά συνέπεια, έπρεπε να παρακολουθήσουν με διακαή προσδοκία την ανάπτυξη του καπιταλισμού στη Ρωσία –για άλλη μια φορά– όσο πιο γρήγορα τόσο το καλύτερο, για την επίσπευση του σοσιαλισμού. Σ' αυτό το όραμα, αναφέρθηκε ο Μαρξ το 1881 χλευαστικά, ως εκείνο «των Ρώσων θαυμαστών του καπιταλισμού»²⁴. Οι δικές του απόψεις κινούνταν προς την αντίθετη κατεύθυνση.

---

²³ Βλέπε Venturi, ό.π., κεφ 20 και 21, επίσης Dan, ό.π., κεφ. 6, 7 και 8. Για μια καλή αυτο-περιγραφή της ομάδας Μαύρη Αναδιανομή βλέπε Λ. Ντέουτς στο V. Nevskii, *Istoriiko-revolutsionnyi sbornik*, Leningrad, 1924, том. 2, σελ. 280-350.

²⁴ Βλ. *Late Marx and the Russian Road, Marx and 'the peripheries of capitalism'*, Μέρος Β. Αυτή η γραμμή ανάλυσης αντικατοπτρίζεται μεταγενέστερα με ιδιαίτερη ένταση στις εργασίες των Ρώσων «νόμιμων μαρξιστών», π.χ. Μ. Tugan Baranovskii *Russkaya fabrika*, Αγία Πετρούπολη, 1901, τ. 1, κεφ. 4.

Αρχαϊκή κοινότητα και θεωρία της πρωτοπορίας

Το 1881, ο Μαρξ πέρασε τρεις εβδομάδες μελετώντας, μπορεί να πει κανείς παλεύοντας, την απάντησή του σε μια επιστολή σχετικά με τη Ρωσική αγροτική κοινότητα. Ήταν από την Βέρα Ζάσουλιτς, η οποία έγινε γνωστή από μια παλιότερη απόπειρα κατά της ζωής ενός ιδιαίτερα φαύλου τσαρικού αξιωματούχου, μέλος της ομάδας Μαύρη Αναδιανομή εκείνη τη εποχή, και μελλοντική συν-εκδότης της μαρξιστικής *Iskra*. Τα τέσσερα σχέδια της απάντησης που έγραψε ο Μαρξ μαρτυρούν το μέγεθος της εργασίας και της σκέψης που αποτελούν τη βάση τους –σαν να τέθηκαν μαζί όλες οι μελέτες του Μαρξ την τελευταία δεκαετία με τις 30.000 σελίδες σημειώσεων, χωρίς να έχει ολοκληρωθεί κανένα νέο σημαντικό κείμενο. Τα σχέδια είναι μαρτυρία της αμηχανίας αλλά και, τόσο της αυξανόμενης συνειδησης όσο και της πρώτης προσέγγισης, σε ένα νέο μείζον πρόβλημα. Είναι μια πραγματική απεικόνιση της «κουζίνας» της σκέψης του Μαρξ σε ένα σύνορο γνώσης στο οποίο, για άλλη μια φορά, αναδείχτηκε πρωτοπόρος ανάμεσα στη δική του γενιά και τους φίλους του.

Η ανακάλυψη της αγροτικής κοινότητας από τη ρωσική διάνοηση οδήγησε σε μια έντονη συζήτηση για τη φύση και την ιστοριογραφία της. Για τους επικριτές της, η αγροτική κοινότητα ήταν μια δημιουργία του τσαρικού κράτους, για να αστυνομεύει και να φορολογεί την ύπαιθρο, ένας μηχανισμός που συντηρούσε τα οπισθοδρομικά («αρχαϊκά») χαρακτηριστικά της Ρωσικής γεωργίας και την πολιτική της οικονομία συνολικά²⁵. Για τους λαϊκιστές και τους ακαδημαϊκούς συμμάχους τους, ήταν μια επιβίωση της κοινωνικής οργάνωσης του πρωτόγονου κομμουνισμού, δηλ. της προ-ταξικής κοινωνίας, ένα κατάλοιπο σίγουρα, αλλά ένα θετικό κατάλοιπο, τόσο στη σημερινή λειτουργία του όσο και

²⁵ Κεντρικά στην επιχειρηματολογία αυτή ήταν τα έργα και οι απόψεις του Μ. Τσιτσέριν που υιοθετήθηκαν στην εποχή του Μαρξ από τον Α. Βάγκνερ και στις επόμενες γενιές από τους Π. Μιλιούκοφ, Κ. Κοτσαρόφσκι κ.λπ., καθώς και από τους Γ. Πλεχάνοφ και Ι. Τσερνίσεφ στο μαρξιστικό στρατόπεδο. Αυτή η άποψη συχνά αναφέρεται ως «κρατική σχολή». Ένας εξίσου εντυπωσιακός κατάλογος μελετητών και πολιτικών θεωρητικών ήταν αντίθετοι, από τους οποίους ο Ν. Τσερνιόφσκι και ο Ι. Μπελγιάεφ ήταν οι σημαντικότεροι για τη γενιά του Μαρξ. Ο ίδιος ο Μαρξ μίλησε έντονα κατά του Τσιτσέριν (Marks i Engels, *ό.π.*, τ. 33, σελ. 482). Για μια καλή ιστοριογραφία της αντιπαράθεσης βλ. Αλεξαντρόφ, *ό.π.*, σελ. 3-46.

στη μελλοντική του προοπτική. Πίσω από την έντονη συζήτηση για την ιστοριογραφία της κοινότητας, εγείρονταν θεμελιώδη πολιτικά θέματα στρατηγικής, της ταξικής φύσης του επαναστατικού στρατοπέδου, των εχθρών του και ακόμη και της φύσης του μελλοντικού (μετα-επαναστατικού;) καθεστώτος. Για τον Μαρξ, το θέμα της αγροτικής κοινότητας, όσο σημαντικό ήταν για τη Ρωσία, ήταν επίσης και το σημείο εισόδου σε μια σειρά θεμάτων πολύ ευρύτερης σημασίας, θεωρητικά και πολιτικά. Αυτά ήταν τα ζητήματα της αγροτιάς μέσα σε έναν καπιταλιστικό (επικεντρωμένο στον καπιταλισμό;) κόσμο, και τα είδη των υπο-κόσμων και των υπο-οικονομιών που μια τέτοια «ανωμαλία» είναι προορισμένη να παράγει. Ήταν, επίσης, εκείνο των σοσιαλιστικών επαναστάσεων στον κόσμο γενικότερα, δηλ. της «αγροτικής χορωδίας» χωρίς την οποία, όπως είπε κάποτε, το «σόλο τραγούδι του προλεταριάτου, γίνεται ένα κύκνειο άσμα, σε όλες τις αγροτικές χώρες»²⁶.

Ήδη στο *Grundrisse* (1857), ο Μαρξ είχε καταπιαστεί με εκτενείς συγκριτικές μελέτες για την αγροτική γεωργία και την κοινοτική ιδιοκτησία της γης μέσα στους βασικούς προ-καπιταλιστικούς τρόπους παραγωγής. Η αγροτική κοινότητα δεν ήταν, για αυτόν (ή για τους επαναστάτες λαϊκιστές) μια εξαίρεση που αφορούσε μόνο τη Ρωσία. Ήταν απλώς η καλύτερα διατηρημένη στην Ευρώπη – που επέμενε για βαθιά «υλιστικούς» λόγους, και μέχρι τότε όλο και περισσότερο εισερχόταν σε ένα νέο διεθνές και τοπικό πλαίσιο, εκείνο του ανερχόμενου καπιταλισμού. Ακόμη το 1868, σε μια επιστολή προς τον Ένγκελς, ήταν σαφώς ενθουσιασμένος με «όλα αυτά τα σκουπίδια», δηλ. με τη ρωσική αγροτική κοινοτική δομή, «που φτάνουν τώρα στο τέλος τους»²⁷. Στη δεκαετία του 1870, όμως, τα έργα των Μούρερ και Μόργκαν ενίσχυσαν την πεποίθηση του Μαρξ για τις θετικές ιδιότητες των κοινοτήτων των πρωτόγονων φυλών ως προς την εθνοκεντρικότητά τους (δηλαδή την

²⁶ Ο Μαρξ έγραψε αυτό το κομμάτι στη *Δεκάτη όγδοη Μπρυμέρ του Λουδοβίκου Βοναπάρτη* (1852) που αναφερόταν στη Γαλλία αλλά το διέγραψε στην ανατύπωση του 1869. Οι ημερομηνίες είναι σημαντικές για τους λόγους που συζητούνται στο κείμενό μας.

²⁷ Μαρξ και Ένγκελς, *Sochineniya* (Γραπτά), ό.π., τ. 32, σελ. 158. Την ίδια εποχή, ο Μαρξ επιτέθηκε στην άποψη του Χέρτσεν το 1867 και μίλησε με απόλυτους όρους για τον συντηρητισμό της Γαλλικής αγροτιάς (π.χ. στις σημειώσεις του 1871 για την Παρισινή Κομμούνια, στο ίδιο, τ. 17, σ. 554-7).

επικέντρωσή τους στις ανθρώπινες ανάγκες, παρά στην παραγωγή για κέρδη) και την έμφυτη δημοκρατία τους, αντίθετα με την καπιταλιστική αποξένωση και τις ιεραρχίες των προνομίων. Ο άνθρωπος του καπιταλισμού –ο πιο προοδευτικός τρόπος παραγωγής σύμφωνα με τα στοιχεία– δεν ήταν ο ιδανικός άνθρωπος στην ιστορία της ανθρωπότητας μέχρι τότε. Ο «ερυθρόδερμος κυνηγός» Ιρόκι ήταν, κατά κάποιον τρόπο, πιο ουσιαστικά ανθρώπινος και απελευθερωμένος από τον υπάλληλο στην Πόλη του Λονδίνου, και με αυτή την έννοια, πιο κοντά στον άνθρωπο του σοσιαλιστικού μέλλοντος. Ο Μαρξ δεν είχε αυταπάτες σχετικά με τους περιορισμούς της «αρχαϊκής» κοινότητας: την υλική «ένδεια», την στενοκεφαλιά της και την αδυναμία της απέναντι σε εξωτερικές δυνάμεις εκμετάλλευσης. Η εξασθένησή της κάτω από τον καπιταλισμό θα ήταν απαραίτητη. Ωστόσο, αυτή δεν ήταν σαφώς η όλη ιστορία. Τώρα πια, μέρος της εικόνας αποτελούσε η εμπειρία και ο ενθουσιασμός της Κομμούνας του Παρισιού – για τον Μαρξ, το πρώτο άμεσο πείραμα για μια νέα λαϊκή δημοκρατία και επαναστατικό πολίτευμα. Με τα στοιχεία αυτού που εμφανίστηκε ως το πρώτο μετα-καπιταλιστικό πείραμα, ο Μαρξ ήταν πιο έτοιμος από ποτέ να εξετάσει την πραγματική φύση της κοινωνικής και πολιτικής οργάνωσης στον κόσμο για τον οποίο αγωνιζόταν. Για τους μνημένους στη διαλεκτική του Χέγκελ, τα παιδιά έμοιαζαν στους παππούδες τους περισσότερο από ό,τι στους γονείς τους. Η «πρωτόγονη» κοινότητα, διαλεκτικά αποκατεστημένη σε ένα νέο και υψηλότερο επίπεδο υλικού πλούτου και παγκόσμιας αλληλεπίδρασης, εισχώρησε στην εικόνα του Μαρξ για τη μελλοντική κομμουνιστική κοινωνία, στην οποία για μία ακόμη φορά, τα «άτομα δεν συμπεριφέρονται ως εργάτες αλλά ως ιδιοκτήτες – σαν μέλη μιας κοινότητας που επιπλέον εργάζεται»²⁸.

Επιστρέφοντας από το παρελθόν/μέλλον στο παρόν, η σκέψη της συνύπαρξης και της αμοιβαίας εξάρτησης των καπιταλιστικών και μη-καπιταλιστικών (προ-καπιταλιστικών;) κοινωνικών μορφών έκανε τον Μαρξ όλο και περισσότερο να αποδέχεται και να σκέφτεται την «ανομοιογενή ανάπτυξη» με όλη της την πολυπλοκότητα. Νέα έμφαση δόθηκε, επίσης, στις οπισθοδρομικές πλευρές του καπιταλισμού και τη

²⁸ Μαρξ, Προ-Καπιταλιστικοί Οικονομικοί Σχηματισμοί, *ό.π.*, σελ. 68.

σύνδεσή του με το ζήτημα του κράτους στη Ρωσία. Η αποδοχή της μονογραμμικής «προόδου» απορρίπτεται emphaticά. Η επέκταση ενός ουσιαστικά εξελικτικού μοντέλου, μέσω των ιδεών του Ανατολικού Δεσποτισμού, είναι τώρα πια ανεπαρκής. Συγκεκριμένα, ο Μαρξ είδε την παρακμή της αγροτικής κοινότητας στη Δυτική Ευρώπη και την κρίση της, στη Ρωσία, όχι ως νόμο των κοινωνικών επιστημών –αυθόρμητη οικονομική διαδικασία– αλλά ως αποτέλεσμα μιας επίθεσης στην πλειοψηφία του λαού, η οποία θα μπορούσε και θα έπρεπε να καταπολεμηθεί. Η μελέτη της Ρωσικής κοινότητας στα σχέδια της «Επιστολής στη Ζάσουλιτς» τα έφερε όλα αυτά στην επιφάνεια. Θα ήταν καλύτερα να παρουσιάσουμε την ουσία του μηνύματος με τα λόγια του ίδιου του Μαρξ²⁹.

Αρχικά, «αυτό που απειλεί τη ζωή της Ρωσικής κοινότητας δεν είναι ούτε ιστορικά αναπόφευκτο ούτε μια θεωρία, αλλά η καταπίεση από το Κράτος και η εκμετάλλευση από καπιταλιστές εισβολείς, τους οποίους το κράτος ισχυροποίησε σε βάρος του αγρότη». Το είδος της υπό συζήτηση κοινωνίας διαχωρίστηκε από το διεθνές του πλαίσιο, δηλ. το «σύγχρονο ιστορικό περιβάλλον: είναι σύγχρονο με μια ανώτερη κουλτούρα και συνδέεται με μια παγκόσμια αγορά, στην οποία κυριαρχεί η καπιταλιστική παραγωγή», ενώ η χώρα «δεν είναι, όπως οι Ανατολικές Ινδίες, το θήραμα μιας κατακτητικής ξένης δύναμης». Η ταξική συμμαχία εκείνων που ήθελαν την καταστροφή των αγροτών –το μπλοκ εξουσίας σε κοινωνίες με αριθμητική κυριαρχία των αγροτών– ορίστηκε ως «το κράτος... το εμπόριο... οι γαιοκτήμονες και... από το εσωτερικό [της αγροτικής κοινότητας]... η τοκογλυφία» (οι πλάγιοι χαρακτήρες είναι επιπρόσθετοι), δηλ. το κράτος, οι έμποροι καπιταλιστές, οι τσιφλικάδες και οι κουλάκοι – με αυτή τη σειρά. Ολόκληρο το κοινωνικό σύστημα αναφέρθηκε ως ένα συγκεκριμένο «είδος καπιταλισμού που ενισχύεται από το κράτος σε βάρος των αγροτών».

Για τον Μαρξ, το γεγονός ότι η Ρωσική κοινότητα ήταν σχετικά προηγμένου τύπου, αφού δεν βασιζόταν στην συγγένεια αλλά στην τοπικότητα, και η «διπλή φύση» της, που αντιπροσωπευόταν τόσο από την «ατομική» ιδιοκτησία καθώς και την «κοινοτική γη», πρόσφερε τη δυνατότητα δύο διαφορετικών δρόμων ανάπτυξης. Το κράτος και η συγκεκριμένη

²⁹ Βλ. *Late Marx and the Russian Road, Marx and 'the peripheries of capitalism'*, Μέρος Β, για το πλήρες κείμενο.

ποικιλία του κρατικοδίαιτου καπιταλισμού επιτίθονταν, διείσδυαν και κατέστρεφαν την κοινότητα. Θα μπορούσε να καταστραφεί, αλλά δεν υπήρχε καμία «μοιραία αναγκαιότητα» γι' αυτό. Η συνεταιριστική πλευρά της ύπαρξης της κοινότητας θα μπορούσε να κυριαρχήσει, όταν η επανάσταση θα είχε απομακρύνει τις αντι-κοινοτικές πιέσεις και η προηγμένη τεχνολογία που αναπτύχθηκε από τον δυτικό καπιταλισμό θα έμπαινε σε νέα χρήση υπό τον κοινό έλεγχο των παραγωγών. Μια τέτοια λύση θα ήταν πράγματι η καλύτερη για το σοσιαλιστικό μέλλον της Ρωσίας. Ο κύριος περιορισμός της αγροτικής κοινότητας, δηλαδή η απομόνωσή της, που διευκόλυνε μια Ρωσική εκδοχή του «συγκεντρωτικού δεσποτισμού», θα μπορούσε να ξεπεραστεί από τη λαϊκή εξέγερση και την επακόλουθη επέκταση της κρατικά διαχειριζόμενης *volost* από «συνελεύσεις εκλεγμένες από τις κοινότητες – ένα οικονομικό και διοικητικό σώμα που θα εξυπηρετεί το δικό του συμφέρον». Δηλαδή, συγκελονιστικά, οι αγρότες θα διαχειρίζονται τις δικές τους υποθέσεις, από τα μέσα και ως μέρος της σοσιαλιστικής κοινωνίας. Πράγματι, «η εξοικείωση των Ρώσων χωρικών με τις συνεταιρικές (“*artel*”) σχέσεις θα εξομάλυνε πάρα πολύ τη μετάβασή τους από το μικρό χωράφι στην κολεκτιβιστική καλλιέργεια· όμως, υπάρχει μια προϋπόθεση για όλα αυτά: «η Ρωσική κοινωνία, έχοντας ζήσει για τόσο πολύ καιρό σε βάρος της αγροτικής κοινότητας, της οφείλει τους αρχικούς πόρους που απαιτούνται για μια τέτοια αλλαγή· δηλαδή, η ακριβής αναστροφή της «πρωταρχικής συσσώρευσης» ορίστηκε τώρα από τον Μαρξ ως προϋπόθεση για την επιτυχή κολεκτιβοποίηση της Ρωσικής αγροτικής γεωργίας. Επίσης, θα ήταν σταδιακή αλλαγή... «[κατά την οποία] το πρώτο βήμα θα ήταν να τεθεί η κοινότητα υπό κανονικές συνθήκες [δηλ. σε ένα μη-εκμεταλλευτικό πλαίσιο] πάνω στη σημερινή της βάση».

Εν κατακλείδι, για τον Μαρξ, μια έγκαιρη νίκη της επανάστασης θα μπορούσε να μετατρέψει τη Ρωσική κοινότητα σε ένα σημαντικό «όχημα κοινωνικής αναγέννησης». Ένα «άμεσο σημείο εκκίνησης του συστήματος για το οποίο η σύγχρονη κοινωνία αγωνίζεται» και ένα πλαίσιο βάσης για τη «συνεταιριστική εργασία μεγάλης κλίμακας» και τη χρήση «σύγχρονων μηχανημάτων». Επιπλέον, αυτό μπορεί να καταστήσει ορισμένες κυρίως αγροτικές χώρες «ανώτερες με αυτή την έννοια από τις κοινωνίες όπου κυβερνάει ο καπιταλισμός». Αυτός είναι, πράγματι, ο

λόγος που «το δυτικό προηγούμενο θα αποδειχθεί εδώ ένα τίποτα». Ακόμα περισσότερο, «το ζήτημα δεν είναι ενός προβλήματος που πρέπει να λυθεί, αλλά απλά ενός εχθρού που πρέπει να νικηθεί... για να σώσει κάποιος τη Ρωσική κοινότητα, χρειάζεται μια Ρωσική επανάσταση». Σημειώστε την έκφραση *Ρωσική επανάσταση*, που επαναλαμβάνεται δύο φορές μέσα στο κείμενο. Τέλος, για να τα καταλάβει όλα αυτά, «κάποιος πρέπει να κατέβει από την καθαρή θεωρία στη Ρωσική πραγματικότητα» και να μην φοβάται τη λέξη «αρχαϊκό», γιατί «το νέο σύστημα στο οποίο τείνει η σύγχρονη κοινωνία θα είναι μια αναβίωση, σε ανώτερη μορφή, μιας αρχαϊκού τύπου κοινωνίας».

Το ζήτημα της αγροτικής κοινότητας χρησιμοποιήθηκε, ακόμα, από τον Μαρξ ως ένας σημαντικός τρόπος προσέγγισης μιας σειράς θεμελιωδών προβλημάτων, νέων για τη γενιά του, τα οποία, όμως, σήμερα θα αναγνωρίζονταν εύκολα ως εκείνα των «αναπτυσσόμενων κοινωνιών», είτε πρόκειται για «εκσυγχρονισμό», «εξάρτηση» ή η «συνδυασμένη και άνιση» εξάπλωση του παγκόσμιου καπιταλισμού και της ειδικής «περιφερειακής» έκφρασής του. Υπήρχαν αρκετά τέτοια στοιχεία στη νέα διαδρομή του Μαρξ για θέματα μελέτης και προκαταρκτικά συμπεράσματα, κανένα από τα οποία δεν αναλύθηκε πλήρως. Στο επίκεντρο βρίσκεται η πρόσφατη θεωρία της «άνισης ανάπτυξης», που ερμηνεύεται όχι ποσοτικά (δηλ. ότι «ορισμένες κοινωνίες κινούνται ταχύτερα από άλλες»), αλλά ως παγκόσμια αλληλεξάρτηση των κοινωνικών μετασχηματισμών. Οι «Χρονολογικές Σημειώσεις», δηλ. η εκτενής περίληψη που έγραψε ο Μαρξ στα 1880-2, έχουν άμεση σχέση εδώ. Όπως σωστά παρατήρησε σε ένα ενδιαφέρον άρθρο του ο Μ. Πόρσνεφ (ο οποίος την αναφέρει σαν την «περίοδο των τελευταίων 9-12 ετών της ζωής του Μαρξ»), δείχνει ότι η προσοχή του Μαρξ στρέφεται στο «πρόβλημα της ιστορικής αλληλεξάρτησης των ανθρώπων και των χωρών στη διαφορετική περίοδο της παγκόσμιας ιστορίας, δηλαδή τη συγχρονική ενότητα της ιστορίας» (και κάποιος θα πρέπει να προσθέσει τη διχρονική δια-κοινωνική ενότητα)³⁰. Ο Μαρξ έρχεται τώρα να εικάσει, ακόμα, ότι στο μέλλον θα υπάρχει ένα πλήθος δρόμων κοινωνικού μετασχηματισμού, μέσα στο παγκόσμιο πλαίσιο των αμοιβαίων και δια-

³⁰ Marks - Istorik, *ό.π.*, σ. 431.

φοροποιημένων επιδράσεων. (Ήδη στο *Grundrisse* το είχε αποδεχτεί ξεκάθαρα για το προ-καπιταλιστικό παρελθόν.) Πράγματι, γι' αυτό και η γενικευμένη εφαρμογή της ανάλυσης της «πρωταρχικής συσσώρευσης» στον Πρώτο Τόμο του *Κεφαλαίου* απορρίφθηκε τόσο ρητά ως το 1877. Όπως τεκμηριώνει και υποστηρίζει ο Ουάντα, αυτό σήμαινε, επίσης, ότι ο Μαρξ είχε αρχίσει να «αντιλαμβάνεται τη μοναδική δομή του υπανάπτυκτου καπιταλισμού»³¹ – ίσως θα ήταν καλύτερα να πούμε «δομές». Η ιδέα της «εξαρτημένης ανάπτυξης» δεν υπάρχει ακόμα, αλλά έχουν μπει τα θεμέλιά της. Για να το συνοψίσουμε απερίφραστα, για τον Μαρξ, η Αγγλία που γνώριζε εκείνος ότι «είναι πιο ανεπτυγμένη βιομηχανικά», πραγματικά, δεν θα μπορούσε πλέον «να δείξει στη λιγότερο ανεπτυγμένη» Ρωσία «την εικόνα του δικού της μέλλοντος». Από ειρωνεία της ιστορίας, έναν αιώνα αργότερα, προσπαθούμε ακόμη να απορρίψουμε τον αντίθετο ισχυρισμό του μονοπωλίου της Ρωσίας μετά το 1917 για την επαναστατική φαντασία, την εικασία ότι είναι η Ρωσία εκείνη που θα δείξει σε όλες τις Αγγλίες της εποχής μας την εικόνα του δικού τους σοσιαλιστικού μέλλοντος.

Οι δογματικοί μαρξιστές αναγνώρισαν αναμφισβήτητα τη νέα στροφή της σκέψης του Μαρξ κατά τον δικό τους τρόπο. Η Ομάδα Απελευθέρωσης της Εργασίας δεν δημοσίευσε ποτέ την «Επιστολή προς την Συντακτική Επιτροπή του *Otechestvennyye Zapiski*», παρά τις υποσχέσεις τους στον Ένγκελς, ο οποίος τους την έδωσε για να τη δημοσιεύσουν. Δεν δημοσίευσαν ούτε την «Επιστολή προς τη Ζάσουλιτς», που γράφτηκε μετά από σαφές αίτημα να γίνουν γνωστές οι απόψεις του Μαρξ. (Το πρώτο από αυτά δημοσιεύθηκε αρχικά το 1887 από τον *Αγγελιοφόρο της Λαϊκής Θέλησης*· το δεύτερο μόνο στα 1924). Πολλά ψυχολογίστικα σκουπίδια γράφτηκαν στη Ρωσία και τη Δύση για το πώς και το γιατί αυτά τα γραπτά ξεχάστηκαν από τον Πλεχάνοφ, την Ζάσουλιτς, τον Αξελρόντ κλπ. και περί της «ανάγκης να το εξηγήσουν εξειδικευμένοι ψυχολόγοι»³². Πιθανότατα, το ζήτημα ήταν απλούστερο και

³¹ Βλ. Haruki Wada, «Marx and Revolutionary Russia», που περιλαμβάνεται στο συλλογικό *Late Marx and the Russian Road, Marx and 'the peripheries of capitalism'*, σ. 63.

³² Βλ. *Late Marx and the Russian Road, Marx and 'the peripheries of capitalism'*, σ.129. Το πόσο πολύ όλα αυτά εξακολουθούν να «πονάνε» μπορεί να διευκρινιστεί καλύτερα από μια σύντομη παρένθεση της P. Konyushaya, *Karl Marx i revolyutsionnaya rossiya*, Μόσχα,

πιο χοντροκομμένο. Ήδη στη γενιά του Μαρξ υπήρχαν μαρξιστές που γνώριζαν καλύτερα από τον Μαρξ τι είναι ο μαρξισμός και ήταν έτοιμοι να τον λογοκρίνουν λάθρα, για το καλό του.

Την πιο προφανή αποτίμηση για την πρωτοτυπία του Μαρξ και τις νέες του απόψεις έδωσε μια γενιά αργότερα ένας από τους πιο εμβριθείς Ρώσους μαρξιστές της εποχής του, ο Ριαζάνοφ, πρώτος διευθυντής του Ινστιτούτου Μαρξ-Ένγκελς στη Μόσχα, που δημοσίευσε πρώτος το 1924 τα τέσσερα σχέδια της «Επιστολής προς την Ζάσουλιτς» (που ανακάλυψε ο ίδιος το 1911). Κατά τη γνώμη του, τα τέσσερα σχέδια που συντάχθηκαν σε λιγότερο από δύο εβδομάδες εντατικών διανοητικών και πολιτικών μελετών υποδήλωναν τη εξασθένιση των ικανοτήτων του Μαρξ³³. Εκτός από αυτόν τον υπαινιγμό, πρόσθεσε, αναφέροντας τον Έντουαρντ Μπερνστάιν, και μια επιπλέον εξήγηση για τη λαϊκίστικη απόκλιση του Μαρξ: «Ο Μαρξ και ο Ένγκελς περιόρισαν την έκφραση του σκεπτικισμού τους για να μην αποθαρρύνουν πάρα πολύ τους Ρώσους επαναστάτες»³⁴. Ο φτωχός γερο-Μαρξ ολοκάθαρα ξεμωράθηκε στα 63 του, ή αλλιώς έλεγε ψεματάκια για λόγους ευγένειας και σκοπιμότητας, αφού παρέκκλινε από τον «σωστό και τίμιο» μαρξισμό των επιγόνων του. (Μια διασκεδαστική ομοιότητα – κατά τη διάρκεια και μετά την Επανάσταση του 1905-7, ο Λένιν κατηγορήθηκε ότι κλίνει προς τον λαϊκισμό από μερικούς μαρξιστές αντιπάλους και συνεργάτες του³⁵. Φαίνεται ότι αυτοί οι δύο είχαν μια «απόκλιση» από κοινού).

1975, όπου μετά από ένα ποταμό ύβρεων εναντίον της πληθώρας των «παραχαρακτών του Μαρξ», δηλαδή όλους όσοι τον συζήτησαν έξω από τη Ρωσία, μας λέει ότι ο Πλεχάνοφ βασίζει το επιχειρημά του στη θέση που διατύπωσε ο Μαρξ στην επιστολή του προς το *Otechestvennye Zapiski* (σελ. 357). Ξεχνά να μας ενημερώσει πότε, πού και πώς.

³³ Νταβίντ Ριαζάνοφ, βλ. *Late Marx and the Russian Road, Marx and 'the peripheries of capitalism'*, δεύτερο μέρος. Για τα σύγχρονα Δυτικά αντίστοιχα αυτής της άποψης βλ. Μαρξ και Ένγκελς, *Η Ρωσική Απειλή για την Ευρώπη, ό.π.*, σελ. 266, και στα αριστερά, J. Elster στο *K. Marx, Verker i Utlag*, Oslo, 1970, σελ. 46.

³⁴ Βλ. *Late Marx and the Russian Road, Marx and 'the peripheries of capitalism'*, σ. 130.

³⁵ Ο Πλεχάνοφ στην ομιλία του στο τέταρτο συνέδριο του Ρωσικού Σοσιαλδημοκρατικού Εργατικού Κόμματος το 1906 το δήλωσε ρητά. Από την άλλη πλευρά, το 1905 έγιναν επίσης και οι εκκλήσεις των Μπολσεβίκων του Σαράτοφ και του Νικοντίμ (Α. Σεστάκοφ, επικεφαλής του αγροτικού τμήματος της επιτροπής των Μπολσεβίκων της Μόσχας) κατά του νέου αγροτικού προγράμματος του Λένιν, που το αντιμετώπισαν ως «συνθηκολόγηση» με τον λαϊκίστικο μικροαστισμό.

Ριζοσπαστική οπισθοδρόμηση και συντηρητικοί επαναστάτες

Θα πρέπει να επισημανθούν άλλα τρία συναφή θέματα: η φύση της Ρωσικής εμπειρίας, η στάση του Μαρξ στα επαναστατικά κινήματα και η θέση του Ένγκελς ως του πιο σημαντικού ερμηνευτή του Μαρξ. Πρώτον, ενώ η εμπειρία της Ινδίας ή της Κίνας για τους Ευρωπαίους της γενιάς του Μαρξ ήταν μακρινή, αφηρημένη και συχνά παρεξηγημένη, η Ρωσία ήταν πλησιέστερη, όχι μόνο γεωγραφικά αλλά και με τη βασική έννοια της ανθρώπινης επαφής, της πιθανής γνώσης της γλώσσας και της διαθεσιμότητας στοιχείων και ανάλυσης, που παρέχονταν από τους ίδιους τους ντόπιους. Ωστόσο, δεν ήταν μόνο η διαφορά στον όγκο των πληροφοριών. Η Ρωσία εκείνης της εποχής χαρακτηριζόταν από πολιτική ανεξαρτησία και αυξανόμενη διεθνή αδυναμία, τοποθετημένη στις περιφέρειες της καπιταλιστικής ανάπτυξης, σε μεγάλο βαθμό αγροτική αλλά με ραγδαία αναπτυσσόμενη βιομηχανία (που ανήκε κυρίως σε αλλοδαπούς και το στέμμα) και με ένα εξαιρετικά παρεμβατικό κράτος. Στην εννοιολογική γλώσσα της δικής μας γενιάς, η Ρωσία ήταν, ή γινόταν γρήγορα, μια «αναπτυσσόμενη κοινωνία» – ένα νέο είδος κοινωνικού φαινομένου. Είναι δύσκολο να αναγνωρίσεις τους νεοφερμένους, αλλά η εννοιολογική «διαίσθηση» του Μαρξ ήταν πολύ καλή για να χάσει εξ ολοκλήρου αυτό το πρώτο περίγραμμα ενός νέου σχήματος. Δεν ήταν τυχαίο ότι από τη Ρωσία και από τους Ρώσους έμαθε ο Μαρξ νέα πράγματα για την παγκόσμια «ανισότητα», για τους αγρότες και για την επανάσταση, ιδέες που θα ίσχυαν και τον επόμενο αιώνα. Οι τρεις πηγές της αναλυτικής σκέψης του Μαρξ που πρότεινε ο Ένγκελς – η γερμανική φιλοσοφία, ο γαλλικός σοσιαλισμός και η βρετανική πολιτική οικονομία – πρέπει στην πραγματικότητα να συμπληρωθούν με μία τέταρτη, αυτή του ρωσικού επαναστατικού λαϊκισμού. Όλα αυτά είναι ευκολότερο να τα αντιληφθεί κανείς όταν τα κοιτάζει από τα τέλη του εικοστού αιώνα, αλλά η εκτενής πλύση εγκεφάλου με την ερμηνεία που ξεκίνησε από τη δεύτερη Διεθνή εξακολουθεί να είναι αρκετά ισχυρή ώστε να την μετατρέπει σε «τυφλό σημείο».

Για να προχωρήσουμε κάπως περισσότερο με αυτή τη γραμμή επιχειρηματολογίας προκειμένου να την υποβάλλουμε σε εξέταση, η άλλη σημαντική παρέκκλιση του Μαρξ από την εξελικτική αντίληψη, η οποία

προϋπέθετε μια αναπόφευκτη πορεία της ιστορίας προς τον καπιταλιστικό συγκεντρωτισμό, και χρησιμοποιούσε τον δείκτη της παγκόσμιας οικονομικής «προόδου» στην πολιτική κρίση, σχετιζόταν, επίσης, με μια άμεση εμπειρία του αγώνα στις στενές «περιφέρειες» του καπιταλισμού *sensu strictu*. Η εξέγερση των Φένιαν στην Ιρλανδία έκανε τον Μαρξ να γράψει στον Ένγκελς το 1868, «Πίστευα ότι ο διαχωρισμός της Ιρλανδίας από την Αγγλία θα ήταν αδύνατος. Τώρα τον θεωρώ αναπόφευκτο» (οι πλάγιοι χαρακτήρες είναι επιπρόσθετοι)³⁶. Ως ηγέτης της Διεθνούς είχε, επίσης, λάβει δημόσια θέση για αυτό το θέμα. Το 1867, ο Μαρξ όρισε την ανεξαρτησία της Ιρλανδίας και τη θέσπιση προστατευτικών δασμών κατά της Αγγλίας, μαζί με την αγροτική επανάσταση, ως τις μεγαλύτερες ανάγκες της χώρας. Όχι μόνο το συμπέρασμα, αλλά και ο τρόπος που υποστήριξε το επιχείρημά του, αποτελούσαν σημαντικά βήματα απομάκρυνσης από τις ιδέες του 19ου αιώνα για την πρόοδο, και προς την κατανόηση αυτού που η δική μας γενιά θα αποκαλούσε «εξαρτημένη ανάπτυξη» και τις παγίδες της. Τον ίδιο χρόνο, ο Μαρξ μίλησε, επίσης, για τον τρόπο που το βρετανικό κράτος και η οικονομία περιόριζε την ιρλανδική βιομηχανία και καθυστέρουσε τη γεωργία. Ως το 1870, ο Μαρξ έφτασε να λέει ότι, «Το αποφασιστικό πλήγμα ενάντια στις κυρίαρχες τάξεις στην Αγγλία (και αυτό το πλήγμα είναι καθοριστικό για το εργατικό κίνημα σε όλο τον κόσμο) δεν πρόκειται να δοθεί στην Αγγλία παρά μόνο στην Ιρλανδία»³⁷. Με πλήρη επίγνωση του τι μπορεί να σημαίνει μια τέτοια στάση στο κέντρο του μητροπολιτικού εθνικισμού, κάλεσε τους βρετανούς εργάτες να υποστηρίξουν τον Ιρλανδικό αγώνα ανεξαρτησίας. Η ωραία φράση που επινόησε ο Ένγκελς στις ημέρες της επαναστατικής τους νιότης, ότι «οι άνθρωποι που καταπιέζουν άλλους ανθρώπους δεν μπορούν οι ίδιοι να είναι ελεύθεροι»³⁸, επέστρεψε, αυτή τη φορά με μία σαφώς «Τριτοκοσμική» νότα.

³⁶ Επιστολές της 2ας και 30ης Νοεμβρίου 1876, Rubel and Monale, *ό.π.*, σελ. 229-31.

³⁷ Στο ίδιο, σελ. 254. Για περαιτέρω ανάλυση βλ. το έγγραφο του Κ. Mohri στο *Monthly Review*, 1979, τ. 30, ν. 11.

³⁸ Από την ομιλία του 1847 για την ανεξαρτησία της Πολωνίας, Μαρξ και Ένγκελς, *Sochineniya* (Γραπτά), *ό.π.*, τ. 4, σελ. 273.

Δεύτερον, ο Μαρξ υποστήριξε τις πολιτικές του προτιμήσεις ξεκάθαρα. Εξέφρασε τη συμπάθειά του για τους μαχητές και τους επαναστάτες, κι ας ήταν τα «φιλά γράμματα» των πεποιθήσεών τους αυτά που ήταν, και ήταν εναντίον των δογματικών μαρξιστών, ειδικά όταν σε θεωρητική βάση ασκούσαν κριτική στον επαναστατικό αγώνα. Αυτό ήταν ξεκάθαρο όταν έγραψε για την «έφοδο στον ουρανό» των κομμουνάριων του Παρισιού το 1871. Στην *Κριτική του Προγράμματος της Γκότα* (1875) περιφρονούσε τους σοσιαλιστές που «κρατούν τους εαυτούς τους εντός των ορίων του λογικά πιθανού και του επιτρεπτού από την αστυνομία»³⁹. Τα μέλη της Λαϊκής Θέλησης που δικάζονταν σε ισόβια ήταν για αυτόν όχι μόνο σωστοί στα βασικά στοιχεία της πολιτικής τους στάσης αλλά «απλοί, αντικειμενικοί, ηρωικοί». Δεν ήταν «τυραννοκτόνοι ως “θεωρία” και “πανάκεια”, αλλά ένα μάθημα για την Ευρώπη με έναν “ειδικά” ρωσικό, ιστορικά αναπόφευκτο τρόπο δράσης· εναντίον του οποίου κάθε ηθικολογία από ασφαλή απόσταση ήταν προσβλητική»⁴⁰. Αντίθετα, είχε στραφεί εναντίον των επικριτών τους στην ομάδα Μαύρη Αναδιανομή του Πλεχάνοφ στη Γενεύη⁴¹.

Πολλοί εκλεπτυσμένοι μαρξολόγοι συνήθιζαν να χλευάζουν αυτές τις εκφράσεις του Μαρξ ή να τις ερμηνεύουν πατροναριστικά ως «επι-

³⁹ Στο ίδιο, τ. 19, σ. 28.

⁴⁰ Η παραπομπή προέρχεται από την επιστολή του Μαρξ της 21ης Μαρτίου 1881 στην κόρη του, στο ίδιο, τ. 35, σελ. 145-8.

⁴¹ Για την έντονη κριτική του Μαρξ σχετικά με τα «βαρετά δόγματα» της Μαύρης Αναδιάρθρωσης, βλ. την επιστολή του προς τον Σορτζ της 5ης Οκτωβρίου 1880, στο ίδιο, τ. 34, σελ. 380. Ο τρόπος με τον οποίο ο Μαρξ (και στα 1880, και ο Ένγκελς) εκφράζουν τη στάση τους απέναντι στη Λαϊκή Θέληση προς τις άλλες επαφές τους είναι ενδιαφέρων. Στο ίδιο γράμμα του Μαρξ, που μίλησε με θαυμασμό για τις ανθρώπινες ιδιότητες των μελών της Λαϊκής Θέλησης (11 Απριλίου 1881), χαρακτήρισε τον Κάουτσκι ως «μετριότητα, όχι πολύ ικανό, σίγουρο για τον εαυτό του, “ξερόλα”... ομολογουμένως εργάζεται σκληρά, ξοδεύει πολύ χρόνο σε στατιστικές χωρίς να σημειώνει πρόοδο, φυσικά ανήκει στη φάρα των “φιλισταίων”, ενώ, από τη άλλη πλευρά, χωρίς αμφιβολία, είναι ένας αξιοπρεπής σύντροφος». Στις 23 Απριλίου 1885, ο Ένγκελς απάντησε στο αίτημα της Βέρα Ζασούλιτς να εκφράσει τις απόψεις του για το βιβλίο του Πλεχάνοφ που δηλώνει τη μαρξιστική του πίστη εναντίον των Ρώσων λαϊκιστών (*Nashi raznoglasiya*), αρνούμενος να κάνει κριτική: «Οι φίλοι μου της Λαϊκής Θέλησης, δεν μου είπαν για αυτά τα θέματα» και μετά προχώρησε στην υπεράσπιση της πίστης της Λαϊκής Θέλησης για τις πιθανότητες μιας άμεσης ρωσικής επανάστασης.

ρεασμένες μάλλον από... συναισθηματικά κίνητρα»⁴² (το αντίθετο, αναμφισβήτητα, του “αναλυτικές”, “επιστημονικές” ή “λογικές”). Αλλά η αντίληψη της πολιτικής δράσης, ιδιαίτερα του αγώνα για ένα σοσιαλιστικό μετασχηματισμό της ανθρωπότητας, ως άσκηση λογικής ή μονάχα ως πρόγραμμα κατασκευής εργοστασίων, είναι τελείως εσφαλμένη, όπως γνώριζε καλά ο Μαρξ. Επίσης, μοιραζόταν με τους Ρώσους επαναστάτες την πίστη στην εξαγνιστική δύναμη της επαναστατικής δράσης, η οποία μεταμορφώνει την ίδια τη φύση εκείνων που εμπλέκονται σε αυτή –την «εκπαίδευση των εκπαιδευτών»⁴³. Το ενδιαφέρον των Ρώσων επαναστατών λαϊκιστών για τα ηθικά ζητήματα βρήκαν έτοιμη ανταπόκριση από αυτόν. Πέρα από τα ηθικά συναισθήματα (και αυτά υπήρχαν εκεί και εκφράστηκαν ευθέως), η επαναστατική ηθική ήταν συχνά τόσο σημαντική όσο και η ιστοριογραφία στην πολιτική κρίση του Μαρξ. Το ίδιο ήταν και η αποστροφή του Μαρξ για εκείνους, για τους οποίους το νόημα της μαρξιστικής ανάλυσης ήταν η λατρεία ή η επεξεργασία ακαταμάχητων νόμων της ιστορίας, που τους χρησιμοποιούν ως ελεύθερο για να μην κάνουν τίποτα.

Τέλος, και ιδιαίτερα μετά το θάνατο του Μαρξ, η διαφορά έμφασης μεταξύ Μαρξ και Ένγκελς προμήνυε μια δυαρχία που ήταν ολοένα και πιο εμφανής μέσα στο μαρξιστικό κίνημα μετά τον Ένγκελς. Πρέπει να ληφθεί υπόψη εδώ η επισήμανση του Χομπσμπάουμ ενάντια στη «σύγχρονη τάση αντιπαραβολής του Μαρξ και του Ένγκελς, γενικά προς μειονέκτημα του τελευταίου», αλλά και η αιτιολογία του: «οι δύο άντρες δεν ήταν Σιαμαίοι δίδυμοι»⁴⁴. Οι δυο τους ήταν σύντροφοι, σύμμαχοι και φίλοι, ενώ η αφοσίωση του Ένγκελς στον Μαρξ και την κληρονομιά του έγινε δίκαια διάσημη. Σε πολλά ζητήματα, ήταν ο Ένγκελς που έδειξε τον δρόμο και, πράγματι, συχνά δίδαξε τον Μαρξ, ειδικά όσον

---

⁴² W. Weitraub, «Ο Μαρξ και οι Ρώσοι επαναστάτες», *Cambridge Journal*, 1949, τ. 3, σ. 501.

⁴³ Η Τρίτη Θέση του Φόιερμπαχ, Μαρξ και Ένγκελς, *Διαλεκτά Έργα*, τ. 1, σ. 13.

⁴⁴ Μαρξ, Προ-καπιταλιστικοί Οικονομικοί Σχηματισμοί, *ό.π.* (Εισαγωγή), σ. 53. Για μια ενδιαφέρουσα ανάλυση των φιλοσοφικών διαφορών μεταξύ του Μαρξ και των άμεσων ερμηνευτών του, Ένγκελς, Κάουτσκι, Πλεχάνοφ και Μπερνστάιν κ.λπ., βλ. Α. Κολέτι, την εισαγωγή στο Κ. Μαρξ, *Πρώιμα Γραπτά*, Harmondsworth, 1975, σελ. 14. Βλ. Επίσης Α. Κολακόφσκι, *Κύρια ρεύματα του Μαρξισμού*, Οξφόρδη, 1981, τομ. 1.

αφορά πολιτικά και στρατιωτικά ζητήματα. Όλα αυτά, ωστόσο, δεν είναι υπό συζήτηση. Στις απόψεις του, ο Ένγκελς ήταν λιγότερο διατεθειμένος να κινηθεί στις νέες κατευθύνσεις που εξερευνούσε ο Μαρξ την τελευταία δεκαετία της ζωής του. Παρά τις προειδοποιήσεις του Ένγκελς εναντίον της αντιμετώπισης του μαρξισμού ως μιας μορφής οικονομικού ντετερμινισμού, ήταν πολύ περισσότερο από ό,τι ο Μαρξ ένας άνθρωπος της γενιάς του με τις εξελικτικές, «νατουραλιστικές» και «θετικές» πεποιθήσεις της. Το ίδιο ισχύει ακόμα περισσότερο για τον Κάουτσκι ως μεταγενέστερου κύριου ερμηνευτή του Μαρξ και για την επικρατούσα ρωσική ερμηνεία του Μαρξ από τον Πλεχάνοφ.

Όταν εργάζονταν ακόμα δίπλα-δίπλα, ο Μαρξ και ο Ένγκελς ένωσαν το ίδιο για το παρελθόν· η μεσαιωνική αγροτική κοινότητα στη γερμανική εκδοχή της ήταν και για τους δύο «ο μόνος πυρήνας λαϊκής ελευθερίας και ζωής»⁴⁵ της εποχής εκείνης. Συμφωνούσαν για τις καταστροφικές επιρροές του καπιταλισμού στην αγροτική κοινότητα και ότι μόνο η επανάσταση θα μπορούσε να τη σώσει στη Ρωσία. Και οι δύο θεωρούσαν ότι άξιζε να σωθεί – να ενσωματωθεί και να μετασχηματιστεί σε μια νέα σοσιαλιστική εποχή. Αλλά για τον Ένγκελς, το μέλλον της ρωσικής κοινότητας υπόκειται αναπόφευκτα στην προλεταριακή επανάσταση στη Δύση, η ίδια μέρος της ακαταμάχητης πορείας της «προόδου». Η βασική τάξη των πραγμάτων δεν μπορούσε να αλλάξει. Ο Μαρξ απομακρυνόταν από τέτοιες απόψεις (αν και πόσο μακριά είχε μετακινηθεί μέχρι το 1882 θα είναι για πάντα θέμα συζήτησης). Επίσης, ενώ ο Ένγκελς υποκλινόταν στην ανώτερη γνώση του Μαρξ για την «Ανατολή» και τις ιδιαιτερότητές της, η ίδια η ετερογένεια της δομής και η παγκόσμια κινητικότητα ήταν για τον Ένγκελς πολύ μικρότερο πρόβλημα, λιγότερο ενοχλητικό και δεν πυροδοτούσε ιδιαίτερη νέα ανάλυση.

Ο καλύτερος τρόπος για να εξετάσουμε τις διαφορές μεταξύ των δύο ανδρών θα ήταν να μελετήσουμε τα γραπτά του Ένγκελς μετά το θάνατο του Μαρξ. Στα μέσα του 1884, μέσα σε δύο μήνες, έγραψε το πολύ σημαντικό έργο του *Η Καταγωγή της Οικογένειας, της Ιδιωτικής Ιδιοκτησίας*

⁴⁵ Marks i Engels, *ό.π.*, σελ. 272 (το απόσπασμα που υιοθετήθηκε από τον Μάουερ). Για τις απόψεις του Ένγκελς βλέπε το άρθρο του «Marka», που γράφτηκε το 1882, Μαρξ και Ένγκελς, *Sochineniya* (Γραπτά), *ό.π.*, τ. 19, σελ. 335-7.

και του Κράτους, «εκπληρώνοντας το κληροδότημα του Μαρξ» και χρησιμοποιώντας την περίληψή του για τη μελέτη του Μόργκαν. Το βιβλίο ήταν εξαιρετικό στην ανάλυσή του για τις «αρχαϊκές» κοινωνικές δομές, αλλά στα άλλα του μέρη, προσέφερε απλώς μια κανονική επιτομή του εξελικτισμού με ένα διαλεκτικό «αίσιο τέλος» ως κατάληξη. Μέσα σε αυτό, και υποκινούμενα από τον ολοένα ευρύτερο «καταμερισμό της εργασίας», βρίσκονται ιστορικά στάδια, που ακολουθούν το ένα το άλλο με την ακρίβεια, την επανάληψη και την αναπόφευκτη λειτουργία του ρολογιού, γιατί «ό,τι ισχύει για τη φύση ισχύει και για την κοινωνία»⁴⁶. Όλα εξελίσσονται μονογραμμικά από την «νηπιακή ηλικία της ανθρωπίνης φυλής» στην «ανώτατη μορφή του κράτους, τη δημοκρατική πολιτεία, μέσα στην οποία μόνο μένει να διεξαχθεί ο αποφασιστικός αγώνας μεταξύ προλεταριάτου και αστικής τάξης». Τότε έρχεται ο σοσιαλισμός, η «αναγέννηση σε μια ανώτερη μορφή της ελευθερίας και της αδελφότητας των αρχαίων φυλών»⁴⁷. Από τα μέσα του 1884, ούτε και αυτός ο Ανατολικός Δεσποτισμός δεν φαινόταν ουσιώδης για την ιστοριογραφία, και ακόμα και ο όρος εξαφανίστηκε από το δημοσιευμένο έργο του Ένγκελς. Στο Αντι-Ντίρινγκ (1877), που γράφτηκε κάτω από την ισχυρή παρουσία του Μαρξ ακόμα, ο Ανατολικός Δεσποτισμός εξαπλώνεται «από την Ινδία μέχρι τη Ρωσία»⁴⁸. Ποτέ δεν αναφέρεται στην *Καταγωγή της Οικογένειας, της Ιδιωτικής Ιδιοκτησίας και του Κράτους*. Στην γνωστή αλληλογραφία του Ένγκελς, η έννοια εμφανίζεται για τελευταία φορά τον Φεβρουάριο του 1884. Έκτοτε και μέχρι τον θάνατο του Ένγκελς το 1895, δεν αναφέρθηκε ούτε μία φορά στο σύνολο των σχεδόν 3.000 σελίδων των γραπτών και επιστολών του⁴⁹. Επιστρέφουμε

⁴⁶ Βλ. *Late Marx and the Russian Road, Marx and 'the peripheries of capitalism'*, σ. 108

⁴⁷ Στο ίδιο, σ. 334 (παράθεση από τον Μόργκαν).

⁴⁸ Φ. Ένγκελς, *Αντι-Ντίρινγκ*, Λονδίνο 1943, σ. 203.

⁴⁹ Μαρξ και Ένγκελς, *Sochineniya* (Γραπτά), ό.π., τ. 21-2 (δημοσιεύσεις) και 36-9 (αλληλογραφία). Οφείλουμε εδώ ευχαριστίες στον καθηγητή Μ. Mchedlon του Ινστιτούτου Μαρξ-Ένγκελς-Λένιν στη Μόσχα για την επαλήθευση του σημείου αυτού. Έχει επισημάνει ότι, από την άλλη πλευρά, ο Ένγκελς δεν αφαίρεσε τον όρο αυτό από τις νέες εκδόσεις του Αντι-Ντίρινγκ το 1886 και το 1894, ένα σημαντικό σημείο ανοικτό, ωστόσο, σε ποικίλες ερμηνείες.

Η εξήγηση που πρόσφερε ο Χομπσμπάουμ (Μαρξ, Προ-καπιταλιστικοί Οικονομικοί

πίσω στη *Γερμανική Ιδεολογία* του 1846. Στην εποχή του, ήταν μια συνταρακτική τομή σημαντικής διαφώτισης και μια εννοιολογική βάση για το *Κομμουνιστικό Μανιφέστο* (1848) με την τεράστια και διαρκή επιρροή του. Τώρα ήταν ένα βήμα προς τα πίσω.

Ο Ένγκελς έγραφε καλά, το ύφος του ξεχώριζε από την ικανότητά του να παρουσιάζει σύνθετα ζητήματα με απλότητα, δύναμη και άψογη συνοχή των επιχειρημάτων. Υπήρχε, όμως, ένα τίμημα γι' αυτή τη σαφήνεια, και η διαφωνία του Ένγκελς με τον Τκατσέφ είναι ένα καλό παράδειγμα.

Ο Πέτρος Τκατσέφ ήταν ένας Ρώσος Ιακωβίνος, ιστορικός υλιστής, του οποίου η ταξική ανάλυση τον έκανε να θεωρεί ύποπτη την εξιδανίκευση των «μαζών» από αρκετούς συντρόφους του – ζητούσε άμεση χρήση βίας από μια αποφασισμένη επαναστατική μειονότητα. Στην επίθεσή του προς το ρωσικό κράτος, σίγουρα, ο Τκατσέφ είχε υπερβάλει για τις υπερταξικές, αδρανοποιημένες, «αυτόνομες» διαστάσεις του τσαρισμού – για αυτόν ήταν ένα «κράτος που κρέμεται στον αέρα, για να το πούμε έτσι, που δεν έχει τίποτα κοινό με την υπάρχουσα κοινωνική τάξη και που έχει τις ρίζες του στο παρελθόν»⁵⁰. Όμως, όπως άρεσε στον Ένγκελς να λέει, «η απόδειξη της πουτίγκας» της πολιτικής θεωρίας είναι «στην κατανάλωσή της». Σχετικά με την πολιτική πρόβλεψη και στρατηγική, ο Τκατσέφ κατέληξε, στην ίδια γραμμή με τις απόψεις του Τσερνισέφσκι, ότι η Ρωσία θα μπορούσε να επωφεληθεί από τα «σχετικά πλεονεκτήματα της οπισθοδρόμησης» και έτσι να κάνει ευκολότερα την «κοινωνική επανάσταση» από τη Δυτική Ευρώπη. Επίσης, κατά την άποψή του, η δυναμική αυτή θα μπορούσε να χαθεί αν δεν γινόταν εγκαίρως. Είχε προτείνει, με θράσος για το 1874, πως υπήρχε μια πιθανότητα ότι η Ρωσία θα μπορούσε να προχωρήσει σε μια επαναστατική πορεία προς τον σοσιαλισμό, νωρίτερα ακόμη και από τις

Σχηματισμοί, *ό.π.*, σ. 51) και μερικοί σοβιετικοί μελετητές ότι το «Ασιατικό Μοντέλο» απλώς υποκαταστάθηκε σε αυτό το στάδιο από την ευρύτερη έννοια του Αρχαϊκού Σχηματισμού δεν είναι επαρκής, δηλ. δεν εξηγεί την σχέση μεταξύ της εξαφάνισης της έννοιας του Ανατολικού Δεσποτισμού από το έργο του Ένγκελς και την ημερομηνία του θανάτου του Μαρξ.

⁵⁰ Αναφέρεται από τους Μαρξ-Ένγκελς, *Διαλεκτά Έργα, ό.π.*, τ. 2, σ. 388. Για βιογραφικές λεπτομέρειες, βλ. παρακάτω, σελ. 177.

ΗΠΑ ή τη Μεγάλη Βρετανία. Ένα τέτοιο «άλμα» πάνω από ένα «στάδιο» θα απαιτούσε την κατάκτηση και τη μαζική χρήση της κεντρικής κρατικής εξουσίας. Ο Τκατσέφ είχε, επίσης, συμπεράνει ότι για να πραγματοποιήσουν τους στόχους της κοινωνικής ανασυγκρότησης, ενώ αντιμετώπιζαν εχθρούς και μια ακόμα αναξιόπιστη πλειοψηφία του πληθυσμού, οι επαναστάτες θα έπρεπε / όφειλαν να συνεχίσουν για κάποιο χρονικό διάστημα να κυβερνούν «από πάνω» – μια δικτατορία του επαναστατικού κόμματος. Όλη η ευρωπαϊκή αριστερά ανακουφίστηκε ελαφρώς, επομένως, όταν το 1875 ο Ένγκελς αποφάσισε να εξασκήσει το πνεύμα του στον Τκατσέφ. Τέτοιες «απόψεις άπειρου μαθητή», κατά τις οποίες η Ρωσία μπορεί να κάνει περισσότερα για τον σοσιαλισμό από το να διευκολύνει απλώς την έναρξη της σοσιαλιστικής επανάστασης εκεί όπου πρέπει πραγματικά να ξεκινήσει, δηλαδή στη Δύση, ή ακόμα πιο εξωφρενικά, ένα όραμα για ένα σοσιαλιστικό καθεστώς στη Ρωσία των μουζίκων, μάλιστα πριν από την εκβιομηχανισμένη Δυτική Ευρώπη, ήταν «καθαρές αερολογίες» και απλώς αποδείκνυαν ότι ήταν ο Τκατσέφ που «πετούσε στα σύννεφα» και δεν είχε ακόμα «μάθει την Αλφαβήτα του σοσιαλισμού»⁵¹. Όλα αυτά είναι πολύ αστεία, αλλά με μια αναπάντεχη ανατροπή όταν τα βλέπουμε εκ των υστέρων, δύο γενιές μετά το Νοέμβριο του 1917 στη Ρωσία και μια γενιά μετά τον Οκτώβριο του 1949 στην Κίνα.

Όσον αφορά το ζήτημα της ρωσικής κοινότητας, ο Ένγκελς υπερασπίστηκε πιστά μέχρι τέλους τόσο την άποψη ότι μπορεί να χρησιμεύσει ως μονάδα σοσιαλιστικής μεταμόρφωσης, όσο και την πρόβλεψη ότι για να συμβεί αυτό μια προλεταριακή επανάσταση στη Δύση πρέπει να δείξει «στις καθυστερημένες χώρες... το πώς γίνεται αυτό με το παράδειγμά της»⁵², όπου με «αυτό» εννοούσε την εγκαθίδρυση της μετακαπιταλιστικής κοινωνίας. «Πρέπει να έχουμε κατά νου», πρόσθεσε το 1894, «ότι η μακρόχρονη διάλυση της ρωσικής κοινοτικής περιουσίας έχει [από το 1875] προχωρήσει σημαντικά»⁵³. Ο Πλεχάνοφ ήταν τώρα ο σημαντικότερος οδηγός του Ένγκελς για τη Ρωσία και ο επικεφαλής

⁵¹ Στο ίδιο, σ. 387-8, 390, 395.

⁵² Στο ίδιο, σ. 403-4.

⁵³ Στο ίδιο, σ. 395-412.

της ρωσικής μαρξιστικής οργάνωσης, που είχε εμπλακεί σε μια βίαιη διαμάχη για το μέλλον της αγροτιάς με τους (κυρίως «νόμιμους», δηλαδή ρεφορμιστές) λαϊκιστές εκείνης της εποχής⁵⁴. Συνεπώς, ο Ένγκελς πίστευε ολοένα και περισσότερο ότι η ρωσική αγροτική κοινότητα είναι στα τελευταία της, με τον καπιταλισμό να κάνει ολοένα πιο σαρωτική την παρουσία του. Το μόνο που έμενε σε εκείνους που τους άρεσε λίγο ήταν «να παρηγορηθούμε με την ιδέα ότι όλα αυτά θα εξυτηρητήσουν τελικά την υπόθεση της ανθρώπινης προόδου»⁵⁵. Όσον αφορά την ευρωπαϊκή αγροτιά, είχε ακόμη πιο καυστικά πράγματα να πει, το 1894, αποκαλύπτοντας τη γενική στάση που επικρατούσε στη δεύτερη Διεθνή: «εν συντομία, ο μικρός αγρότης μας, όπως και κάθε άλλη επιβίωση των προηγούμενων τρόπων παραγωγής, είναι απελπιστικά καταδικασμένος... ενόψει των προκαταλήψεων που προέρχονται από την όλη οικονομική τους θέση, την ανατροφή και την απομόνωση... μπορούμε να κερδίσουμε τη μάζα των μικρών αγροτών μόνο αν τους δώσουμε μια υπόσχεση που εμείς οι ίδιοι γνωρίζουμε ότι δεν μπορούμε να τηρήσουμε»⁵⁶ – κάτι που, βέβαια, αποκλειόταν.

Αλλά ο Ένγκελς ήταν και επαναστάτης και το ίδιο ήταν πολλοί από τους πνευματικούς κληρονόμους, δικούς του και του Μαρξ. Ήταν η υποστήριξή τους για επαναστατικές στρατηγικές που όλο και περισσότερο διαφωνούσε με το θεωρητικό δόγμα. Και, ενώ στο επίπεδο της θεωρίας, ο Μαρξ είχε «ενγκελσοποιηθεί» και ο Ένγκελς, ακόμα περισσότερο, «καουτσκοποιηθεί» και «πλεχανοφοποιηθεί» σε ένα ξε-

⁵⁴ Στη δεκαετία του 1890, ο Πλεχάνοφ μετακινήθηκε σε μια κάθετη «αντι-αγροτική» θέση, ως μέρος της αυξανόμενης πολεμικής του κατά των λαϊκιστών. Άσκησε αδιάκοπη πίεση, ανάμειξε κολακεία και γαλιφιά, για να στρατολογήσει το κύρος του Ένγκελς στους καυγάδες εντός της ρωσικής αριστεράς, για τις οποίες βλ. *Perepiska, Marks'a i Engel'sa* (Αλληλογραφία, Μαρξ και Ένγκελς), Μόσχα, 1951, σελ. 324-46. Ο Ένγκελς είχε γενικά απορρίψει τις πιέσεις αυτές και είχε δείξει για αρκετό καιρό σημαντική υποψία για τον Πλεχάνοφ (Walicki, *ό.π.*, σ. 181-3), αλλά παρ' όλα αυτά, χωρίς αμφιβολία, επηρεάστηκε, και ακόμα περισσότερο αφού τα ρωσικά του είχαν «σκοουριάσει» από τα τέλη της δεκαετίας του 1880, και με δική του παραδοχή, είχε σταματήσει να διαβάζει πηγές σε αυτή τη γλώσσα.

⁵⁵ Επιστολή του Ένγκελς του 1892 στον Ντάνιελσον στην *Perepiska* (Αλληλογραφία), *ό.π.*, σελ. 126.

⁵⁶ Μαρξ και Ένγκελς, *Διαλεχτά Έργα, ό.π.*, τ. 3, σ. 460 και 469.

λικτικό καλούπι, με την αλλαγή του αιώνα, εξαπλώνονταν επαναστάσεις από τις καθυστερημένες / αναπτυσσόμενες κοινωνίες: Ρωσία το 1905 και το 1917, Τουρκία το 1906, Ιράν το 1909, Μεξικό το 1910, Κίνα το 1910 και το 1927. Η εξέγερση των αγροτών ήταν το επίκεντρο στις περισσότερες από αυτές. Καμία από αυτές δεν ήταν «αστική επανάσταση» με τη δυτικοευρωπαϊκή έννοια, και κάποιες από αυτές αποδείχθηκαν τελικά σοσιαλιστικές σε ηγεσία και αποτελέσματα. Την ίδια εποχή, καμία σοσιαλιστική επανάσταση δεν έγινε στη Δύση, ούτε και πραγματοποιήθηκε καμία σοσιαλιστική «παγκόσμια επανάσταση». Στην πολιτική ζωή των σοσιαλιστικών κινημάτων του εικοστού αιώνα, υπήρχε επείγουσα ανάγκη να αναθεωρηθούν οι στρατηγικές ή να χρεωκοπήσουν. Ο Λένιν, ο Μάο και ο Χο επέλεξαν το πρώτο. Αυτό σήμαινε να μιλάνε με «διπλή γλώσσα» – μία για τη στρατηγική και την τακτική, κι άλλη για το δόγμα και τα εννοιολογικά υποκατάστατα, και οι «προλεταριακές επαναστάσεις» στην Κίνα ή το Βιετνάμ, που έγιναν από αγρότες και «στελέχη», χωρίς καμία ανάμιξη βιομηχανικών εργατών, είναι ιδιαίτερα δραματικά παραδείγματα.

Η εναλλακτική ήταν η θεωρητική καθαρότητα και η πολιτική καταστροφή. Χρησιμοποιώντας για άλλη μια φορά προσωπικότητες για να καταδείξουμε ένα ευρύτερο ζήτημα, το τέλος της ζωής του Πλεχάνοφ και του Κάουτσκι, του «πατέρα του ρωσικού μαρξισμού» και του πιο εμβριθή μαρξιστή του κόσμου αντίστοιχα, παρέχει μια τραγική μαρτυρία και μια ένδειξη. Ο πρώτος πέθανε το 1918, ένας «εσωτερικός εξόριστος» στο μέσο της επανάστασης – ένας πικραμένος, μπερδεμένος και μοναχικός εχθρός του πειράματος του οποίου ήταν ο πατέρας. Ο δεύτερος πέθανε το 1938, ένας εξόριστος που, έντρομος και χωρίς να καταλαβαίνει, παρακολουθούσε τη διπλή σκιά που απλωνόταν πάνω από την Ευρώπη, του Ναζισμού στη βιομηχανικά προοδευτική και εκλογικά μαζική σοσιαλιστική Γερμανία, και του Σταλινισμού στην πρωτότοκη σοσιαλιστική Ρωσία. Η τρομερή μοίρα του να βρεθεί κάποιος «στον σκουπιδοτενεκέ της ιστορίας» περίμενε την πρώτη γενιά των μαρξιστών θεωρητικών.

Διαβάζοντας τον Μαρξ: θεοί και τεχνίτες

Επιστροφή στον Μαρξ: εκείνο που προσθέτει σημασία στη συζήτηση για το τελευταίο στάδιο της ανάπτυξης της σκέψης του είναι αυτό που μας διδάσκει για την πνευματική του δεξιοτεχνία και για τον ίδιο ως άνθρωπο. Το ίδιο το γεγονός του μετασχηματισμού της σκέψης του Μαρξ, και όχι μόνο η ανάπτυξη της λογικής του, προκαλεί σοκ σε εκείνους για τους οποίους ο Μαρξ είναι θεός. Ήταν θεός ή άνθρωπος; Αντίθετα με τους θεούς και τις θεότητες, το τεστ της ανθρώπινης φύσης έγκειται στο ότι είναι περιορισμένη, ευμετάβλητη και συχνά λανθασμένη. Το ανθρώπινο όραμα αντικατοπτρίζει το φυσικό, κοινωνικό και πνευματικό περιβάλλον. Το ανθρώπινο όραμα αλλάζει με τον καιρό – μαθαίνουμε και ανακαλύπτουμε. Οι άνθρωποι σφάλλουν στην αντίληψη, την κατανόηση και την πρόβλεψη. Το όραμα του Θεού είναι απεριόριστο, αμετάβλητο και αλάθητο – μπορεί μόνο να ξεδιπλώσει αυτό που είναι ήδη μέσα του. Είναι, επίσης, πέρα από την ηθική, διότι δεν υπάρχει κανένας τρόπος να κρίνουμε την ηθική του Θεού – είναι ο λόγος του που είναι ο ηθικός κώδικας. Αυτός είναι ένας λόγος για τον οποίο το ανθρώπινο μυαλό έχει σχεδιάσει τους θεούς ως αντι-μοντέλο της ανθρωπότητας και πάντα λαχταρά την ύπαρξή τους, ως τελική λύση σε έναν οδυνηρά ασταθή κόσμο ατέλειωτης ετερογένειας και έκπληξης. Δεν έχουν αλλάξει και πολλά σε αυτό το ζήτημα από την επιστημονική επανάσταση της εποχής μας.

Όταν αντιμετωπίζεις πραγματικές αυθεντίες της σκέψης και της πράξης, ο μεγάλος πειρασμός είναι να τους επενδύσεις με θεϊκές ιδιότητες. Σίγουρα, τουλάχιστον, βρίσκονται πάνω από το περιβάλλον, την ιστορία, το λάθος και την αμαρτία, προσφέροντας στους προσκυνητές και τους ερμηνευτές τους μια αίσθηση αιωνιότητας και μια σύνδεση με το Απόλυτο.

Για να υποστηρίξουμε την ανθρώπινη φύση του Μαρξ, μάλλον είναι καλύτερα να αρχίσουμε με τις ερμηνείες της θεοποίησής του. Ενώ τα σχόλια ποικίλλουν, η θεοποίηση του Μαρξ και του Πρώτου Τόμου του *Κεφαλαίου* ήταν βαθιά ριζωμένη στη δεύτερη Διεθνή. Η πολιτική νίκη του 1917 κατέστησε τον Μπολσεβικισμό την πιο σημαντική ερμηνεία του μαρξισμού στον κόσμο. Μέχρι τη δεκαετία του 1930, ο σταλινισμός

τον είχε απλοποιήσει και αποκτηνώσει σε ένα μοναδικό εργαλείο ιδεολογικού ελέγχου. Ο Στάλιν είχε δίκιο και ο Λένιν επομένως είχε δίκιο και κατά συνέπεια ο Μαρξ ήταν ως επί το πλείστο σωστός (διαφορετικά...). Η πολιτική σκοπιμότητα, όπως ορίζεται από την αλάνθαστη ηγεσία, είχε συγχωνευθεί με την τελική αλήθεια και την αδιαμφισβήτητη ηθική της υπακοής. Μόλις οι «ανταγωνιστικές κοινωνικές τάξεις» «καταργηθούν» και το Κομμουνιστικό Κόμμα μπει επικεφαλής, το ίδιο το γεγονός της οικονομικής προόδου θα δημιουργούσε αναπόφευκτα τον σοσιαλισμό που τον ακολουθεί ο κομμουνισμός. Αυτή η θεμελιώδης κρατική νομιμοποίηση έχει δημιουργήσει μια ισχυρή ιδεολογική αξίωση για τη μονογραμμικότητα ως τον μοναδικό τρόπο εξήγησης – ένα μοντέλο αναπόφευκτης προόδου που ορίζεται από κάθε βήμα του πιο προοδευτικού καθεστώτος στη γη. Ο Ανατολικός Δεσποτισμός (ή πράγματι οποιοδήποτε πολυγραμμικό μοντέλο) δεν ανταποκρίνεται στις ανάγκες αυτές. Ακόμη χειρότερα, θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί, και όντως χρησιμοποιήθηκε, για να επικρίνει το ίδιο το Σοβιετικό καθεστώς ως οπισθοδρομικό. Δυο τρόποι υπήρχαν για την επίλυση αυτών των προβλημάτων στη δεκαετία του 1920: α) να οριστεί ο Ανατολικός Δεσποτισμός ως ένα παγκόσμιο στάδιο της μονογραμμικής εξέλιξης (που ακολουθεί τον «πρωτόγονο κομμουνισμό» και προηγείται της δουλείας) ή αλλιώς, ένα υπο-στάδιο των προ-ταξικών «αρχαϊκών» κοινωνιών· και β) να παραλειφθεί ο Ανατολικός Δεσποτισμός εξ ολοκλήρου ως σαθρός για ακαδημαϊκούς λόγους⁵⁷. Ο Στάλιν διέλυσε όλους αυτούς τους προβληματισμούς, προσπερνώντας τους. Η έννοια του Ανατολικού Δεσποτισμού καταργήθηκε με διάταγμα, δηλ. ανακηρύχθηκε ως αντιμαρξιστική, επιφέροντας τις συνηθισμένες κυρώσεις.

Για τους μαρξιστές δυτικά της ΕΣΣΔ, η δεκαετία του 1960 ήταν μια περίοδος δραματικής αλλαγής και επανεκτίμησης που, ξεκινώντας από το 20ο Συνέδριο του Σοβιετικού Κομμουνιστικού Κόμματος και την Ουγγρική εξέγερση, κορυφώθηκε με τις εμπειρίες του 1968: Σαϊγκόν, Παρίσι, Ουάσιγκτον, Πράγα και Πεκίνο. Τα πρώιμα γραπτά του Μαρξ

⁵⁷ Για λεπτομέρειες βλ. Μαρξ, Προ-καπιταλιστικοί Οικονομικοί Σχηματισμοί, *ό.π.* (Εισαγωγή), σ. 60-2.

ήταν η μεγάλη ανακάλυψη εκείνων των ημερών⁵⁸. Τα γραπτά διέφεραν κάθετα από το *Κεφάλαιο* στα άμεσα ενδιαφέροντά τους, το σχεδιασμό τους και τη γλώσσα ανάλυσής τους. Το πιο σημαντικό, νομιμοποίησαν την ανησυχία πολλών μαρξιστών στην μετα-Στάλιν εποχή, όπου τα άτομα αντιμετώπιζαν συστήματα κοινωνικού ελέγχου και καταστολής, μη σοσιαλιστικά καθώς επίσης και σοσιαλιστικά. Ο διάλογος για τους υλικούς και κοινωνικούς προσδιορισμούς της αλλοτρίωσης του ανθρώπου προσέφερε ένα σημαντικό και ακόμα ισχυρό αναλυτικό εργαλείο για την επίλυση μερικών από τα πιο σημαντικά ζητήματα της ανθρώπινης χειραφέτησης. Έτσι, λοιπόν, ένα ημιτελές και δυσνόητο γερμανικό κείμενο έγινε έμπνευση για τη ριζοσπαστική γενιά του 1968 στη Δυτική και Ανατολική Ευρώπη.

Προφανώς, η ανακάλυψη του πρώιμου Μαρξ απλώς σήμαινε την αποδοχή ότι οι απόψεις του εξελίχθηκαν και μετασχηματίστηκαν. Παραδόξως, ήταν ακριβώς αυτό το στοιχείο της ολοφάνερης ετερογένειας των γραπτών του που επέφερε μια ακόμη ανατροπή στην θεοποίηση του Μαρξ. Μια «επιστημολογική ρήξη» θεοπίστηκε στο Παρίσι, χωρίζοντας τον Μαρξ του 1844 (νέος και εν μέρει-Χεγκελιανός) και τον μαρξισμό, δηλαδή την αληθινή σκέψη του Μαρξ (ώριμη και αγνή) – μια εντελώς νέα σχολαστική και τελεσίδικη Επιστήμη των Ανθρώπων⁵⁹. Στο κάτω κάτω, ο Μαρξ ήταν αλάνθαστος· απλώς, το αλάθητό του ξεκίνησε σε μεταγενέστερη ηλικία. Το όραμα της «επιστημολογικής ρήξης», δηλαδή το άλμα του Μαρξ ταυτόχρονα στην ωριμότητα, την επιστημονικότητα και την αγιότητα, έχει χρησιμοποιηθεί, επίσης, για να αποσυνδέσει την ανάλυσή του από τους στόχους και τις πεποιθήσεις του. Ο «ανθρωπισμός» χαρακτηρίστηκε αστική έννοια, που δεν είχε καμιά σχέση με τον ώριμο, δηλαδή τον επιστημονικό, Μαρξ, και στην

⁵⁸ Καρλ Μαρξ, *Πρώιμα Γραπτά*, Λονδίνο, 1963.

⁵⁹ Λ. Αλτουσέρ και Ε. Μπαλιμπάρ, *Διαβάζοντας το Κεφάλαιο*, Λονδίνο, 1975. Για μια βρετανική εκδοχή του ίδιου θέματος, βλ. Μ. Χίντες και Π. Χριστ, *Προ-καπιταλιστικοί Τρόποι Παραγωγής*, Λονδίνο, 1975. Το επόμενο βήμα ήρθε όταν ο Αλτουσέρ ανακάλυψε Χεγκελιανά ίχνη στο ίδιο το Κεφάλαιο και ως εκ τούτου επαναπροσδιόρισε την πλήρη «ωριμότητα» του Μαρξ στην «Κριτική του Προγράμματος της Γκότα», δηλ. το 1875 (όταν ο Μαρξ ήταν ηλικίας 57 ετών). Λ. Αλτουσέρ, *Λένιν και Φιλοσοφία*, Νέα Υόρκη, 1971, σελ. 93-4.

καλύτερη περίπτωση, ήταν κάτι που επέζησε από την προ-επιστημονική σκέψη παράλληλα με την επιστήμη⁶⁰. Ο «ώριμος Μαρξ» δεν ήταν μόνο απόλυτος στην αλήθεια, αλλά και πέρα από την ηθική.

Οι υποστηρικτές, λοιπόν, αυτής της Επιστήμης των Ανθρώπων ήταν επιφορτισμένοι με το καθήκον της περαιτέρω επεξεργασίας και εξαγωγής συμπερασμάτων από τους αντικειμενικούς και αιώνιους Νόμους, που αποκαλύφθηκαν στα «ώριμα» γραπτά του Μαρξ. Για να επιτύχει κάποιος σε αυτό το εγχείρημα, έπρεπε απλώς να κρατηθεί αγνός και μακριά από τις σηπτικές επιδράσεις της «αστικής επιστήμης», δηλαδή οτιδήποτε άλλο. Εκεί, πίσω από τους φιλοσοφικούς διαλόγους για τις σχέσεις μεταξύ της σκέψης του Χέγκελ και του Μαρξ, φάνηκε να ξεπροβάλλει ένα παλιό και άσχημο πρόσωπο. Γιατί, επομένως, θα μπορούσαν να υπάρχουν μόνο δύο πραγματικά αξιόπιστες εξηγήσεις για την αποτυχία της πρόβλεψης που ήταν βασισμένη πάνω στην απόλυτη σοφία: α) η λανθασμένη ανάγνωση όσων υπάρχουν ήδη στις Γραφές – που προκλήθηκε από την υποταγή στο δηλητήριο του αστικού ακαδημαϊσμού (δηλαδή, ο ψευδο-ακαδημαϊσμός)· και β) η σκόπιμη προδοσία στην υπηρεσία των εχθρών του λαού. Γνωρίζουμε ποιοι ήταν οι τρόποι διόρθωσης για καθένα από αυτά. Θα πρέπει, επίσης, να γνωρίζουμε μέχρι τώρα πόσο τεράστιο και αυτοκαταστροφικό είναι το κόστος όσον αφορά τη σοσιαλιστική σκέψη, πράξη και αίμα.

Ένας άλλος, πιο εκλεπτυσμένος τρόπος για να «κρατηθεί ο Μαρξ εντός γραμμής» ήταν να περισωθεί η μονογραμμική του εξέλιξη με την προσωρινή εγκατάλειψη του αλάθητού του. Αυτό ακριβώς έκανε ένα ενδιαφέρον και πολύ εμπεριστατωμένο βιβλίο του Νικοφόροφ⁶¹. Ο συγγραφέας έχει πειστικά διαφωνήσει με τις προσπάθειες των συναδέλφων του στην ΕΣΣΔ να υποβαθμίσουν τη σημασία του Ανατολικού Δεσποτισμού στα γραπτά του Μαρξ. Στη συνέχεια, προχωρεί στην συντριβή της ιδέας – ο Μαρξ και ο Ένγκελς απλώς έκαναν λάθος σε αυτό το θέμα.

---

⁶⁰ «Ο ανθρωπισμός είναι το χαρακτηριστικό γνώρισμα της ιδεολογικής προβληματικής (το οποίο επιβιώνει παράλληλα με την επιστήμη). Η επιστήμη... όπως εκτίθεται στο καλύτερο έργο του Μαρξ, υποδηλώνει έναν θεωρητικό αντι-ανθρωπισμό». Αλτουσέρ και Μπαλιμπάρ, *Διαβάζοντας το Κεφάλαιο*, ό.π., σ. 312 (το γλωσσάριο της μετάφρασης εξουσιοδοτήθηκε από τον συγγραφέα).

⁶¹ Νικοφόροφ, ό.π., σ. 113-35.

Οι μελέτες του Μαρξ για την προϊστορία και τις Ρωσικές και Ινδικές αγροτικές κοινότητες τον κάνουν να αναγνωρίσει μέχρι το 1879 κάποιες δυσκολίες στην ιδέα αυτή, αλλά ακόμα δεν την έχει «ξεπεράσει». Στη συνέχεια, ένα πιο δραματικό συμπέρασμα μας αφήνει άφωνους. Υπό την επίδραση του Μόργκαν, στις τελευταίες στιγμές της ζωής του, ο Μαρξ τελικά «την ξεπερνάει», απορρίπτοντας τον Ανατολικό Δεσποτισμό (και τις λανθασμένες θεωρίες του κράτους που συνδέονται με αυτόν) για να επιστρέψει στη μονογραμμική εξέλιξη, δηλαδή στην πίστη στη «Λεωφόρο της Ιστορίας» (*Magisralnaya Doroga*), την οποία όλες οι κοινωνίες είναι προορισμένες να ακολουθήσουν. Η ημερομηνία της θείας ενσάρκωσης του Μαρξ, δηλ. όταν τελικά συνέλαβε τα πράγματα σωστά και τελεσίδικα, είναι το 1881⁶². Η απόδειξη αυτού βρίσκεται και πάλι όχι στον Μαρξ, αλλά σε μια ανασκόπηση των μεταγενέστερων γραπτών του Ένγκελς και κυρίως της *Καταγωγής...* κ.λπ. Ως μια δευτερεύουσα απόδειξη είναι το γεγονός ότι στα σχέδια του Μαρξ για τη «Επιστολή στη Ζάσουλιτς» και στην περίληψη του βιβλίου του Μόργκαν, ο όρος «Ανατολικός Δεσποτισμός» δεν εμφανίστηκε καν. Ένα σχόλιο του Μαρξ που σχετίζεται με μια μελέτη της Ινδίας (στο ίδιο σημειωματάριο που περιέχει τις σημειώσεις πάνω στον Μόργκαν), «αυτός ο γάιδaros, ο Φέαρ, αποκαλεί φεουδαρχική την οργάνωση της αγροτικής κοινότητας», αναπαράγεται αλλά απορρίπτεται ως ασαφής. Το γεγονός ότι ο Μαρξ κάνει πραγματικά λόγο για «κεντρικό δεσποτισμό» («συγκεντρωτικό», σε άλλα κείμενα) στα σχέδια του 1881 δεν παρατηρείται καν⁶³. Δεν υπάρχει τίποτε άλλο – μια εξαιρετικά σαθρή απόδειξη για το μέγεθος της αξίωσης που έγινε. Το ευτυχές τέλος της επιστροφής του Μαρξ στο μονογραμμική στάση θυμίζει ένα από τα πιο γνωστά παραμύθια του 18ου αιώνα για τον Βολτέρο, που στο κρεβάτι

⁶² Στο ίδιο, σ. 145, 149. Βλέπε επίσης, για λεπτομέρειες, Γκέλνερ, *ό.π.*, από την οποία δανείστηκε με ευγνωμοσύνη ο όρος «ημερομηνία της ενσάρκωσης».

⁶³ Βλ. *Late Marx and the Russian Road, Marx and 'the peripheries of capitalism'*, σ. 103. Φαίνεται ότι η μόνη λογική ερμηνεία των στοιχείων είναι πράγματι εκείνη του Χομπσμπάουμ: «Δεν υπάρχει –τουλάχιστον από την πλευρά του Μαρξ– καμία τάση να εγκαταλείψει τον “Ασιατικό τρόπο”... και σίγουρα μια σκόπιμη άρνηση να την επαναταξινομήσει ως φεουδαρχική». Μαρξ, *Προ-καπιταλιστικοί Οικονομικοί Σχηματισμοί*, *ό.π.*, σ. 58 (Εισαγωγή).

του θανάτου επιστρέφει στην αγκαλιά της Καθολικής Εκκλησίας, καθώς ο κλήρος στο προσκέφαλό του το αποδεικνύει ακράδαντα. Οι απόψεις του Ένγκελς είναι βεβαίως ένα άλλο θέμα.

Είναι καιρός να ανακεφαλαιώσουμε εν συντομία. Η τελευταία δεκαετία της ζωής του Μαρξ ήταν μια ξεχωριστή περίοδος για την αναλυτική προσπάθειά του: γεγονός αναγνωρισμένο, αν και για διαφορετικούς λόγους, από έναν σταθερά αυξανόμενο αριθμό μελετητών. Κεντρικό στοιχείο ήταν η ενασχόλησή του με τη ρωσική κοινωνία, τόσο σαν πηγή βασικών στοιχείων όσο και σαν μέσο ανάλυσης και παρουσίασης των προβλημάτων ενός συγκεκριμένου τύπου κοινωνίας, που διέφερε δομικά από την «κλασική περίπτωση του καπιταλισμού», στην οποία βασίστηκε ο πρώτος τόμος του *Κεφαλαίου*. Ήδη στο Grundrisse (1857-8), ο Μαρξ είχε εικάσει την πολλαπλότητα των δρόμων κοινωνικής ανάπτυξης στις προ-καπιταλιστικές κοινωνίες. Η μη διαδοχική ερμηνεία του Χομπσμπάουμ ως «τρεις ή τέσσερις εναλλακτικές διαδρομές απομάκρυνσης από τα πρωτόγονα κοινοτικά συστήματα», η κάθε μια ξεκινώντας από ένα διαφορετικό πεδίο, δηλαδή ως «αναλυτικά, και όχι χρονολογικά, στάδια... εξέλιξης», είναι σημαντική εδώ⁶⁴. Εάν γίνει αποδεκτή, είναι ήδη πολύ πιο εξελιγμένη και ρεαλιστική απ' ό,τι οποιοδήποτε απλό εξελικτικό μοντέλο. Ο Μαρξ είχε αλλάξει τη θέση του ήδη από την περίοδο 1873-4 των εκτεταμένων επαφών με τους Ρώσους μελετητές, τους επαναστάτες και τα γραπτά τους, αλλά πιο ξεκάθαρα και συνειδητά από το 1877. Ο Μαρξ είχε δεχτεί τώρα πια την πολλαπλότητα των δρόμων και μέσα σε έναν κόσμο στον οποίο υπήρχε ο καπιταλισμός και είχε γίνει κυρίαρχη δύναμη. Αυτό σήμαινε α) την προσδοκία μελλοντικών κοινωνικών ιστοριών ως αναγκαστικά άνισων, αλληλοεξαρτώμενων και πολυγραμμικών με τη «δομική» έννοια· β) την επακόλουθη ανεπάρκεια του μονογραμμικού «προοδευτικού» μοντέλου για ιστορική ανάλυση, καθώς και για πολιτικές κρίσεις που αφορούν τον καλύτερο τρόπο προώθησης της υπόθεσης του σοσιαλισμού· γ) τα πρώτα βήματα προς την εξέταση της ιδιαιτερότητας των κοινωνιών που αποκαλούμε σήμερα «αναπτυσσόμενες κοινωνίες»· και, σ' αυτό το πλαίσιο

---

⁶⁴ Μαρξ, *Προ-καπιταλιστικοί Οικονομικοί Σχηματισμοί*, ό.π., σ. 32 και 36-37 (Εισαγωγή).

σιο, δ) την επανεκτίμηση της θέσης της αγροτιάς και της κοινωνικής της οργάνωσης στις επαναστατικές διαδικασίες που έρχονται· ε) ένα προκαταρκτικό βήμα για να δούμε εκ νέου τον συνασπισμό της άρχουσας τάξης και τον ρόλο του κράτους στις «αναπτυσσόμενες κοινωνίες»· και στ) δίνεται μια νέα σημασία στην αποκέντρωση της κοινωνικοπολιτικής εξουσίας μέσα στην μετα-επαναστατική κοινωνία, στην οποία η αναβίωση των «αρχαϊκών» κοινοτήτων μπορεί να διαδραματίσει σημαντικό ρόλο.

Είναι αξιοσημείωτο για έναν άνθρωπο που πέθανε το 1883, ότι ο Μαρξ εκείνων των ημερών είχε αρχίσει να αναγνωρίζει ποια είναι πραγματικά η φύση, τα προβλήματα και ο διάλογος σχετικά με τις «αναπτυσσόμενες» και τις μετα-επαναστατικές κοινωνίες του εικοστού αιώνα. Η έκφραση «νεο-μαρξιστής», που χρησιμοποιείται συχνά για όσους βασίστηκαν στον πρώτο τόμο του *Κεφαλαίου* για τις ερμηνείες τους σχετικά με τις «αναπτυσσόμενες κοινωνίες», είναι σαφώς εσφαλμένη. Το μεγαλύτερο μέρος του αποκαλούμενου νεο-μαρξισμού, ο οποίος συχνά αντιμετωπίζεται ως πρωτότυπος ή σκανδαλώδης, είναι ο μαρξισμός του Μαρξ. Για να κατανοήσει κάποιος το εύρος αυτού του επιτεύγματος, θα πρέπει να επανεξετάσει τις τρεις γενιές διανοητικής τύφλωσης των αντιπάλων του Μαρξ στις διάφορες «εκσυγχρονιστικές σχολές», καθώς και τους επίσημους επιγόνους του Μαρξ. Το πεδίο είναι τώρα πια γεμάτο με αυτο-εκπληρούμενες προφητείες που μεταμφιέζονται ως ιστορικές αναγκαιότητες και ως νόμοι των κοινωνικών επιστημών, ιδιαίτερα όσον αφορά την ύπαιθρο. Ωστόσο, ήταν ο Μαρξ που έθεσε τα θεμέλια για την παγκόσμια ανάλυση της «ανομοιομορφίας» της «ανάπτυξης», για τη σοσιαλιστική μεταχείριση της αγροτιάς, όχι μόνο ως το αντικείμενο ή τον σανό της ιστορίας, για τη μελέτη του σοσιαλισμού που είναι περισσότερο από προλεταριακός, και ούτω καθεξής. Πράγματι, η προσέγγιση του Μαρξ στη ρωσική αγροτιά, την οποία δεν είχε δει ποτέ, αποδείχθηκε γενικά πιο ρεαλιστική από εκείνη των Ρώσων μαρξιστών το 1920 – που είδαν με τα μάτια τους τη Νέα Οικονομική Πολιτική. Χωρίς να εξιδανικεύσει τον «μουζικό», ο Μαρξ επέδειξε μεγαλύτερη σοφία ακόμα και όσον αφορά τις βέλτιστες παραμέτρους της κολεκτιβοποίησης – αναλογιστείτε τη σύγχρονη Ουγγαρία. Και μπορούμε να δώσουμε πολλά τέτοια παραδείγματα.

Πώς το τελευταίο στάδιο της σκέψης του Μαρξ ταιριάζει στη γενική ακολουθία της δουλειάς του; Για να εικάσουμε την ίδια την ύπαρξη αυτού του σταδίου πρέπει να δεχθούμε τουλάχιστον τρία σημαντικά βήματα στην διανοητική εξέλιξη του Μαρξ: ο πρώιμος Μαρξ της δεκαετίας του 1840, ένας μέσος Μαρξ της δεκαετίας του 1850 και του 1860 (η έκφραση «ώριμος» μας εισάγει λαθραία στη μεταφορά μιας «κορυφής», που την ακολουθεί απαραίτητως η παρακμή) και ο ύστερος Μαρξ της δεκαετίας του 1870 και του 1880. Αν και το τελευταίο στάδιο έμεινε ανολοκλήρωτο λόγω του θανάτου του το 1883, ήταν πλούσιο σε περιεχόμενο, έθεσε τα θεμέλια για μια νέα προσέγγιση στον παγκόσμιο καπιταλισμό, τους όχι και τόσο καπιταλιστικούς συντρόφους της παγκόσμιας σκηνης, αλλά και τις προοπτικές του σοσιαλισμού – ζητήματα και αμφιβολίες που η δική μας γενιά κατέληξε να θεωρεί δικά της. Για να γίνει αυτό αποδεκτό, θα πρέπει να διορθωθεί το ιστορικό καταγραφής σχετικά με τη σκέψη του Μαρξ. Πρέπει, επίσης, να γκρεμιστεί η ίδια η δυνατότητα να διασωθεί το θεικό ανάστημα του Μαρξ μετατρέποντάς τον, ή ένα μέρος του, σε «είδωλο». Οι άκαμπτες διαιρέσεις σε στάδια δεν μας κάνουν· συχνά, ξαναγύριζε σε κάποιο παλαιότερο κομμάτι μελέτης για να το επεξεργαστεί ή / και να το ενσωματώσει με έναν νέο τρόπο, π.χ. η επανεμφάνιση των στοιχείων της ανάλυσης της συνείδησης στη *Γερμανική Ιδεολογία* (1845-6) στην εξέταση του φετιχισμού των βασικών προϊόντων στον πρώτο τόμο του *Κεφαλαίου* (1867), ή η σαφής σχέση μεταξύ της ανάλυσης των αγροτών και της αγροτικής κοινότητας στο *Grundrisse* (1857-8) και τα σχέδια της «Επιστολής προς τη Ζάσουλιτς» (1881). Αλλά είναι πια καιρός να ξεφορτωθούμε την ολοένα επαναλαμβανόμενη βλακεία του να συζητάμε για μια συνθετική «άποψη του Μαρξ», παραβλέποντας δύο δεκαετίες έντονης δουλειάς και σκέψης βάζοντας δυο εισαγωγικά, μόνο για να ανακαλύψουμε με λύπη ή απόγνωση «αντιφάσεις». Θα μπορούσε να είναι λάθος, αλλά για όνομα του Θεού, δεν θα μπορούσε να είναι αντιμαρξιστής. Το να παραδεχτούμε την ιδιαιτερότητα του ύστερου Μαρξ σημαίνει (επίσης) να δούμε τον Μαρξ σε όλη τη δημιουργικότητά του.

Τέλος, μια τέτοια ερμηνεία του ύστερου Μαρξ υποδηλώνει ότι η εξέλιξη στη σκέψη του δεν ήταν ούτε εκλεκτική ούτε ο τύπος του ζιγκ-ζαγκ που πρότεινε ο Νικοφόροφ: μονογραμμική εξέλιξη, έπειτα κάτι άλλο

(όχι πολύ σίγουρο τι), και σ τη συνέχεια πίσω στη μονογραμμική εξέλιξη. Η κίνηση φαίνεται πολύ πιο συνεπής: υπήρξε i) μια εκλεπτυσμένη εκδοχή της μονογραμμικής εξέλιξης με τις «υλιστικές» και διαλεκτικές υποθέσεις που αποτελούν μέρος της· ii) προ-καπιταλιστική πολυγραμμικότητα (διγραμμικότητα;) με την εικασία ότι ο καπιταλισμός θα την επιλύσει τελικά και iii) αποδοχή της πολλαπλής κατεύθυνσης και μέσα σε έναν κόσμο με κυρίαρχο τον καπιταλισμό (που εγκυμονεί τον σοσιαλισμό;) με αμοιβαία εξάρτηση, πράγματι, με την ετερογένεια που προκύπτει από αυτή την ίδια την αλληλεξάρτηση.

Αυτό μας φέρνει στην προτελευταία ερώτηση: ήταν άνθρωπος ο Μαρξ; Για να το θέσουμε αλλιώς πρέπει να ξεκινήσουμε από την «πολυδιάστατη θεωρία του Μαρξ που προκαλεί όλους, εκτός από τους ανόητους ή τους προκατειλημμένους, να σέβονται και να θαυμάζουν τον Μαρξ ως στοχαστή ακόμα και όταν δεν συμφωνούν μαζί του»⁶⁵, και να προσθέσουμε ότι δεν ασχολούμαστε εδώ μόνο με καθαρή λογική. Ο Μαρξ είναι ένας στην προσωπική του προσπάθεια, ηθική στάση και διανοητική ανάλυση. Επέδειξε αξιοσημείωτη επιμονή αλλά και εξαιρετική ευελιξία στο μυαλό. Πότε και με ποιον τρόπο;

Από το 1847, και μέσα από τις δοκιμασίες των πολιτικών ηττών, των φραξιονιστικών αγώνων, των ελπίδων που διαλύθηκαν και της ακραίας προσωπικής στέρησης, ο Μαρξ ποτέ δεν απόκλινε από το στόχο του να υπηρετήσει τη σοσιαλιστική επανάσταση, έτσι όπως την έβλεπε σαν νεαρός άνδρας. Σε ανθρώπινο επίπεδο, το χειμώνα του 1863, όταν υποσιτισμένος, με το νοίκι απλήρωτο, άρρωστη σύζυγο, τις κόρες του να μην πηγαίνουν στο σχολείο γιατί τα χειμωνιάτικα παπούτσια τους ήταν στον ενεχυροδανειστή, ο Μαρξ συνέχιζε την έρευνα και την πολιτική του δράση. Υπήρχαν περισσότεροι τέτοιοι χειμώνες, όμως, ο Μαρξ έμεινε σταθερός, αρνούμενος διάφορες «ευνοϊκές επιλογές» και προσφορές, π.χ. αυτή της ημι-κρατικής και καλά προστατευμένης δημοσιογραφίας. Τέτοιες βιογραφικές λεπτομέρειες είναι ανεξήγητες με όρους «καθαρής λογικής», αλλά έχουν μια δική τους λογική, χωρίς την οποία η ζωή του Μαρξ δεν θα έβγαζε πολύ νόημα.

Σε πιο θεωρητικό επίπεδο, τα πρώιμα γραπτά του Μαρξ δεν είναι

⁶⁵ Μαρξ, *Προ-καπιταλιστικοί Οικονομικοί Σχηματισμοί, ό.π.* (Εισαγωγή), σ. 16.

μόνο ενδείξεις για τα προσωπικά του όνειρα και την εξέγερση ενάντια στην ανθρώπινη φτώχεια και καταπίεση, αλλά και για τη φιλοσοφική ανθρωπολογία του, τις ιδέες του για την ουσία του να είσαι άνθρωπος. Προσφέρουν ακόμα τη μόνη διαθέσιμη «αντικειμενική» βάση για την σοσιαλιστική ηθική, εναλλακτική είτε στην απλή πολιτική σκοπιμότητα, δηλαδή τη γραμμή του κόμματος, όπως ορίζεται από έναν σημερινό ηγέτη, ή αλλιώς στη θεολογία – ένα ζήτημα τόσο επιτακτικό όσο και υποτιμημένο στη σοσιαλιστική σκέψη. Διότι δεν είναι μόνο ένα ζήτημα λεπτού πνεύματος και αμερόληπτου λόγου, αλλά και πολιτικής δράσης και των υπαρκτών σοσιαλισμών (θυμηθείτε την Πολωνία).

Μολονότι ήταν σαφώς ανυπόμονος με τετριμμένο συναισθηματισμό, ο Μαρξ ήταν ανθρωπιστής και κληρονόμος της κουλτούρας του Διαφωτισμού, με τον οποίο ήταν διαποτισμένος. Η μελέτη του ήταν ένα επιλεγμένο εργαλείο στην υπηρεσία ενός μεγάλου ηθικού σχεδιασμού απελευθέρωσης της ανθρώπινης ουσίας από την αλλοτρίωσή της που προκλήθηκε από το χέρι της φύσης καθώς και από τους τεχνικούς κόσμους (τους φτιαγμένους από ανθρώπινο χέρι) των ταξικά διαχωρισμένων κοινωνιών. Η καλύτερη απόδειξη αυτής της πλευράς του Μαρξ είναι η αμείωτη γοητεία του σήμερα, η οποία τελικά δεν είναι σαν μια λατρεία του πίνακα πολλαπλασιασμού. Το να εξαγνίσουμε τον «ώριμο» Μαρξ από τη φιλοσοφική ηθική του πρώιμου Μαρξ, το να διαιρέσουμε πτυχές της σκέψης του σε ξεχωριστά κουτάκια, ή το να ντρεπόμαστε «για λογαριασμό του» εξ αιτίας του ισχυρισμού του για το ηθικό περιεχόμενο του σοσιαλισμού, καταλήγει πράγματι στο να του καταφέρουμε «τόσο μεγάλη τιμή» (σύμφωνα με τον κώδικα πρακτικής κάποιου άλλου) αλλά και «τόσο μεγάλο πλήγμα» (με τον δικό του κώδικα)⁶⁶.

Οι θεοί παραμένουν αμετάβλητοι από τη διαδικασία της δημιουργίας και, όπως ειπώθηκε, μπορούν να σκέφτονται μόνο για τον εαυτό τους. Εάν πρόκειται να χρησιμοποιηθούν μεταφορές, ο Μαρξ δεν ήταν θεός αλλά μεγάλος τεχνίτης. Οι τεχνίτες αλλάζουν την ύλη ενώ αλλάζουν και οι ίδιοι κατά τη διαδικασία της δημιουργίας. Επίσης, αν ένας ερασιτέ-

---

⁶⁶ Το απόσπασμα προέρχεται από τα λόγια του ίδιου του Μαρξ σε υπεράσπιση του εαυτού του ενάντια σε μια μονογραμμική ερμηνεία των γραπτών του, «Επιστολή στο *Otechestvennye Zapiski*» (1877-8). Βλ. *Late Marx and the Russian Road, Marx and 'the peripheries of capitalism'*, Μέρος Β'.

χνης είναι πράγματι «ένας άνθρωπος που σκέφτεται περισσότερο για τον εαυτό του παρά για το θέμα του», ο Μαρξ ήταν επαγγελματίας στις αναλυτικές ικανότητές του και συνεπώς αυτοκριτικός στο μέγιστο βαθμό. Συχνά ήταν δριμύς στα σχόλια και τις πολεμικές του, αλλά για έναν άνθρωπο που θαυμάζονταν πολύ από τον δικό του κύκλο, ήταν εξαιρετικά απαλλαγμένος από αυτο-θεοποίηση.

Αυτή είναι, κατά πάσα πιθανότητα, η ρίζα της μακράς δημόσιας σιωπής κατά την τελευταία δεκαετία της ζωής του Μαρξ. Ήταν άρρωστος, αλλά από την άλλη, δεν ήταν ποτέ πολύ υγιής. Ήταν κουρασμένος και μερικές φορές καταθλιπτικός από την επαναστατική ύφεση στην Ευρώπη μετά το 1871, αλλά η κούραση και η ήττα, επίσης, δεν του ήταν πρωτόγνωρες. Εργάστηκε πάνω στους υπόλοιπους τόμους του *Κεφαλαίου*, αλλά δεν έκανε και πολλά. Οι βιογράφοι έχουν επαναλάβει πιστά τη σημείωση του Μέρινγκ ότι η τελευταία δεκαετία του Μαρξ ήταν «αργός θάνατος», παραλείποντας να αναγνωρίσουν ότι ακόμη και ο Μέρινγκ όντως το περιέγραψε (πριν το 1882) σαν «χονδροειδής υπερβολή»⁶⁷. Η μεταγενέστερη ανακάλυψη 30.000 σελίδων με σημειώσεις δέκα χρόνων, όσο και η ποιότητα της δουλειάς που έκανε, συνηγορούν εναντίων των αγωνιωδών παρατηρήσεων σχετικά με τις εξασθενημένες δυνάμεις του Μαρξ. Κατά την περίοδο που ακολούθησε αμέσως μετά τη δημοσίευση του πρώτου τόμου του *Κεφαλαίου*, ο Μαρξ αντιμετώπισε κριτικά σχόλια και μια αυξανόμενη εισροή «επίμονων δεδομένων», τα οποία δεν ταίριαζαν πλήρως και έπρεπε να επεξεργαστούν. Επανεξέταζε εντατικά, για ακόμη μία φορά, τις θεωρητικές δομές του και προχωρούσε σε νέα πεδία. Η έλλειψη διαύγειας και μια «βαθυστόχαστη πένα» είναι συχνά η τιμή της εμβάθυνσης σε μια πρωτοποριακή προσπάθεια. Πρέπει ένας ερευνητής να είναι άρρωστος ή ξεμωραμένος για να μην «βιαστεί να τυπώσει», ενώ εξακολουθεί να σκέφτεται νέες θεωρητικές αρχές;

Συμπερασματικά, δεν υπήρχε ούτε «επιστημολογική ρήξη» στη σκέψη του Μαρξ, ούτε παρακμή ή υποχώρηση, αλλά σταθερός μετα-

⁶⁷ Φ. Μέρινγκ, *Καρλ Μαρξ: Η Ιστορία της Ζωής του*, Λονδίνο, 1936 (πρώτη έκδοση 1918), σ. 501, 526. Για παράδειγμα πρόσφατης επανάληψης αυτής της άποψης, βλ. το κεφάλαιο 8 του Ντ. Μακλίλαν, *Καρλ Μαρξ: Η Ζωή και η Σκέψη του*, Λονδίνο, 1977, από την οποία μια νέα γενιά αγγλοσαξόνων σπουδαστών μαθαίνει για τον Μαρξ.

σηματισμός, άνισος, όπως συμβαίνει σε αυτές τις διαδικασίες. Η τελευταία δεκαετία του ήταν ένα διανοητικό άλμα, το οποίο διέκοψε ο θάνατός του. Ο Μαρξ ήταν τόσο άνθρωπος της διανόησης όσο και άνθρωπος του πάθους για κοινωνική δικαιοσύνη, ένας επαναστάτης που προτιμούσε τους επαναστάτες από τους δογματικούς οπαδούς. Οι προσπάθειες να ξεχωρίσουμε τον πραγματικά επιστημονικό, εξωτερικό και πέρα από την ηθική Μαρξ από τον Μαρξ τον ερευνητή, τον αγωνιστή και τον άνθρωπο, είναι τόσο ανόητες όσο και ψευδείς. Αυτός είναι ο λόγος για τον οποίο κανείς δεν πρέπει να «διαβάζει το *Κεφάλαιο*» αλλά να διαβάζει τον Μαρξ (συμπεριλαμβανομένου του *Κεφαλαίου*), καθώς και τους Γκαίτε, Χάϊν και Αισχύλο, τους οποίους θαύμαζε ο Μαρξ και, μαζί με την ιστορία του Προμηθέα, έγιναν μέρος της ζωής του. Για να δώσουμε τα οφειλόμενα στον μεγαλύτερο επαναστάτη ερευνητή, θα πρέπει να τον δούμε όπως ήταν, κόντρα στις καρικατούρες και τις εικόνες που σχεδιάζουν οι εχθροί του και οι προσκυνητές του. Για να τον γνωρίσουμε πρέπει να τον δούμε να αλλάζει και να δούμε και με ποιους τρόπους δεν το έκανε. Το να είσαι «στο πλευρό του» είναι να προσπαθείς να κληρονομήσεις από αυτόν τον καλύτερο εαυτό του – την αντίληψή του για τους νέους κόσμους που πρόκειται να έρθουν, την κριτική και αυτοκριτική του ικανότητα, την ανελέητη ειλικρίνεια της πνευματικής δεξιοτεχνίας του, την επιμονή και το ηθικό του πάθος.

Ευχαριστίες: Ευχαριστίες οφείλονται σε όσους, με σχόλια ή βοήθεια στη συλλογή των στοιχείων, συνέβαλαν σε αυτό το άρθρο: Πέρι Άντερσον (Λονδίνο), Μίκαελ Μπαράτ-Μπράουν (Βάσλοου), Ζίγκμουντ Μπάουμαν (Λιντς), Ιζάια Μπέρλιν (Οξφόρδη), Φίλιπ Κόρριγκαν (Λονδίνο), Αργκίρι Εμμανουήλ (Παρίσι), Λέο Χάμσον (Νέα Υόρκη), Χάρι Μαγκτόφ (Νέα Υόρκη), Μ. Μικελάντοφ (Μόσχα), Σίντνεϊ Μιντς (Βαλτιμόρη), Ντέρεκ Σάγιερ (Γλασκώβη), Πολ Σουίζι (Νέα Υόρκη), Έρικ Γουλφ (Νέα Υόρκη) και τη συντακτική ομάδα του *History Workshop*.

Teodor Shanin

Το μήνυμα του Τσαγιάνοφ: Διευκρινίσεις, παρανοήσεις
και η σύγχρονη «θεωρία της ανάπτυξης»

Εισαγωγή για το βιβλίο: Α.Β. Τσαγιάνοφ. *Η Θεωρία της Αγροτικής Οικονομίας*,
Πανεπιστήμιο του Γουισκόνσιν Πρες, 1986.

Το αγγλικό πρωτότυπο εδώ:

<http://www.msses.ru/shanin/chayanov.html>

Ευχαριστίες: Ο συγγραφέας είναι ευγνώμων για τις συμβουλές και την βοήθεια, άμεση και έμμεση, από τον Εντουάρντο Αρτσέτι, τον Γκόραν Ντγιούρφελντ, την Χάρριετ Φρίντμαν, την Μπάρμπαρα Χάρις, τον Τζον Χάρις, τον Μαρκ Χάρισον, τον Γκάβιν Χίτσινγκ, τον Σουίσι Κοτζίμα, τον Χάρολντ Νιούμπι, τον Μάικλ Ρέντκλιφτ και τον Ντέηβιντ Σέντον.

Η πρώτη αγγλική έκδοση της Θεωρίας της Αγροτικής Οικονομίας έγραψε ιστορία. Οι αντιδράσεις μετά τη δημοσίευσή του, το 1966, ήταν εξαιρετικά ισχυρές. Το βιβλίο έχει χαρακτηριστεί δεξιό, αριστερό και κεντρώο, τόσο από εκείνους που του αφιέρωσαν σημαντικό χρόνο και σκέψη, όσο κι από εκείνους που εμφανώς βρέθηκε στα χέρια τους μόνο μια αλλοιωμένη έκδοσή του έργου. Ο συγγραφέας χαιρετίστηκε από κάποιους σαν ο νέος Μαρξ της αγροτιάς, ένας ήρωας-εφευρέτης μιας ριζικά νέας πολιτικής οικονομίας. Δέχτηκε επίθεση με την ίδια θέρμη και από τους υπερασπιστές των παλαιών διανοούμενων καθεστώτων. Για κάποιο χρονικό διάστημα, ο Τσαγιάνοφ ήταν πολύ της μόδας, αλλά ακόμα και όταν η διακύμανση του ακαδημαϊκού ενδιαφέροντος κινήθηκε προς νέα ονόματα και «τάσεις του συρμού», πολλά από τα ερωτήματα του βιβλίου του, οι ιδέες του κι ακόμη και οι όροι (π.χ. “αυτοεκμετάλλευση”) παρέμειναν ως θεμελιώδη σημεία αναφοράς των

σύγχρονων κοινωνικών επιστημών, οικονομικών και μη. Εξαιτίας αυτού, το βιβλίο έγραψε ιστορία, επίσης, διότι αυτονομήθηκε - μια επιρροή που διαμορφώνει αντιλήψεις, εστιάζει την προσοχή, καθορίζει την αξιοπιστία και τους τρόπους ανάλυσης, προσφέρει σύμβολα και συχνά θεμελιώνει πολιτικά προγράμματα, εθνικά και διεθνή.

Το 1966, στη δεύτερη έκδοση του βιβλίου, οι εισαγωγές και το γλωσσάρι από τους Θόρνερ, Κέρμπλεϋ και Σμιθ έκαναν πολύ καλή δουλειά και η διατήρησή τους στη δεύτερη έκδοση καθιστά εδώ περιττή κάθε περαιτέρω περίληψη της καριέρας του Τσαγιάνοφ, του περιεχομένου του βιβλίου και των αρχικών κριτικών. Θα επικεντρώσουμε αυτόν τον πρόλογο σ' αυτή καθαυτή τη ζωή του βιβλίου και τη θέση του στην πνευματική ιστορία των δραματικών δύο δεκαετιών που ακολούθησαν το 1966 και των επακόλουθων επιστημονικών αλλά και πολιτικών προσπαθειών ενασχόλησης με τη λεγόμενη θεωρία της ανάπτυξης. Στον πυρήνα βρίσκεται το ζήτημα της γενικής αναλυτικής προσέγγισης και η προσπάθεια εννοιολογικού επανακαθορισμού από τις σύγχρονες κοινωνικές επιστήμες, εν όψει της κοινωνικής πραγματικότητας, η οποία έχει αποδείξει ότι οι περισσότερες προβλέψεις είναι σταθερά και δραματικά λάθος. Αυτό το πρόβλημα των θεωρητικών ανεπαρκειών, που αντικατοπτρίζεται στις συνεχείς αποτυχίες πρόβλεψης και προγραμματισμένης παρέμβασης, δεν έχει εξαφανιστεί και έχει αποκτήσει από τότε ένα νέο βάθος. Η θεωρητική συμβολή του Τσαγιάνοφ θα πρέπει να κρίνεται σε σχέση με την εμπειρία και τη χρήση, καθώς και με τις σύγχρονες προβολές του μέλλοντος ως δυνητικότητα

Χρήση, Εμπειρία, Σημασία

Η «ζωή η ίδια» του βιβλίου είχε σαν αποτέλεσμα ότι, όταν ήρθε σε επαφή με το κοινό του, η σημασία των διαφορετικών στοιχείων του διέφερε από εκείνη που αρχικά τους είχε δώσει ο συγγραφέας του. Η εφαρμογή επικεντρώθηκε κυρίως στις συνθήκες της υπαίθρου μέσα στις σύγχρονες “αναπτυσσόμενες κοινωνίες”. Το βιβλίο χρησιμοποιήθηκε εκτενώς από αναλυτές διαφορετικών πεποιθήσεων, χωρών και ακαδημαϊκών κλάδων. Οι παρερμηνείες του είχαν συχνά τόσο σημαντικό αν-

τίκτυπο, όσο και οι ορθές ερμηνείες του. Παρά την απορρέουσα ποικιλία ερμηνειών, υπήρξε ένα συγκεκριμένο μοτίβο ως προς τους τρόπους με τους οποίους οι αντιλήψεις και τα παραδείγματα του Τσαγιάνοφ γίνονταν αντιληπτά και επιλέγονταν προς χρήση.

Από τις κύριες προτάσεις του Τσαγιάνοφ, η λιγότερο χρησιμοποιημένη ή αποδεκτή ήταν ο λόγος *κατανάλωση-ανάγκες/αγγαρεία*, που σχετίζει τη λειτουργία των οικογενειακών αγροκτημάτων με την οικογενειακή κατανάλωση, την εργασία και τις δημογραφικές (ή βιολογικές) κανονικότητες. Δοσμένη με μια αυστηρά επιστημονική και αντίστοιχα μαθηματικοποιημένη μορφή, δεν τεκμηριώθηκε από τα περισσότερα από τα διαθέσιμα στοιχεία που αντλήθηκαν από τη Ρωσία στις αρχές του αιώνα ή από τις “αναπτυσσόμενες κοινωνίες” του σήμερα. Ούτε ήταν ιδιαίτερα διαφωτιστική με μια αναλυτική έννοια.

-Οι λόγοι διευκρινίστηκαν εν μέρει από τον ίδιο τον Τσαγιάνοφ. Οι εξισώσεις του υπέθεταν την εύκολη διαθεσιμότητα άλλων γεωργικών εισροών εκτός από την εργασία, ειδικά τη γη (στην οποία πρέπει να προστεθούν σήμερα ο πολύπλοκος εξοπλισμός, τα λιπάσματα και οι πιστώσεις). Σπάνια αυτό ήταν αυτή η περίπτωση· στην πραγματικότητα η διαθεσιμότητα αυτή ήταν φθίνουσα. Επίσης, οι καθοριστικοί δημογραφικοί παράγοντες λειτουργούν σχετικά αργά σε σύγκριση με τις τρέχουσες τάσεις των κοινωνικών μετασχηματισμών. Η αυξανόμενη πολυπλοκότητα, η ανομοιογένεια και η μεταβλητότητα τόσο της σύγχρονης γεωργίας, όσο και των τρόπων επιβίωσης των, θα καταστήσουν αυτό το δημογραφικά σχεσιακό μοντέλο πολύ περιορισμένο σε σχέση με τους παράγοντες που δεν περιλαμβάνονται σε αυτό:

- οι κρατικές πολιτικές και οι αγορές αγαθών και εργασίας (παγκοσμιοποιημένες στο σήμερα),
- οι νέες γεωργικές τεχνικές,
- η καρτελοποίηση της προσφοράς, της ζήτησης και της πίστωσης έξω από τα χωριά και, τέλος,
- η κοινωνική κατασκευή νέων αναγκών.

Αυτό που για τον Τσαγιάνοφ ήταν “όχι ο μοναδικός καθοριστικός παράγοντας” συρρικνώθηκε τόσο, ώστε να μη θεωρείται καν καθοριστικός παράγοντας, τουλάχιστον βραχυπρόθεσμα.

Δεν προκαλεί, λοιπόν, έκπληξη το γεγονός ότι η κύρια περίπτωση, κατά την οποία χρησιμοποιήθηκε η εν λόγω φόρμουλα (και απέφερε ενδιαφέροντες καρπούς), ήταν σε μια μελέτη από έναν κορυφαίο ανθρωπολόγο του παρελθόντος μέσα στο παρόν, στο βιβλίο «Οικονομικά της Λίθινης Εποχής» των τροφοσυλλεκτών και κυνηγών. Μια σχετικά παράλληλη πρόταση, όπου ο λόγος ανάγκες/αγγαρεία του Τσαγιάνοφ μπορεί να αποδειχθεί όλο και πιο ρεαλιστικός, καθώς κοιτάμε προς τα πίσω στην ιστορία της υπαίθρου της Ρωσίας, έγινε, πράγματι, από έναν από τους Μαρξιστές κριτικούς του Τσαγιάνοφ, ήδη από τη δεκαετία του 1920. Ακολουθώντας την ίδια λογική, ο Ντ. Θόρνερ πρότεινε πως έχει μεγαλύτερη σημασία ο «λόγος» του Τσαγιάνοφ στις αραιοκατοικημένες περιοχές, ενώ ο Ε. Αρτσέτι τον έλαβε υπόψιν του για τη σύγκριση κάποιων περιοχών της Αφρικής, όταν συγκρίνονται με άλλες σημερινές “αναπτυσσόμενες κοινωνίες”.

Η γενική ιδέα της ανάλυσης του Τσαγιάνοφ, που προσέλυσε την προσοχή στη σύγχρονη εποχή, ήταν η απεικόνιση των οικογενειακών αγροκτημάτων των χωρικών ως ένα οικονομικό πρότυπο που διαφέρει απ’ την καπιταλιστική γεωργία, ακόμη και μέσα σε ένα περιβάλλον που εμφανώς κυριαρχείται απ’ τον καπιταλισμό (και δεν μπορεί να αντιμετωπιστεί ως φεουδαρχικό ή ημι-φεουδαρχικό, επειδή είναι μη-καπιταλιστικό). Η αναλυτική προσέγγιση που προτάθηκε ήταν να ξεκινήσει η εξέταση της γεωργίας των χωρικών “από τα κάτω”, δηλαδή από την επιχειρησιακή λογική των οικογενειακών εκμεταλλεύσεων και όχι από τις εθνικές και διεθνείς ροές πόρων, αγαθών και ζήτησης. Απ’ τις δύο παράλληλες προδιαγραφές που τίθενται προς διερεύνηση στο βιβλίο του Τσαγιάνοφ, η ερμηνεία της ανάλυσης που έκανε για την ιδιαίτερη οικονομική δομή και λογική των σύγχρονων οικογενειακών εκμεταλλεύσεων, που υιοθετήθηκε ευρέως, δεν ήταν η δημογραφική (που σχετίζεται με τον λόγο αναγκών/αγγαρείας, και με μια πιθανή επέκτασή του προς την αυτάρκεια). Ήταν αυτή που όρισε ξεκάθαρα την ιδιαίτερη αγροτική οικονομία, μέσω των χαρακτηριστικών της οικογενειακής εργασίας και της σχετική αυτονομίας της χρήσης αυτής της εργασίας στις ρίζες των στρατηγικών επιβίωσης των χωρικών, οι οποίες διαφέρουν συστηματικά από εκείνες των καπιταλιστικών επιχειρήσεων. Μια ποικιλία επιλογών σε ότι αφορά την παραγωγή, την ενοικίαση της γης, την

εργασία εκτός αγροκτήματος, κλπ σήμαινε διαφορετικά σχήματα λειτουργίας των αγροτικών επιχειρήσεων, καθώς και διαφορετικές εξωοικονομικές συνέπειες και διαφορετικές εκροές στην πολιτική οικονομία σε εθνικό και διεθνές επίπεδο.

Αυτό τεκμηριώνεται από στοιχεία που προέρχονται από «αναπτυσσόμενες κοινωνίες»: πράγματι, υπάρχουν δυσκολίες στην ερμηνεία μεγάλου μέρους των παραπάνω με οποιονδήποτε άλλο τρόπο. Αυτές οι αποδείξεις τεκμηρίωσαν την ικανότητα των αγροτών να ανταγωνίζονται τις συχνά ισχυρά κεφαλαιοποιημένες γεωργικές επιχειρήσεις με βάση την μισθωτή εργασία, να εξαγοράζουν μεγάλους γαιοκτήμονες και να προσφέρουν αγαθά στις φθηνότερες τιμές. Οι φάρμες των χωρικών συχνά λειτουργούν με σταθερό ονομαστικό αρνητικό κέρδος, αλλά επιβιώνουν - κάτι αδύνατον για τις καπιταλιστικές γεωργικές εκμεταλλεύσεις. Η μεγιστοποίηση του συνολικού εισοδήματος και όχι του κέρδους ή του οριακού προϊόντος, είναι αυτά που οδηγούν, σε πολλές περιπτώσεις, την στρατηγική παραγωγής και απασχόλησης των οικογενειακών γεωργικών εκμεταλλεύσεων. Και ούτω καθεξής. Το μήνυμα είναι μια διαφορά στην επιχειρησιακή λογική, στην παραγωγή και στο αποτέλεσμα, καθώς και στην πιθανότητα, κάποιες φορές, της πραγματικής υποχώρησης των κλασικών καπιταλιστικών μορφών παραγωγής εν όψει της οικογενειακής γεωργίας. Το έργο του Τσαγιάνοφ προσέφερε μια προσδοκία και έναν αναλυτικό φωτισμό όλων αυτών. Η αυξανόμενη συνειδητοποίηση της σπουδαιότητας της υποαπασχόλησης και των προτύπων απασχόλησης στην ανάπτυξη των σύγχρονων αγροτικών οικονομιών διευκόλυνε τόσο την ξεκάθαρη όσο και την υπόρητη δημοτικότητα αυτής της διάστασης του έργου του Τσαγιάνοφ.

Δύο πρόσφατες μελέτες καταδεικνύουν τη συνάφεια των ιδιαιτεροτήτων των γεωργικών εκμεταλλεύσεων και την ερμηνεία τους υπό το πρίσμα της κυρίαρχης χρήσης της οικογενειακής εργασίας. Ο Ντγιούρφελντ, ο Τάουσιγκ, ο Φρίντμαν και άλλοι έχουν τεκμηριώσει, για διαφορετικά περιβάλλοντα, την τάση των αγροτικών επιχειρήσεων να αποχωρούν από τη διαδικασία της γεωργικής παραγωγής και να εστιάζουν τις κερδοσκοπικές δραστηριότητές τους στην πίστωση, την προσφορά εισροών, τη σύναψη συμβάσεων και την πώληση, ενώ παράλληλα αφήνουν την καλλιέργεια στους μικρογαιοκτήμονες, «ξα-

φρίζοντάς» τους, αντί να τους αντικαθιστούν. Η καπιταλιστική λογική του λογιστικού κέρδους επικράτησε της καπιταλιστικής μορφής παραγωγής. Δεύτερον, οι πρόσφατες μελέτες για την παράδοση ταυτοχρονία της “κρίσιμης έλλειψης εργασίας” δήλωσαν επισήμως ότι έθεσαν σε κίνδυνο ή ακόμα και κατέστρεψαν τη γεωργία της Αιγύπτου και την παράλληλη απόδειξη των στοιχείων παραγωγής που ήταν άμεσα αντίθετες με αυτήν. Μόλις τα δεδομένα που αφορούν την καπιταλιστική γεωργία επιλέγονται από αυτά του αγροτικού τομέα, το αρχικό παζλ διαλύεται. Η καπιταλιστική γεωργία είναι αυτή που καταρρέει, παρά τις προσπάθειες των ιδιοκτητών και τις προσπάθειες της κυβέρνησης να τους βοηθήσει να επιβιώσουν. Οι οικογενειακές εκμεταλλεύσεις χρησιμοποιούν την οικογενειακή εργασία με ευελιξία, αντλούν βοήθεια από τους γείτονες αμισθί και δίνουν προτεραιότητα στο “σπίτι” όταν αποφασίζουν για την ώρα αναχώρησης των μελών της οικογένειας για να εργαστούν αλλού (π.χ. στον Κόλπο) ή για να επιστρέψουν. Ως αποτέλεσμα, οι οικογενειακοί αγρότες προάγουν την παγκόσμια παραγωγή τους, καθώς και το μερίδιο γης που κατέχουν και την παραγωγή, σε σύγκριση με τους καπιταλιστές αγρότες-εργοδότες. Δεν σηματοδοτεί μια κρίση της γεωργίας της Αιγύπτου, αλλά τη διαμόρφωσή της με όρους χωριού¹. (Στο βαθμό που ο καπιταλισμός ορίζεται από τον κλασικό του τύπο ως παραγωγή βασικών προϊόντων για κέρδος με βάση τη χρήση της μισθωτής εργασίας, σημαίνει και την αποκεφαλαιοποίησή της). Κάποιος μπορεί να φέρει πολλαπλά τέτοια παραδείγματα.

Τώρα ίσως πρέπει να αναφερθούμε σε δύο κλασικές παρερμηνείες του Τσαγιάνοφ που σχετίζονται με το θέμα που συζητάμε. Πρώτον, η «ανάλυση από τα κάτω» - δηλαδή η οικοδόμηση της κατανόησης της κοινωνικής οικονομίας, που ξεκινά με την επιχειρησιακή λογική των οικογενειακών αγροκτημάτων - συχνά έχει ερμηνευτεί ως υποκατάσταση του ψυχολογικού και του υποκειμενικού από το ντετερμινιστικό και το οικονομικό. Αυτό είναι λάθος, διότι οι υλικό και δομικοί καθοριστικοί παράγοντες που εμπλέκονται στις σχέσεις παραγωγής και συναλλαγής καθορίζουν και περιορίζουν τις επιλογές, παρόλο που ενσωματώθηκε μεγαλύτερη ευελιξία πιθανών και υιοθετημένων στρα-

---

¹ Peasantisation στο Αγγλικό. [Σ.τ.Μ.]

τηγικών στο επεξηγηματικό σχήμα του Τσαγιάνοφ. Αποτέλεσμα αυτού είναι μια συνδυασμένη εξήγηση κάποιας πολυπλοκότητας, αλλά στο πιο ρεαλιστικό μέρος της. Σε γενικές γραμμές, είναι παρά μόνο στο ελάχιστο ιδιαίτερος «τσαγιανοφική», καθώς ένας συνδυασμός του «αντικειμενικού» και του «υποκειμενικού» στις ρίζες της ανθρώπινης δράσης έχει θεωρηθεί ως δεδομένο από ένα ευρύ φάσμα σχολών σκέψης (από την άποψη του Μαρξ ότι «οι άνθρωποι φτιάχνουν την ιστορία τους, αλλά δεν το κάνουν όπως θέλουν, κλπ.» έως τις σύγχρονες φαινομενολογικές μελέτες της διαθεματικότητας). Το ζήτημα είναι ότι μια εναλλακτική γενική άποψη, που διατέμνει μεγάλους εννοιολογικούς τομείς, υιοθετεί μια διαφορετική θέση. Μέσα σε διαφορετικές σχολές σκέψης, προϋπέθεσε ένα αρχέτυπο ανθρώπινης δράσης, ο καθορισμός του οποίου είναι αποκλειστικά εξωυποκειμενικός - ένα υπόδειγμα κουκλοθέατρου για τον άνθρωπο στην κοινωνία, που συνδέεται με το φιλοσοφικό θετικισμό. Αυτή η άποψη είναι αναγκαστικά παραπλανητική, αν εφαρμοστεί στο επεξηγηματικό σχέδιο του Τσαγιάνοφ.

Στη συνέχεια, ο όρος του Τσαγιάνοφ «αυτο-εκμετάλλευση» συχνά γίνεται κατανοητός απλώς με την πιο ευθεία έννοια της αβάσταχτα σκληρής εργασίας υποσιτισμένων οικογενειών χωρικών, που καταστρέφουν τον σωματικό και ψυχικό τους εαυτό για μια αμοιβή κατώτερη των συντησιμικών μισθών για την εργατική δύναμη (εξισώνοντας έτσι την «υποκατανάλωση» του Κ. Κάουτσκι και την αγροτική “λεηλασία της εργασίας” του Λένιν). Αυτό, για τον Τσαγιάνοφ, δεν περιγράφει όλη την εικόνα, καθώς πρέπει να ειδωθεί μαζί με την έννοια των «διαφορικών βέλτιστων», το συμπέρασμά του, δηλαδή, ότι στις διαφορετικές αγροτικές περιφέρειες και τους υποκλάδους της γεωργίας και σε οποιοδήποτε δεδομένο τεχνολογικό επίπεδο, υπάρχουν διαφορετικά βέλτιστα μεγέθη επιχειρήσεων και ότι η μείωση ή ακόμα και η αύξηση αυτών θα οδηγήσουν σε ύφεση της παραγωγικότητας. Σε αυτό πρέπει να προστεθεί το κοινωνικό πλαίσιο της οικογενειακής αγροτικής καλλιέργειας και ιδιαίτερα η προκύπτουσα διαθεσιμότητα της οικογένειας, των συγγενών και των γειτόνων και η άμισθη εργασία. Για τον Τσαγιάνοφ, η οικογενειακή οικονομία δεν είναι απλά και μόνο η επιβίωση των αδύναμων μέσω της εξαθλίωσής τους, η οποία αποφέρει υπερ-κέρδη αλλού. Είναι και η αξιοποίηση ορισμένων χαρακτηριστικών της γεωρ-

γίας και της κοινωνικής ζωής στην ύπαιθρο, που περιστασιακά δίνουν ένα πλεονέκτημα στις μη κεφαλαιοκρατικές οικονομίες έναντι των καπιταλιστικών μορφών παραγωγής, εντός ενός καπιταλιστικού κόσμου. Η αδιάλειπτη ύπαρξη και η σχετική ευημερία των αγροτικών οικογενειών υπό τον καπιταλισμό μπορεί να θεωρηθεί ως εκ τούτου ότι καθιστούν αξίωμα τη δυνατότητα ύπαρξής τους, ενώ λαμβάνει χώρα η αυτο-εκμετάλλευση (εκμετάλλευση, πράγματι), παρόλο που δεν μπορεί να συναχθεί με ασφάλεια ή να υποθεθεί ως συμπέρασμα μέσα σε αυτό τον τρόπο σκέψης, σχετικά με το αν θα επιβιώσουν απαραίτητα τέτοιες οικονομικές μορφές.

Για να επιστρέψουμε στη χρήση των ιδεών του Τσαγιάνοφ στη σύγχρονη ακαδημαϊκή σκέψη, η επίδραση της γενικής άποψης του Τσαγιάνοφ για τα «μετα-Ευκλείδικά» οικονομικά, η οποία προϋποθέτει την πολλαπλότητα ταυτόχρονα λειτουργούντων οικονομικών συστημάτων και την ανάγκη να την αντιπαραβάλλει με μια πολλαπλότητα εννοιολογικών σχημάτων, ήταν χαρακτηριστικά αμφίσημη. Αντιστοιχούσε με το έργο των πιο ευφάνταστων ιστορικών της οικονομίας του προκαπιταλισμού, ιδιαίτερα του Κ.Πολάνυι, όμως εκείνοι που ήταν έτοιμοι να παραθέσουν τον Τσαγιάνοφ ως αυθεντία τους στις σύγχρονες αγροτικές οικονομίες, τον αντιμετώπιζαν συνήθως περισσότερο με σεβασμό παρά εφαρμοσμένα. Η ακαδημαϊκή κατάρτιση και η γλώσσα κάθε κλάδου τείνουν να αμελούν στα συμπεράσματά τους τις υποβόσκουσες υποθέσεις, πάνω στις οποίες βασίζονται, θεωρώντας τις είτε καθολικά αληθείς, είτε καθολικά ψευδείς. Με τη σειρά τους, όσοι εκπαιδεύτηκαν στην καθολική ανάλυση ενός παντοτινά αληθούς homo economicus ή στο να βλέπουν εποχές ομοιόμορφα καπιταλιστικές ή ομοιόμορφα φεουδαρχικές, τείνουν να χάνουν την κεντρική ιδέα των υποθέσεων του Τσαγιάνοφ, ήτοι το γεγονός ότι οι οικογενειακές εκμεταλλεύσεις συμπίπτουν με άλλα οικονομικά “συστήματα” αντιδρώντας στην κυρίαρχη πολιτική οικονομία και/ή δεχόμενες τη διείσδυση και την επιρροή αυτής, χωρίς να διαλύεται η ιδιαιτερότητά τους (πράγματι, παραμένοντας ιδιαίτερες και στην αντίδρασή τους). Το επακόλουθο ζήτημα δεν αφορά μόνο την πολλαπλότητα των μορφών, αλλά και τι προκύπτει από την πολλαπλότητα των τύπων αλληλεξάρτησης και των αναλυτικών κατηγοριών που εμπλέκονται. Μια τέτοια λογική συνθέσεων εξερευνήθηκε πιο πρόσφατα

σε μια συζήτηση μεταξύ μαρξιστών, σχετικά με την «άρθρωση των τρόπων παραγωγής», εκεί όμως έδινε πολύ πιο έντονη έμφαση στην ιεραρχία των κοινωνικοοικονομικών συστημάτων, στην κυριαρχία και στην εκμετάλλευση αλλήλων (την οποία ο Τσαγιάνοφ αναγνωρίζει, αλλά τονίζει σε μικρότερο βαθμό). Από την άλλη πλευρά, μεγάλο μέρος της συζήτησης περί “άρθρωσης” πιάστηκε στη θανατηφόρα παγίδα του «αν όχι καπιταλιστικό, τότε φεουδαρχικό» με αποτέλεσμα να διαλυθεί με ελάχιστη σημασία στην ανάλυση. Μια προσπάθεια να εισαχθεί η έννοια ενός ξεχωριστού Μέσου Παραγωγής των Χωρικών, που έγινε κι αυτή τότε, ήταν μια άμεση, αλλά όχι πολύ επιτυχημένη προσπάθεια να ενσωματωθεί θεωρητικά η ιδιαίτερη λογική της αγροτικής οικονομίας, εισαγμένη σε μια κυρίαρχη πολιτική οικονομία.

Τέλος, το πρακτικό πρόγραμμα αγροτικού μετασχηματισμού του Τσαγιάνοφ αξιοποιήθηκε εξαιρετικά ελάχιστα άμεσα, λαμβάνοντας υπόψη το βαθμό στον οποίο τόσο τα θετικά όσο και τα κριτικά μέρη του επικυρώθηκαν από την περαιτέρω εμπειρία. Για άλλη μια φορά, οι απόψεις του Τσαγιάνοφ σχετικά με αυτά τα θέματα συχνά παρεξηγήθηκαν (και μερικές φορές ανακαλύφθηκαν εκ νέου μέσω πρακτικής εμπειρίας και με σημαντικό κοινωνικό κόστος ή σε άλλες περιπτώσεις χρησιμοποιήθηκαν, ενώ ο συγγραφέας και το υπόβαθρό τους παρέμεναν στην αφάνεια).

Το πραγματικό πρόγραμμα του Τσαγιάνοφ για την πρόοδο της Ρωσικής γεωργίας, το οποίο παρουσιάστηκε πλήρως στο βιβλίο που ακολούθησε τη Θεωρία της Αγροτικής Οικονομίας, αποτελούταν από τρία αλληλεξαρτώμενα εννοιολογικά στοιχεία: αγροτικούς συνεταιρισμούς, διαφορικά βέλτιστα και κάθετη συνεργασία. Το πρώτο στοιχείο υιοθετεί την Ευρωπαϊκή εμπειρία, και ιδιαίτερα αυτή της Δανίας στις αρχές του αιώνα, ενώ ταυτόχρονα τονίζει τη δημοκρατία από τα κάτω και μια αντίπατερναλιστική και αντι-γραφειοκρατική προσέγγιση ότι «οι χωρικοί δεν είναι ηλίθιοι». Το δεύτερο στοιχείο έχει ήδη αναφερθεί. Το τρίτο κατέληγε σε μια πρόταση για έναν ευέλικτο συνδυασμό, σε μορφή συνεταιρισμού, διαφορετικών μεγεθών μονάδων παραγωγής για διάφορους κλάδους της γεωργίας. Έχει επίσης αποδείξει ότι, ιστορικά, ενώ η συγκέντρωση της ιδιοκτησίας γης ήταν ασήμαντη, το εμπορικό κεφάλαιο διείσδυσε και μετασχημάτισε την αγροτική γεωργία μέσω της «κά-

θετης καπιταλιστικής συγκέντρωσης», καταλαμβάνοντας επιλεκτικά τα στοιχεία εκτός της παραγωγής και υφαρπάζοντας προσόδους (όπως στο αμερικανικό πλαίσιο, όπου το 65% των προσόδων των αγροτών απ' τις πωλήσεις κατόπιν απορροφήθηκε από σιδηροδρομικές εταιρίες, τράπεζες, μεσάζοντες κλπ). Η διαδικασία αυτή, ωστόσο, δεν είναι αναγκαιότητα. Με τη δύναμη του κεφαλαίου αποδυναμωμένη από τις αγροτικές οργανώσεις ή/και τις κρατικές πολιτικές ή/και τις εσωτερικές αντιφάσεις μεταξύ των καπιταλιστών, μπορεί ένα διαφορετικό είδος «κάθετης συγκέντρωσης», που είναι συνεταιριστική και διευθύνεται από τους αγρότες, να καθιερωθεί και να διαδραματίσει κεντρικό ρόλο στον σοσιαλιστικό μετασχηματισμό της κοινωνίας. Ο Τσαγιάνοφ το συνέδεσε με μια ισχυρή και αξιοσημείωτα ρεαλιστική πρώιμη κριτική της κολλεκτιβοποίησης τύπου Στάλιν, με την κωδική ονομασία «οριζόντια συνεργασία», που υποκαθιστά τη μεγιστοποίηση για τη βελτιστοποίηση των μεγεθών των μονάδων και τη γραφειοκρατικοποίηση για την προτεινόμενη διαχείριση «από τα κάτω». Το προβλεπόμενο αποτέλεσμα μιας τέτοιας «οριζόντιας» μεταρρύθμισης ήταν η στασιμότητα ή η μείωση της παραγωγικότητας της γεωργίας. Η «οριζόντια» συνεργασία σε συνδυασμό με το «άρμεγμα» των πόρων της γεωργίας για χάριν της ανάπτυξης του αστικού χώρου και την καταδυνάστευση των αγροτών θα αποδειχθεί αντιπαραγωγική, καθώς και αντιδημοκρατική. Κατ' αυτόν τον τρόπο, θα φλερτάρει με την αντίσταση των χωρικών ή την απάθεια και θα καταστρέψει το τοπικό απόθεμα αναντικατάστατης αγροτικής γνώσης και την ικανότητα για κοινοτική αυτο-κινητοποίηση, για την οποία η γραφειοκρατική πίεση από πάνω θα αποδειχθεί κακό υποκατάστατο. Η έλλειψη πόρων θα συμπληρωνόταν στη συνέχεια από τη σπατάλη τους, οι εκμεταλλευόμενες ιεραρχίες από τις νέες, αντίστοιχα επιβλαβείς, αλλά λιγότερο ικανές.

Η συνηθισμένη παρανόηση, ειδικά απ' αυτούς που παραθέτουν τον Τσαγιάνοφ εμμέσως από άλλες πηγές, έτεινε να ερμηνεύει το πρόγραμμά του σαν ένα όνειρο αρχαιοπρεπούς μακαριότητας των χωρικών που εκτεινόταν ως το μέλλον, έναν «αγροτισμό», απ' τον οποίο δεν μπορεί να προκύψει κανένα πρακτικό πρόγραμμα για τη μοντέρνα γεωργία και την αλλαγή της υπαίθρου. Στην πραγματικότητα, η ιδέα της «κάθετης συνεργασίας» των χωρικών συμπεριελάμβανε την ανάγκη για με-

γάλες μονάδες αγροτικής παραγωγής και την περαιτέρω επέκτασή τους καθώς αναπτυσσόταν η γεωργική τεχνολογία. Αποδεχόταν ακόμη και την ιδέα των «Εργοστασίων Σιτηρών» εκείνης της εποχής, υποκείμενη στη σωστή τεχνολογία. Εκτός των «*Ταξιδιών του Αδερφού μου Αλέξιου*» (ένα διήγημα που ο ίδιος το όριζε ως «μια αγροτική Ουτοπία»), δεν υπήρχε κανένα μήνυμα «το μικρό είναι ωραίο» στον Τσαγιάνοφ, παρά μόνο μια μικρή ένσταση στην υπόθεση ότι «μεγαλύτερο, άρα και απαραίτητα πιο αποτελεσματικό» που ήταν τότε επιφανής, και μια λειτουργική υπόδειξη προς μια συνδυαστική ανάπτυξη, με σκοπό το «βέλτιστο» (ακολουθώντας την καλύτερη επιλογή, εκ μέρους των αγρονόμων, για όποιο τοπικό συγκείμενο φυσικών συνθηκών και τη διαθέσιμη εργασία και τεχνολογία), συν τη δημοκρατική λήψη αποφάσεων «από τα κάτω». Μπορεί να συναχθεί ως συμπέρασμα ένας σχετικά μικρός ρυθμός αλλαγών, σχετιζόμενος και πάλι με τη θέληση για το «βέλτιστο», παρά το μέγιστο, και με τα χαρακτηριστικά της γεωργίας όπως είναι αντιληπτά. Αγροτικοί μεταρρυθμιστές με διαφορετικές δυνάμεις της πειθούς έχουν αντιμετωπίσει και καταγράψει από τότε τους κινδύνους της υπερβολικής ταχύτητας και του γραφειοκρατικού ζήλου, όταν πρόκειται για το μετασχηματισμό της γεωργίας.

Η ακμή του αναλυτικού έργου του Τσαγιάνοφ ήλθε στη δεκαετία του 1920, ανάμεσα στις ηλικίες των 32 και των 42 χρόνων, η οποία θα υπάρχει στη μνήμη της Ρωσίας κυρίως ως τα χρόνια της ΝΕΠ - το νέο οικονομικό πρόγραμμα που ακολούθησε την επανάσταση, τον εμφύλιο πόλεμο και την ισότιμη αναδιανομή όλων των αρόσιμων γαιών της Ρωσίας απ' τις αγροτικές της κοινότητες. Τα κύρια οικονομικά ζητήματα της χώρας ήταν η μεταπολεμική ανάκαμψη, η εκβιομηχάνιση και η αύξηση της αγροτικής παραγωγής, η οποία, εντός των δεδομένων συνθηκών, σήμαινε την αύξηση της αγροτικής παραγωγικότητας και τη μερική μεταφορά της εργατικής δύναμης της υπαίθρου στις πόλεις. Το πολιτικό συγκείμενο ήταν αυτό ενός μετεπαναστατικού κράτους, συνυφασμένου με ένα σοσιαλιστικό κόμμα, εδρασμένο στις πόλεις, αντιμέτωπο με ένα τεράστιο πλήθος χωρικών οργανωμένων στις ανανεωμένες αγροτικές κομμούνες, με τις οποίες 85% του πληθυσμού της χώρας κρατούσε περισσότερο απ' το 95% της αρόσιμης γης. Αυτή η πολιτική οικονομία αναφερόταν ως «κρατικός καπιταλισμός» και σοσιαλιστικός

έλεγχος των «υψηλών διοικητικών θέσεων της οικονομίας» εντός ενός πληθυσμού, εκ του οποίου οι περισσότεροι ήταν «μεσαίοι αγρότες». Οι προγνώσεις και ο σχεδιασμός των αγροτικών ειδικών της Ρωσίας ήταν καθορισμένες από παραμέτρους που αναδρομικά συχνά αναφέρονται ως το ζήτημα της Κολλεκτιβοποίησης. Η πρίμα εναλλακτική του Τσαγιάνοφ και η πρώιμη κριτική του είναι σχετικές με τη γεωργία και χωρικούς που είναι αρκετά άσχετοι με τη Ρωσία ή μετεπαναστατικά κράτη με Μαρξιστές στην εξουσία, αλλά μπορεί να δοκιμαστεί ουσιαστικά σε σχέση με το διάλογο περί Κολλεκτιβοποίησης και τα αποτελέσματα.

Στα τελευταία είκοσι χρόνια έχει προκύψει αξιόλογος όγκος αυτοκριτικής και αλλαγής πολιτικών όσον αφορά τη κολλεκτιβιστική γεωργία, αλλά περισσότερο από οπουδήποτε στην Ουγγαρία. Ακολούθησαν αρχικά το Σοβιετικό «οριζόντιο» μοντέλο και, μετά την επανάσταση του 1956, αναδιοργανώθηκαν και το ξαναδοκίμασαν. Το αποτέλεσμα ήταν μια παρακμή ή στασιμότητα στη γεωργία και χρόνιες ελλείψεις τροφίμων (στις οποίες θα πρέπει να προστεθεί, πριν το 1956, σκληρή καταστολή εναντίον ενός αγανακτισμένου πληθυσμού της υπαίθρου). Ούτε η εκμηχάνιση, ούτε η απέλαση των «Κουλάκων» και οι συλλήψεις των «δολιοφθορέων», ούτε και οι γραφειοκρατικές εντολές και εκστρατείες έλυσαν τη μόνιμη γεωργική κρίση. Η Ουγγρική ηγεσία επέδειξε, έπειτα, το θάρρος να υποχωρήσει, έκανε εκκαθάριση και εκκίνησε με τελείως νέο τρόπο. Μονάδες μεγέθους χωριού συνδυάστηκαν τώρα και με πολυ-κοινοτικές και με μόνες οικογενειακές. Επετράπη σ' αυτούς που απελάθηκαν απ' τα χωριά τους να επιστρέψουν, συχνά και στην απευθείας συνεργατική παραγωγή. Οι εξωτερικοί έλεγχοι παράκμασαν, οι αναγκαστικές πωλήσεις καταργήθηκαν και οργανώθηκαν και διευκολύνθηκαν «κάθετες» αλυσίδες αμοιβαία επωφελών διακανονισμών παραγωγής (π.χ. ένας μικρός γαιοκτήμονας που αγοράζει ζωοτροφή απ' την επιχείρηση μεγάλης κλίμακας, στην οποία είναι μέλος, σε τιμή που του είναι ικανοποιητική, ώστε να παράγει εντός της οικογενείας του κρέας, το οποίο έπειτα πωλείται σε μια «ελεύθερη αγορά» ή υπό συμβόλαιο). Τα αποτελέσματα στη γεωργία ήταν δραματικά, οδηγώντας τη χώρα ραγδαία προς την κορυφή του Ευρωπαϊκού ομίλου, όσον αφορά την αύξηση της γεωργικής παραγωγής και εσόδων, όχι μόνο λύνοντας τα προβλήματα προμηθειών, αλλά κατοχυρώνοντας την Ουγγαρία ως

εξαγωγό τροφίμων. Η περίπτωση της Ουγγρικής γεωργίας και πολλών άλλων πειραμάτων με την Κολεκτιβοποίηση, θετικά και αρνητικά, στη Ευρώπη, αλλά και στην Ασία, την Αφρική και τη Νότια Αμερική, λειτούργησε ως σημαντική επιβεβαίωση των προτάσεων του Τσαγιάνοφ για το γεωργικό μετασχηματισμό, των προγνώσεων του και, μέχρι ενός σημείου, των πιο γενικών θεωρητικών κατασκευών του και προσεγγίσεων. Δεν ήταν εμφανώς το ζήτημα του μεγέθους, του κολεκτιβισμού ή ακόμη της Κολεκτιβοποίησης καθαυτής, αλλά αυτό της πραγματικής μορφής του μετασχηματισμού της υπαίθρου και της νέας οργάνωσης της παραγωγής, όπως επίσης και τον τρόπο που συνδυάζεται με τις σχέσεις χωρικών και γραφειοκρατών, τους πόρους και τα ουσιαστικά ζητήματα της γεωργίας (και τις ιδιορρυθμίες της ως κλάδος της παραγωγής). Ενώπιον όλων αυτών των ζητημάτων, η έξοχη κατανόηση της γεωργίας απ' τον Τσαγιάνοφ και τους φίλους του, συνδυασμένη με αυτή της αγροτικής κοινωνίας, τους έκανε μοναδικούς. Αυτό κάνει το μεγάλο του σχέδιο –αυτό που αποκαλούσε Κοινωνική Αγρονομία– ακόμα σχετικό. Δεν είναι ότι, στο όλον, αυτοί που επέτυχαν ή απέτυχαν τον είχαν μελετήσει απευθείας στην Ουγγαρία ή αλλού. Τέτοιες γραμμές είναι σπανίως ξεκάθαρες. Αλλά θα μπορούσαν (ή θα μπορέσουν) να ωφεληθούν και να περιορίσουν κάποιες δυσκολίες αν το είχαν κάνει (ή το κάνουν). Το γεγονός ότι αυτό το τμήμα της διανοητικής κληρονομιάς του Τσαγιάνοφ σπανίως λαμβάνεται υπόψιν ή γίνεται παραδεκτό δεν έχει να κάνει με το περιεχόμενό του, αλλά με τη φύση των τρεχόντων ιδεολογικών περιορισμών, στους οποίους θα επιστρέψουμε.

Ακόμη ξέρουμε πάρα πολύ λίγα για το πιο άμεσο θέμα ενδιαφέροντος του Τσαγιάνοφ: τη Ρωσική υπαίθρο ενώπιον της Κολεκτιβοποίησης του Στάλιν. Γνωρίζουμε, όμως, πράγματι, ότι, αντίθετα με τον ιδεολογικό μύθο που ακολούθησε, δεν ήταν φυσικό συμπέρασμα που πρόκυπτε απ' τον Μαρξισμό ή τον Λένιν, αλλά ένα σχετικά τυχαίο αποτέλεσμα απ' την αποτυχία των πολιτικών για την υπαίθρο του 1926-28 και τις διαμάχες των εσωκομματικών φραξιών. Ήταν εξαιρετικά καταστροφική για τους πόρους και τους ανθρώπους, διευκόλυνε την αποκτήνωση του πολιτικού συστήματος του κόμματος και συνεισέφερε στις τρέχουσες ανεπάρκειες της Σοβιετικής γεωργίας και αναμφίβολα στη δημογραφική κρίση και τη βιομηχανική επιβράδυνση των τελευταίων δεκαετιών. Τα

πρώτα βήματα των μετά Στάλιν Σοβιετικών μελετών για την κολεκτιβοποίηση, σχετικές για άλλη μια φορά με τις τελευταίες δυο δεκαετίες περίπου, υπέδειξαν εμφανώς ότι η ακμή της ΕΣΚΓ², η οποία ήταν οι ομάδες αυτοβοήθειας στην αρχή της («κάθετη» παρά «οριζόντια» στις προεκτάσεις της), ήταν αποτελεσματική και είχε όντως μεγάλη στήριξη από μεγάλο μέρος του Ρωσικού αγροτικού πληθυσμού. Ήταν απόφαση του «Κέντρου» να παραμερίσει την ΕΣΚΓ εν μια νυκτί σχεδόν, όπως επίσης και τις σοσιαλιστικές κομμούνες και κάθε άλλο ιδιαίτερο ανά περιοχή σχήμα αγροτικής συνεργασίας που πρόκυπτε από την τοπική πρωτοβουλία και να επιβάλλει το ένα και μοναδικό σχήμα του Κολχόζ ανά χωριό, με από τα πάνω διοίκηση, που όρισε την καταστροφική τάση της δεκαετίας του 1930.

Μέθοδοι και Χαρακτηρισμοί

Όπως αναφέρθηκε, οι παρανοήσεις του Τσαγιάνοφ συχνά έπαιξαν τόσο σημαντικό εννοιολογικό ρόλο, όσο και οι απόψεις που πράγματι εξέφρασε, και έχουμε ασχοληθεί σε μερικές απ' αυτές. Δύο επιπλέον, πιο γενικές στο πλαίσιό τους, θα εξεταστούν για συμπληρώσουν την εικόνα: η κατάσταση των εννοιολογικών μοντέλων στα έργα του Τσαγιάνοφ και ο χαρακτηρισμός του ως «νεο-λαϊκιστή».

Στο κέντρο της θεωρητικής αναλυτικής μεθόδου του Τσαγιάνοφ, αυτό που πράγματι τον έκανε τον εξέχοντα θεωρητικό της γενιάς του, βρίσκεται η συστηματική διερεύνηση εναλλακτικών μοντέλων και τυπολογιών. Η αφαίρεση και η σκόπιμη απλούστευση χρησιμοποιούνται

² Ένωση για τη Συλλογική Καλλιέργεια της Γης

Για τη μετάφραση του όρου *peasant*, *peasantry* επιλέχθηκαν, κατά κύριο λόγο, οι ελληνικοί όροι χωρικός, των χωρικών, όπου το *peasant* είναι επιθετικός προσδιορισμός, και ούτω καθεξής, αντί για το αγρότης και τους σχετικούς όρους. Η εν λόγω επιλογή έγινε προς αποφυγή συγχύσεων με τους αγγλικούς όρους *farmer*, *agricultural* και άλλων σχετικών που, ενώ στα Αγγλικά επιτυγχάνουν τη διάκριση της σημασίας με τις μορφολογικές διαφορές, η αντιστοιχία τους στα Ελληνικά τείνει προς το αγρότης, αγροτικός, στο υφολογικό επίπεδο, τουλάχιστον, που αντιστοιχεί στο κείμενο. Κατά μόνας, τέτοιου τύπου εκφράσεις θα ήταν σαφείς, αλλά στα πλαίσια του κειμένου αυτού, όπου απαντώνται συχνά μαζί, θα υπήρχε ζήτημα με την ακρίβεια της μετάφρασης. [Σ.τ.Μ.]

συστηματικά για να ορίσουν και να ελέγξουν λογικούς δεσμούς. Όπως είναι σύνηθες όσον αφορά τα θεωρητικά μοντέλα, η σκόπιμη απλούστευση σημαίνει τον υπερβολικό τονισμό κάποιων χαρακτηριστικών. Το πλήρως άμισθο οικογενειακό αγρόκτημα και τα οκτώ καθαρά «οικονομικά συστήματα» που παρουσιάζονται στη μετάφραση βρίσκουν τα πιο απομακρυσμένα ομολογιά τους στο έργο του «Πειραματισμοί πάνω στη Μελέτη ενός Απομονωμένου Κράτους, τα Νομογραφικά στοιχεία της Οικονομικής Γεωγραφίας», ακόμη και στην «επιστημονική φαντασία» του «*Ta Ταξίδια του Αδερφού μου Αλέξιου*» και τη συζήτηση του 1928 περί της «γεωργίας μέσα σε φιάλη», όσον αφορά τη μελλοντική επιστημονική παραγωγή τροφίμων. Η δεξιοτεχνία του Τσαγιάνοφ και η εκτεταμένη χρήση Ρωσικών εμπειρικών αποδείξεων (και του πλούτου τους για την παρουσίαση της εικόνας της υπαίθρου εκείνων των ημερών), όπως επίσης και το έντονο πρακτικό ενδιαφέρον του ως αγροτικός μεταρρυθμιστής, κάνουν πολλούς από τους επιφανειακούς αναγνώστες του να προσπερνούν το γεγονός ότι ο πειραματισμός του ήταν αδιάκοπος και εξαιρετικά εφευρετικός όσον αφορά τη λογική της ανάλυσης ως τρόπο διάταξης των πολυσύνθετων δεδομένων που είχε ανά χείρας. Δεν στερούταν σαφώς δικών του ιδεών, τις οποίες έκανε ξεκάθαρες και μπορεί να δεχτεί κριτική γι' αυτές, όπως επίσης και για τις μεθόδους που χρησιμοποίησε για να φτάσει σε συμπεράσματα. Αυτό έχει γίνει από πολλούς, συμπεριλαμβανομένων και των πρώτων επιμελητών του βιβλίου και εμένα του ίδιου. Αλλά ο Τσαγιάνοφ πρέπει να αντιμετωπιστεί με τους δικούς του όρους, εννοώντας με κατανόηση του τρόπου με τον οποίο η μέθοδος διερεύνησής του και το πραγματικό συμπέρασμα διέφεραν μεταξύ τους. Αυτό είναι ο λόγος που δε βοηθά και είναι συχνά σαφώς γελοίο να εκφράσει κανείς έκπληξη ή απογοήτευση με την παράβλεψη εκ μέρους του Τσαγιάνοφ των σχέσεων της αγοράς, της μισθωτής εργασίας ή της επένδυσης κεφαλαίου στο συγκείμενο της υπαίθρου. Αυτή η «παράβλεψη» είναι μέθοδος, μια αναλυτική περιστολή που χρησιμοποιείται για τη διερεύνηση αιτιακών συνδέσμων διαμέσω ενός εννοιολογικού μοντέλου (πράγμα που μπορεί να είναι περισσότερο ή λιγότερο χρήσιμο). Όσον αφορά, δε, το ζήτημα του ρεαλισμού ενός εννοιολογικού μοντέλου, την αντιστοιχία του δηλαδή με την πραγματικότητα, είναι σημαντικό, αλλά παρέχει μόνο ένα στοιχείο θεωρητικής σκέψης. Ο

Τσαγιάνοφ πειραματίστηκε με ένα μονοαιτιακό δημογραφικό μοντέλο, με ένα διαιτιακό μοντέλο γεωργικής ανάπτυξης, καθορισμένο με βάση την ένταση πληθυσμιακής πυκνότητας και τις σχέσεις της αγοράς, και ούτω καθεξής. Ο Τσαγιάνοφ ήταν ένας εκ των πρωτοπόρων στο πεδίο των πραγματολογικών μελετών των σχέσεων της αγοράς, του εκκρηματισμού και της μισθωτής εργασίας, και ήταν αξιοσημείωτα ρεαλιστικός όσον αφορούσε την καθημερινή ζωή των Ρώσων χωρικών. Πρόσφατες μελέτες από Σοβιετικούς και άλλους ακαδημαϊκούς έχουν δείξει, πράγματι, ότι είχε δίκαιο σε σχέση με τη χαμηλή παραγωγή βασικών αγαθών και την πολύ χαμηλή χρήση της μισθωτής εργασίας στη Ρωσική ύπαιθρο στις περιόδους 1900-14 και 1921-28.

Κάθε μοντέλο είναι επιλεκτικό και ο Τσαγιάνοφ έκανε τις δικές του επιλογές, αντίστοιχα, ως προς τι να επικεντρώσει την προσοχή του και ποιους αιτιακούς συνδέσμους να «βάλει σε παρένθεση» ή να δώσει λιγότερη έμφαση. Αυτά ήταν σχετικά, βεβαίως, με τις απόψεις του, όπως επίσης και με τα συμπεράσματά του. Για παράδειγμα, ο Τσαγιάνοφ δήλωσε, σε έναν διάλογο του 1927, ότι μόλις τότε ξεκινούσε τις δικές του μελέτες για τη κοινωνικο-οικονομική διαφοροποίηση των χωρικών. Λαμβάνοντας υπόψιν αυτά που τώρα γνωρίζουμε για τη σχετικά χαμηλή ταξική πόλωση της αγροτικής Ρωσίας του 1912 και του 1921-28, η συγκέντρωση της προσοχής προς τον αγροτικό συνεταιρισμό και τη βέλτιστη χρήση της εργασίας ήταν πολύ λογική για έναν πρωτοπόρο μιας τάσης που ήταν αφοσιωμένη στην πρόοδο αυτού που ονομαζόταν Κοινωνική Αγρονομία. Αλλά περιόριζε την κατανόηση των προοπτικών εκμετάλλευσης των απλών συνεταιρισμών, την αλληλεπίδραση κράτους και χωρικών και κάποιων ακόμα ζητημάτων. (Ως παραλληλισμός, το έργο του βασικότερου επικριτή του, Κρίτζμαν, και των βοηθών του, το οποίο υιοθέτησε απ' το νεαρό Λένιν το μοντέλο της απαραίτητης πόλωσης των χωρικών, υπέρβαλλε εξαιρετικά στην ανησυχία τους γι' αυτό, πράγμα που θα μπορούσε να ισχυριστεί κανείς ότι προσέφερε κίνητρα στην κολεκτιβοποίηση τύπου Στάλιν, χωρίς την απαραίτητη επίγνωση και τους δυνητικούς κοινωνικούς σκοπέλους.) Ανασκοπώντας, μπορεί κανείς να ασκήσει κριτική στον Τσαγιάνοφ για τις προτεραιότητές του, αλλά είναι επιστημολογικά αφελές να τον αντιμετωπίζει ως αφελή, τυφλό προς τις αποδείξεις ή καταβεβλημένο απ' τις ιδεολογικές παρεκκλίσεις του «αγροτισμού».

Η τοποθέτηση του Τσαγιάνοφ εντός ενός ιδεολογικού συγκειμένου και έναντι μιας αναλυτικής και ιδεολογικής ταξινόμησης έπασχε κυρίως από δύο παρανοήσεις. Η πρώτη ήταν λιγότερο εμφανής, λιγότερο σημαντική και λιγότερο λόγια, που προέκυπτε από ελλιπή γνώση για το υπόβαθρο του Τσαγιάνοφ, την έκταση των εκδόσεών του και από μόνο επιφανειακή ανάγνωση των προσπαθειών του Θόρνερ και του Κέρμπλεϋ να παρουσιάσουν την εικόνα του. Θεωρούσε δεδομένη τη μοναδικότητα του Τσαγιάνοφ στην επινόηση του «τσαγιανοφισμού». Η άλλη τον ταξινομούσε ως Νέο-Λαϊκιστή και συνήγαγε τα κύρια χαρακτηριστικά της απ' αυτό.

Η έξοχη παράδοση των Ρωσικών αγροτικών μελετών είχε τις ρίζες της στην προσπάθεια των επαρχιακών αρχών (τις *Zemstvo*), στην περίοδο απ' τη δεκαετία του 1860 μέχρι το 1917, που είχε εισαχθεί κυρίως από πεφωτισμένους ευγενείς και τους υπαλλήλους τους εντός της «ιντελιγκέντσιας της υπαίθρου», ώστε να καταγράψουν και να βελτιώσουν το βιοπορισμό των πληθυσμιακών πληθυσμών υπό την κηδεμονία τους, που ήταν κυρίως επαρχιακοί και χωρικοί. Αυτές οι μελέτες έφτασαν την ωριμότητα απ' τα τέλη του 1880 μέχρι το 1906 (όταν ο Τσαγιάνοφ γεννιόταν ή πήγαινε σχολείο), για να αναζωογονηθούν μετά από μια αποτυχημένη επανάσταση στα 1909-14 (Ο Τσαγιάνοφ τότε ξεκίνησε, το 1912 στην ηλικία των 23, την εντυπωσιακή καριέρα του στο δημόσιο.) Ως μέρος της, η εννοιολογική εστίαση στο οικογενειακό αγρόκτημα μπορεί να εντοπιστεί προς τα πίσω, από το βιβλίο του 1881 του Α. Βασιλτσάκοβ, την ανάπτυξη των Μελετών του Προϋπολογισμού και την πρώτη χρήση του όρου απ' τον Φ. Σέρμπινα, στα τέλη του 1890, στις Δυναμικές («ομαδικές») Μελέτες μέχρι το Ν. Τσεμένκοφ στις πολύ αρχές του αιώνα, και τους άμεσους προγόνους της παραδοχής του Τσαγιάνοφ περί δομικά συγκεκριμένων οικονομικών των χωρικών μέχρι το βιβλίο του Β. Κοσίνσκι, που εκδόθηκε το 1906. Η έκφραση «οικονομικά» είναι κάπως παραπλανητική, στην πραγματικότητα, όπως επίσης και ο συνήθης επαγγελματικός προσδιορισμός των περισσότερων εξ αυτών που εμπλέκονταν ως «αγροτικοί στατιστικολόγοι των *Zemstvo*». Η εξέλιξη αυτού ήταν κοινωνικές επιστήμες επικεντρωμένες στους χωρικούς, με την ευρεία τους έννοια, που συγχώνευαν τους σύγχρονους Δυτικούς κλάδους των οικονομικών, της ανθρωπολογίας, της

εθνογραφίας, της κοινωνιολογίας, της δημογραφίας, της δημόσιας ιατρικής, της αγρονομίας και της οικολογίας. Αλλά η αυθεντικότητα του Τσαγιάνοφ δεν τίθεται υπό ερώτηση. Αλλά η σπουδαιότητά του έγκειται σε αξιόλογο βαθμό στις ικανότητες της σύνθεσης και της παρουσίασης. Ως λαμπρό παράδειγμα της Ρωσικής ιντελιγκέντσιας, ήταν λογιότατος: πολυδιαβασμένος, εύγλωττος σε έναν αριθμό ξένων γλωσσών, επιδέξιος στην αναλυτική του παρουσίαση και, πέραν τούτων, συγγραφέας δοκιμίων, πέντε ρομαντικών διηγημάτων παρόμοιων του Χόφμαν, έναν οδηγό για Δυτικοευρωπαϊκό σχέδιο, μια τοπική ιστορία της Μόσχας και ένα βιβλίο ποίησης.

Η περιγραφή του έργου του Τσαγιάνοφ και των κοινών απόψεων της επονομαζόμενης Σχολής για την Οργάνωση και την Παραγωγή ως νεο-λαϊκιστική, ειδικά όταν χρησιμοποιείται ως συνώνυμο του προγραμματικού «αγροτισμού», που οραματίζεται ιδεαλιστικά ή ελπίζει σε ένα μελλοντικό σύμπαν των χωρικών, είναι πολύ ελλιπής πληροφόρησης και παραπλανητική. Μια πολυεπίπεδη παρανόηση ενέχεται όσον αφορά το λαϊκισμό, το νεο-λαϊκισμό και τον ίδιο τον Τσαγιάνοφ.

Αρχικά, λίγοι έκαναν τον κόπο να επεξεργαστούν τα πραγματικά χαρακτηριστικά του Ρωσικού λαϊκισμού πέραν και υπέρ των περιγραφών του απ' τους πολιτικούς αντιπάλους (ειδικά την επίθεση του Λένιν στους Σοσιαλιστές Επαναστάτες, η οποία, αν τεθεί εκτός συγκεκριμένου, εξαπατά τους αναγνώστες της). Ο αρχικός «σοσιαλισμός για τις αναπτυσσόμενες κοινωνίες» της Ρωσίας και το αξιοσημείωτο μήνυμά του στη σύγχρονή του εποχή, που πρόβαλλε για πρώτη φορά τα ζητήματα της Άνισης Ανάπτυξης, του Κρατικού Καπιταλισμού, των κομματικών Στελεχών ή της Κοινωνικής Οικολογίας συχνά υποτιμάται ως αγροτικός συναισθηματισμός. Το ότι αυτοί ήταν οι δημιουργοί του πρώτου Ρωσικού σοσιαλιστικού κόμματος επαναστατικού τύπου, των πρώτων του αστικών Εργατικών Συνδικάτων και εφημερίδων των εργατών ή ότι ο μόνιμος αντιπρόσωπός τους απ' το παράρτημα της Γενεύης στο Γενικό Συμβούλιο της Διεθνούς ήταν ένας άντρας ονόματι Καρλ Μαρξ μένουν απλά εκτός οπτικού πεδίου. Το επόμενο στάδιο στην παρανόηση, ο σύγχρονος αντίκτυπος του λαϊκισμού – των κύριων θεωρητικών του, όπως ο Χέρτζεν και ο Τσερνισέφσκι, και στρατηγικών αναλυτών, όπως ο Ζιελιάμποφ ή ο Κιμπάλτσιτς απ' τη Βούληση του Λαού, δηλαδή – έχει με-

ταχείριση σα να μπορούσε να αποσυσχετιστεί απ' την υπόλοιπη Ρωσική διανοητική ιστορία. Ως παράδειγμα αναφέρεται ότι το Τι Να Κάνουμε; του Λένιν, που προφανώς είχε ως πρότυπο στο περιεχόμενο και στον τίτλο τον Τσερνισέφσκι και τη Λαϊκή Θέληση, χάνει τις πνευματικές του ρίζες και γίνεται κατόπιν μια αυτοδημιούργητη επινόηση μιας μοναδικής ιδιοφυΐας. Η γενική αλληλεξάρτηση των επιδράσεων, η αμοιβαιότητα των δανεισμών και η ικανότητα μάθησης «απλοποιούνται» ώστε να φαίνονται σαν ένα σύνολο δογματισμών, αιωνίως ανόμοιοι και απόλυτα καθαροί (και εξ ολοκλήρου σωστοί ή εξ ολοκλήρου λάθος, προφανώς). Ο Τσαγιάνοφ, όντας ούτε «Μαρξιστής» ούτε καλός αστός, πρέπει να προσαρτηθεί σε κάποιες απ' τις ιδεολογικές αλυσίδες. Ένα παιχνίδι για αυτούς που δε βαρύνουν τους εαυτούς τους άσκοπα με τη γνώση του πραγματικού συγκειμένου της Ρωσικής ιστορίας υψώνει το ανάστημά του, ένας κόσμος διαχωρισμένος σε «εμάς» εναντίον «αυτών», καθώς οτιδήποτε άλλο μπαίνει σαν αποφάγια στην κατηγορία του Λαϊκισμού, αναμενόμενο να γεννήσει εικόνες αμέτοχων θεατών, συναισθηματικής προσκόλλησης σε παρωχημένους αρχαϊσμούς, Ουτοπικά όνειρα και κοπριά. Όσον αφορά τον Τσαγιάνοφ δε, ο πιο εύκολος τρόπος να μην αποπέμψει κανείς την ιδιοφυΐα του ή να μην τον παραδώσει στους άμεσους ιδεολογικούς εχθρούς της πλευράς του είναι να τον ορίσει ως Λαϊκιστή (με ένα πρόθημα «Νεο-» που προστίθεται προς όφελος αυτών που τείνουν να επισημαίνουν ότι οι απόψεις του διέφεραν ουσιωδώς απ' αυτές των κύριων θεωρητικών του Ρωσικού Λαϊκισμού και αυτών που καθορίστηκαν στη γενιά του ως οι πιο απευθείας κληρονόμοι του, όπως ο Τσερνόφ, ο Αξέντεφ ή ο Γκερσούνι.) Ο Τσαγιάνοφ είχε ως πρότυπα τους δηλωμένους Μαρξιστές Β. Κοσίנסκι, Β. Γκρόμαν και Ι. Γκούρεβιτς (Πρέπει να διαφωνήσω εδώ με τον Θόρνερ, ήταν ο Γκούρεβιτς ο πρώτος που πρότεινε τη «δημογραφική διαφοροποίηση»), απ' τους φιλελεύθερους Ν. Τσερνένκοφ και Φ. Σέρμπινα, όπως επίσης κι απ' τον bona fide Σοσιαλιστή Επαναστάτη λαϊκιστή Π. Βικλυάεφ. Οι μέθοδοι και τα συμπεράσματά του ήταν παράλληλα με πολλούς τρόπους με αυτά του μέλους του Κεντρικής Μπολσεβικικής Επιτροπής, στην περίοδο 1905-7, Π. Ρουμνάντσεφ και το ύστερο έργο παρόμοιας πειθούς του Α. Κρυσασσέβα. Η ανοχή του προς διαφορετικές ιδέες ήταν γνωστή· στη δεκαετία του 1920, βοήθησε στην καριέρα του Ν. Κοντρα-

τίεφ, του λαμπρού πρωτοπόρου στις σπουδές των παγκόσμιων οικονομικών συστημάτων, όπως επίσης των Μαρξιστών «νέων Τούρκων», όπως ο Β. Ανισίμοφ. Συχνά, επίσης, διαφωνούσε με αυτούς της δικής του «σχολής», τον Α. Τσελίντσεβ, για παράδειγμα, αλλά συνέχιζε να συνεργάζεται στενά μαζί τους. Δεν υπάρχει κανένας τρόπος να οριστεί η πιθανή ενοχή του με βάση την κληρονομιά ή τη συγγένεια.

Ο μόνος τρόπος επίλυσης του ερωτήματος περί του λαϊκισμού του Τσαγιάνοφ είναι να εξετάσουμε τις πραγματικές του απόψεις σε αντιπαράθεση με τα βασικά δόγματα των σύγχρονών του Ρώσων Λαϊκιστών όσον αφορά τη Ρωσική ύπαιθρο. Δεν αποδεχόταν την άποψη κάποιων δεξιών λαϊκιστών του 1890 ότι ο καπιταλισμός πρέπει να αποτύχει ώστε να κατοχυρωθεί στη Ρωσική ύπαιθρο που μαστιζόταν απ' τη φτώχεια. Δεν υιοθετούσε τη πιο σημαντική προγραμματική πρόταση της αριστεράς πτέρυγας του Λαϊκισμού στην περίοδο 1906-22, του Κόμματος των Σοσιαλεπαναστατών, το να γίνουν οι αγροτικές κομμούνες, που είχαν στον έλεγχό τους όλη τη διαθέσιμη γη, η πυρηνική δομή της υπαίθρου της μετεπαναστατικής Ρωσίας. Συμμεριζόταν με τους Ρώσους Λαϊκιστές, αλλά όχι μόνο, την επιθυμία να γίνει ο μετασχηματισμός της Ρωσίας με κατευθυντήριες γραμμές που θα οδηγούσαν στην κατάλυση της δεσποτείας και την κατοχύρωση της δημοκρατίας (που ενείχε πολύ χωρικό χρωματισμό εντός ενός πληθυσμού που ήταν 85% χωρικοί). Η ιδέα του «στην υπηρεσία του λαού» της Ρωσικής ιντελιγκέντσιας ήταν επίσης «λαϊκιστική», αλλά από εκείνη τη χρονική στιγμή, όχι μόνο αυτό. Τα πνεύματα στο πολιτικό κόμμα του Τσαγιάνοφ δεν ήταν ακμαία. Στο δραματικό έτος του 1917, ήταν πιο κοντά στους Λαϊκούς Σοσιαλιστές, ένα ελαφρώς λαϊκιστικό, εμφανώς ακαδημαϊκό κόμμα με μικρή απήχηση. Καθ' όλη τη διάρκεια της ζωής του, επρόκειτο να παραμείνει ο ακομμάτιστος Μοσχοβίτης διανοούμενος στην καλύτερή του εκδοχή: λόγιος, φιλόπonos, ανοιχτόμυαλος και βαθιά αφοσιωμένος στους ανθρωπιστικούς σκοπούς, την ακαδημαϊκή ευρυμάθεια και την αισθητική. Αυτή η προσέγγιση και αυτές οι δυνατότητες αντιμετωπίστηκαν, στη δεκαετία του 1920, με μια αξιοσημείωτη ολιγωρία εναντίον του απ' τις αρχές (πράγμα που λέγεται ότι διέταξε ο ίδιος ο Λένιν). Θα του κόστιζε τη ζωή στην επόμενη δεκαετία και θα τελείωνε με τη μετά θάνατον «αποκατάστασή» του, αν έχει όντως κάποια σημασία.

Όσον αφορά δε τους σκοπούς και τις προβλέψεις τους, οι Μπολσεβίκοι, οι Σοσιαλεπαναστάτες και ο Τσαγιάνοφ συμμαρζιζονταν την εχθρότητά τους προς τον αγροτικό καπιταλισμό, ειδικά στις εκτός παραγωγής μορφές τους (τους «Κουλάκους»). Από κοινού με τους Σοσιαλεπαναστάτες, ο Τσαγιάνοφ πίστευε περισσότερο στην αδιαφοροποιήτη κοινωνικο-οικονομική πρόοδο ή παρακμή («συνολικές μεταβολές») εναντίον της καπιταλιστικής οικονομίας και/ή της οικονομίας του κρατικού καπιταλισμού παρά στη σημασία των διαδικασιών της πώλωσης εντός των χωρικών. Δέχτηκε επίθεση εξαιτίας αυτού από πολλούς εκ των Ρώσων «ορθόδοξων Μαρξιστών», αλλά κάποιιο άλλο «ορθόδοξο» Μαρξιστές, ο Κάουτσκι, για παράδειγμα, ήταν κατά πολύ αβέβαιοι όσον αφορά τούτο. Το ίδιο ίσχυε και για κάποιους απ' τους Μπολσεβίκους. Η καχυποψία του Τσαγιάνοφ προς την πρόταση ότι «το μεγάλο είναι ωραίο», που ήταν αποδεκτή τότε από πολλούς υποστηρικτές της Πρόοδου, δεν σχετιζόταν με ένα αγροτικό όνειρο τύπου Προυντόν· στην πεινασμένη Μόσχα του Πολεμικού Κομμουνισμού, αποτύπωσε ένα σύμπαν μικροϊδιοκτητών γης σε ένα κείμενο που περιγραφόταν ως «Ουτοπία» (των χωρικών, βεβαίως), αλλά πρότεινε κάτι πολύ διαφορετικό στο καταληκτικό κεφάλαιο του βιβλίου που αποκάλυψε το 1925 Η Θεωρία της Αγροτικής Οικονομίας. Θα πρέπει κανείς να λάβει ως αληθινή την ίδια την εξήγηση του Τσαγιάνοφ στις απόψεις του, καθώς ήταν ριζωμένες στη μελέτη της Ρωσικής γεωργίας, της οποίας είχε τόσο έξοχη γνώση. Σε γενικές γραμμές, ο Τσαγιάνοφ οριζόταν ως νεο-λαϊκιστής κυρίως ερήμην, μια στενογραφική περιγραφή που αποκρύπτει περισσότερο απ' όσα φανερώνει.

Γιατί τότε η επιμονή στο νεο-λαϊκιστικό προσδιορισμό του «ούτε εμείς, ούτε αυτοί» στη δική μας εποχή; Ο λόγος βρίσκεται στις ιδεολογικές αντιπαραθέσεις της δικής μας γενιάς, στις οποίες θα πρέπει να προστεθεί η ήδη συζητημένη απλούστευση. Οι υποστηρικτές της Πράσινης Επανάστασης, που πιστεύουν στις αντισοσιαλιστικές δυνατότητές της, συχνά ερμήνευαν την «από τα κάτω» προσέγγιση ως «αφήστε το ως έχει» για «τους από πάνω» και μετά χρησιμοποιούσαν τον «αγροτισμό» ως βολικό ιδεολογικό τέχνασμα για να ξεχάσουν τον κλάδο των αγροτικών επιχειρήσεων. Τη στιγμή που κανείς κινηθεί απ' τη μορφή στο ουσιαστικό περιεχόμενο, ο Τσαγιάνοφ τους είναι απαράδεκτος: είναι

δριμύτατα αντικαπιταλιστής, χωρίς εμπιστοσύνη στις διαδικασίες της «ελεύθερης αγοράς» και αφοσιωμένος στον πόλεμο των συνεταιρισμών εναντίον των «επιχειρηματιών». Συν τοις άλλοις, ήταν καταφανώς πιστός στο Ρωσικό μετεπαναστατικό κράτος, αρνήθηκε να μεταναστεύσει και γνώρισε ακόμη και ευημερία στην καριέρα του κάτω απ' το νέο καθεστώς. Για τους ορθόδοξους Μαρξιστές των «αναπτυσσόμενων κοινωνιών», η μέθοδος ανάλυσής του τούς ήταν εξίσου απαράδεκτη, καθώς αμφισβήτησε μετωπικά τη μελέτη του Λένιν του 1899, που είχε αναχθεί ως κορυφαίο πρότυπο για το τι είναι η αγροτική κοινωνία και/ή σε τι εξελίσσεται. (Η θέση του Κάουτσκι, αδιαμφισβήτητα «ορθόδοξη» και νομιμοποιημένη απ' τις αναφορές που θαυμάζουν τον Λένιν, παρότι, βέβαια, χωρίς απαραίτητη αντιδιαστολή με την άποψη του Τσαγιάνοφ για την πιθανή επιβίωση της αγροτικής οικονομίας υπό τον καπιταλισμό, είναι ακόμη μόλις και μετά βίας γνωστή.) Αλλά ο πυρήνας της «ανάγκης» του ορισμού του Τσαγιάνοφ ως Νεο-Λαϊκιστή έγκειται εκεί ακριβώς, στην αξίωση του ενός και μοναδικού, πεπερασμένου Μαρξισμού. Όσο για τον Τσαγιάνοφ, δεν ήταν ούτε «Μαρξιστής», ούτε λάτρης των πλούσιων αγροτών, αλλά ούτε ήταν και απλώς Λαϊκιστής, κατ' αυτόν τον τρόπο. Μάθαινε από πολλές πηγές, αλλά σχημάτιζε τη δική του άποψη.

Γιατί, τότε, δεν έγινε ο Τσαγιάνοφ ένας γκουρού στη σύγχρονη εποχή, ένας προστάτης άγιος μιας νέας σέκτας θαυμαστών, που θα χρησιμοποιούσαν τα βιβλία του για να επιβάλλουν και να επικυρώσουν το δικό τους ξεκάθαρο διαχωρισμό και την ιδεολογική τους αγνότητα; Έχουν γίνει παραθέσεις του υποστηρικτικά, αλλά κανείς δεν έχει δεχτεί τα σκήπτρα του, ενώ αυτοί που αποκαλούνται Νεο-Λαϊκιστές συνήθως έχουν απαρνηθεί τέτοιους προσδιορισμούς. Η απάντηση έγκειται εν μέρει στους ιδεολογικούς δυισμούς που περιγράφηκαν παραπάνω, αλλά επίσης ένας άλλος λόγος είναι και ένας ουσιαστικός περιορισμός της μεθόδου ανάλυσης του Τσαγιάνοφ, που εξηγείται από μόνος του με βάση την εμπειρία, που ήταν διαθέσιμη όταν έγραφε, σε σχέση με αυτή της εποχής μας. Ο πιο σημαντικός από τους κοινωνικούς μετασχηματισμούς του εικοστού αιώνα ήταν η προοδευτική ενσωμάτωση συνεχώς αυξανόμενα σύνθετων κοινωνικών σχηματισμών. Η κοινωνία της υπαίθρου και τα αντίστοιχα προβλήματα δεν είναι ανεξήγητα πια αφεαυτά

και πρέπει να γίνουν κατανοητά με τους όρους της εργασίας και των ροών κεφαλαίου, που είναι πιο ευρείς απ' τη γεωργία. Για να καταλάβει κανείς την ποικιλότητα των αποτελεσμάτων της Κολεκτιβοποίησης, πρέπει να κοιτάξει προς την ύπαιθρο, όπως και στη βιομηχανία και την πολιτική ελίτ. Και ούτω καθεξής. Η ανάλυση «από τα κάτω» του Τσαγιάνοφ είναι ημιτελής, όχι μόνο επειδή ο συγγραφέας της απετράπη απ' την ολοκλήρωσή της. Δε μπορεί να ολοκληρωθεί απλώς και μόνο με την κίνηση επί της ίδιας οδού. Όχι τυχαία ήταν αυτό το μοντέλο του, το πιο επικεντρωμένο στην οικογένεια, το δημογραφικό, το οποίο περιέπεσε πρώτο σε αχρησία. Ο μόνος τρόπος να χειριστεί κανείς τη σύγχρονη κοινωνική πραγματικότητα είναι μέσω μοντέλων και θεωριών, στα οποία τα οικογενειακά αγροκτήματα των χωρικών δε λειτουργούν ξεχωριστά και όπου η οικονομία των χωρικών δε συνοδεύει απλώς και μόνο άλλα οικονομικά σχήματα, αλλά εισάγεται εντός και συνήθως υπάγεται σε μια κυρίαρχη πολιτική οικονομία, διαφορετική σε τύπο. Επίσης, οι οικονομίες των χωρικών μετασχηματίζονται (ή ακόμη και επανακατοχυρώνονται) κυρίως από «εξωτερική» παρέμβαση, ειδικά απ' το κράτος και τις πολυεθνικές εταιρίες, παρέμβαση που ξεπέρασε κατά πολύ την εμπειρία του Τσαγιάνοφ, όπως επίσης και τα θεωρητικά σχήματά του. Αυτό κάνει τα συνδυαστικά μοντέλα στο «από τα πάνω» και «από τα κάτω» απαραίτητα για περαιτέρω ερευνητική πρόοδο. Σ' αυτό, η ανάλυση του Τσαγιάνοφ έπαιξε όντως εξέχοντα, αλλά περιορισμένο ρόλο. Κάποιες απ' τις απόψεις του ήταν εμφανώς λανθασμένες (και ακυρώθηκαν από επιπλέον αποδείξεις), αλλά εν γένει η αδυναμία του έγκειται σε μια ανάλυση που δεν ήταν λανθασμένη, αλλά ανεπαρκής. Για τον προοδευτικά περίπλοκο κόσμο της υπαίθρου του σήμερα έχει εμφανή όρια, επομένως, δεν υφίσταται «τσαγιανοφισμός», αλλά υπάρχουν πολλές διαφωτιστικές επισημάνσεις του Τσαγιάνοφ, κατηγορηματικές και υπόρρητες, στις σύγχρονες αγροτικές σπουδές.

Ιστοριογραφία και Μέλλον

Στις αρχές του 1966, η πρώτη Αγγλική έκδοση του βιβλίου του Τσαγιάνοφ συνέπεσε με μια μείζονα κρίση αυτού που αποκαλούνταν Τρίτος

Κόσμος και του εννοιολογικού ορισμού του εντός της Θεωρίας του Εκσυγχρονισμού και των πολιτικών της απορροιών, συμπερασμάτων και προβλέψεων. Ο ραγδαίος αποαποικισμός μετά το Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, ο Ψυχρός Πόλεμος και τα επεκτεινόμενα Η.Ε. ως το επίκεντρο της νέας ελπίδας έχουν ξανασχεδιάσει τους χάρτες και, επίσης, επανακαθορίζει και μεγεθύνει δραματικά το πρόβλημα της παγκόσμιας ανισότητας ανάμεσα στη «Δύση» και αυτών που αποκαλούνταν τότε ως «Οπισθοδρομικά Κράτη». Αυτό το παγκόσμιο χάσμα μεταξύ κρατών και κοινωνιών έγινε βασικό ζήτημα των ημερών. Μια νέα ορολογία, που αντιπροσώπευε νέες ανησυχίες, άρχιζε να εμφανίζεται. Το παγκόσμιο χάσμα ήταν μέρος της. Η αντιπαράθεση του «κόσμου» υπό την ηγεσία των Ηνωμένων Πολιτειών με αυτόν υπό τη Σοβιετική Ένωση (επεκτείνοντας τον αντίκτυπο της στους ανά τόπους επαναστάτες) έκανε τα προβλήματα της ανάπτυξης στον Τρίτο Κόσμο υπέρτατα επείγον πολιτικό ζήτημα. Ευτυχώς, η λύση φαινόταν σε απόσταση αψής – ένα άνοιγμα προς την αυτάρκη οικονομική ανάπτυξη με κατευθυντήριες γραμμές αυτές που είχαν χαράξει οι πρόδρομοι της εκβιομηχάνισης. Τα Δυτικού τύπου κοινοβούλια, οι αγορές, οι ιδέες και η εκπαίδευση, με συμπλήρωμα κάποιες αρωγές ή δάνεια, επρόκειτο να διευκολύνουν την όλη φάση. Ένα παραδεδομένο φυσικό δίκαιο κοινωνικής ισορροπίας θα εξασφάλιζε τη διεθνή εξίσωση, τη σταθερότητα και την ομοιογένεια (όσο μεγαλύτερη η απόκλιση, τόσο πιο δυνατή η τάση της για αυτοεξάλειψη). Ο ενσωματωμένος στην επιστήμη εξορθολογισμός θα βοηθούσε κατά τη διάρκεια της διαδικασίας, καθώς είναι φαινομενικά πιο γρήγορο να εισαχθούν ειδικοί και τεχνογνωσία απ' το να παραχθούν απευθείας. Η υποτιθέμενη αναπόφευκτη Πρόοδος επρόκειτο να κλείσει το χάσμα μεταξύ του Πρώτου και του Τρίτου κόσμου, να εξαλείψει τη φτώχεια και να κρατήσει τους επαναστάτες μακριά.

Στις αρχές της δεκαετίας του 1950, οι αισιόδοξες υποθέσεις απεδείχθησαν τρομερά λάθος. Το «χάσμα» μεγάλωνε. Η οικονομική εξαθλίωση προέλαυε διαμέσω του μεγαλύτερου μέρους του Τρίτου Κόσμου. Η μεταποικιακή ανεξαρτησία, ο οικονομικός αυθορμητισμός των τοπικών και των διεθνών αγορών, οι εκστρατείες για τον αλφαριθμητισμό και οι φιλανθρωπικές αρωγές δεν επέλυσαν τα «προβλήματα της ανάπτυξης». Η Δύση και ειδικά οι αποικιοκράτες «που αργούσαν να πιάσουν το μή-

νυμα» και οι εκκολαπτόμενοι νεοαποικιοκράτες βρίσκονταν αντιμέτωποι με καταστάσεις που δε μπορούσαν να περιγραφούν πια ως εξεγέρσεις της απόγνωσης, αλλά μαζικοί λαϊκοί πόλεμοι και συνασπισμοί μεταξύ μνησίκακων κυβερνήσεων των «οπισθοδρομικών» κρατών: ο Πόλεμος της Αλγερίας και το Συνέδριο των Αδέσμευτων Κρατών στο Μπαντούγκ, το Κονγκό, το Βιετνάμ και μια νέα πλειοψηφία στην ΟΥΝΕΣΚΟ. Στη σκηνή των διανοούμενων, ο Πωλ Μπαράν, ο Γκούνναρ Μύρνταλ και ο Πωλ Πρέμπις άσκησαν ανηλεή κριτική εναντίον των προδιαγραφών και των μεθόδων της Θεωρίας του Εκσυγχρονισμού. Εναντίον των παλιών καταγραφών των συσχετίσεων και των καθοριστικών παραγόντων της οικονομικής ανάπτυξης επήλθε η νέα απαισιοδοξία της επικέντρωσης στα προσκόμματα, που εξηγούσαν το αυξανόμενο χάσμα με μια πιασάρικη φράση που σάρωσε τον κόσμο – η ανάπτυξη της υπανάπτυξης. Αυτό καθοριζόταν όλο και περισσότερο από την διεθνή εξάρτηση των περιφερειών στα εκμεταλλεύόμενα μητροπολιτικά κέντρα. Αυτό επίσης καθοριζόταν ενδοεθνικά από τους εξαρτημένους πληθειακούς πληθυσμούς, που είχαν δομικά τεθεί στο περιθώριο και αποκλειστεί απ' τα οφέλη της νεωτερικότητας – που, στο σήμερα, συχνά αποκαλούνται κατώτερες τάξεις. Αυτό το εννοιολογικό κιβώτιο γέμιζε ολοένα και περισσότερο με χωρικούς – η μεγάλη πλειοψηφία του πληθυσμού στις αναπτυσσόμενες κοινωνίες (τα «οπισθοδρομικά έθνη» του χθες). Αλλά οι χωρικοί εμφανίζονταν τώρα όχι μόνο ως θύματα ενός αντικειμένου της ανάπτυξης. Η δραματική εντύπωση που έκανε η νίκη του Επαναστατικού Στρατού των Χωρικών του Μάο εξαπλωνόταν και ενισχυόταν από αντάρτες παντού διαμέσω του Τρίτου Κόσμου. Επίσης, οι χωρικοί γίνονταν προοδευτικά ορατοί ως πιθανός πολιτικός παράγοντας – ένα υποκείμενο της ιστορίας. Στη δεκαετία του 1960, έφεραν νέες ελπίδες με την εκδίωξη της ολιγαρχίας στη Λατινική Αμερική, με την αφήφηση ενός ιμπεριαλιστικού στρατού στο Βιετνάμ, με τη βοήθεια στην εξισορρόπηση των αποτυχιών της εκβιομηχάνισης ή του προγράμματος ισονομίας, που ήταν συνδεδεμένο στην Πράσινη Επανάσταση.

Η ανάδυση του Τσαγιάνοφ στον αγγλόφωνο κόσμο συνέπεσε με μια δραματική μεταστροφή της προσοχής, το «βλέμμα προς τους χωρικούς», που έλαβε χώρα στη δεκαετία του 1960. Οι αξιωματούχοι της

Παγκόσμιας Τράπεζας και οι Μαρξιστές επαναστάτες, πολιτικοί και ακαδημαϊκοί, μη ξεχνώντας τις μάζες των αφοσιωμένων φοιτητών, μετατράπηκαν ραγδαία σε αγροτολόγους. Από ένα κομμάτι ανθρωπολογικού εξωτισμού, οι χωρικοί έχουν ανέβει στο επίκεντρο του διαλόγου σε σχέση με τα πιο σημαντικά σύγχρονα ζητήματα. Εν μία νυκτί, η συζήτηση για τους χωρικούς σε βιβλία, διατριβές και προγράμματα έχει κάνει άλμα απ' το σχεδόν καμία σε εκατοντάδες και, έπειτα, χιλιάδες εγγραφές. Η ίδια η λέξη «χωρικός» έγινε «καυτή» και «της μόδας» όπως το σεξ και το έγκλημα, τώρα πουλούσε χειρόγραφα σε εκδότες και βιβλία σε αναγνώστες. Το πρόβλημα ήταν ότι αυτή η ακαδημαϊκή χιονοστιβάδα ήταν πολύ αδύναμη θεωρητικά. Τα πρόσφατα συγκεντρωμένα «τεκμήρια» για τους χωρικούς, κυρίως εντοπισμένα, και οι προβληματισμοί σε σχέση μ' αυτά, κατά κύριο λόγο πολύ μεγαλειώδεις και αφηρημένοι, βρέθηκαν σαν τους χαρακτήρες του Πιραντέλλο να ψάχνουν για ένα εννοιολογικό πλαίσιο που θα μπορούσε να τους συσχετίσει και να τους μεταμορφώσει σε έναν κλάδο συστηματικής γνώσης. Απ' τις διαθέσιμες παλιότερες σχετικές γραφές, μόνο ο Λένιν και ο Ρέντιφιλντ μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν μερικώς, ενώ οι πιο σύγχρονες προσπάθειες να βγει θεωρητικά άκρη με τους χωρικούς μόλις είχαν αρχίσει να τελεσφορούν. Το βιβλίο του Τσαγιάνοφ το 1966 εισήλθε σ' αυτή ακριβώς την άβυσσο (μαζί με τα Grundrisse του Μαρξ, που παρουσιάστηκαν για πρώτη φορά στα αγγλικά απ' τον Χομπσμπάουμ το 1964, και ένα πιο συμβατικό κείμενο οικονομικών απ' τον Σούλτζ, που εκδόθηκε την ίδια χρονιά). Ο πλούτος των δεδομένων και η εκζήτηση στη μεθοδολογία που προήγαγε ο Τσαγιάνοφ, η συγχρονικότητα των ανησυχιών του και το ευρύ θεωρητικό φάσμα του έκοψαν την ανάσα σε δεκάδες αρχαρίων της αγροτολογίας. Κάποιοι δήλωσαν πίστη, άλλοι τον χρησιμοποίησαν για πρώτη εξάσκηση στην υποστήριξη ή την αποκατάσταση των ορθοδοξιών του παρελθόντος, αλλά οι πιο πολυπληθείς αξιοποίησαν τα αποδεικτικά και τις διαπιστώσεις του Τσαγιάνοφ στις δικές τους αναλύσεις όσον αφορά τους χωρικούς σε όλο τον κόσμο.

Θα έμοιαζε ότι αυτή ακριβώς η τοποθέτηση του Τσαγιάνοφ ως «ο άνθρωπος που γνώριζε για τους χωρικούς» ή ο πιο λόγιος προσδιορισμός του ως ένας κοινωνικός επιστήμονας που μας βοήθησε να δούμε καλύτερα την ανάλυση της οικογενειακής γεωργίας ως μια συγκεκρι-

μένη μορφή ή στοιχείο της οικονομίας, θα οδηγούσε σε μια σταδιακή παρακμή της σημασίας του στο μέλλον. Οι χωρικοί ακόμη αποτελούν ένα μεγάλο μέρος της ανθρωπότητας, αλλά οι αριθμοί τους είναι στατικοί, ενώ το μερίδιό τους στον πληθυσμό των «αναπτυσσόμενων κοινωνιών» βρίσκεται σε ραγδαία πτώση. «Ενσωματώνονται», επίσης, ενώ ο βιοπορισμός αυτών που επιβιώνουν ως μικρογαιοκτήμονες της υπαίθρου όλο και περισσότερο περιλαμβάνουν αυτά που έχουν θεωρηθεί ως «μη αγροτικά» χαρακτηριστικά. Μια παρακμή στη σημασία και την ιδιαιτερότητα των αγροτικών πληθυσμών, που οδηγεί σε μια παράλληλη αποσύνδεση των κοινωνικών επιστημών απ' τους χωρικούς μπορεί να προβλεφθεί, με τον Τσαγιάνοφ να καταλήγει εν τέλει στα αρχεία. Ή μήπως όχι;

Η κρίση της δεκαετίας του '60 δεν έχει επιλυθεί, αλλά έχει στην πραγματικότητα διευρυνθεί στην ουσία και στις επιπτώσεις της. Οι δυσχέρειες του Τρίτου Κόσμου, έχοντας γίνει ηθικά απαράδεκτες και πολιτικά επικίνδυνες μέσω του τρόπου που οι πιο εύποροι έχουν ευημερήσει, έχουν επεκταθεί ως μια κοινωνικο-οικονομική κρίση που περιλαμβάνει και «εμάς». Η μαζική δομική ανεργία στα χαμηλότερα κοινωνικά στρώματα του Πρώτου Κόσμου έχει μεγαλώσει απότομα και ολοένα και περισσότερο αναγνωρίζεται ως μη αναστρέψιμη. Μια κρίση του Δεύτερου Κόσμου, οικονομική, αλλά και ηθική, είναι ορατή και δεδηλωμένη απ' τον ίδιο, μειώνοντας τη δυνατότητά του να προσφέρει εναλλακτικές – ο αντίκτυπος ενός κύριου μοντέλου και καθοριστικού παράγοντα της ανάπτυξης στις προηγούμενες γενιές εξασθενεί. Διαμέσω όλης της δεκαετίας του 1980, μια παράλληλη κρίση του καπιταλισμού και των όντως υπαρχόντων εναλλακτικών του μεγαλώνει, οικονομικά και πολιτικά, αλλά και εννοιολογικά, επίσης· αντιμετωπίζουμε μια πραγματικότητα που όλο και λιγότερο γνωρίζουμε πως να κατανοήσουμε και να συνάγουμε συμπεράσματα.

Ένα κεντρικό στοιχείο της σύγχρονης παγκόσμιας κοινωνίας είναι η αποτυχία των καπιταλιστικών οικονομιών, όπως επίσης και αυτών στον κρατικό καπιταλισμό, να προοδεύσουν χωρίς όρια και να εξασφαλίσουν τη γενική ευημερία με τους τρόπους που αναμενόταν με βάση τις θεωρίες της ανάπτυξης του 19^{ου} αιώνα, τις φιλελεύθερες και τις σοσιαλιστικές εξίσου. Ο έλεγχος και το εύρος του κέρδους των καπιταλιστικών

πολυεθνικών εταιριών προχωρά πλάι-πλάι με την υποχώρηση των τυπικών καπιταλιστικών τρόπων παραγωγής και της κοινωνικής οργάνωσης που συνδέεται με την ανεργία και την «υποαπασχόληση», τις «άτυπες οικονομίες» και άλλα δίκτυα επιβίωσης. Οι νωθρές οικονομίες του κρατικού καπιταλισμού είναι περιπλεγμένες με τις μαζικές «δεύτερες» και «τρίτες» (ή «μαύρες») οικονομίες, πράγμα που όλο και περισσότερο γίνεται παραδεκτό ως αδύνατον να μειωθεί. Καθώς στις «αναπτυσσόμενες κοινωνίες» οι νήσοι του προκαπιταλισμού εξαφανίζονται, αυτό που έρχεται στη θέση του, κυρίως, δεν είναι το βιομηχανικό προλεταριάτο της Ευρώπης του 19^{ου} αιώνα, αλλά στρώματα πληβείων που παλεύουν για επιβίωση –ένα μείγμα αυξανόμενα ευέλικτων, ημιαπασχολούμενων κατοίκων παραγκουπόλεων, εν μέρει αγρότες, λούμπεν έμποροι ή μαστροποί– άλλο ένα εξωκαπιταλιστικό μοτίβο κοινωνικής και οικονομικής ύπαρξης υπό τον καπιταλισμό και/ή τύπους οικονομιών σαν τον τρίτο κόσμο. Οι πληθυσμοί που εμπλέκονται στις άτυπες και/ή οικογενειακά περιορισμένες και/ή μεικτές οικονομίες μεγαλώνουν γύρω στην υφήλιο και δεν μπορεί κανείς να κατανοήσει, χωρίς αναφορές σ' αυτό, είτε τον τρόπο που λειτουργούν οι εθνικές οικονομίες είτε τον τρόπο που πραγματικά ζουν οι άνθρωποι. Ενώ οι σχέσεις εκμετάλλευσης διατηρούνται και αναβαθμίζονται, η λειτουργική οργάνωση της οικονομίας αλλάζει, επεκτείνοντας παρά αποκρύπτοντας αυτά τα στοιχεία της που απαιτούν μεθόδους ανάλυσης εναλλακτικές σε σχέση με αυτές σε συνήθη χρήση. Τώρα πια, ένας νέος «πράσινος» ριζοσπαστισμός έχει αρχίζει όλο και περισσότερο να απαντά πολιτικά σ' αυτές τις εμπειρίες, τα νέα μοτίβα εκμετάλλευσης και τις εννοιολογικές διαπιστώσεις. Στο θεωρητικό επίπεδο, η ανάλυση των μεθόδων ενσωμάτωσης από μια κυρίαρχη πολιτική οικονομία έχει αυξανόμενη ανάγκη συμπλήρωσης απ' την παράλληλη μελέτη των μεθόδων της μη ενσωμάτωσης που λειτουργούν στους κόσμους που εντός τους ζούμε.

Είναι ενάντια σε αυτό το πλαίσιο που η ανάλυση του Τσαγιάνοφ για τις εναλλακτικές και συμπληρωματικές οικονομίες, την οικογενειακή εργασία, των μη εκχρηματισμένων μεγεθών και των μοτίβων της φυσικής παραγωγής (αντί των τιμών τους μόνο), των διαφορικών βέλτιστων, των μεθόδων και των ωφελειών των συνεταιρισμών –μια ανάλυση «από τα κάτω» που επιχειρεί να συσχετίσει τη δομή με την επιλογή– θα πρέ-

πει να βρει τη πιθανή μελλοντική της απήχηση και χρήση. Το ίδιο ισχύει για τη μέθοδο διερεύνησης μοντέλων εναλλακτικών πραγματικοτήτων και σκεπτικών. Στην πραγματικότητα, υπάρχουν ακόμη εκατοντάδες εκατομμύρια χωρικοί και τόσοι μπορεί να υπάρχουν στο έτος 2000, αλλά, παραδόξως, οι θεμελιώδεις μέθοδοι και διαπιστώσεις του Τσαγιάνοφ μπορεί να αποδειχτούν ιδιαίτερες εμπλουτιστικές για κόσμους με λιγότερους χωρικούς, όπως επίσης και λιγότερους «κλασικούς» βιομηχανικούς προλεταρίους, ενώ το υποκείμενο των πραγματικών προβληματισμών του, οι χωρικοί της Ρωσίας, δεν έχουν παρά εξαφανιστεί. Με κανέναν τρόπο δε θα μπορούσε η μελλοντική θεωρητική αναζήτηση να υπάρξει ως απλή αναπαραγωγή του Τσαγιάνοφ, αλλά μπορεί να φέρει σημαντικά στοιχεία των επιτευγμάτων του και της ανάλυσης της Ρωσικής υπαίθρου της περιόδου 1880-1928, ως μέρος του σώματος νέων θεωριών της ανάπτυξης με στόχο την πιο ρεαλιστική κατανόηση του περιβάλλοντος μας και τη βελτίωση των μελλοντικών κόσμων. Πράγμα που θα αποτελέσει μία καλή επιτάφια επιγραφή στο μνημείο ενός μέγα ακαδημαϊκού, όταν οι συμπατριώτες του θυμηθούν να του χτίσουν ένα.

Ρενώ Γκαρσιά

Αλεξάντρ Τσαγιάνοφ, για έναν αγροτικό σοσιαλισμό*

Αν το όνομά του χωρίς αμφιβολία δεν λέει τίποτα στο ευρύ κοινό, ο Αλεξάντρ Τσαγιάνοφ (1888-1937) είναι επίσης ελάχιστα γνωστός σε έναν σημαντικό αριθμό ανθρώπων που μπορεί να ενδιαφέρονται για τα θέματα της αποανάπτυξης. Αυτό είναι άδικο στο βαθμό όπου αυτός ο σοβιετικός αγροτικός οικονομολόγος θεωρείται, ορθά ή λανθασμένα, εικόνισμα για τις οικονομικές και κοινωνιολογικές μελέτες της αγροτιάς. Ακόμα περισσότερο, η ίδια η ζωή του είναι μέρος του θλιβερού επιστημονικού μαρτυρολογίου της σταλινικής περιόδου. Διότι ο Τσαγιάνοφ πέθανε για την αλήθεια και επειδή είχε δίκιο.

Ένας λαμπρός και παραγωγικός διανοούμενος, ο Τσαγιάνοφ επιβάλλεται από τη δεκαετία του 1910 ως κορυφαίος οικονομολόγος. Μετά την επανάσταση του 1917 και τον εμφύλιο πόλεμο, συνοδεύει πιστά τη σοβιετική μετάβαση στον σοσιαλισμό, διατηρώντας παράλληλα την πρωτοτυπία του αντικειμένου μελέτης του: την αγροτική οικονομία, την οποία θεωρεί ως ένα οικονομικό σύστημα από μόνη της, και όχι ως μορφή που προορίζεται για εξαφάνιση ως αποτέλεσμα της προόδου της εκβιομηχάνισης. Διευθυντής του Ινστιτούτου αγροτικής οικονομίας, διαδραματίζει σημαντικό ρόλο κατά την περίοδο της Νέας Οικονομικής Πολιτικής (NEP), από το 1921, ή ως ηγέτης «της σχολής οργάνωσης και παραγωγής» εργάζεται για την αναδιοργάνωση της γεωργίας των αγροτών [agriculture paysanne] μέσω μιας σειράς «δυτικών» καινοτομιών, όπως η επιλογή των αποθεμάτων, η χρήση λιπασμάτων και επίσης το δίκτυο των συνεταιρισμών. Βασιζόμενος στα στατιστικά στοιχεία

---

* Πρόκειται για την εισαγωγή του βιβλίου *Alexandre Chayanov, pour un socialisme paysan*, του προσκεκλημένου ομιλητή στο συνέδριό μας, Renaud Garcia που κυκλοφόρησε από τις εκδόσεις Le passager clandestin το 2017.

που παρείχε η ρωσική επαρχιακή διοίκηση (zemstna), εργάζεται κατά τη δεκαετία 1920-1930 για την κατανόηση από οικονομικής άποψης της αγροτικής εκμετάλλευσης σε οικογενειακή βάση. Σύμφωνα με τον Τσαγιάνοφ, η τυπολογία των τρόπων παραγωγής που καθιέρωσε ο Μαρξ, κατά την οποία ακολουθούν διαδοχικά η δουλοκτησία, ο φεουδαρχικός τρόπος, ο καπιταλιστικός τρόπος και ο σοσιαλιστικός τρόπος, παραλείπει μια *suī generis* μορφή, η ιδιαιτερότητα της οποίας –θα επανέρθουμε σε αυτό– είναι να μην προσφεύγει στη μισθωτή εργασία: ο αγροτικός τρόπος παραγωγής σε οικογενειακή βάση.

Ωστόσο, εξακολουθώντας να ενδιαφέρεται για την αγροτική οικονομία, μέχρι να δει τελικά μια πλήρη πολιτιστική μορφή, όπου ο προβληματισμός για την παραγωγή, τη διανομή και την κατανάλωση αποδεικνύεται αδιαχώριστος από μια διαισθητική αντίληψη της ισορροπίας μεταξύ της εργασίας και των αναγκών όσο και από μία βιωματική σχέση με τη φύση, ο Τσαγιάνοφ καλλιέργησε κατά τη διάρκεια της καριέρας του μια πραγματική πρωτοτυπία σε σχέση με τη μαρξιστική συναίνεση όσον αφορά το θέμα. Ο Τέοντορ Σάνιν, ο μεγάλος κοινωνιολόγος της αγροτιάς και ο πρώτος που αποκατάστησε τον Τσαγιάνοφ, έχει αποδείξει καλά ότι ο ορθολογισμός των βιομηχανικών κοινωνιών (που ο μαρξισμός μοιράζεται σχεδόν πλήρως) έπρεπε αναγκαστικά να απεικονίσει την αγροτιά ως μια κοινωνική ομάδα οπισθοδρομική και μπλεγμένη στους μικροαστικούς περιορισμούς της, με άλλα λόγια σαν το “προπύργιο της παλιάς κοινωνίας”, σύμφωνα με τη φράση του Μαρξ στο Κεφάλαιο. Από την άποψη της μαρξιστικής κοινωνιολογίας, η αγροτιά δύσκολα μπορεί να θεωρηθεί ως τάξη. Δεν έχει να κάνει με τα μέσα παραγωγής της βιομηχανικής κοινωνίας, δεν οργανώνει την παραγωγή και δεν είναι τόπος εξουσίας. Η ύπαρξή της αποδεικνύεται λοιπόν αβέβαιη και περιθωριακή, μέσα στην αδιαφοροποίητη ομάδα των μεσαίων τάξεων ή των «κυριαρχούμενων».

Αυτή η δυσκολία του παραδοσιακού μαρξισμού σε σχέση με την αγροτιά εκδηλώθηκε την εποχή του Τσαγιάνοφ με μια θέση που προδιέγραφε την ταχεία εξαφάνιση των αγροτών ως ενιαίας κοινωνικής ομάδας με έναν ιδιαίτερο τρόπο ζωής, υπέρ της κοινωνικής διαίρεσης της υπαίθρου μεταξύ καπιταλιστών γαιοκτημόνων και αγροτικού προλεταριάτου. Όπως θα δούμε, όλα τα έργα του Τσαγιάνοφ, είτε πρόκειται

για οικονομικές πραγματείες είτε για ουτοπικές αφηγήσεις (επειδή αυτός ο οικονομολόγος καλλιεργούσε πολλά ενδιαφέροντα στις τέχνες και τα γράμματα), έρχονται σε αντίθεση με αυτή τη θέση περί της προλεταριοποίησης της υπαίθρου και παρουσιάζουν μάλλον την αγροτική οικογένεια ως ένα αυτόνομο και σταθερό οικονομικό καθεστώς, που ορίζεται από μια κατάσταση αυτάρκειας, από χαρακτηριστικούς τρόπους σχέσεων και από μια ιδιαίτερη κουλτούρα. Και παρά μία αρκετά αδύναμη συνοχή της τάξης, εξαιτίας για παράδειγμα του χαλαρού πλέγματος μεταξύ των μικρών χωριστών εκμεταλλεύσεων και των διαφοροποιήσεων δημογραφικής προέλευσης, οι αγρότες, παρόλα αυτά, ήξεραν πώς να λειτουργήσουν ως τάξη σε μια περίοδο κρίσης και να παράσχουν μια πραγματική αντίσταση στην ανατροπή των συνθηκών ύπαρξής τους.

Εξαιτίας του αντικείμενου της μελέτης του και του τρόπου με τον οποίο το πραγματευόταν, ο Τσαγιάνοφ αντιμετώπισε στην κατηγορία του ρεφορμισμού. Από το 1928, ο Στάλιν προώθησε με το όνομα της «κολεκτιβοποίησης» ένα επαναστατικό μετασχηματισμό της υπαίθρου. Οι Ρώσοι χωρικοί υποβιβάστηκαν στη θέση των εργατών γης και συγκεντρώθηκαν σε γιγαντιαία εργοστάσια παραγωγής τροφίμων, σε συλλογικά αγροκτήματα που ονομάζονταν “κολχόζ”, τα οποία αργότερα θα αφήσουν τη θέση τους σε κρατικά αγροκτήματα που ονομάζονταν “σοβχόζ”. Ολόκληρο το έργο του Τσαγιάνοφ αποτελούσε μία μαρτυρία εναντίον αυτής της διαδικασίας, προειδοποιώντας για την καταστροφή που σίγουρα θα προκαλούσε. Του απαγγέλλθηκαν κατηγορίες για πρώτη φορά το 1930. Εξασφαλίζοντας την υπεράσπισή του, κατάφερε να την γλυτώσει και το κράτος να άρει τη δίκη. Συνελήφθη για δεύτερη φορά το 1932 και στάλθηκε πέντε χρόνια σε στρατόπεδο εργασίας στο Καζακστάν. Επιστρέφοντας στη Μόσχα το 1937, συνελήφθη από την НКВД, την πολιτική αστυνομία που έστησε εναντίον του μια πλασματική δίκη, κατηγορώντας τον ότι ήταν επικεφαλής ενός υποτιθέμενου “Κόμματος της αγροτικής εργασίας” [Parti du travail agraire]. Αφού πέρασε από μία συνοπτική δίκη, ο Τσαγιάνοφ τουφεκίστηκε την ίδια ημέρα και η σύζυγός του μεταφέρθηκε σε στρατόπεδο εργασίας όπου πέρασε δεκαοκτώ χρόνια.

Στα μάτια ορισμένων παρατηρητών ο Σοβιετικός σοσιαλισμός αυ-

τοκτόνησε την ίδια στιγμή που εξολόθρευσε φυσικά τον Τσαγιάνοφ. Ο Τέοντορ Σάνιν είναι ένας από αυτούς. Πηγαίνει ακόμη πιο μακριά και θεωρεί ότι, κατά τη διάρκεια του εικοστού αιώνα, ο Τσαγιάνοφ πέθανε στην πραγματικότητα τρεις φορές. Τον φυσικό θάνατό του ακολούθησε στην πραγματικότητα ένας πρώτος θάνατος της μνήμης του στη μετασταλινική Ρωσία, τη στιγμή που οι νέοι αξιωματικοί της κολεκτιβοποίησης ανήλθαν στην ηγεσία των γραφειοκρατικών οργάνων. Στη συνέχεια, ένα συμβολικό θάνατο επέφεραν αυτή τη φορά, από τη δεκαετία του 1960, οι δυτικοί θεωρητικοί και πρακτικοί των αγροτικών επιχειρήσεων και της «ανάπτυξης». Είναι τελικά το 1987 κατά τη διάρκεια της περεστρόικα όπου ο Τσαγιάνοφ αποκαταστάθηκε επίσημα. Αναγνωρίζοντας τον καταστροφικό απολογισμό της κολεκτιβοποίησης, ο Μιχαήλ Γκορμπατσόφ προσπάθησε τότε να επανεντάξει τα οικογενειακά αγροκτήματα μεταξύ των νόμιμων οικονομικών μορφών και να αναδιαρθρώσει την αγροτιά μειώνοντας τη γραφειοκρατική εξουσία για να βασιστεί σε ένα συνεταιριστικό ιστό. Η συμβολή του Τσαγιάνοφ στην ιστορία των οικονομικών συστημάτων επανεμφανίζεται μετά αυτή την κρίσιμη αξιολόγηση. Όμως η ισχυρή παρουσία στην ύπαιθρο της τάξης των συντοπιστών και τα συμφέροντα των ηγετών των συλλογικών αγροκτημάτων υπερνίκησαν τις μεταρρυθμίσεις των ετών 1987 έως 1990, επισπεύδοντας την αποτυχία του Γκορμπατσόφ.

Σε ένα τελείως διαφορετικό πλαίσιο και στο βαθμό που γεννήθηκε από τη διαπίστωση της χρεοκοπίας της ανάπτυξης, χωρίς αμφιβολία αποτελεί ευθύνη του κινήματος της αποανάπτυξης να σώσει εκ νέου τον Τσαγιάνοφ από μια μοιραία σιωπή. Και πρώτα απ' όλα κατανοώντας λεπτομερώς γιατί ο αγροτικός σοσιαλισμός του θυσιάστηκε στο βωμό του μαρξιστικού παραγωγισμού.

Βίκτορ Κοντράσιν

Ήταν ο λιμός του 1932-33 μια πράξη γενοκτονίας;

Η αγγλική μετάφραση του άρθρου είναι εδώ: <https://bit.ly/2XhMyxc>

Εισαγωγικό σημείωμα των μεταφραστών: το παρακάτω κείμενο παρουσιάζει συνοπτικά τις θέσεις του Ρώσου ιστορικού Βίκτορ Κοντράσιν σχετικά με τον λιμό του 1932-33 στην Ουκρανία και γενικότερα σε περιοχές της ΕΣΣΔ. Αφορμή για τη συγγραφή του στάθηκε η έντονη κριτική που άσκησε εναντίον του Κοντράσιν ο ουκρανός ιστορικός Στανισλάβ Κουλτσίτσκι (Станіслав Владиславович Кульчицький) στο πλαίσιο ενός συνεδρίου. Ο Κουλτσίτσκι υποστηρίζει ότι συγκεκριμένα στην Ουκρανία η λιμοκτονία αποτέλεσε μια πράξη γενοκτονίας του σταλινικού καθεστώτος εναντίον του ουκρανικού λαού. Από τη μεριά του, όπως θα φανεί στις παρακάτω γραμμές, ο Κοντράσιν ισχυρίζεται ότι ο λιμός έπληξε γενικά τη σοβιετική ύπαιθρο και δεν ήταν προσχεδιασμένος, αλλά οφειλόταν στις ανεπιτυχείς πολιτικές των ιθυνόντων της ΕΣΣΔ, οι οποίοι μάλιστα εν συνεχεία τον εκμεταλλεύτηκαν ως μέσο άσκησης πίεσης στους χωρικούς, προκειμένου αυτοί να συμμορφωθούν στις πολιτικές τους. Αυτή η πολεμική μεταξύ των δύο ιστορικών εγγράφεται σε μια γενικότερη διχογνωμία που υπάρχει επί του θέματος, με πρωταγωνιστές ιστορικούς που προέρχονται από τις δύο χώρες και υποστηρίζουν τις αντίστοιχες θέσεις.

**Η απάντησή μου στον Σ.Β. Κουλτσίτσκι
Λίγα λόγια για το συνέδριο, τις αναφορές
και το άρθρο του Κουλτσίτσκι**

Στην εισήγηση που πραγματοποίησα εστίασα την προσοχή μου στα επιχειρήματα πολλών Ρώσων και Δυτικών μελετητών, που διαφωνούν με

τη θεώρηση του λιμού του 1932-33 ως «πράξης γενοκτονίας (Γολοντομόρ¹), κατά του ουκρανικού λαού».

Η ίδια μου η εισήγηση γι' αυτό το τραγικό ζήτημα πηγάζει από το γεγονός ότι έχω περάσει πολλά χρόνια ερευνώντας την ιστορία του λιμού του 1932-33 στη Ρωσία. Έχω γράψει αναρίθμητα άρθρα που έχουν δημοσιευτεί στην Ιαπωνία, την Ιταλία και τη Σουηδία. Σε συνεργασία με την Αμερικανίδα ιστορικό D' Ann Penner, έγραψα μια μονογραφία για τον λιμό του 1932-33 στη σοβιετική ύπαιθρο. Τη δεκαετία του 1990 πήρα μέρος σε ένα διεθνές πρότζεκτ που οργάνωσε το Ινστιτούτο Ρωσικής Ιστορίας στη Ρωσική Ακαδημία Επιστημών (РАН/RAS), με στόχο τη δημοσίευση αρχείων σχετικών με την κολεκτιβοποίηση στην ΕΣΣΔ. Ήμουν ένας από τους υπεύθυνους για τη σταχυολόγηση των αρχείων του τρίτου τόμου αυτής της συλλογής για τον λιμό του 1932-33 (Трагедия российской деревни. Коллективизация и раскулачивание [Η Τραγωδία της Σοβιετικής Υπαιθρου: Κολεκτιβοποίηση και Αποκουλακοποίηση], τόμ. 3, Μόσχα, 2001).

Η ερευνητική μου δουλειά για τον λιμό έχει προσελκύσει το ενδιαφέρον των συναδέλφων μου διεθνώς. Έχω παρουσιάσει άρθρα για τον λιμό του 1932-33 στην περιοχή του Βόλγα και την ΕΣΣΔ στη Βοστώνη (ΗΠΑ), στο Πανεπιστήμιο του Τόκιο (Ιαπωνία), στη Βιτσέντζα (Ιταλία) και στη Σουηδία (Σχολή Οικονομικών της Στοκχόλμης). Άλλωστε, τα άρθρα μου που επικεντρώνονται σε μια συγκριτική ανάλυση του λιμού του 1932-33 στη Ρωσία και την Ουκρανία έχουν εκδοθεί σε ακαδημαϊκές εκδόσεις ερευνητικών κέντρων με κύρος στην Ιαπωνία, τη Σουηδία και την Ιταλία. Ως εκ τούτου, εκπλήσσομαι από τον ισχυρισμό του Σ.Β. Κουλτσίτσκι ότι ως ερευνητής δεν είμαι εξοικειωμένος με τα έργα των Ουκρανών ιστορικών σχετικά με το ζήτημα του λιμού στην Ουκρανία και ότι δεν έχω γνώσεις για την κατάσταση στην Ουκρανία.

Θα ήθελα να διευκρινίσω ορισμένα πράγματα σε σχέση με την απάντησή μου, που έδωσε στον Σ.Β. Κουλτσίτσκι την αφορμή να μιλήσει για «άγνοια» μου επί του θέματος. Πάνω απ' όλα, αυτό που εννοούσα ήταν ότι στη Ρωσία δεν υπάρχουν ειδικά έργα που να αναλύουν τον λιμό του 1932-33 στην Ουκρανία. Αυτό είναι φυσικό, καθώς οι ιστορικοί της

¹ Στα ουκρανικά Голодомор, το οποίο παράγεται από το морити голодом, που σημαίνει δολοφονία μέσω πείνας. (Σ.τ.Μ.)

Ρωσίας μελετούν τον λιμό στις ρωσικές περιοχές. Αυτό, ωστόσο, δεν σημαίνει ότι άλλοι ιστορικοί στη Ρωσία, εμού συμπεριλαμβανομένου, δεν έχουν μελετήσει συγκεκριμένο ιστορικό υλικό σχετικά με την κολεκτιβοποίηση και τον λιμό στην Ουκρανία, πράγμα που αντικατοπτρίζεται σε εκδόσεις ιστορικών έργων στη Ρωσία, την Ουκρανία και τη Δύση. Τουναντίον, λόγω της αυξημένης προσοχής που προσέλκυσε το συγκεκριμένο ζήτημα στην Ουκρανία και εξαιτίας της διάδοσης, εκ μέρους της ουκρανικής κυβέρνησης, της άποψης ότι ο λιμός του 1932-33 στην Ουκρανία είχε εξαιρετικό χαρακτήρα σε σύγκριση με αυτόν που ενέσκηψε σε άλλες περιοχές της πρώην ΕΣΣΔ, οι Ρώσοι ερευνητές μελετούν τα επιχειρήματα των Ουκρανών συναδέλφων τους με ιδιαίτερη ακριβολογία.

Και τότε και τώρα, οι Ουκρανοί συνάδελφοί μας υιοθετούν μια ποινή προσέγγιση, ισχυριζόμενοι ότι η θεώρηση που αναπτύσσουν για τον λιμό του 1932-33 στην Ουκρανία είναι ένα εντελώς εσωτερικό ζήτημα και δεν έχει σχέση με τη σύγχρονη Ρωσία. Μετά όμως αλλάζουν γνώμη και κάνουν αντίθετες δηλώσεις. Ιδού ένα γεγονός που το επιβεβαιώνει: η έκδοση ενός βιβλίου για τον λιμό του 1932-33 από τον Σ.Β. Κουλτσίτσκι, έναν από τους βασικούς ερευνητικούς συνεργάτες του Ινστιτούτου Ιστορίας και της Εθνικής Ακαδημίας Επιστημών της Ουκρανίας, με τον χαρακτηριστικό τίτλο *Γιατί μας κατέστρεψε*.² Πρέπει να γίνει κατανοητό ότι αυτό το βιβλίο, που εκδόθηκε στα Ρωσικά, απευθύνεται τόσο στον ρωσόφωνο πληθυσμό της Ουκρανίας όσο και στους Ρώσους. Στο βιβλίο του ο συγγραφέας αναπτύσσει τη θεώρηση του Γολοντομόρ ως «μιας πράξης γενοκτονίας κατά του ουκρανικού λαού» στην πληρέστερη και πιο προσιτή μορφή της. Επιπρόσθετα, ο συγγραφέας έκρινε σκόπιμο να κοσμήσει και το εξώφυλλο με αυτή την άποψη, την οποία πιθανώς μοιράζεται με την Οξάνα Παχλόφσκα (Οксана Παхльовська/Οxana Pachlonska), καθηγήτρια στο Τμήμα Τέχνης και Φιλοσοφίας και Πρόεδρο του Τμήματος Ουκρανικών Σπουδών στο Πανεπιστήμιο La Sapienza της Ρώμης. «Το γιατί ο Στάλιν κατέστρεψε την Ουκρανία», γράφει η Παχλόφσκα, «είναι πάνω απ' όλα ένα από τα ζητήματα-κλειδιά της ρωσικής ιστορίας. Μέχρι οι Ρώσοι να αναγνωρίσουν

---

² Δηλαδή γιατί ο Στάλιν κατέστρεψε εμάς τους Ουκρανούς. (Σ.τ.Σ)

το Γολοντομόρ ως μια πράξη γενοκτονίας, όπως έκαναν οι Γερμανοί για το Ολοκαύτωμα, η χώρα τους ποτέ δεν θα γίνει δημοκρατική. Στο μεταξύ, η αυξανόμενη απόσταση μεταξύ της Ρωσίας και της Ευρώπης θα μετατραπεί σε άβυσσο.» Πώς περιμένει κανείς από τη Ρωσία να απαντήσει σε τέτοιες δηλώσεις που μοιάζουν με τηλεσίγραφα; Δεν πρόκειται πια για μια διαφωνία ακαδημαϊκών, αλλά για καθαρή πολιτική.

Ως εκ τούτου, θα ήθελα να διατυπώσω ευθέως τη βασική ιδέα της θέσης μου. Πολλοί άλλοι ειδικοί και εγώ αντιτιθέμεθα αποφασιστικά σε αυτόν τον προκατειλημμένο, πολιτικοποιημένο και χονδροειδώς ιδεολογικοποιημένο τρόπο να τεθεί το ζήτημα και πιστεύουμε –και το εκφράζουμε στο έργο μας– ότι η τραγωδία των ετών 1932-33 στην ΕΣΣΔ θα πρέπει να χρησιμεύσει προκειμένου να ενώσει, κι όχι να χωρίσει, τη Ρωσία και την Ουκρανία και τον ρωσικό και τον ουκρανικό λαό· να ιδωθεί ως μια κοινή τραγωδία, της οποίας τα διδάγματα θα πρέπει να ενισχύσουν τους ιστορικούς δεσμούς που δημιουργήθηκαν μέσα από τους αιώνες συνύπαρξης των λαών μας, στη σύνθετη περίοδο κατά την οποία η Ρωσία και η Ουκρανία εγκαθιδρύουν τη νέα τους πολιτειακή κατάσταση, μια κίνηση στον δρόμο προς τη δημοκρατία και την πρόοδο. Είμαι βαθιά πεπεισμένος ότι οι ερευνητές του λιμού του 1932-33 τόσο στη Ρωσία όσο και στην Ουκρανία θα πρέπει να αφιερώσουν τις προσπάθειές τους σε αυτόν τον ευγενή σκοπό.

Σε κάθε περίπτωση, η ιστορική βιβλιογραφία και η δημοσιογραφία παρουσιάζουν δύο βασικές απόψεις για τον λιμό του 1932-33 στην ΕΣΣΔ. Η πρώτη άποψη αναπτύσσεται από υποστηρικτές της θεώρησης του «Γολοντομόρ στην Ουκρανία» ως ενός ειδικά ουκρανικού φαινομένου, με άλλα λόγια ως μιας «πράξης γενοκτονίας ενάντια στον ουκρανικό λαό» που διενεργήθηκε από το σταλινικό καθεστώς. Η δεύτερη άποψη αναπτύσσεται από τους αντιπάλους τους, που βλέπουν τον λιμό ως αποτέλεσμα των λανθασμένων υπολογισμών στο πλαίσιο της σταλινικής πολιτικής της εσπευσμένης κολεκτιβοποίησης, η οποία ήταν ένα αναφαίρετο συστατικό του γενικότερου προβλήματος του βιομηχανικού εκσυγχρονισμού στην ΕΣΣΔ – μια πολιτική που εφαρμόστηκε με ισχυρές μεθόδους στο τέλος της δεκαετίας του 1920 και στις αρχές της δεκαετίας του 1930 ως αποτέλεσμα της φύσης της Σοβιετικής Ένωσης και του χαρακτήρα του Στάλιν.

Η θεώρηση του «Γολοντομόρ ως γενοκτονίας» δεν επιβεβαιώνεται από τα αρχεία που σχετίζονται με την ιστορία της κολεκτιβοποίησης στην ΕΣΣΔ, τα οποία οι ερευνητές μελέτησαν και έθεσαν σε ευρεία κυκλοφορία εντός των ακαδημαϊκών κύκλων τη δεκαετία του 1990 και στις αρχές του 2000. Αυτά τα αρχεία είναι απολύτως επαρκή για την κατανόηση των αιτιών, του εύρους και των συνεπειών του λιμού του 1932-33 σε διάφορες περιοχές της ΕΣΣΔ, και ιδιαίτερα στην Ουκρανία. Είναι αδύνατο, επί τη βάση αρχείων, να ισχυριστεί κανείς ότι το 1932-33 ο Στάλιν και οι συνεργάτες του εφάρμοζαν μια πολιτική που στόχευε στην εξολόθρευση του ουκρανικού λαού ή μέρους του τελευταίου. Το τεράστιο σύμπλεγμα αρχείων και άλλων πηγών δεν περιέχει καμία ευθεία επιβεβαίωση αυτής της θέσης, κάτι που, κατά τη γνώμη μας, καθιστά απλά παράλογο ακόμη και το να θέτει κανείς το ερώτημα περί «γενοκτονίας».

Στο μεταξύ, η συσχέτιση μεταξύ της εκβιομηχάνισης και του λιμού είναι προφανής, στον βαθμό που συνδέεται με τις εξαγωγές στη διάρκεια του λιμού. Αυτό το χαρακτηριστικό της σοβιετικής εκβιομηχάνισης δεν είναι μια σταλινική επινόηση. Παραδείγματος χάρη, ανάμεσα στο 1887 και το 1891, περίπου 10 εκατομμύρια τόνοι σιτηρών εξήχθησαν από τη Ρωσία προκειμένου να εξοικονομηθούν πόροι για την εκβιομηχάνιση, πράγμα που οδήγησε στον «Λιμό του Τσάρου» του 1891-2. Την περίοδο 1930-33, σχεδόν 13 εκατομμύρια τόνοι σιτηρών εξήχθησαν από την ΕΣΣΔ, εξού και το εύρος της τραγωδίας στις σιτοπαραγωγικές περιοχές.

Η θεωρία του Γολοντομόρ ως γενοκτονίας μοιάζει μη πειστική από τη σκοπιά της συμπεριφοράς της σταλινικής ηγεσίας στις παραμονές και κατά τη διάρκεια του λιμού. Εάν επρόκειτο για μια πράξη λιμοκτονίας, θα είχαν ακολουθήσει τη λογική των ναζιστικών πράξεων στα εβραϊκά γκέτο στη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου – με άλλα λόγια, θα είχαν βρει μια τελική λύση για το ζήτημα, σταματώντας την αποστολή τροφής και άλλων υλικών πόρων στην Ουκρανία. Αλλά αυτό δεν συνέβη.

Σύμφωνα με τις εκτιμήσεις μας, που βασίζονται σε μια ανάλυση των πηγών του τρίτου τόμου της συλλογής αρχείων που τιτλοφορείται *Η Τραγωδία της Σοβιετικής Υπαίθρου: Κολεκτιβοποίηση και Αποκουλικοποίηση*,

το 1933 η Ουκρανία δέχθηκε ένα σύνολο 501.000 τόνων σιτηρών υπό τη μορφή δανείων, ένα ποσό που ήταν 7,5 φορές μεγαλύτερο από αυτό που δέχθηκε το 1932 (65.600 τόνοι). Οι ρωσικές περιοχές (εξαιρουμένου του Καζακστάν) δέχθηκαν 990.000 τόνους, δηλαδή μόνο 1,5 φορά παραπάνω απ' ό,τι το 1932 (650.000 τόνοι).

Γιατί η Κεντρική αρχή έστειλε μια τόσο μεγάλη ποσότητα σιτηρών στην Ουκρανία το 1933; Επειδή η πλέον οξεία κατάσταση είχε διαμορφωθεί στις σιτοπαραγωγικές περιοχές της Ουκρανικής Σοβιετικής Σοσιαλιστικής Δημοκρατίας, πράγμα που απειλούσε να διαταράξει την εκστρατεία για τη σπορά, κάτι που η σταλινική ηγεσία δεν μπορούσε να επιτρέψει, εξαιτίας του ειδικού ρόλου που έπαιζε η δημοκρατία αυτή στην παραγωγή σιτηρών για τη χώρα. Κατά την άποψή μας, η αναδιανομή υλικών πόρων προς όφελος της Ουκρανίας το 1933, καθώς και μια σειρά άλλων μέτρων για την ενίσχυση της οικονομίας της, δεν αντιστοιχούν στην αντίληψη μιας κυβέρνησης που θα επέτρεπε την εφαρμογή μιας «γενοκτονικής» πολιτικής σε σχέση με οποιονδήποτε λαό.

Αν και οι Ουκρανοί ιστορικοί ισχυρίζονται ότι οι αιτίες του λιμού ήταν διαφορετικές σε κάθε περιοχή, τα έγγραφα τεκμηριώνουν ότι ο βασικός του μηχανισμός υπήρξε παντού ο ίδιος· δηλαδή η κολεκτιβοποίηση, οι κρατικές διανομές σιτηρών, η αγροτική κρίση του 1932, η αντίσταση των χωρικών και «η τιμωρία τους διαμέσου της πείνας» προκειμένου να ενισχυθεί το καθεστώς και να επιβληθεί το σύστημα των συλλογικών αγροκτημάτων. Δεν έχει τεκμηριωθεί μέσα από τα έγγραφα η ύπαρξη κάποιου άλλου μηχανισμού. Για την ακρίβεια, το ζήτημα δεν αφορά μόνο τις σιτοπαραγωγικές περιοχές, αλλά και άλλες, ιδιαίτερα το Καζακστάν, όπου η κολεκτιβοποίηση και οι κρατικές διανομές κρέατος υπονόμειναν τη διατροφική βάση του πληθυσμού.

Το πιο ισχυρό, και ίσως και το πιο σοβαρό, επιχείρημα που προβάλλουν οι υποστηρικτές της θεώρησης του «Γολοντομόρ ως γενοκτονίας» έχει να κάνει με τις δημογραφικές απώλειες στην Ουκρανία, που σωστά υπολογίζονται από τον Σ.Β. Κουλτσότσκι κάπου ανάμεσα σε 3 με 3,5 εκατομμύρια θύματα. Κατά τη γνώμη μας, το εύρος της τραγωδίας στην Ουκρανία οφείλεται, κατά κύριο λόγο, στη σιτοπαραγωγική ικανότητα αυτής της δημοκρατίας και στον εξαιρετικά πυκνό της πληθυσμό, ο οποίος βρέθηκε στη ζώνη της ολικής κολεκτιβοποίησης. Οι απώλειες

καθορίστηκαν, εξίσου, από το εύρος της αντίστασης των χωρικών, καθώς και από μέτρα που υιοθετήθηκαν από την κεντρική κυβέρνηση και τις τοπικές αρχές σε απάντηση της αντίστασης αυτής, προκειμένου να την καταστείλουν και να εμποδίσουν την κατάρρευση του συστήματος των κολχόζ.

Δεν αρνούμαι ότι λιμός του 1932-33 και η γενικότερη οικονομική κρίση στην Ουκρανία οδήγησαν το σταλινικό καθεστώς στην υιοθέτηση προληπτικών μέτρων, στοχοποιώντας το εθνικό κίνημα στην Ουκρανία και, πηγαίνοντας ακόμα πιο πέρα, την πιθανή κοινωνική του βάση (διανοούμενους, ανθρώπους του κρατικού μηχανισμού, χωρικούς) ενόψει της επικείμενης στρατιωτικής αντιπαράθεσης της Σοβιετικής Ένωσης με τους εχθρούς της. Παρ' όλα αυτά, η πρώτη και κύρια αιτία της τραγωδίας στην Ουκρανία, όπως και σε άλλες περιοχές της Σοβιετικής Ένωσης, δεν ήταν το ζήτημα των εθνοτήτων, αλλά η ανάγκη ενίσχυσης του συστήματος των συλλογικών αγροκτημάτων και της σταλινικής πολιτικής τάξης πραγμάτων εν γένει, ζητήματα που επιλύθηκαν μέσα από την εφαρμογή χαρακτηριστικά καταπιεστικών μεθόδων, που σχετίζονταν με την επιθυμία του καθεστώτος να είναι νικηφόρο και τον χαρακτήρα του Στάλιν.

Κατά την άποψή μας, περίπου τέσσερα με πέντε εκατομμύρια άνθρωποι εκτός Ουκρανίας χάθηκαν στον λιμό του 1932-33 – ίσως και περισσότεροι. Σήμερα, Ρώσοι ειδικοί ερευνούν εντατικά το πρόβλημα αυτό. Μπορούμε να θεωρήσουμε τα εκατομμύρια αυτά ως θύματα της «γενοκτονίας του Γολοντομόρ»; Ο Σ.Β. Κουλτσίσκι νομίζει πως όχι. Πιστεύει ότι το Γολοντομόρ υπήρξε πράξη γενοκτονίας μόνο στην Ουκρανία, ενώ σε άλλες περιοχές της Σοβιετικής Ένωσης υπήρξε απλά λιμός. Υποστηρίζει ότι η κατάσχεση του συνόλου των προμηθειών σε τρόφιμα έλαβε χώρα στην ουκρανική ύπαιθρο κατά τη διάρκεια των κρατικών διανομών των σιτηρών, ενώ στη Ρωσία κατασχέθηκαν μόνο σιτηρά και όχι άλλα διατροφικά είδη.

Παρ' όλα αυτά, δεν παραθέτει κάποιες συγκεκριμένες ντιρεκτίβες που δόθηκαν από την Κεντρική αρχή, ενώ βασίζεται μόνο σε καταθέσεις αυτοπτών μαρτύρων. Τα επιχειρήματά του, ότι τα έγγραφα αυτά καταστράφηκαν ως αποτέλεσμα της εγκληματικής φύσης του σταλινικού καθεστώτος ή ότι οι εντολές αυτές δόθηκαν προφορικά από τον Στάλιν

και τα πρωτοπαλικάρα του, φαίνονται μη πειστικά, για να το θέσουμε ήπια, στους ειδικούς της σταλινικής περιόδου. Κρίνοντας από τα άρθρα που παρουσιάστηκαν στο συνέδριο από τους Ουκρανούς συναδέλφους μου, αυτή είναι η γενική τους θέση και δεν είναι ιδιαίτερα πιθανό να παρουσιάσουν οποιαδήποτε σημαντικά έγγραφα σχετικά με το θέμα αυτό.

Στην πολεμική που ξεκίνησε στο τέλος της συνεδρίας, έκανα στον Σ.Β. Κουλτσότσκι την παρακάτω ρητορική ερώτηση: «Γιατί πέθαιναν από την πείνα οι άνθρωποι στη Ρωσία, αν είχαν κατασχεθεί μόνο τα σιτηρά τους και όχι τα άλλα τους τρόφιμα; Πώς μπορεί κάποιος να εξηγήσει το γεγονός ότι πέθαιναν, κατά τη διάρκεια των κρατικών διανομών των σιτηρών, αν είχαν κατασχεθεί μόνο τα σιτηρά τους, ενώ τα υπόλοιπα τρόφιμά τους όχι;»

Ενώ ο Σ.Β. Κουλτσότσκι με κατηγορεί ότι είμαι «ανεπαρκώς εξοικειωμένος με το θέμα που βρισκόταν στην ατζέντα της συνεδρίας», προκειμένου να το ακούσουν όλοι στην Ουκρανία, ο ίδιος είναι ένοχος ασυγχώρητων λαθών (ή μήπως παραλήψεων;) και κατ' αυτό τον τρόπο παρασύρει τους συναδέλφους του σε λάθος κατεύθυνση. Κατά τη διάρκεια του συνεδρίου επέμενε ότι ο Στάλιν επέβαλλε αποκλεισμούς μόνο στην Ουκρανία και στην Κούβα προκειμένου να περικλείσει τους πεινασμένους λαούς σε μια ζώνη λιμού· απαγορευόταν να φύγουν από αυτήν και σε αυτό οφείλεται ο βαρύς φόρος θανάτου και το «Γολοντομόρ ως γενοκτονία». Αναφέρομαι στη διαβόητη ντιρεκτίβα της Κεντρικής Επιτροπής του Κομμουνιστικού Κόμματος όλης της Ένωσης (Μπολσεβίκοι) και του Συμβουλίου των Κομισάριων του Λαού της Ε.Σ.Σ.Δ. (22 Ιανουαρίου 1933) σχετικά με τα μέτρα που στόχευαν στην παρεμπόδιση της μαζικής εξόδου των λιμοκτονούντων χωρικών, βάσει των οποίων η μαζική αναχώρηση των χωρικών από την ουκρανική σοβιετική σοσιαλιστική δημοκρατία και τον βόρειο Καύκασο «σε αναζήτηση ψωμιού» έπρεπε να παρεμποδιστεί.

Γιατί δεν αναφέρει ο Σ.Β. Κουλτσότσκι ποτέ το γεγονός ότι η ντιρεκτίβα αυτή ήταν δεσμευτική όχι μόνο για την Ουκρανία και του Κουμπάν, αλλά εξίσου για την περιοχή του Don και τις εθνικά αυτόνομες περιοχές του βορείου Καυκάσου, και ότι στις 16 Φεβρουαρίου επεκτάθηκε στην περιοχή του Κάτω Βόλγα (στη σημερινή διοικητική περιοχή

του Αστραχάν, του Βολγογκράντ και του Σαράτοφ, όπως και στη Δημοκρατία της Καλμουχίας);

Μια άλλη ιδέα της θεώρησης του «Γολοντομόρ ως γενοκτονίας» στην Ουκρανία είναι ότι εκατοντάδες χιλιάδες Ρώσοι χωρικοί έφτασαν από τη Ρωσική Σοβιετική Ομοσπονδιακή Σοσιαλιστική Δημοκρατία για να αντικαταστήσουν τα εκατομμύρια των Ουκρανών χωρικών που χάθηκαν κατά τη «γενοκτονία». Για την ακρίβεια, η απόφαση του Πολιτικού Γραφείου της Κεντρικής Επιτροπής του Κομμουνιστικού Κόμματος όλης της Ένωσης (Μπολσεβίκοι) [CC AUCP (B)] της 22ης Οκτωβρίου 1933 με τίτλο «Σχετικά με τη μετεγκατάσταση των συλλογικών αγροκτημάτων στην Ουκρανία» αφορά 21.000 συλλογικά αγροκτήματα σε περιοχές της Ρωσίας και της Λευκορωσίας (*Η Τραγωδία της Σοβιετικής Υπαίθρου: Κολεκτιβοποίηση και Αποκουλακοποίηση*, τόμ. 3, σ. 809-81). Αυτή η μετεγκατάσταση έλαβε χώρα αποκλειστικά για οικονομικούς σκοπούς. Για την ακρίβεια, ενώ οι χωρικοί κατέφταναν από τη Ρωσία και τη Λευκορωσία, οι χωρικοί στην Ουκρανία μετακινούνταν από τη μία διοικητική περιοχή στην άλλη.

Εν κατακλείδι, θα ήθελα να παρουσιάσω στους αξιότιμους Ουκρανούς αναγνώστες σας τον πυρήνα της προσέγγισης πάνω στο πρόβλημα του λιμού του 1932-33, που υιοθετούν Ρώσοι και ξένοι μελετητές, οι οποίοι δεν υποστηρίζουν τη θεώρηση του «Γολοντομόρ ως γενοκτονίας» στην Ουκρανία.

1. Ο λιμός αυτός ήταν το αποτέλεσμα της πολιτικής του σταλινικού καθεστώτος ενάντια στους χωρικούς κατά τη διάρκεια του Πρώτου Πενταετούς Πλάνου, των λανθασμένων υπολογισμών του, καθώς και των απάνθρωπων, εγκληματικών μέτρων που πάρθηκαν εναντίον των χωρικών, γεγονός που οδήγησε στην κατάρρευση της γεωργίας σε όλη τη χώρα και στον λιμό.
2. Κανένας δεν σχεδίασε αυτό τον λιμό, αλλά το σταλινικό καθεστώς τον εκμεταλλεύτηκε προκειμένου να εξαναγκάσει τους χωρικούς να δουλέψουν στα συλλογικά αγροκτήματα και να επιβάλει την πολιτική πορεία που είχε επιλέξει να πάρει.
3. Ο λιμός έλαβε ιδιαίτερο χαρακτήρα, βάσει των γνωρισμάτων κάθε περιοχής στην οποία εμφανίστηκε. Αυτά καθόρισαν το εύρος και

τις συνέπειές του. Πάνω απ' όλα, επηρέασε τις περιοχές της ολικής κολεκτιβοποίησης, όπου οι αρχές συνάντησαν την ενεργητική αντίσταση των χωρικών στις κρατικές διανομές σιτηρών και την απειλή της απόλυτης κατάρρευσης της γεωργίας.

4. Ο λιμός δεν στόχευε σε μεμονωμένα έθνη. Δεν υπήρξε γενοκτονία συγκεκριμένα ενάντια στον λαό της Ουκρανίας· υπήρξε μία κοινή τραγωδία του ουκρανικού, του ρωσικού και των άλλων λαών της χώρας μας, για την οποία υπαίτια ήταν η σοβιετική ηγεσία.

Ο λιμός του 1932-33 ήταν μια τραγωδία που έπληξε ολόκληρη τη σοβιετική ύπαιθρο, ειδικότερα την Ουκρανία και τη Ρωσία. Συνεπώς, η τραγωδία αυτή θα έπρεπε να ενώσει, παρά να διχάσει τους λαούς αυτούς.

Απολογούμαι για την (ενδεχομένως) συναισθηματική μου προσέγγιση. Προσπάθησα, όμως, μέσα από τη γλώσσα του συναισθήματος να παρουσιάσω τεκμηριωμένα γεγονότα και τα επιχειρήματα που βασίζονται σε αυτά, χωρίς να ισχυρίζομαι, σε καμία περίπτωση, ότι αυτά είναι τέλεια, πόσο μάλλον η απόλυτη αλήθεια, σε αυτό τον δημόσιο διάλογο που έχει αρχίσει (επιτέλους!) γύρω από ένα θέμα που είναι τόσο δραματικά οξύ για την Ουκρανία, και τώρα για τη Ρωσία.

Β΄

Οι Σοσιαλεπαναστάτες

A. S.

Οι αγρότες και η επανάσταση – Σοσιαλεπαναστάτες της αριστεράς

Εισαγωγή

Θα δημοσιεύσουμε, στα πλαίσια του διαλόγου ενόψει του συνεδρίου, μια σειρά κειμένων των Σοσιαλεπαναστατών της αριστεράς, τα οποία γράφτηκαν τον Ιούλιο του 1918, τις μέρες της αιματηρής καταστολής της εξέγερσης των Σοσιαλεπαναστατών της αριστεράς από τους Μπολσεβίκους. Τα κείμενα αυτά εκδόθηκαν στα γαλλικά στη Γενεύη το 1918 και επανεκδόθηκαν το 1983 από τις εκδόσεις Spartacus¹.

Θα ξεκινήσουμε με το κείμενο «Οι αγρότες και η επανάσταση» το οποίο ασκεί κριτική στην πολιτική του «Πολεμικού Κομμουνισμού», που είχε αρχίσει να εφαρμόζεται από τον Μάιο-Ιούνιο του 1918 με τις επιτάξεις των σιτηρών, την αποστολή, σχετικά, στην ύπαιθρο «των σιδερένιων αποσπασμάτων του συνειδητού προλεταριάτου» (η φράση είναι του Λένιν) και τη συγκρότηση με το διάταγμα της 11 Ιουνίου 1918 των «επιτροπών φτωχών χωρικών» (οι «φτωχοί αγρότες» αμείβονταν για τις υπηρεσίες τους παίρνοντας δωρεάν και αργότερα αγοράζοντας με μεγάλη έκπτωση ένα μέρος του σιταριού που είχε κατασχεθεί).

Μόλις λίγους μήνες μετά, στις αρχές του Νοέμβρη 1918, και ξανά τον επόμενο μήνα, οι Μπολσεβίκοι θα παραδεχθούν ότι με τη συγκρότηση των επιτροπών φτωχών χωρικών «δημιουργήθηκε διπλή εξουσία στην ύπαιθρο που οδήγησε σε άσκοπη σπατάλη δυνάμεων και σύγχυση στις σχέσεις»². Στις αρχές του 1919 στα εδάφη της Ρωσίας (όχι όμως

---

¹ Βλ. *Les Socialistes-Revolutionnaires de gauche dans la Revolution russe*, editeur Spartacus 1983.

² E.X. Karr, *Ιστορία της Σοβιετικής Ένωσης*, ελλ. εκδ. Υποδομή, 1977, τόμος 2, σ. 209.

και της Ουκρανίας) οι «επιτροπές φτωχών χωρικών» θα έπαυαν να υπάρχουν. Ήταν η πιο κρίσιμη φάση του εμφυλίου και οι Μπολσεβίκοι ήταν υποχρεωμένοι να συσπειρώσουν γύρω τους κάθε δυνατό σύμμαχο. Δεν επρόκειτο όμως απλώς για παραχωρήσεις σε ενδιάμεσα και αμφιταλαντευόμενα στοιχεία. Οι Μπολσεβίκοι δεν μπορούσαν παρά να αναγνωρίσουν την αύξηση τόσο του αριθμού όσο και της επιρροής των μικροκαλλιεργητών, που είχε επιφέρει η επιτυχία της αγροτικής μεταρρύθμισης. Ο ίδιος ο Λένιν έγραφε αργότερα: «Οι φτωχοί αγρότες εξελίχθηκαν σε μεσαίους αγρότες»³. Με άλλα λόγια, οι Μπολσεβίκοι θα παραδεχθούν την ορθότητα, μέρους τουλάχιστον, της κριτικής που ασκεί το κείμενο των Σοσιαλεπαναστατών.

Η αγροτική μεταρρύθμιση έδωσε μια μεγάλη πλειοψηφία μικροκαλλιεργητών (των λεγόμενων «μεσαίων αγροτών»). Ξεκίνησε με την αυθόρμητη απαλλοτρίωση της γης από τους αγρότες και συνεχίστηκε, από τον Οκτώβρη και μετά, σύμφωνα με το διάταγμα για τη Γη, που ψήφισε ομόφωνα στις 26 Οκτωβρίου / 8 Νοεμβρίου 1917 το δεύτερο Συνέδριο των Σοβιέτ, το οποίο, χάρη σε μια ευφυέστατη στροφή που είχε κάνει λίγο νωρίτερα ο Λένιν, υιοθέτησε πλήρως τις θέσεις των Σοσιαλεπαναστατών για το αγροτικό ζήτημα: απαλλοτρίωση της γης των γαιοκτημόνων, διανομή της γης «σε ίση βάση» ανάλογα με τα εργατικά χέρια που είχε διαθέσιμα η κάθε οικογένεια ή τα μέλη που έπρεπε να θρέψει, περιοδική ανακατανομή της γης από τα όργανα της τοπικής αυτοδιοίκησης, απαγόρευση της μισθωτής εργασίας, η γη θα αποσυρόταν πλήρως από το εμπορικό κύκλωμα δηλαδή δεν θα επιτρέπονταν πλέον οι αγοραπωλησίες κτημάτων. Με εξαίρεση τις υφιστάμενες μικροϊδιοκτησίες των εργαζομένων αγροτών και των εργαζομένων κοζάκων και τη γη που κρατικοποιήθηκε (το κράτος πήρε μόλις το 11% της κατασχεθείσας γης), η γη πέρασε, κατά το μεγαλύτερο μέρος της, στις αγροτικές κοινότητες που μοίραζαν δικαιώματα χρήσης στις οικογένειες των αγροτών.

Η συγκρουσιακή σχέση των αγροτών με τους Μπολσεβίκους, θα πέρανε από διάφορες φάσεις όξυνσης και ύφεσης τα επόμενα χρόνια. Το καθεστώς που εγκαθίδρυσε η επανάσταση στη σοβιετική ύπαιθρο

³ Στο ίδιο, τόμος 2, σ. 214.

θα διατηρηθεί μέχρι τη λεγόμενη «κολεκτιβοποίηση» του 1928-32, όταν θα συντριβούν, με θύματα 7 εκατομμύρια νεκρούς χωρικούς, οι κατακτήσεις της αγροτικής επανάστασης και θα κρατικοποιηθούν οι κοινές γαίες.

Η γενικότερη σημασία του κειμένου των Σοσιαλεπαναστατών που ακολουθεί είναι ότι αντιλαμβάνεται το επαναστατικό υποκείμενο μ' ένα πολύ διαφορετικό τρόπο από εκείνο των Μπολσεβίκων. Ποιος είναι το επαναστατικό υποκείμενο; Εκείνος που δεν ζει από την υπεραξία που παράγουν άλλοι (Σοσιαλεπαναστάτες) ή εκείνος που παράγει υπεραξία για άλλους (Μπολσεβίκοι); Στην πραγματικότητα την άποψη των Μπολσεβίκων συμμερίζονταν η δεύτερη Διεθνής, η Λούξεμπουργκ (που επέκρινε αυστηρά τους Μπολσεβίκους γιατί υιοθέτησαν τις θέσεις των Σοσιαλεπαναστατών), ως επί το πλείστον οι συμβουλιακοί κομμουνιστές (που πολύ συχνά υιοθετούσαν έναν ακόμα πιο ακραίο «εργατισμό») και ακόμα και πολλοί αναρχικοί. Το παράδοξο αυτής της θέσης είναι ότι θέλει τη γενίκευση της μισθωτής εργασίας να προηγείται της κατάργησης της στην κοινωνία των συνεταιρισμένων παραγωγών, που (υποτίθεται ότι) είναι ο τελικός στόχος⁴. Σήμερα τα κοινωνικά κινήματα, η συζήτηση που έχει ανοίξει για τα κοινά, οι νέες απόψεις για τον «κοινωνικό εργάτη», η αλληλέγγυα και συνεργατική οικονομία, ξαναφέρνουν στην επικαιρότητα τις θεωρητικές επεξεργασίες των Σοσιαλεπαναστατών, οι οποίες θα μπορούσαν να αποτελέσουν αφετηρία για τον προβληματισμό όσον αφορά μια πλειοψηφική λαϊκή συμμαχία και για μια σύλληψη της νέας κοινωνίας, που δεν έχει καμία σχέση με αυτή την ταύτιση του σοσιαλισμού με τη γενικευμένη μισθωτοποίηση της κοινωνίας που επικράτησε τον προηγούμενο αιώνα.

(Γ.Λ)

---

⁴ Αυτή η στενή συσχέτιση του σοσιαλισμού ειδικά με τη μισθωτή εργασία και τη διάδοσή της δικαιολόγησε τη λεγόμενη «κολεκτιβοποίηση» του 1928-32 – η οποία, ειρήσθω εν παρόδω, ήταν αίτημα πολλών μπολσεβίκικων αριστερών αντιπολιτεύσεων πολύ πριν την υιοθέτησή ο Στάλιν. Οδήγησε σε σοβαρά θεωρητικά σφάλματα (όπως πχ η ταύτιση της απλής εμπορευματικής παραγωγής με τον καπιταλισμό ή της κάθε αγοράς με την καπιταλιστική αγορά) αλλά και στην απομόνωση της βιομηχανικής εργατικής τάξης, ιδίως στην Ευρώπη του Μεσοπολέμου, από τα άλλα λαϊκά στρώματα.

ΟΙ ΑΓΡΟΤΕΣ ΚΑΙ Η ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ

Ένα αμφιλεγόμενο ζήτημα εδώ και πολύ καιρό ανάμεσα στους σοσιαλδημοκράτες και τους σοσιαλεπαναστάτες είναι το εάν η επανάσταση μπορεί να βρει στην τάξη των αγροτών έναν πιστό σύμμαχο και το εάν αυτή η τάξη μπορεί να αποβεί η βάση μιας κοινωνικής επανάστασης.

Οι διυστάμενες θέσεις των οποίων η αντίθεση προκάλεσε αυτή τη συζήτηση, είναι θα λέγαμε, ενσαρκωμένες στην πολιτική των δύο κύριων κομμάτων της κοινωνικής επανάστασης, των μπολσεβίκων και των σοσιαλεπαναστατών της αριστεράς.

Οι μπολσεβίκοι σοσιαλδημοκράτες, διαιρούν τον πληθυσμό της υπαίθρου σε δυο ομάδες των οποίων τα συμφέροντα είναι, σύμφωνα με αυτούς, εντελώς αντίθετα. Η πρώτη ομάδα αποτελείται από τους φτωχούς χωρικούς, δηλαδή τους εργάτες γης οι οποίοι δεν κατέχουν καθόλου γη.

Η δεύτερη ομάδα αποτελείται από όλο τον υπόλοιπο αγροτικό πληθυσμό χωρίς διάκριση. Και οι μπολσεβίκοι σοσιαλδημοκράτες συγκαταλέγουν σ' αυτή τη δεύτερη ομάδα τα πολλά εκατομμύρια των εργαζόμενων χωρικών οι οποίοι ζουν από τη δική τους εργασία, αλλά οι μπολσεβίκοι σοσιαλδημοκράτες ωστόσο τους αποκαλούν «αγροτική μπουρζουαζία».

Οι σοσιαλεπαναστάτες της αριστεράς χωρίζουν επίσης την αγροτιά σε δύο τάξεις αλλά με τη μόνη διαφορά ότι η οριοθέτηση που χαράζουν δεν συμπίπτει μ' εκείνη που ορίζουν οι μπολσεβίκοι.

Τους μικρούς και μεγάλους γαιοκτήμονες, τους κερδοσκόπους και τους τοκογλύφους, τους αρχηγούς των οικογενειών που διαχειρίζονται ανεξέλεγκτοι την οικογενειακή περιουσία, τους λεφτάδες εκμεταλλευτές, τους εντάσσουμε όλους μαζί σε μια διακριτή ομάδα, την οποία και αντιμετωπίζουμε σαν έναν κακοήθη όγκο. Όλους τους υπόλοιπους τους συγκεντρώνουμε κάτω από τη γενική ονομασία «εργαζόμενοι αγρότες». Σ' αυτή την ομάδα, η οποία αριθμεί περίπου το 90% του πληθυσμού της υπαίθρου, τοποθετούμε επίσης τους φτωχούς που δεν έχουν ούτε σπίτι ούτε γη.

Ωστόσο, βλέπουμε καλά ότι αυτό το τελευταίο στοιχείο της ομάδας των «εργαζόμενων αγροτών» όλο και μειώνεται και προσεχώς πρέπει

να εξαφανιστεί πλήρως γιατί, σύμφωνα με τον νόμο για την κοινωνικοποίηση της γης, κάθε εργαζόμενος έχει δικαίωμα για εκείνο το μερίδιο γης που είναι ικανός να καλλιεργήσει ο ίδιος χωρίς να προσφύγει στη μισθωτή εργασία.

Εξάλλου, τώρα πια, ο όρος «αγρότες χωρίς γη» είναι πλέον ένα αναχρονισμός στις περιοχές όπου το μοίρασμα των γαιών έχει ολοκληρωθεί. Η θεωρία των σοσιαλδημοκρατών σχετικά με τον ρόλο των αγροτών είναι γνωστή σε όλη την οικουμένη· τραβήχτηκε μέχρι τις τελευταίες της λογικές συνέπειες και τονίστηκε με πολύ μεγάλη σαφήνεια στην τακτική των ρώσων σοσιαλδημοκρατών.

Για ένα ρώσο σοσιαλδημοκράτη, κάθε αγρότης που δεν είναι μισθωτός, αλλά καλλιεργεί το αγροτεμάχιο του, είναι μπουρζουάς.

Το 1905 ο Λένιν σε μια από τος μπροσούρες του για το αγροτικό ζήτημα έγραφε: «Είναι μια μικρή μπουρζουαζία εάν θέλετε, αλλά ωστόσο μια μπουρζουαζία». Έλεγε ότι αυτή η μπουρζουαζία θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί από την επανάσταση σαν ένας προσωρινός και αβέβαιος σύμμαχος, αλλά πάντοτε θα έπρεπε να διατηρηθεί μια ορισμένη καχυποψία απέναντι σ' αυτή την τάξη, δεδομένου ότι τα συμφέροντα της είναι στην ουσία αντεπαναστατικά. Η σαγήνη της έγγειας ιδιοκτησίας, έλεγε, παραλύει κάθε επαναστατική έξαρση στην τάξη των αγροτών.

Ο εργάτης της πόλης δεν έχει στην ύπαιθρο παρά μόνο ένα σύμμαχο, τον εργάτη γης ο οποίος στερείται γης και είναι ελεύθερος από τη γη, τον αγροτικό προλετάριο που είναι ικανός να καταλάβει και να αποδεχθεί εύκολα τα σοσιαλιστικά δόγματα.

Πολύ πρόσφατα ακόμα, οι μπολσεβίκοι σοσιαλδημοκράτες διαβεβαίωναν ότι η ύπαιθρος έπρεπε να περάσει από τη φάση προλεταριοποίησης, ότι έπρεπε πρώτα να ολοκληρωθεί η διαφοροποίηση ανάμεσα στους προλετάριους αγρότες και τους εκμεταλλευτές αγρότες, και μόνο τότε ο σοσιαλιστικός στρατός θα δεχόταν τις ενισχύσεις πολλών εκατομμυρίων αγροτών χωρίς γη. Οι σοσιαλδημοκράτες διαβεβαίωναν ότι στον αγροτικό τομέα, όπως και στη βιομηχανική ζωή, η εξέλιξη προς το σοσιαλισμό δεν μπορεί να επιτευχθεί παρά με την προλεταριοποίηση των μαζών και τη συγκέντρωση της ιδιοκτησίας στα χέρια κάποιων ολιγάριθμων καπιταλιστών. Μόνο τότε η ύπαιθρος θα γινόταν αρένα πάλης

ανάμεσα στην εργασία και το κεφάλαιο· και σ' αυτή ακριβώς τη στιγμή η σοσιαλιστική προπαγάνδα θα ήταν αναγκαία, χρήσιμη και κατανοητή.

Κατά τη διάρκεια της τωρινής επανάστασης οι μπολσεβίκοι σοσιαλδημοκράτες αποποιήθηκαν, με βαριά καρδιά είναι αλήθεια, τις θεωρίες τους και αποδέχθηκαν το αγροτικό μας πρόγραμμα. Και έτσι επίσης αναγνώρισαν ότι η τάξη των αγροτών δεν είναι μόνο ένας προσωρινός και αβέβαιος σύμμαχος, αλλά πραγματικά ένας πιστός σύμμαχος του προλεταριάτου και ένας σύντροφος στη μάχη που έχει τα ίδια δικαιώματα.

Αλλά το αληθινό πρόσωπο του σοσιαλδημοκράτη μπολσεβίκου φαίνεται όλο και συχνά κάτω από τη μάσκα που έβαλε για τις ανάγκες του αγώνα. Όσο και να αποκηρύσσουν οι μπολσεβίκοι τα λάθη του παρελθόντος τους, η επίδραση της παλιά μαγιάς παρόλα αυτά γίνεται αισθητή στις πράξεις τους και τα σχέδιά τους.

Τελείως πρόσφατα υποστηρίξαμε μια πεισματώδη πάλη εναντίον των μπολσεβίκων όσον αφορά το αγροτικό ζήτημα. Η συζήτηση αναφερόταν σ' ένα πρωταρχικό και βασικό θέμα για τη Ρωσία, αυτό του ψωμιού.

Σε οποιαδήποτε επανάσταση, ο κύριος είναι πάντα αυτός που μπορεί να δώσει ψωμί· και ο πιο τρομερός εχθρός, εκείνος που μπορεί να νικήσει την επανάσταση, είναι ο λιμός.

Το σιτάρι, είναι, για τον χωρικό το μόνο μέσο για να ικανοποιήσει τις ανάγκες του. Το σιτάρι του επιτρέπει να εφοδιάζεται με τροφή, στέγη, παπούτσια και ρούχα. Ανταλλάσσοντας το σιτάρι του, λαμβάνει όλα τα αντικείμενα και τα είδη καθημερινής κατανάλωσης που έχει ανάγκη.

Σήμερα, η παραγωγικότητα των εργοστασίων στη Ρωσία έχει πέσει απίστευτα, εξαιτίας της αποδιοργάνωσης των μεταφορών και επίσης εξαιτίας της αδυναμίας να γίνει η αποστρατιωτικοποίηση της βιομηχανίας το ίδιο γρήγορα με την άρση της επιστράτευσης του στρατού· μια άλλη αιτία έγκειται στην έλλειψη πρώτων υλών. Επιπροσθέτως, υπάρχουν πολύ λίγες μηχανές ή εργαλεία, οι τιμές τους είναι εξαιρετικά υψηλές και μέχρι τώρα δεν έχουν μπει σε διατίμηση από το κράτος.

Η τιμή του σταριού έχει οριστεί από το κράτος με ένα πολύ αυστηρό τρόπο. Είναι πράγματι εύκολο να καθοριστεί. Το σιτάρι είναι αναγκαίο σε όλους. Παίρνουν από τον χωρικό το μόνο προϊόν που μπορεί να έχει

γι' αυτόν μια ανταλλακτική αξία και σε ανταπόδοση του δίνουν πακέτα με χαρτονομίσματα των οποίων η αξία είναι πολύ σχετική. Οι αγρότες μένουν χωρίς εργαλεία, μηχανές και σιτάρι· δεν τους αφήνουν για παρηγοριά παρά ένα πακέτο από πολύχρωμα χαρτιά που αυτοί καταθέτουν σε μια τράπεζα· έτσι φαίνεται ότι (τάχα) πλουτίζουν. Στην πραγματικότητα φτωχαίνουν.

Τα μηχανήματά τους, χωρίς επισκευή και συντήρηση, έχουν γίνει παντελώς μη χρησιμοποιήσιμα. Τα ζωντανά τρώγονται, και συμβαίνει επίσης ο αγρότης να είναι αναγκασμένος να καταναλώσει για τροφή το σιτάρι που έχει φυλάξει για την σπορά της επόμενης χρονιάς. Είναι πολύ φυσικό η αγροτική τάξη να επιθυμεί να ρυθμιστούν από το κράτος συγχρόνως με την τιμή του σταριού και οι τιμές όλων των αναγκαίων για την κατανάλωση της υπαίθρου αντικειμένων, κυρίως οι τιμές των υφασμάτων και των μεταλλικών αντικειμένων.

Το κόμμα μας απαιτεί την άμεση μονοπώληση όλων των κυρίων κλάδων της παραγωγής και την θέσπιση ενός συστήματος σταθερών τιμών για όλα τα αντικείμενα γενικής κατανάλωσης σε όλη την επικράτεια, και στην ύπαιθρο και στις πόλεις.

Δεν είναι εύκολο πράγμα να προβούμε σ' αυτή τη διατίμηση. Είναι ακόμα πιο δύσκολο να προμηθεύσουμε την απαραίτητη ποσότητα αντικειμένων πρώτης ανάγκης· είναι αντίθετα εξαιρετικά εύκολη η κατάσχεση του σιταριού· δεν ξεφεύγει από το οπτικό μας πεδίο· μπορούμε να το καταγράψουμε και να το φορολογήσουμε χωρίς κόπο.

Οι μπολσεβίκοι διάλεξαν τη γραμμή της ελάχιστης αντίστασης. Έφτασαν μέχρι του σημείου να οργανώσουν αποσπάσματα εργατών για να πάνε στην ύπαιθρο και να πάρουν με τα όπλα το σιτάρι των αγροτών. Μ' αυτές τις συμπεριφορές οι μπολσεβίκοι προκάλεσαν μια εμφύλια σύγκρουση μέσα στην επαναστατική στρατιά της εργασίας. Οι εργάτες βάδισαν εναντίον των αγροτών και αυτό με την εντολή της επαναστατικής κυβέρνησης!!!

Δεν αρνιόμαστε την απόλυτη ανάγκη να βρούμε σιτάρι, αλλά σκεφτόμαστε ότι υπάρχει ένας άλλος δρόμος να ακολουθήσουμε για να φτάσουμε στο σκοπό. Εκτιμούμε ότι γι' αυτό πρέπει να οργανώσουμε την διανομή και να αποκεντρώσουμε την οργάνωση του ανεφοδιασμού της χώρας. Αρμόδια για την επίταξη του σιταριού σε περίπτωση ανάγκης

κης μπορούν να είναι μόνο τα τοπικά σοβιέτ. Τα αποσπάσματα που έρχονται από μακριά, σταλμένα από τη πρωτεύουσα, και τα οποία δεν γνωρίζουν καν τις τοπικές συνθήκες, δεν μπορούν παρά να φέρουν αταξία και πλήρη διάλυση στην ύπαιθρο. Με το διάταγμα που εξέδωσαν οι μπολσεβίκοι όσον αφορά τα «επιφορτισμένα με τον ανεφοδιασμό ένοπλα αποσπάσματα» αμάρτησαν διπλά. Στο παλιό και συνηθισμένο τους αμάρτημα, δηλαδή την καχυποψία τους απέναντι στην αγροτική τάξη, πρόσθεσαν ένα καινούριο, την έλλειψη εμπιστοσύνης στην τελική νίκη της επανάστασης.

Εάν πραγματικά η επανάσταση ήταν καταδικασμένη να αφανιστεί, τότε μόνο η πολιτική της διασποράς και του θρυμματισμού θα μπορούσε να έχει κάποια αξία. Μια δραστηριότητα ανάλογη με το κίνημα του 1905 θα άφηνε βαθιά ίχνη και θα έδινε τους καρπούς της, αν όχι άμεσα, τουλάχιστον πολύ σύντομα. Αλλά η επανάσταση βρίσκεται μόνο στην επαύριον των μεγαλύτερων νικών της. Σε αυτές τις συνθήκες, είναι πολύ επικίνδυνο και επίσης εγκληματικό να θέλουν να δημιουργήσουν, μέσα στην ίδια την επανάσταση, αταξία και ανταγωνισμό ανάμεσα στις επαναστατικές μάζες.

Διεκδικήσαμε την απόδοση του ανεφοδιασμού στα τοπικά Σοβιέτ και την ενοποίηση της δράσης αυτών των Σοβιέτ σ' ένα κεντρικό οργανισμό υπαγόμενο στη δικαιοδοσία των Σοβιέτ.

Και σ' αυτές τις συνθήκες οι μπολσεβίκοι, παρά τις πολύ έντονες διαμαρτυρίες του κόμματός μας και του αγροτικού τμήματος της κεντρικής εκτελεστικής Επιτροπής, ψήφισαν χάρη στην πλειοψηφία που έχουν στην κεντρική εκτελεστική Επιτροπή, αυτόν τον ολέθριο νόμο που θεσπίζει τις «επιτροπές των φτωχών αγροτών».

Σ' αυτό τον νόμο, βλέπουμε να επανεμφανίζονται οι παλιές θεωρίες των μπολσεβίκων για την αγροτική τάξη. Με αυτή την ευκαιρία ανασύρθηκαν από τη λήθη οι φημισμένοι τους «φτωχοί» της υπαίθρου. Όλες οι απαραίτητες εξουσίες για την εφαρμογή των αποφάσεων των κομισάριων του λαού και της Επιτροπής ανεφοδιασμού αφαιρέθηκαν από τα τοπικά Σοβιέτ και μεταφέρθηκαν εξολοκλήρου σε ειδικές Επιτροπές, οι οποίες αποτελούνται αποκλειστικά από εργάτες γης που στερούνται γης και σιταριού.

Αυτές οι επιτροπές καταστρέφουν τη δύναμη και τη σημασία των το-

πικών Σοβιέτ των αγροτών· φαίνεται ότι δημιουργήθηκαν με σκοπό να αγωνιστούν εναντίον των Σοβιέτ που αποτελούνται από τη πλειονότητα των αγροτών. Αλλά αυτό δεν είναι παρά πρελούδιο στην πλήρη κατάργηση των αγροτικών Σοβιέτ.

Ο νόμος λέει ότι, εκτός από τα θέματα που αφορούν τον εφοδιασμό, αυτές οι Επιτροπές μπορούν επίσης να ασχοληθούν και μ' άλλα ζητήματα. Ποια είναι αυτά τα άλλα ζητήματα; Πρόκειται για πολιτικά ζητήματα; Για οικονομικά ζητήματα; Και τι θα απογίνουν τότε οι αρμοδιότητες και η δραστηριότητα των Σοβιέτ;

Το Συμβούλιο των Επιτρόπων του λαού θα μπορούσε να είχε αρκεστεί στο φιλτράρισμα της αγροτικής τάξης μ' ένα τρόπο που του φαινόταν επαρκής· αλλά πήγε ακόμα πιο μακριά. Δεν είχε επίσης πλήρη εμπιστοσύνη στις ίδιες τις δικές του επιτροπές και τις έθεσε κάτω από τον απόλυτο έλεγχο του «Κομισαριάτου του ανεφοδιασμού». Έτσι έπληξε την αυτονομία των τοπικών Σοβιέτ. Στη θέση μιας ομοσπονδίας αυτονόμων μονάδων, πέτυχαν να σχηματίσουν εργαλεία που στερούνται θέλησης και δρουν σύμφωνα με τις διαταγές μιας κεντρικής οργάνωσης στην οποία και υποτάσσονται πλήρως.

Δεν θα μπορούσαμε να κάνουμε διαφορετικά παρά να διαμαρτυρηθούμε εναντίον αυτών των νεωτερισμών που έχουν παρεισφρήσει στο θεσμό των Σοβιέτ· απευθύναμε έκκληση στους αγρότες· τους καλέσαμε να αντιταχθούν με όλες τους τις δυνάμεις στη δημιουργία των αποσπασμάτων ανεφοδιασμού και «των Επιτροπών φτωχών χωρικών». Όλη η τάξη των αγροτών συμφωνεί εξολοκλήρου μαζί μας σ' αυτό το ζήτημα, και είναι εύκολα κατανοητό, γιατί αυτή η τερατώδης παρωδία του «αγροτικού προλεταριάτου» έφερε στην επιφάνεια τον τεχνητό χαρακτήρα των στείρων διακρίσεων που έθεσαν οι μπολσεβίκοι ανάμεσα στους κατοίκους της υπαίθρου.

Για να ορίσουμε την ουσία και τον χαρακτήρα των διαφορετικών τάξεων της κοινωνίας, πρέπει πριν απ' όλα να βρούμε τα χαρακτηριστικά στοιχεία με τα οποία διακρίνονται από τις άλλες τάξεις.

Θεσπίσαμε για την υπαίθρο δυο κατηγορίες σαφώς καθορισμένες· στην πρώτη περιλαμβάνουμε όλους εκείνους οι οποίοι ζουν από την προσωπική τους εργασία και δεν προσφεύγουν καθόλου στη μισθωτή εργασία για να καλλιεργήσουν τα χωράφια τους. Όλη αυτή η κατηγορία

είναι οι εργαζόμενοι αγρότες. Στη δεύτερη κατηγορία περιλαμβάνουμε όλους τους εκμεταλλευτές και τους κερδοσκόπους που ζουν σε βάρος των εργαζομένων και εκμεταλλεύονται τα κτήματά τους μέσω της εργατικής δύναμης των άλλων.

Αυτή η διάκριση είναι σαφής, καθαρή και συγκεκριμένη. Ας δούμε τώρα πως οι μπολσεβίκοι ορίζουν τους «φτωχούς χωρικούς» που τους θεωρούν σαν την μόνη αγροτική τάξη η οποία είναι προορισμένη να κατανοήσει τον σοσιαλισμό. Ποια είναι τα διακριτικά χαρακτηριστικά που επιτρέπουν να διαφοροποιήσουμε τον αγρότη που ζει αποκλειστικά από την εργασία του από τον «απολύτως φτωχό αγρότη», τον εκπρόσωπο της τάξης των «φτωχών χωρικών»;

Κάθε ορισμός του «πλούτου» και της «φτώχειας» ενός αγρότη είναι πάντοτε πολύ σχετικός. Τα ίδια στοιχεία μπορούν, ανάλογα με τον τόπο και τον χρόνο, να είναι άλλοτε στοιχεία του πλούτου, και άλλοτε στοιχεία της φτώχειας. Εάν, για παράδειγμα, παίρνουμε σαν κριτήριο της φτώχειας, τον αριθμό των ζώων που έχει στη κυριότητά του ο κάθε αγρότης, και περιλάβουμε στους φτωχούς τον οποιονδήποτε έχει μόνο ένα άλογο ή δεν έχει καθόλου, αυτό θα είναι σωστό μόνο για την βόρεια Ρωσία, γιατί στο νότο της Ρωσίας, ένας αγρότης μπορεί να είναι πλούσιος χωρίς να έχει άλογο, δεδομένου ότι, εκεί, τα χωράφια οργώνονται συχνά με τη βοήθεια βοδιών.

Επίσης όλες οι άλλες εξωτερικές ενδείξεις είναι σχετικές. Το εμβαδόν των σιτόσπαρτων χωραφιών στις περιοχές όπου ασκούν την εντατική καλλιέργεια δεν μπορεί να συγκριθεί μ' εκείνο σε τόπους όπου η καλλιέργεια είναι εκτατική· έτσι δεν μπορούμε να καθορίσουμε κάποιο κριτήριο που να μπορεί βάσιμα να θεωρηθεί σαν ένδειξη του πλούτου ή της φτώχειας. Έπειτα οι μεγάλες οικογένειες των αγροτών που διαθέτουν μια μεγάλη έκταση είναι πιο φτωχές από τις οικογένειες που έχουν προχωρήσει σε μοίρασμα της γης και όπου κάθε «νοικοκυριό» διαθέτει μια μικρότερη έκταση.

Εάν όλα αυτά τα κριτήρια έχουν τουλάχιστον ένα ίχνος λογικής, αντίθετα, το νέο οικονομικό στοιχείο που ανακαλύφθηκε από τους μπολσεβίκους δεν αντέχει στην ανάλυση. Για τους μπολσεβίκους, μπουρζουάδες αγρότες είναι εκείνοι που κατέχουν ένα «πλεόνασμα σιταριού». Να, στα αλήθεια ένα στοιχείο σαφές και συγκεκριμένο! Θέλει

να πει ότι ένας αγρότης δεν πρέπει να έχει παρά την ποσότητα σταριού που του είναι εντελώς απαραίτητη για να μην πεθάνει της πείνας; Ή με αυτό κατανοούμε πλήρως ότι (ο αγρότης) πρέπει να έχει στην κατοχή του αρκετό σιτάρι για να μπορεί να τραφεί, να ντυθεί, να παπουτωθεί και να ανταλλάξει σιτάρι έναντι αγροτικών μηχανημάτων και εργαλείων όπως τσάπες, αλέτρια, σβάρνες, κτλ, εν συντομία, έναντι όλων εκείνων που του είναι απαραίτητα για να ζήσει και να εκμεταλλευτεί το κτήμα του; Εάν οι μπολσεβίκοι πιστεύουν ότι ο αγρότης πρέπει να έχει στην κατοχή του μόνο την εντελώς απαραίτητη ποσότητα ψωμιού για την τροφή του, θα βρουν όλο κι όλο το 2 ή 3% των αγροτών, ανθρώπους χωρίς οικογένεια, περιπλανώμενους χωρίς εστία, οι οποίοι θα μπορούν να ταξινομηθούν σ' αυτή την κατηγορία των εκλεκτών του μπολσεβικισμού. Θα πρέπει να θυσιάσουν σ' αυτούς τους μελλοντικούς κύριους της γης περίπου εκατό εκατομμύρια εργαζόμενους αγρότες, οι οποίοι θα πρέπει να καταστραφούν πλήρως γιατί, για τον αγρότη, να έχει σιτάρι για τη δική του κατανάλωση και μόνο, είναι ο θάνατος.

Εάν αντίθετα, οι μπολσεβίκοι αποδέχονται ότι οι χωρικοί πρέπει να έχουν στην κατοχή τους μια ποσότητα σταριού επαρκή για να ικανοποιήσουν όλες τους τις ανάγκες, τότε θα βρουν σε όλη τη Ρωσία τουλάχιστον μερικές δεκάδες εκατομμύρια αγροτικών οικογενειών οι οποίες μπορούν να περηφανεύονται ότι κατέχουν μια τέτοια ποσότητα σιταριού.

Όπως και να 'χει το πράγμα, οι ορισμοί που δόθηκαν από τους μπολσεβίκους είναι εξαιρετικά ασαφείς και δεν μπορούν να δημιουργήσουν παρά παρεξηγήσεις. Αυτοί οι ατυχείς ορισμοί θα προκαλέσουν τον εμφύλιο πόλεμο στην ύπαιθρο, θα καταστρέψουν τους Ρώσους αγρότες, θα τους διασπάσουν και δεν θα οδηγήσουν σε τίποτα καλό.

Εξάλλου, οι μπολσεβίκοι θα έπρεπε γνωρίζουν τα περίεργα γεγονότα που συνέβησαν στην περιοχή του Ουράλη. Εκεί, οι πλούσιοι χωρικοί φοβούμενοι τη δήμευση του σταριού, πούλησαν έγκαιρα στις παλιές τιμές και έκρυσαν το χρυσάφι τους. Κατά συνέπεια πλέον δεν έχουν ούτε ένα σπόρο σιτάρι, αλλά έχουν φυγαδέψει κιβώτια γεμάτα με τον χρυσό με τον οποίο πληρώθηκε το σιτάρι τους. Είναι στη πραγματικότητα πολύ πλούσιοι, αλλά, στις συνελεύσεις των κοινοτήτων, είναι οι πρώτοι που απαιτούν, σε συμφωνία με τους «φτωχούς» και τους φωνακλάδες, την δήμευση του «πλεονάσματος» του σιταριού των εργαζόμε-

νων αγροτών. Δηλαδή θα ήθελαν να δημεύσουν το λίγο που απέμεινε στον μικρό αγρότη από τη συγκομιδή που μαζεύτηκε με την προσωπική του εργασία σ' ένα χωράφι που ποτίστηκε με τον ιδρώτα του.

Να οι τερατώδεις παραλογισμοί στους οποίους μας οδηγεί αυτό το δήθεν υπερεπισημονικό κριτήριο του «πλεονάσματος του σταριού». Ο τεχνητός χαρακτήρας των διακρίσεων που οι μπολσεβίκοι θέλουν να εισάγουν ανάμεσα στους χωρικούς, βγάζει μάτι.

Αναμφισβήτητα, το μέλλον ανήκει, όχι σ' αυτούς τους «φτωχούς χωρικούς», γεννήματα μιας φαντασίας που ρέπει προς την παραδοξότητα, και οι οποίοι εξάλλου εξαφανίζονται με την εφαρμογή του νόμου για το δικαίωμα στη γη και για την κοινωνικοποίηση της γης. Όχι, το μέλλον ανήκει σ' αυτή την πολυπληθή αγροτική τάξη που ονομάζουμε εργαζόμενους αγρότες.

Αυτή η τάξη, με τις προσδοκίες της για την ειρήνη, έδωσε τη νίκη στην επανάσταση, και με την πάλη της για τη γη, άνοιξε τη δεύτερη φάση της επανάστασης, μετασχηματίζοντας την από αστική επανάσταση σε κοινωνική επανάσταση· επίσης τώρα με την πάλη της για το σιτάρι το οποίο αφαίρεσε από τη Ρωσία ο πολεμοχαρής ιμπεριαλισμός, αυτή η τάξη βοηθάει στην απελευθέρωση της Ρωσίας από τις αλυσίδες του παγκόσμιου καπιταλισμού.

Χωρίς τους εργαζόμενους αγρότες η επανάσταση είναι αδύνατη· η υποστήριξή τους είναι η εγγύηση της τελικής νίκης της επανάστασης. Οι εργαζόμενοι αγρότες δεν θα δώσουν ποτέ τη συγκατάθεσή τους να θυσιαστούν για ένα μπολσεβίκικο πείραμα. Δημιουργώντας τις περίφημες επιτροπές «των φτωχών χωρικών», που ήταν ένα νέο χαστούκι στην αγροτική τάξη, οι μπολσεβίκοι έχασαν, και όχι μόνο προσωρινά, τις συμπάθειες αυτού του προμαχώνα της επανάστασης.

Αυτό σημαίνει ότι οι εργαζόμενοι αγρότες εγκατέλειψαν την επανάσταση; Απολύτως όχι. Αυτό θέλει να πει μόνο ότι συσπειρώνονται, με τις γραμμές τους ακόμα πιο πυκνές, κάτω από τις σημαίες του κόμματος, που είναι εντελώς φυσικά το δικό τους, του κόμματος των σοσιαλεπαναστατών της αριστεράς. Οι εργαζόμενοι αγρότες είναι σήμερα το πιο επαναστατικό στοιχείο της Ρωσίας. Όλη η αγροτική Ουκρανία βαδίζει στη μάχη για το ψωμί, για τη γη και για την ελευθερία. Και όλοι οι αγρότες της Ρωσίας σπεύδουν να τους βοηθήσουν.

Η «Εξέγερση» είναι τώρα για τον χωρικό ένα σύνθημα τόσο οικείο, όσο αυτό που εδώ και πολύ καιρό διατηρεί στην καρδιά του, το «Γη και Ελευθερία»

J. S.

Οι σύμμαχοί μας στο στρατόπεδο των εχθρών μας

Πιστεύουμε ότι στους διάφορους κύκλους των σοσιαλιστών στην Ευρώπη η διένεξη για τη Συνθήκη ειρήνης του Μπρεστ-Λιτόφσκ και τη συνθηκολόγηση της Σοβιετικής Δημοκρατίας μαινεται μόνο ανάμεσα στους μπολσεβίκους από τη μία πλευρά και στους αριστερούς σοσιαλεπαναστάτες από την άλλη. Για την Ευρώπη, είτε των εχθρών είτε των φίλων μας, το κόμμα των μπολσεβίκων είναι ενωμένο και ομόφωνο, ενώ όλοι οι οπαδοί του ανεξαιρέτως αποδέχονται τη Συνθήκη του Μπρεστ-Λιτόφσκ και επιδοκιμάζουν την πορεία της κυβερνητικής πολιτικής που ακολούθησε τη Συνθήκη αυτή. Οι ηγέτες του μπολσεβίκου κόμματος θεωρούν ότι με αυτόν τον τρόπο έχουν εδραιώσει στην κοινή γνώμη της Ευρώπης την πίστη στην ισχύ και τη στιβαρότητα του σοβιετικού καθεστώτος· δεν αντιλαμβάνονται όμως ότι με τέτοιες μεθόδους δεν κάνουν τίποτε άλλο παρά να συνεχίζουν τη συνηθισμένη τακτική των αστικών κυβερνήσεων που υποκρίνονται, για τα μάτια των ξένων, ότι χαίρουν μίας «ιερής σύμπνοιας» εντός τους.

Από την άλλη πλευρά, πολλοί από τους σοσιαλιστές της Ευρώπης, οι οποίοι είναι ειλικρινά αφοσιωμένοι στην υπόθεση της Σοβιετικής Δημοκρατίας στη Ρωσία, αλλά σε πολλά σημεία δεν μπορούν να εγκρίνουν την πολιτική της, ούτε κυρίως την πορεία που αυτή ακολούθησε μετά τη συνθηκολόγηση του Μπρεστ-Λιτόφσκ, έχουν ενδοιασμούς να εκφράσουν ανοικτά την άποψή τους.

Εκκινούν από την εκτίμηση ότι η διεθνής κατάσταση των Σοβιέτ είναι ακόμα τόσο ασταθής που κάθε κριτική μπορεί να τα βλάψει, ή ίσως από την εκτίμηση ότι οι Ευρωπαίοι σοσιαλιστές, οι οποίοι μέχρι τώρα δεν ήξεραν να στηρίξουν ουσιαστικά τα Σοβιέτ, δεν έχουν το δικαίωμα να κρίνουν τις μεθόδους της δράσης τους. Όποια κι αν είναι η

ηθική αξία αυτών των τελευταίων εκτιμήσεων, δεν νομίζουμε αντιθέτως ότι μπορούμε να τις δικαιολογήσουμε *πολιτικά*.

Διότι η αποσιώπηση της κριτικής στη Ρωσία και της κριτικής των σοσιαλιστών της Ευρώπης τείνει να δώσει στην επανάσταση και την εξέλιξή της μία ολοσχερώς διαφορετική διάσταση από την πραγματικότητα.

Αντί για μία κοινωνική δράση συλλογικής δημιουργίας και κριτικής, βλέπουμε να κάνει την εμφάνισή της μία *επίσημη* πράξη, η οποία κρίνεται ως στεγνή και μονομερής, ακόμη κι αν προέρχεται από μία σοσιαλιστική κυβέρνηση.

Θεωρούμε ωστόσο ότι ούτε το καθήκον ούτε επίσης η συνείδηση δεν μπορούν να προστάξουν τους συντρόφους μας στην Ευρώπη να τηρήσουν ενώπιον της Σοβιετικής Δημοκρατίας μία στάση σεβασμού και σιωπής.

Τουναντίον, η ακριβής γνώση όλων των αποτυχιών και όλων των επιτυχιών αυτής της δημοκρατίας και η δημόσια εξέτασή τους στο Σοσιαλιστικό Συνέδριο της Ευρώπης αποτελούν το πρώτο καθήκον και το πρώτο *δικαίωμα* των Ευρωπαίων συντρόφων μας.

Στο εσωτερικό του μπολσεβικικού κόμματος δεν υπάρχει μία ενιαία άποψη αναφορικά με ό, τι άπτεται των κρίσιμων ζητημάτων της επικαιρότητας.

Την προηγούμενη μέρα της σύναψης της Συνθήκης ειρήνης του Μπρεστ-Λιτόφσκ, η πλειοψηφία των μελών της Κεντρικής Επιτροπής του κόμματος αυτού ήταν ακόμη προσδεδεμένη στο επαναστατικό ρεύμα εντός του. Μόνο μετά τη νέα γερμανική εισβολή, η οποία ξεκίνησε στα τέλη Φεβρουαρίου, υπερίσχυσε η τάση του Λένιν που υποστήριζε την αναγκαιότητα να συναφθεί συμφωνία ειρήνης.

Συνεπεία της νίκης αυτού του ρεύματος, ο Τρότσκι παραιτήθηκε από τη θέση του Επιτρόπου Εξωτερικών. Τα μέλη του κόμματος που ανήκαν στη μειοψηφία έφυγαν από την Κεντρική Επιτροπή.

Οι μπολσεβίκοι που παρέμειναν στη μειοψηφία ονομάστηκαν «αριστεροί μπολσεβίκοι» και συνέχισαν να αντιμάχονται την τάση του Λένιν. Επικεφαλής τους είναι οι Μπουχάριν, Ράντεκ και Κολοντάι.

Στο 4^ο Συνέδριο των Σοβιέτ, το οποίο θα αποφάσιζε για την επικύρωση της Συνθήκης του Μπρεστ-Λιτόφσκ, οι αντιπρόσωποί τους (που έφταναν τους εβδομήντα) δεν υπερασπίστηκαν ανοικτά τη θέση τους,

αλλά απλώς *απέιχαν* από την ψηφοφορία, αφού έκαναν μία αποφασιστική δήλωση.

Αυτό επίτασσε η κομματική τους πειθαρχία, της οποίας η καταστροφική επίδραση έκανε εδώ για πρώτη φορά την εμφάνισή της. Από τη στιγμή αυτή, η πάλη ενάντια στη Συνθήκη του Μπρεστ-Λιτόφσκ και στις συνέπειές της, δηλαδή η πάλη που διεξάγεται από τη σκοπιά της Σοβιετικής Δημοκρατίας και του επαναστατικού σοσιαλισμού, κατέστη υπόθεση μόνο του κόμματος των αριστερών σοσιαλεπαναστατών.

Ως προς τους αριστερούς μπολσεβίκους, αυτοί αρκέστηκαν απλώς να εκθέσουν και να εξηγήσουν τη θέση τους εντός του κόμματός τους. Ίδρυσαν την εφημερίδα *Ο Κομμουνιστής* που προσέλκυσε γύρω της τη συντριπτική πλειοψηφία των διακεκριμένων επιστημόνων που αναφέρθηκαν πριν και επιπλέον τους Ποκρόφσκι, Λόμοφ, Ομπολένσκι, Μπρόντσκι, Πρεομπραζένσκι. Η θεωρητική τους κριτική, ακόμη πιο εκτεταμένη, ξεπέρασε τα πλαίσια της εξωτερικής πολιτικής, διότι η Συνθήκη του Μπρεστ-Λιτόφσκ εγκαινίασε μία εποχή συμβιβασμών ανάμεσα στη σοβιετική εξουσία και την ξένη και εθνική αστική τάξη.

Θα παραθέσουμε εδώ ένα τμήμα των θέσεων του 1^{ου} τεύχους του *Κομμουνιστή*, για να περιγράψουμε μία οπτική γωνία, η οποία, μολονότι μπολσεβίκικη, διαφέρει από αυτή που προς στιγμήν συνδέθηκε με το όνομα του Λένιν.

1... Στις αρχές Μαρτίου (δηλαδή στο 4^ο Συνέδριο των Σοβιέτ), η προλεταριακή-αγροτική επανάσταση βρέθηκε μπροστά σ' αυτό το δίλημμα: να αποδεχτεί τη σύγκρουση ή καλύτερα να την αποφύγει, δηλαδή να υπογράψει τη Συνθήκη του Μπρεστ-Λιτόφσκ. Η αποφασιστική πλειοψηφία των οργανώσεων των εργατών, των στρατιωτών και των αγροτών επέλεξε τον δεύτερο δρόμο.

Η πλειοψηφία αυτή αποτελείτο από τους εκπροσώπους της εξουθενωμένης και αποσυρμένης μάζας των στρατιωτών και από τους εκπροσώπους ενός μέρους των εργατών της βόρειας βιομηχανικής ζώνης της Ρωσίας. Στην περιοχή αυτή, όπου σταμάτησαν να έρχονται οι πρώτες ύλες από τον νότο της Ρωσίας, το κάρβουνο και το σιτάρι, η γενική οικονομική αναταραχή είχε ως αποτέλεσμα την πείνα και επέφερε ραγδαία παρακμή της βιομηχανίας, ανεργία, διακοπή της συστηματικής και παραγωγικής εργασίας και, κατά συνέπεια, μία τάση υποβάθμισης

του προλεταριάτου, δηλαδή την αποδυνάμωση της ενότητάς του και της ταξικής του συνείδησης, και εν πάση περιπτώσει την άμβλυνση της αγωνιστικότητάς του. Ανάμεσα σε αυτούς που δεν ήθελαν να αποδεχτούν τη μάχη υπήρχαν εκπρόσωποι των αγροτών που λιμοκτονούσαν λόγω του πολέμου, της κακής εσοδείας, των δυσκολιών στην τροφοδοσία και την αταξίας που βασιλεύε στα εργοστάσια των πόλεων· αγρότες από τη βιομηχανική περιοχή του βορρά και του κέντρου. Οι εργάτες και οι αγρότες από τις νότιες και νοτιοανατολικές περιοχές και τα Ουράλια, οι οποίοι ήταν οικονομικά πιο δυνατοί και διέθεταν περισσότερο σιτάρι, ήταν ως επί το πλείστον διατεθειμένοι να συνεχίσουν τη μάχη. Ωστόσο η άποψή τους δεν υπερίσχυσε.

Η Συνθήκη συνάφθηκε για να μπορέσει να συντηρηθεί ο βιομηχανικός βορράς, ο οποίος ήταν άλλοτε το κέντρο της επανάστασης, με τίμημα όμως τη διαίρεση ανάμεσα στον βιομηχανικό βορρά και τον βιομηχανικό νότο που διέθετε περισσότερο σιτάρι.

2... Παρ' όλα αυτά, κατά την εκτίμηση της κατάστασης που δημιουργήθηκε από τη Συνθήκη του Μπρεστ-Λιτόφσκ, οι προλετάριοι κομμουνιστές δεν μπορούν να στηριχθούν μόνο στα γεγονότα αυτά· δεν μπορούν να υιοθετήσουν το επίπεδο της αντίληψης αυτού του ανάκανου, κακόμοιρου και αδρανούς κόμματος ενός τμήματος του ρώσικου προλεταριάτου και των Ρώσων αγροτών. Όταν προσδιορίζουν αυτό που πρέπει να κάνουν, λαμβάνουν υπόψη τους τα συμφέροντα των εργατών ολόκληρης της Ρωσίας στο σύνολό τους και συσχετίζουν αυτά τα προβλήματα με τα προβλήματα που αντιμετωπίζει το διεθνές επαναστατικό κίνημα που βαίνει αυξανόμενο.

Όχι! Δεν θα μπορούσε να είναι ο αντικειμενικός σκοπός τους η διατήρηση με κάθε τίμημα των κατακτήσεων των εργατών και αγροτών στην επικράτεια που περιορίζεται στα σημερινά όρια της Σοβιετικής Δημοκρατίας, δηλαδή η διατήρησή τους με τίμημα τη θυσία των κατακτήσεων τους στην υπόλοιπη έκταση της Ρωσίας και η συμφιλίωση τους με την ιδέα της ανασύστασης του σοβιετικού καθεστώτος από τους μικροαστούς. Συνίσταται αντιθέτως στην ανάπτυξη και στην ενοποίηση όλης της Ρωσίας, ως τμήματος της διεθνούς εργατικής επανάστασης ενάντια στον διεθνή ιμπεριαλισμό· αυτή είναι η θεμελιώδης κατεύθυνση της πολιτικής τους στάσης.

5... Η σύναψη της Συνθήκης ασκεί μία αρνητική επίδραση στην ηθική και ιδεολογική ανύψωση της διεθνούς επανάστασης. Η επιρροή της ρώσικης επανάστασης στις διεθνείς τάξεις των εργατών εξασθένησε λόγω της συνθηκολόγησης της ενόπιον του διεθνούς ιμπεριαλισμού (παύση της επαναστατικής προπαγάνδας στο μέτωπο, εγκατάλειψη της πολιτικής που στοχεύει στο ξεσκέπασμα του διεθνούς ιμπεριαλισμού, υιοθέτηση μίας προοπτικής άσκησης «μετριοπαθούς» εσωτερικής πολιτικής στη Ρωσία).

Οι προθέσεις των διπλωματικών χειρισμών από την πλευρά της σοβιετικής εξουσίας δεν ενθουσιάζουν πλέον το διεθνές προλεταριάτο, καθώς δεν αποτελούν απόδειξη της δύναμης της επανάστασης αλλά της αδυναμίας της.

6... Τα σχέδια των Γερμανών ιμπεριαλιστών με βάση τη σύναψη της Συνθήκης συνοψίζονται στα εξής: από τη μία πλευρά θα φαινόταν επωφελές να αναβάλλουν τη στρατιωτική κατάκτηση του ρώσικου βορρά, την ανατροπή της εξουσίας των σοβιέτ και τον έλεγχο της οικονομική ζωή στον βορρά της Ρωσίας· από την άλλη πλευρά, ήταν σημαντικό να θέσουν υπό την επιρροή του γερμανικού ιμπεριαλισμού και να εκμεταλλευτούν για τις ανάγκες του γερμανικού κεφαλαίου τον βιομηχανικό και γόνιμο σε σιτηρά νότο· κατά τρίτον, ο γερμανικός ιμπεριαλισμός, αποκόπτοντας τον βορρά από τον νότο και επιφέροντας με τον τρόπο αυτό τη φυσική διάλυση της οικονομίας του βορρά, ασκώντας έλεγχο πάνω στις πηγές πρώτων υλών και στα σιτηρά που τροφοδοτούν τον βορρά και, τέλος, χρησιμοποιώντας τα κατειλημμένα στρατηγικά σημεία στον βορρά και τις νέες τμηματικές προσαρτήσεις για να ασκηθεί στρατιωτική πίεση, υπολόγιζε πραγματικά να τυλίξει τον βορρά στα πλοκάμια του γερμανικού οικονομικού κεφαλαίου, να ισοπεδώσει τις κοινωνικές κατακτήσεις της εργατικής επανάστασης και, μέσω αυτού, να εξαλείψει ριζικά τη σοβιετική εξουσία.

10... Δύο δρόμοι ανοίγονται μπροστά το κόμμα του προλεταριάτου. Ο ένας από αυτούς είναι η υπεράσπιση και η ενσωμάτωση του τμήματος του σοβιετικού κράτους που έχει ακόμα παραμείνει ανέπαφο. Ο δρόμος αυτός μπορεί να δικαιολογηθεί (με λόγια) από την πρόθεση να διατηρηθούν πάση θυσία για τη διεθνή επανάσταση οι επαναστατικές δυνάμεις και η σοβιετική εξουσία, ακόμα κι αν αυτή παραμείνει μόνο εντός της Μεγάλης Ρωσίας.

11... Το ενδεχόμενο οικονομικό και πολιτικό πρόγραμμα που θα πρέπει να προβλεφθεί σε περίπτωση που ακολουθηθεί με βάση τη λογική η τάση αυτή είναι το εξής:

Στο πεδίο της εξωτερικής πολιτικής, η τακτική της αποκάλυψης του ρόλου του ιμπεριαλισμού αφήνει τη θέση της στους διπλωματικούς χειρισμούς του ρώσικου κράτους ανάμεσα στις ιμπεριαλιστικές δυνάμεις.

Η οικονομική πολιτική που αντιστοιχεί στην «πορεία» αυτή πρέπει να αναπτυχθεί στην κατεύθυνση του συμβιβασμού και της συμφωνίας με τους μεγάλους επιχειρηματίες, τόσο τους «εθνικούς» όσο και τους διεθνείς, οι οποίοι κρύβονται πίσω από την πλάτη των πρώτων.

Η αποεθνικοποίηση των τραπεζών, τουλάχιστον με κεκαλυμμένο τρόπο, είναι λογικά αδιαχώριστη από παρόμοιους συμβιβασμούς.

Η πολιτική που περιγράφεται παραπάνω είναι εγγενώς επικίνδυνη για τους σκοπούς του ρώσικου και διεθνούς προλεταριάτου. Θα παγιώσει την αποσύνδεση της «μεγάλης ρώσικης» Σοβιετικής Δημοκρατίας με τον πανρωσικό και διεθνή κόσμο της επανάστασης, αποσύνδεση που ξεκίνησε με τη Συνθήκη του Μπρεστ-Λιτόφσκ. Η στάση αυτή θα αποκλείσει τη Σοβιετική Δημοκρατία εντός των πλαισίων ενός εθνικού κράτους με μεταβατικό οικονομικό πρόγραμμα και υπό το πολιτικό καθεστώς των μικροαστών.

Στο πεδίο της εξωτερικής πολιτικής, δεδομένης της αναπόφευκτης αδυναμίας της σοβιετικής διπλωματίας και της ασθενούς σοβιετικής επιρροής στον χώρο της διεθνούς ιμπεριαλιστικής πάλης, η πολιτική αυτή θα προσδέσει τη Σοβιετική Δημοκρατία στον ιμπεριαλισμό και θα την απομακρύνει από το επαναστατικό προλεταριάτο όλων των χωρών. Θα εξασθενήσει ακόμη περισσότερο τη σημασία της σοβιετικής εξουσίας και της ρώσικης επανάστασης.

Στο εσωτερικό της χώρας, θα ενδυναμώσει την οικονομική και πολιτική επιρροή της ρώσικης και διεθνούς αστικής τάξης και, κατά συνέπεια, την αντεπανάσταση.

13... Οι προλετάριοι κομμουνιστές θεωρούν ότι πρέπει να ακολουθηθεί μία άλλη πολιτική. Αυτό που πρέπει να γίνει δεν είναι η διατήρηση μίας σοβιετικής όασης στον ρώσικο βορρά μέσω των παραχωρήσεων που θα την μετατρέψουν σ' ένα κράτος με μικροαστικό καθεστώς.

Ούτε πρόκειται για το πέρασμα στην... «οργανική εργασία».

Η ρώσικη εργατική επανάσταση δεν μπορεί, «για να διατηρηθεί», να παρεκκλίνει από τον διεθνή επαναστατικό δρόμο, αποφεύγοντας συνεχώς τη σύγκρουση, υποχωρώντας μπροστά στην επίθεση του διεθνούς κεφαλαίου, κάνοντας παραχωρήσεις στο «εθνικό κεφάλαιο».

Από αυτή την άποψη είναι αναγκαία: μία ακλόνητα διεθνής ταξική πολιτική, η οποία να συνδέει με λόγια και με πράξεις τη διεθνή επαναστατική προπαγάνδα με την ενίσχυση των οργανικών δεσμών με τον διεθνή σοσιαλισμό (και όχι με τη διεθνή αστική τάξη)· η αποφασιστική αντίσταση στην ανάμειξη των ιμπεριαλιστών στις εσωτερικές υποθέσεις της Σοβιετικής Δημοκρατίας· η άρνηση σύναψης πολιτικών και στρατιωτικών συμφωνιών που καθιστούν τη Σοβιετική Δημοκρατία το όργανο του ιμπεριαλιστικού στρατοπέδου.

*

Ο αναγνώστης μπορεί να παρατηρήσει ότι οι θέσεις αυτές βρίσκονται ιδιαίτερα κοντά στη στάση που υιοθέτησε ομόφωνα το κόμμα των αριστερών σοσιαλεπαναστατών.

Οι θέσεις όμως αυτές υιοθετήθηκαν αμέσως μετά τη σύναψη της Συνθήκης του Μπρεστ-Λιτόφσκ και είχαν επομένως χαρακτήρα θεωρητικών υποθέσεων. Μήπως η σοβιετική εξουσία υπό την ηγεσία του Λένιν κατόρθωσε να αποφύγει την πραγματοποίηση αυτών των υποθετικών προβλέψεων;

Το ψήφισμα των αριστερών μπολσεβίκων σε σχέση με τη σημερινή συγκυρία, το οποίο υιοθετήθηκε μετά το πραξικόπημα στην Ουκρανία και δημοσιεύτηκε στο 3^ο τεύχος του *Κομμουνιστή*, μας δίνει την απάντηση στην παραπάνω ερώτηση. Ας παραθέσουμε τα πιο σημαντικά του αποσπάσματα.

1. Ο γερμανικός ιμπεριαλισμός πέρασε στην άμεση επίθεση ενάντια στην εργατική και αγροτική επανάσταση και η εξωτερική κατάσταση της Σοβιετικής Δημοκρατίας έγινε ξαφνικά επικίνδυνη.
2. Υπό αυτές τις συνθήκες, η σοβιετική εξουσία δεν έχει ούτε το περιθώριο ούτε το δικαίωμα να εμπλακεί σε μία διαδικασία παραχωρήσεων στον γερμανικό ιμπεριαλισμό και σε συμβιβασμούς με αυτόν, διότι έχει αποκλειστεί κάθε πιθανότητα «χειρισμών» και,

συνεπώς, ανοίγονται δύο προοπτικές μπροστά στη σοβιετική εξουσία: ή να πεθάνει, όπως η Ράντα¹, και να αποσυντεθεί αποδιοργανώνοντας την εργατική και αγροτική επανάσταση, ή να αποδεχτεί ανοικτά τη σύγκρουση με τους Γερμανούς που επιδιώκουν την προσάρτηση.

Η σοβιετική εξουσία είναι υποχρεωμένη, μετά την αξιολόγηση του τελεσίγραφου του γερμανικού ιμπεριαλισμού, να απορρίψει τα άρθρα που ακυρώνουν της κατακτήσεις της Οκτωβριανής Επανάστασης και να δηλώσει στους εργάτες και στους αγρότες ότι ο γερμανικός ιμπεριαλισμός, αφού παλινόρθωσε στην Ουκρανία την εξουσία των γαιοκτημόνων και της αστικής τάξης, συνεργάζεται μαζί τους με τον ίδιο σκοπό ενάντια στον ρώσικο βορρά· η σοβιετική εξουσία πρέπει να ενθαρρύνει τον εμφύλιο πόλεμο ενάντια στους θιασώτες της προσάρτησης και υπέρ της προάσπισης της γης των αγροτών, των εργατικών εργοστασίων και της σοβιετικής εξουσίας.

*

Αυτά λένε οι αριστεροί μπολσεβίκοι. Κι εδώ εμείς οφείλουμε να βρούμε την αξίλλειο πτέρνα της τακτικής αυτής της επαναστατικής φράξιας του κόμματος των μπολσεβίκων. Αυτή έχει πληγεί από την ασθένεια της αδράνειας και της έλλειψης βούλησης. Όσο διαχωρίζεται από τη λενινιστική τάση ως προς το βάθος και την ειλικρίνεια της ανάλυσης, τόσο της μοιάζει ως προς την έλλειψη ενέργειας, αποφασιστικότητας και ισχύος ώστε να ασκήσει πίεση.

Οι αριστεροί μπολσεβίκοι δικαιολογούν με την αναγκαιότητα «της κομματικής πειθαρχίας» αυτή την έλλειψη βούλησης και την ανικανότητά τους να δώσουν μορφή και έκφραση στην αναπτυσσόμενη επαναστατική τάση στο μπολσεβίκο προλεταριάτο.

---

¹ Πρόκειται για το Κεντρικό Συμβούλιο (κοινοβούλιο) της Λαϊκής Δημοκρατίας της Ουκρανίας, το οποίο ιδρύθηκε στο Κίεβο τον Μάρτιο του 1917 και συνένωνε στους κόλπους του όλες τις πολιτικές και επαγγελματικές οργανώσεις της χώρας. Καθώς τα μέλη του Συμβουλίου θεωρήθηκαν εκπρόσωποι της εθνικής αστικής τάξης, οι μπολσεβίκοι εισέβαλαν στο Κίεβο τον Ιανουάριο του 1918, έκαναν πραξικόπημα και διέλυσαν τη Ράντα, ενώ τα μέλη της φυλακίστηκαν. Το Χάρκοβο ορίστηκε ως η πρωτεύουσα της Σοβιετικής Δημοκρατίας της Ουκρανίας. (Σ.τ.Μ.)

Λόγω αυτής της πειθαρχίας, απέχουν από το να προβούν σε ανακοινώσεις στα Πανρωσικά Συνέδρια των Σοβιέτ, στις αρμόδιες συσκέψεις των επικεφαλής του κράτους της Δημοκρατίας και στους Ευρωπαίους συντρόφους. Προτιμούν να παίζουν τον ρόλο μίας κάποιας προλεταριακής «αντιπολίτευσης στην Υψηλότητά του», η οποία δεν προχωρά πέρα από κάποια ευλαβική έκφραση αγανάκτησης και μικρές διορθωτικές προτάσεις.

Δεδομένων των τόσο βαθιών αποκλίσεων που διαπιστώσαμε, η τακτική που έχουν επιλέξει οι αριστεροί μπολσεβίκοι είναι εγκληματική, διότι, διαγράφοντας ή αποκρύπτοντας αυτές τις ριζικές διαφωνίες, εννοούν την ίδια αυτή πολιτική, η οποία κατά την άποψή τους αποσυνθέτει και αποδιοργανώνει την εργατική και αγροτική επανάσταση.

Στο όνομα της κομματικής «ενότητας», οι αριστεροί μπολσεβίκοι θυσιάζουν τον λόγο ύπαρξης του κόμματος, την ίδια την ύπαρξη της επανάστασης.

Εμείς, οι αριστεροί σοσιαλεπαναστάτες, έχουμε ακόμα περισσότερο το δικαίωμα να προσκαλέσουμε τους αριστερούς μπολσεβίκους να επαναστατήσουν, όπως, στη δική μας περίπτωση, είχαμε το δικαίωμα να υποστηρίξουμε τον ίδιο αγώνα ενάντια στα ομορτοουνιστικά στοιχεία του σοσιαλεπαναστατικού κόμματος.

Κι εμείς επίσης, στην εποχή του Κερένσκι και του Τσερνόφ, είχαμε πασχίσει επί μακρόν να διορθώσουμε τη στάση του κόμματός μας, από την οποία έλειπε ο χαρακτήρας και περίσσευε ο συμπάθεια.

Εξετάσαμε επίσης τη δυνατότητα να αποκτήσουμε την πλειοψηφία μέσα στο εσωτερικό του ίδιου του κόμματος. Όμως οι ανάγκες της επανάστασης και της ταξικής πάλης μάς ανάγκασαν να εγκαταλείψουμε αυτή την ουτοπική προσπάθεια, από τη στιγμή που αντιληφθήκαμε πως στις τάξεις του κόμματος, όπου επικρατεί «ενότητα», συγχρωτίζονται μεταξύ τους στοιχεία με διαφορετικές αρχές.

Διαχωρίζοντας τον εαυτό μας από τους παλιούς μας ηγέτες και αφέντες και στερούμενοι των ισχυρών πόρων του κόμματος (διότι ήμασταν πολλοί λίγοι στην αρχή), αποφασίσαμε παρ' όλα αυτά να εγκαταλείψουμε το παλιό κόμμα και να δημιουργήσουμε το κόμμα των αριστερών σοσιαλεπαναστατών.

Δεν κάναμε λάθος, γιατί σύντομα το κόμμα μας μετατράπηκε στον

φυσικό πόλο έλξης των επαναστατικών δυνάμεων των εργαζόμενων αγροτών κι ενός τμήματος του προλεταριάτου. Η ίδια προοπτική ανοίγεται μπροστά στους μπολσεβίκους.

Δεν μπορούμε να ξεγελάσουμε την ιστορία. Οι τάσεις αφομοίωσης των αποκλίσεων επί των αρχών στο εσωτερικό ενός κόμματος, όπου επικρατεί «ενότητα», είναι μάταιες. Η ιστορία όμως κρίνει από τα αποτελέσματα και όχι από τις καλές αλλά αφελείς προθέσεις. Μία τακτική χωρίς σταθερή κατεύθυνση ίσως να ήταν παροδικά ωφέλιμη, εάν οι αριστεροί μπολσεβίκοι, μετά από συζητήσεις αναφορικά με την καταστροφική πολιτική της σοβιετικής εξουσίας, δεν αντλούν πολιτικά συμπεράσματα. Ποιος ξέρει; Ίσως τα τραγικά γεγονότα της 6^{ης} και της 7^{ης} Ιουλίου¹ να οφείλονται σε μεγάλο βαθμό στην πολιτική απραξία αυτής της πτέρυγας των μπολσεβίκων.

Ο τολστοϊσμός δεν επιστρέφει, τουλάχιστον απ' ό,τι ξέρουμε, στο πρόγραμμα των αριστερών μπολσεβίκων. Αυτή η «μη αντίσταση στο κακό» σε μία πολύ κρίσιμη ώρα για την επανάσταση είναι εξίσου μη αποδεκτή.

Μετάφραση: Χαράλαμπος Μαγουλάς

---

¹ Εδώ γίνεται αναφορά στην εξέγερση των αριστερών σοσιαλεπαναστατών εναντίον των μπολσεβίκων που έλαβε χώρα στη Μόσχα τον Ιούλιο του 1918. Το σοσιαλεπαναστατικό κόμμα (Εσέροι) είχε υποστηρίξει το 1917 τη συνέχιση του πολέμου, ενώ οι μπολσεβίκοι ανέλαβαν την εξουσία τον Νοέμβριο μετά από εκλογές στα Σοβιέτ με πρόγραμμα να σταματήσει ο πόλεμος. Οι αριστεροί Εσέροι είχαν προσχωρήσει τότε στην κυβέρνηση των μπολσεβίκων αποχωρώντας από το σοσιαλεπαναστατικό κόμμα. Παρ' όλα αυτά, εντός της κυβέρνησης ασκούσαν εσωτερική αντιπολίτευση στους μπολσεβίκους, ιδίως μάλιστα μετά την υπογραφή της Συνθήκης του Μπρεστ-Λιτόφσκ τον Μάρτιο του 1918, με την οποία παραχωρήθηκαν εδάφη ζωτικής σημασίας στους Γερμανούς (Καρελία, Πολωνία, Λιθουανία), ενώ επιβλήθηκε και η αποχώρηση των ρώσικων στρατευμάτων από τη Λετονία, την Εσθονία, την Ουκρανία και τον Νότιο Καύκασο. Η ταπεινωτική αυτή συνθήκη που υπέγραψαν οι μπολσεβίκοι προέβλεπε την αφαίρεση ενός μεγάλου μέρους των εδαφών, του πληθυσμού και των πλουτοπαραγωγικών πηγών της άλλοτε Ρώσικης Αυτοκρατορίας. Η εξέγερση ξεκίνησε από τη δολοφονία του Γερμανού πρεσβευτή Κόμη φον Μίρμπαχ από δύο μέλη των αριστερών Εσέρων, η οποία είχε σαν στόχο να οδηγήσει σε εκτεταμένη λαϊκή αντίδραση ενάντια στην αδικαιολόγητη συνθηκολόγηση του Μπρεστ-Λιτόφσκ. Όλα τα μέλη των αριστερών Εσέρων που συμμετείχαν στο 5ο Συνέδριο των Σοβιέτ συνελήφθησαν αμέσως με διαταγή του Λένιν. Μετά την αποτυχημένη εξέγερση, οι αριστεροί Εσέροι κηρύχθηκαν εκτός νόμου.

A. Schreider

Η τρομοκρατία σαν μέσο επαναστατικής δράσης

Ο φόνος του κόμη Μίρμπαχ [Mirbach] άνοιξε στις γραμμές της σοσιαλιστικής και επαναστατικής δημοκρατίας μια συζήτηση για την τρομοκρατία, την καταλληλότητά της, την αναγκαιότητα της και τη νομιμότητα της σαν μέσο επαναστατικής πάλης. Είναι η δεύτερη φορά από την έναρξη του πολέμου, που ένας πυροβολισμός προκαλεί παρόμοια συζήτηση. Πριν δυο χρόνια, η ηρωική πράξη του Fritz Adler ξανάβαλε αυτό το ζήτημα στην ημερήσια διάταξη των σοσιαλιστικών διασκέψεων. Μετά τα γεγονότα της Μόσχας, η αναθεώρηση του προγράμματος των σοσιαλιστικών κομμάτων όλων των χωρών όσο αφορά το ζήτημα της τρομοκρατίας έγινε αναπόφευκτη. Το ζήτημα αυτό ήταν για πολύ καιρό λυμένο για το κόμμα των σοσιαλεπαναστατών και ιδιαίτερα για την αριστερή του φράξια, η οποία αποσχίστηκε. Στα διεθνή σοσιαλιστικά συνέδρια, οι αντιπρόσωποί μας ήταν ίσως οι μόνοι που υπερασπίζονταν αυτή τη μέθοδο σαν κατάλληλη για να επιδράσουμε στις μάζες· αλλά το ακροατήριο στο μεγαλύτερό του μέρος αποτελείτο από εκπροσώπους της μπουρζουάδικης αναποφασιστικότητας στο εσωτερικό του σοσιαλισμού. Ο αγωνιστικός σοσιαλισμός της Δύσης δεν έχει ακόμη δεχθεί το βάπτισμα του πυρός, και αυτή η βίαιη προπαγάνδα είναι ξένη στη νοοτροπία και τις θεωρίες των σοσιαλιστών ηγετών των περισσότερων χωρών της Ευρώπης. Γιατί αυτοί είχαν τη γνώμη ότι ήταν ουτοπικό και ελάχιστα συμβατό με τα επιστημονικά δόγματα να στηρίζουν πολύ μεγάλες προσδοκίες στο ατομικό παράδειγμα και ότι το κόμμα της επαναστατικής δράσης απέδιδε υπερβολικά μεγάλη σημασία στο ρόλο του ηγέτη.

Τώρα, λένε, είναι η ώρα των μαζικών συγκρούσεων· η εξωτερική διεύθυνση που παρέχει στις μάζες ένας ηγέτης, ένα άτομο, έγινε κάτι δευ-

τερεύον και έχασε σε σημασία απέναντι στους ισχυρούς παράγοντες που είναι εσωτερικοί του κινήματος των μαζών.

Δεν καταλάβαμε ποτέ πως θα μπορούσαμε να φέρουμε σε αντίθεση την ατομική πράξη με το συλλογικό κίνημα των μαζών. Δεν συμπληρώνονται αμοιβαία; Δεν είναι δακτυλίδια της ίδιας αλυσίδας στην εξέλιξη της επαναστατικής δράσης;

Όλοι οι στρατηγοί του κόσμου εξυπηρετήθηκαν και εξυπηρετούνται ακόμα από την τρομοκρατία σαν πολεμική συμπεριφορά και την κάνουν μια μέθοδο άμεσης δράσης. Οι αρχαίοι Ρωμαίοι, που ήταν οι πρώτοι στρατιώτες του κόσμου, προσέφευγαν στην τρομοκρατική τακτική στις εκστρατείες τους.

Τοξότες οπλισμένοι μονάχα με τόξα και βέλη προηγούνταν στρατευμάτων οπλισμένων από την κορυφή μέχρι τα νύχια. Οι λεγεώνες έφταναν μπροστά στο εχθρικό στρατόπεδο, έστηναν τις σκηνές τους, έσκαβαν ορύγματα και περιέμεναν.

Οι ελαφρά εξοπλισμένοι τοξότες ορμούσαν με την άγρια ζέση της τίγρης, βγάζοντας ξέφρενες κραυγές, σπέρνοντας έτσι στις γραμμές του εχθρού τον τρόμο και την απελπισία. Και όταν ο εχθρός, τρομοκρατημένος, σαστισμένος από την κεραυνοβόλα επίθεση, αναζητώντας μάταια να προστατευθεί από την αόρατη απειλή θανάτου, ήθελε να τραπεί σε φυγή, οι λεγεώνες ορμούσαν εναντίον του και ολοκλήρωναν το έργο της εμπροσθοφυλακής. Αλλά αλίμονο στους ελαφρούς τοξότες εάν οι οπλισμένοι από τα νύχια ως την κορυφή πολεμιστές δεν τους ακολουθούσαν από κοντά σε πυκνές γραμμές. Αλίμονο τους, αν ο υπέροχος ενθουσιασμός τους και τα βροντερά τους καλέσματα έμεναν αναπάντητα από τους τελευταίους. Τότε ο χαμός τους ήταν αναπόφευκτος. Ο εχθρός, αφού συνερχόταν από την έκπληξή του, θα έπεφτε πάνω σ' αυτούς τους ατρόμητους επιτιθέμενους. Αλλά αυτή η προοπτική μπορούσε να τους κάνει να σταματήσουν; Θα πέταγαν εξαιτίας της τα τόξα και τα βέλη τους; Θα συγκρατούσαν την πολεμοχαρή ζέση τους; Όχι! Η αμφιβολία δεν σταματούσε το χέρι του μαχητή· η κραυγή του αντηχούσε με μεγαλύτερη ένταση, αυτός στόχευε με περισσότερη σιγουριά γιατί ήξερε ότι η γενναιότητά του ήταν η εγγύηση της νίκης.

Είναι δυνατό να αντιπαραθέτουμε τη δράση αυτών των μεμονωμένων αγωνιστών μ' εκείνες των συνασπισμένων μαζών; Όχι, το αντίθετο. Οι

μαχητές της πρωτοπορίας, σκορπίζοντας τον τρόμο και τη σύγχυση στις τάξεις του εχθρού, ενισχύουν την στρατιά της ελευθερίας που τις ακολουθεί. Έτσι, αυτή θα μπορέσει να προελάσει προς ένα στρατόπεδο σε κατάρρευση και να εκμηδενίσει τον εχθρό. Το ίδιο, οι πρώτες επιχειρήσεις του πολέμου των τρομοκρατών δεν είναι παρά προετοιμασία των αγώνων που θα έρθουν. Έχουν μια σημασία και μια εμβέλεια όταν χρησιμοποιούνται σαν σύνθημα μάχης. Εάν δεν επιδρούν πάνω στη μάζα και δεν προκαλούν μια άμεση δράση, είναι παράλογες και χωρίς αξία. Οι μαχητές είναι λοιπόν αναπόφευκτα καταδικασμένοι να καθούν, εάν το πολεμικό τους κάλεσμα αντηχεί στο κενό, εάν δεν διεισδύει στην καρδιά της μάζας.

Αλλά αυτή η ιδέα θα μπορούσε να τους σταματήσει; Όχι, γιατί εξαπακούεται ότι η προσπάθειά τους τείνει πρώτα απ' όλα να δώσει περισσότερο εύρος, περισσότερή δύναμη στο σύνθημα της συσπείρωσης.

Αυτή η θεωρία της άμεσης δράσης δικαιώθηκε λαμπρά από τα γεγονότα της Μόσχας. Για τον σοσιαλιστή, για τον επαναστάτη, ακόμα πιο πολύ απ' ότι για κάθε άλλον άνθρωπο, η αιματοχυσία είναι πάντα επώδυνη και σκληρή, γιατί αυτός αγωνίζεται για τον άνθρωπο και την ελευθερία του.

Αλλά το αίμα, εάν φράζει το δρόμο που οδηγεί στη λαμπρή εποχή του νέου ανθρώπου σε μια αναγεννημένη ανθρωπότητα, δεν θα μπορούσε να σταματήσει τον επαναστάτη.

Κάθε χυμένο αίμα χωρίς σκοπό, χωρίς χρησιμότητα, είναι στα μάτια του επαναστάτη συμφορά και ωμότητα. Επίσης, είναι εξαιρετικά προσεκτικός στην επιλογή των μέσων πάλης και έχει μεγάλο σεβασμό για την ανθρώπινη ζωή. Εάν πάρει την απόφαση να χύσει αίμα, είναι γιατί προσκρούει σε φραγμούς που δεν μπορεί να διασχίσει παρά περπατώντας πάνω σε πτώματα. Η Ρωσία έφτασε σ' αυτό το αδιέξοδο.

Εάν την μεταφέρουμε στην κλίμακα των παγκόσμιων γεγονότων, όλη η Επανάστασή μας δεν αποτελεί παρά μια πράξη τρομοκρατίας. Η Ρωσία εκπροσωπεί τον αγωνιστή της πρωτοπορίας της μεγάλης στρατιάς της εργασίας. Και αλίμονο στη Ρωσία εάν η νέα στρατιά της ελευθερίας δεν την ακολουθήσει. Μόνο η πίστη σ' αυτόν τον παγκόσμιο ξεσηκωμό μπορεί να οδηγήει την ψυχή των αγωνιστών της. Γνωρίζουν ότι η παγκόσμια στρατιά της Διεθνούς βαδίζει στα βήματά τους, ότι η

μεγάλη παγκόσμια πυρκαγιά θα ανάψει, ότι η κραυγή των πρώτων τοξοτών της ελευθερίας και της ευτυχίας των ανθρώπων δεν θα μείνει χωρίς απάντηση, ότι η στρατιά του εξεγερμένου και απελευθερωμένου προλεταριάτου θα σπεύσει, για να ακολουθήσει το ισχυρό βέλος το οποίο, πρώτο, έχει θανάσιμα πλήξει το γεροντικό σώμα του παλιού κόσμου που ψυχομακά. Αλλά πρέπει το χτύπημα να είναι σκληρό και υπέροχος ο ενθουσιασμός, η πολεμική κραυγή να ανάβει τη φωτιά της μάχης στις αδιάφορες καρδιές, η φλόγα μιας καινούριας ζωής να πυρπολεί το πτώμα του νικημένου παρελθόντος. Πρέπει σ' όλα τα πεδία της παγκόσμιας κληρονομιάς οι δυνάμεις να αγγίζουν μια ακραία ευρύτητα και μεγαλοπρέπεια. Όλες οι κατακτήσεις της ρωσικής Επανάστασης είναι ένα κάλεσμα στην κόκκινη σημαία, κάτω από την οποία θα έρθει να συνταχθεί η μεγάλη παγκόσμια στρατιά της καινούριας δύναμης. Και κάθε παράγοντας που θα αδυνατίζε τη δύναμη της επαναστατικής ορμής θα συντελούσε στην καθυστέρηση του θριάμβου της παγκόσμιας Επανάστασης.

Θεωρούμε επομένως ότι η ειρήνη του Μπρεστ-Λιτόβσκ [Brest-Litovsk] είναι μια αντεπαναστατική και ολέθρια για την παγκόσμια Επανάσταση πράξη. Άμβλυσε τις κοφτερές αιχμές στα βέλη μας· έπνιξε τα βροντερά μας καλέσματα, έχυσε στο νέκταρ που μεθούσε τους λαούς με τη λαμπρή δίψα της ελευθερίας το δηλητήριο της αδυναμίας, της ταπεινοφροσύνης και της παθητικότητας μπροστά στη δύναμη της γροθιάς.

Η υπογραφή αυτής της μαρτυρίας της αδυναμίας της επανάστασης στρίμωξε τη Ρωσία σ' ένα σκοτεινό αδιέξοδο. Για να μπορέσει να βγει και να ανακτήσει τις δυνάμεις της, πρέπει να βοηθήσουμε να κόψει τα δεσμά της, να επανακτήσει την ελευθερία και το δικαίωμα να μάχεται και να ζητάει βοήθεια.

Για να πετύχουμε αυτόν το σκοπό, τον μόνο που μπορεί να επιλύσει το μεγάλο πρόβλημα της σωτηρίας της ρωσικής Επανάστασης, γλυτώνοντας την από τα σαγόνια της ιμπεριαλιστικής ύδρας, το κόμμα μας αποφάσισε να προσφύγει στην πάλη με τρομοκρατικές μεθόδους.

Ο φόνος του Μίρμπαχ θα ήταν άχρηστος, επίσης παράλογος, εάν δεν γινόταν η σταγόνα που ξεχείλισε το ποτήρι, εάν δεν είχε προκαλέσει την εξέγερση των εργαζομένων στο όνομα της σωτηρίας της επανάστασης.

Όσον αφορά την εξέγερση, είναι η επιβεβαίωση των τρομοκρατικών μας αρχών. Το απόστημα είναι ώριμο και δεν περιμένει πια παρά τη κίνηση του νυστεριού ενός επιδέξιου χειρουργού.

Το πνεύμα των μαζών και η θέλησή τους να δράσουν επίσης έχουν ωριμάσει και έφτασαν στην πιο μεγάλη τους ορμή. Αλλά έλειπε μια ώθηση ικανή να προκαλέσει την κάθοδο της στρατιάς στην αρένα, έλειπε μια άμεση προτροπή.

Σκοτώνοντας τον Μίρμπαχ, το κόμμα δεν σκότωσε μόνο ένα ικανό και πανούργο διπλωμάτη ο οποίος περιέσφιγγε την επαναστατική Ρωσία μέσα στη μέγγενη των ιντρίγκων του, αλλά γκρέμισε επίσης ένα σύμβολο της καταπίεσης. Με τον ίδιο τρόπο που ο Fritz Adler, όταν σκότωσε τον κόμη Stürgkh, δεν στόχευε στο αδιάφορο και χωρίς σημασία άτομο, αλλά έπληττε μέσω αυτού την προσωποποίηση της καταπίεσης, του πολέμου και του αίματος.

Η εξέγερση που επιχειρήθηκε στο όνομα της Επανάστασης δεν στέφθηκε από μια εύκολη και γρήγορη επιτυχία. Η ορμή του λαού πνίγηκε στον ωκεανό του αίματος των συντρόφων μας, που η επαναστατική κυβέρνηση τουφέκισε. Οι στόχοι που έθεσε το κόμμα μας δεν έχουν ακόμη επιτευχθεί. Ωστόσο το έργο που άρχισε στη Μόσχα δεν θα χαθεί. Ένας λυσσαλέος και επίμονος αγώνας προετοιμάζεται για την σωτηρία της Επανάστασης, για τη νίκη των αρχών που διακηρύχθηκαν τον Οκτώβρη του 1917.

Δεν μπορούμε να σταματήσουμε την εξεγερμένη μάζα. Δεν θα μπορούσαμε να σβήσουμε την πυρκαγιά που υποδαυλίζεται από τη θύελλα της λαϊκής οργής. Τίποτα δεν θα σβήσει τα ίχνη του αίματος των μαρτύρων συντρόφων μας. Η θυσία τους πρέπει να δικαιωθεί. Είναι για τη σωτηρία της Επανάστασης που το αίμα τους χύθηκε τις τραγικές μέρες του Ιουλίου. Αυτό το αίμα είναι η εγγύηση της ρωσικής Αναγέννησης.

Το κείμενο μεταφράστηκε από την έκδοση *Les Socialistes-révolutionnaires de gauche dans la Révolution russe: une lutte méconnue*, Spartacus, Παρίσι, 1983.

A. Schreider

Η ποινή του θανάτου

Σε άλλο κείμενο των Σοσιαλεπαναστατών της αριστεράς που δημοσιεύσαμε υπερασπιζόταν θερμά «την τρομοκρατία σαν μέσο επαναστατικής δράσης». Το κείμενο που ακολουθεί καταγγέλλει με σφοδρότητα την επαναφορά της ποινής του θανάτου. Και τα δύο είναι γραμμένα από τον ίδιο συγγραφέα –τον A. Schreider– τον Ιούλιο του 1918. Οι Σοσιαλεπαναστάτες και παλαιότερα οι Ναρόντικκοι είχαν εκτελέσει πολλούς ανθρώπους της ανώτερης τάξης, μεταξύ αυτών και τον τσάρο Αλέξανδρο Β. Πάντοτε υποστήριζαν ότι πολλές φορές είναι αναγκαίο να εξοντώνονται οι αντίπαλοι. Όμως απεχθάνονταν την ιδέα της επιβολής της θανατικής ποινής με δικαστική διαδικασία, και μάλιστα τόσο πολύ που, για την ολοκληρωτική ρήξη των σχέσεων τους με τους Μπολσεβίκους η επαναφορά της θανατικής ποινής ήταν λόγος της ίδιας βαρύτητας με την υπογραφή του Μπρεστ-Λιτόβσκ και τις επιτάξεις των σιτηρών. Για τον Καρρ «επρόκειτο για μια λογική και φυσιολογική έκφραση των αναρχικών καταβολών της σοσιαλεπαναστατικής σκέψης η οποία δεχόταν την τρομοκρατία αλλά δεν δεχόταν το κράτος»¹.

Οι Σοσιαλεπαναστάτες αντιλαμβάνονταν τους φόνους που διέπρατταν σαν πολεμικές πράξεις. Η επιβολή της ποινής του θανάτου με δικαστική ετυμηγορία όμως έχει μια εσωτερική σχέση με την ιερότητα της κρατικής εξουσίας. Η απέχθεια για κάθε είδους επιβολή της θανατικής ποινής ήταν βαθιά ριζωμένη στη Ρωσία· είχε θρησκευτικές καταβολές και είχε ενισχυθεί από την επίδραση που άσκησαν οι διαφωτιστές την εποχή της Μ. Αικατερίνης. Όταν στη δεκαετία του 1860 καθιερώ-

---

¹ E. X. Καρρ, *Ιστορία της Σοβιετικής Ένωσης*, ελλ. εκδ. Υποδομή, 1977, τόμος 1, σ. 221.

θηκε στη Ρωσία ο θεσμός των ορκωτών δικαστηρίων, οι ένορκοι ήταν ιδιαίτερα διστακτικοί στην έκδοση αποφάσεων που συνεπαγόταν την ποινή του θανάτου για τον κατηγορούμενο. Η Φεβρουαριανή επανάσταση πρόβαλε την κατάργηση τη ποινής του θανάτου σαν ένα από τα κύρια σημεία του προγράμματός της².

Πάντως το πιο συγκλονιστικό κείμενο εναντίον της επαναφοράς της ποινής του θανάτου και για την καταδίκη σε θάνατο του πλοίαρχου Σχάστνυ το έγραψε ο μενσεβίκος Μαρτόφ. Είναι το «*Κάτω η ποινή του θανάτου*» και πρόκειται να κυκλοφορήσει σύντομα από τις «*Εκδόσεις των Συναδέλφων*».

Η ΠΟΙΝΗ ΤΟΥ ΘΑΝΑΤΟΥ

Στις 10 Μαρτίου 1793, ο Δαντών απαιτούσε με την επιμονή και με το πάθος που τον χαρακτήριζε την εγκαθίδρυση ενός επαναστατικού Δικαστηρίου: «Ας είμαστε τρομεροί, έλεγε ενώπιον της Συμβατικής, για να απαλλάξουμε τον λαό από την ανάγκη να γίνει αυτός ο ίδιος τρομερός»³.

Σε όλες τις χώρες και σε όλες τις επαναστάσεις, κατά διαστήματα επικράτησε αυτό το πνεύμα του Δαντών. Έχουν διακηρύξει ότι θα έπρεπε να δώσουμε στον τρόπο μια κανονική μορφή για να τον εμποδίσουμε να κατακλύσει όλο το πεδίο της επανάστασης. Τώρα πια αυτή η οπτική θριαμβεύει επίσης στη Ρωσία, παρόλο που οι σοσιαλεπαναστάτες της αριστεράς την είχαν πολεμήσει με όλες τους τις δυνάμεις.

Πώς φτάσαμε στην αποκατάσταση της ποινής του θανάτου; Γιατί στο πέμπτο Συνέδριο των Σοβιέτ το κόμμα μας ήταν αναγκασμένο να ζητήσει για τρίτη φορά κατά τη διάρκεια αυτής της εξανάστασης, την κατάργηση αυτού του επαίσχυντου θεσμού ο οποίος κηλιδώνει την επανάσταση.

Στην αρχή της επανάστασης ο Κερένσκι κατάργησε την ποινή του θανάτου. Αυτό ήταν ίσως η μόνη θετική πράξη του ειλικρινή αν και

² Στο ίδιο, τόμος 1, σ. 208, 209.

³ Ξαναμεταφρασμένο πάνω στο κείμενο της ρωσικής έκδοσης.

αδύναμου και άβουλου επαναστάτη, του νευρασθενικού της επανάστασης που ήταν ο Κερένσκι, και αυτή η πράξη θα γραφεί στο Χρυσό Βιβλίο της Επανάστασης. Αλλά οι καλές χειρονομίες δεν αρκούν. Θα πρέπει να δοθεί, στη θέση της παλιάς, μια νέα οργάνωση της δικαιοσύνης. Συχνά τότε υπενθυμίσαμε το δεύτερο μέρος αυτής της διάσημης φράσης του Δαντών: «Να οργανώσουμε την Δικαιοσύνη, όχι μια καλή δικαιοσύνη γιατί αυτό είναι αδύνατο, αλλά τη λιγότερο κακή απ' όλες τις δυνατές δικαιοσύνες, ούτως ώστε η ρομφαία του νόμου να επικρέμεται πάνω από το κεφάλι όλων των εχθρών του»⁴.

Ο Κερένσκι δεν μπόρεσε να οργανώσει μια καινούρια δικαιοσύνη. Οι παλιές μορφές της Δικαιοσύνης, σε πλήρη ασυμφωνία με τις συνήθειες της νέας ζωής, κατέπνιγαν τη ρωσική Επανάσταση. Ο σκουριασμένος μηχανισμός της Εισαγγελίας και της Ανάκρισης ήταν σαν πυροσβέστης που έσβηνε κάθε αναλαμπή νομικής συνείδησης που εκδηλωνόταν στο πνεύμα του λαού. Οι δειλές προσπάθειες που έγιναν να εισαχθούν στη Ρωσία τα κοινοτικά δικαστήρια δεν είχαν επιτυχία γιατί οι μεταρρυθμιστές ήταν άτολμοι και οι ιδέες τους πολύ στενές. Και όλη η Ρωσία πλημμύρισε από τον μανισμένο χείμαρρο της αυτοδικίας.

Ο λαός μη βλέποντας τη δυνατότητα νόμιμης δίκης, δίκαιζε ο ίδιος τους εγκληματίες σύμφωνα με τη δική του δικαιοσύνη, εμπνεόμενος από τον θυμό και την επιθυμία εκδίκησης.

Ο Κερένσκι δεν μπόρεσε να παραμείνει στο ύψος της πρώτης του στάσης απέναντι στη θανατική ποινή. Στο αποκορύφωμα της ανόδου της σωβινιστικής τρέλας, όταν στο όνομα μακρινών και ξένων στο ρωσικό λαό συμφερόντων, ήθελαν εκ νέου να ρίξουν εκατομμύρια και εκατομμύρια ανθρώπινες ζωές στη φωτιά της ιμπεριαλιστικής τρέλας, ο Κερένσκι, ο οποίος είχε εγκαταλείψει τη μία μετά την άλλη όλες τις θέσεις του επαναστατικού σοσιαλισμού, ακύρωσε το μόνο καλό πράγμα που έκανε: επανάφερε την ποινή του θανάτου στο μέτωπο. Ένα ποταμός διαμαρτυρίας και αγανάκτησης διέτρεχε όλη τη χώρα και οι αρχές, οι οποίες στερούνταν της δύναμης και της θέλησης, αποδείχθηκαν ανίκανες, επίσης και σ' αυτή την περίπτωση, να φτάσουν μέχρι το τέρμα. Χωρίς να καταργήσει την ποινή του θανάτου, κάτι που θα έστρεφε τους

---

⁴ Ξαναμεταφρασμένο από το κείμενο της ρωσικής έκδοσης.

σωβινιστές μπουρζουάδες εναντίον της, και φοβούμενη ταυτόχρονα τη λαϊκή οργή, η Κυβέρνηση Κερένσκι δεν τόλμησε να προβεί σε εκτελέσεις των πεινασμένων και κουρασμένων στρατιωτών.

Η Επανάσταση του Οκτώβρη έθεσε τέρμα σ' αυτή την πολιτική της υποκρισίας.

Το δεύτερο Συνέδριο των Σοβιέτ διακήρυξε εκ νέου ότι η ποινή του θανάτου που αποκατέστησε ο Κερένσκι καταργείται στη Ρωσία των Σοβιέτ. Η νέα εξουσία που δημιουργήθηκε από τη Επανάσταση του Οκτώβρη κατάφερε να οργανώσει μια λαϊκή δικαιοσύνη. Σήμερα, όλη η Ρωσία είναι καλυμμένη από ένα δίκτυο νέων δικαστηρίων και η αυτοδικία δεν ασκείται σχεδόν καθόλου. Θα μπορούσε να φανεί ότι, σ' αυτές τις συνθήκες, ο στόχος έχει επιτευχθεί, και έχοντας εκπληρώσει αυτό που συμβούλευε ο Δαντών, θα μπορούσαμε να ξεχάσουμε τους λόγους για τους οποίους ο Δαντών ήθελε να οργανώσει το επαναστατικό δικαστήριο. Να είμαστε τρομεροί, αυτό είναι ο σκοπός; Δεν θα μπορούσαμε να τον αντικαταστήσουμε από την επιθυμία να είμαστε δίκαιοι; Είχαμε αυτή τη δυνατότητα • ο δικαστικός μηχανισμός τέθηκε σε κίνηση.

Αλλά σ' αυτό όπως και σε όλα τα υπόλοιπα, οι Μπολσεβίκοι δεν είχαν αρκετή πίστη στην Επανάσταση και στην οργανωτική της δύναμη. Ξεχνώντας την ανάγκη εσωτερικής αρμονίας πάντοτε αναζήτησαν να πραγματοποιήσουν μια εξωτερική συγκόλληση.

Η επιβολή της θανατικής ποινής με δικαστική απόφαση επανήλθε στις 29 Ιουνίου 1918, όταν ένα έκτακτο Δικαστήριο, αποτελούμενο από δικαστές διορισμένους από την κεντρική εκτελεστική Επιτροπή, καταδίκασε τον πλοίαρχο Σχάστνυ [*Stchastny*] σε εκτέλεση με τουφεκισμό σαν ένοχο εσχάτης προδοσίας. Αυτό το ανώτατο Δικαστήριο είναι, από την επανάσταση του Οκτώβρη, το πρώτο που συνεδρίασε χωρίς τη συμμετοχή ενόρκων, το πρώτο δικαστήριο στο οποίο μπορούμε να απευθύνουμε τη μομφή της μεροληψίας.

Το Κόμμα μας διαμαρτυρήθηκε εναντίον της οργάνωσης αυτού του Δικαστηρίου, το οποίο για εμάς είναι ένας παράλογος αναχρονισμός. Το Κόμμα μας διαμαρτυρήθηκε επίσης εναντίον του γεγονότος ότι αυτό το δικαστήριο παραβίασε τις προηγούμενες αποφάσεις που καταργούσαν για πάντα την ποινή του θανάτου. Το Κόμμα μας ζήτησε τέλος το πέμπτο Συνέδριο των Σοβιέτ όλης της Ρωσίας να επιβεβαιώσει με τους

πιο καθαρούς και τους σαφείς όρους την κατάργηση αυτού του επαίσχυντου θεσμού που είναι η ποινή του θανάτου.

Αλλά το ρεύμα τη αδυναμίας, το οποίο οδηγούν τώρα οι Μπολσεβίκοι, είχε το πάνω χέρι.

Να στολιζόμαστε με μια τρομακτική μάσκα, είναι ένα σύμπτωμα αδυναμίας, γιατί εάν είμασταν δυνατοί, αυτές οι εξωτερικές εκδηλώσεις θα ήταν άχρηστες. Εξάλλου αυτές δεν προκαλούν φόβο σε κανένα. Και σ' αυτό το πεδίο ακόμα, δεν θα καταθέσουμε τα όπλα πριν να πετύχουμε την κάθαρση της επανάστασης. Με τη βοήθεια επαναστατικού κινήματος όλο και πιο μεγάλου και όλο και πιο ισχυρού, θα μπορέσουμε να είμαστε ισχυροί παραμένοντας δίκαιοι.

Το κείμενο μεταφράστηκε από την έκδοση *Les Socialistes-révolutionnaires de gauche dans la Révolution russe: une lutte méconnue*, Spartacus, Παρίσι, 1983.

Μαρία Σπριντόνοβα

Η Μαρία Σπριντόνοβα, μέλος της Κεντρικής Επιτροπής του κόμματος των αριστερών σοσιαλεπαναστατών, η οποία συνελήφθη λόγω της πρόσφατης εξέγερσης των σοσιαλεπαναστατών στη Μόσχα, έχει ένα λαμπρό και ένδοξο επαναστατικό παρελθόν.

Στις 15 Ιανουαρίου 1906, η Σπριντόνοβα σκότωσε, κατόπιν διαταγής της Επιτροπής του σοσιαλεπαναστατικού κόμματος του Ταμπόφ, τον Στρατηγό Λουζενόφσκι, ο οποίος που ήταν πολύ γνωστός στην πόλη αυτή και είχε ξυλοκοπήσει μέχρι θανάτου και υποβάλει σε φρικτά βασανιστήρια τους αγρότες της περιοχής του Ταμπόφ που είχαν κριθεί ένοχοι για τη συμμετοχή τους σε αγροτικές και πολιτικές εξεγέρσεις.

Η Σπριντόνοβα πυροβόλησε τον Λουζενόφσκι τη στιγμή που κατέβαινε από το τραίνο στον σταθμό του Μπορίσογκλεμσκ.

Συνελήφθη από κοζάκους και υπεβλήθη σε τρομερά βασανιστήρια.

Όλοι θυμούνται ακόμα την επιστολή που είχε δημοσιεύσει σε ρώσικες εφημερίδες, στην οποία διηγούταν τις αποτρόπαιες λεπτομέρειες του μαρτυρίου της.

Εκδικήθηκε λίγο καιρό αργότερα: οι βασανιστές της, ένας κοζάκος βαθμοφόρος κι ένας αξιωματικός της αστυνομίας, εκτελέστηκαν από τους σοσιαλεπαναστάτες.

Στις 11 Μαρτίου του ίδιου έτους, η Σπριντόνοβα καταδικάστηκε σε θάνατο δι' απαγχονισμού. Όμως οι αναταραχές και οι διαμαρτυρίες που προκλήθηκαν από την απόφαση αυτή, τόσο στη Ρωσία όσο και στην υπόλοιπη Ευρώπη, είχαν ως αποτέλεσμα τη μετατροπή της ποινής αυτής σε καταναγκαστικά έργα διάρκειας. Η μεγάλη ρώσικη επανάσταση σήμανε την απελευθέρωση της Σπριντόνοβα.

Η τρομοκρατική πράξη, κατόπιν τα βασανιστήρια της φυλάκισης και

τέλος ο αγώνας στις τάξεις του επαναστατημένου λαού είναι ο δρόμος που διέτρεξε αυτή η θαρραλέα και γενναία ύπαρξη.

Μετά την απελευθέρωσή της, παρέμεινε για κάποιο διάστημα στη Σιβηρία, όπου, σε πολλές πόλεις και ιδίως στο Νέρτσινσκ και στην Τσιτά, κατεδαφίστηκαν με δική της πρωτοβουλία όλες οι φυλακές, συμπεριλαμβανομένων και αυτών για τους κρατούμενους του κοινού δικαίου. Η επιστροφή της στη Ρωσία ήταν ένας πραγματικός θρίαμβος· με την εξαιρετική της ενέργεια, το σπάνιο ταλέντο της και την ιδιαίτερη ρητορική της δεινότητα ξεκίνησε πάλι την επαναστατική δουλειά καταλαμβάνοντας μία σημαντική θέση στο κόμμα των αριστερών σοσιαλεπαναστατών.

Η επαναφορά της θανατική ποινής από τον Κερένσκι είχε ως αποτέλεσμα τη γεμάτη αγανάκτηση και ιδιαίτερα σφοδρή διαμαρτυρία από την πλευρά της Σπριντόνοβα. Έγραφε τον Αύγουστο του 1917:

Η επαναφορά της θανατικής ποινής είναι η κορωνίδα μίας σειράς πολιτικών λαθών και της κατάρπτωσης της επαναστατικής ηθικής. Όποια κι αν είναι η άποψη που υιοθετήθηκε για να στηρίξει την πράξη αυτή, η θανατική ποινή δεν μπορεί να δικαιολογηθεί. Ο θεσμός αυτός έχει καταδικαστεί αμετάκλητα με όλη τη δύναμη της λαϊκής αγανάκτησης, από όλους τους επιφανείς επιστήμονες και από την αυταπόδεκτη αχρηστία αυτής της φαύλης πράξης.

Ως προς την ηθική πτυχή αυτής της οργανωμένης δικαστικής δολοφονίας, δεν αξίζει καν τον κόπο να αναφερθούμε σ' αυτή.

Όλα έχουν ειπωθεί στην ώρα τους για τη θανατική ποινή, και, ενώπιον του αμέτρητου πλήθους των ηρώων που εκτελέστηκαν από το τσαρικό καθεστώς και από τα καπιταλιστικά και ιμπεριαλιστικά καθεστώτα σε όλον τον κόσμο, δεν έχουμε πλέον τη δύναμη ούτε να αρθρώσουμε λόγο.

Η Οκτωβριανή Επανάσταση έθεσε τη Σπριντόνοβα επικεφαλής του αγροτικού κινήματος στο σύνολό του.

Από την εποχή αυτή, εκλεγόταν πάντοτε πρόεδρος σε όλα τα Συνέδρια των αγροτών. Ήταν επίσης επικεφαλής της πτέρυγας των αγροτών στην Κεντρική Εκτελεστική Επιτροπή. Το ζήτημα της εφαρμογής του νόμου στη κοινωνικοποίηση των γαιών ήταν το έργο στο οποίο πρόσφερε τη ζωή της. Όλη της η βαθιά και ειλικρινής ενεργητικότητα αφιερώθηκε στην ιδέα αυτή.

Η σύναψη της Συνθήκης του Μπρεστ-Λιτόφσκ, η οποία ήταν συντριπτική για την επαναστατική Ρωσία, καθώς και η οργάνωση αυτών των Επιτροπών των φτωχών αγροτών που είχαν αποδιάρθρωσει την εργαζόμενη ύπαιθρο και είχαν υπονομεύσει την υγιή έννοια αυτού που θα έπρεπε να είναι η ταξική πάλη ήταν τα ζητήματα που έθεσαν στο κόμμα των αριστερών σοσιαλεπαναστατών την προβληματική μίας ανοικτής εξέγερσης· η ηγέτης του κόμματος, η Σπιριντόνοβα, τέθηκε επικεφαλής των εξεγερμένων. Η φανατική και μοναδική της προσήλωση στον σκοπό της επανάστασης άνοιξε γι' αυτή και πάλι τις πόρτες της φυλακής.

Πριν από μερικούς μήνες, έγραφε:

Εάν η επανάσταση πρόκειται να καθεί, ας μας παρασύρει στον πάταγο της πτώσης της και στην τραγική καταστροφή της. Περισσότερο αξίζει να εξαφανιστεί κανείς μαζί με την επανάσταση παρά να παραμείνει μέσα στις φυλακές και να υφίσταται τις ανακρίσεις. Περισσότερο αξίζει να πεθάνει κανείς παρά να υποστηρίξει αυτό το όνειδος και αυτό το ανοσιούργημα που είναι ανυπόφορα όταν καλύπτονται από το όνομα του Λαού, τον οποίο εμείς αγαπάμε και λατρεύουμε, και στην υπηρεσία του οποίου έχουμε αφιερώσει όλη μας τη ζωή και θυσιάζουμε τώρα ό,τι απέμεινε απ' αυτή...

Σκοτώστε μας λοιπόν!...

Οι μελλοθάνατοι σας χαιρετούν!*

---

* (Σ.τ.Μ.) Το κείμενο αυτό αποτελεί απόσπασμα από την έκδοση των αριστερών σοσιαλεπαναστατών: *La Russie Socialiste (événements de juillet 1918)*, Genève: Imprimerie Reggiani, 1918 που ανατυπώθηκε το 1983 από τις εκδόσεις Spartacus. Πρόκειται για ένα βιογραφικό επαναστατικό σημείωμα που φτάνει μέχρι το 1918. Κατόπιν, η Σπιριντόνοβα αμνηστεύτηκε και συνέχισε τη δράση της για να συλληφθεί από την Τσεκά και να φυλακιστεί ξανά τον Ιανουάριο του 1919 ύστερα από μία φλογερή δημόσια ομιλία της ενάντια στους μπολσεβίκους. Αποφυλακίστηκε τον Νοέμβριο του 1921 με τον όρο να απέχει από οποιαδήποτε πολιτική δραστηριότητα. Συνελήφθη ξανά στην Ούφα μαζί με άλλους αριστερούς σοσιαλεπαναστάτες το 1937 και καταδικάστηκε σε 25 χρόνια φυλάκιση για οργάνωση αγροτικής εξέγερσης. Εκτελέστηκε τον Σεπτέμβριο του 1941 μαζί με τον Ρακόφσκι και άλλους πολιτικούς κρατούμενους στο Οριόλ.

Konstantin N. Morosov

Το κόμμα των σοσιαλεπαναστατών στη διάρκεια
και μετά την επανάσταση του 1905-1907

Το κοινωνικο-πολιτισμικό φαινόμενο
της ρωσικής επαναστατικής υποκουλτούρας
(αποσπάσματα)

Το ρωσικό κείμενο του Μορόζωφ εδώ: <https://bit.ly/2WQpYfw>

Στη σύγχρονη βιβλιογραφία συναντάμε την άποψη ότι δεν γίνεται πουθενά λόγος για την επιρροή του ΚΣΕ (Κόμμα Σοσιαλεπαναστατών, ΠСР) στο αγροτικό κίνημα και στα χρόνια της πρώτης ρωσικής επανάστασης, αλλά ούτε και στα χρόνια του εμφυλίου πολέμου των ετών 1918-1921, ή ότι -σε εξαιρετικές περιπτώσεις- αυτή η επιρροή έχει περιοριστεί στο ελάχιστο: εσέροι-αγρότες έγιναν επικεφαλής στην πορεία της εξέγερσης, όμως το κόμμα των σοσιαλεπαναστατών δεν ασκούσε επιρροή ούτε στην προετοιμασία, ούτε στην έναρξή της (μια και η εξέγερση ξέσπασε αυθόρμητα)¹.

...Φαίνεται πως ο ιστορικός που εγκλωβίστηκε στο μύθο του “Σύντομα μαθήματα ιστορίας του Κομμουνιστικού Κόμματος της Σοβιετικής Ένωσης (β)”, όχι μόνο δεν βρίσκει την επιρροή τέτοιων πειθαρχημένων και συγκεντρωτικών κομμάτων, αλλά δεν βρίσκει καν τα κόμματα αυτά στη Ρωσία κατά την επανάσταση του 1905-1907 (τόσο κατά τη διάρ-

---

¹ Βλ. V.V. Kondrashin, “Το κόμμα των εσέρων και το αγροτικό κίνημα στην παραποτάμια περιοχή του Βόλγα το 1918-1921”, Η περιοχή της Σαμάρα σύμφωνα με τη Ρώσικη Ιστορία, βλ. Σαμάρα 2001, σελ. 121-132, V.V.Kondrashin “Αγροτικό κίνημα στην παραποτάμια περιοχή του Βόλγα το 1918-1922”, Μ.:”Ianus-K”, 2001.

κεια, όσο και μετά από αυτήν) γιατί απλούστατα δεν υφίσταντο στην ιστορική πραγματικότητα.

...Η πρώτη ρωσική επανάσταση μπορεί δικαίως να θεωρηθεί ως “η στιγμή της αλήθειας” για τα νέα ρωσικά κόμματα, καθώς για πρώτη φορά στην πορεία της απέκτησαν τη δυνατότητα να βγουν από την αφάνεια και να συναντηθούν με τις μάζες, κι επίσης να καλλιεργήσουν ορισμένες συνθήκες για μια ευρεία κομματική συγκρότηση. Ωστόσο δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι αυτές οι συνθήκες στην καλύτερη περίπτωση μπορούν μόλις κατά το ήμισυ να θεωρηθούν νόμιμες, δεν απέτρεψαν γενικά τις συστηματικές συλλήψεις των επαναστατών και τις αποτυχίες των κομματικών οργανώσεων. Και πάλι όμως, παρά τους διωγμούς και τις συλλήψεις, όλα τα επαναστατικά κόμματα έγιναν μαζικά. Αυτό οδήγησε γενικά όχι μόνο στην ποσοτική αύξηση των κομμάτων – τώρα ήταν διαφορετικά από αυτά που υπήρχαν στην αρχή της επανάστασης.

...Πριν το 1^ο Συνέδριο των εσέρων που διεξήχθη το Δεκέμβριο 1905-Ιανουάριο 1906, το κόμμα των εσέρων δεν είχε ούτε εγκεκριμένο πρόγραμμα, ούτε συστημένο καταστατικό, ούτε σταθερή συμμετοχή. Οι διάφοροι μελετητές εκτιμούν με διαφορετικό τρόπο ο καθένας τον αριθμό των μελών του, αλλά ακόμα και οι υψηλότεροι αριθμοί δεν ξεπερνούν τους 3.000 ανθρώπους². Τα ενεργά μέλη του ΚΣΕ, σύμφωνα με τα λεγόμενα της Ε.Κ.Μπρέσκο-Μπρεσκόβσκαγια μετρούν “μερικές εκατοντάδες νεολαίων”, ενώ σύμφωνα με τους υπολογισμούς του Μ.Ι.Λεονόφ, στη σφαίρα κομματικής επιρροής των εσέρων βρίσκονταν από 1,5 έως 2 χιλιάδες άνθρωποι, με κυριαρχία των διανοουμένων ανάμεσα στα ενεργά μέλη και στις ηγεσίες κάθε επιπέδου³.

Ωστόσο υπήρχε η ΚΕ (Κεντρική Επιτροπή), η οποία, με τη συνδρομή του Ινστιτούτου των εξουσιοδοτημένων αντιπροσώπων, προσπάθησε να συντονίσει τις δραστηριότητες ενός ευρύτατου δικτύου τοπικών οργανώσεων, και ο Κεντρικός Κομματικός Τύπος, όπου ετίθεντο ζητήματα ιδεολογίας, τακτικής και κομματικής συγκρότησης. Είναι επίσης σημαντικό ότι εντός κι εκτός συνόρων της Ρωσίας εκδίδονταν εφημερίδες,

² Ν.Ντ. Εροφέεβ (N.D.Erofeev), “Περί του αριθμού και της σύστασης του κόμματος των εσέρων τις παραμονές της πρώτης ρωσικής επανάστασης” στα μη προλεταριακά κόμματα της Ρωσίας στις τρεις επαναστάσεις, Μ. 1789, σελ. 127.

³ Βλ. Μ.Ι. Λεονόφ, “Οι εσέροι στην επανάσταση 1905-1907”, Σαμάρα 1992, σελ.15.

μπροσούρες και φυλλάδια, που προορίζονταν για προπαγάνδα σε διάφορα στρώματα της κοινωνίας.

...Η διαδικασία μετατροπής του ΚΣΕ σε επαναστατικό κόμμα το οποίο συμφωνούσε λίγο έως πολύ με τα καθαυτά παραδοσιακά κριτήρια, άρχισε το 1905 κι έφτασε στο απόγειό του τον επόμενο χρόνο. Στο Ι Συνέδριο του ΚΣΕ αποφασίστηκε το καταστατικό, τα συγκεκριμένα κριτήρια συμμετοχής και οριοθετούνται εν πολλοίς οι εξουσίες όλων των μελών του κόμματος. Όμως πρέπει να σημειώσουμε ότι αυτή η διαδικασία δεν ολοκληρώθηκε και, όπως σωστά παρατήρησε ο Μ.Ι.Λεονόβ, “το ΚΣΕ ήταν πολύ χαλαρό από άποψη οργάνωσης, με όχι τόσο αυστηρή πειθαρχία και όχι τόσο ισχυρή αλληλεγγύη”⁴.

...Αμέσως μετά την ήττα της επανάστασης 1905-1907 ήρθαν στην επιφάνεια παλιές διαμάχες πάνω στις αρχές της οικοδόμησης του κόμματος. Όπως παραδόξως η πρώτη ρωσική επανάσταση έδωσε επιχειρήματα τόσο στους υπέρμαχους των μαζικών κινημάτων οι οποίοι έδιναν βάση στην πανεθνική ένοπλη εξέγερση και επανάσταση τη στιγμή που έβλεπαν με σκεπτικισμό την τρομοκρατία, όσο και στην πλευρά που υποστήριζε την τακτική των τρομοκρατών οι οποίοι έβλεπαν μέχρι το τέλος της επανάστασης την τρομοκρατία ακριβώς ως ένα μέσο για την ανατροπή του τσαρισμού. Οι τελευταίοι δέχτηκαν σκληρή κριτική από την ηγεσία του κόμματος των εσέρων, παίρνοντας στην ουσία ως παράδειγμα το γερμανικό σοσιαλδημοκρατικό κόμμα προκειμένου για την οικοδόμηση του κόμματος. Έτσι, ένας από τους υποστηρικτές της ομάδας “Πρωτοβουλίες των Μειονοτήτων” και ένας από τους συγγραφείς της “Επαναστατικής Σκέψης”, υποδεικνύοντας το 1908 ότι οι ιδέες του γερμανικού σοσιαλδημοκρατικού κόμματος που δρα σε νόμιμες συνθήκες αποτελούσαν το θεμέλιο των οργανωτικών ιδεών των περισσότερων ρωσικών κομμάτων, διαπίστωσε ότι το να συνδυάζεις την οργάνωση διαφορετικών κοινωνικών στρωμάτων σε δημοκρατική βάση και την ανάγκη για υπόγεια δράση είναι εξαιρετικά πολύπλοκο ζήτημα. Οι εσέροι, κατά τη γνώμη του συγγραφέα, στόχευαν στην οικοδόμηση ενός μαζικού κόμματος σύμφωνα με το δυτικοευρωπαϊκό πρότυπο, όμως βρέθηκαν μπροστά σε ένα άλυτο πρόβλημα. Πράγματι,

---

⁴ Ο.π., σελ. 8.

εκτός από την οργάνωση του προλεταριάτου, το κόμμα των εσέρων αναλαμβάνει το πρόβλημα της αγροτικής οργάνωσης και της προετοιμασίας του για ένοπλη εξέγερση, αλλά αναλαμβάνει επίσης και τη διεξαγωγή ενός τρομοκρατικού αγώνα

...Ο Κ.Ρ.Κοχαρόνσκι, πρώην μέλος της “Λαϊκής Θέλησης”, αναλύοντας τις αιτίες που οι εσέροι δεν μπόρεσαν να συγχρωτιστούν με το λαό και να νικήσουν τις ξενόφερτες για το ρωσικό λαό ιδέες της σοσιαλδημοκρατίας, έγραψε:

Οι σοσιαλεπαναστάτες μέσα σε πέντε χρόνια –στα χρόνια 1902–1906 πέτυχαν μεγάλες νίκες– κατέκτησαν σχεδόν όλη την αγροτιά (που την εκπροσωπούσαν ενσυνείδητα στοιχεία), τη μισή επαναστατική διανόηση, ένα σημαντικό μέρος του προλεταριάτου (οι μισοί από αυτούς ήταν στο Πέτρογκραντ), αλλά δεν κέρδισαν τη σοσιαλδημοκρατία τελικά. Και ο λόγος που δεν μπόρεσαν να το κάνουν είναι απλός, αλλά βαθύς: δεν αντιπαρέβαλλαν το δόγμα τους στο δόγμα των άλλων. Κέρδισαν απλά δύναμη από τις προσωπικότητες των στελεχών στις τάξεις τους, αμέτρητες και λαμπρές πνευματικές νίκες προσωπικοτήτων όπως η Μπρεσκόφσκαγια και ταλέντων όπως ο Τσερνοφ. Κέρδισαν την ανυπέβλητη μαγεία της ηρωικής πολεμικής τακτικής τους: οι τρομοκράτες τους μπορούν να συγκριθούν με τους μαχητές αυτοκτονίας, το αίμα τους συγκλόνησε το λαό περισσότερο από όλα τα κόκκινα πανό και τις προκηρύξεις. Κέρδισαν το δικό τους αγροτικό πρόγραμμα στο οποίο το λαϊκό δόγμα ήταν πιο ώριμο και το οποίο εξέφραζε διαρκώς τα συμφέροντα και την αυτοσυνειδησία του αγροτικού λαού της Ρωσίας. Ωστόσο όλα αυτά ήταν μεμονωμένα κι αποσπασματικά στοιχεία: όλοι αυτοί αποτελούσαν ξεχωριστά άτομα, όλο αυτό ήταν μεμονωμένο –ακόμα και τα συμφωνημένα σημεία του προγράμματος–, όλο αυτό δεν συνιστούσε κάποιο ενιαίο σύνολο, δεν ήταν μια καινούρια εκδοχή του λαϊκισμού, ενός εξεγερμένου και νικηφόρου συνόλου, μια συνεκτική κοινωνική θρησκεία. Και μόνο κάτι τέτοιο θα μπορούσε να δώσει καθαρή νίκη στους ναρόντικους, ακριβώς αυτό περίμενε και λαχταρούσε ο λαός – αυτό περιμένει και λαχταράει κάθε λαός στον κόσμο από το σοσιαλισμό.⁵

⁵ ΕΑΡΕ φ. 5847, τ. 1, παρ. 67, σ. 40-41.

...Κατά τη γνώμη μας οι αφορμές για αυτό που αντιμετώπιζε το ΚΣΕ στα χρόνια της επανάστασης του 1905-1907 - η εισροή στο κόμμα τυχαίων ανθρώπων, ο “επαναστατικός χουλγκανισμός”, η χαλαρή πειθαρχία και συνείδηση (η λέξη ενσυνείδητος στα στόματα των εργατών της Αγ. Πετρούπολης αποκτά υποτιμητική-υβριστική σημασία μετά την επανάσταση διότι πολλοί συνδικαλιστικοί και κομματικοί λειτουργοί μεταξύ των εργαζομένων καταδικάστηκαν για κλοπή και υπεξαίρεση⁶), πρέπει να αναζητηθούν καταρχήν στις γενικότερες κοινωνικο-ψυχολογικές και πολιτικές συνθήκες στη Ρωσία αυτής της περιόδου. Το χαμηλό επίπεδο πολιτικής κουλτούρας στα κατώτερα στρώματα του πληθυσμού, που αφυπνίστηκαν ξαφνικά και ανοίχτηκαν στην πολιτική και στα κόμματα, έκανε αυτήν τη μάζα όχι και το καλύτερο υλικό για την οργανωτική συγκρότηση του κόμματος. Αυτή η αιφνίδια μετάβαση στην πολιτική και τα κόμματα, η οποία διέφερε από τη σταδιακή, αργή αφομοίωση των γερμανών εργατών στο SPD, δε συνέβαλε καθόλου στο σχηματισμό της κομματικής πειθαρχίας και πολιτικής συνείδησης, ούτε στην οικοδόμηση μιας δυνατής οργάνωσης, τη βάση της οποίας θα αποτελούσαν τελικά πλήθος κομματικών πυρήνων που αυτενεργούσαν. Το αποτέλεσμα του μετασχηματισμού ενός ακαλλιέργητου και αταίριαστου υλικού σε μαζική οργάνωση ήταν ένα: χαμηλό επίπεδο πολιτικής συνείδησης των μελών του, χαλαρή πειθαρχία, καταστροφική έλλειψη ικανοτήτων αυτοδιαχείρισης και ικανών κομματικών διευθυντών, αδυναμία κάθε οριζόντιας και κάθετης οργάνωσης κ.α. Υπό αυτό το πρίσμα, πολλά προβλήματα και αδυναμίες των εσερικών οργάνωσεων μπορούν κάλλιστα να επεκταθούν σε όλα τα ρωσικά αντίπαλα κόμματα.

...Όμως πέραν από την οργανωτική κομματική δομή, πρέπει να αναφερθούμε και σε κάτι που παραδοσιακά ξεφεύγει από την οπτική των ιστορικών, πρόκειται για αυτό που θεωρούταν, ας πούμε, η ψυχή του “συνωμοτικού-ελιτιστικού οργανισμού”, η υποκουλτούρα του Ρώσου

---

⁶ Βλ. για παράδειγμα το λόγο του απεσταλμένου από την Αγία Πετρούπολη στο 5ο Σοβιέτ του Κόμματος το Μάιο του 1909 “Μερικοί πολύ ικανοί και ώριμοι εργάτες του ΚΣΕ, οι οποίοι έδρασαν σε εμπορικές ενώσεις ως αντιπρόσωποι των σοσιαλεπαναστατών, πιάστηκαν να κλέβουν.[...] Έτσι στους κομματικούς οργανισμούς υπήρχαν τέτοιες περιπτώσεις: ο ταμίας από την περιοχή Αλεξάντρ-Νιέφσκι καταχράστηκε χρήματα.” (Διεθνές Ινστιτούτο Κοινωνικής Ιστορίας, Αρχείο ΚΣΕ, 146)..

επαναστάτη, η οποία επέδρασε σημαντικά στη δημιουργία των ρωσικών κομμάτων και χωρίς την κατανόηση της οποίας δεν είμαστε σε θέση να αντιληφθούμε επαρκώς πολλά ρωσικά επαναστατικά κινήματα στην ιστορία και την αλληλοσυσχέτιση των ρωσικών επαναστατικών κομμάτων.

...Κατά τη γνώμη μας το χρονικό διάστημα στο οποίο υπήρξε η υποκουλτούρα του Ρώσου επαναστάτη, οριοθετείται από τη στιγμή που διαμορφώνεται στα τέλη της δεκαετίας του '50 αρχές '60 του 19^{ου} αιώνα μέχρι τη βίαιη εξάλειψή της μαζί με τους φορείς της στο τέλος της δεκαετίας του '30 του 20ού αιώνα (οι τελευταίες εστίες της έσβησαν κατά τη μετανάστευση). Είχε δίκιο ο ιστορικός Andre Liebig που έγραψε ότι «όταν η μενσεβικική [...] *Socialist Herald* έπαψε να υπάρχει μετά την εξορία στην Αμερική το 1963, εξαφανίστηκε και ο τελευταίος κύκλος της διανόησης του 19ου αιώνα»⁷. Προσθέτουμε μόνο, ότι δεν εξαφανίστηκε απλώς η ρωσική διανόηση, αλλά η διανόηση-φορέας της υποκουλτούρας του ρώσου επαναστάτη.

...Χαρακτηριστική είναι και η αντιπαραβολή του V.M. Chernon με τον Β.Ι. Λένιν ως χαρισματικό ηγέτη και καθοδηγητή του κόμματός του, και με τον G.A. Gershuni - ως εκπροσώποι διαφόρων τύπων της ρωσικής επαναστατικής διανόησης⁸. Αλλά ακόμα μεγαλύτερο ενδιαφέρον για τους σκοπούς της έρευνάς μας έχει το πρόχειρο σημείωμα του Chernon, όπου αντιπαραβάλλοντας τον εαυτό του με το Λένιν, μιλάει για τον εαυτό του σε τρίτο πρόσωπο:

Ο Λένιν και ο Chernon ως τύποι ήταν πράγματι ψυχολογικά και ηθικο-πολιτικά ισοδύναμοι μέσα στα κόμματα που εκπροσωπούσαν. Ήταν και οι δύο βαθιά πατριώτες. Όμως ήταν διαφορετικοί σε αυτό που ενσάρκωναν και, μπορούμε ακόμα να πούμε, οι εντελώς αντίθετες πλευρές του εθνικού ρωσικού χαρακτήρα⁹.

Έχουμε πολλές αποδείξεις, για το πόσο πολύ διέφεραν οι σοσιαλιστές

⁷ "Περιεχόμενα του περιοδικού "Τα νέα των σοσιαλιστών": 1921-1963", *Socialist Herald*, Συλλογή: 1964-1965, Παρίσι, 1992, σ. 28.

⁸ *ΕΑΡΕ* φ. 5847, τ. 1, παρ. 66, σ. 102-103.

⁹ *Ο.π.* τ. 1, παρ. 67, σ. 259.

των διαφόρων κομμάτων ως προς την ιδιοσυγκρασία τους. Οι πιο λογικοί, επιφυλακτικοί, και αυτοί που έκλιναν περισσότερο στα λόγια παρά στην πράξη θεωρούνταν οι μενσεβίκοι στο επαναστατικό κίνημα¹⁰. Και οι πιο παράτολμοι και ριψοκίνδυνοι, με πιο ξεκάθαρη επαναστατική ιδεολογία θεωρούνταν (με φθίνουσα σειρά) οι αναρχικοί, οι μαξιμαλιστές, οι αριστεροί εσέροι, οι εσέροι και οι μπολσεβίκοι (το 1917 οι μπολσεβίκοι προς έκπληξη όλων έσπασαν όλα τα ρεκόρ). Οι τελευταίοι, εκτός των άλλων, διέφεραν φανατικά ως προς την αλαζονεία και το μίσος για “αυτούς που δεν είναι με το μέρος μας”. Αυτό το χαρακτηριστικό γνώρισμα του μπολσεβικισμού το παρατήρησε το 1949 ο μενσεβίκος μετανάστης G.J. Aronson που θεώρησε πως “αυτό το μίσος ήταν η μαγιά για να αναδυθεί κατόπιν ο σταλινισμός”¹¹.

Υπήρχε όμως και μια άλλη τάση: άνθρωποι από διαφορετικά κόμματα, έλκονταν μεταξύ τους, αφού τους ένωνε η κοινή ιδέα, ο στόχος να ξεπεράσουν τα στενά κομματικά όρια. Ο Μ.Μ. Τσερνιάφσκι, που ήταν παρών στη συζήτηση μεταξύ των Σάβινκοβ και Πλεχάνοφ που έγινε το 1911 στο σπίτι του τελευταίου στο Σαν Ρέμο και είχε θέμα την αναγκαιότητα σύγκλισης των σοσιαλιστικών κομμάτων της Ρωσίας, θυμάται:

... όλο το βράδυ ένα ζήτημα βασάνιζε τη σκέψη μου: Τι είδους μαγνήτης ενώνει αυτούς του δυο εντελώς διαφορετικούς ανθρώπους. Σε μένα ήταν πέρα για πέρα ξεκάθαρο ότι πρόκειται για ήρωες από δυο τελείως διαφορετικές όπερες αν και είχαν ορισμένα κοινά χαρακτηριστικά: και οι δυο ήταν επαναστάτες, άνθρωποι ταλαντούχοι με μεγάλο χαρακτήρα. Την ίδια στιγμή δεν θα μπορούσα να εκφράσω με λόγια που βρίσκεται αυτή η διαφορά. Το ότι ανήκουν σε διαφορετικά κόμματα δεν έχει την παραμικρή σημασία. Υπάρχουν στα διάφορα κόμματα πάρα πολλοί άνθρωποι που μοιάζουν μεταξύ τους σαν δυο καινούργια νομίσματα των πέντε καπικιών.

Ωστόσο, και μέσα στο κόμμα υπήρχε αρκετά μεγάλη ποικιλία «τύπων» που μερικές φορές είχαν πολύ μεγαλύτερες διαφορές μεταξύ τους από ότι διέφεραν από τους συγγενικούς τους «τύπους» των άλλων κομμά-

¹⁰ Βλ., για παράδειγμα, A.Golubkov “Στα δύο μέτωπα”, Μ., 1933, σελ. 21.

¹¹ G. Aronson, “Menshevism (Experience of Characteristics)”, *Socialist Herald*, 1949, No 10 (625), σελ. 179

των. Έτσι, ως προς την ιδιοσυγκρασία, ένας από τους κυριότερους τύπους των εσέρων (ο αποφασιστικός και μαχητικός) ήταν κοντά στους μπολσεβίκους, ενώ ο άλλος τύπος, αυτός του διανοούμενου που εκφράζει την αγάπη του για το λαό, προκαλούσε την απόλυτη απόρριψη και περιφρόνηση των μπολσεβίκων. Στο πλαίσιο αυτό αξίζει να αναφερθούμε στην περιγραφή που έκανε σε αναφορά του για τον επιφανή Εσέρο Β. Μ. Ζενζίνοβ μυστικός συνεργάτης του Τμήματος Εξωτερικών Υποθέσεων της ΓΠΥ¹² το 1922: «Τυπικό μέλος της Ντιρεκτορίας του Αυξέντιεβ¹³ – άβουλος, αναποφάσιτος και χαζός [...] Ασταθής, κοντόφθαλμος στην πολιτική, τυπικός αναποφάσιτος ρώσος διανοούμενος. Όλα αυτά δεν τον εμποδίζουν να θεωρεί τον εαυτό του πραγματικό σοσιαλιστή.» (η υπογράμμιση δική μας – Κ.Μ). Για τους κομμουνιστές που θεωρούσαν πως μόνο αυτοί δικαιούνται τον τίτλο του αληθινού ρώσου επαναστάτη και σοσιαλιστή, οι λέξεις «τυπικός αναποφάσιτος ρώσος διανοούμενος», αποτελούσαν σίγουρα καταδίκη για τον επαναστάτη και έθεταν υπό αμφισβήτηση το δικαίωμα να «θεωρεί τον εαυτό του πραγματικό σοσιαλιστή». Πιθανώς ένας πολύ σημαντικός λόγος για να ««πιάσει ο καθένας τη γωνιά του»» στο κοινό κομματικό «δωμάτιο» ήταν η ιδιοσυγκρασία και η δύναμη της βούλησης του καθενός, ο μεγαλύτερος ή μικρότερος ορθολογισμός ή, αντίθετα, η τάση για άμεση ενεργό δράση, ακόμη και μια τάση για εθελοντισμό κλπ. Έτσι στα χρόνια της επανάστασης του 1905-1907 από τους εσέρους αποχώρησαν οι μαξιμαλιστές, οι οποίοι από πολλές απόψεις θαύμασαν εκ των προτέρων τα πειράματα των μπολσεβίκων το 1917, και στα 1917 στο ΚΣΕ εκτός από τους κεντρώους εσέρους (τους καθαυτό εσέρους) εμφανίστηκαν και οι «αριστεροί εσέροι», συγγενείς ως προς την ιδιοσυγκρασία με τους μαξιμαλιστές και τους μπολσεβίκους, και οι «δεξιοί» εσέροι τύπου Ν. Ντ. Αυξέντιεβ, Β.Β. Ρούντνεβ, Ι.Ι. Φονταμίνσκι, Μ.Β. Βισνιάκ, οι οποίοι είχαν εντελώς διαφορετική φυσιογνωμία. Το 1921 ο Τσερνόφ

¹² Κρατική Πολιτική Διεύθυνση του Λαϊκού Επιτροπάτου Εσωτερικών Υποθέσεων της ΕΣΣΔ με κύρια ευθύνη την τήρηση της σοσιαλιστικής νομιμότητας. [Σ.τ.Μ.]

¹³ Авксентьевская Директория ή Προσωρινή Πανρωσική Κυβέρνηση: Σχηματίστηκε στην πόλη Ουφά από αντιμαχόμενες στους μπολσεβίκους ομάδες (23 Σεπτεμβρίου - 18 Νοεμβρίου 1918).

θα πει στους «δεξιούς» εσέρους: στις μεταξύ μας σχέσεις είμαστε βάρβαροι που μιλάμε διαφορετικές γλώσσες.

Ήδη από το 1910 ο Τσερνόφ έλεγε μόνο για τους μαξιμαλιστές (τα ίδια θα μπορούσε να πει και δέκα χρόνια αργότερα για τους αριστερούς εσέρους):

Πολλά στοιχεία, που τα χαρακτηρίζει η ανυπόμονη, η έντονα επαναστατική και ασυμβίβαστη ιδιοσυγκρασία, τα οποία θα ήταν το πιο φυσικό να προσχωρήσουν στον αναρχισμό, εντάχτηκαν στις γραμμές του ΚΣΕ, το ηθικό και πολιτικό κύρος του οποίου είχε ανεβεί πολύ ψηλά στα μάτια του κοινού μετά από μια σειρά δυνατών ενεργειών.[...] Αυτοί ακριβώς αποτέλεσαν αργότερα στο κόμμα τις φυγόκεντρες δυνάμεις, οι οποίες δεν δημιούργησαν ξεχωριστή φράξια ή ακόμα και νέο κόμμα μόνο και μόνο γιατί τους έλειπαν οι ηγέτες.

Οι απόψεις και η υποκουλτούρα των «δεξιών» εσέρων δεν εξελίχθηκαν σε κάτι ολοκληρωμένο, ορισμένο σε χαρτί (παρά τον τεράστιο αριθμό άρθρων που γράφτηκαν από τους ίδιους στην εξορία). Αυτός φαίνεται να είναι ένας από τους λόγους που ούτε οι σύγχρονοι τους, ούτε οι ιστορικοί δεν μπόρεσαν να κατανοήσουν και να εξηγήσουν τι ακριβώς αντιπροσωπεύει ο «δεξιός εσέρους». Στον καιρό του προσπάθησε να το κάνει ο Βιονιάκ, ο οποίος έδωσε έναν εκτενή, παθητικό και πολύ ασαφή ορισμό. Σύμφωνα με αυτόν,

Ο δεξιός εσέρους δεν είναι οπαδός των συνθημάτων «όλα ή τίποτα», «τώρα ή ποτέ», δεν απολυτοποιεί μια οποιαδήποτε αρχή που αποκλείει όλες τις άλλες, δεν είναι δογματικός, ούτε φανατικός, δεν έχει την αξίωση να θεωρείται αλάνθαστος.

Ο δεξιός εσέρους δεν έχει το πάθος της καταστροφής. Ο δεξιός εσέρους πιστεύει πως πρέπει «να ανοίγουμε τα μάτια των αντιπάλων και όχι να τους τα βγάζουμε». Ο δεξιός εσέρους εμπνέεται από την επιθυμία για ελευθερία, είναι παθιασμένος με την ελευθερία, όντας ναρόντικος και ιδεαλιστής που αποδέχεται ότι οι κοινωνικές ανάγκες και στόχοι βρίσκονται ψηλότερα από τους προσωπικούς. «Ιδεολογικά ο δεξιός εσέρους

θεωρεί τον εαυτό του ρεαλιστή» αναγνωρίζοντας και την «κατηγορική προσταγή» και τον κριτικό έλεγχο, μέσω του νου, όλων των πλευρών της ζωής. Ο δεξιός εσέρος είναι «πατριώτης χωρίς σωβινισμό», γνωρίζει που είναι η πατρίδα του, είναι όμως και διεθνιστής.

Σε αυτόν ωστόσο ανήκουν οι αράδες που με τον πιο ανάγλυφο τρόπο αποκαλύπτουν το φαινόμενο του «δεξιού εσερισμού». Ανακαλώντας στη μνήμη τις δεκαετίες του '20 και του '30 ο Βισνιάκ έγραφε:

Ένα από τα χαρακτηριστικά και ουσιώδη γνωρίσματα [της δεξιάς πτέρυγας του κόμματος] ήταν το ότι εμείς δεν είχαμε σαν αφετηρία τον σοσιαλισμό, σαν τη βάση των θεμελίων ή σαν ανώτατη και απόλυτη αξία, αλλά οδηγούμασταν προς αυτόν σαν προς το αποτέλεσμα, προς το συμπέρασμα, που λογικά και ιστορικά απορρέει από τον ανθρωπισμό, τον δημοκρατισμό, από την αγάπη για την ελευθερία, από την ανθρώπινη αξιοπρέπεια, την κοινωνική δικαιοσύνη [...] ο σοσιαλισμός έπαψε να είναι για μας αυτός ο καταστροφικός σοσιαλισμός, που χτίζει το νέο πάνω στην άρνηση και την αντίθεση σε κάθε τι που προϋπήρχε, που βρίσκεται σε ερειπωμένη κατάσταση [...] Το πνεύμα της καταστροφής αντικαταστάθηκε από τη θέληση για δημιουργικότητα, για δημιουργία. Η προτροπή στο μίσος, στην ταξική και εθνική πάλη – με έκκληση για αλληλεγγύη που προέρχεται από την τάξη και μέσω της αλληλεγγύης των εθνών θα οδηγήσει στην ανατολή της διεθνούς και πανανθρώπινης συνεργασίας.

Στο κόμμα των εσέρων διαμορφώθηκε ακόμα ένας τύπος εσέρου καθώς και μια πολύ συγκεκριμένη παραλλαγή εσέρινης υποκουλτούρας, που δεν μοιάζει με την βασική. Αυτή διαμορφώθηκε σταδιακά ανάμεσα στα μέλη της Μαχητικής Οργάνωσης του ΚΣΕ κατά τα έτη 1903-1905, όταν αυτά βίωναν εντελώς ασυνήθιστες καταστάσεις, τελείως διαφορετικές από την καθημερινή ζωή των επονομαζόμενων «μαζικών» (των προπαγανδιστών, διαφωτιστών, τεχνικών, μελών επιτροπών). Αυτή η «υποκουλτούρα», σύμβολο της οποίας ήταν ο Σάβινκοβ, έγινε αντικείμενο κριτικής και επιθέσεων ακόμα και μέσα στον κύκλο των εσέρων. Εναντίον της συντάχθηκαν και οι «γέροι» και οι «νεαροί» και οι «μαζικοί», ακόμα και ένα τμήμα των «τρομοκρατών» - ονόμαζαν τους μαχητικούς «επαναστατική ιππική φρουρά». Τους ασκούσαν κριτική για υπεροψία,

για πνεύμα εξαιρετικότητας, αποξένωση από το υπόλοιπο κόμμα (Ο Τσερνόφ, λίγο πριν τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο, σκέφτηκε ακόμα και σχέδιο εναλλαγής των «μαχητικών» και των «μαζικών» στα διάφορα πόστα), τους κατηγορούσαν για Νιτσεισμό, για ατέλειωτες αναζητήσεις πάνω στο ζήτημα του θανάτου, για το δικαίωμα στον φόνο, και τέλος για μια ροπή προς τις θεολογικές αναζητήσεις. Πρέπει να πούμε ότι η απόρριψη από το εσερικό περιβάλλον αυτού του φαινομένου, που μπορεί να ονομαστεί εμβρυική υποκουλτούρα, οι επιθέσεις εναντίον του και εναντίον του Σάβινκοβ, αρχηγού και συμβόλου του, δεν συνέβαλαν καθόλου στην επέκταση του και την προσέλκυση νέων οπαδών. Ο ίδιος ο Σάβινκοβ έλεγε ότι, «μόνο τον συγχωρούν». Οι ιδέες, οι σκέψεις που εξέφρασε ο Σάβινκοβ στις «Αναμνήσεις», στο «Χλωμό άλογο», στο «Αυτό που δεν υπήρχε», ενέτειναν ακόμα περισσότερο τις επιθέσεις εναντίον του - «αυτός που φτύνει την επανάσταση», «μάστορας του κόκκινου εργαστηρίου» κλπ, κλπ. Στην απόφαση της δικαστικής εξεταστικής επιτροπής για την υπόθεση του Άζεβ, σαν βασικός ένοχος κρίθηκε το πνεύμα της επαναστατικής ιπικής φρουράς, το πνεύμα της εξαιρετικότητας, ο ελλιπής έλεγχος της Μαχητικής Οργάνωσης από την Κεντρική Επιτροπή, πράγμα που δεν μπορούσε παρά να προκαλέσει την αγανάκτηση των μελών της ΜΟ.

Πρέπει επίσης να υπογραμμίσουμε ότι η επεξεργασία των κανόνων της κοινής, εντός πλαισίων, επαναστατικής υποκουλτούρας γίνονταν από διάφορες ομάδες και στη διάρκεια μακροχρόνιας περιόδου, και ακόμα ότι αυτές οι ομάδες στον 19^ο και 20^ο αιώνα, μπορούσαν να είναι είτε περισσότερο ανοιχτές, είτε περισσότερο κλειστές, και ορισμένες από αυτές είχαν ευθέως σχεταριστικό χαρακτήρα (ο κύκλος του Ισούτιν, η οργάνωση του Νετσιάεβ).

Μιλώντας στο θεωρητικό σεμινάριο «η υποκουλτούρα των αντιπολιτευόμενων κινημάτων στην Ρωσία του 19ου και 20ού αιώνα», που πραγματοποιήθηκε στις 14 Δεκεμβρίου 1996 στο ίδρυμα «Μεμοριάλ» (στη διοργάνωση του συμμετείχε και ο συγγραφέας αυτού του βιβλίου), ο ερευνητής από το Πετρούπολη Λεβ Λουριέ, εξέφρασε ορισμένες πολύ γόνιμες σκέψεις, οι οποίες απαιτούν ωστόσο και διορθώσεις και περαιτέρω ανάπτυξη (παραθέτουμε το κείμενο σύμφωνα με την φωνητική εγγραφή):

Εδώ μπορεί να αποδειχτεί χρήσιμη η μεθοδολογία της μελέτης κάθε είδους κλειστών κοινοτήτων, κοινοτήτων με αποκλίνουσα συμπεριφορά όπως οι συναινέσεις των παλαιών πιστών, οι εντός νόμου κλέφτες, δηλαδή ορισμένες ομάδες που τις ενώνει ο κοινός κίνδυνος και πρέπει να επικοινωνούν πρώτα και κύρια μεταξύ τους. Η επαναστατική υποκουλτούρα είναι πολύ ισχυρή και είναι ισχυρότερη από κάθε άλλη υποκουλτούρα και καταρρέει αργά. Και ότι εμφανίζεται στην εφηβεία και στα νεανικά χρόνια συντηρείται για πολύ μεγάλη χρονική περίοδο, δηλαδή είναι η υποκουλτούρα που αναπτύσσεται σαν νεανική αντικουλτούρα και παραμένει σχεδόν μέχρι τα γεράματα, γιατί σε περίπτωση κινδύνου, όπως και στα νεανικά τους χρόνια σφραγίζονται σε αυτή την ομάδα, αφού στη φυλακή αυτοί θα βρεθούν με τους ίδιους ανθρώπους, στην παρανομία με τους ίδιους ανθρώπους, στην εξορία τους ίδιους ανθρώπους, σε ένα ξένο περιβάλλον, είναι σαν τους πεντηκοστιανούς στον Καναδά, σαν τους παλαιούς πιστούς στην Καλιφόρνια, σχηματίζουν κάτι σαν θύλακες, πολιτιστικούς θύλακες, πολιτιστικές σκήτες.

Κατά την άποψη μας δεν πρέπει να συμφωνήσουμε με τον ισχυρισμό του Λεβ Λουριέ ότι η επαναστατική υποκουλτούρα που δημιουργήθηκε σαν νεανική αντικουλτούρα, «καταρρέει αργά» και «σφραγίζεται», για δυο λόγους. Έτσι θα ήταν αν η υποκουλτούρα που δημιούργησε η νεολαία τις δεκαετίες του '60 και του '70 δεν βίωνε την εισροή φρέσκου αίματος, αλλά είναι γεγονός είναι ότι κάθε γενιά ωθούμενη από το στόχο να δημιουργήσει «νεανική αντικουλτούρα», εισήγαγε κάτι δικό της, κάτι καινούργιο, αναζωογονούσε αυτή την υποκουλτούρα. Μερικές φορές αυτό οδηγούσε σε συγκρούσεις μεταξύ «γονέων» και «παιδιών», άλλοτε επιτυγχάνονταν συναίνεση, άλλοτε όχι (και τότε εμφανίζονταν μια άλλη επιλογή υποκουλτούρας εντός της ήδη υπάρχουσας υποκουλτούρας, όπως για παράδειγμα στην περίπτωση με τους εσέρους μαχητές για την οποία ήδη έγινε λόγος).

Η νεολαία ήταν αυτή που δεν άφηγε σε ησυχία τους «κολλημένους» στις απόψεις και τις διαθέσεις τους «γέροντες», αυτή γίνονταν ένα είδος «κινητήρα προόδου», αυτή κατάφερε στις διαμάχες και τις συζητήσεις να προσθέτει το δικό της, το νέο, το οποίο εξασφάλισε την ανάπτυξη, την ανανέωση της υποκουλτούρας, προσδίδοντας αυθεντικότητα στις νέες πραγματικότητες στις οποίες γεννήθηκε η νεολαία και που ήθελε

να ληφθούν υπόψη. Αυτή η διαδικασία «ανανέωσης» ήταν διαρκής και αφορούσε πολλά ζητήματα. Έτσι για παράδειγμα στις αρχές του 20^{ου} αιώνα συνέβη η περιέργη σύγκρουση των «γέρων» εσέρων με τους νεαρούς βλαστούς των εσέρων από τον κύκλο των επονομαζόμενων «τροκτικών της επιστήμης» (έτσι τους ονόμαζε ο Μ. Ρ. Γκοτς), «γάλλων» (ο Ο. Σ. Μινόρ) ή «γερμανο-εσέρικων κλωσσόπουλων» (Β. Μ. Τσερνόφ), μιας ομάδας φοιτητών που στα 1899-1904 σπούδαζαν στα πανεπιστήμια του Βερολίνου, του Χάλλε και της Χαϊδελβέργης και αποτελούνταν από τους Α.Ρ. Γκοτς, Ν. Ντ. Αυξέντιεβ, Β. Μ. Ζενζίνοβ, Ι.Ι. Φονταμίνσκι, Β. Β. Ρούντνεβ, Ντ. Ο. Γκαβρόνσκι, Μ.Ο. Τσέιτλιν και άλλους. Κεντρική φιγούρα σε αυτά τα «κλωσσόπουλα» ήταν ο Αυξέντιεβ, του οποίου την ηγεσία αναγνώριζαν όλα τα μέλη της, και που σύμφωνα με τον Τσερνόφ, ήταν «ολόκληρη ομάδα εξαιρετικών ανθρώπων που έπαιξαν μεγάλο ρόλο στην ιστορία του κόμματος των σοσιαλιστών – επαναστατών άλλοτε σαν ενιαίο σύνολο και άλλοτε ξεχωριστά». Τα μέλη της ομάδας είχαν αποφασίσει, πριν ασχοληθούν σοβαρά με την κομματική δουλειά να προετοιμαστούν για αυτό θεωρητικά. Οι περισσότεροι από αυτούς μελετούσαν φιλοσοφία και ήθελαν « υπό το πολιτικό πρόγραμμα των ναρόντικων και με τη βοήθεια της νεοναρόντικης φιλοσοφίας» να ξεπεράσουν «όχι τόσο τους Λαβρόφ και Μιχαήλοφσκι όσο τους Καντ και Ριλ». Το 1903 μετά τη σύλληψη του Γκερσούνι και τη διάλυση μιας σειράς από εσέρικες οργανώσεις (μεταξύ των οποίων και της οργάνωσης του Σαράτοφ που έπαιζε το ρόλο της Κεντρικής Επιτροπής), όταν πολλοί ηγέτες του κόμματος άρχισαν να ανησυχούν στα σοβαρά για την τύχη του, οι Μ. Ρ. Γκοτς και Ο. Σ. Μινόρ ταξίδεψαν στη Γερμανία και προσπάθησαν να πείσουν τους «γάλλους» να έρθουν στη Ρωσία να σώσουν την κατάσταση. Στις δεκαετίες του 70 και του 80 (όταν μεταξύ των επαναστατών η μετανάστευση στο εξωτερικό θεωρούνταν απρεπής και γενικά την έβλεπαν σαν λιποταξία) ακόμα και στη δεκαετία του 90, κάθε επαναστάτης που δεν ήθελε να φαίνεται μικρόψυχος, έπρεπε να πάει στη Ρωσία. «Τα τροκτικά» από την πλευρά τους επέμεναν ότι για την επανάσταση και το κόμμα θα ήταν χρήσιμο αν συνέχιζαν τις σπουδές. Και το κυριότερο είναι πως η άποψη τους αυτή πέρασε χωρίς καμιά συνέπεια για τους ίδιους αφού δεν τους χαρακτήρισαν ούτε εγωιστές, ούτε λιποτάκτες και δειλούς και σύντομα, μέσα σε λίγα χρόνια έκαναν

γρήγορη κομματική καριέρα. Ο δε Τσερνόφ είχε την τάση να δικαιολογεί «τα τρωκτικά». Το γεγονός ότι επιδείκνυαν μια ανοχή στα πειράματα τους με τη φιλοσοφία και την κοινωνιολογία, εξηγείται από την ατμόσφαιρά που κυριαρχούσε στο εσερικό περιβάλλον, (να σημειώσουμε ότι το σοσιαλδημοκρατικό περιβάλλον ήταν αρκετά λιγότερο ανεκτικό και αυτό δυσκόλευε τις διαδικασίες προσαρμογής των «νέων» ιδεών και της αλλαγής της υποκουλτούρας). Το γεγονός ότι αποδέχτηκαν αδιαμαρτύρητα την άρνηση τους να πάνε στη Ρωσία, σήμαινε πως οι «γέροι» αναγκάστηκαν «να συντονιστούν» και να βρουν παρηγοριά και ηρεμία στη σκέψη ότι τα «τρωκτικά» που δεν υποτάχτηκαν στην αντίληψη τους για το «ιερό» κομματικό χρέος, ίσως να έχουν και δίκαιο.

Σε μια σειρά από περιπτώσεις ωστόσο, η νεολαία στέκονταν αλληλέγγυα με τους «γέρους». Όταν ο Σάβινκοβ εξεγέρθηκε ενάντια στον «θετικισμό» και τον «ορθολογισμό» της «παλιάς» επαναστατικής ηθικής, του αντιστάθηκαν. Αυτός ξεπέρασε κατά πολύ αυτό το περιβάλλον, και ανέβηκε ψηλότερα από αυτό στην αντανάκλαση, στην προθυμία να μιλάει αμερόληπτα για τη λάθος πλευρά της ζωής του επαναστάτη και για την ακατανόητη στους περισσότερους κομματικούς συντρόφους επιθυμία να «ελευθερώσουν το πνεύμα», που οδήγησε στην απόρριψη και την απόλυτη παρανόηση. Όμως, οι απόψεις του ηττήθηκαν όχι μόνο γιατί τις αντιμετώπισαν με εχθρότητα οι «γέροι», πολύ περισσότερο σε αυτή την ήττα συντέλεσε το γεγονός ότι αυτές τις απόψεις δεν τις κατάλαβε και τις απέρριψε μεγάλο κομμάτι της νεολαίας και ο Σάβινκοβ έγινε αιρετικός στα μάτια και των μεν και των δε (εξαιρουμένων ορισμένων ανθρώπων, μεταξύ των οποίων βρίσκονταν και επιφανείς εσέροι όπως οι Λ. Ε. Σίσκο, Τσερνόφ, Ι. Ι. Φονταμίνσκι και άλλοι που τον υπερασπίστηκαν. Στα τέλη πια της δεκαετίας του '70 του 20ού αιώνα η εσέρα Μπ. Α. Μπάμπινα θεωρούσε ότι ο Μπ. Β. Σάβινκοβ είχε τα απαραίτητα προσόντα για τον ρόλο του ηγέτη του κόμματος των εσέρων, εάν βέβαια στα έργα του «Το χλωμό άλογο» και «Αυτό που δεν υπήρχε», δεν είχε καταστρέψει την εικόνα του με τις ηθικές του αναζητήσεις και εκφράστηκε για τον Τσερνόφ πολύ απότομα:

Για μένα ο Τσερνόφ δεν ήταν υπόδειγμα σοσιαλιστή. Ήταν ταλαντούχος θεωρητικός, έγραφε υπέροχα, στην προσωπική του ζωή όμως δεν συμπεριφέρονταν σαν σοσιαλιστής. Στη διάρκεια της επανάστασης

ο ηγέτης του κόμματος, ο υπουργός γεωργίας, αντί να ασχοληθεί με τα άμεσα καθήκοντα του, ασχολείται με γυναικοδουλειές, αλλάζει σύζυγο – αυτό είναι απρεπές. Του έλειπαν εντελώς τα προσόντα του ηγέτη, ήταν απλά ένας καλός θεωρητικός. Αρχηγός μας θα μπορούσε να ήταν ο Σάβινκοβ, ο οποίος όμως είχε εντελώς διαφορετικό προσανατολισμό. Και μετά ήταν εντελώς ανήθικος άνθρωπος, δεν είχε καθόλου ηθική. Θυμόσαστε που κήρυττε: «Γιατί απαγορεύεται να σκοτώσουμε τον άντρα της ερωμένης μας, ενώ επιτρέπεται να σκοτώσουμε έναν υπουργό; Αν γενικά μπορούμε να σκοτώσουμε έναν άνθρωπο, δεν έχει σημασία ποιόν και για ποιους λόγους. Αυτά μας τα σερβίριζε το 1909. Όλη η εσερική μας νεολαία ήταν βαθειά εξοργισμένη» Είναι αξιοσημείωτο ότι στο κεφάλι της Μπ. Α. Μπάμπινα (όπως και της πλειονότητας των εσέρων) οι ηθικές αναζητήσεις, όπως και οι θεολογικές του Μπ. Β. Σάβινκοβ από τη θέση του «ηθικού μαξιμαλισμού» (όρος του Β. Μ. Τσερνόφ) μετατρέπονται στην πεποίθηση, ότι ο Μπ. Β. Σάβινκοβ « [...] ήταν εντελώς ανήθικος άνθρωπος, δεν είχε ηθική».

«Η ανανέωση» από την νεολαία τόσο των απόψεων, όσο και της υποκουλτούρας διευκολύνθηκε σε μεγάλο βαθμό από το γεγονός ότι γίνονταν η εναλλαγή των επαναστατικών στελεχών, όταν πολλοί γέροι απλώς αποσύρονταν στην προσωπική τους ζωή. Εκτός αυτού εμείς θα εστιάζαμε εντελώς διαφορετικά από τον Λεβ Λουριέ, στο ζήτημα αμοιβαίας σχέσης και της υπεροχής της «νεανικής αντικουλτούρας» και της επαναστατικής υποκουλτούρας. Υπάρχει η άποψη ότι η επαναστατική νεολαία των δεκαετιών του '60 και του '70, στην προσπάθειά της να κατανοήσει τον κόσμο που μας περιβάλλει και να βρει την θέση της σε αυτόν, δημιουργεί εξ αρχής αυτό που εμείς τώρα, με τους συνήθεις για μας όρους θα ονομάζαμε «νεανική αντικουλτούρα». Οι φορείς της όμως άρχισαν να συνειδητοποιούνται κυρίως στον κοινωνικοπολιτικό χώρο, και αυτό ακριβώς το πεδίο θεωρούσαν ως κύριο για τους ίδιους (σε αντίθεση, να πούμε, από διάφορες επιλογές και συγκεκριμένες μορφές της «νεανικής αντικουλτούρας» του δεύτερου μισού του 20ού αιώνα). Ωστόσο, αυτό καθόλου δεν σημαίνει ότι οι επαναστάτες διαφόρων γενεών δεν προσπάθησαν να κατανοήσουν και άλλους τομείς της ζωής, εκτός από τον κοινωνικοπολιτικό. Από τη μια πλευρά δημιουργήθηκε μια υποκουλτούρα, η οποία υπαγόρευε στον επαναστάτη και τον τρόπο

ζωής, και τις μορφές του ελεύθερου χρόνου, και τον κύκλο μελέτης, και τους κανόνες συμπεριφοράς που στην πραγματικότητα διέπουν τις ενέργειες του ακόμα και σε τέτοια πράγματα, όπως ας πούμε η επίσκεψη σε πορνείο, ο εθισμός στο αλκοόλ, ο εθισμός στα τυχερά παιχνίδια, ο αχαλίνωτος τρόπος ζωής ακόμα και η εξωτερική εμφάνιση κλπ, κλπ. Από την άλλη πλευρά, πολλοί από αυτούς θεωρούσαν την υποκουλτούρα τους σαν, κατά κάποιο τρόπο, την βάση (ή σαν το πρωτότυπο) για τη δημιουργία της κουλτούρας του νέου σοσιαλιστικού κόσμου, της κουλτούρας που θα αποτελέσει σύνθεση της υποκουλτούρας τους και της κουλτούρας του «εργαζόμενου λαού». Δεν είναι καθόλου τυχαίο που στις αρχές του 20ού αιώνα ήταν δημοφιλείς οι ιδέες της θεοπλασίας και της «προλεταριακής κουλτούρας». Αυτό όμως αφορούσε τους πιο «προχωρημένους», για να μιλήσουμε τη γλώσσα της σημερινής νεολαίας. Η μεγάλη όμως πλειοψηφία των επαναστατών, είχε ως αξίωμα της, ότι με τη ζωή τους, τον αγώνα τους, την ηθική τους, ακόμα και με την καθημερινή τους συμπεριφορά, πρέπει να είναι οι φάροι, το παράδειγμα για τα εκατομμύρια αυτών που ζουν σε συνθήκες εξαθλίωσης και εκτός «κουλτούρας».

Όπως φαίνεται, η επαναστατική υποκουλτούρα όχι μόνο γεννήθηκε σαν «νεανική αντικουλτούρα», αλλά και παρέμεινε τέτοια στον πυρήνα της. Και εδώ θα ήταν σκόπιμο να σημειωθεί, ότι το επαναστατικό περιβάλλον στο σύνολό του ήταν πάντα νεανικό. Σύμφωνα με μαρτυρία του Λ. Γκ. Ντέιτς, το 1887 στους επαναστατικούς κύκλους η ηλικία των 25-26 ετών θεωρούνταν ήδη «σεβάσμια». Αλλά και μετά από τρεις – πέντε δεκαετίες, όταν μιλούσαν για τις «επαναστατικές γενιές», για τις «επαναστατικές δυναστείες», όταν εμφανίστηκαν στην ηγεσία των επαναστατικών κομμάτων πολλοί «σεβάσμιοι επαναστάτες γέροντες» με άσπρα μαλλιά, όταν έκανε την εμφάνιση της η «γιαγιά» (η Ε. Κ. Μπρέσκο – Μπρεσκόφοσκαγια) και ο «παππούς» (ο Ν. Β. Τσαϊκόφσκι, ο οποίος είναι αλήθεια πως για την ανάρμοστη συμπεριφορά του στη δίκη του 1908 έχασε τον αυτόν τον τιμητικό τίτλο) της «ρωσικής επανάστασης», ο μέσος όρος ηλικίας των μελών των αντιπολιτευόμενων σοσιαλιστικών κομμάτων ήταν πολύ μικρός και σε ότι αφορά τους εσέρους, σύμφωνα με τους υπολογισμούς του ιστορικού Μ. Ι. Λεόνοφ δεν ξεπερνούσε τα είκοσι δυο χρόνια.

Αυτό το επιβεβαιώνει και ένα πρόχειρο σημείωμα του Τσερνόφ, ενός εκ των ηγετών του κόμματος των εσέρων, σημείωμα που αναφέρονταν στο ρόλο της διανόησης στα επαναστατικά κόμματα: «Διανόηση: το χρώμα, η κρέμα, οι δογματικοί. Μέχρι 20-25 ετών». Σε αυτό το πλαίσιο, ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι ακόλουθες θέσεις του Τσερνόφ που τις βρίσκουμε στα πρόχειρα του με το εξής περιεχόμενο:

Συνήθως – είναι στελέχη που απαρτίζουν τον σκελετό. Επαγγελματίας επαναστάτης. Περιπλανώμενος απόστολος του σοσιαλισμού, ιππότης, τιμωρός όσων ασκούν βία. Εξαιρετικός κατά κάποιο τρόπο τύπος. Η φυλακή είναι το πανεπιστήμιο του. Οι ανακρίσεις είναι οι εξετάσεις του για το πιστοποιητικό ενηλικίωσης. Η συνωμοτικότητα αποτελεί τον τρόπο ζωής του. Ο συναγωνισμός στην επιδεξιότητα να ξεφεύγει από την αστυνομία είναι το άθλημα του. Οι αποδράσεις από τη φυλακή – τα επεισόδια. Η τεχνικές πλαστογράφησης διαβατηρίων, κατασκευής εκρηκτικών, και εξοπλισμού κρυπτογράφησης αποτελούν την επαγγελματική του εκπαίδευση. Η προπαγάνδα και η διαφώτιση είναι η ζωή του.

Ενδεικτική είναι και η παρατήρηση που έκανε στο 3^ο Συμβούλιο του κόμματος τον Ιούλιο του 1907 (στη συζήτηση του ζητήματος για τη συνδικαλιστική δουλειά) εσέρος μέλος Επιτροπής Περιοχής, εκπρόσωπος της περιοχής Υπερκαυκασίας: «[...] ας πάρουμε την ηλικιακή σύνθεση: Η μέση ηλικία των γερμανών σοσιαλδημοκρατών είναι τα 30 χρόνια, εγώ είμαι μέλος Επιτροπής Περιοχής και είμαι λίγο πάνω από τα 20». Στα «γερμανικά» πρότυπα ηλικίας πλησίαζαν μόνο όσοι ανήκαν στους ηγετικούς κύκλους του σοσιαλδημοκρατικού κόμματος και του κόμματος των σοσιαλιστών – επαναστατών (το ποσοστό της διανόησης επίσης αμέσως αυξάνονταν πολλές φορές).

Για να καταλάβουμε με ποιό τρόπο στην πραγματική ζωή συντηρούνταν η αριθμητική υπεροχή της νεολαίας στο επαναστατικό περιβάλλον, πρέπει να μελετήσουμε την πείρα που έθεσε η ίδια η ζωή μετά την πρώτη ρωσική επανάσταση, αν και ο ίδιος μηχανισμός λειτούργησε και πριν και μετά από αυτή. Μετά από σοβαρές αποτυχίες και την κατάρρευση της οργάνωσης «Λαϊκή Βούληση»¹⁴ κατά την 8η δεκαετία του

¹⁴ Народная воля - επαναστατική οργάνωση των Нарόντικων που εμφανίστηκε

19ου αιώνα στο επαναστατικό κίνημα εντάχτηκε η νεολαία, από τους ενεργούς «γέρους» στη Ρωσία παρέμειναν μεμονωμένα άτομα. Στη πλειοψηφία τους έγιναν εμικρέδες και «ξεκίνησαν την επανάσταση μεταξύ τους», και μόνο ορισμένοι από αυτούς εγκαταλείποντας τους οικισμούς στα τέλη του 19ου - αρχές του 20ου αιώνα, εντάχθηκαν στη «άγνωστη φυλή των νέων». Αυτό έγινε ακόμα πιο έντονα μετά την πρώτη ρωσική επανάσταση, όταν, υπό την επίδραση διαφόρων αιτιών, ξεκινώντας από την κόπωση, την απώλεια προοπτικής, τον φόβο των κυβερνητικών διώξεων και καταλήγοντας στην καταθλιπτική εντύπωση που προκάλεσε η υπόθεση Άζεβ ή στην απογοήτευση από τους ηγέτες της επανάστασης, χιλιάδες «γέροι» επαναστάτες «επέστρεψαν στην ιδιωτική τους ζωή» και πολλοί βρέθηκαν στο εξωτερικό. Την άνοιξη του 1912, ένας από τους ηγέτες του κόμματος, ο Α. Α. Αργκουνόφ, συνοψίζοντας όλο το υλικό που είχε στη διάθεσή του, κατέληξε σε ένα συμπωματικό συμπέρασμα. Έγραψε:

Το πρώτο πράγμα που παρατηρούμε είναι η σχεδόν ολοκληρωτική απουσία της ενήλικης μας διανόησης από τις παράνομες οργανώσεις. Αυτό παρατηρείται παντού, αναφέρεται σε μηνύματα από διάφορα μέρη. «Μας λείπουν τα έμπειρα στελέχη», «Μας λείπει η πείρα», «μαθαίνουμε δουλεύοντας» - τέτοια ακούγαμε σε γενικές γραμμές. Εκτός από ελάχιστες εξαιρέσεις, οι «έμπειροι», οι «ενήλικες» και άλλοι σύντροφοι δεν συμμετέχουν στις παράνομες οργανώσεις.

Ωστόσο, τα πρώην κομματικά στελέχη δεν συμμετείχαν και στη νόμιμη δουλειά στα διάφορα «ιδρύματα πολιτισμού», Ο Αργκουνόφ έβγαλε το ακόλουθο δίκαιο συμπέρασμα:

Έτσι όλο το βάρος της παράνομης δουλειάς το σηκώνει στους ώμους της η νεολαία – κυρίως οι φοιτητές, και η νεολαία της επαρχίας από όλα τα κοινωνικά στρώματα. Τους προηγούμενους ηγέτες του κινήματος τους αντικατέστησε η νεολαία, η παράνομη δουλειά γίνεται από την ίδια και από

το 1879 μετά τη διάσπαση της οργάνωσης «Γη και Βούληση» και την κατάρρευση της τρομοκρατικής οργάνωσης «Ελευθερία ή Θάνατος». Έθετε σαν κύριο στόχο να υποχρεώσει την κυβέρνηση να προβεί σε δημοκρατικές μεταρρυθμίσεις για τον κοινωνικό μετασχηματισμό της κοινωνίας. [Σ.τ.Μ.]

πρωτοπόρους εργάτες και αγρότες με τους έμπειρους και ενήλικες να αδιαφορούν.

Το ίδιο επαναλήφθηκε και στα 1923-1925, όταν η σπουδάζουσα νεολαία, που είχε ξεκινήσει την πάλη με την εξουσία για τα δικαιώματα της και για την «πανεπιστημιακή αυτονομία» έψαχνε απεγνωσμένα τους σοσιαλιστές, οι οποίοι ήδη βρίσκονταν στις εξορίες και στις φυλακές, και ήθελε βοήθεια και απαντήσεις σε πολλές ερωτήσεις.

Μόνο στις δεκαετίες του '30 και του '40 κατάφεραν να τσακίσουν αυτόν τον μηχανισμό ένταξης της νεολαίας στο επαναστατικό περιβάλλον, από την μια μέσω της φυσικής εξόντωσης του ίδιου του επαναστατικού περιβάλλοντος και από την άλλη πείθοντας τα νιάτα για το ανεπίτρεπτο ύπαρξης στη σοβιετική νεολαία οποιασδήποτε «αντικουλτούρας». Όμως ούτε ο φόβος του κοινωνικού στιγματισμού, ούτε ο φόβος των διώξεων δεν μπόρεσε να σταματήσει τη φυσική για τη νεολαία διαδικασία να ταχτεί σε οποιαδήποτε διαμαρτυρία. Από τη δεκαετία του '50, η διαδικασία αυτή απλώθηκε και με τη μορφή των *στιλιάγκι*¹⁵ και με το πάθος για τη δυτική μουσική και βέβαια με τις απόπειρες πολιτικής διαμαρτυρίας που στις δεκαετίες του '40 και του '50 πήρε τη μορφή της κριτικής των κομμουνιστών από τη σκοπιά των κλασικών του μαρξισμού – λενινισμού και αργότερα στις δεκαετίες του '60 και του '70 πήρε τη μορφή του κινήματος των διαφωνούντων και των παράνομων πολιτικών κινήματων της νεολαίας με απόψεις από μαυροκατονταρχίτικες μέχρι φιλοκομμουνιστικές, όμως ήδη εκείνη την εποχή ο δεσμός μεταξύ των γενεών είχε σπάσει.

Πολύ ισχυρό αποτύπωμα στην επαναστατική υποκουλτούρα άφησε επίσης το γεγονός ότι αυτή ήταν πάντα υπό διωγμό, αντίθετη στο νόμο, παράνομη. Στα απομνημονεύματα του ο Ντέιτς αφιερώνει αρκετό χώρο σε σκέψεις για τις αιτίες ύπαρξης στη Ρωσία τόσο ισχυρού στρώματος «παράνομων», στο πως ξεδιπλώθηκε η παράδοση της παράνομης ύπαρξης, στα συν και τα πλην αυτής. Σαν χαρακτηριστικά γνωρίσματα του «παράνομου» σημείωνε την «εξοικείωση του στους κινδύνους, την

¹⁵ Стиляги (Στιλιάγκι): Νεολαιίστικη υποκουλτούρα στην ΕΣΣΔ, που διαδόθηκε κυρίως στις μεγάλες σοβιετικές πόλεις από τα τέλη της δεκαετίας του 1940 έως τις αρχές της δεκαετίας του 1960 και είχε ως σημείο αναφοράς τον αμερικανικό τρόπο ζωής (σημ. μεταφραστή)

πλήρη αδιαφορία για το μέλλον του, τη ετοιμότητα να χάσει ανά πάσα στιγμή την ελευθερία, ακόμα και τη ζωή του», την επιθυμία να κάνει κάτι σημαντικό, μεγάλο, δυνατό», «τη δίψα για δυνατά συναισθήματα, για επικίνδυνες γεμάτες ρίσκο ενέργειες», την ετοιμότητα «ανά πάσα στιγμή να ενταχτεί στην πιο απελπισμένη επιχείρηση, στην οποία δεν θα του ήταν δύσκολο να δώσει και τη ζωή του».

Στις αρχές του 20ού αιώνα, και κυρίως μετά την επανάσταση του 1905-1907, οι δυνατότητες της αστυνομίας (και το δίκτυο των μυστικών συνεργατών της) αναπτύχθηκαν τόσο, ώστε ούτε λόγος περί μακροχρόνιας ύπαρξης κάποιου στην παρανομία δεν μπορούσε να γίνει, όμως οι παραδόσεις του «παράνομου» ήταν ήδη πολύ ισχυρές, αλλά και η ίδια η παράνομη κατάσταση είχε τα πλεονεκτήματά της, χωρίς καν να αναφέρουμε τις περιπτώσεις που αυτή ήταν απαραίτητη ή αναγκαστική.

Όπως και 30-40 χρόνια πριν, η παράνομη δουλειά άφησε το σημάδι της στις συνήθειες και τη νοοτροπία των ανθρώπων. Έτσι για παράδειγμα η μπολσεβίκα Ε. Ντ. Στάσοβα απαρίθμησε τα ακόλουθα χαρακτηριστικά γνωρίσματα που κατά την άποψη της ήταν απαραίτητα στον καθένα που βρίσκεται σε παράνομη κομματική δουλειά: η χρονική ακρίβεια στη συνάντηση με τον σύντροφο ή στη γιάφκα· «η παρατηρητικότητα, η προσοχή στο περιβάλλον», «η ικανότητα να ελέγχει το πρόσωπο του», ώστε κατά την ανάκριση, «με κανένα τρόπο να μη εξωτερικέψει τις σκέψεις και τα συναισθήματα»· η συνήθεια «να μη ρωτά ο ένας τον άλλον για κάτι που δεν τον αφορά».

Σαν ένα από τα στοιχεία κλειδιά που διαμορφώνουν την καθιερωμένη υποκουλτούρα, μπορεί να θεωρηθεί το σύστημα των κανόνων συμπεριφοράς που ρυθμίζονται από την «κοινή γνώμη» της κοινότητας, η οποία χαρτογραφεί τα όρια του αποδεκτού και του μη αποδεκτού (και που ελέγχει τη συμμόρφωση σε αυτούς του κανόνες). Η ανάγκη για κάτι παρόμοιο ήταν για τους ρώσους επαναστάτες ζήτημα επιβίωσης της κοινότητας, και οδήγησε στη σταδιακή δημιουργία ενός είδους «κομματικής δικαιοσύνης». Οι κανόνες συμπεριφοράς του επαναστάτη στην ανάκριση, στη φυλακή, στο δικαστήριο (που τον βοηθούν να διακρίνει τα όρια του επιτρεπτού στους συμβιβασμούς για τη ελάφρυνση της ποινής του, από τη μια πλευρά, και της προδοσίας από την άλλη), και τα κίνητρα τους, για να κυριολεκτήσουμε, έδωσαν την πρώτη ώθηση για

να δημιουργηθεί αυτό που μπορούμε να ονομάσουμε ιδιόρρυθμο, επαναστατικό «κομματικό δίκαιο». Η «κομματική δικαιοσύνη» ενσωμάτωσε επίσης, εκτός από νομικούς κανόνες, και συγκεκριμένους μηχανισμούς και δομές ανάκρισης και δίκης. Εκτός αυτού μια από τις σπουδαιότερες λειτουργίες της κομματικής και εξωκομματικής «συντροφικής» ανάκρισης και δίκης ήταν η «αποκατάσταση της τιμής» και η υπεράσπιση της αξιοπρέπειας του επαναστάτη.

Η γέννηση και η ανάπτυξη του επαναστατικού δίκαιου αντικατόπτριζαν συνολικά τις γενικές τάσεις και τις πηγές της γέννησης και της ανάπτυξης της υποκουλτούρας του ρώσου επαναστάτη, ενώ τεράστιο ρόλο έπαιξαν οι κοινωνικές πηγές της διαμόρφωσης τους και οι κοινωνικές και πολιτικές συνθήκες (ας πάρουμε σαν παράδειγμα, τις περιόδους αντίδρασης και επανάστασης, οι οποίες άφησαν αμέσως το στίγμα τους σε αυτές). Σε ότι αφορά τις κοινωνικές πηγές διαμόρφωσης της επαναστατικής υποκουλτούρας και του επαναστατικού δίκαιου, από τη μια πλευρά εξελίχτηκαν κάτω από την ισχυρή, ίσως ακόμα και την κυρίαρχη επιρροή της κουλτούρας της αριστοκρατίας καθώς και των επονομαζόμενων «νόμων της τιμής» που έπαιξαν σε αυτή ρόλο κλειδί, από την άλλη οι συμμετέχοντες στο επαναστατικό κίνημα εκπρόσωποι των πιο διαφορετικών τάξεων και κοινωνικών στρωμάτων, επίσης επηρέασαν σημαντικά στη διαμόρφωση της περί δικαίου συνείδησης, των κανόνων συμπεριφοράς και της πρακτικής δράσης του επαναστάτη.

Η πρώτη σοβαρή συνάντηση των επαναστατικών κομμάτων με τις πλατιές μάζες συνέβη κατά τη διάρκεια της επανάστασης του 1905-1907 και, παρά το γεγονός ότι τα συνθήματα και οι ιδέες των κομμάτων υποστηρίχτηκαν από τις μάζες, δεν μπορούμε μονοσήμαντα να χαρακτηρίσουμε αυτή τη συνάντηση επιτυχημένη. Αποκάλυψε σοβαρά προβλήματα και αντιφάσεις και από τη μια και από την άλλη πλευρά. Παραφράζοντας τα λόγια του Λένιν που ονόμασε την επανάσταση του 1905-1907 πρόβα της επαναστατικής έκρηξης του 1917, μπορούμε να πούμε ότι η επανάσταση του 1905-1907 ήταν πρόβα εξετάσεων τόσο για το λαό όσο και για τα κόμματα που ανέλαβαν να εκφράσουν τα συμφέροντα του. Εξετάσεις στα μαθήματα της πολιτικής ωριμότητας και διορατικότητας, εξετάσεις που απέτυχαν παταγωδώς μεταξύ Φλεβάρη και Οκτώβρη και από το ΚΣΕ και από τις λαϊκές μάζες.

Το ΚΣΕ απέτυχε γιατί δεν στάθηκε στο ύψος των ιστορικών προκλήσεων της εποχής και των επιθυμιών των επαναστατημένων μαζών. Ο Α.Ρ. Γκοτς, 20 χρόνια αργότερα, στη φυλακή δίκαια αναφώνησε ότι οι εσέροι και μενσεβίκοι το 1917 θύμιζαν « [...] τον ανθυπασπιστή του ανέκδοτου που ισχυριζόταν ότι όλος ο λόχος έχει λάθος βηματισμό και μόνο αυτός βηματίζει σωστά, οι εσέροι και οι μενσεβίκοι επέμεναν πεισματικά στην ορθότητα της πολιτικής τους γραμμής παρά τα προφανή γεγονότα. Ο Νταντόν στη Μεγάλη Γαλλική Επανάσταση έλεγε πως [πρέπει] να είμαστε σε θέση όχι μόνο να οδηγούμε το λαό, μα και να τον ακολουθούμε ανά πάσα στιγμή».

Οι λαϊκές μάζες – επειδή, λόγω της έλλειψης πολιτικής κουλτούρας και διορατικότητας δεν διέκριναν πίσω από τις υποσχέσεις των μπολσεβίκων να πραγματοποιήσουν τα όνειρά τους, ούτε το πρόσωπο των δικτατόρων, ούτε τα αδίστακτα τυχοδιωκτικά πειράματα στον ίδιο τους το λαό.

Επιστημονικό - ενημερωτικό και εκπαιδευτικό κέντρο «Μεμοριάλ»

Ettore Cinnella

Η τραγωδία της ρωσικής επανάστασης:
Υπόσχεση και αθέτηση
των αριστερών σοσιαλεπαναστατών το 1918*

Η αγγλική μετάφραση του κειμένου είναι εδώ: <https://bit.ly/2N4sDxJ>

Οι δύο τόμοι του Όλιβερ Χένρι Ράντκι για τους Σοσιαλεπαναστάτες το 1917 και τις αρχές του 1918 μπορούν να θεωρηθούν κλασικοί για τη σύγχρονη ιστοριογραφία, αξιοσημείωτοι για την οξυδερκή κρίση τους και τη σπουδαιότητα του υπό συζήτηση θέματός τους¹. Λόγω των επικρατούντων απόψεων του φιλο-Μπολσεβικικού ρεύματος στον αγγλόφωνο κόσμο κατά τη διάρκεια των τελευταίων δεκαετιών, κανένα από αυτά τα βιβλία δεν έχει πάρει την αναγνώριση που του αξίζει. Πράγματι, πολύ λίγοι Σοβιετολόγοι τα έχουν διαβάσει. Και είναι κρίμα καθώς αξί-

---

*Έλαβα γνώση του σημαντικού βιβλίου του Lutz Häfner, [*Die Partei der linken Sozialrevolutionäre in der russischen Revolution von 1917-18* (Το Αριστερό Σοσιαλεπαναστατικό Κόμμα στη Ρωσική Επανάσταση του 1917-18), Cologne: Böhlau, 1994], μόνο αφού το άρθρο μου ήταν έτοιμο για εκτύπωση και επομένως ήταν αδύνατο να το συμπεριλάβω. Πρόθεσή μου είναι να γράψω μια λεπτομερή κριτική αυτού του βιβλίου σε πρώτη ευκαιρία.

¹ O.H. Radkey, *The agrarian foes of Bolshevism. Promise and default of the Russian Socialist Revolutionaries. February to October 1917* (Οι αγροτικοί εχθροί του Μπολσεβικισμού. Υπόσχεση και αθέτηση των Ρώσων Σοσιαλεπαναστατών. Φεβρουάριος - Οκτώβριος 1917) Νέα Υόρκη - Λονδίνο, 1958· του ίδιου, *The sickle under the hammer. The Russian Socialist Revolutionaries in the early months of Soviet rule* (Το δρεπάνι κάτω από το σφυρί. Οι Ρώσοι Σοσιαλεπαναστάτες στους πρώτους μήνες της σοβιετικής κυριαρχίας) Νέα Υόρκη - Λονδίνο, 1963.

ζουν τον θαυμασμό, αν όχι για κανέναν άλλο λόγο παρά για τη διαυγή, κομψή τους πρόζα, τόσο διαφορετική από τα μέτρια αγγλικά που είναι της μόδας τη σημερινή εποχή μεταξύ τόσων πολλών διάσημων ιστορικών.

Είναι δύσκολο να καταλάβουμε γιατί οι ιστορικοί της Επανάστασης του 1917 και της ανόδου της Σοβιετικής κοινωνίας έχουν αγνοήσει πλήρως τα Λαϊκίστικα κόμματα. Μετά βίας μπορεί κάποιος να κατανοήσει την άνοδο και την εδραίωση του Μπολσεβίκικου καθεστώτος χωρίς μια ξεκάθαρη αντίληψη των βασικών, «αφανών», λόγων που βρίσκονται πίσω από την ήττα των σοσιαλεπαναστατών (δηλαδή το κόμμα της Ρωσικής αγροτιάς) και χωρίς σαφή εκτίμηση της δράσης των Αριστερών Σοσιαλεπαναστατών μετά τον Οκτώβριο του 1917. Ο Ράντκι πραγματικά αξίζει επίσης να διαβαστεί για το φως που μπορεί να ρίξει σε αυτά τα δύο θεμελιώδη ερωτήματα και για τα ευφυή ζητήματα που εγείρει αν και, δυστυχώς, η έρευνά του καλύπτει μόνο την περίοδο μέχρι τον Ιανουάριο του 1918. Βεβαίως, η σοβιετική ιστοριογραφία παρέχει ελάχιστη ή καθόλου βοήθεια στην επίλυση του ιστορικού προβλήματος που σχετίζεται με την άνοδο και την πτώση του οργανωμένου Λαϊκισμού στα 1917-1918 αφού, μέχρι την κατάρρευση της ΕΣΣΔ, το βαρύ χέρι της ιδεολογίας κατέπνιξε ιστορικές μελέτες για αυτό το δύσκολο και ακανθώδες ζήτημα και οι Σοβιετικοί ερευνητές δεν μπορούσαν να διεξάγουν ελεύθερα την έρευνά τους. Φυσικά, πολύ σοβαρές και σχολαστικά λεπτομερείς μελέτες –μερικές βασισμένες σε αρχειακές πηγές– είναι διαθέσιμες και έχουν μεγάλη χρησιμότητα, αν και οι αναλύσεις τους φαίνεται να μην είναι καθόλου πειστικές και πολύ συχνά στην ίδια γραμμή με τις κρίσεις που εξέφραζαν εκείνη την εποχή ο Λένιν και η Μπολσεβίκικη προπαγάνδα².

Είναι πραγματικά εκπληκτικό σε ποιο βαθμό η δυτική ιστοριογραφία έχει αγνοήσει τη Λαϊκίστικη αριστερά κατά τη διάρκεια του 1917-

² Εδώ θα ήθελα να υπενθυμίσω δύο ενδιαφέροντα και καλά τεκμηριωμένα έργα: K. Gusev, *Krakh partii levyykh eseron* (Η κατάρρευση του κόμματος των αριστερών Σοσιαλεπαναστατών), Μόσχα, 1963· και L.M. Spirin, *Klassy i partii v grazhdanskoi voine v Rossii (1917-1920)* [Τάξεις και κόμματα στον εμφύλιο πόλεμο στη Ρωσία (1917-1920)], Μόσχα, 1968.

1918³. Ούτε καν το άνοιγμα των αρχείων δεν χρησίμευσε στην προώθηση του ενδιαφέροντος για τη μελέτη του πεδίου ή στον εμπλουτισμό της μάλλον πενιχρής βιβλιογραφίας. Είναι λες και οι νικηφόροι Μπολσεβίκοι –μαζί με τα βουνά των ντοκουμέντων που το κόμμα του Λένιν έχει αφήσει για τις επόμενες γενιές– να είχε ρίξει ένα μαγικό ξόρκι πάνω στους ιστορικούς που δεν έχουν ακόμη πιάσει το νόημα της θεμελιώδους σημασίας ενός πολιτικού και κοινωνικού κινήματος που είχε τόσο μνημειώδη σημασία στην ίδρυση της Σοβιετικής κοινωνίας. Αυτό που ακολουθεί είναι μια προσπάθεια να γεμίσω αυτό το κενό ακολουθώντας τα βήματα του Ράνκι στην ανάπλαση των κύριων γεγονότων της δράσης των Αριστερών Σοσιαλεπαναστατών το 1918.

Από το παλιό PSR στους Αριστερούς Σοσιαλεπαναστάτες

Το θεμελιώδες σημείο εκκίνησης πρέπει αναγκαστικά να είναι η κρίση που ξέσπασε στο παλιό και ένδοξο Σοσιαλεπαναστατικό Κόμμα (PSR) το φθινόπωρο του 1917 και την άνοδο του Αριστερού Σοσιαλεπαναστατικού Κόμματος (PLSR). Πώς αντέδρασαν οι οργανωμένοι Λαϊκιστές στην κατάληψη της εξουσίας από τους μπολσεβίκους; Ποια ήταν η θέση των δεξιών και των αριστερών Σοσιαλεπαναστατών κατά τη διάρκεια των διαπραγματεύσεων για τη δημιουργία μιας ομοιογενούς σοσιαλιστικής κυβέρνησης, που είχε προωθηθεί από την Παν-Ρωσική Εκτελεστική Επιτροπή της Ένωσης Σιδηροδρομικών (*Vikzhel*) αμέσως μετά τη Μπολσεβίκικη επανάσταση; Ας δούμε αν μπορούμε να απαντήσουμε την τελευταία ερώτηση πριν προχωρήσουμε στο γενικότερο θέμα της διάσπασης του Ρωσικού Λαϊκισμού.

Είναι γνωστό ότι η πανίσχυρη *Vikzhel* ανάγκασε τους Μπολσεβίκους να ξεκινήσουν διαπραγματεύσεις με τους αντιπάλους τους. Η *Vikzhel* έστειλε ένα τηλεγράφημα στις 26 Οκτωβρίου 1917, απειλώντας με

³Έξω από την ΕΣΣΔ, το μόνο εκτενές έργο για τους αριστερούς Σοσιαλεπαναστάτες είναι το επιφανειακό βιβλίο του Ρώσου Γιούρι Γ. Φελστίνσκι, που εμφανίστηκε στη σειρά ιστοριών που επεξεργάστηκε ο Σολζενίτσιν: *Bolsheviki i levye esery. Oktiabr '1917-iiul' 1918. Na puti k odnopartiinoi diktature* (Οι μπολσεβίκοι και οι αριστεροί εσέροι. Οκτώβριος 1917-Ιούλιος 1918. Προς μια μονοκομματική δικτατορία), Παρίσι, 1985.

ολική κατάρρευση στην κίνηση των σιδηροδρόμων⁴. Καταδίκασε τον «αδελφοκτόνο πόλεμο» και ήθελε τη δημιουργία μιας «ομοιογενούς σοσιαλιστικής και επαναστατικής κυβέρνησης», αφού η υπουργία του Κερένσκι είχε αποδειχτεί «ανίκανη να διατηρήσει την εξουσία» και το Συμβούλιο των Κομισάριων του Λαού, το οποίο ήταν η έκφραση ενός μόνο κόμματος, «δεν θα συναντούσε την αναγνώριση και την αποδοχή σε όλη τη χώρα». Η *Vikzhel* δήλωσε ότι θα διατηρούσε μια σχολαστικά ουδέτερη στάση ενώ η πολιτική σύγκρουση ξεδιπλωνόταν και θα υποστήριζε σταθερά την ίδρυση ενός εκτελεστικού οργάνου που θα περιλάμβανε «όλα τα Σοσιαλιστικά Κόμματα, από τους Μπολσεβίκους μέχρι τους Λαϊκούς Σοσιαλιστές» ως τη μόνη διέξοδο από την κρίση.

Η περιγραφή του Ράντκι για τη στάση των Σοσιαλεπαναστατών τις εβδομάδες που ακολούθησαν την εξέγερση του Οκτώβρη, αν και γράφτηκε πάνω από τριάντα χρόνια πριν, αξίζει ακόμα να διαβαστεί. Έδωσε μια πολύ πειστική και συνετή ανάλυση για το πού έγκειται η ευθύνη για την αποτυχία των διαπραγματεύσεων που πραγματοποίησε η *Vikzhel*: κατά την άποψή του, οι Μπολσεβίκοι δεν ήταν οι μόνοι που έδειξαν ανειλικρίνεια και αμφισημία κατά τη διάρκεια των διαπραγματεύσεων· οι Σοσιαλεπαναστάτες ήταν εξίσου ένοχοι. Η κεντρο-αριστερή πτέρυγα του PSR και η Μπολσεβίκικη μειοψηφία θα μπορούσαν, αναμφισβήτητα, να καταλήξουν σε συμφωνία, αλλά οι σκληροπυρηνικοί και στα δύο στρατόπεδα δεν ήταν διατεθειμένοι να έρθουν σε οποιοδήποτε συμβιβασμό⁵. Ο Άμπραμ Ρ. Γκοτς, ο οποίος ήταν ο οργανωτικός εγκέφαλος του PSR, επέλεξε την ένοπλη αντίσταση κατά των Μπολσεβίκων. Πράγματι, οργάνωσε την αποτυχημένη ανταρσία των δοκίμων αξιωματικών στην Πετρούπολη στις 29 Οκτωβρίου. Αντίθετα, ο Βίκτορ Μ. Τσερνόφ, ο πασιγνωστος και με διεθνές κύρος επικεφαλής του κόμματος, «ήταν περισσότερο σαν ένα διακοσμητικό πουλί που εκτίθετο περιστασιακά εξαιτίας της λαμπρότητας του κεντρο-αριστερού φτερλώματός του και της επιρροής που ασκούσε στους στρατιώτες και τους αγρότες, αλλά κλει-

⁴ Βλ. *Delo naroda*, 31 Οκτ. 1917 και άλλες σοσιαλιστικές εφημερίδες εκείνης της περιόδου.

⁵ Ο.Η. Radkey, *The sickle under the hammer* (Το δρεπάνι κάτω από το σφυρί), ό.π., σ. 72-73.

νόταν ξανά στο κλουβί του μόλις έδινε ενδείξεις ανεξάρτητης πτήσης»⁶.

Μετά την Οκτωβριανή επανάσταση, τόσο η δεξιά όσο και η κεντροδεξιά πτέρυγα του PSR συνέχισαν να έχουν σημαντική επιρροή μέσα στο κόμμα –οι ίδιες φωνές που μερικούς μήνες πριν είχαν δεχτεί κυβερνητική συνεργασία με τους Καντέτ⁷ και τη συνέχιση του πολέμου. Ένας τυπικός αντιπρόσωπος αυτής της μέτριας σχολής σκέψης ήταν ο δήμαρχος της Μόσχας Βαντίμ Β. Ρούντνεφ, ο οποίος υποστήριζε την ένοπλη αντιπαράθεση με τους μπολσεβίκους και ο οποίος ήταν ένας βαμμένος πατριώτης και ένθερμος υποστηρικτής μιας συμμαχίας με τους φιλελεύθερους⁸. Ακόμη και η κοινωνική σύνθεση των απλών μελών του κόμματος είχε αλλάξει, όπως θα μπορούσε να φανεί στα γεγονότα της Μόσχας, που ανασυγκρότησε λεπτομερώς ο Ράντκι. Στην πρώτη πρωτεύουσα υπήρξε μόνο μια χλιαρή ανταπόκριση στην έκκληση της επιτροπής των Σοσιαλεπαναστατών για κινητοποίηση του λαού εναντίον μιας μπολσεβίκικης δικτατορίας, αφού «η απώλεια των προλεταριακών και στρατιωτικών μελών της είχε μετατρέψει το κόμμα στη Μόσχα σε μια οργάνωση διανοουμένων και ριζοσπαστικών-δημοκρατικών στοιχείων που δεν είχαν την τάση να αγωνίζονται στους δρόμους, εκτός από έναν απροσδιόριστο αριθμό φοιτητών που ενώθηκαν με τους συμμαθητές τους άλλων πεποιθήσεων σε ένα εθελοντικό κίνημα

---

⁶ Στο ίδιο, σ. 83. Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με τις περίπλοκες πολιτικές θέσεις του Τσερνόφ μετά την Οκτωβριανή Επανάσταση, οι οποίες, από ορισμένες απόψεις, μοιάζουν με αυτές του αριστερού Μενσεβίκου Μαρτόφ, συνιστώ το άρθρο του Τ. Μπάρμπανκ «Εν Αναμονή της Λαϊκής Επανάστασης. Μαρτόφ και Τσερνόφ στην επαναστατική Ρωσία 1917-1923», CMRS, XXVI, 3-4 (1985), σ. 375-394.

⁷ Έτσι αποκαλούνταν τα μέλη του Συνταγματικού Δημοκρατικού Κόμματος από τη σύντηξη Κ-D του ονόματός του. Το Συνταγματικό Δημοκρατικό Κόμμα (KD), που ονομαζόταν επίσης Συνταγματικοί Δημοκράτες και επίσημα το Κόμμα της Ελευθερίας του Λαού, ήταν ένα φιλελεύθερο πολιτικό κόμμα στη Ρωσική Αυτοκρατορία που περιλάμβανε συνταγματικούς μοναρχικούς και μετριοπαθείς δημοκράτες. Τη θεωρητική βάση της πλατφόρμας του κόμματος αποτελούσαν τα γραφτά του Κωνσταντίν Καβέλιν και του Μπόρις Τσεχέριν. Ηγέτης του κόμματος ήταν ο ιστορικός Πάβελ Μιλίουκοφ. [Σ.τ.Μ.]

⁸ Περαιτέρω πληροφορίες για τον Ρούντνεφ μπορούν να βρεθούν στο P.V. Volobuev, ed., *Politicheskie deiateli Rossii. 1917. Biograficheskii slovar* (Ρωσικά πολιτικά πρόσωπα. 1917. Βιογραφικό λεξικό), Μόσχα, 1993, σ. 279-280.

που λέγεται ότι είχε ξεκινήσει από τους Συνταγματικούς Δημοκράτες»⁹.

Το φθινόπωρο του 1917, το PSR βρισκόταν σε αδιέξοδο. Μέχρι τότε, οι υποστηρικτές του στις πόλεις ήταν κυρίως διανοούμενοι και υπάλληλοι, οι οποίοι φυσικά θα μπορούσαν να στηρίξουν τις πολιτικές και κοινωνικές μεταρρυθμίσεις αλλά οι οποίοι ήταν επίσης ικανοί να τυφλωθούν από τον πατριωτισμό και τον εθνικισμό. Ο Ράνκι είχε απόλυτο δίκιο καταλήγοντας στο συμπέρασμα ότι «ο πόλεμος ήταν η νέμεση του PSR, όπως ήταν και όλης της Ρωσικής Επανάστασης»¹⁰. Στην πραγματικότητα, οι Σοσιαλεπαναστάτες αποδείχθηκαν ανίκανοι να σχηματίσουν μία σαφή και συνεπή λύση στο τρομακτικό πρόβλημα του πολέμου και κατέληξαν –σε μεγαλύτερη έκταση ακόμη και από τους Μενσεβίκους– να διαλυθούν με εσωτερικές συγκρούσεις μέχρι την τελική διάσπαση που ήρθε το Νοέμβριο του 1917, όταν ιδρύθηκε επίσημα το Αριστερό Σοσιαλεπαναστατικό Κόμμα (PLRS).

Ένα άλλο, όχι λιγότερο μοιραίο, πλήγμα ήρθε με το χάσμα ανάμεσα στην ηγεσία και τη βάση ως αποτέλεσμα του πολέμου. Οι μάζες ριζοσπαστικοποιήθηκαν όλο και περισσότερο και πικράθηκαν στη διάρκεια των χρόνων του πολέμου, ιδιαίτερα στην ύπαιθρο και το μέτωπο, ενώ η δημοκρατική διανοήση έτεινε όλο και περισσότερο να υποστηρίζει τις φιλελεύθερες και εθνικιστικές θέσεις των επαγγελματιών και υπαλληλικών τάξεων. Υπήρξε μια εύθραυστη ενότητα μεταξύ των διανοουμένων και του λαού που είχε ανθίσει στα τέλη του 19ου αιώνα με την άνοδο του «τρίτου στοιχείου» και που είχε ευημερήσει κατά τα τελικά στάδια της Επανάστασης του 1905· αυτή η συμμαχία κατέρρευσε και έληξε στα πεδία των μαχών και τα χαρακώματα του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου, μαζί με εκατομμύρια ανθρώπινες ζωές. Σε καμία χώρα της γης η εθνική συνοχή, που διαποτιζόταν από το δηλητήριο του σοβινισμού το οποίο θέριευε ανάμεσα στις πλούσιες και τις κατώτερες τάξεις, δεν επιβιώνει άθικτη μέχρι το πικρό τέλος, όπως αποδεικνύεται από τις κοινωνικές και πολιτικές αναταραχές της άμεσης μεταπολεμι-

⁹ O.H. Radkey, *The sickle under the hammer*, ό.π., σ. 52.

¹⁰ Στον προηγούμενο τόμο *Οι αγροτικοί εχθροί του Μπολσεβικισμού*, ό.π., ο Ράνκι αναπαρέστησε την πολιτική ιστορία του PSR από τον Φεβρουάριο έως τον Οκτώβριο του 1917, δίνοντας ιδιαίτερη προσοχή στις συζητήσεις για την ειρήνη και τον πόλεμο.

κής περιόδου. Παρ' όλα αυτά, στη χώρα όπου εξουσίαζε ο τσάρος και όπου το χάσμα μεταξύ της υψηλόβαθμης κουλτούρας που επέτυχαν οι δυτικοποιημένες μεσαίες τάξεις και της καθυστέρησης της μάζας των πληβείων ήταν μεγαλύτερη, ο μακροχρόνιος πόλεμος είχε σκάψει μια ανυπέβλητη τάφρο μεταξύ των δύο Ρωσίων. Αν και οι υπάλληλοι και οι επαγγελματίες μια δεκαετία νωρίτερα είχαν αντιταχθεί στον πόλεμο με την Ιαπωνία, το 1914 υπέκυψαν στο δέλεαρ του εθνικισμού που υπερνικούσε τις αντιρρήσεις των δυτικοευρωπαίων συναδέλφων τους. Φυσικά, αυτή η όλη διαδικασία ιδεολογικής ομοιογένειας είχε συνέπειες. Μόνο μια μικρή μειοψηφία της δημοκρατικής διάνοησης που ήταν σε στενή επαφή με τις κατώτερες τάξεις και γνώριζε τις ανάγκες και τη νοσοτροπία τους μπόρεσαν να αντέξουν τον πειρασμό να ενδώσουν στον εθνικισμό και βρήκαν καταφύγιο στον εξτρεμισμό και το ριζοσπαστισμό. Οι περισσότεροι από αυτούς ένιωσαν ότι –αν και έκαιγε πιο ζωηρή η φλόγα του παλιού ονείρου της μεταρρύθμισης– το πιο άμεσο και επείγον καθήκον που αντιμετώπιζε η πατρίδα ήταν ο γερμανικός ιμπεριαλισμός. Η δημοκρατική αστική τάξη ήταν ταυτόχρονα πονηρή και επαναστατική όσο ο τσάρος κρατούσε τα ηνία της εξουσίας. Πράγματι, η δημοκρατική αστική τάξη έπαιξε έναν ασήμαντο ρόλο στην πτώση του αυταρχικού καθεστώτος και στην εγκατάσταση της ελευθερίας στη Ρωσία. Ωστόσο, όταν έπεσε ο τσαρισμός, ήταν αληθινά σε δίλημμα – θα έπρεπε να αρχίσουν αμέσως οι ειρηνευτικές διαπραγματεύσεις με όλα τα εμπόλεμα μέρη ή θα έπρεπε να υπερασπιστούν τη δημοκρατική Ρωσική πατρίδα ενάντια στους Αυστρο-Γερμανούς εισβολείς; Η δημοκρατική αστική τάξη επέλεξε το τελευταίο, αφού υπήρχε το πρόσθετο πλεονέκτημα να εκφράζονται τα ισχυρά αισθήματα του πατριωτισμού με ιδεαλιστικούς όρους. Καθώς πολύ λίγοι Σοσιαλεπαναστάτες διανοούμενοι έμειναν πιστοί στα ειρηνιστικά τους ιδεώδη, οι επαγγελματικές και υπαλληλικές τάξεις που αποτελούσαν τώρα την καρδιά και την ψυχή του κόμματος εκσφενδόνιζαν κατηγορίες προδοσίας σε εκείνους που μιλούσαν με πραγματικούς όρους για ειρηνευτικές διαπραγματεύσεις.

Μέσα στο PSR, οι συγκρούσεις είχαν φτάσει σε παροξυσμό μέχρι το τέλος του καλοκαιριού μετά τις διαδοχικές μαζικές εξεγέρσεις των αγροτών. Η αλήθεια είναι ότι στο Σοσιαλεπαναστατικό Κόμμα υπήρχαν τουλάχιστον τρεις ξεχωριστές και εντελώς ανόμοιες πολιτικές ομάδες

που συνυπήρχαν δίπλα δίπλα, όλες, όμως, προερχόμενες από τις ίδιες Λαϊκίστικες ρίζες. Η προέλευση της κρίσης του Σοσιαλεπαναστατικού Κινήματος ξεκίνησε από την ήττα του 1905 και την αγροτική μεταρρύθμιση που προώθησε ο Στολίπιν· ήταν με το ξέσπασμα του πολέμου και κατά τη διάρκεια του ίδιου του πολέμου που οι διάφορες πολιτικές θέσεις στο Λαϊκίστικο κίνημα σκλήραιναν μέχρι το σημείο να καταλήξουν τελικά σε ασυμβίβαστο. Υποστηρίζεται κατ' επανάληψη ότι ο κύριος λόγος για τη διάσπαση έγκειται στην πολιτική και ιδεολογική μεταμόρφωση μεγάλου μέρους της ρωσικής δημοκρατικής διανόησης, της οποίας η ξαφνική μεταστροφή στον φιλελεύθερο εθνικισμό τους τύφλωσε τόσο που δεν έβλεπαν ότι η χώρα αντιμετώπιζε πολύ πραγματικά και πολύ επείγοντα κοινωνικά προβλήματα. Έτσι, το 1917, χάρη στο ασυνήθιστα πειστικό και αληθοφανές Λαϊκίστικο μήνυμα, οι Σοσιαλεπαναστάτες κατάφεραν να δημιουργήσουν ένα κόμμα με πολλούς οπαδούς και να πραγματοποιήσουν το θαύμα της ειρηνικής κινητοποίησης των αγροτικών μαζών. Στη συνέχεια, όμως, αντί να συγκαλέσουν τη Συντακτική Συνέλευση και να εισηγηθούν τη μεταρρύθμιση της γης, η ηγεσία του PSR έκανε αρκετά λάθη. Πρώτον, η ηγεσία υπολόγιζε ότι η αγροτιά, η οποία από καιρό λαχταρούσε τη γη των γαιοκτημόνων, και ο στρατός, που ήταν πρόθυμος να εγκαταλείψει τα χαρακώματα και να μοιραστεί τα λάφυρα της διαίρεσης των μεγάλων γαιών, θα μπορούσαν να συγκρατηθούν. Ο λαός, τόσο στις πρωτεύουσες όσο και στην ενδοχώρα, ικέτευε μάταια τους ηγέτες να αναγνωρίσουν τα αληθινά αισθήματα που διακατείχαν τις μάζες και τη φωτιά που τρεμοπαίξε ανάμεσα στις στάχτες σε ό,τι επιφανειακά φαινόταν ειρηνικό. Οι δεσμοί που είχε η Σοσιαλεπαναστατική διανόηση με το Ρωσικό λαό είτε είχαν χαθεί ή αποδυναμωθεί σε σημείο που η διανόηση δεν κατανοούσε πλέον ότι μόνο τα λόγια για το παλιό και ένδοξο πρόγραμμα του κόμματος δεν αρκούσαν πλέον για να επιλύσουν τις κοινωνικές συγκρούσεις και να καθησυχάσουν τις μάζες. Ο λαϊκός σκληρός πυρήνας του Σοσιαλεπαναστατικού κινήματος δεν διαλύθηκε, αλλά μάλλον πέρασε ακέραιος στο νέο πολιτικό κίνημα που προέκυψε από τη διάσπαση του PSR μετά τη νίκη των μπολσεβίκων. Ο Ράντκι είχε απόλυτο δίκιο όταν σημείωσε ότι ο «λαϊκός τύπος» και η νεαρή ηλικία των ηγετών του ήταν τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα του νέου Λαϊκίστικου κόμματος. Τη στιγμή της

διάσπασης, οι περισσότεροι διανοούμενοι και υπάλληλοι παρέμειναν με το παλιό PSR, ενώ σχεδόν όλοι οι ναύτες και ένας μεγάλος αριθμός εργατών και στρατιωτών ακολούθησαν τους Αριστερούς Σοσιαλεπαναστάτες¹¹.

Η αρχή της συνεργασίας μεταξύ των Αριστερών Σοσιαλεπαναστατών και των Μπολσεβίκων

Αφού ο Λένιν είχε απορρίψει χωρίς δεύτερη σκέψη την πιθανότητα να συνεργαστεί με τους Μενσεβίκους και τους Σοσιαλεπαναστάτες, προσπάθησε να δημιουργήσει μια ειδική σχέση με την εξτρεμιστική αριστερή πτέρυγα των Λαϊκιστών, η οποία βρισκόταν σε διαδικασία διάσπασης από το PSR και την ίδρυση ενός ανεξάρτητου κόμματος. Η αλήθεια ήταν ότι οι διαπραγματεύσεις μεταξύ των Μπολσεβίκων και των Αριστερών Σοσιαλεπαναστατών, οι οποίες είχαν αρχίσει αμέσως μετά την εξέγερση της Πετρούπολης και είχαν συνεχιστεί μέχρι τα τέλη Νοεμβρίου, δεν ήταν καθόλου εύκολη· αν και το PLSR συμφωνούσε πραγματικά με τον Λένιν και το πρόγραμμά του όσον αφορά τα κρίσιμα ζητήματα της γης και της ειρήνης, συνέχιζε να διαφωνεί με το πραξικόπημα της 25ης Οκτωβρίου και ήταν εξαιρετικά δύσπιστο για τον τρόπο με τον οποίο κυβερνούσε το Συμβούλιο των Κομισάριων του Λαού (*Sovnarkom*)¹². Επιπλέον, οι Αριστεροί Σοσιαλεπαναστάτες σε καμία περι-

---

¹¹ O.H. Radkey, *The sickle under the hammer*, ό.π. σ. 157-158. Με την εξαίρεση του σεβαστού Μαρκ Α. Νάτανσον (γεν. το 1850), ενός από τους μεγαλύτερους ήρωες του επαναστατικού λαϊκισμού, η μέση ηλικία των ηγετών του PLSR ήταν περίπου 30. Στην αρχή οι Αριστεροί Σοσιαλεπαναστάτες απέκτησαν οπαδούς προπαντός ανάμεσα στους εργάτες εργοστασίων και τους στρατιώτες της φρουράς και αλλού στα συντάγματα του μετώπου. Είναι πιο δύσκολο να καθοριστεί το μέγεθος των οπαδών στην επαρχία. Κατά τη διάρκεια της εξέγερσης η κατάσταση στα χωριά ήταν πολύ ασταθής για να μας επιτρέψει να ταξινομήσουμε επιρροές στο ένα κόμμα ή το άλλο. Ωστόσο, είναι πέρα από κάθε αμφιβολία –και θα το δούμε παραπέρα– ότι από τη στιγμή που η οργή των μουζίκων θα είχε καλμάρει – το PLSR αναδείχθηκε ως η μόνη πολιτική δύναμη να σηκώσει το βάρος στα χωριά.

¹² Είναι γενικώς γνωστό ότι οι Αριστεροί Σοσιαλεπαναστάτες αρνήθηκαν να συμμετέχουν στο *Sovnarkom* αμέσως μετά την Οκτωβριανή Επανάσταση. Μιλώντας εξ ονό-

πτωση δεν παρουσίαζαν ένα ενωμένο και συνεκτικό μέτωπο. Ανάμεσα στις τάξεις τους υπήρχε μια ριζοσπαστική και σκληροπυρηνική πτέρυγα που συνυπήρχε με μια πιο μετριοπαθή πτέρυγα, η οποία γνώριζε τους δημοκρατικούς κανόνες του παιχνιδιού και που απεχθανόταν τις μεθόδους των μπολσεβίκων.

Θα ήταν καλό να έχουμε κατά νου ακριβώς τι διέκρινε το PLSR από τους Λενινιστές Μπολσεβίκους. Πρώτα απ' όλα, το PLSR απέρριπτε την τρομοκρατία ως μέσο επιτάχυνσης της έλευσης του σοσιαλισμού και υποστήριζε την προστασία των δικαιωμάτων στην ελευθερία. Αυτά ήταν τα πιο καυτά θέματα διαμάχης μεταξύ των Μπολσεβίκων και των Αριστερών Σοσιαλεπαναστατών κατά τη διάρκεια των συνεδριάσεων της Παν-Ρωσικής Κεντρικής Εκτελεστικής Επιτροπής των Σοβιέτ (VTsIK). Στις 2 Νοεμβρίου 1917, ο Μ. Φ. Μάλκιν διαμαρτυρήθηκε έντονα ενάντια στη μονοκομματική δικτατορία, η οποία είχε λάβει κατασταλτικά μέτρα που κινδύνευαν να επηρεάσουν όχι μόνο τους πλούσιους ιδιοκτήτες αλλά και τις μάζες επίσης¹³. Στη συνέχεια, δύο μέρες αργότερα, υπήρξε μια συζήτηση γεμάτη ένταση για την ελευθερία του τύπου μετά το διάταγμα του *Sovnarkom* που έκλεισε τις αστικές εφημερίδες. Ο Προς Π. Προσιάν ήταν απολύτως σαφής καταδικάζοντας τις χοντροκομμένες θεωρίες του Λένιν και του Τρότσκι όταν παρατήρησε ότι «ο αγώνας για την ελευθερία του Τύπου ήταν πάντα στενά συνδεδεμένος με τον αγώνα

ματος της ομάδας του στο δεύτερο Παν-Ρωσικό Κογκρέσο των Σοβιέτ, ο Βλαντιμίρ Α. Καρέλιν –όπως μπορούμε να διαβάσουμε στα πρακτικά– «εξήγησε την άρνηση του κόμματός του να συμμετάσχει στην κυβέρνηση στη βάση ότι έτσι θα μπορούσαν να δράσουν πιο αποτελεσματικά στη μεσολάβηση ανάμεσα στους Μπολσεβίκους και τις άλλες ομάδες» [J. Bunyanand H.H. Fisher, *The Bolshevik Revolution 1917-1918. Documents and materials* (Η Μπολσεβίκικη Επανάσταση 1917-1918. Ντοκουμέντα και υλικά), Stanford, Calif., 1934, σ. 135]. Λίγες μέρες αργότερα, ο Καρέλιν δήλωσε ότι το δεύτερο Παν-Ρωσικό Κογκρέσο των Σοβιέτ δεν θα έπρεπε να θεωρείται η μόνη πηγή κυβερνητικής εξουσίας [*The debate on Soviet power. Minutes of the All-Russian Central Executive Committee of Soviets. Second convocation, October 1917 - January 1918*, transl. and ed. by John L.H. Keep [Η συζήτηση για τη σοβιετική εξουσία. Πρακτικά της Παν-ρωσικής Κεντρικής Εκτελεστικής Επιτροπής των Σοβιέτ. Δεύτερη σύνοδος, Οκτώβριος 1917-Ιανουάριος 1918, μετάφραση και έκδοση από τον John L.H. Keep (Οξφόρδη, 1979) σ. 54].

¹³ Στο ίδιο, σ. 60-61.

για τον σοσιαλισμό»¹⁴. Ο Μάλκιν απάντησε στις απόπειρες των δύο κορυφαίων ηγετών των Μπολσεβίκων να παρουσιάσουν μια ιδεολογική αιτιολόγηση για τη δικτατορία με τον ακόλουθο τρόπο:

Απορρίπτουμε σταθερά την ιδέα ότι ο σοσιαλισμός μπορεί να έρθει ενόπλιως. [...] Το αίτημα της επανάστασης έγκειται στο γεγονός ότι αγωνιζόμαστε όχι μόνο να γεμίζουμε τις πεινασμένες μας κοιλιές αλλά για μια υψηλότερη αλήθεια, την απελευθέρωση του ατόμου. Θα κερδίσουμε όχι με το κλείσιμο των αστικών εφημερίδων αλλά επειδή το πρόγραμμα και οι τακτικές μας εκφράζουν τα συμφέροντα των πλατιών μαζών που εργάζονται σκληρά, γιατί μπορούμε να κτίσουμε ένα στέρεο συνασπισμό στρατιωτών, εργατών και αγροτών. [...]

Ο Λένιν μας έχει πει για τις συκοφαντίες που διαδίδει ο αστικός Τύπος. [...] Εμείς οι επαναστάτες και σοσιαλιστές απαντάμε σε αυτά τα ψέματα λέγοντας την αλήθεια. Τα ψέματα του αστικού τύπου δεν αποτελούν αυθεντικό κίνδυνο για το σοσιαλιστικό κίνημα. [...]

Εμείς οι Σοσιαλεπαναστάτες ήμασταν κάποτε κρατούμενοι του τσαρισμού, αλλά ποτέ δεν ήμασταν σκλάβοι του και δεν θέλουμε τώρα να καθιερώσουμε τη δουλεία για κανέναν¹⁵.

Μια άλλη αιτία τριβής μεταξύ του κόμματος του Λένιν και των Αριστερών Σοσιαλεπαναστατών ήταν η παντοδυναμία της εκτελεστικής εξουσίας, η οποία δεν υπόκειτο σε κανέναν έλεγχο. Ο Καρέλιν διαμαρτυρήθηκε για την κατάχρηση του όρου «αστική»:

Δεν είναι μόνο οι αστικές κυβερνήσεις που πρέπει να δίνουν λογαριασμό για τον εαυτό τους ή να διατηρούν σε καλή τάξη τις υποθέσεις τους, ακόμη και σε λεπτομέρειες. [...] Μια προλεταριακή κυβέρνηση πρέπει επίσης να υποβάλλεται σε λαϊκό έλεγχο. [...]

Το αίτημά μας για υπεύθυνη κυβέρνηση απορρίπτεται στην απλοϊκή βάση ότι αυτό ήταν χαρακτηριστικό των προηγούμενων κοινοβουλευτικών καθεστώτων. Η λογική συνέπεια θα ήταν να εγκαταλείψουμε την ανάληψη της οικονομικής ευθύνης, μιας άλλης «αστικής» προκατάληψης. [...]

¹⁴ Στο ίδιο, σ. 77. Οι Μπολσεβίκοι Λάρνιν και Ριαζανόφ επίσης δήλωσαν ότι είναι αντίθετοι με οποιαδήποτε μορφή λογοκρισίας (ό.π. σ. 68-69, 76).

¹⁵ Στο ίδιο, σ. 75-76.

Αυτά τα διατάγματα και τα προσχέδια διατάξεων που μαγειρεύονται σαν *bliny*¹⁶ είναι εξαιρετικά αδαή, αν και μέχρι στιγμής, δόξα το θεό, η γραφή και η ανάγνωση δεν έχει δηλωθεί ως αστική προκατάληψη¹⁷.

Το PLSR δεν είχε καμία πρόθεση να επιτύχει συμβιβασμό πάνω στον διαχωρισμό των εξουσιών μεταξύ *Sovnarkom* και VTsIK κατά τις διαπραγματεύσεις που είχαν ξεκινήσει με τους Μπολσεβίκους για τη δημιουργία μιας δικομματικής κυβέρνησης. Αφού η PLSR εγκατέλειψε την αρχική ιδέα της συμμαχίας όλων των Σοσιαλιστικών κομμάτων μετά την κατάρρευση των διαπραγματεύσεων που προώθησε η *Vikzhel*, αποφάσισε να συμμετάσχει στο Συμβούλιο των Κομισάριων του Λαού. Ωστόσο, το έπραξε μόνο μετά την ολοκλήρωση της διεύρυνσης της Παν-ρωσικής Κεντρικής Εκτελεστικής Επιτροπής των Σοβιέτ (VTsIK), που συμπεριέλαβε εκπροσώπους του έκτακτου συνεδρίου των αγροτών (που εκείνη την περίοδο συνεδρίαζαν στην Πετρούπολη) και μετά την υιοθέτηση ενός ντοκουμέντου που ρύθμιζε τη σχέση μεταξύ της κυβέρνησης και του «κοινοβουλίου». Στην ομιλία του στο πρώτο συνέδριο του PLSR, ο Μπόρις Δ. Κάμκοφ χαρακτήρισε ως «τεράστια νίκη» για το κόμμα του τον διαχωρισμό του νομοθετικού κλάδου (με την επίφαση της VTsIK) από την εκτελεστική εξουσία (*Sovnarkom*)¹⁸. Πράγματι, οι κανόνες που εγκρίθηκαν στις 17 Νοέμβρη που διέπουν τη σχέση μεταξύ

¹⁶ Λεπτές τηγανίτες που παρασκευάζονται από αλεύρι σίτου, διπλωμένες για να σχηματίσουν μία θήκη (για τυρί, φρούτα, χαβιάρι, κ.α.) και έπειτα σοτάρονται ή ψήνονται. Είναι από τα πιο δημοφιλή πιάτα, που τρώγονται περισσότερο στη Ρωσία. Είναι επίσης γνωστά ως blintzes, κρέπες ή palatschinke. [Σ.τ.μ.]

¹⁷ Στο ίδιο, σ. 82-83.

¹⁸ *Protokoly pervogo s'ezda partii levykh sotsialistov-revoliutsionerov (internatsionalistov)* [Πρωτόκολλα του πρώτου Συνεδρίου του Αριστερού Σοσιαλεπαναστατικού Κόμματος (διεθνιστές)] (Μόσχα, 1918) σ. 46. Ένας σοβιετικός ιστορικός, συγγραφέας του λεπτομερούς απολογισμού των έργων του VTsIK από την Οκτωβριανή Επανάσταση μέχρι τη διάλυση της Συντακτικής Συνέλευσης, αμφισβητεί τη ορθότητα της νίκης που επιδεικνύει το PLSR: βλ. Α. Ι. Razgon, *VTsIK Sovetov v pervyye mesiatsy diktatury proletariata* [VTsIK Τα Σοβιέτ στους πρώτους μήνες της δικτατορίας του προλεταριάτου], Μόσχα, 1977, σ. 189-190. Γεγονός παραμένει ότι οι Αριστεροί Σοσιαλεπαναστάτες ήταν μάρτυρες στην έγκριση, τουλάχιστον στο χαρτί, μιας δικής τους αρχής, δηλαδή την υποταγή της εκτελεστικής εξουσίας στη νομοθετική εξουσία.

της VTsIK και του *Sovnarkom*¹⁹ καθόρισαν ότι το Συμβούλιο των Κομισάριων του Λαού ήταν «απόλυτα υπεύθυνο ενώπιον της Κεντρικής Εκτελεστικής Επιτροπής» και ότι «όλες οι νομοθετικές πράξεις και όλες οι διατάξεις μείζονος πολιτικού ενδιαφέροντος» έπρεπε να υποβάλλονται και να επικυρώνονται από το σοβιετικό «κοινοβούλιο». Μόνο μέτρα έκτακτης ανάγκης στον αγώνα ενάντια στους εχθρούς της Επανάστασης θα μπορούσαν να τεθούν αμέσως σε εφαρμογή και μόνο εάν η κυβέρνηση θα λογοδοτούσε μετά στη VTsIK. Τέλος, οι κανονισμοί υποχρέωναν κάθε μέλος του *Sovnarkom* να λογοδοτεί για τις ενέργειές του μία φορά την εβδομάδα ενώπιον της VTsIK και υποχρέωνε την κυβέρνηση να ανταποκρίνεται «αμέσως» σε κάθε αίτημα που υποβάλλει η Κεντρική Εκτελεστική Επιτροπή. Μόλις επιτεύχθηκε αυτή η ομολογουμένως κατάλληλη αλλά αδούλευτη μορφή διάκρισης των εξουσιών μεταξύ *Sovnarkom* και VTsIK, οι Αριστεροί Σοσιαλεπαναστάτες μπήκαν στην κυβέρνηση και δέχτηκαν, προς το παρόν, το Υπουργείο Γεωργίας (αργότερα θα υπηρετούσαν και σε άλλες θέσεις).

Παρ' όλα αυτά, εξακολουθούσαν να υπάρχουν τεράστιες διαφορές μεταξύ των Αριστερών Σοσιαλεπαναστατών και των Μπολσεβίκων, όπως έδειξε η ομιλία της Μαρίας Α. Σπριντόνοβα, εξ μέρους του PLSR, καλωσορίζοντας τους νεοεκλεγέντες αγρότες βουλευτές στις έδρες της VTsIK²⁰. Η Λαϊκίστρια επαναστάτρια μίλησε για τις βασικές έννοιες που διέπουν τον διεθνή σοσιαλισμό και επανέλαβε ότι η ρωσική αγροτιά τελικά θα απελευθερωθεί μόνο μέσω μιας συμμαχίας με τους Ρώσους εργάτες και με τους εργάτες του κόσμου. Η ομιλία της περιείχε επίσης θρησκευτικούς υπαινιγμούς που ήταν ξένοι με το Μπολσεβίκικο δόγμα και που ακούστηκε σαν επιστροφή στα παραδοσιακά ιδεώδη του Ρωσικού Λαϊκισμού:

Θα επιτύχουμε τα ιδανικά μας όχι απλώς μέσα από το μίσος, αλλά και μέσα από αισθήματα συμπόνιας για όλους όσους υποφέρουν και αγαπούν, για όσους είναι καταπιεσμένοι. Για τα ιδανικά μας θα δώσουμε τα πάντα, τη

¹⁹ *Dekrety Sovetskoi vlasti* (Διατάγματα της σοβιετικής εξουσίας), Μόσχα, 1957, τόμος 1, σ. 102.

²⁰ Η συζήτηση για τη σοβιετική εξουσία, *ό.π.*, σ. 131-132.

ζωή μας και ίσως ακόμη και την τιμή μας. Πρέπει να απελευθερωθούμε από τα τελευταία ίχνη της δουλείας στην ψυχολογική μας νοοτροπία. Πρέπει να εξαλείψουμε το μίσος ανάμεσά μας και να κατευθύνουμε την έχθρα μας μόνο εναντίον των εχθρών μας. Πρέπει να αναπτύξουμε αμοιβαίο σεβασμό και ανοχή με τους συντρόφους μας στον αγώνα που μας περιμένει. Πρέπει να γίνουμε καλύτεροι, αγνότεροι, πιο ειλικρινείς, ώστε κανείς να μην τολμήσει να πει ότι η εξέγερσή μας φέρνει μίσος και κακό. Πάνω στα ερείπια της παλιάς κοινωνίας γεννιέται, κρυμμένη από τα μάτια μας, μια νέα κοινωνία δικαιοσύνης και αγάπης.

Επιπλέον, οι Μπολσεβίκοι και οι Αριστεροί Σοσιαλεπαναστάτες διαφωνούσαν σχετικά με τη στάση που πρέπει να ακολουθήσουν όσον αφορά τη Συντακτική Συνέλευση, που είχε εκλεγεί τον Νοέμβριο του 1917. Στην αρχή, το PLSR φάνηκε να κλίνει υπέρ της αναγνώρισης του δικαιώματος της Συντακτικής Συνέλευσης να συνέρχεται και να ανακοινώνει σε όλη τη χώρα τις βασικές κατευθυντήριες γραμμές της πολιτικής της. Πράγματι, ήταν αυτό ακριβώς το ζήτημα που προκάλεσε μια ζωηρή συζήτηση μέσα στη VTsIK. Ο Αριστερός Σοσιαλεπαναστάτης Στάινμπεργκ διαμαρτυρήθηκε ενάντια στο διάταγμα του *Sovnarkom* που εγκρίθηκε στις 28 Νοεμβρίου, με το οποίο οι ηγέτες του κόμματος Kadet έπρεπε να συλληφθούν με την κατηγορία ότι ήταν «εχθροί του λαού»²¹. Ο Στάινμπεργκ είπε ότι «δεν υπάρχει χώρος στον ταξικό αγώνα για αυθαίρετα κατασταλτικά μέτρα» και πρόσθεσε: «Το διάταγμα υπαινίσσεται η διάθεση να διακοπεί η Συντακτική Συνέλευση και αναγγέλλουμε ότι είμαστε κατηγορηματικά αντίθετοι σε ένα τέτοιο βήμα»²². Ο Τρότσκι απάντησε περιφρονητικά:

Η Ρωσία χωρίζεται εντελώς σε δύο ασυμβίβαστα στρατόπεδα, εκείνο της αστικής τάξης και εκείνο του προλεταριάτου. Ανάμεσά τους είναι οι Αριστεροί Σοσιαλεπαναστάτες, που δεν έχουν βρει ακόμη το βηματισμό τους και ταλαντεύονται με ένα μικροαστικό φόβο που τους οδηγεί να εμποδίζουν τον ταξικό αγώνα του Συμβούλιου των Κομισάριων του Λαού. [...] Μιλάτε

²¹ Βλ. *Dekrety Sovetskoj vlasti*, ό.π., σ. 162.

²² Η συζήτηση για τη σοβιετική εξουσία, ό.π., σ. 173-174.

αγανακτισμένοι από την ωμή τρομοκρατία που εφαρμόζουμε εναντίον των εχθρών της τάξης μας, αλλά επιτρέψτε μου να σας πω ότι σε ένα μήνα το πολύ θα πάρει πιο τρομακτικές (*groznye*) μορφές, με πρότυπο την τρομοκρατία των μεγάλων Γάλλων επαναστατών. Όχι το φρούριο αλλά η γκιλοτίνα θα περιμένουν τους εχθρούς μας²³.

Στην ομιλία του, ο Μσιτισλάβσκι μνημόνευσε την αναφορά του Τρότσκι στη Γαλλική Επανάσταση για να δείξει πώς οι Μπολσεβίκοι, με τον ζήλο τους να αποδώσουν μια μικροαστική άποψη στο PLSR, οι ίδιοι ήταν υπερβολικά πρόθυμοι να αντιγράψουν τις πολιτικές μορφές μιας επανάστασης που αποτελούταν από αστούς και μικροαστούς. Με το είδος της τρομοκρατίας που υποστήριζαν ο Λένιν και ο Τρότσκι διέτρεχαν τον κίνδυνο να διαστρεβλώσουν την κοινωνική φύση της Ρωσικής Επανάστασης, μετατρέποντάς την σε εμφύλιο πόλεμο. Ο Μσιτισλάβσκι αισθάνθηκε ότι το καθήκον των Αριστερών Σοσιαλεπαναστατών ήταν να σταματήσουν τους Μπολσεβίκους να βλάπτουν τον σκοπό της Επανάστασης με τα τυφλά κατασταλτικά μέτρα τους, όπως η δίωξη των Kadets και της Συντακτικής Συνέλευσης²⁴.

Γιατί το PLSR άλλαξε την πορεία του και την ίδια τη συμμαχία του με τους Μπολσεβίκους για το ζήτημα της Συντακτικής Συνέλευσης; Ο Προσιάν έδωσε μια εξήγηση στη συνάντηση της VTsIK στις 22 Δεκεμβρίου, δηλώνοντας σαφώς ότι «δεν είμασταν υποκριτές, δεν λέγαμε ψέματα, όταν υπερασπιζόμασταν τη συνέλευση». Αλλά «η πραγματική ζωή είναι πιο αδιάλλακτη από το πολιτικό δόγμα. Η λογική της είναι πιο ανελέητη, και πιο συνετή, από κάθε πολιτικό πρόγραμμα». Από τότε που ότι η Συντακτική Συνέλευση ζητούσε πλήρη εξουσία, συγκρούστηκε με τα Σοβιετ, «τα μόνα όργανα της επαναστατικής εξουσίας», και μετά μπλόκαρε την κοινωνική επανάσταση που είχε ήδη ξεκινήσει στη χώρα²⁵.

---

²³ Στο ίδιο, σ. 177-178.

²⁴ Στο ίδιο, σ. 178-179.

²⁵ Στο ίδιο, σ. 246-248.

Οι χωρικοί και η σοβιετική εξουσία

Μεταξύ του Νοεμβρίου του 1917 και των πρώτων μηνών του 1918, η κρίσιμη μάχη για την επιβίωση και εδραίωση της νέας εξουσίας έλαβε χώρα στην ύπαιθρο. Το φθινόπωρο του 1917 υπήρξε μια αυθόρμητη αγροτική εξέγερση, η οποία ήταν, ουσιαστικά, το τελικό στάδιο της Ρωσικής κοινωνικής επανάστασης. Εξαπλώθηκε τόσο πολύ και τόσο βίαια που γρήγορα ξέφυγε από τον έλεγχο, χωρίς να ελέγχεται από οποιαδήποτε πολιτική δύναμη ή κόμμα. Ο Λένιν, με μια ευφυέστατη κίνηση, κατάλαβε γρήγορα τη σημασία της και αυτό ήταν το πολιτικό αριστούργημά του το 1917.

Οι περισσότεροι, αν όχι όλοι, οι ενημερωμένοι παρατηρητές θα συμφωνούσαν ότι το περίφημο Διάταγμα για τη Γη συνέβαλε σημαντικά στη μεταστροφή των αγροτικών ξεσηκωμών, στρέφοντας σταδιακά τα πυρά της οργισμένης εξέγερσης (*jacquerie*) και κερδίζοντας την αγροτιά στο Μπολσεβίκικο καθεστώς. Ωστόσο, αυτή δεν είναι εντελώς η πλήρης εικόνα. Σε μια πολύ σημαντική μελέτη, ο Μπολσεβίκος ιστορικός Α. Β. Σεστακόφ, υποστήριξε με τόλμη ότι η ημερομηνία της Οκτωβριανής εξέγερσης δεν πρέπει να θεωρηθεί «ορόσημο στον αγώνα των αγροτών ενάντια στους *pomeshchiki* (ιδιοκτήτες)» και ότι η εξέγερση μαινόταν μέχρι τον Νοέμβριο και τον Δεκέμβριο²⁶. Η μελέτη του Σεστακόφ, δυστυχώς άγνωστη στους δυτικούς μελετητές, βασίζεται σε στέρεα αποδεικτικά στοιχεία.

Η αλήθεια είναι ότι η άνοδος μιας νέας λαϊκής κυβέρνησης στην Πετρούπολη δεν επέδρασε καθόλου στη συμπεριφορά των αγροτικών μαζών. Κατά κανόνα, οι αγρότες ενημερώθηκαν για το Διάταγμα για τη Γη μόνο λίγο μετά το γεγονός: ο Μπολσεβίκικος Τύπος και ακόμη και οι κυβερνητικές αναφορές ήταν διαθέσιμα και σε κυκλοφορία μόνο στα μεγάλα αστικά κέντρα, άγνωστα στην απέραντη ρωσική επαρχία. Ακόμη και όταν τα νέα της αγροτικής πολιτικής της κυβέρνησης του Λένιν έφθαναν στην ενδοχώρα (συνήθως διαδίδονταν από τους στρατιώτες

²⁶ A.V. Shcstakov, *Klassovaiia bor'ba v derevne TsChO [Tsentral'no-chnozemnaia oblast'] v epokhu voennogo kommunizma* (Ο ταξικός αγώνας στην επαρχία TsChO [Κεντρική Περιφέρεια της Μαύρης Γης] στην εποχή των στρατιωτικών επικοινωνιών), Βορόνεζ, 1930, τόμος I, σ. 16.

που επέστρεφαν από το μέτωπο, ενημερώνοντας τους συμπατριώτες τους για τις διακηρύξεις της νέας κυβέρνησης), το Διάταγμα για τη Γη ερμηνεύτηκε ως ένα κάλεσμα για κατάληψη των εδαφών και των αγαθών των γαιοκτημόνων. Είναι σημαντικό να έχουμε υπόψη τον εξαιρετικά πρωτόγονο βαθμό πολιτικής αντίληψης των πρώτων «Μπολσεβίκων» προπαγανδιστών, των οποίων οι ενέργειες εξυπηρετούσαν μόνο την αύξηση του χάους και της βίας που ήδη κυριαρχούσαν στην ύπαιθρο.

Αν και το διάταγμα του Λένιν, παρά τις προθέσεις και τους στόχους του, δεν είχε κανένα πρακτικό αποτέλεσμα, ήταν εντούτοις μια αρκετά διορατική και επινοητική πολιτική πράξη, με στόχο να ανοίξει ο δρόμος προς μια καθολική και ριζική αναδιάρθρωση της ιδιοκτησίας της γης στη Ρωσία. Ωστόσο, για την αναδιάρθρωση της ιδιοκτησίας της γης, έπρεπε πρώτα να κερδηθούν πολιτικά οι αναρχικές αγροτικές μάζες. Αυτή δεν ήταν δουλειά για ένα πολιτικό κόμμα όπως το Μπολσεβίκικο κόμμα που δεν είχε αγροτικές ρίζες και το οποίο ήταν μακριά από τις φροντίδες και τις σκέψεις των κατοίκων της υπαίθρου. Μόνο ένα πολιτικό κίνημα που είχε μακρά Λαϊκίστικη παράδοση θα μπορούσε να ελπίζει ότι θα σταματήσει το χάος και θα δημιουργήσει μια νέα τάξη στα χωριά. Ήταν ξεκάθαρο στον Λένιν από την αρχή ότι μόνο η πολιτική πλατφόρμα των Σοσιαλεπαναστατών μπορούσε να ικανοποιήσει τις βασικές δικαιοδικές της ρωσικής αγροτιάς και συνεπώς την υιοθέτησε, προς έκπληξη και οργή των Μπολσεβίκων φίλων του και των εχθρών του. Παρ' όλα αυτά, για μερικές εβδομάδες, ο πολιτικός του σεκταρισμός τον εμπόδισε να καταλήξει σε συμφωνία με την Λαϊκίστικη αριστερά, η οποία –μολονότι συμφωνούσε με τις βασικές κατευθυντήριες γραμμές του Διατάγματος για τη Γη– διαφωνούσε με τις μεθόδους που χρησιμοποιούσαν οι Μπολσεβίκοι στην εξουσία. Όταν συνειδητοποίησε ότι η πλατφόρμα των Λαϊκιστών δεν θα μπορούσε ποτέ να εφαρμοστεί από το κόμμα του, τόσο για πολιτικούς όσο και για πολιτιστικούς λόγους, ο Λένιν άνοιξε την πόρτα του *Sovnarkom* για τους Αριστερούς Σοσιαλεπαναστάτες και τους έδωσε το Αγροτικό Κομισαριάτο. Αυτός ο κυβερνητικός συνασπισμός με το PLSR βοήθησε πάρα πολύ το μπολσεβίκικο κόμμα σε μια κρίσιμη στιγμή κατά τη σύγκληση της Συντακτικής Συνέλευσης. Ακόμη πιο σημαντικό, όσον αφορά τη διασφάλιση και την ενίσχυση του σοβιετικού καθεστώτος, ήταν ο προσηλυτισμός

που πραγματοποιήθηκε μέσα στους αγρότες από τη Λαϊκίστικη αριστερά στο κέντρο και πάνω απ' όλα στις ενδοχώρες. Κάποιος θα μπορούσε να πει με ασφάλεια ότι χωρίς αυτούς τους νέους συμμάχους, οι Μπολσεβίκοι θα έχαναν γρήγορα την εξουσία.

Το Δεύτερο Παν-Ρωσικό Συνέδριο των Σοβιέτ, το οποίο επικύρωσε την κατάληψη της εξουσίας από τους Μπολσεβίκους και εξέλεξε μια νέα εκτελεστική επιτροπή, δεν αντιπροσώπευε καθόλου την ύπαιθρο. Πράγματι, η εκτελεστική επιτροπή του Παν-Ρωσικού Σοβιέτ των Αγροτών Βουλευτών βρισκόταν σταθερά στα χέρια των Σοσιαλεπαναστατών και ήταν ανοιχτά και υπερήφανα εχθρική προς τους Μπολσεβίκους. Στην πρωτεύουσα έγινε μια άγρια μάχη για τον έλεγχο του κύριου οργάνου της πολιτικής εκπροσώπησης των αγροτικών μαζών μεταξύ Νοεμβρίου και Δεκεμβρίου 1917. Ο Ράντκι έχει δώσει μια λεπτομερή περιγραφή του «αγώνα για την αγροτιά», περιγράφοντας τα περίπλοκα πολιτικά γεγονότα και την κοινωνική σύνθεση των συνεδρίων που έγιναν στα γρήγορα το ένα μετά το άλλο στην Πετρούπολη κατά τη διάρκεια αυτών των εβδομάδων²⁷. Μια διάσκεψη των εκπροσώπων της υπαίθρου, που ξεκίνησε στην Πετρούπολη στις 10 Νοεμβρίου, αυτοανακηρύχθηκε έκτακτο αγροτικό συνέδριο και εξέλεξε ένα Προεδρείο από Αριστερούς Σοσιαλεπαναστάτες. Λίγες μέρες αργότερα, η συνέλευση χωρίστηκε σε δύο αντιτιθέμενα στρατόπεδα: το έκτακτο συνέδριο, στο οποίο κυριαρχούσε η Λαϊκίστικη αριστερά και οι Μπολσεβίκοι, και η διάσκεψη των υποστηρικτών της Εκτελεστικής Επιτροπής του Παν-Ρωσικού Σοβιέτ των Αγροτών. Το έκτακτο συνέδριο πραγματοποιήθηκε πάνω κάτω ταυτόχρονα με το ιδρυτικό συνέδριο του PLSR και οι Αριστεροί Σοσιαλεπαναστάτες αποφάσισαν να αναγνωρίσουν το *Sovnarkom* και να στείλουν τους δικούς τους αντιπροσώπους, νομιμοποιώντας έτσι το Μπολσεβίκικο καθεστώς και βγάζοντάς το από την απομόνωσή του. Ο Ράντκι περιέγραψε τα γεγονότα ως εξής:

²⁷ «Ο αγώνας για την αγροτιά» είναι ο τίτλος του 5ου κεφαλαίου του βιβλίου που έχω ήδη αναφέρει, Το δρεπάνι κάτω από το σφυρί. Βλ. επίσης το κεφάλαιο 32 («Τιθασεύοντας τις αγροτικές οργανώσεις: η σύνοδος κορυφής») του J.L.H. Keep, *The Russian Revolution. A study in mass mobilization* (Η ρωσική επανάσταση. Μια μελέτη μαζικής κινητοποίησης), Λονδίνο, 1976.

Το Έκτακτο Συνέδριο (10/25 Νοεμβρίου) εφοδίασε το καθεστώς του Λένιν με ένα φύλο συκής για να καλύψει την προλεταριακή γύμνια του. Το απλό γεγονός ότι μια συνέλευση αγροτών είχε ενώσει τη φωνή της με τη φωνή των εργατών και των στρατιωτών συνέβαλε στη σταθεροποίηση του καθεστώτος, διότι μέσα στη γενική σύγχυση λίγοι μπήκαν στον κόπο να εξετάσουν τον τίτλο του συνεδρίου ή την εγκυρότητα των διαπιστευτηρίων των μελών του²⁸.

Η τελική διάσπαση μεταξύ της «δεξιάς» και της «αριστεράς» συνέβη κατά τη διάρκεια του Δεύτερου Παν-Ρωσικού Αγροτικού Συνεδρίου, που πραγματοποιήθηκε στην Πετρούπολη από τις 26 Νοεμβρίου έως τις 10 Δεκεμβρίου 1917. Και οι δύο αντίθετες εκτελεστικές επιτροπές που εξελέγησαν από το συνέδριο προσπάθησαν να ενισχύσουν τη θέση τους συγκαλώντας ένα νέο γενικό συνέδριο. Το συνέδριο των φιλο-Μπολσεβίκων Αγροτών, που πραγματοποιήθηκε στις 13 Ιανουαρίου 1918, αποφάσισε να συγχωνευθεί με το Τρίτο Παν-Ρωσικό Συνέδριο των Σοβιέτ, το οποίο γινόταν ταυτόχρονα. Την ίδια στιγμή, πραγματοποιήθηκε το «δεξιό» Αγροτικό Συνέδριο· επέστρεψε στις αξίες της Συντακτικής Συνέλευσης και, όπως και η Συντακτική Συνέλευση, διαλύθηκε βίαια. Έτσι, χάρη στην οριστική συμβολή των Αριστερών Σοσιαλεπαναστατών, οι Μπολσεβίκοι κατάφεραν να ξεπεράσουν την αντίσταση του παλαιού PSR και να εδραιώσουν τα κεντρικά όργανα της σοβιετικής εξουσίας.

Τα προαναφερθέντα γεγονότα, αν και είναι σημαντικά, δεν έχουν

²⁸ Ο.Η. Radkey, *The sickle under the hammer*, ό.π., σ. 223-224. Ο Ράνκι κάνει επίσης κάποιες εμπεριστατωμένες παρατηρήσεις σχετικά με το ποσοστό των στρατιωτών μεταξύ των αντιπροσώπων που υποστήριξαν τη Λαϊκίστικη αριστερά και τους Μπολσεβίκους. Είναι αλήθεια ότι «οι στρατιώτες ήταν η σπονδυλική στήλη του ριζοσπαστισμού στην αγροτική Ρωσία» (στο ίδιο, σ. 266-267). Ωστόσο, τα γενικά συμπεράσματα που βγάζει ο Αμερικανός ιστορικός από την ανάπλασή του είναι λιγότερο πειστικά: ο στρατιώτης-αγρότης, αφού έφτασε στο σπίτι του «καθιέρωσε την εξουσία του στο χωριό και το τράβηξε από την παλιά ρουτίνα, μεταδίδοντας μια αριστερή στροφή που εξυπηρέτησε καλά για πολλά χρόνια τη σοβιετική εξουσία. Πιθανότατα έγινε η ραχοκοκαλιά του Κόκκινου Στρατού και του Κομμουνιστικού Κόμματος στην αγροτική Ρωσία» (στο ίδιο, σ. 278). Στην πραγματικότητα, η διείδωση των Μπολσεβίκων στην ύπαιθρο αποδείχθηκε πολύ πιο εφήμερη από ό, τι υποδηλώνει ο Ράνκι.

καμία απολύτως σημασία για την κατανόηση της πολιτικής μεταστροφής που συνέβη στη Ρωσία από τα τέλη του 1917 έως τις αρχές του 1918. Ο «αγώνας για την αγροτιά» ξέσπασε όχι μόνο στην Πετρούπολη, αλλά σε όλη την απέραντη χώρα· αυτός ο αγώνας ήταν για να καθορίσει τη μοίρα της σοβιετικής εξουσίας. Αν και οι Μπολσεβίκοι είχαν την ενεργό υποστήριξη πολλών εργατών και στρατιωτών στις πρωτεύουσες και στα κύρια βιομηχανικά κέντρα, στις επαρχίες το νέο καθεστώς είτε δεν είχε καταφέρει να καθιερωθεί ή κρεμόταν από μια κλωστή. Σε τελική ανάλυση, όλα εξαρτιόνταν από τη θέση που έπρεπε να πάρουν τα σοβιετικά περιφερειακά συνέδρια. Σε ένα αγροτικό έθνος όπως η Ρωσία, τα σοβιετικά περιφερειακά συνέδρια αποτελούνταν κυρίως από αγρότες αντιπροσώπους.

Έχουμε μόνο τις πιο στοιχειώδεις γνώσεις σχετικά με τη σύνθεση και τις δραστηριότητες των τοπικών αγροτικών συνεδρίων, αν και έπαιξαν πολύ σημαντικό ρόλο στην εγκαθίδρυση της σοβιετικής εξουσίας στην ενδοχώρα. Πολύ λίγοι ιστορικοί ήταν αρκετά τολμηροί ώστε να επιχειρήσουν να συγκεντρώσουν πληροφορίες για τους πολιτικούς αγώνες στην ύπαιθρο τους μήνες που ακολούθησαν την Οκτωβριανή Επανάσταση²⁹. Το βιβλίο του Σεστακόφ, για άλλη μια φορά, έρχεται να σώσει την κατάσταση· βασισμένος σε τοπικές πηγές, περιγράφει την μεταβαλλόμενη πολιτική διάθεση των αγροτικών σοβιέτ τους τελευταίους μήνες του 1917 στις επαρχίες της μαύρης γης. Για παράδειγμα, στις 29 Οκτωβρίου, το σοβιέτ του Τεμνικόφ (επαρχία του Ταμπόφ) αποφάσισε να στηρίξει την Προσωρινή Κυβέρνηση και να πολεμήσει τον Μπολσεβικισμό· στις 23 Ιανουαρίου 1918, ανακοίνωσε στο *Sovnarkom* ότι μια νέα δύναμη με λαϊκή στήριξη οργανώθηκε στην περιοχή³⁰.- Παρόμοια γεγονότα, σε διαφορετικές χρονικές στιγμές, προκύπταν σε όλη τη χώρα. Η πολιτική κατάκτηση της περιοχής και των σοβιέτ των *volosti* επέτρεψε στους Μπολσεβίκους και τους Αριστερούς Σοσιαλεπαναστάτες να ξεφορτωθούν τα *volostnye zemstva* (δηλαδή, τα διοικητικά όργανα των αγροτικών περιοχών) και τα άλλα όργανα της τοπικής αυ-

²⁹ Ο Τζον Λ. Χ. Κιπ αφιέρωσε ένα κεφάλαιο του βιβλίου του για την κοινωνική ιστορία της Επανάστασης σε αυτό το θέμα (*The Russian Revolution*, ό.π., σ. 449-463).

³⁰ A.V. Shestakov, ό.π., σ. 43-44.

τοδιοίκησης που προέκυψαν μετά την Επανάσταση του Φεβρουαρίου που μέχρι τότε είχαν αρνηθεί να αναγνωρίσουν τη νέα κυβέρνηση. Σαφώς, η διάσπαση της PSR και η άνοδος του PLSR ήταν υπεύθυνα για το νέο μίγμα πολιτικής στα αγροτικά *volosti*. Το παλαιό PSR, το οποίο μέχρι τότε έλεγχε τις τοπικές διοικήσεις, ήταν τώρα μειοψηφία και στερήθηκε την εξουσία. Το κόμμα του Τσερνόφ πρώτα είδε την απότομη πτώση της επιρροής του στην ύπαιθρο στα τέλη του καλοκαιριού, και τώρα έχανε τον πολιτικό έλεγχο των αγροτικών οργανώσεων. Από μόνοι τους, οι Μπολσεβίκοι δεν θα είχαν ούτε τη δύναμη ούτε την ικανότητα να διαρρήξουν την εξουσία στις αγροτικές περιοχές του κόμματος που είχε κερδίσει τις εκλογές για τη Συντακτική Συνέλευση. Περισσότερο να πούμε ότι στις αρχές του 1918 λειτουργούσαν στις γεωργικές περιοχές 207 Μπολσεβίκικες οργανώσεις (που κάλυπταν μόνο το 3-4% των αγροτικών *volosti*) με συνολικά 4.122 αγωνιστές αγρότες³¹.

Από τους πρώτους μήνες του 1918, τα σοβιέτ των *volosti* έγιναν το σημαντικότερο πολιτικό και διοικητικό όργανο στις αγροτικές περιοχές και, επομένως, η σπονδυλική στήλη του νέου καθεστώτος στην ύπαιθρο. Τα καθήκοντά τους ήταν πολλαπλά και αφορούσαν ουσιαστικά όλες τις πτυχές της καθημερινής ζωής στους αγροτικούς οικισμούς, από τη διαίρεση της γης έως την προμήθεια εφοδίων, από τη διοίκηση σχολείων και νοσοκομείων μέχρι τη βοήθεια των άπορων (ορφανών, ηλικιωμένων, αναπήρων κ.λπ.), από την επιβολή του νόμου και της τάξης έως την ένοπλη υπεράσπιση της επικράτειας. Αν και δεν γνωρίζουμε πολλά για το πώς πραγματικά δούλευαν αυτά τα τοπικά σοβιέτ (οι εμπειρισματογόμενες πηγές είναι διάσπαρτες και ακόμα δεν έχουν μελετηθεί), ένα είναι σίγουρο –το Μπολσεβίκικο καθεστώς ήταν σε θέση να εδραιωθεί και να ριζώσει σε μεγάλο βαθμό χάρη στην άνοδο των τοπικών Σοβιέτ.

---

³¹ V.M. Selunskaja, *Rabochii klass i Oktiabr' v derevne (Rabochii klass vo glavo Oktiabr'skoi sotsialisticheskoi revoliutsii v derevne. Oktiabr' 1917-1918 g.)* [Εργατική τάξη και Οκτώβρης στην επαρχία (η εργατική τάξη υπό την ηγεσία της Οκτωβριανής σοσιαλιστικής επανάστασης στην επαρχία. Οκτώβριος 1917-1918)], Μόσχα, 1968, σ. 80.

Η κοινωνικοποίηση της γης

Έχουμε ήδη δει πως, αν και το Διάταγμα για τη Γη είχε τεράστια πολιτική αξία, δεν είχε άμεσες πρακτικές συνέπειες. Υπήρχαν, όμως, ορισμένες άλλες νομοθετικές πράξεις που είχαν αντίκτυπο στην οικονομική και κοινωνική ζωή της υπαίθρου, μεταξύ των οποίων ο νόμος που εγκρίθηκε στις 13/26 Δεκεμβρίου 1917 για τις επιτροπές γης, ο οποίος καθόρισε τους τρόπους με τους οποίους αυτά τα λειτουργικά όργανα έπρεπε να εκλεγούν και ποια θα ήταν η αρμοδιότητά τους, τόσο σε τοπικό όσο και σε εθνικό επίπεδο³². Οι επιτροπές γης δημιουργήθηκαν τον Απρίλιο του 1917 από την Προσωρινή Κυβέρνηση· τώρα τους ανατέθηκε να έχουν την εξουσία να καταμετρούν τη γη και να διαχειρίζονται όλα τα κατασχεθέντα εδάφη. Οι δράσεις των επιτροπών γης των *volosti* ήταν πολύ σημαντικές· τον Ιανουάριο του 1918 πραγματοποιήθηκε ένα Παν-ρωσικό συνέδριο των επιτροπών γης των *volosti* και συνέβαλε στο σχεδιασμό του νόμου για την κοινωνικοποίηση της γης και εξέλεξε ένα Κεντρικό Συμβούλιο Γης (*glavnyi zemeVnyi sovet*) στο οποίο κυριαρχούσαν οι Αριστεροί Σοσιαλεπαναστάτες. Στους Αριστερούς Σοσιαλεπαναστάτες ανατέθηκε το καθήκον να εποπτεύουν την τεράστια μεταρρύθμιση της γης που είχε ήδη ξεκινήσει. Το PLSR δεν ήταν μόνο επικεφαλής της Λαϊκού Κομισαριάτου για τη Γεωργία, αλλά ζήτησε επίσης –και απόκτησε– την ηγεσία του αγροτικού τμήματος της Παν-ρωσικής Κεντρικής Εκτελεστικής Επιτροπής, η οποία (όπως και οι άλλες υπηρεσίες της VTsIK) έδρασε ως κοινοβουλευτική επιτροπή με εκτεταμένα επιχειρησιακά καθήκοντα. Κατά την περίοδο που συνεργάζονταν με τους Μπολσεβίκους, οι Αριστεροί Σοσιαλεπαναστάτες ήταν ανυποχώρητοι στο να διατηρηθεί η ανεξαρτησία του Σοβιετικού «κοινοβουλίου» με σεβασμό στο *Sovnarkom* και τα ξεχωριστά Λαϊκά Κομισαριάτα. Δεν κατάφεραν πάντα με επιτυχία να υπερασπίζονται τα προνόμια της VTsIK. Το αντίθετο μάλιστα. Όμως, στην περίπτωση του αγροτικού τομέα, πράγματι το κατάφεραν, καθιστώντας το έτσι ένα από τα κύρια μέσα που χρησιμοποίησε το PLSR για τη διαμόρφωση του νέου

³² Βλ. το κείμενο στην *Agrarnaia politika Sovetskoi vlasti (1917-1918 gg.)*. *Dokumenty i materialy* [Αγροτική πολιτική των Σοβιετικών αρχών (1917-1918) Ντοκουμέντα και υλικά], Μόσχα, 1954, σ. 129-134.

αγροτικού κόσμου σύμφωνα με τις προτιμήσεις τους. Ο αγροτικός τομέας της VTsIK, με επικεφαλής τη Μαρία Σπριντόνοβα, όχι μόνο έστειλε ακριτότερες και πολιτικά φυλλάδια στην ύπαιθρο, αλλά δέχτηκε επίσης πολλούς απεσταλμένους αγρότες με αιτήματα (το λεγόμενο *khodoki*)³³.

Οι δραστηριότητες του PLSR σε αυτούς τους μήνες ήταν καρποφόρες, αφού ήταν σύμφωνες με τις βαθύτερες προσδοκίες του αγροτικού κόσμου. Αξίζει να ληφθεί υπόψη ότι οι κύριοι πρωταγωνιστές των βαθιών αλλαγών στον αγροτικό κόσμο ήταν οι ίδιοι οι αγρότες και ότι τα κόμματα στην εξουσία (πρωτίστως οι Αριστεροί Σοσιαλεπαναστάτες) ήταν εκείνα που διέθεταν τα θεσμικά εργαλεία για την αναδιάταξη της ιδιοκτησίας της γης που επιθυμούσαν οι κάτοικοι του χωριού. Η ισότητα στην ιδιοκτησία της γης, που επιτεύχθηκε μέσα στους πρώτους έξι μήνες του 1918, ήταν το αποκορύφωμα της επιθυμίας αιώνων για τους αγρότες και είχε γίνει από την αρχή το μότο του Λαϊκίστικου κινήματος. Βοηθώντας να γίνει πράξη, το PLSR κατάφερε ως εκ θαύματος να συνδυάσει τις πολιτικές και ιδεολογικές του παραδόσεις με τις διεκδικήσεις της αγροτιάς. Στις αρχές του 1918, το σοβιετικό καθεστώς κατόρθωσε να κατανικήσει τόσο τα πολιτικά κόμματα όσο και τις αντίθετες κοινωνικές τάξεις δημιουργώντας βαθιές ρίζες στα χωριά και υποστηρίζοντας το κύριο αίτημα του ρωσικού λαϊκισμού. Ο ρωσικός λαϊκισμός –θεωρούμενος περισσότερο ως πίστη παρά ως λογική πεποίθηση– ήταν σίγουρα ζωντανός στις καρδιές και τα μυαλά εκατομμυρίων ανδρών και γυναικών. Προκειμένου να κατανοηθεί η επικρατούσα διάθεση της υπαίθρου, θα αρκούσε να διαβαστούν τα πρακτικά των τοπικών αγροτικών συνεδρίων της εποχής που δόθηκαν στην κυκλοφορία. Επιλέγοντας ένα από τα πολλά, τα πρακτικά του συνεδρίου που διεξήχθη στο Βεζέτσκ (στην επαρχία Τβερ) τον Μάρτιο του 1918, και μια ομιλία ενός από τους αντιπροσώπους, διαβάζουμε ότι δεν ήταν μέλος κάποιου πολιτικού κόμματος, αλλά ήταν «απλώς ένας Λαϊκιστής (*narodnik*) που αγαπούσε τα ροζιασμένα χέρια των συναδέλφων του». Ο Λαϊκιστής εκ-

³³ Ορισμένες πληροφορίες σχετικά με το έργο που πραγματοποίησε το τμήμα (το οποίο διαλύθηκε το φθινόπωρο του 1918 για να συγχωνευθεί με το Λαϊκό Κομισαριάτο της Γεωργίας) μπορούν να σταχυολογηθούν στο E. N. Gorodetski, *Rozhdenie Sovetskogo gosudarstva. 1917-1918* (Η γέννηση του σοβιετικού κράτους, 1917-1918), Μόσχα, 1987, σ. 108-110.

πρόσωπος ήταν ο Βορόνιν και ζήτησε την ίση αναδιανομή της γης, επιστρέφοντας στη γλώσσα των μουζίκων: «Ο Θεός δημιούργησε τη γη και μόνο οι εργάτες μπορούν να την χρησιμοποιήσουν»³⁴.

Ο *narodniki* υποστήριξε επίσης την αναβίωση της *obshchina* (κοινότητα γης), μια ιδέα την οποία οι Ρώσοι Μαρξιστές απεχθάνονταν. Αν και οι κοινότητες γης δηλωθήκαν νεκρές πολλές φορές, η αναβίωση της *obshchina* επιτεύχθηκε τελικά το 1917. Μετά την πτώση του τσαρισμού και την κατάργηση του ασφυκτικού αστυνομικού κράτους, το *obshchestvo* ή το *mir* (όπως οι χωρικοί αποκαλούσαν την κοινότητα των χωριών τους) έγινε το κέντρο της πολιτικής και οργανωτικής ζωής των αγροτών. Κατά κύριο λόγο, οι σημαντικότερες αποφάσεις (από τις «προτάσεις» και τις «οδηγίες» για την κατοχή των εδαφών των γαιοκτημόνων) λαμβάνονταν συλλογικά από τις αγροτικές συνελεύσεις³⁵. Δεν γνωρίζουμε αρκετά για το τι συνέβη στην *obshchina* κατά τη διάρκεια των μηνών που ξέσπασε η εξέγερση· ομοίως υπάρχουν και πολλές άλλες όψεις της ζωής του χωριού σε εκείνη την ταραχώδη εποχή που παραμένουν αδιευκρίνιστες. Ένα πράγμα όμως είναι βέβαιο: από τις αρχές του 1918, οι αγροτικές κοινότητες ήταν και πάλι στην πρώτη γραμμή των γεγονότων και όσο εχθρικές κι αν θα μπορούσαν να είναι απέναντι τους οι Μπολσεβίκικες αρχές, η δύναμή τους αυξήθηκε κατά τα χρόνια του εμφυλίου πολέμου.

Μόλις τέθηκε το επιχειρησιακό έδαφος για μεταρρύθμιση μέσω των επιτροπών γης, η σοβιετική κυβέρνηση θέσπισε κατευθυντήριες γραμ-

³⁴ M. Dubrovskii, ed., *Piatyi chrezvychainyi s'ezd krest'ianskikh deputatov Bezhetskogo uezda*. 22-30 Μαρτίου 1918 g. (Πέμπτο Έκτακτο Συνέδριο Αγροτικών Αντιπροσώπων στην περιοχή Βεζέτσκ. 22 - 30 Μαρτίου 1918) Βεζέτσκ, 1918, σ. 8.

³⁵ Για το ρόλο της *obshchina* την παραμονή και μετά την Οκτωβριανή Επανάσταση, βλ. V. V. Kabanov, «Oktiabr'skaia revoliutsiia i krest'ianskaia obshchina», *Istorkheskie zapiski*, 111 («Η Οκτωβριανή Επανάσταση και η Κοινότητα των Αγροτών», *Ιστορικές σημειώσεις*, 111), 1984, σ. 100-150. Όπως το έθεσε ένας ιστορικός της κοινότητας γης: «κατά τη διάρκεια του *chernyi peredel* (μαύρη αναδιανομή) που σάρωσε την ύπαιθρο το 1917 και το 1918, η κοινότητα αναζωπυρώθηκε και επεκτάθηκε πέρα από τα προηγούμενα ιστορικά όριά της. [...] Η παλιά, παραδοσιακή οργάνωση του χωριού αποδείχθηκε ότι είναι ο απαραίτητος παράγοντας της επαναστατικής απόδειξης των αγροτών» (D. Atkinson, *The end of the Russian land commune, 1905-1930* [Το τέλος της ρωσικής κοινότητας της γης, 1905-1930] Stanford, Calif., 1983, σ. 174).

μές για τη μεταρρύθμιση μέσω του θεμελιώδους νόμου της κοινωνικοποίησης της γης, η οποία επικυρώθηκε στις 27 Ιανουαρίου (9 Φεβρουαρίου) του 1918. Δημοσιεύθηκε λίγες μέρες αργότερα, για να συμπέσει με την επέτειο της χειραφέτησης των αγροτών το 1861³⁶. Το κείμενο ήταν σαφώς εμπνευσμένο από το πρόγραμμα αγροτικής μεταρρύθμισης των Σοσιαλεπαναστατών, αν και ήταν αντίθετο με το ιερό δόγμα του Ρωσικού Μαρξισμού.

Στην πραγματικότητα, οι Μπολσεβίκοι δεν έκαναν τίποτα άλλο παρά να πανηγυρίζουν για το νόμο που υποστηρίζαν οι εταίροι τους στην κυβέρνηση. Ωστόσο, για άλλη μια φορά, ο Λένιν τους έπεισε ότι η «μαύρη αναδιανομή» (αυτό που οι Ρώσοι μουζικοί ονόμαζαν ισότιμη διανομή της γης) ήταν αναπόφευκτη και περιορίστηκε σε κάποιες λίγες τροποποιήσεις στο υπό συζήτηση σχέδιο.

Ο νόμος επίσημα διακήρυσσε ότι στο εφεξής όλες οι μορφές ιδιωτικής ιδιοκτησίας της γης θα καταργηθούν χωρίς αποζημίωση και ότι η χρήση της θα παραχωρείται αποκλειστικά σε όσους πράγματι δούλευαν τη γη. Επομένως, μόνο οι εργάτες γης μπορούσαν νομίμως να διεκδικήσουν τη χρήση γεωργικών εκτάσεων. Αυτές ήταν οι Λαϊκίστικες αρχές που διαπερνούσαν ολόκληρο το νομοθετικό κείμενο. Δηλώθηκε επίσης ότι οι μεταρρυθμίσεις, μεταξύ άλλων, αποσκοπούσαν στο «να ενθαρρύνουν το συνεταιριστικό σύστημα της γεωργίας σε βάρος της ιδιωτικής καλλιέργειας, με το πρώτο να είναι πιο οικονομικό και να οδηγεί σε μια σοσιαλιστική οικονομία». Ένα άλλο άρθρο δήλωνε ότι πρέπει να δοθεί προτεραιότητα στη συνεταιριστική χρήση της γης σε αντίθεση με την ατομική χρήση. Αυτές ήταν φυσικά απλές δηλώσεις αρχής, καθώς οι πραγματικές διατάξεις του νόμου ρύθμιζαν με λεπτομέρεια την ισότιμη αναδιανομή της γης. Τα αγροτικά τμήματα των τοπικών Σοβιέτ ήταν οι φορείς που ήταν αρμόδιοι για την επίβλεψη της μεταρρύθμισης. Μετά το Παν-Ρωσικό Συνέδριο του Ιανουαρίου, οι επιτροπές γης διαλύθηκαν και τα μέλη τους σχημάτισαν τα νέα επιχειρησιακά όργανα που θέσπισε ο νόμος περί κοινωνικοποίησης. Τα αγροτικά τμήματα υποτίθεται ότι στήριζαν την εκχώρηση γης με ένα βασικό κριτήριο, τον κανόνα κατα-

³⁶ Το κείμενο αναπαράγεται στο *Dekrety Sovetskoi vlasti* (Διατάγματα της σοβιετικής εξουσίας), ό.π., τόμος I, σ. 407-419· για μια αγγλική μετάφραση, βλ. J. Bunyan and H.H. Fisher, ό.π., σ. 673-678.

νάλωσης-εργασίας (*ipotrebitel'no-trudovaiia norma*), που ήταν μια τυπικά Λαϊκίστικη ιδέα, λαμβάνοντας υπόψη τόσο την ικανότητα εργασίας κάθε αγροτικής οικογένειας όσο και τον αριθμό των στομάτων που πρέπει να τραφούν. Γι' αυτό ο νόμος απαριθμεί τις κατηγορίες ατόμων που εξαιρούνται από την εργασία λόγω ηλικίας ή φύλου (κορίτσια και αγόρια έως την ηλικία των 12, γυναίκες μετά την ηλικία των 50 και άνδρες μετά την ηλικία των 60) και καθιέρωσε επίσης, σε ποσοτικούς όρους, την ικανότητα εργασίας των ατόμων, αξιολογημένη με βάση το φύλο και την ηλικιακή ομάδα (εκτός από τη βαθμολογία πλήρους εργασιακής ικανότητας των ανδρών ηλικίας 18 έως 60 ετών, στις γυναίκες ηλικίας 18 έως 50 ετών δόθηκε βαθμός 0,8, μέχρι τους εφήβους και των δύο φύλων μεταξύ 12 και 16 ετών, στους οποίους αποδόθηκε βαθμός μισής μονάδας).

Ο νόμος προσπάθησε να δημιουργήσει τόσο νομικές όσο και θεσμικές προϋποθέσεις για την κατανομή της γης στους αγρότες με όσο το δυνατό πιο ισότιμο τρόπο. Και την άνοιξη του 1918, σε όλη τη Ρωσία, υπήρξε μια κολοσσιαία αναδιανομή της ιδιοκτησίας της γης. Ωστόσο, όσο περίεργο μπορεί να φαίνεται, η Σοβιετική ιστοριογραφία συχνά ήταν αρκετά διστακτική, σχεδόν αμήχανη στην αντιμετώπιση ενός γεγονότος τόσο τεράστιας οικονομικής και κοινωνικής σημασίας. Πιο συγκεκριμένα, υπήρχαν πολύ λίγοι ιστορικοί στη διάρκεια της Σταλινικής περιόδου που τολμήσαν να πουν την αλήθεια για την αληθινή φύση της αγροτικής μεταρρύθμισης του 1918, κόντρα στην επίσημη εκδοχή, σύμφωνα με την οποία οι κουλάκοι (οι πλούσιοι αγρότες) επωφελήθηκαν περισσότερο από το κομμάτιασμα της περιουσίας των γαιοκτημόνων. Αυτή η προφανής διαστρέβλωση της αλήθειας μπορεί να εξηγηθεί μόνο με το Μπολσεβίκικο δόγμα ότι η αγροτιά χωριζόταν σε τάξεις αντιμαχόμενες μεταξύ τους. Δεδομένης της διαδικασίας κοινωνικής και οικονομικής εξίσωσης που έγινε στην ύπαιθρο μετά την Οκτωβριανή Επανάσταση, είναι δύσκολο να κατανοηθεί ο λόγος που το κόμμα διώκει τους κουλάκους –μερικές φορές λυσσαλέα, μερικές φορές λιγότερο– από το καλοκαίρι του 1918 μέχρι την κολεκτιβοποίηση του Στάλιν.

Το 1949, στα βάθη της περιόδου του σκοταδισμού, ο Ευγκένι Α. Λούτοκι έγραψε ένα πολύ γενναίο άρθρο, που είναι χρήσιμο μέχρι σή-

μερα, αποκαλύπτοντας τις εξισωτικές επιπτώσεις του νόμου για την κοινωνικοποίηση της γης³⁷. Τα ιδεώδη ισοτιμίας του νόμου φανερώνονταν σαφώς από το γεγονός ότι τα περισσότερα από τα αγροτεμάχια διανεμήθηκαν «ανάλογα με τα στόματα» (*po edokam*), δηλ. σύμφωνα με τον συνολικό αριθμό των ανθρώπων που αποτελούν μια αγροτική οικογένεια. Αυτό ήταν το αδιαμφισβήτητο και αναντίρρητο κριτήριο που υιοθετήθηκε, ειδικά στις επαρχίες της μαύρης γης, όπου οι κοινοτικές παραδόσεις είχαν βαθύτατες ρίζες και όπου η δίψα για γη ήταν πολύ έντονη. Όπως έγραψε ο Σεστακόφ, «η απόφαση για χρήση της γης με ισότιμο τρόπο και να διανεμηθεί ανάλογα με τα στόματα που έπρεπε να θραφούν στήριξε όλα τα ψηφίσματα που διέπουν την αναδιανομή»³⁸. Εδώ, μάλιστα, συχνά και τα χωράφια που κατείχαν οι αγρότες πριν από τη μεταρρύθμιση συμπεριλήφθηκαν στη γενική αναδιανομή της γης σύμφωνα με τους νέους νόμους. Φαίνεται (αν και δεν υπάρχουν λεπτομερείς μελέτες μεμονωμένων αγροτικών περιοχών των τεράστιων εκτάσεων γης στη Ρωσία) ότι η γη σε άλλα μέρη ανακατανέμονται με λιγότερο ισότιμο τρόπο· σε άλλες περιοχές, ελήφθη υπόψη η εργασιακή ικανότητα κάθε οικογένειας και οι πλουσιότεροι αγρότες ήταν σε θέση να διατηρήσουν τη γη τους. Όπως πρότεινε ο Κιπ³⁹, η σαφής κατανόηση των τρόπων υλοποίησης της μεταρρύθμισης απαιτεί την κατανόηση της φύσης των αγροτικών σχέσεων και των αγροτικών παραδόσεων κάθε περιοχής, αντί για την τυπική εξήγηση της σοβιετικής ιστοριογραφίας –την «πίεση των κουλάκων». Εν πάση περιπτώσει, η αναδιανομή, με σπάνιες εξαιρέσεις, διεξήχθη με ειρηνικό και οργανωμένο τρόπο, αν και φυσικά υπήρχαν, αναπόφευκτα, συγκρούσεις με το γειτονικό *volosti*. Ένας αυτόπτης μάρτυρας, ο οποίος περνούσε αρκετούς μήνες το χρόνο στην ύπαιθρο της κεντρικής Ρωσίας και κατά συνέπεια τη γνώριζε καλά, μίλησε για τη «απίστευτη μεταμόρφωση» που συνέβη τον Απρίλιο: «Όταν αφέθηκε στους ίδιους οι χωρικοί χώρισαν τη γη [...] ειρηνικά

³⁷ E.A. Lutskaa, "Peredel zemli vesnoi 1918 goda," *Izvestia Akademii nauk SSSR. Seria istorii i filosofii*, («Αναδιανομή της γης την άνοιξη του 1918», *Νέα της Ακαδημίας Επιστημών της ΕΣΣΔ*. Σειρά ιστορίας και φιλοσοφίας), τόμος VI, 3 (1949) σ. 227-245.

³⁸ A. V. Shestakov, *ό.π.*, σ. 56.

³⁹ J.L.H. Keep, *The Russian Revolution*, *ό.π.*, σ. 403, 405.

[...] και χωρίς τη βοήθεια των επιθεωρητών, στηριζόμενοι αποκλειστικά στην εμπειρία που αποκτήθηκε από την κοινοτική ιδιοκτησία γης»⁴⁰. Είναι αλήθεια ότι δεν συνέβησαν όλα τόσο εύκολα και τόσο ομαλά. Παρ' όλα αυτά, η αντίθεση ανάμεσα στην αποκαλυπτική εξέγερση το φθινόπωρο του 1917 και την ήρεμη, επιμελή «μαύρη διανομή» την άνοιξη του 1918 ήταν εντυπωσιακή.

Το καθαρό αποτέλεσμα της ισότιμης μεταρρύθμισης είναι ότι, μολονότι στους Ρώσους μουζικούς παραχωρήθηκαν όλες οι προθέσεις και σκοποί της χρήσης της γης που απαλλοτριώθηκε από τους *pomeshchiki* (ιδιοκτήτες) και την Εκκλησία, δεν αύξησε σε σημαντικό βαθμό την καλλιεργούμενη γη. Οι λόγοι είναι ξεκάθαροι: πολλοί έχουν σημειώσει ότι, από το δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα, οι μεγάλες αριστοκρατικές ιδιοκτησίες μειώθηκαν προοδευτικά, ενώ αυξήθηκαν οι αγροτικές εκτάσεις. Αυτό δεν μειώνει κατά κανένα τρόπο την εξαιρετική σημασία της αναδιανομής της γης το 1918. Μόλις η αριστοκρατία εκδιώχθηκε και η γη τους απαλλοτριώθηκε, οι μουζικοί είχαν επιτύχει πλήρως αυτό που οι ίδιοι και οι πρόγονοί τους είχαν ονειρευτεί –ο παλιός ταξικός πόλεμος ανάμεσα στους *pomeshchiki* και τους χωρικούς τελείωσε τελικά με τον θρίαμβο των τελευταίων. Φανταστείτε τη βαθιά ικανοποίηση των χωρικών τους μήνες που ακολούθησαν την Οκτωβριανή Επανάσταση. Όχι μόνο είχαν εκδικηθεί τους μισητούς αριστοκράτες, τρομοκρατώντας τους και λεηλατώντας την ιδιοκτησία τους, αλλά επίσης το έκαναν χωρίς τα δρακόντεια αντίποινα που ακολουθούν συνήθως κάθε εξέγερση. Όχι μόνο η αγροτική τρομοκρατία το φθινόπωρο του 1917 έμεινε ατιμώρητη, αλλά επιπλέον νομιμοποιήθηκε από τη νέα εξουσία, που είχε καταργήσει την ιδιωτική ιδιοκτησία για πάντα.

Οι αγρότες αισθάνθηκαν επίσης ότι ήταν κύριοι της δικής τους μοίρας και του μέλλοντός τους και για έναν άλλο λόγο: είχαν τελικά χωρίσει τη γη βάσει κριτηρίων που είχαν ελεύθερα επιλέξει και είχαν βαθιά διαισθανθεί, χωρίς κανένα μεγάλο εμπόδιο. Δεν είχε σημασία ότι η συνολική επιφάνεια γης που κατανεμήθηκε σε κάθε χωριό ήταν ακόμα ανεπαρκής, δεδομένων των γεωργικών τεχνικών της εποχής. Το σημαντικό ήταν ότι τώρα οι μουζικοί θα μπορούσαν να χρησιμοποιήσουν

⁴⁰ J. Bunyan and H.H. Fisher, *ό.π.*, σ. 681-682.

(σχεδόν) όλη την καλλιεργήσιμη γη και ότι η γη θα μπορούσε να χωριστεί σύμφωνα με τους παλιούς κανόνες της *obshchina*. Επομένως, με κάθε έννοια οι αγρότες ήταν οι πραγματικοί νικητές της ρωσικής επανάστασης.

Οι οπαδοί του Λαϊκισμού ήταν επίσης βαθιά ικανοποιημένοι από τη συμμαχία τους με τους Μπολσεβίκους, αφού κατάφεραν να επιτύχουν την επανάσταση της γης που γενιές Ρώσων επαναστατών είχαν ονειρευτεί. Οι Αριστεροί Σοσιαλεπαναστάτες προετοίμασαν το έδαφος και διαχειρίστηκαν τη μεγάλη μεταρρύθμιση της γης· ήταν οι κληρονόμοι της πολιτικής και ιδεολογικής κληρονομιάς που άφησαν οι *narodniki* και εκφράζαν τις επιθυμίες των μουζίκων. Όπως δήλωσε ο Αλεξέι Μ. Ουστίνοφ στο αγροτικό συνέδριο της επαρχίας Σαράτοφ, απεικονίζοντας τις αρχές που διέπουν τον νόμο της κοινωνικοποίησης: «αυτός είναι ένας από τους λίγους νόμους που δεν είναι επιστημονικά καταρτισμένος, δεν είναι μια αφηρημένη εφεύρεση (*ne vysasyvalsia iz pal'tsa*), αλλά μάλλον προέκυψε από την ίδια τη ζωή, από τους αγρότες που μοχθούν. Ο Ράντισεφ, οι Δεκεμβριστές και ο Τσερνισέφσκι ήταν οι πρώτοι που μίλησαν για την υιοθέτηση ενός τέτοιου νόμου, αν και διαμορφώθηκε μόνο κατά την πρώτη Επανάσταση». Ο Ουστίνοφ πρόσθεσε, επιστρέφοντας στα βασικά ορόσημα της εδαφικής μεταρρύθμισης, ξεκινώντας από τα νομοσχέδια που υποβλήθηκαν στη Δούμα μέχρι τον πρόσφατο νόμο κοινωνικοποίησης: «Αυτός ο νόμος, περισσότερο από κάθε άλλο, αντιστοιχεί στη θεμελιώδη σχέση που έχει ο εργαζόμενος χωρικός με τη γη. Κάθε λέξη του νόμου είναι σαν να προέρχεται από τα στόματα των αγροτών»⁴¹.

Αναπάντεχα, η κύρια πηγή δημοτικότητας του Μπολσεβίκικου κόμματος στις αρχές του 1918 ήταν το γεγονός ότι, είτε το ήθελε είτε όχι, ήταν ο κληρονόμος του Ρωσικού Λαϊκισμού. Μετά τις πρώτες δυσκολίες, η πολιτική δύναμη του καθεστώτος ήταν η συμμαχία τους με τους Αριστερούς Σοσιαλεπαναστάτες και η κοινωνική του δύναμη στις ρίζες τους στην ύπαιθρο. Παρόλο που μέχρι τότε η σοβιετική εξουσία ήταν καλά

⁴¹ Δείτε την ομιλία του στα *Protokoly Saratovskogo gubernskogo s'ezda sovetov krest'ianskikh deputatov, proiskhodivshego vg. Saratove s 25-go maiapo 2-e i iunია n / st. 1918 g.* (Πρωτόκολλα του προεδρίου του Σαράτοφ για την πορεία του Συμβουλίου των Αντιπροσώπων των Αγροτών που έλαβε χώρα στο Σαράτοφ από 23 Μαΐου έως 2 Ιουνίου 1918), Saratov, 1918, σ. 140-147.

εδραιωμένη στις πόλεις, υπήρχε ακόμα μεγάλη αντίσταση από τις μεσαίες τάξεις, και οι εργάτες άρχιζαν να είναι ανήσυχτοι εξ αιτίας της επιδείνωσης στην προμήθεια τροφίμων. Στις αγροτικές περιοχές, όμως, η καθιέρωση των σοβιέτ στα *volosti* και, πάνω απ' όλα, η εφαρμογή του νόμου για την κοινωνικοποίηση της γης επέτρεψε να διευρυνθεί η απήχηση του νέου καθεστώτος. Έχει ήδη αναφερθεί ότι ο Λένιν ήταν ο βασικός υποστηρικτής της τολμηρής πολιτικής για τη γη των Μπολσεβίκων μετά την Οκτωβριανή Επανάσταση· αλλά αυτό δεν είναι όλο – ο Λένιν ήταν επίσης ο κυρίως υπεύθυνος για την κατάρρευση της πρόσφατης θαυματουργής πολιτικής και της κοινωνικής συμμαχίας.

Λαϊκισμός και Διεθνισμός

Οι Αριστεροί Σοσιαλεπαναστάτες ήταν πάντα προσεκτικοί στις σχέσεις τους με τους Μπολσεβίκους, και αυτή η πλευρά, την οποία μόλις επιφανειακά αναλύσαμε, αξίζει ιδιαίτερη προσοχή. Ο Προς Περσέβιτς Προσιάν, στην πολιτική έκθεση της κεντρικής επιτροπής που μοιράστηκε στο 2^ο συνέδριο του κόμματος (η οποία πραγματοποιήθηκε στη Μόσχα 17-25 Απριλίου 1918), περιγράφει τα διάφορα στάδια των, μερικές φορές δύσκολων, σχέσεων μεταξύ του PLSR και των Μπολσεβίκων μετά τον Οκτώβρη του 1917⁴². Η ομιλία του Προσιάν περιγράφει την προοπτική των δύο πολιτικών δυνάμεων να εργάζονται μαζί με ελπιδοφόρους όρους, αν και επεσήμανε ότι αρχικά υπήρχε μια «ψυχολογική άβυσσος» ανάμεσά τους η οποία «σταδιακά εξαφανίστηκε». Έδειξε

⁴² Τα δακτυλογραφημένα πρακτικά των τριών συνεδρίων που διεξήγαγε το PLSR το 1918 μπορούν να βρεθούν στο πρώην Κεντρικό Αρχείο του Κόμματος στη Μόσχα. Όπως είναι γνωστό, μετά την πτώση της ΕΣΣΔ μετονομάστηκε σε Ρωσικό Κέντρο για τη Διατήρηση και Μελέτη των Ντοκουμέντων της Σύγχρονης Ιστορίας (*Rossiiskii tsentr khraneniia i izucheniiia dokumentov noveishei istorii*). Στο μέλλον αυτό το αρχείο θα αναφέρεται με το ακρωνύμιο, ακολουθούμενο από την ένδειξη της συλλογής (*fond*), του καταλόγου (*opis*), του εγγράφου (*edinita khraneniia* ή *delo*) και της σελίδας (*list*). Όλα τα ντοκουμέντα από αυτά τα αρχεία που αναφέρονται πιο κάτω ανήκουν στην ίδια συλλογή (σουλ. 564). Η έκθεση του Προσιάν σώζεται με τη μορφή του κειμένου που εμφανίστηκε στις εφημερίδες της εποχής: βλ. *RTsKhIDNI*, σουλ. 564, κατ.1, εγρ.1, σ. 19.

πώς η στάση του PLSR σχετικά με το δύσκολο ζήτημα της καταστολής είχε γίνει παρόμοια με αυτή των μπολσεβίκων («είμαστε πεπεισμένοι ότι η εξουσία του λαού πρέπει συχνά να ασκείται με δύναμη και αποφασιστικότητα, με προσφυγή σε πολιτική τρομοκρατία, συλλήψεις, φιμώσεις του αστικού τύπου κλπ.») και πώς, αφού ξεπεράστηκαν οι αρχικές δυσκολίες, τα δύο κόμματα συνεργάστηκαν σε ένα ευρύ φάσμα πολιτικών και κοινωνικών προβλημάτων, από τις σχέσεις με τη Συντακτική Συνέλευση μέχρι το ζήτημα της κοινωνικοποίησης της γης. Στη συνέχεια, μετά την επικύρωση της Συνθήκης του Μπρεστ-Λιτόφσκ, οι σχέσεις μεταξύ των δύο κομμάτων επιδεινώθηκαν ξαφνικά, όταν οι Αριστεροί Σοσιαλεπαναστάτες διαμαρτυρήθηκαν αποσύροντας τους εκπροσώπους τους από το *Sovnarkom*. Αν και τα δύο κόμματα είχαν ενεργήσει από κοινού κατά τη διάρκεια των διαπραγματεύσεων με την Αυστρία και τη Γερμανία, όταν οι Μπολσεβίκοι υπέκυψαν στον Γερμανικό ιμπεριαλισμό, ένα διεθνιστικό κόμμα όπως το PLSR δεν μπορούσε να συμφωνήσει. Έτσι, πάρθηκε η δύσκολη απόφαση αποχώρησης από το *Sovnarkom*· όμως, αυτό δεν σήμαινε –όπως έσπευσε να σημειώσει ο Προσιάν– ότι τα είχαν σπάσει οριστικά με το κόμμα του Λένιν.

Αν και ο Προσιάν ανήκε στην φιλο-μπολσεβίκικη πτέρυγα του PLSR, η γνώμη του ήταν ευρέως αποδεκτή από το κόμμα. Ωστόσο, αυτή η «ψυχολογική άβυσσος» που είχε αναφέρει μεταξύ των Σοσιαλεπαναστατών και των Μπολσεβίκων δεν είχε εξαφανιστεί, παρόλο που τα δύο κόμματα είχαν συνεργαστεί στενά στην κυβέρνηση· εξακολουθούσε να αποτελεί το μεγαλύτερο εμπόδιο σε μια συμφωνία μεταξύ τους. Οι ομιλίες των μελών του PLSR είχαν ηθικούς και θρησκευτικούς υπαινιγμούς, που δεν ήταν τίποτε άλλο παρά μια προσποίηση· το κόμμα είχε βαθιές ρίζες στον ιδεαλισμό και στη μακρά παράδοση της θυσίας και της αυταπάρνησης της Λαϊκίστικης διανόησης του 19ου αιώνα. Η Μαρία Αλεξανδρόβνα Σπιριντόνοβα υπενθύμισε για άλλη μια φορά στους εκπροσώπους την παράδοσή τους στο πρώτο συνέδριο του PLSR, μιλώντας για τους «ένδοξους πρόδρομους» του κόμματος, τους «αγωνιστές των δεκαετιών του 1860, 1870, 1880 και του 1890»⁴³. Η Σπιριντόνοβα όχι μόνο ανέτρεξε πίσω στις ρίζες του κινήματός της,

⁴³ Βλ. την ομιλία της Μ. Σπιριντόνοβα στα *Protokoly pervogo s "ezda...*, ό.π., σ. 33-37.

αλλά και τίμησε τους Σοσιαλεπαναστάτες τρομοκράτες που είχαν αγωνιστεί ενάντια στον τσαρισμό και είχαν πάει στο ικρίωμα με τα κεφάλια τους ψηλά λίγο πριν το 1905 και κατά την πρώτη Επανάσταση.

Κατά τη διάρκεια των επόμενων μηνών, το επίσημο όργανο του PLSR, *Znamia truda*, τόνισε επανειλημμένα την Λαϊκίστικη προέλευση του κόμματος και το παρελθόν του στην τρομοκρατική δράση. Δύο γεγονότα ξεχωρίζουν σε αυτή τη σύνδεση. Στα τέλη Ιανουαρίου 1918, κατά τη 14η επέτειο από το θάνατο του Νικολάι Κωνσταντίνοβιτς Μιχαηλόβσκι, η εφημερίδα αφιέρωσε δύο ολόκληρες σελίδες στον «λαϊκιστή ο οποίος ένωσε τους αγρότες και τους εργάτες κάτω από το λάβαρο του εργαζόμενου λαού», τον ασυμβίβαστο κριτή του καπιταλισμού και του «βάρδου της απελευθέρωσης της ανθρώπινης φύσης», ο οποίος «ξεκίνησε από τη θεωρία του προσώπου» για να καταλήξει «με τη θεωρία μιας κοινωνίας βασισμένης στην εργασία και μιας δημοκρατίας που βασίζεται στην εργασία και τον σοσιαλισμό»⁴⁴. Μια εβδομάδα αργότερα, η εφημερίδα αφιέρωσε μια ολόκληρη σελίδα στα γραπτά του Ιβάν Π. Κάλιεφ, συμπεριλαμβάνοντας μερικά ποιήματα, την ομιλία του ενώπιον του δικαστηρίου, την *Επιστολή προς τους συντρόφους μου*· ο Κάλιεφ ήταν ο τρομοκράτης Σοσιαλεπαναστάτης που στις 4 Φεβρουαρίου 1905 έριξε μια θανατηφόρα βόμβα στον Μεγάλο Δούκα Σεργκέι Αλεξάντροβιτς. Ο Κάλιεφ τότε καταδικάστηκε σε θάνατο από το δικαστήριο του τσάρου⁴⁵.

Παρόλο που το PLSR περηφανευόταν για το τρομοκρατικό παρελθόν

⁴⁴ *Znamia truda*, Ιαν. 28 / Φεβρ. 10 (1918). Τα αποσπάσματα που παρατίθενται μπορούν να βρεθούν στο άρθρο του Β. Τρουτόφσκι «Pamiati N.K. Mikhailovskogo» (Στη μνήμη του Ν.Κ. Μιχαηλόβσκι) εξ ίσου αξιόλογο είναι το κομμάτι «N. K. Mikhailovskii v russkom revoliutsionnom dvizhenii» (Ο Ν. Κ. Μιχαηλόβσκι στο ρωσικό επαναστατικό κίνημα), γραμμένο από τον Μ. Μπραγκίνσκι.

⁴⁵ *Znamia truda*, 4 Φεβρ. / 17 Φεβρ. (1918). Εκτός από την απόδοση τιμής στον Κάλιεφ στην εφημερίδα του κόμματος, το PLSR διοργάνωσε μια σειρά ημερίδων για να τιμήσει την «ιστορική σημασία της τρομοκρατικής πράξης» που διεξήγαγε ο «μεγάλος μάρτυρας και μαχητής», η δραστηριότητα του οποίου μπορούσε να γίνει σύμβολο της «διαδικασίας αναπροσαρμογής που βρίσκεται σε εξέλιξη στην κοινωνία την παρούσα στιγμή»: πρβλ. η ιστορία της ημέρας προς τιμήν του Κάλιεφ στη *Znamia truda*, 6 Φεβρ. / 19 Φεβρ. (1918) σ. 7.

του Ρωσικού Σοσιαλισμού, συνάμα καταδίκασε τις ακατέργαστες και βάνουσες μεθόδους των Μπολσεβίκων στην εξουσία. Όπως είδαμε, το πραξικόπημα τον Οκτώβριο του 1917 καταδικάστηκε από την Σοσιαλεπαναστατική Αριστερά, η οποία είχε υποστηρίξει μια εκτενή συμφωνία μεταξύ των λαϊκών κομμάτων· η Σοσιαλεπαναστατική Αριστερά είχε αποδοκιμάσει την ιδέα ενός αδελφοκτόνου πολέμου μέσα στην «επαναστατική δημοκρατία». Στις 22 Νοεμβρίου, ο Μπόρις Νταβίντοβιτς Καμκόφ εκφώνησε μια μακρά ομιλία μπροστά στους συνέδρους, περιγράφοντας τι είχαν κάνει οι Αριστεροί Σοσιαλεπαναστάτες εντός της VTsIK⁴⁶, στην πορεία αυτής της ομιλίας, έδωσε σαφή εικόνα για το υπερήφανο ιστορικό των συγκρούσεων μεταξύ των Αριστερών Σοσιαλεπαναστατών και των Μπολσεβίκων –οι οποίοι «μέθυσαν από μια πολύ εύκολη νίκη»– και ο τρόπος με τον οποίο οι Αριστεροί Σοσιαλεπαναστάτες, οι οποίοι «ήταν άτρωτοι από τη δόξα της νίκης, τη δόξα της εύκολης κατάληψης των Χειμερινών Ανακτόρων», κατάφεραν να διατηρήσουν ενωμένα «τα μέτωπα της ρωσικής δημοκρατίας». Αφού το PLSR δεν κατόρθωσε να γεφυρώσει το χάσμα μεταξύ των δύο σοσιαλιστικών μετώπων, κινδύνευε τώρα, «ανάμεσα στη Σκύλα και τη Χάρυβδη», και αποφάσισε να προσχωρήσει στην κυβέρνηση των Μπολσεβίκων, αλλά μόνο αφού έλαβε συγκεκριμένες εγγυήσεις από τους Μπολσεβίκους. Η κύρια εγγύηση που πήρε ήταν ότι ο εκτελεστικός κλάδος (*Sovnarkom*) θα υπαγόταν στον νομοθετικό κλάδο (VTsIK). Όμως, ο Καμκόφ σίγουρα δεν πίστευε ότι όλα τα προβλήματά τους επιλύθηκαν και ότι όλες οι διαφορές καλύφθηκαν· γνώριζε στην εντέλεια τους κινδύνους που ενέχονται στη νοοτροπία και τις ενέργειες των Μπολσεβίκων. Βέβαια, η έννοια που έδιναν στους πολιτικούς αγώνες και τη δημοκρατία οι Αριστεροί Σοσιαλεπαναστάτες ήταν εντελώς διαφορετική από αυτήν των Μπολσεβίκων:

Η τρομοκρατία είναι εγγενώς αδύναμη. Μόνο οι πολύ αδύναμες πολιτικές οργανώσεις, χωρίς βαθιές κοινωνικές ρίζες και χωρίς την ισχυρή πλατιά κοινωνική υποστήριξη, αισθάνονται ότι πρέπει να φιμώσουν τους αντιπάλους τους και να καταφεύγουν σε μαζικές συλλήψεις και μαζικές ακόμη εκτελέσεις. Μια ισχυρή εξουσία, μια εξουσία που βασίζεται στις εργατικές τάξεις –ιδιαίτερα στη Ρωσία, όπου η συντριπτική πλειοψηφία προέρχεται

⁴⁶ *Protokoly pervogo s "ezda...*, ό.π., σ. 38-46.

από την εργατική τάξη– δεν χρειάζεται αυτές τις μεθόδους, οι οποίες θα μπορούσαν μόνο να την αποδυναμώσουν. Αυτός είναι ο λόγος για τον οποίο επιδιώκουμε μια πολιτική επαναφοράς των πολιτικών ελευθεριών, για να χρησιμοποιήσουμε έναν όρο που ο Τρότσκι θα ονόμαζε αστικό.

Μέχρι τον Απρίλιο του 1918, κατά τη διάρκεια του 2ου συνεδρίου του PLSR, είχε ήδη κυλήσει μεγάλη ποσότητα νερού κάτω από τις γέφυρες του Νέβα από την ημέρα που ο Καμκόφ είχε δεσμευτεί επίσημα να υπερασπιστεί τις πολιτικές ελευθερίες. Οι Αριστεροί Σοσιαλεπαναστάτες είχαν αρχικά υποσχεθεί να δώσουν απόλυτη ελευθερία στη Συντακτική Συνέλευση, μόνο για να αποφασίσουν στη συνέχεια τη διάλυσή της· επιπλέον, είχαν συναινέσει, είτε ολόψυχα είτε απρόθυμα, στη σειρά καταστολών της Μπολσεβίκικης κυβέρνησης. Μια προσεκτική ανάγνωση του επίσημου οργάνου του PLSR, της *Znamia truda*, τον Ιανουάριο και τον Φεβρουάριο του 1918, δεν δείχνει αξιοσημείωτες αποκλίσεις στον τόνο στα σχόλια για τα πολιτικά γεγονότα της ημέρας από τα σχόλια της μπολσεβίκικης *Πράβδα* στο ίδιο χρονικό πλαίσιο. Κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου, οι Αριστεροί Σοσιαλεπαναστάτες θεώρησαν ότι η σιδερένια γροθιά του σοβιετικού καθεστώτος ήταν νόμιμη ή τουλάχιστον αναπόφευκτη. Παρ' όλα αυτά, ακόμα και τότε οι Σοσιαλεπαναστάτες συνέχισαν να ακολουθούν τη δική τους πολύ συγκεκριμένη πολιτική γραμμή σε μια προσπάθεια να διατηρήσουν τουλάχιστον την εμφάνιση της συνταγματικής νομιμότητας. Όπως και πριν, η Λαϊκίστικη αριστερά αναλώθηκε με το πρόβλημα της σχέσης μεταξύ της VTsIK και του *Sovnarkom* και είχε την πρόθεση να εξασφαλίσει την επικράτηση της νομοθετικής εξουσίας⁴⁷.

Ορισμένες φωνές εξαιρετικά επικριτικές για την κυβερνητική συμ-

⁴⁷ Βλ. στη *Znamia truda*, 6 Φεβ./19 Φεβ 1918, η κίνηση που συζητήθηκε από την Αριστερή Σοσιαλεπαναστατική Ομάδα που πρότεινε τη δημιουργία, μέσα στο σοβιετικό «κοινοβούλιο», τμημάτων παράλληλων με τα Λαϊκά Υπουργεία, να ενεργούν ως «νομοθετικές επιτροπές υπεύθυνες για την προκαταρκτική εξέταση όλων των νομοσχεδίων που έφταναν στο VTsIK και για να επιβλέπει τη δραστηριότητα των συγγενικών Κομισαριάτων». Επιπλέον, το κείμενο ζητούσε την αναδιοργάνωση των Κομισαριάτων σε συλλογική βάση, με εκτεταμένη συμμετοχή από μέλη του VTsIK. Τέλος, επαναλαμβάνεται η ανάγκη για ένα συνταγματικό χάρτη της Ρωσικής Δημοκρατίας –που ήταν τόσο «Σοβιετικός» όσο και «ομοσπονδιακός»– όπου έπρεπε να καθοριστούν οι «κανόνες και η διαδικασία εκλογής του ανώτατου νομοθετικού σώματος».

μαχία με τους Μπολσεβίκους υψώθηκαν κατά τη διάρκεια του συνεδρίου που πραγματοποιήθηκε τον Απρίλιο του 1918. Τη σκληρότερη κριτική από όλους άσκησε ο πρώην Λαϊκός Κομισάριος Δικαιοσύνης, Στάινμπεργκ, ο οποίος είπε στους συντρόφους του ότι ποτέ δεν είχε «πραγματική εξουσία» και ότι έπρεπε να επιστρέψουν «στον λαό» αν ήθελαν να έχουν οποιαδήποτε ελπίδα να εφαρμόσουν την πλατφόρμα του κόμματος. Ο Στάινμπεργκ ήταν ένας μετριοπαθής και «φιλελεύθερος» του PLSR· κατάγγελλε τον δεσποτισμό και τις παράνομες πράξεις του Σοβιετικού καθεστώτος ότι «δεν προέρχονται από τις λαϊκές μάζες, αλλά μάλλον από ανθρώπους που έχουν διοριστεί και επομένως γίνονται “επαγγελματίες διευθυντές της εξουσίας”»· συμπέρανε ότι «έχουμε μια δημοκρατική γραφειοκρατία, η οποία είναι χειρότερη από την παλιά γραφειοκρατία –τουλάχιστον η παλιά ήταν Θεοφοβούμενη και φοβόταν τις αρχές, επειδή θεωρούν τον εαυτό τους ότι είναι Θεός, τσάρος και η υπέρτατη αρχή»⁴⁸.

Μια πλευρά των Αριστερών Σοσιαλεπαναστατών που αξίζει να σημειωθεί είναι ότι ήταν ενθουσιώδεις και αδιάλλακτοι διεθνιστές. Στο πρώτο συνέδριο τον Νοέμβριο του 1917, ο σεβασμίου Μαρκ Αντρέγιεβιτς Νάτασον (γεννημένος το 1850 και ένας από τους μεγάλους ήρωες του ρωσικού Λαϊκισμού) μίλησε για τις επικρατούσες φιλοσοφίες στον Ευρωπαϊκό Σοσιαλισμό τόσο πριν όσο και μετά το 1914· έδειξε πώς ό,τι πραγματικά διέκρινε τους ρεφορμιστές από τους επαναστάτες ήταν το γεγονός ότι οι επαναστάτες ήταν διεθνιστές και διαμετρικά αντίθετοι στο στενό, εθνικιστικό όραμα των ρεφορμιστών. Φυσικά, ο Νάτασον κατέτασε το νέο Ρωσικό αριστερό κόμμα στο κύριο ρεύμα του κινήματος που ξεκίνησε μέσω των διασκέψεων ειρήνης του Τσίμμερβαλντ (1915) και του Κιένταλ (1916)⁴⁹. Στην πραγματικότητα, κατά τη διάρκεια του 1917, ενώ οι Αριστεροί Σοσιαλεπαναστάτες αγωνίζονταν

⁴⁸ RTsKhIDNI, σελ. 564, κατ. 1, εγγρ. 1, σ. 181- 186. Κατά τη διάρκεια της εξορίας του, ο Στάινμπεργκ έγραψε τα απομνημονεύματά του για να εκφράσει τη σύντομη και απογοητευτική του εμπειρία ως Λαϊκός Κομισάριος Δικαιοσύνης στην κυβέρνηση που προέδρευε ο Λένιν: βλ. I. Steinberg, *Als ich Volkskommissar war. Episoden aus der russischen Oktoberrevolution* (Όταν ήμουν Λαϊκός Κομισάριος. Επεισόδια από τη ρωσική επανάσταση του Οκτωβρίου), Μόναχο, 1929.

⁴⁹ *Protokoly pervogo s'ezda...*, ό.π., σ. 20-23.

ακόμη μέσα στο παλιό PSR, είχαν επικρίνει την επιφυλακτική ή ακόμα και αμφιλεγόμενη θέση των ηγετών του κόμματος για τον πόλεμο. Το PLSR είχε ζητήσει άμεση κοινωνική επανάσταση στις πόλεις και την ύπαιθρο, κυματίζοντας τη σημαία του διεθνούς προλεταριάτου και παρακολουθώντας με αγωνία τους αγώνες των εργατών στη Δύση. Αυτό είναι κάτι που οι σοβιετικοί ιστορικοί έχουν πολύ συχνά ξεχάσει· έχουν δώσει παραποιημένη την εικόνα των Αριστερών Σοσιαλεπαναστατών ως πολιτικούς εκπροσώπους ορισμένων τμημάτων της ρωσικής αγροτιάς (δηλ. τους κουλάκους, σύμφωνα με την πιο διαδεδομένη αντίληψη ή τους «μεσαίους αγρότες» σύμφωνα με κάποιους). Ενώ η αλήθεια είναι ότι το PLSR ήταν, ταυτόχρονα, ένα κόμμα που είχε ρίζες στη λαϊκή πραγματικότητα της Ρωσικής υπαίθρου και ένα κόμμα που ορκίστηκε να επιτύχει τον στόχο του για την παγκόσμια επανάσταση –και αυτό δημιούργησε μια σοβαρή δομική αδυναμία.

Πράγματι, μετά τη Συνθήκη του Μπρεστ-Λιτόφσκ, ήταν το διεθνιστικό όνειρο που κατέστρεψε τη σχέση μεταξύ του PLSR και των Μπολσεβίκων. Αρχικά, οι Αριστεροί Σοσιαλεπαναστάτες είχαν ελπίσει ότι το γεγονός ότι ο Τρότσκι και η Ρωσική αντιπροσωπεία στις ειρηνευτικές διαπραγματεύσεις προσπάθησαν να χρονοτριβήσουν σήμαινε ότι προσπαθούσαν να εμποδίσουν μια νέα Αυστρο-Γερμανική επίθεση και ότι, με τον ίδιο τρόπο, η πολιτική και κοινωνική κρίση στη Δύση θα επιταχυνόταν. Η εφημερίδα του κόμματος ήταν «βαθιά ικανοποιημένη» που η ρωσική αντιπροσωπεία απέρριψε την πρόταση υπογραφής μιας ειρηνευτικής συνθήκης με τις αυτοκρατορικές δυνάμεις· ήταν πεπεισμένη ότι η στιγμή ήταν ώριμη ώστε «οι ειρηνευτικές διαπραγματεύσεις που είχαν ξεκινήσει με τους Κιούλμαν και Χόφμαν να κλείσουν με διαπραγματεύσεις με τους εκπροσώπους του επαναστατικού προλεταριάτου της Γερμανίας και της Αυστρο-Ουγγαρίας»⁵⁰. Βέβαια, τώρα γνωρίζουμε ότι συνέβη το αντίθετο: η Γερμανική στρατιωτική επίθεση που ξεκίνησε μετά τη διακοπή των διαπραγματεύσεων συνέθλιψε τη νεαρή Σοβιετική δημοκρατία και το δυτικό προλεταριάτο δεν σήκωσε δαχτυλάκι σε υπεράσπιση της Ρωσικής Επανάστασης. Ωστόσο, το PLSR δεν αποκαρδιώθηκε. Στις 24 Φεβρουαρίου, οι Αριστεροί Σο-

⁵⁰ *Znamia truda*, 25 Ιαν. / 7 Φεβ., 1918.

σιαλεπαναστάτες πραγματοποίησαν διάσκεψη στην Πετρούπολη και απέρριψαν τις συνθήκες ειρήνης που επέβαλαν οι «Γερμανικοί ιμπεριαλιστές πλιατσικολόγοι» και κάλεσαν τους «εργάτες, τους στρατιώτες και τους αγρότες σε ένοπλη αντίσταση ενάντια στην επιθετικότητα του ξένου κεφαλαίου»⁵¹. Λίγες μέρες αργότερα, η κεντρική επιτροπή ξεκίνησε μια θερμή έκκληση προς όλες τις κομματικές οργανώσεις, καλώντας τες να οργανώσουν «ομάδες μάχης» (*druzhiny*) και να διατηρήσουν επαφή με την «επιτροπή εξέγερσης» στην Πετρούπολη. Σ' αυτό το ντοκουμέντο τονίζεται η ζωτική σημασία του αγώνα κατά του ξένου ιμπεριαλισμού: «με το στραγγαλισμό της σοβιετικής εξουσίας, η γερμανική αστική τάξη ελπίζει ότι θα μπορέσει να διασωθεί από την επανάσταση της δικής της εργατικής τάξης και ότι η Δύση μπορεί να αποφύγει τη νικηφόρα επίθεση των σοβιετικών ιδεών»⁵².

Ήταν αναπόφευκτο ότι μια τέτοια ανυποχώρητη θέση όσον αφορά την ειρήνη με τη Γερμανία θα οδηγούσε σε ανοιχτή σύγκρουση με το κόμμα που είχε υπογράψει τη Συνθήκη του Μπρεστ-Λιτόφσκ. Είναι γνωστό ότι οι Αριστεροί Σοσιαλεπαναστάτες διαμαρτυρήθηκαν κατά της Συνθήκης του Μπρεστ-Λιτόφσκ και απέσυραν την αντιπροσωπεία τους από το Συμβούλιο των Λαϊκών Κομισάριων.

Πράγματι, αυτό το θέμα και, γενικότερα, η προοπτική συνεργασίας με τους Μπολσεβίκους κυριάρχησαν στη συζήτηση κατά τη διάρκεια του συνεδρίου τον Απρίλιο του 1918. Τα αρχεία των πρακτικών δείχνουν ότι η απόφαση να αποχωρήσει από το *Sovnarkom* δεν ήταν εύκολο να ληφθεί και ότι υπήρχε ένα ευρύ φάσμα απόψεων σχετικά με μια τόσο σημαντική απόφαση. Ο Νάτανσον τάχθηκε υπέρ της συνεργασίας στην κυβέρνηση με τους Μπολσεβίκους και η ομιλία του είχε πολύ καλή αποδοχή⁵³. Η Σπριντόνοβα θεώρησε ότι η απόσυρση από τη «δομή της εξουσίας», δηλ. από το «Υπουργείο Γεωργίας» σε μια στιγμή κατά την οποία ο νόμος για την κοινωνικοποίηση της γης εφαρμόζονταν δεν ήταν παρά από ένα «πολύ σοβαρό έγκλημα»⁵⁴. Στην αυτοκριτική της, η Μαρία

⁵¹ Στο ίδιο, 13 Φεβ. / 26 Φεβ., 1918.

⁵² Στο ίδιο, 15 Φεβ. / 28 Φεβ., 1918.

⁵³ RTsKhIDNI, κατ. 1, εγγ. 2, σ. 75-83.

⁵⁴ RTsKhIDNI, κατ. 1, εγγ. 1, σ. 166.

Αλεξανδρόβνα Σπριντόνοβα πήγε τόσο μακριά ώστε να αγγίξει το πρόβλημα της στάσης του κόμματος στον πόλεμο και στους Μπολσεβίκους. Ήταν άδικο να αποκαλούμε τους Μπολσεβίκους «προδότες της κοινωνικής επανάστασης» και να τους κατακρίνουμε γιατί είχαν υπογράψει τη συνθήκη του Μπρεστ, όταν «εμείς, οι διεθνιστές, κάναμε το παν για να γκρεμίσουμε την παλιά πειθαρχία» χωρίς να δημιουργήσουμε μια «νέα, επαναστατική». Εάν μιλήσουμε ειλικρινά, η Συνθήκη Ειρήνης είχε υπογραφεί από έναν «στρατό ηττημένο, από την πείνα, από την αγωνία, από τη σύγχυσή μας, από το γεγονός ότι προσπαθήσαμε να οικοδομήσουμε μια σοσιαλιστική τάξη και σε πέντε μήνες δεν το πετύχαμε, από το γεγονός ότι ολόκληρος ο πληθυσμός ήταν κουρασμένος από τις μάχες»⁵⁵. Η αντίθεση στους Μπολσεβίκους σήμαινε να παίζουμε το παιχνίδι της μπουρζουαζίας και των μετριοπαθών σοσιαλιστικών κομμάτων· από την άλλη, οι Μπολσεβίκοι δεν ήταν σε θέση να εκπληρώσουν τις υποσχέσεις της Ρωσικής Επανάστασης. Αυτή ήταν η «τραγική κατάσταση» στην οποία βρέθηκαν οι Αριστεροί Σοσιαλεπαναστάτες:

Η μεγάλη τραγωδία της Ρωσικής Επανάστασής μας πηγάζει από το γεγονός ότι από την ίδια τη φύση της πλατφόρμας τους και εξ αιτίας της νοοτροπίας τους, οι Σοσιαλδημοκράτες είναι ανίκανοι να υλοποιήσουν την εθνική μας Ρωσική Επανάσταση όπως θα έπρεπε. Δεν γνωρίζουν πώς να χρησιμοποιήσουν την κάθε μία ευκαιρία που προσφέρει η καθημερινή ζωή, πώς να χρησιμοποιήσουν την ψυχολογία των αγροτών και των εργατών, πώς να αξιοποιήσουν την εθνική μας ταυτότητα, τις εθνικές μας ιδιαιτερότητες και τον λαό μας· και αυτό είναι τουλάχιστον μέρος της αιτίας που η Ρωσική Επανάσταση μπορεί να αποτύχει⁵⁶.

Η καθαρή ματιά και η πικρόχολη ανάλυση της Μαρίας Σπριντόνοβα άγγιξε την ίδια την καρδιά του προβλήματος της σχέσης μεταξύ των κοινωνικών κινημάτων και των πολιτικών δυνάμεων στη Ρωσική λαϊκή επανάσταση. Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι η Μαρία Σπριντόνοβα –έστω και λαμβάνοντας υπόψη μια κατανοητή συστράτευση– είχε πετύχει διάνα και είχε καταλάβει πλήρως ότι ο Μπολσεβικισμός ήταν ένα κί-

⁵⁵ RTsKhlDNI, κατ. 1, εγγ. 1, σ. 166-167.

⁵⁶ RTsKhlDNI, κατ. 1, εγγ. 1, σ. 174-175.

νημα το οποίο, όσο αποξενωμένο μπορεί και να ήταν από τις γνήσιες λαϊκές παραδόσεις, είχε γίνει ο κύριος πρωταγωνιστής σε ολόκληρη την επαναστατική διαδικασία. Κανένας άλλος εκπρόσωπος δεν είχε τόσο ξεκάθαρα διατυπώσει τις εσωτερικές αντιφάσεις της Ρωσικής Επανάστασης. Όλοι οι αντιπρόσωποι, ωστόσο, είχαν μια γνώμη για το πολύ επίκαιρο ζήτημα των σχέσεων με τους Μπολσεβίκους πριν και μετά το Μπρεστ-Λιτόφσκ. Οι ομιλίες που έδωσαν οι εκπρόσωποι των τοπικών επιτροπών παρουσιάζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον και απεικονίζουν τη διάθεση των απλών μελών του κόμματος στις επαρχίες όπου είχε εδραιωθεί το Σοβιετικό καθεστώς.

Ο εκπρόσωπος του Ολόνοτς δήλωσε ότι, στην επαρχιακή επιτροπή του Ολόνοτς, υπήρξαν «μεγάλες διαφορές απόψεων» σχετικά με το αν οι Αριστεροί Σοσιαλεπαναστάτες θα έπρεπε να παραιτηθούν από την κυβέρνηση και ότι η πλειοψηφία υποστήριξε την επίσημη γραμμή του κόμματος. Εν πάση περιπτώσει, μια ξεκάθαρη πλειοψηφία στα όργανα της τοπικής εξουσίας ήταν ενάντια σε μια ρήξη με τους Μπολσεβίκους⁵⁷. Ο Μπαρανόφ, ο εκπρόσωπος της επαρχίας Βιάτκα, δήλωσε ότι η πλειοψηφία στην οργάνωσή του ήταν ενάντια στην αποχώρηση των σοσιαλεπαναστατών κομισάριων από το *Sovnarkom*⁵⁸. Ο Αντρέγιεφ, ο εκπρόσωπος της επαρχίας Σμόλενσκ, δήλωσε ότι οι μάζες ακολουθούσαν τους Μπολσεβίκους στο ζήτημα της συνθήκης ειρήνης του Μπρεστ· η παραίτηση από την κυβέρνηση, ήταν αισθητό, ότι αποτελούσε μια ακατανόητη κίνηση και έβλαψε σοβαρά το PLSR⁵⁹. Άλλοι ομιλητές, επίσης, εξέφρασαν σοβαρές αμφιβολίες για το αν θα αποποιηθούν ή όχι υψηλές κυβερνητικές θέσεις. Η πρόταση που υιοθετήθηκε από το συνέδριο⁶⁰ προφανώς έλαβε υπόψη την επικρατούσα διάθεση του κόμματος στο ότι, αν και ενέκρινε την απόσυρση της αντιπροσωπείας των Σοσιαλεπαναστατών από το *Sovnarkom*, δεν απέκλειε μια μελλοντική

⁵⁷ RTsKhIDNI, κατ. 1, εγγ. 1, σ. 73.

⁵⁸ RTsKhIDNI, 1, εγγ. 1, σ. 74

⁵⁹ «Ήταν ένα τρομερό σοκ για εμάς τα τοπικά στελέχη του κόμματος, όταν το κόμμα μας αποχώρησε από το Συμβούλιο των Λαϊκών Κομισάριων» (RTsKhIDNI, κατ. 1, εγγ. 1, σ. 62-63).

⁶⁰ RTsKhIDNI, κατ. 1, εγγ. 3, σ. 149.

συμμετοχή του PLSR στην κεντρική κυβέρνηση «εάν η πολιτική κατάσταση άλλαζε». Εν πάση περιπτώσει, οι Αριστεροί Σοσιαλεπαναστάτες επρόκειτο να παραμείνουν στα συλλογικά όργανα των επιτροπών και στα άλλα θεσμικά όργανα, ώστε να μην αποδυναμώσουν τη Σοβιετική εξουσία στο κέντρο και στην ενδοχώρα.

Συνοψίζοντας εν συντομία την τρέχουσα κατάσταση των σχέσεων μεταξύ των Μπολσεβίκων και των Αριστερών Σοσιαλεπαναστατών όπως μαρτυρούν οι πολλές ομιλίες που έδωσαν τα τοπικά στελέχη του PLSR, θα μπορούσαμε με ασφάλεια να πούμε ότι, αν και υπήρχε μεγάλη ένταση ακόμα και πικρόχολες διαφορές απόψεων, τα δύο μέρη κατάφεραν να συνεχίσουν να συνεργάζονται με γόνιμο τρόπο. Μερικές φορές οι Μπολσεβίκοι, αν και ήταν η πλειοψηφία, ήταν τόσο πρόθυμοι να διατηρήσουν μια συμμαχία με την Λαϊκίστικη αριστερά που ενέδωσαν και αποδέχτηκαν κοινή εκπροσώπηση στα Σοβιέτ και στα άλλα όργανα της τοπικής εξουσίας. Το μήλο της έριδος –ποια προσέγγιση πρέπει να υιοθετηθεί σε σχέση με τη Συνθήκη του Μπρεστ-Λιτόφσκ– εμφανίστηκε ανυπέρβλητο και στα δύο κέντρα, αν και έχανε τη σημασία του όσο μακρύτερα ταξίδευε κάποιος από την Πετρούπολη και τη Μόσχα. Οι μάζες ένιωθαν τόσο έντονη λαχτάρα για ειρήνη –ιδιαίτερα οι αγρότες– ώστε οι τοπικές επιτροπές του PLSR αισθάνθηκαν αδύνατες να επιτεθούν στους Μπολσεβίκους γιατί είχαν υπογράψει την ταπεινωτική συνθήκη με τη Γερμανία⁶¹. Στην πραγματικότητα, η μελέτη των πρακτικών των τοπικών αγροτικών συνέδριων αρκεί για να συνειδητοποιήσουμε την επίπτωση στην ύπαιθρο των ειδήσεων ότι ο πόλεμος είχε τελειώσει. Γι' αυτό πιθανόν η Σπιριντόνοβα αισθάνθηκε ότι θα μπορούσε να θέσει στο συνέδριο το ερώτημα με τόσο σκληρούς όρους: «Μπορεί το κόμμα μας, το κόμμα των Αριστερών Σοσιαλεπαναστατών, να τολμήσει να παραβιάσει την ειρήνη και να αναλάβει την ηγεσία της διεξαγωγής πολέμου με τον Γερμανικό ιμπεριαλισμό;»⁶² Το ερώτημα

⁶¹ Για τις αντιδράσεις των τοπικών οργανώσεων του PLSR στην αρνητική στάση που ανέλαβαν οι ηγέτες του κόμματος για τη συνθήκη του Μπρεστ, βλ. επίσης K.V. Gusev, *Partiia eseron ot melko-burzhuznogo revoliutsionarizma k kontrrevoliutsii* (Το Κόμμα των Σοσιαλεπαναστατών από τη μικροαστική επανάσταση μέχρι την αντεπανάσταση), Μόσχα, 1975 σ. 248-249.

⁶² RTsKhlDNI, κατ. 1, εγγ. 2, σ. 93.

ήδη περιείχε την απάντηση: το PLSR πρέπει κατ' ανάγκη να αποφύγει να προβεί σε μεμονωμένες ενέργειες εναντίον της ειρηνευτικής συνθήκης, διότι θα ήταν ένα επικίνδυνο εγχείρημα με μεγάλο ρίσκο.

Το κόμμα συζήτησε ξανά τα θέματα του πολέμου και της ειρήνης κατά τη διάρκεια των εργασιών του τρίτου συνεδρίου, από τις 28 Ιουνίου έως την 1η Ιουλίου 1918. Ένας αριθμός εκπρόσωπων που πήραν μέρος στη διαδικασία παρατήρησαν ότι το PLSR ήταν περισσότερο ενωμένο και σε συμφωνία από πριν. Η ανάγνωση των πρακτικών του συνεδρίου επιτρέπει σε κάποιον να βιώσει από πρώτο χέρι την αίσθηση του ενθουσιασμού που κυριαρχεί μεταξύ των αντιπροσώπων· διαισθάνθηκαν ότι οι Αριστεροί Σοσιαλεπαναστάτες είχαν αποκτήσει δημοτικότητα στα μάτια των αγροτών και του λαού. Ο Προσιάν θεώρησε ότι η ανοδική πορεία του κόμματος κατά τη διάρκεια των τελευταίων μηνών οφειλόταν στην «ξεκάθαρη θέση μας όσον αφορά το ζήτημα της επικύρωσης της συνθήκης ειρήνης»⁶³. Πολλοί ομιλητές στο συνέδριο τόνισαν τη σημασία της καταπολέμησης του Γερμανικού ιμπεριαλισμού. Η ίδια η Μαρία Σπριντόνοβα –αν και ήταν πιο επιφυλακτική και μετριοπαθής στο προηγούμενο συνέδριο– μίλησε τώρα καθαρά για το πώς άλλαξε η πολιτική κατάσταση και πώς τα πρώτα σημάδια κατάρρευσης του Γερμανικού στρατού απαιτούσαν μια νέα στρατηγική. Εφόσον είχε ξεκινήσει η μη αναστρέψιμη κρίση του Γερμανικού ιμπεριαλισμού, η εκεχειρία έπρεπε να τελειώσει. «Βεβαίως υπήρχαν πολλοί λόγοι για τους οποίους η συνθήκη ειρήνης μπορούσε να θεωρηθεί δικαιολογημένη και γιατί ήταν απαραίτητη η ανάπαυλα· τώρα, η διεθνής κατάσταση δεν δικαιολογεί με κανένα τρόπο μια ανακωχή αυτού του τύπου». Συνέχισε ότι η πολιτική της Μπολσεβίκικης κυβέρνησης ήταν λανθασμένη και εγκληματική και ότι οι Μπολσεβίκοι ήταν τα κορόιδα του Γερμανού πρέσβη, του Μίρμπαχ, και ακόμη πιο υποδουλωμένοι στη γοητεία της διπλωματίας από ότι ήταν η κυβέρνηση Κερένσκι. Στην τελική έκκληση στους συντρόφους της η Σπριντόνοβα, δεν απέκλεισε το γεγονός ότι θα μπορούσε να προκύψει ακόμη και δριμύα σύγκρουση με τους Μπολσεβίκους, συμπεριλαμβανομένης της χρήσης Γερμανικών ξιφολοχών εναντίον του PLSR. Ποια, επομένως, θα ήταν η καλύτερη τα-

⁶³ RTsKhIDNI, κατ. 1, εγγ. 4, σ. 244.

κτική; Θα ήταν απαραίτητο να αγνοήσουμε τους όρους που επιβάλλει η Συνθήκη Ειρήνης, χωρίς, όμως, να ξαναρχίσουμε τις εκθροπραξίες και να καλέσουμε στα όπλα. «Η μόνη απάντηση είναι ότι θα ήμασταν υποκείμενα καταπίεσης και οι Γερμανοί ιμπεριαλιστές θα πραγματοποιούσαν επιθετικές αποστολές. Αυτό θα ήταν το προτέρημά μας –οι επιθετικές αποστολές στην Ουκρανία οδήγησαν σε κίνημα και δημιουργήσαν εξέγερση». Δεν υπήρχε τίποτα να φοβηθούμε από μια εισβολή στη Ρωσία από Γερμανικά στρατεύματα, ούτε ακόμα και αν κατακτούσαν τη Μόσχα και την Πετρούπολη⁶⁴.

Η αφελής ελπίδα της Σπιριντόνοβα ότι οι μάζες θα ξεσηκωθούν απαντώντας σε μια Γερμανική εισβολή στη Ρωσία υποκινήθηκε από το παράδειγμα της Ουκρανίας, όπου υπήρξαν αρκετές αγροτικές εξεγέρσεις εναντίον της κυβέρνησης των μαριονετών που υποστήριζε η Γερμανία. Ένα από τα κύρια θέματα που συζητήθηκαν κατά τη διάρκεια του συνεδρίου ήταν η Ουκρανική εξέγερση· οι Αριστεροί Σοσιαλεπαναστάτες έμαθαν από την εξέγερση ότι ήταν δυνατό να αντισταθούν στον Γερμανικό ιμπεριαλισμό και ότι η ύπαιθρος εξακολουθούσε να βράζει. Ωστόσο, δεν αισθάνονταν όλοι οι εκπρόσωποι ότι η αντίσταση στο Γερμανικό μιλιταρισμό ήταν προ των πυλών. Ακόμη και κατά το τρίτο συνέδριο, ορισμένοι εκπρόσωποι εξέφρασαν την άποψη ότι η στάση των εργατών στη συνθήκη του Μπρεστ-Λιτόφκ δεν μπορούσε να θεωρηθεί δεδομένη. Αν και ο εκπρόσωπος των επαρχιών Αρχάνγκελσκ και Βόλογκντα παραδέχτηκε ότι η ταπεινωτική συνθήκη ήταν «καταστροφική για τον λαό και για την Επανάσταση», πρόσθεσε επίσης ότι δεν πίστευε πως οι μάζες θα την απορρίψουν ούτε θα ξεσηκωθούν εναντίον της⁶⁵. Ο Μουράγιεφ, από την επαρχία Βορόνεζ, δήλωσε ότι, όσο κι αν οι εργάτες μπορεί να αποδοκιμάζουν την άδικη ειρήνη, δεν θα ακολουθήσουν την έκκληση του PLSR, με εξαίρεση τις επαρχίες των νότιων συνόρων, τις οποίες καταλάμβαναν συχνά τα γερμανικά στρατεύματα.⁶⁶ Η Ροσλάβετς, μία εκπρόσωπος από την περιοχή Ερετς (στην επαρχία Ορυόλ), ήταν ακόμα πιο δυναμική στην κριτική της σχετικά

⁶⁴ RTsKhlDNI, κατ. 1, εγγ. 4, σ. 182-184, 197-203.

⁶⁵ RTsKhlDNI, κατ. 1, εγγ. 4, σ. 66.

⁶⁶ RTsKhlDNI, κατ. 1, εγγ. 4, σ. 69-70.

με την επικρατούσα στάση στο κόμμα: είπε ότι «εάν ήταν ο Καμκόφ και όχι ο Λένιν επικεφαλής της κυβέρνησης, δεν θα είμασταν εδώ σήμερα, θα είμασταν όλοι στην Τουρουκάν» (δηλ. στη Σιβηρία). Όσον αφορά την πρόβλεψη της Μαρίας Σπιριντόνοβα ότι η εκεχειρία με τη Γερμανία θα σπάσει σύντομα, η Ροσλάβετς δήλωσε ότι αυτό θα συμβεί μόνο «εάν όλοι οι αγρότες και όλοι οι εργάτες ήταν έτοιμοι να κινητοποιηθούν οικειοθελώς. Αλλά δεν είναι»⁶⁷.

Ακόμη και οι σχέσεις με το Μπολσεβίκικο κόμμα ήταν χειρότερες από ό,τι την άνοιξη του 1918, όπως επεσήμαναν αρκετοί εκπρόσωποι. Ο εκνευρισμός με τους κομμουνιστές εκφράστηκε επανειλημμένα στις ομιλίες των αντιπροσώπων, με αποκορύφωμα την ομόφωνη έγκριση μιας πρότασης της Μαρίας Σπιριντόνοβα, η οποία καταδίκασε τη θανατική ποινή⁶⁸. Ακόμα, δεν είχαν καεί όλες οι γέφυρες μεταξύ του PLSR και του Μπολσεβικισμού. Πολλοί θα μπορούσαν ακόμα να θυμηθούν επεισόδια στενής συνεργασίας μεταξύ των τοπικών Σοσιαλεπαναστατικών επιτροπών και των Μπολσεβίκων, ιδιαίτερα της αριστερής πτέρυγας των Μπολσεβίκων που ήταν αντίθετοι στην Συνθήκη Ειρήνης με τη Γερμανία. Ένας από τους ηγέτες του κόμματος, ο Βλαντιμίρ Α. Αλγκασόφ, κάλεσε το κόμμα να αποφύγει τυχόν συγκρούσεις με τους Μπολσεβίκους, διότι «ανέλαβαν την πρωτοβουλία και είχαν τη μεγάλη τιμή να απελευθερώσουν τη Ρωσία από την μπουρζουαζία»· ούτως ή άλλως, πολλοί ήταν εναντίον της Συνθήκης του Μπρεστ. Αν μη τι άλλο, οι Αριστεροί Σοσιαλεπαναστάτες έπρεπε να μιμηθούν τους Μπολσεβίκους, ώστε και αυτοί να «αναλάβουν την πρωτοβουλία και να έχουν την τιμή να απελευθερώσουν τη Ρωσία από την ιμπεριαλιστική μπουρζουαζία»⁶⁹. Ο Μαρκάριαντς, εκπρόσωπος της οργάνωσης του Σαράτοφ, ξανάνοιξε το ζήτημα της παραίτησης του PLSR από την κυβέρνηση, δηλώνοντας ότι αυτό ήταν ένα σοβαρό λάθος και τόνισε την ανάγκη να έχουμε μια σταθερή συνεργασία με τους Μπολσεβίκους⁷⁰.

⁶⁷ RTsKhIDNI, κατ. 1, εγγ. 4, σ. 270-271.

⁶⁸ RTsKhIDNI, κατ. 1, εγγ. 4, σ. 321. Οι Μπολσεβίκοι τον Ιούνιο του 1918 επαναφέρανε τη θανατική ποινή που είχε καταργηθεί αμέσως μετά την Οκτωβριανή Επανάσταση.

⁶⁹ RTsKhIDNI, κατ. 1, εγγ. 4, σ. 278-280.

⁷⁰ RTsKhIDNI, κατ. 1, εγγ. 4, σ. 290-292.

Στην πραγματικότητα, ακόμη και η Μαρία Σπυριντόνοβα δήλωσε ότι «το κύριο χαρακτηριστικό της δράσης μας δεν είναι ο αγώνας ενάντια στον Μπολσεβικισμό και τους Μπολσεβίκους: το κύριο χαρακτηριστικό της δράσης μας πρέπει να είναι ο αγώνας ενάντια στον καπιταλισμό, εναντία στον Γερμανικό ιμπεριαλισμό, ενάντια στους συμβιβαστές (*soglashateliami*), και ενάντια στη επιζήμια πολιτική των Μπολσεβίκων όταν αρχίζει να είναι συμβιβαστική (*soglashatel'skoi*)». Είναι σημαντικό να έχουμε κατά νου ότι οι Μπολσεβίκοι ήταν «το κόμμα στην πλευρά του οποίου αγωνιστήκαμε μετά την Οκτωβριανή Επανάσταση, το κόμμα που σήκωσε στους ώμους του το βάρος της ηγεσίας της κυβέρνησης»· ένα κόμμα το οποίο φυσικά είχε διαπράξει διάφορα λάθη, που «δεν ήταν πια αυτό που ήταν κάποτε», αλλά που εξακολουθεί να τρέφει «θανατηφόρο μίσος απέναντι στην αστική τάξη»⁷¹.

Αυτό που προέκυψε σαφώς από τη συζήτηση κατά τη διάρκεια του συνεδρίου του κόμματος ήταν ότι η συντριπτική πλειοψηφία των εκπροσώπων, παρασυρμένοι ακόμη από τις πρόσφατες επιτυχίες του κόμματος, πίστευαν ότι ήρθε η ώρα να ξεπεράσουν την ντροπή της Συνθήκης του Μπρεστ-Λιτόφσκ. Οι ομιλητές που πήραν τον λόγο δεν διευκρίνισαν ακριβώς με ποιο τρόπο το κόμμα θα έπρεπε να διαμαρτυρηθεί ενάντια στην άδικη συνθήκη, αν και στις 24 Ιουνίου 1918 η κεντρική επιτροπή του PLSR αισθάνθηκε ότι θα ήταν «τόσο πιθανό όσο και ενδεδειγμένο να οργανώσει μια σειρά τρομοκρατικών δράσεων ενάντια στους πλέον εξέχοντες αντιπροσώπους του Γερμανικού ιμπεριαλισμού»⁷². Η ηγεσία του κόμματος, παίρνοντας κουράγιο από το αντι-γερμανικό συναίσθημα που ξεχείλιζε το συνέδριο, αποφάσισε ότι ήταν αναγκαία η ανάληψη δράσης. Στις 6 Ιουλίου, δυο Σοσιαλεπαναστάτες αγωνιστές, ο Γιάκοφ Γ. Μπλιούμκιν και ο Νικολάι Α. Αντρέγιεφ, δολοφόνησαν τον Βίλχεμ Γ. Μίρμπαχ, τον Γερμανό πρόεδρο, στη Μόσχα, ενώ η κομματική εφημερίδα (*Znamia truda*) διακήρυσσε με πηχυαίους τίτλους: «Κάτω η θηλιά του Μπρεστ που στραγγαλίζει τη ρωσική επανάσταση!»⁷³. Η επίθεση ήταν

⁷¹ RTsKhlDNI, κατ. 1, εγγ. 4, σ. 332-333.

⁷² «Miatezh levykh eserov 6 iulia 1918 g.», (Η εξέγερση των Αριστερών Σοσιαλεπαναστατών στις 6 Ιουλίου 1918) *Izvestiia TsK KPSS*, 5 (1989) σ. 162.

⁷³ “Doloi Bretskuiu petliu, udushaiushchuiu russkuiu revoliutsiiu,” *Znamia truda*,

εύκολη και επιτυχής· υπήρξαν ορισμένες πλευρές της επίθεσης που οδήγησαν μερικούς ιστορικούς να υποψιάζονται ότι θα μπορούσε να ήταν μια προβοκάτσια που προκάλεσαν (ή διευκόλυναν) οι Μπολσεβίκοι προκειμένου να εξαλείψουν έναν επικίνδυνο αντίπαλο, το PLSR. Ο Ρώσος μελετητής, ο Γιούρι Γ. Φελστίνσκι, ο οποίος μετανάστευσε στις Ηνωμένες Πολιτείες στα τέλη της δεκαετίας του 1970, είναι ένας από αυτούς τους ιστορικούς⁷⁴. Δεν υπάρχει, ωστόσο, κανένας καλός λόγος να υποψιαζόμαστε ότι η Μπολσεβίκικη πολιτική αστυνομία (η περιβόητη Τσεκά) συμμετείχε στον σχεδιασμό και την εκτέλεση της επίθεσης στον Μίρμπαχ. Όλα τα σύγχρονα ντοκουμέντα υποδεικνύουν το γεγονός ότι οι Σοσιαλεπαναστάτες είχαν την πρόθεση να σπάσουν τη Συνθήκη του Μπρεστ-Λιτόφσκ και να ξαναρχίσουν τον αγώνα ενάντια στον Γερμανικό ιμπεριαλισμό. Εν πάση περιπτώσει, τα δημοσίευτα πρακτικά του τέταρτου (και τελευταίου) συνεδρίου PLSR, που πραγματοποιήθηκε στη Μόσχα από τις 2 έως τις 7 Οκτωβρίου 1918, αποδεικνύουν κατηγορηματικά ότι οι Μπολσεβίκοι δεν συμμετείχαν στη δολοφονία του Μίρμπαχ. Αυτή η μοιραία απόφαση –με όλες τις τρομερές συνέπειες για το κόμμα της Μαρίας Σπιριντόνοβα– είχε αποφασιστεί ομόφωνα από την ηγεσία του Σοσιαλεπαναστατικού Κόμματος. Ο Καρέλιν είχε πει εκ μέρους της κεντρικής επιτροπής στην ομιλία του

---

6 Ιουλίου 1918. Η πιο εκτεταμένη ανάπλαση των γνωστών γεγονότων του Ιουλίου γράφτηκε από έναν σοβιετικό ιστορικό: βλ. L. M. Spirin, *Krakh odnoi avantiury (Miatezh levyykh eserov v Moskve 6-7 Iouliou 1918)* [Η κατάρρευση μιας περιπέτειας (η εξέγερση των αριστερών Σοσιαλεπαναστατών στη Μόσχα 6-7 Ιουλίου 1918)], Μόσχα, 1971. Στο έργο του K. V. Gusev, *Rytsari terrora* [Ιππότες της Τρομοκρατίας], Μόσχα, 1992, σ. 114-115 μπορούμε να βρούμε ένα βιογραφικό σκίτσο του Μπλιούμκιν, ο οποίος σύντομα θα γινόταν αφοσιωμένος οπαδός του Τρότσκι· πράγματι, η πίστη στον εξόριστο επαναστάτη του κόστισε τη ζωή το 1929.

⁷⁴ Ο Φελστίνσκι επαναβεβαίωσε τη θέση του σύμφωνα με την οποία οι Μπολσεβίκοι ήταν με κάποιο τρόπο πίσω από την επίθεση στον Μίρμπαχ σε ένα πρόσφατο άρθρο όπως και στο προαναφερθέν βιβλίο *Bol'sheviki i levye esery*. Το άρθρο –που εμφανίστηκε στην *Otechestvennaia istoriia* 3, 1992 σ. 30-61– συνοδεύεται από τις αντιρρήσεις του Lev M. Onvutskii και του Anatolii I. Razgon. Η θέση του Φελστίνσκι έχει τώρα γίνει επίσης δεκτή και από τον V.N. Bronkin, *Behind the front lines of the Civil War: Political parties and social movements in Russia, 1918-1922* (Πίσω από τις πρώτες γραμμές του εμφυλίου πολέμου: Πολιτικά κόμματα και κοινωνικά κινήματα στη Ρωσία, 1918-1922), Princeton, N.J., 1994, σ. 19.

προς το συνέδριο ότι, αφού το προηγούμενο συνέδριο είχε ψηφίσει υπέρ της παραβίασης της ειρηνευτικής συνθήκης του Μπρεστ, το όργανο λήψης αποφάσεων του PLSR αποφάσισε συνεπώς να οργανώσει την επίθεση εναντίον του Γερμανού πρέσβη. Ο Καρέλιν έδωσε λεπτομέρειες σχετικά με τη συνεδρίαση της κεντρικής επιτροπής που είχε ψηφίσει την υλοποίηση της τρομοκρατικής πράξης, αποκαλύπτοντας ότι μόνο ένας σύντροφος είχε καταψηφίσει τη δολοφονία και ότι ακόμη και η πτέρυγα των φιλο-Μπολσεβίκοι του PLSR είχε συναινέσει. Σαν να ήθελε να δικαιολογήσει μια τέτοια καταστροφική επιλογή, ο Καρέλιν ομολόγησε ότι κανείς στο κόμμα πριν από την 6η Ιουλίου δεν είχε φανταστεί ότι οι Μπολσεβίκοι θα είχαν αποδειχθεί τέτοια πόνια του Γερμανικού ιμπεριαλισμού: «Η εκτίμησή μας για αυτούς βασίστηκε στις αναμνήσεις μας από την Οκτωβριανή Επανάσταση και, έχοντας επίγνωση του ρόλου που έπαιξαν τότε στην Επανάσταση, σίγουρα δεν περιμέναμε να συμπεριφέρονται τόσο διαφορετικά· ήταν σφάλμα μας που αγνοούσαμε σε ποια έκταση θα καταλήγαν να υπερασπίζονται τον γερμανικό ιμπεριαλισμό»⁷⁵.

Σχεδιάζοντας τη δολοφονία του πρέσβη Μίρμπαχ, το PLSR έλπιζε να πιέσει την Μπολσεβίικη κυβέρνηση και να την ξεκουνήσει από το βαθύ λήθαργό της και να την εμφυσήσει με νέα επαναστατική θέρμη. Έτσι, αντίθετα με ό, τι συχνά έχει υποστηρίξει η Σοβιετική ιστοριογραφία, ο στόχος δεν ήταν να πολεμήσει το κόμμα του Λένιν, αφού οι Αριστεροί Σοσιαλεπαναστάτες ελπίζαν ότι θα είναι συνταξιδιώτες των Μπολσεβίκων για μεγάλο χρονικό διάστημα. Μέχρι τότε, το PLSR ήταν τόσο τυφλωμένο από διεθνιστικό πάθος που άρχισε να κονταροχτυπιέται με ανεμόμυλους, δίνοντας μάχες που είχαν χαθεί πριν αρχίσουν, ενώ δεν έβλεπε τα πιο επείγοντα καθήκοντά του στον πολιτικό και κοινωνικό αγώνα. Αγροτικές διαμαρτυρίες κατά της πολιτικής των μπολσεβίκων για τη γη ξεσπούσαν σε ολόκληρη τη χώρα· το κόμμα του Λένιν είχε χάσει την υποστήριξη των αστικών μαζών και βρισκόταν σε αδιέξοδο, και οι Αριστεροί Σοσιαλεπαναστάτες κατόρθωσαν να χάσουν μέσα σε λίγες μόνο εβδομάδες τη μεγάλη λαϊκή υποστήριξη που είχαν συγκεντρώσει τους προηγούμενους μήνες ξεκινώντας άσκοπες εκστρα-

⁷⁵ RTsKhlDNI, κατ. 1, εγ. 5, σ. 76-77.

τείες και επικαλούμενοι απειλές που δεν είχαν σχέση με τις αστικές και αγροτικές μάζες. Αυτή είναι η αιτία πίσω από την ηχηρή αποτυχία του κόμματος και γιατί γρήγορα και ανεπανόρθωτα βούλιαξε τη στιγμή της μεγαλύτερης δόξας του.

Η κατάρρευση των αριστερών Σοσιαλεπαναστατών

Μόλις οι γερμανικές αρχές είχαν καλμάρει και μόλις είχε αποφευχθεί ο πόλεμος με τη Γερμανία, η μπολσεβίκικη κυβέρνηση κατάφερε να αντιμετωπίσει τα επακόλουθα της εξέγερσης των Αριστερών Σοσιαλεπαναστατών χωρίς πάρα πολλές δυσκολίες. Η ηγεσία του PLSR φυλακίστηκε, οι τοπικές επιτροπές διώχθηκαν από τις περιφερειακές οργανώσεις των Μπολσεβίκων και ολόκληρο το κόμμα αναγκάστηκε να κρύβει όλες τις προθέσεις και τους σκοπούς του. Μέσα σε λίγους μόνο μήνες, το ακόμα εύθραυστο οργανωτικό πλαίσιο του κόμματος της Λαϊκίστικης αριστεράς κατέρρευσε εξαιτίας ενός διπλού χτυπήματος – από την Μπολσεβίκικη καταπίεση και από την εσωτερική διάλυση.

Η μελέτη των εκθέσεων που έδωσαν οι τοπικές επιτροπές πριν από το συνέδριο του Οκτωβρίου –το οποίο ήταν το τελευταίο συνέδριο που οι Αριστεροί Σοσιαλεπαναστάτες κατόρθωσαν ποτέ να διοργανώσουν– δίνει ένα πολύ ξεκάθαρο σημάδι της αβάσταχτης κατάστασης του PLSR. Σε γενικές γραμμές, οι ομιλίες που δόθηκαν στο συνέδριο είχαν λυπημένο και απογοητευτικό τόνο και ακριβώς το αντίθετο από την χαρούμενη και γιορτινή ατμόσφαιρα που βασίλευε στο τρίτο συνέδριο του PLSR μόλις τρεις μήνες νωρίτερα. Σχεδόν όλοι οι εκπρόσωποι των τοπικών οργανώσεων περιγράφουν ένα κόμμα σε κατάσταση οξείας κρίσης, αποδυναμωμένο από τις διώξεις και διαλυμένο από τις εσωτερικές διαιρέσεις. Ο εκπρόσωπος από τη Βόλογκντα είπε ότι στην επαρχία του «η κομματική οργάνωση διασπάστηκε σε χίλια κομμάτια μετά τις 6 Ιουλίου» και ζήτησε διευκρινίσεις, ρώτησε γιατί δολοφονήθηκε ο Μίρμπακ και ρώτησε ποια γραμμή θα πρέπει να ακολουθήσουν στη σημερινή δύσκολη στιγμή⁷⁶. Ο Μπαλάκιν παραπονέθηκε ότι στην περιοχή του Νό-

⁷⁶ RTsKhIDNI, κατ. 1, εγ. 5, σ. 3.

βγκοροντ, «όλες οι οργανώσεις έχουν καταστραφεί ολότελα»⁷⁷. Ο εκπρόσωπος της επαρχίας Τβερ περιέγραψε μια κάπως λιγότερο ζοφερή κατάσταση: «Μετά τις 6 Ιουλίου, εδώ όπως αλλού, το κόμμα μας έχει διωχθεί από τους κομμουνιστές· ωστόσο, η οργάνωση του Τβερ δεν έχει παραιτηθεί ακόμα από το έργο που απομένει να ολοκληρωθεί»⁷⁸. Τα πράγματα ήταν πολύ χειρότερα στο Βλαντίμιρ, όπως ανέφερε ο Λόκτεφ: «Τα γεγονότα του Ιουλίου είχαν τεράστιες συνέπειες για την επιτροπή του Βλαντίμιρ. Μερικοί φυλακίστηκαν, άλλοι απομακρύνθηκαν από το αξίωμά τους. Μόνο όσοι δούλευαν στο επαρχιακό σοβιέτ είναι ακόμα στην δουλειά τους: εν πάση περιπτώσει, οι κομμουνιστές δήλωσαν ότι θα τους ανεχτούν προς το παρόν και αργότερα θα τους ξεφορτωθούν»⁷⁹.

Το PLSR είχε μόλις λιγότερο από ένα έτος ζωής και δεν είχε μια σταθερή οργανωτική δομή, όπως οι Μπολσεβίκοι. Αντίθετα με τους Μπολσεβίκους, οι οποίοι ήταν αρκετά ικανοί να διατηρήσουν ζωντανό ένα στοιχειώδες σύστημα ακόμα και σε πολύ δύσκολες περιόδους ή ακόμα και μετά από μια σοβαρή ήττα, το PLSR ήταν σε θέση να επιτύχει ευρεία υποστήριξη και υπερβολική ανάπτυξη σε πολύ σύντομο χρονικό διάστημα· δεν ήταν, όμως, σε θέση να μεταφράσει την ανάπτυξη που επιτεύχθηκε δουλεύοντας με τους ανθρώπους σε μια σταθερή οργανωτική βάση. Στην πραγματικότητα, η Μαρία Σπιριντόνοβα και οι σύντροφοί της γνώριζαν πολύ καλά τους οργανωτικούς περιορισμούς του κόμματος, οι οποίοι θεωρούσαν ότι οφείλονταν στην έλλειψη «διανοούμενων». Πολλοί από τους ηγέτες ανέφεραν επανειλημμένως ότι οι Σοσιαλεπαναστάτες αγωνιστές είχαν ένα πολύ χαμηλό επίπεδο εκπαίδευσης και αυτό θεωρήθηκε σημαντικό εμπόδιο για τη μελλοντική ανάπτυξη του κόμματος. Πράγματι, όπως σημειώθηκε, κατά τη διάρκεια της διάσπασης του Νοεμβρίου του 1917, σχεδόν όλοι οι διανοούμενοι και οι υπάλληλοι τάχθηκαν στο πλευρό του κόμματος του Τσερνόφ, ενώ το νέο PLSR αποτελούταν κυρίως από στρατιώτες και εργάτες, οι περισσότεροι από τους οποίους είχαν μόνο στοιχειώδη εκπαίδευση ή ήταν μισο-μορφωμένοι. Η Λαϊκίστικη αριστερά δεν είχε μόνο αρκετά λαϊκή βάση,

⁷⁷ RTsKhlDNI, κατ. 1, εγ. 5, σ. 21.

⁷⁸ RTsKhlDNI, κατ. 1, εγ. 5, σ. 24.

⁷⁹ RTsKhlDNI, κατ. 1, εγ. 5, σ. 27.

ήταν αξιoσημείωτο επίσης το γεγονός ότι οι ηγέτες και οι αγωνιστές της ήταν πολύ νέοι (ο Νατάνσον ήταν μια αξιoσημείωτη εξαίρεση, αφού ήταν διάσημος εκπρόσωπος της επαναστατικής γενιάς του δεύτερου μισού του 19ου αιώνα)⁸⁰. Ακόμη και ο μπολσεβικισμός το 1918 ήταν ένα πολιτικό κίνημα που αποτελούταν από νέους, απείθαρχους πληβείους, αλλά, αντίθετα με το PLSR, υπήρχε μια πολυπληθέστερη και ικανή ηγεσία η οποία είχε μακρά παράδοση πολιτικού σχεδιασμού και είχε μεγάλες οργανωτικές ικανότητες. Επιπλέον, οι ηγέτες των Μπολσεβίκων ήταν πιο ομοιογενείς πολιτικά· παρόλο που ίσως υπήρχε εσωτερική πολιτική διαφωνία σχετικά με μια σειρά θεμάτων, εντούτοις ήταν προετοιμασμένοι να συσπειρώνονται σε σχέση με αντιπάλους και εχθρούς. Το κόμμα του Λένιν απάντησε στην αυξημένη απομόνωση μετά την κατάληψη της εξουσίας, παρουσιάζοντας ένα ενωμένο μέτωπο· αντίθετα, η αντίδραση των Αριστερών Σοσιαλεπαναστατών στη σύντομη περίοδο της διακυβέρνησης ήταν η δημιουργία βαθιών ρωγμών και συγκρούσεων, ώστε να καταλήξουν πιο διαιρεμένοι από ό, τι όταν είχαν διασπαστεί από το PSR. Όπως θα δούμε σύντομα, ακόμη και σε σχέση με το κρίσιμο ζήτημα των αγροτών, οι Αριστεροί Λαϊκιστές άρχισαν να είναι αναποφάσιστοι και διχασμένοι, χάνοντας έτσι την επαφή τους με τα απλά μέλη, με την πλατιά, ασφαλή υποστήριξή τους.

Όταν οι Αριστεροί Σοσιαλεπαναστάτες πραγματοποίησαν την τρελή

---

⁸⁰ Είναι πρακτικά αδύνατο να έχουμε ακριβείς πληροφορίες για το μέγεθος και την κοινωνική σύνθεση ενός κόμματος όπως το PLSR. Όλοι στο κόμμα διαμαρτυρήθηκαν για το γεγονός ότι ήταν δύσκολο να εκτελεστούν τα απλούστερα καθήκοντα από την έλλειψη «διανοουμένων». Όσο για τον ακριβή αριθμό των μελών του κόμματος, ακόμη και οι επίσημες σοσιαλεπαναστατικές πηγές, δίνουν ανακριβείς και διωτάμενες ενδείξεις: για παράδειγμα, κατά το τρίτο συνέδριο, ο Καρέλιν ανέφερε ότι οι 214 εκπρόσωποι αντιπροσώπευαν 58.000 αγωνιστές σύμφωνα με τα ερωτηματολόγια που συμπλήρωσαν, ενώ σύμφωνα με τις πληροφορίες που συγκεντρώθηκαν προφορικά υπήρχαν 75.000 μέλη (RTsKhlDNI, κατ. 1, εγ. 4, σ. 325). Ένα άλλο σοβαρό εμπόδιο για το PLSR ήταν η έλλειψη χρημάτων. Υπολογίστηκε ότι κατά τη διάρκεια του 1918 ο συνολικός αριθμός των εφημερίδων της Σοσιαλεπαναστατικής Αριστεράς σε 26 ρωσικές επαρχίες ανερχόταν σε 19, ενώ οι μπολσεβίκοι είχαν 74 ημερήσιες εκδόσεις το ίδιο έτος και το PSR κατάφερε να εκτυπώσει 42 εφημερίδες παρά το γεγονός ότι ήταν αντιπολιτευόμενο (βλ. P.N. Sobolev, *Uprochenie soiuzo rabochikh i křest 'ian v pervnyi god proletarskoi diktatury* (Προσεγγίζοντας τη σοσιαλδημοκρατία και την προφητεία των θεών της προλεταριακής δικτατορίας), Μόσχα, 1977, σ. 207, 318

τρομοκρατική επίθεση στον Μίρμπαχ, βρίσκονταν στο υψηλότερο σημείο της δημοτικότητάς τους και είχαν την πλειοψηφία σε αρκετά επαρχιακά και αγροτικά σοβιέτ. Πράγματι, όλα τα διαθέσιμα δεδομένα φαίνεται να δείχνουν την εξαιρετική αύξηση της δημοτικότητας του PLSR μεταξύ της άνοιξης και του καλοκαιριού του 1918 στην ύπαιθρο και, σε μικρότερο βαθμό, στις πόλεις. Οι Μπολσεβίκοι είχαν πάντα τα προπύργιά τους στις πόλεις και έτσι κατάφεραν να κερδίσουν την πλειοψηφία στο πέμπτο Παν-ρωσικό Συνέδριο των Σοβιέτ, το οποίο άρχισε στις 4 Ιουλίου στο θέατρο Μπολσόι της Μόσχας. Την εποχή εκείνη, ωστόσο, το PLSR θεώρησε ότι η καταμέτρηση των ψήφων ήταν ύποπτη· ένας ιστορικός εξέφρασε πρόσφατα σοβαρές αμφιβολίες για τη νομιμότητα της νίκης των Μπολσεβίκων⁸¹.

Όταν οι Αριστεροί Σοσιαλεπαναστάτες αποφάσισαν ότι η πολεμική ιαχή τους θα ήταν το ζήτημα της Συνθήκης Ειρήνης του Μπρεστ και των σχέσεων με την ιμπεριαλιστική Γερμανία, άνοιξαν το δρόμο για τους Μπολσεβίκους να τους νικήσουν πολιτικά και να τους αποκλείσουν από τα σοβιέτ. Σίγουρα, οι εργοστασιακοί εργάτες και οι αγρότες είχαν άλλα πράγματα να ανησυχούν! Σε ολόκληρη τη Ρωσία, εκείνον τον Ιούλιο υπήρξε μια τεράστια εκκαθάριση των τοπικών σοβιέτ (επαρχιακών, περιφερειακών και αγροτικών σοβιέτ) και μέχρι το τέλος της εκκαθάρισης, οι Αριστεροί Σοσιαλεπαναστάτες είχαν εκδιωχθεί από όλα τα όργανα της εξουσίας. Όπου οι αριστεροί Λαϊκιστές είχαν την πλειοψηφία, οι μπολσεβίκοι χρησιμοποίησαν απόλυτη βία για τη διάλυση των σοσιαλεπαναστατικών σοβιέτ, εκλέγοντας νέα και πιο αξιόπιστα συμβούλια. Φυσικά, τα πράγματα ήταν πολύ πιο απλά όπου οι βουλευτές τους PLSR ήταν μειοψηφία –στην περίπτωση αυτή απολύθηκαν απλά. Επιπλέον, κατά καιρούς οι μπολσεβίκοι ανάγκασαν τους αντιπάλους τους να κάνουν μια επίσημη δήλωση (μερικές φορές γραπτώς)

⁸¹ Πρβλ. Α. Ραμπινόβιτς, «Η ‘Τελευταία Διαθήκη’ της Μαρίας Σπριντόνοβα», *The Russian Review* 54, 3 (1995) σ. 426, σημ. 11. Είναι σημαντικό ότι ο ίδιος ο Αλεξάντερ Ραμπινόβιτς, ο οποίος στο παρελθόν ποτέ δεν είχε κρύψει τις φιλο-μπολσεβίκικες συμπάθειές του, θα έγραφε σήμερα: «Ίσως είναι αδύνατο να εξακριβωθεί η ακριβής κατανομή των εκλεγμένων αντιπροσώπων· όμως, βάσει ουσιαστικών αλλά ελλιπών αρχειακών στοιχείων, είναι ξεκάθαρο ότι η πλειοψηφία των μπολσεβίκων στο συνέδριο φουσκώθηκε τεχνητά και ήταν πολύ ύποπτη» (ό.π.).

καταδικάζοντας την τσαπατσούλικη εξέγερση της Μόσχας. Χάρη σε τέτοιες δηλώσεις αφοσίωσης στην Μπολσεβίκικη κυβέρνηση, μερικοί από τους Σοσιαλεπαναστάτες βουλευτές κατάφεραν να παραμείνουν στην εξουσία στα τοπικά σοβιέτ⁸². Όμως, οι Μπολσεβίκοι ήταν σίγουρα αδυσώπητοι με το κόμμα και τους ηγέτες του. Η Μαρία Σπριντόνοβα και οι άλλοι ηγέτες του PLSR φυλακίστηκαν⁸³. Οι αναφορές των αντιπροσώπων στο τέταρτο συνέδριο τον Οκτώβριο του 1918, που έχουν ήδη αναφερθεί, δίνουν μια ιδέα για το τι συνέβη με τις τοπικές οργανώσεις.

Παρά τις διώξεις, οι Αριστεροί Σοσιαλεπαναστάτες προσπάθησαν να συνεχίσουν την εκστρατεία αντίθεσης τους ενάντια στην παρακμή του Σοβιετικού καθεστώτος, το οποίο θεωρούσαν ένοχο για την προδοσία της Ρωσικής και της διεθνούς επανάστασης. Ωστόσο, στις αρχές του φθινοπώρου, το PLSR ήταν στα τελευταία του. Η τελική μάχη μεταξύ της Μπολσεβίκικης κυβέρνησης και των αντιπάλων της είχε δοθεί το καλοκαίρι του 1918. Κατά τη διάρκεια αυτών των κοσμοϊστορικών ημερών, η Λαϊκίστικη αριστερά όχι μόνο επιδίωξε την donkikωτική μάχη της ενάντια σε φανταστικούς εχθρούς, αλλά απέφυγε επίσης να συμμαχήσει με τα μετριοπαθή σοσιαλιστικά κόμματα (τους Μενσεβίκους και το PSR), που προσπαθούσαν να απαλλαγούν από τον Μπολσεβίκικο ζυγό. Το κόμμα της Μαρίας Σπριντόνοβα κατέληξε απομονωμένο πολιτικά και κοινωνικά και γρήγορα εξαφανίστηκε χωρίς να αφήσει ίχνος πίσω του. Πολλοί αγωνιστές και ηγέτες του κόμματος εντάχθηκαν επίσημα στον Μπολσεβικισμό, ένα κίνημα που αισθάνονταν κοντά τους από τον Οκτώβριο του 1917.

Οι Μπολσεβίκοι αποδείχθηκαν αρκετά επιδέξιοι στο να δαμάσουν την αντίθεση των Αριστερών Σοσιαλεπαναστατών, χρησιμοποιώντας

---

⁸² Βλ. L.M. Spirin, *Klassy i partii ...*, ό.π., σ. 218-222, για μια περιγραφή των διαφόρων μεθόδων που υιοθετήθηκαν από τους Μπολσεβίκους προκειμένου να ακυρωθεί η ηγεμονία ή η επιρροή του PLSR στα τοπικά σοβιέτ.

⁸³ Για περισσότερα σχετικά με τον σταυρό της «ευλογημένης Μαρίας» στη Ρωσία του Λένιν και του Στάλιν, βλ. το προαναφερθέν άρθρο του Ραμπινόβιτς «Η 'Τελευταία Διαθήκη' της Μαρίας Σπριντόνοβα», το οποίο περιέχει στο παράρτημά του εκτεταμένα αποσπάσματα από ένα ενδιαφέρον ντοκουμέντο του 1937. Ο τρομακτικός θάνατος της σοσιαλίστριας ηρωίδας –που σκοτώθηκε μαζί με άλλους επιφανείς επαναστάτες από το καθεστώς του Στάλιν αμέσως μετά τη ναζιστική επίθεση εναντίον της ΕΣΣΔ– αποκαλύφθηκε πριν από μερικά χρόνια: βλ. «Tragedia v Medvedevskom lesu», (Τραγωδία στο δάσος του Μεντβέντεφ) *Izvestija TsK KPSS*, 11, 1990, σ. 124-131.

ταυτόχρονα καρτό και ραβδί. Ο ασυγκράτητος κατήφορος του PLSR, αποτέλεσμα της παράλυσης λόγω των εσωτερικών συγκρούσεων μετά τα γεγονότα της 6ης Ιουλίου 1918, επιτάχυνε όταν οι Μπολσεβίκοι επέλεξαν να απαντήσουν ευέλικτα, με στόχο να πνίξουν κάθε ανταρσία και να κάνουν ματ στους ηγέτες των Σοσιαλεπαναστατών, αλλά επίσης προσπάθησαν να κερδίσουν, όπου είναι δυνατόν, τα πιο ενδοτικά μέλη του αντιπάλου κόμματος.

Τελικά, ακόμα και ο τρόπος που οι Μπολσεβίκοι αντιμετώπισαν τους ηγέτες του κόμματος ήταν πιο επιεικής από τον τρόπο που αντιμετώπισαν άλλους αντιπάλους του καθεστώτος. Το γεγονός είναι ότι οι Μπολσεβίκοι απλά δεν μπορούσαν να ξεχάσουν πόσο υπερβολικά χρήσιμο ήταν το PLSR κατά το πολύ λεπτό στάδιο της εγκαθίδρυσης και εδραίωσης της Σοβιετικής εξουσίας. Ο ίδιος ο Λένιν το δήλωσε με σαφήνεια στη νεκρολογία του Προσιάν, που δημοσιεύθηκε στην Πράβδα στις 20 Δεκεμβρίου 1918⁸⁴. Είναι αλήθεια ότι ο Προσιάν, που πέθανε νέος, ανήκε στην φιλο-Μπολσεβίκικη πτέρυγα του PLSR και ότι επομένως ο Λένιν το βρήκε ευκολότερο να επαινέσει τον ίδιον και την ειλικρινή του αφοσίωση στον Σοσιαλιστικό σκοπό, έστω και αν προέρχεται από Λαϊκίστικο υπόβαθρο. Όμως, είναι επίσης αλήθεια ότι ο Προσιάν, όπως και οι σύντροφοί του, είχε συμμετάσχει πρόθυμα στην αντι-Μπολσεβίκικη εξέγερση του Ιουλίου. Εν πάση περιπτώσει, η τελική εκτίμηση του Λένιν ήταν αρκετά ξεκάθαρη: «Εντούτοις, μέχρι τον Ιούλιο του 1918, ο Προσιάν συνέβαλε περισσότερο στην εδραίωση του σοβιετικού καθεστώτος από ό, τι έκανε στην κατρακύλα του μετά τον Ιούλη του 1918».

Οι Αριστεροί Σοσιαλεπαναστάτες και το ζήτημα της αγροτιάς

Η ήττα του PLSR δεν οφειλόταν μόνο στην απερίσκεπτη απόφαση να μπει στη μάχη για ένα θέμα –ο πόλεμος με την αυτοκρατορική Γερμανία– για το οποίο οι μάζες δεν γνώριζαν τίποτα και ενδιαφέρονταν ακόμα λιγότερο. Η αλήθεια ήταν ότι το κόμμα της Μαρίας Σπιριντόνοβα νικήθηκε εύκολα από τους Μπολσεβίκους γιατί σε μια πολύ κρί-

⁸⁴ Β. Ι. Λένιν, *Polnoe sobranie sochinenii* (Απαντα), Μόσχα, 1969, τ. 37 σ. 384-385.

σιμη στιγμή αγνόησε εντελώς τις παραδόσεις και τα ιδανικά του, χάνοντας έτσι την ενεργό υποστήριξη της ίδιας της τάξης που μέχρι εκείνη τη στιγμή το υποστήριζε και το συντηρούσε. Οι κρυφές αιτίες για την κατάρρευση των Αριστερών Σοσιαλεπαναστατών, που θα είχαν τόσο βαθιές επιπτώσεις στη Σοβιετική κοινωνία, μπορούν να βρεθούν τόσο στην ανούσια επίθεση εναντίον στον Μίρμπαχ και την εξασθένηση του δεσμού τους με τους αγρότες. Όταν οι αγρότες εξεγέρθηκαν κατά της αγροτικής πολιτικής της Μπολσεβίκικης κυβέρνησης, τόσο οι ηγέτες όσο και οι αγωνιστές του PLSR φάνηκαν διστακτικοί και αβέβαιοι. Για το λόγο αυτό, η Μαρία Σπιριντόνοβα και οι σύντροφοί της σπατάλησαν μια μεγάλη ιστορική ευκαιρία, όπως και τη προηγούμενη χρονιά το κόμμα του Τσερνόφ αθέτησε την επίσημη υπόσχεσή του να επιλύσει το ζήτημα της μεταρρύθμισης της γης και είχε ηττηθεί πλήρως⁸⁵. Το καλοκαίρι του 1918, η δήμευση αγροτικών προϊόντων και η δημιουργία επιτροπών των φτωχών χωρικών (*kombedy*) προκάλεσαν μια εξαγριωμένη αντίδραση, σχεδόν εξίσου βίαιη με τον ταξικό αγώνα εναντίον των *pomeshchiki* που είχε ξεσπάσει το φθινόπωρο του 1917. Ποια ήταν η αντίδραση των Αριστερών Σοσιαλεπαναστατών στην πολιτική των Μπολσεβίκων στην προμήθεια τροφής; Πώς αντιδρούσαν στην εισαγωγή των *kombedy* στα χωριά, που ανατρέπουν την παραδοσιακή ισορροπία στην ύπαιθρο; Προτού απαντήσουμε σε αυτές τις ερωτήσεις, πρέπει να πούμε κάτι σχετικά με την αγροτική πολιτική του PLSR.

Έχει επαναληφθεί ξανά και ξανά ότι οι Αριστεροί Σοσιαλεπαναστάτες ήταν τόσο οι εκφραστές όσο και οι προστάτες των συμφερόντων της ρωσικής αγροτιάς και σε μεγάλο βαθμό αυτό είναι αλήθεια· ωστόσο, αυτό δεν είναι η πλήρης εικόνα. Απαιτείται περαιτέρω μελέτη, αλλά όχι για να εξαρτηθωθεί εάν το PLSR αντιπροσώπευε τους «μέσους αγρότες» ή τους κουλάκους· οι σοβιετικοί ιστορικοί έχουν μελετήσει αυτή την πτυχή εδώ και χρόνια, αν και είναι μια εντελώς πλαστή και επιφανειακή

⁸⁵ Το καλοκαίρι του 1917 το PSR έχασε την ηγεμονία του στους μουζικούς, αμέσως μετά την επίτευξη του θαύματος του να κατευθύνει το αγροτικό κίνημα σε ειρηνικά και δημοκρατικά κανάλια. Έχω ασχοληθεί εκτενώς με αυτό το πρόβλημα (το οποίο θεωρώ ουσιαστικό αν το 1917 πρέπει να γίνει πλήρως κατανοητό) σε ένα δοκίμιο σχετικά με την επανάσταση στην επαρχία Σαμάρρα: βλέπε E. Cinnella, «La provincia di Samara nel 1917», (Η επαρχία Σαμάρρα το 1917) *Rivista storica italiana*, 2, 1987, σ. 321-434.

αντιπαράθεση – τόσο πλαστή όσο η ταξινόμηση του Λένιν και των Μπολσεβίκων του αγροτικού κόσμου. Όχι, το πραγματικό πρόβλημα είναι ότι το κόμμα της Μαρίας Σπριντόνοβα ήταν ο πνευματικός κληρονόμος του παλαιού PSR, συνεχίζοντας και ανανεώνοντας τη Σοσιαλιστική δέσμευση του Ρωσικού επαναστατικού Λαϊκισμού.

Το σύνθημα που πρότειναν οι Ρώσοι επαναστάτες Σοσιαλιστές, η «κοινωνικοποίηση της γης», ήταν τόσο πρωτότυπο όσο και αντιφατικό, καθώς θεωρήθηκε μία ελάχιστη κομματική απαίτηση, που έπρεπε να ενταχθεί στο πλαίσιο του αστικού οικονομικού συστήματος και ταυτόχρονα ένα πρώτο βήμα προς τον έλεγχο του σοσιαλισμού⁸⁶. Οι κληρονόμοι των *ναρόντικων*, οι οποίοι στις αρχές του αιώνα είχαν ανανεώσει την Λαϊκίστικη παράδοση προσαρμόζοντάς την ταυτόχρονα στην μεταβαλλόμενη πολιτική και κοινωνική πραγματικότητα, θεωρούσαν τους εαυτούς τους Σοσιαλιστές –και πράγματι ήταν· η εκτίμησή τους για τη σημασία του αναπτυσσόμενου εργατικού προλεταριάτου συνηγορεί σε αυτό. Ωστόσο, δεδομένου του πολιτικού τους ιστορικού, δεν μπορούσαν να αγνοήσουν τις προσδοκίες εκατομμυρίων αγροτών για τους οποίους είχαν αγωνιστεί οι Ρώσοι επαναστάτες του 19ου αιώνα. Η *obshchina* φαινόταν να δικαιολογεί την πίστη τους ότι το αγροτικό κίνημα θα μπορούσε να λειτουργήσει ως ισχυρός καταλύτης στο σοσιαλιστικό μετασχηματισμό της Ρωσίας. Η κοινωνικοποίηση της γης φαινόταν να συμφιλιώνει την πιεστική επιθυμία της αγροτιάς να μοιραστεί τα εδάφη των *pomeshchiki* με το γενικό σχέδιο κολεκτιβοποίησης της κοινωνίας. Η Οκτωβριανή Επανάσταση και το διάταγμα για τη γη ανέτρεψαν απότομα ολόκληρο το σενάριο. Οι αντίπαλοί τους, οι Μπολσεβίκοι, είχαν κάνει μια επίσημη διακήρυξη, υποσχόμενοι την υλοποίηση της κεντρικής αρχής της πλατφόρμας των Σοσιαλεπαναστατών. Το PSR βρέθηκε προ εκπλήξεως και αντέδρασε συκοφαντώντας την υπεραπλούστευση

⁸⁶ Μια εμπεριστατωμένη και συναρπαστική ανάλυση του Σοσιαλεπαναστατικού αγροτικού προγράμματος μπορεί να βρεθεί στο O.H. Radkey, «Ο Τσερνόφ και ο αγροτικός σοσιαλισμός πριν από το 1918», στο *Continuity and change in Russian and Soviet thought* (Συνέχεια και αλλαγή στη ρωσική και σοβιετική σκέψη), στην έκδοση με την εισαγωγή του Ernest J. Simmons, Cambridge, Mass., 1955, σ. 63-80. Για μια ευφυή μαρξιστική ερμηνεία, βλ. E.A. Morokhovets, *Agrarnye programmy rossiiskikh politicheskikh partii v 1917 g.* (Τα αγροτικά προγράμματα των ρωσικών πολιτικών κομμάτων το 1917) Λένινγκραντ, 1929, σ. 76-90.

του προβλήματος από τον Λένιν με τη θέσπιση διαταγμάτων το ένα μετά το άλλο, με την ελπίδα ότι αυτό θα λύσει το εξαιρετικά σύνθετο πρόβλημα της μεταρρύθμισης της γης. Οι αποσχισθέντες στο PLSR, από την άλλη πλευρά, πήραν εντελώς σοβαρά τη νέα αγροτική πολιτική του Λένιν και συμμετείχαν στην κυβέρνηση των Μπολσεβίκων με την αποφασιστική πρόθεση να υλοποιήσουν την κοινωνικοποίηση που παραδοσιακά ήταν ο κύριος στόχος του επαναστατικού Λαϊκισμού.

Οι Αριστεροί Σοσιαλεπαναστάτες ξεκίνησαν μια τέτοια φιλόδοξη δέσμευση με την ακλόνητη πεποίθηση ότι την πολιτική χρεοκοπία της αστικής τάξης και την άνοδο στην εξουσία ενός εργατικού κόμματος θα ακολουθούσαν οι αγροτικοί μετασχηματισμοί, η φύση και η έκταση των οποίων θα ήταν πολύ μεγαλύτερες από ό,τι σκέφτονταν στο ελάχιστο πρόγραμμα. Επιπλέον, το PLSR θεώρησε ότι τα αστικά και καπιταλιστικά στοιχεία που προέκυψαν από την αγροτική μεταρρύθμιση του Στολίπιν, εξυπηρετούσαν μόνο για να περιπλέξουν το παιχνίδι των οικονομικών δυνάμεων στην ύπαιθρο και να πιάσουν τα γεγονότα σε μια συγκεκριμένη κατεύθυνση. Εν συντομία, ο νόμος για την κοινωνικοποίηση της γης, ο οποίος συζητήθηκε τον Ιανουάριο του 1918, ήταν εμποτισμένος με σοσιαλιστικούς τόνους. Όταν ο Ιλία Αντρέγιεβιτς Μαγιόροφ, ο επίσημος εισηγητής για το αγροτικό ζήτημα, μίλησε στο δεύτερο συνέδριο του κόμματος (από τις 17 έως τις 25 Απριλίου 1918), ανέφερε ότι το κόμμα ένιωσε ότι τα μέτρα ήταν τέτοιας εμβέλειας και οικονομικής σημασίας, που αισθάνθηκε υποχρεωμένο να οργανώσει μαθήματα σχετικά με την κοινωνικοποίηση της γης σε όλη την ύπαιθρο για την διαπαιδαγώγηση της αγροτιάς⁸⁷. Το συνέδριο του κόμματος υιοθέτησε μια πρόταση που επαναλαμβάνει ότι «η κοινωνικοποίηση της γης δεν πρέπει να θεωρείται μέτρο για τον εαυτό της, αλλά μάλλον ένα μέσο με το οποίο πρέπει να επιτευχθεί ο απώτερος στόχος του σοσιαλισμού», τονίζοντας το γεγονός ότι η κολεκτιβιστική διαχείριση της γης θα έφερνε τόσο υλικά όσο και ηθικά πλεονεκτήματα⁸⁸.

Είναι σαφές, όμως, ότι η πλατφόρμα των κόμματος των Αριστερών Σοσιαλεπαναστατών ήταν διαφορετική από εκείνη των Μπολσεβίκων. Μετά

---

⁸⁷ RTsKhIDNI, κατ. 1, εγ. 3, σ. 14.

⁸⁸ RTsKhIDNI, κατ. 1, εγ. 3, σ. 157 (απόκομμα εφημερίδας).

την κατάληψη της εξουσίας, οι Μπολσεβίκοι όλο και περισσότερο έτειναν προς μια κεντρική διαχείριση της οικονομίας από το κράτος· οι Αριστεροί Σοσιαλεπαναστάτες, από την άλλη πλευρά, μολονότι αποδοκίμαζαν τον αναρχοσυνδικαλισμό, υποστήριζαν πολύ περισσότερο μια οικονομία που βασίζεται στον συνεταιρισμό και τις πρωτοβουλίες που προέρχονται από κάτω. Η διαφορά μεταξύ των δύο κομμάτων ήταν πιο εμφανής στην προσέγγιση κάθε κόμματος για την εισαγωγή της αγροτικής μεταρρύθμισης μέσω του νόμου περί κοινωνικοποίησης. Η Μαρία Σπριντόνοβα απευθύνθηκε στο δεύτερο συνέδριο του PLSR και μίλησε εξ ονόματος του αγροτικού τμήματος του VTsIK, στο οποίο ήταν επικεφαλής, αναφέροντας τις «ατέρμονες αντιπαραθέσεις με τους Μπολσεβίκους πάνω στο πώς θα φτάσουμε σε αυτό ή εκείνο το σημείο του προγράμματός μας, ενώ εκείνοι παρουσίαζαν τροποποίηση πάνω στην τροποποίηση με στόχο να ακυρώσουν το νόημα και το πνεύμα της κοινωνικοποίησης της γης». Για παράδειγμα, με την επιμονή τους να στηριχθεί το δικαίωμα στη γη τόσο στην «εργατική» όσο και στη «Σοβιετική εξουσία» προσπαθούσαν ουσιαστικά να επιτύχουν την εθνικοποίηση «από την πίσω πόρτα» ενώ «για εμάς είναι η εργασία που παρέχει το δικαίωμα στη γη».

Η έκθεση της Σπριντόνοβα πάνω στις δραστηριότητες του αγροτικού τμήματος, μέρος των οποίων αναφέρθηκε παραπάνω, είναι ενδιαφέρουσα όχι μόνο λόγω των πληροφοριών που δίνει για τις συνεχιζόμενες διαφορές στα ιδανικά των δύο σοσιαλιστικών κομμάτων, αλλά επειδή δείχνει επίσης πώς το PLSR άλλαξε τη στάση του προς τον αγροτικό κόσμο⁸⁹. Αυτό είναι ένα ζήτημα μεγάλης σημασίας και που απαιτεί προσεκτική μελέτη, καθώς μπορεί να βοηθήσει στην εξήγηση της ήττας του PLSR το καλοκαίρι του 1918. Λίγους μήνες μετά την Οκτωβριανή Επανάσταση, οι Αριστεροί Σοσιαλεπαναστάτες αποφύγαν κάθε εξιδανικευμένο όραμα των μαζών της Ρωσίας, και ιδιαίτερα της αγροτιάς. Η Σπριντόνοβα μίλησε απερίφραστα για την «γενική απογοήτευση του λαού», η οποία αυξανόταν σε ανησυχητικές διαστάσεις στο τμήμα των αγροτών, όπου ορισμένα μέλη «δεν ήταν απολύτως ικανοποιημένα με την κατάσταση». Δεν ήταν απλώς ζήτημα του πολύ χαμηλού επιπέδου εκπαίδευσης των μουζίκων, που ήταν τόσο επιζήμιο και εμπόδιο για το

⁸⁹ RTsKhIDNI, κατ. 1, εγ. 1, σ. 31-40.

τμήμα, καθώς προσπαθούσε να επιτύχει τους υπερμεγέθεις στόχους του· στην αρχή, η Μαρία ήταν ακούραστη –«η μόνη διανοούμενη» που δούλευε στο τμήμα, όπου ακόμη και οι γραμματείς ήταν «σχεδόν εντελώς αναλφάβητοι». Αυτή η έλλειψη «διανοούμενων αγωνιστών» (*rabotnikov intelligentnykh*) δεν είχε σταματήσει το PLSR –το οποίο ήταν συνηθισμένο σε δυσκολίες αυτής της φύσης– από το να επιτύχει το θαύμα της σύναψης επαφών με τις αγροτικές μάζες, μέσω των σοβιέτ. Αντίθετα, οι μεγάλες δυσκολίες προέκυψαν από το γεγονός ότι, στο τμήμα, κάποιος είχε πιαστεί επ’ αυτοφώρω να κλέβει ή υπήρχαν υποψίες ότι ήταν κλέφτης. Επιπλέον, πολλοί δεν δούλευαν καθόλου: «Έπρεπε να πετάξουμε έναν αριθμό χωρικών συντρόφων έξω από το τμήμα γιατί δεν έκαναν τίποτα: το μόνο που έκαναν ήταν να παίρνουν τα χρήματα, μεταπηδούσαν σε όλα τα πόστα και μετά απλώς άραζαν». Η συνολική εκτίμηση της Σπριντόνοβα για τους αγρότες ήταν πικρή –δεν ήταν ιδιαίτερα αξιόπιστοι, δεδομένης της γενικής δυσaráσκειας στην ύπαιθρο για την πολιτική της κυβέρνησης στον εφοδιασμό τροφίμων. Ήταν να συγκληθεί ένα αγροτικό συνέδριο, «όλα δεν θα ήταν καλά για τη Σοβιετική εξουσία». Ως εκ τούτου, οι απόπειρες αναταραχής στην ύπαιθρο είχαν μεταξύ των στόχων τους να «διαιρέσουν την αγροτιά σε δύο στρατόπεδα –εκείνους που υποστήριζαν το παλιό και εκείνους που αγωνίζονταν για το νέο». Για τον σκοπό αυτό, είχαν σταλεί στην ύπαιθρο περισσότεροι Μπολσεβίκοι από ό,τι Αριστεροί Σοσιαλεπαναστάτες, αφού οι πρώτοι ήταν «πιο σίγουροι ιδεολογικά» (*boleie ideiny*) από τους τελευταίους.

Η ανάλυση του Σπριντόνοβα ήταν από πολλές απόψεις παρόμοια με την ανάλυση των Μπολσεβίκων, αλλά εντελώς αναπάντευτη, με την εκ των υστέρων γνώση μας των βαθιών διαφωνιών μεταξύ των Ρώσων Λαϊκιστών και των Μαρξιστών. Είναι αλήθεια ότι από την αγροτική μεταρρύθμιση του Στολίπιν οι Σοσιαλεπαναστάτες εγκατέλειψαν την παλιά τους, αγαπημένη εικόνα ενός συμπαγούς και ομοιογενούς κόσμου της αγροτιάς, επειδή είχαν αναγνωρίσει τα πρώιμα σημάδια των οικονομικών διαιρέσεων στα χωριά⁹⁰. Παρ’ όλα αυτά, η Μπολσεβίκικη ιδέα της

---

⁹⁰ Για την αναστάτωση που προκλήθηκε στο πρόγραμμα του PSR από την αγροτική μεταρρύθμιση του Στολίπιν, βλ. M. Hildermeier, *Die Sozialrevolutionäre Partei Russlands: Agrarsozialismus und Modernisierung im Zarenreich 1900-1914* (Το Σοσιαλεπαναστατικό

επαρχίας που χωρίστηκε σε ανταγωνιστικές τάξεις τους ήταν ακόμα ολότελα ξένη. Αυτή η ιδέα άρχισε να κερδίζει έδαφος ανάμεσα στους Αριστερούς Λαϊκικιστές μετά τον Οκτώβριο του 1917, ενώ συνυπάρχει με την παραδοσιακή πίστη στον επαναστατικό ρόλο και τα σοσιαλιστικά όνειρα των αγροτών. Αυτή είναι η πιο σημαντική καινοτομία που πρέπει να γίνει αντιληπτή στο δόγμα του νεοσοσταθέντος PLSR· μαζί με την πολύ ισχυρή διεθνιστική δέσμευση, αυτή η νέα προσέγγιση στο ζήτημα των αγροτών έφερε τους Αριστερούς Σοσιαλεπαναστάτες πιο κοντά στο κόμμα του Λένιν. Λίγους μήνες μετά την ανάληψη της εξουσίας από τους Μπολσεβίκους, το PLSR δήλωσε ότι εκτίμησε την αποφασιστική ηγεσία του Λενινισμού κατά την Οκτωβριανή Επανάσταση και την ικανότητά του να διακρίνει όλα τα ποικιλόμορφα κοινωνικά στρώματα στα ρωσικά χωριά. Όταν η Μαρία Σπριντόνοβα απευθύνθηκε στο τρίτο συνέδριο του κόμματός της (από τις 28 Ιουνίου έως την 1η Ιουλίου 1918), επαίνεσε την ιδέα του Λένιν για «τον αγώνα εναντίον των μικρών γαιοκτημόνων» (*khoziaichikiy*) που σύμφωνα με τη γνώμη της επιβεβαίωνε το γεγονός ότι «ο πρόεδρος της *Sovnarkom* ήταν ιδιοφυία». Πράγματι, ήταν ευκολότερο να νικήσουν τους μεγάλους καπιταλιστές απ' ό, τι να υποτάξουν «αυτούς τους αντεπαναστάτες, τους μικροαστούς κουλάκους, που είναι διάσπαρτοι σε όλη τη Ρωσία». Ακόμη και σε ολόκληρη τη Δυτική Ευρώπη, οι μικροί αγρότες ανέκαθεν αποτελούσαν σοβαρή απειλή για την επανάσταση. Στη Ρωσία, «αντιμετωπίζουμε τους κουλάκους, οι οποίοι είναι οι μεγαλύτεροι οικονομικοί και πολιτικοί εχθροί μας· πρέπει να συντριβούν, πρέπει να αφοπλιστούν, πρέπει να εξαλειφθούν»⁹¹. Όσον αφορά το ζήτημα της εφοδιασμού τροφίμων, ο Καρέλιν καθιέρωσε μια ξεκάθαρη γραμμή οριοθέτησης, χωρίζοντας τον αγροτικό κόσμο «σε σκληρά εργαζόμενους αγρότες και αγρότες κουλάκους, σε σκληρά εργαζόμενους μικρούς αγρότες και παρασιτικούς κουλάκους»⁹². Η Ρόσλαβετς πήγε ακόμη πιο μακριά, ζητώντας το κόμμα «να αποσύρει την έκφραση “εργαζόμενοι αγρότες”, που είναι παλιομοδίτικη και ξε-

---

Κόμμα της Ρωσίας: Αγροτικός Σοσιαλισμός και Εκσυγχρονισμός στην Τσαρική Αυτοκρατορία(1900-1914), Κολωνία-Βιέννη, 1978 σ. 348-354.

⁹¹ RTsKhIDNI, κατ. 1, εγ. 4, σ. 191.

⁹² RTsKhIDNI, κατ. 1, εγ. 4, σ. 222.

περασμένη». «Υπήρχαν εργαζόμενοι αγρότες, όταν δεν υπήρχε η διάκριση μεταξύ των κουλάκων και των φτωχών αγροτών. Η οργάνωση του Έλετς τάσσεται υπέρ της χρήσης του όρου ‘φτωχοί αγρότες’ αντί του παραδοσιακού όρου»⁹³.

Θα ήταν υπερβολικά βιαστικό να συμπεράνουμε από τα παραπάνω ότι οι Αριστεροί Σοσιαλεπαναστάτες είχαν κόψει τους Λαϊκίστικους δεσμούς τους για το πολύ θεμελιώδες ζήτημα του τρόπου αντιμετώπισης των αγροτών. Πρώτα απ’ όλα, οι Μπολσεβίκικες απόψεις, όπως αυτές που εξέφρασε ο εκπρόσωπος των Έλετς, ανήκουν εντελώς στη μειοψηφία του PLSR. Δεύτερον, οι Αριστεροί Σοσιαλεπαναστάτες είχαν έρθει σε ρήξη ανοιχτά και ολοκληρωτικά με τους Μπολσεβίκους πάνω στο ζήτημα της προμήθειας τροφίμων. Στην ομιλία της στο τρίτο συνέδριο του κόμματος που αναφέρθηκε παραπάνω, η Σπριντόνοβα καταδίκασε την αγροτική πολιτική του Λένιν, η οποία στόχευε στη διασφάλιση της συνολικής νίκης της μικρής τάξης των φτωχών αγροτών και ακτημόνων εργατών γης, επειδή αυτή η πολιτική θα «κρατούσε σε απόσταση τους αγρότες από τη Σοβιετική εξουσία. Αν εγκαταλείψουμε την αγροτική πολιτική μας, αν δεν κατανοήσουμε την ψυχολογία των αγροτών, δεν θα ευγνωμονούν την επανάσταση και θα ξεσηκωθούν εναντίον μας – και αυτό θα οφείλεται στην πολιτική του Λένιν»⁹⁴.

Στις αρχές του καλοκαιριού του 1918, οι Αριστεροί Σοσιαλεπαναστάτες, ενθουσιασμένοι από το παράδειγμα της Ουκρανίας, πίστεψαν

⁹³ RTsKhIDNI, κατ. 1, εγ. 4, σ. 272. Αξίζει να θυμηθούμε ότι οι Αριστεροί Σοσιαλεπαναστάτες από το Έλετς (στην επαρχία Ορυόλ) δεσμεύτηκαν από την αρχή για τη δημιουργία *kombedy* και ότι η Ρόσλαβετς συντάχθηκε με τους Μπολσεβίκους, διαχωρίζοντας δημοσίως τον εαυτό της από την θέση που υιοθέτησε η Κεντρική Επιτροπή του κόμματός της: βλ. S.L. Ronin, ed., *Kombedy Voronezhskoi i Kurskoi oblastei.. Materialy po istorii komitetov bednoty* (Kombedy των περιοχών Βορόνεζ και Κουρσκ. Υλικό για την ιστορία των φτωχών χωρικών), Βορόνεζ, 1935, σ. 28-29, 63.

⁹⁴ RTsKhIDNI, κατ. 1, εγ. 4, σ. 192- 193. Κατά τη διάρκεια του πέμπτου Παν-ρωσικού Συνεδρίου των Σοβιέτ, τον Ιούλιο του 1918, η Μαρία Σπριντόνοβα προκάλεσε τους Μπολσεβίκους να ανακοινώνουν δημοσίως: «Θα πολεμήσουμε σε κάθε μία περιοχή (na mestakh) και δεν θα υπάρχει χώρος για τις επιτροπές των φτωχών χωρικών» (αναφέρεται στο *Kombedy RSFSR Sbornik dekretov i dokumentov o komitetakh bednoty, pod red. i i s predisloviem prof. A.V. Shestakova*, (Πρακτικά των διαταγμάτων και ντοκουμέντων για τις επιτροπές των φτωχών χωρικών, υπό την προεδρία της καθ. A.V. Shestakova, Μόσχα, 1933, σ. 15).

και πάλι στον επαναστατικό και προοδευτικό ρόλο των αγροτών. Αυτή είναι η γραμμή που η Μαρία Σπιριντόνοβα ενστερνίστηκε μπροστά στο τρίτο συνέδριο του κόμματος, όταν είπε ότι «σήμερα, αν η Σοβιετική Ρωσία πρόκειται να σωθεί, θα σωθεί μόνο από τους αγρότες που εργάζονται για να χτίσουν τη νέα τους Σοβιετική Ρωσία και τη νέα τους Σοβιετική ύπαιθρο»⁹⁵. Μετά από τις μεγάλες επιτυχίες του κόμματος εκείνη την εποχή, η ηγεσία της Λαϊκίστικης αριστεράς δεν αντιλαμβάνεται τις αντιφάσεις που είναι εγγενείς στην ανάλυσή τους για τον αγροτικό κόσμο (η οποία από πολλές απόψεις ήταν παρόμοια με την ανάλυση των Μπολσεβίκων) και οι δηλωμένες αντιρρήσεις του PLSR για την αγροτική πολιτική και την πολιτική προμήθειας τροφής των Μπολσεβίκων. Η κεντρική επιτροπή δημοσίευσε μια έκκληση στην *Znamia truda* στις 9 Ιουνίου 1918, απαγορεύοντας σε όλους τους αγωνιστές του κόμματος να συμμετέχουν στις ενέργειες των ομάδων επιτάξεων που λειτουργούσαν εκτός των κατευθυντήριων γραμμών που ορίστηκαν από τα τοπικά σοβιέτ, αφού οι επιτάξεις «έσπρωχναν την ύπαιθρο σε μια τεχνητή αλληλεγγύη (*iskusstvenno splachivaiut vsiu derevniu*) στον αγώνα ενάντια στις πόλεις, επιδεινώνοντας την κατάσταση της χώρας και, σε τελική ανάλυση, εξασθενίζοντας τη Σοβιετική εξουσία». Η ηγεσία του PLSR εξέλαβε την Μπολσεβίκικη αγροτική πολιτική ως σοβαρή απειλή όχι μόνο για την προμήθεια τροφίμων στις πόλεις αλλά και για την ίδια την επιβίωση του Σοβιετικού καθεστώτος. Ως εκ τούτου, δόθηκε έμφαση περισσότερο στη βεβαιότητα ότι οι επιτάξεις των ένοπλων Μπολσεβίκικων μεραρχιών θα είχαν πιο αρνητικό αντίκτυπο από την προσπάθεια να διαψευστούν οι πολιτικές και κοινωνικές υποθέσεις (ο αγώνας ενάντια στους κουλάκους) στις οποίες η κυβέρνηση του Λένιν είχε στηρίξει την πολιτική προμήθειας τροφίμων. Η ατμόσφαιρα ήταν εντελώς διαφορετική κατά τη διάρκεια των περιφερειακών αγροτικών συνεδρίων, όπου όλοι οι ομιλητές φώναζαν να σταματήσουν αμέσως οι επιτάξεις και το γενικό περιεχόμενο των αναφορών από τους αντιπροσώπους των τοπικών επιτροπών του PLSR στο τρίτο συνέδριο ήταν επίσης διαφορετικό, καθώς υπήρξε μεγάλη επιμονή στην επιτακτική ανάγκη να υπερασπιστούν τους αγρότες από τις επιδρομές των ομάδων

⁹⁵ RTsKhIDNI, κατ. 1, εγ. 4, σ. 25.

τροφίμων. Η μελέτη των τοπικών ντοκουμέντων δίνει τη σαφή εντύπωση ότι, όπως και στην περίπτωση της Ειρήνης του Μπρεστ-Λιτόφσκ, το αγροτικό ζήτημα επίσης ήταν κάτι που τα απλά μέλη καταλάβαιναν καλύτερα από ό, τι οι αρχηγοί του κόμματος στη Μόσχα· οι απλοί αγωνιστές είχαν συλλάβει τι αισθάνονταν και χρειάζονταν οι μάζες και η στάση τους ήταν πολύ λιγότερο δογματική από αυτή των μελών της Κεντρικής Επιτροπής. Θα ήταν υπεραπλούστευση να εξηγήσουμε τις σύνθετες ρωγμές εντός του κόμματος ως απλές διχογνωμίες μεταξύ του κέντρου και της περιφέρειας και μεταξύ των κύριων κομματικών οργάνων και των τοπικών οργανώσεων. Παρόλα αυτά, θα μπορούσαμε να πούμε με ασφάλεια ότι οι τοπικές επιτροπές του PLSR συχνά αντιμετώπιζαν δυσκολίες στην τήρηση των οδηγιών που έρχονταν από την ηγεσία και στην εφαρμογή τους στην τοπική πραγματικότητα. Εν πάση περιπτώσει, δεν υπάρχει καμία αμφιβολία ότι, οπουδήποτε οι Αριστεροί Σοσιαλεπαναστάτες αντιτάχθηκαν σθεναρά στις επιτάξεις, υποστηρίχθηκαν με ενθουσιασμό από τους κατοίκους του χωριού και εύκολα τα κατάφεραν καλύτερα από τους Μπολσεβίκους. Αυτό που ακολουθεί είναι η έκθεση ενός αντιπροσώπου από το Βορόνεζ (μια επαρχία στην περιοχή του μαύρου εδάφους). Ο εκπρόσωπος πήρε τον λόγο κατά τη διάρκεια του τρίτου εθνικού συνεδρίου του PLSR, δηλώνοντας ότι «το ζήτημα της προμήθειας τροφίμων ήταν το μεγαλύτερο μήλο της έριδας ανάμεσα στους Μπολσεβίκους και εμάς». Πρόσθεσε ότι:

Τώρα η αγροτιά είναι εναντίον των Μπολσεβίκων λόγω της πρόσφατης πολιτικής τους για την προμήθεια τροφίμων· ωστόσο εξακολουθεί να είναι ευνοϊκή προς τη Σοβιετική εξουσία. Αν και οι αγρότες της επαρχίας Βορόνεζ δεν τροφοδοτούνται καλύτερα από τους αγρότες οποιασδήποτε άλλης επαρχίας, εντούτοις αισθάνονται πιο κοντά στην επανάσταση τώρα χάρη στην εφαρμογή του νόμου για την κοινωνικοποίηση της γης. Οι αγρότες της επαρχίας Βορόνεζ έχουν αρκετή γη για την οποία ευχαριστούν την Επανάσταση και για την οποία είναι δεόντως ευγνώμονες. Γι' αυτό είναι υπέρ της Σοβιετικής εξουσίας· μολαταύτα, δεν εμπιστεύονται τους Μπολσεβίκους.

Οι προοπτικές για τους Αριστερούς Σοσιαλεπαναστάτες φαίνονταν καλές. Εάν μόνο οι τοπικές οργανώσεις είχαν αρκετή υπομονή για να συνεργαστούν με τις μάζες και είχαν βεβαιώσει ότι διέφεραν από τους

Δεξιούς Σοσιαλεπαναστάτες και από τους Μπολσεβίκους και είχαν «εξηγήσει στις μάζες πόσο καταστροφική ήταν η ειρήνη του Μπρεστ για την Επανάσταση και πάνω απ' όλα αν είχαν εξηγήσει την αγροτική πολιτική των Μπολσεβίκων», τότε το PLSR θα είχε κατακτήσει πολιτικά την ύπαιθρο σε δύο ή τρεις μήνες⁹⁶. Πράγματι, αν και υπήρχαν χιλιάδες οργανωτικές δυσκολίες, οι τοπικές επιτροπές του PLSR προσπάθησαν να διεισδύσουν σε τοπικό επίπεδο σε όλη τη αχανή χώρα.

Γιατί ένα κόμμα που ήταν τόσο γερά ριζωμένο στην ύπαιθρο όπως το PLSR κατά τη διάρκεια του καλοκαιριού του 1918 τόσο γρήγορα έπεσε θύμα των μπολσεβίκων, που δεν είχαν καλές σχέσεις με τους αγρότες; Ένας λόγος έχει ήδη παρατεθεί: η δολοφονία του Μίρμπακ και η δονκιχωτική αναζήτηση του διεθνισμού από το PLSR. Όσο πιο πικρός γινόταν ο πόλεμος μεταξύ των αγροτών και των Μπολσεβίκων, τόσο οι Αριστεροί Σοσιαλεπαναστάτες σπαταλούσαν τη δύναμή τους σε αντιλαϊκές μάχες προορισμένες να αποτύχουν. Όμως, υπάρχει κι ένας άλλος, όχι ασήμαντος λόγος: η ασυνεπής και αντιφατική αντίδραση της Λαϊκίστικης αριστεράς στην εισαγωγή των *kombedy* (οι επιτροπές των φτωχών χωρικών). Πράγματι, οπουδήποτε οι Σοσιαλεπαναστατικές επιτροπές κατόρθωσαν να οργανώσουν και να ηγηθούν στις αγροτικές διαμαρτυρίες εναντίον των Μπολσεβίκων, κατάφεραν να ξεπεράσουν χωρίς σημαντικές ζημιές ακόμη και την κρίση του Ιουλίου. Κατά τη διάρκεια του συνεδρίου τον Οκτώβριο του 1918, ο Μουράβγιεφ, ο οποίος εκπροσώπησε την επιτροπή του Βορόνεζ, όπως είχε κάνει και κατά το τρίτο συνέδριο, ανέφερε ότι στην επαρχία του οι Μπολσεβίκοι και οι Αριστεροί Σοσιαλεπαναστάτες ήταν στα μαχαίρια λόγω των επιτάξεων και ότι τα γεγονότα του Ιουλίου δεν ξάφνιασαν το κόμμα· οι χωρικοί είχαν μπουχτίσει από τη βία και την αδικία των ομάδων προμήθειας τροφής και υποστήριζαν το κόμμα που αγωνιζόταν γι' αυτούς⁹⁷.

Το παράδειγμα του Βορόνεζ αποδεικνύει ότι, ακόμα και μετά τις πολιτικές και οργανωτικές αναταραχές που οφείλονται στα γεγονότα του Ιουλίου, το PLSR κατόρθωνε ακόμα να κρατάει υπό έλεγχο τους Μπολ-

⁹⁶ RTsKhIDNI, κατ. 1, εγ. 4, σ.68-70.

⁹⁷ RTsKhIDNI, κατ. 1, εγ. 5, σ. 66-72.

σεβίλους όποτε πρόσφεραν την ανεπιφύλακτη στήριξη τους στους αγρότες. Ωστόσο, όπως φάνηκε από το περιεχόμενο των συζητήσεων κατά το τέταρτο συνέδριο, μέχρι το τέλος του καλοκαιριού το κόμμα δεν είχε πλέον μια κοινή πλατφόρμα όσον αφορά το θεμελιώδες ζήτημα των *kombedy*. Ορισμένοι ήταν σαφώς αντίθετοι με τις επιτροπές που ιδρύθηκαν πρόσφατα στην ύπαιθρο, ενώ άλλοι ήταν λιγότερο εχθρικοί ή ακόμη και φιλικοί. Όταν το ζήτημα τέθηκε σε ψηφοφορία, πολλοί αντιπρόσωποι (30) θεώρησαν ότι η συμμετοχή στις *kombedy*, υπό ορισμένους όρους, δεν μπορούσε να αποκλεισθεί και πολλοί άλλοι (24) δεν έβλεπαν κανένα κώλυμα στους Σοσιαλεπαναστάτες αγωνιστές να συμμετέχουν στις επιτροπές των φτωχών χωρικών. Μόνο 12 αντιπρόσωποι ήταν κατηγορηματικοί στην απόρριψη οποιουδήποτε τύπου συνεργασίας με τις *kombedy*⁹⁸. Όπως θα μπορούσε κανείς να φανταστεί, τέτοια μεγάλη αναποφασιστικότητα σε ένα θέμα τόσο κρίσιμης σημασίας εξυπηρετούσε μόνο για να ρίξει ένα ήδη μοιρασμένο και αποδιοργανωμένο κόμμα σε ακόμα μεγαλύτερη σύγχυση και να επιταχύνει το τέλος του. Ένας ομιλητής μίλησε με απλά λόγια για το τι αισθάνονταν πολλά από τα απλά μέλη: «Εμείς της επαρχίας Τσέρνιγκοφ διαμαρτυρηθήκαμε ενάντια σε αυτές τις επιτροπές: Πώς, λοιπόν, μπορούμε να επιστρέψουμε από το συνέδριο του κόμματος και να αρχίσουμε να προπαγανδίζουμε υπέρ τους;⁹⁹»

Το ζήτημα των *kombedy* ήταν η αποφασιστική δοκιμασία που είχαν να αντιμετωπίσουν οι Αριστεροί Σοσιαλεπαναστάτες το καλοκαίρι και το φθινόπωρο του 1918. Αυτό ήταν το θέμα –δηλαδή αν το κόμμα μπορούσε να ανταποκριθεί στην πρόκληση των Μπολσεβίκων στην επαρχία– που θα καθόριζε την επιβίωση ή την τελική κατάρρευση του οργανωμένου Λαϊκισμού στη Ρωσία.

⁹⁸ RTsKhIDNI, κατ. 1, εγ. 5, σ. 316.

⁹⁹ RTsKhIDNI, κατ. 1, εγ. 5, σ. 310.

Οι Αριστεροί Σοσιαλεπαναστάτες και οι *kombedy*

Οι επιτροπές των φτωχών χωρικών συστάθηκαν, σύμφωνα με το γράμμα του διατάγματος της 11ης Ιουνίου 1918¹⁰⁰, ως βοηθητικά μέσα των τοπικών οργάνων προμήθειας τροφίμων· σύντομα, τους παραχωρήθηκαν εξουσίες ευρείας κλίμακας και μεγάλη διακριτική εξουσία πάνω στη διαχείριση της πολιτικής και οικονομικής ζωής των χωριών. Οι δύο πρώτες παράγραφοι του νόμου είχαν σχεδιαστεί με σκοπίμως ασαφείς όρους· καθόρισαν τη διαδικασία για την ίδρυση και την εκλογή των *kombedy* στα χωριά και στις *volosti*. Οι ηγέτες των Μπολσεβίκων είχαν σχεδιάσει την χρήση των *kombedy* ως εργαλείου για την ανατροπή των κοινωνικών σχέσεων στην ύπαιθρο, πυροδοτώντας έναν πραγματικό ταξικό πόλεμο μεταξύ των πλούσιων αγροτών και των σχεδόν προλεταριακών στοιχείων. Η μπολσεβίκικη ιδεολογία βασίστηκε στην πεποίθηση ότι οι τάξεις του χωριού ήταν ανταγωνιστικές· αυτό ήταν μια εσφαλμένη αντίληψη για το τι ήταν πραγματικά η ζωή στη Ρωσική ύπαιθρο όπου, τελικά, ο μεγάλος διαχωρισμός την άνοιξη του 1918 προκάλεσε μια ισοπέδωση μεγαλύτερου βαθμού από ό, τι υπήρχε πριν και είχε δει την αναγέννηση της κοινότητας του χωριού (*obshchina*). Αυτό δεν σημαίνει ότι δεν υπήρχαν αντιπαλότητες ή εντάσεις ή συγκρούσεις μεταξύ των αγροτών, αλλά μάλλον ότι οι συγκρούσεις εκείνες δεν μπορούσαν να κατανοηθούν ή να εξηγηθούν με τις άκαμπτες ταξινομήσεις που καθιέρωσε ο Λένιν και οι Ρώσοι Μαρξιστές. Από την αρχή, η εφαρμογή του διατάγματος των *kombedy* είχε συναντήσει την ανοιχτή εχθρότητα τόσο των κατοίκων του χωριού όσο και των αγροτικών σοβιέτ, που καθοδηγούσαν οι Αριστεροί Σοσιαλεπαναστάτες. Έτσι, η απόπειρα δημιουργίας των επιτροπών των φτωχών χωρικών πυροδότησε αμέσως μια άγρια μάχη μεταξύ των Μπολσεβίκων και της Λαϊκίστικης αριστεράς πάνω στο ζήτημα του ποιος θα είχε την ηγεμονία πάνω στο χωριό και τα σοβιέτ των *volosti*. Αρχικά, το PLSR δεν δίστασε να αντιταχθεί στις επιδρομές των Μπολσεβίκων στα δικά του πολιτικά και κοινωνικά προπύργια.

Κατά κανόνα, οι Μπολσεβίκοι αναγκάστηκαν να υιοθετήσουν κάθε

¹⁰⁰ Πρβλ. Dekrety Sovetskoi vlasti (Διατάγματα της σοβιετικής εξουσίας), Μόσχα, 1959, σ. 416-419.

τέχνασμα και να χρησιμοποιήσουν βία προκειμένου να στήσουν τις επιτροπές των φτωχών χωρικών. Όπου υπήρχε ήδη μια κομμουνιστική κυψέλη, διαλύθηκε και στη συνέχεια επανεκλέχθηκε το σοβιέτ του χωριού που διοικούσαν αγρότες –οι οποίοι ονομάζονταν κουλάκοι από τους μπολσεβίκους– που αντιτάχθηκαν στην πολιτική της κυβέρνησης. Ακόμη και σ' αυτές τις σπάνιες περιπτώσεις, η βία ήταν απαραίτητη προκειμένου να ξεπεραστεί η έντονη αντίσταση των «κουλάκων».

Γενικά μιλώντας, οι Μπολσεβίκοι δεν μπορούσαν να υπολογίζουν στους δικούς τους αγωνιστές ή στους χωρικούς που συμπαθούν τον σκοπό τους· έτσι, οι Μπολσεβίκοι αναγκάστηκαν να στείλουν έναν απεσταλμένο ή έναν καθοδηγητή (συνήθως έναν εργάτη που ήταν και μέλος του κόμματος)· τότε ο απεσταλμένος ή ο καθοδηγητής θα προσπαθούσε να ανατρέψει την πολιτική και κοινωνική ισορροπία στην ύπαιθρο με τη βοήθεια ενόπλων δυνάμεων. Αυτό που συχνά συνέβαινε ήταν ότι οι πρώτες *kombedy* αποτελούνταν κυρίως από ανθρώπους που ήταν ξενόφερτοι. Αυτό αποκαλύφτηκε από πηγές των Μπολσεβίκων. Πράγματι, το γεγονός ότι οι «επιτροπές των φτωχών χωρικών» συνήθως συντάσσαν τα πρακτικά της ιδρυτικής τους πράξης και κάθε συνάντησης δείχνουν σαφώς ότι οι Μπολσεβίκοι βρίσκονταν πίσω από τη δημιουργία και τις δραστηριότητες των *kombedy*. Από την ίδρυσή τους, οι *kombedy* κάθε άλλο παρά αυθόρμητες ήταν· ξεκάθαρα, διοικούνταν και ελέγχονταν από τις τοπικές επιτροπές του κόμματος του Λένιν. Αρχικά, οι Μπολσεβίκοι ήταν σίγουροι για το δόγμα τους ότι υπήρχε ένας μεγάλος ταξικός ανταγωνισμός που έβραζε στα χωριά και ότι οι κουλάκοι σύντομα θα απομονώνονταν εύκολα και μετά θα νικιόντουσαν· άλλωστε, οι κουλάκοι είχαν πεθάνει στην πείνα το προλεταριάτο και οι Μπολσεβίκοι ήταν πεπεισμένοι ότι είχαν την υποστήριξη των φτωχότερων τάξεων της αγροτιάς. Ωστόσο, αν και προέκυψαν πολλές απροσδόκητες δυσκολίες, οι Μπολσεβίκοι δεν αμφιταλαντεύτηκαν ούτε δίστασαν –όσο τους αφορούσε, το πρόβλημα θα μπορούσε να λυθεί μόνο με μια πιο άκαμπτη οργάνωση και με έναν πιο σκληρό αγώνα ενάντια στους πανίσχυρους κουλάκους. Τα παρακάτω προέρχονται από ένα άρθρο που δημοσιεύθηκε στις 18 Αυγούστου 1918 σε μια Μπολσεβίκικη εφημερίδα στην επαρχία Βίτεμποςκ:

Σήμερα στην περιοχή μας (Πόλοτσκ), υποφέρουμε από μια οξεία έλλειψη

προπαγανδιστών. [...] Σε όλη την περιοχή, οι Αριστεροί Σοσιαλεπαναστάτες πραγματοποιούν μια προπαγανδιστική εκστρατεία εναντίον των Μπολσεβίκων. Κάτω από αυτές τις συνθήκες, όπου έχουν συσταθεί επιτροπές των φτωχών χωρικών, δεν μπορούν να εκπληρώσουν τα καθήκοντά τους. [...] Ένας συνεχής αγώνας ανάμεσα στους φτωχούς αγρότες και τους κουλάκους λυσομανάει σε όλη την περιοχή. Οι πρώτοι αναμφισβήτητα θα βγουν νικητές, εάν σταλθεί έγκαιρα βοήθεια – προπαγανδιστές και οπλισμένοι άντρες¹⁰¹.

Η Μπολσεβίκικη προπαγάνδα κατηγορούσε συνήθως τους κουλάκους και τους Αριστερούς Σοσιαλεπαναστάτες για την αποτυχία των *kombedy*. Οι Λενινιστές αγωνιστές εθελουφλούσαν στην πραγματικότητα και πείστηκαν ότι μόνο η «υπερβολική εξουσία» (*zasil'e*, ένας όρος που ήταν πολύ στη μόδα εκείνη την εποχή) των κουλάκων, τους οποίους υποστήριξε ή τουλάχιστον ανέχτηκε η Λαϊκίστικη αριστερά, εμπόδιζε τη νίκη της σοσιαλιστικής επανάστασης στην ύπαιθρο.

Μέχρι τον Αύγουστο, η Λαϊκίστικη αριστερά ήταν αρκετά ενωμένη στην επιθυμία της να νικήσει τα μέτρα προμήθειας τρόφιμων του *Sovnar-kom* και να εμποδίσει την άνοδο των *kombedy*. (Αν και τα μπολσεβίκικα ντοκουμέντα συχνά κράδαιναν θριαμβευτικά απίστευτα στοιχεία σχετικά με τις *kombedy*, στην πραγματικότητα υπήρχαν μόνο στο χαρτί ή αλλιώς είχαν ελάχιστη ή καθόλου επιρροή). Γιατί άλλαξε η στάση των Αριστερών Σοσιαλεπαναστατών απέναντι στο διατάγμα της 11ης Ιουνίου; Γιατί οι αντιπρόσωποι στο τέταρτο συνέδριο του PLSR φαίνεται να είναι τόσο αβέβαιοι σε ένα ζήτημα τέτοιας σημασίας; Η απάντηση βρίσκεται στην ομιλία του Καρέλιν στο συνέδριο του κόμματος του Οκτωβρίου:

Θα ήθελα μόνο να σας υπενθυμίσω ένα ντοκουμέντο μείζονος σημασίας – την έκκληση του Λένιν και του Τσιουρούπα (sic). Επιτρέψτε μου να σας το διαβάσω. (Διαβάζει το ντοκουμέντο.) Αυτό το ντοκουμέντο, και ειδικότερα το συμπέρασμά του, το οποίο μόλις σας διάβασα, δεν περιέχει ούτε μία λέξη με την οποία διαφωνούμε¹⁰².

¹⁰¹ *Komitétý bednoty Belorussii. Sbornik dokumentov i materialov* (Επιτροπές των φτωχών της Λευκορωσίας. Συλλογή εγγράφων και υλικών), Minsk, 1958, σ. 358.

¹⁰² RTsKhIDNI, κατ. 1, εγ. 5, σ. 314.

Το ντοκουμέντο που τόσο αφειδώς επευφημήθηκε από τον Καρέλιν (και από άλλους συμμετέχοντες στο συνέδριο) ήταν το τηλεγράφημα που απεστάλη σε όλα τα επαρχιακά σοβιέτ στις 18 Αυγούστου 1918 και υπογράφηκε από τον Λένιν και τον Τσιουρούπα, τον Λαϊκό Κομισάριο για την Προμήθεια Τροφίμων¹⁰³. Το τηλεγράφημα δήλωνε ότι η Σοβιετική εξουσία δεν είχε ποτέ πρόθεση να διεξάγει μάχη εναντίον των «μεσαίων αγροτών» και ότι οι πολλές αναφορές παραβιάσεων των δικαιωμάτων των μεσαίων αγροτών οφείλονταν σε παρερμηνεία του πνεύματος και του γράμματος του διατάγματος για τις *kombedy*. «Οι επιτροπές των φτωχών χωρικών πρέπει να είναι τα επαναστατικά όργανα όλων των αγροτών εναντίον των πρώην *romeshchiki*, των κουλάκων, των εμπόρων και των παπάδων, όχι των οργάνων του αγροτικού προλεταριάτου που στέκονται μόνοι εναντίον του υπόλοιπου αγροτικού πληθυσμού». Τα επαρχιακά σοβιέτ και οι επαρχιακές επιτροπές προμήθειας τροφίμων υποτίθεται ότι έπρεπε να το λάβουν υπόψη και να διασφαλίσουν ότι οι δραστηριότητές τους ήταν σύμφωνες με τις πολιτικές κατευθυντήριες γραμμές που καθόρισε η κεντρική κυβέρνηση.

Το τηλεγράφημα που έστειλε ο Λένιν και ο Τσιουρούπα παρέμεινε ένα νεκρό γράμμα στην ύπαιθρο, αλλά είχε ως αποτέλεσμα τον αφοπλισμό των Αριστερών Σοσιαλεπαναστατών. Εάν οι *kombedy* δεν προσπαθούσαν να δημιουργήσουν διαχωρισμό μεταξύ των αγροτών, αλλά προσπαθούσαν να απομονώσουν και να νικήσουν μια χούφτα εκμεταλλευτών, τότε ήταν τελείως άσκοπο να αντιτάξουν την αύξηση των οργάνων που αντιπροσώπευαν τη συντριπτική πλειοψηφία του αγροτικού πληθυσμού. Όπως το έθεσε ένας εκπρόσωπος του PLSR στο τέταρτο συνέδριο:

Οι επιτροπές που είχαν συσταθεί νωρίτερα και στις οποίες μόνο οι φτωχότεροι Μπολσεβίκοι επιτρεπόταν να ενταχθούν ήταν απολύτως απαράδεκτες. Αλλά από τότε που το διάταγμα του Λένιν κατέστησε σαφές ότι οι επιτροπές των φτωχών χωρικών μπορούν να συμπεριλάβουν τα μεσαία στρώματα του εργατικού αγροτικού πληθυσμού, από εκείνη τη στιγμή

---

¹⁰³ Το κείμενο του τηλεγραφήματος, μαζί με το προσχέδιο του Λένιν, μπορούν να βρεθούν στα *Leninskii sbornik* (Άπαντα του Λένιν), Μόσχα - Λένινγκραντ, 1931, τ. 18, σ. 142-144.

εμείς, το κόμμα του επαναστατικού σοσιαλισμού, δεν μπορούμε να διατηρούμε άλλες αντιρρήσεις σε αυτές τις επιτροπές¹⁰⁴.

Φυσικά, δεν συμφώνησαν όλοι στο κόμμα με αυτή την ξαφνική μεταβολή όσον αφορά την πολιτική των *kombedy* και του Λένιν. Εκείνο το φθινόπωρο, όπως μπορεί να αλιευθεί από τις μπολσεβίκικες πηγές, λίγες τοπικές επιτροπές ήταν ακόμα εναντίον των ομάδων τροφίμων και αντιτάχθηκαν στις επιτροπές των φτωχών χωρικών· πράγματι, οι επιτροπές δεν είχαν αλλάξει τόσο πολύ μετά τον Αύγουστο του 1918. Ωστόσο, μόλις το κόμμα –το οποίο ήταν ήδη σε κατάσταση κρίσης μετά την αποτυχία του τον Ιούλιο– υιοθέτησε αυτή τη διφορούμενη κίνηση στο συνέδριό του τον Οκτώβριο, έχασε και το τελευταίο προπύργιό του στα χωριά και ξεκίνησε την ραγδαία και άδοξη πτώση του.

Ο πρόεδρος της συνέλευσης έκανε μια έκκληση από καρδιάς για ενότητα στην καταληκτική ομιλία του τέταρτου συνεδρίου του PLSR, αλλά μάταια. Η ενότητα ήταν η τελευταία ελπίδα του κόμματος για επιβίωση. Η ελπίδα του προέδρου ότι το επόμενο συνέδριο θα διεξαχθεί κάτω από πιο ευτυχισμένες συνθήκες «σε ένα πλαίσιο παγκόσμιας επανάστασης, όταν ο κόσμος θα φωτίζεται από τη φωτιά της παγκόσμιας επανάστασης και το κόμμα μας θα κατέχει το σημαντικότερο σημείο αυτής της φωτιάς»¹⁰⁵ ήταν απλώς θλιβερή ευσεβής σκέψη και ένα πρόπετασμα καπνού για να αποφύγει να αντιμετωπίσει πολύ πιο πειστικά θέματα και να αποφύγει να κοιτάξει το φέρετρο στο οποίο το PLSR, που είχε ξεχάσει τις Λαϊκίστικές του καταβολές, θα ξάπλωνε σύντομα να αναπαυθεί.

Πανεπιστήμιο της Πίζας, 1996.

¹⁰⁴ RTsKhIDNI, κατ. 1, εγ. 5, σ. 305.

¹⁰⁵ RTsKhIDNI, κατ. 1, εγ. 5, σ. 387.

Yaroslav Leontiev

Το Νούμερο Δύο Κόμμα του Οκτώβρη:
Ποιος Βοήθησε τους Μπολσεβίκους να Επικρατήσουν;

Η αγγλική μετάφραση βρίσκεται εδώ: <https://bit.ly/2xbrKAB>

Το Πρώτο Παν-Ρωσικό Συνέδριο του Κόμματος των Αριστερών Σοσιαλεπαναστατών (διεθνιστών) έλαβε χώρα πριν από εκατό χρόνια στο Κάστρο του Αγίου Μιχαήλ στην Πετρούπολη. Οι Αριστεροί Σοσιαλεπαναστάτες ήταν η δεύτερη μεγαλύτερη δύναμη της Οκτωβριανής Επανάστασης, παρέχοντας υποστήριξη στους μπολσεβίκους σε αγροτικές περιοχές και μεταξύ των απλών στρατιωτών. Εξήντα οκτώ οργανώσεις Σοσιαλεπαναστατών συγκεντρώθηκαν στο κτίριο όπου ο συγγραφέας Φίοντορ Ντοστογιέφσκι, ο φυσιολόγος Ιβάν Σετσένοφ και ο μηχανικός Πάβελ Γιαμπλότσκοφ είχαν σπουδάσει κάποτε¹.

«Το πρώτο συνέδριο του κόμματός μας δεν αποτελούσε, στην πραγματικότητα, συνέδριο, αλλά μια βιαστική επισκόπηση, όπως ήταν, των εκπροσώπων μιας συγκεκριμένης νοοτροπίας», είπε αργότερα ο Προς Προσιάν, ένας ηγέτης των αριστερών Σοσιαλεπαναστατών και σύνεδρος.

«Αν δεν ήμουν στην Πετρούπολη το 1917, η Επανάσταση του Οκτώβρη θα συνέβαινε – αν ο Λένιν ήταν παρών και επικεφαλής. Αλλά αν ούτε ο Λένιν ούτε εγώ δεν ήμασταν στην Πετρούπολη, δεν θα υπήρχε Οκτωβριανή Επανάσταση. [...] Αν ο Λένιν δεν ήταν στην Πετρούπολη, δύσκολα θα τα είχα καταφέρει. [...] Το αποτέλεσμα της επανάστασης θα ήταν αμφίβολο», δήλωσε ο Τρότσκι.

Οστόσο, εάν η Μαρία Σπριντόνοβα, ο Μπόρις Κάμκοφ και άλλοι

---

¹ Το Κάστρο του Αγίου Μιχαήλ φιλοξενούσε από το 1823 την Κύρια Σχολή Μηχανικών του Ρωσικού Στρατού. Σήμερα, σαν υποκατάστημα του Ρωσικού Μουσείου, εξακολουθεί να αναφέρεται εναλλακτικά ως Κάστρο των Μηχανικών.

ηγέτες των Αριστερών Σοσιαλεπαναστατών δεν βρίσκονταν τότε στην Πετρούπολη, δεν είναι καθόλου δεδομένο ότι θα είχε εξασφαλιστεί η νίκη της επανάστασης στο Πανρωσικό Συνέδριο των Αντιπροσώπων στα Σοβιέτ των Αγροτών. Και η ίδια η νίκη για τους μπολσεβίκους θα ήταν μια αμφίβολη πρόταση χωρίς συμμάχους, αν έχουμε κατά νου τη Ρωσία πέρα από τις δύο πρωτεύουσες και τις μεγάλες βιομηχανικές πόλεις.

Αφού κέρδισε την πλειοψηφία των εξουσιοδοτήσεων στο Έκτακτο Πανρωσικό Συνέδριο των Αντιπροσώπων στα Σοβιέτ των Αγροτών το Νοέμβριο του 1917 (η Σπιριντόνοβα είχε εκλεγεί πρόεδρος), οι Αριστεροί Σοσιαλεπαναστάτες είχαν σημαντικό ρόλο στα γεγονότα που οδήγησαν στην επανάσταση. Όταν ιδρύθηκε η Στρατιωτική Επαναστατική Επιτροπή στην Πετρούπολη στις 12 Οκτωβρίου 1917, εξελέγη πρόεδρος ο Πάβελ Λαζιμίρ, Αριστερός Σοσιαλεπαναστάτης που ανήκε στο στρατιωτικό παραϊατρικό προσωπικό. Το αρχηγείο της Στρατιωτικής Επαναστατικής Επιτροπής, με επικεφαλής τον μπολσεβίκικο Νικολάι Πονβόσκι, θα ιδρυθεί αργότερα, ακριβώς πριν από την ένοπλη επίθεση στις 25 Οκτωβρίου.

Σε πολλές πόλεις, οι Αριστεροί Σοσιαλεπαναστάτες είχαν σημαντικό ρόλο στα πραξικοπήματα και την ένοπλη κατάληψη της εξουσίας. Αυτό ανάγκασε την Κεντρική Επιτροπή των Σοσιαλεπαναστατών (η οποία δεν είχε ακόμη χωριστεί σε φατρίες) να διαλύσει τις οργανώσεις του κόμματος στην Πετρούπολη, στο Έλσινγκφορς (Ελσίνκι) και Βορόνεζ. Σε ορισμένες περιπτώσεις, οι ίδιοι οι Αριστεροί Σοσιαλεπαναστάτες ηγήθηκαν επαναστατικών επιτροπών, ειδικότερα, στο Χάρκοβο και το Πσκόφ.

Ο πρόεδρος της Επιτροπής Λαϊκής Εξουσίας του Αστραχάν, που είχε καταλάβει την περιοχή, ήταν ο σημαιοφόρος Αλεξάντερ Περφίλιεφ, ένας Αριστερός Σοσιαλεπαναστάτης. Στο Σμόλενσκ, η επαναστατική επιτροπή, στην οποία κυριαρχούσαν οι Μπολσεβίκοι και η οποία περιλάμβανε δύο Αριστερούς Σοσιαλεπαναστάτες και έναν αναρχικό, ενώθηκε με το επαρχιακό συνέδριο των εκπροσώπων των χωρικών και εξέλεξε τον Δρ Γιεβγκένι Ραζούμοφ, ο οποίος είχε παρευρεθεί στο ιδρυτικό συνέδριο των Αριστερών Σοσιαλεπαναστατών, επικεφαλής του τοπικού Σονπαρκομ (Συμβούλιο των Λαϊκών Κομισάριων). Ο αρχηγός του επιτελείου των επαναστατικών στρατιωτικών μονάδων που πήραν

την εξουσία στην Τασκένδη ήταν ο Πάβελ Δομογκάτσκι, ένας Αριστερός Σοσιαλεπαναστάτης και στρατιώτης στο Πρώτο Σύνταγμα Εφέδρων Τυφεκιοφόρων της Σιβηρίας. Στο Καζάν, οι Αριστεροί Σοσιαλεπαναστάτες οργάνωσαν και διευθύναν την επαναστατική επιτροπή, η οποία συναγωνίστηκε με το επαναστατικό αρχηγείο των μπολσεβίκων στη μάχη για την κατάκτηση της καρδιάς και του μυαλού των μαζών. Κατά τη διάρκεια της απόπειρας πραξικοπήματος του Στρατηγού Κορνίλοφ το Σεπτέμβριο του 1917, το Κεντρικό Επιτελείο των Κόκκινων Φρουρών στη Μόσχα απαρτιζόταν από επτά Μπολσεβίκους, έξι Αριστερούς Σοσιαλεπαναστάτες, έξι Αριστερούς Μενσεβίκους και τρεις ανεξάρτητους. Ο σημαιοφόρος Γιούρι Σαμπλίν, Αριστερός Σοσιαλεπαναστάτης μέλος του Αρχηγείου της Επαναστατικής Επιτροπής της Μόσχας, διέταξε το ειδικό απόσπασμα που προχώρησε από τη Μονή Στραστνόνι στις πύλες του Νικήτσκι και κατέλαβε το δημαρχείο στη λεωφόρο Τβερσκόι. Ένας άλλος διάσημος διοικητής του ρωσικού εμφυλίου πολέμου, ο Βασίλι Κίκβιντζ, Αριστερός Σοσιαλεπαναστάτης και εθελοντής σε ένα σύνταγμα Ουσάρων, ήταν αναπληρωτής πρόεδρος της Στρατιωτικής Επαναστατικής Επιτροπής στο Νοτιοδυτικό Μέτωπο κατά τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο.

Οι Αριστεροί Σοσιαλεπαναστάτες είχαν τεράστια επιρροή στους ναύτες των στόλων της Βαλτικής και της Μαύρης Θάλασσας.

«Οι μόνοι Μενσεβίκοι και Σοσιαλεπαναστάτες ανάμεσά μας ήταν αριστεροί και διεθνιστές», περιέγραψε την κατάσταση ο δόκιμος αξιωματικός και μπολσεβίκος Φίοντορ Ρασκόλνικοφ.

Κατά συνέπεια, οι Αριστεροί Σοσιαλεπαναστάτες ηγήθηκαν του Σοβιέτ της Κρονστάνδης. Το κύριο προπύργιο των επαναστατικών δυνάμεων στην Πετρούπολη, το Σοβιέτ της Κρονστάνδης, διοικούσε το απόσπασμα που στάλθηκε για να κάνει έφοδο στο Χειμερινό Ανάκτορο και στα υψώματα Πούλκοβο ενάντια στα στρατεύματα του Κράσνοφ. Ο τότε διοικητής της Στρατιωτικής Περιφέρειας Πετρούπολης ήταν ο μελλοντικός διοικητής των ανταρτών του Ανατολικού Μετώπου, αντισυνταγματάρχης Μιχαήλ Μουράβιοφ, και επικεφαλής της αεροπορικής άμυνας της πόλης ήταν ο υποπλοίαρχος Κονσταντίν Προκόποβιτς. Τόσο ο Μουράβιοφ όσο και ο Προκόποβιτς προσχώρησαν στους Αριστερούς Σοσιαλεπαναστάτες.

Παρόλο που οι Αριστεροί Σοσιαλεπαναστάτες δεν εντάχθηκαν αμέσως στην κυβέρνηση (ο πρώτος Αριστερός Σοσιαλεπαναστάτης, που θα εξουσιοδοτηθεί από το αγροτικό συνέδριο, στις 19 Νοεμβρίου, για να ενταχθεί στην κυβέρνηση ήταν ο Αντρέι Κολεγκαγιέφ, που ορίστηκε Λαϊκός Κομισάριος της Γεωργίας), μοιράστηκαν την ευθύνη για την κατάληψη της εξουσίας με τους Μπολσεβίκους: υπήρχε ένας Μπολσεβίκος και ένας Αριστερός Σοσιαλεπαναστάτης σε κάθε ένα από τα δεκατρία τμήματα της Πανρωσικής Κεντρικής Εκτελεστικής Επιτροπής. Σε συνεδρίαση της Ολομέλειας της Κεντρικής Εκτελεστικής Επιτροπής στις 6 Νοεμβρίου εκλέχθηκαν στο προεδρείο επτά Αριστεροί Σοσιαλεπαναστάτες, μεταξύ των οποίων η Σπιριντόνοβα, ο Κάμκοφ και ο Μάρκ Νατάνσον, και ο Γκριγόρι Σμολιάνκου, πρώην πρόεδρος της επιτροπής των Αριστερών Σοσιαλεπαναστατών της Κρονστάνδης, ορίστηκε ως ένας από τους δύο γραμματείς της Κεντρικής Εκτελεστικής Επιτροπής. Στις 12 Δεκεμβρίου, στο Προεδρείο της Κεντρικής Εκτελεστικής Επιτροπής προστέθηκαν άλλοι πέντε εξέχοντες Αριστεροί Σοσιαλεπαναστάτες.

Το δεύτερο μη μπολσεβίκικο μέλος της κυβέρνησης, που διορίστηκε από το Σονναρκομ στις 25 Νοεμβρίου, ήταν ο μηχανικός Λεβ Κρόνικ, ο οποίος έγινε μέλος του προσωπικού του Λαϊκού Κομισαριάτου για τα Ταχυδρομεία και τα Τηλεγραμμεία. Τον Δεκέμβριο του 1917, το Σονναρκομ και η VTsIK διόρισαν επτά ακόμα Αριστερούς Σοσιαλεπαναστάτες ως Λαϊκούς Κομισάριους. Ο Προς Προσιάν, μοναχογιός του κλασικού Αρμένιου συγγραφέα Περτς Προσιάν, ονομάστηκε Λαϊκός Κομισάριος για τα Ταχυδρομεία και τα Τηλεγραμμεία. Ο Ισαάκ Στάνιμπεργκ ονομάστηκε Λαϊκός Κομισάριος Δικαιοσύνης. Ο Βλαντιμίρ Τρουτόφσκι διορίστηκε Λαϊκός Κομισάριος για την Τοπική Αυτοδιοίκηση και ο Βλαντιμίρ Καρέλιν, Λαϊκός Κομισάριος για την Δημόσια Περιουσία. Δύο ακόμα Αριστεροί Σοσιαλεπαναστάτες έγιναν λαϊκοί κομισάριοι χωρίς χαρτοφυλάκια, που εργάζονταν για τα στελέχη του Λαϊκού Κομισαριάτου Εσωτερικών Υποθέσεων και του Λαϊκού Κομισαριάτου Στρατιωτικών και Ναυτικών Υποθέσεων, αντίστοιχα. Είχαν το δικαίωμα να ψηφίζουν στις συνόδους του Σονναρκομ.

Αργότερα, τον Ιανουάριο και τον Φεβρουάριο του 1918, οι Αριστεροί Σοσιαλεπαναστάτες αύξησαν την παρουσία τους στην κεντρική κυβέρνηση και τις τοπικές κυβερνήσεις. Πήραν μέρος σχεδόν σε όλες τις

περιφερειακές κυβερνήσεις (Περιφέρεια Μόσχας, Περιφέρεια Ουράλιων, Σοβιετική Κυβέρνηση της Σιβηρίας, κλπ). Ο Αλεξάντερ Μαλίτσκι, ο οποίος ήταν επικεφαλής της Κεντρικής Εκτελεστικής Επιτροπής της Πανρωσικής Σιδηροδρομικής Ένωσης, διορίστηκε στο προσωπικό του Λαϊκού Κομισαριάτου Σιδηροδρόμων. Άλλοι Αριστεροί Σοσιαλεπαναστάτες εντάχθηκαν στο προσωπικό του Λαϊκού Κομισαριάτου για την Τροφή και κατείχαν θέσεις-κλειδιά στον Κόκκινο Στρατό, έχοντας κυριολεκτικά βάλει το χέρι τους στο διάταγμα ίδρυσης του Κόκκινου Στρατού. Ο Αριστερός Σοσιαλεπαναστάτης Βιάτσεσλαβ Αλεξάντροβιτς (Ντμιτριγιέφσκι) ήταν το δεξί χέρι του Φελίξ Ντζερζσίνσκι στην Τσεκά, και θα ήταν ένας από τους πρώτους Αριστερούς Σοσιαλεπαναστάτες που πυροβολήθηκε από τους πρώην συναδέλφους του τον Ιούλιο του 1918. Η σημαίνουσα Αριστερή Σοσιαλεπαναστάτρια Αναστάσια Μπιτσένκο ήταν, στην ουσία, η πρώτη γυναίκα σοβιετική διπλωμάτης: ήταν επίσημο μέλος της σοβιετικής ειρηνευτικής αντιπροσωπείας στις διαπραγματεύσεις στο Μπρεστ. Εν τω μεταξύ, η Σπιριντόνοβα ήταν ουσιαστικά η αναπληρώτρια του Γιάκοφ Σβερντλόφ στην Πανρωσική Κεντρική Εκτελεστική Επιτροπή των Σοβιέτ. Προέδρευε το αγροτικό τμήμα της, το οποίο είχε το δικό του προσωπικό και εξέδιδε την εφημερίδα *Φωνή των Εργαζομένων Αγροτών* (*Golos trudovogo krestyanstva*). Ήταν στην *Φωνή* και την κεντρική εφημερίδα του κόμματος *Εργατική Σημαία* (*Znamya truda*) που ολόκληρη η Ρωσία διαβάσε την επαναστατική ποίηση του Αλεξάντερ Μπλοκ και του Σεργκέι Γιεσένιν, ο οποίος υποστήριζε τους Αριστερούς Σοσιαλεπαναστάτες.

Αλλά ο συνασπισμός Μπολσεβίκων-Αριστερών Σοσιαλεπαναστατών αποδείχθηκε εύθραυστος: δεν κράτησε πολύ. Τον Ιανουάριο του 1918, όταν, μετά από εντολή των Αριστερών Σοσιαλεπαναστατών, τα Πανρωσικά Συνέδρια των Αντιπροσώπων των Εργατών και των Στρατιωτών και των Αντιπροσώπων των Αγροτών συγχωνεύθηκαν και υιοθετήθηκε «ο Βασικός Νόμος της Κοινωνικοποίησης της Γης» των Αριστερών Σοσιαλεπαναστατών, τίποτα δεν προμήνυε την επικείμενη διάσπαση μεταξύ των συμμάχων. Η απόρριψη της Συνθήκης του Μπρεστ-Λιτόφσκ και των αντι-αγροτικών μπολσεβίκικων διαταγμάτων θα έσπρωχναν τους Αριστερούς Σοσιαλεπαναστάτες να εμπλακούν σε ειρηνικό και, αργότερα, ένοπλο αγώνα ενάντια στους Μπολσεβίκους. Στις 6 Ιουλίου

1918, μετά τις εξεγέρσεις των Αριστερών Σοσιαλεπαναστατών στη Μόσχα και στις πόλεις της περιοχής του Βόλγα, ξέσπασε ένας ολοκληρωτικός πόλεμος μεταξύ των πρώην συμμάχων. Αλλά αυτή είναι μια άλλη ιστορία.

Γ΄

Οι Αναρχικοί

G.P. Maximoff*

Οι πραγματικοί λόγοι για τις επιδρομές κατά των αναρχικών
[Μόσχα 1918]

(Ανάληψη και συμπεράσματα)

Η αγγλική μετάφραση στο site: <https://www.katesharpleylibrary.net>

Η Αναρχική Ομοσπονδία της Μόσχας συμμετείχε ενεργά κατά τις ημέρες του Οκτωβρίου στις οδομαχίες που διεξήγαγε το προλεταριάτο της Μόσχας εναντίον των Λευκών Φρουρών και των Δεξιών Σοσιαλιστών. Εκπροσωπήθηκε στην Στρατιωτική Επαναστατική Επιτροπή και επηρέασε δυναμικά τις μάζες αρκετών εργοστασίων και στρατιωτικών μονάδων. Η στάση της ήταν σημαντική όχι μόνο για τους Μπολσεβίκους της Μόσχας, αλλά και για τον πληθυσμό της πόλης. Η αριθμητική ανάπτυξη της Ομοσπονδίας φανερωνόταν από το γεγονός ότι εκείνη τη στιγμή υπήρχαν μεγάλες περιφερειακές ομάδες σε διάφορα τμήματα

---

* Ο Γκριγκόρι Πέτροβιτς Μαξίμοφ γεννήθηκε το 1893 στο Μιτούσινο της Ρωσίας και πέθανε στο Σικάγο της Αμερικής το 1950. Οι συγγραφείς που τον επηρέασαν ήταν ο Κροπότκιν, ο Στέπνιακ και ο Μπακούνιν. Πήρε μέρος στη Ρωσική Επανάσταση με ενθουσιασμό. Κατατάχθηκε στον Κόκκινο Στρατό, όμως μόλις είδε ότι επιτελούσε έργο αστυνομίας και αφοπλισμού του λαού, τον εγκατέλειψε και καταδικάστηκε σε θάνατο. Γλίτωσε μόνο χάρη στις δυναμικές διαμαρτυρίες της ένωσης των εργατών ατσαλιού. Συνελήφθη και πάλι το 1921, τον καιρό της εξέγερσης της Κρονστάνδης, και φυλακίστηκε για τις αναρχικές ιδέες του στη φυλακή Ταγκάνγκα της Μόσχας. Χάρη στην παρέμβαση Γάλλων και Ισπανών συνδικαλιστών που παρευρίσκονταν τότε στη Μόσχα, αποφυλακίστηκε μαζί με τους συντρόφους του, όμως εξορίστηκε για πάντα από τη Ρωσία. Αφού πέρασε ένα χρόνο στο Βερολίνο και το Παρίσι, ο Μαξίμοφ μετανάστευσε οριστικά στην Αμερική. Εκεί εξέδωσε αρκετά ελευθεριακά περιοδικά στη ρωσική γλώσσα και έγραψε πολλά άρθρα και βιβλία, ιδίως για τους διωγμούς που υπέστησαν οι αναρχικοί στη Ρωσία από τους Μπολσεβίκους.

της Μόσχας, όπως το Σοκολνίκι, η Πρέσνια, το Ζαμοσβοριέκι, το Λεφόρτοβο. Η ανάπτυξη της επιρροής της σηματοδοτήθηκε από το έντονο ενδιαφέρον προς τις αναρχικές ιδέες από τις μεγάλες μάζες του λαού. Όλα αυτά ώθησαν την Ομοσπονδία σε μια όλο και μεγαλύτερη επέκταση του έργου της. Οι προπαγανδιστές και οι δάσκαλοί της γυρνούσαν τα εργοστάσια και τους στρατώνες, όπου συχνά έκαναν συνελεύσεις και διαλέξεις. Έδιναν ανάλογη προσοχή στην οργάνωση αναρχικών διαλέξεων και μαζικών συγκεντρώσεων στο κέντρο της πόλης. Η Ομοσπονδία εξέδιδε επίσης βιβλία, διεξήγαγε συζητήσεις στρογγυλής τραπέζης στις αίθουσες των συλλόγων της και έβγαζε το εβδομαδιαίο έντυπο «Αναρχία» [*Anarkhiia*].

Όλα αυτά, ωστόσο, δεν ήταν αρκετά για τις ανάγκες της στιγμής και το τεράστιο ενδιαφέρον για την αναρχική ιδέα που έδειχνε εκείνη τη στιγμή ο πληθυσμός της Μόσχας. Έπρεπε να βρεθεί κάποιος τρόπος για την επέκταση των οργανωτικών και προπαγανδιστικών δραστηριοτήτων. Αυτό θα μπορούσε να γίνει με τη δημιουργία μεγαλύτερων κεντρικών γραφείων για την Ομοσπονδία και με την έκδοση μιας μεγάλης ημερήσιας εφημερίδας αφιερωμένης στην αναρχική ερμηνεία κοινωνικών και πολιτικών γεγονότων.

Λόγω της δύναμης και της επιρροής της, η Ομοσπονδία κατάφερε να κατασχέσει το κτήριο του «Κουπετσέσκι Κλαμπ» (Εμπορικός Σύλλογος) που βρίσκεται στη Μαλάγια Ντιμιτρόφκα, ένα τεράστιο και υπέροχο σπίτι, πολυτελώς διακοσμημένο και που είχε βιβλιοθήκη και θέατρο. Το κατασχεθέν κτήριο μετονομάστηκαν σε «Ντομ Ανάρτσια» – «Σπίτι της Αναρχίας» που αποδείχτηκε ότι είναι κατάλληλο για την πιο εκτεταμένη και διάφορη αναρχική δραστηριότητα. Εκείνη την εποχή η Ομοσπονδία συνήψε συμφωνία με ένα από τα μεγαλύτερα τυπογραφεία της Μόσχας, επιτρέποντάς της να αρχίσει να εκδίδει καθημερινή αντί για την προηγούμενη εβδομαδιαία εφημερίδα.

Μέχρι τον Μάρτιο του 1918, η Ομοσπονδία έγινε μια μεγάλη οργάνωση αριθμητικά. Εκτός από τις εργασίες που γινόταν εκτός του «Ντομ Ανάρτσια», υπήρχε εκτεταμένη δραστηριότητα και στα νεοαποκτηθέντα κεντρικά γραφεία. Συχνές και καλά προσεγμένες διαλέξεις και μαζικές συγκεντρώσεις γίνονταν στην αίθουσα θεάτρου του «Ντομ Ανάρτσια». Στο χώρο οργανώθηκε βιβλιοθήκη και αίθουσα ανάγνωσης, δημιουρ-

γήθηκαν κύκλοι προλεταριακού σχεδίου, ποίησης και θεάτρου και ξεκίνησαν πολλές άλλες δραστηριότητες του ίδιου είδους.

Συναγωνιζόμενη το έργο σχηματισμού του Στρατού της Κόκκινης Φρουράς, η Ομοσπονδία πρότεινε να οργανώσει μια δική της στρατιωτική δύναμη, τους λεγόμενους «Μαύρους Φρουρούς». Ένα άλλο σπίτι καταλήφθηκε και μετατράπηκε σε στρατώνα για τα νεοσυσταθέντα σώματα της «Μαύρης Φρουράς». Ο σύντροφος Καϊντάνοφ, δραστήρια φιγούρα στο αναρχικό κίνημα και μακρόχρονος σύντροφος, επιφορτίστηκε με την οργάνωση και την ηγεσία αυτού του στρατιωτικού σχηματισμού, που σύντομα έγινε η επίσημη αιτία της εκθρότητας των μπολσεβίκων, η οποία οδήγησε στην εξάπλωση αχρείων συκοφαντιών, ψεύτικων κατηγοριών για ανατρεπτικές προθέσεις που στόχευαν τους αναρχικούς και της τελικής συντριβής των αναρχικών οργανώσεων.

Στα φόρουμ που διεξήχθησαν στις αίθουσες του «Ντομ Ανάρτσια» αρκετοί αναρχικοί δάσκαλοι και ομιλητές συνέχιζαν την αναρχική προπαγάνδα και εκπαίδευση. Ο Μπαρμάς, ο Κοβαλέβιτς, ο Κρουπένιν, ο Ασκάροφ, ο Πίρο, ο Α. Γκοντίν κλπ., συμμετείχαν συχνά στην πλατφόρμα αυτών των φόρουμ.

Εκτός από την εκπαιδευτική και προπαγανδιστική δουλειά που πραγματοποιήθηκε στην ίδια τη Μόσχα, αναρχικές δραστηριότητες του ίδιου εκτεταμένου χαρακτήρα γίνονταν από επαρχιακές ομάδες σε πολλές άλλες πόλεις της Κεντρικής Ρωσίας: Ριζάν, Σμολένσκ, Τούλα, Τβερ, Κόστρομα, Γιαροσλάβλ κ.λπ.

Ιδιαίτερα δραστήριοι ήταν ο Κοβαλέβιτς και ο Ντουμιάντσεβ, και οι δύο συνδικαλιστές εργάτες των σιδηροδρόμων. Έκαναν πολιτιστικό έργο, συμμετέχοντας στο έντυπο που εξέδιδε το συνδικάτο, το οποίο τελικά έγινε απόλυτα αναρχοσυνδικαλιστικό στον χαρακτήρα τους. Η προπαγανδιστική δουλειά τους έδωσε υπέροχα αποτελέσματα.

Οι εργαζόμενοι σε πολλούς σιδηρόδρομους, όπως Μόσχα-Νίζνι-Νόβγκοροντ, Μόσχα-Μούρομ, Μόσχα-Καζάν και άλλοι σιδηρόδρομοι ακολούθησαν το παράδειγμα των Αναρχικών. Το όνομα Κοβαλέβιτς σύντομα έγινε το πιο δημοφιλές μεταξύ των σιδηροδρομικών εργατών. Μια ανάλογη κατάσταση δημιουργήθηκε στο σιδηροδρομικό σταθμό Νικολαγιέφσκι, όπου μεταξύ άλλων σημείων αναρχικής επιρροής σε αυτόν τον δρόμο, αξίζει να σημειωθεί η μεγάλη δημοτικότητα και η γε-

νική εκτίμηση που απολάμβανε η αναρχο-συνδικαλιστική εφημερίδα «Γκόλος Τρούντα».

Η σχετική αδυναμία των Μπολσεβίκων στη Μόσχα, –Λιγότερα από 8.000 μέλη του κόμματος– και η ισχυρή επιρροή των Αναρχικών, είχε σαν αποτέλεσμα μια επαρκή εκπροσώπηση στο Σοβιέτ της Μόσχας. Υπήρχε επαρκής αριθμός αναρχικών και συμπαθούντων μεταξύ των αντιπροσώπων του Σοβιέτ και αυτό δημιούργησε μια κατάσταση όπου ορισμένα προβλήματα, όπως το πρόβλημα της στέγασης για παράδειγμα, δεν περνούσαν χωρίς τη συμμετοχή εκπροσώπων της Ομοσπονδίας σε τέτοιες συσκέψεις. Επιπλέον, η Ομοσπονδία είχε ένα ειδικό γραφείο στο Σοβιέτ, με επικεφαλή ένα μέλος της Ομοσπονδίας, το καθήκον του οποίου ήταν να εκδίδει εντάλματα για την κατάσχεση διαφόρων εγκαταστάσεων από τις αναρχικές οργανώσεις.

Η κατάσταση που δημιουργήθηκε ήταν τέτοια, που στην περιοχή στην οποία βρισκόταν το αρχηγείο της Ομοσπονδίας «Ντομ Ανάρτσια», το κτίριο που προοριζόνταν για κατάσχεση, διανεμήθηκε στην πραγματικότητα από την Ομοσπονδία. Η άδεια του Σοβιέτ για την κατοχή ορισμένων κτιρίων δεν ήταν αρκετή, έπρεπε να συμπληρωνόταν από ένα παρόμοιο ένταλμα που εκδιδόταν από την Ομοσπονδία και ήταν υπογραμμένο από τον γραμματέα της, τον Λεβ Τσέρνι ή κάποιο άλλο υπεύθυνο μέλος της Ομοσπονδίας. (Ο Λεβ Τσέρνι πυροβολήθηκε από τους Μπολσεβίκους το 1921).

Αξίζει να σημειωθεί ότι, ενώ ανθούσαν οι ληστείες σε άλλες περιοχές της πόλης, ήταν σπάνιες στην περιοχή όπου βρισκόταν το αρχηγείο της Ομοσπονδίας «Ντομ Ανάρτσια». Ο πληθυσμός της περιοχής ήταν πολύ ευχαριστημένος και έδειχνε, σαν αποτέλεσμα, την πιο φιλική στάση απέναντι στην Ομοσπονδία.

Η σταθερή ανάπτυξη της αναρχικής επιρροής, η μεγάλη επιτυχία της οργάνωσης των Μαύρων Φρουρών και η αριθμητική ανάπτυξη των τελευταίων, άρχισαν να ενοχλούν μάλλον σοβαρά τους Μπολσεβίκους και τους συναδέλφους τους, τους Αριστερούς Σοσιαλεπαναστάτες, με τους οποίους μοιράζονταν την εξουσία εκείνη την εποχή. Και οι δύο ξεσήκωσαν στο κόμμα τους και στον κυβερνητικό Τύπο μια αισχρή και ψεύτικη εκστρατεία εναντίον των Αναρχικών, κατηγορώντας τους με τέτοια θανάσιμα αμαρτήματα όπως κλοπές, ληστείες, αρπαγή και λεη-

λασία της παρουσίας των κατασχεμένων σπιτιών, και επίσης ότι έδιναν καταφύγιο σε πολλούς κοινούς εγκληματίες και Λευκούς Φρουρούς, οι οποίοι τάχα είχαν διεισδύσει στις αναρχικές τάξεις. Ακολουθώντας, άρχισαν, λίγες μέρες πριν από την επιδρομή τους στους αναρχικούς, να κυκλοφορούν διάφορες φήμες μέσω του τύπου τους και άλλων μέσων που είχαν στη διάθεσή τους. Οι παράλογες φήμες έφεραν όλα τα σημάδια ότι ήταν προϊόν του Κρεμλίνου που κατασκευάστηκε για την περίπτωση. Αυτές οι κατασκευές χρέωναν ότι οι αναρχικοί προετοίμαζαν ένα σχέδιο εναντίον της σοβιετικής εξουσίας με σκοπό να κατακτήσουν τη σοβιετική εξουσία.

Επίσης, κατηγορήθηκαν ότι το εν λόγω σχέδιο ήταν κανονισμένο για ορισμένη ημερομηνία και ότι το γεγονός έγινε γνωστό στις αρχές μέσω αξιόπιστων πηγών πληροφόρησης. Αυτός ο υπαινιγμός και η συκοφαντία προωθούνταν σταθερά από τους μπολσεβίκους, παρά την επίσημη άρνηση που έδωσαν οι αναρχικές εφημερίδες «Αναρχία» και «Γκόλος Τρούδα».

Στη Μόσχα οι αναρχικοί κατέλαβαν περίπου είκοσι πέντε ιδιωτικά σπίτια, αλλά δεν ήταν μόνο οι αναρχικοί που είχαν καταλύσει σε αυτά τα ιδιωτικά σπίτια. Στις περισσότερες περιπτώσεις οι αναρχικοί θα είχαν εργάτες να μετακομίζουν μαζί τους στα καταλημμένα σπίτια. Όσον αφορά τα περιουσιακά στοιχεία που βρέθηκαν στα κρήρια, οι αναρχικοί είχαν συγκεκριμένο στόχο να προστατεύσουν τους θησαυρούς τέχνης που βρέθηκαν στα σπίτια αυτά. Έτσι, για παράδειγμα, η Ομοσπονδία ήταν η πρώτη που ανέλαβε, υπό την καθοδήγηση του Πίρο, την καταγραφή των θησαυρών τέχνης που βρέθηκαν στο σπίτι του Μορόσοφ. (Μορόσοφ, [Μορόζοφ] ιδιοκτήτης των κλωστοϋφαντουργείων, ένας από τους πλουσιότερους άνδρες της τσαρικής Ρωσίας). Η Ομοσπονδία έβαλε έναν φρουρό για να εξασφαλίσει την ασφάλεια όλων των συλλογών και στη συνέχεια, ενεργώντας από κοινού με τις Σοβιετικές και καλλιτεχνικές Υπηρεσίες της Μόσχας, μετέφερε τους θησαυρούς αυτούς στα αντίστοιχα μουσεία.

Αφού προετοίμασαν το έδαφος με τις εκστρατείες ψεμάτων, οι Μπολσεβίκοι αποφάσισαν να βάλουν τέλος με ένα μόνο χτύπημα στο αναρχικό κίνημα, του οποίου η ανάπτυξη στη Μόσχα και σε ολόκληρη τη χώρα έγινε επικίνδυνη γι' αυτούς. Ετοίμασαν και προχώρησαν στο

κακοήθες σχέδιό τους ενδεχομένως παρακινούμενοι από την προβληματική ελπίδα να εξιλεωθούν στα μάτια της ευρωπαϊκής αστικής τάξης, καταστρέφοντας τις αναρχικές οργανώσεις. Στη συνέχεια αναφέρθηκε ότι η νίκη επί των αναρχικών ακολουθήθηκε από την άνοδο του ρωσικού ρουβλιού στα ευρωπαϊκά χρηματιστήρια.

Στη Μόσχα υπήρχαν επίμονες αναφορές εκείνη την εποχή ότι, κατά τη διάρκεια μίας ολόκληρης εβδομάδας, ο Τρότσκι συνέχιζε να βγάζει φιλιππικούς στα αποσπάσματα του Κόκκινου Στρατού που βρίσκονταν στο Κρεμλίνο, για τον αναρχισμό και τους αναρχικούς, σε μια προσπάθεια να τους εξαγριώσει εναντίον τους.

Όταν όλα ήταν έτοιμα, οι αρχές άρχισαν την επίθεσή τους. Τη νύχτα της 12ης Απριλίου 1918, τα στρατεύματα άρχισαν να πλησιάζουν στα ιδιωτικά σπίτια που έμεναν οι Αναρχικοί. Τα στρατεύματα ήταν οπλισμένα με πολυβόλα και κανόνια. Η τακτική τους συνίστατο στο να περικυκλώνουν κάθε σπίτι και στη συνέχεια να το παίρνουν με επίθεση. Σε μερικές περιπτώσεις, όταν ξυπνούσαν από το θόρυβο, οι κάτοικοι κατάφερναν να αυτοσχεδιάσουν κάποια αντίσταση. Οι αναρχικοί δεν ήξεραν καν αν οι επιτιθέμενοι ήταν οι κυβερνητικές δυνάμεις ή οι Λευκοί Φρουροί, όταν τους δόθηκε η απαίτηση για παράδοση. Εκείνοι που παραδόθηκαν μεταφέρθηκαν στο Κρεμλίνο. Όταν συνάντησαν άρνηση παράδοσης, οι επιτιθέμενες δυνάμεις έπλητταν τα σπίτια με εντατικά πυρά από πολυβόλα και κανόνια. Ιδιαίτερα μεγάλη ήταν η ζημιά που προκάλεσε αυτός ο βομβαρδισμός σε τρία σπίτια: το αρχηγείο της Ομοσπονδίας, «Ντομ Ανάρτσια», το σπίτι των «Άμεσων Σοσιαλιστών», στο Ποβάροκαγια και το σπίτι της αναρχικής ομάδας Ντόνσκαγια που βρισκόταν κοντά στο μοναστήρι Ντόνσκόι. Τα πρώτα δύο σπίτια δεινοπάθησαν πολύ λιγότερο από το τρίτο, αν και σημαδεύτηκαν με λίγες τρύπες από τις βολές των κανονιών.

Οι εργάτες που ξαφνιάστηκαν στο σπίτι της «ομάδας Ντόνσκαγια» σκέφτηκαν ότι η επίθεση έγινε από Λευκο-Φρουρούς. Αντιστάθηκαν με μανία με αποτέλεσμα το σπίτι να υποστεί σοβαρές ζημιές. Το κροτάλισμα των πολυβόλων και οι κανονιοβολισμοί διάρκεσαν μέχρι την αυγή. Η πόλη καταλήφθηκε πρακτικά κατά τη διάρκεια της νύχτας από έναν έκφυλο απειθάρχητο όχλο Λετονών στρατιωτών του Κόκκινου Στρατού, οι οποίοι επηρεάστηκαν από τους Μπολσεβίκους εναντίον

των Αναρχικών. Σταματούσαν τους περαστικούς και τους υπόβαλαν βάνουσα σε έρευνα και μερικές φορές σε σύλληψη. Έτσι, για παράδειγμα, επιτέθηκαν σε μέλη του συντακτικού προσωπικού της «Γκόλος Τρούντα» που επέστρεφαν από το γραφείο τους. Στους Ζαβπρέζνεφ, Γιαρτσουκ (και οι δύο έγιναν κομμουνιστές) και ο συγγραφέας αυτών των γραμμών [Μαξίμοφ]. Κανένας από αυτούς, μέχρι τη στιγμή της κράτησής τους, δεν γνώριζε τι συνέβαινε στη Μόσχα εκείνη τη νύχτα. Η αναρχική τους ταυτότητα αποκαλύφθηκε, οι στρατιώτες άρχισαν να τους σπρώχνουν μακριά σε στρατώνες. Ήταν μόνο η αυτοκυριαρχία και η ψυχραιμία που έδειξε ένας από τους κρατούμενους που τους έσωσε από το λιντσάρισμα.

Το πρωί το έγκλημα που διέπραξε η μπολσεβίκικη «Επαναστατική» κυβέρνηση, έφερε κατεστραμμένα σπίτια, αφήνοντας τα με το στόμα ανοικτό πλήθη από καλοβαλμένους αργόσχολους. Αλλά η κυβέρνηση επεφύλασσε πολλά περισσότερα για τους αναρχικούς. Οι συλληφθέντες σύντροφοι βρέθηκαν σε άσχημες συνθήκες και αντιμετωπίστηκαν με τον πιο προσβλητικό τρόπο. Απειλές για εκτέλεση και η εκλεκτότερη κακοποίηση είχαν συσσωρευτεί επάνω τους, ενώ δόθηκαν φυσικά κτυπήματα με τουφέκια. Αλλά αυτό δεν ήταν όλο.

Αφού η κυβέρνηση ισχυρίστηκε ότι η εκστρατεία είχε αναληφθεί όχι εναντίον αναρχικών, αλλά εναντίον «ληστών» και «Λευκο-Φρουρών» που φορτώθηκαν στο αναρχικό κίνημα, χωρίς το τελευταίο να μπορεί να απαλλαγεί από αυτούς, έπρεπε να προσκαλέσει τα θύματα των ληστειών και να αναγνωρίσουν τους «ληστές». Και έτσι άρχισε να συρρέει ο αστικός συρφετός. Το αποτέλεσμα αυτής της «δημόσιας αναγνώρισης» από τους εχθρούς των επαναστατών εργατών ήταν θλιβερό στις επιπτώσεις τους. Μεταξύ των «ανανωρισμένων ληστών» υπήρχαν πολλοί παλιοί επαναστάτες όπως ο Χοντούνοφ, ο Κνιάσιεφ και άλλοι: άλλοι ήταν απλώς συνηθισμένοι εργάτες με τις συζύγους τους που είχαν λάβει κατάλυμα στα σπίτια που κατασχέθηκαν από τους Αναρχικούς. Μερικοί από τους περαστικούς που έτυχε να συρθούν κατά τη διάρκεια της αναταραχής χαρακτηρίστηκαν επίσης ως «ληστές». Διακεκριμένοι αναρχικοί αφέθηκαν σύντομα, αλλά οι άλλοι κρατήθηκαν. Η βάρβαρη μεταχείριση των φυλακισμένων έφτασε στο μέγιστο δυνατό βαθμό στη δολοφονία του Χοντούνοφ, τάχα στην προσπάθεια του τελευταίου να δραπετεύσει.

Αναρχικά έγγραφα απαγορεύτηκαν. Η Αναρχία, η «Σβομπόντναγια Κομμούνα» (Η Ελεύθερη Κομμούνα), η αναρχο-συνδικαλιστικό εφημερίδα Γκόλος Τρούντα, της οποίας η πρωινή έκδοση βγήκε από το τυπογραφείο πριν τεθεί σε ισχύ η απόφαση αναστολής, αναγκάστηκε να κλείσει την επόμενη μέρα. Μια περίοδος αριστερής τρομοκρατίας καθιερώθηκε. Το κύμα του πογκρόμ σάρωσε όλη τη Σοβιετική Ρωσία. Παντού ο ίδιος τρόμος επαναλήφθηκε, μόνο σε μια μικρότερη κλίμακα.

Το χτύπημα ήταν καλά στοχευμένο και καλά συγχρονισμένο. Δόθηκε πριν το αναρχικό κίνημα να είχε το χρόνο να κρυσταλλωθεί. Ήταν ασταθές, ακόμα στο στάδιο της γέννησης –του αυτοπροσδιορισμού. Δεν είχε βρει ακόμα πλήρως τον εαυτό του, δεν είχε στερεοποιήσει το εσωτερικό του περιεχόμενο και δεν είχε δυναμώσει οργανωτικά μέσα και έξω από τα εργοστάσια και τα χωριά της χώρας. Το κίνημα δεν είχε το χρόνο να διαμορφώσει τον εαυτό του ως μια ξεχωριστή σαφή εθνική οργάνωση με καθορισμένες αρχές, όταν ο απροσδόκητος τυφώνας του κυβερνητικού τρόμου όρμησε πάνω τους. Η τρομοκρατική πρακτική που οι μπολσεβίκοι υιοθέτησαν σταθερά από εκείνη τη στιγμή αποδείχθηκε πολύ ισχυρή για ένα μη στερεοποιημένο κίνημα. Η τρομοκρατική πολιτική σχεδόν κατέστρεψε αυτό το κίνημα, καθιστώντας αδύνατη την περαιτέρω ύπαρξή του.

Οι αναρχικές δραστηριότητες μειώθηκαν σημαντικά ως αποτέλεσμα των κυβερνητικών πογκρόμ. Οι ομάδες είχαν διαλυθεί και ήθελαν πολύ καιρό πριν να αναδιαμορφωθούν οργανωτικά. Παρέμειναν μερικά άτομα που συνέχισαν την αναρχική τους προπαγάνδα στα εργοστάσια και στους σιδηροδρόμους όπου η αναρχική επιρροή εξακολούθησε για αρκετό καιρό. Πέρασε περισσότερο από ένας μήνας πριν η Ομοσπονδία ανακάμψει από το κυβερνητικό χτύπημα, καταφέροντας τελικά να ξεκινήσει εκ νέου το επίσημο όργανο της “Anarchia” (Αναρχία).

Το παράδειγμα της Μόσχας ακολουθήθηκε στην Πετρούπολη και άλλες επαρχιακές πόλεις, και μετά από αυτό εκδόθηκε μια επίσημη εντολή από την Επιτροπή Εσωτερικών Υποθέσεων σε όλα τα κατώτερα όργανα της, που τα υποχρέωνε να διαλύσουν το αναρχικό κίνημα με τον ίδιο τρόπο που έγινε στη Μόσχα.

Ήδη το 1917 ο Λένιν έγραψε στην «Επιστολή προς τους συντρόφους», που εμφανίστηκε στις 17 Οκτωβρίου 1918 (σελ. 283, τόμος 14,

«Έργα του Λένιν», Μόσχα, 1923): «Είναι σχεδόν η ομόφωνη γνώμη όλων, ότι η κύρια διάθεση των μαζών αγγίζει τα όρια της απελπισίας και ευνοεί την ανάπτυξη του αναρχισμού».

Αυτή η διάθεση δεν υπέστη καμία αλλαγή από τότε, και τώρα, μετά την επανάσταση του Οκτωβρίου, εξακολουθεί να είναι απελπιστική. Επιπλέον, υπήρξε η εκτεταμένη δυσαρέσκεια με τη συνθήκη ειρήνης του Μπρεστ-Λιτόφσκ. Σχεδόν όλοι οι αναρχικοί αντιτάχθηκαν στη συνθήκη αυτή, ευνοώντας έναν επαναστατικό πόλεμο άμυνας εναντίον των γερμανο-αυστριακών στρατευμάτων. Και μετά από την Οκτωβριανή επανάσταση όταν τα γερμανο-αυστριακά στρατεύματα άρχισαν να προχωρούν στο έδαφος της επαναστατικής Ρωσίας, δημιουργήθηκε αυθόρμητα μια κίνηση άτακτων (σχηματίστηκε με τη συναίνεση της κυβέρνησης, αλλά όσον αφορά τους περισσότερους, σχεδόν ανεξάρτητη από αυτήν), με σκοπό να πολεμήσουν τους εισβολείς. Η κίνηση αυτή αυξήθηκε μετά την πρώτη αποτυχία των ειρηνευτικών διαπραγματεύσεων, όταν ο Τρότσκι έριξε την περίφημη φράση «Ο πόλεμος τελειώνει, αλλά η ειρήνη δεν έχει υπογραφεί». Οι αναρχικοί εκδήλωσαν πυρετώδη δραστηριότητα στην οργάνωση των αντάρτικων αποσπασμάτων. Μετά από την ειρήνη των Βρεστ, όμως, αυτά τα αποσπάσματα άρχισαν να αντιμετωπίζονται από τους Μπολσεβίκους με μια αυξανόμενη αίσθηση ανησυχίας. Θεωρήθηκαν ως δυνητικά επικίνδυνα από πολλές απόψεις. Πρώτον, μπορεί να διαταράξουν την ειρήνη με αδικαιολόγητη δράση στην πρώτη γραμμή· δεύτερον, οι αναρχικοί άτακτοι θα μπορούσαν να βάλουν ένα εμπόδιο (το οποίο πράγματι έκαναν σε κάποιο βαθμό) στη δικτατορική πολιτική των μπολσεβίκων· τρίτον, ενδέχεται να έχουν διεγερτικό αποτέλεσμα στην ανάπτυξη του αναρχικού κινήματος σε ολόκληρη τη χώρα, γεγονός που θα είχε σαν αποτέλεσμα την επέκταση της επιρροής του όχι μόνο στις πόλεις αλλά και στα χωριά (όπου οι αναρχικοί ήταν σχεδόν άγνωστοι)· τέταρτον, φαίνονταν επικίνδυνα σαν ένοπλες δυνάμεις στα χέρια ενός άλλου πολιτικού κόμματος που, παρά την έλλειψη οργάνωσης σε εθνική κλίμακα, περιείχε την πιθανή απειλή μιας άλλης αναστάτωσης. Αυτά ήταν τα βασικά κίνητρα που ενεργοποίησαν την κυβέρνηση στην πορεία της να συντρίψει τις αναρχικές οργανώσεις. Σίγουρα δεν ήταν «ληστεία». Η ληστεία και οι άλλες συκοφαντίες που φέρονται στην επίσημη έκθεση ήταν απλά μια εύκολη δικαιολογία που

χρησιμοποιήθηκε για να καμουφλάρει τους πραγματικούς σκοπούς των μπολσεβίκων.

Απόσπασμα από το συλλογικό έργο με μαρτυρίες των ίδιων των πρωταγωνιστών: *Η γκιολτίνα επί το έργον* (1940), σ. 405-411. Το συγκεκριμένο απόσπασμα είναι του Μαξίμοφ.

G.P. Maximoff

Αντεπανάσταση και η Σοβιετική Ένωση

Η αγγλική μετάφραση στο site: <https://www.katesharpleylibrary.net>

Μέχρι πρόσφατα, θεωρούνταν ότι η Μεγάλη Γαλλική Επανάσταση του 1789-93 μας έδωσε ένα κλασικό παράδειγμα επανάστασης και αντεπανάστασης. Ακόμη και σήμερα πολλοί είναι της γνώμης ότι η περίοδος της κυριαρχίας του Ιακωβίνων ήταν μια επαναστατική περίοδος, παρόλο που η Συνέλευση υιοθέτησε μια σειρά αντεπαναστατικά μέτρα και ότι η πτώση των Ιακωβίνων σημάδεψε την αρχή της αντεπανάστασης. Ως εκ τούτου, συμπεραίνεται ότι δεν μπορεί να υπάρξει αντεπανάσταση, όσον το κόμμα που προέκυψε από την επανάσταση εξακολουθεί να είναι στην εξουσία. Η αντεπανάσταση καθιερώνεται, όπως μας λένε, με την πτώση του κόμματος και της τάξης που ηγούνται της επανάστασης, με τον θρίαμβο ενός πιο μετριοπαθούς κόμματος, με την κατάργηση των επαναστατικών κατακτήσεων. Και τελικά συνδέεται γενικά με την πτώση του κυβερνώντος κόμματος, όπως η ανατροπή της κυβέρνησης των Ιακωβίνων.

Αυτό το ξεπερασμένο κριτήριο εξακολουθεί να εφαρμόζεται στην αξιολόγηση των τάσεων και των συνηθειών της ρωσικής ζωής. Οι σοσιαλιστές του κράτους, οι «πολυμαθείς» φιλελεύθεροι καθηγητές και οι απλοί «μορφωμένοι» άνθρωποι, αν και αντιτίθενται σθεναρά στον μπολσεβικισμό, υποστηρίζουν ότι μια επανάσταση εξακολουθεί να λαμβάνει χώρα στη Σοβιετική Ρωσία. Σκεπτόμενοι απλά αναλογικά με τη Γαλλική Επανάσταση, δεν θέλουν να παραδεχτούν την ιδέα ότι ένα επαναστατικό κόμμα μπορεί να μετατραπεί σε αντεπαναστατικό. Πιστεύουν ότι οι αποκαλούμενες «υπερβολές των μπολσεβίκικων πολιτικών» οφείλονται στις δυσκολίες που σχετίζονται με την οικοδόμηση του σοσιαλι-

σμού, οι οποίες μακροπρόθεσμα μπορεί να επιβραδύνουν το ρυθμό της επανάστασης αλλά να δεν τον σταματούν εντελώς. Είναι αυτή η πλάνη που εξαπλώνεται τόσο γρήγορα από την πορεία των γεγονότων στη Σοβιετική Ρωσία, που πολύ σύντομα μόνο απλοί άνθρωποι θα εμμένουν σ' αυτή.

Γιατί, τι είναι μια επανάσταση; Μια επανάσταση είναι η ανατροπή της υπάρχουσας πολιτικής και οικονομικής τάξης που βασίζεται στην εκμετάλλευση. Σημαίνει την οικοδόμηση μιας νέας τάξης που ανεβάζει σε ανώτατο επίπεδο την ευημερία των μεγάλων μαζών του λαού, η οποία δίνει τη μέγιστη επέκταση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και της ελευθερίας, η οποία υποκαθιστά την κύρια ηθική της εκκλησίας και του κράτους που βασίζεται στην ελευθερία, την ισότητα και την αλληλεγγύη.

Η ρωσική επανάσταση στην αρχή της ήταν μια επανάσταση με αυτή την έννοια. Το έτος 1917-18 η Ρωσία ήταν η πιο ελεύθερη χώρα στον κόσμο. Η ελευθερία του λόγου, του Τύπου, της συνέλευσης, της προπαγάνδας, η ελευθερία στον τομέα της επιστημονικής έρευνας, της εκπαίδευσης, της ατομικής αυτοπεποίθησης – υπήρχε απεριόριστη ελευθερία σχεδόν σε κάθε τομέα της ζωής. Η αυθόρμητη δραστηριότητα και η ελεύθερη πρωτοβουλία πήραν τη θέση του νόμου· η τοπική αυτοδιοίκηση άνθισε με τη μορφή των Σοβιέτ, το κράτος όπως εκπροσωπούταν από διορισμένο αξιωματούχο εξαφανίστηκε σαν καπνός.

Η οικονομική δουλεία κατέρρευσε: ο καπιταλισμός καταστράφηκε, αντικαθιστάμενος σταδιακά από την οργάνωση της βιομηχανίας προς όφελος των καταναλωτών. Οι εργάτες έγιναν ενεργοί μέτοχοι στη βιομηχανική διαδικασία· η οικονομική ζωή, εκπροσωπούμενη από τις επιτροπές εργοστασίων και παρόμοιους οργανισμούς, διαμορφώθηκε σύμφωνα με τη γραμμή των ελεύθερων βιομηχανικών ομοσπονδιών, σύμφωνα με τις εθνικές κοινότητες παραγωγών και καταναλωτών.

Τέτοιες ήταν οι μεγάλες αιώνιες κατακτήσεις αυτής της πραγματικά επαναστατικής περιόδου. Αλλά τι είναι η αντεπανάσταση;

Είναι απλώς η προσπάθεια να επανέλθει τη χώρα στο προ-επαναστατικό κράτος, να αποκατασταθούν τα προνόμια των παλαιών τάξεων και των κομμάτων; Αυτός είναι ο κλασικός ορισμός της αντεπανάστασης, αλλά δεν είναι ένας πλήρης ή ακριβής ορισμός, αφού στη Σοβιετική Ρωσία δεν έχουμε επανάσταση ενάντια στην επανάσταση, ούτε

αποκατάσταση της εξουσίας πρώην τάξεων και κομμάτων. Και παρόλα αυτά έχουμε μια πραγματική αντεπανάσταση.

Στη Σοβιετική Ρωσία όλες οι ελευθερίες έχουν εξαλειφθεί. Οι υπερασπιστές της ελευθερίας εξορκίζονται, φυλακίζονται και ακόμη εκτελούνται. Η τοπική αυτοδιοίκηση έχει καταργηθεί. Ο αυθαίρετος κανόνας του “γραφειοκράτη” επαναφέρεται και πάλι στη ζωή. Πόσο από το σύστημα διαβατηρίων εισήχθη με την αντιγραφή του παλαιού συστήματος αστυνομικής κυριαρχίας και ελέγχου; Ποια είναι η απαγόρευση που ασκείται σε κάθε είδους πολιτική δραστηριότητα που παρεκτρέπεται από την «γενική γραμμή» του δικτάτορα, τη διάλυση της Εταιρείας Παλαιών Μπολσεβίκων, τη φυλάκιση διαπρεπών μελών του κόμματος για την παραμικρή εκδήλωση ανεξαρτησίας σκέψης; Δεν είναι αυτό αντεπανάσταση με την πραγματική έννοια της λέξης;

Σε καμία άλλη χώρα δεν εφαρμόζεται η θανατική ποινή τόσο ευρέως όσο στη σοβιετική Ρωσία: κλοπή, υπεξαίρεση, δωροδοκία, κακοποίηση – τα συνηθισμένα εγκλήματα τιμωρούνται με μεσαιωνική σκληρότητα. Ακόμη και τα παιδιά δεν απαλλάσσονται από την εφαρμογή της υψηλότερης ποινής. Δεν είναι αυτό αντεπανάσταση στην πιο γυμνή της μορφή;

Στη σοβιετική Ρωσία, η βιομηχανική δημοκρατία έδωσε τη θέση της σε μια ιεραρχία σύμφωνα με το είδος των καπιταλιστικών οργανώσεων. Μια νέα προνομιούχα άρχουσα τάξη γεννήθηκε – μια γραφειοκρατία η οποία, χωρίς τη δική της ιδιοκτησία, έχει τον ανεξέλεγκτο έλεγχο της διοίκησης στα χέρια της.

Όλα αυτά είναι η ίδια η ουσία της αντεπανάστασης, αν και δύσκολα ταιριάζει με τον κλασικό ορισμό της. Έχουμε εδώ ένα νέο χαρακτηριστικό: ένα επαναστατικό κόμμα που κρυσταλλώνεται σε μια γραφειοκρατική τάξη. Ενώ στα λόγια έχει επαναστατικά συνθήματα, η νεοουσταθείσα τάξη καθιερώνει σταδιακά τις ταξικές της λειτουργίες, τον κανόνα και τα προνόμιά της.

Όλα αυτά δεν είναι μόνο ένα απλό περιστατικό στην πορεία της επανάστασης. Τέτοιες στρεβλώσεις της επανάστασης, που παράγουν όπως και στη Σοβιετική Ρωσία μια διεφθαρμένη μορφή αντεπανάστασης, δεν έχουν τις ρίζες τους στην «ιστορική αναγκαιότητα», αλλά στην ίδια την έννοια του κρατικού σοσιαλισμού και ιδιαίτερα του δικτατορικού μαρ-

ξισμού. Η υποστήριξη της δικτατορίας είναι κατά της επανάστασης, κατά της ελευθερίας, κατά της ανθρώπινης προόδου.

Η διαδικασία απογοήτευσης όσο αφορά τη Σοβιετική Ρωσία, τόσα πολλά στοιχεία από πολλούς έντιμους επαναστάτες, βρίσκεται στην αρχή της. Σύντομα θα αναπτυχθεί σε μια ισχυρή παλίρροια που κατευθύνεται προς νέους στόχους και σκοπούς. Αυτοί θα είναι οι στόχοι του ελευθεριακού κομμουνισμού, οι στόχοι ενός νέου κινήματος, που θα αναζωπυρώσουν τις ελπίδες του διεθνούς προλεταριάτου και που θα οδηγήσει σε έναν αποφασιστικό αγώνα εναντίον των δικτατοριών κάθε είδους –κόκκινου, μαύρου ή καφέ– και στην πληρέστερη ελευθερία που βασίζεται στην οικονομική ισότητα.

Από: *Vanguard* τ. 11, αρ. 5. Οκτ. - Νοέμβριος 1935.

Dmitry Ivanovich Rublev

Το ρωσικό αναρχικό κίνημα κατά τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο

Η αγγλική μετάφραση του άρθρου βρίσκεται εδώ: <https://bit.ly/2IytP8f>

Η έναρξη του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου ανάγκασε τους αναρχικούς να προσδιορίσουν τη θέση τους και να δράσουν σε συμφωνία με αυτή, παίρνοντας αποφάσεις για την πρακτική δουλειά. Πολλοί πολιτικοί ακτιβιστές εκείνης της εποχής αναμφισβήτητα θα επαναλαμβάναν τα λόγια ενός από τους ηγέτες τους, του Β.Μ. Βολίν: «Αυτός ο πόλεμος αντιπροσωπεύει, με όποιον τρόπο κι αν τον δείτε, ένα φαινόμενο σε ιστορικά τεράστια κλίμακα. Οι συνέπειές του δεν μπορούν να περιοριστούν εντός των ορίων του ίδιου του πολέμου. Οι αμέτρητες και βαθιές επιπτώσεις του θα εξαπλωθούν σε όλες τις κατευθύνσεις για μια περίοδο πολλών ετών. Θα αφήσει ένα βαθύ αποτύπωμα σε ολόκληρο τον 20ό αιώνα. Θα αποτελέσει, φυσικά, την αρχή μιας εντελώς νέας εποχής – μιας εποχής παρατεταμένης και κολοσσιαίας τόσο ως προς το πεδίο εφαρμογής της όσο και ως προς το περιεχόμενο και τις συνέπειές της... Ο πόλεμος είναι, από μόνος του, απλώς το προοίμιο μιας ολόκληρης σειράς αναταραχών μεγάλης κλίμακας, εκτοπίσεων, μετασχηματισμών και εξεγέρσεων... Γιατί ταρακουνώντας συθέμελα τον βάλτο που είναι η ιστορική ζωή των εθνών, ένα βάλτο που ήταν σταθερός αλλά άρχιζε να αποσυντίθεται εδώ κι εκεί, ο πόλεμος έχει ταραξεί τα στάσιμα νερά του περισσότερο από μια καταιγίδα, περισσότερο από έναν τυφώνα...»

Πριν από το 1914 κανένα μεμονωμένο γεγονός δεν είχε προκαλέσει μια τόσο κάθετη οριοθέτηση μεταξύ των αναρχικών. Οι συγγραφείς που ακολουθούν το κυρίαρχο ρεύμα της επίσημης σοβιετικής ιστοριογραφίας των δεκαετιών του 1920 και του 1930 αρνήθηκαν κάθε είδους αντιπολεμική δράση εκ μέρους των αναρχικών στα 1914-1917. Αλλά

από τη δεκαετία του 1960 έως τη δεκαετία του 1980, αυτή η δράση καλύφθηκε από γενικές εργασίες πάνω στην ιστορία του ρωσικού αναρχισμού. Από τις αρχές της δεκαετίας του 1990, εμφανίστηκαν νέες εργασίες αφιερωμένες στην ανάλυση των απόψεων και των ενεργειών των ιδεολόγων και των αγωνιστών του αναρχικού κινήματος στις πρωτεύουσες και στις μεμονωμένες περιοχές της Ρωσικής Αυτοκρατορίας, όμως μια συνολική μελέτη των αντιπολεμικών προσπαθειών των αναρχικών δεν έχει παρουσιαστεί. Επιπλέον, οι περισσότεροι ιστορικοί εξακολουθούν να αγνοούν τις δραστηριότητες των αναρχικών οργανώσεων των μεταναστών, αν και οι διαμάχες που εξελίσσονταν στην εξορία είχαν επίσης επίπτωση σε εκείνους που παρέμειναν στη Ρωσία.

Στα τέλη του 19ου και τις αρχές του 20ού αιώνα, ο αντιμιλιταρισμός ήταν σημαντικό συστατικό της ιδεολογίας του αναρχισμού. Ο Κροπότκιν κατήγγελλε τους σύγχρονους πολέμους ως έναν αγώνα των καπιταλιστικών ελίτ που αποσκοπούσε σε σφαίρες οικονομικής επιρροής. Κρίνοντας από τα επιχειρήματά του στο *Λόγια ενός Επαναστάτη* (1885) και το *Σύγχρονη Επιστήμη και Αναρχισμός* (1913), οι απόψεις του παρέμειναν αμετάβλητες για πολλά χρόνια. Το 1885 έγραψε: «Όταν πολεμάμε σήμερα, είναι για να εξασφαλίσουμε στους μεγάλους βιομηχάνους μας ένα κέρδος 30%, για να επιβεβαιώσουν οι οικονομικοί βαρόνοι την κυριαρχία τους στο Χρηματιστήριο και να εφοδιάσουμε τους μετόχους των ορυχείων και των σιδηροδρόμων με εισοδήματα δεκάδων εκατομμυρίων δολαρίων... Το άνοιγμα νέων αγορών, η επιβολή του ίδιου του εμπορεύματος κάποιων, είτε καλού είτε κακού, είναι η βάση όλης της σημερινής πολιτικής...». «Η αιτία για τον σύγχρονο πόλεμο είναι πάντα μία και η ίδια», δήλωσε το 1913, «είναι ο ανταγωνισμός για τις αγορές και το δικαίωμα εκμετάλλευσης των υποανάπτυκτων βιομηχανικά εθνών... Στην πραγματικότητα, όλοι οι πόλεμοι στην Ευρώπη τα τελευταία 150 χρόνια ήταν πόλεμοι που διεξήχθησαν για εμπορικά πλεονεκτήματα και δικαιώματα εκμετάλλευσης». Ταυτόχρονα, ο Κροπότκιν δεν έκανε διακρίσεις ανάμεσα στις μεγάλες δυνάμεις. Η αποτροπή του πολέμου, σύμφωνα με τους θεωρητικούς του αναρχισμού, θα πρέπει να πραγματοποιηθεί προπαγανδίζοντας τη λιποταξία και σε περίπτωση που ανακοινωθεί επιστροφή, οι εργάτες των εμπόλεμων χωρών θα πρέπει να ξεκινήσουν μια γενική απεργία, η οποία θα μπορούσε να εξελιχθεί σε αναρχική κοινωνική

επανάσταση. Είναι αδύνατο να συμφωνήσουμε ότι η σκέψη για «πρακτικά βήματα και μέτρα σε περίπτωση πολέμου μεγάλης κλίμακας, όπως ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος [...] δεν αντικατοπτρίζεται σοβαρά στη θεωρία του αναρχισμού». Ο ρωσο-ιαπωνικός πόλεμος επιβεβαίωσε την αντιμιλιταριστική στάση των Ρώσων αναρχικών. Ο Κροπότκιν καταδίκασε τα επιθετικά σχέδια και των δύο πλευρών. «Ο πραγματικός πόλεμος», δήλωσε ο ίδιος, «είναι ο θρίαμβος των βασικότερων καπιταλιστικών ενστίκτων, εναντίον των οποίων πρέπει να πολεμήσει κάθε σκεπτόμενος άνθρωπος». Τη θέση αυτή συμμερίζονταν και οι ρωσικές αναρχικές οργανώσεις. Έτσι, οι αναρχοκομμουνιστές του Μπιάλιστοκ, αποδίδοντας την ευθύνη για τη σύγκρουση με την Ιαπωνία στους «ιδιοκτήτες» και το κράτος, κάλεσαν τους εργαζόμενους, τους αγρότες και το «λούμπεν προλεταριάτο» να σπάσουν την επιστράτευση και να αποδιοργανώσουν την στρατιωτική βιομηχανία και τις μεταφορές. Προσδοκούσαν ότι το μαζικό αντιπολεμικό κίνημα θα εξελισσόταν σε επανάσταση: «Απαλλοτριώστε όλο τον πλούτο για κοινή χρήση – δημιουργήστε κομμούνες, καταστρέφοντας έτσι το κράτος, ώστε οι κομμούνες να είναι χωρίς κράτος... Οι άστεγοι ας οργανώσουν ομάδες για να επιτεθούν στην ιδιωτική ιδιοκτησία¹ οι εργάτες ας οργανώσουν απεργίες και ταραχές και οι αγρότες ας καταλάβουν τη γη και τα αποθέματα με τη βία – παίρνοντας ό, τι χρειάζονται. Επίθεση στις κυβερνητικές υπηρεσίες που προστατεύουν το κεφάλαιο και αρνούνται να πληρώσουν φόρους και δασμούς». Έτσι, οι Ρώσοι αναρχικοί ανέπτυξαν και προπαγάνδισαν ένα σύστημα δράσεων υπό συνθήκες πολέμου.

Μελετώντας τον αναρχικό ντιφενσισμό^{*1}, οι ερευνητές επικεντρών-

---

* Defencism: Η πολιτική ή η στάση της υποστήριξης της συνέχισης των εχθροπραξιών της Ρωσίας κατά των Κεντρικών Δυνάμεων προς το τέλος του Πρώτου Παγκόσμιου Πολέμου (1914-18), αντί της σύναψης μιας ξεχωριστής ειρήνης. Ο όρος χρησιμοποιήθηκε πρώτη φορά στις αρχές του 20ού αιώνα στο Στρογγυλό Τραπέζι. Η λέξη προέρχεται από το defence (άμυνα) + την κατάληξη -ism και αποτελεί μετάφραση της ρωσικής λέξης oboροncество (Η πολιτική υπεράσπισης του κράτους, από τα κόμματα της Δεύτερης Διεθνούς στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο με το σύνθημα «Άμυνα της Πατρίδας»). [Σ.τ.Μ.]

¹ Ο «αναρχικός ντιφενσισμός» δεν ήταν όρος που χρησιμοποιούσαν οι υποστηρικτές αυτής της τάσης, αλλά ούτε ήταν υποτιμητικός. Οι υποτιμητικοί όροι που εφαρμόζονται σε αυτόν τον αναρχικό ντιφενσισμό περιλάμβαναν τον «αναρχικό-πατριωτισμό» και τον

νονται στην υποστήριξη των χωρών της Αντάντ, που θεωρούνταν ότι υπερασπίζονταν τα δημοκρατικά οφέλη των εργαζομένων από τον μιλιταρισμό και τις συντηρητικές αξίες της Γερμανίας. Αλλά μεταξύ των αναρχικών υπήρχαν και ντιφενσιστές φιλο-γερμανικού τύπου, όπως ο Έρικ Μύζαμ, ο Μπρούνο Βίλε (Γερμανία) και ο Μάικλ Κον (ΗΠΑ)². Σύμφωνα με τον πολιτικό κρατούμενο Φ.Μ. Πουτσκόφ, ανάμεσα στους «αναρχο-απαλλοτριωτές» που βρέθηκαν στις ρωσικές φυλακές υπήρχαν πολλοί «Γερμανόφιλοι», οι οποίοι στήριζαν τις ελπίδες τους για αμνηστία σε μια γερμανική νίκη. Ωστόσο, αυτή η θέση δεν ήταν ούτε διαδεδομένη ούτε παρουσιάστηκε στον ρωσόφωνο τύπο. Οι Ρώσοι ντιφενσιστές υποστηρίζαν τις θέσεις του Π. Α. Κροπότκιν. Στην πρώτη του «Επιστολή για τα τρέχοντα γεγονότα», που δημοσιεύθηκε τον Σεπτέμβριο του 1914 στη *Russkie Vedomosti* [Ρωσική Εφημερίδα], απηύθυνε έκκληση στο ρωσικό κοινό να «βοηθήσει την Ευρώπη να συντρίψει τον γερμανικό μιλιταρισμό και τη γερμανική ιμπεριαλιστική επιθετικότητα – τον εχθρό των πιο πολύτιμων διακηρύξεών μας». Μια νίκη των συμμάχων, πίστευε, θα οδηγούσε στην αναδιοργάνωση των κρατών σε ομοσπονδιακή βάση και στη χορήγηση ανεξαρτησίας ή αυτονομίας στις εθνικές μειονότητες. Αυτή η έκκληση του αναγνωρισμένου ηγέτη του διεθνούς αναρχικού κινήματος σόκαρε πολλούς από τους οπαδούς του. Κάποιοι, όπως ο Σαούλ Γιανόφσκι, από τις εξεχουσες μορφές του αναρχικού κινήματος στις ΗΠΑ, κατηγορήσαν τον Κροπότκιν ότι εμπόδιζε τους αναρχικούς να παρουσιάσουν ένα ενωμένο μέτωπο ενάντια στον πόλεμο, ενισχύοντας έτσι την επιρροή τους: «Δεν μπορώ να βγάλω θετικό νόημα με κανένα τρόπο... Πόσο ωραία θα ήταν αν μπορούσαμε να χρησιμοποιήσουμε τον πόλεμο για τις ιδέες μας, αν αυτός και κάποιοι άλλοι δεν είχαν ξαφνικά γίνει τέτοιοι φλογεροί πατριώτες!»

Ανάμεσα στους ντιφενσιστές υπήρχαν και άλλοι γνωστοί αναρχικοί: Μ.Ν. Τσερκέζοφ, Μ.Ι. Γκόλντσμιντ, Α.Α. Μποροβόι, Σ.Μ. Ρομανόφ, Β.Β. Μπαρμάς, και Μ.Α. Βερκχουστίνσκι. Ο αναρχικός ντιφενσισμός ήταν

«αναρχικό δημοκρατισμό». Υπήρχαν άλλα είδη ντιφενσισμού στα αριστερά, π.χ. ο «επαναστατικός ντιφενσισμός» των Ρώσων Σοσιαλεπαναστατών, των Μενσεβίκων και των Μπολσεβίκων ακόμη για κάποιο χρονικό διάστημα.

² Ο Μύζαμ σύντομα άλλαξε σε αντιπολεμική στάση.

ένα πολύ αντιφατικό φαινόμενο. Ενώ τα γραπτά του Κροπότκιν και του Γκόλντσμιτ δεν ήταν σοβινιστικά, από την άλλη πλευρά ο Μποροβόι στο άρθρο του «Ο πόλεμος», που δημοσιεύθηκε το 1914 στην εφημερίδα *Νον'* [Παρθένα Γη], αντιπαρέβαλε την καλή φύση των Σλάβων με την επιθετικότητα των Γερμανών: «Η Ρωσία είναι παραδοσιακά μια ειρηνόφιλη χώρα – ευγενική, έτοιμη να αγνοήσει μια προσβολή, χαλαρή και καλόβολη σύμφωνα με τον σλαβικό τρόπο... Πρέπει να υπάρχει μια άμεση και τρομερή απειλή για την ελευθερία μας, προκειμένου να μας ξεσηκώσει. Χρειάστηκε όλη η σοβαρότητα και η μουντάδα του γερμανικού εθνικού χαρακτήρα για να μας εξοργίσει. Και τώρα πρέπει να βράσουμε από θυμό και μίσος, γιατί αυτός ο θυμός και το μίσος μας είναι ιερά». Εκφράζοντας το μίσος του για τους Γερμανούς, ο Τσερκέζοφ ισχυρίστηκε ότι από αμνημονεύτων ετών ήταν έμφυτα σ' αυτούς η επιθετικότητα και το μίσος για τους σλαβικούς και των λατινικούς λαούς. Αρνήθηκε κάθε σπουδαιότητα για την παγκόσμια πρόοδο στα επιτεύγματα της γερμανικής κουλτούρας και επιστήμης, υποστηρίζοντας ότι οι προηγμένες ιδέες και ανακαλύψεις των Γερμανών ήταν δανεισμένες από τους Άγγλους και τους Γάλλους. Στις 28 Φεβρουαρίου 1916, η θέση των ντιφενσιστών υπέρ της Αντάντ έλαβε τη γενικευμένη διατύπωση της στο «Μανιφέστο των Δεκαέξι», το οποίο υπογράφηκε από 15 αναρχικούς (το όνομα του τόπου θεωρήθηκε εσφαλμένα σαν ένα επιπλέον άτομο). Ρίχνοντας την ευθύνη για την έναρξη του πολέμου στη Γερμανία, κάλεσαν τους Γερμανούς εργάτες να ανατρέψουν τον Κάιζερ και να αποκηρύξουν τις προσαρτήσεις. Όλοι οι αναρχικοί ενθαρρύνθηκαν να βοηθήσουν τις ένοπλες δυνάμεις της Αντάντ. Ως ένα παράδειγμα τέτοιας δραστηριότητας ο Κροπότκιν θεώρησε την περιπολία στις ακτές της Αγγλίας που πραγματοποίησαν εθελοντές ψαράδες για να εξασφαλίσουν την παράδοση των τροφίμων.

Υπάρχουν διάφορες εξηγήσεις για την προέλευση του αναρχικού ντιφενσισμού. Ο Π.Ν. Μιλιούκοφ πίστευε ότι ο Κροπότκιν ήταν πάντα πατριώτης και θυμόταν μια συνάντησή τους στις 10 Φεβρουαρίου 1904: «Βρήκαμε τον Κροπότκιν σε μια κατάσταση τρομερής ανησυχίας και αγανάκτησης για την ιαπωνική προδοσία... Πώς ήταν δυνατόν αυτός ο εχθρός της ρωσικής πολιτικής, και γενικά κάθε πόλεμου, να αποδείξει ότι είναι ένας αδιαπραγμάτευτος Ρώσος πατριώτης; Ο Κροπότκιν αμέ-

σως με κέρδισε, παίρνοντάς με με τη θέση του, μια θέση την οποία υποστήριζε χωρίς επιφυλάξεις, σαν να ήταν η φωνή του ενστίκτου –του εθνικού αισθήματος– στο οποίο έδινε φωνή». Σύμφωνα με τον Ι. Σ. Κνίζνικ-Βετρόφ, στο συνέδριο των αναρχοκομμουνιστών στο Λονδίνο το 1906, ο Κροπότκιν ακύρωσε ένα αντιπολεμικό ψήφισμα: «Υπαινίχθηκε τη δυνατότητα μιας γερμανικής επίθεσης στη Ρωσία, αποκάλεσε τον Βίλχεμ II “εστεμμένο χωροφύλακα” και μίλησε για τα επίβουλα σχέδια του Βίλχελμ με μεγάλο μίσος». Η γαλλοφιλία του Κροπότκιν έπαιξε ένα ρόλο στη διαμόρφωση της θέσης του περί «ντιφενσισμού». Οι συμπάθειες των Ρώσων αναρχικών για τη Γαλλία είχαν ιδεολογική βάση. Οι γαλλικές επαναστάσεις του 18ου και 19ου αιώνα καθόρισαν σε σημαντικό βαθμό την πολιτική εξέλιξη των χωρών της Ευρώπης. Στη δεκαετία του 1870 οι ιδέες του Μπακούνιν και του Προυντόν διαδόθηκαν ευρέως στη Γαλλία και οι αναρχικοί θεωρούσαν την Κομμούνα του Παρισιού του 1871 παράδειγμα μιας αντιεξουσιαστικής οργάνωσης της κοινωνίας. Οι ακτιβιστικές δράσεις των Ραβασόλ, Ωγκίστ Βαγιάν και Εμίλ Ανρί επηρέασαν την τακτική κάποιων ρευμάτων των αναρχοκομμουνιστών (τους «chernoznamentsi» και «beznachaltsi»). Οι επαναστατικές συνδικαλιστικές ενώσεις της Γαλλίας θεωρούνταν από πολλούς αναρχικούς στη Ρωσία ως το μοντέλο ενός ριζοσπαστικού εργατικού κινήματος. Το 1914 όχι μόνο οι ντιφενσιστές, αλλά επίσης και ορισμένοι διεθνιστές, δεν έκρυσαν την προτίμησή τους. «Περιττό να πούμε», παραδέχτηκε ο Α. Α. Καρέλιν, «ότι οι συμπάθειές μας είναι με τους Γάλλους».

Η θέση των ντιφενσιστών επηρεάστηκε επίσης από τις ιδέες του Μ.Α. Μπακούνιν κατά τη διάρκεια του Γαλλο-Πρωσικού πολέμου στα 1870-1871. Έχοντας μια ισχυρή αντι-γερμανική προκατάληψη (έφτανε στο σημείο να ταυτίζει τον γερμανικό πολιτισμό με την εξουσιαστική милитарιστική ιδεολογία), ο Μπακούνιν πρόβλεπε καταστροφή σε περίπτωση ήττας της Γαλλίας. «Ηρθα [στη Λυών]», δήλωσε, «γιατί είμαι βαθιά πεπεισμένος ότι η υπόθεση της Γαλλίας είναι και πάλι η υπόθεση της ανθρωπότητας και ότι η πτώση της και η υποδούλωσή της από ένα καθεστώς το οποίο θα της επιβληθεί από τις πρωσικές ξιφολόγχες, θα ήταν η μεγαλύτερη δυστυχία όσον αφορά στην ελευθερία και την ανθρώπινη πρόοδο».

«Ένα πράγμα είναι σίγουρο πέρα από κάθε αμφιβολία», υποστήριξε

ο Κροπότκιν το 1914. «Εάν η Γερμανία θριαμβεύσει, ο πόλεμος δεν θα φέρει απελευθέρωση· θα φέρει στην Ευρώπη νέα και ακόμη πιο βαριά υποδούλωση. Οι ηγεμόνες της Γερμανίας δεν το κρύβουν. Οι ίδιοι έχουν ανακοινώσει ότι ξεκίνησαν τον πόλεμο με στόχο την κατάκτηση». Ο Κροπότκιν άρχισε επίσης να διακρίνει τα εμπόλεμα κράτη σε κατακτητές και μαχητές της ελευθερίας. Έτσι, σε μια από τις συζητήσεις του κατά τον Πρώτο Βαλκανικό Πόλεμο, υποστήριξε ότι η «νίκη των Σλάβων επί της Τουρκίας και η εξαφάνιση της Τουρκίας ως κράτους θα έπρεπε να χαιρετιστεί ως νίκη για τον αντικρατισμό: τουλάχιστον ένα κράτος θα έχει εξαφανιστεί από προσώπου γης». Κατά κανόνα, οι ντιφενισιστές αναγνώριζαν τη χρησιμότητα των εθνικοαπελευθερωτικών κινημάτων από την άποψη της «ριζοσπαστικοποίησης και της μετατόπισης σε κοινωνικο-επαναστατικές τροχιές».

Ωστόσο, δεν είναι σωστό να συσχετιστεί ο ντιφενισισμός μόνο με προσωπικές συμπάθειες και με την επιρροή των θεωρητικών. Αποφασιστική ήταν η αντικειμενική κατάσταση του εργατικού κινήματος. Πριν από τον πόλεμο, τα επαναστατικά συνδικαλιστικά συνδικάτα της Γαλλίας, στα οποία η πλειοψηφία των Ρώσων αναρχικών στήριζαν τις ελπίδες τους για επανάσταση στην Ευρώπη, βρισκόταν σε αξιοσημείωτη παρακμή. Η σταθεροποίηση του βιοτικού επιπέδου και η αύξηση των αποδοχών που οφειλόταν στην ανάπτυξη της βιομηχανίας, οδήγησαν σε μείωση του ριζοσπαστισμού τόσο των τακτικών όσο και των αιτημάτων των απεργών. Επεκτάθηκε η τάση των ηγετών της Γενικής Συνομοσπονδίας Εργατών (CGT) για διαπραγματευτικές λύσεις στις διαμάχες και η επιρροή της ρεφορμιστικής πτέρυγας της CGT έγινε ισχυρότερη. Στις χώρες που εισήλθαν στον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο, οι μάζες κατακλύστηκαν από ένα κύμα πατριωτικής θέρμης. «Το παλιρροϊκό κύμα πέρασε και μας σάρωσε», γράφει ο αναρχικός Πιέρ Μονάτ. «Ήμασταν σε πλήρη σύγχυση, χάσαμε το κεφάλι μας», ομολόγησε ο Αλφόνς Μερέιμ, ηγέτης της διεθνιστικής αντιπολίτευσης της CGT. «Γιατί συνέβη αυτό; Καθώς εκείνη την εποχή η εργατική τάξη του Παρισιού διακατεχόταν από έναν παροξυσμό εθνικισμού, δεν θα επέτρεπε στις δυνάμεις ασφαλείας να κάνουν τον κόπο να μας πυροβολήσουν. Θα μας πυροβολούσαν οι ίδιοι». Ως εκ τούτου, η CGT αρνήθηκε να κηρύξει απεργία ως απάντηση στην έκρηξη του πολέμου, προτρέποντας τους

εργάτες να «υπερασπιστούν το έθνος». Ο πατριωτικός ζήλος, συνοδευόμενος από μαζικές διαδηλώσεις και αντι-γερμανικές ταραχές στις πόλεις, παρατηρήθηκε και στη Ρωσία. Όπως δήλωσε ο Μπολσεβίκος δημοσιογράφος Α.Τ. Ραντζισέφσκι: «Στις 19 Ιουλίου (με την παλιά χρονολόγηση) άρχισε ο πόλεμος, ζημιώνοντας την επαναστατική διάθεση και αποδυναμώνοντάς την εντυπωσιακά. Δεκάδες χιλιάδες εργαζόμενοι και εκατοντάδες χιλιάδες πολίτες που προηγουμένως συμπαθούσαν το κίνημα, ήταν απόλυτα μπερδεμένοι και προχωρούσαν υπάκουα προς τα γραφεία επιστράτευσης». Το 1914 οι απεργίες που έγιναν στη Ρωσία στη συντριπτική τους πλειοψηφία δεν είχαν αντιπολεμικό χαρακτήρα, αλλά συνδέονταν με οικονομικά αιτήματα.

Ωστόσο, η θέση του Κροπότκιν δεν υποστηρίχθηκε από την πλειοψηφία των Ρώσων αναρχικών, είτε στην εξορία είτε στη Ρωσία. Οι ντιφενιστές δεν είχαν καν το δικό τους περιοδικό στη ρωσική γλώσσα. Η απόρριψη της στάσης του Κροπότκιν οφειλόταν σε μεγάλο βαθμό στην παράδοση, σημαντική για τους αναρχικούς, της αντίθεσης με τον μιλιταρισμό και το κράτος. Η εγκατάλειψη αυτής της παράδοσης ήταν αδύνατη. Επιπλέον, ο ντιφενισμός συνεπαγόταν τουλάχιστον μια προσωρινή συνεργασία με την κυβέρνηση του Νικολάου Β', που θα επωφελείτο από τις ιδέες των ντιφενιστών³. Και αυτό, από μόνο του, ήταν απαράδεκτο για τους αναρχικούς.

Η γνώμη των διεθνιστών εκφράστηκε στο «Διεθνές Αναρχικό Μανιφέστο για τον πόλεμο», που υπογράφηκε από 37 αναρχικούς (συμπεριλαμβανομένων των Ρώσων αναρχικών Μπιλ Σάτοφ, Ιούδα Γκρόσμαν και Αλεξάντερ Σαπίρο). Οι συγγραφείς του χαρακτήριζαν τον πόλεμο ως ιμπεριαλιστικό, σημειώνοντας ότι και οι δύο πλευρές επιδιώκουν προσαρτήσεις. Η ευθύνη για το ξέσπασμα του πολέμου καταλογίστηκε στους καπιταλιστές, τους γαιοκτήμονες και τους γραφειοκράτες: μια ένοπλη εξέγερση έμοιαζε ως το μοναδικό μέσο για την παύση της στρατιωτικής δραστηριότητας, μια εξέγερση που θα εξελιχθεί σε μια παγκόσμια κοινωνική επανάσταση, εξαλείφοντας τις ρίζες των διεθνών συγκρούσεων – το κράτος και τις καπιταλιστικές σχέσεις. Αναρχικές

³Έτσι, ο αναρχικός Ν. Driker θυμάται πως το 1916 ο φύλακας της κεντρικής φυλακής της Χερσώνας προσπάθησε να σπάσει μια απεργία των κρατουμένων κάνοντας έκκληση στα πατριωτικά αισθήματα.

ομάδες και περιοδικά εξέφραζαν επανειλημμένα αυτά τα αισθήματα. Έτσι, η εφημερίδα *Rabocheye znamyia* [Η Εργατική Σημαία] καλούσε σε «ένα βίαιο τέλος του πόλεμου από τη συλλογική θέληση των εργατικών τάξεων», στην προπαγάνδισή του αναρχικού κομμουνισμού και τη δημιουργία μιας Διεθνούς Οργάνωσης Εργατών «στη βάση του αντικρατισμού, του αντιπατριωτισμού και του αντι-μιλιταρισμού». Η γενική απεργία αναγνωρίστηκε στα δημοσιεύματα της *Golos Truda* [Εργατική Φωνή] ως ένα αποτελεσματικό μέσο για την καταπολέμηση του πολέμου και του μιλιταρισμού και η ήττα του ρωσικού στρατού θεωρήθηκε, σε αναλογία με τα γεγονότα του 1905, ως παράγοντας που συμβάλλει στο ξεδίπλωμα της επανάστασης. «Πρώτα απ' όλα, και όσο νωρίτερα τόσο το καλύτερο – μια επανάσταση, που την ακολουθεί ή συμπίπτει με αυτήν ένας επαναστατικός πόλεμος απελευθέρωσης ενάντια σε όλες τις μορφές βίας και εναντίον όλων εκείνων που εντάσσονται σ' αυτή – Ρώσους, Γερμανούς και λοιπούς», έγραψε ο Β. Μ. Βολίν.

Η συντριπτική πλειοψηφία των υποστηρικτών του «Διεθνούς Αναρχικού Μανιφέστου για τον Πόλεμο» (Βσέβολοντ Βολίν, Γκρέγκορι Ράιβα, Αλεξάντερ Γκε, κ.λπ.) συμμερίζονταν τις ιδέες του κοσμοπολιτισμού, που αναπτύχθηκαν με μεγαλύτερη συνέπεια από τον Γκε. Κατά την άποψή του, η πατριωτική στάση των σοσιαλιστών ήταν λογική συνέπεια της αναγνώρισης από μεριάς τους του δικαιώματος των εθνών για αυτοδιάθεση. Στην ιδεολογία των εθνικοαπελευθερωτικών κινημάτων, ο Γκε είδε «στοιχεία που θα μπορούσαν ενδεχομένως με τον καιρό να γίνουν εθνικιστικά». Αντίθετα, έβλεπε ότι τα αίτια του πολέμου θα μπορούσαν να εξαλειφθούν μόνο με τη «διεθνοποίηση όλων των πολιτιστικών αξιών και την πολιτισμική αφομοίωση όλων των πολιτισμένων λαών». Ήλπιζε ότι η επερχόμενη κοινωνική επανάσταση θα οδηγούσε στην υπέρβαση των εθνικών αισθημάτων, παρέχοντας έτσι την ίση πρόσβαση των ανθρώπων στα επιτεύγματα του σύγχρονου πολιτισμού. Αντίθετα, ένας άλλος ιδεολόγος του αντιπολεμικού κομματιού των αναρχικών, ο Γκεόργκι Γκογέλια, εξέφρασε τις επιφυλάξεις του για τις σχέσεις μεταξύ εθνών στην Υπερκαυκασία. Καταγγέλλοντας τις επιθετικές βλέψεις των δυνάμεων της Αντάντ, κατηγόρησε τη ρωσική κυβέρνηση ότι προσπαθούσε να αφανίσει τον λαό της Γεωργίας με τη βοήθεια της μετανάστευσης των Αρμενίων: «Μετά την προσάρτηση της Αρμενίας

από τη Ρωσία [...] ξεκίνησε μια τεράστια μετανάστευση Αρμενίων στη Γεωργία, στο βιομηχανικό κέντρο, εντεινοντας την τεχνητή ανάμειξη λαών που η τσαρική Ρωσία ασκούσε με τόση επιμέλεια... Στα χέρια του “απελευθερωτή των λαών”, τους Γεωργιανούς περιμένει η δυστυχισμένη μοίρα που έπληξε τους Εβραίους – η απώλεια του εδάφους τους».

Οι περισσότεροι διεθνιστές έβλεπαν θετικά τον Καρλ Λίμπκνεχτ, τη Ρόζα Λούξεμπουργκ και τον Β. Ι. Λένιν. Αλλά υπήρχαν επίσης και εκείνοι που διατήρησαν τον παραδοσιακό σκεπτικισμό προς τη σοσιαλδημοκρατία. Έτσι, τον Απρίλιο του 1915 στις σελίδες του *Strana polnochi* [Χώρα του μεσονυχτίου], ένα ενημερωτικό δελτίο που δημοσίευσε ο Απόλλων Καρέλιν, ένα μέλος της Αδελφότητας των Ελευθέρων Κομμουνιστών υπαινίχθηκε ότι οι αντιπολεμικές διαμαρτυρίες των υποστηρικτών του Λίμπκνεχτ ήταν ανειλικρινείς. Ο ίδιος ο Καρέλιν υποστήριζε τη συμφιλίωση με τους αναρχικούς-ντιφενσιστές. Ενώ έμμεσα αναγνώριζε την ορθότητα του Κροπότκιν σε μια επιστολή του, ο Καρέλιν εξήγησε τη δική του θέση ως βασισμένη σε ομορτυνιστικά κίνητρα και την επιθυμία να βρεθεί στην πρωτοπορία του επαναστατικού κινήματος: «Αγαπητέ μου δάσκαλε, διάβασα τις επιστολές σας για τον πόλεμο και είδα την πλήρη πειστικότητα των επιχειρημάτων σας... Αλλά [...] αν εμείς –οι σύντροφοί μου και εγώ– υποστηρίζαμε την άποψή σας, δεν θα υπήρχε κανένας να κρατάει τις μαύρες σημαίες μας στον καθημερινό αγώνα που θα ξεκινήσει αμέσως μετά τον πόλεμο». Το 1916 ο Καρέλιν δικαιολόγησε ανοιχτά τη θέση των ντιφενσιστών: «Ο Π.Α. Κροπότκιν, χωρίς να αλλάζει την άποψή του στο παραμικρό, θεωρούσε τον τρέχοντα πόλεμο σαν ένα φαινόμενο που δεν μπορούμε να αποτρέψουμε και από το οποίο πρέπει να αντλήσουμε όσο το δυνατόν περισσότερα οφέλη... Ενώ διαμαρτυρόμαστε ενάντια στον πόλεμο, είναι δυνατόν να καταλήξουμε στο συμπέρασμα ότι πρέπει να λάβουμε μέρος σε αυτό... Οι συμπαθούντες του Κροπότκιν, με το όπλο στο χέρι, επιτίθενται στους Γερμανούς επειδή είναι πεπεισμένοι ότι μια γερμανική νίκη θα καθυστερήσει τον θρίαμβο της θεωρίας μας κατά έναν αιώνα, δηλαδή δεν θα είναι μικρότερο κακό από το θάνατο οποιουδήποτε από εμάς!»

Οι ιδέες των διεθνιστών εκφράστηκαν στα ακόλουθα περιοδικά της ρωσικής αναρχικής διασποράς: *Golos Truda* (Νέα Υόρκη, 1911-1917), *Nabat* [Συναγερμός] (Γενεύη, 1914-1916), *Rabocheye Znamya* [Εργατική

Σημαία] (Λωζάνη, 1915-1917), *Rabochaya Mysl* [Εργατικά Νέα] (Νέα Υόρκη, 1916-1916) και *Vostochnaya Zarya* [Ανατολική Αυγή] (Πίττσμπουργκ, 1916). Οι σημαντικότερες οργανώσεις των αναρχικών-μεταναστών ήταν υπό την επιρροή τους, ιδιαίτερα η Ομοσπονδία Συνδικάτων των Ρώσων Εργατών στις ΗΠΑ και τον Καναδά (FSRR) [που συχνά αναφέρεται μόνο ως Ένωση Ρώσων Εργατών (URW)]. Ιδρύθηκε σε ένα καταστατικό συνέδριο στο Ντιτρόιτ στις 1-6 Ιουλίου 1914, απαρτιζόταν από 24 αναρχικές οργανώσεις της Βόρειας Αμερικής με πάνω από 600 μέλη συνολικά. Με την υιοθέτηση ενός αναρχικού προγράμματος, η FSRR εξέδωσε αναρχικά έργα και προσέφερε βοήθεια σε αναρχικούς στη Ρωσία. Η *Golos Truda* ήταν το όργανο της Ομοσπονδίας. Καθώς στην εφημερίδα δημοσίευαν οι καλύτεροι αναρχικοί συγγραφείς, η ποιότητα του αντιπολεμικού υλικού της βελτιώθηκε και αυξήθηκε η δημοτικότητα της μεταξύ των μεταναστών στην Αμερική και την Ευρώπη. Το 1911-1914, η εμβέλειά της επεκτάθηκε και στο ρωσικό έδαφος. Οι Ομάδες των Αναρχοσυνδικαλιστών της Μόσχας (MGAS) διατηρούσαν επαφή με την *Golos Truda*. Σύμφωνα με τον Λαζάρ Λαζάρεφ, ήταν υπό την επιρροή των αντιμιλιταριστικών άρθρων της που τα μέλη της FSRR αρνήθηκαν να εγγραφούν για στρατιωτική θητεία και απέφυγαν τη στρατολόγηση στον αμερικανικό στρατό, με αποτέλεσμα συλλήψεις και ποινές φυλάκισης (σε ορισμένες περιπτώσεις μέχρι 5-10 χρόνια).

Η αναρχική διασπορά στην Ευρώπη δεν είχε ένα μοναδικό κέντρο. Οι σημαντικότερες ομάδες Ρώσων αναρχοκομμουνιστών ήταν η *Volnaya Volya* [Ελεύθερη Βούληση] (Αγγλία), η *Trud* [Εργασία] και η *Bratstvo Vol'nykh obshchinnikov* (Η Αδελφότητα των Ελεύθερων Κομμουναλιστών) (Γαλλία), καθώς και η *Nabat* [Συναγερμός] και *Rabochiy mir* [Εργατικός κόσμος] (Ελβετία). Κάθε ομάδα απαρτιζόταν από 5-30 άτομα⁴. Τα όργανα τύπου τους ήταν τα *Rabocheye Znamya* και *Nabat*. Τον Μάρτιο του 1915 ο Καρέλιν εξέδωσε ένα τεύχος του δελτίου *Strana polnochi*. Σε αντίθεση με την *Golos Truda*, αυτές οι εκδόσεις έβγαιναν ακανόνιστα και σπάνια έφθαναν στη Ρωσία. Επιπλέον, όπως θυμάται η Λυδία Ικονίκοβα-Γκογκέλια, η γαλλική αστυνομία είχε ήδη το 1914 ένα κατάλογο Ρώσων αντιμιλιταριστών. Στις 3-4 Αυγούστου, μετά την κήρυξη της επι-

⁴ Σύμφωνα με μια εκτίμηση του Α.Α. Μποροβόι, υπήρχαν περίπου 100 Ρώσοι αναρχικοί μόνο στο Παρίσι στις αρχές του 1917. (RGALI, f. 1023, op.1, d.85, l.1).

στράτευσης, πραγματοποιήθηκαν ανάμεσά τους συλλήψεις που περιλάμβαναν έρευνες και κατάσχεση εγγράφων. Το 1916 ο Β. Μ. Βολίν διώχθηκε για προπαγάνδα ενάντια στον πόλεμο· μετά τη σύλληψή του, πέρασε αρκετούς μήνες σε ένα στρατόπεδο συγκέντρωσης. Έχοντας στη συνέχεια απελαθεί από τη χώρα, τον Αύγουστο του 1916 αναγκάστηκε να μετακομίσει στις ΗΠΑ.

Οι ομάδες των μεταναστών διένειμαν αντιπολεμικά φυλλάδια. Τον Απρίλιο του 1915 ο *Nabat* της Γενεύης βγήκε με την προκήρυξη «Πρώτη Μαΐου. Πολίτες!». Το 1916 εμφανίστηκαν ακόμα πέντε φυλλάδια: «Διαμαρτυρία» (Ζυρίχη, *Rabochiy mir*), «Για τις τελευταίες ειδήσεις» και «Απάντηση» (Γενεύη), «Διαμαρτυρία» (Παρίσι) και «Προς όλους τους καταπιεσμένους». Το τελευταίο φυλλάδιο εκδόθηκε τον Οκτώβριο-Νοέμβριο του 1916 σε διάφορα τυπογραφεία στη Στοκκόλμη. Κυκλοφόρησε σε αρκετές χιλιάδες αντίτυπα, μέρος των οποίων κατασχέθηκε από τη σουηδική αστυνομία. Ο Ρώσος στρατιωτικός ακόλουθος στη Σουηδία υπαινίχθηκε μάλιστα ότι το φυλλάδιο ήταν εγχειρίδιο της γερμανικής υπηρεσίας πληροφοριών, όμως ο ισχυρισμός αυτός δεν επιβεβαιώθηκε.

Στην καμπάνια τους ενάντια στον πόλεμο, οι ακτιβιστές της FSRR διοργάνωσαν κύκλους διαλέξεων και διαλόγων με τους ντιφενσιστές (Σοσιαλδημοκράτες και Σοσιαλεπαναστάτες). Έτσι, στο τέλος του 1915, ο Ν. Μυκχίν έδωσε διαλέξεις στο Σικάγο και το Κλίβελαντ και τον Μάρτιο του 1916 η ομιλία του με θέμα «Ο πόλεμος, ο πατριωτισμός και η πατρική γη» ακούστηκε στο Ντιτρόιτ και το Ρότσεστερ. Στις αρχές του Σεπτεμβρίου του 1915, ο Λ. Λαζάρεφ μίλησε για τη «Σχέση του Π. Κροπότκιν με τον Ευρωπαϊκό Πόλεμο» στο Ντιτρόιτ. Το φθινόπωρο του 1916, η Ένωση οργάνωσε έναν κύκλο διαλέξεων για τον Γ. Ράιβα στις πόλεις Μπρίτζπορτ, Τσέστερ, Κλίβελαντ και Ντιτρόιτ, όπου μίλησε για τον πόλεμο και για τα σχέδια δημιουργίας μια νέας Διεθνούς. Στο διάστημα μεταξύ του Νοεμβρίου του 1916 και Ιανουαρίου 1917, ο Β. Βολίν ταξίδεψε στο Κλίβελαντ, το Σικάγο και το Ντιτρόιτ, για να μοιραστεί τις σκέψεις του για τον αναρχισμό, τον συνδικαλισμό, τον πόλεμο και τη γενική απεργία.

Μια σημαντική δραστηριότητα των εμιγκρέδων ήταν το να περνάνε λαθραία αγκιτάτορες και έντυπο υλικό στη Ρωσία, μετά τη διακοπή των

κανονικών συνδέσεων λόγω του πολέμου. Τον Σεπτέμβριο του 1915, οι εκδότες της *Rabocheye Znamya* ανακοίνωσαν τη συλλογή πόρων γι' αυτό τον σκοπό. Ο Νικολάι Πετρόφ-Παυλόφ, που ζούσε στην ιαπωνικής κατοχής Νταϊρέν, κοντά στη ρωσική σφαίρα επιρροής στη Μαντζουρία, πέρασε λαθραία στη Ρωσία τα κείμενα των Ρώσων εμικρέδων αναρχικών μέσω Harbin, καθώς επίσης και μέσω ναυτών από το Βλαδιβοστόκ. Το 1915 κατάφερε μόνος του να περάσει από τα σύνορα μέρος της κυκλοφορίας του περιοδικού *Nabat*, μαζί με τις μπροσούρες *Novoye Yevangeliye* [Νέο Ευαγγέλιο] και *Za mir* [Για την ειρήνη]. Στο Πέτρογκραντ, αναρχικές εκδόσεις έφτασαν μέσω Αρχάγγελσκ (πιθανώς με τη βοήθεια ναυτών εμπορικών πλοίων). Σύμφωνα με τον Λαζάρεφ, το 1915 οι εκδότες του *Golos Truda* δημιούργησαν αρκετές ομάδες προπαγάνδας στη Ρωσία. Την άνοιξη του 1916 μερικοί από τους ακτιβιστές επέστρεψαν στη γενέθλια γη τους για να διανείμουν εφημερίδες και να δημιουργήσουν επαφές. Για παράδειγμα, τον Νοέμβριο του 1916, ο Σερμπανένκο, ένας γραφέας του 28ου Εφεδρικού Τάγματος Πεζικού στο Χάρκοβο, έλαβε από την Αμερική μια μπροσούρα με τον τίτλο *Για ποιον πολεμά ο στρατιώτης;*, η οποία ενθάρρυνε την άρνηση της στρατιωτικής θητείας. Προπαγανδιστικό υλικό έφτασε επίσης στη Ρωσία μέσω του Αναρχικού Κόκκινου Σταυρού, που είχε την έδρα του στη Νέα Υόρκη. Ξεκινώντας το 1913, ο Αναρχικός Κόκκινος Σταυρός συγκέντρωσε και έστειλε πόρους σε πολιτικούς κρατούμενους και εξόριστους σε 25 τοποθεσίες στη Ρωσία. Χάρη στις προσπάθειές του, ένα ερωτηματολόγιο διανεμήθηκε σε φυλακές και τόπους εξορίας για να προσδιοριστούν οι απόψεις των φυλακισμένων και των εξόριστων για τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Στη συνέχεια, τα αποτελέσματα της έρευνας δημοσιοποιήθηκαν, φανερώνοντας τα αντιπολεμικά αισθήματα της πλειονότητας όσων απάντησαν.

Οι εμικρέδες βοήθησαν επίσης Ρώσους λιποτάκτες. Αυτού του τύπου η βοήθεια οργανώθηκε από τον Πετρόφ-Παυλόφ. Μέσω της διεύθυνσής του, εστάλησαν πόροι για τη διαβίωση και τα ταξιδιωτικά έξοδα για φυγόδικους από τη στρατιωτική θητεία προς την Ιαπωνία, την Αυστραλία και την Αμερική. Η αλληλογραφία με τους συγγενείς τους επίσης προωθούνταν μέσω της ίδιας διεύθυνσης. Αυτή η διαδικα-

σία χρηματοδοτήθηκε από δωρεές αναρχικών και Μπαντιστών⁵ που ζούσαν στις ΗΠΑ, καθώς και των συγγενών των λιποτακτών και των πολιτικών κρατουμένων που είχαν αποδράσει. Τον Φεβρουάριο του 1916, ο Πετρόφ-Παυλόφ έκανε αίτηση στην ιαπωνική κυβέρνηση προκειμένου να παρασχεθεί άδεια σε περίπου 50 λιποτάκτες στο Νταϊρέν να μετακινηθούν σε κορεατική επικράτεια. Επίσης, διατήρησε αλληλογραφία με εξόριστους που ζούσαν στη Σιβηρία (αναρχικούς και σοσιαλδημοκράτες), στέλνοντας σε μερικούς από αυτούς χρήματα και αναρχικά έντυπα και βοηθώντας τους να διαφύγουν παράνομα από τη χώρα. Το 1915, το περιεχόμενο της αλληλογραφίας του ανακαλύφθηκε από τον Γάλλο στρατιωτικό λογοκριτή και στο τέλος του Οκτωβρίου του 1916, ο Πετρόφ-Παυλόφ συνελήφθη από την ιαπωνική αστυνομία κατόπιν αιτήματος του Ρώσου προξένου και εκδόθηκε στη Ρωσία.

Το αναρχικό κίνημα βίωσε μια ανοδική πορεία την περίοδο 1914-1917 στην επικράτεια της Ρωσικής Αυτοκρατορίας. Αν το 1914-1915 οι αναρχικές ομάδες, που αριθμούσαν από 6 ως 50 μέλη, δραστηριοποιούνταν σε οκτώ ή εννιά πόλεις, μέχρι το 1916 ή τις αρχές του 1917 το κίνημα είχε ήδη παρουσία σε 17 πόλεις. Οι πιο μαζικές συγκεντρώσεις έγιναν στο Πέτρογκραντ (το 1916 υπήρχαν 6 οργανώσεις που αριθμούσαν συνολικά 100 μέλη) και τη Μόσχα (7 ομάδες με 73 συμμετέχοντες την ίδια χρονιά). Συνολικά, σύμφωνα με τα δεδομένα του Β.Β. Κριβένκι, υπήρχαν περίπου 300 αναρχικοί στη Ρωσία στις αρχές του 1917. Μια διαδικασία σταδιακής ενοποίησης του κινήματος έλαβε χώρα, πράγμα που οδήγησε στη δημιουργία μεγάλων κέντρων. Έτσι, την άνοιξη του 1914, εμφανίστηκε η «Ομάδα Εξόριστων Αναρχοκομμουνιστών της Ανατολικής Σιβηρίας», η οποία συνένωσε αρκετές δεκάδες άτομα. Στο Πέτρογκραντ, η Βόρεια Ένωση Αναρχικών και η Βόρεια Ομάδα Αναρχικών, που ένωσαν τις περιφερειακές οργανώσεις της πρωτεύουσας σε όλη την πόλη, σχηματίστηκαν το 1914 και το 1916 αντίστοιχα. Υπήρξε μια αξιοσημείωτη τάση προς την εγκαθίδρυση διαπεριοχικών συνδέ-

⁵ Ο Μπαντισμός (Bundism) ήταν ένα κοσμικό εβραϊκό σοσιαλιστικό κίνημα, με βασική οργάνωση τον Γενικό Εβραϊκό Σύνδεσμο στη Λιθουανία, την Πολωνία και τη Ρωσία, ο οποίος ιδρύθηκε το 1897 στη Ρωσική Αυτοκρατορία. Στα χρόνια που ακολούθησαν τις δύο επαναστάσεις του 1917 στη Ρωσία, ένα μέρος του Συνδέσμου υποστήριξε τους Μπολσεβίκους, ενώ ένα άλλο κινήθηκε σε σοσιαλδημοκρατικές θέσεις [Σ.τ.Μ.]

σμων. Με αυτόν τον τρόπο, το διάστημα 1914-1916, απεσταλμένοι από το Πέτρογκραντ επισκέφθηκαν τις πόλεις Μπακού, Μπριάνσκ, Γεκατερίνοσλαβ, Κίεβο, Μόσχα, Οδησσό, Τούλα και Χάρκοβο. Το 1916 ο ηγέτης των Ενωμένων Ομάδων Αναρχικών της Περιφέρειας Βίμποργκ [Πέτρογκραντ] δημιούργησε μια οργάνωση στη Μόσχα. Στις αρχές του 1917, ο αναρχικός Ν. Λεμπέντεφ από το Πέτρογκραντ σχημάτισε ένα μυστικό κύκλο εργατών στο Καζάν. Τον Δεκέμβριο του 1914 και το φθινόπωρο του 1916, πραγματοποιήθηκαν ανεπιτυχείς προσπάθειες να διοργανωθεί ένα εθνικό συνέδριο των Ρώσων αναρχικών.

Οι αντιπολεμικές δραστηριότητες των αναρχικών οργάνωσεων στη Ρωσία τοποθετούνταν κυρίως στο πεδίο της προπαγάνδας. Λόγω των συνθηκών μυστικότητας υπό τις οποίες ασκούσαν η πολιτική δραστηριότητα, ήταν δύσκολο να πραγματοποιηθεί αυτή η προπαγάνδα προφορικά και δημοσίως. Η κατάσταση παρουσιάζεται χαρακτηριστικά από ένα επεισόδιο της ζωής του Β.Α. Ποσς, δημοσιογράφου και ευρέως γνωστού υποστηρικτή των ιδεών του πασιφιστικού αναρχισμού, του επαναστατικού συνδικαλισμού και των συνεργατικών δραστηριοτήτων. Τον Αύγουστο του 1914, κατά τη διάρκεια ενός κύκλου ομιλιών στις πόλεις της περιοχής του Βόλγα και των Ουραλίων, επισκέφτηκε το Σάραπουλ. Εκεί έδωσε μια διάλεξη για τη Γερμανία και τους Γερμανούς, ανασκευάζοντας διάφορους προπαγανδιστικούς μύθους: «Έδειξα ότι ο πόλεμος γενικά είναι μοχθηρός, κακός και βάνανσος, αλλά ότι οι Γερμανοί δεν είναι περισσότερο άγριοι από τους Άγγλους, τους Γάλλους ή εμάς, τους Ρώσους. Επικαλέστηκα τις ιδιοφυΐες της γερμανικής λογοτεχνίας, τέχνης και επιστήμης, θύμισα όσα είχαμε μάθει από τους Γερμανούς και εξέφρασα την ισχυρή πεποίθησή μου ότι μετά το τέλος του πολέμου θα ήμασταν φίλοι με τους Γερμανούς, ότι θα μαθαίναμε ο ένας από τον άλλον όχι να πολεμάμε, αλλά να δουλεύουμε και να δημιουργούμε. Τέθηκα ενάντια στην παρενόχληση των Γερμανών που ζουν στη Ρωσία, παρουσιάζοντάς τους ως αθώα θύματα του Βίλχελμ». Η διάλεξη οδήγησε στη δυσφήμιση του Ποσς στον τοπικό ακροδεξιό φιλομοναρχικό τύπο, όπου χαρακτηρίστηκε σχεδόν ανοιχτά Γερμανός και Αυστροουγγαρός κατάσκοπος. Στην επόμενη ομιλία του εμφανίστηκε μεγάλος αριθμός αστυνομικών. Μια μέρα αργότερα, αμέσως μετά από ένα κήρυγμα του Αρχιεπισκόπου Αμβροσίου, αρχηγού της τοπικής οργάνω-

σης Black Hundreds⁶, στον τοπικό καθεδρικό, ένα πλήθος ενοριτών επιχείρησε να λιντσάρει τον Ποος κοντά στην πλατεία της πόλης. Μόνο η παρέμβαση ενός δικαστικού υπαλλήλου, που έτυχε να περνά από εκεί, έσωσε τη ζωή του ομιλητή με τις αντιπολεμικές ιδέες. Μέσω διατάγματος του κυβερνήτη του Βιάτκα, όπου βρισκόταν το Σάραπουλ, ο Ποος τιμωρήθηκε με βαρύ πρόστιμο. Στη συνέχεια, ο υπουργός εσωτερικών επέβαλε μια απαγόρευση στις ομιλίες του Ποος μέχρι την άνοιξη του 1916.

Παρ' όλα αυτά, οι αναρχικοί έκαναν προσπάθειες να πραγματοποιήσουν προπαγάνδα σε μαζικές συγκεντρώσεις. Έτσι, στις 15 Αυγούστου 1916, ο Α. Σκβορτσόφ και ο Σ. Λεβίν μίλησαν σε μια παράνομη συγκέντρωση εργατών των εργοστασίων του Χάρκοβου, διακηρύσσοντας ότι ο πόλεμος ήταν προς συμφέρον των καπιταλιστών, που πλούτιζαν με θυσίες του προλεταριάτου. Σε μια προσπάθεια να αντικρούσουν τα επιχειρήματα των ντιφενσιστών, επέμειναν ότι σε περίπτωση νίκης της Αντάντ η υλική κατάσταση των εργατών θα χειροτέρευε, ως αποτέλεσμα του τεράστιου χρέους της Ρωσίας προς τους συμμάχους της. Στις 11 Οκτωβρίου 1916, ο Σκβορτσόφ πήρε μέρος σε φοιτητικές διαδηλώσεις στο Χάρκοβο, φωνάζοντας το σύνθημα «Κάτω ο Πόλεμος, ζήτω η Επανάσταση».

Πιο αξιοπρόσεκτη ήταν η έντυπη προπαγάνδα. Σύμφωνα με τον Π.Ο. Κορότιτς, στο διάστημα 1914-1916 εκδόθηκαν στη Ρωσία τουλάχιστον 27 αναρχικά φυλλάδια και προκηρύξεις. Κατά κανόνα, αναπαράγονταν μέσω μηχανημάτων χεκτογραφικού ή σαπιρογραφικού τύπου⁷. Αρκετά συχνά, μοιράζονταν και χειρόγραφα φυλλάδια. Σπανίως μόνο κατάφεραν οι αναρχικές ομάδες να στήσουν κάποιο κρυφό τυπογραφείο. Έτσι, οι Ομάδες Αναρχοσυνδικαλιστών της Μόσχας, από κοινού με τους Μπολσεβίκους, απέκτησαν ένα πολυγραφικό μηχάνημα και στη συνέχεια απαλλοτρίωσαν μια πρέσα από ένα τυπογραφικό ίδρυμα. Σε αρκετές περιπτώσεις έγιναν προσπάθειες να εκδοθούν περιοδικά: το 1914-1915 η «Ομάδα Εργατών Αναρχοκομμουνιστών» στο Πέτρογ-

⁶ Black Hundreds (Chernosotentsi) ονομάζονταν στις αρχές του 20ού αιώνα τα μέλη των ακροδεξιών, συντηρητικών-μοναρχικών και αντισημιτικών κομμάτων.

⁷ Τεχνικές αντιγραφής που βασίζονταν στην αποτύπωση σε μια ζελατινώδη ουσία.

κραντ εξέδωσε ένα τεύχος του δελτίου *Anarkhia* και η Βόρεια Ένωση Αναρχικών δύο τεύχη του περιοδικού *Anarkhist*, τα οποία είχαν τυπωθεί με μηχανήμα χεκτογραφικού τύπου. Επίσης, η Βόρεια Ομάδα Αναρχικών εξέδωσε το 1915 τις προπαγανδιστικές μπροσούρες «Θεμέλια του Αναρχισμού» και «Τρεις εχθροί: η Πείνα, η Άγνοια και ο Φόβος».

Τα πρώτα αντιπολεμικά φυλλάδια εμφανίστηκαν ήδη το φθινόπωρο του 1914. Τα πιο διάσημα ανάμεσά τους ήταν το «Προς τους στρατιώτες» (Οκτώβριος, Ιρκούτσκ) και «Προς όλους τους εργάτες» (Νοέμβριος, Αγία Πετρούπολη). Ανάμεσα στον Αύγουστο του 1914 και τον Ιανουάριο του 1917, οι αναρχικοί του Πέτρογκραντ μόνο παρήγαγαν 13 φυλλάδια (1 το 1914, 9 το 1915 και 3 το 1916). Είναι δυνατό να υπολογίσουμε τον αριθμό των αντιτύπων που κυκλοφόρησαν από τις αστυνομικές αναφορές. Έτσι λοιπόν, κατά τη διαδικασία ερευνών και συλλήψεων που αφορούσαν στα μέλη της Ομάδας Εργατών Αναρχοκομμουνιστών στο Πέτρογκραντ, κατασχέθηκαν 100 αντίτυπα της έκκλησης «Σύντροφοι! 10 χρόνια πριν...» και 85 αντίτυπα του «Ο Πόλεμος και η Επανάσταση». Τα φυλλάδια που εξέδιδαν οι Ομάδες Αναρχοσυνδικαλιστών της Μόσχας ήταν ανάμεσα στα 1000 και τα 2000. Αυτά τα φυλλάδια απευθύνονταν κυρίως στους εργάτες και διανέμονταν στους χώρους εργασίας. Συγκεκριμένα, τον Αύγουστο του 1915 τα φυλλάδια της Βόρειας Ομάδας Αναρχικών με τίτλο «Για τον Πόλεμο» και «Σύντροφοι! Η εργαζόμενη Ρωσία και το ρωσικό προλεταριάτο...» διαβάστηκαν στο μεταλλουργικό εργοστάσιο του Πούτιλοφ, στα εργαστήρια κατασκευής πλοίων στη Βαλτική και στο Μηχανικό Εργοστάσιο του Πέτρογκραντ. Στη διάρκεια του χειμώνα και της άνοιξης του 1916, αναρχικοί που έφτασαν στη Μόσχα από το Πέτρογκραντ υπό τη διεύθυνση του Β.Ι. Φιοντόροφ μοίρασαν τις μπροσούρες «Τα θεμέλια του Αναρχισμού» και «Η πορεία ενάντια στον Πόλεμο» στο Στρατιωτικοβιομηχανικό Εργοστάσιο υπ' αριθμ. 1, καθώς και στα εργοστάσια «Dynamo», «Dux», «Dobron & Nabgolts» και «Bara». Τον Σεπτέμβριο του 1916, φυλλάδια εμφανίστηκαν στη Μόσχα στα εργοστάσια Mikhelson και Dux καθώς και στα εργαστήρια του τραμ στο Σοκόλνικι. Σύμφωνα με την αστυνομία, «ορισμένοι από τους εργάτες αντέδρασαν με συμπάθεια στα φυλλάδια». Οι εργατικές αναταραχές χρησιμοποιούνταν σε τακτική βάση για τους σκοπούς της προπαγάνδας. Παραδείγματος χάρι,

στις 27 Οκτωβρίου 1915, κατά τη διάρκεια μιας απεργίας στο εργοστάσιο «Φοίνικας» στο Πέτρογκραντ, διανεμήθηκε μια έκκληση για την παύση του πολέμου διαμέσου μιας κοινωνικής επανάστασης.

Τα περισσότερα φυλλάδια δήλωναν το κοινό στο οποίο στόχευαν («Προς όλους τους εργάτες», «Εργάτες!», «Αδερφοί στρατιώτες!», «Σύντροφοι εργάτες!», «Σωληνάδες!», «Εργαζόμενοι άνδρες και γυναίκες!» και μετέδιδαν συνθήματα («Τέλος στον Πόλεμο!» «Αρκετά με τους αιματηρούς σας πολέμους!» κ.λπ.). Περιείχαν μια ευθεία εκτίμηση για την εξέλιξη του πολέμου, χαρακτηρίζοντάς τον με όρους όπως «αιματηρό παιχνίδι των κυβερνήσεων», «αδελφοκτόνος πόλεμος», «τεράστια παγκόσμια σφαγή» κ.λπ. Η κατάσταση στη Ρωσία παρουσιαζόταν ως καταστροφική: «Οι απώλειες των στρατευμάτων μας ξεπερνούν τα δύο εκατομμύρια. Κάθε μέρα πολέμου επισύρει πάνω από 40.000 απώλειες και κοστίζει 200 εκατομμύρια [ρούβλια]». Μια νέα νότα που έκανε την εμφάνισή της στο πλαίσιο της αναρχικής προπαγάνδας ήταν η κατηγορία για προδοσία, που εκφράστηκε με ιδιαίτερα οξεία μορφή σε ένα φυλλάδιο των MGAS με τίτλο «Η Απελευθέρωση των εργατών αφορά τους ίδιους τους εργάτες», το οποίο μοιράστηκε τον Νοέμβριο του 1916. «Θυμόμαστε», έγραφε το φυλλάδιο, «τα ονόματα των Σουχομλίνοφ και Μιασοεντόφ, των οποίων η προδοσία συνέβαλε στην πιο αποτυχεματική καταστροφή του Ρωσικού στρατού. Ξέρουμε ότι η προδοσία βρήκε ένα σπίτι στο βασιλικό ανάκτορο και ότι γύρω από τη νεαρή τσαρίνα έχει συγκεντρωθεί ένας κύκλος Γερμανόφιλων με πράκτορες στις ουδέτερες χώρες. Γι' αυτόν τον λόγο υπάρχει μια τέτοια αδιάστακτη εξολόθρευση των Ρώσων εργατών και χωρικών στο Μέτωπο. Γι' αυτό οι απώλειές μας έχουν φτάσει σε τέτοιους φριχτούς αριθμούς – σχεδόν 9 εκατομμύρια άνθρωποι, περισσότεροι δηλαδή απ' ό,τι οι απώλειες της Γερμανίας και της Αυστρίας μαζί.»

Αυτό το φυλλάδιο των MGAS έχει ενδιαφέρον γιατί εμπεριέχει τη στρατηγική πολιτικής πάλης που οδήγησε στον εκθρονισμό του Νικολάου ΙΙ τις μέρες του Φεβρουαρίου του 1917. Κατηγορώντας την κυβέρνηση ότι απέτυχε να λύσει την «επισιτιστική κρίση», το φυλλάδιο προέβλεπε τον ερχομό της πείνας αν η δημόσια πρωτοβουλία καταπνιγόταν από τις πράξεις της γραφειοκρατίας. Από τη μεριά τους, οι συγγραφείς του φυλλαδίου υποστήριζαν ότι οι εργάτες θα έπρεπε να

εκμεταλλευτούν τη διαμάχη μεταξύ της Κρατικής Δούμας⁸ και του Νικολάου ΙΙ: «Σύντροφοι, σας προτρέπουμε ξανά να πάρετε στα χέρια σας το ένδοξο όπλο της προλεταριακής πάλης και να δώσετε ένα αποφασιστικό χτύπημα στον χειρότερο εχθρό σας. Ας σημαδευτεί η εναρκτήρια μέρα της Κρατικής Δούμας από μια γενική απεργία του προλεταριάτου της Μόσχας. Εκείνη τη μέρα η μπουρζουαζία ετοιμάζεται να ασκήσει πίεση από το κοινοβουλευτικό βήμα και έτσι ο ορκισμένος εχθρός μας θα αντιμετωπίσει χτυπήματα κι από τις δύο μεριές». Έτσι λοιπόν η πάλη για το αναρχικό ιδεώδες μετατίθετο σε ένα μακρινό μέλλον (πράγμα ασυνήθιστο για αναρχικούς των αρχών του 20ού αιώνα) και ως άμεσοι στόχοι τίθονταν η ανατροπή της απολυταρχίας, η παύση του πολέμου, η παροχή πολιτικών ελευθεριών και η αμνηστία.

Οι γνωστοί αναρχικοί Α. Μποροβόι, Α.Γ. Ζελέζνιακοφ, Γ.Π. Μαξίμοφ και άλλοι έκαναν προπαγανδιστική δουλειά στον στρατό και στον στόλο. «Είχα ήδη αποφασίσει σχετικά με ένα ερώτημα που με βασάνιζε», θυμάται ο Μαξιμόφ, που είχε την επιλογή να εξαιρεθεί από τη στρατιωτική θητεία. «Αντί να αποφύγω την επιστράτευση, θα πήγαινα στρατιώτης και θα ζούσα κάτω από τις ίδιες συνθήκες με τους ανθρώπους, θα μοιραζόμουν όλες τις δυσκολίες τους και θα έκανα αντιπολεμική και πολιτική προπαγάνδα στους στρατώνες». Το 1915 έγινε μη μαχόμενος εθελοντής στο 176ο Εφεδρικό Σύνταγμα Πεζικού, που έδρευε στο Κρασνόγιε Σέλο, κοντά στο Πέτρογκραντ. Εκεί ο Μαξίμοφ μίλησε στους στρατιώτες, ασκώντας κριτική στον πόλεμο και τις πολιτικές του Νικολάου ΙΙ και αναλύοντας προσεκτικά τις ιδέες της αναρχικής αυτοδιαχείρισης. Ως ένας από τους πιο εγγράμματος, κέρδισε την εμπιστοσύνη των κατώτερων στρωμάτων του λόχου του και τον έστειλαν να συναντήσει τον αντιπρόσωπο της Κρατικής Δούμας Αλεξάντερ Κερένσκι, μεταφέροντας μια αίτηση ενάντια στη χρήση της σωματικής τιμωρίας από μέρους των διοικητών. Ο Α. Ζελέζνιακοφ υπηρέτησε στη 2η Βαλτική Ναυτική Αποθήκη τα χρόνια 1915-1916 και στη συνέχεια στο εκπαιδευτικό σκάφος «Οκεαν». Με τις επιστολές του ενημέρωνε τους αναρχικούς της Μόσχας για το ηθικό των ναυτών και για τη δική του δραστηριότητα (είχε καταφέρει να στήσει ένα σύστημα διανομής φυλλαδίων και βιβλίων σε αυτούς

⁸ State Duma, η κάτω βουλή της Ρωσίας. [Σ.τ.Μ.]

που υπηρετούσαν τη θητεία τους). Το 1915 η «Ομάδα Εργατών Αναρχοκομμουνιστών» έβαζε τα φυλλάδιά της μέσα σε εφημερίδες, σε μια προσπάθεια να τα διανείμει στους στρατιώτες. Η κρυφή μεταφορά αντιπολεμικών φυλλαδίων στο Μέτωπο και η διανομή όπλων προς την αντίθετη κατεύθυνση διεκπεραιωνόταν από τα μέλη των MGAS. Η Βόρεια Ένωση Αναρχικών ήλπιζε να στρατολογήσει φαντάρους για απόπειρες κατά της ζωής του υψηλόβαθμου διοικητικού προσωπικού. Γι' αυτόν τον σκοπό, το 1916, υπήρχε σχέδιο να δημιουργηθούν ομάδες μάχης από μέλη της φρουράς του Πέτρογκραντ.

Οι εκκλήσεις που απευθύνονταν στους στρατιώτες ανέφεραν πρώτα απ' όλα τις ταλαιπωρίες του πολέμου και απέδιδαν την ευθύνη γι' αυτές στην κυβέρνηση του τσάρου και στους καπιταλιστές: «Εσείς, στρατιώτες, χύσατε το αίμα σας για τα συμφέροντα του τσάρου και του καπιταλισμού κι εσείς, καταδικασμένοι στον αφανισμό, αναγκάζεστε να πεινάτε και να παγώνετε στα χαρακώματα, ντυμένοι με άθλια κουρέλια και να σας μεταχειρίζονται σαν “τροφή για τα κανόνια” και σαν “ένα σωρό σκατά”». Τα φυλλάδια υποστήριζαν ότι «οι ζωές και η υγεία των ίδιων των στρατιωτών θεωρούνται από τους διοικητές λιγότερο πολύτιμες από τις σφαίρες»· «και τι αχρεία συμπεριφορά έχει η κυβέρνηση απέναντι στους πληγωμένους, τι θλιβερή ελεημοσύνη τούς πετάνε οι στρουμπουλοί κύριοι, τι προκλητικοί περιορισμοί τίθενται στα διαθέσιμα οφέλη, όταν πρόκειται για όσους επλήγησαν στον πόλεμο». Η χειροτέρευση της κοινωνικοοικονομικής κατάστασης της χώρας συνδεόταν στενά με τη διεξαγωγή του πολέμου: «Την ίδια στιγμή, όλα τα οικονομικά βάρη του πολέμου πέφτουν στους φτωχούς· οι φόροι ανεβαίνουν με απίστευτο ρυθμό, το ίδιο και οι ορέξεις των κατασκευαστών και των εμπόρων, που φουσκώνουν το κόστος των αγαθών, κλέβοντας και οδηγώντας τις οικογένειες των εφέδρων στη φτώχεια και τους ανέργους στην πείνα.» Ιδιαίτερη έμφαση δινόταν στη σκληρή αντιμετώπιση που έδειχναν οι αρχές σε αυτούς που βρίσκονταν στα μετόπισθεν: «Το αίμα σας χύθηκε στα μεγάλα θανατηφόρα πεδία μαχών μεταξύ ανθρώπων που τους έστρεψαν τον έναν εναντίον του άλλου οι αυτοκράτορες και οι κυβερνήσεις όλων των φιλοπόλεμων κρατών. Αυτό γίνεται στο όνομα της δεσποτικής εξουσίας και της καπιταλιστικής μπουρζουαζίας, αυτών δηλαδή που, ενώ τα όπλα βρυχώνται και το

αίμα των ανθρώπων τρέχει, ληστεύουν τις γυναίκες, τους πατέρες και τις μητέρες σας. Και σε κάθε προσπάθεια διαμαρτυρίας, η αστυνομία, με εντολή της κυβέρνησης, πυροβολεί άοπλους εργάτες, γυναίκες, ηλικιωμένους και παιδιά.» Έτσι η καταστολή αποδιδόταν στην αστυνομία, όχι στους στρατιώτες. Σε αυτές τις εκκλήσεις, διαδίδονταν ψευδείς φήμες, σε ξεκάθαρη αντίθεση με την ντεφαιτιστική⁹ θέση των αναρχικών: «Λένε ότι οι προδότες στρατηγοί μας, με επικεφαλής την Τσαρίνα Μαρία, πούλησαν στη Γερμανία τα σχέδια των στρατιωτικών επιχειρήσεών μας. Και αυτή η προδοσία κόστισε πολύ στη ρημαγμένη μας πατρίδα. Εκατομμύρια ανθρώπινες ζωές εκτέθηκαν σε βέβαιο θάνατο λόγω της προδοτικής κυβέρνησης και των στρατηγών». Υπήρχαν επίσης αναφορές για κάποια κοινωνική αναταραχή ανάμεσα στους εργάτες και τους στρατιώτες της Αυστροουγγαρίας και της Γερμανίας, πράγμα που θεωρείτο ως απόδειξη μια επικείμενης επανάστασης. «Προκειμένου να μπει ένα τέλος στην απρόσεκτη συμπεριφορά των αρπακτικών που οδηγούν τις μάζες στη μαζική σφαγή, είναι απαραίτητο να καταστραφεί το κράτος...», έγραφαν τα φυλλάδια. «Οι εργατικές μάζες βρίσκονται αντιμέτωπες με τον στόχο της καταστροφής του καπιταλιστικού συστήματος και της εξαφάνισης του κράτους μέσω μιας βίαιης επανάστασης και με το να πάρουν τη γη, τα εργοστάσια και όλα τα υπάρχοντα της ανώτερης τάξης και να τα κάνουν διαθέσιμα για κοινή χρήση».

Σε μια προσπάθεια να διευρύνουν τον αριθμό των υποστηρικτών

⁹ Ο ντεφαιτισμός (πιο γνωστός σαν επαναστατικός ντεφαιτισμός, από την αγγλική λέξη defeat που σημαίνει ήττα) είναι η θεωρία που υποστηρίζει ότι σε περίπτωση που ένας πόλεμος που είναι ιμπεριαλιστικός και από τα δύο μέρη, οι επαναστάτες και των δύο μερών θα πρέπει να προσπαθήσουν να μετατρέψουν τον εθνικό πόλεμο σε εμφύλιο, συναδελφωμένοι με τους στρατιώτες του «εχθρού» και ανατρέποντας τις αστικές κυβερνήσεις τους. Στα ελληνικά πλησιέστερος είναι ο όρος ηττοπάθεια, αλλά είναι βαθύτερος από αυτόν, γιατί ηττοπάθεια νοείται μόνο η παθολογική και χωρίς λόγο κατάπτωση του ηθικού και η πεποίθηση και προσδοκία ότι επίκειται ήττα. Στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο ο Λένιν δίδασκε πως το προλεταριάτο πρέπει να εύχεται τη στρατιωτική ήττα της δικής “του” κυβέρνησης στον ιμπεριαλιστικό πόλεμο, με την έννοια ότι αυτή η ήττα θα διευκόλυνε την εξέγερση για την ανατροπή της άρχουσας τάξης. Στη διάρκεια του Β΄ Παγκόσμιου Πολέμου σ’ ολόκληρο τον κόσμο οι μόνοι που αγωνίστηκαν κάτω από τις αρχές του επαναστατικού ντεφαιτισμού ήταν στην Ελλάδα η διεθνιστική ομάδα του Άγι Στίνα – στην οποία συμμετείχαν μεταξύ άλλων ο Καστοριάδης, ο Ταμτάκος και ο Βουρσούκης. [Σ.τ.Μ.]

τους, οι αναρχικοί βοήθησαν λιποτάκτες. Το 1916, μια αναφορά από την Οχράνα¹⁰ του Πέτρογκραντ σημείωνε ότι «το μεγαλύτερο ποσοστό των μελών των αναρχικών ομάδων είναι στρατιώτες-λιποτάκτες, καθώς και άνθρωποι που αποφεύγουν την υποχρεωτική στρατιωτική θητεία και ζουν παράνομα». Σύμφωνα με την αστυνομία, «αυτοί οι άνθρωποι, δελεασμένοι από την προοπτική να έχουν τα έξοδα διαβίωσής τους πληρωμένα από μια οργάνωση, μπαίνουν με τη θέλησή τους σε αναρχικές ομάδες, εκπαιδεύονται ως στελέχη και εκτελούν υπάκουα απαλλοτριώσεις καταπώς τους υποδεικνύεται». Στο μεταξύ, υπήρχε ένας «σημαντικός αριθμός λιποτακτών που ζούσαν στην πρωτεύουσα χωρίς κάποιο ορατό μέσο υποστήριξης». Οι αναρχικοί ήταν σε θέση να τους προμηθεύουν όχι μόνο με χρήματα, αλλά και με πλαστά έγγραφα. Το καλοκαίρι λοιπόν του 1914, ο Α. Τιουχανόφ με την υποστήριξη των ΜΓΜΑΣ κανόνισε να γίνει παραγωγή «λευκών εισιτηρίων» (αποδεικτικών εξαίρεσης από τη στρατιωτική θητεία) σε ένα από τα τυπογραφεία, προκειμένου να διανεμηθούν σε αναρχικούς και σε συμπαθούντες τους που ήθελαν να αποφύγουν τη στρατολόγηση. Δημιουργήθηκαν επίσης διαβατήρια και άλλα έγγραφα. Έτσι, όταν έγινε έρευνα σε ένα διαμέρισμα στο Πέτρογκραντ στις 16 Μαρτίου 1916, ο αναρχικός Π.Ν. Φιλιμόσκιν συνελήφθη να κατασκευάζει πλαστά διπλώματα αποφοίτησης από το Δημοτικό Σχολείο του Μπογκορόντσκι.

Υπήρξαν επίσης περιπτώσεις αναρχικών που λιποτακτούσαν από τον στρατό και το ναυτικό. Παραδείγματος χάρη, τον Ιούνιο του 1915, μια ομάδα αναρχικών στη Μόσχα, που αποτελούνταν από Λετονούς υποδηματοποιούς και είχε οργανωθεί από τον Μπελέφσκι-Μπερζίν, σχεδίασε την απόδραση του αναρχικού Γκάιλ, που είχε καταταγεί παρά τη θέλησή του στον στρατό. Τον Αύγουστο του 1915, ο Κ.Α. Τσεσνίκ, ένας στρατιώτης στο 143ο Σύνταγμα Πεζικού του Ντορογκομπούζσκι, δραπέτευσε από το Νοσοκομείο «Ο Μέγας Πέτρος» στη Μόσχα. Αργότερα ο Τσεσνίκ θα γινόταν μέλος της αναρχικής ομάδας στο Χάρκοβο. Στις 30 Μαΐου 1916, ο αναρχικός Ε. Π. Ρουντζίνσκι λιποτάκτησε από το 29ο

---

¹⁰ Η Υπηρεσία για την προστασία της Δημόσιας Ασφαλείας και Τάξης. Ήταν σώμα της μυστικής αστυνομίας της Ρωσικής Αυτοκρατορίας και τμήμα του Υπουργείου Εσωτερικών Υποθέσεων στα τέλη του 19ου αιώνα. [Σ.τ.Μ.]

Εφεδρικό Τάγμα Πεζικού. Το 1916, ο Ζελεζνιακόφ απέδρασε από το εκπαιδευτικό πλοίο «Okean».

Στις αντιπολεμικές τους δραστηριότητες, οι αναρχικοί βρήκαν κοινό έδαφος για συνεργασία με τα σοσιαλιστικά κόμματα. Ήδη από το φθινόπωρο του 1914, αναρχικοί, σοσιαλεπαναστάτες και σοσιαλδημοκράτες στο Χάρκοβο συζήτησαν την κοινή έκδοση αντιπολεμικών φυλλαδίων. Στις αρχές του Φεβρουαρίου του 1915, υπήρξαν στη Μόσχα συναντήσεις αναρχικών, σοσιαλεπαναστατών και αναρχοσυνδικαλιστών που ήταν αντίθετοι στον πόλεμο. Ωστόσο, εξαιτίας των μεταξύ τους διαφορών, αυτές οι συναντήσεις δεν οδήγησαν σε αποτελέσματα. Οι προϋποθέσεις για κοινή δράση ήταν πιο ευνοϊκές σε φυλακές και τόπους εξορίας, όπου οι συνθήκες της κοινής ζωής και της μάχης για τα δικαιώματα των φυλακισμένων ένωσαν εκπροσώπους ποικίλων ιδεολογικών τάσεων. Το 1916, ορισμένοι εξόριστοι αναρχικοί στο Τομσκ μπήκαν σε μια Στρατιωτικο-σοσιαλιστική ομάδα που περιλάμβανε μπολσεβίκους, σοσιαλεπαναστάτες και μενσεβίκους. Στα κάτεργα της Χερσόνοσκαγια, αναρχικοί πήραν μέρος σε μια έρευνα σχετικά με τις στάσεις απέναντι στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, τα χαρακτηριστικά και τα αναμενόμενα αποτελέσματά του, η οποία είχε οργανωθεί από τον Μαξιμαλιστή Σοσιαλεπαναστάτη Β. Ζαντανόφσκι. Η έρευνα αποκάλυψε μια υπεροχή των διεθνιστικών, ντεφαιτιστικών στάσεων. Την άνοιξη του 1916, οι *katorzhniks* της Χερσώνας εξέδωσαν ένα παράνομο χειρόγραφο περιοδικό με το όνομα *Svobodnyye mysli* [Ελεύθερες Σκέψεις], το οποίο περιλάμβανε συζητήσεις σχετικά με τον πόλεμο. Ανάμεσα στους συγγραφείς και δημιουργούς του ήταν οι αναρχικοί Α. Ν. Αντρέγιεφ, Βινικούροφ και Κ. Κασπάροφ.

Συνεπώς, κατά τη διάρκεια του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου, η αντιπολεμική προπαγάνδα αποτελούσε ένα σημαντικό κομμάτι των δραστηριοτήτων των Ρώσων αναρχικών, πράγμα που συνέβαλε στην επέκταση της επιρροής τους και στην ανάπτυξη του κινήματος ανάμεσα στους εργάτες, τους εργαζόμενους και τους λιποτάκτες, που πύκνωσαν τις γραμμές των αναρχικών οργανώσεων. Εξίσου σημαντική ήταν και η ενεργή δουλειά ανάμεσα στους στρατιώτες και τους ναύτες. Έχει σημασία ότι στη διάρκεια αυτής της περιόδου, κάποιοι από τους αναρχικούς υποστήριξαν μια στρατηγική πάλης που εφαρμόστηκε τις μέρες του Φεβρουαρίου του 1917.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ – ΠΗΓΕΣ

- A. A. Mkrtichyan, «Vsyakogo ugnetatelya lichnosti ya nenavizhu» [«Μισώ
οποιονδήποτε καταπιέζει τους ανθρώπους»] // *Trudy Komissii po na-
uchnomu naslediyu P.A. Kropotkina* [πρακτικά της Επιτροπής για την
επιστημονική κληρονομιά του Π. Α. Κροπότκιν], (Moscow: 1992).
- A. A. Dubovik, *Chornoye znamya v stolitse imperii. Anarkhisty Peterburga v
1910-17 gg.* [Η Μαύρη σημαία στην πρωτεύουσα της αυτοκρατορίας.
Αναρχικοί του Πίτερμπεργκ το 1910-17] // *Novyy Svet*. [Νέο Φως.],
1998, Καλοκαίρι, No 2 (42).
- A. A. Shtyrbul, *Anarkhistskoye dvizheniye v Sibiri v 1-y chetverti XX veka.
Antigosudarstvennyy bunt i negosudarstvennaya samoorganizatsiya trudy-
shchikhsya: teoriya i praktika* [Το αναρχικό κίνημα στη Σιβηρία το 1^ο
τέταρτο του 20^{ου} αιώνα. Αντιφασιστική εξέγερση και μη κρατική
αυτο-οργάνωση των εργαζομένων: θεωρία και πρακτική], *Μέρος 1*,
(Omsk: 1996).
- A. Ge, *Sotsialisticheskoye grekhopadeniye i vrozhdheniye rabocheho Internat-
sionala* [Η σοσιαλιστική ηθική χρεοκοπία και η αναγέννηση της ερ-
γατικής Διεθνούς] // *Golos truda*, 1915, αρ. 21.
- A. Skirda, *Individual'naya avtonomiya i kollektivnaya sila. Obzor libertarnykh
idey i praktik ot Prudona do 1939 g.* [Προσωπική αυτονομία και συλ-
λογική δύναμη. Μια έρευνα για τις ελευθεριακές ιδέες και πρακτικές
από τον Προυντόν μέχρι το 1939], (Παρίσι, 2002). Το βιβλίο του
Skirda είναι διαθέσιμο στα Αγγλικά ως: *Facing the Enemy: a History of
Anarchist Organization from Proudhon to May 1948* [Αντιμετωπίζοντας
τον Εχθρό: Ιστορία της Αναρχικής Οργάνωσης από τον Προυντόν
μέχρι τον Μάιο του 1948], (AK Press / Kate Sharpley Library, 2002).
- A. N. Tyukhanov, *Palubnaya pokhodka* [Τα πόδια της θάλασσας] (Μόσχα,
Λένινγκραντ: 1931).
- Anarkhisty. Dokumenty i materialy 1883–1935 gg* [Αναρχικοί. Ντοκου-
μέντα και υλικά 1883–1935.], (Μόσχα: 1998).
- B. I. Gorev, *Anarkhizm v Rossii (ot Bakunina do Makhno)* [Αναρχισμός στη
Ρωσία (από τον Μπακούνιν στον Μάχνο)], (Μόσχα: 1930).
- D. G. Kostenko, *Oboronchestvo Kropotkina v gody I mirovoy voyny* [Ο Ντιφεν-
σισμός του Κροπότκιν κατά τη διάρκεια του Α' Παγκοσμίου Πολέμου]

- // *Trudy Mezhdunarodnoy nauchnoy konferentsii, posvyashchonnoy 150-letiyu so dnya rozhdeniya P.A. Kropotkina*, 3η έκδοση. (Μόσχα: 2001).
- Doklad Petrogradskogo okhrannogo otdeleniya osobomu ot delu departamenta politsii*
- F. Domela-Nieuwenhuis, *Vopros o militarizme* [Το ερώτημα του μιλιταρισμού] // *Anarkhizm. Sbornik*. [Αναρχισμός. Συλλογή.], (Μόσχα: 1999).
- G. Woodcock και I. Avakumovich, *Ο Αναρχικός Πρίγκιπας: Μια βιογραφία του Πετρ Κροπότκιν* (Λονδίνο: 1950)· M. Miller, *Kropotkin* (Chicago: 1976),
- G. B. Sandomirsky, *Kropotkin i Frantsiya*,
- G. B. Sandomirsky, *Torzhestvo antimilitarizma* [Ο θρίαμβος του αντι-μιλιταρισμού], (Μόσχα, 1920)·
- G. P. Maximoff, *V gody voyny (Iz zapisok anarkhista)* [Κατά τα χρόνια του πολέμου (Από τις σημειώσεις ενός αναρχικού)].
- I. Grossman-Roshchin, *Kharakteristika tvorchestva P. A. Kropotkina* [Χαρακτηριστικά του δημιουργικού έργου του P.A. Κροπότκιν], (Peterburg, Μόσχα: 1921).
- I. S. Grossman-Roshchin, *K kritike osnov ucheniya P. A. Kropotkina*.
- J. Grave, *Iz moikh vospominaniy o Kropotkine* [Από τις αναμνήσεις μου από τον Κροπότκιν].
- I. S. Knizhnik, *Vospominaniya o P.A. Kropotkine και ob odnoy anarkhistskoy emigrantskoy gruppě* [Αναμνήσεις για τον Π. Α. Κροπότκιν και μια ορισμένη ομάδα αναρχικών μεταναστών] // *Krasnaya letopis'* [Κόκκινα χρονικά], 1922.
- I. V. Petushkova, *Petr Alekseyevich Kropotkin i I Mirovaya voyna* [Πετρ Αλεξιεβιτς Κροπότκιν και ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος] // *Trudy Mezhdunarodnoy nauchnoy konferentsii, posvyashchonnoy 150-letiyu tak dnya rozhdeniya P.A. Kropotkina*. [Πρακτικά του Διεθνούς Επιστημονικού Συνεδρίου για την 150η επέτειο της γέννησης του Π Α Κροπότκιν.], 2η έκδοση, (Μόσχα: 1997).
- K. [M. I. Gol'dsmit] *Bakunin i voyna* [Μπακούνιν και πόλεμος]
- L. Lipotki, *Russkoye anarkhicheskoye dvizheniye v Severnoy Amerike. Istoricheskiye okherki*. [Το ρωσικό αναρχικό κίνημα στη Βόρεια Αμερική. Ιστορικά δοκίμια.]

- M. Pierrot, *Kropotkin i voyna* [Κροπότκιν και πόλεμος] // P. A. Kropotkin *i yego ucheniye. Internatsionalnyy sbornik, posvyashchonnyy desyatoy godovshchine smerti P. A. Kropotkina*. [Ο Π. Α. Κροπότκιν και οι διδασκαλίες του. Μια διεθνής συλλογή, που τιμά τη δέκατη επέτειο από το θάνατο του Π.Α. Κροπότκιν], (Σικάγο: 1931),
- M. A. Bakunin, *Anarkhiya i Poryadok: sochineniya*. [Αναρχία και τάξη: επιλεγμένα έργα], (Μόσχα: 2000).
- M. A. Bakunin, *Izbrannyye sochineniya* [Μ. Α. Bakunin, Επιλεγμένα έργα], τόμος. 4 (Petersburg, Μόσχα, 1920).
- M. A. Bakunin, *Parizhskaya kommuna i ponyatiye o gosudarstvennosti* [Η Παρισινή Κομμούνια και η Ιδέα του Κράτους]
- Michael Confino, ed., *Anarchistes en exil: Correspondance inédite de Pierre Kropotkine à Marie Goldsmith, 1897–1917*, (Παρίσι, 1995).
- N. Driker, *Khersonskaya katorga v dni voyny* [Τα κάτεργα της Χερσώνας σε ημέρες πολέμου].
- N. M. Puchkov-Bezrodnyy, *Politicheskaya katorga ob imperialisticheskoy voyne* [Πολιτικοί κρατούμενοι για τον ιμπεριαλιστικό πόλεμο] // *Proletarskaya revolyutsiya* [Προλεταριακή Επανάσταση], Νοέμβριος 1924, No 11 (34).
- N. M. Pirumova, *Petr Alekseyevich Kropotkin*. (Moscow, 1972).
- P. A. Kropotkin, *Khleb i Volya. Sovremennaya nauka i anarkhiya*. [Ψωμί και Ελευθερία. Σύγχρονη επιστήμη και αναρχία], (Μόσχα, 1990).
- P. A. Kropotkin, *Rechi buntovshchika* (Λόγια ενός επαναστάτη), (Μόσχα, 2009).
- P. A. Kropotkin *i yego ucheniye. Internatsional'nyy sbornik, posvyashchonnyy desyatoy godovshchinesmerti P. A. Kropotkina*.
- P. A. Kropotkin, *Anarkhiya, yego filosofiya, yego ideal: Sochineniya* [Αναρχία, η φιλοσοφία, τα ιδανικά της: Διαλεκτά Έργα], (Moscow: 1999).
- Petr Kropotkin. *Sbornik statey*. [Π. Κροπότκιν. Συλλογή άρθρων.], (Petersburg, Moscow: 1922).
- P. Avrich, *Αναρχικά Πορτρέτα*. (Princeton: 1988).
- P. Avrich, *Οι Ρώσοι αναρχικοί* (Princeton: 1967).
- P. N. Miliukov, *Vospominaniya* [Αναμνήσεις], (Μόσχα, 1991).
- P. O. Korotich, *Rossiyskiye anarkhisty v gody Pervoy mirovoy voyny: ideologiya, organizatsiya, taktika (1914-1918 gg.)* [Ρώσοι αναρχικοί κατά τον

- Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο: ιδεολογία, οργάνωση, τακτική (1914-1918)], Διατριβή υποψηφίου ιστορικής επιστήμης, (Μόσχα: 2000).
- P. Shreyyer, *Nemetskiye anarkhisty i voyna* [Γερμανοί αναρχικοί και ο πόλεμος] // *Nabat*, Μάιος-Ιούνιος, 1915, Νο 2.
- Petrogradskaya federatsiya anarkhistov* [Ομοσπονδία Αναρχικών Πετρούπολης], 1923 // Διεθνές Ινστιτούτο Κοινωνικής Ιστορίας (IISH), Άμστερνταμ, *Senya Fléchine papers*: f. 84 [μια αγγλική μετάφραση είναι διαθέσιμη εδώ: <http://www.katesharpleylibrary.net/gxd3d2>].
- Politicheskkiye partii i obshchestvo v Rossii 1914 - 1917 gg.* [Πολιτικά κόμματα και κοινωνία στη Ρωσία 1914 - 1917] (Μόσχα: 1999).
- S. N. Kanev, *Revolutsiya i anarkhizm: iz istorii bor'by revolyutsionnykh demokratov i bol'shevikov protiv anarkhizma (1840-1917 gg.)* [Η επανάσταση και ο αναρχισμός: από την ιστορία του αγώνα των επαναστατών δημοκρατών και των μπολσεβίκων κατά του αναρχισμού (1840-1917)], (Moscow, 1987).
- V. Khudoley, *Anarkhicheskiye techeniya nakanune 1917 goda* [Αναρχικά ρεύματα παραμονή του 1917],
- V. Khudoley, *Anarkhicheskoye dvizheniye nakanune 1917 g.*
- V. Khudoley, *Mikhailu Bakuninu. 1876-1926: Ocherki istorii anarkhicheskogo dvizheniya v Rossii* [Στον Μιχαήλ Μπακούνιν. 1876- 1926: Δοκίμια για την ιστορία του αναρχικού κινήματος στη Ρωσία], (Μόσχα: 1926).
- V. Khudoley, *Vospominaniya anarkhista* [Απομνημονεύματα ενός αναρχικού],.
- V. P. Sapon, *Apollon Andreyevich Karelin: Ocherk zhizni.* [Απόλλων Αντρέγιεβιτς Καρέλιν: το προφίλ μιας ζωής.], (Nizhny Novgorod: 2009).
- V. P. Suvorov, *Anarkhizm v Tverskoy gubernii: vtoraya polovina XIX v. - 1918 g.* [Αναρχισμός στην επαρχία Tverskaya: δεύτερο μισό του 19^{ου} αι. - 1918], Διατριβή υποψηφίου ιστορικής επιστήμης, (Tver: 2004).
- V. V. Komin, *Anarkhizm v Rossii* [Αναρχισμός στη Ρωσία], (Kalinin: 1969).
- V. V. Dam'ye, *Anarkhizm i natsional'nyy vopros v XIX-XX vekakh* [Ο αναρχισμός και το εθνικό ζήτημα στον 19ο-20ο αιώνα] // *Natsional'naya ideya na yevropeyskom prostranstve v XX veke. O Sbornik statey.* [Η εθνική

- ιδέα στην Ευρωπαϊκή περιοχή τον 20ό αιώνα. Συλλογή άρθρων.], τόμος 2, (Μόσχα: 2005).
- V. V. Kriven'kiy, *Anarkhisty* [Αναρχικοί] // *Politicheskiye partii i obshchestvo v Rossii 1914-1917 gg* [Πολιτικά κόμματα και κοινωνία στη Ρωσία 1914-1917], (Μόσχα: 1999).
- V. Zalezhskiy, *Anarkhisty v Rossii* [Αναρχικοί στη Ρωσία], (Μόσχα: 1930).
- V. A. Posse, *Moy zhiznenny put'. Dorevolutsionnyy period (1864 - 1917 gg.)*. [Η ζωή μου. Προεπαναστατική περίοδος (1864 -1917.)], (Μόσχα-Λένινγκραντ: 1929).
- V. E. [B. M. Βολίν], *Kray zavesy* [Η άκρη της κουρτίνας]// *Golos truda* No 50 (27 Αυγ. 1915).
- V.V. Dam'ye, *Zabytyy Internatsional* [Η Ξεχασμένη Διεθνής], Τομ. 1, (Μόσχα: 2006).
- Ya. Yakovlev, *Russkiy anarchism v Velikoy Russkoy revolyutsii* [Ρωσικός αναρχισμός στη Μεγάλη Ρωσική επανάσταση], (Μόσχα: 1921).
- Ye. M. Yaroslavskiy, *Anarkhizm v Rossii* [Αναρχισμός στη Ρωσία], (Μόσχα: 1939).
- Ye. M. Kornoukhov, *Bor'ba partii bol'shevikov protiv anarkhizma v Rossii* [Ο αγώνας του μπολσεβίκικου κόμματος ενάντια στον αναρχισμό στη Ρωσία], (Μόσχα: 1981).
- Yu. N. Kir'yanov, *Sotsial'no-politicheskiy protest rabochikh Rossii v gody Pervoy mirovoy voyny (iyul' 1914 - fevral 1917 gg.)* [Κοινωνικο-πολιτική διαμαρτυρία των εργατών της Ρωσίας κατά τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο (Ιούλιος 1914 - Φεβρουάριος 1917)], (Μόσχα: 2005).

Δ΄

Η Επανάσταση και η οικοδόμηση
της σοβιετικής κοινωνίας

Αλεξάντερ Σούμπιν

Η Ρωσική Επανάσταση και η δικτατορία των μπολσεβίκων*

Η αγγλική μετάφραση του άρθρου βρίσκεται στο παρακάτω λινκ:

<https://bit.ly/2JdNolJ>

Παγκόσμιος Πόλεμος και Επανάσταση

Η Ρωσία είναι η χώρα όπου σχηματίστηκε το «κλασικό» ολοκληρωτικό καθεστώς. Ήταν αναπόφευκτη η νίκη των ολοκληρωτικών δυνάμεων εκεί; Ποιες ήταν οι εναλλακτικές επιλογές σε αυτήν την πορεία των εξελίξεων; Πώς, συγκεκριμένα, εγκαθιδρύθηκε το σύστημα αυτό στη Ρωσία; Από την αρχή ακόμα, ερευνητές που αντιτίθονταν στον Μπολσεβικισμό επεσήμαναν παράγοντες που βοήθησαν στην επιτυχία της απολυταρχικής εναλλακτικής στη Ρωσική Επανάσταση. Ανάμεσα σε αυτές ήταν το χαμηλό επίπεδο της δημοκρατικής κουλτούρας, το σχίσμα ανάμεσα στις μάζες του πληθυσμού και την κυβερνώσα ελίτ, η απομόνωση της διανοήσης τόσο από τον λαό όσο και από τις αρχές, η αδυναμία των αστικών τάξεων και η προσκόλληση των χωρικών στο κοινοτικό σύστημα¹. Όμως, δεν μπορούμε να αναγνωρίσουμε όλες αυτές τις περιστάσεις ως παράγοντες που επέφεραν τη νίκη του Μπολσεβικισμού. Το κοινοτικό σύστημα, για παράδειγμα, παρείχε στους χω-

---

* Το παρόν κείμενο αποτελεί μετάφραση από τα Αγγλικά (μτφ. Valentina Zaitseva) ενός Ρωσικού άρθρου του Αλεξάντερ Σούμπιν, αναρχικού θεωρητικού πάνω στην πορεία της Ρωσικής Επανάστασης και στον εκφυλισμό της σε Δικτατορία των Μπολσεβίκων. Το παρόν δημοσιεύτηκε στην *Επιθεώρηση Ρωσικής και Ανατολικοευρωπαϊκής Ψυχολογίας*, τόμος 39, αρ. 6, Νοέμβριος-Δεκέμβριος 2001, σελ. 41-97.

¹ Βλέπε I.G. Tsereteli, *Krizis vlasti* (Moscow, 1992), p. 223; N.A. Berdiaev, *Istoki i smysl russkogo kommunizma* (Moscow, 1990).

ρικούς δημοκρατικές δεξιότητες για την επίλυση των προβλημάτων τους και συνέβαλλε στην αναζήτηση συναινέσεων μεταξύ τους². Πολύ πιο ευνοϊκή για μια ολοκληρωτική εναλλακτική ήταν η μετάβαση από μια παραδοσιακή κοινωνία, μέρος της οποίας ήταν και η κοινοτική αυτοκυβέρνηση, σε νέες βιομηχανικές σχέσεις, που βασιζόνταν στις αξίες του απόλυτου ελέγχου και του εξορθολογισμού της κοινωνικής δομής.

Κάποιοι από τους παράγοντες που επισημάνθηκαν παραπάνω προέκυψαν ως αποτέλεσμα του τύπου ανάπτυξης «που πάσχιζε να προφτάσει», ο οποίος κυριάρχησε στη Ρωσία στα τέλη του 19^{ου} και στις αρχές του 20^{ου} αιώνα. Νέες κοινωνικές και οικονομικές μορφές εισήχθησαν πολύ γρηγορότερα από ό,τι στη Δύση και δεν είχαν καθόλου χρόνο να ωριμάσουν. Επιπλέον, η κυβέρνηση Στολύπιν, στην προσπάθειά της να εγκαθιδρύσει τις ανάλογες οικονομικές δομές χωρίς, όμως, να ζημιώσει τα συμφέροντα της γαιοκτητικής ελίτ, συγκρούστηκε με το παραδοσιακό κοινοτικό σύστημα. Επομένως, η μεταρρύθμιση Στολύπιν επιδείνωσε τις κοινωνικές διενέξεις στα χωριά· εξασθένησε τον παραδοσιακό μηχανισμό κοινωνικής ρύθμισης, δηλαδή, την κοινότητα του χωριού, και προκάλεσε, επίσης, συγκέντρωση περιθωριακών στοιχείων στις πόλεις³.

Ο πιο σημαντικός παράγοντας που συνέβαλλε στην επιτυχία της ολοκληρωτικής εναλλακτικής ήταν η ύπαρξη στη Ρωσία μιας ισχυρής τάσης προς την αυταρχική ψυχολογία, συνδεδεμένη με την απολυταρχία. Αυτό, μερικές φορές, ευθύνεται για τα συμπεράσματα σχετικά με τους έμφυτους δεσμούς μεταξύ της Ρωσικής κουλτούρας και του απολυταρχισμού, για την έμφυτη προδιάθεση του Ρωσικού λαού στον ολοκληρωτισμό, ως τελική κατάληξη του απολυταρχισμού.

Ο Ν. Μπερντιάεφ ήταν από τους πρώτους που έγραψε για αυτό σε σχέση με τη Ρωσική επανάσταση: «Η έκφραση κάποιας ορθόδοξης πίστης παραμένει πάντα το πιο σημαντικό πράγμα· είναι αυτό που καθορίζει το αν ανήκει κάποιος στο Ρωσικό έθνος... Οι Ρώσοι είναι επιρρεπείς στο να αντιλαμβάνονται τα πάντα σε дуάδες· η επιφυλακτική κριτική των Δυτικών τους είναι ξένη»⁴. Αυτές οι δηλώσεις αγνοούν τόσο

² Βλέπε Μ.Μ. Gromyko, *Mir russkoi derevni* (Moscow, 1991), pp. 55-169.

³ Βλέπε Α.Β. Shubin, *Garmoniia istorii*, (Moscow, 1992), pp. 243-248.

⁴ Η.Α. Berdiaev, *Istoki i smysl*, pp. 9, 18.

την ευρέως διαδεδομένη ορθοδοξία σε άλλες κουλτούρες (συμπεριλαμβανομένης και της Δυτικής) όσο και τον μη-ορθόδοξο τρόπο σκέψης πολλών αντιπροσώπων της Ρωσικής κουλτούρας (από τον Πούσκιν ως τον ίδιο τον Μπερντιάεφ).

Παρόλο που οι απολυταρχικές παραδόσεις άφησαν τα ίχνη τους στην κοινωνική ψυχολογία των λαών της Ρωσίας, οι δημοκρατικές παραδόσεις ήταν εξίσου ισχυρές εκεί. Τέτοιες παραδόσεις περιελάμβαναν τόσο την κοινοτική αυτοκυβέρνηση, όσο και τα ρεπουμπλικανικά πολιτικά σχήματα την περίοδο της απομόνωσης. Αυτές ήταν παραδόσεις από τις οποίες άντλησαν τη δύναμή τους τα Ρωσικά απελευθερωτικά κινήματα, και ιδιαίτερα, οι λαϊκιστές Ναρόντικοι⁵.

Στις αρχές του 20ού αιώνα, ούτε ένα διακεκριμένο πολιτικό κίνημα στη χώρα δεν ήταν απολυταρχικό. Μέσα σε κάθε κόμμα, αναφύοταν και ένας εσωτερικός πολιτικός αγώνας· το δικαίωμα του καθενός στην προσωπική άποψη ήταν καθολικά αναγνωρισμένο, έστω και σε ποικίλους βαθμούς. Ταυτόχρονα, η Ρωσική σοσιαλδημοκρατία υποστήριζε το Μαρξιστικό ιδεώδες μιας μη καταναλωτικής κοινωνίας, οργανωμένης σύμφωνα με ένα πλάνο. Ο οικονομικός συγκεντρωτισμός και η ρευστοποίηση της αγοράς υπό τις συνθήκες μιας βιομηχανικής κοινωνίας σήμαινε απόλυτο έλεγχο, όχι μόνο πάνω στην παραγωγή αλλά και πάνω στην κατανάλωση. Ο στόχος ενός ριζοσπαστικού μετασχηματισμού της κοινωνίας σύμφωνα με ένα τέτοιο ιδανικό απαιτούσε μια εξαιρετικά αυστηρή οργάνωση, και συνέβαλλε σε μια τάση ετοιμότητας μέσα στο σοσιαλδημοκρατικό κίνημα για εγκατάλειψη κάθε αφοσίωσης στη δημοκρατία για χάρη ενός απολυταρχικού μοντέλου πολιτικής οργάνωσης. Αυτή η νέα τάση έγινε πραγματικότητα με τον Μπολσεβικισμό. Στα σχόλιά του πάνω στις οργανωτικές προτάσεις των Μπολσεβίκων, ο Γκ. Πλεχάνωφ έγραφε: «Αυτό είναι απλά μια θηλιά γύρω από τον λαιμό του κόμματός μας· είναι Βοναπαρτισμός, αν όχι απόλυτη μοναρχία του παλιού, προεπαναστατικού 'τρόπου'... Ο αείμνηστος Νετσάγιεφ θα το είχε αγαπήσει»⁶.

⁵ Βλέπε, για παράδειγμα, S.M. Stepniak-Kravchinskii, *Rossia pod vlast'iu tsarei* (Moscow, 1965).

⁶ G.V. Plekhanov, *Tsentrizm ili bonapartizm? Vozvrashchenie publitsistiki, 1900-1917* (Moscow, 1991), p. 43.

Παρόλα αυτά, η παρουσία ή η απουσία ριζοσπαστικών οργανώσεων στη Ρωσία δεν θα είχε καμία σημασία, αν η κρίση της Ρωσικής Αυτοκρατορίας δεν είχε συμπέσει με τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Αυτός προκάλεσε ευρεία στρατιωτικοποίηση και κρατικό έλεγχο (δηλαδή, επιπρόσθετο κρατικό έλεγχο της οικονομίας) που αλλοίωσε τις οικονομικές δομές.

Η τσαρική κυβέρνηση απέτυχε να αντιμετωπίσει τα αναδυόμενα προβλήματα με κυβερνητική ρύθμιση της οικονομίας. Όξυνε την ήδη διογκούμενη κρίση· και τον Φεβρουάριο του 1917, ήρθε η καταστροφή. Οι ανταρσίες εξελίχθηκαν σε επανάσταση, η οποία προκάλεσε την πτώση της μοναρχίας. Η διαδικασία που ξεκίνησε τον Φεβρουάριο του 1917 μπορεί να χαρακτηριστεί ως μια κοινωνικοπολιτική επανάσταση, αφού οι ίδιες οι αρχές οργάνωσης και εξουσίας έγιναν το επίκεντρο του αγώνα ευρέων κοινωνικών στρωμάτων.

Η πραγματική εξουσία στην πρωτεύουσα έπεσε προσωρινά στα χέρια των οργάνων των ενώσεων των εργατών και των στρατιωτών, των σοβιέτ. Οι ηγέτες τους δρούσαν σύμφωνα με την αρχή της ηθικής επιρροής στις μάζες που αντιπροσωπεύονταν στα σοβιέτ. Στις επαρχίες, η εξουσία αρχικά κατοχυρώθηκε στα χέρια πιο ελιτίστικων κοινωνικών επιτροπών.

Τα σοβιέτ εξαρτιόντουσαν από τις εργοστασιακές οργανώσεις των εργατών, και τα συνδικάτα, και τα αυτο-οργανωμένα όργανα αυτοκυβέρνησης, τις εργοστασιακές και βιομηχανικές επιτροπές, και ένα ευρύ δίκτυο άλλων οργανώσεων εργατών και στρατιωτών (η αυτοκυβέρνηση των στρατιωτών έγινε νόμιμη με το Διάταγμα I του Σοβιέτ του Πέτρογκραντ).

Το απολυταρχικό καθεστώς κατέρρευσε, αλλά τώρα συνυπήρχαν δημοκρατικά στοιχεία μαζί με δομές του καταρρέοντος στρατιωτικοποιημένου συστήματος. Οι στρατιωτικές μάζες έπαιξαν τεράστιο ρόλο αφού, απελευθερωμένες πια από τον έλεγχο της κυβέρνησης, πάσχιζαν για την άμεση αποστράτευσή τους.

Οι Μπολσεβίκοι έγιναν η δύναμη που ανέλαβε την εδραίωση των ριζοσπαστικοποιημένων μαζών των εργατών και στρατιωτών.

Η επιστροφή στη χώρα του ηγέτη των Μπολσεβίκων, Β. Λένιν, είχε ιδιαίτερη σημασία για την περαιτέρω εξέλιξη της επανάστασης. Ο Λένιν,

παρά την αντίσταση των τοπικών Μπολσεβίκων ηγετών, πέτυχε την αποδοχή ενός νέου προσανατολισμού προς την σοσιαλιστική επανάσταση⁷.

Οι μετριοπαθείς σοσιαλιστικές δυνάμεις, που εναντιώνονταν στην αποκατάσταση του αγροτικού καθεστώτος και που πίστευαν ότι ήταν αδύνατο να επιλυθούν όλα τα προβλήματα που αντιμετώπιζε η χώρα άμεσα και ριζοσπαστικά, αντιπροσωπεύονταν από το Λαϊκιστικό Κόμμα των σοσιαλεπαναστατών (ΣΡ) και το Ρωσικό σοσιαλδημοκρατικό κόμμα (Μενσεβίκοι). Το κύρος που απέκτησαν αυτές οι οργανώσεις στα χρόνια του αγώνα κατά του τσαρισμού αυξήθηκε κατά την διάρκεια της μαζικής εισροής των διανοουμένων σε σοσιαλιστικές οργανώσεις. Οι Μενσεβίκοι και οι σοσιαλεπαναστάτες δημιούργησαν μεγάλο αριθμό ακτιβιστών που υπερασπιζόνταν την πολιτική τους γραμμή σε αναρίθμητες συναντήσεις κατά τους πρώτους μήνες της επανάστασης.

Την άνοιξη του 1917, ήταν τα μετριοπαθή σοσιαλιστικά κόμματα που έγιναν ηγετική δύναμη στα σοβιέτ. Η σχετικά ρεαλιστική τους άποψη σχετικά με την κατάσταση της χώρας, τους έκανε να αναζητούν συμβιβασμούς ανάμεσα στις ριζοσπαστικές μάζες των εργαζομένων και τις «ομάδες με τα εκλογικά δικαιώματα», δηλαδή, την εύπορη διανοήση και τους επιχειρηματίες, χωρίς τους οποίους ένιωθαν ότι η αποτελεσματική λειτουργία της οικονομίας έμοιαζε αμφίβολη. Στις δύσκολες περιστάσεις του 1917, ανέλαβαν το καθήκον της σταθεροποίησης της κοινωνίας. Αυτή ήταν και η πολιτική γραμμή των υπουργών που τους αντιπροσώπευαν στην Προσωρινή Κυβέρνηση μετά την κρίση του Απριλίου και τον σχηματισμό κυβέρνησης συνασπισμού φιλελεύθερων και σοσιαλιστών, στις 4 Μαΐου. Παρόλα αυτά, κάτω από την πίεση των οργανωμένων μαζών στα σοβιέτ, η πορεία των σοσιαλεπαναστών και των Μενσεβίκων απομακρύνθηκε από τα συμφέροντα της εύπορης ελίτ. Σχεδίασαν μέτρα κοινωνικής ρύθμισης της οικονομίας και της χρήσης γης⁸. Αλλά το μη-σοσιαλιστικό τμήμα του υπουργικού συμβουλίου εμπόδιζε την υλοποίηση αυτών των σχεδίων. Ο φιλελεύθερος-σοσιαλιστικός συνασπισμός γινόταν όλο και λιγότερο ικανός να θεσπίσει κοινωνικές μεταρρυθμίσεις.

⁷ H.H. Sukhanov, *Zapiski o revoliutsii* (Moscow, 1991), Vol. 2, pp. 20-24.

⁸ V.M. Chernov, *Pered burei* (Moscow, 1993), pp. 321, 326.

Τα αυξανόμενα οικονομικά προβλήματα και η έλλειψη μεταρρυθμίσεων ώθησαν νέες ομάδες εργατών στις τάξεις των ριζοσπαστών, δηλαδή, των Μπολσεβίκων και των Αναρχικών. Το Παν-Ρωσικό Κογκρέσο των Σοβιέτ, που έλαβε χώρα τον Ιούνιο, έδωσε στους μετριοπαθείς σοσιαλιστές ένα ισχυρό εργαλείο, ικανό να δημιουργήσει το πανεθνικό σύστημα «υπόγειων καναλιών» που έλειπε από την κυβέρνηση μετά την έμπρακτη διάλυση της Δούμας. Παρόλο που το Κογκρέσο δεν αντιπροσώπευε όλον τον λαό της χώρας, μιλούσε σίγουρα για την πλειοψηφία του ενεργού πληθυσμού.

Δεν αποτελεί έκπληξη ότι ο μετασχηματισμός του Κογκρέσου των Σοβιέτ σε προσωρινό επαναστατικό κοινοβούλιο δεν ικανοποίησε τους σοσιαλδημοκράτες, γιατί οι ομάδες των επίσημα αναγνωρισμένων ψηφοφόρων δεν αντιπροσωπεύονταν στα σοβιέτ. Οι μετριοπαθείς σοσιαλιστές, από την πλευρά τους, φοβόντουσαν μήπως χάσουν τη συμμαχία που είχαν με την αστική τάξη και την πνευματική ελίτ. Ένωσαν ότι κάτι τέτοιο ήταν κατάφορτο με οικονομικό σαμποτάζ και απώλεια υποστήριξης από τα δεξιά στη μάχη τους εναντίον του Μπολσεβικισμού⁹. Ως αποτέλεσμα, οι ηγέτες των δημοκρατικών κομμάτων δεν είχαν το θάρρος να αντικαταστήσουν τους Μπολσεβίκους με τους σοσιαλδημοκράτες και να σχηματίσουν «μια ομοιογενή σοσιαλιστική κυβέρνηση» που θα περιελάμβανε τα σοβιέτ και θα ήταν ικανή να εισαγάγει μεταρρυθμίσεις χωρίς να ψάχνει στήριξη από τις ομάδες των επίσημων ψηφοφόρων.

Όταν, στις 3 Ιουνίου του 1917, η κυβέρνηση επιχείρησε να στείλει μέρος της φρουράς στο μέτωπο, όπου είχε ξεκινήσει μια επίθεση, χιλιάδες άνθρωποι βγήκαν στους δρόμους, ξεσηκωμένοι από ένα σύνθημα που διακήρυττε την μεταβίβαση της εξουσίας στα σοβιέτ και καθοδηγούνταν από Αναρχικούς και Μπολσεβίκους που δρούσαν ενάντια στις αποφάσεις των κομμάτων τους.

Ο Λένιν φοβόταν να λάβει ριζοσπαστικά μέτρα χωρίς επαρκή προετοιμασία. Εκτιμώντας ρεαλιστικά τη δύναμη των Μπολσεβίκων, οι ηγέτες τους ήταν έτοιμοι να παίξουν τον ρόλο της αριστερής αντιπολίτευσης· δεν σχεδίαζαν άμεση κατάκτηση της εξουσίας. Προσπαθούσαν

---

⁹ Στο ίδιο, π. 326.

να κρατήσουν την εξέγερση μέσα σε κάποια όρια. Με την έναρξη, ωστόσο, της διαδήλωσης, οι Μπολσεβίκοι δε μπορούσαν να χάσουν την ευκαιρία και να μην συμμετέχουν προκειμένου να την μετατρέψουν σε μια ειρηνική, οργανωμένη διακήρυξη της βούλησης των εργατών, στρατιωτών και χωρικών του Πέτρογκραντ¹⁰.

Η πιο σπουδαία προγραμματική απαίτηση των Μπολσεβίκων ήταν για εξουσία στα σοβιέτ. Η πραγμάτωσή της θα τους έκανε ένα από τα κόμματα εξουσίας και θα τους έδινε την ευκαιρία να επιχειρήσουν ριζοσπαστικές πολιτικές χωρίς να αναζητούν τη βοήθεια των σοσιαλδημοκρατών. Η προσκόλλησή τους στα σοβιέτ δεν υπαγορευόταν μόνο από συγκεκριμένα κομματικά συμφέροντα στη μάχη τους για την εξουσία. Μερικά χρόνια αργότερα, όταν τα ήδη υπάρχοντα σοβιέτ έμοιαζαν άχρηστα ως ένα σκαλί στην κλίμακα της εξουσίας, ο Λένιν περιέγραψε τις πεποιθήσεις του στο έργο του *Κράτος και Επανάσταση*. Η κύρια ιδέα του έργου του συνδέεται στενά με αυτή των σοβιέτ.

Με αναφορές στους Μαρξ και Έγκελς, ο Λένιν διατύπωσε το δικό του όραμα για τη μελλοντική κοινωνική δομή με τον ακόλουθο τρόπο: «Η Δημοκρατία που εισάγεται με τη μέγιστη πληρότητα και με όλη την πιθανή συνέπεια, μετασχηματίζεται από μια αστική δημοκρατία σε μια προλεταριακή, από το κράτος (ως ένας μηχανισμός καταπίεσης μιας ορισμένης τάξης) σε κάτι που δε μοιάζει με κανονικό κράτος»¹¹.

Μια τέτοια δημοκρατία σήμαινε τη μεταφορά εξουσιών απευθείας στα όργανα αυτοκυβέρνησης των εργατών και των αγροτών και τη ρευστοποίηση της γραφειοκρατικής υπερδομής: «Πλήρης εκλεξιμότητα και ανακλητότητα όλων των αξιωματούχων χωρίς εξαιρέσεις, οποιαδήποτε στιγμή, μείωση του μισθού τους στο επίπεδο ενός μέσου εργαζομένου – όλα αυτά τα απλά και ‘αυτονόητα’ δημοκρατικά μέτρα, από την μια, ενώνουν τα συμφέροντα των εργατών και την πλειοψηφία των χωρικών, και ταυτόχρονα, λειτουργούν ως γέφυρα που οδηγεί από τον καπιταλισμό στον Σοσιαλισμό...»¹². Ο Λένιν πίστευε ότι δε θα ήταν ένα κράτος κυβερνητικών αξιωματούχων, αλλά ένα κράτος οπλισμένων εργατών

¹⁰ Παράθεση από τον I.G. Tsereteli, *Krizis vlasti*, p. 152.

¹¹ V.I. Lenin, *Poln. Sobr. Soch.*, Vol. 33, p. 42.

¹² Στο ίδιο, p. 44.

που θα είχαν τον έλεγχο της διαδικασίας της διακυβέρνησης μέσω των οργανώσεών τους.

Ο Λένιν οραματίστηκε τον έλεγχο σαν κάτι πολύ απλό:

«Η καπιταλιστική κουλτούρα έχει δημιουργήσει μεγάλη βιομηχανία, εργοστάσια, σιδηροδρόμους, ταχυδρομεία, τηλέγραφο, τηλεφωνία, κλπ. Βασιζόμενοι σε αυτά, ένας τεράστιος όγκος λειτουργιών της παλιάς ‘κρατικής εξουσίας’ απλοποιείται σε τέτοιο βαθμό και μπορεί να μειωθεί στις θεμελιακές διαδικασίες καταχώρησης και επαλήθευσης τόσο πολύ, που αυτές οι λειτουργίες θα γίνουν άμεσα προσβάσιμες σε όλους τους εγγράμματους ανθρώπους· και θα είναι μάλιστα εφικτό να πραγματοποιούνται αυτές οι λειτουργίες με τον μισθό ενός απλού εργάτη και θα είναι εφικτό (και αναγκαίο) να απαλλάξουμε αυτές τις λειτουργίες από οποιοδήποτε ίχνος προνομίου και ‘αυταρχικότητας’»¹³.

Ο Λένιν πίστευε ότι ήταν αυτή ακριβώς η βιομηχανική κοινωνία (η οποία στην πραγματικότητα περιέπλεκε σε μεγάλο βαθμό τη διαδικασία διακυβέρνησης) που θα την απλοποιούσε. Οι ελπίδες του επαφίονταν στο τεχνολογικό επίπεδο που ήταν διαθέσιμο από νωρίς εκείνη την εποχή, και η πραγμάτωσή τους θα ήταν επιτεύξιμη στο επίπεδο της ανάπτυξης του πολιτισμού στα τέλη του 20^{ου} αιώνα. Ήταν αυτή ακριβώς η εποχή, παρόλα αυτά, που δημιούργησε τις χειρότερες συνθήκες για τον έλεγχο από τα κάτω πάνω στη διαδικασία διακυβέρνησης, ενώ την ίδια περίοδο, σχημάτισε τις καλύτερες συνθήκες για έναν διαχωρισμό της κυβερνητικής διαδικασίας από τα τοπικά συμφέροντα των κατώτερων στρωμάτων της κοινωνίας.

Ενώ προσπαθούσε να εξουδετερώσει την ανεξάρτητη βούληση της γραφειοκρατίας μέσω του ελέγχου της από τους οργανωμένους εργάτες και κάποιους χωρικούς, ο Λένιν δεν εγκατέλειψε την μεγιστοποίηση της ίδιας της κρατικής εξουσίας, δηλαδή, της συγκεντρωτικής κρατικής δομής. Απαίτησε «τον αυστηρότερο έλεγχο εκ μέρους ενός τμήματος της κοινωνίας και του κράτους πάνω στα μέτρα για την εργασία και την κατανάλωση»¹⁴.

Ο Λένιν έδωσε έμφαση στον συγκεντρωτισμό του Κ. Μαρξ (αντί του

¹³ Στο ίδιο.

¹⁴ Στο ίδιο, p. 97.

αναρχικού δόγματος που προϋπέθετε την μεταβίβαση της εξουσίας σε τοπικά όργανα). Ένα ισχυρό κέντρο διακυβέρνησης έπρεπε να βασίζεται πάνω σε ένα σύστημα που θα αποτελείται από ευέλικτα όργανα εργαζομένων τύπου σοβιέτ, παρά σε κρατικούς αξιωματούχους. Σύμφωνα με τον Λένιν, το πρόγραμμα άμεσων μέτρων που έπρεπε να παρθούν αμέσως μετά την επανάσταση περιελάμβανε τα ακόλουθα: «απαλλοτρίωση των καπιταλιστών, μετατροπή όλων των πολιτών σε εργάτες και υπαλλήλους ενός μεγάλου ‘συνδικάτου’, δηλαδή, ολόκληρης της κυβέρνησης, και πλήρης υπαγωγή αυτού του συνδικάτου στην κρατική δημοκρατία με όλη την σημασία της, δηλαδή, σε ένα κράτος των σοβιέτ των αντιπροσώπων των εργατών και των στρατιωτών»¹⁵.

Έτσι, ο Λένιν προσπαθούσε να δημιουργήσει μια νέα συμμαχία (ένα νέο *soctium*), κατά την οποία ολόκληρη η οικονομική δομή (συμπεριλαμβανομένου και του ελέγχου της κατανάλωσης) θα υπαγόταν στο κυβερνητικό κέντρο. Το κέντρο θα βασίζονταν σε ένα αυτοκυβερνώμενο σύστημα, που θα απέβαλλε την γραφειοκρατία και θα έθετε υπό έλεγχο τους εναπομείναντες κυβερνητικούς αξιωματούχους. Τα επιτεύγματα της βιομηχανικής κοινωνίας θα διευκόλυναν τον γρήγορο συντονισμό των συμφερόντων μέσα σε αυτό το σύστημα. Η εμπειρία των Μπολσεβίκων διέψευσε το πρόγραμμα εσωτερικών μεταρρυθμίσεων του Λένιν τόσο νωρίς όσο το 1918. Η αποτυχία οικοδόμησης της Σοβιετικής δημοκρατίας, όπως την συνέλαβε ο Λένιν, οδήγησε στην κυριαρχία της παλιάς (μέσω της δομής της) γραφειοκρατίας και σε μια επιστροφή ακραίων μορφών απολυταρχίας.

Η δημιουργία μιας δημοκρατίας των σοβιέτ τον Ιούλιο του 1917 είχε αποτύχει. Η τακτική πίεσης των μετριοπαθών σοσιαλιστών να κινηθούν σε αυτήν την κατεύθυνση δεν πέτυχε. Οι Σοβιετικοί ηγέτες του Πέτρογκραντ, μαζί με τους υπουργούς – οι σοσιαλιστές συμμαχισαν μαζί τους – αποφάσισαν να μην αντισταθούν. Περαιτέρω, θεώρησαν τις ένοπλες διαδηλώσεις των ριζοσπαστικών στρατιωτών και ναυτών μία επιχείρηση των Μπολσεβίκων. Οι αρχές είχαν αποκτήσει μία βολική δικαιολογία για την αποδυνάμωση της ριζοσπαστικής αντιπολίτευσης, κατηγορώντας την για τη διοργάνωση ανταρσίας στα νώτα του μακό-

---

¹⁵ Στο ίδιο.

μενου στρατού. Αυτή η θέση της πλειοψηφίας των Σοβιέτ ανάγκασε το κόμμα των Μπολσεβίκων να κινηθεί υπόγεια και να αναθεωρήσει τη στάση του για τα σοβιέτ.

Από αυτό το σημείο και έπειτα, ο Λένιν άρχισε να κλίνει προς την ανάγκη μεταφοράς της εξουσίας στο κόμμα του, μαζί με τις οργανώσεις που έλεγχε, μέσω ένοπλης εξέγερσης. Παρόλα αυτά, ο Λένιν δεν είχε εγκαταλείψει ακόμα την ιδέα των σοβιέτ, εκφράζοντας την ελπίδα ότι στην πορεία της επαναστατικής έκρηξης, νέα σοβιέτ θα εμφανίζονταν που θα έδωχναν τα «υπάρχοντα»¹⁶.

Αλλά μέχρι το φθινόπωρο του 1917, η κατάσταση είχε αλλάξει δραματικά. Η εξέγερση του Κορνίλοφ, στις 26-31 Αυγούστου, ενεργοποίησε τις μάζες: τα σοβιέτ, τα συνδικάτα, τις στρατιωτικές επιτροπές, τα αριστερά κόμματα και τα κινήματα (μεταξύ αυτών, τους Μπολσεβίκους, τους αναρχικούς και τις εθνικιστικές οργανώσεις), και αμέσως κινητοποιήθηκε μια πληθώρα χιλιάδων στρατιωτών, ναυτών και εργατών για να καταπολεμήσουν τον Κορνίλοφ. Οι περισσότεροι από τους στρατιώτες και τους εργάτες ήταν ενάντια στις επιθετικές δράσεις στο μέτωπο που σχετιζόνταν με το όνομα του Κορνίλοφ. Τα στρατεύματα, κινούμενα προς την πρωτεύουσα, περιστοιχίζονταν από «πλήθη ακτιβιστών»¹⁷, τα οποία εξηγούσαν στα στρατεύματα του Κορνίλοφ την αντεπαναστατική φύση των πράξεών τους. Την ίδια στιγμή, οι υποστηρικτές των σοσιαλιστών πήραν τον έλεγχο του Γενικού Αρχηγείου και τα αρχηγεία μιας σειράς τομέων. Η εξέγερση του Κορνίλοφ είχε αποτύχει.

Τα γεγονότα αυτά, για ακόμα μια φορά, αποσταθεροποίησαν την κοινωνικοπολιτική ισορροπία και προκάλεσαν νέες αμφιταλαντεύσεις ανάμεσα στις απολυταρχικές και τις δημοκρατικές εναλλακτικές μεταξύ των ηγετών της Προσωρινής Κυβέρνησης. Έγιναν προσπάθειες για να σχηματιστεί ένα υποκατάστατο της αντιπροσωπευτικής εξουσίας (Δημοκρατικό Συμβούλιο, Σοβιέτ της Δημοκρατίας), προτού λάβει χώρα η Συντακτική Συνέλευση. Όμως, η άρνησή της για οικοδόμηση της εξουσίας πάνω στη βάση των σοβιέτ και άλλων μαζικών οργανώσεων έκανε την κυβέρνηση να χάσει την στήριξη της κοινωνίας, την στιγμή

¹⁶ Στο ίδιο, Vol. 34, p. 17.

¹⁷ A. Rabinowitch, *Bol'sheviki prikhodiat k vlasti* (Moscow, 1989), p. 172.

ακριβώς που οι ηγέτες της θεωρούσαν τη θέση τους πιο στέρεη. Ο επικεφαλής της Προσωρινής Κυβέρνησης, Α. Κερένσκι, θεωρούσε ότι μπορούσε να επιτεθεί και να κερδίσει τους Μπολσεβίκους. Αργότερα, εξήγησε ότι το λάθος αυτό προκλήθηκε από παραπληροφόρηση εκ μέρους των αξιωματούχων του επιτελείου του¹⁸.

Τα γεγονότα του Αυγούστου αποκατέστησαν την επιρροή των σοβιέτ και προώθησαν τον ριζοσπαστισμό τους. Εφόσον οι Μπολσεβίκοι ήταν η πιο ριζοσπαστική οργάνωση ανάμεσα σε αυτούς που μετείχαν στον αγώνα κατά του Κορνίλοφ, η θέση τους αποκαταστάθηκε. Επιπλέον, η σημαντική επιρροή των Μπολσεβίκων είχε εξαπλωθεί στα μεγάλα αστικά κέντρα εξαιτίας της επιδείνωσης της οικονομικής κατάστασης, της άρνησης της κυβέρνησης να εισαγάγει οποιεσδήποτε μεταρρυθμίσεις πριν την Συντακτική Συνέλευση, και της αποτελεσματικότητας της προπαγάνδας των Μπολσεβίκων. Μετά την αποχώρηση των σοσιαλεπαναστατών και των Μενσεβίκων από το σοβιέτ του Πέτρογκραντ, ως διαμαρτυρία κατά του προσανατολισμού των Μπολσεβίκων, που είχαν ισχυροποιηθεί εκεί, ο Λ. Τρότσκι έγινε επικεφαλής του σοβιέτ της πρωτεύουσας.

Απαντώντας στις μετριοπαθείς αμφιβολίες των Μπολσεβίκων που αφορούσαν την πιθανότητα αξιοποίησης της κατάστασης για ένοπλη κατάληψη της εξουσίας, ο Λένιν, στο φυλλάδιό του με τίτλο «Θα πάρουν οι Μπολσεβίκοι την εξουσία;», απαντούσε: «Η επανάστασή μας θα είναι αήττητη εάν σταματήσει να φοβάται τον εαυτό της, εάν περάσει όλη την εξουσία που κατέχει στα χέρια του προλεταριάτου· γιατί πίσω μας στέκονται οι απίστευτα μεγαλύτερες, πιο ανεπτυγμένες, πιο οργανωμένες παγκόσμιες δυνάμεις του προλεταριάτου, που είναι προσωρινά μόνο κατεσταλμένες από τον πόλεμο· είναι κατεσταλμένες, αλλά όχι κατεστραμμένες. Αντιθέτως, έχουν ενισχυθεί από αυτόν»¹⁹.

Κατά την διαδικασία της έντονης εσωτερικής κομματικής διαμάχης, το ριζοσπαστικό κομμάτι κυριάρχησε, αλλά δεν ήταν το μόνο. Σε αυτές τις συνθήκες, οι Μπολσεβίκοι επεδίωξαν μια πορεία «ειρηνικής» και σε έναν βαθμό «συνταγματικής» εξέγερσης, που θα προέρχονταν από το

¹⁸ A.F. Kerenskii, *Gatchina* (Moscow, 1990), p.6.

¹⁹ V.I. Lenin, *Poln. Sobr. Soch.*, Vol. 34, p. 330.

Κογκρέσο των Σοβιέτ. Το Κογκρέσο ήταν μια εύστοχη πολιτική κάλυψη για το πραξικόπημα, αφού το σύνθημα «Όλη η εξουσία στα σοβιέτ» πήρε μεγάλη δημοσιότητα.

Συνεχίζοντας να υπερεκτιμά τη δύναμή του, ο Κερένσκι έκανε μια προσπάθεια να καταφέρει στους Μπολσεβίκους ένα προληπτικό χτύπημα, στις 24 Οκτωβρίου. Ως απάντηση, στις 24-25 Οκτωβρίου, τα στρατεύματα που ήταν φίλα προσκείμενα στους Μπολσεβίκους κατέλαβαν τους πιο σημαντικούς στόχους της πρωτεύουσας. Την ίδια στιγμή, ξεκίνησε το 2^ο Κογκρέσο των Σοβιέτ (αντιπροσωπεύονταν λιγότερες από τις μισές οργανώσεις από ό,τι στο 1^ο Κογκρέσο). Αρχικά, οι Μπολσεβίκοι είχαν τους μισούς αντιπροσώπους. Αλλά οι αντιπρόσωποι των Μενσεβίκων και των σοσιαλεπαναστατών εγκατέλειψαν το Κογκρέσο σε μια διαμαρτυρία ενάντια στο πραξικόπημα που βρισκόταν σε εξέλιξη. Εκείνοι που έφυγαν μαζί τους αποτελούσαν, όχι τους μισούς, αλλά μάλλον λιγότερο από το ένα τρίτο του συνόλου των εκπροσώπων, εφόσον οι αριστεροί σοσιαλεπαναστάτες παρέμειναν. Αυτή ήταν η σύνθεση του Κογκρέσου όταν συνέχισε το έργο του²⁰.

Σύμφωνα με την άποψη ενός Αμερικανού ιστορικού: « Η εξέγερση που έλαβε χώρα στις 24-25 Οκτωβρίου ήταν μεγάλης ιστορικής σημασίας, αφού προκάλεσε την αποχώρηση της πλειοψηφίας των Μενσεβίκων και των σοσιαλδημοκρατών [σ.τ.μ. σοσιαλεπαναστατών;] από το 2^ο Κογκρέσο των Σοβιέτ, και εμπόδισε τον σχηματισμό κυβέρνησης συνεργασίας, στην οποία οι μετριοπαθείς σοσιαλιστές θα μπορούσαν να πάρουν σημαντικές θέσεις. Εξαιτίας αυτού, η εξέγερση άνοιξε τον δρόμο για τον σχηματισμό μιας Σοβιετικής κυβέρνησης υπό τον πλήρη έλεγχο και την διακυβέρνηση των Μπολσεβίκων»²¹.

Το ακόλουθο πρόβλημα προέκυψε για τους Μπολσεβίκους: Θα παρέμενε το Πέτρογκραντ «Παρισινή Κομμούνια» ή το πραξικόπημα θα λάμβανε παν-Ρωσικό χαρακτήρα; Στις άλλες πόλεις, ο αγώνας είχε σποραδική επιτυχία. Ο Κερένσκι ακόμα προσπαθούσε να μαζέψει τις δυνάμεις του για αντεπίθεση. Μόνο στις αρχές του Νοεμβρίου, η πορεία

²⁰ Βλέπε *Istoriia Velikoi oktiabr'skoi sotsialisticheskoi revoliutsii* (Moscow, 1967), pp. 91, 206-207.

²¹ A. Rabinowitch, *Bol'sheviki prikhodiat*, pp. 333-34.

του κατέληξε σε αποτυχία, εξαιτίας της χαμηλής δημοτικότητας του Πρωθυπουργού στο στράτευμα²².

Στις 29 Οκτωβρίου, η Παν-Ρωσική Εκτελεστική Επιτροπή του συνδικάτου των σιδηροδρόμων (Βίκζελ), κάτω από την ηγεσία των σοσιαλδημοκρατών και των μη-κομματικοποιημένων εργατών, απειλώντας με πολιτική απεργία, διακήρυξε την ανάγκη για διεξαγωγή συνομιλιών ανάμεσα στις αντίπαλες δυνάμεις, προκειμένου να αποτραπεί ένας εμφύλιος πόλεμος και να παρασχεθεί μια «ευρύτερη βάση» για τη νέα εξουσία. Προσπαθώντας να σταματήσει τις στρατιωτικές ενέργειες, το συνδικάτο Βίκζελ σταμάτησε τη σιδηροδρομική μεταφορά των στρατευμάτων. Οι σιδηροδρομικοί εργάτες σχεδίαζαν τον σχηματισμό μιας ομοιογενούς σοσιαλιστικής κυβέρνησης χωρίς τους σοσιαλδημοκράτες και με την συμμετοχή των Μπολσεβίκων. Ήταν φανερό ότι επικεφαλής μιας τέτοιας κυβέρνησης θα ήταν, πρώτα και κύρια, οι σοσιαλεπαναστάτες και ο ηγέτης τους, Β. Τσέρνοφ. Αυτή η παραλλαγή της πορείας των γεγονότων, βασιζόμενη σε έναν συμβιβασμό ανάμεσα στις πιο σημαντικές δυνάμεις εκείνη την στιγμή, έδινε στη Ρωσία την ευκαιρία να αποφύγει ένα απολυταρχικό μονοπάτι ανάπτυξης, που τελικά έφερε τον ολοκληρωτισμό.

Αυτές οι καταστάσεις, όμως, προκάλεσαν την κατηγορηματική άρνηση των Λένιν και Τρότσκι – δεν είχαν καμία θέση στη νέα κυβέρνηση: «Το σύνθημά μας τώρα είναι: Καμία συμφωνία σε τίποτα, δηλαδή, είμαστε υπέρ μιας ομοιογενούς κυβέρνησης των Μπολσεβίκων», ανακοίνωσε ο Λένιν²³. Αυτό σήμαινε άρνηση συνεργασίας με ένα σημαντικό κομμάτι των εργαζομένων, που αντιπροσωπεύονταν από τους σοσιαλεπαναστάτες και άλλους μετριοπαθείς σοσιαλιστές. Με τον καιρό, η κλιμάκωση της διαμάχης μεταξύ των μαζικών κομμάτων απειλούσε να καταλήξει σε εμφύλιο πόλεμο. Αντιτιθέμενος προς τον Λένιν, ο Α. Λουνατσάρσκι είπε: «Αρχίζουμε να αγαπάμε τον πόλεμο, λες και δεν είμαστε εργάτες αλλά στρατιώτες ή στρατιωτικό κόμμα. Πρέπει να δημιουργήσουμε, αλλά δεν κάνουμε τίποτα. Στο κόμμα μας, συνεχίζουμε να συζητάμε και θα συζητάμε μέχρι να απομείνει ένα μόνο πρό-

²² A.F. Kerenskii, *Gatchina*, p. 28.

²³ Lev Trotsky, *Stalinskaia shkola fal'sifikatsii* (Moscow, 1990), p. 121.

σωπο – ένας δικτάτορας»²⁴. Πολύ λίγο υποψιαζόταν ο συγγραφέας αυτών των λέξεων πόσο μακριά στο μέλλον έβλεπε.

Παρά το γεγονός ότι οι «συμφιλιωτές» υποστηρίζονταν από τους παλιούς Μπολσεβίκους που δεν είχαν διακόψει εντελώς τους δεσμούς τους με την σοσιαλδημοκρατική παράδοση, ο Λένιν έλαβε την υποστήριξη της πλειοψηφίας στην Κεντρική Επιτροπή²⁵. Τον Νοέμβριο-Δεκέμβριο του 1917, με την υποστήριξη της φρουράς στα μετόπισθεν, οι Μπολσεβίκοι κέρδισαν στις περισσότερες πόλεις της Ρωσίας.

Έτσι, λοιπόν, οι πολιτικές δυνάμεις μέσα και έξω από το κόμμα των Μπολσεβίκων ηττήθηκαν στην πορεία των γεγονότων του Οκτωβρίου και στις αρχές Νοεμβρίου του 1917. Εκείνες ήταν οι δυνάμεις που στήριζαν τον ευρύ, κεντροαριστερό συνασπισμό, αντιπροσωπεύοντας την πλειοψηφία του ενεργού πληθυσμού της χώρας.

Οι Μπολσεβίκοι, όμως, δεν ήταν έτοιμοι ακόμα να κυβερνήσουν μόνοι τους: τους έλειπαν επαρκείς δεσμοί με την πλειοψηφία των χωρικών στην επαρχία. Αυτό επέφερε την αποκατάσταση του πολυκομματικού συστήματος ήδη από τον Δεκέμβριο του 1917.

Συμμετέχοντας ενεργά στα τοπικά πραξικοπήματα μαζί με τους Μπολσεβίκους, ήταν τα μέλη ενός νέου κόμματος, οι Αριστεροί Σοσιαλεπαναστάτες, του οποίου οι ηγέτες είχαν αποβληθεί από το σοσιαλδημοκρατικό [σ.τ.μ. σοσιαλεπαναστατών;] κόμμα στις 27 Οκτωβρίου, για την συμμετοχή τους στην ανατροπή της Προσωρινής Κυβέρνησης. Με τη βοήθεια των αριστερών σοσιαλεπαναστατών, οι Μπολσεβίκοι κατάφεραν να λάβουν την υποστήριξη μέρους των σοβιέτ των χωρικών. Στις 10 Δεκεμβρίου, σχηματίστηκε η ενωμένη εργατο-αγροτική Παν-Ρωσική Κεντρική Εκτελεστική Επιτροπή (VTsIK), πάνω στη βάση των σοβιέτ υπό την ηγεσία των Μπολσεβίκων και των αριστερών σοσιαλεπαναστατών²⁶. Ο συνασπισμός των Μπολσεβίκων και ενός από τα σοσιαλιστικά κόμματα παρέιχε στη δικτατορία μια κάποια ενότητα ανάμεσα στο προ-

²⁴ Στο ίδιο, p. 123.

²⁵ Βλέπε Ιu. Fel'shtinskii, *Krushenie mirovoi revoliutsii. Ocherk pervyi. Brestskii mir* (Moscow, 1992), pp. 108-119.

²⁶ Βλέπε V.M. Chernov, *Pered burei*, pp. 340-343; Ιu. Fel'shtinskii, *Krushenie*, pp. 125-127.

λεταριάτο και τους χωρικούς. Οι αριστεροί σοσιαλεπαναστάτες μπήκαν στην κυβέρνηση ως ελάσσονες κυβερνητικοί εταίροι.

Ένα από τα σπουδαιότερα προβλήματα που αντιμετώπιζε το Σοβιέτ των Κομισάριων του Λαού ήταν η τροφοδότηση των πόλεων με προμήθειες. Το σύστημα τροφοδοσίας συνέχιζε να λειτουργεί, ενώ σταδιακά αποσυντίθeto. Τον Νοέμβριο, συλλέχθηκαν 33.7 εκατομμύρια πούντια δημητριακών, τον Δεκέμβριο 6 εκ., τον Ιανουάριο 2 εκ., τον Απρίλιο 1.6 εκ., τον Μάιο 0.1 εκ., και τον Ιούνιο του 1918 21.000. Προς σύγκριση: τον Ιανουάριο του 1917 32.5 εκ., τον Απρίλιο 18 εκ., τον Μάιο 52.7 εκ., και τον Ιούνιο 33.3 εκ.²⁷ Οι χωρικοί δεν ήθελαν να παραδώσουν τα δημητριακά με αντάλλαγμα «ένα κομμάτι χαρτί», ιδιαίτερα από ένα προλεταριακό κόμμα. Η ανταλλαγή βιομηχανικών προϊόντων με δημητριακά ήταν δύσκολη, αφού η βιομηχανία συνέχιζε να υποβαθμίζεται.

Για την υπόθεση της τροφοδοσίας, οι Μπολσεβίκοι αποφάσισαν να βασιστούν στην δύναμη των στρατιωτικών αποσπασμάτων. Ήδη στις 25 Οκτωβρίου, ο Ποντβόισκι έδωσε εντολή στους υφισταμένους του ως εξής: «Ο Βλαντιμίρ Ίλιτς μας συμβουλεύει να στείλουμε 2-3 χιλιάδες τακτικούς ναύτες, Κοκκινοφρουρούς και στρατιώτες να λεηλατούν τα δημητριακά από τις αποθήκες, τους σιδηροδρόμους, τις σιτοπαραγωγούς περιοχές, οπουδήποτε γίνεται»²⁸. Τα αποσπάσματα των ναυτών τράβηξαν προς αναζήτηση σιτηρών σε διάφορες κατευθύνσεις. Σύμφωνα με τα λόγια του εξαιρετού οικονομολόγου Ν. Κοντράτιεφ: «έτσι ξεκίνησε μια εφιαλτική περίοδος πολέμου ανάμεσα στην κεντρική Ρωσία και τις περιφέρειές της, τους σιτοβολώνες της»²⁹.

Ήδη στις 25 Οκτωβρίου, η θανατική ποινή καταργήθηκε στα μέτωπα (η εισαγωγή της από την Προσωρινή Κυβέρνηση ενίσχυσε την αντικυβερνητική προπαγάνδα των Μπολσεβίκων). Ο Λένιν δυσαρεστήθηκε με την κατάργησή της: «Ανοησίες,» είπε. «Πώς γίνεται να κάνει κάποιος επανάσταση χωρίς ποινή εκτέλεσης; Στα αλήθεια σκοπεύετε να κερδί-

²⁷ H. D. Kondrat'ev, *Rynok khlebov i ego regulirovanie vo vremia voiny i revoliutsii* (Moscow, 1991), p. 366.

²⁸ Παράθεση από τους Ι. Ρ. Leiberov, S.D. Rudachenko, *Revoliutsiia i khleb* (Moscow, 1990), p. 188.

²⁹ N.D. Kondrat'ev, *Izbrannye sochineniia* (Moscow, 1993), p. 351.

σετε τους εχθρούς σας αποπλίζοντας τους εαυτούς σας; Τι άλλα μέτρα καταστολής υπάρχουν; Φυλάκιση; Ποιος νοιάζεται για τη φυλάκιση σε έναν εμφύλιο πόλεμο, όταν η κάθε πλευρά ελπίζει ότι θα κερδίσει;»³⁰

Στις 7 Δεκεμβρίου, σχηματίστηκε μια Παν-Ρωσική Έκτακτη Επιτροπή (VChK), η οποία συνδύαζε τις λειτουργίες της δικαστικής έρευνας και της δίκης. Περιγράφοντας τις αρμοδιότητές της, ο επικεφαλής της, Φ. Ντζερζίνσκι, είπε: «Μη φανταστείτε ότι είμαι σε αναζήτηση μορφών επαναστατικής δικαιοσύνης· δε χρειαζόμαστε δικαιοσύνη αυτή τη στιγμή... Προτείνω, απαιτώ τη διοργάνωση επαναστατικών αντιποίνων εναντίον των αντεπαναστατών»³¹.

Στις 10 Δεκεμβρίου, έγινε η πρώτη δίκη στην ιστορία του νέου καθεστώτος, μια δίκη εναντίον της Κόμησας Σ. Πανίνας, η οποία απέκρυψε πόρους του Υπουργείου Παιδείας από την κυβέρνηση των Μπολσεβίκων. Δεν υπήρξαν κυρώσεις: το θέμα έληξε με μια «δημόσια επίπληξη». Στις 18 Δεκεμβρίου, συνελήφθησαν πολλοί ηγέτες των μετριοπαθών σοσιαλιστών. Σε αυτό το σημείο, ο υπουργός δικαιοσύνης, Ι. Στάινμπεργκ, εμπόδισε τους Μπολσεβίκους. Απελευθέρωσε τους συλληφθέντες· γεγονός που υπήρξε το έναυσμα μιας μακράς διαμάχης ανάμεσα στα δύο κυβερνητικά κόμματα σχετικά με τις αρμοδιότητες της Έκτακτης Επιτροπής.

Εν τω μεταξύ, οι εκλογές της Συντακτικής Συνέλευσης απογοήτευσαν τους Μπολσεβίκους: συγκέντρωσαν μόλις το 24% των ψήφων, όταν τα άλλα σοσιαλιστικά κόμματα έλαβαν το 59.6%. Παρόλο που η διάσπαση του σοσιαλεπαναστατικού κόμματος τους στέρησε 40 από τις 259 έδρες, παρέμειναν η μεγαλύτερη κοινοβουλευτική δύναμη. Οι Μπολσεβίκοι έχαναν έδαφος ακόμα και στους εργάτες του Πέτρογκραντ. Έχοντας αισθανθεί την αλλαγή στη διάθεση του κοινού, οι Μπολσεβίκοι σαμποτάρισαν τις επαναληπτικές εκλογές, βασιζόμενοι στην στήριξη της προηγούμενης πλειοψηφίας: «Το Συμβούλιο των Αντιπροσώπων των Εργατών και Στρατιωτών δρα σαν να φοβάται τους εργάτες: δεν επέτρεπαν τις επαναληπτικές εκλογές, περιχαρακώθηκαν,

³⁰ Lev Trotsky, *K istorii russkoi revoliutsii* (Moscow, 1990). p. 213.

³¹ V. Bonch-Bruевич, *Na boevykh postakh fevral 'skoi i oktiabr'skoi revoliutsii* (Moscow, 1931), pp. 191-92.

μετατράπηκαν σε απλή κυβερνητική οργάνωση και δεν εξέφραζαν πια τις απόψεις της εργατικής μάζας»³², δήλωσαν στη συνάντηση των αντιπροσώπων των εργοστασίων και των βιομηχανιών του Πέτρογκραντ. Αυτές οι συναντήσεις «αντιπροσώπων» απειλούσαν να απομακρύνουν την εργατική τάξη από την επιρροή των Μπολσεβίκων.

Στις 5 Ιανουαρίου, την ημέρα σύγκλησης της Συντακτικής Συνέλευσης, οι εργάτες και η διανοήση βγήκαν στους δρόμους για να στηρίξουν τους αντιπροσώπους του λαού. Η σύγκληση του κοινοβουλίου προκάλεσε την ελπίδα ότι μια πανεθνική συμφωνία θα μπορούσε επιτέλους να επιτευχθεί. Αλλά αυτό ακριβώς ήταν που το κόμμα της ταξικής πάλης δεν ήθελε καθόλου, αφού ένα τέτοιο κοινοβούλιο θα τους άφηνε κώρο μόνο για μια αριστερή αντιπολίτευση. Παρ' ότι οι Μπολσεβίκοι βάδισαν προς την εξουσία με το σύνθημα της Συντακτικής Συνέλευσης, ο Τρότσκι δήλωσε:

«Η Συντακτική Συνέλευση λογοδοτεί καλύτερα σε στοιχεία που κατεθύνονται από τα κόμματα συμφιλίωσης, και αντιστοιχούν στις αντιλήψεις και τα ενδιαφέροντά τους· δίνει στη διανοήση της μικρο-μπουρζουαζίας έναν δυσανάλογα μεγάλο ρόλο εξαιτίας των καλών τοποθετήσεών τους, ενώ αναφορικά με τον διάλογο στο κοινοβούλιο, οι πιο σκοτεινές και καθυστερημένες μάζες είναι ακόμα φιμωμένες. Γι' αυτό, έχοντας τοποθετηθεί ανάμεσα στις ευπορότερες τάξεις και τις εργαζόμενες μάζες, η Συνέλευση θα συνεχίσει να παίζει τον ρόλο του συμφιλιωτή, του μεσολαβητή, του μεσάζοντα. Και η Συντακτική Συνέλευση θα γίνει ένα μεγάλο συμφιλιωτικό κατεστημένο της Ρωσικής επανάστασης»³³.

Ως μια εναλλακτική στην Συντακτική Συνέλευση, προτάθηκε μια Δημοκρατία των Σοβιέτ. Στη Ρωσία δεν υπήρχε εξουσία των Σοβιέτ με όλη τη σημασία της λέξης, ούτε πριν, ούτε μετά το 1918. Το 1917, το Σοβιετικό σύστημα είχε μόλις γεννηθεί και δεν είχε κάποιες ενιαίες μορφές, κανόνες αντιπροσώπευσης και διαδικασίες, γεγονός το οποίο δημιουργούσε τις ιδανικές συνθήκες για ποικίλες χειραγωγήσεις. Αφό-

---

³² Παράθεση από τους M. Geller, A. Nekrich, *Utopia with power* (London, 1986), p. 55.

³³ Lev Trotsky, *Soch.* (Moscow-Leningrad, 1926).

του έγινε φανερή η δυσaráεσκεια των εργατών με τους Μπολσεβίκους, οι εκλογές στα σοβιέτ εγκαταλείφθηκαν. Αργότερα, τα διαφωνούντα σοβιέτ είτε διαλύθηκαν είτε υπέστησαν εκκαθαρίσεις. Σε αντίθεση με το Σύνταγμα, που εγκρίθηκε τον Ιούνιο του 1918, τα σοβιετικά όργανα υπό την εξουσία των Κομμουνιστών μετατράπηκαν σε βιτρίνα κομματικής εξουσίας, παρόμοια με τα κοινοβουλευτικά όργανα στα Δυτικά απολυταρχικά καθεστώτα.

Οι Μπολσεβίκοι πάλευαν με τον κοινοβουλευτισμό, όχι στο όνομα μιας πιο δημοκρατικά δομημένης κοινωνίας, αλλά για χάρη της διατήρησης της δικής τους εξουσίας, που θα τους επέτρεπε να εισαγάγουν ριζοσπαστικές μεταρρυθμίσεις. Μια διαδήλωση εργατών και διανοήσης προς υποστήριξη της Συντακτικής Συνέλευσης ήρθε αντιμέτωπη με τις σφαίρες της Κόκκινης Φρουράς. Η συναισθηματική αντίδραση του κοινού σε αυτό το γεγονός εκφράστηκε από τον Μ. Γκόρκι, που προηγουμένως έβλεπε θετικά τους Μπολσεβίκους:

«Στις 5 Ιανουαρίου, η άοπλη δημοκρατία της Πετρούπολης –εργάτες και υπάλληλοι γραφείων– διεξήγαγαν μια ειρηνική διαδήλωση για να τιμήσουν την Συντακτική Συνέλευση. Ο καλός Ρωσικός λαός έχει ζήσει, για σχεδόν εκατό χρόνια, με τις ιδέες μιας Συντακτικής Συνέλευσης, ένα πολιτικό όργανο που θα έδινε την ευκαιρία σε όλη τη Ρωσική δημοκρατία να εκφράσει τη θέλησή της...

Η Πράβντα ψεύδεται όταν γράφει ότι η διαδήλωση της 5^{ης} Ιανουαρίου οργανώθηκε από την μπουρζουαζία... Γνωρίζει πολύ καλά ότι η 'μπουρζουαζία' δεν έχει λόγο να είναι χαρούμενη με την έναρξη της Συντακτικής Συνέλευσης: δεν έχουν καμία δουλειά να βρίσκονται ανάμεσα σε 246 σοσιαλιστές από ένα κόμμα και 146 Μπολσεβίκους.

Η Πράβντα ξέρει ότι ήταν εργάτες που συμμετείχαν σε αυτήν την διαδήλωση – εργάτες από το Ομπουκχόβσκι, το Πατρόνυ, και άλλες βιομηχανίες· ότι κάτω από την κόκκινη σημαία του Ρωσικού σοσιαλδημοκρατικού κόμματος περπάτησαν προς το παλάτι της Ταυρίδας εργάτες από το νησί Βασιλιέφσκι, από το Βιμπόργκσκι και άλλες περιοχές... Έτσι, στις 5 Ιανουαρίου, οι εργάτες του Πέτρογκραντ πυροβολήθηκαν»³⁴.

³⁴ Μ. Gor'kii, *Nesvoevremennye mysli* (Moscow, 1990), pp. 110-111.

Σε απάντηση στην άρνηση των Συντακτικής Συνέλευσης να αναγνωρίσει το Σοβιέτ των Κομισάριων του Λαού (Σόβναρκομ), η κυβέρνηση που είχε εγκριθεί από το Κογκρέσο των Σοβιέτ – οι Μπολσεβίκοι – πρώτα, παρεμπόδισαν τις διαδικασίες και μετά, μαζί με τους αριστερούς σοσιαλδημοκράτες, αποχώρησαν από το κοινοβούλιο, δημιουργώντας έτσι έλλειψη απαρτίας. Οι εναπομείναντες αντιπρόσωποι συζήτησαν και ενέκριναν δέκα παραγράφους του Θεμελιώδους Νόμου, που αφορούσαν τη γη και αντιστοιχούσαν στις αξίες του κόμματος των σοσιαλεπαναστατών, που συνόψισαν την εντολή των χωρικών και χρησιμοποίησαν τις αξίες της Λαϊκιστικής ιδεολογίας. Όταν οι αντιπρόσωποι μαζεύτηκαν ξανά την επομένη κοντά στο παλάτι Ταυριτσέφσκι, βρήκαν τις πόρτες κλειστές – οι Μπολσεβίκοι κήρυξαν την λύση της Συνέλευσης και πήραν το κτήριο από το όργανο της ανώτατης εξουσίας.

Αγανακτισμένοι με αυτό, εργάτες από το εργοστάσιο Σεμιανικόφσκι προσφέρθηκαν να αφήσουν τους αντιπροσώπους να συνεχίσουν τη συνεδρίασή τους στις εγκαταστάσεις της βιομηχανίας τους. Οι Μπολσεβίκοι τους απείλησαν με βομβαρδισμό από τον στόλο τους. Κηρύχθηκε γενική απεργία στην πόλη, επηρεάζοντας περισσότερες από 50 επιχειρήσεις. Οι ηγέτες των σοσιαλεπαναστατών, παρόλα αυτά, σταμάτησαν λίγο πριν την έναρξη εμφυλίου πολέμου. Οι αντιπρόσωποι εγκατέλειψαν την πρωτεύουσα, φοβούμενοι συλλήψεις³⁵.

Το καθεστώς των Μπολσεβίκων, έχοντας αποδείξει την ικανότητά του να επιβιώνει, κυριάρχησε.

Ο εμφύλιος πόλεμος και ο “πολεμικός κομμουνισμός”

Τον Ιανουάριο του 1918, οι αντιφάσεις ανάμεσα στους συμμάχους του κυβερνητικού σχήματος βάθυναν. Παρόλο που συχνά υποστήριζαν τις απολυταρχικές πρακτικές των Μπολσεβίκων, οι αριστεροί σοσιαλεπαναστάτες δεν συμφωνούσαν πάντα μαζί τους. Αντιτάχθηκαν στην καταπιεστική πολιτική τους και στις προσπάθειές τους να συγκεντρώσουν όλη την εξουσία στο Σόβναρκομ, αντί στο ανώτατο όργανο των σοβιέτ,

³⁵ Βλέπε V.M. Chernov, *Pered burei*, pp. 359-60.

το VTsIK. Οι αριστεροί σοσιαλεπαναστάτες αντιτάχθηκαν στην άτακτη κρατικοποίηση των επιχειρήσεων· ήταν αντίθετοι με την υπαγωγή του κυρίου οργάνου οικονομικού ελέγχου – το Ανώτατο Σόβιετ της Οικονομίας του Λαού – στην κυβέρνηση· και ήταν αντίθετοι με τις επιτάξεις ψωμιού και τις αυθαίρετες συλλήψεις. Οι διαφωνίες αυξήθηκαν κατά τη διάρκεια της υλοποίησης της αγροτικής πολιτικής και κατά τη διάρκεια της σύναψης της συνθήκης ειρήνης με τη Γερμανία, μια συνθήκη που οι αριστεροί σοσιαλεπαναστάτες και ένα σημαντικό κομμάτι των Μπολσεβίκων θεωρούσαν απαράδεκτη από την άποψη των συμφερόντων της παγκόσμιας επανάστασης. Έχοντας αντιμετωπίσει αντίσταση, ο Λένιν απείλησε να αποσυρθεί (κάτι το οποίο, υπό αυτές τις συνθήκες, ισοδυναμούσε με σχίσμα στο κόμμα των Μπολσεβίκων), αν οι «προσβλητικοί» (η έκφραση είναι του ίδιου του επικεφαλής του Σόβναρκομ) όροι της συνθήκης δεν γίνονταν αποδεκτοί. Οι αντιτιθέμενοι στην συνθήκη ειρήνης υποχώρησαν μπροστά σε τέτοιες απειλές. Αυτό προκάθориσε την σύναψη και την επακόλουθη επικύρωση της συνθήκης ειρήνης από το Έκτακτο Συνέδριο του RSDRP(b) και, επίσης, από την πλειοψηφία στο Κογκρέσο των Σοβιέτ.

Οι αποφάσεις που υιοθετήθηκαν στη συνθήκη ειρήνης με τη Γερμανία αποτέλεσαν ένα νέο και σημαντικό βήμα στη γένεση της δικτατορίας των Μπολσεβίκων. Πρώτον, η συμμαχία με τους αριστερούς σοσιαλδημοκράτες έγινε αδύνατη, αφού στις 3 Μαρτίου, έφυγαν από την κυβέρνηση. Δεύτερον, η κατοχή της Ουκρανίας από τη Γερμανία (με την επακόλουθη επέκταση στο Ντον), ανέκοψε τη σύνδεση της χώρας με τις περιοχές παραγωγής ψωμιού. Αυτό όξυνε το πρόβλημα του εφοδιασμού τροφής αλλά και τις εντάσεις μεταξύ του αστικού πληθυσμού και της υπαίθρου. Οι αντιπρόσωποι των χωρικών που υποστήριζαν τη δύναμη των σοβιέτ, δηλαδή, οι αριστεροί σοσιαλεπαναστάτες, ξεκίνησαν μια προπαγανδιστική εκστρατεία εναντίον των Μπολσεβίκων στα σοβιέτ. Και τρίτον, η συνθηκολόγηση με τη Γερμανία άγγιξε τα βαθύτερα στρώματα της εθνικής ψυχής, στρέφοντας εναντίον των Μπολσεβίκων εκατομμύρια ανθρώπους, ανεξάρτητα από την κοινωνική τους προέλευση. Μόνο η πιο σκληρή μορφή δικτατορίας θα μπορούσε να αντέξει απέναντι σε τέτοιες διαθέσεις.

Η σύναψη ειρήνης με τη Γερμανία δεν σήμαινε και την παραί-

τηση από την ιδέα μιας παγκόσμιας επανάστασης. Η ηγεσία των Μπολσεβίκων γνώριζε ότι χωρίς μια επαναστατική έκρηξη στη Γερμανία, η απομονωμένη Ρωσία δεν θα μπορούσε να ξεκινήσει να χτίζει τον σοσιαλισμό. Επίσης, η επίτευξη του δημοκρατικού προγράμματος που εκφράστηκε στο βιβλίο *Κράτος και Επανάσταση*, θα ήταν αδύνατη χωρίς την (αν ποτέ!) υποστήριξη του δυτικο-ευρωπαϊκού προλεταριάτου, το οποίο ήταν πολιτισμικά πιο εξελιγμένο και άρα καλύτερα προετοιμασμένο για την δημοκρατία. Θα μπορούσε κάποιος να αναρωτηθεί αν οι Μπολσεβίκοι θα δεχόντουσαν μια διευρυμένη εκδημοκράτηση, αν οι ομοϊδεάτες σύντροφοί τους στη Γερμανία και σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες είχαν επιτύχει. Παίρνοντας υπόψη το γεγονός ότι ο γερμανικός πληθυσμός αποδείχτηκε επιρρεπής στην ολοκληρωτική εναλλακτική κατά την δεκαετία του '30, η δημοκρατική δυναμική μιας παγκόσμιας επανάστασης, στην εκδοχή του Μπολσεβικισμού, φαίνεται το λιγότερο αμφίβολη. Καθώς η παγκόσμια επανάσταση παρέμενε μόνο ένα όνειρο, ήταν αναγκαίο να οργανωθεί η εξουσία που θα ήταν ικανή να «αντέξει» στις συνθήκες μιας «οπισθοδρομικής» χώρας. Έχοντας ξεπεράσει τρεις κρίσεις της εξουσίας τους (Νοέμβριος 1917, Ιανουάριος 1918, Ιανουάριος-Φεβρουάριος 1918), η ηγεσία των Μπολσεβίκων ξεκίνησε μια νέα πορεία, καθώς περίμενε την παγκόσμια επανάσταση. Η βάση της περιγράφηκε στο έργο του Λένιν *Οι άμεσοι στόχοι της Σοβιετικής εξουσίας*.

Ο Λένιν και το κόμμα του αντιμετώπισαν το πρόβλημα της δημιουργίας ενός ενιαίου οικονομικού μηχανισμού, τα τμήματα του οποίου (όπως τα εργαστήρια στα εργοστάσια) θα συμμετείχαν σε κοινές, «εξισορροπημένες» διαδικασίες παραγωγής και κατανάλωσης. Η ατζέντα αφορούσε την «δημιουργική δουλειά της εγκαθίδρυσης ενός εξαιρετικά πολύπλοκου και διακριτικού δικτύου νέων οργανωτικών σχέσεων, εγκολπώνοντας την εξισορροπημένη παραγωγή και διανομή των απαραίτητων προϊόντων για δεκάδες εκατομμύρια ανθρώπους»³⁶.

Αποτελεί αυτό ουτοπία; Σίγουρα είναι ουτοπικό να φανταστούμε έναν συγκεκριμένο «εξισορροπημένο» μηχανισμό που θα έπαιρνε υπόψη του όλες τις δυνατότητες και τις ανάγκες των ανθρώπων (υπό την προϋπόθεση ότι ιδανικά, θα τους έλεγχαν ευφυείς και ειλικρινείς

³⁶ V.I. Lenin, *Poln. Sobr. Soch.*, Vol. 36, p. 171.

άνθρωποι). Αλλά ο Λένιν δεν ήταν ουτοπιστής, αφού ποτέ δεν προσκολλήθηκε σε δόγματα. Ήταν έτοιμος να κάνει σημαντικές αλλαγές στους προγραμματικούς στόχους για να διατηρήσει το κόμμα του στην εξουσία, μέχρι την στιγμή που θα γινόταν πιθανή μια ριζική μεταμόρφωση της κοινωνίας, η δημιουργία μιας ενιαίας οικονομίας με «εξισορροπημένη παραγωγή και διανομή των απαραίτητων αγαθών για πολλά εκατομμύρια ανθρώπους». Ο Λένιν δεν θα ζούσε για να δει αυτή την εποχή, αλλά η δουλειά του συνέβαλλε στη δημιουργία των προϋποθέσεων για το πείραμα του ολοκληρωτισμού της δεκαετίας του '30. Είχε ήδη οργανώσει μια τέτοια πρώτη απόπειρα το 1918.

Καταρχήν, ήταν απαραίτητη η σταθεροποίηση της κατάστασης στη βιομηχανία, η οποία βρισκόταν σε χάος στον απόηχο της επίθεσης της «Κόκκινης Φρουράς ενάντια στο κεφάλαιο», η οποία υποστηρίχθηκε από τους Μπολσεβίκους. Ο Λένιν κάλεσε τους εργάτες και τους υπαλλήλους να «διατηρούν τους χρηματικούς λογαριασμούς με επιμέλεια και τάξη, να διαχειρίζονται την οικονομία με φειδώ, να μην είναι τεμπέληδες, να μην κλέβουν και να ακολουθούν την αυστηρότερη εργασιακή πειθαρχία»³⁷. Αν ένας εργάτης δεν ήθελε να δουλέψει για τον νέο αφέντη – το κόμμα-κράτος – με ενθουσιασμό, τότε δεν ήταν πια εργάτης, παρά μάλλον ένας χούλιγκαν, ένας εχθρός στον ίδιο βαθμό που ήταν και ένας εκμεταλλευτής: «Η δικτατορία είναι ακλόνητη δύναμη· είναι τολμηρή και ταχύτατη με έναν επαναστατικό τρόπο, και είναι ανελέητη στην καταστολή τόσο των χούλιγκαν όσο και των εκμεταλλευτών»³⁸. Για να μην υπάρχει κανένα περιθώριο αμφισβήτησης, ο Λένιν έγραψε: «για την σύλληψη και την εκτέλεση δωροληπτών, απατεώνων, κλπ.»³⁹.

Ο Λένιν πρότεινε να σταματήσει «η επίθεση της Κόκκινης Φρουράς στο κεφάλαιο». Η χασοτική εθνικοποίηση δεν θα δημιουργούσε ένα ομαλό σύστημα για εύκολη διακυβέρνηση. Αλλά ήταν αδύνατον να σταματήσει την πρόοδο στον «πόλεμο εναντίον του κεφαλαίου»⁴⁰. Θα

³⁷ Στο ίδιο, p. 174.

³⁸ Στο ίδιο, p. 196.

³⁹ Στο ίδιο, p. 182.

⁴⁰ Στο ίδιο, p. 176.

έπρεπε κανείς να εφαρμόσει την εθνικοποίηση με πιο οργανωμένο τρόπο. Η τεράστια οικονομία χρειαζόταν κάποιον να την διοικεί. Το σαμποτάζ των υπαλλήλων ησύχαζε και η γραφειοκρατία συνέχιζε να μεγαλώνει και να διογκώνεται. Μέχρι το έτος 1921, το VSNX μόνο απασχολούσε χιλιάδες υπαλλήλους⁴¹.

Σύμφωνα με τον Λένιν, «Σε σύγκριση με τα ανεπτυγμένα έθνη, οι Ρώσοι είναι φτωχοί εργάτες». Αυτό που μπορεί να τους διδάξει να δουλεύουν είναι «στην πραγματικότητα, ένα τεύλορικό σύστημα (ένα μεταφορικό σύστημα που μεγιστοποιεί την αποξένωση του ανθρώπου στην διαδικασία παραγωγής). Η Σοβιετική δημοκρατία πρέπει, με κάθε κόστος, να υιοθετήσει οτιδήποτε αξίζει από τις εξελίξεις στην επιστήμη και την τεχνολογία σε αυτόν τον τομέα»⁴².

Σχολιάζοντας το κοινωνικό μοντέλο του Μπολσεβικισμού, ο Β. Τσέρνοφ έγραψε: «Αυτή είναι μια γιγάντια μηχανή, στην οποία η ιστορία κατακτά τους διαθέσιμους ανθρώπους μαζί με τις αδυναμίες τους, τις συνήθειές τους, τα πάθη τους, και τις απόψεις τους, σαν ανθρώπινη ‘ακατέργαστη ύλη’, που υπόκειται σε μια ανελέητη κατεργασία. Θα εξέλθουν από αυτήν, πιστοποιημένοι ως ‘προσαρμοσμένα άτομα’, ο καθένας πάνω στο ιδιαίτερό του ράφι, μαρκαρισμένος με το εμφανές σημάδι της εργοστασιακής παραγωγής. Μερικοί από αυτούς διανέμονται στο ανάλογο τμήμα για ανακύκλωση· οι υπόλοιποι υπόκεινται σε ανελέητη καταστροφή»⁴³. Προφανώς, ένα τέτοιο μοντέλο έχει πολύ λίγη σχέση με τον σοσιαλισμό – την κοινωνία, την συμμαχία – εκτός από τον έλεγχο της προνομιούχας μειοψηφίας.

Στις 13 Μαΐου του 1918, γίνεται ακόμα ένα βήμα που οδηγεί προς τη δημιουργία της «μηχανής», για την οποία έγραφε ο Τσέρνοφ. Εκείνη την ημέρα, βγήκε ένα διάταγμα «Για τις Εξουσίες του Κομισάριου του Λαού για την Τροφή», γνωστό ως το Διάταγμα για την Δικτατορία της Τροφής⁴⁴. Επίσημα, το διάταγμα επικύρωσε την απόφαση του κρατικού

---

⁴¹ T.P. Korzhikhina, *Istoriia gosudarstvennykh uchrezhdenii SSSR* (Moscow, 1986), p. 67.

⁴² V.I. Lenin, *Poln. Sobr. Soch.*, Vol. 36, pp. 189-90.

⁴³ Che-Ka (Berlin, 1922), p. 14.

⁴⁴ I.I. Mints, *God 1918* (Moscow, 1982), p. 366.

μονοπωλίου στην τροφή, που είχε πάρει η Προσωρινή Κυβέρνηση λίγο νωρίτερα, αλλά, επίσης, επεκτεινόταν και σε μη οικονομικούς στόχους. Έτσι, ο Ι. Σβέρντλοφ δήλωσε: «Μόνο αν καταφέρουμε να χωρίσουμε τα χωριά σε δύο ασύμβατα εκθρικά στρατόπεδα, αν καταφέρουμε να πυροδοτήσουμε εκεί τον ίδιο εμφύλιο πόλεμο που εκτυλίχθηκε όχι και τόσο καιρό πριν στις πόλεις...μόνο σε αυτήν την περίπτωση, θα μπορούμε να πούμε ότι κάναμε για τα χωριά ό,τι και για τις πόλεις»⁴⁵. Για να μπορέσει να κυριαρχήσει, το κόμμα του εμφυλίου πολέμου έπρεπε να διαιρέσει. Αυτή τη φορά, χρησιμοποίησε βία για να «διαχωρίσει» την τροφή από τους χωρικούς για μια συμβολική τιμή. Σχηματίστηκαν αποσπάσματα επίταξης τροφίμων. Οι πεινασμένοι εργάτες έπρεπε να διεξάγουν πόλεμο εναντίων των χωριών, ανάβοντας και εκεί την φωτιά της ταξικής πάλης. Ένας «ταξικός αδερφός», ο άπορος (στην πραγματικότητα, αστικά στοιχεία των χαμηλότερων στρωμάτων), που δεν θα μπορούσαν να δημιουργήσει ένα βιώσιμο σπιτικό ακόμα και αφού είχε αποκτήσει γη, έγινε ο κύριος υποστηρικτής του «προλεταριάτου». Αργότερα, τον Ιούνιο του 1918, έχοντας ενωθεί σε «συντρόφους», οι άποροι απέκτησαν τη μισή από την ποσότητα τροφής που είχε απαλλοτριωθεί από τους χωρικούς.

Οι απόπειρες από τα Σοβιέτ των επαρχιών Σαράτοφ, Σαμάρα, Σιμπίρσκ, Αστραχάν, Βιάτκα, Ταμπόφ, και Καζάν να αντισταθούν στην δικτατορία της τροφής υπέστησαν καταστολή. Οι εκκαθαρίσεις των σοβιέτ αυξήθηκαν και άρχισαν να εξαπλώνονται. Στις 2 Μαΐου, υιοθετήθηκε ένα διάταγμα από το VTsIK SNK (Παν-Ρωσική Κεντρική Εκτελεστική Επιτροπή), που ήταν ένα βήμα προς τη εκκαθάριση της εξουσίας των τοπικών σοβιέτ. Η τοπική διαχείριση τροφής θα δινόταν στο Κομισαριάτο του Λαού για την Τροφή. Αργότερα, και άλλα όργανα των σοβιέτ υπάγονταν στα κομισαριάτα του λαού. Η κοινωνία έχανε τα νομικά μέσα αντίστασης απέναντι στις πράξεις της κυβέρνησης. Ήταν αναπόφευκτος ένας εμφύλιος πόλεμος μεγάλης κλίμακας.

Μετά την σύναψη της συνθήκης ειρήνης του Μπρεστ, η βαρύτητα της δικτατορίας της τροφής έφτασε και στους χωρικούς της περιοχής

⁴⁵ Παράθεση από το *Nashe Otechestvo. Opyt politicheskoi istorii* (Moscow, 1991), Vol. 2, p. 49.

του Βόλγα, τον Βόρειο Καύκασο και την Σιβηρία. Έχοντας παραλάβει γη, έχαναν τους καρπούς της. Την ίδια στιγμή, το στράτευμα από τους πρώην Τσεχοσλοβάκους αιχμαλώτους πολέμου (των οποίων οι αρχηγοί είχαν παρόμοιες αντιλήψεις με τους σοσιαλδημοκράτες) εκκενώνονταν προς τη Γαλλία μέσω της Σιβηρίας. Στο τέλος Μαΐου, οι τοπικές αρχές των Μπολσεβίκων έκαναν μια απόπειρα να αποπλίσουν μερικά Τσέκικα στρατεύματα, τα οποία απάντησαν με εξέγερση. Τα μάχιμα αποσπάσματα των σοσιαλιστών επαναστατών, που είχαν κινητοποιήσει χιλιάδες αγρότες σε αντάρτικο, ενώθηκαν με τους Τσέκους. Η Σιβηρία και η περιοχή των Ουράλιων δέχτηκαν την εξουσία της «Επιτροπής των Μελών της Συντακτικής Συνέλευσης» (Κομούτς).

Από την έναρξη του εμφυλίου πολέμου, άρχισε να σχηματίζεται το σύστημα που αργότερα θα ονομαζόταν «πολεμικός κομμουνισμός». Το κίνητρο της κυρίαρχης ομάδας για απόλυτο έλεγχο της κοινωνίας στις σφαίρες της κοινωνικοπολιτικής και της οικονομίας, η επέλασή του σε πολιτικά και οικονομικά θέματα, αρνούμενη να συμμορφωθεί με το καθεστώς, έφτασε σε ένα επίπεδο που θα επέτρεπε σε κάποιον να αξιολογήσει τον «πολεμικό κομμουνισμό» σαν ένα είδος ολοκληρωτικού καθεστώτος. Στην περίοδο του εκτεταμένου εμφυλίου πολέμου, όμως, οι απολυταρχικοί θεσμοί ήταν ασταθείς. Ο πόλεμος ήταν το κύριο κίνητρο για την κινητοποίηση σημαντικών κοινωνικών δυνάμεων πίσω από τους Μπολσεβίκους. Ωστόσο, η συνέχισή του ήταν επικίνδυνη για το καθεστώς, αφού βάραινε την οικονομική ανωμαλία. Οι απολυταρχικές δομές έχαναν τη βιομηχανική βάση, χωρίς την οποία δεν θα μπορούσαν να σταθεροποιηθούν.

Κατά την περίοδο του «πολεμικού κομμουνισμού», το καθεστώς είχε ένα ιδιαίτερο χαρακτηριστικό, αυτό της διατήρησης ενός μερικού πλουραλισμού μέσα στο κυρίαρχο κόμμα – ένα φαινόμενο που χαρακτηρίζει αρκετά απολυταρχικά καθεστώτα στα αρχικά στάδια της εξέλιξής τους – και μια σχετική ανεκτικότητα στην πολιτισμική σφαίρα.

Ο πολιτικός πλουραλισμός στο Ρωσικό έδαφος υπό τον έλεγχο των Μπολσεβίκων συνετρίβη από την πράξη καταστροφής του αριστερού σοσιαλεπαναστατικού κόμματος που πραγματοποιήθηκε στις 5-7 Ιουλίου 1918, μετά τη δολοφονία του γερμανού πρεσβευτή. Η δολοφονία οργανώθηκε με τη συμμετοχή μελών της Τσεκά που ανήκαν στο αρι-

στερό σοσιαλεπαναστατικό κόμμα (ένας από τους δολοφόνους του πρεσβευτή, ο Ι. Μπλιούμκιν, υπηρετούσε ακόμα στο VChK-OGPU την δεκαετία του '20). Η Κεντρική Επιτροπή του αριστερού σοσιαλεπαναστατικού κόμματος άδραξε αυτή την πρόκληση ως ευκαιρία για να αναβιώσει τον πόλεμο με τη Γερμανία, με την υποστήριξη των Μπολσεβίκων· αλλά, η κυβέρνηση των Μπολσεβίκων ανακοίνωσε ότι το PLSR ήταν ένοχο ανταρσίας. Η σύγκρουση κατέληξε με την πλήρη καταστροφή των αριστερών Σοσιαλεπαναστατών στη Μόσχα⁴⁶. Όσον αφορά τις εθνικές δημοκρατίες και τις περιφέρειες, οι Μπολσεβίκοι εξακολουθούσαν να «υποφέρουν» την ύπαρξη αντίπαλων επαναστατικών κομμάτων εκεί, και μερικές φορές, για λόγους τακτικής, τα περιέλαβαν ακόμα και στην κυβέρνηση.

Εν τω μεταξύ, έχοντας δεχτεί την ηγεσία της Κομούτς, «ο Στρατός του Λαού» κατευθυνόταν προς τη Μόσχα. Για να σταματήσουν την έλευσή του, οι αρχές έπρεπε να σχηματίσουν τον δικό τους στρατό. Ο παλιός στρατός, η ειρηνιστική τάση του οποίου είχε βοηθήσει τους Μπολσεβίκους να ανέλθουν στην εξουσία, είχε αποστρατευτεί από μόνος του. Τα στρατεύματα της Κόκκινης Φρουράς, μαζί με τα διεθνή αποσπάσματα υποστηρικτών του κυβερνώντος κόμματος, ήταν απασχολημένα όχι μόνο στην μάχη, αλλά και στα μετόπισθεν, για την διατήρηση της δικτατορίας. Οι καινούργιες μονάδες, που κινητοποιήθηκαν βιαστικά, ήταν ασχημάτιστες και ασταθείς. «Κάποιες φορές, κανείς αισθανόταν ότι όλα διαλύονταν, σκορπίζονταν, ότι δεν υπήρχε τίποτα για να πιαστείς, τίποτα για να κρατηθείς»⁴⁷, θυμόταν αργότερα ο Τρότσκι.

Οι Μπολσεβίκοι, ωστόσο, κατάφεραν να δημιουργήσουν έναν νέο στρατό, τον ΡΚΚΑ (τον Κόκκινο Στρατό των Εργατών και Αγροτών). Σύμφωνα με τα λόγια του Τρότσκι, «Ακριβώς εκεί, στο πεδίο της μάχης, τάγματα, νέα συντάγματα, μερικές φορές, ολόκληρες μεραρχίες διαμορφώνονταν – από τα κομματικά στρατεύματα, από τους φυγάδες της Λευκής Φρουράς, από αγρότες που κινητοποιήθηκαν από τις κοντινές

⁴⁶ Βλέπε *Krasnaia kniga VChK*. T.1 (Moscow, 1990), pp. 185-310; *Iu. Fel'shtinskii, Kru-shenie*, pp. 384-512; M.A. Pis'mo, Spiridonovoi iz kremlevskogo zakliucheniia 4-mu vsrossiiskomu s"ezdu partii 1.s.r. (internatsionalistov). *Neizvestnaia Rossiia*. XX vek. Vol. 2 (Moscow, 1992), pp. 34-36.

⁴⁷ Lev Trotsky, *Moia zhizn* (Moscow, 1990), Vol. 2, p. 123.

περιοχές, από αποσπάσματα εργατών που αποστέλλονταν από τα βιομηχανικά κέντρα, και από ομάδες κομμουνιστών και επαγγελματιών»⁴⁸. Ένα άτομο με κοινωνική ευαισθησία, αφυπνισμένη από την επανάσταση, έπρεπε να υιοθετήσει την ψυχολογία ενός στρατιώτη της επανάστασης – τον κύριό του, την δύναμη που θεσπίζει και ανατρέπει κυβερνήσεις, έναν στρατιώτη που «γράφει ιστορία με την ξιφολόγχη του». Αυτό το συναίσθημα τους ένωσε σε μια στρατιωτική γροθιά. «Προσπάθησα», είπε ο Τρότσκι, «να τους ανυψώσω στα ίδια τους τα μάτια, και στο τέλος, τους ζήτησα να σηκώσουν τα χέρια σαν ένδειξη πίστης στην επανάσταση. Νέες ιδέες τους κατέλαβαν μπροστά στα ίδια μου τα μάτια. Τους κατέλαβε πραγματικός ενθουσιασμός»⁴⁹.

Ταυτόχρονα, ήταν απαραίτητο να κάνουν τους στρατιώτες να αισθάνονται ότι η υλική τους κατάσταση ήταν καλύτερη από ό,τι στις πεινασμένες πόλεις και τα κατεστραμμένα χωριά. «Πάρε μπότες στους ξυπόλυτους, δώσε τους λουτρά, διεξήγαγε μια εκστρατεία έντονης κινητοποίησης, τάισέ τους, δώσε τους εσώρουχα, καπνό, σπίρτα»⁵⁰, ήταν η διατύπωση του Τρότσκι για τα καθήκοντα δημιουργίας στρατού. Όμως, η κύρια προϋπόθεση για τη σταθερότητα τόσο στο πεδίο της μάχης όσο και στα μετόπισθεν εξακολουθούσε να είναι ο τρόμος: «Δεν μπορείς να στήσεις έναν στρατό χωρίς καταστολή. Δεν μπορείς να οδηγήσεις μάζες ανθρώπων στον θάνατο χωρίς να έχεις καταφύγει στην κυριαρχία μέσω της θανατικής ποινής»⁵¹.

Παρόλο που οι Μπολσεβίκοι έκαναν γιγάντιες προσπάθειες για να σταματήσουν την οπισθοχώρηση στο μέτωπο, μια κρίσιμη κατάσταση προέκυψε στα μετόπισθεν: η εργατική τάξη άρχισε να ξεφεύγει από τον έλεγχό τους. Στο δεύτερο μισό του Ιουνίου, οι απεργίες ήταν αποτελεσματικές στις πόλεις. Αναπτύχθηκε αναστάτωση στα πληρώματα του ναυτικού. Στις 20 Ιουνίου, άρχισε στη Μόσχα ένα Συνέδριο κατά των Μπολσεβίκων, που συγκλήθηκε από ένα Παν-Ρωσικό εργατικό κογκρέσο. Όλοι ανέμεναν ότι το κογκρέσο θα κηρύξει γενική απεργία. Την

⁴⁸ Στο ίδιο, p. 145.

⁴⁹ Στο ίδιο, p. 142.

⁵⁰ Στο ίδιο, p. 145.

⁵¹ Στο ίδιο, p. 141.

επόμενη μέρα, όλοι οι αντιπρόσωποι συνελήφθησαν. Αργότερα, ένας από τους αντιπροσώπους του συνεδρίου θυμόταν τα λόγια του φρουρού του: «Κάτω από τον τσάρο, οι εργάτες ήταν φυλακισμένοι, τώρα αφήστε την μπουρζουαζία να πάρει τη θέση τους». Θα είχε αποφύγει μια τέτοια παρατήρηση, αν ήξερε ότι το άτομο που είχε μπροστά του ήταν ένας από τους συμμετέχοντες στο «Συνέδριο που συγκλήθηκε από το Παν-Ρωσικό κογκρέσο των εργατών, που όλοι τους πέρασαν από τους θαλάμους βασανιστηρίων των Μπολσεβίκων, την περίοδο 1918-1919»⁵².

Σε απάντηση στην καταστολή του νόμιμου κινήματος της εργατικής τάξης, κάποιοι εργάτες πήραν τα όπλα. Στις 7-8 Αυγούστου του 1918, στο Ιζέφσκ, ξεκίνησε μια εξέγερση των εργατών, με επικεφαλής τους Μενσεβίκους και τους Εσέρους. Οι πιο μισητοί από τους Μπολσεβίκους σκοτώθηκαν τις πρώτες μέρες· αλλά αργότερα, τα Σοβιέτ του Ιζέφσκ πήραν τον έλεγχο της κατάστασης και απαγόρευσαν τη θανατική ποινή, μεταφέροντας την εξουσία στην Επιτροπή της Συντακτικής Συνέλευσης.

Η κατάσταση οξύνθηκε. Και πάλι, η παράδοση του ατομικού τρόμου έκανε την εμφάνισή της. Στις 20 Ιουνίου, σκοτώθηκε ο Β. Βολοντάρσκι, ένας κομισάριος για θέματα προπαγάνδας. Ο Λένιν το χρησιμοποίησε αυτό ως μια ευτυχή δικαιολογία για μαζικά αντίποινα εναντίον των εχθρών του καθεστώτος: «Σύντροφε Ζινόβιεφ! Μόλις σήμερα, εμείς στην ΤσΚ ακούσαμε ότι στο Πήτερ[σμπούργκ] οι εργάτες ήθελαν να απαντήσουν στη δολοφονία του Βολοντάρσκι με μαζική τρομοκρατία, και εσείς....τους συγκρατήσατε. Διαμαρτύρομαι έντονα. Πρέπει να ενθαρρύνουμε την ενέργεια και τις μαζικές τρομοκρατικές εκφράσεις εναντίον των αντεπαναστατών»⁵³. Παρόλο που αυτή τη φορά δεν είχε κηρυχθεί μαζική τρομοκρατία, ο Λένιν παρόλα αυτά την έθεσε σε *de facto* εφαρμογή. «Στο Νίζνι, βρίσκεται ξεκάθαρα σε εξέλιξη μια προετοιμασία για εξέγερση της Λευκής Φρουράς. Πρέπει να συγκεντρώσετε όλες τις δυνάμεις, να σχηματίσετε μια τρόικα δικτατόρων, και να θέσετε σε εφαρμογή αμέσως τη μαζική τρομοκρατία· πυροβολήστε και απελαύστε εκατοντάδες πόρνες (που κάνουν μεθύστακες τους στρατιώτες), πρώην

⁵² Che-Ka, p. 69.

⁵³ V.I. Lenin, *Poln. Sobr. Soch.*, Vol. 50, p. 165.

αξιωματικούς, και ούτω καθεξής»⁵⁴, δήλωνε το τηλεγράφημα του Λένιν, που εστάλη στις 9 Αυγούστου. Ένα άλλο τηλεγράφημα που έστειλε στην Πένζα: «Διεξάγετε ανελέητη μαζική τρομοκρατία εναντίον των κουλάκων, των ιερέων και των Λευκών Φρουρών· φυλακίστε τους υπόπτους σε στρατόπεδο συγκέντρωσης έξω από την πόλη»⁵⁵. Στις 22 Αυγούστου, ο Λένιν έδωσε εντολή «να πυροβολείτε τους συνωμότες και τους αμφιταλαντευόμενους, χωρίς ποτέ να ζητάτε την άδεια κανενός και χωρίς γραφειοκρατικές καθυστερήσεις». Έτσι, όχι μόνο οι «εχθροί» αλλά ακόμη και οι «αμφιταλαντευόμενοι» έγιναν αντικείμενο εξόντωσης⁵⁶.

Οι πράξεις των Μπολσεβίκων προκάλεσαν όλο και περισσότερες πράξεις μεμονωμένης τρομοκρατίας. Στις 30 Αυγούστου, ο Λ. Κανιεγκίζερ σκότωσε τον ηγέτη της Τσεκά του Πέτρογκραντ, τον Μ. Ουρίτσκι. Την ίδια ημέρα, τραυματίστηκε ο Λένιν σε μια σύσκεψη. Ένοχος για την απόπειρα δολοφονίας κηρύχθηκε η Φ. Κάπλαν, πρώην μέλος των Εσέρων.

Σε αυτό το σημείο, δεν είχε καμία σημασία ποιοι ήταν οι συγκεκριμένοι δράστες, γιατί ολόκληρες τάξεις έπρεπε να λογοδοτήσουν για τις απόπειρες δολοφονίας. Στις 5 Σεπτεμβρίου, κηρύχθηκε ο «κόκκινος τρόμος». Αυτή η ημερομηνία σηματοδότησε την αρχή της ανοικτής και συστηματικής μαζικής εξόντωσης του λαού. Τον πρώτο κιόλας μήνα, εκτελέστηκαν χιλιάδες· οι περισσότεροι από αυτούς ήταν ένοχοι μόνο για το ότι ανήκαν στις «αντεπαναστατικές» τάξεις και κοινωνικά κινήματα. Ο Μ. Λάτσις, ένας από τους ηγέτες της Τσεκά, εξέφρασε την άποψή του για την κόκκινη τρομοκρατία, χαρακτηριστική, επίσης, ενός σημαντικού μέρους και άλλων εκτελεστών της τρομοκρατίας: «Μην ψάχνετε για αποδείξεις στην κάθε περίπτωση – αν αυτός [δηλαδή, ο κατηγορούμενος-A.Sh] έχει αντιταχθεί στο Σοβιετικό [καθεστώς] με όπλα ή με λόγια. Πρώτα από όλα, πρέπει να τον ρωτήσετε σε ποια τάξη ανήκει, ποια είναι η προέλευσή του, η εκπαίδευσή του, και το επάγγελμά του. Αυτά είναι τα ερωτήματα που πρέπει να αποφανθούν για την μοίρα

---

⁵⁴ Στο ίδιο, p. 142.

⁵⁵ Στο ίδιο, p. 143.

⁵⁶ Στο ίδιο, p. 106.

του κατηγορουμένου»⁵⁷. Ο Λένιν άσκησε κριτική στον Λάτσις για αυτά του τα λόγια. Αλλά αυτό δεν σταμάτησε το όργιο των δολοφονιών που αιματοκύλησε όλη την επικράτεια που βρισκόταν υπό τον έλεγχο των Μπολσεβίκων.

Είναι δύσκολο, τώρα, να καθορίσουμε την κλίμακα της τρομοκρατίας. Το υλικό που συλλέχθηκε από έναν διακεκριμένο Ρώσο ιστορικό της τρομοκρατίας, τον Σ. Μελγκούνοφ, μας επιτρέπει να υπολογίσουμε τον αριθμό των θυμάτων, σε τουλάχιστον εκατοντάδες χιλιάδες. Όλες οι εφευρέσεις των δεσποτικών πολιτισμών είχαν χρησιμοποιηθεί: βασανιστήρια, ομηρίες, και χρήση της παντοδυναμίας της μυστικής υπηρεσίας προς όφελος των συμφερόντων των υπαλλήλων της⁵⁸. Η Τσεκά έκανε τις συλλήψεις, και η ίδια η Τσεκά διεξήγαγε τις έρευνες, τις δίκες και τις εκτελέσεις. Η αυθαιρεσία ήταν καθολική· αυτό που ήταν σημαντικό δεν ήταν το να βρεθούν οι ένοχοι όσο το να ενσταλαχθεί ο φόβος σε ολόκληρο το έθνος. Όντως, η κόκκινη τρομοκρατία δεν ήταν ταξική τρομοκρατία: τα χτυπήματά της έπεσαν σε όλα τα στρώματα του πληθυσμού.

Εν τω μεταξύ, εξελισσόταν η μετάβαση προς ένα αυταρχικό καθεστώς μέσα στην Κομούτς, η οποία έγινε ένα αντι-Μπολσεβίκικο κέντρο αντίστασης. Παράγοντες όπως η στρατιωτικοποίηση της ζωής, η αυξημένη επιρροή της ομάδας των αξιωματικών, και η εδραίωση συντηρητικών κοινωνικοπολιτικών ομάδων οδήγησαν στη μεταβίβαση της εξουσίας σε μια Διεύθυνση – έναν φιλελεύθερο σοσιαλιστικό συνασπισμό παρόμοιο με την Προσωρινή Κυβέρνηση. Τη νύχτα της 18^{ης} Νοεμβρίου του 1918, μια στρατιωτική ομάδα ανέτρεψε την Διεύθυνση και παρέδωσε την εξουσία στον Ναύαρχο Κόλτσακ. Η στρατιωτική ομάδα, υποστηριζόμενη από πολιτικούς του κόμματος του Ρωσικού φιλελευθερισμού (Συνταγματικοί Δημοκράτες ή Κάντετς), ηγήθηκε της δικτατορίας, που σύντομα διέλυσε τα απομεινάρια της Συντακτικής Συνέλευσης. Κάποια από τα μέλη της Συνέλευσης εκτελέστηκαν από τους άνδρες του Κόλτσακ. Αυτά τα γεγονότα παρέχουν άφθονα αποδει-

⁵⁷ D. L. Golinkov, *Krushenie antisovetskogo podpol'ia v SSSR*. Kniga I (Moscow, 1986), pp. 224-225.

⁵⁸ Βλέπε S.P. Mel'gunov, *Krasnyi terror v Rossii* (Moscow, 1990).

κτικά στοιχεία, ακόμα μια φορά, για το γεγονός ότι συνθήματα, όπως «φιλελεύθερος», στην ουσία τους μπορούν, παρόλα αυτά, να συνδυαστούν με ένα εξαιρετικά απολυταρχικό καθεστώς.

Θα μπορούσε το κίνημα της Λευκής Φρουράς να είχε γίνει μια εναλλακτική λύση έναντι των Μπολσεβίκων και να αποτρέψει την εγκαθίδρυση ενός ολοκληρωτικού καθεστώτος στη Ρωσία; Μιλώντας για την εξέλιξη των «Λευκών», ένας από τους ιδεολόγους τους, ο Β. Σούλτζιν, έγραψε: «Ο ‘αγώνας’ των Λευκών ξεκίνησε από τους σχεδόν άγιους· αλλά, πώς κατέληξε; Θεέ μου!... Ξεκίνησε από τους ‘σχεδόν άγιους’, και έπεσε στα χέρια των ‘σχεδόν ληστών’»⁵⁹. Ο Β. Σούλτζιν επεσήμανε το γεγονός ότι οι «Λευκοί» αντιμετώπιζαν τους Εβραίους με τον ίδιο τρόπο που οι Μπολσεβίκοι αντιμετώπιζαν τους «αστούς», που είχαν εφαρμόσει τον τρόπο στους αγρότες και είχαν καθιερώσει μια ανοικτή στρατιωτικοποιημένη δικτατορία. Ο Σούλτζιν έβλεπε μια ομοιότητα ανάμεσα στις δύο μορφές πολιτικού κινήματος. Το ένα ήταν το «κόκκινο», το οποίο στοιχημάτισε το μέλλον του στη δημιουργία της δικής του νέας ελίτ, ικανής να κυβερνήσει μια χώρα ξαναχτισμένη με μιλιταριστικό τρόπο, που θα την καθιστούσε τη μιλιταριστική βάση για τον διεθνή επαναστατικό πόλεμο. Το άλλο κίνημα, το «λευκό», αγωνιζόταν για μια δικτατορία της παλιάς ελίτ, η οποία είχε υποβαθμιστεί υπό την επιρροή του πολέμου και είχε μολυνθεί από τον ρατσισμό. Ο απολυταρχισμός του «λευκού» κινήματος έκλινε προς τις μορφές του πρώιμου φασισμού.

Η μάχη μεταξύ των Μπολσεβίκων και των Λευκών διεξήχθη στο υπόβαθρο συνεχών εξεγέρσεων των εργατών και των αγροτών με αντι-απολυταρχικά συνθήματα. Μερικές φορές, αυτό οδήγησε στο σχηματισμό κοινωνικοπολιτικών συστημάτων ικανών να υπερασπιστούν τα εδάφη τους για πολύ καιρό. Ο μεγαλύτερος τέτοιος σχηματισμός ήταν η «περιοχή Μάχνο». Τα αυτοδιοικούμενα όργανά τους ιδρύθηκαν μέσα σε αγροτικές κοινότητες, αντάρτικα αποσπάσματα, και εργατικούς συνεταιρισμούς και αναπτύχθηκαν από τους Μαχνοβίτες υπό την μορφή σοβιέτ.

Ήδη τον Φεβρουάριο του 1919, οι Μαχνοβίτικες συνελεύσεις των

---

⁵⁹ V. Shul'gin, *Dni. 1920 g.* (Moscow, 1990), pp. 291, 292, 295-296, 298.

σοβιέτ άρχισαν να επικρίνουν ανοιχτά την δικτατορία των Μπολσεβίκων, αν και οι «Λευκοί» παρέμεναν ο κύριος εχθρός τους⁶⁰. Απαιτώντας από τους Μπολσεβίκους αποκατάσταση της πολιτικής ελευθερίας και πραγματική αντί για θεωρητική εξουσία στα Σοβιέτ, οι Μαχνοβίτικες συνελεύσεις καθιέρωσαν μια δημοκρατική τάξη στην περιοχή τους. Η Τσεκά δεν γινόταν δεκτή στην περιοχή τους, δεν υπήρξε δικτατορία τροφίμων, και δεν υπήρξε κανένα μονοπώλιο στην εξουσία από κανένα κόμμα. Με όλα αυτά, ακόμα και ο Β. Αντόνοφ-Οβσένκο, αρχιστράτηγος στο Ουκρανικό μέτωπο, έπρεπε να παραδεχτεί ότι η περιοχή ήταν μια από τις καλύτερες και πιο ευημερούσες περιοχές της Ουκρανίας⁶¹.

Παρόλα αυτά, η στρατιωτική κατάσταση οδήγησε σε επέκταση του απολυταρχισμού και εκεί. Οι Μαχνοβίτες, όμως, ούτε διέλυσαν τις σοσιαλιστικές οργανώσεις που αντιτίθονταν στους ηγέτες του κινήματος, ούτε προσπάθησαν να «οργανώσουν» με τη βία τη ζωή των πολιτών⁶². Στη σχέση του με τους Μπολσεβίκους, ο Μάχνο προχώρησε από την αναγκαιότητα διατήρησης ενός κοινού «επαναστατικού μετώπου». Απευθυνόμενος στους συμμάχους του το 1919, ο Μάχνο δήλωσε: «Σύντροφοι, αφήστε τις κομματικές διαφωνίες. Αυτές θα σας καταστρέψουν»⁶³. Παρά τις έντονες συγκρούσεις με τους Μπολσεβίκους, οι Μαχνοβίτες και άλλοι ισχυροί αγροτικοί οργανισμοί συνέχισαν να διεξάγουν πόλεμο με τους «Λευκούς», τους οποίους έβλεπαν ως την κύρια απειλή για τα δικαιώματά τους στη γη.

Η ύπαρξη της περιοχής των «Μαχνοβιτών» και άλλων περιοχών όπου διάφορα μη-Μπολσεβίκικα σοσιαλιστικά κινήματα είχαν σημαντική επιρροή και την στήριξη των αγροτών, μας επιτρέπει να μιλάμε για την ύπαρξη μιας σοσιαλιστικής και δημοκρατικής εναλλακτικής στον

---

⁶⁰ Protokoly s'ezda krest'ian, rabochikh i povstantsev Guliai Pol'skogo raiona (Guliai-Pole, 1919), pp. 24-25.

⁶¹ V.A. Antonov-Ovseenko, *Zapiski o grazhdanskoi voine* (Moscow-Leningrad, 1932), Vol. 4, p. 116.

⁶² Βλέπε Α. Shubin, *Makhnovskoe dvizhenie na Ukraine 1917-1921 gg.* Druzhba narodov, 1993, Nos. 3-4.

⁶³ Telegramma iz shtaba N. Makhno v shtab 2 Ukrainskoi armii. TsGASA f. 199, op. 2., 1. 68.

ολοκληρωτισμό των Μπολσεβίκων. Αλλά αυτό σίγουρα δεν σημαίνει ότι τα αγροτικά κινήματα δεν ήταν απολυταρχικά. Υπό συνθήκες εμφύλιου πολέμου ευρείας κλίμακας, ο απολυταρχισμός ήταν αναπόφευκτος. Αλλά αυτή η διαδικασία δεν επεκτάθηκε τόσο πολύ εκεί όσο στις Κόκκινες και τις Λευκές ζώνες, και δεν προκάλεσε την καταστροφή ή την ατροφία των δημοκρατικών οργάνων. Στη «Σοβιετική» δημοκρατία, συνεχιζόταν η διαδικασία αφαίρεσης της εξουσίας από τα σοβιέτ. Αλλά ο κύριος λόγος της δυσαρέσκειας ανάμεσα στις μάζες των αγροτών και των εργατών ήταν κατά κύριο λόγο η οικονομική δικτατορία των Μπολσεβίκων.

Το καθεστώς του «πολεμικού κομμουνισμού», που υπήρχε στη Ρωσία το 1918-1921, συγκέντρωσε όλους τους πόρους για τη διεξαγωγή πολέμου στα χέρια της ηγεσίας του RKP(b). Τον Ιανουάριο του 1919, εισήχθη ένας τεράστιος φόρος τροφίμων – η προντρασβιέρσκα (σύστημα ιδιοποίησης πλεονάσματος). Στο πρώτο έτος της δικτατορίας των τροφίμων και από την εφαρμογή της προντρασβιέρσκα (πριν τον Ιούνιο του 1919), ο φόρος αυτός βοήθησε τους Μπολσεβίκους να στερθήσουν τους αγρότες από 44,6 εκατομμύρια πούντια ψωμιού, και το δεύτερο έτος (πριν τον Ιούνιο του 1920), 113,9 εκατομμύρια πούντια. Θυμηθείτε ότι μόνο τον Νοέμβριο του 1917, το ακόμα ενεργό σύστημα της Προσωρινής Κυβέρνησης συνέλεξε 33,7 εκατομμύρια πούντια⁶⁴.

Πού πήγαν όλα αυτά τα τρόφιμα; Ένα σημαντικό μέρος τους απλώς σάπισε. Το ψωμί που σώθηκε πήγε στα στρατεύματα. Αυτό υποτίθεται ότι θα απέτρεπε την εξαθλίωση του Κόκκινου Στρατού, η κατάσταση του οποίου απεικονίζεται στις παρακάτω γραμμές: «Τα αποδιοργανωμένα στρατεύματα εγκατέλειπαν το μέτωπο, περιπλανιόντουσαν σε μικρές ομάδες κοντά στη γραμμή του μετώπου, ληστεύοντας και σκοτώνοντας η μια την άλλη, και κυνηγώντας για να σκοτώσουν τους κομμουνιστές και τους κομισάριους»⁶⁵. Ένας από τους ερευνητές του εμφύλιου πολέμου, ο Ν. Κακούριν, έγραψε: «Με την πλήρη ανάπτυξη των ενόπλων δυνάμεων της χώρας, ο ρόλος του στρατού ως κύριου κα-

⁶⁴ H.D. Kondrat'ev, *Rynok khlebov*, p. 366.

⁶⁵ N.E. Kakurin, *Kak srazhalas revoliutsiia* (Moscow, 1991), Vol. 2, pp. 217-218.

ταναλωτή της παραγωγής της χώρας, έγινε ιδιαίτερα εμφανής»⁶⁶. Ο στρατός κατανάλωσε το 60 τοις εκατό του συνόλου των ψαριών και του κρέατος, το 40 τοις εκατό του ψωμιού, και το 100 τοις εκατό του καπνού⁶⁷. Οι εργάτες και οι αγρότες λιμοκτονούσαν. Αλλά στους ενοίκους του Κρεμλίνου παρέχονταν καθημερινά τρία θρεπτικά γεύματα, υψηλά σε θερμίδες⁶⁸.

Στα μέρη όπου οι αγρότες κατάφεραν να εξαπατήσουν την προντρασβιέρσκα, προσπάθησαν να ανταλλάξουν ψωμί για κάποια βιομηχανικά προϊόντα από τον αστικό πληθυσμό, συμπεριλαμβανομένων των εργατών. Τέτοιοι «κουβαλητές» με σακούλες γέμισαν τις σιδηροδρομικές γραμμές και εκδιώχθηκαν από ειδικά στρατεύματα αποκλεισμού, των οποίων ο στόχος ήταν να αποφευχθεί οποιαδήποτε συναλλαγή εκτός του κυβερνητικού έλεγχου. Σύμφωνα με μια δίκαιη παρατήρηση των συγγραφέων του βιβλίου [*Η Πατρίδα των προγόνων μας*], η κυβέρνηση «δεν ήταν μονάχα απασχολημένη με το να ταΐσει τις πόλεις αλλά και επίσης με το καθήκον να τις ταΐσει από τα ίδια τα χέρια της κυβέρνησης»⁶⁹. Το 1919-1920, υπό την πίεση των εξεγέρσεων των εργατών και των αγροτών, έγιναν κάποιες προσπάθειες να μαλακώσει το καθεστώς. Κάθε φορά, αυτές οι προσπάθειες απέτυχαν.

Το 1920, παρά τη μεγάλη βοήθεια από το εξωτερικό που παρείχε στο Λευκό κίνημα όπλα και εξοπλισμό, και παρά την άμεση στρατιωτική παρέμβαση από κάποιες ξένες χώρες σε ορισμένες περιοχές της πρώην Ρωσικής Αυτοκρατορίας, το Λευκό κίνημα ηττήθηκε από τις κοινές προσπάθειες του RKKA (Κόκκινος Στρατός των Εργατών και των Αγροτών) και των αγροτικών αποσπασμάτων. Η χώρα εισερχόταν σε ένα νέο στάδιο της ανάπτυξής της. Γιατί νίκησε στη Ρωσία η εναλλακτική των Μπολσεβίκων – η εναλλακτική που καθόρισε τα ουσιαστικά χαρακτηριστικά του συγκεκριμένου «Σοβιετικού» ολοκληρωτισμού σε σύγκριση με άλλα καθεστώτα;

Όπως έδειξε και η Ευρωπαϊκή εμπειρία, τα εθνικιστικά ολοκληρω-

⁶⁶ Στο ίδιο, p. 121.

⁶⁷ Στο ίδιο, pp. 21-22.

⁶⁸ *Neizvestnaia Rossiia. XX vek.*, Vol. 2, (Moscow, 1992), pp. 265-267.

⁶⁹ *Nashe Otechestvo*, Vol. 2, p. 57.

τικά κινήματα που δεν υποστηρίζονταν από συναφή καθεστώτα υπόκειντο περισσότερο σε ιδιοποίηση της εξουσίας σε περίοδο ειρήνης. Οι πρώιμες μορφές εθνικοσοσιαλισμού ήταν πιο συνταγματικές και λιγότερο επιθετικές από τις μεταγενέστερες. Η πρώιμη μορφή του κομμουνιστικού κινήματος στη Ρωσία (σε αντίθεση με το επόμενο του στάδιο, τον Σταλινισμό) ήταν, αντίθετα, πιο κατάλληλη για μια εμπόλεμη κατάσταση. Κινητοποίησε τεράστιες μάζες στρατιωτών. Η γενική καταστροφή και οι κοινωνικοί κατακλυσμοί που συνόδευαν την επανάσταση των Μπολσεβίκων έδωσε αφορμή σε παράλογες ελπίδες, τροφοδοτούμενες από την απελπισία και από τις ευκαιρίες για ξαφνικές αλλαγές της κοινωνικής κατάστασης για αυτούς που βρίσκονταν στο κατώτερο επίπεδο της κοινωνίας. Τα ριζοσπαστικά συνθήματα των Μπολσεβίκων αποπροσανατόλισαν τις άλλες επαναστατικές δυνάμεις, οι οποίες αρχικά απέτυχαν να δουν ότι οι στόχοι που επεδίωκε το RKP(b) ήταν οι αντίθετοι από αυτούς που είχαν τεθεί από την αντιπολυταρχική πτέρυγα της Ρωσικής επανάστασης.

Η ήττα των Λευκών ήταν επίσης προκαθορισμένη από τον ελιτισμό τους, από τα ισχυρά σοβινιστικά τους συνθήματα, τα οποία κινητοποίησαν τις εθνικές μειονότητες εναντίον τους, και από τους φόβους των αγροτών ότι θα έχαναν τη γη τους αν κέρδιζαν οι «Στρατηγοί». Κάτω από αυτές τις συνθήκες, οι Κόκκινοι φάνταζαν στις μάζες σαν «το μικρότερο κακό».

Η νίκη επί πολλών στρατευμάτων που υποστηρίζονταν από το εξωτερικό (με επικεφαλής τους Ντενίκιν, Γιουντένιτς, Βράνγκελ, Κόλτσακ, και άλλους) κατέστησαν ανούσιο το κράτος ως «ενωμένο στρατόπεδο». Ταυτόχρονα, ξέσπασε ο αγροτικός πόλεμος στις περιοχές της Ρωσίας και της Ουκρανίας, με εκατοντάδες χιλιάδες ανθρώπους. Οι εργατικές αναταραχές συνέχισαν να αυξάνονται. Για πολλούς Κομμουνιστές, η νίκη επί των Λευκών Φρουρών σήμανε μια ευκαιρία να εισαχθούν αντιπολυταρχικές μεταρρυθμίσεις στο πνεύμα των ιδεών της «εξάλειψης του κράτους». Ο αντίθετος πόλος που συστήθηκε από τους εργάτες, με επικεφαλής τον Α. Σλιάπνικοφ και την Α. Κολοντάι, σύμφωνα με το πρόγραμμα του Κόμματος, πρότεινε την παράδοση της εξουσίας στα συνέδρια των παραγωγών και την εγκατάλειψη της δικτατορίας του Σόβναρκομ, της Κεντρικής Επιτροπής, και των σωφρονιστικών οργά-

νων. Η ιδέα της μεταβίβασης της εξουσίας στα εργατικά συνδικάτα προτάθηκε, επίσης, από την ομάδα «Δημοκρατικός Σοσιαλισμός», αν και σε διαφορετική εκδοχή⁷⁰.

Ταυτόχρονα, ο Τρότσκι πρότεινε να μετατραπούν τα συνδικάτα σε κυβερνητικά όργανα, αφού πρώτα υποβληθούν σε «ριζική αναδιοργάνωση» (δηλαδή, εκκαθαρίσεις). Αυτό προκάλεσε διαμαρτυρίες από τους συνδικαλιστικούς ηγέτες. Ξεκίνησε έντονη συζήτηση για τα συνδικάτα. Στην πραγματικότητα, η συζήτηση μετατράπηκε σε αντιπαράθεση για τη μορφή που θα έπρεπε να πάρει το καθεστώς μετά τον πόλεμο.

Ενώ οι φατρίες ήταν απασχολημένες συζητώντας τις λεπτομέρειες μιας μελλοντικής εργατικής δημοκρατίας, η επιρροή των κομματικών αχυρανθρώπων αυξήθηκε· τους ένοιαζε περισσότερο η καριέρα τους από τις ιδεολογικές συζητήσεις. Ο Σκβόρτσοφ, ένας αντιπρόσωπος του 10^{ου} Συνέδριου του RKP(b), μίλησε για αυτούς ως εξής: «Δεν έχουν μείνει άνθρωποι να δουλέψουν στις επαρχίες. Έχουν παρατηρηθεί περιστατικά όπου οι επαρχίες φοβούνται να αποστείλουν συντρόφους τους στο κέντρο ως αντιπροσώπους, επειδή μόλις ένας σύντροφος σταλεί στο κέντρο, πηγαίνει στην Κεντρική Επιτροπή και παρουσιάζει εκεί τους λόγους για τους οποίους πρέπει να μείνει στο κέντρο· και έπειτα από αυτό του επιτρέπουν να παραμείνει εκεί»⁷¹. Στο 10^ο Συνέδριο, αυτοί οι «στρατιώτες του Κόμματος» υποστήριζαν τον Λένιν, έναν αναγνωρισμένο ηγέτη. Αργότερα, οι μάζες των αχυρανθρώπων θα υποστηρίξουν τον Στάλιν.

Κι ενώ οι Μπολσεβίκοι ασχολούνταν με συζητήσεις, ο πόλεμος των αγροτών δεν σταμάτησε ποτέ. Αυξήθηκαν οι απαιτήσεις για τον τερματισμό της προντρασβιέρσκα, την ελευθερία του εμπορίου, και την κατάργηση της δικτατορίας των Μπολσεβίκων. Η κορύφωση αυτού του σταδίου της επανάστασης ήταν η εξέγερση των εργατών στο Πέτρογκραντ και η εξέγερση του ναυτικού και των εργατών στην Κροστάνδη στις 28 Φεβρουαρίου-18 Μαρτίου του 1921. Η απόφαση που πάρθηκε

⁷⁰ Βλέπε *X s'ezd VKP(b). Stenograficheskii otchet* (Moscow, 1963), pp. 819-826; V.I. Lenin, *Poln. Sobr. Soch.*, Vol. 42, pp. 264-302.

⁷¹ *X s'ezd VKP(b). Stenograficheskii otchet*, p.70.

από τη συνέλευση της Κροστάνδης δήλωνε: «Λαμβάνοντας υπόψη το γεγονός ότι τα υπάρχοντα σοβιέτ δεν εκφράζουν τη θέληση των εργατών και των αγροτών, είναι απαραίτητο να εκλέγονται τα σοβιέτ με μυστική ψηφοφορία. Πριν από τις εκλογές, είναι απαραίτητο να διεξάγεται μια προκαταρκτική, χωρίς αναταραχές εκστρατεία μεταξύ όλων των εργατών και αγροτών»⁷². Οι συμμετέχοντες στην Κροστάνδη πίστευαν ότι ήταν αναγκαίο «να δοθούν τα πλήρη δικαιώματα όλης της γης στους αγρότες για να την αξιοποιήσουν όπως κρίνουν πιο κατάλληλα»⁷³.

Αυτά τα αιτήματα, χωρίς να παραβιάζουν την ιδέα των σοβιέτ, απείλησαν να υπονομεύσουν το μονοπώλιο της εξουσίας των Μπολσεβίκων. Ο Λένιν θεώρησε αυτό το γεγονός σαν τη μεγαλύτερη εσωτερική πολιτική κρίση στη Σοβιετική Ρωσία⁷⁴. Η πιθανότητα μιας ξένης εισβολής στη Ρωσία ανά πάσα στιγμή ήταν ακόμα αισθητή. Υπό αυτές τις συνθήκες, οι Μπολσεβίκοι ενίσχυσαν την άρνησή τους για πλουραλισμό· και η δέκατη συνέλευση του RKP(b) έλαβε την απόφαση να απαγορεύσει όλες τις παρατάξεις και τις ομάδες μέσα στο κόμμα.

Παρά το γεγονός ότι η εξέγερση της Κροστάνδης καταστάληκε, ήταν αδύνατον να διατηρηθεί πλέον ο «πολεμικός κομμουνισμός». Είχε τη δυνατότητα να επιφέρει ολοκληρωτική καταστροφή στο καθεστώς και την οικονομία. Η δέκατη συνέλευση του RKP(b) έλαβε την απόφαση να κατάργησει την *προντρασβιέρσκα*, έχοντας εισαγάγει μια σειρά μέτρων που αργότερα έγιναν γνωστά ως «νέα οικονομική πολιτική» - η NEP. Η πρώτη ολοκληρωτική έξαρση είχε ολοκληρωθεί. Οι Μπολσεβίκοι προτίμησαν να προχωρήσουν σε ένα αγροτικό σύστημα που αποδεχόταν κάποια ανεξαρτησία της κοινωνίας παρά να χάσουν εντελώς την εξουσία.

---

⁷² Παράθεση από το *Obshchina, 1938*, No. 18, p. 9.

⁷³ Στο ίδιο.

⁷⁴ V.I. Lenin, *Poln. Sobr. Soch.*, Vol. 45, p. 282.

Δημήτρης Μπελαντής

«Ο άνθρωπος είναι ένα φυγόπονο ζώο»

Οι θέσεις του Λέον Τρότσκι το 1919-1921 για την καταναγκαστική
εργασία και το ρόλο των συνδικάτων
Παρουσίαση-κριτική

Εισαγωγή

Θα καταλήγαμε... σε μια κατάσταση όπου όλες οι δηλώσεις μας, οι σημαίες, ο ύμνος της Διεθνούς, η σοβιετική μορφή της κυβέρνησης, θα έμεναν εξωτερικά στην θέση τους, ενώ το εσωτερικό περιεχόμενο όλων αυτών θα είχε ήδη μεταμορφωθεί: το περιεχόμενο αυτό ... θα ανταποκρινόταν στις προσδοκίες, στις ευχές, στις ελπίδες, στα συμφέροντα αυτού του καινούριου στρώματος της αστικής τάξης που διαρκώς μεγαλώνει, που γίνεται διαρκώς πιο ισχυρό και που, μέσα από αργές και οργανικές αλλαγές, θα κατάφερνε να μεταβάλει όλα τα χαρακτηριστικά του σοβιετικού κράτους και να το τοποθετήσει, σιγά –σιγά, στην τροχιά μιας καθαρά καπιταλιστικής πολιτικής. Η παλιά σαπισμένη αστική τάξη, που ζούσε από τις ελεημοσύνες της τσαρικής κυβέρνησης... θα ήταν δυνατόν να αντικατασταθεί τότε, χάρη στην Ρώσικη επανάσταση, από μια καινούρια αστική τάξη .... που δεν σταματάει μπροστά σε τίποτα και ανοίγει το δρόμο της κάτω από το έμβλημα του εθνικισμού, αλλά που κρύβεται κάτω από την φρασεολογία και τις σημαίες του διεθνισμού, με σκοπό να προχωρήσει προς μια καινούρια καπιταλιστική και αστική Ρωσία, μεγάλη και δυνατή.

Νικολάι Μπουχάριν, άνοιξη του 1923, διάλεξη του στο Πέτρογκραντ, που περιλαμβάνεται στο έργο του «Προλεταριακή επανάσταση και κουλτούρα», και παραπέμπεται στο Σ. Μπετελέμ «Ταξικοί αγώνες στην ΕΣΣΔ», Τ. Ι, 1917-1923, Αθήνα 1975, εκδόσεις Ράππα, σελ. 294-295.

Ο Μπουχάριν προχωρά σε αυτόν τον συλλογισμό, παρατηρώντας πώς αστικά διανοούμενα στρώματα, όπως οι λεγόμενοι «Σμιενοβιεχόβτσι», αναζητούν πρόσβαση σε διευθυντικές θέσεις της σοβιετικής κοινωνίας και γίνονται έτσι ιδιόρρυθμοι και ιδιοτελείς «φίλοι του νέου καθεστώτος»

Οι θέσεις του κορυφαίου Μπολσεβίκου ηγέτη Λέον Τρότσκι για τα παραπάνω δύο κεφαλαιώδη ζητήματα κατά την τελική φάση του Εμφυλίου Πολέμου στη Ρωσία και τη φάση μετάβασης από τον Πολεμικό Κομμουνισμό (ΠΚ) στην ΝΕΠ παρουσιάζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον, ιστορικό αλλά και θεωρητικό. Και από την άποψη της μελέτης της ιδεολογικής διαπάλης στο κόμμα των Μπολσεβίκων και στον ρώσικο –σοβιετικό κοινωνικό σχηματισμό για την σχέση ανάμεσα στο κόμμα της πρωτοπορίας, τις οικονομικές οργανώσεις της εργατικής τάξης και τελικά την ίδια την εργατική τάξη, όπως υπάρχει, ζει και δρα πραγματικά σε αυτήν την πρώτη μετεπαναστατική περίοδο, όπου οργανώνεται η εξουσία της ή εναλλακτικά η εξουσία πάνω σε αυτήν. Της διαπάλης για τον μετασχηματισμό αλλά και τη διατήρηση των σχέσεων εκμετάλλευσης και εξουσίασης. Αλλά και από την άποψη της ίδιας της πολιτικής και ιδεολογικής παρέμβασης του Λ. Τρότσκι στο κόμμα των Μπολσεβίκων, στο οποίο προσχωρεί κατά τον χρόνο περίπου της άφιξης του Λένιν στη Ρωσία (Απρίλιος 1917) και στα πλαίσια του οποίου παίζει απόλυτα πρωταγωνιστικό ρόλο κατά την επαναστατική επικράτηση της εξουσίας των Μπολσεβίκων (Οκτώβριος 1917, ηγέτης του Σοβιέτ της Πετρούπολης) αλλά και κατά τον Εμφύλιο, την πάλη δηλαδή της σοβιετικής εξουσίας για την επιβίωσή της κατά των Λευκών αντεπαναστατών και κατά της ιμπεριαλιστικής επέμβασης (άνοιξη-καλοκαίρι 1918 ως και φθινόπωρο 1920). Ο Τρότσκι, κατά την περίοδο αυτήν, είναι σαφώς η *δεύτερη ηγετική προσωπικότητα μέσα στο κόμμα των Μπολσεβίκων μετά τον Λένιν, ιδίως ως ο ηγέτης του Κόκκινου Στρατού και ο υπεύθυνος για την άμυνα της επανάστασης*, ενώ ο Στάλιν, χωρίς να είναι ασήμαντος, έχει σαφώς υποδεέστερο πολιτικό κύρος και θέση από τον Τρότσκι και στο στρατιωτικό μέτωπο υπόκειται στις διαταγές του. Παρά το ότι ο Τρότσκι δεν θα επανέλθει ποτέ ρητώς στις σχετικά ακραίες απόψεις του τού 1920-1921, όπως θα εκτεθούν παρακάτω, για την καταναγκαστική ερ-

γασία και την κρατικοποίηση των συνδικάτων, θα υποστηρίξουμε τη θέση ότι αυτές οι απόψεις είχαν διαρκέστερη επίδραση στον σχηματισμό των αντιλήψεων των Μπολσεβίκων στην εξουσία για την οργάνωση της εργασίας και της παραγωγής. Επίσης, οι απόψεις αυτές θα θέσουν ένα σαφές όριο στις αργότερα αντισταλινικές αντιλήψεις και τοποθετήσεις του Τρότσκυ και στην αντίληψή του για τη συνέχιση και τη διάσωση της Ρώσικης Επανάστασης, όριο, το οποίο ιδεολογικά και πρακτικά δεν θα ξεπεραστεί ποτέ.

Τέλος, ένας βασικός λόγος ενασχόλησης με τις αντιλήψεις του τότε ηγέτη του Κόκκινου Στρατού για αυτά τα δύο σημαντικά ζητήματα είναι το γεγονός ότι αποτελούν ζητήματα «ταμπού» για την ιστορική και ιδεολογική συζήτηση εντός του ευρύτερου μαρξιστικού ρεύματος σήμερα. Κατά κανόνα, με το ζήτημα αυτό έχουν ασχοληθεί, εκτός από τους βασικούς βιογράφους του Τρότσκυ και τους ιστορικούς της Σοβιετικής Ένωσης (κυρίως τον Ε.Χ.Καρρ, τον Ισαάκ Ντούτσερ κ.α.), πρόσωπα και σχηματισμοί από τον αναρχικό και συμβουλιακό κομμουνιστικό χώρο, δηλαδή από έναν χώρο καθαρά εχθρικό προς τον μπολσεβικισμό. Είναι ίσως η ώρα και αυτό το «ταμπού» να σπάσει, ιδίως για το ελληνόφωνο αριστερό αναγνωστικό κοινό.

Όπως έχουμε εξηγήσει και αλλού (βλ. Δ. Μπελαντή «Για τον τροτσκισμό, παλιό και νέο» σε ιστότοπο www.pandiera.gr, 2016)¹, η κατά το δυνατόν αντικειμενική παρουσίαση του ιστορικού προσώπου του Τρότσκυ και του έργου του, όπως και άλλων κορυφαίων Μπολσεβίκων ηγετών (του Λένιν, του Στάλιν, του Μπουχάριν κλπ) οφείλει να εκφεύγει από ταυτοτικού χαρακτήρα ανόητες σήμερα στην απολυτότητά τους αντιθέσεις ή ταυτίσεις («σταλινικοί», «τροτσκιστές», ποιος είχε δίκιο, ποιος ήταν ήρωας και ποιος κάθαρμα, ποιος αποκλειστικά «θύτης» και ποιος αποκλειστικά «θύμα» κλπ) και στοχεύει ακριβώς στο να διαφανεί τι υπήρξε, τι διακυβεύθηκε και αν υπήρξε όντως κάτι που διακυβεύθηκε πίσω από αυτές τις ιστορικές ταυτότητες και ανταγωνισμούς.

---

¹ Βλ. στο λινκ <https://bit.ly/2J8Wa4m>

1. Η ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΤΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

1.1 Το ιστορικό και πολιτικό πλαίσιο της συζήτησης για την οργάνωση της εργασίας στη μετεπαναστατική Ρωσία

Όπως έχουμε εκθέσει σε άλλη μελέτη μας², το καλοκαίρι του 1918 αποτελεί κρίσιμο χρονικό ορόσημο για τη σοβιετική Ρωσία: είναι η περίοδος όπου πυκνώνουν οι εξελίξεις που θα οδηγήσουν στον Εμφύλιο (άνοδος των αντεπαναστατικών στρατών των στρατηγών Ντενίκιν και Αλεξέι στον Νότο, του στρατηγού Κόλτσακ στην Ανατολή κ.α.) και στη διεθνή ιμπεριαλιστική επέμβαση, όπου το κόμμα των Μπολσεβίκων σταδιακά αποξενώνεται από τα άλλα σοβιετικά σοσιαλιστικά κόμματα (Μενσεβίκοι, Αριστεροί και Δεξιοί Σοσιαλεπαναστάτες, Αναρχικοί), ιδίως μετά την απόπειρα κατά του Λένιν από την σοσιαλεπαναστάτρια Φάνυ Κάπλαν, και προετοιμάζεται ένα πλαίσιο όπου οι Μπολσεβίκοι, σε σημαντικό βαθμό αναγκαστικά, θα μονοπωλήσουν τη νομιμότητα της σοβιετικής εξουσίας³. Ιδίως, όμως, στον τομέα της παραγωγής, η άνοιξη και το καλοκαίρι του 1918 αποτελούν το ορόσημο τέλους, κατά την πρώτη φάση της σοβιετικής εξουσίας, του πειράματος του εργατικού ελέγχου στη σοβιετική βιομηχανία και της επιβολής της μονοπρόσωπης διεύθυνσης από τους αστούς ειδικούς και την κομματική διοίκηση αντί της συλλογικής διεύθυνσης από τις εργοστασιακές επιτροπές, όπως αυτή επιχειρήθηκε από το φθινόπωρο του 1917 ως και την άνοιξη του 1918⁴. Έχουμε ήδη επισημάνει ότι το κίνημα του εργατικού ελέγχου,

---

² Δ. Μπελαντή «Μπολσεβίκοι εναντίον του Λένιν- η περίπτωση των «Αριστερών Κομμουνιστών» το 1918 και ο εργατικός έλεγχος», σε περ. *Ουτοπία* 122/ 2017 («Αφιέρωμα στην Οκτωβριανή Επανάσταση»), σελ. 63-80.

³ Βλ. σε Δ. Μπελαντή «Η προστασία του λενινιστικού σοβιετικού καθεστώτος (1917-1924: από την αναγκαιία αυτοάμυνα στην καθολική μαχητικότητα» περ. *Θέσεις*, Μέρος Α' τ. 67/1999, σελ. , Μέρος Β' τ. 69/1999, σελ. .

⁴ Δ. Μπελαντή «Μπολσεβίκοι κατά του Λένιν..», *Ουτοπία* τ. 122, ό.π. σελ. 63-67, Μ. Μπρίντον «Οι μπολσεβίκοι και ο εργατικός έλεγχος-το κίνημα των εργοστασιακών επιτροπών 1917-1921», Αθήνα 1977, Διεθνής Βιβλιοθήκη, σελ. 55-133, με αναλυτική παράθεση των εξελίξεων στο ζήτημα της ανόδου και της κατάρτησης του εργατικού ελέγχου.

το οποίο υπερέβαινε την αντίληψη του λογιστικού ελέγχου ή του ελέγχου των συνθηκών εργασίας 9 απόψεις του Λένιν κατά το τέλος του 1917) και κατέτεινε στην έστω προβληματική ακόμη *συλλογική αυτοδιεύθυνση των επιχειρήσεων* από τις εργοστασιακές επιτροπές υποστηρίχθηκε –εκτός από τους αναρχικούς- και από μια μειοψηφική τάση των Μπολσεβίκων, τους «Αριστερούς Κομμουνιστές» (Ν. Μπουχάριν, Κ. Ράντεκ. Β. Οσοίνσκυ, κ.α.), ενώ η πλειοψηφία, και ιδίως ο ίδιος ο Λένιν, από τις αρχές του 1918 τάσσονται καθαρά κατά του εργατικού ελέγχου με αυτήν την έννοια και υπέρ της μονοπρόσωπης διεύθυνσης, θεωρώντας το πείραμα του εργατικού ελέγχου ως «αναρχοσυνδικαλιστικό» πείραμα ή ακόμη και ως πείραμα που οδηγεί σε ατομική ιδιοποίηση των παραγωγικών μονάδων από τους κατά τόπους εργάτες. Σε δυο βασικά κείμενά του (“The immediate tasks of the soviet government” “Left Wing Childishness and the Petit Bourgeois Mentality”, 1918, www.marxists.org, Lenin Archive), ο Λένιν τάσσεται καθαρά υπέρ μιας συγκεντρωτικής κρατικής διεύθυνσης των βιομηχανικών επιχειρήσεων, *μέσα από τη συνεργασία της μονοπρόσωπης διεύθυνσης και των αστών ειδικών με τον κεντρικό κρατικό μηχανισμό* (Συμβούλιο Οικονομικής Διεύθυνσης ή Βέσενκα, που ασκεί τον ενιαίο και συγκεντρωτικό «εργατικό έλεγχο» αλλά και Υπουργείο-Συμβούλιο για την Εθνική Οικονομία, σοβναρχόζ). Όχι μόνο αυτό, αλλά η αντίληψη του Λένιν για την υπαγωγή όλο και μεγαλύτερων εργατικών δυνάμεων σε ένα και μόνο πρόσωπο δηλώνεται ανοιχτά, με πρότυπο την γερμανική πολεμική οικονομία στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, που χαρακτηρίζεται από τον Λένιν ως «κρατικός καπιταλισμός». Ο Λένιν υποστηρίζει ότι το πρότυπο του «κρατικού καπιταλισμού», αποσυνδεδεμένο από τον καπιταλισμό/ιμπεριαλισμό και υπαγόμενο σε μια τεχνολογικά προηγμένη σοβιετική οικονομία μπορεί να αποτελέσει το πρώτο στάδιο του σοβιετικού σοσιαλισμού. Επισημαίνεται εδώ ότι η διαμάχη για τον εργατικό έλεγχο προηγείται της γενίκευσης του Εμφυλίου Πολέμου και κρίνεται ιδίως κατά την άνοιξη του 1918, μετά την σύναψη της Συνθήκης του Μπρεστ Λιτόφσκ, και πριν από το άνοιγμα του συνολικού μετώπου του Εμφυλίου Πολέμου.

Η περίοδος του Εμφυλίου Πολέμου χαρακτηρίζεται από τη συνολική εθνικοποίηση της βιομηχανίας και ονομάζεται, όπως είναι γνωστό, Πολεμικός Κομμουνισμός. *Με το διάταγμα της 28^{ης} Ιουνίου 1918 εθνικοποι-*

ούνται όλες οι βασικές βιομηχανίες της χώρας. Ανεξάρτητα από το γεγονός ότι σε πολλές περιπτώσεις οι παλιοί ιδιοκτήτες μένουν στη θέση τους ως διευθυντές ή μάνατζερ των επιχειρήσεων, το ιδιοκτησιακό ζήτημα λύνεται υπέρ του σοβιετικού κράτους. Περίπου δύο χρόνια αργότερα, τον Νοέμβριο του 1920, η κρατική ιδιοκτησία θα προσδιορισθεί ειδικότερα ως υποχρεωτική για όλες τις επιχειρήσεις που χρειάζονται μηχανές και έχουν περισσότερους από πέντε (5) εργαζόμενους ή χωρίς μηχανές και με περισσότερους από δέκα (10) εργαζόμενους⁵. Στην πραγματικότητα, δημιουργείται μια κοινωνικοποιημένη οικονομία έκτακτης ανάγκης όπου υπερισχύει η μονοπρόσωπη συγκεντρωτική διεύθυνση (και Καρρ τ. 2 ό.π. σελ. 245), όπου τα κεντρικά οικονομικά σοβιετικά όργανα, το μεν σοβναρχόζ (Κεντρικό Συμβούλιο Εθνικής Οικονομίας) με τα τοπικά σοβναρχόζ και η Βέσενκα με τα τοπικά της όργανα, τα γκλαβτ και τα κέντρα⁶, διευθύνουν την οικονομία, διατηρώντας έναν βαθμό συνεργασίας με τα συνδικάτα, συγκεντρώνουν την οργάνωση και διεύθυνση της παραγωγής (ας σημειωθεί εδώ ότι κατά το 8^ο Συνέδριο των Μπολσεβίκων (1919) αποφασίζεται η συγκέντρωση της διοίκησης της εθνικής οικονομίας στα χέρια των συνδικάτων (σημείο 5 της πολιτικής απόφασης του Συνεδρίου), μια απόφαση που δεν θα έχει πρακτική συνέπεια, Καρρ. τ.2, ό.π. σελ. 266). Κατά τον Πολεμικό Κομμουνισμό, το εμπόριο και το χρήμα συρρικνώνονται σε πολύ μεγάλο βαθμό οδηγώντας στις πληρωμές σε είδος, στην παροχή των ειδών πρώτης ανάγκης με το δελτίο ή στην απόσπαση αγροτικών αγαθών με την βία από κρατικά ένοπλα αποσπάσματα. Παρά το ότι ο Πολεμικός Κομμουνισμός είναι μια μορφή κοινωνικοποίησης της στέρησης και της «ανάγκης», η διαχείρισή του συνοδεύεται συχνά από την ψευδαίσθηση ότι πρόκειται όντως για μια οικονομία απαλλαγμένη από το χρήμα, το εμπόρευμα και

⁵ Ε.Χ.Καρρ «Ιστορία της Σοβιετικής Ένωσης 1917-1923», (1952), τ.Β', Αθήνα 1978, Υποδομή, σελ. 227 και 229—230. Επίσης, στο 3ο πανρωσικό συνέδριο συμβουλίων εθνικής οικονομίας τον 1.1920, οι επιχειρήσεις διακρίνονται σε τραπεζοποιημένες, επιχειρήσεις εθνικής σημασίας και τοπικής σημασίας.

⁶ Η Βέσενκα και το Σοβναρχόζ αποτελούν τα έμβρυα του πιο κατοπινού οργάνου εθνικού οικονομικού σχεδιασμού, του Γκοσπλάν. Η Βέσενκα από όργανο που συντονίζει τις εργοστασιακές επιτροές (διάταγμα Νοεμβρίου 1917) γίνεται σταδιακά καθαρά κρατικό όργανο με υψηλόβαθμο συμμετοχής γραφειοκρατών και αστών ειδικών.

τον μηχανισμό της αγοράς και, άρα, μια προωθημένη μορφή οικονομίας σε σοσιαλιστική μετάβαση, προς τον «ανώριμο κομμουνισμό», όπως αυτός περιγράφεται από τον Μαρξ στην «Κριτική του Προγράμματος της Γκότα». Η αυταπάτη αυτή θα εγκαταλειφθεί κατά το Δέκατο Συνέδριο των Μπολσεβίκων τον Μάρτιο 1921, οπότε και αποφασίζεται η μετάβαση στην Νέα Οικονομική Πολιτική, την ΝΕΠ, αφήνοντας σημαντικό χώρο στο ελεύθερο αγροτικό εμπόριο και ιδιοκτησία και μικρό χώρο και στην ιδιωτική βιοτεχνία και βιομηχανία.

Η κατάσταση της σοβιετικής βιομηχανίας αλλά και όλης της εθνικής οικονομίας κατά τον Πολεμικό Κομμουνισμό είναι εξαιρετικά προβληματική και διακινδυνευμένη. Η ίδια η μετατροπή των μεταποιητικών επιχειρήσεων σε επιχειρήσεις παραγωγής για την πολεμική προσπάθεια (οπλισμός, πολεμοφόδια και άλλα αναγκαία είδη) αλλά και η ίδια η διάλυση της βιομηχανίας και της μεταποίησης στις ζώνες του πολέμου ή και στα πλαίσια της πολιτικής «καμμένης γης», όταν επίκειται η κατάληψη μιας περιοχής από τον εχθρό, αποτελούν βασικούς παράγοντες αποδυνάμωσης ή και μερικής καταστροφής της βιομηχανικής παραγωγής. Όπως περιγράφει πολύ εύγλωττα ο Τρότσκι στο βασικό κείμενο του «Τρομοκρατία και Κομμουνισμός»⁷, η ίδια η πολιτικοστρατιωτική αναταραχή και οι διαδοχικές καταλήψεις περιοχών από τα αντίπαλα στρατεύματα αποτελούν βασικό παράγοντα οικονομικής αποδιοργάνωσης μιας χώρας και οπισθοδρόμησής της μεταποιητικής της βιομηχανίας⁸. Αυτή είναι και η εμπειρία των ευρωπαϊκών χωρών κατά τον

---

⁷ “Terrorism and Communism”, 1919-1920, www.marxists.org, Trotsky Archive. Υπάρχει και στα ελληνικά από τις εκδόσεις Αλλαγή («Τρομοκρατία και κομμουνισμός»), Αθήνα 1979, αλλά και στην ελληνική βερσιόν του Marxist Internet Archive. Το κείμενο αυτό θα αποτελέσει βασικό σημείο αναφοράς αυτού του άρθρου. Γραμμένο από τον Τρότσκι, προκειμένου να απαντηθεί η κριτική του σοσιαλδημοκράτη ηγέτη Κ. Κάουτσκι στη Ρώσικη Επανάσταση με τον ίδιο τίτλο («Τρομοκρατία και Κομμουνισμός», Βιέννη 1918), περιλαμβάνει και το κεφάλαιο 8 που μας ενδιαφέρει ειδικά με τον τίτλο «Προβλήματα της οργάνωσης της εργασίας – η σοβιετική κυβέρνηση και η βιομηχανία» (“Problems of the organization of labour- The soviet government and industry”). Οι σελίδες παραπομπής είναι αυτές του ηλεκτρονικού αρχείου του Marxist Internet Archive. Μεγάλο μέρος του κεφαλαίου 8 αποτελεί τη σχετική εισήγηση του Τρότσκι στο 3ο Εθνικό Συνέδριο των σοβιετικών συνδικάτων, Απρίλιος 1920.

⁸ “Terrorism and Communism”, Chapter 8, σελ. 1-3.

Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο (τον «Μεγάλο Πόλεμο», όπως τον έλεγαν στον Μεσοπόλεμο) αλλά και η σοβιετική εμπειρία του 1918-1920.

Πρώτα, απ'όλα, ο εμφύλιος, κατά την περιγραφή του Τρότσκι, αποτέλεσε βασική αιτία στέρησης της σοβιετικής οικονομίας σε κρίσιμες πρώτες ύλες και καύσιμα (“Terrorism and Communism”, κεφ. 8, σελ. 1-2):

- Η περιοχή του Ντόνετς σε ξένα χέρια στέρησε τη Ρωσία από τον άνθρακα και το μέταλλο. Η περιοχή του Ντόνετς κάλυπτε το 94 % των αναγκών της οικονομίας σε άνθρακα και το 74 % των αναγκών της οικονομίας σε ακατέργαστο μέταλλευμα.
- Η περιοχή του Καυκάσου από το πετρέλαιο. Όλες οι πετρελαιοπηγές πέρασαν στα χέρια του εχθρού.
- Η περιοχή του Τουρκεστάν από το μπαμπάκι.
- Η περιοχή των Ουραλίων από τα πλούσια κοιτάσματά της σε μέταλλο. Η περιοχή των Ουραλίων κάλυπτε το 20 % των αναγκών της οικονομίας σε μέταλλευμα και το 4 % σε άνθρακα.
- Η περιοχή της Σιβηρίας από ψωμί και κρέας.
- Η σοβιετική οικονομία στερήθηκε μισό εκατομμύριο λίμπρες άνθρακα, τον οποίο υποχρεώθηκε να εισαγάγει⁹.

Σύμφωνα με την απογραφή του τέλους 1920, είχαν απομείνει στη Σοβιετική Ένωση 404.000 βιομηχανικές μονάδες, από τις οποίες 350.000 σε λειτουργία. Τα 3/4 των επιχειρήσεων ήταν μονοπρόσωπες, ενώ μόνο το 1/4 χρησιμοποιούσε μισθωτή εργασία. Σε αυτές εργάζονταν 2.200.000 μισθωτοί εργάτες, από τους οποίους 1.410.000 στις μεγάλες επιχειρήσεις. 6.908 επιχειρήσεις υπάγονταν στην Βέσενκα, ενώ 4.547 ήταν με την πλήρη έννοια του όρου εθνικοποιημένες¹⁰.

Σε σχέση με το 1913 (σημείο σύγκρισης στις προεπαναστατικές απογραφές):

- Η παραγωγή σιδηρομεταλλεύματος και χυτοσίδηρου το 1920 ήταν σε σχέση με το 1913 στο 1,6 και 2,4 % αντίστοιχα. Η παραγωγή προϊόντων μεταποίησης το 1920 στο 12,9 % επί της αξίας του 1913

---

⁹ Για τις μεγάλες υλικές ελλείψεις βλ. και σε I. Deutscher “The prophet armed”, Oxford University Press (1954), 1987, σελ. 488.

¹⁰ E.X.Karr *ό.π.* τ. 2, σελ. 229-230.

(Karr τ.2 σελ. 254). Επίσης, το 1919, ο αριθμός εργαζομένων στις βιομηχανικές επιχειρήσεις είχε μειωθεί στο 76 % του αντιστοίχου του 1917, στις οικοδομικές επιχειρήσεις στο 66 % αντίστοιχα και στις σιδηροδρομικές στο 63 %. Στην βιομηχανία, εργάζονταν 2.600.000 εργαζόμενοι το 1913, 1.480.000 το 1920-21 και 1.240.000 το 1921-22, δηλαδή περίπου οι μισοί (Karr, τ. 2 σελ. 252).

Όμως, ακόμη πιο κρίσιμη ήταν η στέρηση της σοβιετικής οικονομίας σε διαθέσιμη εργατική δύναμη. Ο Εμφύλιος Πόλεμος αφήνει ανεξίτηλο ίχνος στο πεδίο της μη διαθέσιμης εργατικής δύναμης. Με πολλούς τρόπους:

Ένα πολύ σημαντικό τμήμα των βιομηχανικών εργατών επιστρατεύεται και φεύγει για το μέτωπο υπέρ της σοβιετικής εξουσίας. *Πρόκειται, κατά κανόνα, για τα πιο ικανά αλλά και τα πιο συνειδητά στοιχεία της εργατικής τάξης.* Πολλοί από αυτούς, πιθανόν η πλειοψηφία, θα χάσουν τη ζωή τους στον πόλεμο. Επίσης, ένα άλλο σημαντικό τμήμα των βιομηχανικών εργατών «λιποτακτεί» και από τον πόλεμο αλλά και από την υποχρεωτική εργασία και γυρνά στα χωριά της υπαίθρου είτε προκειμένου να καλλιεργήσει τα κτήματά του και να διατραφεί είτε να πουλήσει την εργατική του δύναμη στους αγρότες, οι οποίοι, συχνά, παρέχουν καλύτερο μισθό σε χρήμα ή σε είδος από την εθνικοποιημένη βιομηχανία¹¹. Πρόκειται για το μαζικό διασκορπισμό του βιομηχανικού προλεταριάτου ή την «αποσύνθεσή» του, όπως θα τη χαρακτηρίσει ο Νικολάι Μπουχάριν. Οι πόλεις εκκενώνονται και ένα μέρος του πληθυσμού στα 1919-1921 επιστρέφει στην ύπαιθρο, που ήταν και η κοινωνική του αφετηρία. Ο Τόμσκυ, κεντρικός υπεύθυνος των συνδικάτων, θα ταξινομήσει τις αιτίες της «φυγής» των βιομηχανικών εργατών ως εξής: α) φυγή στην ύπαιθρο β) στρατός γ) εργατικές κομμούνες και σοβιετικά αγροκτήματα δ) γεωργικές βιομηχανίες ε) στελέχωση κρατικού μηχανισμού και δημοσίων υπηρεσιών, ιδίως από τους Μπολσεβίκους εργάτες.

Η κρίση αυτή συνδέεται αναπόφευκτα με την έλλειψη τροφίμων στις πόλεις και την αδυναμία του κρατικού μηχανισμού να αγοράσει ή να αποσπάσει βίαια το αγροτικό πλεόνασμα με αποτελεσματικό τρόπο, ώστε να διαθρέψει τις πόλεις¹².

¹¹ E.X.Karr *ό.π.* τ. 2, σελ. 250-251.

¹² *Ο.π.* σελ. 257.

Στο κείμενό του «Τρομοκρατία και κομμουνισμός», απαντητικό στο αντίστοιχο κείμενο «Τρομοκρατία και Κομμουνισμός» του σοσιαλδημοκράτη θεωρητικού Καρλ Κάουτσκι (1918), ο Τρότσκι σαφώς (και βασικά ορθά) αναφέρεται στην αδυναμία κτήσης εργατικής δύναμης στα 1919-1920 με τις μεθόδους της αγοράς της εργατικής δύναμης. Γράφει ειδικότερα:

Το κρίσιμο σημείο για την οικονομική οργάνωση είναι η εργατική δύναμη, ειδικευμένη, στοιχειωδώς εκπαιδευμένη, ημιεκπαιδευμένη, ανεκπαιδευτή ή ανειδίκευτη. Το να επεξεργαστούμε τις μεθόδους μας για την ακριβή καταγραφή, κινητοποίηση, παραγωγική αξιοποίηση σημαίνει πρακτικά να επιλύσουμε το πρόβλημα της οικονομικής οικοδόμησης. Αυτό είναι το πρόβλημα μιας ολόκληρης εποχής, ένα γιγάντιο πρόβλημα. Η δυσκολία του επιτείνεται από το γεγονός ότι πρέπει να ανακατασκευάσουμε την εργασία πάνω σε σοσιαλιστικές αρχές σε συνθήκες έως τώρα άγνωστης φτώχειας και τρομακτικής εξαθλίωσης.

Όσο περισσότερο ο μηχανικός εξοπλισμός μας είναι φθαρμένος, όσο περισσότερο οι σιδηρόδρομοί μας έχουν αποδιοργανωθεί, όσο λιγότερο υφίσταται η ελπίδα να αποκτήσουμε μηχανές σε σημαντικό βαθμό από το εξωτερικό στο εγγύς μέλλον, τόσο πιο σημαντικό γίνεται το ζήτημα της απόκτησης ζωντανής εργατικής δύναμης. Εκ πρώτης όψεως, φαίνεται ότι υπάρχει μεγάλο απόθεμα από αυτήν. Αλλά πώς θα αποκτήσουμε πρόσβαση σε αυτό ; Πώς θα την αξιοποιήσουμε και εφαρμόσουμε ; Πώς θα την οργανώσουμε με παραγωγικό τρόπο ; Ακόμη και με το καθάρισμα του χιονιού από τις σιδηροδρομικές γραμμές, βρεθήκαμε πρόσωπο με πρόσωπο με πολύ μεγάλες δυσκολίες. Ήταν απολύτως αδύνατο να τις υπερβούμε με το μέσο της αγοράς εργατικής δύναμης στην αγορά εργασίας, αν αναλογιστεί κανείς την αδυναμία αγοραστικής αξίας του σοβιετικού χρήματος αυτήν την περίοδο και την πιο πλήρη απουσία βιομηχανικών αγαθών. Οι ανάγκες μας σε καύσιμα δεν μπορούν να ικανοποιηθούν, ούτε καν μερικά, χωρίς μια μαζική διάθεση, σε ως τώρα άγνωστη κλίμακα, της εργατικής δύναμης, ώστε να δουλέψει στην ξυλεία, στα καύσιμα, στην τύρφη και τον εύφλεκτο οχιστόλιθο. Ο Εμφύλιος Πόλεμος επέφερε καταστροφή στους σιδηροδρόμους μας, τις γέφυρες, τα κτίρια, τους σταθμούς μας. Χρειαζόμαστε άμεσα δεκάδες και εκατοντάδες χιλιάδες εργατικά χέρια για να αποκαταστήσουμε

αυτές τις καταστροφές. Για παραγωγή σε μαζική κλίμακα στην ξυλεία, την τύρφη και άλλες επιχειρήσεις, χρειαζόμαστε κατοικίες για τους εργάτες μας, ακόμη και αν πρόκειται για προσωρινές καλύψεις. Συνεπώς, χρειάζεται και να αφιερώσουμε υπολογίσιμο μέγεθος εργατικού δυναμικού στον κατασκευαστικό τομέα, Πολλοί εργάτες χρειάζονται για να οργανώσουν την ποτάμια ναυσιπλοία και λοιπά, και λοιπά...

Η καπιταλιστική βιομηχανία χρησιμοποιεί βοηθητική εργατική δύναμη σε μεγάλη κλίμακα υπό την μορφή της εποχιακής εργασίας των αγροτών. Το χωριό, πιασμένο στην παγίδα τη έλλειψης επαρκούς γης, πάντοτε τροφοδοτούσε την αγορά εργασίας με ένα απόθεμα πλεονασματικής εργατικής δύναμης. Το κράτος υποχρέωνε το χωριό να το κάνει και μέσω της απαίτησης φόρων. Η αγορά προσέφερε στους αγρότες βιομηχανικά αγαθά και προϊόντα. Σήμερα, δεν έχουμε τίποτε από όλα αυτά ως σοβιετικό κράτος. Το χωριό απέκτησε (μέσω της επανάστασης) αρκετή γη. Δεν υπάρχει αρκετός αγροτικός μηχανικός εξοπλισμός. Οι εργάτες είναι απαραίτητοι για την γεωργία. Η βιομηχανία, αυτήν την στιγμή, δεν μπορεί να προσφέρει τίποτε στο χωριό. Και η αγορά εργασίας δεν έχει καμία ελκτική επιρροή πάνω στην εργατική δύναμη.

Όμως, η εργατική δύναμη είναι απαραίτητη στο κράτος περισσότερο από κάθε άλλη φορά. Όχι μόνο ο εργάτης αλλά και ο αγρότης πρέπει να παράσχουν στο σοβιετικό κράτος την ενέργειά τους προκειμένου να διασφαλιστεί ότι η εργατική Ρωσία και μαζί της οι εργαζόμενες μάζες δεν θα συντριβούν. Ο μόνος τρόπος για να προσελκύσουμε την εργατική δύναμη που χρειάζεται για την επίλυση των οικονομικών μας προβλημάτων είναι η **καταναγκαστική εργασία (compulsory labour)**...» (“Terrorism and Communism”, Chapter 8, σελ. 5 και 6, μετάφραση από τα αγγλικά δική μου).

Σε αυτό το πολύ ενδιαφέρον απόσπασμα, ο αρχηγός του Κόκκινου Στρατού, μιλώντας προς το Εθνικό Συνέδριο των συμβουλίων εθνικής οικονομίας και προς το 9^ο Συνέδριο των Μπολσεβίκων (Μάρτιος 1920) θέτει τα εξής ζητήματα:

- Η εργατική δύναμη που εργάζεται υπό τις συνήθεις προϋποθέσεις στις βιομηχανίες είναι απολύτως ανεπαρκής για να επιλύσει τα μεγάλα παραγωγικά προβλήματα της χώρας στην τελική φάση του Εμφυλίου.

- Ένα μεγάλο μέρος της εργατικής δύναμης διαφεύγει από την παραγωγή για λόγους που σχετίζονται με την σχέση πόλης-υπαίθρου και την πολεμική κρίση.
- Το τμήμα αυτό δεν μπορεί να προελκυστεί με το δέλεαρ του μισθού στην κανονική αγορά εργασίας, διότι α) δεν υπάρχουν επαρκή τρόφιμα β) το χρήμα είναι άνευ ουσιαστικής αγοραστικής δύναμης (Και Καρρ τ. 2, σελ. 281) και δεν προσελκύει κανέναν γ) δεν υπάρχουν βιομηχανικά αγαθά έναντι των οποίων ο αγρότης ή ο εργάτης από το χωριό θα δούλευε για την κρατική αναδιοργάνωση της οικονομίας και ιδίως για την κτήση πρώτων υλών και τη βιομηχανική αναδιοργάνωση. Ουσιαστικά, εδώ έχουμε μια πρώτη μορφή αυτού που αργότερα, στις συνθήκες της ΝΕΠ, θα χαρακτηριστεί *κρίση της ψαλλίδας τιμών (scissor crisis)* και θα οδηγήσει τελικά στα Πεντάχρονα Πλάνα και την εγκατάλειψη της ΝΕΠ¹³. Αναντιστοιχία δηλαδή ανάμεσα στις σχετικά φτηνές τιμές των αγροτικών προϊόντων και τις σχετικά ακριβές των βιομηχανικών, η οποία οδηγεί στην απροθυμία των αγροτών να πουλάνε τα προϊόντα τους στις πόλεις και στην επισιτιστική κρίση των πόλεων (1925-1928).

Η λύση, κατά τον Τρότσκι, το 1920 δεν μπορεί παρά να είναι η γενίκευση της υποχρεωτικής εργασίας και η μετατροπή της σε καταναγκαστική. Ας δούμε, όμως, πώς έχει εξελιχθεί το ζήτημα της υποχρεωτικής εργασίας, θεσμικά και πολιτικά, στη Σοβιετική Ένωση μετά την επανάσταση του Οκτώβρη.

1.2 «Υποχρεωτική» και «καταναγκαστική» εργασία στη σοβιετική Ρωσία μετά τον Οκτώβρη – από την «υποχρέωση» στον «καταναγκασμό» και τη «στρατιωτικοποίηση της εργασίας»

Το σοβιετικό Σύνταγμα του Ιουλίου 1918 πράγματι προέβλεπε την «υποχρεωτική εργασία». Στο άρθρο 3 σημείο στ' ορίζεται η αρχή της

¹³ Βλ. αναλυτικά σε Σ. Μπετελέμ «Οι ταξικοί αγώνες στην ΕΣΣΔ τ. Β' 1923-1930», Αθήνα 1977, εκδόσεις Ράππα, «Οι ταξικοί αγώνες στην ΕΣΣΔ τ. Γ' 1930-1941», Αθήνα 2017, εκδόσεις Κουκκίδα.

«καθολικής υποχρεωτικής εργασίας», ενώ ειδικότερα στο άρθρο 18 ορίζεται ότι: «Η ΣΔΟΣΡ (Σοσιαλιστική Δημοκρατική Ομοσπονδία των Συμβουλίων της Ρωσίας) εγκαθιστά την υποχρέωση της εργασίας για όλους τους πολίτες της Δημοκρατίας και διακηρύσσει την αρχή **«Ο μη εργαζόμενος μηδέ εσθιέτω»**¹⁴.

Όμως, αυτή η «υποχρεωτικότητα» δεν είναι αναγκαστικά *μια διοικητική ή βίαιη ή πάντως εξωοικονομική υποχρεωτικότητα με την έννοια της διοικητικής υποχρέωσης του εργαζόμενου να παράσχει εργασία στο σοσιαλιστικό κράτος*. Είναι «υποχρεωτικότητα» αρχικά της πρόσβασης σε αγαθά μόνο μέσω της εργασίας και υπό αυτήν την έννοια είναι το «Ο μη εργαζόμενος μηδέ εσθιέτω» σε αντίθεση με την πρόσβαση σε αγαθά βάσει των αναγκών και μόνο που ισχύει στον ώριμο κομμουνισμό. Πρόκειται α) για τον ίσο μισθό για ίση εργασία, για την περίοδο της σοσιαλιστικής μετάβασης όπου ισχύει ακόμη η μισθωτή εργασία, άρα, ισχύουν ακόμη ως έναν βαθμό οι καπιταλιστικές σχέσεις παραγωγής¹⁵ και β) για το ίσο δικαίωμα σε αγαθά και προϊόντα βάσει ίσης εργασίας («αστικό δίκαιο «κατά τον Μαρξ») που ισχύει στον σοσιαλισμό με την έννοια του ανώριμου κομμουνισμού, όπου δεν υφίσταται πια χρηματικός μισθός αλλά ο χρόνος εργασίας, χωρίς να αντιστοιχεί στην παραγωγή ανταλλακτικής αξίας, είναι το μέτρο ακόμη για την απόκτηση αγαθών. Και στις δύο περιπτώσεις, η υποχρεωτικότητα στην εργασία είναι μια βασικά οικονομική υποχρεωτικότητα, όπως και στην κλασική σχέση μισθωτής εργασίας στον καπιταλισμό, και όχι μια εξωοικονομική-διοικητική υποχρεωτικότητα σε παροχή εργασίας, όπως αυτή που ισχύει στους προ-καπιταλιστικούς κοινωνικούς σχηματισμούς¹⁶ αλλά και σε περιόδους

¹⁴ Βλ. σε Α. Ι. Τάχου «Το πρώτο σοβιετικό σύνταγμα του 1918-Εισαγωγή-Κείμενα», Θεσσαλονίκη 1989, Παρατηρητής.

¹⁵ Ο σοσιαλισμός με την ευρύτερη έννοια είναι η μεταβατική περίοδος ανάμεσα στον καπιταλισμό και τον κομμουνισμό, στην οποία αντιστοιχεί ως πολιτική μορφή η δικτατορία του προλεταριάτου (βλ. και Κ. Μαρξ-Φρ. Έγκελς «Κριτική των προγραμμάτων Γκότα και Ερφούρτης», Αθήνα 1976, εκδόσεις Κοροντζή, σελ. 41). Ο σοσιαλισμός με την στενότερη έννοια είναι η πρώτη ανώριμη μορφή κομμουνισμού, όπου αναφέρεται ο Μαρξ στην Κριτική του Προγράμματος της Γκότα, ό.π. σελ. 23-28.

¹⁶ Κ. Μαρξ «Προκαπιταλιστικοί οικονομικοί σχηματισμοί», Αθήνα 1983, Κάλβος, σελ. 110, 114-120. Επίσης, σε Μ. Χάρνεκερ «Βασικές έννοιες του ιστορικού υλισμού», Αθήνα χ.χρ.1980, Παπαζήσης, σελ. 34 επ., Ν. Πουλαντζά «Πολιτική εξουσία και κοι-

π.χ. κρίσης και πολεμικής οικονομίας και στον καπιταλισμό (π.χ. Α' Π.Π. και Β' Π.Π.). Η μετάβαση στον σοσιαλισμό /κομμουνισμό στην πρώτη περίοδο αυτής γνωρίζει ακόμη την (καπιταλιστική ουσιαστικά) μισθωτή εργασία βάσει του οικονομικού καταναγκασμού ή την υποχρεωτική εργασία ως αναγκαίο μέσο πρόσβασης σε αγαθά, αλλά δεν διακρίνεται γενικά από την επιστροφή στην εργασία βάσει εξωοικονομικού καταναγκασμού.

Παρ' όλα αυτά, τόσο οι γενικές ιδιομορφίες της οικονομίας μετάβασης, μιας οικονομίας που ακόμη χειρίζεται καπιταλιστικά μέσα χωρίς συνολική καπιταλιστική αγοράία ρύθμιση - όπως συμβαίνει στον Πολεμικό Κομμουνισμό και με πολύ διαφορετικό τρόπο πια στα Πεντάχρονα Πλάνα - και χρειάζεται συχνά να προσφύγει στη διοικητική απόκτηση εργατικής δύναμης ή ορθότερα ζωντανής εργασίας όσο και οι ειδικές ιδιομορφίες μιας οικονομίας σε συνθήκες Εμφυλίου Πολέμου - όπως ο Πολεμικός Κομμουνισμός στη Ρωσία της περιόδου 1918-1920- μπορούν να οδηγήσουν σε μια διοικητική και εξωοικονομική αναζήτηση ζωντανής εργασίας. Επίσης, για τα μέλη των ιδιοκτητριών τάξεων και των δύο φύλων από 15-50 έτη γινόταν απολύτως δεκτό ότι μπορούσαν να εξαναγκασθούν σε παροχή εργασίας (Καρρ. τ. 2, σελ. 259).

Σε συνάφεια με αυτές τις εμφανείς κοινωνικές αναγκαιότητες, γινόταν δεκτό ως ερμηνεία της συνταγματικής ρύθμισης των άρθρων 3 και 18 του πρώτου σοβιετικού Συντάγματος ότι κάθε πολίτης μπορούσε να κληθεί να παράσχει υποχρεωτικά «κοινωνικά χρήσιμη εργασία προς το συμφέρον της σοσιαλιστικής κοινωνίας» (Καρρ τ.2, σελ. 269-270). Ο Ρωσικός Κώδικας Εργασίας του 1918 κάνει αναφορά στην γενική και καθολική υποχρέωση εργασίας χωρίς όμως ειδικότερες επισημάνσεις. Επίσης, είναι εμφανές ότι όψεις διοικητικού προσδιορισμού ή και καταναγκασμού της σχέσης εργασίας υφίστανται στην παροχή μισθωτής εργασίας μετά τον Οκτώβρη και ιδίως μετά το διάταγμα εθνικοποίησης του Ιουνίου 1918, που προαναφέρθηκε. Οι όροι εργασίας και οι μισθο-

---

νωνικές τάξεις», Αθήνα 1975, Θεμέλιο, τ. Α' σελ. 33-40, όπου εξηγεί ότι το οικονομικό στοιχείο στον καπιταλισμό δεν στηρίζεται στην πολιτικοστρατιωτική βία, λόγω της ομολογίας ανάμεσα στην ιδιοκτησία και στην νομή πάνω στα μέσα εργασίας και παραγωγής, τα οποία ανήκουν ταυτόχρονα στην καπιταλιστική τάξη και την πλήρη απομόνωση των μισθωτών εργατών από τα αυτά.

λογικές κλίμακες δεν καθορίζονται με βάση την ατομική σύμβαση εργασίας αλλά με βάση το διακανονισμό ανάμεσα στα συνδικάτα και τους εργοδότες (μετά τον 6.1918, αποκλειστικά το κράτος). Επίσης, δεν υπάρχουν συλλογικές συμβάσεις εργασίας – η σχετική πρόταση απορρίπτεται στο Β' Συνέδριο των συνδικάτων το 1919. Επίσης, ο Κώδικας Εργασίας αναφέρει ότι υφίσταται το δικαίωμα του εργαζόμενου να αμείβεται με βάση τα προσόντα του και να απασχολείται ανάλογα, όμως, μη υπάρχουσας αντίστοιχης θέσης, υποχρεώνεται να απασχοληθεί σε άλλη θέση. Φαίνεται, λοιπόν, ότι διαμορφώνεται πριν από τον Εμφύλιο αλλά κυρίως κατά τον Εμφύλιο ένα σύστημα διοικητικού καθορισμού των όρων εργασίας, με την επιφύλαξη, όμως, του ρόλου των συνδικάτων που είναι ακόμη ενεργός στην στήριξη των συμφερόντων των εργατών και αμβλύνει τον διοικητικό καθορισμό. Σε κάθε περίπτωση, δεν είναι η αγορά εργασίας αυτή που καθορίζει του που, πώς και υπό ποιους όρους θα εργαστεί κάποιος στη σοβιετική Ρωσία.

Ο διοικητικός καθορισμός της εργασίας επιτείνεται και ολοκληρώνεται με το διάταγμα *καθολικής επιστράτευσης* της 4^{ης} Απριλίου 1919. Θεωρείται πια αυτονόητο ότι όπως κάποιος μπορεί να κληθεί στον στρατό και να σταλεί στο μέτωπο έτσι ακριβώς μπορεί να κληθεί να εργαστεί υποχρεωτικά για το πολιορκημένο σοβιετικό κράτος. Στην περίπτωση αυτήν μπορεί να του παρέχεται αμοιβή είτε σε χρήμα είτε συνήθως σε είδος. Η υποχρέωση αυτή παίρνει οξύτερη μορφή με το διάταγμα του Σοβναρκόμ (Υπουργικό Συμβούλιο) του Ιανουαρίου 1920, σύμφωνα με το οποίο για τον εφοδιασμό της εθνικής οικονομίας μπορεί να κληθεί ο εργαζόμενος πληθυσμός να παράσχει αναγκαία εργασία σε διάφορους τομείς. Οι φορείς που αναλαμβάνουν την επιστράτευση υπό την εποπτεία τους είναι το Ναρκομτρουντ (Υπουργείο Εργασίας), τα συνδικάτα και ο μηχανισμός του Υπουργείου Άμυνας με εποπτευόμενο φορέα το ΣΕΑ (Συμβούλιο Εργασίας και Άμυνας), το οποίο αρχίζει να διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στην οργάνωση της εργασίας –Καρρ τ. 2 σελ. 271-272. Με βάση αυτήν την κατεύθυνση, επιστρατεύονται το 1920 για παροχή εργασίας 6.000.000 άτομα.

Επίσης, η εισαγωγή των περίφημων «βιβλιαρίων εργασίας» το 1919, χωρίς τα οποία δεν μπορεί κάποιος να εργαστεί, σε συνδυασμό με την αρχή ότι όποιος δεν πάει να εργαστεί όπου τον τοποθετούν χάνει το

επίδομα ανεργίας, οδηγεί σε πιο σφιχτό έλεγχο και επιτήρηση του σοβιετικού κράτους πάω στη διάθεση της ζωντανής εργασίας.

Παρατηρούμε ότι η υποχρέωση προς εργασία με την έννοια του διοικητικού καταναγκασμού (όχι το «ο μη εργαζόμενος μηδέ εσθιέτω» που λογικά ήταν αυτονόητο) αρχικά δεν συνοδεύεται από κυρώσεις και ειδικά μέτρα καταναγκασμού π.χ. ποινικά μέτρα ή μορφές διοικητικού καταναγκασμού όπως λ.χ. η εκτόπιση. Όμως, από την στιγμή που το σοβιετικό κράτος περνά σε καθολική επιστράτευση εργασίας στα 1919-1920, αναδύονται και τα μέτρα καταναγκασμού και κυρώσεις. Πλέον, δεν έχουμε διοικητικά υποχρεωτική εργασία αλλά καταναγκαστική εργασία με την στενή έννοια (compulsory labour). Ο εργάτης που φεύγει από την υποχρεωτική εργασία είναι *ένοχος λιποταξίας*, που, βεβαίως, μπορεί να τιμωρηθεί με την επιβολή θανατικής ποινής σε καιρό πολέμου.

Στη δημιουργία των «στρατών εργασίας» παρεμβαίνουν άμεσα οι κύριοι μηχανισμοί κρατικού καταναγκασμού του σοβιετικού κράτους, δηλαδή ο Κόκκινος Στρατός και η πολιτική αστυνομία, η Τσεκά, άμεσα ενταγμένη στο Υπουργείο Κρατικής Ασφάλειας ή NKVD.

Ο Κόκκινος Στρατός και κατά τον Εμφύλιο αλλά και κατά την αποστράτευση (μετά το φθινόπωρο του 1920) αναλαμβάνει καθοριστικό ρόλο στην οργάνωση της καταναγκαστικής εργασίας. Με πολλούς διαφορετικούς τρόπους. Είτε επιβάλλοντας τον καταναγκασμό σε μη στρατιωτικούς «στρατούς εργασίας». Είτε επιβάλλοντας τον καταναγκασμό και το σύστημα «κυρώσεων» σε τομείς εργαζομένων, που συνδέονται άμεσα με την πολεμική προσπάθεια (σιδηροδρομικοί, βλ. παρακάτω). Είτε με την μετατροπή, μετά το τέλος του Εμφυλίου, ολόκληρων στρατιωτικών μονάδων σε «στρατούς εργασίας» με σκοπό την ανοικοδόμηση της χώρας.

Η περίπτωση της επιβολής καταναγκαστικής εργασίας, και μάλιστα με όρους *στρατιωτικοποίησης της εργασίας* (militarization of labour), στους σιδηροδρομικούς από τον Τρότσκι ως Αρχηγό του Κόκκινου Στρατού και υπεύθυνο των Μεταφορών, είναι αρκετά διαφωτιστική για αυτήν την τάση. Κατά τη διάρκεια του ρωσοπολωνικού πολέμου (1920, από την άνοιξη ως το φθινόπωρο), ο Τρότσκι, αφού επισημαίνει ότι σημαντικό μέρος των ηττών οφείλεται στην ανεπαρκή εργασία των σιδηρο-

δρομικών και στην κακή λειτουργία των μεταφορών στη Σοβιετική Ρωσία, προχωρά στην επιβολή «στρατιωτικού νόμου» στους σιδηροδρόμους με διάταγμα του 1.1920 και επαπειλεί τους εργαζόμενους με μέτρα άμεσα στρατιωτικών πειθαρχικών ποινών σε περίπτωση απειθαρχίας-η πειθαρχική εξουσία ανατίθεται στην διοίκηση των σιδηροδρόμων. Έρχεται σε άμεση σύγκρουση με το συνδικάτο των σιδηροδρομικών, ανατρέπει ουσιαστικά την ηγεσία του και εγκαθιστά την λεγόμενη *Τσεκτράν*, δηλαδή το Κεντρικό Διοικητικό Σώμα των Σιδηροδρόμων, καθώς και την Ανώτατη Πολιτική Διοίκηση Σιδηροδρόμων (Γκλαβπολιτπου) ως αντίβαρο στο συνδικάτο. Πρόκειται για μια αρχή όπου συγχωνεύονται το Λαϊκό Κομισσαριάτο Μεταφορών (που ανήκει στον Τρότσκυ μαζί με το Λαϊκό Κομισσαριάτο για την Άμυνα), οι κομματικές οργανώσεις και τα συνδικάτα στον τομέα των μεταφορών. Η ΚΕ του κόμματος, αφού πρώτα εγκρίνει την πρακτική του, στην συνέχεια (Οκτώβριος 1920) διαμαρτύρεται κατά των «στρατιωτικοποιημένων και γραφειοκρατικών μορφών εργασίας» και ορίζει επιτροπή υπό τον Ζηνόβιεφ για να διερευνήσει τις συνδικαλιστικές καταγγελίες σε βάρος του Τρότσκυ¹⁷.

Όπως αναπτύσσει την άποψή του ο Τρότσκυ στο Πανρωσικό Συνέδριο Οικονομικών Συμβουλιών τον 1.1920 και στο 9^ο Συνέδριο των Μπολσεβίκων τον 3.1920 (τοποθέτηση σε 8^ο Κεφάλαιο του «Τρομοκρατία και Κομμουνισμός», ό.π.), η ίδια η μετατροπή μεγάλων μονάδων του Κόκκινου Στρατού σε «στρατούς εργασίας» είναι ένα μεγάλο διοικητικό επίτευγμα. Για παράδειγμα, η 1^η και η 3^η στρατιά των Ουραλίων αφοσιώθηκε, από ένα σημείο και μετά, στην κοπή ξυλείας και στη μετατροπή μιας άγριας περιοχής σε ζώνη οικονομικής ανάπτυξης. Αυτά τα παραδείγματα συνδέονται με δύο ακόμη βασικές ιδέες του Τρότσκυ αυτής της περιόδου. Την ιδέα ότι στην θέση της «στρατιωτικής θητείας» ή μετά το τέλος της «στρατιωτικής θητείας» μπορεί να εγκαθιδρυθεί το ανάλογο μιας «εργατικής θητείας» (“labour duty”). Και ιδίως την ιδέα ότι ο στρατός αποτελεί τον καλύτερο μηχανισμό οργάνωσης της εργασίας σε μαζική εθνική κλίμακα, *την πιο παραγωγική «γραφειοκρατία» με την θετική βεμπεριανή έννοια του όρου*. Ο στρατός χρειάζεται, για να αν-

¹⁷ I. Deutscher “The prophet..”, ό.π. σελ. 501-502.

ταπεξέλθει σε αυτόν τον ρόλο των «στρατών εργασίας», να διαθέτει τροφή, στέγαση των εργατών, έστω και υποτυπώδη, και μέσα μεταφοράς.

Όμως, και η Τσεκά αρχίζει στα 1920-21 να διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στον τομέα της καταναγκαστικής εργασίας. Οργανώνει στρατόπεδα καταναγκαστικής εργασίας για τους αρνούμενους να εργαστούν (στους οποίους, στην πρώτη φάση, καταβάλλει μισθό) αλλά και στρατόπεδα συγκέντρωσης για άτομα εκτοπισμένα για διάφορα αδικήματα ή για άτομα ποινικά καταδικασμένα. Στα στρατόπεδα συγκέντρωσης, σε αντίθεση με τα στρατόπεδα εργασίας, δεν καταβάλλεται μισθός ή αμοιβή¹⁸. *Τα στρατόπεδα της Τσεκά αποτελούν το έμβρυο μιας οικονομίας καταναγκαστικής εργασίας, η οποία θα συμβάλει σημαντικά στην οικονομική ανάπτυξη της σταλινικής περιόδου, ιδίως μετά το 1928 και την έναρξη των Πλάνων, με τεράστιο ανθρώπινο τίμημα.* Επισημαίνεται εδώ ότι ήδη στην περίοδο αυτήν αποστέλλονται σε στρατόπεδα εργασίας ακόμη και ανήλικοι ή και παιδιά (βλ. δική μου υποσ. 17).

Οι απόψεις για την ανάγκη επιβολής καταναγκαστικής εργασίας σταδιακά υπερισχύουν στα συνέδρια των Μπολσεβίκων αλλά και των συνδικαλιστικών ενώσεων και συμβουλίων εθνικής οικονομίας. Ήδη, στα μέσα του 1919, δημιουργούνται πειθαρχικά όργανα στα εργοστάσια για την καταπολέμηση της αδιαφορίας στην εργασία και άλλων εργασιακών παραπτωμάτων, τα «συντροφικά πειθαρχικά δικαστήρια εργατών» (Καρρ τ.2, σελ. 273 και υποσ. 210).

Στο 9^ο Συνέδριο του κόμματος των Μπολσεβίκων, τον Μάρτιο 1920, γίνεται αποδεκτή η θέση του Τρότσκυ για την καταναγκαστική δημιουργία «στρατών εργασίας». Στο Συνέδριο αυτό, ο Τρότσκυ ως βασικός οργανωτής των «στρατών εργασίας» καυχιέται για την «αυταρχική δράση του στρατού με σκοπό τη μεταβολή μας (δηλ του στρατού) σε περιφερειακό οικονομικό κέντρο» και επισημαίνει ότι όσα είχαν γίνει σε αυτήν την κατεύθυνση αποτελούσαν ένα εξαιρετικό αν και παράνομο έργο¹⁹. Προετοιμάζει, έτσι, την θέση που θα πρωτοδιατυπώσει σαφώς οκτώ μήνες αργότερα, τον Νοέμβριο 1920, σύμφωνα με την οποία:

¹⁸ Καρρ ό.π. τ. 2 σελ. 272.

¹⁹ Καρρ ό.π. τ. 2, σελ. 274 και υποσ. 212

«Η γραφειοκρατία δεν αποτέλεσε μια ανακάλυψη του τσαρισμού. Έχει αντιπροσωπεύσει ως ιδέα μια ολόκληρη ιστορική περίοδο (epoch) στην ιστορία της ανθρωπότητας, η οποία σε καμία περίπτωση δεν έχει ακόμη ολοκληρωθεί. Μια διοικητικά ικανή και ιεραρχικά οργανωμένη δημόσια υπηρεσία έχει σαφή πλεονεκτήματα. Η Ρωσία υπέφερε ως τώρα όχι από την υπερβολή των γραφειοκρατικών μεθόδων αλλά από την απουσία τους»²⁰.

Όμως, η μεγάλη έμφαση στα πλεονεκτήματα της καταναγκαστικής και «στρατιωτικοποιημένης» εργασίας θα αναπτυχθεί από τον Τρότσκι ιδίως στο 3^ο Εθνικό Συνέδριο των ρωσικών συνδικάτων (Απρίλιος 1920), όπου θα έρθει σε σημαντική σύγκρουση με τους μενσεβίκους και ιδίως τον μενσεβίκο συνδικαλιστή Raphael Abramovits, ο οποίος θα τον κατηγορήσει για την επανάληψη της δημιουργίας «στρατιωτικών αποικιών εργασίας της τσαρικής περιόδου, συγκρίνοντάς τον με τον ιδρυτή τους τσαρικό αξιωματούχο Αρακτσέγιεφ (Deutscher ό.π. σελ. 492).

1.3 Ο πυρήνας της άποψης του Τρότσκι για την καταναγκαστική και τη στρατιωτικοποιημένη εργασία: σοσιαλιστική ανάγκη ή προοίμιο ολοκληρωτισμού;

Ο πυρήνας των αντιλήψεων του Τρότσκι, όπως εκτίθενται αναλυτικά στο 8^ο Κεφάλαιο του «Τρομοκρατία και κομμουνισμός» περιστρέφεται γύρω από δύο εννοιολογικούς κόμβους: την αδιαφορία ή και αρνητικότητα του ανθρώπου προς την εργασία και την παραγωγικότητα της καταναγκαστικής και στρατιωτικοποιημένης εργασίας. Και στα δύο αυτά σημεία συγκρούεται με τους μενσεβίκους και άλλους αντιπολιτευόμενους συνδικαλιστές και τάσεις στο ρωσικό εργατικό κίνημα.

Σύμφωνα με την αντίληψη αυτήν:

²⁰ Deutscher “The prophet armed» ό.π. σελ. 503 . Στο 9ο κομματικό συνέδριο, ο Λένιν θα επαναφέρει τις απόψεις του τού 1918 περί διοικητικής και πειθαρχικής συγκεντρωτικής αποτελεσματικότητας, τονίζοντας ότι τώρα χρειάζεται μια ακόμη πιο αναβαθμισμένη εργατική πειθαρχία.

Η γενική τάση είναι αυτή κατά την οποία ο άνθρωπος προσπαθεί να αποφύγει την εργασία. Η αγάπη για την εργασία δεν είναι σε καμία περίπτωση ένα εγγενές χαρακτηριστικό του ανθρώπου. Δημιουργείται από την οικονομική πίεση και την κοινωνική του εκπαίδευση. Θα μπορούσε να πει κανείς ότι ο άνθρωπος είναι ένα σχετικά φυγόπονο/τεμπέλικο ζώο. Σε αυτήν την ποιότητά του, στην πραγματικότητα, θεμελιώνεται σε υπολογίσιμο βαθμό όλη η ανθρώπινη πρόοδος. Γιατί, αν ο άνθρωπος δεν προσπαθούσε να δαπανά την ενέργειά του με οικονομικό τρόπο, δεν επεδίωκε να λάβει την μέγιστη δυνατή ποσότητα προϊόντων σε αντάλλαγμα για μια μικρή ποσότητα ενέργειας, δεν θα είχε υπάρξει ούτε τεχνική εξέλιξη ούτε κοινωνικός πολιτισμός. Φαίνεται, λοιπόν, από αυτήν την οπτική γωνία, ότι η ανθρώπινη τεμπελιά είναι μια προσοδευτική δύναμη. Ο παλιός διανοητής Αντόνιο Λαμπριόλα, ο Ιταλός μαρξιστής, συνήθιζα να παρουσιάζει τον άνθρωπο του μέλλοντος ως «μια ευτυχή και τεμπέλικη μεγαλοφυΐα». Δεν πρέπει, παρ' όλα αυτά, να βγάλουμε το συμπέρασμα ότι το κόμμα και τα συνδικάτα πρέπει να προπαγανδίσουν αυτήν την ποιότητα του ανθρώπου ως ένα ηθικό καθήκον. Όχι, όχι. Έχουμε ήδη αρκετή από αυτήν την ποιότητα. Το πρόβλημα ενώπιον της κοινωνικής οργάνωσης είναι να θέσουμε αυτήν την «τάση προς την τεμπελιά» μέσα σε ένα πλαίσιο, να την πειθαρχήσουμε και να προωθήσουμε την ανθρωπότητα με την βοήθεια των μέσων και των μεθόδων που έχει επινοήσει η ίδια η ανθρωπότητα²¹.

Η εισαγωγή αυτής της θέσης για την «τεμπελιά του ανθρώπινου είδους» μέσα σε μια τοποθέτηση για την εισαγωγή της «καταναγκαστικής εργασίας» είναι σχετικά παράδοξη. Κατ' αρχάς, είναι μια τοποθέτηση, η οποία δεν «ιστοριοποιεί» αλλά παγιοποιεί την εικόνα για την ανθρώπινη φύση: ο άνθρωπος είναι ένα «αδρανές» και τεμπέλικο είδος (“lazy”, “labour striving”). Ο άνθρωπος είναι ένα είδος που θέλει να ξοδεύει όσο το δυνατόν λιγότερη ενέργεια και να δαπανά όσο το δυνατόν λιγότερο μόχθο και εργασία. Η τοποθέτηση αυτή παρακάμπτει σημαντικές τοποθετήσεις των κλασικών του μαρξισμού (των Μαρξ και Ένγκελς) για τη λειτουργία της εργασίας στην εξέλιξη του ανθρώπου και του ανθρώπινου πολιτισμού καθώς και του περάσματος από την ασυνείδητη στη

---

²¹ Trotsky “Terrorism» ό.π. κεφ. 8 σελ. 4-5. Μετάφραση Δ. Μπ.

συνειδητή ζωϊκή μορφή. Ιδίως, όμως, είναι μια τοποθέτηση, η οποία- μάλλον συνειδητά- παρακάμπτει και αγνοεί τη διάκριση ανάμεσα στην υποχρεωτική (εδώ: με την έννοια του βιοπορισμού) και τη δημιουργική εργασία του ανθρώπου. Οι κλασικοί του μαρξισμού (λ.χ. ο Μαρξ στα «Οικονομικά και Φιλοσοφικά Χειρόγραφα του 1844») επιμένουν στη διάκριση ανάμεσα σε μια υποχρεωτική εργασία, σε συνθήκες εκμετάλλευσης και καταπίεσης, η οποία αλλοτριώνει τον άνθρωπο από τα μέσα παραγωγής, από την εργασιακή διαδικασία αλλά και από την ενσωματούμενη στο προϊόν ιστορική ουσία του και σε μια δημιουργική εργασία, μέσα από την οποία ο άνθρωπος θα ξαναποκτούσε την χαμένη ουσία του και θα συμφιλιωνόταν με τις ιστορικές δυνατότητές του²².

Ας δεχθούμε, όμως, ότι εδώ ο Τρότσκυ αναφέρεται όχι στη δημιουργική εργασία αλλά στην υποχρεωτική αλλοτριωτική εργασία (έστω με την έννοια της εργασίας για τον βιοπορισμό και για να μην πεθάνει ο άνθρωπος από την πείνα). Υπό μια έννοια, η άποψη του Τρότσκυ θα μπορούσε να φωτιστεί έτσι: απέναντι στην αλλοτριωτική και επίμοχθη εργασία, ο άνθρωπος κάνει ό,τι είναι δυνατόν για να την αποφύγει ή να την ελαχιστοποιήσει. Δεν θέλει να δαπανά άσκοπη ενέργεια έναντι ενός αλλοτριωτικού και τελικά «ευτελούς» σκοπού. Με αυτό το νόημα, η θέση του Τρότσκυ δεν θα ήταν λανθασμένη. Η τάση για αδράνεια όντως συνδέεται με την επινόηση παραγωγικότερων μορφών οργάνωσης της εργασίας και τεχνολογικής προόδου.

Όπως και παρακάτω στο ίδιο κείμενο, ο Τρότσκυ ξεκινά από μια κριτική στην αλλοτριωτική εργασία της επιβίωσης, η οποία θα μπορούσε να τον εντάξει στο στρατόπεδο των, όπως θα λέγαμε σήμερα, στοχαστών της «μη εργασίας» ή της κατάργησης της υποχρεωτικής-αλλοτριωτικής εργασίας. Είναι δε ενδιαφέρουσα η παρατήρησή του ότι η άνοδος της τεχνολογίας και της παραγωγικότητας ξεκινά από αυτήν την τάση της αποφυγής επέκτασης της εργασίας²³. Εδώ, όμως, δεν γίνεται

---

²² Ι. Μεσάρος «Η θεωρία του Μαρξ για την αλλοτρίωση» (1974), Αθήνα 2016, Κουκίδα, σελ. 131-160 («Οι οικονομικές πλευρές»).

²³ Αν και βέβαια η τάση για παραγωγικοποίηση της εργασίας δεν ξεκινά σε μια ταξική κοινωνία από τόσο «ευγενή ελατήρια» αλλά από την εξάντληση-ιδίως στον καπιταλισμό- των ορίων της εντατικοποίησης της εργασίας ή από την μη διάθεση

συζήτηση για τη μετάβαση στον ώριμο κομμουνισμό. Η πολιτική λογική του κειμένου δεν κατατείνει καθόλου στον περιορισμό ή στην ελάφρυνση της εργασίας – και, πράγματι, σε συνθήκες πολεμικού κομμουνισμού δεν θα ήταν αναμενόμενο κάτι τέτοιο. Κινείται στην άκρως αντίθετη κατεύθυνση.

Στην πραγματικότητα, αυτό που είναι η ουσία της άποψης δεν είναι ο περιορισμός της εργασίας χάριν των εργαζομένων ή η βελτίωση των συνθηκών της, αλλά αντίθετα το απρόσφορο της ελεύθερης μίσθωσης εργασίας, τουλάχιστον στη συγκυρία που εξετάζουμε, να υπερβεί την αντίσταση στην εργασία και η ανάγκη διοικητικού καταναγκασμού με τη μορφή της «καταναγκαστικής εργασίας». Με λίγα λόγια, εκεί που ο μισθός δεν είναι ικανό κίνητρο για την κινητοποίηση (mobilization) της ζωντανής εργασίας, το πρόσφορο μέσο είναι η στρατιωτική και διοικητική πειθαρχία. Όταν τα άλλα μέσα έχουν καταρρεύσει, η κινητοποίηση της εργασίας προϋποθέτει το κνούτο και την ξιφολόγη πάνω στην ζωντανή εργασία.

Πώς εννοεί, όμως, ο Τρότσκι την «καταναγκαστική εργασία»; Απαντώντας στις αιτιάσεις ιδίως του Μενσεβίκου συνδκαλιστή ηγέτη Αμπράμοβιτς, παρέχει ένα εκτενή ορισμό και περιγραφή και την συγκρίνει με την «μη καταναγκαστική». Ιδίως στην αιτίαση του Αμπράμοβιτς ότι η καταναγκαστική εργασία είναι μη παραγωγική. Θα παραθέσουμε ένα εκτενές απόσπασμα της ομιλίας του (Κεφάλαιο 8 σελ. 8-9, πάντοτε στο αρχείο του www.marxists.org), γιατί είναι πολύ διαφωτιστικό των αντιλήψεών του, λαμβάνοντας πάντοτε υπ'όψιν ότι ως καταναγκαστική ορίζεται η υποχρεωτική εργασία (με διοικητικούς όρους και όχι μόνο με βάση την οικονομική πίεση), η οποία υπόκειται σε κυρώσεις για την μη εκπλήρωσή της και σε φυσική-εξωοικονομική βία:

«Η καταναγκαστική εργασία είναι πάντοτε μη παραγωγική εργασία», αυτή είναι η ακριβής φράση που περιλαμβάνεται στο σχέδιο απόφασης των Μενσεβίκων (εννοεί: στο Τρίτο Συνέδριο των Συνδικάτων τον 4.1920). Αυτή η

σημαντικής εργατικής δύναμης ή από λόγους που σχετίζονται με το ποσοστό κέρδους. Βλ. και την διαφορά μεταξύ παραγωγικοποίησης και εντατικοποίησης της εργασίας στον πρώτο τόμο του Κεφαλαίου του Μαρξ (Αθήνα 1978, Σύγχρονη Εποχή). .

κατάφαση μας οδηγεί στην ουσία του προβλήματος. Καθώς, όπως το βλέπουμε, το ερώτημα δεν αφορά καθόλου το αν είναι σκόπιμο να κηρύξουμε αυτό ή εκείνο το εργοστάσιο ως «στρατιωτικοποιημένο», ή αν είναι υποβοηθητικό ή μη να παραχωρήσουμε στρατιωτικές επαναστατικές πειθαρχικές εξουσίες για την τιμωρία διεφθαρμένων εργατών ου κλέβουν υλικά και εξοπλισμό, τόσο πολύτιμα σ' εμάς ή ασκούν σαμποτάζ στη δουλειά τους. Όχι, οι Μενσεβίκοι πάνε πολύ πιά πέρα από αυτό σχετικά με το μείζον ερώτημα. Αποδεχόμενοι ότι η καταναγκαστική εργασία είναι πάντοτε αντιπαραγωγική, προσπαθούν να υποσκάψουν το έδαφος κάτω από τα πόδια της οικονομικής μας ανοικοδόμησης στην παρούσα μεταβατική περίοδο. Καθώς είναι πέραν κάθε αμφιβολίας ότι το βήμα από την καπιταλιστική αναρχία ως την σοσιαλιστική οικονομία χωρίς μια επαναστατική δικτατορία²⁴ και χωρίς καταναγκαστικές μορφές οικονομικής οργάνωσης είναι αδύνατο.

Στην πρώτη παράγραφο του μενσεβίκικου σχεδίου απόφασης αναφέρεται ότι ζούμε στην περίοδο της μετάβασης από την καπιταλιστική μέθοδο παραγωγής προς τη σοσιαλιστική. Τι σημαίνει αυτό; Και, πρώτα απ' όλα, από πού προκύπτει αυτό; Από πότε οι καουτοκιστές μας παραδέχονται αυτήν τη μετάβαση; Μας κατηγορήσαν –και αυτό αποτέλεσε το θεμέλιο των διαφορών μεταξύ μας– για σοσιαλιστικό ουτοπισμό και διακήρυσαν – πράγμα που αποτελούσε τον πυρήνα της πολιτικής τους διδαχής– ότι δεν μπορεί να γίνει λόγος για μετάβαση στο σοσιαλισμό αυτήν την περίοδο, ότι η επανάστασή μας είναι μια αστική επανάσταση και ότι εμείς οι κομμουνιστές απλώς διαλύουμε την αστική οικονομία, ότι οδηγούμε τη χώρα πίσω και όχι εμπρός, μια οπισθοδρόμηση δηλαδή. Αυτή ήταν η θεμελιακή διαφορά –η πιο προφανής, η πιο ανεπίλυτη– από την οποία προέκυψαν όλες οι άλλες διαφορές. Τώρα, οι Μενσεβίκοι μας λένε, τυχαία, στην εισαγωγική παράγραφο του σχεδίου τους ως κάτι αυταποδεικτικό ότι βρισκόμαστε στην περίοδο μετάβασης από τον καπιταλισμό στο σοσιαλισμό. Και αυτή η σχετικά μη αναμενόμενη παραδοχή τους, η οποία μοιάζει, θα έλεγε κανείς, με πλήρη πολιτική συνθηκολόγηση γίνεται με τρόπο ελαφρό και αστόχαστο, καθώς, όπως φαίνεται και από το σχέδιο απόφασής τους δεν επιβάλλει επαναστατικές υποχρεώσεις στους Μενσεβίκους. Παραμένουν απόλυτα αιχμάλωτοι στην αστική ιδεολογία. Αφού παραδέχτηκαν ότι βρισκόμαστε στο

²⁴ Ενδιαφέρουσα εδώ η συσχέτιση ανάμεσα στην επαναστατική δικτατορία και στην εισαγωγική μορφών καταναγκαστικής εργασίας.

δρόμο για το σοσιαλισμό, οι Μενσεβίκοι με όλη τους τη δύναμη επιτίθενται σε εκείνες τις μεθόδους, χωρίς τις οποίες, στις δύσκολες και σκληρές συνθήκες όπου βρισκόμαστε τώρα, δεν μπορεί να επιτευχθεί η μετάβαση στο σοσιαλισμό.

Η καταναγκαστική εργασία, μας λένε, είναι πάντοτε μη παραγωγική. Ρωτάμε εδώ, για ποια καταναγκαστική εργασία γίνεται λόγος και σε ποιάν εργασία αντιτίθεται αυτή ; Προφανώς, στην ελεύθερη εργασία. Τα πρέπει να κατανοήσουμε, στην περίπτωση αυτήν, ως ελεύθερη εργασία ; Αυτή η φράση διατυπώθηκε από τους προοδευτικούς φιλοσόφους της αστικής τάξης, στον αγώνα της κατά της «ανελεύθερης εργασίας», δηλαδή της δουλοπαροικιακής εργασίας των αγροτών κα κατά της τυποποιημένης και ρυθμισμένης εργασίας των συντεχνιών στις πόλεις. Ελεύθερη εργασία που μπορούσε να αγοραστεί ελεύθερα στην αγορά. Ελευθερία που συρρικνωνόταν σε ένα πλάσμα δικαίου, στην βάση της ελεύθερα ενοικιαζόμενης σκλαβιάς. Δεν γνωρίζουμε άλλη μορφή ελεύθερης εργασίας στην Ιστορία. Ας μας εξηγήσουν οι πολύ λίγοι εκπρόσωποι των Μενσεβίκων στο Συνέδριο τι εννοούν με τον όρο ελεύθερη και μη καταναγκαστική εργασία αν όχι την αγορά της εργατικής δύναμης.

Η Ιστορία γνώρισε την εργασία των δούλων. Η Ιστορία γνώρισε την εργασία των δουλοπαροίκων. Η Ιστορία γνώρισε τη ρυθμισμένη εργασία των μεσαιωνικών συντεχνιών. Παντού στον κόσμο τώρα επικρατεί η (καπιταλιστική) μισθωτή εργασία, την οποία οι κίτρινοι δημοσιογράφοι παντού αντιπαραθέτουν ως την ύψιστη μορφή ελευθερίας στη σοβιετική «δουλεία». Εμείς, από την άλλη πλευρά, αντιπαραθέτουμε στην καπιταλιστική σκλαβιά την κοινωνικά οργανωμένη εργασία στην βάση ενός οικονομικού σχεδίου, υποχρεωτική για όλο τον πληθυσμό αλλά και καταναγκαστική για κάθε εργάτη της χώρας. Χωρίς αυτό το δεδομένο, δεν μπορούμε καν να ονειρευτούμε τη μετάβαση στο σοσιαλισμό. Το στοιχείο της υλικής και φυσικής καταπίεσης μπορεί να είναι μεγαλύτερο ή μικρότερο σε έκταση. Αυτό εξαρτάται από πολλές συνθήκες, το βαθμό πλούτου ή φτώχειας στη χώρα, την κληρονομιά του παρελθόντος, το γενικό επίπεδο της πνευματικής ζωής, το ζήτημα των μεταφορών, του διοικητικού μηχανισμού κλπ. Αλλά η υποχρεωτικότητα και, κατά συνέπεια, ο καταναγκασμός αποτελούν ουσιώδεις προϋποθέσεις προκειμένου να δεσμευτεί η καπιταλιστική αναρχία, να διασφαλιστεί η κοινωνικοποίηση των μέσων παραγωγής και εργασίας και

να ανοικοδομηθεί η οικονομική ζωή στη βάση ενός μοναδικού και ενιαίου σχεδίου.

Για τον Φιλελεύθερο, η ελευθερία μακροπρόθεσμα συνεπάγεται την αγορά. Μπορεί ή δεν μπορεί ο καπιταλιστής να αγοράσει σε μια χαμηλή σχετικά τιμή την εργατική δύναμη ; Αυτό είναι γι αυτόν το μόνο μέτρο της ελευθερίας εργασίας. Αυτό το μέτρο είναι εσφαλμένο όχι μόνο για το μέλλον αλλά και για το παρελθόν.

Θα ήταν εσφαλμένο να νομίσει κανείς ότι στην εποχή του δικαιώματος στην κτήση δούλων η εργασία εκτελούνταν αποκλειστικά κάτω από το ρόπαλο του φυσικού καταναγκασμού, σαν ένας επιστάτης να στεκόταν συνέχεια με ένα μαστίγιο πίσω από κάθε αγρότη. Οι μεσαιωνικές μορφές οικονομικής ζωής αναπτύχθηκαν κάτω από πολύμορφες συνθήκες παραγωγής και διαμόρφωσαν σαφείς μορφές κοινωνικής ζωής, στις οποίες ο αγρότης προσαρμόσθηκε και τις οποίες σε ορισμένες περιόδους θεωρούσε δίκαιες ή πάντως σε κάθε περίπτωση μη μεταβλητές. Όποτε αυτός, υπό την επίδραση μιας μεταβολής στις υλικές συνθήκες, επέδειξε εκθρότητα (εννοεί ; προς τους εκμεταλλευτές του), το κράτος στράφηκε εναντίον του με όλη την υλική του δύναμη, αντιπροσωπεύοντας έτσι τον καταπιεστικό χαρακτήρα της οργάνωσης της εργασίας.

Τα θεμέλια της στρατιωτικοποίησης της εργασίας είναι αυτές οι μορφές κρατικού καταναγκασμού, χωρίς τις οποίες η αντικατάσταση της καπιταλιστικής οικονομίας από μια σοσιαλιστική θα παραμείνει για πάντα ένα κενό γράμμα. Γιατί, όμως, μιλάμε για στρατιωτικοποίηση ; Προφανώς, αυτή είναι απλώς μια αναλογία, αλλά μια αναλογία πλούσια σε περιεχόμενο. *Καμία κοινωνική οργάνωση εκτός του στρατού δεν έχει ποτέ θεωρήσει εαυτήν νομιμοποιημένη να υπαγάγει τους πολίτες στον εαυτό της σε τέτοια κλίμακα και να τους ελέγξει με την βούλησή της από όλες τις πλευρές και σε τέτοιον βαθμό, όπως μόνο το κράτος της προλεταριακής δικτατορίας θεωρεί τον εαυτό του νομιμοποιημένο να το κάνει, όπως άλλωστε και το κάνει. Μόνο ο στρατός- καθώς αυτός μόνο με τον τρόπο του είχε την εξουσία να αποφασίζει για ζωή ή θάνατο των κρατών, εθνών και κυρίαρχων τάξεων- μπορούσε να απαιτεί από τον καθένα απόλυτη υποταγή στα δικά του προβλήματα, σκοπούς, ρυθμίσεις και διαταγές. Ια πετύχαινε τους σκοπούς του σε μεγαλύτερο βαθμό, όσο τα προβλήματα της στρατιωτικής οργάνωσης συνέπιπταν με τις ανάγκες της κοινωνικής ανάπτυξης (υπογράμμισα δική μου).*

Το ζήτημα ζωής ή θανάτου αυτήν την στιγμή για τη σοβιετική Ρωσία αν-

τιμετωπίζεται στο μέτωπο της εργασίας. Οι οικονομικές μας οργανώσεις και μαζί μ' αυτές και οι επαγγελματικές μας και παραγωγικές μας οργανώσεις έχουν το δικαίωμα να απαιτούν από τα μέλη τους αυτήν την αφοσίωση, πειθαρχία και εκτελεστική ευθυκρίσια, την οποία ως τώρα απαιτούσε μόνο ο στρατός.

Από την άλλη πλευρά, η σχέση του καπιταλιστή προς τον εργάτη δεν θεμελιώνεται μόνο στην «ελεύθερη» σύμβαση αλλά περιλαμβάνει και τα πολύ ισχυρά στοιχεία της κρατικής ρύθμισης και του υλικού καταναγκασμού.

Ο ανταγωνισμός του ενός προς τον άλλο καπιταλιστή ενσωμάτωνε μια πολύ περιορισμένη αντιστοιχία προς το πλάσμα της ελευθερίας εργασίας. Όμως αυτόν τον ανταγωνισμό, ο οποίος στον καπιταλισμό είχε ελαττωθεί στο μίνιμουμ μέσα από τα μονοπώλια και τα τραστ, εμείς τον καταργήσαμε καταστρέφοντας και αίροντας την ατομική ιδιοκτησία στα μέσα παραγωγής. Η μετάβαση στο σοσιαλισμό, την οποία λεκτικά μόνο αναγνωρίζουν οι Μενσεβίκοι, σημαίνει τη μετάβαση από την αναρχική διανομή της εργατικής δύναμης με τα μέσα του παιχνιδιού της αγοράς και της πώλησης, στην συστηματική κατανομή των εργατών από τις οικονομικές οργανώσεις της κομητείας, της επαρχίας και όλης της χώρας. *Μια τέτοια μορφή σχεδιασμένης κατανομής προϋποθέτει την υπαγωγή/υποταγή αυτών που κατανέμονται στο οικονομικό σχέδιο του κράτους* (υπογράμμισή δική μου). Αυτή είναι και η ουσία της καταναγκαστικής εργασίας, η οποία αναπόφευκτα εντάσσεται στο πρόγραμμα της σοσιαλιστικής οργάνωσης της εργασίας ως θεμελιώδες στοιχείο του.

Αν η οργανωμένη οικονομική ζωή είναι αδιανόητη χωρίς καταναγκαστική εργασιακή υπηρεσία, το τελευταίο δεν μπορεί να επιτευχθεί χωρίς την κατάρτηση του πλάσματος της ελευθερίας της εργασίας και χωρίς την αντικατάστασή της από την υποχρεωτικότητα της εργασίας, η οποία συμπληρώνεται από τον αληθή καταναγκασμό.

Το ότι η ελεύθερη εργασία είναι πιο παραγωγική από την καταναγκαστική είναι αληθινό, όταν αναφερόμαστε στην περίοδο μετάβασης από τη φεουδαρχία στον καπιταλισμό. Αλλά, όμως, κάποιος πρέπει να είναι Φιλελεύθερος ή στην περίπτωση μας Καουτοκιστής, για να ισχυριστεί ότι αυτό είναι διαρκές φαινόμενο και να μεταφέρει αυτήν την αλήθεια στη μετάβαση από την καπιταλιστική στη σοσιαλιστική τάξη πραγμάτων. Αν ίσχυε αυτό που λένε οι Μενσεβίκοι ότι η καταναγκαστική εργασία είναι μη παραγωγική κάτω από οιοδήποτε συνθήκες, όλη η εργασία μας για την ανοικοδόμηση θα ήταν

καταδικασμένη να αποτύχει. Γιατί δεν έχουμε άλλη οδό προς το σοσιαλισμό, εκτός από την αυταρχική οργάνωση των οικονομικών δυνάμεων και πόρων της χώρας και την κεντρική κατανομή της εργατικής δύναμης σε αρμονία με το κεντρικό κρατικό Σχέδιο. Το Εργατικό Κράτος θεωρεί εαυτό εξουσιοδοτημένο να στέλνει κάθε εργάτη εκεί όπου η εργασία του είναι απαραίτητη. Και κανείς σοβαρός Σοσιαλιστής δεν θα αρνηθεί ότι το Εργατικό Κράτος μπορεί να επιβάλει τιμωρία στον εργάτη που αρνείται να εκτελέσει το εργασιακό του καθήκον. Όμως, το κεντρικό πρόβλημα είναι το ότι ο Μενσεβίκικος τρόπος μετάβασης στο σοσιαλισμό είναι ένας παραδείσιος τρόπος, χωρίς το μονοπώλιο του ψωμιού, χωρίς την κατάργηση της αγοράς, χωρίς την επαναστατική δικτατορία και χωρίς τη στρατιωτικοποίηση της εργασίας.

Χωρίς γενική εργασιακή θητεία, χωρίς το δικαίωμα να διατάξεις και να απαιτείς την εκτέλεση των διαταγών, τα συνδικάτα θα μεταβληθούν σε μια καθαρή μορφή χωρίς περιεχόμενο. *Καθώς το σοσιαλιστικό κράτος οφείλει να έχει συνδικάτα όχι για την βελτίωση των συνθηκών εργασίας – αυτός είναι ο σκοπός όλων, άλλωστε, των κρατικών και κοινωνικών οργανισμών- αλλά για την οργάνωση της εργατικής τάξης σε σχέση με τους σκοπούς της παραγωγής, την εκπαίδευση, πειθάρχηση, διανομή και ομαδοποίηση και παραμονή συγκεκριμένων κατηγοριών εργατών και συγκεκριμένων εργατών στις θέσεις τους για συγκεκριμένες περιόδους – με λίγα λόγια, χέρι με χέρι με το κράτος να εξασκούν την εξουσία τους με σκοπό να οδηγήσουν τους εργάτες στα πλαίσια ενός κεντρικού οικονομικού σχεδίου (υπογράμμισή δική μου).* Το να υπερασπίζεσαι, κάτω από αυτές τις συνθήκες, την ελευθερία εργασίας σημαίνει να υπερασπίζεσαι άκαρπες, απρόσφορες και απολύτως αρρυθμιστες προσπάθειες για βελτίωση των συνθηκών εργασίας, μη συστηματικές και χαώδεις μετακινήσεις εργατών από το ένα εργοστάσιο στο άλλο, σε μια πεινασμένη χώρα, με απολύτως αποδιοργανωμένα τα μέσα μεταφοράς και το μηχανισμό επισιτισμού. Τι άλλο πέρα από την απόλυτη κατάρρευση της εργατικής τάξης και την απόλυτη οικονομική αναρχία θα μπορούσε να είναι το αποτέλεσμα των ανόητων προσπαθειών α συμφιλιώσεις την αστική ελευθερία εργασίας με την προλεταριακή κοινωνικοποίηση των μέσων παραγωγής;²⁵

Όμως, ο συλλογισμός του Τρότσκι για την καταναγκαστική εργασία στο μετακαπιταλιστικό κράτος, τόσο σε συνθήκες έκτακτης ανάγκης,

²⁵ *Terrorism and Communism*, ό.π., κεφ. 8 σελ. 9-11, απόδοση στα ελληνικά δική μου.

όσο και ως γενική αρχή, συνοδεύεται στη συνέχεια και από σκέψεις για τη χρήση της καταναγκαστικής εργασίας κατά την «πρωταρχική συσσώρευση» και τη μετάβαση στον καπιταλισμό. Ουσιαστικά, αντιπαρατίθεται έτσι στην άποψη ότι ο καπιταλισμός γεννήθηκε σε συνθήκες «ελευθερίας εργασίας» σε σχέση με τη μη ελεύθερη εργασία των προκαπιταλιστικών σχηματισμών²⁶. Γράφει σχετικά:

Το σύνολο της ανθρώπινης Ιστορίας είναι η Ιστορία της οργάνωσης και εκπαίδευσης της εργασίας και του συλλογικού εργάτη με σκοπό την επίτευξη ενός υψηλότερου βαθμού παραγωγικότητας. Ο άνθρωπος, όπως επέτρεψε ήδη στον εαυτό μου να το διατυπώσει, είναι ένα φυγόπονο ον. Γι αυτό και προσπαθεί να αποκτήσει την μεγαλύτερη δυνατή ποσότητα αγαθών με την ελάχιστη επένδυση εργατικής δραστηριότητας και ενέργειας. Χωρίς αυτήν την προσπάθεια, δεν θα υπήρχε οικονομική ανάπτυξη. Η πρόοδος και μεγέθυνση του πολιτισμού μετριέται με την παραγωγικότητα της ανθρώπινης εργασίας και κάθε νέα μορφή κοινωνικών σχέσεων πρέπει να περάσει την δοκιμή σε αυτό το πεδίο.

Η «ελεύθερη», δηλαδή η ελεύθερα μισθωμένη εργασία, δεν εμφανίστηκε διαμιάς στον κόσμο, με όλες τις ιδιότητες της παραγωγικής εργασίας. Απέκτησε ένα υψηλό επίπεδο παραγωγικότητας, μόνο βαθμιαία, και ως αποτέλεσμα μιας παρατεταμένης εφαρμογής των μεθόδων εργατικής οργάνωσης και εργατικής εκπαίδευσης. Σε αυτήν την εκπαίδευση εντάχθηκαν οι πιο διαφορετικές μέθοδοι και πρακτικές, οι οποίες επιπρόσθετα άλλαζαν από εποχή σε εποχή. Πρώτα απ' όλα, η αστική τάξη έδιωξε τον αγρότη από το χωριό στην δημόσια οδό με το ρόπαλο, έχοντας προκαταρκτικά ληστέψει την γη του, και όταν αρνιόταν να δουλέψει στο εργοστάσιο, έκαιγε το μέτωπό του με πυρωμένα σίδερα, τον κρέμαγε, τον έστελνε στις αγχόνες. Και πιο μακροχρόνια, δίδασκε τον αλήτη που είχε πεταχτεί δια της βίας από το χωριό του να στέκεται στον τόρνο του εργοστασίου. Σε αυτήν την φάση, η «ελεύθερη εργασία» ήταν πολύ λίγο διαφορετική από το κάτεργο και στις υλικές όψεις αλλά και στη νομική μορφή.

Σε διαφορετικές εποχές, η αστική τάξη χρησιμοποίησε από το πυρωμένο

---

²⁶ Γενικότερα για τις συνθήκες της «πρωταρχικής συσσώρευσης» (15ος – 17ος αιώνας) όπου όντως η καταναγκαστική ή και δουλκή εργασία έπαιξε κεντρικό ρόλο βλ. αναλυτικά σε Κ. Μαρξ «Το Κεφάλαιο», Αθήνα 1978, Σύγχρονη Εποχή, τ. Α', σελ. 735 επ.

σίδερο της καταστολής σε συνδυασμό, σε διάφορες αναλογίες, με την χρήση μεθόδων ηθικής επιρροής όπως ιδίως ήταν το κήρυγμα του παπά. Κατά τον 16^ο αιώνα, μεταρρύθμισε την Καθολική Εκκλησία, η οποία υποστήριζε τη φεουδαλική τάξη πραγμάτων και προσάρμοσε στις ανάγκες της το νέο θρησκευτικό δόγμα της Μεταρρύθμισης, το οποίο συνεδύαζε την ελευθερία της ψυχής με το ελεύθερο εμπόριο και την ελεύθερη εργασία. Προσέλαβε νέους ιερείς, οι οποίοι έγιναν οι πνευματικοί εργοδηγοί της και οι ευσεβείς υπάλληλοί της. Το σχολείο, ο τύπος, η αγορά και το κοινοβούλιο προσαρμόστηκαν στις ανάγκες της αστικής τάξης για την ηθική διαπαιδαγώγηση της εργατικής τάξης. Διαφορετικές μορφές μισθού, ημερομίσθιο, μισθός με το κομμάτι, ατομική και συλλογική διαπραγμάτευση-όλες αυτές είναι μορφές και μέθοδοι στα χέρια της αστικής τάξης, εναλλασσόμενες, για την εργασιακή κινητοποίηση του προλεταριάτου. Σε αυτές προστίθενται και άλλες μορφές ενθάρρυνσης της εργασίας και διέγερσης της ατομικής φιλοδοξίας. Τελικά, η αστική τάξη έμαθε πώς να ιδιοποιείται και τα συνδικάτα, δηλαδή τις οργανώσεις της εργατικής τάξης της ίδιας. Εξημέρωσε τους εργατικούς ηγέτες και μέσω αυτών χειραγώγησε τους εργάτες με το πλάσμα της ανάγκης για ειρηνική και οργανική στάση της μισθωτής εργασίας, για μια υπάκουη εκτέλεση των καθηκόντων της και για μια ακριβή τήρηση των νόμων του αστικού κράτους. Το επιστέγασμα όλων αυτών είναι ο ταιλορισμός, στον οποίον τα στοιχεία της επιστημονικής οργάνωσης της εργασίας συνδυάζονται με τις πιο συγκεντρωμένες μεθόδους του συστήματος απόσπασης του εργατικού μόχθου²⁷.

Όλη αυτή η επιχειρηματολογία του Τρότσκι υπέρ της καταναγκαστικής και στρατιωτικοποιημένης εργασίας, καταλήγει σε ένα πολύ απτό και διαφανές συμπέρασμα, το οποίο έχει διατυπώσει από την αρχή της τοποθέτησής του:

Η μόνη λύση για την υπέρβαση των οικονομικών μας δυσχερειών που είναι σωστή και από θέσεις αρχής αλλά και από την σκοπιά των πρακτικών καθηκόντων είναι η χρησιμοποίηση του συνολικού πληθυσμού της χώρας ως μιας δεξαμενής της αναγκαίας εργατικής δύναμης, ως μιας σχεδόν αστείρευτης δεξαμενής, και η εισαγωγή μιας αυστηρής τάξης στο έργο της κατα-

²⁷ *Terrorism and Communism*, ό.π. κεφ. 8 σελ. 12-13, δική μου απόδοση.

γραφής, κινητοποίησης και χρησιμοποίησης της εργατικής δύναμης (ό.π. σελ. 6).

Η κριτική παρουσίαση των αντιλήψεων αυτών του Τρότσκι στα 1919-1920, όπως αναλυτικά εκτέθηκαν, εγείρει τα εξής ζητήματα:

1.3.1 Η σχέση μεταξύ μισθωτής εργασίας και καταναγκαστικής εργασίας Όπως ήδη έχουμε εκθέσει, το σοβιετικό Σύνταγμα και η σοβιετική νομοθεσία δεν έχουν αρχικά (ως την επιστράτευση του 4.1919) εισαγάγει κυρώσεις και μέτρα εκ της καταναγκαστικής εργασίας. Γίνεται,

όμως, δεκτό εξαρχής ότι σε κρίσιμες περιστάσεις μπορεί να υπάρξει όχι μόνο διοικητικός καθορισμός των όρων εργασίας – αυτός υπάρχει ούτως ή άλλως και μέσα από την ρύθμιση των όρων εργασίας στον Κώδικα Εργασίας, που βασικά δεν είναι συμβατική – αλλά και απαίτηση καταναγκαστικής εργασίας, δηλαδή εργασίας σε χρόνο και τόπο που απαιτεί η σοβιετική διοίκηση, σε συνθήκες μονομερώς καθοριζόμενες από αυτήν και με παροχή βασικά αμοιβής σε είδος (τροφή, στέγαση) και όχι μισθού, συνοδευόμενη και από την επιβολή κυρώσεων και κατασταλτικών μέτρων.

Σε συνθήκες Εμφυλίου Πολέμου και συνθλιβής μεγάλου μέρους της εργατικής τάξης, μια τέτοια απαίτηση από ένα κράτος που προέκυψε από επανάσταση και μιλά στο όνομα των εργατών δεν μπορεί να θεωρηθεί από μόνη της υπερβολική ή παράλογη. Αν ο Τρότσκι επιχειρηματολόγούσε μόνο πάνω στο έδαφος των αντικειμενικών αναγκών του μαχόμενου σοβιετικού κράτους και της προσωρινότητας αυτών των συνθηκών, δεν θα μπορούσε κανείς να ψέξει εύκολα τις απόψεις του. Και δεν μπορεί, στον βαθμό και μόνο και στην έκταση που αναφέρεται σε αυτές τις έκτακτες και εξαιρετικές συνθήκες και στην προσωρινότητά τους.

Το πρόβλημα –ιδεολογικό και θεωρητικό– ξεκινά από το σημείο όπου ο Τρότσκι επιχειρεί να σχετικοποιήσει απολύτως την διαφορά μεταξύ «ελεύθερης» μισθωτής εργασίας και καταναγκαστικής εργασίας, για να δικαιολογήσει την μόνιμη και από θέση αρχής υπεροχή της καταναγκαστικής εργασίας. Έτσι, ξεκινά από την φάση της πρωταρχικής συσσώρευσης του κεφαλαίου στην Ευρώπη, όπως αυτή αποτυπώνεται στο Κεφάλαιο του Μαρξ. Πολύ σωστά εκθέτει ότι το κεφάλαιο κατά την μετάβαση

στον καπιταλισμό συσσωρεύσε το αρχικό του πλεόνασμα και υπερεργασία κάνοντας εκτεταμένη χρήση της δουλείας, της αποικιακής καταλήστευσης και των μηχανισμών πειθάρχησης και εγκλεισμού, της καθαρής και αμείλικτης κρατικής καταστολής.

Επίσης, πολύ σωστά επισημαίνει ότι το αστικό κράτος είναι άγρυπνος φρουρός της «ελεύθερης μισθωτής εργασίας» και ότι χωρίς τη διαρκή και πολύμορφη διοικητική του παρέμβαση η συμβατική σχέση κεφαλαίου-εργασίας θα συναντούσε τόσες αναταράξεις, που δεν θα μπορούσε να λειτουργήσει μ'σα στην μονιμότητα.

Σημαίνει, όμως, αυτό ότι η μισθωτή εργασία, συνοδευόμενη από την ρύθμιση της ελεύθερης συναλλαγής, η οποία υποκρύπτει την άνιση θέση των συμβαλλομένων και την οικονομική βία που ασκεί ως πίεση το κεφάλαιο πάνω στον μισθωτό εργαζόμενο, είναι σκέτη *φενάκη* και ουσιαστικά ταυτίζεται με την καταναγκαστική εργασία των προκαπιταλιστικών σχηματισμών; ότι η δουλεία και δουλοπαροικία ταυτίζονται ως μορφές οικονομικής και ταξικής καταπίεσης με τη μισθωτή εργασία;

Η θέση αυτή του Τρότσκι είναι σαφώς αντιμαρξιστική αλλά και λαθεμένη, μέσα στην υπερβολή της. Η «ελεύθερη συναλλαγή και αγορά της εργατικής δύναμης «δεν αποτελεί απλώς μια φενάκη και ένα πλάσμα δικαίου. Ο Μαρξ σε όλο το έργο του αλλά ιδίως στο «Εβραϊκό Ζήτημα»- ένα σημαντικό από τα έργα του της νεότητας- επισημαίνει τη μεγάλη ιστορική πρόοδο που αποτελεί η μισθωτή εργασία σε σχέση με την εργασία στους προκαπιταλιστικούς σχηματισμούς. Ο εργάτης δεν είναι κοινωνικά και ταξικά ελεύθερος αλλά είναι πιο «ελεύθερος» από τον δούλο, τον δουλοπάροικο ή τον εργαζόμενο στην μεσαιωνική συντεχνία. Είναι υποκείμενο δικαίου και φορέας δικαιωμάτων. Έχει δικαίωμα στην διάθεση του όποιου ελεύθερου χρόνου του, έχει ελευθερία μετακίνησης και μπορεί – έστω νομικά και μόνο- να επιλέξει το αφεντικό του. Σε συνθήκες κινητικότητας της εργασίας και ιδίως όταν η ζήτηση εργατικής δύναμης είναι μεγαλύτερη από την προσφορά, αυτό το νομικό δικαίωμα είναι σημαντικό πραγματικό δικαίωμα. Υπό την επιφύλαξη πάντοτε της ανάπτυξης των εργατικών οργανώσεων και της ταξικής πάλης, των εργατικών κατακτήσεων απέναντι στην εργοδοσία. Υπό την επιφύλαξη επίσης και των πολιτικών δικαιωμάτων που αποκτά η εργατική τάξη στην βάση των αγώνων της και που θα ήταν αδιανόητα,

αν οι εργάτες δεν είχαν προσωπική και συμβατική ελευθερία και ήσαν δούλοι ή δουλοπάροικοι.

Στο σημείο αυτό, παρά τις έκτακτες συνθήκες, ο Τρότσκι αντλεί μια γενική σοσιαλιστική αρχή, η οποία, επίσης, είναι αντιμαρξιστική και λανθασμένη. Αν ο εργάτης είναι «ελεύθερος» στην εκμετάλλευσή του στον καπιταλισμό και κάτω από την εξουσία των καπιταλιστών, κάτω από τη δικτατορία του προλεταριάτου, όπου το πλάσμα δικαίου της «ελεύθερης εργασίας» εξαφανίζεται, *ο εργάτης αποκτά το κοινωνικό πλεονέκτημα να μην είναι «ελεύθερος» ούτε καν με την σχετική και αμφιλεγόμενη έννοια του καπιταλισμού.* Έτσι, κάτω από την αρχή της «καταναγκαστικής εργασίας» στην εφαρμογή της:

- Ο εργάτης, ως τμήμα της εθνικής «αστείουτερης» δεξαμενής εργασίας, πηγαίνει να εργαστεί υποχρεωτικά όπου τον στείλουν οι κρατικές υπηρεσίες.
- Λαμβάνει ως «αμοιβή» τροφή και στέγαση και κατ' εξαίρεση μόνο μισθό.
- Υπηρετεί ένα είδος εργασιακής θητείας, υποκείμενος σε πειθαρχικά μέτρα στρατιωτικού τύπου.
- Σε περίπτωση φυγής από την εργασία επιτηρείται παντού βάσει του εργασιακού του βιβλιαρίου και μπορεί να θεωρηθεί «λιποτάκτης» και να τιμωρηθεί ανάλογα.
- Δεν έχει καμία εργασιακή και συνδικαλιστική προστασία, αφού κατά τον ίδιο τον Τρότσκι τα συνδικάτα δεν ασχολούνται με την βελτίωση των συνθηκών εργασίας πια αλλά μόνο με την πειθάρχηση των εργαζομένων και την υπαγωγή τους στο κρατικό σχέδιο.

Όλα αυτά, βεβαίως, προϋποθέτουν ότι ο εργάτης εμπιστεύεται αυτό το δεσποτικό κράτος ότι συνιστά όντως «δικτατορία του προλεταριάτου» και, άρα, ερήμην του, ενδιαφέρεται για το γενικό του συμφέρον ως τάξης. Όμως, το σχήμα αυτό είναι λίγο *σχήμα λήψης του ζητουμένου*, αφού η φύση του κράτους ως προλεταριακής δικτατορίας, ακόμη και αν χρησιμοποιεί μόνιμα και όχι συγκυριακά την καταναγκαστική εργασία, δεν φαίνεται να επηρεάζεται ούτε κατά μια ιώτα από το γεγονός αυτό. Η άποψη αυτή συνδέεται και με την αντίληψη του Τρότσκι ότι η μονοπωλήση της κυβερνητικής εξουσίας από τους Μπολσεβίκους αποτελεί

πλήρη εγγύηση της εργατικής ταξικής φύσης του σοβιετικού κράτους. Προϋποθέτει δηλαδή, μέσα στη σοφιστεία «ελεύθερη μισθωτή εργασία»ή πραγματική ελευθερία παρά την συνδρομή διαρκούς καταναγκαστικής εργασίας, ένα γεγονός αν όχι παντελώς αναπόδεικτο πάντως ένα γεγονός ερειδόμενο και αμφισβητούμενο. Είναι ένα κράτος χωρίς εργατική δημοκρατία, με ήδη έντονη γραφειοκρατική παραμόρφωση, με αποδυνάμωση των σοβιέτ, με απόλυτα κεντρικά διευθυνόμενη παραγωγή χωρίς καμία διάσταση εργατικού έλέγχου ή εργατικής συλλογικής διεύθυνσης, με ισχυρό ρόλο της κομματικής γραφειοκρατίας και των αστών ειδικών ένα κράτος αναμφίβολα εργατικό; Ή είναι, αν όχι ήδη ένα κράτος νέας ταξικής κυριαρχίας, πράγμα που χωρίς ιστορική έρευνα δεν μπορεί να αποκλεισθεί, πάντως οπωσδήποτε ένα εργατικό κράτος με ήδη παγιωμένα γραφειοκρατικά χαρακτηριστικά; Αυτά που αργότερα θα θέσει ως προβλήματα ο Τρότσκι της «Προδομένης Επανάστασης» –αν και όχι με επάρκεια– δεν τολμά να τα ακουμπήσει καθόλου και τα απωθεί έντονα ο Τρότσκι του «Τρομοκρατία και Κομμουνισμός», 15 χρόνια νωρίτερα. *Ίσως γιατί είναι πιο κοντά ακόμη στον πυρήνα της εξουσίας αυτού του κράτους, είναι βασικός συγκυβερνήτης του μπολσεβίκικου κράτους.*

Διαφορετικά, αν η φύση αυτού του κράτους θα μπορούσε να επηρεαστεί από την χρήση της καταναγκαστικής εργασίας, ιδίως την μόνιμη, και να τεθεί σε αμφισβήτηση, θα μπορούσε να θεωρηθεί ότι σε όλα τα παραπάνω επίπεδα ο «ελεύθερα συμβαλλόμενος εργάτης»της καπιταλιστικής ομαλότητας στον 20° αιώνα (πλην πολέμων, φασιστικών ή στρατιωτικών δικτατοριών κλπ) θα είχε περισσότερα δικαιώματα –παρά το πλάσμα της ελεύθερης εργασίας- από τον εργαζόμενο στο πρότυπο του Τρότσκι για την οργάνωση της καταναγκαστικής εργασίας. Συνεπώς, εδώ ο Τρότσκι στην θέση του «πλάσματος της ελεύθερης εργασίας»επιστρατεύει το πλάσμα «του εργατικού κράτους σε συνθήκες μόνιμης καταναγκαστικής εργασίας».

Παρά το ότι ο Τρότσκι αντλεί αυτήν την γενική αρχή της «καταναγκαστικής εργασίας» σε συνθήκες ακόμη πολέμου, από την φύση τους έκτακτες, και παρά το ότι την αντλεί σε συνθήκες Πολεμικού Κομμουνισμού, που αποτελεί ούτως ή άλλως μια διοικητικά κατευθυνόμενη οικονομία, στηριγμένη όχι όπως ο πραγματικός κομμουνισμός στην ελευθερία των κοινωνικών αναγκών αλλά στον δεσποτισμό και τη δι-

κτατορία πάνω στις ανάγκες, σε πάρα πολλά σημεία του κειμένου του επαναλαμβάνει ότι η καταναγκαστική εργασία αποτελεί μοντέλο για τη μετάβαση στο σοσιαλισμό/κομμουνισμό και όχι ευκαιριακή ή μεταβατική μόνο επιλογή. Στο σημείο αυτό ο Τρότσκι συγκλίνει με την αντίληψη του Λένιν στα χρόνια μετά την επανάσταση –και ιδίως μέχρι την επιβολή της ΝΕΠ - για το μοντέλο του «κρατικού καπιταλισμού». Ο ντιριγκισμός και η αντίληψη μιας οικονομίας διοικητικά/κρατικά κατευθυνόμενης «από τα επάνω», χωρίς καμία σημαντική συλλογική συμμετοχή, πλην των κομματικών συλλογικών λειτουργιών, που είναι ακόμη ενεργές, υπό τον έλεγχο μιας μικρής διοικητικής μειοψηφίας είναι κοινή βάση και των δύο πεποιθήσεων. Τις απόψεις αυτές τις διατυπώνει ο Λένιν το 1918 σε δύο βασικά κείμενά του που έχουμε προαναφέρει, το κείμενο “The immediate tasks of the soviet government” και το κείμενό του “Left Wing Childishness and the Petty Bourgeois Mentality”, το οποίο αργότερα θα ενσωματώσει (1921) στο νεότερο κείμενό του “Tax in Kind”, που αφορά πια το πέρασμα από τον Πολεμικό Κομμουνισμό στην ΝΕΠ. Και τα δύο κείμενα του Λένιν στρέφονται κατά του πειράματος του εργατικού ελέγχου και κατά των «Αριστερών Κομμουνιστών», ως τάσης των Μπολσεβίκων που υπερασπίζεται τότε (1918) αυτό το πείραμα συλλογικής παραγωγικής διεύθυνσης.

1.3.2 Ο «κρατικός καπιταλισμός» στον Λένιν το 1918

Οι απόψεις του Λένιν για την μονοπρόσωπη διεύθυνση και κατά του συλλογικού εργατικού ελέγχου αναπτύσσονται σε δύο βασικά κείμενά του, στα «Βασικά Καθήκοντα της Σοβιετικής Εξουσίας» (εκδόσεις Ειρήνη, χ.χρ., Άπαντα Λένιν τ. 27 σελ. 243 επ., επίσης στα αγγλικά σε Immediate Tasks of the Soviet Government, www.marxists.org, Lenin Archive 3. 1918) και στο «Για τον μικροαστισμό και τα αριστερά παιδιάρια», περιλαμβανόμενο ολόκληρο και στο μεταγενέστερο «Φόρος σε Είδος» Άπαντα Λένιν τ. 43 σελ. 205-245, επίσης στα αγγλικά σε Left Wing Childishness and the Petty Bourgeois Mentality, www.marxists.org, Lenin Archive, 4.1918 και σε The Tax in Kind, Lenin Archive 1921). Στα δύο αυτά κείμενά του ο Λένιν επικρίνει την υπεράσπιση του εργατικού ελέγχου τόσο από τις εργοστασιακές επι-

Οι απόψεις του Λένιν για την μονοπρόσωπη διεύθυνση και κατά του συλλογικού εργατικού ελέγχου αναπτύσσονται σε δύο βασικά

τροπές όσο και από την τάση των «Αριστερών Κομμουνιστών» στο Μπολσεβίκικο κόμμα ως «αναρχοσυνδικαλιστική» θέση, απολύτως αναντίστοιχη με τις ανάγκες τις σοβιετικής εξουσίας. Ως μια θέση που εξιδανικεύει την εργατική αυτοδιεύθυνση, που είναι ουσιαστικά στην φάση αυτήν το ισοδύναμο του ερασιτεχνισμού και της αποδιάρθρωσης της παραγωγής.

Όχι μόνο υποστηρίζει την μονοπρόσωπη διεύθυνση, αλλά στο έργο του «Τα άμεσα καθήκοντα της σοβιετικής εξουσίας» υποστηρίζει και την εφαρμογή χάριν της αποδοτικότητας πρακτικών του καπιταλιστικού εργοστασίου όπως ο ταιλορισμός, ο μισθός με το κομμάτι, τα πριμ κλπ²⁸. Θεωρεί ότι αυτά τα μέτρα υπό την σοβιετική εξουσία αποκτούν ριζικά άλλο χαρακτήρα και μάλιστα συμβάλλουν όχι μόνο στην άνοδο της παραγωγικότητας της εργασίας αλλά και ...στην εκπαιδευτική αναμόρφωση της εργατικής τάξης.

Ακόμη χειρότερα, στο έργο του «Για τον μικροαστισμό και τα αριστερά παιδιάρια» (Απρίλιος 1918), που στρέφεται σαφώς και ειδικότερα κατά των «Αριστερών Κομμουνιστών», ο Λένιν λαμβάνει μια ακόμη πιο ακραία θέση. Υποστηρίζει ότι η σοβιετική εξουσία πρέπει να αντιγράψει τα επιτεύγματα του γερμανικού πολεμικού «κρατικού καπιταλισμού» (δηλαδή της γερμανικής συγκεντρωτικής πολιτικής οικονομίας υπό τον Κάιζερ και τον στρατηγό Λούντεντορφ στα 1916-1918), τον οποίο θεωρεί ως προοίμιο του σοσιαλισμού, λόγω της ακραία συγκεντρωτικής κοινωνικοποίησης των μέσων παραγωγής και διεύθυνσής τους από πολύ λίγους και ικανούς διευθύνοντες.

Όχι μόνο δεν είναι ο «κρατικός καπιταλισμός» μια αποκλειστικά καπιταλιστική τεχνολογία παραγωγής και εξουσίας. Αντιθέτως, την στιγμή αυτή πρέπει να υποστηριχθεί ο κρατικός καπιταλισμός σε βάρος του συνδυασμού ιδιωτικός κερδοσκοπικός καπιταλισμός-μικροϊδιοκτησία, όπου η μικρή ιδιοκτησία εμφανίζεται ως ο βασικός κοινωνικός πράκτορας και βάση του καπιταλισμού. Ο κρατικός καπιταλισμός περιέχει τα στοιχεία του «κρατικού μονοπωλίου» και του «εθνικού υπολογισμού, και ελέγχου της παραγωγής και διανομής» (The Tax in Kind ό.π. σελ. 7). Επιπλέον δε:

²⁸ Βλ. σε Immediate Tasks ό.π. σελ. 1-38, ιδίως σελ. 17-19 (“Raising the Productivity of Labour”).

Για να κάνουμε τα πράγματα πιο σαφή, ας λάβουμε υπ' όψιν μας το πιο συγκεκριμένο παράδειγμα του κρατικού καπιταλισμού, Όλοι γνωρίζουν ποιο είναι αυτό. Είναι η Γερμανία. (αυτά γράφονται μήνες πριν από την Γερμανική Επανάσταση του 11.1918 και αναφέρονται στο καθεστώς Λούντεντορφ). Εδώ έχουμε την τελευταία λέξη στον σύγχρονο μεγάλης κλίμακας καπιταλιστικό οργανωτικό σχεδιασμό («engineering») και στην σχεδιασμένη οργάνωση, υποτεταγμένη στον Γιούνκερ-αστικό ιμπεριαλισμό. Ας διαγράψουμε τα πλάγια γράμματα και ας θέσουμε στην θέση του κράτους που είναι φεουδαλικό, αστικό, ιμπεριαλιστικό, ένα κράτος διαφορετικού κοινωνικού τύπου, με διαφορετικό ταξικό περιεχόμενο-ένα Σοβιετικό κράτος, δηλαδή ένα προλεταριακό κράτος και θα έχουμε όλες τις συνθήκες που αποτελούν προϋποθέσεις του σοσιαλισμού. Ο σοσιαλισμός είναι αδιανόητος χωρίς έναν μεγάλης κλίμακας καπιταλιστικό οργανωτικό σχεδιασμό, βασισμένο στις τελευταίες ανακαλύψεις της σύγχρονης επιστήμης. Είναι αδιανόητος χωρίς την σχεδιασμένη κρατική οργάνωση, η οποία διατηρεί εκατομμύρια ανθρώπων κάτω από την πιο αυστηρή επιτήρηση ενός ενιαίου προτύπου στην παραγωγή και διανομή. Εμείς οι μαρξιστές πάντοτε μιλούσαμε γι' αυτό και δεν αξίζει να ξοδέψεις λίγα δευτερόλεπτα μιλώντας σε ανθρώπους, που δεν κατανοούν ούτε κα αυτό (αναρχικούς και τους μισούς από τους αριστερούς σοσιαλεπαναστάτες²⁹). Ταυτόχρονα, ο σοσιαλισμός είναι αδιανόητος, αν δεν έχει το προλεταριάτο την κρατική εξουσία. Αυτό είναι, επίσης, το βασικό αλφάβητο. Και η Ιστορία (ως προς την οποία κανείς εκτός από τους κουφιοκέφαλους πρώτης τάξεως Μενσεβίκους δεν περίμενε να «ολοκληρώσει» τον σοσιαλισμό ήπια, ευγενικά, εύκολα και απλά) έχει πάρει αυτόν τον ιδιαίτερο δρόμο, ώστε να δώσει γέννηση σε δύο διαφορετικές και ασύνδετες ημίσειες μορφές (half forms) σοσιαλισμού το 1918, υπάρχουσες η μια δίπλα στη άλλη, σαν δύο μελλοντικά κοτόπουλα μέσα από το ίδιο αυγοκέλυφος του διεθνούς ιμπεριαλισμού. Το 1918, η Γερμανία και η Ρωσία έγιναν η πιο εντυπωσιακή πραγματοποίηση των οικονομικών, παραγωγικών, και κοινωνικοοικονομικών όρων του σοσιαλισμού από την μια πλευρά, και των πολιτικών όρων από την άλλη... Καθώς η επανάσταση στην Γερμανία είναι ακόμη κινούμενη αργά προς την επίθεσή της, το καθήκον μας είναι να μελετήσουμε τον κρατικό καπιταλισμό των Γερ-

²⁹ Εδώ ο Λένιν μάλλον απευθύνεται κεκαλυμμένα στην τάση των «αριστερών κομμουνιστών» στο κόμμα του παρά σε άλλα «αριστερά» ή ανατρεπτικά κόμματα.

μανών, να μην παραλείψουμε καμία προσπάθεια να τον αντιγράψουμε και να μην απέχουμε από το να εφαρμόσουμε δικτατορικές μεθόδους για να επιταχύνουμε την αντιγραφή του δυτικού τεχνικού πολιτισμού από την βάρβαρη Ρωσία, χωρίς να διστάσουμε να εφαρμόσουμε βάρβαρες μεθόδους για να πολεμήσουμε την βαρβαρότητα. Αν υπάρχουν αναρχικοί ή αριστεροί σοσιαλεπαναστάτες (θυμάμαι πρόχειρα τις ομιλίες του Καρέλιν και του Τζε στην συνεδρίαση της Κεντρικής Επιτροπής Ελέγχου) που καταλήγουν σε σκέψεις σαν αυτές του Καρέλιν και λένε ότι δεν είναι σωστό εμείς οι επαναστάτες να πάρουμε μαθήματα από τον γερμανικό ιμπεριαλισμό, ένα πράγμα έχουμε να απαντήσουμε: η επανάσταση που θα έπαιρνε σοβαρά αυτούς τους ανθρώπους, θα καταστρεφόταν αμετάκλητα (και δικαίως)... (Tax in Kind, ό.π. σελ. 5-7, μεταφραστική απόδοση Δ. Μπ.)

Και πιο κάτω, ο Λένιν αναφέρεται σε παλιότερα κείμενά του: «Γιατί ο σοσιαλισμός είναι απλώς το επόμενο στάδιο από το κρατικοκαπιταλιστικό μονοπώλιο...». Και, επίσης:

Ο κρατικομονοπωλιακός καπιταλισμός είναι η πλήρης υλική προετοιμασία του σοσιαλισμού, το κατώφλι του σοσιαλισμού, ένα άλμα στην κλίμακα της Ιστορίας, ανάμεσα στο οποίο και στο άλμα που ονομάζεται «σοσιαλισμός» δεν υπάρχουν ενδιάμεσα άλματα.

Δεν είναι σαφές ότι το ταχύτερο που ανεβαίνουμε στην πολιτική κλίμακα, το ταχύτερο που ενσωματώνουμε το σοσιαλιστικό κράτος και την δικτατορία του προλεταριάτου στο σύστημα των σοβιέτ (εννοεί σε σχέση με το καθεστώς Κερένσκυ, όταν έγραψε τα παλιότερα κείμενα), το λιγότερο έχουμε να φοβόμαστε τον κρατικό καπιταλισμό; (σελ. 8)

[βρισκόμαστε] σε μια εξαιρετική περίπτωση όπου εμείς, το ρώσικο προλεταριάτο, είμαστε μπροστά από την Βρετανία ή την Γερμανία ως πολιτικό σύστημα, όσον αφορά την δύναμη της πολιτικής εξουσίας των εργατών, αλλά είμαστε πιο πίσω από την πιο καθυστερημένη ευρωπαϊκή χώρα όσον αφορά την οργάνωση ενός καλού κρατικού καπιταλισμού, όσον αφορά το επίπεδο του τεχνικού μας πολιτισμού και τον βαθμό της υλικής και παραγωγικής ετοιμότητας για την «εισαγωγή» του σοσιαλισμού. Δεν είναι σαφές ότι η ειδική φύση της παρούσας κατάστασης δημιουργεί την ανάγκη για την πιο ειδική μορφή επιχείρησης «εξαγοράς» (buying off), κατά την οποία οι εργάτες πρέπει να προσφέρουν στους πιο καλλιεργημένους, στους πιο

ταλαντούχους από τους οργανωτές ανάμεσα στους καπιταλιστές, οι οποίοι είναι έτοιμοι να τεθούν στην διάθεση της σοβιετικής εξουσίας, και να βοηθήσουν τίμια στην οργάνωση της «κρατικής» παραγωγής στην μεγαλύτερη δυνατή κλίμακα; Δεν είναι σαφές ότι σε αυτήν την ειδική συγκυρία πρέπει να αποφύγουμε δύο λάθη, τα οποία είναι αμφότερα λάθη μικροαστικής φύσης; Από την μια πλευρά, θα ήταν κορυφαίο λάθος να πούμε ότι, αφού υπάρχει αναντιστοιχία ανάμεσα στις οικονομικές μας δυνάμεις και στην πολιτική μας δύναμη, «συνεπάγεται» ότι δεν θα έπρεπε να έχουμε καταλάβει την εξουσία. Ένα τέτοιο επιχείρημα μπορεί να διατυπωθεί μόνο από έναν άνθρωπο «μέσα σε ένα κάλυπτρο», που ξεχνάει ότι πάντοτε θα υπάρχει μια «αναντιστοιχία», ότι αυτή υπάρχει και στην εξέλιξη της φύσης και στην εξέλιξη της κοινωνίας, ότι μόνο μέσα από μια σειρά από απόπειρες, κάθε μια από τις οποίες θα είναι μονόπλευρη και θα υποφέρει από κάποιες ανεπάρκειες- θα δημιουργηθεί ολοκληρωμένα ο σοσιαλισμός από τους την επαναστατική συνεργασία των προλεταρίων όλου του κόσμου...» (Tax in Kind ό.π. σελ. 9-10, μεταφραστική απόδοση Δ.Μπ.).

Εκτός από επικύρωση της καπιταλιστικής επιστημονικής οργάνωσης της εργασίας, ο «κρατικός καπιταλισμός» είναι κάτι το πολύ βαθύτερο. Είναι η τάση «κοινωνικοποίησης» ή «συγκέντρωσης των παραγωγικών δυνάμεων», η οποία έρχεται όλο και πιο κοντά στον «σοσιαλισμό», είναι το έμβρυο και το κατώφλι του. Ο κρατικομονοπωλιακός καπιταλισμός στην καιζερική εμπόλεμη Γερμανία δεν είναι κάτι το διαφορετικό από έναν μπολσεβίκικα οργανωμένο «κρατικό καπιταλισμό» υπό τα σοβιέτ. Ο κεντρικός έλεγχος από τα πάνω και ιεραρχικά/γραφειοκρατικά, ο σχεδιασμός από τα πάνω, η καθολική επιτήρηση εν είδει ενός «σοσιαλιστικού πανοπτικού», ο έλεγχος από όλο και λιγότερους ή και ακόμη από έναν σε όλο και περισσότερους, η κεντρικότητα του κράτους έναντι της αγοράς, μπορούν να εφαρμοστούν από διαφορετικά ταξικά καθεστώτα. Αυτή η θέση του Λένιν συνεπάγεται ότι τα χαρακτηριστικά αυτά του κρατικού καπιταλισμού μπορούν ως εργαλεία να χρησιμοποιηθούν από κάθε διαφορετική ταξική εξουσία. **Ακόμη περισσότερο, ο Λένιν ονομάζει τον καιζερικό «κρατικό καπιταλισμό» ως «σοσιαλισμό», ως το ήμισυ του ολοκληρωμένου σοσιαλισμού: αυτό που λείπει είναι η εξουσία των γερμανών μαρξιστών στην Γερμανία.**

Κάτι παραπάνω δηλαδή από ένα στοιχείο του καπιταλισμού που θα αναλάβει και θα χρησιμοποιήσει ο σοσιαλισμός, το θεμελιώδες ήδη υπάρχον «περιεχόμενο του σοσιαλισμού» μέσα στον καπιταλισμό. Άρα, ο σοσιαλισμός πριν από την κατάληψη της εξουσίας ενυπάρχει στον «οργανωμένο» καπιταλισμό των μονοπωλίων και του ιμπεριαλισμού, στον κρατικομονοπωλιακό καπιταλισμό. Ενυπάρχει ως η ενίσχυση των κρατικών γραφειοκρατών πάνω στην καπιταλιστική οικονομία και η ενίσχυση των «αστών ειδικών» πάνω στην εργατική δύναμη εκατομμυρίων παραγωγών. Ενυπάρχει ως η πραγματική πια και όχι απλώς τυπική υπαγωγή των εργατών στο κεφάλαιο, πράγμα που όντως προχωρά στο τέλος του 19^{ου} και στις αρχές του 20^{ου} αιώνα³⁰. Ως η κατάσταση όπου πια το κεφάλαιο παρεμβαίνει στην εργασιακή διαδικασία και την οργανώνει με ενεργητικό τρόπο, δεν αποσπά πια παθητικά πλεόνασμα/υπεραξία από αυτήν. Ουσιαστικά, η ιδεολογία του Λένιν στο σημείο αυτό είναι μια ειδική μορφή αστικής ιδεολογίας που αντιστοιχεί α) στην αναγκαιότητα πραγματικής υπαγωγής της εργασίας στο κεφάλαιο στην Ρωσία της εποχής του και β) στην κρίσιμη ενίσχυση του ρόλου των κρατικών/κομματικών αξιωματούχων και των «αστών ειδικών» σε συνεργασία με τους πρώτους στα πλαίσια των αναδιοργανώσεων του καπιταλισμού σε συνθήκες πολέμου και της άμβλυσης ή και άρσης της αυτορρυθμίσσης της καπιταλιστικής αγοράς. Στην οριακή τάση αντικατάστασης των καπιταλιστών από μια συγχώνευση σε ένα ενιαίο ταξικό στρώμα, σε μια ενιαία τάξη, κομματικών, κρατικών και διευθυντικών στελεχών, διατηρώντας ανέπαφο τον μηχανισμό διεύθυνσης-εκτέλεσης και επιφέροντας καθοριστικές αλλαγές στην σχέση αγοράς και κρατικού σχεδιασμού³¹. Βεβαίως, στον Λένιν, οι γραφει-

³⁰ Μπ.Κοριά «Ο εργάτης και το χρονόμετρο», Αθήνα 1985, εκδόσεις Κομμούνα. Για την διάκριση τυπικής και πραγματικής υπαγωγής της εργασίας στο κεφάλαιο βλ. και σε Κ. Μαρξ «Αποτελέσματα της άμεσης διαδικασίας παραγωγής», Αθήνα 1990, Α/Συνέχεια.

³¹ Ως προς την κοινωνική-ταξική μορφή του κρατικού καπιταλισμού βλ. μεταξύ άλλων Τ. Κλιφφ «Κρατικός καπιταλισμός στη Ρωσία», Αθήνα 1983, Εργατική Δημοκρατία και Σ.Μπετελέμ «Ταξικοί Αγώνες στην ΕΣΣΔ» τ. 2, 1923-1930, Αθήνα 1977, Ι σελ. 204 επ. (Οι μορφές ιδιοκτησίας στον κρατικό τομέα και η δομή της άμεσης παραγωγικής διαδικασίας), επίσης, σελ.280-282, 292-294, 351, 353, 498 κ.α.). Ήδη, αναλυτικά και στον Γ' τόμο (περίοδος 1930-1941) που έχει εκδοθεί στα ελληνικά το 2017 από τις εκδόσεις Κουκκίδα.

οκρατικές ή και τεχνοκρατικές αυτές αντιλήψεις αποτελούν εκδήλωση ενεργού τάσης και όχι σταθεροποίηση ακόμη της γραφειοκρατικής ταξικής κυριαρχίας και του γραφειοκρατικού καπιταλισμού. Επίσης, από τα τελευταία κείμενα του Λένιν του 1923 («Κάλιο λιγότερα και καλύτερα», «Για την εργατοαγροτική επιθεώρηση» κλπ), προκύπτει ότι προς το τέλος της ζωής του κατανοεί πολύ καλύτερα τους κινδύνους της γραφειοκρατικοποίησης από ό,τι στην περίοδο του «πολεμικού κομμουνισμού».

Να διευκρινίσουμε, πάντως, ότι η σύγκλιση των αντιλήψεων Λένιν και Τρότσκι για τη διεύθυνση της οικονομίας μεταξύ 1918 και 1921 –και με σημαντικές πιο αντιγραφειοκρατικές τοποθετήσεις του Λένιν έναντι αυτών του Τρότσκι– αφορά βασικά τον «κρατικό καπιταλισμό»όχι ως ολοκληρωμένη μορφή σχέσεων παραγωγής ή ως μορφή ταξικής κυριαρχίας, αλλά ως μορφή κυρίως τεχνολογίας της παραγωγής και της εξουσίας. Βασισμένη στη μονοπρόσωπη και μη συλλογική διεύθυνση της παραγωγής, στην συγκέντρωση τεράστιων ποσοτήτων ζωντανής εργασίας υπό την διεύθυνση μιας μικρής ομάδας ανθρώπων, στη στρατιωτικοποίηση και την εκτεταμένη χρήση καταναγκαστικών μεθόδων, στην πρόβλεψη σοβαρών κυρώσεων για την άρνηση της καταναγκαστικής εργασίας. Στην εκτεταμένη χρήση του συστήματος Ταίλντορ και, όπου υπάρχει μισθωτή σχέση, και του μισθού με το κομμάτι, των πριμ κλπ. Αυτή η κοινωνική τεχνολογία και αντίληψη για την οργάνωση της εργασίας και της παραγωγής δεν μπορεί να θεωρηθεί ακόμη κρατικός καπιταλισμός ως μορφή παραγωγικών σχέσεων και ταξικής κυριαρχίας: πρώτον, γιατί στην ενδιάμεση μορφή του Πολεμικού Κομμουνισμού το μέγεθος χρηματικός μισθός, χωρίς το οποίο δεν νοείται ο κρατικός καπιταλισμός, είναι σε πολύ περιορισμένη χρήση και δεύτερον, ιδίως διότι η επιβολή του κρατικού καπιταλισμού ως ολοκληρωμένου συστήματος είναι αποτέλεσμα μακρών ταξικών αγώνων, η πλήρης έκβαση των οποίων, όπως θα περιγράψουμε πιο κάτω, δεν έχει κριθεί πλήρως το 1918-1921. Σε κάθε περίπτωση, όμως, η πλήρης αποδοχή του «κρατικού καπιταλισμού»ως κοινωνικής τεχνολογίας δεν είναι ουδέτερη, αλλά αντίθετα θα συμβάλει ιδεολογικά πολύ σημαντικά στην επικράτηση του κρατικού καπιταλισμού ως μορφής ταξικής κυριαρχίας.

1.3.3 Οι αντιλήψεις του Τρότσκι το 1919-1921 ως αντιλήψεις κυμαινόμενες ανάμεσα στον κρατικό καπιταλισμό, τον γραφειοκρατικό κολλεκτιβισμό, την πολεμική οικονομία και τους προκαπιταλιστικούς κοινωνικούς/οικονομικούς σχηματισμούς

προς την εργατική τάξη αυτήν την περίοδο, από το πόστο της διοίκησης της εθνικής άμυνας, η οποία κινητοποιεί σε μεγάλο βαθμό και την όλη εθνική οικονομία ως στρατιωτική-πολεμική οικονομία. Μετά την επιβολή της ΝΕΠ (Μάρτιος 1921 ως σημείο αφετηρίας), και ενώ ιδίως στον κρατικό τομέα η υποχρεωτική εργασία και με κάποιες όψεις καταναγκασμού συνεχίζει να ισχύει (βλ. και Καρρ ό.π. τ. 2), η οξύτητα αυτών των απόψεων τις καθιστά προσωρινά ανεπίκαιρες- σε συνθήκες όπου επιστρέφει η μισθωτή εργασία, δεν κάνεις πολιτική με έμφαση στον καταναγκασμό. Όμως, όταν θα έρθει η εποχή των Πεντάχρονων Πλάνων, η χρήση της καταναγκαστικής εργασίας στην ύπαιθρο και η ενίσχυση καταναγκαστικών όψεων και στη βιομηχανική εργασία, θα καταστήσει τις πρόωρες απόψεις του Τρότσκι ιδιαίτερα επίκαιρες. Ο μεν Στάλιν δεν θα αποδώσει βεβαίως την «επιτυχή»πρακτική του στον κορυφαίο αντίπαλό του. Ο δε Τρότσκι, στην αντιπολίτευση και στην εξορία πια, δεν θα ξανααναφερθεί σε αυτές, παρά το ότι, όπως επισημαίνει ο σημαντικός βιογράφος του Isaac Deutscher, ο Στάλιν θα εφαρμόσει σε μεγάλο βαθμό αυτά που έχει προαναγγείλει ο κορυφαίος ιστορικός αντίπαλός του³², ιδίως κατά την περίοδο του Πρώτου και του Δεύτερου Πενταετούς Πλάνου.. Μέτρα, όπως, η στρατολόγηση «στρατών εργασίας», η χρήση καταναγκαστικής εργασίας στην ύπαιθρο και

Όπως έχουμε πολλές φορές ήδη επισημάνει, οι αντιλήψεις του Τρότσκι για την «καταναγκαστική εργασία», αν και παγιώνουν αυτήν την αρχή, οφείλουν να αναγνωστούν μέσα στο ιστορικό πλαίσιο του Πολεμικού Κομμουνισμού. Αποτελούν την πιο ακραία διατύπωση των αξιώσεων του σοβιετικού κράτους

³² “The prophet armed”, το τελευταίο ιδίως κεφάλαιο με τον τίτλο “Defeat in Victory”, σελ. 515-516. Ο Ντόντσερ με σαφήνεια αναδεικνύει την βασική συνέχεια ανάμεσα στον Τρότσκι του «Τρομοκρατία και Κομμουνισμός» και των απόψεών του στο 10ο Συνέδριο των Μπολσεβίκων (1921) και στην σταλινική κρατική στρατηγική των Πεντάχρονων Πλάνων.

τα εργοστάσια, η ιδιαίτερη λειτουργία των στρατοπέδων εργασίας και συγκέντρωσης ως τόπων δουλοκτητικής καθαρά εργασίας των εξορίστων και των καταδίκων, η χρήση επίλεκτων αποσπασμάτων εργασίας για να ανεβαίνουν οι νόρμες (ζήτημα που έχει ήδη προαναγγελθεί στο «Τρομοκρατία και Κομμουνισμός» με την αναφορά στα αποσπάσματα των uđarniks), η απόλυτη εξουσία των διευθυντών και των ειδικών, περιοριζόμενη μόνο από την ηγεσία της κομματικής-κρατικής γραφειοκρατίας, η χρήση/γενίκευση του σοβιετικού ταιλορισμού και του μισθού με το κομμάτι επιβεβαιώνουν απόλυτα τις θέσεις του Λένιν το 1918 και του Τρότσκι το 1919-1921 περί «καταναγκαστικής εργασίας» και περί της αξιοποίησης του «κρατικού καπιταλισμού» ως πρώτιστα πολεμικής αλλά και απόλυτα συγκεντρωτικής κοινωνικοοικονομικής οργάνωσης.

Μια πρώτη και σημαντική παρατήρηση στην ταξική φύση των αντιλήψεων του Τρότσκι το 1919-1921. Υπάρχει μια υπερτροφία αβάσιμων αναφορών του στην αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας. Ο όρος ουσιαστικά είναι λανθασμένος, με τον τρόπο που τον χρησιμοποιεί.. Όπως έχει δείξει ο Μαρξ, ιδίως στον Α' τόμο του Κεφαλαίου, το ζήτημα της απολύτως εκτατικής ή εντατικής χρήσης της εργατικής δύναμης ή πάντως της ζώσας εργασίας δεν επιλύει μόνο του το ζήτημα της παραγωγικότητας, η οποία αναφέρεται, κυρίως, στην αύξηση της παραγόμενης αξίας τον ίδιο εργάσιμο χρόνο χάρη στην ανάπτυξη κυρίως της τεχνολογίας και του ανανεούμενου μηχανολογικού εξοπλισμού. Ο Τρότσκι με σαφήνεια αναπτύσσει το επιχείρημα ότι ο μηχανικός εξοπλισμός έχει καταστραφεί ή, πάντως, είναι απρόσφορος για την ανάπτυξη της παραγωγικότητας. Στην ουσία, ο Τρότσκι μιλά για την εντατικοποίηση της εργασίας και την απόσπαση μεγάλης ποσότητας απόλυτης υπεραξίας, αν μιλάμε για μισθωτή εργασία ή υπερεργασίας αν μιλάμε για μη μισθωτή αλλά εξωοικονομική (διοικητική, αστυνομικο-στρατιωτική) μορφή εκμετάλλευσης. Το γεγονός ότι όλα αυτά τα χειρίζεται ένα εργατικό κράτος με γραφειοκρατική παραμόρφωση, δεν αναιρεί ούτε τον καπιταλιστικό χαρακτήρα της απόσπασης απόλυτης υπεραξίας, αν μιλάμε για βασικά μισθωτή σχέση, ούτε τον προκαπιταλιστικό χαρακτήρα της σεμαζική κλίμακα απόσπασης υπερεργασίας, αν μιλάμε για ουσιαστικά προκαπιταλιστική ταξική εκμετάλλευση, ερειδόμενη στον αστυνομικο-στρατιωτικό καταναγκασμό.

Η έμφαση στη μεγάλη κλίμακας καταναγκαστική εργασία και ιδίως στην αξιοποίηση όλου του πληθυσμού ως *ρεζερβουάρ εργατικής δύναμης ή ζώσας εργασίας* παραπέμπει σαφώς στο φαινόμενο της πολεμικής οικονομίας στον Α'ΠΠ και Β'ΠΠ, όπου αυτό συνέβη ακόμη και στις δημοκρατικές καπιταλιστικές χώρες και όχι μόνο στις φασιστικές³³. Παραπέμπει, όμως, με την πολύ σημαντική επιφύλαξη της τεχνολογικής και επιστημονικής ανάπτυξης και ορθολογικοποίησης της εργασίας στην νεωτερικότητα, και στην Ιστορία των μεγάλων δεσποτικών βασιλείων της αρχαιότητας. Η προσέγγιση του *Μεγάλου κράτους*, το οποίο κινητοποιεί τον τεράστιο πληθυσμό του για τον πόλεμο, αλλά πρωτευόντως για τα μεγάλα δημόσια έργα, για την μεγάλη και ουσιαστικά δωρεάν συνεισφορά του για την επίτευξη κρατικών σκοπών είναι ουσιαστικά η βάση αυτού που ο Μαρξ προσδιορίζει ως ασιατικό δεσποτισμό ή ως ασιατικό τρόπο παραγωγής. Στον τρόπο παραγωγής αυτόν³⁴, όχι μόνο η νομική ιδιοκτησία είναι σαφώς κρατική και κανείς ουσιαστικά, πλην του ηγεμόνος, δεν έχει νομικό δικαίωμα ιδιοκτησίας, αλλά επιπλέον τα όποια δικαιώματα ιδιοκτησίας απορρέουν από την κρατική παραχώρηση. Όπως γράφει ο Μαρξ («Προκαπιταλιστικοί οικονομικοί μηχανισμοί» ό.π. σελ. 94):

Εφ'όσον η ενότητα είναι ο πραγματικός ιδιοκτήτης και το πραγματικό προαπαιτούμενο της συλλογικής ιδιοκτησίας –αυτή η ενότητα μπορεί η ίδια να εμφανίζεται σαν ένα ξεχωριστό στοιχείο υπεράνω των πολυάριθμων ιδιαίτερων πραγματικών κοινοβίων. Έχουμε την περίπτωση όπου το μεμονωμένο άτομο είναι επομένως πραγματικά χωρίς ιδιοκτησία, ή μάλλον που η ιδιοκτησία εμφανίζεται μπροστά του σαν διαμεσολαβημένη από την παραχώρηση (που γίνεται) εκ μέρους της γενικής περιέχουσας κοινότητας (που υλοποιείται στο πρόσωπο του δεσπότη, πατέρα των πολυάριθμων κοινοτήτων) προς χάρη του μεμονωμένου ατομου και με τη διαμεσολάβηση της καθεμιάς επιμέρους κοινότητας.

³³ Βλ. και Ι.Δ. Σαλαβράκου: «Β' Παγκόσμιος Πόλεμος: η γερμανική οικονομία», Αθήνα 2009, Ιωλκός.

³⁴ Βλ. και σε Γ. Μηλιού, «Ο ασιατικός τρόπος παραγωγής», περ. Θέσεις τ. 57/1996.

Σε κάθε περίπτωση, η έννοια του ασιατικού τρόπου παραγωγής, η οποία έχει τύχει αντικείμενο ειδικής επεξεργασίας από τον Γερμανό ιστορικό Karl August Wittvogel (“Oriental Despotism – a comparative analysis of total power”, 1957³⁵), έχει συνδεθεί σημαντικά με την απόλυτη διάθεση όλου του πληθυσμού για τη δημιουργία μεγάλων δημοσίων έργων στην αρχαιότητα και ιδίως φραγμάτων και υδραυλικών έργων- λόγω αυτής της συσχέτισης ο Wittvogel χαρακτηρισε τις ανατολικές δεσποτείες (Κίνα, Περσία, Αίγυπτος, προκολομβιανά κράτη της Λατινικής Αμερικής κλπ) ως κράτη των «υδραυλικών πολιτισμών» (“hydraulic civilizations”). Χωρίς να μπορεί να χαραχθεί μια ευθεία αναλογία ανάμεσα στα σταλινικά καθεστώτα ή στο καθεστώς που έχει υπ’όψιν του ο Τρότσκι στο «Τρομοκρατία και Κομμουνισμός» και στις ασιατικές δεσποτείες, υπάρχουν σημαντικά σημεία σύγκλισης. Ένα κράτος χωρίς νομική ιδιοκτησία, πλεονεκτήματα και αξιώματα που απορρέουν από την θέση στην ιεραρχία της κρατικής μηχανής, όχι κατά κανόνα αγοραίοι μηχανισμοί, ευρεία καταναγκαστική εργασία, βασικά μη παραγωγή εμπορευμάτων, μικρή ελίτ διοικητικής γραφειοκρατίας, η οποία κινητοποιεί τον πληθυσμό, κανένα συλλογικό δικαίωμα αντιπροσώπευσης στον πληθυσμό κλπ. Ιδίως, η περίοδος των Πενταετών Πλάνων στη δεκαετία του 1930 παρουσιάζει σημαντικές αναλογίες με τις ασιατικές δεσποτείες. Δεν είναι, άλλωστε, τυχαίο το γεγονός ότι η έννοια του ασιατικού τρόπου παραγωγής εγκαταλείπεται στη Σοβιετική Ένωση στις αρχές της δεκαετίας του 1940, μετά τις ιστορικές και φιλοσοφικές συζητήσεις του Λένινγκραντ για τη διαδοχή των τρόπων παραγωγής, κυρίως για όλα όσα αυτή παραπέμπει στην τότε σοβιετική συγκυρία. Επίσης, δεν είναι τυχαίο το γεγονός ότι ένα μικρό αλλά διανοητικά όχι ασήμαντο ρεύμα που φεύγει από τον αμερικάνικο τροτσικισμό στην αρχή του Β’ΠΠ (1940) στις ΗΠΑ (M. Shachtmann, J. Burnham, CLR

³⁵ Επίσης, Φ. Τοκάι «Ο ασιατικός τρόπος παραγωγής», 1963, Αθήνα κ.χρ., εκδόσεις Αναγνωστίδη, Ε. Μαντέλ «Ο ασιατικός τρόπος παραγωγής και οι ιστορικές προϋποθέσεις ανάπτυξης του κεφαλαίου», περιοδικό Praxis, Ιούλιος 2016, κ.α. Με τον ασιατικό τρόπο παραγωγής έχει ασχοληθεί επισταμένα και ο Γάλλος μαρξιστής εθνολόγος Μ. Γκοντελιέ («Για τις προκαπιταλιστικές κοινωνίες», Παρίσι 1978). Βλ. ακόμη την πυκνή ανάλυση, κριτική στις απόψεις του Μαρξ, του Π. Άντερσον στο έργο του «Το απολυταρχικό κράτος» (1974), Αθήνα 1986, σελ. 460 επ.

James κ. α.) χρησιμοποιεί για την ΕΣΣΔ το κοντινό στην ασιατική δεσποτεία ερμηνευτικό σχήμα μιας κρατιστικής ταξικής κοινωνίας, την οποία ορίζει ως «γραφειοκρατικό κολλεκτιβισμό» (“bureaucratic collectivism”). Αυτή είναι και η αρχική θέση του Καστοριάδη και της ομάδας του το 1947-48, όταν αποχωρούν από την Τέταρτη Διεθνή.

Ο γραφειοκρατικός κολλεκτιβισμός θα ήταν, έτσι, μια μη καπιταλιστική μορφή ταξικής κυριαρχίας όπου μια κρατικά ενοποιημένη κυρίαρχη τάξη θα αποσπούσε πλεόνασμα με εξωοικονομικό καταναγκασμό αποκλειστικά και θα το διένεμε μεταξύ της. Αυτή η μορφή θα μπορούσε να έχει ομοιότητες, όπως προαναφέρθηκε, με τη φεουδαρχία ή και με τη δουλοκτησία ακόμη ή λόγω της «κρατικής μεταμφίεσης» της άρχουσας τάξης και με τις φοροεισπρακτικές –στρατοκρατικές κοινωνίες του ανατολικού δεσποτισμού ή αλλοιώς του Ασιατικού Τρόπου Παραγωγής.

Ομοίως, το σχήμα μιας γραφειοκρατικής ταξικής κοινωνίας, της οποίας το σημείο ισχύος θα ήταν το κράτος και η γραφειοκρατία και όχι οι οικονομικές σχέσεις, έχει προταθεί από τον εγγελιανό στοχαστή και φιλόσοφο Κώστα Παπαϊωάννου στο βιβλίο του «Η γένεση του ολοκληρωτισμού» (1955-1956, Αθήνα 1994, Εναλλακτικές Εκδόσεις), ο οποίος δίνει την έμφαση στη σχέση συνέχειας ανάμεσα στη ρωσική επαναστατική διανόηση και στον μπολσεβικισμό ως ιδεολογία ανόδου της γραφειοκρατίας με επίκεντρο την διανόηση³⁶. Στο ίδιο έργο, ο Παπαϊωάννου επιμένει και αυτός στον πρωτοπόρο ρόλο του Τρότσκι στην γέννηση της γραφειοκρατικής εξουσίας (αναλυτικά σελ. 262-274), τον οποίον χαρακτηρίζει ως «θεωρητικό του ολοκληρωτισμού». Στο σχήμα του Παπαϊωάννου, ο σοβιετικός Λεβιάθαν είναι ένα γραφειοκρατικό υπερκράτος, το οποίο, αν και άμεσα εκμεταλλευτικό επί των εργατών και αγροτών, δεν εργάζεται για τους σκοπούς της οικονομίας αλλά, αντίθετα, απορροφά την οικονομία χάριν των δικών του εξουσιαστικών σκοπών. Το σχήμα αυτό έχει κάποιες αναλογίες με τα δυτικά «αντιολο-

³⁶ Για τη σχέση μπολσεβικισμού και ανάδυσης της γραφειοκρατικής εξουσίας πρβλ. και το σημαντικό κείμενο του Κ. Καστοριάδη «Ο ρόλος της μπολσεβίκικης ιδεολογίας στη γέννηση της γραφειοκρατίας» (1964), στον τόμο Κ. Καστοριάδη «Η πείρα του εργατικού κινήματος» τ. 2- προλεταριάτο και οργάνωση, Αθήνα 1984, εκδόσεις ύψιλον, σελ. 271 επ.

κληρωτικά σχήματα» εκείνης της εποχής, παρά το ότι εξακολουθεί, κατά την γνώμη μας, να συζητά κριτικά με την εγελομαρξιστική παράδοση και δεν ξεπέφτει σε έναν αγοραίο αντικομμουνισμό.

Κατά την γνώμη μας, το σύνολο των αντιλήψεων που συναποτελούν τον «κρατικό καπιταλισμό» ως μορφή υψηλής κοινωνικοποίησης και συγκέντρωσης/συγκεντροποίησης των παραγωγικών δυνάμεων, με δυνητική υπαγωγή τους στην κρατική ιδιοκτησία και σε ένα εκτεταμένο γραφειοκρατικό κράτος δεν οδηγεί αναγκαστικά ή μονοσήμαντα στον κρατικό ή γραφειοκρατικό καπιταλισμό. Μπορεί, σε μια κλασική καπιταλιστική χώρα, π.χ. σε συνθήκες πολεμικής οικονομίας, όπως η Γερμανία στον Α' και τον Β' Π.Π., να οδηγήσει σε έναν κρατικομονοπωλιακό καπιταλισμό, όπου η παραδοσιακή αστική τάξη συγκλίνει με μια διευθυντική κρατική αστική τάξη, θα μπορούσε μεταβατικά να αναπαράξει μορφές όπως ο γραφειοκρατικός κολλεκτιβισμός (όχι μακροχρόνια όμως σε μια σύγχρονη οικονομία και κοινωνία), και, τέλος, μπορεί να οδηγήσει, σε συνδυασμό με την έκβαση της ταξικής πάλης στην αναπαραγωγή ενός δομικότερου στην νεοτερικότητα συστήματος ταξικής κυριαρχίας, όπως ο κρατικός ή γραφειοκρατικός καπιταλισμός. Ορισμένοι θεωρητικοί του Μεσοπολέμου, επηρεασμένοι ιδίως από τον τροτσκιστικό μαρξισμό αλλά και σε ρήξη με αυτόν, όπως ιδίως ο Br. Rizzi ("The Bureaucratization of the world", 1929) J. Burnham ("The managerial revolution", 1941) προσπάθησαν να εντάξουν, ανεπιτυχώς, όλα τα «κρατιστικά καθεστώτα», δηλ. το σταλινικό, το φασιστικό, το ναζιστικό και το New Deal σε μια ενιαία κοινωνική μορφή, που θα καθόριζε και το μέλλον του κόσμου.

Ιδίως, το ζήτημα της μονοπρόσωπης διεύθυνσης των επιχειρήσεων και της απόρριψης της αρχής της συλλογικής αυτοδιεύθυνσης όχι μόνο τοπικά αλλά και σε συνάρτηση με την συμμετοχή των εργαζομένων σε ένα εθνικό κοινωνικό-κρατικό σχέδιο, είναι σημαντικός κρίκος για το σταδιακό πέρασμα της ΕΣΣΔ από μια άμορφη οικονομία σοσιαλιστικής μετάβασης όπου, όπως δέχεται και ο Λένιν το 1918, συνυπάρχουν σχέσεις ιδιωτικού καπιταλισμού, σοσιαλισμού- ανώριμου κομμουνισμού, κρατικού καπιταλισμού, απλής εμπορευματικής παραγωγής κλπ και διαμέσου αρχικά του Πολεμικού Κομμουνισμού και στην συνέχεια διαμέσου μιας ΝΕΠ εύθραυστης, μεταβατικής και υπό αναίρεση σε μια

κρατιστική-γραφειοκρατική οικονομία, ιδίως μετά το 1928, όπου κυριαρχούν όχι μόνο αντικειμενικά (αυτές υπάρχουν ούτως ή άλλως στην αρχή κάθε σοσιαλιστικής μετάβασης) αλλά και υποκειμενικά σχέσεις παραγωγής και εξουσίασης, που αντιστοιχούν στον κρατικό ή γραφειοκρατικό καπιταλισμό. Δεν είναι τυχαίο το γεγονός ότι ο Τρότσκι αφιερώνει ένα υποκεφάλαιο από το 8^ο κεφάλαιο του «Τρομοκρατία και Κομμουνισμός» (“Collegiate and One Man Management”, Συλλογική ή Μονοπρόσωπη οικονομική διεύθυνση, σελ 20 επ.) για να αντικρούσει την άποψη ότι η εργατική φύση της εξουσίας δεν συνεπάγεται καθόλου τον εργατικό έλεγχο ή την συλλογική διεύθυνση της παραγωγής και ότι η ύπαρξη τριών ή πέντε εργατών στην κορυφή της επιχείρησης στην θέση του γνώστη και πεπειραμένου διευθυντή (συνήθως, αστού ειδικού) όχι μόνο δεν ενισχύει την ταξική φύση του κράτους και της παραγωγής, αλλά απλώς οδηγεί στο διοικητικό χάος. Στο ζήτημα αυτό αντιγράφει τις απόψεις του Λένιν το 1918, οι οποίες θα επιβεβαιωθούν από μια σειρά συλλογικά όργανα του κράτους, των συνδικάτων και του κόμματος, όπως το 7^ο Πανρωσικό Συνέδριο των Σοβιέτ το 1920, το 3^ο Πανρωσικό Συνέδριο των Εθνικών Οικονομικών Συμβουλίων, το 3^ο Πανρωσικό Συνέδριο των Συνδικάτων τον 4.1920 και το 9^ο Συνέδριο των Μπολσεβίκων τον 3.1920. Σε όλα αυτά τα όργανα, οι Λένιν και Τρότσκι όπως και η μεγάλη πλειοψηφία των Μπολσεβίκων συγκλίνουν. Σε όλα αυτά τα όργανα θα επικυρωθεί η άποψη των Τρότσκι και Λένιν περί μονοπρόσωπης διεύθυνσης στα εργοστάσια και την παραγωγή.

Η προσέγγισή μας στο ζήτημα του κρατικού ή γραφειοκρατικού καπιταλισμού στον σοβιετικό σχηματισμό ακολουθεί κατά κανόνα την έρευνα και θεωρητική παρουσίαση του Σ. Μπετελέμ στο έργο του «Οι ταξικοί αγώνες στην ΕΣΣΔ» τ. 2 (1923-1930) και τ. Γ' (1930-1941)³⁷, γραμμένο στη δεκαετία του 1970 και τις αρχές του 1980, στο οποίο έχουμε ήδη αναφερθεί.. Δευτερευόντως, στο έργο του Τόνου Κλιφφ «Κρατικός καπιταλισμός στη Ρωσία», γραμμένο στη δεκαετία του 1950 καθώς και στα κείμενα του Καστοριάδη από το 1948 ως το 1964, οπότε και εγκαταλείπει πλήρως τον μαρξισμό.

³⁷ Σε σχέση με τον τρίτο (ή τρίτο-τέταρτο) τόμο, οι παραπομπές μας όχι στην ελληνική μετάφραση από τις εκδόσεις Κουκκίδα αλλά στην γερμανική του 2016 από τις εκδόσεις Die Buchmacherei “Klassenkaempfe in der UdSSR 1930-1941”, 3.-4. Band.

Η νομική κρατικοποίηση των μέσων παραγωγής μετά από μια επιτυχημένη σοσιαλιστική επανάσταση αποτελεί την αφετηρία για τη μετάβαση σε μια σοσιαλιστική και κομμουνιστική κοινωνική ιδιοκτησία και όχι τη λήξη αυτής της διαδικασίας. Η ταύτιση κρατικής νομικής ιδιοκτησίας και σοσιαλιστικής κοινωνικής ιδιοκτησίας και γενικότερα η ταύτιση νομικής ιδιοκτησίας (νομικού δικαιώματος στην ιδιοκτησία) και πραγματικής ταξικής ιδιοκτησίας είναι **εσφαλμένη**, πράγμα που έχει ήδη εκφραστεί ως κριτική από τον Μαρξ στον Προυντόν στο έργο του Μαρξ «Αθλιότητα της Φιλοσοφίας»³⁸ αλλά και από τον Ένγκελς στον «Ουτοπικό και Επιστημονικό Σοσιαλισμό». Ο Τονυ Κλιφφ, επικαλούμενος απόψεις στα πλαίσια της σοβιετικής μαρξιστικής σκέψης (ιδίως την Σχολή Πασουκάνιτς) αλλά και την ίδια την «Κριτική της Φιλοσοφίας του Δικαίου» του Μαρξ, υποστηρίζει εύλογα ότι υπάρχει καθυστέρηση/ετεροχρονισμός ή και μη ομολογία ανάμεσα στην κοινωνική παγίωση των παραγωγικών σχέσεων και, άρα, της πραγματικής κυριότητας των αρχουσών τάξεων και της νομικής αποκρυστάλωσης των παραγωγικών σχέσεων (σελ. 182-186).

Πράγματι, η νομική ιδιοκτησία γενικότερα στον κριτικό-επαναστατικό μαρξισμό (σε αντίθεση με τον σοβιετικό μαρξισμό) δεν θεωρείται επαρκές κριτήριο για την πιστοποίηση της πραγματικής ιδιοκτησίας επί των μέσων παραγωγής. Η Χιλιανή μαρξίστρια Μάρτα Χάρνεκερ επισημαίνει στο ενδιαφέρον εκλαϊκευτικό έργο της «Οι βασικές έννοιες του ιστορικού υλισμού» (Αθήνα, εκδόσεις Παπαζήση) ότι το νομικό δικαίωμα στην ιδιοκτησία δεν ταυτίζεται πλήρως ή αναγκαστικά με την πραγματική κυριότητα υπό την έννοια της πραγματικής εξουσίας χρήσης, κάρπωσης, διάθεσης και ελέγχου πάνω στα μέσα παραγωγής, η οποία οδηγεί βεβαίως και στην ιδιοποίηση ή μη του παραγωγικού πλεονάσματος και υπερπροϊόντος (σελ. 37-39). Επίσης, η πραγματική κυριότητα/ιδιοκτησία επί των μέσων παραγωγής συνήθως-αλλά όχι πάντοτε – συμπίπτει με τον έλεγχο και την διεύθυνση επί της κοινωνικής διαδικασίας παραγωγής.

Η Χάρνεκερ ορθά διαφοροποιεί την νομική κυριότητα (στην πραγματικότητα θα έπρεπε να διαφοροποιεί και την πραγματική κυριότητα)

³⁸ Σ. Μπετελέμ Ταξικοί Αγώνες II, 1977, σελ. 205.

από την νομή ως φυσική εξουσίαση των μέσων παραγωγής. Πράγματι, ο έλεγχος και η εξουσία στην οικονομική λειτουργία των μέσων παραγωγής μπορεί να διασπάται και να περιορίζεται από το γεγονός ότι οι κυριαρχούμενες τάξεις κατέχουν φυσικά την γη ή τα εργαλεία τους και δουλεύουν με αυτά. Διάκριση πραγματικού οικονομικού ελέγχου και άμεσου φυσικού ελέγχου πάνω στα μέσα παραγωγής και ιδίως τα μέσα εργασίας. Αυτή είναι η κατάσταση όσον αφορά την φεουδαρχία και μάλλον γενικότερα τους προκαπιταλιστικούς τρόπους παραγωγής, όπου η συναρμογή κυρίαρχων και κυριαρχούμενων τάξεων απαιτεί και την χρήση εξωοικονομικού και βασικά στρατιωτικού και βίαιου εξαναγκασμού των κυριαρχούμενων από τους κυρίαρχους.

Η βασική ερμηνεία της ορθής σχέσης νομικής και πραγματικής κοινωνικής ιδιοκτησίας και, κατά συνέπεια, νομικής ιδιοκτησίας και κοινωνικών σχέσεων παραγωγής μπορεί να αναχθεί σε δύο βασικά ρεύματα. Στο τροτσκιστογενές ρεύμα στα τέλη της δεκαετίας του 1940 (ένα σκέλος του ο Καστοριάδης, ένα σκέλος του το ρεύμα Μπρούνο Ρίτζι, Μαξ Σάχτμαν και εν μέρει Τζαίημς Μπάρναμ και ένα τρίτο σκέλος του ο Τόνυ Κλιφφ και οι μαθητές του) και, αρκετά επιτυχέστερα και πιο ολοκληρωμένα, στο σκέλος του ευρωπαϊκού μαοϊσμού – Σχολής του Παρισιού με βασικό και «λησμονημένο»πια από τους σύγχρονους μαρξιστές εκφραστή τον Σαρλ Μπετελέμ.

Θα ξεκινήσουμε με τον βασικό συλλογισμό του Μπετελέμ στο έργο του «Οι Ταξικοί Αγώνες στην ΕΣΣΔ» και θα θέσουμε στην πορεία και παράλληλα ζητήματα που προκύπτουν από τα τροτσκιστογενή ρεύματα.

Σύμφωνα με τον Μπετελέμ³⁹, η επιβολή της κρατικής ιδιοκτησίας μετά την σοσιαλιστική επανάσταση αποτελεί κατ' αρχήν μια πρώτη μορφή σοσιαλιστικής ιδιοκτησίας. όμως, αυτή η μορφή δεν είναι σταθεροποιημένη και εξελίσσεται με βάση την πορεία της ταξικής πάλης. Η σταθεροποίησή της θα προκύψει -αν προκύψει- από την ταξική πάλη για τον μετασχηματισμό των σχέσεων παραγωγής από καπιταλιστικές

³⁹ Τ. ΙΙ, σελ. 205-210, 257-258, 279-280, 293, 299-302, 305-307. Επίσης στους τόμους ΙΙΙ- ΙV, γερμανική έκδοση, (Die Klassenkaempfe in der UDSSR, 1930-1941, Berlin 2016, Die Buchmacherei)), σελ. 301 επ., 501 επ., («η ιδιαιτερότητα της νέας άρχουσας τάξης») στο εξής Μπετελέμ, τόμοι ΙΙ, ΙV. Επίσης, πιο ειδικά, και σε τ. Ι (περίοδος 1917-1923), σελ. 456-457.

και κρατικοκαπιταλιστικές σε σοσιαλιστικές-κομμουνιστικές ή ορθότερα σε πρώιμες κομμουνιστικές και ώριμες κομμουνιστικές. Στην πραγματικότητα, η κρατικοποίηση των μέσων παραγωγής δημιουργεί *μια πρώτη και ασταθή μορφή σοσιαλιστικής ιδιοκτησίας ως τάση*, υπό την κυριαρχία, όμως, ακόμη καπιταλιστικών σχέσεων παραγωγής. Στην πραγματικότητα, η κρατικοποίηση των μέσων παραγωγής από το εργατικό κράτος, χωρίς άλλες ακόμη κατακτήσεις της ταξικής πάλης από την πλευρά της εργατικής τάξης και των συμμάχων της που κατέχουν την κρατική εξουσία, μετασχηματίζει τις ιδιωτικοκαπιταλιστικές σε κρατικοκαπιταλιστικές, υπό την έννοια ότι πια φορέας του κεφαλαίου ως σχέσης είναι το κράτος και όχι οι ατομικοί καπιταλιστές, οι οποίοι έχουν απαλλοτριωθεί. Το συλλογικό/συνολικό κεφάλαιο εκπροσωπείται από το κράτος. Μια βασική διαφορά των ιδιωτικοκαπιταλιστικών από τις κρατικοκαπιταλιστικές σχέσεις αποτελεί και α) η διαφορετική λειτουργία της αγοράς εργασίας στον κρατικό καπιταλισμό, συνεπικουρούμενη από σημαντικά στοιχεία διοικητικής επιβολής β) ο ρόλος ειδικά της καταναγκαστικής εργασίας γ) ο ρόλος του Πλάνου και η, από ένα σημείο και μετά, επιβολή διοικητικών τιμών δ) η ύπαρξη συνολικού μανάτζμεντ σε εθνική κλίμακα. Όμως, οι αντικειμενικά κρατικοκαπιταλιστικές σχέσεις δεν παράγουν αυτόματα μια κυρίαρχη κρατικοκαπιταλιστική τάξη για τον εαυτό της, η οποία συνειδητά διευθύνει την παραγωγική διαδικασία και ιδιοποιείται την παραγόμενη υπεραξία. Για ένα μεταβατικό διάστημα, οι αντικειμενικά υφιστάμενες κρατικοκαπιταλιστικές σχέσεις δεν αναιρούν τη σοσιαλιστική-εργατική εξουσία, αλλά συνυπάρχουν αντιφατικά αλλά και ανταγωνιστικά με αυτήν⁴⁰. Υπάρχουν δηλαδή αντικειμενικά κυρίαρχες κρατικοκαπιταλιστικές σχέσεις, αλλά στον βαθμό που υφίσταται εργατική εξουσία, ακόμη και γραφειοκρατικά παραμορφωμένη, και που η διαδικασία μετάβασης στον κομμουνισμό παραμένει

---

⁴⁰ Η θέση του Λένιν το 1918 στα "Immediate Tasks of the Soviet Government", αν και κατανοεί τον «κρατικό καπιταλισμό» (βλ. παραπάνω) κυρίως ως μορφή τεχνοοικονομικής οργάνωσης, αποδέχεται πλήρως ότι στην μετεπαναστατική Ρωσία κυριαρχούν σχέσεις και μορφές κρατικού καπιταλισμού. Όμως, κατ' αυτόν, αυτό δεν αντιβαίνει στην οικοδόμηση του σοσιαλισμού ούτε προτείνεται μια σαφής στρατηγική για την έξοδο από τον αναγκαίο αρχικά κρατικό καπιταλισμό. Ο Λένιν συνήθως ήταν πολύ ειλικρινής και ρεαλιστής στα γραπτά του.

ανοικτή στην διαλεκτική εξέλιξη της ταξικής πάλης, μπορούμε να μιλάμε για ισχύ ακόμη της σοσιαλιστικής μετάβασης, του σοσιαλισμού. Κατά την γνώμη μας, μια τέτοια κατάσταση ίσχυσε στην Σοβιετική Ένωση ως την αρχή των σταλινικών πεντάχρονων πλάνων στα 1928-1929, στην Κίνα, με πολλές παραλλαγές που έχω εξηγήσει αλλού, ως το τέλος της Πολιτιστικής Επανάστασης το 1972 περίπου και με ανάλογες μορφές και για περιορισμένο διάστημα και σε άλλες χώρες που νίκησε, έστω και ιδιόμορφα, η σοσιαλιστική επανάσταση ως αντιμπεριαλιστική επανάσταση συνάμα (Γιουγκοσλαβία, Βιετνάμ, Κούβα κλπ).

Όπως επισημαίνει ο Μπετελέμ, η κρατικοκαπιταλιστική μορφή όχι μόνο επιβιώνει αλλά και αναπαράγεται κάτω από το αρχικά εργατικό κράτος στον βαθμό που η φορά της ταξικής πάλης προς τον κομμουνισμό δεν οξύνεται/επιταχύνεται, καθώς:

- Η εργατική τάξη παραμένει **χωρισμένη από τα μέσα παραγωγής** είτε υπό την έννοια της μη ισχύος ή της κατάργησης του εργατικού ελέγχου ανά επιχείρηση και της συνειδητής παρέμβασης της εργατικής τάξης προς την διεύθυνση της παραγωγικής διαδικασίας και προς την ανατροπή του καπιταλιστικού κοινωνικού καταμερισμού της εργασίας (διάκριση χειρωνακτικής/διανοητικής εργασίας και διάκριση διευθυνόντων και εκτελεστών). Η κατάργηση του εργατικού ελέγχου στην μετεπαναστατική Ρωσία (παραπάνω), η επιβολή του ταιλορισμού μέσω της εντατικοποίησης της εργασίας, της ενίσχυσης των ειδικών και του κινήματος Σταχάνοφ⁴¹, η εργασία με το κομμάτι και η σταθεροποίηση της τάξης των «ειδικών-διευθυντών» και της μονοπρόσωπης διεύθυνσης αναπαρήγαγαν τις κρατικοκαπιταλιστικές σχέσεις παραγωγής/εξουσίας και κατέληξαν στην κοινωνική τους σταθεροποίηση ως παγιωμένης ταξικής κυριαρχίας από ένα σημείο και μετά και στην ανατροπή της πολιτικής εξουσίας της εργατικής τάξης και των συμμάχων της. Είτε η νίκη του σοσια-

⁴¹ Το κίνημα Σταχάνοφ (Μπετελέμ III-IV σελ. 166-170) υπήρξε, πέραν των άλλων, κλασικό κίνημα εντατικοποίησης της εργασίας, όπως αυτή περιγράφεται από τον Μαρξ στον 1ο Τομο του Κεφαλαίου (Σύγχρονη Εποχή, 1978, σελ. 541 επ., 543 επ.). Πρόγονος του κινήματος Σταχάνοφ είναι οι 'καταδρομικές ομάδες εργασίας' ή οι συντάνικ που περιγράφει το 1920 ο Τρότσκι και -σε έναν βαθμό- και ο θεσμός των Κομμουνιστικών Σαββάτων.

λιστικού δρόμου αποδιαρθρώνει τις κρατικοκαπιταλιστικές σχέσεις σε κομμουνιστική διέξοδο είτε νικάει ο καπιταλιστικός δρόμος και οι κρατικοκαπιταλιστικές ή γραφειοκρατικές καπιταλιστικές σχέσεις παγώνονται με αποτέλεσμα την παύση/διάλυση του σοσιαλισμού ως μεταβατικής περιόδου. Ιδίως η πλήρης απόρριψη της αυτοδιεύθυνσης σε τοπικό και κεντρικό επίπεδο σηματοδοτεί την όξυνση της αντίθεσης μεταξύ χειρωνακτικής και διανοητικής εργασίας και της αντίθεσης μεταξύ διεύθυνσης και εκτέλεσης.

- Σε ένα ανώτερο επίπεδο, η εργατική τάξη παραμένει **χωρισμένη από τα μέσα παραγωγής**, στον βαθμό που δεν συμμετέχει συλλογικά και δημοκρατικά στην διαδικασία του εθνικού οικονομικού και παραγωγικού σχεδιασμού, στο κεντρικό Σχέδιο, (Μπετελέμ ΙΙ, σελ. 279-280) και υποκαθίσταται από την κρατική-κομματική γραφειοκρατία και τους αστούς ειδικούς. Όπως είδαμε πιο πάνω στην ΕΣΣΔ ο εργατικός έλεγχος αρχικά συγκεντροποιήθηκε στο όργανο της Βέσενκα (παραπάνω για τον εργατικό έλεγχο αναλυτικά) και στην συνέχεια παραδόθηκε πλήρως στην κρατική-τεχνοκρατική διεύθυνση κα οργάνωση (Γκοσπλάν κλπ).
- Οι κρατικοκαπιταλιστικές σχέσεις, επίσης, ενισχύονται και επιβιώνουν στον βαθμό που συνεχίζουν να υπάρχουν «διαχωρισμένοι παραγωγοί»- κρατικές επιχειρήσεις που ανταλλάσσουν εμπορεύματα, όπου συνεχίζει να υπάρχει εμπορευματική ανταλλαγή και χρήμα, όπου η ανταλλακτική αξία υπερισχύει ακόμη πάνω στην αξία χρήσης, που οι ανάγκες της συσσώρευσης αξίας υπερισχύουν πάνω στην οργάνωση των κοινωνικών αναγκών. Στην πραγματικότητα, αυτό θα ίσχυε κατά την μετάβαση ως ένα προωθημένο σημείο (ως την έναρξη του πρώιμου κομμουνισμού ή «σοσιαλισμού» κατά την έννοια του Προγράμματος της Γκότα) ακόμη και αν οι παραπάνω περιορισμοί θα είχαν εξαλειφθεί. Στην αρχική έκδοση του «Εγχειριδίου Πολιτικής Οικονομίας» των Λάπιντους και Οστροβιτιάνοφ (1928) αναφέρεται ότι στον σοσιαλισμό υπό την έννοια του «πρώιμου κομμουνισμού» δεν υφίστανται πλέον εμπορευματικές σχέσεις και ανταλλακτική αξία⁴². Αντίθετα, στο Εγχειρίδιο του 1943 αλλά και στα

⁴² Βλ. σε Τ. Κλιφφ «Κρατικός Καπιταλισμός στη Ρωσία», Αθήνα 1983, Εργατική Δημοκρατία (εκδοτικό της ΟΣΕ), σελ. 200-205.

μεταγενέστερα έργα του Στάλιν ορίζεται σαφώς ότι στον σοσιαλισμό (ουσιαστικά όχι μόνο στην μετάβαση αλλά και στον «σοσιαλισμό» ως ανώριμο κομμουνισμό) εξακολουθεί να ισχύει, αν και με τροποποιήσεις, ο νόμος της αξίας.

Ορθά, ο Τ. Κλιφφ, επαναλαμβάνοντας τις θέσεις του Μαρξ στο «Κεφάλαιο», εντοπίζει ότι η ανταλλακτική αξία ως κοινωνικά αφηρημένη εργασία ενοποιεί τις ατομικές εργασίες και τις κοινωνικοποιεί και ότι οι εμπορευματικές σχέσεις και η παραγωγή και συσσώρευση αξίας και η ανταλλαγή της στην αγορά αποτελούν βασική μορφή κοινωνικοποίησης της εργασίας στους ταξικούς τρόπους παραγωγής, στον βαθμό που αναπτύσσεται η εμπορευματική οικονομία, και ιδίως στον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής (σελ. 205).

- Στον βαθμό που υπάρχει ακόμη ιδιωτική παραγωγή και ιδιωτική ιδιοποίηση, πράγμα που εκφράζεται συχνά και στην διαβάθμιση και ανισότητα της διανομής του πλεονάσματος κάτω από την εργατική εξουσία.

Οι παραπάνω τάσεις παραμένουν όλες ενεργές και ενισχυόμενες κατά την δεκαετία του '20, με αποτέλεσμα την συνεχή ενίσχυση του πόλου της κυριαρχίας στις κρατικοκαπιταλιστικές σχέσεις (κρατική-κομματική γραφειοκρατία, διευθυντές και ειδικοί, συνδικαλιστική γραφειοκρατία, κομματική διανοήση κλπ), την σταδιακή ήττα της τάσης προς τον κομμουνισμό και την σταδιακή μετατροπή του κυρίαρχου πόλου από τάξη καθ' εαυτήν (αντικειμενική τάξη) σε τάξη για τον εαυτό της και σε νέα κυρίαρχη τάξη στον σοβιετικό κοινωνικό σχηματισμό. Αυτό ενισχύεται για μία σειρά από ιστορικούς λόγους⁴³, όπως:

- **Η απομόνωση της Σοβιετικής Ρωσίας και η συντριπτική ήττα της επανάστασης στην Δύση.** Στο σημείο αυτό, είναι σαφές ότι η επιμονή του Τρότσκι στην μη υποταγή του διεθνούς κινήματος στα συμ-

⁴³ Μπετελέμ Ταξικοί Αγώνες II σελ. 305-307. Για τους λόγους αυτούς, από μια άλλη σκοπιά, βλ. σε Br. Rizzi *The Bureaucratization of the World, 1939*, in www.marxists.org (συντομευμένη μορφή του έργου). Επίσης, βλ. σε Τρότσκι «Η προδομένη επανάσταση», Αθήνα 2008, Διεθνές Βήμα, σχετικά με τους λόγους κοινωνικής και πολιτικής ενίσχυσης της γραφειοκρατίας σελ. 124 επ., «Το σοβιετικό Θερμιδόρ».

- φέροντα του σοβιετικού κράτους («σοσιαλισμός σε μια μόνο χώρα») όντως άνοιγε μια πιο ριζοσπαστική εκδοχή για το διεθνές κίνημα αλλά, σε ένα βαθμό, και για την ίδια την ΕΣΣΔ. Αυτή η άποψη συνυπάρχει αντιφατικά με μια στρατηγική, η οποία δεν αμφισβητεί εσωτερικά σε βάθος την αυξανόμενη κυριαρχία της γραφειοκρατίας ως δύναμη τάξης και τελικά ως νέας κυρίαρχης τάξης.
- Η φυσική/αριθμητική συντριβή της παλιάς ρωσικής εργατικής τάξης στον Εμφύλιο και η απορρόφηση πολλών μαχητικών στοιχείων της στο κράτος.
  - Η ήδη από το 1918 έλλειψη σοσιαλιστικής δημοκρατίας, αποτελεσματικής και αυτόνομης συνδικαλιστικής οργάνωσης και εργατικού ελέγχου. Η έλλειψη αυτοδιεύθυνσης και ουσιαστικής λειτουργίας των σοβιέτ και των συνδικάτων συνδυάζεται και με την κατάλυση – για αντικειμενικούς αλλά και εμπρόθετους λόγους- του σοσιαλιστικού πλουραλισμού από τους Μπολσεβίκους.
  - Η διπλότητα σε επίπεδο κοινωνικής συνείδησης των κοινωνικών και ταξικών σχέσεων (υπάρχουν στρώματα που είναι- και- δεν- είναι- εργατική τάξη). Ας σημειωθεί και η θέση του Λένιν το 1920-1921 ότι η παραγωγική εργατική τάξη αγροτικής προέλευσης δεν είναι πραγματικά εργατική τάξη, ότι η εργατική τάξη είναι βασικά πλέον το Κόμμα (Μπετελέμ II, σελ. 316).
  - Η αναπαραγωγή κυρίαρχων αστικών αντιλήψεων στο Μπολσεβίκικο Κόμμα και την ηγεσία του.
  - Η διαρκής ενίσχυση αστικών/γραφειοκρατικών τάσεων στο κράτος. Η ουσιαστική «μη συντριβή» ή «μη επαναστατικοποίηση» των αστικών-γραφειοκρατικών όψεων του σοβιετικού κράτους.

Ουσιαστικά, η διαδικασία των Πεντάχρονων Πλάνων σταθεροποιεί την νέα κυρίαρχη τάξη και την νέα μορφή ταξικής κυριαρχίας υπό την έννοια α) της αγροτικής «σοσιαλιστικής» συσσώρευσης και της μεγάλης μεταφοράς αξίας από την ύπαιθρο στην πόλη και στο κρατικό-διοικητικό κέντρο και β) υπό την έννοια της πειθάρχησης και σχεδόν «στρατιωτικοποίησης» της βιομηχανικής εργατικής τάξης στα πλαίσια της εντατικής εκβιομηχάνισης της χώρας⁴⁴.

⁴⁴ Μπετελέμ, Ταξικοί Αγώνες II, σελ. 311-312. Επίσης σε III-IV, αναλυτικά.

Όπως έχουμε δείξει, η προσήλωση του Τρότσκι σε ένα συγκεντρωτικό, μη συμμετοχικό και καταναγκαστικό μοντέλο οργάνωσης της εργασίας τον καθιστά *πρωτοπόρο στοχαστή και ηγέτη* –σε έναν βαθμό μαζί με τον Λένιν αλλά όχι απόλυτα– της *τάσης μετάβασης από την ασταθή εξ αρχής εργατική εξουσία στην σταθεροποίηση μιας μορφής κρατικού καπιταλισμού* (βλ. και σε Κ. Παπαϊωάννου ό.π. σελ. 262-274). Και σε προπομπή της ηγεσίας Στάλιν σε αυτό το επίπεδο.

Στα πλαίσια αυτής της μελέτης, δεν θα υπεισέλθουμε αναλυτικά στα «ενδιάμεσα χρόνια» ανάμεσα στο 1921 και στην έναρξη των Πεντάχρων Πλάνων το 1928 και στη στάση του Τρότσκι απέναντι τόσο στην κοινωνική τεχνολογία του κρατικού καπιταλισμού όσο και στην ίδια την αναπαραγωγή των κρατικοκαπιταλιστικών σχέσεων στην ενδιάμεση περίοδο. Θα αρκεστούμε να παρατηρήσουμε, μόνο, ότι:

- Στη διαμάχη του 1923-1924, ανάμεσα στον Τρότσκι και τη τρόικα Ζηνόβιεφ-Κάμενεφ-Στάλιν, η θέση του Τρότσκι και των συμμάχων του επικεντρώνεται στο ζήτημα της δημοκρατίας μέσα στο Κόμμα των Μπολσεβίκων και σε μια πιθανή χαλάρωση του αντιδημοκρατικού εσωκομματικού καθεστώτος που επέβαλε το 10^ο Συνέδριο του κόμματος (1921). Το ζήτημα της οικονομικής δημοκρατίας στις επιχειρήσεις, όπως, άλλωστε, και συνολικά της κοινωνικοπολιτικής εργατικής δημοκρατίας στη σοβιετική κοινωνία δεν τίθεται καν⁴⁵. Άλλωστε, και το ζήτημα του πολυκομματισμού σε σοβιετικά πλαίσια θα εμφανιστεί στις θέσεις του Τρότσκι αρκετά αργότερα, στην «Προδομένη Επανάσταση» (1936) και στο «Μεταβατικό Πρόγραμμα» (1938).
- Στα κείμενα του Τρότσκι για την «Νέα Πορεία», που ακολουθούν τον συμβιβασμό στην ΚΕ τον 11. και 12.23, δεν γίνεται καμία αναφορά σε αναβίωση των μορφών εργατικού ελέγχου ή οικονομικής δημοκρατίας. Στο κείμενό του “Theses on Industry” του 1923, ενταγμένο στα κείμενα για την «Νέα Πορεία», ο Τρότσκι αναφέρεται εκτεταμένα σε ζητήματα οικονομικής και βιομηχανικής ορ-

⁴⁵ Βλ. και την Πλατφόρμα των 46 που κατατίθεται στην ΚΕ τον Οκτώβριο 1923 και απηχεί, σε γενικές γραμμές, την άποψη Τρότσκι, The Platform of the 46, www.marxists.org.

γάνωσης και αποτελεσματικότητας⁴⁶. Ο ρόλος των μάντζερς και των διοικητικών στελεχών επικρίνεται αποκλειστικά από την πλευρά της σωστής τους εκπαίδευσης, της ικανότητάς τους για διοίκηση αλλά και της έλλειψης..... επιχειρηματικού πνεύματος (λόγω της ΝΕΠ). Ουσιαστικά, ο ρόλος τους στον κοινωνικό καταμερισμό εργασίας δεν αμφισβητείται καθόλου. Καμία νύξη δεν γίνεται σε μορφές εργατικών επιτροπών ή έστω συμμετοχής των εργατών σε κάποιες αποφάσεις που τους αφορούν. Αυτό δεν είναι περίεργο. Ο Τρότσκι, που από το 1917 και μετά ποτέ δεν τάχθηκε υπέρ των πειραματισμών εργατικής αυτοδιεύθυνσης, θα ήταν περίεργο, αντίθετα, να ανοίξει αυτό το ζήτημα το '23 σε αντιπαράθεση με τον Στάλιν, με τον κίνδυνο να θεωρηθεί σύμμαχος απαγορευμένων κομμουνιστικών τάσεων όπως η Εργατική Αντιπολίτευση ή η Ομάδα Εργατών του Μιάσονικοφ ή η ομάδα του Δημοκρατικού Συγκεντρωτισμού.

- Συνολικά, η κριτική του Τρότσκι το 1923-1924 γίνεται από μια οπτική πολύ καχύποπτη προς την ΝΕΠ και την ανάδυση ενός- εν πολλοίς φανταστικού και σε μικρό βαθμό υπαρκτού- κινδύνου αποκατάστασης του ιδιωτικού καπιταλισμού. *Η τάση προς την γραφειοκρατικοποίηση και το Θερμιδώρ θεωρείται συμπληρωματική προς την επάνοδο του ιδιωτικού καπιταλισμού.* Ο Στάλιν και οι σύμμαχοί του θεωρούνται ως μια κεντρώα-βοναπαρτιστική γραφειοκρατική δύναμη ανάμεσα στην προλεταριακή Αριστερή Αντιπολίτευση και τον αναδύμενο εκ νέου αστικοαγροτικό ιδιωτικό καπιταλισμό της ΝΕΠ⁴⁷. Ουσιαστικά, η γραμμή της Αριστερής Αντιπολίτευσης είναι το χτύπημα των νέων αστικών στοιχείων σε πόλη και ύπαιθρο και μια ισχυρή τάση προς την υπερεκβιομηχάνιση και την αγροτική κολλεκτιβοποίηση, η οποία θα άμβλυε ή και θα ήρε την ΝΕΠ. Αυτή η τάση διαγράφεται πολύ καθαρότερα, αυτήν την περίοδο, στα κείμενα του Πρεομπραζένσκι. Στο έργο του συνεργάτη του Τρότσκι Εβγκένι Πρεομπραζένσκι «Η Νέα Οικονομική» (1925-

⁴⁶ Trotsky Archive, 1923, The New Course, Theses on Industry, www.marxists.org, σελ. 1-16, ιδίως σελ. 13-15.

⁴⁷ Βλ. και σε Λ. Τρότσκι «Η προδομένη επανάσταση-τι είναι και που βαδίζει η Σοβιετική Ένωση» (1937), Αθήνα 2008, Διεθνές Βήμα, σελ. 129.

1926, αγγλική έκδοση, “The new economics”, Oxford University Press, 1965, σελ. 77-145, επίσης κριτικά στον Πρεομπραζένσκι και σε Κ. Παπαϊωάννου ό.π. σελ. 366-367), υποστηρίζεται ότι πρέπει να επιχειρηθεί μια μορφή «σοσιαλιστικής πρωταρχικής συσσώρευσης», κατά την οποία η σοβιετική εξουσία θα αποσπάσει /μεταφέρει πλεόνασμα από τους αγρότες υπέρ των πόλεων χάριν της εντατικής εκβιομηχάνισης της χώρας. Η θέση αυτή, η οποία παραπέμπει στην καπιταλιστική πρωταρχική συσσώρευση του 16^{ου} αιώνα και αναφέρεται στην αγροτική ύπαιθρο ως κάτι το αντίστοιχο των παλαιών αποικιών των καπιταλιστικών χωρών όχι μόνο δεν είναι κάτι το ριζικά διαφορετικό, αλλά ουσιαστικά προετοιμάζει ιδεολογικά την κολλεκτιβοποίηση του 1928-1932, η οποία λειτούργησε όχι μόνο κατά των κουλάκων αλλά και κατά των φτωχομεσαιών αγροτών σε σημαντική κλίμακα (Μπετελέμ, τ. II και III-IV, αναλυτικά). Η θέση του Πρεομπραζένσκι είναι μια θέση *άρσης της εργατοαγροτικής συμμαχίας* ήδη από το 1924, και δεν είναι τυχαίο που η επικράτηση της Τρόικα κατά του Τρότσκι στο 13^ο και το 14^ο Συνέδριο (1923, 1924) και η εξασθένηση των απόψεών του συμπίπτουν-πέρα από τα πολύ σοβαρά ζητήματα της διεθνούς οικοδόμησης του σοσιαλισμού και της δημοκρατίας μέσα στους Μπολσεβίκους, όπου ο Τρότσκι έχει σε πολύ μεγάλο βαθμό δίκιο- με την υπεράσπιση της εργατοαγροτικής συμμαχίας από την πλειοψηφία έναντι μιας προοπτικής ραγδαίας εκβιομηχάνισης-κολλεκτιβοποίησης-άρσης της ΝΕΠ⁴⁸. Η διαμάχη αυτή ξεκινά από την «Πλατφόρμα τω ν 46» τον 10.1923, περνά από το 14^ο Συνέδριο, όπου ουσιαστικά ο Τρότσκι είναι απών, και καταλήγει στο 15^ο, πάντοτε με ήττα των τροτσκιστών και στην συνέχεια της «Ενωμένης Αντιπολίτευσης», τάσεων που έχουν και μία «εκβιομηχανιστική» ισχυρή διάσταση (1925)⁴⁹. Δεν είναι τυχαίο το ότι πολλοί ηγετικοί τροτσκιστές συμ-

⁴⁸ Βλ. και σε Ι.Β. Στάλιν «Ζητήματα Λενινισμού» ό.π., «Οι βάσεις του λενινισμού», ειδικότερα «Για το αγροτικό ζήτημα» του Απριλίου 1924, σελ. 45 επ. Η μη επίθεση στους αγρότες της ΝΕΠ παρουσιάζεται ως αυτονόητη σοβιετική αρχή από τον Στάλιν σε αυτό το κείμενο, με τρόπο αρκετά πειστικό.

⁴⁹ Βλ. και σε R.V.Daniels “The Conscience of the Revolution-Communist Opposition in Soviet Russia”, Harvard University Press, 1969, σελ. 218-25.

φιλιώνονται μετά το 1928 με τον Στάλιν επί της λογικής *ότι ο Στάλιν υλοποιεί πιά την δική τους πολιτική γραμμή*. Αυτό δεν αίρει, βέβαια, το σοβαρότατο ιστορικό ενδεχόμενο μια υλοποίηση αυτής της γραμμής από τον Τρότσκι στην εξουσία να ήταν λιγότερο ωμή και αιματηρή.

- Η γραμμή της Ενωμένης Αντιπολίτευσης (Τρότσκι-Ζηνόβιεφ-Κάμενεφ) κατά της συμμαχίας Στάλιν και Μπouchάριν θέτει και αυτή το ζήτημα της σύγκρουσης με τις παλιές ιδιοκτήτριες τάξεις και της εντατικής εκβιομηχάνισης ως τρόπο επίλυσης της οικονομικής κρίσης και ιδίως της κρίσης των τιμών-σε συνδυασμό πάντοτε με την κριτική στο κομματικό μονοπώλιο εξουσίας του Στάλιν και των συμμάχων του και στην απουσία δημοκρατίας μέσα στο κόμμα καθώς και στα σοβαρά στρατηγικά σφάλματα στην πολιτική της Κομμουνιστικής Διεθνούς (ιδίως στην Κίνα). Η ΕΑ θεωρεί ότι η λύση στην κρίση των τιμών (υψηλές τιμές βιομηχανικών αγαθών και χαμηλές των αγροτικών που οδηγούν σε μη τροφοδοσία της πόλης σε αγροτικά αγαθά και της υπαίθρου σε βιομηχανικά) είναι η φυγή προς τα εμπρός με έμφαση στην επιτάχυνση της παραγωγής μέσω παραγωγής και με υψηλούς φόρους στους εύπορους ιδίως αγρότες⁵⁰. Παρά το ότι αποκλειστικά ο Ζηνόβιεφ ανοίγει το ζήτημα ότι οι σχέσεις παραγωγής στις κρατικές επιχειρήσεις είναι ενδεχομένως κρατικοκαπιταλιστικές και όχι σοσιαλιστικές⁵¹ ήδη από το 1925-1926, η ΕΑ δεν μεταθέτει το πεδίο της σύγκρουσης από το εσωτερικό του κόμματος στην κοινωνία. Και αυτό παρά το γεγονός ότι η γραφειοκρατική ομάδα Ζηνόβιεφ επικοινωνεί στο Λένινγκραντ με ένα σχετικά ριζοσπαστικό τμήμα της εργατικής τάξης, συνδέει την εκβιομηχάνιση με προσδοκίες υλικής ανόδου αλλά και δημοκρατικής συμμετοχής με κάποιο τρόπο των εργαζομένων στις επιχειρήσεις (R. Fischer σελ. 566), καθώς και ανοίγει ζήτημα περισσότερων σοβιετικών κομμάτων (των Μενσεβίκων και ενός αγροτικού κόμματος- R. Fischer σελ. 545-546). Όμως, στο

⁵⁰ R.V.Daniels: *The Conscience of the Revolution- Communist Opposition in Soviet Russia*, Harvard UP 1969, σελ. 275, 288 επ.

⁵¹ R. Fischer “Stalin and German Communism”, NY 1949, σελ. 479.

πεδίο της οικονομικής πολιτικής, η ΕΑ εκφράζει μια «βιομηχανιστική –κολεκτιβιστική» τάση, η οποία εν πολλοίς ακολουθεί ακόμη την πλατφόρμα του Πρεομπραζένσκι περί «σοσιαλιστικής πρωταρχικής συσσώρευσης» (Daniels ό.π. σελ. 288-289). Η ηγεσία Στάλιν-Μπουχάριν επιμένει στη διατήρηση της ΝΕΠ, προτείνοντας, επιπλέον, τη μείωση των τιμών βιομηχανικών αγαθών έναντι των αγροτών ώστε να έχουν αυτοί κίνητρο να παράγουν και να τροφοδοτούν τις πόλεις⁵². Επιπλέον, ισχυρίζεται ότι η μείωση των τιμών βιομηχανικών αγαθών θα οδηγήσει σε αναγκαίες περικοπές κόστους και σε προσπάθεια για άνοδο της παραγωγικότητας. Απαντώντας στην Ενωμένη Αντιπολίτευση, ο Στάλιν, μιλώντας σε μια εργατική συγκέντρωση στο Λένινγκραντ, είπε για το πλαίσιο των απόψεων Πρεομπραζένσκι: «Υπάρχουν άνθρωποι στο κόμμα, σύντροφοι, οι οποίοι θεωρούν τις εργαζόμενες μάζες της αγροτιάς ένα ξένο σώμα, ένα αντικείμενο οικονομικής εκμετάλλευσης χάριν της βιομηχανίας, σαν να διαμορφώναμε μια αποικία που θα συγκέντρωνε πόρους για τη βιομηχανία. Αυτοί είναι επικίνδυνοι άνθρωποι, σύντροφοι»⁵³. Συνέχισε δε, λέγοντας ότι ήταν αδύνατο να συμφωνήσει κανείς με την άσκηση κι άλλης πίεσης πάνω στους αγρότες μέσω εντατικής φορολόγησης ή και της πώλησης των βιομηχανικών αγαθών σε υψηλές τιμές. Γιατί αυτό θα υπέσκαπτε την εργατοαγροτική συμμαχία και θα τίναζε στον αέρα τα θεμέλια της δικτατορίας του προλεταριάτου».

⁵² Σε αυτό το σημείο συμφωνούμε με την κριτική του Μπετελέμ στον ΙΙ τόμο του, ότι δηλαδή η σοβιετική ηγεσία στο σύνολό της δεν είχε μια γραμμή μαζών που θα παρενέβαινε στο χωριό και θα αποσπούσε ταξικά η μικρομεσαία αγροτιά από τον κλοιό των συμφερόντων της ανώτερης, ενισχύοντας την τροφοδοσία του χωριού και χωρίς να καταλήξει στο τέλος στην «καταλήστευσή» του. Που θα ενίσχυε τον συνεργατισμό της περιόδου της ΝΕΠ, στοχεύοντας κυρίως στην αυτοοργάνωση της φτωχομεσαίας αγροτιάς και κατά της (μικρής ποσοτικά) τάξης των κουλάκων και ακόμη περισσότερο κατά της τελικής τραγικής υπαγωγής όλων των αγροτών σε ένα είδος κατασταλτικής κρατικοκαπιταλιστικής εκμετάλλευσης.

⁵³ R. C. Tucker “Stalin as a revolutionary 1879-1929”, Norton Library 1974, σελ. 397.

Βεβαίως, η ειρωνεία της Ιστορίας επιβεβαίωσε αυτήν την κριτική σε μια αδιέξοδη πολιτική που είχε προτείνει αρχικά ο Πρεομπραζένσκι και τελικά εφάρμοσε ο ίδιος ο Στάλιν.

Επίσης, το γεγονός ότι ο Τρότσκυ προέκρινε την «εκβιομηχανιστική» πολιτική, παρακάμπτοντας πλήρως όχι μόνο το κρίσιμο ζήτημα της εργατοαγροτικής συμμαχίας αλλά και την ίδια την αμείλικτη υπαγωγή των εργατών σε ένα σύστημα μανάτζερ-κρατικής γραφειοκρατίας, όχι μόνο χωρίς καμία συμμετοχή την οργάνωση της παραγωγής αλλά και χωρίς στοιχειώδη συνδικαλιστικά και εργασιακά δικαιώματα, εξηγεί σε σημαντικό βαθμό την ανοχή του ή και την μάλλον ήπια κριτική του στην πολιτική των Πεντάχρονων Πλάνων, ιδίως κατά την περίοδο 1928-1932.

1.3.4 Η μεταγενέστερη συνηγορία του Τρότσκυ υπέρ των ταξικών εκμεταλλευτικών πρακτικών του σοβιετικού κράτους στα 1928-1932 (Α' Πεντάχρονο Πλάνο)

Ειδικότερα ο Τόνυ Κλιφφ στο σημαντικό έργο του «Τρότσκυ τ. 4-1927-1940, όσο πιο σκοτεινή η νύχτα, τόσο πιο φωτεινό το αστέρι» (Αθήνα 2010, Μαρξιστικό Βιβλιοπωλείο), τον οποίο κανείς δεν θα μπορούσε να μεμφθεί ως *αντιτροτσκιστή*, παρατηρεί τα ακόλουθα⁵⁴:

Κατά την περίοδο 1925-1928, ο Τρότσκυ θεωρεί ότι η σύγκρουση διεξάγεται μεταξύ της Δεξιάς των Μπουχαρινικών (φιλονεπ και φιλοκουλάκοι, η πιο καθαρή μορφή του Θερμιδώρ, που τείνει στην παλινόρθωση του καπιταλισμού), την Αριστερά του δικού του μπλοκ και για μια περίοδο του μπλοκ της Ενωμένης Αντιπολίτευσης πριν από το 15^ο Συνέδριο το 1927, μαζί με Ζηνόβιεφ και Κάμενεφ) και της κεντρώας, αυταρχικής και βοναπαρτιστικής ομάδας Στάλιν. Η βασική του εκτίμηση, κατά τον Κλιφφ, είναι η νίκη των μπουχαρινικών και η ανατροπή του Στάλιν από αυτούς (σελ. 63). Όταν αυτό ανατρέπεται στις αρχές του 1928, ο Τρότσκυ σαφώς θεωρεί ότι η πολιτική που οδηγεί

⁵⁴ Κλιφφ, Τρότσκυ- 4 ο.π. σελ. 62 επ. Οι διαδοχικές εξιστορήσεις του Κλιφφ, παρά το ότι αυτός δεν φτάνει στο συμπέρασμα αυτό για ψυχολογικούς κυρίως λόγους, παρουσιάζουν και αυτόν τον πιο ύστερο Τρότσκυ ως βασικό υποστηρικτή του γραφειοκρατικού καπιταλισμού στην Σοβιετική Ένωση.

στην κολλεκτιβοποίηση είναι μια «αριστερή»στροφή». Αναφέρει μάλιστα ο Τρότσκι στις 23-5-1928:

Το έργο “Σε Νέο Στάδιο” (εννοεί: το πλαίσιο συμφωνίας “New Course” στην ΚΕ στα τέλη του 1923 και τα κείμενά του Τρότσκι πάνω σε αυτό), μιλάει για μια επικείμενη μεταστροφή της οικονομικής πολιτικής προς τα δεξιά, κάτω από την πίεση των οικονομικών προβλημάτων. Όπως αποδείχτηκε, η στροφή έγινε προς τα αριστερά. Αυτό σημαίνει ότι εμείς οι ίδιοι είχαμε υποτιμήσει την καλή, δυνατή σφήνα που είχαμε βάλει. Ναι, ήταν η σφήνα που είχαμε βάλει εμείς., αυτό που τους εμπόδισε στη παρούσα φάση, να αναζητήσουν διέξοδο από τις αντιφάσεις τους στο δεξιό μονοπάτι. Δεν χωράει καμία αμφιβολία (μόνο ένας χοντροκέφαλος μπορεί να το αρνηθεί πλέον) ότι αν δεν είχε υπάρξει όλο το προηγούμενο έργο μας –οι αναλύσεις μας, οι προβλέψεις, οι κριτικές, οι αποκαλύψεις και οι νέες προβλέψεις – τότε κάτω από την πίεση της κρίσης στη συγκέντρωση σιτηρών θα είχε εκδηλωθεί μια απότομη στροφή προς τα δεξιά⁵⁵.

Ο Τρότσκι, εδώ, όντας απόλυτα ηττημένος κομματικά και ήδη τραγικός εξόριστος στην Άλμα Άτα, θεωρεί ότι δια του Στάλιν η γραμμή του για την υπερεκβιομηχάνιση-κολλεκτιβοποίηση έχει νικήσει και η «δεξιά» γραμμή του Μπουχάριν- μια γραμμή που παρά τις μικροκαπιταλιστικές όψεις της είναι η μοναδική που διασώζει κάτι από την εργατοαγροτική συμμαχία, το θεμέλιο δηλαδή των δύο επαναστάσεων του 1917- έχει ευτυχέστατα νικηθεί. Στα 1928-1929, όπως περιγράφει ο Ciliga, ο Κλιφφ και πολλοί άλλοι, στην βάση αυτής της εκτίμησης περί νίκης της «γραμμής της Αριστερής Αντιπολίτευσης»για την οικονομική πολιτική, πολλοί τροτσικιστές από τα πιο χαμηλά ως τα πιο ψηλά κλιμάκια (π.χ. Ράντεκ, Πρεομπραζένσκι κ.α) συνθηκολογούν με το σταλινικό καθεστώς. Η προσπάθεια του Τρότσκι να τους συγκρατήσει αρχικά στέφεται από σημαντική αποτυχία. Μόνο οι δυσκολίες της κολλεκτιβοποίησης και η τραχεία καταστολή πάνω στους τροτσικιστές κρατουμένους θα μειώσει σταδιακά αυτό το φαινόμενο των «συμφιλιωτών» (“Conciliators”).

Ο ρόλος της «Αριστεράς», κατά τον Τρότσκι το 1928-1929, θα είναι η στήριξη του «Κέντρου»(δηλ. της ομάδας Στάλιν) κατά της «Δεξιάς»

⁵⁵ Κλιφφ σελ. 63, παραπομπή στον Trotsky “Challenge” 1928-1929, σελ. 98.

(ομάδα Μπουχάριν) «ασκώντας κριτική στην πλήρη ανεπάρκεια αυτών των βημάτων, και στην απουσία εγγυήσεων συνολικά αυτής της επίσημης στροφής, αφού εξακολουθεί να στηρίζεται στις άνωθεν εντολές και δεν πηγάζει πραγματικά πό το κόμμα.. Η Αντιπολίτευση θα συνεχίσει να αποκαλύπτει ασυμβίβαστα στο κόμμα τους μεγάλους κινδύνους, που πηγάζουν από αυτή την ασυνέπεια, την απουσία θεωρητικού προβληματισμού, και τις πολιτικές αντιφάσεις της τωρινής γραμμής, η οποία εξακολουθεί να βασίζεται στη συμφωνία του κέντρου με τη δεξιά εναντίον της αριστεράς.» (Κλιφφ, σελ. 65).

Είναι φανερό ότι στα 1928, σε συνέχεια της παλιότερης γραμμής του ίδιου και του Πρεομπραζένσκι, δεν τοποθετείται καθόλου κατά της νέας γραμμής επιτάχυνσης της εκβιομηχάνισης στην βάση της αφαίρεσης πλεονάσματος από τους αγρότες (κουλάκους αλλά κυρίως μη κουλάκους), η ανησυχία του δεν είναι καθόλου οι αρνητικές επιπτώσεις αυτής της πολιτικής (που στα 1929-1932 θα φανούν πάρα πολύ καθαρά) πάνω στους φτωχομεσαίους αγρότες ή έστω η πάλη για την οργάνωση των φτωχομεσαίων κατά των κουλάκων (Μπετελέμ ό.π. τ. II και III-IV, ο οποίος σε πολλά σημεία συμφωνεί με την άποψη του Μπουχάριν), ούτε οι κίνδυνοι για το ξεζούμισμα των βιομηχανικών εργατών από την προτεινόμενη ταχύρρυθμη εκβιομηχάνιση «από τα πάνω». Τελείως αντίθετα, η ανησυχία του επικεντρώνεται στην ασυνέπεια της γραμμής Στάλιν, ο κίνδυνος να τα ξαναβρεί ο Στάλιν με τον Μπουχάριν και τελικά να παραμείνει η χώρα στην ΝΕΠ, να παλινδρομήσει στον «ψωραλέο καπιταλισμό» της ΝΕΠ. Δεν χρειάζεται επιχειρηματολόγηση για το ότι αυτή ήταν η γραμμή του Τρότσκι, αφού ο ίδιος λέει επανειλημμένα ότι η νέα γραμμή είναι, αντικειμενικά και ευτυχώς, «στροφή προς τα αριστερά».

Επίσης, όταν ο Στάλιν μετά την ΚΕ του Ιουλίου 1928, όπου έκανε κάποιες υποχωρήσεις έναντι των ρυθμών και μόνο της Κ-Ε (Κολλεκτιβοποίησης- Εντατικής Εκβιομηχάνισης), κλιμακώνει την πάλη κατά της Δεξιάς Τάσης στο κόμμα (της τάσης υπέρ των αγροτών και των νεπμεν), ο Τρότσκι τον Οκτώβριο 1928 χαρακτηρίζει αυτήν την τοποθέτηση -που φτάνει στο ανώτατο σημείο της- ως διστακτική και υποχωρητική. Όπως εξηγεί ο Κλιφφ (σελ. 66), ο Τρότσκι εναγώνια περιμένει *το σταμάτημα της νέας γραμμής* ώστε να δημιουργηθεί πολιτικό

κενό υπέρ της Κ-Ε που δεν υλοποιείται συνεπώς, και, έτσι, να δημιουργηθεί έδαφος να επιστρέψει ηγεμονικά η Αριστερή Αντιπολίτευση στην πολιτική σκηνή. Ήδη, τον Απρίλη 1929, ο Τρότσκι υποστηρίζει ότι ο Τρότσκι προχωρά μπροστά στην Κ-Ε «κάτω από το συνεχές μαστίγωμα της «Αριστερής Αντιπολίτευσης». Ο Κλιφφ στο έργο του αυτό (Τρότσκι- τ. 4) εξηγεί πολύ πειστικά ότι ο Τρότσκι δεν κατανοεί καθόλου την ταξική μηχανική στην ΕΣΣΔ του 1928-1932, ότι βλέπει έναν σταλινικό κεντρισμό μεταξύ προλεταριάτου και παλιών ιδιοκτητριών τάξεων (είναι φανερό ότι οι μη κουλάκοι αγρότες δεν παίζουν κανένα ρόλο στο σχήμα του), ενώ η σταλινική πολιτική δεν είναι καθόλου «κεντριστική» αλλά παγιώνει την γραφειοκρατία όχι πια ως παρασιτικό στρώμα αλλά ήδη καθαρά ως τάξη εκμεταλλευτική πάνω στους εργάτες και αγρότες και στην βάση αλλά και στο εποικοδόμημα.

Αλλά και αργότερα, στα 1931-1932, ο Τρότσκι, πέρα από αποχρώσεις, δν σταματά να υποστηρίζει την Κ-Ε. Ο Κλιφφ αναφέρει την τοποθέτηση του Τρότσκι στην μπροσούρα του «Προβλήματα ανάπτυξης στην ΕΣΣΔ» (Απρίλιος 1931) ότι:

Η εμπειρία ολόκληρης της μετά τον Λένιν περιόδου είναι αδιάψευστος μάρτυρας της επιρροής που έχει ασκήσει η Αριστερή Αντιπολίτευση στην πορεία ανάπτυξης της ΕΣΣΔ. Ό,τι είναι δημιουργικό στην επίσημη γραμμή –και έχει παραμείνει δημιουργικό– είναι ένας καθυστερημένος απόηχος των ιδεών και των συνθημάτων της Αριστερής Αντιπολίτευσης... σε γενικές γραμμές, η δύναμη αυτής της κριτικής, παρά την αριθμητική αδυναμία της αριστερής πτέρυγας,, είναι η δύναμη του μαρξισμού: η ικανότητα δηλαδή να απολύει και να προβλέπει...Συνεπώς, η φράξια των μπολσεβίκων-λενινιστών αποτελεί ακόμη και τώρα έναν από τους πιο σημαντικούς παράγοντες στην ανάπτυξη της θεωρίας και πρακτικής της σοσιαλιστικής οικοδόμησης στην ΕΣΣΔ και της παγκόσμιας επανάστασης (Κλιφφ ό.π. σελ. 72).

Ουσιαστικά, και εδώ ο Τρότσκι θεωρεί ότι παρά την πολιτικοοργανωτική ήττα της τάσης του ηγεμονεύει πάνω στην κυμαινόμενη πρακτική της σταλινικής πτέρυγας, της δείχνει τον δρόμο προς τα «αριστερά». Και όλα αυτά σε μια περίοδο όπου οι βιομηχανικοί εργάτες δουλεύουν υπερεντατικά χωρίς κανένα εργασιακό και συνδικαλιστικό δικαίωμα, με τις νόρμες να ανεβαίνουν σε ξέφρενους ρυθμούς, και οι αγρότες (οι

πρώην κουλάκοι είναι εξαιρετικά λίγοι ανάμεσά τους) αποτελούν αντικείμενο μιας ακραίας «στρατιωτικοφουδαρχικής εκμετάλλευσης», σύμφωνα με τον Μπουχάριν.

Θα ήταν άδικο να αποδώσει κανείς στον Τρότσκυ την ενσυνείδητη γνώση των συνεπειών της Κ-Ε στα Πρώτο Πεντάχρονο Πλάνο, όταν ακριβώς αυτό εξελίσσεται (για παράδειγμα, ο Μπετελέμ στον III –IV τομο του έργου του (γερμανική έκδοση, σελ. 215 επ., κεφάλαιο «Τρόμος και μαζική καταπίεση», σελ. 217) υποστηρίζει, βάσει στοιχείων ότι στο Πρώτο Πλάνο εκτοπίζονται 241.000 αγροτικές οικογένειες, δηλ. 1,2 εκατομμύρια άτομα στο πρώτο και μόνο κύμα καταπίεσης, οι οποίες, λογικά, δεν απαρτίζονταν βασικά από κουλάκους, δεν υπήρχαν τόσοι κουλάκοι). Όμως, και στην Πρίγκηπο αλλά και στις επόμενες εξορίες του ο Τρότσκυ είναι δέκτης επισκέψεων και ενημερώσεων και Ρώσων συντρόφων του αλλά και συντρόφων του από όλο τον κόσμο. Είναι απίθανο να του διέφυγε ότι αυτή η πολιτική που έστω και κριτικά υπερασπίζεται είναι μια πολιτική βουτηγμένη στο αίμα και την ανελευθερία και ότι η καταστολή στην ΕΣΣΔ, σύμφωνα με την διάκριση του Μπετελέμ, δεν είναι μόνο «Τρόμος» δηλ. καταστολή κατά αντιπολιτευόμενων κομμουνιστών αλλά και «μαζική καταπίεση» δηλαδή ένα όργιο βίας και ανελευθερίας κατά των καθημερινών ανθρώπων των λαϊκών τάξεων.

Στο κεφάλαιο της «Προδομένης Επανάστασης» για το κολλεκτιβοποιημένο χωριό (Αθήνα 2008, Διεθνές Βήμα, σελ 180 επ.) δεν θα βρούμε καμία κριτική για τις μορφές ταξικής πάλης από τα πάνω που δημιούργησαν το «κολλεκτιβοποιημένο χωριό», λες και αυτό έγινε ... με την ευγενική μετακίνηση κάποιων κουλάκων και μόνο. Όχι όμως μόνο αυτό. Ο Τρότσκυ αβάσιμα θεωρεί τα κολχόζ αγροκτήματα ομαδικής ιδιοκτησίας και όχι κρατικά αγροκτήματα, δίνοντας για άλλη μια φορά βάση στην νομική και όχι στην πραγματική ιδιοκτησία. Επιπλέον, όπως συμβαίνει και με την πλήρη επιβολή της κρατικής ιδιοκτησίας στην μεταποίηση-βιομηχανία, θεωρεί ότι εδώ έχουμε μια θετική κοινωνική μεταβολή, με την στροφή από τους ατομικούς κλήρους στα ομαδικά αγροκτήματα. *Θεωρεί, δηλαδή, ότι η κρατική ιδιοκτησία, η οποία εμπεδώνεται το 1928-1932 παντού είναι ενίσχυση της κατάκτησης της κοινωνικής ιδιοκτησίας, άμεσος καρπός και προϊόντος της επανάστασης του Οκτώ-*

βρη. Όσο υπάρχει κρατικοποιημένη ιδιοκτησία, το Θερμιδώρ δεν έχει ακόμη ολοκληρωθεί. Δέχεται, βέβαια, σε άλλο σημείο ότι οι γραφειοκράτες των κολχόζ επιβάλουν ατομικά συμβόλαια στους αγρότες σαν αυτά που επέβαλαν οι φεουδάρχες στους δουλοπάροικους. Όμως, ενώ, αν και όχι πολύ καθαρά, αντιλαμβάνεται ότι υπάρχει κοινωνική διαφοροποίηση και κοινωνική εκμετάλλευση, δεν επιλύει την κραυγαλέα αντίθεση ανάμεσα σε αυτήν την έστω όχι ταξική αλλά κοινωνική εκμετάλλευση και σε μια γενική τοποθέτηση που ακόμη και το 1936-37 αποδέχεται τα κολχόζ-σοβιέτ ως νίκη της συλλογικής/κοινωνικής ιδιοκτησίας πάνω στην ατομική και επικεντρώνει στα προβλήματα κυρίως παραγωγικότητας και σωστής διοίκησής τους.

Θεωρώντας την διαδικασία Κ-Ε, παρά τα προβλήματα στον τρόπο πραγματοποίησής της, μεγάλη κοινωνική νίκη της εργατικής τάξης, τον 1. 1932 θα υποστηρίξει: «Η ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων της Σοβιετικής Ένωσης είναι το πιο κολοσσιαίο φαινόμενο της σύγχρονης Ιστορίας.. Τα γιγάντια πλεονεκτήματα της σχεδιασμένης καθοδήγησης της οικονομίας έχουν αποδειχτεί περίτρανα με μια δύναμη που δεν μπορεί να αρνηθεί κανείς». (Κλιφφ σελ. 72, παραπομπή σε Works of Leon Trotsky 1932, σελ. 42). Έναν μήνα αργότερα, θα υποστηρίξει ότι τα επιτεύγματα της εργατικής τάξης στην ΕΣΣΔ (ότι δηλαδή η εργατική τάξη δουλεύει για ένα Πλάνο, στο οποίο δεν μετέχει καθόλου, κάτω από όρους εντατικοποίησης, στέρησης εργασιακών και συνδικαλιστικών δικαιωμάτων, και σε συνδυασμό με ήπιες ή σκληρές μορφές καταναγκαστικής εργασίας – βλ. Μπετελέμ τ. IV για τις συνθήκες στον βιομηχανικό τομέα, σελ.) είναι τόσο σημαντικά και η αυτοπεποίθησή της τόσο αναβαθμισμένη, σε σχέση με αυτά, ώστε οξύνεται η κριτική του γραφειοκρατικού καθεστώτος, του οποίου ηγείται ο Στάλιν (Κλιφφ ό.π. σελ. LT Works 1932, 53-54).

Στη βάση αυτών των αντιλήψεων, οι οποίες ηγεμονεύονται από τον οικονομισμό και την κυριαρχία των παραγωγικών δυνάμεων επί των παραγωγικών σχέσεων, από την ταύτιση κρατικής νομικής ιδιοκτησίας με την συλλογική κοινωνική πραγματική ιδιοκτησία, από την αποδοχή του πιο ιεραρχικού κοινωνικού καταμερισμού εργασίας και από μια σχετική επανάληψη της άποψης του 1920-21 ότι το κρίσιμο ζήτημα είναι η αποτελεσματικότητα (efficiency) των μηχανισμών και όχι η συμμε-

τοχή και η δημιουργική πρωτοβουλία των μαζών, ο Τρότσκι θεωρεί ότι το Θερμιδώρ του Σταλιν, ακόμη και μετά την Κ-Ε, είναι κυμαινόμενο και όχι οριστικό. Ότι το οριστικό Θερμιδώρ θα έρθει, όταν η Ρωσία γυρίσει στον κλασικό ιδιωτικό καπιταλισμό και αποκατασταθεί νομικά η ατομική ιδιοκτησία και περιουσία στα μέσα παραγωγής (Κλιφφ σελ. 86). Με αυτήν την έννοια, ο Τρότσκι εισέρχεται στρατηγικά σε ένα διαρκές πολιτικό αδιέξοδο: οφείλει να υποστηρίξει τους εργάτες κατά του Στάλιν (πολιτική επανάσταση), για να ανατραπεί η παρασιτική του κυριαρχία πάνω σε μια βασικά κοινωνικοποιημένη παραγωγή. Από την άλλη, μια έντονη πάλη για την ανατροπή αυτού του παρασιτισμού θα θέσει σε κίνδυνο τον ρόλο της γραφειοκρατίας ως εγγυητή της κοινωνικής ιδιοκτησίας. Παρά την διακριτή σχετικά στρατηγική του τροτσκιισμού στο διεθνές εργατικό κίνημα στα «αριστερά» του σταλινισμού, με σχετικά θετικό αλλά πολιτικά αναποτελεσματικό τρόπο, η θέση του Τρότσκι για την ΕΣΣΔ, ακόμη και μετά την ίδρυση της Δ' Διεθνούς το 1938, εκφράζει μια παγίδευση. Αν ο κύριος κίνδυνος είναι η επιστροφή στο ν ιδιωτικό καπιταλισμό (τον μόνο καπιταλισμό στο σχήμα του Τρότσκι), η κριτική στην ΕΣΣΔ παραμένει πάντοτε μια λειψή και αναποτελεσματική, από επαναστατική άποψη, κριτική. **Παραμένει μια πολύ θαρραλέα και ηρωϊκή, πλην εσωτερική Αντιπολίτευση της γραφειοκρατίας και του σταλινικού φαινομένου.**

Για λόγους διανοητικής τιμιότητας, θα αναφέρουμε και την τοποθέτηση του Κλιφφ στο ίδιο έργο για τις δημοκρατικές ενστάσεις του Τρότσκι σχετικά με την διαδικασία Κ-Ε. Θα υποστηρίξει ο Τρότσκι (Κλιφφ ό.π. σελ. 76-77, παραπομπή σε WLT 1932 σελ. 274-75, WLT 1931, σελ. 228-229):

Οι αναρίθμητοι ζωντανοί συντελεστές που συμμετέχουν στην οικονομία, κρατικοί και ιδιωτικοί, ατομικοί και συλλογικοί, πρέπει να εκφράζουν τις ανάγκες και τη σχετική ισχύ τους όχι διαμέσου των στατιστικών εκτιμήσεων των επιτροπών σχεδιασμού, αλλά με την απευθείας πίεση της προσφοράς και της ζήτησης. Το πλάνο ελέγχεται και σε σημαντικό βαθμό υλοποιείται δια της αγοράς. Η ίδια η ρύθμιση της αγοράς πρέπει να στηρίζεται στις τάξεις ου αναδεικνύουν οι μηχανισμοί της. Τα εγχειρίδια των διαφόρων υπηρεσιών πρέπει να αποδεικνύουν την οικονομική τους

αποτελεσματικότητα μέσω του εμπορικού υπολογισμού... Η πάλη ανάμεσα στα ζωντανά συμφέροντα, που είναι ο βασικός παράγοντας του σχεδιασμού, μας οδηγεί στο βασίλειο της πολιτικής, η οποία είναι συμπυκνωμένη οικονομία. Τα όργανα των κοινωνικών ομάδων της σοβιετικής κοινωνίας είναι ή θα πρέπει να είναι τα σοβιέτ, τα συνδικάτα, οι συνεταιρισμοί και πιο σημαντικό από όλα το κυβερνών κόμμα. Μόνο δια της αλληλοσυσχέτισης αυτών των τριών στοιχείων, δηλαδή του κρατικού σχεδιασμού, της αγοράς, και της σοβιετικής δημοκρατίας, μπορεί να χαρακτηί η σωστή κατεύθυνση της οικονομίας στη μεταβατική περίοδο.

Με βάση αυτό το απόσπασμα, ο Κλιφφ υποστηρίζει ότι η δημοκρατία δεν είναι στον Τρότσκυ κάτι το εξωτερικό στον οικονομικό σχεδιασμό, είναι το άλφα και το ωμέγα του.

Το επιχείρημα του Κλιφφ, αν και συμπαθές στην διατύπωσή του, δε απορρέει λογικά από αυτό το εκτενές απόσπασμα του Τρότσκυ το 1932. Απορρέει από την αμφίθυμη, αν και βασικά θετική ψυχολογική στάση του προς το έργο του Τρότσκυ.

Πρώτον, διότι το πρώτο μισό απόσπασμα δεν αναφέρεται στη δημοκρατία στην παραγωγή *αλλά στη συσχέτιση σχεδίου και αγοράς*. Και πράγματι, σε μια μεταβατική περίοδο από τον καπιταλισμό στον ανώριμο και στον ώριμο κομμουνισμό, υπάρχει, σε συνδυασμό με το σχέδιο, η αγορά και στην πώληση της εργατικής δύναμης, αλλά και στην αγορά και πώληση των εμπορευμάτων, στην κυκλοφορία χρήματος κλπ- υπάρχει υπό κοινωνικό έλεγχο, αλλά πάντως υπάρχει.. Όμως, η οικονομία στην οποία αναφέρεται ο Τρότσκυ- εν αγνοία του, προφανώς και καλή τη πίστη- δεν είναι μια οικονομία μετάβασης στον κομμουνισμό αλλά σταθεροποίησης κρατικών καπιταλιστικών σχέσεων, οι οποίες και μετά από μια σοσιαλιστική επανάσταση συνεχίζουν «αντικειμενικά» να υφίστανται συνυπάρχοντας με τις τάσεις ανατροπής τους. Και αν όμως τα πράγματα πήγαιναν, όπως πίστευε ο Τρότσκυ, η συμμετοχή της αγοράς αναδεικνύει τους εργάτες, μεταξύ άλλων, όχι ως φορείς εργατικής εξουσίας, αλλά ως παραγωγούς, αγοραστές και πωλητές εμπορευμάτων.

Ο Τρότσκυ προχωρά το συλλογισμό του και μιλά για σύνδεση κράτους (κεντρικής διοίκησης) και σοβιετικών θεσμών. Σε λίγα χρόνια

(στην «Προδομένη επανάσταση») θα δεχθεί ότι τα σοβιέτ και τα συνδικάτα είναι πια ανύπαρκτα και διακοσμητικοί θεσμοί στην ΕΣΣΔ και πρέπει να αναγεννηθούν. Είναι δυνατόν το 1932 να πίστευε ότι τα σοβιέτ και τα συνδικάτα, κάτω από την καταπίεση του Στάλιν, ήταν ζωντανοί θεσμοί εργατικής δημοκρατίας, που μέσω μιας μεταρρύθμισης θα ανέβαιναν ξανά στο φως; Πιθανόν και να το πίστευε. Όμως, ο ίδιος ήταν αυτός που στα 1918-1921 πάλεψε λυσσαλέα κατά του εργατικού ελέγχου, της δημοκρατικής λειτουργίας των σοβιέτ και των εργοστασιακών επιτροπών (τις οποίες θεωρεί το 1919-1921 αναρχοσυνδικαλιστικό και αποδιοργανωτικό της παραγωγής θεσμό, πολύ πιο έντονα και emphaticά από ό,τι ο Λένιν). Ακόμη και ως το 1932 δεν θέτει ως κεντρικό ζήτημα την αναβίωση και ενδυνάμωση αυτών των θεσμών. Το κεντρικό ζήτημα εργατικής δημοκρατίας είναι το κυβερνών κόμμα, είναι η απουσία δημοκρατίας «εντός των τειχών του κόμματος». Άρα, η ανάδειξη από τον Κλιφφ του δημοκρατικού στοιχείου στη σκέψη του Τρότσκι σε σχέση με τον παραγωγικό σχεδιασμό είναι πιο πολύ θέση καλής θέλησης προς τον Τρότσκι, παρά απορρέει από τις παραπομπές σε αυτόν.

Στο δεύτερο απόσπασμα του Τρότσκι από το 1931, επισημαίνεται ότι:

Προτεραιότητα της συνολικής πολιτικής πρέπει να γίνει το δυνάμωμα της πολιτικής ανεξαρτησίας του προλεταριάτου και της πρωτοβουλίας του σε όλα τα μέτωπα. Η γνήσια επίτευξη αυτού του στόχου είναι αδιανόητη χωρίς πάλη ενάντια στα υπερβολικά προνόμια ατόμων και στρωμάτων, τις ακραίες ανισότητες στο βιοτικό επίπεδο, και πάνω απ'όλα στα πελώρια προνόμια και την ευνοημένη θέση της ανεξέλεγκτης γραφειοκρατίας.

Το σχόλιο του Τ.Κλιφφ στο απόσπασμα αυτό είναι το εξής (Κλιφφ ό.π. σελ. 77): «Κατά συνέπεια, δεν υπάρχει καμία ομοιότητα ανάμεσα στην αντίληψη του Τρότσκι για το σοσιαλιστικό σχεδιασμό και στη γραφειοκρατική κεντρικά κατευθυνόμενη οικονομία που επέβαλε ο Στάλιν φορώντας της το μανδύα του Πλάνου».

Το σχόλιο του Τόνυ Κλιφφ θα μπορούσε, δυνητικά, να είναι σωστό. Μερικά χρόνια αργότερα, ο Τρότσκι στην «Προδομένη Επανάσταση» θα δεχθεί ότι οι εκλογές για τα σοβιέτ δεν εκφράζουν αυτό όπου θέλει ο σοβιετικός λαός, άρα, δεν είναι γνήσιες ούτε ελεύθερες (σελ. 358

επ.) και ότι, επίσης, πρέπει να υπάρχει ελευθερία των σοβιετικών κομμάτων και όχι μόνο του Κόμματος των Μπολσεβίκων (σελ. 365 επ.), γεγονός που συνέβη στην Ρωσία όχι για λόγους αρχής αλλά λόγω των «εκτάκτων συνθηκών»⁵⁶. Όμως, πουθενά στην «Προδομένη Επανάσταση» αλλά ούτε και στο «Μεταβατικό Πρόγραμμα» (εδώ ίσως δικαιολογημένα, αφού είναι ένα μεταβατικό πρόγραμμα προς την κατάκτηση της πολιτικής εξουσίας και όχι ένα πρόγραμμα οικοδόμησης της δικτατορίας του προλεταριάτου», δεν τίθεται με τρόπο ξεκάθαρο το θέμα της *ιδιαίτερης θεσμοποίησης της οικονομικής δημοκρατίας και της εργατικής διεύθυνσης της παραγωγής και ανά επιχείρηση αλλά και σε επίπεδο πανεθνικού σχεδιασμού*. Στην πραγματικότητα, μάταια θα ψάξει κανείς να βρει ένα συνολικό μοντέλο συλλογικής αυτοδιεύθυνσης της παραγωγής στον ίδιο τον Τρότσκι – η διαχείριση από τους «επίγονους» είναι πολύμορφη, αλλά δεν αξίζει εδώ να ασχοληθούμε με αυτήν. Όπως δεν υπάρχει στον Τρότσκι με σαφήνεια ένα μοντέλο των σοβιέτ, με όρους πολιτικής ελευθερίας και πολυκομματισμού, σε σοσιαλιστικά συνταγματικά πλαίσια⁵⁷, υπάρχει ακόμη λιγότερο ένα σχέδιο που να στηρίζεται στις εργοστασιακές ή επιχειρησιακές επιτροπές και να είναι σταθερό και τοπικά αλλά και κεντρικά και μη ελεγχόμενο (όπως ούτε και το σύστημα των σοβιέτ) από το «πάνσοφο» και «παντοδύναμο» λενινιστικό κόμμα. Η αναφορά στον εργατικό έλεγχο διατηρεί την αξία της, υπό έναν όρο, όμως: να μην αντικατασταθεί ο εργατικός έλεγχος ως «λογιστικός έλεγχος» πάνω στο κεφάλαιο ή ως έλεγχος προσλήψεων και απολύσεων πριν από την κατάληψη τα εξουσίας (βλ. σε Λένιν «Μπορούν οι μπολσεβίκοι να κρατήσουν την εργατική εξουσία;», 1917) από την επίσης «πάν-

⁵⁶ Αυτό, κατά την γνώμη μας, έχει πολύυποστηρικτεί, αλλά δεν ισχύει ιστορικά: δεν μπορούμε εδώ να καλύψουμε αυτό το ζήτημα, αλλά μόνο να κάνουμε μια νύξη. Η κατάργηση των άλλων «αριστερών-σοσιαλιστικών» κομμάτων (Μενσεβίκοι, Σοσιαλεπαναστάτες) και των αναρχικών ρευμάτων ξεκινά ήδη πριν από τον Εμφύλιο, την άνοιξη του 1918.

⁵⁷ Βλ., όμως, τις πολύ ενδιαφέρουσες σκέψεις για τη σοσιαλιστική δημοκρατία του αείμνηστου Ντ. Μπενσαίντ, ενός από τα καλύτερα και εντιμότερα στελέχη αυτού του ρεύματος, με τον τίτλο «Ευρωκομμουνισμός, αυστρομαρξισμός και μπολσεβικισμός» στο περ. *Μαρξιστικό Δελτίο*, τεύχος . 17/1983 σελ. 67 επ., για την σχέση κόμματος, αντιπροσωπευτικής και άμεσης δημοκρατίας, που αποτελεί και μια γόνιμη αντιπαράθεση με τις απόψεις του Ν. Πουλαντζά. Υπάρχουν και αρκετά κείμενα του Ε. Μαντέλ πάνω στο ζήτημα, τα οποία χρήζουν μελέτης και προσοχής.

σοφη» εξουσία των αστών ειδικών και του κράτους-κόμματος μετά την επανάσταση.

*1.3.5 Η κρίση της Αριστερής
Αντιπολίτευσης το 1928-1932:
Αν και ηττηθήκαμε κομματικά,
όμως, η γραμμή μας έχει νικήσει...*

Ο τροτσκιστής τότε, αντιπολιτευόμενος Γιουγκοσλάβος κομμουνιστής Ante Ciliga στο σχεδόν διάσημο έργο του *The Russian Enigma* (1937, υπάρχει στο διαδίκτυο σε μορφή

pdf), περιγράφει με τρόπο συγκινητικό την ζωντανή συζήτηση μεταξύ των τροτσκιστών πολιτικών κρατουμένων στα στρατόπεδα συγκέντρωσης και τις φυλακές απομόνωσης του σταλινικού καθεστώτος όπου έζησε από το 1930 ως το 1935.

Περιγράφει ένα πλαίσιο όπου υπάρχουν στους τόπους εγκλεισμού αφενός μεν εκπρόσωποι παράνομων εδώ και μια δεκαετία περίπου (από τα 1920) σοσιαλιστικών κομμάτων (Μενσεβίκοι και Σοσιαλεπαναστάτες), αναρχικών ρευμάτων και ομάδων και ιδίως εκπρόσωποι Αντιπολιτεύσεων των Μπολσεβίκων: της Εργατικής Αντιπολίτευσης, του Δημοκρατικού Συγκεντρωτισμού και της Ομάδας Εργατών του Μιάσνικοφ από την περίοδο 1921-1923 και της τροτσκιστικής Αριστερής Αντιπολίτευσης από το 1925-26 και μετά. Ο Ciliga περιγράφει πολύ αναλυτικά τις αντιθέσεις, διαφοροποιήσεις και αποχρώσεις τους στα πλαίσια της ανάλυσης του τι ήταν το σταλινικό καθεστώς και πριν από τα Πλάνα και ιδίως στην διάρκεια των Πλάνων (από το 1928 και εξής).

Οι τροτσκιστές, κατά τον συγγραφέα, διακρίνονται σε τρεις ομάδες, την Δεξιά (Right Wing), το Κέντρο (Center Wing) και την Αριστερή (Left Wing). Στα πλαίσια της ριζοσπαστικής –Αριστερής πτέρυγας των Τροτσκιστών αναπτύσσεται και μια Υπεραριστερή τάση (Ultra Left Wing), η οποία θεωρεί –όπως, ακριβώς, και η μη τροτσκιστική Ομάδα Εργατών- ότι η σταλινική Ρωσία αποτελεί ταξική εκμεταλλευτική κοινωνία, είτε χρησιμοποιώντας το σχήμα του κρατικού καπιταλισμού είτε άλλα παρεμφερή σχήματα που προσδιορίζουν την άρχουσα γραφειοκρατία ως ταξική εκμεταλλευτική ομάδα, επικρίνοντας ως περιοριστικό και λαθεμένο το σχήμα του «παραμορφωμένου γραφειοκρατικά εργατικού κράτους» του Τρότσκι.

Πιο πολύ ενδιαφέρον, όμως, στην αφήγηση του Σίλιγκα, είναι το πλαίσιο ερμηνειών της Δεξιάς τάσης των τροτσκιστών, της τάσης, δηλαδή, που αναγνωρίζει ως δική της γραμμή την σταλινική γραμμή από το 1928 και εξής και βασανίζεται με την σκέψη μήπως πρέπει να συνθηκολογήσει με το καθεστώς, αφού ήδη άντεξε τόσα βάσανα και κακουχίες. Ας λάβουμε εδώ υπ' όψιν μας και την συνθηκολόγηση των Ράντεκ και Πρεομπραζένσκι και άλλων ηγετικών στελεχών της ΑΑ⁵⁸. Σε μια πολύ αναλυτική περιγραφή αυτών των τάσεων (σελ. 211-212), αυτές προσδιορίζονται ως εξής:

Δεξιά τάση: Η κολλεκτιβοποίηση-εκβιομηχάνιση αποτελεί επιβεβαίωση της γραμμής μας, αφού εμείς διεκδικούμε αυτούς τους στόχους ήδη από το 1923. Πάλι για μεταρρύθμιση του Κόμματος από τα μέσα. Κριτική σε α) απουσία δημοκρατίας στο Κόμμα β) υπερβολική εφαρμογή των καταπιεστικών μέτρων και γ) κίνδυνος να αξιοποιήσει η αστική αντίδραση την οδύνη από τα μέτρα αυτά.

Κεντρώα τάση: Έμφαση όχι τόσο στην καταπίεση εργατών και αγροτών⁵⁹, αλλά στην τεχνική αναποτελεσματικότητα των χρησιμοποιούμενων από το καθεστώς μεθόδων.

Αριστερή τάση: η τάση αυτή απαντά στην νέα στρατηγική μέσα από την «ψυχική άρνηση του γεγονότος». Η κολλεκτιβοποίηση δεν συμβαίνει πραγματικά, είναι μια στατιστική απάτη. Η ίδια τάση αρνείται ακόμη και την ύπαρξη οικονομικής κρίσης διεθνώς μετά το '29. Είναι κατά της συνθηκολόγησης, θεωρούν το Κόμμα χαμένο οριστικά και ζητούν τη διάσπαση του και τη δημιουργία νέου επαναστατικού κόμματος.

Σταδιακά, η Αριστερή τάση σπάει και διαφοροποιείται. Τόσο ο Σίλιγκα όσο και άλλα στελέχη (όπως ο Denson, πρώην κομματικός ηγέτης του Γκοσπλαν στην Ουκρανία) κινούνται προς την εκτίμηση του κρατικού καπιταλισμού με αποχρώσεις, επικυρώνοντας την παλιότερη θέση της «Ομάδας Εργατών» από το 1923⁶⁰. Ο Σίλιγκα, αν και τάσσεται

⁵⁸ Μια πολύ παραστατική περιγραφή της συνθηκολόγησης του Ράντεκ στο μυθιστόρημα του Stefan Heym "Radek", σελ. 445-470. Την πρόταση «συνθηκολόγησης» μετέφερε στον Ράντεκ ο διάσημος μαρξιστής οικονομολόγος Ε. Βάργκα.

⁵⁹ Ζήτημα εκμετάλλευσης δεν θεωρούν ότι υφίσταται, ούτως ή άλλως.

⁶⁰ Κατά την γνώμη μας, η Εργατική Αντιπολίτευση και ιδίως η Ομάδα Εργατών είχαν δίκιο να βλέπουν την τάση προς τον κρατικό καπιταλισμό ήδη από το 1921, αλλά είχαν

πια με την άποψη ότι η ΕΣΣΔ είναι ταξική κοινωνία, θεωρεί ότι ο τροτσκοϊσμός δεν πρέπει να εγκαταλειφθεί ως πεδίο πολιτικής αντίστασης στον σταλινισμό. Παρ' όλα αυτά, αργότερα θα γράψει ότι τα κείμενα του Τρότσκι στα 1928-32 απευθύνονται στην κομματική ηγεσία και την καλούν να σεβαστεί το εργατικό και ανθρώπινο κεφάλαιο και ποτέ δεν απευθύνονται στην εργατική τάξη, καλώντας την να δράσει ανεξάρτητα πό το Κόμμα-κράτος (Russian Enigma σελ. 230). Ο Denson υπενθυμίζει emphaticά την τοποθέτηση του Λένιν για τον πολεμικό κρατικό καπιταλισμό ως «υπόδειγμα». Επίσης, βάσει και της σημαντικής οικονομικής εμπειρίας του, εκτιμά ότι διαψεύστηκαν πλήρως οι καταστροφολογικές εκτιμήσεις του Τρότσκι για την πορεία της σοβιετικής οικονομίας και για το ότι η Ε-Κ θα αναστραφεί.

Επίσης, στο ίδιο έργο επισημαίνεται ότι το καλοκαίρι 1932, κάτω από τραγικές συνθήκες κράτησης, η δεξιά τάση των τροτσκοϊστών κρατουμένων (Solatoev, Jakovín, Melnais) προτείνει μια συμπόρευση κράτους και Αριστερής Αντιπολίτευσης στην βάση της ελάφρυνσης των καταναγκαστικών μέτρων κατά των αγροτών και της επιβράδυνσης της κολλεκτιβοποίησης αλλά και του σταθερού μετώπου προς την Μπουχαρινική Δεξιά. Αντίθετα, η κεντρώα τάση προτείνει-για λόγους που δεν εξηγεί αναλυτικά ο συγγραφέας- την επιστροφή στην ΝΕΠ (πιθανόν αυτό να έχει σχέση με την τάση συνεργασίας ορισμένων τροτσκοϊστών με τους μπουχαρινικούς κατά του Στάλιν, το περίφημο μπλοκ του 1932 που θα τονιστεί υπερβολικά στις Δίκες της Μόσχας 1936-1938- στην γραμμή επιστροφής στην ΝΕΠ συγκλίνει και ο πολύ σημαντικός Κρ. Ρακόφσκυ)- Ciliga σελ. 260-263 ό.π..

Όσον αφορά τέλος την Αριστερή Τάση των τροτσκοϊστών κρατουμένων ⁶¹, στα 1931-1932 μάλιστα μια διαμάχη ανάμεσα στην εκτίμηση της δικτατορίας του προλεταριάτου με γραφειοκρατική παραμόρφωση και στην εκτίμηση του ταξικού εκμεταλλευτικού κράτους (σελ. 264). Μετά το 1932, ένα τμήμα της οξύνοντας την κριτική στα κείμενα του

άδικο – υποτιμώντας τον αγροτικό παράγοντα- στο ότι οι σχέσεις αυτές είχαν παγιωθεί και νικήσει ήδη πριν από το 1928.

⁶¹ Η οποία, κατά ένα τμήμα της, ορίζεται και ως «Μαχητικοί Μπολσεβίκοι» (“Militant Bolshevics”)..

Τρότσκυ αυτήν την εποχή για την Κ-Ε, ιδίως το προαναφερθέν κείμενο του 2.1931 “Problems of the development of the USSR”, καταλήγει να έλθει σε πλήρη ρήξη με τον τροτσκισμό και στην συνέχεια και με τον λενινιστικό-μπολσεβίκικο μαρξισμό. Αυτή η τροπή καταγράφεται σε ένα κρίσιμο σε σημασία κεφάλαιο του *The Russian Enigma* (σελ. 274-301) με τον χαρακτηριστικό τίτλο “You, also, Lenin» («Κι εσύ, Λένιν»).

Η βαθιά πολιτικοϊδεολογική αλλά και ηθική κρίση της ΑΑ λόγω της μαζικής στροφής του 1928 προς την Κ-Ε, την οποία, έστω και με διαφορετικό τρόπο- είχε εισηγηθεί ο Τρότσκυ ως κεντρικό σημείο του προγράμματός του στα 1923-1928, αναδεικνύεται ιστορικά και στο προαναφερθέν έργο του Κλιφφ (Τρότσκι-4 -), με έμφαση στις αντιπαραθέσεις αλλά και τις τάσεις συνθηκολόγησης που προκάλεσε αυτή η στρατηγική στροφή στην ΕΣΣΔ⁶². Ο Κλιφφ περιγράφει μια εκτεταμένη δράση της ΑΑ στα 1928-1929 με σκοπό την αντιπληροφόρηση στα μεγάλα σοβιετικά εργοστάσια, την διανομή φυλλαδίων και στην Μόσχα-Λένινγκραντ αλλά και σε άλλες σοβιετικές πόλεις κλπ. Το γεγονός ότι η ΑΑ ήταν κυρίως στην σύνθεσή της μια κοινωνική συμμαχία εργατών-διανοομένων-κρατικών στελεχών, όπως και όλο το Κόμμα των Μπολσεβίκων στα τέλη του 1920 και αρχές του 1930, παρείχε ως προς το εργατικό σκέλος σημαντικές δυνατότητες και ευνοϊκό κοινωνικό έδαφος, καθόσον η ταχεία εκβιομηχάνιση που ξεκινούσε είχε ως στοιχεία την εντατικοποίηση της εργασίας, την απουσία συλλογικών εργασιακών δικαιωμάτων αλλά και την επίθεση της κρατικοκομματικής ηγεσίας στον μισθολογικό εξισωτισμό και το περαιτέρω άνοιγμα της ψαλλίδας των μισθών⁶³, καθώς και την ένταση του εργοστασιακού δεσποτισμού.

Όμως, εκτός από τις αντικειμενικές δυσκολίες μιας πάλης κατά μιας αμείλικτης εξουσίας, η ΑΑ αυτουπονομεύθηκε από την ίδια την σημαντική της πολιτική συγγένεια με τον σταλινισμό στη στροφή του 1928-1929. Όπως παρατηρεί ο Κλιφφ (σελ. 104-106), ο Πρεομπραζένσκι που έχει υπάρξει κορυφαίος θεωρητικός της ΑΑ σε ζητήματα οικονομίας

⁶² ό.π. Κεφάλαιο Τρίτο σελ.93 επ. Βασική πηγή του η μελέτη της Is. Longuet “La crise de l’ opposition de gauche en 1928-1929

⁶³ Σε Κλιφφ «Τρότσκυ- τ. 4» ό.π. σελ. 93 επ., κυρίως, όμως σε Μπετελέμ -Ταξικόί Αγώνες (γερμ. Έκδοση) τ. III -IV, Τόμος III, Μέρος II Κεφ. 2 «Η διαδικασία της μισθωτοποίησης και η όξυνση του εργοστασιακού δεσποτισμού» σελ. 125 επ.

και ανάπτυξης, συνθηκολογώντας ήδη από τις αρχές του 1928, θεωρεί ότι η κολλεκτιβοποίηση είναι μια «αριστερή στροφή» χωρίς επιστροφή, ότι η ΑΑ πρέπει να στηρίξει την ηγεσία κατά των κουλάκων και των Δεξιών στο Κόμμα και ότι οφείλει, όμως, να ζητήσει δημοκρατία στις λειτουργίες του Κόμματος και συνευθύνη για την νέα πολιτική. Ο Πρεομπραζένσκι θεωρεί ότι η ΑΑ έχει υπερεκτιμήσει την συμμαχία Μπουχάριν και Στάλιν, που τώρα σπάει και αποκαλύπτεται ότι δεν είχε διαρκείς και στρατηγικές βάσεις.

Η διαδικασία συμφιλίωσης σημαντικού τμήματος του σοβιετικού τροτσικισμού μ τον Στάλιν θα κορυφωθεί τον Απρίλιο του 1929 με την γνωστή Διακήρυξη 400 στελεχών της ΑΑ, η οποία χαιρετίζει ουσιαστικά την νέα πολιτική των Πεντάχρονων Πλάνων (αποσπάσματα σε Κλιφφ ό.π. σελ. 125-127): «Θεωρούμε ότι η πάλη για την εφαρμογή του πεντάχρονου πλάνου είναι η πιο σοβαρή σύγκρουση από τον Εμφύλιο Πόλεμο. ... Η εκπλήρωση των στόχων που έχουν τεθεί, θα ενισχύσει σημαντικά τη θέση του προλεταριάτου στην πάλη του με το εχθρικό περιβάλλον στο εσωτερικό και το εξωτερικό...»

Παρά τις αντιρρήσεις προς το περιεχόμενο του Πλάνου: «Οι προλεταριακές και πλατιές εργαζόμενες μάζες μπορούν να εμπλακούν γνήσια στο πεντάχρονο πλάνο εκβιομηχάνισης, μόνο αν σημειωθεί μια συνεχής βελτίωση της υλικής τους θέσης. Μαζί με το κόμμα, αναγνωρίζουμε την αναγκαιότητα της πάλης για το δυνάμωμα της εργασιακής πειθαρχίας και ενάντια σε συντησιακές, τοπικιστικές και εσωστρεφείς διαθέσεις στις γραμμές των εργατών.. Μαζί με την πλειοψηφία του κόμματος, αναγνωρίζουμε ότι η ανάπτυξη των κολχόζ και των κρατικών αγροκτημάτων είναι ένα αποτελεσματικό μέσο για την υπερνίκηση του αγροτικού καπιταλισμού⁶⁴ και την εφαρμογή του σοσιαλιστικού τρόπου παραγωγής στην γεωργία».

⁶⁴ Είναι ενδιαφέρον ότι αυτά τα ως τότε ηγετικά στελέχη της ΑΑ δεν αντιμετωπίζουν καμία διαφοροποίηση στον αγροτικό πληθυσμό, σαν όλοι οι αγρότες που είχαν κτήματα ως το 1928 να ήταν κουλάκοι, ενώ ο Μπετελέμ αναλυτικά και στον ΙΙ και στον ΙΙΙ- ΙV τόμο του παρουσιάζει τις σοβαρές ταξικές διαφορές μεταξύ κουλάκων, μεσαίων χωρικών και μικρών χωρικών. Πριν από την κολλεκτιβοποίηση, παρά το ειδικό βάρος των κουλάκων, είναι κυρίως οι μεσαίοι χωρικοί, που κυριαρχούν στα όργανα του χωριού, στο μίρ και στο σχοντ.

Παρόλα αυτά, η πολιτική κολλεκτιβοποίησης... ευνοούσε τους πλούσιους αγρότες: «Πιστεύουμε ότι η απόφαση να επιτραπεί στους πλούσιους αγρότες η είσοδος στα κολχόζ εισάγει ένα αποσταθεροποιητικό στοιχείο και συνιστά μια απόπειρα να εφαρμοστεί η λανθασμένη θεωρία της «βαθμιαίας εξέλιξης του κουλάκου προς τον σοσιαλισμό». Οι πλούσιοι αγρότες προσπαθούν πάλι να κάνουν αυτό που δεν κατάφεραν στην διάρκεια του Εμφυλίου Πολέμου, να γκρεμίσουν την προλεταριακή δικτατορία. Αυτή τη φορά προσπαθούν να το πετύχουν σε συνθήκες πολύ περισσότερο ευνοϊκές για αυτούς... Εκτιμούμε ότι το καθήκον που έθεσε Δέκατη Έκτη Συνδιάσκεψη του κόμματος για πλαη ενάντια στην κυριαρχία των πλούσιων αγροτών μπορεί να υλοποιηθεί μόνο με τη δημιουργία συνδικάτων φτωχών αγροτών».

Και εδώ, πρώην ηγετικά στελέχη του τροτσκισμού μοιράζονται με τον Τρότσκι τις εξής λάθος εκτιμήσεις: 1) ότι η κολλεκτιβοποίηση είναι κυμαινόμενη και μπορεί να μην χτυπήσει ριζικά τους κουλάκους 2) ότι η κολλεκτιβοποίηση χρειάζεται την ενίσχυση της ΑΑ για να νικήσει αποφασιστικά και 3) ότι οι φτωχομεσαίοι αγρότες θα ωφεληθούν από την κολλεκτιβοποίηση. Ενώ η πραγματικότητα που διαφαινόταν ήταν ότι οι μεν κουλάκοι (αλλά και πολλοί μη κουλάκοι) θα εκτοπίζονταν στην Σιβηρία, ενώ οι φτωχομεσαίοι αγρότες θα μετατρέπονταν σε περίπου δουλοπάροικους υπέρ της εκβιομηχάνισης αλλά και των συμφερόντων της γραφειοκρατίας. Ή και αν δεν διαφαινόταν ακόμη πλήρως, πάντως αυτό συνέβη- χωρίς να καταγγελθεί, όταν συνέβαινε, από τον Τρότσκι και την ηγεσία της ΑΑ. Παρά το ότι αυτοί «συνθηκολογούν», ενώ οι πιο πιστοί τροτσκιστές συνεχίζουν τον αγώνα, η πολιτική εκτίμηση μεταξύ των δύο ομάδων είναι πιο πολύ συγκλίνουσα παρά αποκλίνουσα.

Και παρακάτω: «Σε συνθήκες καπιταλιστικής περικύκλωσης, τη δικτατορία του προλεταριάτου την εφαρμόζει το κομμουνιστικό κόμμα με την βοήθεια των συνδικάτων. Για ένα μεγάλο χρονικό διάστημα, ένα μεγάλο μέρος της εξουσίας θα είναι συγκεντρωμένο στα χέρια του κόμματος και της ηγεσίας του. Το κόμμα πρέπει να είναι μια εκλεγμένη εξουσία και η εξουσία της οποίας οι αξιωματούχοι είναι δυνατόν να αντικατασταθούν και να βρίσκονται κάτω από τον άγρυπνο έλεγχο και την ελεύθερη κριτική όλου του κόμματος».

Και παρακάτω: «Σε αυτή τη διακήρυξη έχουμε περιλάβει όλα τα ση-

μαντικά ζητήματα για τα οποία η άποψη της αριστερής αντιπολίτευσης συμπίπτει με τη γνώμη της κομματικής πλειοψηφίας και την ίδια στιγμή δεν συγκαλύψαμε από την τελευταία και την ηγεσία της τις διαφωνίες που συνεχίζουν να υφίστανται. Άμεσο καθήκον κάθε Μπολσεβίκου-Λενινιστή είναι να δώσει στο κόμμα και την Κεντρική Επιτροπή πλήρη και άνευ όρων βοήθεια στην εφαρμογή των πλάνων για τη σοσιαλιστική οικοδόμηση, συμμετέχοντας άμεσα στην οικοδόμηση και βοηθώντας τα κομματικά όργανα να ξεπεράσουν τα εμπόδια που ορθώνονται στην πορεία...

»Οι νέες συνθήκες πρέπει να οδηγήσουν σε απάλυνση της πικρίας που είχε καθορίσει τις σχέσεις ανάμεσα στην λενινιστική αντιπολίτευση και την κομματική ηγεσία. Αυτή η πικρία ήταν προϊόν των δικών μας πράξεων κατά την περίοδο που η νέα πολιτική της σοσιαλιστικής οικοδόμησης μόλις διαμορφωνόταν και κάτω από το βάρος της καταστολής που η ηγεσία είχε εξαπολύσει εναντίον της αντιπολίτευσης... Η απέλαση του Λ.Ντ. Τρότσκι από τη Σοβιετική Ένωση, μια πράξη που θεωρούμε το σοβαρότερο πολιτικό λάθος της κομματικής ηγεσίας, έκανε αυτήν την πικρία πολύ εντονότερη...».

Όπως παραθέτει αναλυτικά ο Κλιφφ (σελ. 130-131), ο Τρότσκι τοποθετήθηκε επικριτικά-όπως ήταν φυσικό- σε αυτήν την διακήρυξη. Όμως, δεν την απέρριψε καθόλου. Αντίθετα, υποστήριξε ότι ήταν μια ενιαιομετωπική κίνηση μέσα στο Κόμμα, η οποία θα αύξανε την πολιτική επιρροή της Αντιπολίτευσης στα κομματικά μέλη και στους εργάτες.

Κλείνοντας:

Τόσο οι απόψεις του ίδιου του Τρότσκι και όσων πιστά τον ακολούθησαν στην περίοδο των Πεντάχρονων Πλάνων, καθώς και όσων στελεχών της ΑΑ συνθηκολόγησαν προσωρινά ή πιο μόνιμα με το καθεστώς Στάλιν ακριβώς λόγω των συγκλίσεων της νέας στρατηγικής με τις πάγιες απόψεις της ΑΑ, αυστηρά στο πεδίο της εσωτερικής οικονομικής στρατηγικής της ΕΣΣΔ ήταν απόψεις κριτικής υποστήριξης της διαδικασίας Κ-Ε και του σταλινικού καθεστώτος. Αυτό δεν αίρει καθόλου το πολιτικό και ηθικό μεγαλείο των τροτσικιστών που καταστάθηκαν στις φυλακές και τα στρατόπεδα ή και εκτελέστηκαν. Υποδεικνύει, όμως, πολύ καθαρά ότι ο Τρότσκι δεν εγκατέλειψε ποτέ τις πατερναλιστικές-δεσποτικές αντιλήψεις του τόσο όσον αφορά την οργάνωση της παραγωγής στην μεταβατική περίοδο αλλά και τη σοσιαλιστική κοινωνικοπολιτική οικοδόμηση

γενικότερα. Για να μην είμαστε, όμως, ιστορικά μονόπλευροι ή άδικοι. Στο πεδίο αυτό οι αντιλήψεις του Στάλιν – στην ύστερη πρακτική τους υλοποίηση- ή του Τρότσκι – στην πρώιμη πρακτική τους υλοποίηση και στην κραυγαλέα διακηρυκτική τους πρώιμη διατύπωση- ήταν η συνέχεια των καποραλιστικών και αυταρχικών αντιλήψεων της πλειοψηφίας του ρεύματος του μπολσεβικισμού. Εκεί βρίσκεται η άκρη του νήματος.

1.3.6 *Επιστρέφοντας στο 1919-21: η θεώρηση του Τρότσκι για τη γραφειοκρατία ως κοινωνικό οργανισμό*

Οι παραπάνω τοποθετήσεις του Τρότσκι το 1919-1921 για τη γραφειοκρατία και ιδιαίτερα την κρατική/διοικητική γραφειοκρατία είναι πολύ διαφοροποιημένες από τη μεταγενέστερη αντιπολι-

τευτική κριτική του στο γραφειοκρατικό φαινόμενο στη Σοβιετική Ένωση και στην έκφραση αυτού του φαινομένου διά του Στάλιν και του σταλινισμού ως παραμορφωμένου εργατικού κράτους και ως παρασιτικού κοινωνικού στρώματος (όχι κοινωνικής τάξης).

Στο μεταγενέστερο έργο του Τρότσκι και ιδίως στην «Προδομένη Επανάσταση», η γραφειοκρατία εμφανίζεται ως ένα παρασιτικό κοινωνικό στρώμα, το οποίο δεν έχει μεν καταργήσει την κοινωνική ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής, που αποτελεί τη βασική κοινωνική κατάκτηση του Οκτώβρη, αλλά την διαχειρίζεται με τρόπο παρασιτικό, από την οποία διαχειρίσιμη προσπορίζεται και τα κοινωνικά της προνόμια. Είναι ένα είδος νοσηρότητας, ένα είδος καρκίνου, το οποίο έχει δηλητηριάσει το σώμα της κοινωνικής ιδιοκτησίας και του εργατικού κράτους, χωρίς, όμως, να τα έχει αφανίσει. Η έδρα του είναι το κράτος, το νομικοπολιτικό επικοκοδόμημα και η απόληξή του μόνο η οικονομία. Όπως γράφει ο Τρότσκι:

Στις πολιτισμένες κοινωνίες οι σχέσεις ιδιοκτησίας επικυρώνονται από την νομοθεσία. Η εθνικοποίηση της γης των μέσων βιομηχανικής παραγωγής, των μεταφορών και των ανταλλαγών, μαζί με το μονοπώλιο του εξωτερικού εμπορίου, αποτελούν τη βάση του σοβιετικού οικοδομήματος. Οι σχέσεις που εδραιώθηκαν από την προλεταριακή επανάσταση για μας καθορίζουν σαφώς τη φύση της Σοβιετικής Ένωσης ως προλεταριακού κράτους». («Η Προδομένη..» σελ.342).

Είναι το λιγότερο πρόωρο να μιλάμε σήμερα για ένα τέτοιο ενδεχόμενο (εννοεί: τον μετασχηματισμό της γραφειοκρατίας σε κυρίαρχη τάξη). Το προλεταριάτο δεν έχει πει ακόμη τον τελευταίο του λόγο. Η γραφειοκρατία δεν έχει ακόμη δημιουργήσει τα κοινωνικά στηρίγματα για την κυριαρχία της με την μορφή ιδιαίτερων μορφών ιδιοκτησία. Είναι υποχρεωμένη να υπερασπίζεται την κρατική ιδιοκτησία, η οποία αποτελεί την πηγή της εξουσίας και των εισοδημάτων της. Από αυτήν την πλευρά της δραστηριότητάς της, είναι ακόμη ένα όργανο της δικτατορίας του προλεταριάτου. Η απόπειρα να παρουσιαστεί η σοβιετική γραφειοκρατία ως μια τάξη «κρατικών καπιταλιστών» είναι προφανές ότι εν ανήκει στην κριτική. Η γραφειοκρατία δεν έχει ούτε μετοχές ούτε ομόλογα Στρατολογείται, συμπληρώνεται και ανανεώνεται όπως μια διοικητική ιεραρχία, χωρίς να έχει ιδιαίτερα ιδιοκτησιακά δικαιώματα». (Η Προδομένη...» σελ.344).

Στο σημείο αυτό, ο Τρότσκι, σε σημαντικό βαθμό, επαναφέρει τους φόβους του Λένιν τα τελευταία του για την άνοδο της γραφειοκρατίας ως παρασιτικού στρώματος και την διακύβευση της επανάστασης από αυτήν την άνοδο.

Ανεξάρτητα από το γεγονός ότι η κριτική αυτή του Τρότσκι στη γραφειοκρατία είναι *κοινωνικά αβαθής και εσφαλμένη* και από το ότι ο προσδιορισμός του σοβιετικού κράτους το 1936-1937 αλλά και ως τη δολοφονία του ως παραμορφωμένου εργατικού κράτους (βλ. λ.χ. την αντιδικία με την ομάδα Shachtmann στο έργο του “Defense of Marxism”, 1939-1940, πάλι πάνω στη φύση της Σοβιετικής Ένωσης) λειτουργεί ως κοινωνικός και ψυχικός δεσμός του με το σοβιετικό καθεστώς, παρά την απηνή καταδίωξή του, αυτού και των οπαδών του από το σταλινικό καθεστώς, αξίζει να συγκρίνουμε και να αντιπαραβάλλουμε αυτήν την περιγραφή της γραφειοκρατίας με εκείνη που έκανε το 1919-1921.

Θυμίζουμε εδώ:

- Η γραφειοκρατία δεν αποτέλεσε μια αρνητική κληρονομιά του τσαρισμού (παραπάνω, Κεφάλαιο 8 σελ. 12). Χάρη στη γραφειοκρατία, ο τσαρισμός εκπολίτισε διοικητικά το ρωσικό κράτος. Υπήρξε ιστορικά προοδευτικό φαινόμενο για μια ολόκληρη περίοδο, η οποία δεν έχει καθόλου κλείσει ακόμη.

- Το σοβιετικό κράτος χρειάζεται μια σφικτή ολιγαρχική διοικητική οργάνωση, βασισμένη στον «αυταρχισμό» και στην υπαγωγή τεραστίων εργατικών δυνάμεων σε λίγα διευθυντικά στελέχη (άποψη Λένιν και Τρότσκι στα 1918-1921). Είναι αυτονόητο ότι πρόκειται για το όχημα της γραφειοκρατίας.
- Ο στρατός αποτέλεσε πάντοτε τον βασικό κρατικό μηχανισμό, ο οποίος οργανωτικά και ηθικά μπορεί να κινητοποιήσει πολύ μεγάλες μάζες και, ουσιαστικά, ολόκληρο τον πληθυσμό της χώρας. Αυτόν τον μηχανισμό βάζουμε τώρα μπροστά (μέσα στον Πολεμικό Κομμουνισμό) ως μηχανισμό κινητοποίησης της ζωντανής εργασίας. Όπως χαρακτηριστικά λέει ο Τρότσκι στο 9^ο Συνέδριο του Κόμματος (Μάρτιος-Απρίλιος 1920):

Η χρησιμοποίηση των ενόπλων δυνάμεων ως ταγμάτων εργασίας απέχει λίγο μόνο την οργάνωση της εργασίας των πολιτών σε στρατιωτικές μονάδες....Την εργατική τάξη δεν μπορούμε να την αφήσουμε να περιφέρεται σε όλη τη Ρωσία. Πρέπει να πάμε τους εργάτες σε συγκεκριμένα μέρη, να τους διορίσουμε, να τους διατάξουμε, ακριβώς όπως τους στρατιώτες. Ο καταναγκασμός της εργασίας θα φτάσει στον ψηλότερο βαθμό κατά τη μετάβαση από τον καπιταλισμό στο σοσιαλισμό...όσοι λιποτακτούν από την εργασία πρέπει να σχηματίσουν σωφρονιστικά τάγματα ή να μπουν σε στρατόπεδα συγκέντρωσης (αποσπάσματα από το έργο του Ι. Ντόντσερ «Τα σοβιετικά συνδικάτα» (1950), αναφέρεται σε Μ. Μπρίντον «Οι μπολσεβίκοι και ο εργατικός έλεγχος» ό.π.σελ. 153-154).

Κατ' αρχάς, στην τοποθέτηση αυτήν του Τρότσκι, η γραφειοκρατία, παρά την ιεραρχικότητα, τον συγκεντρωτισμό και τον αυταρχισμό της, δεν έχει τίποτε το νοσηρό και το παρασιτικό. Αποτελεί μια ενάρετη οργανωτική και διοικητική δομή, θετική κληρονομιά του τσαρικού κράτους. Εδώ, ο Τρότσκι είναι περισσότερο βεμπεριανός παρά μαρξιστής. Η νεωτερικότητα και όχι η σκοτεινή τσαρική υπανάπτυξη είναι αυτή που γεννά το δώρο της γραφειοκρατίας και εμείς ως κρατικοί αξιωματούχοι πρέπει να κάνουμε την βέλτιστη χρήση του δώρου αυτού. Βέλτιστη, βέβαια, για τους σκοπούς του κράτους και όχι για τους ίδιους τους διοικούμενους. Οι διοικούμενοι είναι απλά μέσα ή μάλλον ούτε καν αυτό: είναι πιόνια μέσα σε μια μεγάλη σκακιέρα και κινητοποιούνται

από αυτόν τον γιγάντιο μηχανισμό. Ο Τρότσκι δεν βλέπει, ακόμη, καμία αντίφαση ανάμεσα σε αυτήν την πραγματικότητα και τις αρχές του σοσιαλισμού. Χλευάζει, μάλιστα, τον Μενσεβίκο ηγέτη Ραφαέλ Αμπράμοβιτς ή όποιον άλλο βλέπει να αναπτύσσεται μια τέτοια αντίφαση.

Όμως, ο Τρότσκι στο «Τρομοκρατία και Κομμουνισμός» δεν είναι απλώς ένας γραφειοκράτης βεμπεριανού τύπου, όπως λ.χ. είναι την ίδια περίοδο ο Μιχαήλ Τόμσκυ στα συνδικάτα ή ο Φελίξ Τζερετζίνσκυ στον μηχανισμό αστυνόμευσης και ασφάλειας. Είναι κάτι πολύ παραπάνω. Η ιδιότητά του ως αρχηγού του Κόκκινου Στρατού, όπου αναμφισβήτητα διακρίνεται και πετυχαίνει σπουδαίες νίκες, περιφρουρώντας την επανάσταση, σε συνδυασμό πιθανόν και με την εγγενή αλαζονεία του τον οδηγούν, έστω και συγκυριακά, να υιοθετήσει ένα όραμα και μια τοποθέτηση, η οποία όχι αβάσιμα θα μπορούσε να προσδιοριστεί ως «ολοκληρωτική» ή μιλιταριστική-υπεραυταρχική, με την έννοια του απόλυτου ελέγχου του στρατιωτικά επικεντρωμένου κράτους πάνω στο κοινωνικό σώμα. **Ο Τρότσκι είναι ένας κρατικοστρατιωτικός μάνατζερ, ένας Κόκκινος Βοναπάρτης.** Η ιδέα ότι η μετάβαση στο σοσιαλισμό ή και ο ίδιος ο σοσιαλισμός είναι το καθεστώς κυριαρχίας του στρατώνα και της στρατιωτικής μονάδας δεν είναι μια συνηθισμένη ιδέα στη σοσιαλιστική παράδοση. Η ιδέα ότι το σοσιαλιστικό κράτος βασίζεται στη στρατιωτική θητεία και τον στρατιωτικό μηχανισμό, σε πολύ μεγάλο βαθμό, για να εκπληρώσει τα οικονομικά του καθήκοντα, καθώς και στη στρατιωτικοποίηση των εργατών, συγγενεύει όχι τόσο με τον Μαρξ ή και με τον Λένιν παρά με τις αντιλήψεις μιας πτέρυγας του γερμανικού συντηρητισμού και ιδίως με τον Όσβαλντ Σπένγκλερ. Ιδίως στο έργο του «Preussentum und Sozialismus» («Πρωσισμός και σοσιαλισμός», Μόναχο 1920), ο ακραίος συντηρητικός αυτός διανοητής επιχειρεί μια προσέγγιση του σοσιαλισμού, αποδεδειγμένου από το προλεταριάτο και τον μαρξισμό. Κατά την άποψη αυτήν, ο σοσιαλισμός είναι η συνέχιση των αυταρχικών κοινοτικών αξιών, της υπακοής και του πρωσικού μιλιταρισμού. Η κοινότητα του στρατώνα, βασισμένη σε έναν συνδυασμό συντροφικότητας και σχέσεων ιεραρχίας, καθώς και οι πατριαρχικές προστατευτικές αξίες της βιλελμινικής Γερμανίας, σε συνδυασμό και με τις όψεις κοινωνικού κράτους του Μπίσμαρκ, είναι ο μόνος βιώσιμος σοσιαλισμός, ο οποίος δεν οδηγεί στο χάος και την

αναρχία. Αξίζει ακόμη να σημειωθεί –και αυτό είναι ένα ακόμη στοιχείο σύγκλισης με τις απόψεις του Τρότσκυ το 1919-1921` - ότι ο Σπένγκλερ ασκεί οξεία κριτική στον ατομικισμό και την υποκρισία των φιλελεύθερων αξιών.

Δεν είναι καθόλου τυχαίο ότι ο Όσβαλντ Σπένγκλερ δημοσιεύει αυτό το βιβλίο του και αυτός την ίδια χρονιά με το «Τρομοκρατία και Κομμουνισμός», το 1920, την επαύριο του Α΄ΠΠ και καταμεσίς της γερμανικής επανάστασης και ιδεολογικής κρίσης. Το κοινό σημείο με τον Τρότσκυ, παρά τις κατά τα άλλα αβυσσαλέες ιδεολογικές διαφορές τους, είναι ακριβώς μια έντονη έλξη από την στρατοκρατία καθώς και η πεποίθηση ότι ο κλασικός αυταρχικός και πυραμιδωτός στρατός (αυτό που ο Λένιν παλιότερα όριζε ως αστικό στρατό στο «Κράτος και Επανάσταση») είναι το πιο ικανό και ενδεχομένως και το πιο ηθικό όχημα για την επίλυση των προβλημάτων της κοινωνίας. Υπό αυτήν την έννοια, ο απόμακρος από την κομματική γραφειοκρατία και τον ιστορικό πυρήνα των Μπολσεβίκων Τρότσκυ φαίνεται να εκπροσωπεί στα 1919-1921 μια τάση ανόδου της επαγγελματικής στρατιωτικής κρατικής γραφειοκρατίας αλλά μια τάση (σε σύνδεση και με την σύσφιξη σχέσεων του Τρότσκυ με τους διευθυντές της παραγωγής και τους ανώτερους αξιωματούχους του κράτους) ανόδου της μη κομματικής ή μη άμεσα κομματικής ανώτερης κρατικής γραφειοκρατίας.

2. Η ΘΕΣΗ ΤΟΥ ΤΡΟΤΣΚΥ ΣΤΟ 10ο ΣΥΝΕΔΡΙΟ ΤΩΝ ΜΠΟΛΣΕΒΙΚΩΝ ΓΙΑ ΤΟΝ ΡΟΛΟ ΤΩΝ ΣΥΝΔΙΚΑΤΩΝ (ΜΑΡΤΙΟΣ 1921)

2.1 Η συζήτηση εν όψει του 10ου Συνεδρίου (Νοέμβριος 1920-Φεβρουάριος 1921)

Όπως επισημαίνει ο Karr (ό.π. («Ιστορία της Σοβιετικής Ένωσης» τ. 2 σελ. 282), το τέλος του Εμφυλίου Πολέμου και της ιμπεριαλιστικής επέμβασης κατά της σοβιετικής Ρωσίας επανατοποθετεί το ζήτημα του ρόλου των συνδικάτων κάτω από την σοβιετική Ρωσία. Τα σοβιετικά συνδικάτα έχουν αποδεχτεί, λόγω της έκτακτης ανάγκης, καταστάσεις

όπως η καταναγκαστική εργασία, η υπαγωγή στις στρατιωτικές ανάγκες, όπως ορίζονται από το Λαϊκό Κομισσαριάτο για την Άμυνα (Τρότσκυ), η επιστράτευση εργασίας και σε κάθε περίπτωση η μονοπρόσωπη διεύθυνση αντί της συλλογικής διεύθυνσης στην παραγωγή. Η περίπτωση της σύγκρουσης του Τρότσκυ με το συνδικάτο των σιδηροδρομικών υπαλλήλων την άνοιξη του 1920, η καθαίρεση της ηγεσίας του συνδικάτου και η σύσταση της Τσεκτράν, όπως έχουν περιγραφεί, αναδεικνύουν όψεις μιας τάσης των συνδικάτων και της ηγεσίας τους να παλέψουν μετά την αποστράτευση για μια αναβάθμιση του ρόλου τους στον καιρό της ειρήνης. Συναφές με την ανεξαρτησία τους, είναι και το ζήτημα της παρέμβασης των συνδικάτων στη διεύθυνση της παραγωγής, που ξαναβάζει, με καινούριο τρόπο, το ζήτημα της συλλογικής διεύθυνσης, το οποίο έχει επανειλημμένα απορριφθεί στα 1918-1920.

Αντιθέτως, εκείνες οι τάσεις μέσα στο Κόμμα, ιδίως ο Τρότσκυ και οι συνεργάτες του, που έχουν δώσει τη μάχη στο μέτωπο της υποχρεωτικής και καταναγκαστικής οργάνωσης της εργασίας, είναι οι ίδιες δυνάμεις που αντιτίθενται στον ανεξάρτητο σχετικά και αναβαθμισμένο ρόλο των συνδικάτων και επιμένουν στην απορρόφηση των συνδικάτων από την κρατική μηχανή της Σοβιετικής Ρωσίας, την κρατικοποίησή τους.

Ήδη, στο 9^ο Συνέδριο, τον 4. 1920, σε συνάρτηση και με την επιβεβαίωση της αρχής της μονοπρόσωπης διεύθυνσης, έχει αποφασιστεί ρητώς ότι «καμία συνδικαλιστική ομάδα δεν επιτρέπεται να παρεμβαίνει στη βιομηχανική διαχείριση» και ότι «οι εργοστασιακές επιτροπές πρέπει να αφοσιωθούν στα ζητήματα της εργασιακής πειθαρχίας, της προπαγάνδας και της διαπαιδαγώγησης των εργατών». Ηγετικά στελέχη του Κόμματος, όπως οι Ράντεκ και Μπουχάριν διορίζονται στο Πανρωσικό Κεντρικό συμβούλιο των Συνδικάτων για να επιβλέψουν τη συμμόρφωσή του στις κατευθύνσεις του Κόμματος⁶⁵.

Στην ΚΕ του Κόμματος, στις 22-25 /9/1920, ανοίγει το ζήτημα του ρόλου των συνδικάτων (“trade unions’ debate”). Πρωτοεμφανίζεται συγκροτημένα η τάση της Εργατικής Αντιπολίτευσης (Αλεξάντερ Σλιάπνικοφ, Γιούρι Λουτοβίνοφ, Σ. Μεντβέντεφ, συνδικαλιστές ηγέτες,

⁶⁵ Μ. Μπρίντον ό.π. σελ. 158.

Αλεξάντρα Κολλοντάι, διανοούμενη κα.)⁶⁶. Επίσης, επανακάμπτει η τάση του Δημοκρατικού Συγκεντρωτισμού (Σαπρόνοφ). Η Εργατική Αντιπολίτευση αποτελεί την συνέχεια της ηγεσίας της φράξιας των Μπολσεβίκων μέσα στην Πανρωσική Κεντρική Επιτροπή των συνδικάτων (ARCCTU), η οποία ήδη από το 1919 δίνει μάχη για την σχετική αυτονομία της παρέμβασής της στα συνδικάτα από την Κεντρική Επιτροπή του Κόμματος. Είναι μια τάση με πολλή πυκνή επιρροή στην εργατική τάξη και ιδίως στους μεταλλωρύχους και μεταλλεργάτες του Ντον, της λεκάνης του Ντόνετς, του Κουμπάν, της Σαμάρα και εν μέρει της Ουκρανίας. Ο Γ. Λουτοβίνοφ, εκ μέρους της Εργατικής Αντιπολίτευσης, ζητά την ενίσχυση της εσωκομματικής δημοκρατίας, την χρήση εκλογών και όχι διορισμών στα διάφορα όργανα και ιδίως την μικρότερη κρατική ανάμειξη στα συνδικάτα και τα σοβιέτ. Στη συνέχεια στην 6^η Πανρωσική Συνδιάσκεψη των Συνδικάτων (2-5/11/1920), ο Τρότσκι ζητά να αντικατασταθούν τα επαγγελματικά από τα παραγωγικά συνδικάτα και έτσι να ταρακουνηθούν όλα τα συνδικάτα όπως «ταρακουνήθηκαν» οι σιδηροδρομικοί⁶⁷.

Ο Τρότσκι θα επανέλθει πιο ολοκληρωμένα στο ζήτημα του ρόλου των σοβιετικών συνδικάτων. Στην ΚΕ του Νοεμβρίου 1920 υποβάλλει ένα προσχέδιο θέσεων με τον τίτλο «Τα συνδικάτα και ο μελλοντικός τους ρόλος», που αργότερα θα δημοσιευθεί ως ξεχωριστή μπροσούρα με τον τίτλο «Ο ρόλος και τα καθήκοντα των συνδικάτων» (“Role and tasks of the trade unions”). Σε αυτό το κείμενο, ο Τρότσκι θα επικεντρωθεί στην αναγκαία στροφή του ρόλου των συνδικάτων από την στενή υπεράσπιση των συμφερόντων των εργαζομένων έναντι του κράτους στην ενίσχυση των στόχων της παραγωγής. Χρειαζόταν η αντικατάσταση των «ανεύθυνων αγκιτατόρων» από υπεύθυνους οργανωτές της παραγωγής. Οι θέσεις του Τρότσκι παραλίγο να εγκριθούν. Καταψηφίστηκαν με 8 ψήφους έναντι 7.

Η άποψη του Τρότσκι θεωρήθηκε ακραία «κρατιστική» από τον Λένιν, ο οποίος υπέβαλε αντιπρόταση, η οποία υπερψηφίστηκε με 10 ψήφους έναντι 4. Στην πρόταση αυτή αναφερόταν ότι «χρειάζεται ένα

⁶⁶ Αναλυτικά σε Daniels ό.π. σελ. 126-128.

⁶⁷ Ό.π. σελ. 167-168.

νέο είδος συνδικαλιστή, δραστήριου και επινοητικού οικονομικού οργανωτή, ο οποίος θα αντιμετώπιζε τα οικονομικά προβλήματα όχι από τη σκοπιά της διανομής και της κατανάλωσης αλλά από τη σκοπιά της επεκτεινόμενης παραγωγής»⁶⁸. Η πλειοψηφία απαγορεύει στον Τρότσκυ να μιλά δημόσια πάνω στην άποψή του για τα συνδικάτα. Προφανώς, οι απόψεις του Τρότσκυ δεν είναι εκ διαμέτρου αντίθετες προς εκείνες του Λένιν. Όμως, ο εξτρεμισμός των διατυπώσεων του Τρότσκυ, το τράβηγμα της κρατικοποίησης στα άκρα, δημιουργεί σαφές πρόβλημα στο Κόμμα, σε μια περίοδο όπου πολλοί εργάτες εκφράζουν μάλλον την δυσπιστία τους προς αυτό. Επίσης, ηγέτες των συνδικάτων, όπως ο Τόμσκυ, εκφράζουν την έντονη αντίθεσή τους στην πλατφόρμα του Τρότσκυ Είναι η ίδια στιγμή που ο Τρότσκυ μιλά για τα εγγενή πλεονεκτήματα της γραφειοκρατίας αλλά και διατυπώνει την άποψη ότι «αυτό που λέτε αυταρχική διοίκηση (“bossing») και δράση μέσω διορισμών είναι αντιστρόφως ανάλογο προς τα πνευματικά στάνταρντς των μαζών» (Deutscher, Prophet armed, σελ. 502-503)-άποψη απολύτως υποτιμητική προς τους εργάτες της βάσης. Επίσης, υποστήριξε ότι «η στρατιωτικοποίηση των συνδικάτων και η στρατιωτικοποίηση των μεταφορών, είναι, πάνω απ’όλα, μια εσωτερική ιδεολογική στρατιωτικοποίηση, η οποία υπαγορεύεται από μια κατάσταση αγωνίας, φυσικής αλλά και λυτρωτικής αγωνίας σχετικά με την ερήμωση /καταστροφή της χώρας...»⁶⁹. Στην πραγματικότητα, και οι δύο απόψεις των Λένιν και Τρότσκυ κατατείνουν στην κρατικοποίηση των συνδικάτων, με ήπιο ή με σκληρό τρόπο. Ο Λένιν θα αρθρογραφήσει επανειλημμένα κατά της πλατφόρμας του Τρότσκυ και της δημοσιοποίησής της, ιδίως με το άρθρο του “The trade unions, the present situation and Trotsky’s mistakes “ της 30-12-1920, και στην συνέχεια ξανά τον 1.1921 με τον τίτλο “Once again on the trade unions – the current situation and the mistakes of

⁶⁸ Μπρίντον ό.π. σελ. 169, αναφορά και σε Ντούτσερ «Τα σοβιετικά συνδικάτα», σελ. 41, σελ. 42-59.

⁶⁹ Μπρίντον ό.π. σελ. 170, παραπέμπει στα Έργα Τρότσκυ, ρώσικη έκδοση, τόμος XV σελ. 422-423. Στα αγγλικά, η φράση είναι “ Militarization of the trade unions and militarization of transport, which is moreover an internal, ideological militarization, is dictated by a situation of anxiety, a natural and salutary anxiety, about the ruin of the country”, R.V. Daniels, ό.π. σελ. 131, υπογράμμιση δική μου. .

Trotsky and Bukharin”, Lenin Archive). Επικεντρώνοντας πιο πολύ όχι στην ουσία του ζητήματος, αλλά στον κίνδυνο πόλωσης μέσα στο κόμμα και στα συνδικάτα και ειδικότερα τον κίνδυνο διάσπασης. Είναι η αφετηρία μιας συζήτησης που θα καταλήξει στην απαγόρευση των τάσεων-φραξιών εντός του Κόμματος στο 10^ο Συνέδριο, λίγους μήνες αργότερα.

Η πλειοψηφία γύρω από τον Λένιν συστήνει μια υποεπιτροπή, η οποία θα διερευνήσει ειδικότερα το θέμα και θα ετοιμάσει εισήγηση στην ΚΕ, υπό την προεδρία του Ζηνόβιεφ. Ο Τρότσκυ αλλά και οι Σλιάπνικοφ και Μεντβέντεφ που προτείνονται να συμμετάσχουν, αρνούνται. Ο Ζηνόβιεφ ασκεί μια έντονη αλλά καιροσκοπική κριτική κατά του Τρότσκυ και ζητά την κατάργηση της Τσεκτράν και την ανασύσταση του κανονικού συνδικάτου στις μεταφορές. Ο Τρότσκυ αντιδρά υποστηρίζοντας ότι οι προτάσεις του και η πρακτική του για την «συγκεντρωτική» διοίκηση των συνδικάτων ανατρέπονται με γραφειοκρατικό και αντιδημοκρατικό τρόπο από τα πάνω.

Στη διάρκεια του Δεκεμβρίου 1920, οι Τρότσκυ και Μπουχάριν οριστικοποιούν τη συμμαχία τους πάνω στο ζήτημα της ανάγκης πλήρους κρατικοποίησης των συνδικάτων, καθώς μάλιστα ο Μπουχάριν έχει διατυπώσει ανάλογες θέσεις και στο 9^ο Συνέδριο το 1920 (Daniels σελ. 125). Η άποψη του Μπουχάριν είναι πολύ ιδιαίτερη και βαθιά αντιφατική: βιομηχανική δημοκρατία και συμμετοχή στις αποφάσεις μέσω συνδικάτων άμεσα ενσωματωμένων στο κράτος.

Στα τέλη Δεκεμβρίου 1920 (22-29/12), συνέρχεται το 8^ο Πανρωσικό Συνέδριο των Συνδικάτων. Ο Ζηνόβιεφ, εισηγούμενος την γραμμή του κόμματος, κάνει ένα εντυπωσιακό δημοκρατικό άνοιγμα, υποστηρίζοντας ότι με το τέλος του πολέμου ήρθε η εποχή να αναπνεύσουν ελεύθερα οι εργαζόμενοι, να λειτουργήσουν πάλι ελεύθερα οι κοινωνικές και οικονομικές τους οργανώσεις και να καταπέσουν οι ως τώρα περιορισμοί και αυταρχικά μέτρα. Είναι εμφανές ότι πρόκειται, κυρίως, για μια φραξιονιστική παρέμβαση κατά του Τρότσκυ, των απόψεών του και της ομάδας του (Μπρίντον ό.π. σελ. 172).

Στις 30 Δεκεμβρίου 1920, πραγματοποιείται στην Μόσχα σύσκεψη στο θέατρο Μπολσόι της κομματικής φράξιας του Πανρωσικού Συνεδρίου των Σοβιέτ, κομματικών μελών του Πανρωσικού Κεντρικού Συμ-

βουλίου των Συνδικάτων και κομματικών μελών σε διάφορες άλλες οργανώσεις. **Κεντρικό ζήτημα η σχέση κόμματος και συνδικάτων** (Ντόντσερ «Τα σοβιετικά συνδικάτα» ό.π. σελ. 45-52, όπως παραπέμπεται σε Μπρίντον ό.π. σελ. 173-179).

Ο Λένιν προσδιορίζει τα συνδικάτα ως «σχολεία του κομμουνισμού», ως όργανα μη κρατικά, τα οποία θα μεσολαβούν ανάμεσα στο κόμμα και την μη κομματική ευρύτερη εργατική τάξη», ως «ιμάντες μεταβίβασης μεταξύ κόμματος και εργατών». Εδώ καταθέτει και την γνωστή άποψή του ότι τα συνδικάτα δεν μπορούν να είναι κρατικά, δεδομένου ότι το σοβιετικό κράτος δεν είναι ένα καθαρό εργατικό κράτος, αλλά ένα γραφειοκρατικοποιημένο εργατικό κράτος ή ορθότερα ένα γραφειοκρατικοποιημένο κράτος εργατών και αγροτών. Ως αποτέλεσμα οι εργάτες πρέπει να μπορούν να προστατευθούν από το κράτος τους, αλλά και το κράτος τους από τους εργάτες (Μπρίντον σελ. 175).

Τα συνδικάτα θα έπρεπε να δεχθούν μια περιορισμένη στρατιωτικοποίηση της εργασίας, αλλά και να μετέχουν με υποδείξεις τους στον βιομηχανικό σχεδιασμό. Επίσης, τάχθηκε κατά της μισθολογικής εξίσωσης, που πρότεινε η Εργατική Αντιπολίτευση, με το σκεπτικό ότι η εξίσωση βλάπτει την «αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας» (Ντόντσερ ό.π. σελ. 51). Η περιορισμένη ανεξαρτησία τους είχε μια σημασία ως μέτρο άμυνας κατά των γραφειοκρατικών υπερβάσεων και της τάσης προς τον «κρατικό καπιταλισμό». Γύρω από τον Λένιν συγκροτήθηκε η πλειοψηφική «Πλατφόρμα των Δέκα» (Λένιν, Στάλιν, Ζηνόβιεφ, Κάμενεφ, Τόμσκυ, Καλίνιν, Ρούτζουτακ, Λοζόφσκυ, Πετρόφσκυ, Αρτέμ-Σεγκέγιεφ). Η «πλατφόρμα των δέκα» αναφέρεται σε μια αργή συγχώνευση συνδικάτων και κράτους, για τον πολιτικό ρόλο των συνδικάτων ως ενδιάμεσων θεσμών («ιμάντων μεταβίβασης» μεταξύ κόμματος και ευρύτερων εργαζόμενων μαζών, για το ρόλο τους ως «σχολείων του κομμουνισμού» και ως οργάνων που υποστηρίζουν μέσα στην παραγωγή τις αρχές της δικτατορίας του προλεταριάτου.

Ο Τρότσκυ επανέλαβε τη θέση του για την πλήρη στρατιωτικοποίηση και την πλήρη κρατικοποίηση των συνδικάτων, αν και σταδικά την παρουσίαζε με πιο μετριοπαθή τρόπο. Σε απολύτως αντίθετη κατεύθυνση, ο Μπουχάριν-παρά τη συμμαχία του με τον Τρότσκυ, κατά τρόπο παράδοξο- μίλησε για τη «δημοκρατία της παραγωγής» ή «βιομη-

χανική δημοκρατία» και την εξισορρόπηση κόμματος και συνδικάτων, αφού και οι δύο μορφές θα εξαλείφονταν στον κομμουνισμό. Ο Λένιν χαρακτήρισε τις απόψεις του Μπουχάριν ως αναρχοσυνδικαλιστικές. Την Εργατική Αντιπολίτευση εκπροσώπησε ο Σλιάπνικωφ. Κατήγγειλε την κομματική ηγεσία ότι αναίρεσε το σημείο 5 του 8^{ου} Συνεδρίου των Μπολσεβίκων για τον εργατικό έλεγχο και διοίκηση της παραγωγής και, επίσης, ότι δεν προχώρησε πλήρως στην εθνικοποίηση της παραγωγής και ότι έδωσε ισχυρή εξουσία στους διευθυντές και αστούς ειδικούς, οι οποίοι έχουν βασικά αντεπαναστατικό προσανατολισμό. Ζήτησε τη «συγκέντρωση της διεύθυνσης της βιομηχανίας στα χέρια των συνδικάτων». Ήδη, έχει εκδοθεί η μπροσούρα της Αλ. Κολλοντάι «Η εργατική αντιπολίτευση», όπου και η κεντρική λογική της τάσης αυτής⁷⁰.

Η κεντρική λογική της Εργατικής Αντιπολίτευσης έγκειται στον κίνδυνο γραφειοκρατικοποίησης της κοινωνίας και της οικονομίας και οικοδόμησης ενός γραφειοκρατικού μηχανισμού διοίκησης της παραγωγής, στον οποίο οι εργαζόμενοι και οι εκπρόσωποί τους δεν έχουν καμία πρόσβαση. Όπως εξηγεί η Κολλοντάι, *όσο πιο χαμηλά κατεβαίνεις στην ιεραρχία του κόμματος και του κράτους, τόσο περισσότερους εκπροσώπους της ΕΑ συναντάς. Όσο πιο ψηλά, τόσο λιγότερους*. Τα συνδικάτα δεν πρέπει να είναι υποταγμένα στο κράτος ή ενσωματωμένα σε αυτό. Πρέπει να διατηρήσουν την ανεξαρτησία τους και όχι μόνο αυτό. Πρέπει να πρωτοστατήσουν στη συγκρότηση ενός Συνεδρίου των Παραγωγών σε πανρωσική κλίμακα, το οποίο αυτό θα διοικεί την παραγωγή κεντρικά, αποφεύγοντας δύο σκοπέλους. Το μονοπώλιο εξουσίας των διευθυντών επιχειρήσεων και αστών ειδικών και το συμπληρωματικό μονοπώλιο εξουσίας του κόμματος-κράτους⁷¹.

Η Εργατική Αντιπολίτευση, στην μπροσούρα της και στο σχέδιο απόφασης που υποβάλλει στο κόμμα θέτει τέσσερις αρνήσεις:

- Την εμπιστοσύνη στις μάζες αντί για τον συγκεντρωτικό έλεγχο και διοίκηση πάνω σε αυτές. Εδώ εντάσσεται και η πρόταση για το Πανρωσικό Συμβούλιο ή Συνέδριο Παραγωγών.

⁷⁰ Αθήνα 1975, εκδόσεις Βέργος.

⁷¹ Daniels ό.π.σελ. 128-130,

- Το δίπολο γραφειοκρατία ή πρωτοβουλία των μαζών. Σε συνδυασμό με την πάλη για πιο εργατική σύνθεση του Κόμματος, των οργάνων και στελεχών του, ένα είδος εκκαθάρισης υπέρ μιας πιο εργατικής σύνθεσης. Εδώ εντάσσεται και το αίτημα για μισθολογικό εξισωτισμό.
- Τον εκδημοκρατισμό των διαδικασιών του κόμματος και την αποφυγή ενός γραφειοκρατικού συγκεντρωτισμού στην θέση του δημοκρατικού συγκεντρωτισμού.
- Τέλος, την αποδοχή του συστήματος εκλογής και όχι διορισμού οργάνων στο κράτος και το Κόμμα και την ελευθερία έκφρασης απόψεων, τάσεων⁷² κλπ.

Πέραν των άλλων, είναι αρκετά φανερό ότι πρόκειται για μια τάση, κυρίως στρεφόμενη κατά των μεθόδων Τρότσκι, Λαϊκού Κομμουνιστικού Άμυνας-Μεταφορών και Τσεκτράν, η οποία διεκδικεί αναβάθμιση και των συνδικάτων αλλά και του ρόλου ιδίως των συνδικαλισμένων εργατών στη διοίκηση και διαβάθμιση της παραγωγής. Συγγενεύει κατά τούτο με την τάση των «Αριστερών Κομμουνιστών» του 1918 και με το τότε πείραμα εργατικού ελέγχου και εργατικής αυτοδιεύθυνσης. Παρ'όλα αυτά, έχει μια στάση σαφώς αντιαγροτική και, επίσης, αν και αμφισβητεί τον ρόλο των οικονομοτεχνικών ειδικών-κρατικών γραφειοκρατών, δεν φτάνει στο σημείο να αμφισβητήσει βαθύτερα τον κοινωνικό καταμερισμό εργασίας, τη σχέση επιστήμης και τεχνικής και τη σχέση ειδικών και εργαζομένων⁷³. Όμως, μαζί με τους «Αριστερούς Κομμουνιστές» του 1918 (μια τάση στελεχών, η οποία γρήγορα διαλύεται), την προερχόμενη στη συνέχεια από αυτήν «Ομάδα Εργατών» γύρω από τον Ε. Μιάσνικοφ, επίσης εργάτη-μεταλλουργό (1923), και λιγότερο και την «Ομάδα του Δημοκρατικού Συγκεντρωτισμού» αποτέλεσαν την πραγματική «Αριστερά» των Μπολσεβίκων στα 1919-1923, δηλαδή εκείνη ακριβώς την τάση που υπερασπιζόταν την κοινωνική, οικονομική και πολιτική εργατική δημοκρατία στη Σοβιετική Ένωση. Γι αυτό, άλλωστε, και τα κεντρικά στελέχη αλλά και απλά μέλη αυτών των ομά-

⁷² Κολλοντάι «Η Εργατική Αντιπολίτευση», ό.π. σελ. 41 επ., 64 επ., κ.α.

⁷³ Ρ. Λινάρ σε Ρ. Λινάρ-Σαρλ Μπετελέμ «Ιστορικότητα και επικαιρότητα του μαρξισμού», Αθήνα 1980, Ρηξίπουλον, σελ. 55-56.

δων θα διωχθούν από την Τσεκά και τους κατασταλτικούς μηχανισμούς μετά το 1921 και θα βρεθούν μαζί με τους αναρχικούς και τους σοσιαλεπαναστάτες στα στρατόπεδα συγκέντρωσης και τις φυλακές, με την πλήρη συναίνεση και του ίδιου του Τρότσκι⁷⁴, και τελικά –μετά από διάφορα ζικ ζακ τους, ιδίως την προσχώρηση κάποιων από αυτούς στην Αριστερή Αντιπολίτευση ή και την συμφιλίωση ακόμη με το σταλινικό καθεστώς- θα εκτελεστούν στις εκκαθαρίσεις του 1936-1938.

Για να επιστρέψουμε στις θέσεις του Τρότσκι. Η ομάδα Τρότσκι-Μπουχάριν, λεγόμενη και «Ομάδα των Οκτώ»εισηγείται στην ΚΕ και το Συνέδριο το κείμενο “Role and tasks of the trade unions”, συντομευμένη μορφή της σχετικής προσούρας του Τρότσκι. Η πλατφόρμα υπογράφεται από τους Τρότσκι, Μπουχάριν, Αντρέγιεφ, Φ.Τζερτζίνσκυ, Κρ.Ρακόφσκι, Λ. Σερεμπριακοφ, Ε.Πρεομπραζένσκι, Ν.Κρεστίνσκι ως μελών της ΚΕ και από άλλα κομματικά και συνδικαλιστικά στελέχη. Τα βασικά της σημεία:

- Η πλατφόρμα Λένιν δεν απαντά στο αίτημα για ριζική αλλαγή της σχέσης του κράτους με τα συνδικάτα καθώς και του ίδιου του ρόλου τους. Δεν απαντά στην κρίση που έχει ξεσπάσει όσον αφορά το ρόλο των συνδικάτων. *Ιδίως, στην αντίφαση ανάμεσα σε έναν ρόλο διεκδικητικό και έναν ρόλο παραγωγικό.* Η πλατφόρμα πάλι της «Εργατικής Αντιπολίτευσης είναι μια πλατφόρμα αναρχοσυνδικαλιστική. Πέραν του ότι υποβαθμίζει τον εργατικό ρόλο του σοβιετικού κράτους, ζητά την πλήρη αλλαγή πορείας στην οργάνωση της παραγωγής, με την συμμετοχή ευρύτατων μαζών στη διοίκηση των επιχειρήσεων και τον κεντρικό σχεδιασμό. Μια τέτοια μεταβολή θα οδηγούσε την παραγωγή στην αναρχία και την αποδιοργάνωση(εδώ εννοούν: ότι η επίτευξη μιας απόλυτα συγκεντρωτικής και από τα επάνω οργάνωση της παραγωγής πρέπει να θεωρείται δεδομένη, μέσα από τη συνεργασία τεχνοκρατών και κρατικής γραφειοκρατίας).
- Ναι μεν, το κομματικό πρόγραμμα (βάσει του 8^{ου} Συνεδρίου) απαι-

⁷⁴ Πολύ αναλυτικά για την θέση αυτών των ομάδων στα σοβιετικά στρατόπεδα μετά το 1923 σε Α.Ciliga “The Russian Enigma”, 1937, 1940, υπαρκτό σε μορφή pdf στο διαδίκτυο.

τεί την διοίκηση της κοινωνικοποιημένης οικονομίας από τον μηχανισμό των συνδικάτων. Όμως, αυτή η αρχή δεν είναι άμεσης ισχύος αλλά αρχή στρατηγική καθαρά, αφού η εφαρμογή της προϋποθέτει τη μακρά εκπαίδευση και εκμάθηση δεξιοτήτων των εργαζόμενων μαζών μέσω των συνδικάτων.

- Ως αποτέλεσμα της ανάληψης διοικητικών αρμοδιοτήτων από τα συνδικάτα μετά την επανάσταση και της ενεργού δράσης των τοπικών τους οργάνων, υπάρχει στην παραγωγή ένας δυισμός εξουσίας ανάμεσα στα συνδικαλιστικά και τα κρατικά όργανα. Αυτός ο δυισμός οφείλει να αντιμετωπισθεί, καθώς οδηγεί σε σύγκρουση αρμοδιοτήτων και σε αποδιοργάνωση.
- Στη σημερινή φάση, πρέπει να αυξηθεί σημαντικά η συμμετοχή εκατομμυρίων εργαζομένων στα συνδικάτα και μέσω αυτών στην οικονομική και κοινωνική ζωή της χώρας. Έτσι, θα αντιμετωπισθεί και η απομόνωση των κομματικών δυνάμεων στον χώρο της παραγωγής και της διοίκησης.
- Η εκπαίδευση των εργαζομένων μέσω των συνδικάτων οδηγεί ε μια νέα πρόσληψη τους ρόλου τους ως ρόλου *παραγωγικού* (σημεία 5,6 και 7 της πλατφόρμας). Αυτό σημαίνει ότι δεν πρέπει κυρίως να διεκδικούν τα υλικά τους συμφέροντα (“their own welfare”), αλλά την άνοδο της παραγωγής και της παραγωγικότητας. Το ταξικό τους συμφέρον έγκειται κυρίως στην άνοδο της παραγωγικότητας. Μαζί με την στήριξη της παραγωγής, άνοδος της παραγωγικής προπαγάνδας ώστε οι εργαζόμενοι με ενθουσιασμό να μετάσχουν στα παραγωγικά τους καθήκοντα.
- Ανάγκη για εντατικοποίηση της συγχώνευσης συνδικάτων και κράτους. Το συνδικάτο να γίνει το όχημα του κράτους, το οποίο καταγράφει τους εργαζόμενους, τους ορίζει στην θέση τους, ορίζει τα καθήκοντα και τον μισθό τους καθώς και τις νόρμες παραγωγής, τους τιμωρεί για παραμέληση της παραγωγής ή για άλλα παραπτώματα (και πειθαρχικός θεσμός).
- Η συγκέντρωση της διοίκησης της οικονομίας στα χέρια των συνδικάτων συνεπάγεται ότι αυτά χάνουν κάθε διακριτικότητα από το κράτος και συγχωνεύονται θεσμικά με αυτό.
- Τα συνδικάτα λειτουργούν με βάση την αρχή του δημοκρατικού

συγκεντρωτισμού-από κάτω προς τα πάνω, από πάνω προς τα κάτω. Ασκούν διοικητικό και πειθαρχικό έλεγχο στα μέλη τους. Ενώ κατά κανόνα απευθύνονται στα μέλη τους με τη μέθοδο της πειθούς, είναι απόλυτα κατανοητό ότι σε συνθήκες κρίσης θα χρησιμοποιούν και τον προλεταριακό καταναγκασμό (επιστράτευση μεγάλων εργατικών μαζών για υποχρεωτική εργασία, εργατική κινητοποίηση κλπ).

- Επιβεβαίωση του κεντρικού ελέγχου του κόμματος και των οργάνων του πάνω στις κομματικές φράξιες μέσα στα συνδικάτα (προφανώς, αυτό προτάθηκε κατά της πρακτικής της ΕΑ να αυτονομείται από την ΚΕ στην πολιτική δουλειά της μέσα στα συνδικάτα).
- Επιβεβαίωση του θετικού ρόλου που έπαιξαν η Τσεκτράν και η Γκλαβιπολιπούτ στις μεταφορές και τερματισμός τους..
- Κατάργηση των ξεπερασμένων «επιτροπών από τα κάτω» και ανάδειξη του καθοδηγητικού ρόλου της Πανρωσικής Κεντρικής Επιτροπής των Συνδικάτων για όλα τα σοβιετικά συνδικάτα.
- Δεν πρέπει να υπάρχει δυισμός μεταξύ ειδικών στην παραγωγή και ειδικών στο συνδικαλιστικό κίνημα⁷⁵. Η πλατφόρμα επιβεβαιώνει την αρχή της μονοπρόσωπης διεύθυνσης ως αρχή διοίκησης των επιμέρους επιχειρήσεων (σημ. 36).

Κατά την γνώμη μας, η «πλατφόρμα των οκτώ» προσχηματικά και μόνο αναφερόταν στην απόφαση του 8^{ου} Συνεδρίου των Μπολσεβίκων (σημείο 5) για την ανάληψη της διοίκησης της παραγωγής από τα συνδικάτα. Στον βαθμό που η ίδια η πλατφόρμα δεν δέχεται καν την διάσταση της διεκδίκησης ανεξάρτητων εργασιακών συμφερόντων ως αρμοδιότητα των συνδικάτων αλλά τα τοποθετεί στο πεδίο ενθάρρυνσης τα παραγωγής/παραγωγικότητας, θα ήταν παράλογο να θεωρηθεί ότι τα συνδικάτα θα αναλάμβαναν καθήκοντα διοίκησης της παραγωγής έστω και στο επίπεδο του κεντρικού σχεδιασμού. Αυτό μπορεί να θεωρηθεί δεκτό μόνο υπό την έννοια ενσωμάτωσης επιλεγμένων ηγετικών κομματικών συνδικαλιστών στο μηχανισμό διοίκησης, κάτι που δεν θα άλλαζε τη φυσιογνωμία και το ρόλο των συνδικάτων. Η κρατικοποίηση

⁷⁵ Για το κείμενο βλ. σε <https://bit.ly/2xrzXZX>. Μια πολύ μεγαλύτερη και πληρέστερη βερσιόν στα ελληνικά στην επιθεώρηση Praxis <https://bit.ly/2FEPF8j>.

των συνδικάτων τα καθιστά συμπληρωματικό θεσμό της κρατικής μηχανής και επόπτη της εργασιακής πειθαρχίας και απόδοσης. Μάλιστα, αναθέτοντάς τους και το ρόλο της θεσμοποίησης και επιβολής νορμών παραγωγής, εισάγει σαφώς ένα στοιχείο όχι προστασίας των εργαζομένων αλλά εχθρότητας μεταξύ συνδικάτων και απλών εργαζομένων. Με τη σοβαρή επιφύλαξη του γραφειοκρατικού εργατικού κράτους αυτήν την εποχή ως σημείου ισορροπίας αλλά και έντασης μεταξύ των εργατών και του «κράτους τους», η λογική του Τρότσκι και της «ομάδας των Οκτώ» είναι το αντίστοιχο αυτού που θα καθιερωθεί πλήρως στην σταλινική περίοδο ως «διορισμός των συνδικάτων» και πλήρης αντίθεση μεταξύ διορισμένων συνδικάτων και εργατικών άμεσων οικονομικών συμφερόντων (π.χ. στρατηγική συμμαχία συνδικάτων με σταχανοβισμό και διοικήσεις επιχειρήσεων) αλλά και το αντίστοιχο αυτού που στη Δύση θα ονόμαζε κανείς εργοδοτικό ή κίτρινο συνδικάτο. Είναι η λογική αυτού του μορφώματος που κάθε εργοδοσία (ιδιωτική ή κρατική) θα ήθελε να λειτουργεί ως μηχανισμός δήθεν εκπροσώπησης των εργατικών συμφερόντων και στην ουσία νομιμοποίησης και προώθησης αποκλειστικά των σκοπών της εργοδοσίας (παραγωγικών, νομιμοποιητικών, πειθαρχικών και ευρύτερα εξουσιαστικών) σε σχέση με τη διαχείριση της εργατικής δύναμης και γενικότερα της ζωντανής εργασίας.

2.2 Η έκβαση του 10ου Συνεδρίου στο ζήτημα του ρόλου των συνδικάτων (8-16 Μαρτίου 1921)

Καθώς ξεκινά το 1921 και η πορεία προς το κομματικό Συνέδριο, η κρίση νομιμοποίησης της σοβιετικής εξουσίας και του Κόμματος επιδεινώνεται ριζικά. Ξεκινούν απεργίες, διαδηλώσεις και άλλες μορφές κοινωνικής και εργατικής δυσaráσκειας που θα κορυφωθούν στα τέλη Φεβρουαρίου και αρχές Μαρτίου με το εξεγερτικό κίνημα της Κρονστάνδης.

Η πορεία προς το 10^ο Συνέδριο είναι πορεία όξυνσης των αντιθέσεων. Στη διάρκεια του Ιανουαρίου, η ελεγχόμενη από τον Ζηινόβιεφ οργάνωση του Πέτρογκραντ παρεμβαίνει σε όλο ουσιαστικά το κόμμα ώστε να φιλτράρει την νίκη της πλατφόρμας Λένιν και την συρρίκνωση

των δύο μειοψηφιών (Τρότσκυ, Εργατική Αντιπολίτευση). Σε γενικές γραμμές, ο κομματικός μηχανισμός επιστρατεύεται ακόμη και με διοικητικά μέτρα (διαγραφές) για την συρρίκνωση των μειοψηφιών στο τελικό σώμα, ιδιαίτερα της Εργατικής Αντιπολίτευσης. Ο Λένιν αρθρογραφεί στα τέλη Ιανουαρίου στην Πράβντα, επισημαίνοντας τον ιδιαίτερο κίνδυνο από τον αναρχοσυνδικαλισμό της Εργατικής Αντιπολίτευσης. Υποστηρίζει ότι η επαναστατική-συνδικαλιστική παρέκκλιση της ΕΑ αρνείται πλήρως τη στρατιωτικοποίηση της εργασίας και τον ηγετικό ρόλο του κόμματος και η αποδοχή των απόψεών της θα οδηγούσε στην πτώση του σοβιετικού κράτους (Μπρίντον ό.π. σελ. 181-182).

Σε ορισμένες περιοχές και κλάδους με έντονα εργατική σύνθεση, η εργατική Αντιπολίτευση παρουσιάζει σημαντική ισχύ. Παίρνει το ¼ των ψήφων στην οργάνωση Μόσχας καθώς και πολλούς αντιπρόσωπους στο Σωματείο των Μεταλλωρύχων. Επίσης, στο Πανρωσικό Συνέδριο Ανθρακωρύχων λαμβάνει 62 ψήφους έναντι 137 για την άποψη Λένιν και 8 για την άποψη Τρότσκυ.

Στη συνέχεια, ασκείται πίεση πάνω στην «τάση των οκτώ» από την πλειοψηφία να ενωθεί μαζί της για την από κοινού αντιμετώπιση της ΕΑ. Οι Ν. Κρεστίνσκυ και Φ. Τζερτζίνσκυ περνούν τον Φεβρουάριο στην τάση του Λένιν. Ο κομματικός μηχανισμός οργανώνει μια εκστρατεία απόλυτου ελέγχου του τελικού σώματος με επιχειρήματα άμεσου κινδύνου για το καθεστώς (τα οποία όντως ήταν πολύ υπαρκτά αντικειμενικά, αλλά υποκειμενικά οφείλονταν σημαντικά στην αντεργατική πολιτική των Μπολσεβίκων και σε πολιτικά τους σφάλματα ή και επιλογές)⁷⁶.

Στο τελικό σώμα, η υπερίσχυση της τάσης Λένιν είναι πάρα πολύ μεγάλη και η συζήτηση περιορισμένη ως υποτυπώδης. Το σώμα διεξάγεται παράλληλα προς την καταστολή της εξέγερσης της Κρονστάνδης, στην οποία μετέχουν και σύνεδροι, ακόμη και από την ΕΑ. Η εισήγηση του Ζηνόβιεφ εγκρίθηκε με 336 ψήφους έναντι 50 για την άποψη Τρότσκυ και 8 για την ΕΑ. Ανοίγει μια περίοδος εκτεταμένης οικονομικής φιλελευθεροποίησης και ανοιγμάτων στην αγορά και την ιδιωτική οικονομία, η οποία θωρακίζεται και αντισταθμίζεται με συντριπτικό συγ-

⁷⁶ Μπρίντον ό.π. σελ. 184-185.

κεντρωτισμό και αντιδημοκρατικότητα στο πολιτικό και κρατικό πεδίο.

Το Κόμμα έπρεπε μέσα από τη διαδικασία του 10^{ου} Συνεδρίου να ομογενοποιηθεί και να ατσαλωθεί, να αποδείξει ότι η δικτατορία του ήταν το μόνο αναγκαίο μέσο για τη διάσωση της δικτατορίας του προλεταριάτου και ότι, αντίστοιχα, κάθε προσπάθεια ανοίγματος ή εκδημοκρατισμού ή συμβιβασμού με την Κρονστάνδη θα οδηγούσε στη νίκη της αντεπανάστασης. Από την άλλη πλευρά, το μπλοκ της Κρονστάνδης υποστήριζε ότι η Τρίτη Ρώσικη Επανάσταση θα έφερνε μια πραγματική λαϊκή εξουσία σε βάρος των κομμουνιστών και ότι θα έπρεπε να τερματιστεί η κυριαρχία των κομμουνιστών στα σοβιέτ. Πρότεινε και ορισμένα μέτρα ελεύθερης αγοράς σε μικρή κλίμακα, πολύ ταπεινότερα από την έκταση της ΝΕΠ, η οποία θα εισαγόταν με το 10^ο ΄Συνέδριο στη Σοβιετική Ρωσία. Στα πλαίσια αυτού του κειμένου, δεν θα αξιολογήσουμε το ζήτημα της εξέγερσης της Κρονστάνδης, παρά το ότι είναι βέβαιο ότι ανεξάρτητα από το αν αυτό το κίνημα είχε δίκιο ή λάθος εξέφραζε και εργατικές και αγροτικές αλλά και μικροαστικές ευρύτατες μάζες που δεν αναγνωρίζονταν πια στο σοβιετικό καθεστώς, όπως λειτουργούσε κάτω από τη δικτατορία των Μπολσεβίκων. Επίσης, δεν ήταν καθόλου δεδομένου ότι οι Κρονστανδιανοί ήθελαν μια αντιδραστική επίλυση, όπως ισχυρίστηκαν οι Μπολσεβίκοι⁷⁷, και συνεχίζουν σήμερα να ισχυρίζονται οι σταλινικοί και οι τροτσκιστές “επίγονοι”⁷⁸-καθώς μάλιστα ένα μέρος αυτών των Κρονστανδιανών λίγα χρόνια πριν είχε πρωτοστατήσει στην επανάσταση του Οκτώβρη.

Η εισήγηση του Λένιν στο Συνέδριο ήταν μια παθιασμένη τοποθέτηση υπέρ της ανάγκης να αντιμετωπίσει το Κόμμα ενωμένο την αντεπανάσταση και την αναρχοσυνδικαλιστική τάση εντός του, η οποία

---

⁷⁷ Βλ. ενδεικτικά από την άποψη των αναρχικών, Ι.Μετ «Η κομμούνια της Κρονστάνδης», Αθήνα κ.χρ., Διεθνής Βιβλιοθήκη, Ρ. Γκομπέν, Π. Άβριχ, Ρ.Ρόκερ κ.α «Η ρώσικη επανάσταση-η αποτυχία του κρατικού καπιταλισμού», Αθήνα 1997, Ελεύθερος Τύπος. Από την πλευρά των Μπολσεβίκων βλ. Κ. Radek “The Kronstadt Uprising” (April 1921) in www.marxists.org. Ορισμένα σημαντικά στοιχεία υπέρ της εξέγερσης της Κρονστάνδης και σε Β. Σερζ «Απομνημονεύματα ενός Επαναστάτη», scripta, Αθήνα 2008, σελ. 190-200.

⁷⁸ Βλ. Εδώ τελείως ενδεικτικά, το άρθρο “Kronstadt 1921- Bolshevism against Counterevolution”, in *Spartacist* 59/2006, pp. 6 et seq.

αντικειμενικά ευνοούσε την αντεπανάσταση. Στην συγκυρία αυτήν, οι εκπρόσωποι της ΕΑ, αμφισβητώντας την ηγεσία του Κόμματος και σε τελική ανάλυση το μονοπώλιο εξουσίας του Κόμματος, αντικειμενικά υποβοηθούσαν, ανεξαρτήτως καλών προθέσεων, την πτώση του Κόμματος και των σοβιέτ. Συνεπώς, η πολεμική του Λένιν κατά της ΕΑ ουσιαστικά την καλούσε να διαλέξει στρατιωτικό χαράκωμα.

Σε αυτό το πλαίσιο «ατσαλώματος» και μονολιθικής ανασυγκρότησης του Κόμματος- είναι αυτό το Συνέδριο που αποφασίζει την κατάργηση των τάσεων-φραξιών και του ελεύθερου εσωκομματικού διαλόγου, ουσιαστικά επικυρώνοντας το μονοπώλιο νόμιμης άποψης της εκάστοτε ηγετικής ομάδας, η οποία διαμορφώνεται βασικά με στεγανές και αδιαφανείς εσωκομματικές διαδικασίες, σε κλίμα πνιγερής γραφειοκρατίας πλέον, η συζήτηση για τον ρόλο των συνδικάτων χάνει την αξία της. Η υπερίσχυση της άποψης Λένιν με μεγάλη πλειοψηφία επικυρώνει την *de facto* κρατικοποίηση των συνδικάτων, αν και όχι με τις εξτρεμιστικές διατυπώσεις του Τρότσκυ.

Η ΕΑ επέμεινε στις θέσεις της για τη ανεξαρτησία των συνδικάτων και την ισχυρή θέση τους στη συλλογική διεύθυνση των επιχειρήσεων. Επέμεινε, παρά τον κίνδυνο ανοιχτά πια της δίωξης των μελών της από την Τσεκά, η οποία από το 10^ο Συνέδριο και μετά ανέλαβε και την εξουσία δίωξης των εσωκομματικών Αντιπολιτεύσεων των Μπολσεβίκων. Ο Σ. Μεντβέντεφ κατηγόρησε την πλειοψηφία ότι εκφράζει γραφειοκρατικές τάσεις και δεν έχει πια καμία εμπιστοσύνη στη δημιουργική πρωτοβουλία των εργατικών μαζών.

Οι κεντρικές ομιλίες ήταν αυτές του Αλεξάντερ Σλιάπνικοφ και της Αλεξάντρα Κολλοντάι. Ο Σλιάπνικοφ μίλησε στο πνεύμα των παλιότερων θέσεων του και ιδίως της τοποθέτησής του στο 8^ο Πανρωσικό Συνέδριο των συμβουλίων στις 30-12-1920: «Η ουσία της σύγκρουσης βρίσκεται στο ποιόν δρόμο θα ακολουθήσει το κομμουνιστικό μας κόμμα κατά την μεταβατική περίοδο, για το πώς θα ασκήσει την οικονομική πολιτική του, αν θα το κάνει μέσω των ενώσεων των οργανωμένων εργατικών μαζών ή με γραφειοκρατικό τρόπο πάνω σε αυτές μέσω των διατεταγμένων υπαλλήλων»⁷⁹.

⁷⁹ Willy Huhn "Trotsky, der gescheiterte Stalin", Berlin 1973, κεφ. «Ο Τρότσκυ και η ρώσικη επανάσταση», υποκεφάλαιο V., σελ. 15, σε Willy Huhn Archive, www.marx-archiv.de

Επίσης, η Κολλοντάι θα συγκεντρώσει την κριτική της στο 10^ο Συνέδριο όχι μόνο στις κομματικογραφειοκρατικές μεθόδους διεύθυνσης της παραγωγής αλλά και στην αναβάθμιση της συμμαχίας των κρατικοκομματικών γραφειοκρατών με την αποκατεστημένη εξουσία των αστών ειδικών-τεχνοκρατών. Με έναν τρόπο που θυμίζει αρκετά τον λόγο (discourse) της Πολιτιστικής Επανάστασης στην Κίνα, σαράντα πέντε χρόνια αργότερα, θα πει:

Και βέβαια, αυτοί που αναλαμβάνουν την διοίκηση των επιχειρήσεων δεν είναι οι μεγάλοι καπιταλιστικοί μεγιστάνες...οι οποίοι εξαλείφθηκαν από το κύμα της επανάστασης ...οι αστοί τεχνικοί αντιπροσωπεύουν ως οι ταλαντούχοι υπηρέτες του καπιταλιστικού συστήματος παραγωγής, το μυαλό, την ιδιοφυΐα του καπιταλισμού, είναι οι πραγματικοί δημιουργοί και γονιμοποιητές του. Αυτή η ομάδα ασκεί στο πεδίο της οικονομίας της συγκεντρωτικές τάσεις της σοβιετικής πολιτικής και ιδιοποιείται το πλήρες όφελος από την τραστοποίηση και κρατική ρύθμιση της παραγωγής για τον εαυτό της-εκπροσωπώντας τον ρόλο του κεφαλαίου εδώ αλλά και στις πιο αναπτυγμένες καπιταλιστικές χώρες. Όλοι αυτοί αγωνίζονται για ένα και μόνο, να αφαιρεθεί από τους εργάτες η μεταμφιεσμένη ρύθμιση της οικονομίας μέσω των εργατικών οργανώσεων (βιομηχανικών ενώσεων) και να την ιδιοποιηθούν οι ίδιοι κάτω από την μάσκα των μηχανισμών διοίκησης της σοβιετικής οικονομίας, των κεντρικών και κύριων διοικήσεων του μηχανισμού της πολιτικής οικονομίας, όπου οι ίδιοι έχουν βάλει σταθερό πόδι και διοικούν. Η επιρροή αυτών των κυρίων στην νηφάλια πολιτική των ηγετών μας είναι πολύ μεγάλη, ακόμη μεγαλύτερη από όσο θα έπρεπε να είναι.. (Willy Huhn, ό.π., V, σελ. 19).

Παρ'όλα αυτά, ορισμένες διατυπώσεις των Λένιν και Τρότσκι σε αυτό το συνέδριο, των τότε βασικών ηγετών του Μπολσεβικισμού, έχουν πολύ μεγάλη ιστορική αξία, στα πλαίσια της αποτίμησης της κληρονομιάς του επαναστατικού μαρξισμού ή από ό,τι έχει διασωθεί από αυτήν.

Είναι ο Τρότσκι, ο οποίος υποστηρίζει στο τελικό σώμα ότι:

---

xists.org. Ο Huhn υπήρξε μια σημαντική διανοητική μορφή του γερμανικού συμβουλιτικού κομμουνισμού, άγνωστη τελείως στην χώρα μας. .

Η Εργατική Αντιπολίτευση έχει φετιχοποιήσει τις αρχές της δημοκρατίας. Έχουν τοποθετήσει το δικαίωμα των εργατών να εκλέγουν αντιπροσώπους πάνω από το Κόμμα, σαν το Κόμμα να μην ήταν εξουσιοδοτημένο να ασκεί την δικτατορία, ακόμη και αν αυτή η δικτατορία προσωρινά αντέκειτο στις κυμαινόμενες (πλειοψηφικές) διαθέσεις της εργατικής δημοκρατίας... Το Κόμμα έχει επαναστατική ληξιαρχική πράξη γέννησης. Το Κόμμα είναι υποχρεωμένο να διατηρήσει τη δικτατορία του,, ανεξάρτητα από τις παροδικές ταλαντεύσεις ακόμη και της εργατικής τάξης, ανεξάρτητα από τους προσωρινούς διαταγμούς στην αυθόρμητη διάθεση των μαζών. Η δικτατορία δεν στηρίζεται πάντοτε και κάθε δεδομένη στιγμή στην τυπική αρχή της εργατικής δημοκρατίας (απόδοση, υπογράμμιση, δική μου).

Και συνεχίζει⁸⁰

Χωρίς αυτήν την συνείδηση, το κόμμα μπορεί να καταστραφεί άσκοπα σε μια από τις πολλές καμπές, από τις οποίες περνά... Το κόμμα ως ενότητα κρατιέται σε συνοχή από την ενότητα της κατανόησης ότι πάνω και πέρα από τον τυπικό παράγοντα (εννοεί: τον κανόνα της τυπικής δημοκρατίας, την αρχή της πλειοψηφίας ουσιαστικά) υπερισχύει η αρχή της δικτατορίας του κόμματος, το οποίο εγγυάται τα συμφέροντα της εργατικής τάξης, ακόμη και όταν η διάθεση της τελευταίας είναι κυμαινόμενη ή ταλαντευόμενη... (απόδοση, υπογράμμιση δική μου).

Τι μας λέει εδώ:

Ότι η δικτατορία της εργατικής τάξης βασικά –και όχι μόνο στις στιγμές κρίσης- ταυτίζεται με τη δικτατορία του κόμματος. Ότι οι αρχές της εργατικής δημοκρατίας – ελευθερία έκφρασης τω εργατών και αγροτών, ελευθερία οργάνωσης των σοβιετικών κομμάτων- είναι μια τυπική αρχή και μόνο, αρχή που δεν έχει ιδιαίτερη αξία-τα ίδια με την καπιταλιστική «ελευθερία εργασίας». Ότι η βούληση της πλειοψηφίας των εργαζόμενων μαζών έχει αξία μόνο, όταν συμφωνεί με τη βούληση του Κόμματος. Και μάλιστα της ηγεσίας του Κόμματος. Ότι το Κόμμα δεν υπόκειται στην ταξική πάλη και δεν μπορεί ποτέ να αντιταχθεί στα στρατηγικά συμφέροντα των εργαζομένων, γιατί εκ της γεννήσεώς του έχει «επα-

⁸⁰ Βλ. όλο το αγγλικό κείμενο σε R. Pipes “ Russia under the Bolshevic Regime 1919-1924”, 1997, Harvill Press, σελ. 453.

ναστατική ληξιαρχική πράξη γέννησης». Αποθέωση της μεταφυσικής και της αντιδιαλεκτικής σκέψης⁸¹.

Από την άλλη πλευρά, σύμφωνα με την μαρτυρία του Γιουγκοσλάβου κομμουνιστή κρατούμενου στα σταλινικά στρατόπεδα Ante Ciliga επί τροτσκιζμού (στα 1930-1935), ήταν ο Λένιν αυτός που υποστήριξε στο 10^ο Συνέδριο ότι αν οι μη κομματικοί εργάτες των συνδικάτων διεύθυναν την παραγωγή, οι οποίοι είναι τα 9/10 των συνδικαλισμένων εργατών, τότε τι θα απέμενε από τον ηγετικό ρόλο του Κόμματος ⁸²;

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Δεδομένου ότι οι στιγμές κρίσης και «έκτακτης ανάγκης» δεν αναδεικνύουν μόνο τα «έκτακτα μέτρα» και τις κατ' εξαίρεση αντιλήψεις των πολιτικών που παρεμβαίνουν σε αυτές αλλά και τις πάγιες αντιλήψεις αρχών τους σε σημαντικό βαθμό, σαν η «εξαίρεση» να είναι η μόνη πραγματική ομαλότητα, προκύπτει ότι:

Τόσο στο ζήτημα της καταναγκαστικής εργασίας το 1919-1920 όσο και στο ζήτημα της κρατικοποίησης των συνδικάτων το 1920-1921, η αντίληψη του Τρότσκι υπήρξε μια βαθιά γραφειοκρατική και συγκεντρωτική αντίληψη, με έντονα στοιχεία θεοποίησης της γραφειοκρατίας αλλά και του στρατιωτικού μηχανισμού ειδικότερα. Στην φάση αυτήν, αν μπορεί να γίνει λόγος για «κόκκινο βοναπαρτισμό», ο όρος θα αντιστοιχούσε στον Τρότσκι και μόνο.

Σε αντίθεση με τον Λένιν, που παρουσιάζει, παρά την δική του, επίσης, υπερσυγκεντρωτική κρατική στρατηγική, μια ταλάντευση στα ζητήματα της γραφειοκρατίας και ακόμη παραπάνω μια ισχυρή ταλάντευση προς την μη κρατική εκμετάλλευση της αγροτιάς ⁸³, ο Τρό-

---

⁸¹ Πάντως, και στο αυτοβιογραφικό έργο «Η ζωή μου», ο Τρότσκι ειλικρινώς δέχεται ότι στις θέσεις του το 1920-21 δεν υπήρχε καμία θέση για την ανεξαρτησία των συνδικάτων. Βλ. σε Huhn ό.π., κεφ. «Ο βοναπαρτισμός του Τρότσκι από το 1917 ως το 1923», σελ. 13.

⁸² The Russian Enigma, ό.π. σελ. 285-286.

⁸³ Ιδίως στα τελευταία έργα του «Καλύτερα λιγότερα και καλύτερα», «Για την εργατοαγροτική επιθεώρηση» «Για τον συνεταιρισμό».

τοσκυ είναι συνεκτικότερος, σαφέστερος και ακραίος στις διατυπώσεις του. Όπως ακριβώς τον κατηγορεί η ΕΑ (εναντίον αυτού στρέφεται στο 10 ο Συνέδριο κατά κύριο λόγο) δεν εμφανίζει καμία εμπιστοσύνη ούτε στη εργατική δημοκρατία ούτε στη δημιουργική πρωτοβουλία των εργατικών μαζών. Αντίθετα, διατυπώνει απόψεις έντονα αλαζονικές για τους απλούς εργαζόμενους, απόλυτα θετικές για τον ιεραρχικό κοινωνικό καταμερισμό εργασίας και για όσα δεσποτικά μορφώματα κληροδοτούν οι ταξικοί κοινωνικοί σχηματισμοί στον σοβιετικό.

Η τοποθέτησή του, λόγω του ιστορικού του χάσματος με το Κόμμα των Μπολσεβίκων, δεν γίνεται από την σκοπιά κυρίως μιας κομματοκρατικής γραφειοκρατίας (όπως συμβαίνει κυρίως με τον Λένιν) αλλά από την σκοπιά του κρατικού μάντζερ, του απίστευτα ικανού και αναμφισβήτητου κρατικού οργανωτή, που αξιοποιεί και συσπειρώνει γύρω του και μια σειρά ικανών αστών ειδικών στον στρατό, τις μεταφορές και την παραγωγή.

Η κριτική του στην ελευθερία εργασίας στον καπιταλισμό είναι μια κριτική όχι από την θέση της ελεύθερης δημιουργικής εργασίας στη σοσιαλιστική-κομμουνιστική προοπτική αλλά από τη θέση της επικύρωσης του δεσποτισμού των προκαπιταλιστικών κοινωνιών ή από την οπτική της δυστοπίας μιας μορφής «κομμουνισμού του στρατώνα».

Στην πραγματικότητα, Ο Τρότσκι της περιόδου αυτής είναι ένας υπερσυγκεντρωτικός Γιακωβίνος με την έννοια της πρόταξης της ιεραρχικής οργάνωσης του κράτους-τάξη απέναντι στην τάξη για τον εαυτό της. Γι αυτό και ισχύει απόλυτα γι αυτόν η κριτική που ο ίδιος διατύπωσε στον Λένιν ως Γιακωβινιο ηγέτη το 1904 απαντώντας στο έργο του Λένιν «Ένα Βήμα Μπροσ, δύο Βήματα Πίσω» με το δικό του έργο «Τα πολιτικά μας καθήκοντα» (σε σχέση πάντοτε με την κρίση του 2^{ου} Συνεδρίου του ΡΣΔΕΚ το 1903). Πραθέτουμε συνδυαστικά το αγγλικό και το ελληνικό κείμενο.

When Lenin in his definition speaks deliberately and seriously (and not for effect) of *‘the organisation of the proletariat now conscious of its class interests’* there is nothing heretical in this; it is simply a pleonasm. It goes without saying that one who is linked to the proletariat which has become conscious of its class interests is a social democrat. But then in Lenin’s definition

one can put, instead of *Jacobin*: liberal, populist, Tolstoyan or anything you want. For once the Jacobin, Tolstoyan or whatever link their fate to the 'organisation of the proletariat now conscious of its class interests,' they cease to be Jacobins, Tolstoyans, Mennonites etc., and become revolutionary Social Democrats. But if Lenin intended something more profound by his definition than that a Social Democrat is a Social Democrat, then it must be taken as follows: *without ceasing to be a Jacobin in the general methodology of his political thinking and by his organisational conceptions in particular*, the Jacobin becomes a revolutionary Social Democrat once he 'links' himself to the revolutionary proletariat.

Όταν ο Λένιν στον δικό του ορισμό μιλά με την θέλησή του και με τρόπο σοβαρό (και όχι για εντύπωση) για «την οργάνωση του προλεταριάτου, ήδη συνειδητού ως προς τα συμφέροντά του» δεν υπάρχει τίποτε το αιρετικό σε αυτό. Απλώς, πρόκειται για πλεονασμό. Είναι αυτονόητο ότι κάποιος που συνδέεται με το προλεταριάτο, το οποίο έχει αποκτήσει συνείδηση των συμφερόντων του, είναι ένας σοσιαλδημοκράτης. Αλλά τότε, μπορεί, κάποιος, να αντικαταστήσει την λέξη «Γιακωβίνος» με τις λέξεις φιλελεύθερος, λαϊκιστής, Τολστοϊκός ή ό,τι άλλο θέλετε. Καθώς αυτοί που ήταν κάποτε Γιακωβίνοι, Τολστοϊκοί, ή οτιδήποτε άλλο, από την στιγμή που συνδέουν τη μοίρα τους με την «οργάνωση του προλεταριάτου, το οποίο έχει αποκτήσει συνείδηση των συμφερόντων του», παύουν να είναι Γιακωβίνοι, Τολστοϊκοί, Μεννονίτες, κλπ και γίνονται επαναστατικοί σοσιαλδημοκράτες. Αλλά, αν ο Λένιν, εννοούσε κάτι πιο θεμελιακό από το γεγονός ότι ένας σοσιαλδημοκράτης είναι σοσιαλδημοκράτης, τότε πρέπει να γίνει δεκτό το εξής: χωρίς να παύει να είναι Γιακωβίνος στην γενική μεθοδολογία της πολιτικής του σκέψης και ειδικότερα των οργανωτικών του αντιλήψεων, ο Γιακωβίνος γίνεται ένας επαναστάτης σοσιαλδημοκράτης από την στιγμή που συνδέεται με το επαναστατικό προλεταριάτο (απόδοση από τα αγγλικά δική μου).

Εδώ, κάπου δέκα επτά χρόνια πριν από το 1921, ο Τρότσκι υποστηρίζει ότι ο γιακωβινισμός, στον οποίο εκτενώς αναφέρεται θετικά ο Λένιν, είτε δεν προσθέτει κάτι παραπάνω στην ιδιότητα του σοσιαλιστή επαναστάτη ή (κάτι που στο απόσπασμα αυτό δεν φαίνεται πολύ καθαρά) προσθέτει κάτι το αρνητικό και, άρα, πρέπει να εγκαταλειφθεί. Η Ιστο-

ρία απέδειξε ότι ο Τρότσκι του 1904 είχε από αρνητική-κριτική θέση δίκιο όχι μόνο για τον Λένιν του 1903, αλλά και για τον Τρότσκι του 1919-1921.

Ι. Βιβλιογραφία στα ελληνικά

- Π. Άβριχ- ΡΓκομπέν- Ρ.Ρόκερ «Η Ρώσικη Επανάσταση-η αποτυχία του κρατικού καπιταλισμού», Αθήνα 1997, Ελεύθερος Τύπος.
- Π. Άντερσον «Το απολυταρχικό κράτος»(1974), Αθήνα 1986, Οδυσσέας, το κεφάλαιο «Ο ασιατικός τρόπος παραγωγής», σελ. 460 επ.
- Βολίν «Η άγνωστη επανάσταση»τ. Α' και Β', Ελεύθερος Τύπος.
- Έμμα Γκόντμαν «Η απογοήτευσή μου από την Ρωσία. Δύο χρόνια στην Ρωσία», Αθήνα 2009, Απόπειρα.
- Ε. Χ. Καρρ «Ιστορία της Σοβιετικής Ένωσης»τ. 2, Αθήνα 1978, Υποδομή.
- Κ. Καστοριάδης «Ο ρόλος της μπολσεβίκικης ιδεολογίας στην γέννηση της γραφειοκρατίας»(1964) στον τόμο «Η πείρα του εργατικού κινήματος 2- Προλεταριάτο και οργάνωση», Αθήνα 1984, Ύψιλον.
- Κ. Καστοριάδης «Η γραφειοκρατική κοινωνία-οι παραγωγικές σχέσεις στη Ρωσία», Αθήνα 1985, Ύψιλον
- Κείμενο-Πρόταση της «ομάδας των Οκτώ»(τάση «Τρότσκι-Μπουχάριν») για τον ρόλο των συνδικάτων στο 10ο συνέδριο των Μπολσεβίκων, βλ. παραπάνω σελ. 67 του κειμένου.
- Τ. Κλιφφ «Κρατικός καπιταλισμός στη Ρωσία», Αθήνα 1983, Εργατική Δημοκρατία.
- Τ. Κλιφφ «Τρότσκι -2- Το ξίφος της επανάστασης», Αθήνα, Μαρξιστικό Βιβλιοπωλείο.
- Τ. Κλιφφ «Τρότσκι-4 – όσο πιο σκοτεινή η νύχτα, τόσο πιο φωτεινό το αστέρι», Αθήνα 2010, Μαρξιστικό Βιβλιοπωλείο.
- Α. Κολλοντάι «Η Εργατική Αντιπολίτευση», Αθήνα 1975, Βέργος.
- Μπ. Κοριά (σχετικά με τον ταιλορισμό) «Ο εργάτης και το χρονόμετρο-τεϊλορισμός, φορντισμός και μαζική παραγωγή», Αθήνα, Κομμούνια.
- Β.Ι. Λένιν «Ένα Βήμα Μπροσ, Δύο Βήματα Πίσω-η Κρίση μέσα στο Κόμμα μας «(1904), Αθήνα 1982, Θεμέλιο.

- Β.Ι. Λένιν «Τα άμεσα καθήκοντα της σοβιετικής εξουσίας»(1918), τ. 27 σελ. 243 επ.
- Β. Ι. Λένιν «Για τα υπεραριστερά παιδιαρίσματα και την μικροαστική νοοτροπία»(1918), περιλαμβάνεται όλο στο «Ο φόρος σε είδος» (1921). Άπαντα τ.43 σελ. 205-245.
- Β.Ι.Λένιν «Ο φόρος σε είδος», Άπαντα (Σύγχρονη Εποχή) τ. 43 σελ. 205-245.
- Ρ. Λινάρ «Ο Λένιν, οι αγρότες, ο Ταίλντορ», Αθήνα 1982, Μηνιαία Επιθεώρηση.
- Κ. Μαρξ (1843) «Το Εβραϊκό Ζήτημα», Αθήνα 1978, Οδυσσέας.
- Κ. Μαρξ (1844) «Οικονομικά και φιλοσοφικά χειρόγραφα », Αθήνα 1975, Γλάρος.
- Κ. Μαρξ (1847)«Η αθλιότητα της φιλοσοφίας», 1990, Αναγνωστίδης.
- Κ. Μαρξ-Φρ. Έγκελς «Κριτική των προγραμμάτων Γκότα και Ερφούρτης», Αθήνα 1976, εκδόσεις Κοροντζή.
- Κ. Μαρξ Το Κεφάλαιο τ. Α', Αθήνα 1978, Σύγχρονη Εποχή, μετάφραση Π. Μαυρομάτη, ιδίως το κεφάλαιο για την Πρωταρχική Συσσώρευση (σελ. 735 επ.) και το κεφάλαιο για την εντατικοποίηση της εργασίας σελ. επ.
- Κ. Μαρξ «Προκαπιταλιστικοί οικονομικοί σχηματισμοί (τμήμα των Grundrisse)», Αθήνα 1983, Κάλβος.
- Ι. Μεσάρος «Η έννοια της αλλοτρίωσης στον Μαρξ»(1974), Αθήνα 2016,Κουκκίδα.
- Ίντα Μετ (1948) «Η Κομμούνα της Κρονστάνδης», Διεθνής Βιβλιοθήκη, x.χρ.
- Τζ. Μπάρναμ (1941) «Η επανάσταση των διευθυντών», Αθήνα 2010, μεταφρ.Παναγιώτη Κονδύλη.
- Δ. Μπελαντή «Μπολσεβίκοι εναντίον του Λένιν- η περίπτωση των «Αριστερών Κομμουνιστών»το 1918 και ο εργατικός έλεγχος», περ.Ουτοπία 122/2017, σελ. 63 επ.
- Δ. Μπελαντή «Το επαναστατικό κόμμα στον Λένιν», περ. Τετράδια πολιτικού διαλόγου, έρευνας και κριτικής, τ. 68/2017, σελ. 101 επ.
- Δ.Μπελαντή «Το ίχνος του Οκτώβρη: μεγαλείο και τραγωδία μιας μεγάλης επανάστασης», Φεβρουάριος 2017, ιστότοπος www.pandiera.gr, ββλ. Στο λινκ: <https://bit.ly/2Xcywso>

- Αλ. Μπέρκμαν (1920-21) «Ο μπολσεβίκικος μύθος», Αθήνα 2016, Πανοπτικόν.
- Σ. Μπετελέμ «Οι ταξικοί Αγώνες στην ΕΣΣΔ, Α' Περίοδος 1917-1923», Αθήνα 1975, εκδόσεις Ράππα, Αθήνα 2005, εκδόσεις Κουκκίδα.
- Σ. Μπετελέμ «Οι ταξικοί αγώνες στην ΕΣΣΔ, Β' περίοδος, 1923-1930», Α. Αθήνα 1977, εκδόσεις Ράππα (στο κείμενο χρησιμοποιείται αυτή η έκδοση).
- Β. Αθήνα, 2005, εκδόσεις Κουκκίδα.
- Σ. Μπετελέμ «Οι ταξικοί αγώνες στην ΕΣΣΔ 1930-1941, Γ' Περίοδος», Αθήνα 2017, Κουκκίδα (είναι η ελληνική έκδοση του 2017, αντίστοιχη στην γερμανική του 2016, την οποία (γερμανική) παραθέτω στο ξενόγλωσσο τμήμα της βιβλιογραφίας και όπου στηρίζονται κατά σελίδα οι αναφορές μου με την ένδειξη τόμοι III-IV).
- Γ1 –Οι κυριαρχούμενοι.
- Γ2-Οι κυρίαρχοι.
- Μ. Μπρίντον «Οι Μπολσεβίκοι και ο εργατικός έλεγχος –Το κίνημα των εργοστασιακών επιτροπών 1917-1921», Αθήνα 1977, Διεθνής Βιβλιοθήκη.
- Ι. Ντούτσερ «Στάλιν», Αθήνα 1972, εκδόσεις Χρησμός.
- Κ. Παπαϊωάννου «Η γέννηση του ολοκληρωτισμού», Αθήνα 1994, Εναλλακτικές Εκδόσεις.
- Ν. Πουλαντζά «Πολιτική εξουσία και κοινωνικές τάξεις», τ.Α', Αθήνα 1975, Θεμέλιο.
- Β. Σερζ «Απομνημονεύματα ενός επαναστάτη», Αθήνα 2008, scripta.
- Ι.Β. Στάλιν «Ζητήματα Λενινισμού», χ.χρ., έκδοση ΚΕ ΚΚΕ.
- Φ. Τοκάι «Για τον ασιατικό τρόπο παραγωγής», Αθήνα χ.χρ., Αναγνωστίδης.
- Λ. Τρότσκι (1920) «Τρομοκρατία και κομμουνισμός», Αθήνα 1979, Αλλαγή.
- Λ. Τρότσκι (1937) «Η προδομένη επανάσταση», Αθήνα 2008, Διεθνές Βήμα.
- Λ. Τρότσκι (1931) «Διαρκής Επανάσταση», Αθήνα 2010, Μαρξιστικό Βιβλιοπωλείο.
- Μ. Χάρνεκερ «Βασικές έννοιες του ιστορικού υλισμού», Αθήνα χ.χρ., Παπαζήσης.

II. Ξενόγλωσση Βιβλιογραφία (η αναφορά στην ΜΙΑ αφορά το Internet Marxist Archive ή αλλιώς τον ιστότοπο www.marxists.org, κάθε συγγραφέας έχει και το αρχείο του).

- Ch. Bettelheim “Klassenkaempfe in der UdSSR 1930-1941 Baende iii - iv”, die Buchmacherei 2016. (γερμανική έκδοση του 3^{ου} και 4^{ου} τόμου).
- N. Bukharin (1920) “The politics and economics of the transition period”, MIA, Bukharin Archive.
- C. Castoriadis “Political and Social Writings vo. 2, 1955-1960”, ιδίως το κεφάλαιο “The revolution against bureaucracy”, University of Minnesota Press, 1988, διαθέσιμο σε PDF στο διαδίκτυο.
- B. Chavance “Le Capital Socialiste. Histoire Critique de l’ economie poitique de socialisme 1917-1954”, Paris 1980.
- A. Ciliga “The Russian Enigma”, 1937-1938, αρχείο PDF στο διαδίκτυο (σελίδες 550, περιλαμβάνει και τον Β’ Τόμο). Βλ. και την γερμανική έκδοση “Im Land der verwirrenden Luege»92010).
- R. Conquest “ The Great Terror- A Reassessment”, Pimlico 1998.
- R. V. Daniels “ The Conscience of the Revolution- Communist Opposition in Soviet Russia”, Harvard University Press, 1969.
- G. Dauve “Notes on Trotsky, Pannekoek, Bordiga»in Libcom.org, δες το link: <https://bit.ly/2XfUiAL> Συμπίπτει μερικά με το βιβλίο σε ελληνική μετάφραση G. Dauve «Εκλειψη και επανεμφάνιση του κομμουνιστικού κινήματος», Αθήνα 2002, Κόκκινο Νήμα. Ο Dauve είναι ένας πολύ σημαντικός στοχαστής του συμβουλιακού κομμουνισμού, κατά τις τελευταίες τέσσερις με πέντε δεκαετίες.
- I. Deutscher “Trotsky I – The prophet armed” (1954), Oxford University Press, 1987.
- R. Dunayevskaya (1958) “ Marxism and Freedom –from 1776 until today”, Humanity Books 2000, σελ. 215-240 (“Soviet state capitalism vs workers’ revolt”).
- R. Fischer: “Stalin and German Communism”, NY 1948-49.
- S. Heym “Radek”, 1995, btb Verlag (λογοτεχνική βιογραφία).
- W. Huhn (1951, 1973) “Trotsky, der gescheiterte Stalin” («Τρότσκι, ο αποτυχημένος Στάλιν»), MIA, Willy Huhn Archive.

- K. Kautsky 1918) “Terrorismus und Communismus”, Wien 1918, στα αγγλικά «Terrorism and Communism”, MIA, Kautsky Archive.
- V.I.Lenin (1918) “The immediate tasks of the soviet government”, MIA, Lenin Archive.
- V.I.Lenin (1918) “Left Wing Childishness and the Petit Bourgeois Mentality”, MIA, Lenin Archive.
- V.I.Lenin “The proletarian revolution and renegade Kautsky»(10.-11.1918), MIA, Lenin Archive.
- V.I.Lenin (30-12-1920) “The trade unions, the present situation and Trotsky’s mistakes”, MIA, Lenin Archive.
- V.I. Lenin “Once again n the trade unions- the current situation and the mistakes of Trotsky and Bukharin, MIA, Lenin Archive.
- V.I.Lenin (1923) “Better fewer and better”, MIA, Lenin Archive.
- E. Mandel “The formation of the economic thought of Karl Marx: from 1843 to Capital»(1967), Verso 2015, Chapter 8, “The Asiatic Mode of Production and the Historical Pre-conditions for the Rise of Capital».
- E. Miasnikov “The latest deception»1930, MIA, Miasnikov Archive.
- “Neither Capitalism, nor Socialism- Theories of Bureaucratic Collectivism”, συλλογικός τόμος, 1996, εκδότες E. Haberkern, A. Lipow. Αναφέρεται βασικά σε κείμενα και προσεγγίσεις της ομάδας M. Shactmann, J, Burnham, Hal Draper κ.α, που συγκρότησαν το 1940 το Workers Party, σ ρήξη με την επίσημη Δ’ Διεθνή.
- R. Pipes “Russia under the Bolshevic Regime 1919-1924”, Harvill Press 1997.
- R. Pipes “Lenin’s Gulag»2014,, PDF, link: <https://www.academicresearchjournals.org/IJPSD/PDF/2014/June/Pipes.pdf>.
- O Pipes, χωρίς να αποσιωπά ποτέ την αντικομμουνιστική του τοποθέτηση, έχει ενδιαφέρουσες πληροφορίες για την συγκρότηση στρατοπέδων εργασίας πριν από τον Στάλιν, με έμφαση στην περίπτωση των νησιών Σολόβσκι στον Βόρειο Παγωμένο Ωκεανό.
- Fr.(iedrich) Pollock (Σχολή Φραγκφούρτης-έργο του 1941) State Capitalism-Its Possibilities and Limitations”, στο διαδίκτυο, σε μορφή PDF.
- E.Preobrazensky (1924), “The New Economics”, όλο το βιβλίο σε αρ-

- χείο PDF, στον ιστότοπο Libcom.org. Εκτίθεται η στρατηγική της «σοσιαλιστικής πρωταρχικής συσσώρευσης» κατά των αγροτών, οι οποίοι πρέπει να αντιμετωπισθούν ως αποικιοκρατούμενος λαός, δεδομένου ότι η Ρωσία στερείται κανονικών αποικιών.
- K. Radek (1920) "Terrorism and Communism", MIA, Radek Archive.
- Br. Rizzi "The bureaucratization of the world" (1929-1938), MIA, Rizzi Archive. Η μορφή αυτή είναι συντομευμένη σε σχέση με το πλήρες βιβλίο του Rizzi, που υπερβαίνει τις 100 σελίδες, βλ. Free Press Edition, 1985.
- L. Shapiro "The origin of the Communist autocracy: political opposition in the Soviet state – the first phase 1917-1922", Harvard University Press, 1977.
- O. Spengler "Preussentum und Sozialismus", 1920, σελ. 99, στο διαδίκτυο, και ειδικότερα στο λινκ: <https://bit.ly/2KUOLJl>
- R. Tucker "Stalin" Vol. I, "Stalin as a revolutionary 1879-1929", Norton Library, 1973.
- L. Trotsky (1920) "Terrorism and Communism" ("Dictatorship vs Democracy"), MIA, Trotsky Archive, ιδίως το 8^ο Κεφάλαιο για την οργάνωση της παραγωγής στην βιομηχανία (η αρίθμηση των σελίδων στην παρούσα μελέτη γίνεται από το 8^ο Κεφάλαιο στα αγγλικά, όπως υπάρχει στο ηλεκτρονικό αρχείο MIA (Marxists Internet Archive) των κειμένων του Λ. Τρότσκι)..
- L. Trotsky (1924) "The New Course", MIA, Trotsky Archive.
- L. Trotsky (1904) "Our Political Tasks", MIA, Trotsky Archive.
- L. Trotsky (1940) "In defense of Marxism", MIA, Trotsky Archive.
- K.A. Wittvogel "Oriental despotism- a comparative study of total power", 1959.

Γιώργος Λιερός Ο Τρότσκι με μέτρο τον Στάλιν

«Έχουν προβάλει επικίνδυνα συνθήματα. Έχουν φετιχοποιήσει τις δημοκρατικές αρχές. Τοποθέτησαν το δικαίωμα των εργατών να εκλέγουν αντιπροσώπους πάνω από το Κόμμα. Λες και το Κόμμα δεν έχει δικαίωμα να επιβεβαιώνει τη δικτατορία του ακόμα κι αν αυτή η δικτατορία έρχεται προς στιγμή σε σύγκρουση με τις πρόσκαιρες διαθέσεις της εργατικής δημοκρατίας». «Το Κόμμα είναι υποχρεωμένο να διατηρεί τη δικτατορία του... ανεξάρτητα από τις πρόσκαιρες αμφιταλαντεύσεις ακόμα και μέσα στην εργατική τάξη... Η δικτατορία δεν βασίζεται κάθε δεδομένη στιγμή πάνω στην τυπική αρχή της εργατικής δημοκρατίας¹.

[Ο Τρότσκι εναντίον της Εργατικής Αντιπολίτευσης,
10ο Συνέδριο του Κόμματος, Μάρτης 1921]

«Ποια είναι τα βασικά στηρίγματα της σχεδιασμένης οικονομίας; Πρώτο, ο στρατός, που δεν ζει ποτέ στη βάση μιας οικονομίας της αγοράς· ο στρατός είναι μια σχεδιασμένη οικονομία. Δεύτερο, οι μεταφορές· οι (σιδηροδρομικές) μεταφορές μας είναι κρατικοποιημένες. Τρίτο, η βαριά βιομηχανία που δουλεύει είτε για τον στρατό, είτε για τις μεταφορές, είτε για άλλους κλάδους της κρατικής οικονομίας»².

[Τρότσκι, 12ο Συνέδριο του Κόμματος, Απρίλιος 1923]

Μπορούμε ακόμα και σήμερα να κρύβουμε τον Τρότσκι πίσω από τον τροτσκισμό; Πίσω από τη μεγάλη, την αναμφισβήτητα θετική, συνει-

---

¹ Maurice Brinton, *Οι Μπολσεβίκοι και ο Εργατικός Έλεγχος*, ελλ. εκδ. Διεθνής Βιβλιοθήκη 1977 σ. 187.

² Έντουαρντ Χάλετ Καρρ, *Ιστορία της Σοβιετικής Ένωσης*, ελλ. εκδ. Υποδομή 1978, τόμος 2, σ. 464.

σφορά του τροτσκισμού στα επαναστατικά κινήματα; Πράγματι για πολλούς επαναστάτες ή ριζοσπάστες θεωρητικούς, ήταν ο τροτσκισμός που άνοιξε τις ρωγμές εκείνες οι οποίες έκαναν προσπελάσιμη στην κριτική τη Σοβιετική Ένωση και τη λεγόμενη Οκτωβριανή επανάσταση· μια εποχή και σε μια ορισμένη συγκυρία ο τροτσκισμός ήταν το γόνιμο έδαφος για να καρπίσει ο σπόρος της αμφισβήτησης. Από τον τροτσκισμό βγήκε όχι μόνο ο Καστοριάδης αλλά και μεγάλοι επαναστάτες και σεβαστοί δάσκαλοι όπως ο Μιχάλης ο Ράπτης και ο Μίμης ο Λιβιεράτος, σπουδαίοι διανοούμενοι όπως ο Μανώλης ο Λαμπρίδης, ο Αντώνης ο Λαυραντώνης και πολλοί άλλοι. Όμως πλέον ένας μετα-τροτσκιστικός στοχασμός που αποδείχτηκε πολύ σημαντικός για την πρώτη πολιτική μας παιδεία φαίνεται ότι εξαντλείται.

Σήμερα καταγράφεται μια επιστροφή στον Τρότски ομολογη από πολλές απόψεις της στροφής του ΚΚΕ στον Στάλιν. Αυτή η επιστροφή στον Τρότски έρχεται όχι μόνο να ανανεώσει την πίστη στη μυθολογία της Οκτωβριανής Επανάστασης –εκεί όπου ο παλιός τροτσκισμός άνοιγε, έστω άθελά του, τον δρόμο για την αμφισβήτησή της– και να επιβεβαιώσει την προσήλωση στον κεντρικό ρόλο του κράτους σαν του κύριου μοχλού των κοινωνικών αλλαγών· επίσης, σε πολλές από τις εκδοχές της, υπόσχεται τη συγκρότηση ενός μεταμοντέρνου νεομπολσεβικισμού στη γραμμή του δικαιωματισμού και του αστικού κοσμοπολιτισμού στα αριστερά του ΣΥΡΙΖΑ. Όμως το ζήτημα είναι να ελευθερωθούμε από την πέτρα του κρατισμού που οδήγησε την αριστερά στο βυθό τα χρόνια της κρίσης και όχι να τη δέσουμε πιο γερά στο λαιμό μας.

Αν και αυτός ο κρατισμός είναι βασικά δημιούργημα των δυο-τριών τελευταίων δεκαετιών, η σημερινή ριζική κριτική του οδηγεί αναγκαστικά στην αμφισβήτηση του μπολσεβικισμού. Με άλλα λόγια η αριστερά πρέπει επιτέλους και στη χώρα μας να εκπληρώσει ένα ιστορικό καθήκον, που έχει αφήσει σε εκκρεμότητα εδώ και δεκαετίες, καθώς εν πολλοίς η σιωπή διαδέχθηκε τις ζωντανές συζητήσεις της δεκαετίας του 1970 και των αρχών εκείνης του 1980. Σχετικά η κριτική εναντίον του Τρότски παρουσιάζει ένα ιδιαίτερο ενδιαφέρον γιατί ο τελευταίος θέτει με τον πιο ακραίο και άρα με τον πιο καθαρό τρόπο μερικές από τις πιο ολέθριες αντιλήψεις του μπολσεβικισμού. Θα μπορούσαμε να πούμε ότι ο σταλινισμός είναι τροτσκισμός από δεύτερο χέρι, ένας τρο-

τοκισμός που, για το καλό ή το κακό, ερχόταν πάντα με καθυστέρηση. Εξαντλείται ο μπολσεβικισμός στους Τρότσκι-Στάλιν; Θα ήταν άδικο να το πούμε. Ξεχωρίζουν «από τα αριστερά» η Εργατική Αντιπολίτευση και «από τα δεξιά» οι Μπουχάριν, Ρίκοφ, Τόμσκι. Στη συνέχεια θα συζητήσουμε για τις απόψεις του Τρότσκι έχοντας για βασική αναφορά το βιβλίο του *Η Προδομένη Επανάσταση*.

*

Για τον Τρότσκι η σοσιαλιστική κοινωνία ταυτίζεται πλήρως και χωρίς υπόλοιπα με το κράτος. Ο σοσιαλισμός δεν είναι παρά η βιοπολιτική – η κλιμακούμενη ενσωμάτωση και υπαγωγή της φυσικής ζωής του ανθρώπου στους υπολογισμούς και στα σχέδια της εξουσίας– στον υπερθετικό βαθμό, όταν δεν έχει μείνει τίποτα απ' έξω. Φυσικά αυτή η ταύτιση κράτους και κοινωνίας συνάδει με τη ραγδαία ανάπτυξη της επιστήμης και της τεχνολογίας που καθιστά δυνατή τη μηχανοποίηση της φύσης και της ανθρώπινης ζωής. Το μοντέλο είναι το μαζικό εργοστάσιο το οποίο αποτελεί ένα καθολικό πρότυπο, την ύψιστη φαντασιακή σημασία στο σύμπαν του Τρότσκι αλλά και των μπολσεβίκων και όχι μόνο. Το προλεταριάτο στην εξουσία «θα πρέπει να διαχειριστεί την οικονομία σαν μια κρατική επιχείρηση», υποστηρίζει ο νεαρός Τρότσκι³.

Γράφει ο Τρότσκι συντασσόμενος με τη σοβιετική βιοπολιτική: «Το σοβιετικό καθεστώς έχει τη δυνατότητα να επηρεάζει την καθημερινή ζωή των ανθρώπων όχι μόνο διαμέσου του στρατού, αλλά και διαμέσου ολόκληρου του κρατικού μηχανισμού, και σε συνδυασμό μ' αυτόν, διαμέσου του μηχανισμού του Κόμματος, της Κομμουνιστικής Νεολαίας και των συνδικάτων. Μια οικειοποίηση των έτοιμων προτύπων της τεχνικής, της υγιεινής, της τέχνης, των σπορ, σε ένα άπειρα πιο σύντομο διάστημα από αυτό που είχε απαιτηθεί για την ανάπτυξή τους στην πατρίδα τους, είναι εγγυημένη από τις κρατικές μορφές ιδιοκτησίας, την πολιτική δικτατορία και τις σχεδιασμένες μέθοδες διοίκησης» (σ.145)⁴.

³ Έντουαρντ Χάλετ Καρρ, *ό.π.*, τόμος 1, σ. 88.

⁴ Βλ. Λέον Τρότσκι, *Η Προδομένη Επανάσταση*, ελλ. εκδ. Αλλαγή 1984. Στην παρένθεση η σελίδα στο βιβλίο, το ίδιο και στη συνέχεια για τις υπόλοιπες παραπομπές στο εν λόγω έργο.

Την επαύριον της κολεκτιβοποίησης, δηλαδή της βίαιης (7 εκατομμύρια θύματα) επιβολής των καπιταλιστικών σχέσεων στη σοβιετική ύπαιθρο, της αρπαγής των κοινών γαιών από το «εργατικό» κράτος, της καταστροφής ενός κοινοτιστικού πολιτισμού αιώνων, της συντριβής της αγροτικής επανάστασης του 1917, ο Τρότσκι επιδοκιμάζοντας το αποτέλεσμα γράφει: «Η εξάλειψη της αγροτικής εκείνης οικονομίας που παράγει για αυτοκατανάλωση, και ταυτόχρονα της κλειστής οικογενειακής ζωής, σημαίνει μια μεταφορά στη σφαίρα της κοινωνικής ανταλλαγής. Και, έτσι, στη σφαίρα της νομισματικής κυκλοφορίας, όλης της εργασιακής ενέργειας που προηγούμενα δαπανιούνταν μέσα στα στενά όρια της αυλής του αγρότη ή μέσα στους τοίχους της ιδιωτικής κατοικίας του. Για πρώτη φορά στην ιστορία, όλα τα προϊόντα και οι υπηρεσίες αρχίζουν να ανταλλάσσονται μεταξύ τους» (σ.63).

Ο Τρότσκι υπερασπίζεται σθεναρά την «πλήρη απορρόφηση των λειτουργιών του νοικοκυριού της οικογένειας» (σ. 121) από το σοβιετικό κράτος, ένα κράτος που ωστόσο επανειλημμένα το αποκαλεί ολοκληρωτικό. Επικροτεί ότι αυτό το κράτος «έκανε ό,τι μπορούσε να χωρίσει τα παιδιά από την οικογένεια», ότι «τα σχολεία και η Κομμουνιστική Νεολαία χρησιμοποιούσαν τα παιδιά για να ξεσκεπάσουν, να ντροπιάσουν και γενικά για να “ξαναεκπαιδεύσουν” τους μέθυσους πατέρες ή τις θρησκόληπτες μητέρες», επιφέροντας «έναν κλωνισμό του κύρους των γονιών από τα θεμέλιά του» (σ.128). Σύμφωνα με το επαναστατικό σχέδιο, γράφει, «η θέση της οικογένειας σαν μιας κλειστής μικροεπιχείρησης επρόκειτο να καταληφθεί... από ένα ολοκληρωμένο σύστημα κοινωνικής μέριμνας και εξυπηρέτησης: οίκους μητρότητας, βρεφικούς σταθμούς, νηπιαγωγεία, σχολεία, κοινωνικά εστιατόρια, κοινωνικά πλυντήρια, σταθμούς πρώτων βοηθειών, νοσοκομεία, θεραπευτήρια, αθλητικές οργανώσεις, κινηματογράφους, θέατρα κλπ» (σ. 121).

Η κολεκτιβιστική ουτοπία του Τρότσκι προϋποθέτει τη συστηματική καταστροφή των σχέσεων ανάμεσα στους ανθρώπους, την πλήρη εξατομίκευσή τους, την χωρίς όρια εξάρτησή τους από τους κρατικούς θεσμούς. Η οικιακή οικονομία, η παραγωγή για αυτοκατανάλωση, είναι ένας από τους χειρότερους εχθρούς του. Μέμφεται τις αρχές γιατί κά- νουν παράδειγμα προς μίμηση τους 96.000 οικογενειακούς λαχανόκη- πους των εργατών του Χάρκοβο (σ, 108). Γράφει: «Δεν ήταν για το

τίποτα που απαλλοτριώσαν τα κοτόπουλα και τις αγελάδες των αγροτών», ήταν επίσης για να αλλάξουν τις οικογενειακές σχέσεις, να μάθουν στους αγρότες τους βρεφικούς σταθμούς και τα κοινωνικά εστιατόρια –λες και τα χωριά περίμεναν τη GPU για να ακούσουν για τα κοινά τραπέζια και τη συλλογική ανατροφή των παιδιών, θα σχολιάζαμε από τη μεριά μας (σ. 123). Η Ιδιοκτησία καταναλωτικών αγαθών «όχι μονάχα θα διατηρηθεί στον κομμουνισμό αλλά και θα έχει μια ανήκουστη ανάπτυξη» θα εξαιρεθεί όμως η προσωπική ιδιοκτησία πολιτών σε αντικείμενα οικιακής οικονομίας (σ.210). Για τον Τρότσκι οι πεινασμένες γυναίκες που πουλάνε στους δρόμους της Μόσχας μπερέδες ή βαμβακερά υφάσματα που έφτιαζαν μόνες τους στο σπίτι «μαρτυράνε, όπως τα εξανθήματα τον πυρετό, τη διαρκή πίεση των μικροαστικών τάσεων» (σ. 104).

*

Για τον Τρότσκι, ο σοσιαλισμός είναι η κρατική ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής και ο κεντρικός σχεδιασμός· ο σοσιαλισμός περνάει μέσα από τη γενικευμένη μισθωτοποίηση του πληθυσμού, όσο πιο προηγμένη είναι η τεχνολογία των μέσων παραγωγής τόσο πιο προχωρημένος είναι ο σοσιαλισμός. Ο Τρότσκι δεν θέλει να απομείνει τίποτα που να θυμίζει, έστω πολύ αμυδρά, τον ελεύθερο αγρότη ή τεχνίτη ή ακόμα περισσότερο τον άνθρωπο της κοινότητας, που ζούσε στα όρια του κράτους ή της αγοράς χωρίς να τα έχει ιδιαίτερη ανάγκη. (Ο μπολσεβικισμός είναι πριν από όλα ένα εξτρεμιστικός μοντερνισμός). Όμως στη Σοβιετική Ένωση την εποχή της ΝΕΠ –και αυτό είναι μία από τις κατακτήσεις της επανάστασης– η συντριπτική πλειοψηφία του πληθυσμού, ένας αγροτικός πληθυσμός 100 εκατομμυρίων, 3,5 εκατομμύρια ελεύθεροι τεχνίτες ζουν δουλεύοντας με δικά τους μέσα παραγωγής. Ο Τρότσκι είναι ο αδιάλλακτος εισηγητής μιας (ανηλεούς) πολιτικής χωρισμού των παραγωγών από τα μέσα παραγωγής. Η αντίθετη άποψη είναι εκείνη του Μπουχάριν που υποστηρίζει την από τα κάτω ανάπτυξη συνεταιρισμών. Ο Στάλιν ταλαντεύεται.

Σύμφωνα με τον Μαρξ: «η λεγόμενη πρωταρχική συσσώρευση δεν είναι τίποτε άλλο παρά το ιστορικό προτσές χωρισμού του παραγωγού

από τα μέσα παραγωγής», «και η ιστορία αυτής της απαλλοτρίωσης... είναι γραμμένη στα χρονικά της ανθρωπότητας με γράμματα από αίμα και φωτιά»⁵. Την άποψη για μια «σοσιαλιστική πρωταρχική συσσώρευση» πρωτοδιατύπωσε ο Τρότσκι το 1923 και στη συνέχεια ο Πρεομπραζένσκι το 1924 και το 1925. Ο Στάλιν στην 15η Συνδιάσκεψη (Φθινόπωρο 1926) κατάγγειλε πολύ σωστά την αντιπολίτευση ότι εισηγείται τη μεταχείριση της υπαίθρου σαν αποικίας την οποία εκμεταλλεύεται το προλεταριακό κράτος⁶. Τρία χρόνια μετά θα αναλάβει –και δεν θα είναι η μόνη φορά– να διεκπεραιώσει την τροτσικιστική πολιτική. Και το έκανε όχι με τριαντάφυλλα αλλά με «αίμα και φωτιά», τον μόνο τρόπο που μπορούσε να γίνει.

Βολεύει πολύ τους τροτσικιστές (και τους επιγόνους του Ευροκομμουνισμού) μιλώντας για τα εγκλήματα του Στάλιν να εστιάζουν στις δίκες της Μόσχας και τις εκκαθαρίσεις της περιόδου 1937-1939. Εμείς προτιμούμε να δώσουμε το βάρος στις κοινωνικές διαδικασίες, την αντικατάσταση δυνάμει σοσιαλιστικών σχέσεων με καπιταλιστικές, στη βίαιη κολεκτιβοποίηση 1929-1932, τη μητέρα όλων των εγκλημάτων. Δεν είναι μόνο το ότι τα θύματα της κολεκτιβοποίησης ήταν τα περισσότερα και για μας η ζωή ενός ανθρώπου από τις μορφωμένες τάξεις ή ενός γραφειοκράτη δεν αξίζει περισσότερο από τη ζωή του φτωχού αγρότη ή τεχνίτη ή του φτωχού πραγματευτή. Είναι ότι με την κολεκτιβοποίηση καταστράφηκαν μια για πάντα οι αγροτικές κοινότητες, τις οποίες ο Μαρξ θεωρούσε βασικό στοιχείο για τον σοσιαλιστικό μετασχηματισμό της Ρωσίας – ό,τι είχε απομείνει ακόμα ζωντανό από τις κοινωνικές δυνάμεις που πήραν πάνω τους τη Ρωσική Επανάσταση. Πρόκειται για τη μεγαλύτερη καταστροφή των κοινών στην ιστορία της ανθρωπότητας, καταστροφή που διέπραξαν «κομμουνιστές» στο όνομα του «σοσιαλισμού». Με τη βίαιη κολεκτιβοποίηση το σοβιετικό κράτος έσπασε τη συμμαχία με την αγροτιά και συνέτριψε την αγροτική επανάσταση. Χρόνια μετά, ο Στάλιν εκμυστηρεύτηκε στον Τσόρτσιλ ότι η δοκιμασία της κολεκτιβοποίησης γι' αυτόν ήταν χειρότερη δοκιμασία

⁵ Καρλ Μαρξ, *Το Κεφάλαιο*, ελλ. εκδ. Σύγχρονη Εποχή, τόμος πρώτος, σ. 739-740.

⁶ Έντουαρντ Χάλετ Καρρ, *ό.π.*, τόμος 2, σ. 478 και Σαρλ Μπετελέμ, *Οι ταξικοί αγώνες στην ΕΣΣΔ*. Περίοδος δεύτερη 1923-1930, ελλ. εκδ. Ράππας, 1977, σ. 359.

απ' ό,τι ο πόλεμος με τη ναζιστική Γερμανία. «Ήταν τρομακτικό, κράτησε τέσσερα χρόνια», του είπε καταλήγοντας⁷. Οι πόρτες της κόλασης άνοιξαν, όποιος έκανε κάτι τέτοιο μπορούσε να κάνει και οτιδήποτε άλλο στη συνέχεια. «Το καθεστώς επέζησε», έγραφε ανακουφισμένος το 1936 ο Τρότσκι (43). Όμως η μοίρα του είχε σφραγιστεί, το καθεστώς θα κατέρρεε σαν πύργος από τραπουλόχαρτα μισό αιώνα αργότερα μέσα στη γενική αδιαφορία του πληθυσμού.

*

Με τη ρωσική Επανάσταση –το «Σχέδιο Διατάγματος» με βάση το 1ο Πανρωσικό Αγροτικό Συνέδριο και το Διάταγμα για τη Γη που ενέκρινε ομόφωνα το 2ο Συνέδριο των Σοβιέτ στις 26 Οκτωβρίου/8Νοεμβρίου 1917⁸– η γη εθνικοποιήθηκε, απαγορεύτηκε η μίσθωση εργασίας και επίσης οι αγοραπωλησίες γης. Πρακτικά το συντριπτικά μεγαλύτερο μέρος της γης πέρασε στα χέρια των κοινοτήτων. Οι κοινότητες κράτησαν κοινή τη χρήση των νερών, των δασών, των βοσκότοπων, των βασικών υποδομών και ορισμένων βιοτεχνιών και μοίρασαν σε οικογενειακούς κλήρους την καλλιεργήσιμη γη χωρίς όμως να παραχωρήσουν δικαιώματα πλήρους κυριότητας. Η γη έπρεπε ανά τακτά χρονικά διαστήματα να ξαναμοιράζεται ανάλογα με τις αυξομειώσεις των μελών των οικογενειών, καθώς ούτε να πουληθεί, ούτε να κληρονομηθεί, ούτε να καλλιεργηθεί (μέχρι το καλοκαίρι του 1925) με μισθωτή εργασία μπορούσε. Επρόκειτο για την περίφημη Μαύρη Διανομή των παλιών ναρόντικων και το πρόγραμμα των διαδόχων τους των σοσιαλεπαναστατών, που με μια εντυπωσιακή στροφή είχε υιοθετήσει ο Λένιν τις μέρες του Οκτώβρη.

Σύμφωνα με τον Καρρ, η ανακατανομή της γης που εγκαινίασε η Οκτωβριανή Επανάσταση «οδήγησε σε μια εντυπωσιακή εξίσωση του μεγέθους των βασικών μονάδων παραγωγής». Το 1920 το 86% της καλλιεργήσιμης γης αποτελούσαν κλήροι μεγέθους μέχρι 4 ντεσιάτιν, το

⁷ Σαρλ Μπετελέμ, *Οι ταξικοί αγώνες στην ΕΣΣΔ*. 3η περίοδος 1930-1941, ελλ. εκδ. Κουκκίδα, 2017, σ. 55.

⁸ Έντουαρντ Χάλετ Καρρ, *ό.π.*, τόμος 2, σ. 53, 54, 55, 56.

6.5% κλήροι 4-8 ντεσιάτιν και μόνο το 1,7% κλήροι μεγαλύτεροι από 8 ντεσιάτιν (1 ντεσιάτιν = 1,09 του εκταρίου). Ο κάθε αγρότης καλλιεργούσε τον κλήρο του με τη δική του εργασία, τη βοήθεια της οικογένειάς του και έχοντας ένα άλογο στην ιδιοκτησία του. Το ποσοστό των νοικοκυριών χωρίς άλογο έπεσε από 29% το 1917 σε 7,6% το 1920 ενώ το ποσοστό των νοικοκυριών με πάνω από δυο άλογα έπεσε από 4,8% σε 0,9% την ίδια περίοδο⁹.

Προς τα τέλη της δεκαετίας του 1920, ενώ στις σοβιετικές πόλεις είχαν εμφανιστεί σημαντικές ανισότητες, στην ύπαιθρο επικρατούσαν εξισωτικές τάσεις. Για το 1926/1927 το μέσο κατά κεφαλήν (μέλους μιας οικογένειας) χρονιάτικο εισόδημα, υπολογίζεται σε 78,6 ρούβλια για του φτωχούς χωρικούς, σε 113,3 για τους μεσαίους και σε 239,9 για τους πλουσιοχωρικούς (κουλάκους), ενώ ο βιομηχανικός εργάτης κέρδιζε τότε 334,6 ρούβλια¹⁰. Η σχέση, δηλαδή, του εισοδήματος φτωχού/πλούσιου χωρικού ήταν μόλις 1/3. Το 1926-1927 επίσης, η κατανομή των σοβιετικών αγροτών ήταν: φτωχοί χωρικοί 29,4%, μεσαίοι χωρικοί 67,5%, πλούσιοι χωρικοί 3,1%¹¹. Η αναλογία των φτωχών αγροτών στον ολικό αγροτικό πληθυσμό έτεινε να μειωθεί και αυξανόταν εκείνη των μεσαίων, καθώς ένα μέρος των φτωχών χωρικών ενσωματωνόταν στο προλεταριάτο, ενώ ένα άλλο –το πιο σημαντικό– στη μεσαία αγροτιά την οποία και ενίσχυε. Η οικονομική βαρύτητα των πλουσιοχωρικών δεν προόδευε παρά ελάχιστα. Οι θέσεις για το 15ο Συνέδριο αναγνωρίζουν ρητά αυτή τη δυναμική¹².

Η υπεροχή των πλουσιοχωρικών δεν είχε να κάνει με το μέγεθος των κλήρων τους αλλά με τη μίσθωση γαιών, το νοίκιασμα εργαλείων, τη συμμετοχή στο καπιταλιστικό εμπόριο, τη χρήση μισθωτής εργασίας κτλ. Από τη δική τους μεριά οι φτωχοί και οι μεσαίοι χωρικοί προσπαθούσαν να αντιμετωπίσουν τους πλουσιοχωρικούς με τη βελτίωση του

---

⁹ Στο ίδιο, σ. 221, 222.

¹⁰ Σαρλ Μπετελέμ, *Οι ταξικοί αγώνες στην ΕΣΣΔ*. Δεύτερη περίοδος 1923-1930, σ. 100.

¹¹ Στο ίδιο, σ. 92

¹² Στο ίδιο, σ. 90.

τεχνικού εξοπλισμού τους και την καλύτερη οργάνωση¹³. Συγκρότησαν ενώσεις για την από κοινού χρησιμοποίηση μέσω παραγωγής. Στα Ουράλια το 32,9% των σπορέων και το 28,2% των αλωνιστικών μηχανών χρησιμοποιούνταν έτσι από κοινού· στη Σιβηρία τα αντίστοιχα ποσοστά ήταν 29,8% και 32,3%. Για τα τρακτέρ μάλιστα η αναλογία ήταν 100%. Δημιουργήθηκαν δεκάδες χιλιάδες «απλοί» παραγωγικοί συνεταιρισμοί που δεν είχαν όμως το καθεστώς του κολχόζ και δεν αναγνωρίζονταν επίσημα¹⁴. Θα τους συντρίψει το κράτος κατά την κολεκτιβοποίηση ενώ θα διαλύσει και τα κολχόζ που δημιουργήθηκαν από τα κάτω την προηγούμενη περίοδο.

Το 1926-1927 η αγροτική παραγωγή έχει ξεπεράσει κατά 6% την προπολεμική (εκείνη του 1913)¹⁵. Οι ερευνητές υπολόγιζαν ότι θα αρκούσε η αντικατάσταση των ξύλινων ως επί τω πλείστον αλετριών με σιδερένια για να αυξηθεί η παραγωγή κατά 23%¹⁶. Προς τα τέλη της περιόδου της ΝΕΠ, οι φτωχοί και οι μεσαίοι χωρικοί προμηθεύουν τα ¾ των σιτηρών που διοχετεύονται στις πόλεις¹⁷. Τα χρήματα που εισπράττονται επενδύουν κατά ένα μεγάλο μέρος –σε ποσά 70% ανώτερα από εκείνα που διέθεταν προπολεμικά¹⁸– στην αγορά γεωργικού εξοπλισμού, η απόκτηση του οποίου θα τους επιτρέψει να απεξαρτηθούν από τους πλουσιοχωρικούς. Όμως η επιτάχυνση της εκβιομηχάνισης απορροφάει όλο και περισσότερους πόρους με αποτέλεσμα την επιδείνωση του ανεφοδιασμού των φτωχών και μεσαίων χωρικών με βιομηχανικά είδη και ιδίως με γεωργικά εργαλεία. Οι αγρότες απαντούν με μια όλο και πιο επίμονη άρνηση να πουλήσουν σιτηρά. Η κρίση αυτή που ξεκινάει το 1927-1928, θα κλιμακωθεί και θα οδηγήσει στη βίαιη κολεκτι-

¹³ Στο ίδιο, σ. 94, 100, 101, 102, 136 κ.α.

¹⁴ Στο ίδιο, σ. 36. Κολχόζ: το συνεταιριστικό αγρόκτημα. Σοβκόζ: το κρατικό. Με την κολεκτιβοποίηση οι αγρότες θα αναγκαστούν να ενταχθούν σε κατ' όνομα κολχόζ που δεν είναι παρά κρατικές επιχειρήσεις.

¹⁵ Στο ίδιο, σ. 36.

¹⁶ Στο ίδιο, σ. 103.

¹⁷ Στο ίδιο, σ. 94. Ο Στάλιν στον λόγο του της 28/5/1928 στους φοιτητές του Πανεπιστημίου Σβερντλόφ δίνει πάνω κάτω τους ίδιους αριθμούς.

¹⁸ Στο ίδιο, σ. 109.

βοποίηση το 1929-1932, εκ παραλλήλου με την εφαρμογή του πρώτου πεντάχρονου με τους εξωφρενικούς στόχους βιομηχανικής ανάπτυξης.

Η ΕΣΣΔ δεν θα πετύχει ποτέ «να φτάσει και να ξεπεράσει», ούτε καν να πλησιάσει, την Ευρώπη και τις ΗΠΑ. Έχοντας αναγάγει την ιστορία στην ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων, θα θυσιάσει στο κυνήγι μιας χίμαιρας τις πιο σημαντικές κατακτήσεις της επανάστασης, ένα τεράστιο κοινωνικό και πολιτισμικό πλούτο, την ίδια τη σοβιετική αγροτιά, την πλειοψηφία του πληθυσμού. Έτσι θα αποτύχει παταγωδώς εκεί που είχε συγκεντρώσει όλη την προσπάθεια: στη μεγέθυνση των οικονομικών δεικτών. Σύμφωνα με τα κριτήρια που η ίδια είχε θέσει, η κομματική γραφειοκρατία αποδείχτηκε πολύ λίγη απέναντι στις αστικές τάξεις της Δύσης. Όχι μόνο από κοινωνικής και πολιτιστικής άποψης αλλά και από οικονομικής, η κολεκτιβοποίηση αποτέλεσε πραγματική καταστροφή. Το επίπεδο της αγροτικής παραγωγής της ΝΕΠ δεν θα ξεπεραστεί παρά μόνο από το 1948 και πέρα (και μάλιστα μόλις το 1953 για τα κτηνοτροφικά προϊόντα)¹⁹. Στην πραγματικότητα η σοβιετική γεωργία και κτηνοτροφία δεν θα συνέλθουν ποτέ. Τη δεκαετία του 1970 η παραγωγή σιτηρών ανά απασχολούμενο στη γεωργία ήταν 4,5 τόνοι στην ΕΣΣΔ και 54,7 τόνοι στις ΗΠΑ. Το κόστος παραγωγής του σταριού ήταν 102 ρούβλια ανά τόνο στην ΕΣΣΔ έναντι 49,5 (της αντίστοιχης τιμής σε ρούβλια) στις ΗΠΑ, παρόλο που το κατώτερο ωρομίσθιο στην ΕΣΣΔ ήταν το 1/3 εκείνου των ΗΠΑ²⁰. Το χάος του γραφειοκρατικού σχεδιασμού –αν υποθέσουμε ότι πρόκειται πράγματι για σχεδιασμό– θα αποδειχθεί πολύ χειρότερο από την αναρχία της καπιταλιστικής αγοράς και αυτό όχι μόνο στο γεωργοκτηνοτροφικό τομέα.

Με διαδοχικά βήματα στις αρχές της δεκαετίας του 1930, το σοβιετικό κράτος παραχώρησε στις οικογένειες των κολχόζικων το δικαίωμα να καλλιεργούν μικρά ιδιωτικά αγροτεμάχια, να εκτρέφουν λίγα ζώα και να πουλάν τα προϊόντα τους στις κολχόζικες αγορές. Αυτά τα ιδιωτικά χωράφια (4,9 στρέμματα το καθένα κ.μ.ο.) αποτελούσαν μόλις το 4% της γης των κολχόζ, αλλά θα φτάσουν να παράγουν το 40% της πατάτας και των λαχανικών και πάνω από το 60% του κρέατος που προ-

¹⁹ Στο ίδιο, σ. 117.

²⁰ Σαρλ Μπετελέμ, *Οι ταξικοί αγώνες στην ΕΣΣΔ*. 3η περίοδος 1930-1941, σ. 70.

ερχόταν από τα κολχόζ²¹. Στα δικά τους αγροτεμάχια οι χωρικοί χρησιμοποιούσαν παμπάλαιο εξοπλισμό, δαπανούσαν μόνο το 20% του εργασιμου χρόνου που ξόδευαν στα κολχόζ και όμως από αυτά εξασφάλιζαν ακόμη και το 75-89% του χρηματικού τους εισοδήματος κατά τη δεκαετία του 1930²². Αυτή η «εκδίκηση» των χωρικών ήταν καρφί στο μάτι του Τρότσκι ο οποίος φρύαξε. Μίλησε για «άτακτη υποχώρηση» (68), για παραβίαση της κοινωνικοποίησης και περιορισμό της κολεκτιβοποίησης (110), για μεγάλες παραχωρήσεις στις ιδιοκτησιακές και ατομικιστικές τάσεις του χωριού (110)· κατήγγειλε ότι το «φιλμ της κολεκτιβοποίησης άρχισε να ξετυλίγεται από την ανάποδη» (68). Εφιστά την προσοχή λέγοντας: «η πάλη ανάμεσα στους αγρότες και το κράτος κάθε άλλο παρά έχει τελειώσει. Η σημερινή ακόμα πολύ ασταθής οργάνωση της γεωργίας, δεν είναι παρά ένας προσωρινός συμβιβασμός ανάμεσα στα συγκρουόμενα στρατόπεδα που ακολούθησε το τρομερό ξέσπασμα του εμφυλίου μεταξύ τους»(110). Καλεί την κυβέρνηση «να επιτεθεί στα κολχόζ των κουλάκων» (114). Από τη μεριά του όμως ο Στάλιν, ένας ρεαλιστής τροτσκιστής, ξέρει καλά ότι αυτά τα μικρά αγροτεμάχια όχι μόνο συμπληρώνουν την τροφοδοσία των πόλεων, αλλά επίσης συντηρούν τους κολχόζνικους ώστε να μπορούν να συνεχίσουν να δουλεύουν στα «συνεταιριστικά» (κρατικά) αγροκτήματα που χρηματοδοτούν το εγχείρημα της εκβιομηχάνισης.

«Η εξάλειψη των κουλάκων σαν τάξης» στόχευε στον αποκεφαλισμό των αγροτικών κοινοτήτων με την εξόντωση των προκρίτων, δηλαδή ενός μεγάλου μέρους της φυσικής ηγεσίας της υπαίθρου (μιας φυσικής ηγεσίας στην αντίστοιχη της οποίας θα βρει το βασικό του κοινωνικό στήριγμα το ΕΑΜ το 1941-44 στην ορεινή Ελλάδα). Με την κολεκτιβοποίηση το κολχόζ και πολύ δευτερευόντως το σοβχόζ πήρε τη θέση της αγροτικής κοινότητας. Στα τέλη της δεκαετίας του 1930 υπήρχαν 240.000 κολχόζ. Κάθε κολχόζ διέθετε κ.μ.ο. πάνω από 600 εκτάρια καλλιεργήσιμης γης στην οποία εργάζονταν περίπου 80 οικογένειες κολχόζνικων. Η εργασία ήταν οργανωμένη με «βιομηχανικό» τρόπο, σύμφωνα με τον καπιταλιστικό τρόπο οργάνωσης της εργασίας, σε ει-

²¹ Paul Bushkovitch, *Ιστορία της Ρωσίας*, ελλ. εκδ. Αιώρα, 2016, σ. 373.

²² Σαρλ Μπετελέμ, *Οι ταξικοί αγώνες στην ΕΣΣΔ. 3η περίοδος 1930-1941*, σ. 81, 82.

δικευμένα συνεργεία και ομάδες, υπό τη διεύθυνση εργοδηγών²³. διεξαγόταν και μετρίοταν σύμφωνα με «νόρμες» που είχαν οριστεί από τις «τεχνικές υπηρεσίες» και τα «ερευνητικά ινστιτούτα». Το 1935 υπήρχαν 35 «νόρμες», το 1940 254²⁴. Ο γραφειοκρατικός διοικητικο-τεχνικός και οικονομικός μηχανισμός, ο επιφορτισμένος με τη διοίκηση των κολχόζ, αποτελούνταν από το διευθυντικό στρώμα των κολχόζ, το οποίο χωρίς τους εργοδηγούς υπολογίζονταν σε 758.000 στελέχη²⁵ και μια βαριά και εκτεταμένη διοίκηση, που χωρίς να ανήκει στα κολχόζ, τα διεύθυνε από τα πάνω, όριζε ένα εξαντλητικά αναλυτικό ετήσιο πλάνο για το κάθε κολχόζ, το οποίο προέβλεπε σχεδόν τα πάντα (στόχοι παραγωγής, εξειδίκευση και εναλλαγή καλλιεργειών, κτηνοτροφική παραγωγή, εκμηχάνιση, προγραμματισμός διαφόρων εργασιών μέσα στη χρονιά, παραδόσεις στο κράτος) και του οποίου η εφαρμογή ήταν υποχρεωτική²⁶. Την «καθοδήγηση» των κολχόζ το 1933-1934 είχε αναλάβει το πολιτικό τμήμα των Μηχανοτρακτερικών Σταθμών (ΜΤΣ) στο οποίο συμμετείχαν και αντιπρόσωποι της GPU. Το κράτος δεν εμπιστεύτηκε τα τρακτέρ στα κολχόζ. Η διαχείριση των τρακτέρ ήταν υπόθεση των ΜΤΣ που τα νοίκιαζαν μαζί με τους χειριστές στα κολχόζ έναντι του 26,2% των παραδοτέων σιτηρών (1935-1936)²⁷.

Έτσι ο προηγούμενος ελεύθερος αγρότης υποβλήθηκε στην πειθαρχία του μαζικού εργοστασίου και ακόμα χειρότερα σε στρατιωτικές μορφές διοίκησης και ένα καθεστώς που θύμιζε εκείνο πριν τον νόμο της 19 Φεβρουαρίου/3 Μαρτίου 1861 με τον οποίο απελευθερώθηκαν οι δουλοπάροικοι στην Τσαρική Ρωσία. Οι κολχόζνικοι δεν είχαν το δικαίωμα προσφυγής στα δικαστήρια, δεν μπορούσαν να συνδικαλιστούν (γιατί υποτίθεται ότι ήταν συνεργατιστές και όχι μισθωτοί), δεν είχαν δικαίωμα στην κοινωνική ασφάλιση (για τον ίδιο λόγο), τους απαγορευόταν να εγκαταλείψουν το κολχόζ, υπόκεινταν σε διάφορες αγγαρείες

---

²³ Στο ίδιο, σ. 75, 96.

²⁴ Στο ίδιο, σ. 85.

²⁵ Στο ίδιο, σ. 96.

²⁶ Στο ίδιο, σ. 110, 111.

²⁷ Στο ίδιο, σ. 71.

στις οποίες δεν υποβάλλονταν οι υπόλοιποι πολίτες και ο διευθυντής του κολχόζ ασκούσε πάνω τους μια εξουσία που ξεπερνούσε κατά πολύ την εξουσία που ασκεί πάνω στους «δικούς του» εργάτες ένας διευθυντής εργοστασίου. Ο κολχόζνικος το 1940 κέρδιζε για την εργασία του ένα μερίδιο από τις εισπράξεις του κολχόζ, κ.μ.ο. γύρω στα 12 ρούβλια το μήνα, ενώ ο πρόεδρος του κολχόζ λάμβανε σταθερό μισθό 25-400 ρούβλια και μια ολόκληρη σειρά από πριμ. Το 1932 οι διοικητικές υπηρεσίες του κολχόζ απορροφούσαν το 20-25% των εισοδημάτων του²⁸.

*

Σαν πολίτης ο σοβιετικός εργάτης την δεκαετία του 1930, δεν υπόκειται στο ίδιο καθεστώς με τον κολχόζνικο, ωστόσο ο δεσποτισμός και η υφή των εργασιακών σχέσεων στο εργοστάσιο κάθε άλλο παρά διαφέρουν από εκείνες του κολεκτιβοποιημένου αγροκτήματος. Για τον Τρότσκι όμως πρόκειται για σοσιαλιστικές ή τουλάχιστον για μεταβατικές στο σοσιαλισμό σχέσεις, αν εξαιρέσουμε βέβαια τα ψεγάδια των ιδιωτικών αγροτεμαχίων ή το ότι τυπικά τα κολχόζ διατηρούν ένα συνεταιριστικό και όχι κρατικό ιδιοκτησιακό καθεστώς. Σύμφωνα με τον Τρότσκι από κοινωνικής απόψεως όλο αυτό το αποτρόπαιο καθεστώς είναι σοσιαλιστικό. Ακριβώς γι' αυτό το λόγο η αντιγραφειοκρατική επανάσταση που ευαγγελίζεται είναι πολιτική όχι κοινωνική, θέλει να αλλάξει μόνο την πολιτική εξουσία όχι την κοινωνική βάση της ΕΣΣΔ. Διαβάζουμε: «σ' ότι αφορά τις ιδιοκτησιακές σχέσεις, η νέα εξουσία δε θα χρειαζόταν να καταφύγει σε επαναστατικά μέτρα. Θα διατηρούσε και θα ανέπτυξε παραπέρα το πείραμα της σχεδιασμένης οικονομίας. Μετά την πολιτική επανάσταση –δηλαδή μετά την ανατροπή της γραφειοκρατίας– το προλεταριάτο θα είχε να εισάγει στην οικονομία μια σειρά πολύ σημαντικών μεταρρυθμίσεων, αλλά όχι μια άλλη κοινωνική επανάσταση» (σ. 205). «Αυτή τη φορά το ζήτημα δεν θα είναι να αλλάξουμε [όπως η Οκτωβριανή Επανάσταση] τα οικονομικά θεμέλια της κοινωνίας, να αντικαταστήσουμε ορισμένες μορφές ιδιοκτησίας με άλλες μορφές... Η ανατροπή της βοναπαρτικής κάστας... θα περιορι-

²⁸ Στο ίδιο, σ. 104.

στεί στα όρια της πολιτικής επανάστασης», όπως π.Χ. οι επαναστάσεις στη Γαλλία το 1830 και 1848 (σ.233).

Βέβαια ο Τρότσκι διακρίνει την κρατική από τη σοσιαλιστική ιδιοκτησία και μάλιστα λέει χαρακτηριστικά «η κρατική ιδιοκτησία στα μέσα παραγωγής δεν μετατρέπει την κοπριά σε χρυσάφι» (74)· το κριτήριο όμως με το οποίο τις διαφοροποιεί δεν είναι παρά η «σχετική παραγωγικότητα της εργασίας», το επίπεδο της τεχνικής (47). Γράφει: «για ένα μαρξιστή, το ζήτημα αυτό δεν εξαντλείται με μια εξέταση των μορφών ιδιοκτησίας, ανεξάρτητα από την παραγωγικότητα της εργασίας» (σ. 46). Στις δηλώσεις της σοβιετικής ηγεσίας για τον «πλήρη θρίαμβο του σοσιαλισμού», υπενθυμίζει ο Τρότσκι, η Αριστερή Αντιπολίτευση απάντησε: «Δεν πρέπει να περιορίζετε στην κοινωνικο-νομική μορφή των σχέσεων... κάνοντας αφαίρεση του θεμελιακού κριτηρίου: του επιπέδου των παραγωγικών δυνάμεων. Οι ίδιες οι νομικές μορφές έχουν ένα ουσιαστικά διαφορετικό κοινωνικό περιεχόμενο ανάλογα με το ύψος του τεχνικού επιπέδου... Οι σοβιετικές μορφές ιδιοκτησίας πάνω στη βάση των πιο σύγχρονων επιτευγμάτων, της αμερικανικής τεχνικής μεταφυτευμένων σε όλους τους κλάδους της οικονομικής ζωής –αυτό θα ήταν πραγματικά το πρώτο στάδιο του σοσιαλισμού». Για τον Τρότσκι η βασική αντίφαση που υπάρχει στα θεμέλια της σοβιετικής κοινωνίας είναι: κατ' αρχήν σοσιαλιστικές παραγωγικές σχέσεις/χαμηλό επίπεδο παραγωγικών δυνάμεων.

Προφανώς ο Τρότσκι παραδέχεται ότι αναπαράγονται καπιταλιστικές σχέσεις που μπορούν να θέσουν εν αμφιβόλω τη δύναμη σοσιαλιστική κοινωνική βάση και να οδηγήσουν σε καπιταλιστική παλινόρθωση, αλλά για τον ίδιο, αυτές οι καπιταλιστικές σχέσεις έχουν να κάνουν με τη διανομή και όχι με τις παραγωγικές σχέσεις, οι οποίες καθώς στηρίζονται στην κρατική ιδιοκτησία παραμένουν δύναμη σοσιαλιστικές. Διαβάζουμε: «Το εργατικό κράτος αποχτά άμεσα και από την αρχή ένα διπλό χαρακτήρα: σοσιαλιστικό, στο βαθμό που υπερασπίζεται την κοινωνική ιδιοκτησία στα μέσα παραγωγής, αστικό, στο βαθμό που η διανομή των αγαθών γίνεται με ένα καπιταλιστικό μέτρο αξίας και με όλες τις συνέπειες που πηγάζουν από αυτό» (σ. 52). Και επίσης: «Δυο αντίθετες τάσεις ξεπηδούν από τα βάθη του σοβιετικού καθεστώτος. Στο βαθμό που, αντίθετα από τον παρακμάζοντα καπιτα-

λισμό, αναπτύσσει τις παραγωγικές δυνάμεις, προετοιμάζει την οικονομική βάση του σοσιαλισμού. Στο βαθμό που, προς όφελος ενός ανώτερου στρώματος, δίνει στους αστικούς κανόνες διανομής όλο και πιο ακραία έκφραση, προετοιμάζει μια καπιταλιστική παλινόρθωση. Αυτή η αντίθεση ανάμεσα στις μορφές ιδιοκτησίες και τους κανόνες διανομής δεν μπορεί να μεγαλώνει επ' άπειρο» (199). Μάλιστα, επιμένοντας με συνέπεια στη γενική γραμμή της επιχειρηματολογίας του, ο Τρότσκι συνδέει την αναπαραγωγή των καπιταλιστικών σχέσεων στον τομέα της διανομής με το χαμηλό επίπεδο της ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων: «οι εφαρμόσιμες μέθοδοι διανομής εξαρτώνται περισσότερο από το επίπεδο της τεχνικής και τους υλικούς πόρους που υπάρχουν, παρά από τις μορφές ιδιοκτησίας» (99).

Όμως αυτός ο διαχωρισμός μορφές ιδιοκτησίας/μέθοδοι διανομής είναι εξαιρετικά προβληματικός. Το «καπιταλιστικό μέτρο αξίας», οι «αστικοί κανόνες» στη διανομή, για τον Τρότσκι δεν έχουν να κάνουν απλώς με την παραμονή σε ισχύ του νόμου της αξίας για ένα μεγάλο διάστημα μετά την πτώση του καπιταλισμού –έως εδώ δεν θα διαφωνήσουμε– αλλά και με τη διατήρηση της μισθωτής εργασίας στη μεταβατική οικονομία: και για την ακρίβεια, με την υποχρέωση του εργατικού κράτους «να σπρώχνει τον καθένα να παράγει όσο το δυνατόν περισσότερα» μέσω της προσφυγής «στη μέθοδο της πληρωμής της εργασίας που έχει επεξεργαστεί ο καπιταλισμός» (σ. 51). Όμως από τη στιγμή που θα θέσουμε το ζήτημα της μισθωτής εργασίας –ακριβώς γιατί αυτή είναι θεμελιώδης για τον καπιταλισμό– δεν μπορούμε να περιοριστούμε στη διανομή· είμαστε υποχρεωμένοι να μιλήσουμε για καπιταλιστικές σχέσεις παραγωγής, για καπιταλιστικές μορφές ιδιοκτησίας, για την οργάνωση της εργασίας μέσα στο εργοστάσιο, για το χωρισμό του παραγωγού από τα μέσα παραγωγής. Η μισθωτή εργασία έχει να κάνει με την αγοραπωλησία της εργατικής δύναμης, δηλαδή με την εκπραγμάτιση της εργατικής ικανότητας, την αποξένωσή της από τη βούληση του εργάτη και την υπαγωγή της σε μια αλλότρια βούληση, εκείνη του κεφαλαιοκράτη. Ο Μπετελέμ πολύ σωστά τονίζει την άρρηκτη ενότητα της «αστικής ιδιοκτησίας» με τη μισθωτή εργασία: «[Η “αστική ιδιοκτησία”] δεν έχει καμία σχέση με ό,τι συνήθως αποκαλείται “ατομική ιδιοκτησία” των μέσων παραγωγής, που δεν είναι άλλη από

τη νομική ατομική ιδιοκτησία. Αντιθέτως, η αστική ή καπιταλιστική ιδιοκτησία αποτελείται από το σύνολο των κοινωνικών σχέσεων που επιτρέπουν την εκμετάλλευση της μισθωτής εργασίας»²⁹.

Εάν η παραγωγή βασίζεται στη μισθωτή εργασία, οι μορφές ιδιοκτησίας δεν μπορούν σε καμία περίπτωση να είναι σοσιαλιστικές, το πρόβλημα δεν θα είναι μόνο η διανομή. Οι παραγωγικές σχέσεις γίνονται σοσιαλιστικές στο μέτρο που αίρεται ο χωρισμός του παραγωγού από τα μέσα παραγωγής, η αποξένωση του από τις εργασιακές του ικανότητες· δηλαδή με την αυτοδιαχείριση, την εμβάθυνση της (κατάργηση της διάκρισης χειρωνακτικής/πνευματικής εργασίας, της ιεραρχίας διευθυνόντων/εκτελεστών) και τη γενίκευσή της (το πέρασμα από μια οικονομία με βάση τον νόμο της αξίας σε μια κοινωνία του Δώρου³⁰).

Ο Τρότσκι γράφει κάπου ότι «οι εργάτες έχασαν όλη την επιρροή τους πάνω στη διεύθυνση του εργοστασίου» (197), καταγγέλλει ότι ο «γραφειοκρατισμός καταστρέφει τη δημιουργική πρωτοβουλία και το αίσθημα ευθύνης» (225) και διακηρύσσει ότι «στην εθνικοποιημένη οικονομία, η ποιότητα απαιτεί δημοκρατία των παραγωγών και των καταναλωτών, ελευθερία κριτικής και πρωτοβουλία» (σ. 223) για να διευκρινίσει λίγο μετά ότι «η επαναφορά της δημοκρατίας στη βιομηχανία σημαίνει μια ριζική αναθεώρηση των πλάνων προς το συμφέρον των εργατών» (234). Δεν φαίνεται να πηγαίνει πιο μακριά από τα μέτρα που κατά καιρούς είχε πάρει η σοβιετική εξουσία (π.χ. οι παραγωγικές συσκέψεις το 1924-1928 «μια μορφή άμεσης συμμετοχής των εργατών στην οργάνωση της παραγωγής»³¹, οι προσωρινές επιτροπές ελέγχου και το κίνημα κριτικής το 1928) για να μην μιλήσουμε για τις σύγχρονες μορφές καπιταλιστικής οργάνωσης εργασίας όπως ο τογιοτισμός. Ο Τρότσκι στην «Προδομένη Επανάσταση» δεν έχει απομακρυνθεί από τις θέσεις που διατύπωνε το 1920 στο «Τerrorισμός και Κομμουνισμός»: «Θα ήταν το πιο κραυγαλέο σφάλμα να συγχέουμε το ζήτημα της κυριαρχίας του προλεταριάτου με το ζήτημα της διεύθυνσης των εργο-

²⁹ Στο ίδιο, σ. 347.

³⁰ Γιώργος Λιερός, *Υπαρκτός καινούργιος κόσμος*, Οι εκδόσεις των συναδέλφων, 2012.

³¹ Απόφαση 15ης Συνδιάσκεψης του κόμματος, Οκτώβρης 1926. Βλ. Σαρλ Μπετελέμ, *Οι ταξικοί αγώνες στην ΕΣΣΔ*. Περίοδος δεύτερη, σ. 216

στασιών από συμβούλια εργατών. Η δικτατορία του προλεταριάτου εκφράζεται με την κατάργηση της ατομικής ιδιοκτησίας στα μέσα παραγωγής, με την κυριαρχία της συλλογικής θέλησης των εργατών πάνω στον όλο σοβιετικό μηχανισμό και καθόλου με τον τρόπο διεύθυνσης των επί μέρους οικονομικών επιχειρήσεων»³².

Για τον Τρότσκι υπάρχει ένας βιομηχανικός τρόπος παραγωγής, ο οποίος αποτελεί μια γενική κατάκτηση της επιστήμης και του ανθρώπινου πολιτισμού και ο οποίος δεν είναι ειδικά καπιταλιστικός ή σοσιαλιστικός. Η θέση αυτή εναρμονίζεται πλήρως με τη λενινιστική αντίληψη που ορίζει τον σοσιαλισμό σαν «κρατικοκαπιταλιστικό μονοπώλιο που χρησιμοποιείται προς όφελος του λαού»³³. Σε όλες αυτές τις περιπτώσεις ο ρόλος των παραγωγικών σχέσεων και της ισότιμης συνεργασίας ανάμεσα στους παραγωγούς συρρικνώνεται δραματικά (μέχρις εξαφανίσεως όσον αφορά τον Τρότσκι) υπέρ εκείνου των παραγωγικών δυνάμεων, της μηχανής και του μηχανισμού.

*

Σύμφωνα με τον Τρότσκι «ο Μαρξισμός ξεκινά από την ανάπτυξη της τεχνικής σαν το θεμελιακό ελατήριο της προόδου, και οικοδομεί το κομμουνιστικό πρόγραμμα πάνω στο δυναμισμό των παραγωγικών δυνάμεων» (45). Ο Τρότσκι εκθειάζει «τη λατρεία της τεχνικής» (168) και κάνει υπόθεση της τελευταίας το άνοιγμα του δρόμου για το βασίλειο της ελευθερίας, την κατάργηση της μισθωτής εργασίας και του κράτους. Διαβάζουμε: «ο ίδιος ο σκοπός του κομμουνισμού είναι να υποτάξει τη Φύση στην τεχνική, και την τεχνική στο σχέδιο, και να εξαναγκάσει τις πρώτες ύλες να δίνουν στον άνθρωπο, απεριόριστα, οτιδήποτε αυτός χρειάζεται» (σ. 149) και επίσης «ο χωροφύλακας [το κράτος] θα χαλιναγωγεί την ανθρωπότητα μονάχα μέχρι τη στιγμή που ο άνθρωπος θα χαλιναγωγήσει ολοκληρωτικά τη Φύση» (51).

Ένα τέτοιο «βασίλειο της ελευθερίας» κάποιιο άλλοι το έχουν περι-

³² Maurice Britton, *ό.π.*, σ. 165-166.

³³ Βλ. Σαρλ Μπετελέμ, *Οι ταξικοί αγώνες στην ΕΣΣΔ*. 3η περίοδος 1930-1941, σ. 21 και Έντουαρντ Χάλετ Καρρ, *ό.π.*, τόμος 2, σ. 127-131.

γράφει σαν μια φοβερή δυστοπία. Η υποταγή –που μάλιστα γίνεται «ο ίδιος ο σκοπός του κομμουνισμού»– ο απεριόριστος εξαναγκασμός, η ολοκληρωτική χαλιναγώγηση της φύσης δεν είναι απελευθέρωση του ανθρώπου αλλά υποταγή και των δύο, ανθρώπου και φύσης, στη Μηχανή, στο ανθρώπινο τεχνούργημα, στον Μολώχ των μπολσεβίκων, το τρελό τραίνο της προόδου. Οι άνθρωποι υποβιβάζονται σε ζωντανά εμφυτεύματα στην κοινωνική mega-μηχανή.

Τα λόγια με τα οποία ο Μαρξ περιέγραφε την αντίληψη του Ρικάρντο, κατακεραυνώνοντας την, αποδίδουν θαυμάσια επίσης και εκείνη των μπολσεβίκων: «Τα έθνη δεν είναι τίποτα άλλο από εργαστήρια για παραγωγή και ο άνθρωπος είναι μια μηχανή κατανάλωσης και παραγωγής... οι άνθρωποι δεν είναι τίποτα το προϊόν είναι το παν»³⁴.

Το 1920, στο 3ο Πανρωσικό Συνέδριο των Συνδικάτων, ο Τρότσκι εναντίον της επιχειρηματολογίας των μενσεβίκων υπέρ της «ελευθερίας της εργασίας» δήλωνε: «ο άνθρωπος πρέπει να δουλεύει για να μην πεθάνει, δεν θέλει να δουλεύει. Η κοινωνική οργάνωση όμως τον εξαναγκάζει και τον σπρώχνει προς αυτή την κατεύθυνση»³⁵. Εάν όμως έχουν έτσι τα πράγματα, το ιδεώδες της απελευθέρωσης από τον μόχθο της εργασίας είναι απολύτως συμμετρικό με εκείνο της εντατικοποίησης της κατανάλωσης, του πολλαπλασιασμού άπληστων και ακόρεστων ορέξεων, του εξαναγκασμού της φύσης να δίνει στον άνθρωπο, απεριόριστα, οτιδήποτε αυτός χρειάζεται. Και η κατάργηση του κράτους; Όποιο συγκεκριμένο μέτρο προτείνει ο Τρότσκι, είτε για την παραγωγή είτε για την κοινωνική αναπαραγωγή, έχει να κάνει με την περαιτέρω ισχυροποίηση του κράτους, με την πληρέστερη ένταξη της κοινωνίας στην κρατική τάξη. Και όμως ο Τρότσκι επιμένει, με επανειλημμένες αναφορές, στην κατάργηση του κράτους. Πράγματι, από τη στιγμή που όλα είναι μέσα στο κράτος, χάνει το νόημα της η διάκριση κοινωνίας κράτους, η κοινωνική mega-μηχανή δεν χρειάζεται κανένα κράτος, δεν έχει ανάγκη τον Λεβιάθαν, είναι η ίδια ο Λεβιάθαν.

³⁴ Καρλ Μαρξ, *Οικονομικά και Φιλοσοφικά Χειρόγραφα*, Γλάρους 1975, σ. 72.

³⁵ Έντουαρντ Χάλετ Καρρ, *ό.π.*, τόμος 2, σ. 278.

*

Ο «θαυμάσιος καινούριος κόσμος» του Τρότσκι δεν είναι εντέλει και τόσο μακριά από τον δικό μας. Ο Κοζέβ περιέγραψε τις σύγχρονες ΗΠΑ σαν την πραγμάτωση του τελικού σταδίου του κομμουνισμού και υποστήριξε ότι με τον αμερικάνικο τρόπο ζωής έχουμε τα μέλη μιας «αταξικής κοινωνίας» που ιδιοποιούνται ό,τι θεωρούν αγαθό χωρίς να εργάζονται περισσότερο απ' ό,τι τους υπαγορεύει η καρδιά τους³⁶. Ο φιλελεύθερος ατομικισμός –ο καθένας κάνει ό,τι θέλει με τα λεφτά του και το κορμί του– τον οποίο πρεσβεύουν μεταξύ άλλων και πολλοί νεο-ή μετα-αναρχικοί, συνάδει με την επέκταση του κράτους σε όλες τις σφαίρες και τις διαστάσεις της κοινωνικής ζωής, είναι αδιανόητος χωρίς αυτή την επέκταση. Δεν είναι καθόλου τυχαία η απήχηση που είχε πριν λίγα χρόνια η νεομπολσεβίκικη άποψη των Χάρντ και Νέγκρι. Η κοινή βάση είναι η βιοπολιτική ή για να το πούμε αλλιώς η μετάβαση «από τη διοίκηση των προσώπων στη διαχείριση των πραγμάτων». Έτσι περιέγραψε ο Ένγκελς, με μια άκρως προβληματική διατύπωση που πήρε από τον Σαιν Σιμόν, την μετάβαση στην κομμουνιστική κοινωνία. Πριν λίγα χρόνια κάποιοι αναρχικοί –όνομα και μη χωριό– γέμισαν τους δρόμους της Αθήνας με αυτό το σύνθημα. Η «διαχείριση των πραγμάτων» δεν είναι όμως παρά ένας πολύ δόκιμος τρόπος για να μιλήσουμε για τη λειτουργία της κοινωνικής μεγα-μηχανής. Ο Μαρξ με τα νεανικά του κείμενα κατάγγειλε την αλλοτρίωση (εκπραγμάτιση). Η κακεντρέχεια της ιστορίας έρχεται σήμερα να μας δείξει ως βασίλειο της ελευθερίας ένα καθεστώς γενικευμένης εκπραγμάτισης.

*

Οι άνθρωποι δεν περίμεναν τον Τρότσκι για να τους μάθει να ζουν χωρίς τον χωροφύλακα. Ήξεραν πολύ καλά να το κάνουν πολύ πριν τον σύγχρονο τεχνικό πολιτισμό. Το κράτος ήρθε πρόσφατα στη ζωή του *homo sapiens* (μόλις 4.500 χρόνια πριν). Πριν τη νεωτερικότητα σε ολόκληρες

³⁶ Βλ. επιλεγόμενα Γ. Μερτίκα στο Αλέξανδρος Κοζέβ, *Λατινική Αυτοκρατορία*, ελλ. εκδ. Εξάρχεια. 2016, σ. 140.

ηπείρους ή στο μεγαλύτερο μέρος τους οι άνθρωποι ζούσαν σε κοινωνίες χωρίς κράτος. Ακόμα και εκεί που υπήρχε το κράτος η κοινωνία είχε μια πολύ εξωτερική σχέση με αυτό. Ο τόσο περιφρονημένος από τον Τρότσκι μουζικός μια χαρά ήξερε να ζει χωρίς τον χωροφύλακα, αλλιώς, εάν δεν υπήρχε αυτός ο μοναδικός πλούτος κοινωνικών θεσμών της προεπαναστατικής Ρωσίας, καμία επανάσταση δεν θα ήταν δυνατή. Και είναι οι μπολσεβίκοι που κατέστρεψαν αυτόν τον σπουδαίο πολιτισμό συνεργασίας και αλληλεγγύης με το «αίμα και τη φωτιά» για να οικοδομήσουν το κράτος τους. Έτσι κάθηκε η επανάσταση και μαζί μια μεγάλη ευκαιρία για την ανθρωπότητα, αν όχι να καταργηθεί το κράτος, τουλάχιστον να ανατραπεί η νεωτερική τάση της διαρκούς ενίσχυσης του σε βάρος της κοινωνίας. Είναι ο Τρότσκι, πριν από αυτόν ο Ιβάν ο Τρομερός και ο Μ. Πέτρος, μετά ο Στάλιν, που φέρνουν μαζί τους τον χωροφύλακα.

Είναι μεγάλη κουβέντα το να πούμε τι είναι αφθονία και τι στέρηση. Πάντως δεν μετριούνται μόνο με τους αριθμούς. Σε μια καταναλωτική κοινωνία, της αγοράς ή «σοβιετική», ο άνθρωπος είναι πάντα στερημένος. Η αφθονία δεν χρειάζεται οπωσδήποτε μια φουτουριστική ουτοπία ή έναν υπερανπτυγμένο τεχνικό πολιτισμό, ο οποίος ενδεχομένως – ακριβώς όπως κάνει ο δικός μας – μπορεί να παράγει την σπάνη τεχνητά. Οι κοινωνίες χωρίς κράτος ήταν κοινωνίες λιτής αφθονίας, εάν δεν είχαν να αντιμετωπίσουν πολέμους ή θεομηνίες³⁷. Η λιτότητα της ζωή τους (ένα είδος λιτής αφθονίας), θεωρούνταν από τους αρχαίους Έλληνες ως η βάση για τη δημοκρατία και τον πολιτισμό τους. Και μιλάμε πάντα για μια στοιχειώδη τεχνολογική βάση η οποία όμως ήταν άριστα προσαρμοσμένη στο περιβάλλον και αφομοιωμένη στους κοινωνικούς θεσμούς. Λιβάδια, βοσκοτόπια, ψαρότοποι, νερά: για πολλές χιλιάδες χρόνια πριν έρθει στον κόσμο η σοφία του Τρότσκι, οι άνθρωποι όταν είχαν να κάνουν με περιορισμένους ή σπάνιους φυσικούς πόρους, μπορούσαν να θέτουν και να τηρούν κανόνες νομής διατηρώντας για αιώνες τη βιωσιμότητα των οικοσυστημάτων και δείχνοντας, μέσα στην όλη «φτώχεια» τους, ένα συγκινητικό σεβασμό για το περιβάλλον,

---

³⁷ Μάρσαλ Σάλινς, «Η πρωταρχική κοινωνία της αφθονίας», περιλαμβάνεται στο *Κοινωνίες Μοιράσματος*, Πολιτειακές Εκδόσεις, 2009.

σεβασμό που ποτέ δεν έδειξαν οι περιβαλλοντοκτόνες πολιτικές της ΕΣΣΔ.

Ακόμα και σήμερα το μεγαλύτερο μέρος της κοινωνικής ζωής δεν χρειάζεται τον χωροφύλακα ή τους δικηγόρους και τους συμβολαιογράφους, αλλά στηρίζεται στις αμοιβαίες σχέσεις εμπιστοσύνης, τους φιλικούς διακανονισμούς, το δώρο, το μοίρασμα, ένα δούνα και λαβείν έξω από τις εμπορευματικές σχέσεις και τον κρατικό έλεγχο. Είναι όλος αυτός ο μεγάλος πλούτος μη αγοραίων και μη κυβερνητικών δραστηριοτήτων που από τη μια δίνει στο αστικό κράτος το βάθος του –ούτε το κράτος ούτε η αγορά θα μπορούσαν να σταθούν έστω και μια μέρα αν η κοινωνία καταντούσε να είναι μόνο κράτος και αγορά–, και από την άλλη αποτελεί την αφετηρία για την ανασυγκρότηση λαϊκών αυτονομιών και χειραφετήσεων, για την επαναδιατύπωση του νέου, κομμουνιστικού ή όπως αλλιώς το πούμε, προγράμματος.

Τελικά όλα έχουν να κάνουν με την εμπιστοσύνη που έχουμε ή δεν έχουμε στην ικανότητα των ανθρώπων να οργανώνονται χωρίς έναν «εξωτερικό» ηγέτη, να σχεδιάζουν αυτοοργανωμένους και αυτοδιοικούμενους θεσμούς, να διαμορφώνουν και να επαναδιαμορφώνουν τις σχέσεις μεταξύ τους και το περιβάλλον τους «έξω» από το κράτος και την αγορά. Τις πιο σωστές αποφάσεις πάντα τις παίρνουν οι δρώντες επί του πεδίου, οι δρώντες που θα υποστούν τις συνέπειες της εφαρμογής τους σε καθημερινή βάση. Αυτοί ξέρουν καλύτερα. Τελικά το ζήτημα είναι αν έχουμε εμπιστοσύνη στον άνθρωπο, τον συγκεκριμένο άνθρωπο, εκείνο της διπλανής πόρτας, χωρίς να τον εξιδανικεύουμε, με τα καλά του και τα κακά του. Και έχοντας μια τέτοια άποψη για τον ανθρωπισμό μπορούμε να θεωρήσουμε τον μπολσεβικισμό βαθιά αντιανθρωπιστικό.

Έφτασε η στιγμή να στείλουμε τον Τρότσκι εκεί που ήθελε να στείλει τον Μαρτόφ, μια από τις πιο ευγενικές φυσιογνωμίες της Ρωσικής Επανάστασης; Ο μπολσεβικισμός δοκιμάστηκε και το 1989 η ιστορία του έστειλε τον λογαριασμό. Σήμερα ήρθε η ώρα να δοκιμαστεί η άλλη άποψη· ένα ιστορικό ρεύμα που ξεκινάει από τον Όουεν και το κίνημα στο οποίο έδωσε το όνομά του, τον Προυντόν και τον Μαρξ. Το ρεύμα αυτό περιλαμβάνει τα εργατικά συμβούλια, τους συνεταιριστές και τους κοινοτιστές. Τους ναρόντικους, τον Μαριατέγκι και τον Καραβίδα· τη

Λούξεμπουργκ, τον Πάνεκουκ και τον Κορς· τον Κροπότκιν. Διεκδικεί την κομμούνια, τη Ρωσική Επανάσταση, την Ισπανική και την Ελληνική. Μελετάει ξεχωριστά την κινεζική και την βιετναμέζικη εμπειρία (που τις ξεχωρίζει ρητά από το μπολσεβίκικο παράδειγμα). Μετά από μια μακριά νύχτα ξαναήρθε στο φως με τα κινήματα της δεκαετίας του 1960 και πιο πρόσφατα με εκείνα της Λατινικής Αμερικής, ιδίως τους Ζαπατίστας και το MST, το Σιάτλ, την Πράγα, τη Γένοβα και την Αραβική Άνοιξη.

Σήμερα υπάρχει ένα σοβαρό έλλειμμα –πιο σοβαρό δεν γίνεται– στη θεωρία που αφορά τη μετάβαση από το βιοπολιτικό κράτος στις κοινωνίες χωρίς κράτος. Τι είναι τελικά μια κοινωνία χωρίς κράτος; Την απάντηση πρέπει να αναζητήσουμε στην ίδια την υπαρκτή εμπειρία της ζωής έξω από το κράτος, τη ζωντανή και την περασμένη που έχει καταγράψει η ανθρωπολογία. Οι κρατικοί θεσμοί είναι ένα ελάχιστο μέρος της θεσμικής δημιουργίας της ανθρωπότητας όχι μόνο ποσοτικά αλλά και ποιοτικά. Εμπρός λοιπόν! Ας καταπιαστούμε με τον κύριο όγκο!

***

Το παρόν κείμενο ξεκίνησε να γράφεται σαν βιβλιοκριτική για την *Προδομένη Επανάσταση*. Έμειναν δυστυχώς σε εκκρεμότητα μερικά ζητήματα τα οποία θα θίξουμε επί τροχάδην.

Η πολιτική επανάσταση που θα ανατρέψει τη γραφειοκρατία θα νομιμοποιήσει, σύμφωνα με τον Τρότσκι, τα άλλα σοβιετικά κόμματα. Ο Τρότσκι λοιπόν αποδέχεται τον πολυκομματισμό, αρκετά κατόπιν εορτής βέβαια. Κάλιο αργά παρά ποτέ θα μπορούσαμε να πούμε, εάν υπήρχαν έστω ψήγματα αυτοκριτικής για τον ρόλο που έπαιξε ο ίδιος εναντίον των σοσιαλεπαναστατών, των μενσεβίκων και των αναρχικών. Η ικανότητα να προβαίνει σε αυτοκριτική σε κάθε περίπτωση δεν είναι από τα δυνατά σημεία του Τρότσκι. Άλλωστε είναι φανερό ότι τη συγγραφή του βιβλίου υπαγορεύουν ανάγκες πολεμικής και όχι η πραγματική ανάγκη του συγγραφέα να καταλάβει τι έγινε.

Ο Τρότσκι ασκεί κριτική στον Στάλιν για την αναδιοργάνωση του Κόκκινου Στρατού, του οποίου στις αρχές του 1935 το ανθρώπινο δυναμικό κατανεμόταν κατά 26% στον τακτικό στρατό και κατά 74% σε

τοπικές μεραρχίες (πολιτοφυλακή), ενώ, μετά την αναδιοργάνωση, διέθετε το 77% σε μόνιμες μεραρχίες και μόνο το 23% σε τοπικές (179, 180). Ο Τρότσκι υπενθυμίζει τις θέσεις του προγράμματος του κόμματος για την κατάργηση του μόνιμου στρατού και την αντικατάστασή του από τη λαϊκή πολιτοφυλακή (49, 50) και ψευδόμενος χονδροειδέστατα γράφει: «Η Οκτωβριανή Επανάσταση διάλυσε ολόκληρο τον στρατό του τσάρου, σβήνοντας κάθε ίχνος του. Ο Κόκκινος στρατός οικοδομήθηκε από την αρχή, από το πρώτο του τούβλο» (σ. 172). Εντυπωσιάζει η ευκολία με την οποία ο Τρότσκι λέει τέτοια ψέματα σε ανθρώπους που είναι σύγχρονοι των γεγονότων και ξέρουν τι έγινε και τι δεν έγινε. Πάντως το νόστιμο είναι ότι, όταν ο Τρότσκι το 1918 στρατολογούσε 40.000³⁸ τσαρικούς αξιωματικούς για να στελεχώσει τον Κόκκινο στρατό, αφήνοντας στην άκρη τους αντάρτικους σχηματισμούς που κατά πολλούς συγγραφείς (Βολίν κ.α.) παίζαν τον κύριο ρόλο στις νίκες του εμφυλίου, εκτός από τους «Αριστερούς Κομμουνιστές» αντέδρασαν με σφοδρότητα επίσης ο Στάλιν μαζί με τους Βοροσίλοφ, Μπουντιένι και Ορτζονικίντζε (η λεγόμενη «αντιπολίτευση των υπαξιωματικών» όπως περιφρονητικά τους αποκαλούσε τότε ο Τρότσκι). Το γεγονός είναι ότι, αν και το πρόγραμμα του κόμματος έγραφε πως «η υλική δύναμη μαζί με τα όπλα περνάει άμεσα και κατευθείαν στα χέρια των εργατικών οργανώσεων όπως είναι τα Σοβιέτ» (50), λίγο μετά την ανάληψη της εξουσίας από το κομμουνιστικό κόμμα «σ' ολόκληρη τη χώρα, όλοι οι πολίτες χωρίς εξαίρεση, ακόμα κι οι εργαζόμενοι και οι οργανώσεις τους, ειδοποιήθηκαν με απειλή την ποινή του θανάτου, να παραδώσουν τα όπλα τους στις στρατιωτικές αρχές των μπολσεβίκων»³⁹.

Ο Τρότσκι παραθέτει ένα πολύ σημαντικό ντοκουμέντο της Αριστερής Αντιπολίτευσης που κυκλοφόρησε το 1927. Διαβάζουμε: «Αν δεχτείς τη δυνατότητα της άνηθης [του καπιταλισμού] ξανά για μια περίοδο δεκαετιών, τότε τα λόγια για σοσιαλισμό στην καθυστερημένη χώρα μας είναι αξιολύπητα σκουπίδια. Τότε θα είναι αναγκαίο να πούμε

³⁸ Ισαάκ Ντώυτσερ, *Στάλιν*, ελλ. εκδ. Χρησμός, 1971, σ. 188.

³⁹ Volin, *Η Αγνώστη Επανάσταση*, ελλ. εκδ. Διεθνής Βιβλιοθήκη, 1976, τόμος Β, σ. 147.

πως κάναμε λάθος στην εκτίμησή μας για ολόκληρη την εποχή σαν μια εποχή καπιταλιστικής παρακμής. Τότε η Σοβιετική δημοκρατία θα αποδειχτεί πως έκανε το δεύτερο πείραμα στην προλεταριακή δικτατορία μετά την Κομμούνα του Παρισιού, πιο πλατύ και πιο καρποφόρο, αλλά μονάχα ένα πείραμα» (239-240). Η καπιταλιστική ανάπτυξη συνεχίζεται μέχρι τις μέρες μας και η παγκόσμια επανάσταση δεν ήρθε. Εάν τώρα υποθέσουμε ότι αληθεύουν οι άλλοι δύο ισχυρισμοί του Τρότσκι, ότι δηλαδή η γραφειοκρατία γεννιέται από την αντίφαση κρατική ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής / χαμηλό επίπεδο ανάπτυξης παραγωγικών δυνάμεων και ότι ο Μπουχάριν σφάλλει υποστηρίζοντας πως ο σοσιαλισμός μπορεί να οικοδομηθεί ακόμα και πάνω σε μια φτωχή τεχνική βάση, τότε συνεπάγεται ότι η γραφειοκρατία δεν είναι ένα απλό παρασιτικό στρώμα αλλά έχει να παίξει έναν αναγκαίο ιστορικό ρόλο στην ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων· και είναι σ' αυτό το σημείο που προσέγγισαν τον μπολσεβικισμό οι ελίτ των νέων κρατών εθνών που συγκροτήθηκαν με την απο-αποικιοποίηση και η σοβιετική γραφειοκρατία αποτέλεσε το μοντέλο για πολλές άλλες γραφειοκρατίες.

Ο Τρότσκι προηγήθηκε πολλές φορές του Στάλιν. Ο Καρρ γράφει για την επαύριο του 10ου Συνέδριου, ενώ έχει υιοθετηθεί η ΝΕΠ και οι απόψεις του Τρότσκι για την «στρατιωτικοποίηση της εργασίας» και για την πλήρη υποταγή των συνδικάτων στο κράτος έχουν ηττηθεί: «Η άποψη του Τρότσκι για την επιστράτευση της εργασίας από το κράτος αντανakλούσε τη μεγάλη ένταση του πολεμικού κομμουνισμού που έπρεπε να χαλαρώσει μόλις πέρασε ο άμεσος κίνδυνος. Η άποψη αυτή απέδειξε ωστόσο ότι είχε πιο μόνιμη αξία απ' ότι μερικά άλλα χαρακτηριστικά του πολεμικού κομμουνισμού. Η εργατική πολιτική που τελικά υιοθετήθηκε με τα πεντάχρονα σχέδια χρωστούσε περισσότερα στις αντιλήψεις που υποστήριζε ο Τρότσκι εκείνη την εποχή παρά στην απόφαση που υιοθέτησε το 10ο Συνέδριο του κόμματος»⁴⁰. Ο Τρότσκι αναφέρει ότι το 1929, η ηγεσία αναθεωρώντας την αρχική εκδοχή του πρώτου πενταετούς, «έδωσε τη θέση του σ' ένα νέο πλάνο, που τα βασικά του στοιχεία ήταν στο σύνολό τους δανεισμένα από την πλατφόρμα τη συντριμμένης αντιπολίτευσης» (370). Ο Ντώυτσερ σχολιάζοντας

⁴⁰ Έντουαρντ Χάλετ Καρρ, *ό.π.*, τόμος 2, σ. 292.

αυτή τη στροφή του Στάλιν εναντίον των αγροτών και υπέρ της ταχύρρυθμης εκβιομηχάνισης, που είχε σαν αποτέλεσμα την αθρόα προσχώρηση ηγετών της αριστερής Αντιπολίτευσης στο σταλινικό στρατόπεδο, έγραψε χαρακτηριστικά «[ο Στάλιν] έκλεψε τον κεραυνό του Τρότσκι»⁴¹. Από τον ίδιο μαθαίνουμε ότι, όταν ο Τρότσκι ήταν στην εξορία, ο Στάλιν μελετούσε προσεκτικά κάθε τεύχος του «Δελτίου της Αντιπολίτευσης» και μερικές από τις εισηγήσεις του (ιδίως για την οικονομική πολιτική στα 1932-33) μπορούν να αποδοθούν σε προτάσεις που είχαν πρωτοδιατυπωθεί στο Δελτίο⁴². Το 1924-1925 οι μετέπειτα σύμμαχοι του Τρότσκι, Ζηνόβιεφ και Κάμενεφ, ζητούσαν αυστηρά μέτρα εναντίον του Τρότσκι ακόμα και τη σύλληψή του. Ο Στάλιν διαφώνησε και ενθάρρυνε σχετικά το 14ο Συνέδριο (τέλη 1925) λέγοντας:

«Ξέραμε πως αυτή η πολιτική των αποκλεισμών εγκυμονούσε κινδύνους για το κόμμα, ότι η μέθοδος του αποκλεισμού, η μέθοδος της αιματοχυσίας –γιατί γυρεύανε αίμα– είναι επικίνδυνη και μεταδοτική: σήμερα αποκλείεται ο ένας, αύριο ο άλλος, μεθαύριο ένας τρίτος – και τότε τι θα απομείνει από το κόμμα μας;»⁴³

---

⁴¹ Ισαάκ Ντώυτσερ, *ό.π.*, σ. 296.

⁴² Στο ίδιο, σ. 332.

⁴³ Στο ίδιο, σ. 279 και Σαρλ Μπετελέμ, *Οι ταξικοί αγώνες στην ΕΣΣΔ. Περίοδος δεύτερη 1923-1930*, σ. 346.

Γιάννης Μηλιός¹
«Σοσιαλιστικός σχεδιασμός» και επιχείρηση στην ΕΣΣΔ,
1929-1989

1. Η αφετηρία του «σοσιαλιστικού σχεδιασμού»

Τα βασικά χαρακτηριστικά του οικονομικού συστήματος² που επικρατούσε μέχρι πρόσφατα στη Σοβιετική Ένωση, και το οποίο ιστορικά ονομάστηκε «υπαρκτός σοσιαλισμός», διαμορφώθηκαν και αποκρυσταλλώθηκαν στην τελική τους μορφή στο χρονικό διάστημα από τα τέλη της δεκαετίας του 1920 (σχηματικά από το 1928) μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του 1930 (σχηματικά το 1932-33). Κατά την περίοδο αυτή οι βασικοί μετασχηματισμοί των κοινωνικών σχέσεων που ήδη επικρατούσαν στην επαναστατική Σοβιετική Ένωση, και μέσα από τους οποίους πέρασε η διαμόρφωση των οικονομικών χαρακτηριστικών του «υπαρκτού σοσιαλισμού», ήταν από τη μια η βίαιη κολλεκτιβοποίηση των αγροτών (που η τελική και ριζική φάση της ξεκίνησε στα τέλη του 1930, Φακιολάς 1989: 42-65, Μπετελέμ 2017: 27-118) και από την άλλη η «σχεδιασμένη εκβιομηχάνιση» με βάση τη βαριά βιομηχανία (κατάστρωση του πρώτου πεντάχρονου οικονομικού πλάνου, που τέθηκε επίσημα σε τροχιά την άνοιξη του 1929), μετά την εγκατάλειψη από το ΚΚΣΕ της «Νέας οικονομικής πολιτικής» (ΝΕΠ) της περιόδου 1921-1928.

---

¹ Καθηγητής Πολιτικής Οικονομίας στο Ε.Μ. Πολυτεχνείο και διευθυντής της τριμηνιαίας μαρξιστικής επιθεώρησης *Θέσεις*.

² Χρησιμοποιούμε τον όρο «οικονομικό σύστημα» γιατί θα μας απασχολήσει σχεδόν αποκλειστικά η οικονομική βαθμίδα του σοβιετικού κοινωνικού καθεστώτος. Παράλληλα αποκρυσταλλώνονται κατά την περίοδο αυτή και τα πολιτικά - κρατικά χαρακτηριστικά του σοβιετικού καθεστώτος, ψηφίζεται το «ιστορικό» Σύνταγμα του 1936 που διακηρύσσει το τέλος της δικτατορίας του προλεταριάτου στην ΕΣΣΔ κλπ.

Με την επίτευξη των δύο αυτών στόχων (βίαιη κολλεκτιβοποίηση - σχεδιασμένη εκβιομηχάνιση) η σοβιετική ηγεσία υποστήριξε ότι διαμορφώθηκαν (σε διάστημα περίπου μιας δεκαετίας) οι οικονομικές δομές αλλά και η ταξική διάρθρωση (εργατική τάξη, κολχόζνικη αγροτική τάξη και το κοινωνικό στρώμα της σοσιαλιστικής διάνοησης) που σηματοδοτούσαν την «τελική νίκη» του σοσιαλισμού στην ΕΣΣΔ. Έτσι ήδη

το 1930 ο σοσιαλιστικός τομέας κρατούσε πια στα χέρια του τους μοχλούς όλης της λαϊκής οικονομίας. Αυτό σήμαινε πως η ΕΣΣΔ μπήκε στην περίοδο του σοσιαλισμού [...] στις αρχές του δεύτερου πεντάχρονου (1933-34, Γ.Μ.) η οικονομία της ΕΣΣΔ έπαψε να αποτελείται από πολλά οικονομικά συστήματα. Από τα πέντε οικονομικά συστήματα, που υπήρχαν στη λαϊκή οικονομία, δεν υπήρχαν πια τρία συστήματα: ο ιδιωτικός καπιταλισμός, ο κρατικός καπιταλισμός και η πατριαρχική οικονομία. Το μικροεμπορευματικό σύστημα απωθήθηκε σε δεύτερη μοίρα, ενώ το σοσιαλιστικό σύστημα έγινε η αμέριστα κυρίαρχη και η μοναδική διευθύνουσα δύναμη σ' όλη τη λαϊκή οικονομία (Ακαδημία Επιστημών ΕΣΣΔ 1954: 466-67).

Βέβαια, οι βάσεις για τη «σχεδιασμένη εκβιομηχάνιση», με την έννοια καταρχάς ότι η πολιτική εξουσία προωθεί την ανάπτυξη συγκεκριμένων κρίσιμων οικονομικών κλάδων, είχαν αρχίσει να τίθενται αμέσως μετά την Οκτωβριανή Επανάσταση, με δεδομένο μάλιστα ότι από τον Ιούνιο του 1918 είχαν εθνικοποιηθεί οι βασικές βιομηχανικές μονάδες της χώρας. Έτσι το 1920 είχε ιδρυθεί το *Ανώτατο Εθνικό Οικονομικό Συμβούλιο*, αλλά και η *Επιτροπή για τον Εξηλεκτρισμό της Ρωσίας* (GOELRO). Το 1921, λίγο μετά τη θέσπιση της ΝΕΠ, ιδρύθηκε το Κρατικό Γραφείο Σχεδιασμού (GOSPLAN). (Bettelheim 1975 και 1978, Rutland 1985). Όμως η συγκεκριμένη μορφή ελέγχου-διεύθυνσης των παραγωγικών μέσων (το συγκεκριμένο, δηλαδή, οικονομικό-κοινωνικό περιεχόμενο της κρατικής ιδιοκτησίας των μέσων παραγωγής) και του σχεδιασμού της εκβιομηχάνισης που χαρακτηρίζει το κοινωνικό καθεστώς που ονομάστηκε «υπαρκτός σοσιαλισμός» αποκρυσταλλώθηκε, όπως είπαμε, στην ΕΣΣΔ παράλληλα με την προώθηση του πρώτου πεντάχρονου πλάνου (1929).

Αξίζει να επισημάνουμε εισαγωγικά, ότι η κρατική ιδιοκτησία των

μέσων παραγωγής μπορεί να υποκρύπτει εντελώς διαφορετικούς τύπους πραγματικής οικονομικής ιδιοκτησίας αυτών των παραγωγικών μέσων, επομένως διαφορετικούς τύπους κοινωνικής εξουσίας. Έτσι, η μελέτη που θα ακολουθήσει, των συγκεκριμένων χαρακτηριστικών του οικονομικού σχεδιασμού ο οποίος τέθηκε σε λειτουργία στην ΕΣΣΔ από τη δεκαετία του 1930 και μετά, έχει ως στόχο τη διερεύνηση ακριβώς αυτών των *πραγματικών σχέσεων ιδιοκτησίας* πάνω στα μέσα παραγωγής. Την ανάλυσή μας δεν ενδιαφέρει η «προϊστορία» της οικονομίας και κοινωνικής εξουσίας του «υπαρκτού σοσιαλισμού», αλλά τα δομικά χαρακτηριστικά της, όπως αυτά αποκρυσταλλώθηκαν τελικώς. Αυτός είναι ο λόγος που αντικείμενο της ανάλυσης μας δεν είναι οι σχέσεις παραγωγής και οι δομές εξουσίας κατά την πρώτη περίοδο μετά την Οκτωβριανή Επανάσταση (1917-1920), ή κατά την περίοδο της ΝΕΠ (1921-1928), δηλαδή πριν τη σταθεροποίηση των οικονομικών δομών και των κοινωνικών σχέσεων που είναι τυπικές για τον «υπαρκτό σοσιαλισμό».

2. Η μονοπωλιακή ρύθμιση: σχέδιο, κρατικός έλεγχος των μέσων παραγωγής και το πλαίσιο λειτουργίας των επιχειρήσεων

Βασικό στοιχείο του οικονομικού σχεδιασμού στον «υπαρκτό σοσιαλισμό» είναι ένας *συγκεκριμένος τύπος οικονομικού ελέγχου των επιχειρήσεων από το κράτος* (από τις κρατικές υπηρεσίες σχεδιασμού). Ο έλεγχος αυτός στηρίζεται σε δύο άξονες:

α) Στο σχέδιο αυτό καθαυτό (που έχει το χαρακτήρα νόμου τον κράτους), δηλαδή στον καθορισμό από τη μεριά του κράτους των οικονομικών στόχων τους οποίους οι κρατικές επιχειρήσεις είναι υποχρεωμένες να υλοποιήσουν, και

β) στην ιδιοποίηση από το κράτος του μεγαλύτερου μέρους του οικονομικού πλεονάσματος (υπερπροϊόντος) που παράγεται από τις επιχειρήσεις. Σε μεγάλο μέρος το πλεόνασμα αυτό διατίθεται και πάλι από το κράτος στις επιχειρήσεις (αναδιανέμεται), σύμφωνα με το πλάνο, για την πραγματοποίηση των προβλεπόμενων επενδύσεων και στόχων παραγωγής.

Μέσα από αυτές τις δύο μορφές ελέγχου διαμορφώνονται η δομή και τα όρια λειτουργίας των επιχειρήσεων με τρόπο που να αντιστοιχεί σε μια ιδιότυπη *μονοπωλιακή ρύθμιση* της οικονομίας του «υπαρκτού σοσιαλισμού»: Εκμηδενίζεται δηλαδή καταρχήν (ή έστω περιορίζεται στο ελάχιστο) ο ενδοκλαδικός ανταγωνισμός, ανάμεσα στις επιχειρήσεις του ίδιου κλάδου, ενώ τροποποιείται ριζικά (ατονώντας και πάλι) ο διακλαδικός και διατομεακός ανταγωνισμός. Στα επόμενα θα αναλύσουμε διεξοδικότερα τα βασικά αυτά χαρακτηριστικά της λειτουργίας του σοβιετικού οικονομικού συστήματος.

Οι βασικοί άξονες του πεντάχρονου οικονομικού σχεδίου (πλάνου) καταρτίζονται από την Κρατική Επιτροπή Σχεδίου του Υπουργικού Συμβουλίου της ΕΣΣΔ (GOSPLAN). Οι άξονες αυτοί καθορίζουν μια σειρά από επιδιωκόμενους δείκτες, «ποσοτικούς» (όγκος παραγωγής συγκεκριμένων προϊόντων, ή βασικών κλάδων της οικονομίας, ρυθμοί αύξησης του εθνικού προϊόντος, κλπ.) και «ποιοτικούς» (ρυθμός αύξησης της παραγωγικότητας της εργασίας, ποιοτικές προδιαγραφές προϊόντων, ελάττωση του κόστους, κλπ.). Στη συνέχεια το σχέδιο εξειδικεύεται σε επίπεδο κλάδου, οικονομικής περιοχής, παραγωγικής ενότητας και επιχείρησης, παίρνοντας έτσι την τελική του μορφή. Το σχέδιο ρυθμίζει και ταυτόχρονα εποπτεύει τη συνολική αναπαραγωγή της οικονομίας, ενώ η κεφαλαιαγορά, που στον δυτικό καπιταλισμό επιτελεί τον εποπτικό ρόλο της συνολικής διαδικασίας αναπαραγωγής (βλ. Σωτηρόπουλος-Μηλιός-Λαπατσιώρας 2019, ιδίως σσ. 161-178), καταργείται.

Για την εξειδίκευση και συγκεκριμενοποίηση του οικονομικού σχεδίου καθοριστικό ρόλο παίζουν τα *οικονομικά υπουργεία*. Κάθε υπουργείο είναι προσανατολισμένο στην κατάρτιση και τον έλεγχο υλοποίησης των στόχων του σχεδίου στο επίπεδο ενός συγκεκριμένου κλάδου της οικονομίας (της βιομηχανικής παραγωγής). Τα υπουργεία λειτουργούν έτσι «ως κεντρικά όργανα της κλαδικής οικονομικής διεύθυνσης, ως τα αρχηγεία που διευθύνουν την ανάπτυξη των κλάδων τους (στο πλαίσιο, Γ.Μ.) της εθνικής οικονομίας» (Abalkin κ.ά. 1983: 384).

Σε αναφορά με τη σοβιετική βιομηχανία και μηχανουργία λειτουργούσαν μέχρι την κατάρρευση του σοβιετικού συστήματος 19 υπουργεία: Σιδηρούχων μετάλλων, έγχρωμης μεταλλουργίας, χημικής βιομηχανίας,

ελαφριάς βιομηχανίας άνθρακα, εξόρυξης πετρελαίου, επεξεργασίας πετρελαίου, βιομηχανίας ξύλου και χάρτου, επισιτιστικής βιομηχανίας, οικοδομικών υλικών, κρέατος και γάλακτος, βαριάς μηχανουργίας, αυτοκινήτων, τρακτέρ, ηλεκτρικών συσκευών, εργαλείων και μέσων αυτοματισμού, πετροχημικής βιομηχανίας, τόνων, μηχανών για την ελαφριά βιομηχανία, μηχανών για την κατασκευή δρόμων και οικοδομών (Φακιολάς 1989: 109).

Ο μηχανισμός του υπουργείου, μαζί με ολόκληρο το σύστημα των επιχειρήσεων και των υποδιαιρέσεων που περικλείει κατευθύνεται από τον υπουργό, ο οποίος έχει την πλήρη διεύθυνση (Abalkin κ.ά. 1983: 384).

Σε τεχνικό επίπεδο, τα υπουργεία συντονίζονται μεταξύ τους, σύμφωνα με το συνολικό πλάνο, από ορισμένα υπουργεία που έχουν διακλαδικές αρμοδιότητες, όπως το υπουργείο οικονομικών, και από τις «επιτροπές του συμβουλίου υπουργών της ΕΣΣΔ».

Οι επιτροπές είναι διακλαδικά όργανα που λειτουργούν ως βασικά κέντρα υποστήριξης των αναγκών της οικονομίας σε αναφορά με συγκεκριμένες κατευθύνσεις δραστηριότητας. Έτσι, η επιτροπή του συμβουλίου υπουργών της ΕΣΣΔ για τις κρατικές κατασκευές ασκεί διευθυντικές λειτουργίες στον τομέα των οικοδομών σε ό,τι αφορά τις μεθόδους, τις αποφάσεις για τα σχέδια και τη χρηματοδοτική πολιτική και συντονίζει τη δουλειά των υπουργείων κατασκευών, αλλά δεν ασχολείται με την κατασκευαστική διαδικασία καθαυτή (Abalkin κ.ά. 1983: 384).

Η βασική μέθοδος για την κατάρτιση του σχεδίου (ή των επιμέρους κλαδικών κλπ. σχεδίων) βασίζεται στη σύνταξη «ισοζυγίων» ή «ισολογισμών» της παραγωγικής δραστηριότητας.

Οι ισολογισμοί διαιρούνται σε υλικούς (σε είδος), σε ισολογισμούς που εκφράζονται με χρηματική μορφή και σε ισολογισμούς εργατικής δύναμης. Οι υλικοί ισολογισμοί δείχνουν το συσχετισμό ανάμεσα στην παραγωγή και στην κατανάλωση ενός προϊόντος ή μιας ομάδας προϊόντων εκφρασμένων σε είδος. Υλικοί ισολογισμοί καταρτίζονται για τα σπουδαιότερα προϊόντα, λόγου χάρη: ισολογισμοί εργαλειομηχανών, μεταλλευμάτων, μετάλλων, βαμβακιού και άλλων μέσων παραγωγής, ισολογισμοί ειδών ατομικής κα-

τανάλωσης: κρέατος, ζάχαρης, βουτύρου κτλ. Οι υλικοί ισολογισμοί είναι απαραίτητοι για την κατάρτιση των σχεδίων υλικού εφοδιασμού με μέσα παραγωγής όλων των κλάδων της λαϊκής οικονομίας κατά υπουργεία και Διευθύνσεις. Στα σχέδια αυτά προβλέπεται η καλύτερευση της χρησιμοποίησης του τεχνικού εξοπλισμού, των πρώτων υλών, των καυσίμων κτλ. με βάση τις προοδευτικές νόρμες. Στους ισολογισμούς που εκφράζονται με χρηματική μορφή υπάγονται: ο ισολογισμός χρηματικών εισοδημάτων και εξόδων του πληθυσμού, ο ισολογισμός του εθνικού εισοδήματος και της διανομής του και άλλοι. Στους ισολογισμούς εργατικής δύναμης καθορίζονται οι ανάγκες της λαϊκής οικονομίας σε εργασιακούς πόρους και σε ειδικευμένα στελέχη, καθώς και οι πηγές κάλυψης των αναγκών αυτών (Ακαδημία., 1954: 539-540, βλ. και Abalkin κ.ά.: 301 κ. ε.).

Οι ισολογισμοί δεν είναι δυνατόν, βέβαια, να επεκταθούν σε όλα τα προϊόντα που κατασκευάζουν οι σοβιετικές επιχειρήσεις. Στη δεκαετία του 1980, για παράδειγμα, η GOSPLAN κατάρτιζε ισολογισμούς για 400 περίπου βασικές κατηγορίες προϊόντων και έλεγχε άλλους 2000. Παράλληλα, η GOSSNAB, η υπηρεσία προμηθειών, κατάρτιζε ισολογισμούς για 300 επιπλέον κατηγορίες προϊόντων. Οι ισολογισμοί των υπουργείων και των επιτροπών προγραμματισμού των επιμέρους σοβιετικών Δημοκρατιών επεκτείνονταν σε πολύ μεγαλύτερο αριθμό προϊόντων, όμως ο συνολικός αριθμός των ισολογισμών που καταρτιζόνταν από όλα τα όργανα προγραμματισμού της χώρας κυμαινόταν γύρω στις 60.000, ενώ ο συνολικός αριθμός των διαφορετικών τύπων προϊόντων που κυκλοφορούσαν την ίδια περίοδο στην ΕΣΣΔ εκτιμάται σε 10 έως 15 εκατομμύρια (Rutland 1985: 116).

Τα όρια του σχεδιασμού, αλλά και η αδυναμία των κρατικών οικονομικών υπηρεσιών να ελέγξουν την (καθαυτό) παραγωγική διαδικασία, παρά μόνο ως προς (ορισμένα από) τα αποτελέσματά της, προσδίδουν ορισμένα όρια οικονομικής ανεξαρτησίας στις παραγωγικές μονάδες (κρατικές επιχειρήσεις). Οι παραγωγικές μονάδες διοικούνται από ένα διευθυντή που έχει τοποθετηθεί από την κρατική εξουσία.

Ο διευθυντής είναι υπεύθυνος απέναντι στο κράτος για την εκπλήρωση των στόχων του πλάνου από τη μεριά της επιχείρησής του, με με-

θόδους όμως και πρωτοβουλίες που ο ίδιος επιλέγει (διάταξη προσωπικού, οργάνωση της εργασιακής διαδικασίας, εισαγωγή καινοτομιών και νέας τεχνολογίας, σύναψη δανείων από τις κρατικές τράπεζες, σύναψη συμβολαίων με άλλες επιχειρήσεις για προμήθεια - αγορά ή πώληση προϊόντων, διάθεση καταναλωτικών προϊόντων στην αγορά κλπ.), παρότι βέβαια για ορισμένες από τις επιλογές του απαιτείται έγκριση και από τα υπερκείμενα όργανα σχεδιασμού (π.χ. για τις προμήθειες υλικών και πρώτων υλών από άλλες επιχειρήσεις απαιτείται η έγκριση της Κρατικής Επιτροπής Προμηθειών - GOSSNAB).

Η σχετική αυτονομία των επιχειρήσεων στο πλαίσιο του κρατικού σχεδιασμού συνδέεται με τη λεγόμενη «αρχή της οικονομικής ιδιοσυντήρησης»:

Η αρχή της οικονομικής ιδιοσυντήρησης είναι μέθοδος σχεδιασμένης άσκησης της οικονομίας στις σοσιαλιστικές επιχειρήσεις, μέθοδος που απαιτεί τη σύγκριση των δαπανών και των αποτελεσμάτων της παραγωγής σε χρήμα, την αναπλήρωση των εξόδων της επιχείρησης με τα ίδια της τα έσοδα και την εξασφάλιση της αποδοτικότητας της παραγωγής. Οι δαπάνες της επιχείρησης, που οφείλονται στην οικονομική της δραστηριότητα, αναπληρώνονται από τα ποσά που εισέρχονται στην επιχείρηση, με την πραγματοποίηση (πούληση) των προϊόντων της σε τιμές που καθορίζει το κράτος (Ακαδημία..., 1954: 593).

Η «αρχή» αυτή δεν σημαίνει όμως ότι ως όρος ύπαρξης μιας κρατικής επιχείρησης τίθεται αναγκαστικά η αποδοτικότητά της:

Στη σοσιαλιστική οικονομία, παράλληλα με τις αποδοτικές μπορούν να υπάρχουν και προσωρινά μη αποδοτικές επιχειρήσεις, ή ακόμα και επιχειρήσεις που εργάζονται με παθητικό μα που έχουν μεγάλη σημασία για τη λαϊκή οικονομία. Το σοσιαλιστικό κράτος ενισχύει τις επιχειρήσεις αυτές με επιχορηγήσεις και παίρνει μέτρα για να τις κάνει αποδοτικές [...] Η αποδοτικότητα των ξεχωριστών κλάδων και επιχειρήσεων έχει δευτερεύουσα σημασία σε σχέση με την αποδοτικότητα όλης της λαϊκής οικονομίας (Ακαδημία..., 1954: 594).

Είναι προφανές ότι το οικονομικό σύστημα του «υπαρκτού σοσιαλισμού», όπως και οποιοδήποτε άλλο οικονομικό σύστημα, χρειάζεται

αναγκαστικά να παράγει ένα *οικονομικό πλεόνασμα*, για να μπορεί να αναπαράγεται σε διευρυνόμενη κλίμακα. Εφόσον, όμως, η αποδοτικότητα δεν αποτελεί υποχρεωτικό όρο ύπαρξης της κάθε επιχείρησης, ποιο είναι το ακριβές νόημα της «αρχής της οικονομικής ιδιοσυντήρησης»; Είναι ότι η επιχείρηση υπόκειται στο συνεχή έλεγχο της κρατικής εξουσίας, για την τήρηση των κατευθύνσεων του σχεδιασμού, από όργανα και μηχανισμούς που έχουν συσταθεί για την άσκηση αυτού ακριβώς του ελέγχου. Η «αρχή της οικονομικής ιδιοσυντήρησης» σημαίνει επομένως ότι η αυτοτέλεια των παραγωγικών μονάδων δεν υπερβαίνει το πλαίσιο που τίθεται από τον κρατικό έλεγχο της παραγωγικής διαδικασίας μέσω του οικονομικού σχεδίου:

Η οικονομική ιδιοσυντήρηση απαιτεί συνεχή έλεγχο της δραστηριότητας της επιχείρησης και των διάφορων τμημάτων της με το ρούβλι. Ο έλεγχος με το ρούβλι συνίσταται στα παρακάτω: μέσω των χρηματικών δεικτών της οικονομικής δραστηριότητας της επιχείρησης (κόστος, αποδοτικότητα κτλ.) εξακριβώνεται η ποιότητα της δουλειάς της. Η επιχείρηση παίρνει χρηματικά μέσα ανάλογα με την ποιότητα της δουλειάς, με το βαθμό που εκπληρώνει το σχέδιο. Οι επιχειρήσεις οφείλουν να καταβάλουν έγκαιρα τα χρήματα των υποχρεωτικών πληρωμών (επιστροφή των δανείων στην τράπεζα, εισφορές στον προϋπολογισμό κτλ.) ανεξάρτητα από την εκπλήρωση των γενικών καθηκόντων του σχεδίου. Οι επιχειρήσεις είναι υποχρεωμένες να ξεκαθαρίζουν έγκαιρα τους λογαριασμούς τους με άλλες επιχειρήσεις (προμηθευτές είτε αγοραστές) σύμφωνα με τα συμβόλαια που έχουν συνάψει. Τη δουλειά των επιχειρήσεων την ελέγχουν με το ρούβλι οι οικονομικές οργανώσεις, τα δημοσιονομικά όργανα, το τραπεζικό σύστημα. Αμοιβαίο έλεγχο με το ρούβλι ασκούν οι επιχειρήσεις που συνδέονται με οικονομικά συμβόλαια (ενν. συμβόλαια αγοράς ή πώλησης προϊόντων, Γ.Μ.) (Ακαδημία., 1954: 597).

Είναι, βέβαια, γνωστό (και στο ζήτημα αυτό θα αναφερθούμε αναλυτικότερα στα επόμενα), ότι η τήρηση των στόχων του σχεδίου από τη μεριά των επιχειρήσεων αποτελεί μια μόνιμη εστία αντιφάσεων και «συμβιβασμών» στη σοβιετική οικονομία: Είναι συνηθισμένο οι στόχοι του σχεδίου να μην εκπληρώνονται, με αποτέλεσμα όχι την επιβολή των προβλεπόμενων κυρώσεων στις επιχειρήσεις αλλά την αναθεώ-

ρηση των στόχων του σχεδίου και την προσαρμογή του στις πραγματικές επιδόσεις των επιχειρήσεων, ενώ συχνά οι κεντρικές αρχές σχεδιασμού παραβλέπουν τη μη τήρηση από τις επιχειρήσεις των προβλεπόμενων στα συμβόλαια χρονικών προθεσμιών παραγωγής και διάθεσης των προϊόντων τους σε άλλες κρατικές επιχειρήσεις, κλπ. Η «ελαστικότητα» όμως αυτή στην τήρηση των στόχων του σχεδίου δεν αναιρεί τον περιορισμό των ορίων λειτουργίας και την εξάρτηση των μεμονωμένων παραγωγικών μονάδων από τις κρατικές οικονομικές υπηρεσίες και τον κρατικό οικονομικό σχεδιασμό.

Σε κάθε περίπτωση πάντως, η σημαντικότερη μορφή κρατικού ελέγχου της παραγωγικής δραστηριότητας των επιχειρήσεων συνίσταται στην *ιδιοποίηση από το κράτος (τον κρατικό προϋπολογισμό) του μεγαλύτερου μέρους του οικονομικού πλεονάσματος που παράγουν οι επιχειρήσεις*. Η ιδιοποίηση αυτή του οικονομικού πλεονάσματος των επιχειρήσεων συντελείται μέσα από δύο μηχανισμούς:

α) Τη μεταφορά στο κράτος (στα έσοδα του κρατικού προϋπολογισμού) ενός ποσοστού από τις συνολικές εισπράξεις που πραγματοποιούν οι επιχειρήσεις (κερδοφόρες και μη) με την πώληση των προϊόντων τους στην αγορά. Πρόκειται για το *«φόρο κυκλοφορίας»*, ο οποίος *«αμέσως μετά την πραγματοποίηση των προϊόντων περνά ολόκληρος στον κρατικό προϋπολογισμό»*, και ο οποίος, όπως είναι φανερό, *«δεν εξαρτιέται άμεσα από το αν η επιχείρηση εκπλήρωσε το σχέδιο σχετικά με το κόστος»* (Ακαδημία..., 1954: 606). Με τη μείωση, βέβαια, από μια επιχείρηση του κόστους παραγωγής της (δηλαδή την αύξηση του πλεονάσματος που παρήγαγε η επιχείρηση, εφόσον οι τιμές είναι σε κάθε περίπτωση δεδομένες από το σχέδιο), ο «φόρος κυκλοφορίας» ισοδυναμεί με μικρότερο ποσοστό του συνολικού πλεονάσματος της επιχείρησης.

β) Τη μεταφορά στον κρατικό προϋπολογισμό ενός μέρους του «εισοδήματος» των κρατικών επιχειρήσεων, δηλαδή των κερδών τους *μετά την αφαίρεση του «φόρου κυκλοφορίας»*.

Το τμήμα του συνολικού πλεονάσματος των κρατικών επιχειρήσεων που περιέχεται μέσα από αυτούς τους δύο μηχανισμούς στο κράτος αποτελεί το *«συγκεντροποιημένο καθαρό εισόδημα του κράτους»*, ενώ το (υπόλοιπο) τμήμα του πλεονάσματος που παραμένει στη διάθεση της επιχείρησης ονομάζεται *«καθαρό εισόδημα της κρατικής επιχείρησης»*.

Είναι σημαντικό να σημειώσουμε ότι το συγκεντροποιημένο καθαρό εισόδημα του κράτους είναι «*συντριφτικά μεγαλύτερο*» (Ακαδημία..., 1954: 671) από το καθαρό εισόδημα των κρατικών επιχειρήσεων. Ένα μεγάλο μέρος από το «συγκεντροποιημένο καθαρό εισόδημα του κράτους» επιστρέφει στις κρατικές επιχειρήσεις με τη μορφή χρηματικών επενδυτικών πόρων για την εκπλήρωση του πλάνου. Με τον τρόπο, όμως, αυτό κατοχυρώνεται η *κυριαρχία του κρατικού σχεδιασμού πάνω στις παραγωγικές μονάδες*, εφόσον για παράδειγμα το οικονομικό πλεονάσμα ανακατανέμεται μεταξύ των επιχειρήσεων και των οικονομικών κλάδων με βάση κριτήρια που, σε μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό, συνδέονται με αυτή καθαυτή την κρατική ιδιοποίηση του «συντριφτικά μεγαλύτερου» μέρους του κοινωνικού υπερπροϊόντος και όχι με την αποδοτικότητα ή τη θέση στην αγορά των μεμονωμένων επιχειρήσεων.

Ένα μεγάλο μέρος του εθνικού εισοδήματος (στην ΕΣΣΔ πάνω από 50%) διανέμεται και αναδιανέμεται μέσω του κρατικού προϋπολογισμού ανάμεσα στις σφαίρες της υλικής και μη υλικής παραγωγής [...] Abalkin κ.ά. 1983: 386).

Στο σημείο αυτό είναι σημαντικό να επισημάνουμε, ότι ο κρατικός σχεδιασμός παρεμβαίνει ρυθμιστικά και σε αναφορά με τη δαπάνη του μέρους του κοινωνικού υπερπροϊόντος που παραμένει στον έλεγχο της κάθε μεμονωμένης επιχείρησης («καθαρό εισόδημα της κρατικής επιχείρησης»):

Το καθαρό εισόδημα των επιχειρήσεων χρησιμοποιείται από το κράτος σχεδιασμένα: ένα μέρος του διατίθεται για τη διεύρυνση της παραγωγής της δοσμένης επιχείρησης ή του δοσμένου κλάδου [...] ένα άλλο μέρος αποτελεί το κοντύλι του διευθυντή για την υλική παρότρυνση των εργαζομένων της επιχείρησης και για άλλες ανάγκες [...] Στο κοντύλι του διευθυντή πάνε 1 έως 5% του προβλεπόμενου καθαρού εισοδήματος της επιχείρησης, ανάλογα με τη σημασία των διάφορων κλάδων παραγωγής, τον αριθμό των εργαζομένων και το μέγεθος του καθαρού εισοδήματος (Ακαδημία..., 1954: 604).

Ο έλεγχος της οικονομικής δραστηριότητας των επιχειρήσεων από το κράτος (μέσω της ιδιοποίησης μέρους του οικονομικού πλεονάσματος

των επιχειρήσεων από το κράτος, καθώς και μέσω του υποχρεωτικού χαρακτήρα του κρατικού οικονομικού σχεδιασμού), έχει ως αποτέλεσμα (αλλά και προϋπόθεση, για τη σταθεροποίηση και αναπαραγωγή του) την *υποχώρηση του κεφαλαιακού ανταγωνισμού*, καταρχάς στο εσωτερικό κάθε κλάδου της «λαϊκής οικονομίας». Πρόκειται στην ουσία για μια *μονοπωλιακή ρύθμιση* από τη μεριά του κράτους, της παραγωγικής δραστηριότητας κάθε οικονομικού κλάδου, η οποία συντελείται μέσα από ένα διπλό μηχανισμό:

α) Τη συγκέντρωση του κεφαλαίου σε ολοένα και μεγαλύτερες παραγωγικές μονάδες, τη μείωση επομένως του αριθμού των επιχειρήσεων σε κάθε κλάδο παραγωγής.

β) Τη «συνεργασία» των επιχειρήσεων του ίδιου κλάδου και το (χωρικό ή άλλου τύπου) διαμοιρασμό (κατάτμηση) της αγοράς μεταξύ τους, στις περιπτώσεις που (για τεχνικούς ή άλλους λόγους) δεν καθίσταται δυνατή η επέκταση της συγκέντρωσης μέχρι του σημείου να δημιουργηθεί ένα μοναδικό κρατικό κλαδικό μονοπώλιο, κατ' αναλογίαν της (πάλαι ποτέ) Δημόσιας Επιχείρησης Ηλεκτρισμού στον κλάδο παραγωγής ηλεκτρικής ενέργειας.

α) Συγκέντρωση της παραγωγής

Χαρακτηριστικό για την έκταση της συγκέντρωσης της βιομηχανικής παραγωγής στην ΕΣΣΔ είναι πως

το 1950 στις επιχειρήσεις της βιομηχανίας επεξεργασίας της ΕΣΣΔ με πάνω από χίλιους εργατοϋπαλλήλους ήταν συγκεντρωμένα τα 62% του συνόλου των εργατοϋπαλλήλων και οι επιχειρήσεις αυτές έδιναν τα 70% όλης της βιομηχανικής παραγωγής, ενώ στη βιομηχανία επεξεργασίας των ΕΠΑ, σύμφωνα με τα στοιχεία της μεταπολεμικής απογραφής (1947), οι επιχειρήσεις με πάνω από χίλιους εργατοϋπαλλήλους συγκέντρωναν τα 32% των εργατών και έδιναν τα 34% της βιομηχανικής παραγωγής (Ακαδημία..., 1945: 485).

Η συγκέντρωση της βιομηχανικής παραγωγής στην ΕΣΣΔ συνεχίστηκε με γρήγορους ρυθμούς καθ' όλη τη μεταπολεμική περίοδο. Έτσι ενώ στις αρχές της δεκαετίας του 1950 αναφέρονται συνολικά «200 χιλιάδες

επιχειρήσεις της κρατικής βιομηχανίας» (Ακαδημία..., 1954: 502), στις αρχές της δεκαετίας του 1980 ο αριθμός των κρατικών βιομηχανικών μονάδων (παρά την επέκταση του όγκου της παραγωγής σ' όλο αυτό το χρονικό διάστημα) είχε μειωθεί στις 50 χιλιάδες (Abalkin κ. ά. 1983: 383).³ Η συγκέντρωση της παραγωγής σε μεγάλο βαθμό επιτυγχάνεται με το λεγόμενο «*συνδυασμό της παραγωγής*» (Ακαδημία..., 1945: 485), δηλαδή τη διοικητική συνένωση επιχειρήσεων που παράγουν ομοειδή προϊόντα σε «κομπινάτ» ή παραγωγικές «ενώσεις». (Για τις μορφές της συγκέντρωσης βλ. επίσης Bettelheim 1975: 82κ.ε.).

Η συγκέντρωση της παραγωγής σε λίγες βιομηχανικές μονάδες στο εσωτερικό κάθε βιομηχανικού κλάδου και ακόμα περισσότερο ο σχηματισμός κλαδικών μονοπωλίων μειώνει, όπως είναι προφανές, την έκταση των εμπορευματικών σχέσεων ανάμεσα στα οικονομικά υποκείμενα, και πρώτα από όλα ανάμεσα στις κρατικές επιχειρήσεις. Η εξέλιξη αυτή θεωρείται «βήμα» στην κατεύθυνση του σοσιαλισμού και «άλμα» στην ένταση της «κοινωνικοποίησης των παραγωγικών δυνάμεων».⁴

Εδώ έχουμε να παρατηρήσουμε ότι, όπως προκύπτει από όσα εκθέσαμε στα προηγούμενα, ο «κοινωνικός έλεγχος των παραγωγικών δυ-

³ Για να γίνει κατανοητή η έκταση της βιομηχανικής συγκέντρωσης αναφέρουμε ότι στην Ελλάδα (με πληθυσμό το 1/26 του σοβιετικού πληθυσμού) υπήρχαν στα μέσα της δεκαετίας του 1970 125 χιλιάδες επιχειρήσεις, εκ των οποίων οι 8.500 με περισσότερους από 10 εργατοϋπαλλήλους. Στην Ουγγαρία, με πληθυσμό ανάλογο με αυτόν της Ελλάδας, υπήρχαν στις αρχές της δεκαετίας του 1980 800 μόνο επιχειρήσεις (Rutland 1985: 198).

⁴ Απόψεις σ' αυτή την κατεύθυνση υποστήριζε τουλάχιστον μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του 1960 και ο Ch. Bettelheim, ο οποίος έγραφε το 1967: «Η εμφάνιση ενός μοναδικού οικονομικού υποκειμένου στο επίπεδο μερικών σημαντικών κλάδων κάνει δυνατό έναν εκ των προτέρων κοινωνικό υπολογισμό πολύ πιο ακριβή από εκείνο που πραγματοποιείται όταν υπάρχουν πάρα πολλές μονάδες παραγωγής. Δια μέσου μιας τέτοιας εξελίξεως, βλέπουμε να πραγματοποιούνται οι αντικειμενικές συνθήκες μιας σχεδιοποίησης που δεν ταυτίζεται πια μόνο με μια κοινωνική διεύθυνση των παραγωγικών δυνάμεων (αυτό που ήδη αποτελεί μια αποφασιστική αλλαγή σε σχέση με μια οικονομία της αγοράς, εφ' όσον αυτό φανερώνει ένα πήδημα από την βασιλεία της ανάγκης στην βασιλεία της ελευθερίας, κατά την έκφραση του Ένγκελς), αλλά που ταυτίζεται, όλο και πιο πολύ μ' ένα τέλειο κοινωνικό έλεγχο των παραγωγικών δυνάμεων» (Bettelheim 1975: 79).

νάμεων», ως συνώνυμο με την κρατική ιδιοποίηση του (μεγαλύτερου μέρους του) κοινωνικού υπερπροϊόντος και τον κρατικό σχεδιασμό της παραγωγής, πραγματοποιείται ακριβώς μέσω των εμπορευματικών σχέσεων, ανεξάρτητα από το αν είναι μικρός ή μεγάλος ο αριθμός των κρατικών επιχειρήσεων: οι εμπορευματικές σχέσεις επιτρέπουν τη διαπίστωση της αποδοτικότητας των επιχειρήσεων, το βαθμό τήρησης από αυτές των στόχων του κρατικού οικονομικού σχεδίου, τη θέσπιση νέων οικονομικών στόχων, κριτηρίων αποδοτικότητας κλπ., αλλά και τη μέσω του κράτους αναδιανομή του (εκφρασμένου σε χρήμα) υπερπροϊόντος, σύμφωνα με κριτήρια που συνδέονται ακριβώς με την κρατική ιδιοποίηση αυτού του υπερπροϊόντος.⁵

β) «*Συνεργασία*» των κρατικών επιχειρήσεων σε κλαδικό επίπεδο

Όταν η συγκέντρωση της παραγωγής δεν είναι δυνατόν να οδηγήσει (ή δεν έχει οδηγήσει ακόμα) στο σχηματισμό ενός κρατικού μονοπωλίου στο εσωτερικού κάποιου κλάδου, η μονοπωλιακή ρύθμιση της παραγωγής περνάει μέσα από το «σχεδιασμό» τέτοιου είδους σχέσεων

ανάμεσα στις κρατικές επιχειρήσεις οι οποίες παράγουν ομοειδή προϊόντα, ώστε να αποκλείεται ή να ατονεί ο ανταγωνισμός μεταξύ τους.⁶

Κύρια μέθοδος για το σκοπό αυτό είναι από τη μια η (χωρική, ή με βάση επιμέρους διαφοροποιήσεις των προϊόντων) κατάτμηση της αγο-

⁵ Έτσι θα συμφωνήσω με τον Γ. Σταμάτη, ο οποίος επισημαίνει, α) ότι «η αναίρεση των εμπορευματικών σχέσεων μεταξύ των κρατικών παραγωγών δεν είναι ταυτόσημη με την αναίρεση των εμπορευματικών σχέσεων εν γένει» (Σταμάτης 1988: 48), και β) ότι, επομένως, η ύπαρξη εμπορευματικών σχέσεων δεν αντιστρατεύεται αναγκαστικά ούτε αναίρει τη δυνατότητα ύπαρξης προγραμματισμένων οικονομικών σχέσεων, ενώ γ) η ύπαρξη προγραμματισμένων οικονομικών σχέσεων δεν ταυτίζεται αναγκαστικά με την ύπαρξη σοσιαλιστικών κοινωνικών σχέσεων (βλ. αναλυτικότερα Σταμάτης 1988).

⁶ «Οι σχέσεις ανάμεσα στις σοσιαλιστικές επιχειρήσεις δεν είναι σχέσεις συναγωνισμού, όπως συμβαίνει στον καπιταλισμό, αλλά σχέσεις συνεργασίας για την εκπλήρωση παλλαϊκών καθηκόντων». «Στο σοσιαλισμό αναπτύσσεται πλατιά η σχεδιασμένη συνεργασία των βιομηχανικών επιχειρήσεων, δηλαδή η οργάνωση μόνιμων παραγωγικών δεσμών ανάμεσα στις επιχειρήσεις, που συμμετέχουν από κοινού στην παραγωγή κάποιου είδους, μα που η καθεμία τους είναι οικονομικά αυτοτελής σε σχέση με τις άλλες» (Ακαδημία ..., 1954: 595 και 486).

ράς (όπου κάθε επιμέρους τμήμα της ανατίθεται σε μία μόνο επιχείρηση), και από την άλλη η «ακριβής» προσαρμογή της παραγωγής στην αναμενόμενη ζήτηση, η αποφυγή «πλεονασμάτων» στην προσφορά προϊόντων, τα οποία θα προκαλούσαν ένταση του ανταγωνισμού, μέσα από την αυθόρμητη τάση των εμπορευμάτων που παράχθηκαν από επιχειρήσεις με ψηλότερη παραγωγικότητα της εργασίας (εμπορεύματα ψηλότερης ποιότητας) να διεισδύσουν στα τμήματα της αγοράς που «σχεδιάσθηκαν» για τις λιγότερο παραγωγικές κρατικές επιχειρήσεις. Πρόκειται εδώ για μια από τις πιο κρίσιμες πλευρές του κρατικού ελέγχου των επιχειρήσεων, η οποία, όπως θα δούμε στην ενότητα 3, αποτελεί μόνιμη πηγή αντιφάσεων στην οικονομία του «υπαρκτού σοσιαλισμού».

Η «ακριβής» προσαρμογή της παραγωγής (προσφοράς) στην αναμενόμενη κατανάλωση (ζήτηση), δηλαδή η αποφυγή της «πλεονάζουσας προσφοράς» είναι όρος για τη διατήρηση του κρατικού ελέγχου πάνω στις επιχειρήσεις και αναδεικνύεται έτσι σε αναγκαίο στοιχείο, αν όχι στην πεμπτουσία του κρατικού σχεδιασμού. Το πρόβλημα τίθεται ιδιαίτερα για τους κλάδους που παράγουν είδη κατανάλωσης, επειδή εδώ η ζήτηση δεν είναι «σχεδιασμένη», σε αντίθεση με τη ζήτηση μέσων παραγωγής από τις κρατικές επιχειρήσεις.

Το αποτέλεσμα είναι οι «ουρές» και τα «άδεια ράφια» των καταστημάτων πώλησης ειδών κατανάλωσης, που αποτελούσαν ενδημικά φαινόμενα στις χώρες του «υπαρκτού σοσιαλισμού», ακόμα και στις ιστορικές περιόδους που διαπιστώνεται η ύπαρξη αργούσας δυναμικότητας των βιομηχανιών που παρήγαγαν μέσα κατανάλωσης. Τα φαινόμενα μάλιστα αυτά ερμηνεύονται σαν αποτελέσματα της ψηλής αγοραστικής δύναμης των καταναλωτών στις ανατολικές χώρες:

Στον καπιταλισμό το άθλιο επίπεδο της κατανάλωσης και της αγοραστικής δύναμης των λαϊκών μαζών μένει συνεχώς πίσω από την παραγωγή [...] Ο σοσιαλισμός δεν ξέρει τι θα πει ανταγωνισμός ανάμεσα στην παραγωγή και στην κατανάλωση (Ακαδημία., 1954: 518).

Βέβαια, το ζήτημα των ελλείψεων μέσων κατανάλωσης συνδέεται και με την «αυθόρμητη» ροπή του οικονομικού συστήματος του «υπαρκτού σοσιαλισμού» προς την παραγωγή μέσων παραγωγής, ζήτημα στο οποίο θα αναφερθούμε αναλυτικότερα στην ενότητα 3.

Τα προβλήματα που προκύπτουν για την οικονομία του «υπαρκτού σοσιαλισμού» από τη μονοπωλιακή ρύθμιση της παραγωγικής διαδικασίας και την απουσία ενδοκλαδικού ανταγωνισμού έχουν να κάνουν με την απουσία ισχυρών «κινήτρων» για την αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας («κίνητρα» που στο δυτικό καπιταλισμό δημιουργεί ο ίδιος ο ανταγωνισμός, μέσα από τον οποίο εκτοπίζονται από την αγορά οι λιγότερο παραγωγικές επιχειρήσεις) και τη δυσχέρεια γενίκευσης των περισσότερο παραγωγικών τεχνικών. Τα προβλήματα αυτά καλείται να αντιμετωπίσει ο κρατικός σχεδιασμός, θέτοντας ως στόχους του σχεδίου τον τεχνολογικό εκσυγχρονισμό και την αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας των επιχειρήσεων. Όπως θα υποστηρίξουμε και στα επόμενα, στη ρίζα αυτών των προβλημάτων βρίσκεται η αντίσταση της εργατικής τάξης στην εντατικοποίηση της εργασίας και στην τάση υποκατάστασης της εργασίας από συστήματα μηχανών.

Οι επιχειρήσεις υποχρεώνονται, μέσα σ' ένα χρονικό διάστημα, να αυξήσουν την αποδοτικότητα τους, ελαττώνοντας τα κόστη παραγωγής μέχρι ένα συγκεκριμένο επίπεδο, που αντιστοιχεί στις λεγόμενες «προοδευτικές νόρμες»:

Το κράτος βάσει σχεδίου καθορίζει συστηματικά τα καθήκοντα ελάττωσης του κόστους παραγωγής, ξεκινώντας από τις προοδευτικές νόρμες δαπάνης εργασίας και χρησιμοποίησης των μέσων παραγωγής» (Ακαδημία., 1954: 602). «Οι προοδευτικές νόρμες έχουν μεγάλη σημασία κινητοποίησης, γιατί παροτρύνουν τους οικονομικούς καθοδηγητές και τις μάζες των εργαζομένων ν' αναζητούν τρόπους ορθολογικής οργάνωσης της παραγωγής, εισαγωγής της πρωτοπόρος τεχνικής, αύξησης της παραγωγικότητας της εργασίας και ελάττωσης του κόστους παραγωγής. Όταν πια οι προοδευτικές νόρμες αφομοιωθούν από την πλειονότητα των επιχειρήσεων, που παράγουν τη μεγαλύτερη μάζα προϊόντων, αρχίζουν να συμπίπτουν με την κοινωνικά αναγκαία δαπάνη εργασίας και παύουν να είναι προοδευτικές (Ακαδημία., 1954: 566).

Το πρόβλημα που υφίσταται δεν είναι μόνο ο καθορισμός και η τήρηση του χρόνου μέσα στον οποίο θα αφομοιωθούν οι «προοδευτικές νόρμες» από την «πλειονότητα των επιχειρήσεων», αλλά και ο τρόπος καθορισμού των «προοδευτικών νορμών» καθαυτών. Εδώ οι αντιφάσεις της

μονοπωλιακής ρύθμισης αναπαράγονται, καθώς το κράτος δεν μπορεί παρά να βασισθεί στην ίδια τη δυναμική και την «πείρα» των επιχειρήσεων:

Οι προοδευτικές νόρμες δαπάνης εργασίας και υλικών καθορίζονται με βάση την πείρα των πρωτοπόρων επιχειρήσεων (Ακαδημία..., 1954: 566).

Μετά τη γενίκευση των «προοδευτικών νορμών»,

με βάση την πείρα των πρωτοπόρων επιχειρήσεων καθορίζονται νέες προοδευτικές νόρμες δαπάνης εργασίας, που η πραγματοποίησή τους οδηγεί σε νέα ελάττωση του κοινωνικά αναγκαίου χρόνου» (Ακαδημία..., 1954: 566). «Τα κρατικά σχέδια προσανατολίζονται σε καθετί το πρωτοπόρο που γεννιέται μέσα στην πρακτική της κομμουνιστικής οικοδόμησης, μέσα στη δημιουργική δράση των μαζών (Ακαδημία..., 1954: 544).

Για την αύξηση της αποδοτικότητας (ακόμα και των πρωτοπόρων) επιχειρήσεων το κράτος κατέχει δύο επιπλέον μέσα, περιορισμένης, βέβαια, όπως θα δούμε στην επόμενη ενότητα, αποτελεσματικότητας: Τη θέσπιση ενός συστήματος υλικών αμοιβών (κινήτρων), για την αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας, μέσα από την ενίσχυση των περισσότερο αποδοτικών επιχειρήσεων και την αύξηση των αποδοχών των περισσότερο αποδοτικών εργαζομένων, από τη μια, και τον καθορισμό των τιμών των εμπορευμάτων με τρόπο που να ευνοεί και πάλι τον τεχνολογικό εκσυγχρονισμό της παραγωγής, από την άλλη.

Τα υλικά κίνητρα μπορούν, λοιπόν, να διακριθούν σε δύο κατηγορίες: αυτά που αποδίδονται στις πάνω από το μέσο όρο αποδοτικές επιχειρήσεις (υπερκάλυψη της «νόρμας» ή του πλάνου) και σ' αυτά που αποδίδονται στους πάνω από το μέσο όρο αποδοτικούς εργαζόμενους. Από τον κρατικό προϋπολογισμό «η επιχείρηση παίρνει χρηματικά μέσα ανάλογα με τ' αποτελέσματα της οικονομικής της δραστηριότητας» (Ακαδημία..., 1954: 596). Από την «ανταμοιβή» της επιχείρησης ευνοούνται και οι εργαζόμενοι γιατί ένα σημαντικό μέρος πηγαίνει στο «κονδύλι του διευθυντή», το οποίο όπως είπαμε χρησιμοποιείται για την πληρωμή πρόσθετων αμοιβών (πριμ) στους εργαζόμενους:

από το ποσό του εισοδήματος (της επιχείρησης) που παίρνεται πάνω από το σχέδιο, [...] μπορούν να κρατηθούν για το κοντύλι του διευθυντή από 15 ως 45% (Ακαδημία., 1954: 604).

Η πιο σημαντική όμως πλευρά της θέσπισης υλικών κινήτρων έγκειται στη διαμόρφωση συστημάτων ατομικής αξιολόγησης της αποδοτικότητας των εργαζομένων. Έτσι η αμοιβή με το κομμάτι αναδεικνύεται στην κυρίαρχη μορφή μισθού στον «υπαρκτό σοσιαλισμό»: «*Το 1953 στην ΕΣΣΔ δούλευαν με το κομμάτι τα 77% του συνόλου των εργατών της βιομηχανίας*» (Ακαδημία., 1954: 580). Η «σύνδεση μισθού παραγωγικότητας» αναδεικνύεται έτσι στο σημαντικότερο κίνητρο για αύξηση της αποδοτικότητας των επιχειρήσεων:

Είναι απαραίτητο να εξαλείψουμε ολοκληρωτικά τη σάπια συνήθεια της ισοπέδωσης στον τομέα του μισθού εργασίας και να πετύχουμε ώστε το σύστημα της πληρωμής με το κομμάτι και το σύστημα της πριμοδότησης να γίνουν σε ακόμα μεγαλύτερο βαθμό σπουδαιότατοι μοχλοί στο ζήτημα της ανύψωσης της παραγωγικότητας της εργασίας, συνεπώς και της ανάπτυξης όλης της λαϊκής μας οικονομίας (Αποφάσεις της 18ης Συνδιάσκεψης του ΚΚ(Μπ.) της ΕΣΣΔ, παρατίθεται στο Ακαδημία., 1954: 581).⁷

Ως μέσο προώθησης της αποδοτικότητας των επιχειρήσεων χρησιμοποιείται και ο «σχεδιασμός των τιμών». Πρόκειται για το σχηματισμό (μονοπωλιακών) τιμών για κάθε προϊόν με βάση κατά κανόνα το μέσο κόστος των επιχειρήσεων που κατασκευάζουν το εν λόγω προϊόν. Ο σχηματισμός των τιμών με βάση το μέσο κλαδικό κόστος (πολλαπλασιασμός του μέσου κόστους με ένα συντελεστή, ο οποίος καθορίζεται ανάλογα με τον κλάδο παραγωγής, το προϊόν κλπ.), ενώ δεν αποτελεί κίνητρο εκσυγχρονισμού για τις επιχειρήσεις με μέση ή πάνω από το μέσο όρο αποδοτικότητα (λόγω της μονοπωλιακής ρύθμισης της αγοράς, βλ. παραπάνω), εντούτοις ωθεί προς τον εκσυγχρονισμό τις επιχειρήσεις χαμηλής αποδοτικότητας (ψηλού κόστους): στο βαθμό που οι «σχεδιασμένες» τιμές (βάσει του μέσου κόστους) δεν αφήνουν στις επιχειρήσεις αυτές περιθώρια «καθαρού εισοδήματος» της επιχείρησης

⁷ Για τα συστήματα αμοιβής με το κομμάτι στη δεκαετία του 1980 βλ. Abalkin κ.ά. 1983: 344-347).

(κέρδους που παραμένει στη διάθεση της επιχείρησης, βλ. πιο πάνω), τίθεται το ζήτημα είτε της επιδότησής τους από τον κρατικό προϋπολογισμό, είτε της παραγωγικής ανασυγκρότησής τους, με στόχο την αύξηση της αποδοτικότητας. (Για το ζήτημα των τιμών και της μεταρρύθμισης των μηχανισμών σχηματισμού τους βλ. και την ενότητα 3).

Όμως ο κρατικός σχεδιασμός των τιμών επιτρέπει πάνω από όλα την προώθηση των αποφάσεων του κρατικού σχεδιασμού αναφορικά με την κλαδική και τομεακή διάρθρωση της «λαϊκής οικονομίας» και την αντίστοιχη κατανομή των επενδύσεων. Πιο συγκεκριμένα, η απόφαση για εκβιομηχάνιση με βάση τους κλάδους παραγωγής μέσων παραγωγής (τομέας I της βιομηχανίας), και για ψηλότερους ρυθμούς ανάπτυξης αυτών των κλάδων και ιδίως της μηχανουργίας (ως όρου για τη γρήγορη εκμηχάνιση όλης της παραγωγής), συνδέθηκε με την καθήλωση των τιμών των προϊόντων αυτών των κλάδων, δηλαδή των μέσων παραγωγής. Η καθήλωση των τιμών των μέσων παραγωγής πήρε τη μορφή μιας ιδιότυπης κρατικής επιδότησης: Το κράτος δεν εισέπραττε (μέρος από) το «φόρο κατανάλωσης» των μέσων παραγωγής, μειώνοντας έτσι κατά το αντίστοιχο ποσοστό την τιμή τους, χωρίς παράλληλα να θίγει το «καθαρό εισόδημα των επιχειρήσεων» οι οποίες παράγουν μέσα παραγωγής.

Καθορίζοντας χαμηλές τιμές στα μέσα παραγωγής, το κράτος ενθαρρύνει την εισαγωγή της πρωτοπόρου τεχνικής στις κρατικές βιομηχανικές επιχειρήσεις [...] Οι τιμές των προϊόντων των κλάδων, που παράγουν μέσα παραγωγής, δεν περιέχουν κατά κανόνα φόρο κυκλοφορίας (Ακαδημία..., 1954: 571 και 607).

Μικρότερη σημασία παίζουν οι επιδοτήσεις των τιμών ορισμένων βασικών ειδών κατανάλωσης (γάλα, ψωμί, παιδικές τροφές κλπ.) και γι' αυτό δεν θα μας απασχολήσουν εδώ.

Το «σχέδιο» επιδιώκει, λοιπόν, όχι μόνον να υποκαταστήσει τα αποτελέσματα του κεφαλαιακού ανταγωνισμού στη δημιουργία καταναγκασμών και κινήτρων για την αύξηση της αποδοτικότητας των επιχειρήσεων, αλλά και να τον «υπερβεί», μέσα από τον έλεγχο του υπερπροϊόντος και την αναδιανομή των επενδυτικών αποθεμάτων της οικονομίας ανάμεσα στους κλάδους και τις επιχειρήσεις.

Εντούτοις, το αποτέλεσμα που προέκυψε κάθε άλλο παρά μπορεί να θεωρηθεί θετικό: το οικονομικό σύστημα του «υπαρκτού σοσιαλισμού», που τα βασικότερα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά τον επιχειρήσαμε να παρουσιάσουμε εδώ, δεν κατάφερε να επιλύσει μια σειρά από εγγενείς αντιφάσεις, που ήδη από την πρώτη μεταπολεμική περίοδο «τροχοπεδούσαν» τόσο τη διαδικασία αύξησης της παραγωγικότητας της εργασίας, όσο και το σχεδιασμό της τομεακής και κλαδικής διάρθρωσης της «λαϊκής οικονομίας». Στα ζητήματα, όμως, αυτά θα αναφερθούμε στην αμέσως επόμενη ενότητα του άρθρου.

3. Αντιφάσεις, κρίση και απόπειρες μεταρρύθμισης του σοβιετικού οικονομικού συστήματος

Η οικονομική ανάπτυξη στην ΕΣΣΔ στην περίοδο που εξετάζουμε μπορεί να διαιρεθεί σε δύο ιστορικές φάσεις:

Η πρώτη ιστορική φάση, που καλύπτει την περίοδο του Μεσοπολέμου (πιο συγκεκριμένα τη δεκαετία του 1930) και την πρώτη μεταπολεμική περίοδο (μέχρι το δεύτερο μισό της δεκαετίας του 1950) χαρακτηρίζεται από εντυπωσιακά αποτελέσματα: εξαιρετικά ψηλούς ρυθμούς ανάπτυξης και μια ταχύτατη αναδιάρθρωση της σοβιετικής οικονομίας. Σε διάστημα περίπου μιας δεκαετίας η ΕΣΣΔ μετασχηματίζεται από «αγροτοβιομηχανική χώρα» σε κορυφαία βιομηχανική δύναμη της παγκόσμιας οικονομίας. Κατά την περίοδο 1928-1940 η συνολική βιομηχανική παραγωγή αυξάνεται κατά 6,5 φορές, ενώ η παραγωγή μέσων παραγωγής κατά 10 φορές και η παραγωγή μηχανών περισσότερο από 12 φορές. Η σοβιετική βιομηχανική παραγωγή αποτελούσε το 1927 το 5% της παγκόσμιας, ποσοστό που το 1937 είχε ανέβει στο 10% (Φακιολάς 1989: 66 - 70). Οι ιδιαίτεροι μηχανισμοί που διέπουν την οικονομία του «υπαρκτού σοσιαλισμού» και πιο συγκεκριμένα η συγκέντρωση του μεγαλύτερου μέρους του οικονομικού πλεονάσματος (υπερπροϊόντος) στα χέρια του κράτους (στα έσοδα του κρατικού προϋπολογισμού) επέτρεψε την πραγματοποίηση σημαντικών επενδύσεων σε βιομηχανικούς κλάδους κλειδιά (βαριά βιομηχανία, μεταλλουργία, κατασκευή μηχανών), τον προσανατολισμό του εργατικού δυναμικού

προς τους κλάδους αυτούς παράλληλα με την αντίστοιχη ραγδαία μείωση της απασχόλησης στην ύπαιθρο, κλπ.

Η δεύτερη ιστορική φάση, η οποία προκύπτει μετά την ολοκλήρωση των βασικών διαρθρωτικών αλλαγών της οικονομίας της ΕΣΣΔ, και η οποία συνήθως ονομαζόταν από τους σοβιετικούς «αναπτυγμένος σοσιαλισμός» (Κιριλένκο 1979), χαρακτηρίζεται από την εμφάνιση μιας σειράς οικονομικών προβλημάτων με μόνιμο χαρακτήρα, που κατά τη γνώμη μου μπορούν να θεωρηθούν ότι ανάγονται σε δύο βασικές «δυσλειτουργίες» της οικονομίας του «υπαρκτού σοσιαλισμού»:

1. Χαμηλό επίπεδο και χαμηλοί ρυθμοί αύξησης της παραγωγικότητας της εργασίας σε διεθνή σύγκριση, με εκφάνσεις,⁸

- α) την τεχνολογική υστέρηση της σοβιετικής οικονομίας και την κακή ποιότητα των παραγόμενων προϊόντων (ένα μεγάλο ποσοστό των οποίων δεν ανταποκρίνεται στις προδιαγραφές του κρατικού σχεδίου),
- β) το ψηλό ποσοστό ελαττωματικών και ακατάλληλων για χρήση προϊόντων,
- γ) τη χαμηλή διεθνή ανταγωνιστικότητα (το 1982, 63,2% των συνολικών εξαγωγών της ΕΣΣΔ και περισσότερο από 75% των εξαγωγών της προς την ΕΟΚ αποτελούνταν από καύσιμα και πρώτες ύλες, ενώ μόλις 12,5% των συνολικών εξαγωγών της και 1,2% των εξαγωγών της προς τις χώρες μέλη της ΕΟΚ αποτελούνταν από μηχανουργικά προϊόντα),
- δ) τη συστηματική αθέτηση από μεγάλο ποσοστό επιχειρήσεων του χρονοδιαγράμματος παράδοσης των προϊόντων τους, το οποίο είχε καθοριστεί από τα συμβόλαια με άλλες κρατικές βιομηχανίες ή εμπορικές επιχειρήσεις, με αποτέλεσμα, ανάμεσα στα άλλα, μια μόνιμη «στενότητα προσφοράς» στη σοβιετική οικονομία, η οποία δεν αναιρείται από τη – σχεδόν μόνιμη πλέον – ύπαρξη μη επαρκώς απασχολούμενων μέσων παραγωγής,
- ε) τη σπατάλη των άφθονων στη σοβιετική οικονομία πρώτων υλών

⁸ (Φακιολάς 1989: 71 κ.ε., Rutland 1985: 110 κ.ε., Γκορμπατσώφ 1987: 24-37 και 142-182, Aganbegyan 1987, Schroeder 1987, Zaslavskaya 1987, Μηλιός - Κυπριανίδης 1988: 51 κ.ε.).

(η κατανάλωση πρώτων υλών στην ΕΣΣΔ για την κατασκευή συγκεκριμένων προϊόντων υπολογίζεται στο διπλάσιο με τριπλάσιο της αντίστοιχης κατανάλωσης πρώτων υλών στις δυτικές καπιταλιστικές χώρες) και

στ) το χαμηλό βιοτικό επίπεδο του λαού.

2. *Ανισορροπίες της τομεακής και κλαδικής διάρθρωσης της σοβιετικής οικονομίας*, με κύρια έκφραση την εγγενή ροπή του συστήματος προς την αύξηση των «αποθεμάτων συσσώρευσης», δηλαδή προς την παραγωγή μέσω παραγωγής (των οποίων η διάθεση είναι εκ των προτέρων εξασφαλισμένη μέσω των συμβολαίων που συνάπτονται μεταξύ των κρατικών επιχειρήσεων).

Η ροπή προς την παραγωγή επενδυτικών μέσων συνεπάγεται την καθήλωση της παραγωγής μέσω κατανάλωσης και του βιοτικού επιπέδου των μαζών σε σχετικά χαμηλά επίπεδα, παρά τις προσπάθειες των οργάνων του κεντρικού σχεδιασμού, ήδη από τα τέλη της δεκαετίας του 1950, να ενισχύσουν το ειδικό βάρος των κλάδων παραγωγής μέσω κατανάλωσης στην οικονομία της ΕΣΣΔ.

Ο Μιχαήλ Γκορμπατσόφ, τότε Γενικός Γραμματέας της Κεντρικής Επιτροπής του ΚΚΣΕ και Πρόεδρος του Πρεζίντιουμ του Ανώτατου Σοβιέτ, συνόψιζε ως εξής την τάση στασιμότητας και υποβάθμισης της σοβιετικής οικονομίας:

Η χώρα άρχισε να χάνει την ορμή της. Οι οικονομικές αποτυχίες έγιναν πιο συχνές. Οι δυσκολίες άρχισαν να συσσωρεύονται και να επιδεινώνονται και τα άλυτα προβλήματα να πολλαπλασιάζονται. Στη ζωή της κοινωνίας άρχισαν να εμφανίζονται στοιχεία αυτού που ονομάζουμε στασιμότητα και άλλα φαινόμενα ξένα προς το σοσιαλισμό. Δημιουργήθηκε κάτι σα “μηχανισμός τροχοπέδησης” που επηρέαζε την κοινωνική και οικονομική ανάπτυξη [...] Αναλύοντας την κατάσταση, ανακαλύψαμε πρώτα μια επιβράδυνση της οικονομικής ανάπτυξης. Τα τελευταία δεκαπέντε χρόνια οι ρυθμοί αύξησης του εθνικού εισοδήματος είχαν μειωθεί κατά το ήμισυ και περισσότερο και, στις αρχές της δεκαετίας του ’80, είχαν πέσει σε ένα επίπεδο που πλησίαζε την οικονομική στασιμότητα. Μια χώρα που κάποτε ανέβαινε γρήγορα στο επίπεδο των πιο προοδευμένων εθνών, άρχισε να χάνει τη μια θέση μετά την άλλη. Επιπλέον είχε αρχίσει να μεγαλώνει όχι

ευνοϊκά για μας το χάσμα στην παραγωγικότητα, στην ποιότητα των προϊόντων, στην επιστημονική και τεχνολογική ανάπτυξη, στην παραγωγή προηγμένης τεχνολογίας και στη χρήση εξελιγμένων τεχνικών μεθόδων (Γκορμπατώφ 1987: 24-25).

Τα προβλήματα αυτά της σοβιετικής οικονομίας έγιναν αντιληπτά από την πολιτική ηγεσία της χώρας ήδη από τα μέσα της δεκαετίας του 1950 και αποτέλεσαν την αφορμή για την εκπόνηση μιας σειράς αλληλοδιάδοχων μέτρων και *σχεδίων μεταρρύθμισης* του οικονομικού συστήματος του «υπαρκτού σοσιαλισμού». Από τα μέσα της δεκαετίας του 1960 η ύπαρξη των προβλημάτων αναγνωρίζεται μάλιστα ανοικτά από τη σοβιετική ηγεσία (παρότι τα «τελικά ανακοινωθέντα» των σχετικών αποφάσεων μιλούν πάντα για μέτρα «περαιτέρω τελειοποίησης» των μεθόδων σχεδιασμού), καθώς τα οικονομικά αυτά προβλήματα παίρνουν πλέον το χαρακτήρα συμπτωμάτων μιας επερχόμενης ή εξελισσόμενης οικονομικής κρίσης: Ήδη από τις αρχές της δεκαετίας του 1960 διαπιστώνεται ότι το αργότερο από το 1958 και μετά λαμβάνει χώρα μια γρήγορη αύξηση της *έντασης των παραγωγικών αποθεμάτων* (δηλαδή της κεφαλαιακής έντασης, του λόγου του συνολικού επενδυμένου κεφαλαίου προς το καθαρό προϊόν, υπολογισμένου σε αξίες), ή με άλλα λόγια μια πτώση της αποδοτικότητας του παραγωγικού συστήματος (Lieberman 1974: 116 κ.ε.) με παράλληλη αδυναμία ανταπόκρισης στις χρονικές προθεσμίες που έθετε το πλάνο,⁹ ενώ από τις αρχές της δεκαετίας του 1970 μειώνονται δραστικά οι ετήσιοι ρυθμοί ανάπτυξης της σοβιετικής οικονομίας (από 3,7% κατά μέσο όρο κατά την πενταετία 1971-74, σε 2,5% την πενταετία 1980-84, Φακιολάς 1989: 81, βλ. και Rutland 1985: 110).

Τα συμπτώματα της μειούμενης οικονομικής αποδοτικότητας και κρίσης περιγράφονται από τους υπευθύνους του σοβιετικού οικονομι-

---

⁹ «Δεν αρκεί να παράγουμε τα τμήματα των μηχανών και να τα θέτουμε στη διάθεση τον Τεχνικού Ελέγχου. Τώρα πρέπει να φροντίζουμε ώστε αυτά να παραδίδονται εμπρόθεσμα και με ομοιόμορφο ρυθμό [...] Ο ιστορικός συναγωνισμός ανάμεσα στα δύο κοινωνικά συστήματα μπορεί να αποβεί νικηφόρος για τις σοσιαλιστικές χώρες σε τελευταία ανάλυση μόνο μέσα από τη σημαντική οικονομική υπεροχή τους και το ψηλό επίπεδο διαβίωσης των λαών τους» (Evsej G. Lieberman 1974: 29 και 7).

κού συστήματος, ήδη από τη δεκαετία του 1960, ως «εκτατική ανάπτυξη», όρος που υπονοεί την ταχύτερη αύξηση του συσσωρευμένου κεφαλαίου ως προς την παραγωγικότητα της εργασίας, ή και την επέκταση της παραγωγής με κύριο μοχλό τη χρήση όλο και περισσότερων μέσων παραγωγής (παραγωγικών εγκαταστάσεων), πρώτων υλών, υλικών κλπ. (και αντίστοιχα εργασιακής δύναμης), και όχι με την αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας (μέσα από την ανανέωση του παραγωγικού εξοπλισμού, την εισαγωγή καινοτομιών και νέας τεχνολογίας, την οικονομία στη χρήση σταθερού κεφαλαίου) (Lieberman 1974: 153 κ.ε. Abalkin κ. ά. 1983: 354 κ. ε.).

Το πρώτο ζητούμενο για τη σοβιετική ηγεσία ήταν, λοιπόν, η «στροφή στην εντατική ανάπτυξη», δηλαδή η αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας με ψηλότερους ρυθμούς από την αύξηση του συσσωρευμένου πάγιου κεφαλαίου. Μέσα από αυτή τη στροφή επιδιώκεται και η αντιμετώπιση του προβλήματος των κλαδικών και τομεακών ανισορροπιών της οικονομίας:

Μπορούμε να επιταχύνουμε το ρυθμό αύξησης των παραγωγικών αποθεμάτων (μέσων παραγωγής, Γ.Μ.) και ταυτόχρονα να μειώσουμε, ή τουλάχιστον να μην αυξήσουμε το ποσοστό συσσώρευσης, το μερίδιο της συσσώρευσης στο εθνικό εισόδημα. Με τον τρόπο αυτό μπορεί να αυξηθεί το μερίδιο της κατανάλωσης με τον ίδιο ή και ψηλότερο ρυθμό ως προς το μερίδιο των αποθεμάτων συσσώρευσης [...] Μια αύξηση του μεριδίου της κατανάλωσης στο εθνικό εισόδημα δεν πρέπει αναγκαστικά και ούτε πάντα να οδηγεί σε μια επιβράδυνση του ρυθμού αύξησης της παραγωγής. Επιδιώκεται να δημιουργηθεί μια αναλογία μέσα από την οποία το αυξημένο επίπεδο της κατανάλωσης πυροδοτεί μια αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας. Τότε είναι δυνατόν, να πετύχουμε μεγαλύτερη παραγωγική ικανότητα με μικρότερη δαπάνη» (Lieberman 1974: 126 και 110. Το βιβλίο εκδόθηκε στα ρωσικά το 1970). «Είναι δυνατόν να επιταχύνουμε την αύξηση του εθνικού εισοδήματος ακόμα και με μειούμενο ποσοστό συσσώρευσης και επομένως με αυξανόμενο μερίδιο του αποθέματος κατανάλωσης, αν η αποτελεσματικότητα στη χρήση του αποθέματος συσσώρευσης αυξάνεται με ένα ακόμα γρηγορότερο ρυθμό (Abalkin κ. ά. 1983: 365).

Όλες οι οικονομικές μεταρρυθμίσεις που εισήχθησαν στη σοβιετική οικονομία μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του 1980 δεν έθεταν σε αμφισβήτηση τους βασικούς άξονες λειτουργίας του οικονομικού συστήματος του «υπαρκτού σοσιαλισμού»: Τον κρατικό σχεδιασμό και τον υποχρεωτικό χαρακτήρα του για τις κρατικές επιχειρήσεις, τη συγκέντρωση του μεγαλύτερου μέρους του υπερπροϊόντος στον κρατικό προϋπολογισμό, τη μονοπωλιακή ρύθμιση της οικονομίας κλπ. Αποτελούσαν τροποποίηση των μεθόδων ελέγχου της παραγωγικής διαδικασίας από τη μεριά του κράτους και των μεθόδων ώθησης των επιχειρήσεων προς τον εκσυγχρονισμό και την αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας, και όχι αλλαγή του χαρακτήρα των κοινωνικών-οικονομικών σχέσεων που χαρακτήριζαν τον «υπαρκτό σοσιαλισμό».

Οι μεταρρυθμίσεις αφορούσαν έτσι: α) στους στόχους του οικονομικού σχεδιασμού (με την εισαγωγή «ποιοτικών δεικτών», όπως π.χ. τεχνικές προδιαγραφές προϊόντων, ή δεικτών «εντατικής ανάπτυξης», όπως π.χ. την αντικατάσταση του όγκου της παραγωγής – μονάδες προϊόντος – με την προστιθέμενη αξία, ή την κερδοφορία, μαζί με δείκτες αύξησης της παραγωγικότητας της εργασίας, ως κριτηρίων για την επίτευξη του σχεδίου), β) στην τροποποίηση των κινήτρων για την αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας (στενότερη σύνδεση των πριμ με την οικονομική αποδοτικότητα της επιχείρησης και τη στροφή στην «εντατική ανάπτυξη»), και γ) στη μεταρρύθμιση του τρόπου σχηματισμού των τιμών ώστε να ευνοηθεί και πάλι η στροφή στην «εντατική ανάπτυξη». Οι μεταρρυθμίσεις αυτές δεν μπόρεσαν όμως να ανακόψουν την τάση της οικονομίας του «υπαρκτού σοσιαλισμού» προς τη στασιμότητα, τάση που με τον πιο γλαφυρό τρόπο σκιαγράφησε στο δεύτερο μισό της δεκαετίας του 1980 η ίδια η νέα σοβιετική πολιτική ηγεσία (βλ. Γκορμπατσώφ 1987, Μηλιός - Κυπριανίδης 1988).

Η πρώτη σημαντική μεταρρύθμιση υιοθετήθηκε από τον Κρουτσόφ, με την κατάργηση των οικονομικών υπουργείων και το πέρασμα των καθηκόντων τους σε ό,τι αφορά τον κρατικό σχεδιασμό σε 103 περιφερειακά «οικονομικά συμβούλια». Στόχος ήταν η αύξηση των δυνατοτήτων προγραμματισμού με βάση τις «τοπικές» ανάγκες, ώστε να ξεπεραστούν οι τομεακές και κλαδικές ανισορροπίες του συστήματος. Ο συντονισμός των τοπικών και περιφερειακών οργάνων σχεδιασμού στο πλαίσιο του

κεντρικού σχεδίου εναποτέθηκε στην εισαγωγή και χρήση ηλεκτρονικών υπολογιστών, δηλαδή στην «επιστημονοτεχνική επανάσταση» στο επίπεδο του σχεδιασμού. Το νέο σύστημα αποδείχθηκε περισσότερο αναποτελεσματικό από το προηγούμενο και έτσι καταργήθηκε το 1964, με την επανασυγκρότηση 47 κεντρικών οικονομικών υπουργείων κλαδικού σχεδιασμού. Ο αριθμός των υπουργείων και των ανάλογων οργάνων κλαδικού σχεδιασμού ξεπέρασε μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του 1980 τα 90.

Η επόμενη μεταρρύθμιση, που θεωρείται και ως η περισσότερο ριζοσπαστική μέχρι την Περεστρόικα, υιοθετήθηκε το 1965 και είναι γνωστή ως «μεταρρύθμιση Κοσούγκιν». Σε ό,τι αφορά τους στόχους του σχεδιασμού, αντικατέστησε το κριτήριο του ακαθάριστου όγκου παραγωγής με ένα σύνολο από οκτώ βασικά κριτήρια αποδοτικότητας των επιχειρήσεων (μεταξύ των οποίων ο όγκος της παραγωγής που πουλήθηκε, το ύψος του «καθαρού εισοδήματος της επιχείρησης» - εναπομένοντος κέρδους, η ποικιλία της παραγωγής), και συνέδεσε στενότερα το σύστημα των υλικών κινήτρων προς τους εργαζομένους με την αποδοτικότητα της επιχείρησης. Επιπλέον έδωσε περισσότερες αρμοδιότητες στους διευθυντές των επιχειρήσεων σε ό,τι αφορά τη διαχείριση της παραγωγικής διαδικασίας και του εργατικού δυναμικού, ενώ δόθηκε η δυνατότητα στις επιχειρήσεις να ιδιοποιούνται ένα ψηλότερο ποσοστό από το συνολικό οικονομικό πλεόνασμα που παρήγαγαν. Στη συνέχεια υποβιβάστηκε ακόμα περισσότερο ο δείκτης του όγκου της παραγωγής που πουλήθηκε ως κριτήριο πραγματοποίησης του πλάνου των επιχειρήσεων, με βάση την εκτίμηση ότι το κριτήριο αυτό

μετατοπίζει τη δομή της παραγωγής προς όφελος προϊόντων τα οποία παράγονται από σχετικά ακριβές πρώτες ύλες και υλικά [...] Οι δείκτες κέρδος και αποδοτικότητα ανταποκρίνονται σε πολύ ψηλότερο βαθμό στο καθήκον να προσανατολίσουν τις επιχειρήσεις προς το εργασιακό σύστημα των μεγαλύτερων δυνατών οικονομιών (Άρθρο του Bjeloussow του 1969, παρατίθεται στο Liberman 1974: 153).

Η μεταρρύθμιση του 1965 έκανε φανερό ότι οι κεντρικές οικονομικές αρχές σχεδιασμού και τα οικονομικά υπουργεία είχαν περιορισμένες δυνατότητες σε ό,τι αφορά την κατάρτιση του οικονομικού σχεδίου

(πλάνου) των επιμέρους οικονομικών κλάδων και επιχειρήσεων. Έτσι, για να αντιμετωπισθεί η τάση των επιχειρήσεων για αποθεματοποίηση πρώτων υλών και υλικών (ώστε να καθίσταται ευκολότερη για αυτές η πραγματοποίηση του πλάνου), θεσπίσθηκαν αυστηρότερες διαδικασίες ελέγχου (και τμηματικής παροχής) των προμηθειών των επιχειρήσεων, ενώ παράλληλα καθορίσθηκαν ρήτρες που πρόβλεπαν τον περιορισμό της παροχής επενδυτικών μέσων από το κράτος σε εκείνες τις επιχειρήσεις που ξεπερνούσαν τους στόχους του πλάνου τους:

Σύμφωνα με αυτή την αρχή προκύπτουν απώλειες για την επιχείρηση εκείνη, η οποία μειώνει συνειδητά το πλάνο της σε σχέση με τις δυνατότητες της (Liberman 1974: 21).

Γίνεται λοιπόν φανερό, ότι στην πραγματικότητα, το οικονομικό σχέδιο από τη μια μεριά (και κατά κύριο λόγο) αποτελεί το μηχανισμό κρατικού ελέγχου των επιχειρήσεων, που εξασφαλίζει την απόσπαση από το κράτος ενός τμήματος του υπερπροϊόντος, ενώ από την άλλη οι συγκεκριμένοι στόχοι του πλάνου αποτελούν την αποτύπωση ενός συμβιβασμού ανάμεσα στις κρατικές οικονομικές αρχές και στη διεύθυνση της επιχείρησης: Στην ουσία η διεύθυνση της επιχείρησης καθορίζει το ποσοτικό περιεχόμενο των στόχων του πλάνου της και ο κεντρικός σχεδιασμός, μέσα από τη θέσπιση κινήτρων και αντικινήτρων, μέσα από τη μεταβολή της μορφής και της ιεραρχικής σημασίας των οικονομικών στόχων και «δεικτών» κλπ. λειτουργεί ως μοχλός πίεσης για την αύξηση της αποδοτικότητας των επιχειρήσεων (για την αποδοχή από τις επιχειρήσεις ψηλότερων στόχων), δηλαδή (στις συνθήκες της μονοπωλιακής ρύθμισης που χαρακτηρίζουν την οικονομία τον «υπαρκτού σοσιαλισμού») λειτουργεί, όπως ήδη είπαμε, ως «υποκατάστατο του κεφαλαιακού ανταγωνισμού».

Με βασική επιδίωξη τη δημιουργία κινήτρων στις επιχειρήσεις ώστε να στραφούν προς την «εντατική ανάπτυξη», αλλά και με επιπλέον στόχο τη γρηγορότερη ανάπτυξη της παραγωγής μέσων κατανάλωσης, τέθηκε κατά την περίοδο αυτή και το ζήτημα της *μεταρρύθμισης του τρόπου σχηματισμού των τιμών*. Έγινε η εκτίμηση ότι ο παραδοσιακός τρόπος σχηματισμού των τιμών αναλογικά προς το μέσο κόστος παραγωγής ενός προϊόντος ευνοεί την «εκτατική ανάπτυξη», γιατί αποτελεί κίνητρο

χρησιμοποίησης ακριβών πρώτων υλών και υλικών, που αυξάνουν το κόστος του τελικού προϊόντος:

Η διαμόρφωση των τιμών αναλογικά προς την τιμή του κόστους κάνει κερδοφόρες τις βιομηχανίες έντασης υλικών, χωρίς να τους παρέχει κίνητρα για να κάνουν οικονομία στις εισροές υλικών. Η διαμόρφωση των τιμών αναλογικά προς τους μισθούς, όπως πρότειναν ορισμένοι οικονομολόγοι, δεν είναι επίσης αποδεκτή. Τέτοιες τιμές δεν θα παρακινούσαν την κολλεκτίβα στο να μηχανοποιήσει την παραγωγή και να μειώσει τις εισροές ζωντανής εργασίας ανά μονάδα προϊόντος. Και οι δύο αυτές μέθοδοι σχηματισμού των τιμών είχαν επίσης το εξής μειονέκτημα: Δεν έπαιρναν υπόψη το ρόλο των μέσων παραγωγής, την ανάγκη για συνεχή ανανέωση τους και τον περιορισμό τους στις περιόδους της αντικατάστασής τους. Γι' αυτό γίνεται τώρα πλατιά αποδεκτή η προσέγγιση των συντελεστών αναφορικά με το σχηματισμό των τιμών που παίρνει υπόψη της την ένταση εργασίας, την ένταση μέσων παραγωγής και την ένταση υλικών [...] Στις βιομηχανίες έντασης μέσων παραγωγής, όπως στην ηλεκτρική ενέργεια, η χοντρική τιμή σχεδιάζεται κατά τρόπο που να εγγυάται την ανανέωση των μέσων παραγωγής, στις βιομηχανίες έντασης εργασίας [...] θα πρέπει να παροτρύνει την ορθολογική χρήση της εργασιακής δύναμης [...] Οι τιμές σε βιομηχανίες όπως αυτή των τροφίμων πρέπει να παίρνουν επιπλέον υπόψη τον εντατικό ως προς τα υλικά χαρακτήρα της παραγωγής (Abalkin κ. ά. 1983: 326).

Μέσα από τη διαμόρφωση διαφορετικών κριτηρίων σχηματισμού των τιμών για κάθε κλάδο παραγωγής διαφοροποιήθηκε και το ποσοστό αποδοτικότητας (κέρδους) κάθε κλάδου. Επιδιώχθηκε η διαμόρφωση ενός ποσοστού κέρδους των βιομηχανιών παραγωγής μέσων κατανώσεως που να είναι σημαντικά ψηλότερο από αυτό των κλάδων παραγωγής μέσων παραγωγής, ώστε να καταστεί δυνατό να ξεπεραστεί το πρόβλημα της τομεακής ανισορροπίας της βιομηχανίας (βλ. Bettelheim 1975: 238). Πρόκειται για μια έμμεση μορφή διακλαδικού ανταγωνισμού, εφόσον η «μεταφορά κεφαλαίων» από τον ένα κλάδο παραγωγής στον άλλο διαμεσολαβείται πάντα από το κράτος. Αποδείχθηκε εντούτοις ότι το κίνητρο της «σχεδιασμένης αγοράς μέσων παραγωγής» (δηλαδή η εξασφαλισμένη, μέσω των συμβολαίων, διάθεση – ακόμα και

ελαττωματικών – προϊόντων από τη μια κρατική επιχείρηση στην άλλη) είναι ισχυρότερο από το κίνητρο της ψηλότερης κερδοφορίας της επιχείρησης. Η επιδιωκόμενη άμβλυνση των ανισορροπιών του σοβιετικού παραγωγικού συστήματος δεν πραγματοποιήθηκε ποτέ. Χαρακτηριστικά αναφέρουμε ότι ενώ στο 26^ο Συνέδριο του ΚΚΣΕ ο Μπρέζνιεφ υποστήριξε ότι «*το πρωταρχικό καθήκον είναι η βελτίωση του εφοδιασμού με τρόφιμα και βιομηχανικά καταναλωτικά αγαθά*» (παράτιθεται στο Φακιολάς 1989: 121) και στο πεντάχρονο 1971-75 προγραμματιζόταν μια αύξηση των καταναλωτικών ειδών κατά 48,6% (έναντι αύξησης 46,3% των μέσων παραγωγής), το αποτέλεσμα του πεντάχρονου ήταν μάλλον πενιχρό για τους κλάδους της «ελαφριάς βιομηχανίας»: 37% αύξηση της παραγωγής καταναλωτικών αγαθών, έναντι 46% αύξησης της παραγωγής μέσων παραγωγής (Φακιολάς 1989: 125). Η εγγενής ροπή της οικονομίας του «υπαρκτού σοσιαλισμού» προς την παραγωγή μέσων παραγωγής, τάση που πηγάζει από τη μονοπωλιακή ρύθμιση της οικονομίας, από ένα σημείο και μετά παίρνει τη μορφή «παραγωγής για την παραγωγή».¹⁰

Η συζήτηση σχετικά με τον τρόπο σχηματισμού των τιμών που διεξάχθηκε στην ΕΣΣΔ από το 1965 και μετά παρουσιάζει μεγάλο ενδιαφέρον γιατί μας επιτρέπει να αντιληφθούμε τόσο τη λειτουργία του κεντρικού σχεδιασμού όσο και τα όριά του απέναντι στη μεμονωμένη επιχείρηση (βλ. επίσης Bettelheim 1975: 218287). Τα όρια αυτά, που διαμορφώνονται σε αναφορά όχι μόνο με τους δύο κύριους ή μάλλον ορατούς πόλους της αντίφασης, τις κεντρικές υπηρεσίες σχεδιασμού και τους διευθυντές των επιχειρήσεων, αλλά σε αναφορά και με τη συχνά αθέατη παρουσία της εργατικής τάξης, έχουν ως άμεση συνέπεια, μεταξύ άλλων, τη συνέχιση της λειτουργίας στο εσωτερικό κάθε βιομηχανικού κλάδου παθητικών επιχειρήσεων, δηλαδή επιχειρήσεων που παράγουν προϊόντα με κόστος ψηλότερο από τη χονδρική ή έστω την

¹⁰ Για το ζήτημα αυτό ο Γκορμπατσόφ έγραψε: «Στην επιχείρηση γίνονται αναθέσεις και δίνονται πόροι. Πρακτικά όλες οι δαπάνες καλύπτονται, οι πωλήσεις των προϊόντων είναι ουσιαστικά εξασφαλισμένες» (Γκορμπατσόφ 1987: 145). Και στο 27ο Συνέδριο του ΚΚΣΕ (1986) τόνιζε: «Να αποκλεισθεί η παραγωγή και η εκτέλεση περιττών παραγγελιών και χαμηλής ποιότητας προϊόντων, που γεμίζουν, όπως λέμε, τις αποθήκες» (Γκορμπατσόφ 1986: 45).

εργοστασιακή (μετά την αφαίρεση του ποσοστού της τιμής που αντιστοιχεί στο «φόρο κυκλοφορίας») τιμή τους. Οι επιχειρήσεις αυτές θεωρούνται κοινωνικά χρήσιμες και επιδοτούνται από τον κρατικό προϋπολογισμό, ενώ η μονοπωλιακή ρύθμιση της οικονομίας αποκλείει την εκτόπισή τους από την αγορά, ακόμα και αν παράγουν καταναλωτικά προϊόντα.

Για να αντιμετωπισθεί η έλλειψη κινήτρων για αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας (έλλειψη κινήτρων που συνδέεται με τη μονοπωλιακή ρύθμιση καθαυτή), μια μερίδα σοβιετικών οικονομολόγων μεταξύ των οποίων και ο E. Liberman (που οι απόψεις του καθοδήγησαν σε μεγάλο βαθμό τις μεταρρυθμίσεις της δεκαετίας του 1960) πρότεινε (χωρίς τελικά να γίνει αποδεκτό) το σχηματισμό των τιμών με βάση όχι τους μέσους όρους κόστους (ή αποδοτικότητας) κάθε κλάδου, αλλά με βάση το κόστος (την αποδοτικότητα) των «οριακών», δηλαδή των ελάχιστα αποδοτικών, αλλά κοινωνικά χρήσιμων και γι' αυτό επιδοτούμενων παραγωγικών μονάδων. Ένας τέτοιος τρόπος σχηματισμού των τιμών, κατ' αναλογία με ό,τι συμβαίνει στον κλάδο των ορυχείων ή σε μια καπιταλιστική αγροτική οικονομία, θα επέτρεπε στις μονάδες ψηλής ή και μέσης αποδοτικότητας να αποκομίζουν μια «διαφορική βιομηχανική πρόσοδο», δηλαδή *πρόσθετα κέρδη* που θα μπορούσαν να αποτελέσουν τη βάση για το γρηγορότερο παραγωγικό εκσυγχρονισμό της οικονομίας. Επίσης το σχέδιο θα καθόριζε με τον τρόπο αυτό ένα κατώτατο («οριακό») επίπεδο αποδοτικότητας, κάτω από το οποίο δεν θα επιτρεπόταν να λειτουργεί καμιά επιχείρηση (Liberman 1974: 192 κ. ε.).

Στο σημείο αυτό αξίζει να σημειώσουμε ότι στη συζήτηση σχετικά με τη μεταρρύθμιση του σοβιετικού οικονομικού συστήματος στο δεύτερο μισό της δεκαετίας του 1960, έκανε αισθητή την παρουσία της η λεγόμενη «οπτιμαλιστική σχολή», η οποία τόνιζε την ανάγκη κατάστρωσης των «πλέον ευνοϊκών» σχεδίων για την επίτευξη *«εντός ενός συγκεκριμένου χρονικού διαστήματος ενός συγκεκριμένου μέσου βιοτικού επιπέδου»* (Liberman 1974: 113). Το ενδιαφέρον των προτάσεων της σχολής αυτής είναι ότι, έστω και με έμμεσο τρόπο, πρότεινε την κατάργηση της μονοπωλιακής ρύθμισης της οικονομίας, υποστηρίζοντας ότι μέσα από την αύξηση της αυτονομίας των επιχειρήσεων θα μπορούσε να επιτευχθεί η *«σταδιακή, αλλά όσο το δυνατόν γρηγορότερη μετάβαση από μια οικονομία*

της έλλειψης εμπορευμάτων σε μια οικονομία της ικανοποίησης των αναγκών» (Liberman 1974: 201). Όπως είναι γνωστό, οι απόψεις της οπτιμαλιστικής σχολής, αλλά και ορισμένοι από τους επιζώντες εκπροσώπους της (γνωστότερος είναι ο μετέπειτα ακαδημαϊκός Abel Aganbegyan) καθοδήγησαν τις οικονομικές μεταρρυθμίσεις Γκορμπατσόφ, στο δεύτερο μισό της δεκαετίας του 1980.

Οι μεταρρυθμίσεις του 1965 αποτέλεσαν την αφετηρία για την υιοθέτηση καθ' όλη την επόμενη περίοδο νέων μέτρων και κριτηρίων με κατεύθυνση τη μεταστροφή της σοβιετικής οικονομίας από την «εκτατική» στην «εντατική ανάπτυξη». Το 1967 καθιερώθηκε το «σήμα ποιότητας» για τα προϊόντα ψηλών προδιαγραφών. Το 1973 δημιουργήθηκαν οι «ένώσεις» επιχειρήσεων, με τη διοικητική συγχώνευση ενός αριθμού επιμέρους μονάδων σε κάθε «ένωση», ώστε να διευκολυνθεί η διοίκηση των επιχειρήσεων και η προσαρμογή τους στο πλάνο, σε ό,τι αφορά κυρίως τις οικονομικές σχέσεις μεταξύ επιχειρήσεων. Το δέκατο πεντάχρονο (1976-1980) ονομάσθηκε «*πεντάχρονο ποιότητας*» και οι «νόρμες» προσανατολίσθηκαν στη βελτίωση της τεχνολογικής στάθμης της παραγωγής, στην τήρηση των προθεσμιών των συμβολαίων κλπ. Το 1979 αντικαταστάθηκε το κριτήριο του όγκου της παραγωγής που πουλήθηκε με το κριτήριο της προστιθέμενης αξίας που παράχθηκε από την επιχείρηση σε συνδυασμό με την παράλληλη αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας. Το 1984 θεσπίσθηκαν δύο κατηγορίες ποιότητας για τα βιομηχανικά προϊόντα ψηλών προδιαγραφών.

Παρά τις συνεχείς τροποποιήσεις του, το οικονομικό σχέδιο δεν κατάφερε να προκαλέσει μια αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας των κρατικών επιχειρήσεων σε ένα τέτοιο βαθμό που να ανταποκρίνεται στις αντίστοιχες επιδόσεις των δυτικών καπιταλιστικών χωρών, ή έστω, σε βαθμό που να επιτρέπει μια ορατή βελτίωση της παραγωγικής δομής και του βιοτικού επιπέδου στην ΕΣΣΔ. Η εγγενής στη μονοπωλιακή ρύθμιση της οικονομίας τάση στασιμότητας της παραγωγικότητας της εργασίας και της αποδοτικότητας των επιχειρήσεων εξακολούθησε να κάνει έκδηλη την παρουσία της.

Μια έκφανση της τάσης στασιμότητας που έγινε ιδιαίτερα ορατή από τις αρχές της δεκαετίας του 1970 και μετά ήταν η χαμηλή ειδίκευση των επιχειρήσεων (ή άλλως η «τάση για αυτάρκεια»), σε συνδυασμό με

τη χαμηλή χρησιμοποίηση της παραγωγικής δυναμικότητάς τους. Πρόκειται για ένα αποτέλεσμα του διοικητικού ελέγχου (και έγκρισης) των προμηθειών, που συνδέεται με την προώθηση του σχεδίου και τη μονοπωλιακή ρύθμιση της αγοράς, το οποίο ως συνέπεια έχει τη διαρκή διακύμανση της απασχόλησης των μέσων παραγωγής της επιχείρησης από ένα ελάχιστο (εν αναμονή της έγκρισης από τις κεντρικές αρχές των απαραίτητων προμηθειών) σε ένα μέγιστο (μετά την εξασφάλιση των προμηθειών, για την εμπρόθεσμη κάλυψη των στόχων του πλάνου). Οι συνθήκες αυτές οδηγούν τους διευθυντές των επιχειρήσεων να «*συσσωρεύουν περίσσιους υλικούς πόρους και βιομηχανικό εξοπλισμό, με σκοπό την εύρυθμη λειτουργία τους*» (Φακιολάς 1989: 103, βλ. για το ίδιο ζήτημα Rutland 1985: 128-133). Παράλληλα οι επιχειρήσεις (που έτσι κι αλλιώς, λόγω της μονοπωλιακής ρύθμισης τείνουν προς το γιγαντισμό) συγκεντρώνουν στο εσωτερικό τους όλες εκείνες τις διαδικασίες επιδιόρθωσης, συντήρησης κλπ. των μέσων παραγωγής, αλλά και κατασκευής ενός μέρους των ημικατεργασμένων προϊόντων ή και εργαλείων που τους είναι απαραίτητα, οι οποίες τους επιτρέπουν να αποφύγουν τη χρονοβόρα διαδικασία των παραγγελιών σε άλλες επιχειρήσεις, της έγκρισης των προμηθειών τους από τις αρχές σχεδιασμού, κλπ. Όπως παρατηρούσε ο Evsei Liberman:

Ακριβώς εδώ προκύπτει το δίλημμα: Είναι προτιμότερο να κατασκευάσει κανείς τα ημικατεργασμένα προϊόντα στο εργοστάσιό του, παρότι αυτό θα κοστίζει ακριβά και η ποιότητα θα είναι προβληματική, πράγμα που όμως εγγυάται την τήρηση των προθεσμιών παρασκευής, ή πρέπει να επιλέξει να παίρνει αυτά τα τμήματα μέσω προμηθειών συνεργασίας με ένα ειδικευμένο εργοστάσιο; Στην τελευταία περίπτωση υπάρχει η εγγύηση ψηλής ποιότητας, ακόμα και η τιμή αναμένεται να είναι χαμηλότερη, εντούτοις είναι αμφίβολο αν η προμήθεια θα φθάσει στην ώρα της (Liberman 1974: 141).

Η τάση στασιμότητας εξακολούθησε, λοιπόν, να κυριαρχεί στην οικονομία της ΕΣΣΔ και από το τέλος της δεκαετίας του 1970 προσέλαβε το χαρακτήρα μιας οικονομικής κρίσης, με τη ραγδαία αύξηση της κεφαλαιακής έντασης και την εξίσου ραγδαία μείωση των ρυθμών ανάπτυξης. Τα φαινόμενα αυτά αναγνωρίστηκαν επίσημα από την μετά το 1985 πολιτική ηγεσία υπό τον Μ. Γκορμπατσόφ.

Οι μεταρρυθμίσεις αυτές είναι οι μόνες που (για πρώτη φορά) αμφισβήτησαν μια από τις βασικές αρχές λειτουργίας του οικονομικού συστήματος του «υπαρκτού σοσιαλισμού», τη μονοπωλιακή ρύθμιση της οικονομίας:

Πρέπει να διαμορφωθούν τέτοιες συνθήκες για τις επιχειρήσεις ώστε να ενθαρρύνεται ο οικονομικός ανταγωνισμός για την καλύτερη ικανοποίηση των καταναλωτικών απαιτήσεων, και οι αποδοχές των υπαλλήλων πρέπει να εξαρτώνται αυστηρά από τα τελικά παραγωγικά αποτελέσματα, από τα κέρδη [...] Η σύνθεση και ο όγκος των κρατικών παραγγελιών θα μειωθούν βαθμιαία με τον κορεσμό της αγοράς, για να αυξηθούν οι άμεσοι δεσμοί ανάμεσα σε παραγωγούς και καταναλωτές. Όταν θα έχουμε αποκτήσει την αναγκαία πείρα, θα τοποθετήσουμε τις κρατικές παραγγελίες σε ανταγωνιστική βάση [...] (Γκορμπατσώφ 1987: 146 και 155).

Απαραίτητο συμπλήρωμα της διαδικασίας κατάργησης της μονοπωλιακής ρύθμισης είναι και η αρχή της *«αυτοχρηματοδότησης των επιχειρήσεων»*, που τέθηκε σε ισχύ από τις αρχές του 1988 και η οποία προβλέπει το κλείσιμο των μη κερδοφόρων επιχειρήσεων ή τη συγχώνευση τους με άλλες κερδοφόρες επιχειρήσεις.

Εκείνο που πρέπει να συγκρατήσουμε εδώ, είναι ότι ενώ οι μεταρρυθμίσεις Γκορμπατσώφ προωθήθηκαν αρχικά από τη σοβιετική ηγεσία ως μέτρα τροποποίησης του οικονομικού συστήματος του «υπαρκτού σοσιαλισμού», στην πορεία αποδείχθηκαν ως η αφετηρία ή η πυροδότηση της διαδικασίας ανατροπής αυτού του συστήματος (βλ. και Κυπριανίδης 1990). Ήδη η σοβιετική ηγεσία ανέλαβε την υποχρέωση να παρουσιάσει μέσα στο 1990 ένα «σχέδιο μετάβασης προς την οικονομία της αγοράς» (*Ta Néa*, 17.8.1990: 19). Η σταθερότητα της όλης διαδικασίας μετασχηματισμού σε μεγάλο βαθμό οφείλεται αφενός στο ότι αντιστοιχούσε στα συμφέροντα και προσδοκίες των διευθυντών των επιχειρήσεων και αφετέρου στη λαϊκή υποστήριξη που εξασφάλισε, καθώς προωθήθηκε παράλληλα με τον εκδημοκρατισμό της πολιτικής και κοινωνικής ζωής της χώρας. Έτσι η λαϊκή υποστήριξη προς τους πλέον «ανανεωτικούς» και «μεταρρυθμιστές» σοβιετικούς ηγέτες δεν ανακόπηκε, παρότι με την αυστηρότερη σύνδεση μισθών κερδών το βιοτικό επίπεδο των εργαζομένων δέχθηκε ένα ακόμα πλήγμα.

Η όλη πορεία μετασχηματισμού του «υπαρκτού σοσιαλισμού» αποδείχθηκε παράλληλα μια σχετικά μακρόχρονη διαδικασία. Τη διαδικασία ανατροπής του «υπαρκτού σοσιαλισμού» στην ΕΣΣΔ, ήδη πριν την επίσημη διάλυση της ΕΣΣΔ το 1991 (μετά το αποτυχημένο πραξικόπημα του Αυγούστου 1991), συνοψίζουν με γλαφυρό τρόπο οι εκλεγμένοι δήμαρχοι της Μόσχας (Ρορον) και του Λένινγκραντ (Sobtschak) σε μια συνέντευξή τους στο περιοδικό *Der Spiegel*.

Sobtschak: Εδώ η μόνη λύση ονομάζεται ιδιωτικοποίηση, προς όφελος ακόμα και του ξένου κεφαλαίου [...] Ρορον: Εδώ όμως αρχίζουν τα προβλήματα. Η Μόσχα δεν είναι κατά κανένα τρόπο προετοιμασμένη για την οικονομία της αγοράς [...] Sobtschak: Στη χώρα μας δεν μπορούν όλες οι περιοχές να περάσουν ταυτόχρονα και ομοιόμορφα στην οικονομία της αγοράς (*Der Spiegel*, Nr. 32, 6.8.90: 124 κ.ε.).

Από ένα σημείο και μετά, η σοβιετική ηγεσία (ή έστω ένα τμήμα της) δεν έκρυβε ότι το ζητούμενο της «μετάβασης» είναι ο δυτικός καπιταλισμός. Στην επόμενη ενότητα θα επιχειρήσουμε να συνθέσουμε, με βάση όσα προηγήθηκαν, ορισμένα συμπεράσματα αναφορικά με τον κοινωνικό χαρακτήρα του σοβιετικού καθεστώτος και τη διαδικασία της «από τα πάνω» κατάρρευσής του.

4. Σχετικά με τον κοινωνικό χαρακτήρα του σοβιετικού καθεστώτος

Από όσα προηγήθηκαν γίνεται φανερό ότι οι κοινωνίες του «υπαρκτού σοσιαλισμού» δεν μπορούν να εξομοιωθούν με τις δυτικές καπιταλιστικές κοινωνίες. Η ειδοποιός διαφορά εντοπίζεται από τη μια στο «οικονομικό σχέδιο», δηλαδή στον έλεγχο από τη μεριά του κράτους της λειτουργίας των επιχειρήσεων σε συνδυασμό με την ιδιοποίηση από αυτό (τον κρατικό προϋπολογισμό) σημαντικού μέρους του παραγόμενου υπερπροϊόντος, και από την άλλη στη μονοπωλιακή ρύθμιση της οικονομίας, η οποία αποτελεί ακριβώς προϋπόθεση για την κρατική ιδιοποίηση του υπερπροϊόντος.

Πιο συγκεκριμένα, στη Σοβιετική Ένωση και στις χώρες της Ανατολικής Ευρώπης, μέσω της μονοπωλιακής ρύθμισης και του «σχεδίου» απουσίαζε

- (α) η *ατομική ιδιοποίηση* του υπερπροϊόντος (επομένως και οι στρατηγικές *μεγιστοποίησης του κέρδους της μεμονωμένης επιχείρησης*) και ο *προσίδιος στον κεφαλαιοκρατικό τρόπο παραγωγής διακλαδικός και ενδοκλαδικός ανταγωνισμός*,
- (β) η *τυπική καπιταλιστική χρηματοπιστωτική σφαίρα και κεφαλαιαγορά*. Και τα δύο αυτά στοιχεία αποτελούν σημαντικές τροποποιήσεις της καπιταλιστικής τάξης πραγμάτων.

Στα καθεστώτα του «υπαρκτού σοσιαλισμού» είχαν αναιρεθεί δηλαδή, ως ένα βαθμό, κάποια από τα δομικά στοιχεία του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής: η ατομική ιδιοποίηση του υπερπροϊόντος από το μεμονωμένο κεφαλαιοκράτη (τη μεμονωμένη επιχείρηση, ανεξάρτητα αν αυτή λειτουργεί υπό μια ιδιωτική, ή μια κρατική μορφή, όπως π.χ. στο παρελθόν οι σιδηρόδρομοι κλπ.) και η κεφαλαιαγορά.

Η απόσπαση από τους εργαζόμενους του υπερπροϊόντος λάμβανε, βέβαια, καταρχάς χώρα στη μεμονωμένη επιχείρηση, όπως ακριβώς και στον καπιταλισμό. Στη συνέχεια, όμως, το κράτος ιδιοποιείτο, μέσω του «οικονομικού σχεδίου» ένα (το μεγαλύτερο) τμήμα του υπερπροϊόντος.¹¹ Στη σχέση - κράτους επιχείρησης το κράτος παραμένει πάντα ο κυρίαρχος πόλος, καθώς η λειτουργία της επιχείρησης υπάγεται στον κρατικό έλεγχο και σχεδιασμό και ο κεφαλαιακός ανταγωνισμός καταστέλλεται, ενώ παράλληλα (πράγμα που, όμως, αποτελεί τη δευτερεύουσα πλευρά του ζητήματος) οι ίδιοι οι διευθυντές των επιχειρήσεων διορίζονται και καταργούνται από το κράτος. Πρόκειται για την εγκαθίδρυση, πάνω στην ατομική ιδιοποίηση, μιας μορφής *συλλογικής ιδιοποίησης*, η οποία δεν πραγματοποιείται από τους εργαζόμενους, εφόσον αυτοί παραμένουν αποκλεισμένοι από το κράτος και την πολιτική (και οικονομική) εξουσία. Οι εργαζόμενοι παραμένουν αποχωρισμένοι από τα μέσα παραγωγής, εξουσιαζόμενοι και εκμεταλλεζόμενοι.

Διαμορφώνεται, λοιπόν, με βάση τον κρατικό σχεδιασμό και την

¹¹ Λέμε ότι η ατομική ιδιοποίηση αναιρείται ως ένα βαθμό (δεν καταργείται πλήρως) γιατί η επιχείρηση εξακολουθεί να ιδιοποιείται άμεσα ένα τμήμα του υπερπροϊόντος (το «καθαρό εισόδημα της επιχείρησης»), ενώ παράλληλα διατηρεί σημαντικές εξουσίες στην κατάρτιση των στόχων του σχεδίου (βλ. παραπάνω), δηλαδή στην αναδιανομή του τμήματος του υπερπροϊόντος που ελέγχεται από το κράτος.

κρατική συλλογική ιδιοποίηση του υπερπροϊόντος, μια *συλλογική κυριότητα των μέσων παραγωγής* από τη μεριά της «γραφειοκρατίας» που ελέγχει τις διευθυντικές λειτουργίες του κρατικού μηχανισμού και του οικονομικού (κρατικού) σχεδιασμού. Η ανώτατη αυτή «γραφειοκρατία» αποκτά το χαρακτήρα μιας νέας (ως προς την κλασική κεφαλαιοκρατία που εκτοπίζεται από την ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής) *κυρίαρχης τάξης*. Παράλληλα, βέβαια, η δευτερεύουσα πλευρά των σχέσεων ιδιοκτησίας, η *κατοχή των μέσων παραγωγής*, δηλαδή η διεύθυνση της καθαυτού εργασιακής διαδικασίας εξακολουθεί να παραμένει κατά κύριο λόγο *στα χέρια των διευθυντών* της κάθε επιχείρησης (βλ. και Bettelheim 1974: 112 κ. ε.), οι οποίοι και υπάγονται, μέσω του πλάνου και της συλλογικής - κρατικής ιδιοποίησης που αυτό συνεπάγεται, στην κρατική «γραφειοκρατία» και τις σχέσεις συλλογικής κυριότητας των μέσων παραγωγής.

Σύμφωνα με τον Μαρξ, και τα δύο αυτά στοιχεία που στην ΕΣΣΔ και τις άλλες χώρες της Ανατολικής Ευρώπης είχαν αναιρεθεί (αφενός ατομική ιδιοποίηση-ανταγωνισμός και αφετέρου κεφαλαιαγορά), αποτελούν θεμελιώδη δομικά χαρακτηριστικά του καπιταλισμού:

- α) Οι εγγενείς στο καπιταλιστικό σύστημα αιτιώδεις σχέσεις, οι οποίες διέπουν το *συνολικό-κοινωνικό κεφάλαιο* διαμορφώνονται, αλλά και επιβάλλονται στα ατομικά κεφάλαια, μέσω του *ανταγωνισμού*.

Ο *ελεύθερος ανταγωνισμός* [...] είναι η πραγματική λειτουργία του κεφαλαίου ως κεφάλαιο. [...] Η παραγωγή που βασίζεται στο κεφάλαιο συντίθεται στις επαρκείς μορφές της μόνο στο βαθμό που αναπτύσσεται ο ελεύθερος ανταγωνισμός, καθ' όσον αυτός αποτελεί την ελεύθερη ανάπτυξη του τρόπου παραγωγής που θεμελιώνεται με βάση το κεφάλαιο (Μαρξ 1990: 498).

- β) Παράλληλα, ο Μαρξ δείχνει στον 3ο τόμο του *Κεφαλαίου* ότι οι κινητές χρηματοπιστωτικές αξίες (μετοχές, ομόλογα, παράγωγα ...) αποτελούν *αναγκαίες μορφές εμφάνισης* της κεφαλαιακής σχέσης, *πραγματοποιημένες εκφάνσεις της κοινωνικής σχέσης του κεφαλαίου*. Αποτελούν *αναγκαίες-δομικές αναπαραστάσεις των καπιταλιστικών σχέσεων*, οι οποίες συσκοτίζουν την ταξική φύση των καπιταλιστικών κοινωνιών, ενώ ταυτόχρονα, σηματοδοτούν και προκαλούν τον

κατάλληλο τρόπο συμπεριφοράς που απαιτείται για τη δραστική αναπαραγωγή των καπιταλιστικών σχέσεων εξουσίας.

Το χρήμα [...] γίνεται από μια αξία δοσμένου μεγέθους, σε αυτοαξιοποιούμενη, αυτοαυξανόμενη αξία. Παράγει κέρδος [...]. Έτσι το χρήμα, εκτός από την αξία χρήσης που έχει σαν χρήμα, αποκτάει μια πρόσθετη αξία χρήσης, συγκεκριμένα, την αξία χρήσης να λειτουργεί σαν κεφάλαιο [...]. Με την ιδιότητα αυτή του δυναμικού κεφαλαίου, του μέσου για την παραγωγή του κέρδους, *το χρήμα γίνεται εμπόρευμα*, ένα εμπόρευμα όμως *sui generis*. Ή πράγμα που καταλήγει στο ίδιο, *το κεφάλαιο σαν κεφάλαιο γίνεται εμπόρευμα* (Μαρξ 1978: 427-28, η υπογράμμιση προστέθηκε).

Το κεφάλαιο εμφανίζεται στην οικονομική εμπειρία ως χρηματοπιστωτικός τίτλος, ως «τιτλοποιημένη» κοινωνική σχέση. Πρόκειται για ένα αυθεντικό αποτέλεσμα της *πραγματοποίησης* της κοινωνικής σχέσης σε εμπόρευμα.

Οι θεωρητικές αναλύσεις που τείνουν να εξισώσουν τις κοινωνίες του «υπαρκτού σοσιαλισμού» με αυτές των δυτικών καπιταλιστικών κρατών, στηρίζονται σε δύο ειδών επιχειρήματα:

1) Μια αρνητική οριοθέτηση, δηλαδή τη θέση ότι τα ανατολικοευρωπαϊκά κράτη δεν ήταν σοσιαλιστικά, εφόσον ο σοσιαλισμός, σύμφωνα με τη μαρξιστική θεωρία, αποτελεί το κοινωνικό καθεστώς της εργατικής εξουσίας, το οποίο ταυτόχρονα έχει το χαρακτήρα καθεστώτος *μετάβασης* από τον καπιταλισμό προς τον κομμουνισμό, προς την αταξική κοινωνία.

2) Την αντίληψη ότι εφόσον διατηρείται η επιχείρηση με τις εσωτερικές ιεραρχίες της, η οικονομική δομή των ανατολικοευρωπαϊκών χωρών συνέκλινε, μέσα μάλιστα από τις μεταπολεμικές μεταρρυθμίσεις του οικονομικού σχεδιασμού (Bettelheim 1974: 147 κ. ε., 181 κ. ε., 193 κ. ε.), αλλά και τη μετεξέλιξη του καπιταλισμού σε «μονοπωλιακό» και «κρατικομονοπωλιακό καπιταλισμό» (Κλιφ 1983), προς αυτήν των δυτικών καπιταλιστικών χωρών.

Αν και αυτή η τελευταία αντίληψη σχετικά με την οικονομική δομή τόσο των «ανατολικών» (ή των «δυτικών») χωρών θα πρέπει να θεωρηθεί, σύμφωνα με όσα αναπτύξαμε, λανθασμένη (ειδικότερα για την κριτική στις θεωρίες περί «μονοπωλιακού καπιταλισμού» βλ. Μηλιός 2000:

129-163 και Μηλιός 1990: 71-77), με τη θέση για το μη σοσιαλιστικό χαρακτήρα των ανατολικών καθεστώτων συμφωνούμε απόλυτα:

Από τις απαρχές της σταθεροποίησής του, στη δεκαετία του 1930, ο «υπαρκτός σοσιαλισμός» υπήρξε ένα κοινωνικό καθεστώς στο οποίο απουσίαζε κάθε μορφή εργατικού ελέγχου στα μέσα παραγωγής, κάθε μορφή και κάθε θεσμός εργατικής και λαϊκής συμμετοχής ή δημοκρατίας, πολύ δε περισσότερο εξουσίας. Το Κομμουνιστικό Κόμμα, η μόνη μαζική οργάνωση των καθεστώτων του «υπαρκτού σοσιαλισμού», η οποία συμμετείχε στην άσκηση της κυβερνητικής εξουσίας και στον έλεγχο της παραγωγής, διαμορφώθηκε ως ένας ιδιότυπος κρατικός μηχανισμός ελέγχου της οικονομικής, πολιτικής και κοινωνικής ζωής, ο οποίος παρενέβαινε για να καταστήσει πολιτικά ανενεργή και αναποτελεσματική την καθημερινή πρακτική των εργαζόμενων τάξεων.

Ο αποχωρισμός δηλαδή των εργαζομένων από τα μέσα παραγωγής και το παραγόμενο (υπερ)προϊόν, αποτελεί μορφή μιας *κοινωνικής εξουσίας* (ταξικής δικτατορίας) *πάνω στις λαϊκές τάξεις*, και όχι των λαϊκών τάξεων πάνω στους εκμεταλλευτές τους.

Συνέπεια αυτού είναι, όπως άλλωστε φαίνεται και από όσα εκθέσαμε στις ενότητες 2 και 3 αυτού του άρθρου, ότι τα καθεστώτα του «υπαρκτού σοσιαλισμού» δεν αποτελούσαν καθεστώτα μετάβασης, δηλαδή τα βασικά δομικά χαρακτηριστικά τους, που στα προηγούμενα περιγράψαμε, δεν μετεξελίσσονταν προς κάποια κατεύθυνση, δεν προέκυπταν νέες κοινωνικές σχέσεις και μορφές. Αντίθετα, στα 55 και πλέον χρόνια που διατηρήθηκε ο «υπαρκτός σοσιαλισμός» στην ΕΣΣΔ και τα 40 και πλέον χρόνια που επέζησε στις χώρες της Ανατολικής Ευρώπης, είχε να επιδείξει μια σημαντική σταθερότητα και «ακαμψία» των κοινωνικών και οικονομικών του μορφών και δομών, ακαμψία η οποία όταν ανατράπηκε προσέλαβε το χαρακτήρα της κατάρρευσης του κοινωνικού καθεστώτος στην κατεύθυνση του δυτικού καπιταλισμού.

Τα καθεστώτα της Ανατολικής Ευρώπης θα μπορούσαν να θεωρηθούν σοσιαλιστικά μόνο με την *αστική έννοια του όρου*, σύμφωνα με την οποία ο σοσιαλισμός ταυτίζεται με τη δημόσια νομική ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής:

Με τον όρον σοσιαλιστική κοινωνία θα εννοούμεν θεσμικόν πλαίσιον, όπου ο έλεγχος των μέσων παραγωγής και αυτής της ίδιας της παραγωγής ανήκει εις κεντρικήν εξουσίαν – ή, όπως ημπορούμεν να είπωμεν, όπου αι οικονομικαί υποθέσεις της κοινωνίας ανήκουν, δια λόγους αρχής, εις την δημοσίαν και όχι την ιδιωτικήν σφαίραν (Schumpeter, 1972: 230).

Αντίθετα, η μαρξιστική ανάλυση της ταξικής φύσης ενός κοινωνικού σχηματισμού εστιάζει στις *πραγματικές σχέσεις ιδιοκτησίας* των μέσων παραγωγής, σε αναφορά με την έννοια του *τρόπου παραγωγής*.¹²

Στο πλαίσιο του παρόντος κειμένου αφήνουμε ανοικτό το ερώτημα, αν η εγκαθίδρυση σχέσεων συλλογικής κυριότητας των μέσων παραγωγής συνιστά διαμόρφωση ενός νέου τρόπου παραγωγής στις κοινωνίες του «υπαρκτού σοσιαλισμού», όπως υποστηρίζει για παράδειγμα ο

¹² Ο τρόπος παραγωγής περιγράφει την ειδοποιό διαφορά ενός συστήματος ταξικής κυριαρχίας και εκμετάλλευσης, τα δομικά χαρακτηριστικά ενός ιστορικού τύπου οργάνωσης της κοινωνικής εξουσίας και συνακόλουθα της κοινωνικής συνοχής. Ο κάθε τρόπος παραγωγής έχει σαν βασικό θεμέλιο του τη σχέση των κοινωνικών τάξεων (αυτών που παράγουν και αυτών που ιδιοποιούνται το πλεόνασμα αυτής της παραγωγής) με τα μέσα παραγωγής (άρα και με το παραγόμενο προϊόν). Η σχέση ιδιοκτησίας των μέσων παραγωγής δεν είναι μονοσήμαντη, αλλά μπορεί σχηματικά να θεωρηθεί ότι αποτελείται από δυο επιμέρους σχέσεις: 1) Μια σχέση κυριότητας, που αποτελεί και την κυρίαρχη πλευρά των σχέσεων ιδιοκτησίας: πρόκειται για τη δυνατότητα ιδιοποίησης του υπερπροϊόντος το οποίο παράγεται ή πρόκειται να παραχθεί από τους εργαζόμενους με τη χρήση των μέσων παραγωγής, και 2) μια σχέση κατοχής, δηλαδή τη δυνατότητα (την αρμοδιότητα) του να τίθενται τα μέσα παραγωγής σε λειτουργία. Σε όλους τους τρόπους παραγωγής η κυριότητα ανήκει στην κυρίαρχη τάξη, η οποία ιδιοποιείται το παραγόμενο υπερπροϊόν της κοινωνίας. Στον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής, ανήκει στην κυρίαρχη τάξη, την κεφαλαιοκρατία, και η κατοχή των μέσων παραγωγής. Ο εργαζόμενος διαχωρίζεται πλήρως από τα μέσα παραγωγής, έρχεται σε επαφή μαζί τους μόνο με τη μεσολάβηση του ατομικού κεφαλαιοκράτη που ιδιοποιείται την υπερεργασία του. Η αμοιβή της εργασιακής του δύναμης παίρνει έτσι τη μορφή του μισθού. Αντίθετα, σ' όλους τους προκαπιταλιστικούς τρόπους παραγωγής η κατοχή των μέσων παραγωγής παραμένει στα χέρια των εργαζομένων: Οι εργαζόμενοι κατέχουν τα εργαλεία (μέσα εργασίας) με τα οποία παράγουν (π.χ. καλλιεργούν τη γη). Κατέχουν επίσης και τη γη, με την έννοια ότι κανείς δεν μπορεί να τους διώξει απ' αυτήν, δεν μπορεί να τους «απολύσει». Η γη όμως (και τα εργαλεία) είναι στην κυριότητα των κυρίαρχων, με την έννοια ότι οι εργαζόμενοι υποχρεώνονται (με τη χρήση μάλιστα εξωοικονομικής βίας) να τους παρέχουν ένα συγκεκριμένο μέρος από το προϊόν που παράγουν, μέρος το οποίο αντιστοιχεί στο υπερπροϊόν.

Κάππος (2000), ή αν αντίθετα πρόκειται απλά την «έλευση μιας νέας μορφής καπιταλισμού», όπως υποστηρίζει ο Μπετελέμ (2017: 359).

Επισημαίνουμε πάντως ότι σύμφωνα και με τις δύο προσεγγίσεις, πρόκειται για μια *μορφή ταξικής κοινωνικής εξουσίας ιστορικά πρωτότυπη*, η οποία διαφοροποιείται από την ταξική κοινωνική εξουσία στις δυτικές καπιταλιστικές χώρες.

Στην μία περίπτωση (στην προσέγγιση περί «κρατικού καπιταλισμού»), πρόκειται για μια «αστική τάξη χωρίς ατομικούς καπιταλιστές», ή, σύμφωνα με τη διατύπωση του Ηλία Ιωακείμογλου, για μια τάξη «με ασαφές περίγραμμα» (Ιωακείμογλου 1990), για μια κυρίαρχη τάξη «δυσδιάκριτη» καθώς τα όρια και οι λειτουργίες της συμφύονται και διαχέονται με τις πολιτικές λειτουργίες του κρατικού μηχανισμού, καθώς, δηλαδή, το κράτος λειτουργεί ως «συλλογικός καπιταλιστής».

Στη δεύτερη περίπτωση, γίνεται επίσης αποδεκτό ότι δεν επρόκειτο για σοσιαλιστικά καθεστώτα, για εξουσία της εργατικής τάξης, αλλά θεωρείται ότι πρόκειται για μια νέα, ιστορικά πρωτότυπη ταξική εξουσία (επί της εργατικής τάξης), η οποία *δεν ήταν καπιταλιστική*:

[...] στις χώρες του υπαρκτού σοσιαλισμού δεν υπήρχε και δεν οικοδομείτο σοσιαλισμός [...] υπήρχε ένας ιδιαίτερος κοινωνικός σχηματισμός με δικές του παραγωγικές σχέσεις, με δικό του εποικοδόμημα, με ανταγωνιστικές τάξεις [...]. Υπήρχε ένας αντιιμπεριαλιστικός - αντικαπιταλιστικός σχηματισμός που τον ονομάζουμε σοβιετικό. Αυτός ο σχηματισμός δεν είναι το πρότυπό μας. Πρότυπό μας είναι ο σοσιαλισμός - κομμουνισμός [...] (Κάππος 2000: 317). [...] οι εργαζόμενοι ήταν εντελώς αποξενωμένοι απ' τα μέσα παραγωγής και από τα αποτελέσματα της παραγωγής. Δεν είχαν λόγο όχι μόνο στη διαχείριση αλλά δεν υπήρχε ούτε ένας στοιχειώδης εργατικός έλεγχος. Δεν διεύθυναν την παραγωγή, αλλά μόνο εκτελούσαν (Κάππος 2000: 69).

Σύμφωνα και με τις δύο προσεγγίσεις, πάντως, θεωρείται παραπλανητική η θέση περί «παλινόρθωσης του καπιταλισμού στην ΕΣΣΔ», γιατί η θέση αυτή υπονοεί την επαναφορά της κυριαρχίας του καπιταλισμού στη μορφή που υφίστατο πριν την Οκτωβριανή Επανάσταση, ή έστω στη μορφή που υφίσταται στη Δύση, επομένως δεν αντιλαμβάνεται τα *ειδοποιά χαρακτηριστικά* του «υπαρκτού σοσιαλισμού», τη συλλογική ιδιο-

ποίηση του υπερπροϊόντος, τη μονοπωλιακή ρύθμιση, τη συμπίεση ή/και κατάργηση του κεφαλαιακού ανταγωνισμού, την απουσία κεφαλαιαγοράς κλπ.

5. Σχετικά με την «από τα πάνω» κατάρρευση των καθεστώτων

Αντίθετα, όμως, με ό,τι συμβαίνει στις χώρες του δυτικού καπιταλισμού, η συλλογική κρατική ιδιοποίηση του υπερπροϊόντος στις ανατολικοευρωπαϊκές χώρες συνεπαγόταν τη συνύφανση-ταύτιση του ανώτατου προσωπικού της κρατικής διοίκησης με την κυρίαρχη τάξη. Σχηματικά θα μπορούσαμε να πούμε, ότι όρος για να ενταχθεί κάποιος στην κυρίαρχη τάξη ήταν να ανέλθει στις ανώτατες βαθμίδες της ιεραρχίας του κρατικού μηχανισμού.

Η συνύφανση-ταύτιση κρατικού μηχανισμού και κυρίαρχης τάξης οργανώνεται μέσω του μονοκομματικού πολιτικού συστήματος (του Κομμουνιστικού Κόμματος και των «αντιπροσωπευτικών» θεσμών).

Η διατήρηση της κυριαρχίας του «σχεδίου» πάνω στην επιχείρηση, ή αλλιώς, της σε κρατικό επίπεδο οργανωμένης άρχουσας τάξης πάνω στους διευθυντές των επιχειρήσεων, αποτελούσε απαραίτητη συνθήκη ύπαρξης του καθεστώτος του «υπαρκτού σοσιαλισμού».

Επιπλέον, το μονοκομματικό πολιτικό σύστημα και η συνύφανση κρατικού μηχανισμού - κυρίαρχης τάξης παρήγε σημαντικά ιδεολογικά και πολιτικά αποτελέσματα: Καθιστούσε το Κομμουνιστικό Κόμμα από τη μια «οργανωτή» της όλης κοινωνικής συνοχής (στο εσωτερικό του οποίου καταγράφονται και οι συμβιβασμοί ανάμεσα στην κυρίαρχη τάξη και τους εργαζόμενους), και από την άλλη το αναγόρευσε σε μηχανισμό κοινωνικής ανέλιξης και ανόδου, επομένως, σε μηχανισμό νομιμοποίησης του καθεστώτος, σε μεγάλο βαθμό ανεξάρτητα από το συγκεκριμένο περιεχόμενο της επίσημης κομματικής ιδεολογίας. Με βάση αυτή την παρατήρηση μπορούμε να αντιληφθούμε το γεγονός ότι στη φάση της κατάρρευσης του «υπαρκτού σοσιαλισμού» από τη μια υποβαθμίζεται ο ρόλος του Κομμουνιστικού Κόμματος έναντι των κρατικών μηχανισμών, ενώ παράλληλα οι άνθρωποι που μέχρι τη στιγμή εκείνη βρίσκονταν στα ηγετικά κλιμάκια του Κ.Κ. προβάλλουν απόψεις

που κυμαίνονται από την υπεράσπιση του «υπαρκτού σοσιαλισμού» μέχρι την υιοθέτηση των πιο ακραίων νεοφιλελεύθερων, εθνικιστικών κλπ. θέσεων (βλ. Κυπριανίδης 1990).

Η συνύφανση-ταύτιση των ηγετικών κλιμακίων του κρατικού μηχανισμού με την κυρίαρχη τάξη έχει ως άμεση συνέπεια την «πολιτικοποίηση» των κοινωνικών και οικονομικών αντιφάσεων του συστήματος, την «εσωτερική τους στα κορυφαία κέντρα άσκησης της πολιτικής εξουσίας.

Ο μηχανισμός κατάρρευσης του «υπαρκτού σοσιαλισμού» στην ΕΣΣΔ τοποθετείται ακριβώς σ' αυτή την «εσωτερική τους στα κορυφαία κέντρα άσκησης της πολιτικής διακυβέρνησης» των αντιφάσεων που συνδέονταν με την παρατεταμένη μεταπολεμική *τάση στασιμότητας* και την μετέπειτα οικονομική κρίση της σοβιετικής οικονομίας (βλ. τις ενότητες 2 και 3 του άρθρου). Εδώ πρέπει να τονίσουμε ότι, όπως σημειώσαμε και παλιότερα (Μηλιός - Κυπριανίδης 1988), οι αντιφάσεις αυτές, όπως και η τάση στασιμότητας αυτή καθαυτή, πηγάζουν όχι από τα «τεχνικά χαρακτηριστικά» του σοβιετικού οικονομικού συστήματος, αλλά από τα κοινωνικά του χαρακτηριστικά, δηλαδή τις σχέσεις εξουσίας και την πάλη των τάξεων. Η οικονομική στασιμότητα δεν είναι παρά το συνώνυμο της αδυναμίας της κυρίαρχης τάξης να αυξήσει το βαθμό εκμετάλλευσης της εργασιακής δύναμης, να αυξήσει το υπερπροϊόν ως ποσοστό του συνολικά παραγόμενου προϊόντος. Και αυτή η αδυναμία δεν είναι παρά έκφραση του ταξικού συσχετισμού των δυνάμεων που παγιώθηκε στην ΕΣΣΔ και στις άλλες χώρες της Ανατολικής Ευρώπης κατά τη μεταπολεμική περίοδο.

Ας δούμε, όμως, λίγο αναλυτικότερα τις συνθήκες που έθεσαν σε κίνηση τη διαδικασία κατάρρευσης του σοβιετικού καθεστώτος.

Όπως τονίσαμε στα προηγούμενα, η κυριαρχία του κρατικού «σχεδιασμού» πάνω στη μεμονωμένη επιχείρηση αποτελεί τη βασική συνθήκη ύπαρξης της κρατικής κυριότητας των μέσων παραγωγής, επομένως, αυτού καθαυτού του σοβιετικού καθεστώτος. Η αντίφαση έτσι «σχεδίου» - επιχείρησης αποτελεί μόνιμο χαρακτηριστικό του καθεστώτος και, όπως είδαμε στην ενότητα 3, στη διαχείριση και άμβλυνση αυτής της αντίφασης προσανατολίστηκαν όλες οι μεταρρυθμίσεις του σοβιετικού οικονομικού συστήματος, ήδη από τη

δεκαετία του 1950. Στην αντίφαση αυτή παρενέβη αποφασιστικά η σοβιετική εργατική τάξη, με τρόπους, βέβαια, και μεθόδους κατά κύριο λόγο συγκαλυμμένες και αφανείς, εφόσον δυσχεραίνονταν οι ανοικτές μορφές εργατικής παρέμβασης (απεργίες κλπ.). Η εργατική παρέμβαση καθόρισε σε μεγάλο βαθμό την έκβαση αυτής της αντίφασης και τελικά (στο πλαίσιο της εσωκομματικής, διεθνοπολιτικής κλπ. συγκυρίας του δεύτερου μισού της δεκαετίας του 1980) την υιοθέτηση της «περεστρόικα», που αποτέλεσε και την αφετηρία για την κατάρρευση του καθεστώτος.

Η εργατική τάξη παρενέβη όχι για να αμφισβητήσει άμεσα το σοβιετικό οικονομικό σύστημα, αλλά καταρχάς για να διευρύνει τα νόμιμα δικαιώματά της (πλήρης απασχόληση, σύστημα κοινωνικών παροχών, κλπ.) και παράλληλα για να εκμεταλλευθεί την εγγενή στο σύστημα αντίφαση σχεδίου-επιχείρησης: Η παρέμβαση στην αντίφαση σχέδιο-επιχείρηση πήρε συγκαλυμμένο χαρακτήρα, καθώς στόχευε στη μείωση του βαθμού εκμετάλλευσης της εργασιακής δύναμης μέσα από την «υπονόμηση του κρατικού σχεδίου»: *πλασματική κάλυψη των στόχων* του σχεδίου για την εξασφάλιση των προβλεπόμενων πριμ, καθορισμός στόχων και προσανατολισμών της παραγωγής ώστε να αυξάνει το *εργατικό εισόδημα*, κλπ.

Στην παρέμβασή της αυτή η εργατική τάξη εξασφάλισε τη συμμαχία των διευθυντών των επιχειρήσεων, η θέση και οι αμοιβές των οποίων εξαρτώντο επίσης (ιδίως μετά τις μεταρρυθμίσεις του 1965) από την ικανότητα της επιχείρησης να (εμφανίζεται ότι) ανταποκρίνεται με επιτυχία στους στόχους του πλάνου (βλ. αναλυτικότερα και Μηλιός - Κυπριανίδης 1988). Η μονοπωλιακή ρύθμιση της οικονομίας, η σταθερότητα δηλαδή της θέσης της επιχείρησης στην αγορά, επέτρεπε τη σύναψη αυτής της συμμαχίας στο εσωτερικό της επιχείρησης. Αυτός είναι ο λόγος που, παρά τα συστήματα «σύνδεσης αμοιβής-απόδοσης» (μισθός με το κομμάτι κλπ.), η σοβιετική ηγεσία διαπίστωνε μια τάση *«εξίσωσης των πάντων»*, και παράλληλα ότι *«εξαπλώθηκε η νοοτροπία ισοπέδωσης των μισθών»* (Γκορμπατσώφ 1987: 25-27).

Στην αδυναμία διαχείρισης της αντίφασης σχεδίου-επιχείρησης, στην αδυναμία δηλαδή υπέρβασης της τάσης στασιμότητας της σοβιετικής οικονομίας, εντοπίζεται, όπως είπαμε, και η εκκίνηση της διαδικασίας ανα-

τροπής του σοβιετικού καθεστώτος. Η συνέχιση της οικονομικής στασιμότητας υπονόμει μεσοπρόθεσμα ακόμα και τη διεθνοπολιτική θέση της ΕΣΣΔ. Η σοβιετική ηγεσία, ως άρχουσα τάξη, ταυτιζόταν με τη διατήρηση της κρατικής ιδιοποίησης του υπερπροϊόντος, τη μονοπωλιακή ρύθμιση της οικονομίας κλπ. Παράλληλα, όμως, ως πολιτική ηγεσία, εκπρόσωπος των μακροπρόθεσμων συμφερόντων του σοβιετικού κοινωνικού σχηματισμού, αντιλαμβανόταν όλο και περισσότερο ότι το οικονομικό και κοινωνικό σύστημα του «υπαρκτού σοσιαλισμού» ήταν επιτακτικό να ξεφύγει από τη διαδικασία οικονομικής υποβάθμισης και φθοράς: Το μέτριο ή και πενιχρό βιοτικό επίπεδο, η συστηματική έλλειψη βασικών αγαθών και η πολιτική δικτατορία δεν ήταν δυνατόν να «εμπνεύσουν» τις λαϊκές μάζες για αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας, «αναβάθμιση» της ποιοτικής στάθμης της παραγωγής κλπ. Αλλά και από την άλλη μεριά, οι «δυνάμεις της επιχείρησης», διευθυντές, μηχανικοί, ανώτερα στελέχη κλπ. δεν ήταν δυνατόν να κινητοποιηθούν στις συνθήκες αυτές για την αύξηση της αποδοτικότητας των επιχειρήσεων (μέσα από την αύξηση της εκμετάλλευσης της εργασίας), καθώς η κρατική κυριότητα τους στερούσε τα κίνητρα κέρδους αλλά και τους προστάτευε από τα ρίσκα, που (στο δυτικό καπιταλισμό) συνδέονται με την ατομική κυριότητα των μέσων παραγωγής.

Η σοβιετική ηγεσία υιοθέτησε έτσι, τελικά, το στρατηγικό όραμα των «οπτιμαλιστών» της δεκαετίας του 1960 για ενίσχυση του ορίζοντα δράσης των επιχειρήσεων με στόχο «τη σταδιακή, αλλά όσο το δυνατόν γρηγορότερη μετάβαση από μια οικονομία της έλλειψης εμπορευμάτων σε μια οικονομία της ικανοποίησης των αναγκών» (Lieberman 1974: 201). Με την «περεστρόικα» τέθηκε έτσι σε αμφισβήτηση ταυτόχρονα η μονοπωλιακή ρύθμιση της οικονομίας και το σύστημα της πολιτικής διακυβέρνησης, η πολιτική δικτατορία.

Το εγχείρημα της «περεστρόικα» δεν «σχεδιάσθηκε» από τη σοβιετική ηγεσία για να αμφισβητήσει το χαρακτήρα του σοβιετικού κοινωνικού καθεστώτος (συλλογική κρατική ιδιοποίηση του υπερπροϊόντος), αλλά για να του προσφέρει μια διέξοδο από την οικονομική στασιμότητα. Όμως, η υποχώρηση της πολιτικής δικτατορίας επέτρεψε την εμφάνιση στο πολιτικό προσκήνιο των μαζών, η οποία, αν και «συγκρατημένη», ανέτρεψε τις ασταθείς ισορροπίες του συστήματος.

Διότι καθώς η μονοπωλιακή ρύθμιση αποτελούσε την προϋπόθεση του ίδιου του «σχεδιασμού», δηλαδή της κρατικής ιδιοποίησης (μέρους) του υπερπροϊόντος, η ολοκλήρωση της μεταρρύθμισης οδηγούσε στην αποσταθεροποίηση των θεμελίων του σοβιετικού οικονομικού συστήματος. Παράλληλα, ο εκδημοκρατισμός της πολιτικής και κοινωνικής ζωής έκανε φανερή τη μηδαμινή λαϊκή υποστήριξη που είχε το καθεστώς στην προηγούμενη μορφή του. Η «σύνθεση» των δύο αυτών αποτελεσμάτων της «περεστρόικα» υπήρξε εκρηκτική για τη συνοχή της σοβιετικής ηγεσίας, αλλά και του ίδιου του κοινωνικού συστήματος. Οι «εκσυγχρονιστές», δηλαδή εκείνοι οι σοβιετικοί αξιωματούχοι που στη νέα συγκυρία υιοθέτησαν την ανατρεπτική δυναμική της «περεστρόικα», βρέθηκαν επικεφαλής μιας καινοφανούς λαϊκής υποστήριξης, η οποία αν και δεν τους επέτρεψε αρχικά να υπερκεράσουν την «κεντρίστικη» ηγεσία του ΚΚΣΕ (Γκκορμπατσόφ), έστρεψε ολόκληρη την πλάστιγγα προς τις απόψεις τους.

Ξεκίνησε έτσι μια διαδικασία σταδιακής διάλυσης των κοινωνικών δομών και σχέσεων μέσα από τις οποίες συγκροτείτο η σοβιετική εξουσία: Τα οικονομικά υπουργεία αποδυναμώνονται και τελικώς διαλύονται, τα όργανα σχεδιασμού ατονούν και τελικώς καταργούνται, ο κρατικός έλεγχος των επιχειρήσεων παραμερίζεται. Η κρατικά οργανωμένη κυρίαρχη τάξη τελικώς εξαλείφεται, παραμένοντας απλώς «κυβερνώσα τάξη» της χώρας: Εξακολουθεί να στελεχώνει τις ανώτατες βαθμίδες του κρατικού μηχανισμού, χάνοντας την οικονομική εξουσία της (την κυριότητα) πάνω στα μέσα παραγωγής. Μια «παραδοσιακή» αστική τάξη οικοδομεί πλέον την εξουσία της: Οι επιχειρήσεις (δηλαδή οι διευθυντές τους) «απελευθερώνονται» από τον έλεγχο του σχεδίου, αποκτούν την κυριότητα των μέσων παραγωγής που βρίσκονται στην κατοχή τους, ελέγχουν τα κέρδη τους, την επενδυτική τους πολιτική. Η απόδοση στους διευθυντές των επιχειρήσεων και της νομικής ιδιοκτησίας των επιχειρήσεων θα αποτελέσει την τυπική επικύρωση μιας διαδικασίας που είχε ήδη ξεπεράσει το σημείο μη επιστροφής.

Η σοβιετική παρένθεση έκλεισε ειρηνικά και «από τα πάνω». Οι πρώην ηγέτες του ΚΚΣΕ και θεματοφύλακες του «σχεδίου» μετατράπηκαν σε κοινοβουλευτικούς «εκπροσώπους του λαού» κατά το δυτικό πρότυπο. Η νίκη των διευθυντών συνιστά πολύ απλά νίκη του καπιταλισμού.

Βιβλιογραφία

- Abalkin L., S. Dzarasov and A. Kulikov (1983): *Political Economy, a short course*, Progress Publ., Μόσχα.
- Aganbegyan, A. (1987): "Difficult steps towards restructuring", στο: *Soviet Scene 1987*, Progress Publ., Μόσχα.
- Ακαδημία Επιστημών ΕΣΣΔ (1954): *Πολιτική Οικονομία*, Πολιτικές και Λογοτεχνικές Εκδόσεις, Μόσχα.
- Baran, P. A. (χωρίς χρονολ. έκδ.): *Η πολιτική οικονομία της σχεδιασμένης οικονομίας*, Κάλβος, Αθήνα.
- Bettelheim, Ch. (1974): *Μορφές ιδιοκτησίας στο μεταδοτικό στάδιο προς το σοσιαλισμό*, Ράππας, Αθήνα.
- Bettelheim, Ch. (1975): *Μετάβαση στη σοσιαλιστική οικονομία*, Μπάυρον, Αθήνα.
- Bettelheim, Ch. (1975a): *Οι ταξικοί αγώνες στην ΕΣΣΔ, 1η περίοδος 1917-1923*, Ράππας, Αθήνα.
- Bettelheim, Ch. (1978): *Οι ταξικοί αγώνες στην ΕΣΣΔ, 2η περίοδος 1923-1930*, Ράππας, Αθήνα.
- Γκορμπατσώφ, Μ. (1986): «Πολιτική εισήγηση της Κ.Ε. του ΚΚΣΕ στο 27ο Συνέδριο του Κόμματος», Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα.
- Γκορμπατσώφ, Μ. (1987): *Περεστρόικα. Νέα σκέψη για τη χώρα μας και τον κόσμο*, εκδ. Νέα Σύνορα, Αθήνα.
- Zaslavskaya, T. (1987): "We are for Perestroika, Perestroika is for us", στο: *Soviet Scene 1987*, Progress Publ., Μόσχα.
- Ιωακείμογλου, Η. (1990): «Το τέλος της Αριστεράς και η ανάδυση των αντικαπιταλιστικών κινήσεων», *Θέσεις* τ. 30, Αθήνα.
- Κάππος, Κ. (2000): *Κριτική του σοβιετικού σχηματισμού*, εκδ. Αλφειός, Αθήνα.
- Κιριλένκο, Α. Π. (1979): *Ο σχεδιασμός και η διεύθυνση της οικονομίας στον αναπτυσσόμενο σοσιαλισμό*, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα.
- Κλιφ, Τ. (1983): *Κρατικός καπιταλισμός στη Ρωσία*, Παρουσία, Αθήνα.
- Κυπριανίδης, Τ. (1990): «Ανατολικά της Εδέμ. (Σημειώσεις για τους μετασχηματισμούς στην ΕΣΣΔ)», *Θέσεις* τ. 32, Αθήνα.
- Lieberman, E. G. (1974): *Methoden der Wirtschaftslenkung im Sozialismus. Ein Versuch über die Stimulierung der gesellschaftlichen Produktion*, Suhrkamp, Frankfurt/M.

- Μαρξ, Κ. (1978), *Το Κεφάλαιο, Κριτική της Πολιτικής Οικονομίας*, τόμος τρίτος, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα.
- Μαρξ, Κ. (1990): *Grundrisse. Βασικές γραμμές της Κριτικής της Πολιτικής Οικονομίας*, Τόμος Β', Στοχαστής, Αθήνα.
- Μηλιός, Γ. (1990): «Από τη “συντριβή της κρατικής μηχανής” στην “κρίση και μετεξέλιξη του κράτους”. Η θεωρητική τομή στο έργο του Ν. Πουλαντζά», *Θέσεις* τ. 30, Αθήνα.
- Μηλιός, Γ. (1990α): «Τρόποι παραγωγής και κοινωνικές σχέσεις στην ελληνική ύπαιθρο», *Επιστημονική σκέψη*, τ. 47, Αθήνα.
- Μηλιός, Γ. (2000): *Ο ελληνικός κοινωνικός σχηματισμός. Από τον επεκτατισμό στην καπιταλιστική ανάπτυξη*, εκδ. Κριτική, Αθήνα.
- Μηλιός, Γ. και Τ. Κυπριανίδης (1988): «Η Περεστρόικα, ο μαρξισμός και η Αριστερά», *Θέσεις* τ. 23-24, Αθήνα.
- Μπετελέμ, Σ. (2017): *Οι ταξικοί αγώνες στην ΕΣΣΔ, 3η περίοδος 1930-1941*, εκδ. Κουκκίδα, Αθήνα.
- Rutland, P. (1985): *The Myth of the Plan*, Hutchinson and Co., London.
- Schroeder, G. E. (1988): «The Soviet Economy under Gorbachev», *Problemes Economiques*, No 2064.
- Schumpeter, J. A. (1972): *Καπιταλισμός, σοσιαλισμός και δημοκρατία*, ΚΕΠΕ, Αθήνα.
- Σταμάτης, Γ. (1988): *Σχέδιο και αγορά στις σοσιαλιστικές οικονομίες*, Κριτική, Αθήνα.
- Σωτηρόπουλος Δ.Π., Γ. Μηλιός και Σ. Λαπατσιώρας (2019): *Το χρηματοπιστωτικό σύστημα στον σύγχρονο καπιταλισμό*, εκδ. Angelus Novus, Αθήνα.
- Φακιολάς, Τ. Ε. (1989): *Η εμπειρία του σοσιαλιστικού μετασχηματισμού στη Σοβιετική Ένωση*, Ίδρυμα Μεσογειακών Μελετών, Αθήνα.

Γιώργος Περτσάς Κράτος και Επανάσταση: ο τρόπος του Λένιν

Ο σοσιαλισμός δεν μπορεί να βοηθεί χωρίς τη μεγάλη καπιταλιστική τεχνική, βασισμένη στην τελευταία λέξη της νεότερης επιστήμης, χωρίς τη σχεδιομετρική κρατική οργάνωση που υποτάσσει δεκάδες εκατομμύρια ανθρώπους στην αυστηρότατη τήρηση ενιαίου κανόνα στην παραγωγή και στην κατανομή των προϊόντων. Γι' αυτό μιλούσαμε πάντα εμείς οι μαρξιστές, δεν αξίζει να χάσουμε ούτε και δύο δευτερόλεπτα για συζήτηση με ανθρώπους που δεν κατάλαβαν ακόμη και αυτό το πράγμα (τους αναρχικούς και τους μισούς από τους αριστερούς εσέρους). Μιλάμε σοβαρά για πειθαρχία, για ενότητα μέσα σε οργανωμένο Κόμμα ή βρισκόμαστε σε συνεδρίαση τύπου Κροστάνδης; Γιατί αυτή η φράση είναι κροστανδική, είναι φράση σε αναρχικό πνεύμα, σηκώνει ντουφέκι.

B.I. Λένιν

Η ιστορική ομιλία του Λένιν στο πανεπιστήμιο Σβερντλόφ τον Ιούλιο του 1919 είχε ως κεντρικό θέμα της το ζήτημα του κράτους.¹ Αναγνωρίζοντας εξ αρχής τη δυσκολία ανάλυσης του κρατικού φαινομένου εξαιτίας της συνθετότητάς του, ο Λένιν θα θέσει μια σειρά ερωτήματα που θα οριοθετήσουν το πλαίσιο της ομιλίας του. Τι είναι το κράτος; Ποια είναι η ουσία του; Ποια είναι η σημασία του; Και ποια είναι, εν τέλει, η θέση του κόμματος των Μπολσεβίκων απέναντι στο κράτος; Αν για τον Λένιν το κράτος έχει μετατραπεί στο κατεξοχήν πολιτικό ζήτημα της εποχής του, στο πιο επίμαχο και κεντρικό σημείο που συγκεντρώνει όλα τα πολιτικά ζητήματα και όλες τις πολιτικές διαμάχες, τότε αυτό που απαιτείται είναι τόσο μια θεωρητική εξέταση όσο και μια πολιτική προετοιμασία απέναντι στην κρατική ύπαρξη και λειτουργία.

¹ B.I. Λένιν, *Για το Κράτος*, Σύγχρονη Εποχή, 2013. Η ομιλία στο Σβερντλόφ είναι διαθέσιμη και στο <http://www.komep.gr/2010-teyxos-4/gia-to-kratatos>.

Πώς θα μπορούσαμε να σκεφτούμε την αντίληψη του Λένιν για το κράτος διαβάζοντας το έργο του *Κράτος και Επανάσταση*, γραμμένο στο παραπέντε της Οκτωβριανής εφόδου στα Χειμερινά Ανάκτορα; Ο Λένιν, με τα ερωτήματα που θέτει για το κράτος, μας καλεί να σκοπεύσουμε στην καρδιά του κρατικού φαινομένου, στην ουσία του κράτους, πίσω και πέρα από τις ιστορικές μεταμορφώσεις του (φεουδαρχικό, απολυταρχικό, αστικοδημοκρατικό) και τις ποικίλες επιμέρους θεσμικές εκφράσεις του (κράτος δικαίου, συνταγματικό κράτος, κράτος πρόνοιας). Ωστόσο, δεν θα μπορούσαμε να ακολουθήσουμε το κάλεσμά του, δίχως προηγουμένως να αναφερθούμε τόσο στη μέθοδο προσέγγισης του κρατικού φαινομένου εκ μέρους του, σε ό,τι θα μπορούσαμε να αποκαλέσουμε ως *καταφατική διαλεκτική*, όσο και στο πολιτικό αίτημα άρνησης του κράτους, στο ξεπέρασμα της κρατικά οργανωμένης κοινωνίας, εν τέλει στη *δικτατορία του προλεταριάτου* και στον επαναστατικό μετασχηματισμό της κοινωνίας μέσα από την *απονέκρωση του κράτους*.

**α) Καταφατική διαλεκτική ή κομμουνισμός:
η συνέχιση του καπιταλισμού με τα ίδια μέσα**

Για να κατανοήσουμε σε μεγαλύτερο βάθος τη θεωρητική και πολιτική στάση του Λένιν απέναντι στο κράτος, ίσως πρώτα οφείλουμε να αναρωτηθούμε σχετικά με τον τρόπο με τον οποίο επιχειρεί την προσέγγιση των κοινωνικών και πολιτικών φαινομένων. Ανοίγοντας τον αναλυτικό μας φακό σε αυτό το ευρύτερο ζήτημα θα μπορούσαμε αργότερα να επανέλθουμε, με μεγαλύτερη σαφήνεια, στο αρχικό μας ερώτημα για τη θέση του κράτους και του αντικρατισμού στη σκέψη του Λένιν. Δηλαδή, το ερώτημα σχετικά με τη φιλοσοφική μέθοδο του Λένιν μπορεί να αποτελέσει, εν προκειμένω, γόνιμη ατραπός για την κατανόηση άλλων ζητημάτων, όπως αυτό του κράτους.

Εγγραφόμενη στο ρεύμα του μαρξιστικού πολιτικού και φιλοσοφικού στοχασμού, η σκέψη του Λένιν θέτει σαν αφετηρία της την υλιστική ανατροπή της εγελιανής φιλοσοφίας από τον Μαρξ. Αυτή η φιλοσοφική κίνηση, που συνιστά ταυτόχρονα και την κίνηση από την ιδεαλιστική φιλοσοφία του Χέγκελ στον υλισμό του Μαρξ, σφραγίζεται από την

πρόταξη της διαλεκτικής ως τρόπου σκέψης και μεθόδου, που αντιπαράβάζεται προς την κυρίαρχη αστική φιλοσοφία και τη δική της τυπική λογική. Κεντρική θέση στην ερμηνεία της μαρξικής διαλεκτικής από τον Λένιν καταλαμβάνει η θέση ότι η συνείδηση καθορίζεται από το Είναι και όχι το αντίστροφο.² Η προέκταση αυτής της φιλοσοφικής θεώρησης στο πεδίο των κοινωνικών φαινομένων μεταφράζεται ως καθορισμός της κοινωνικής συνείδησης από το κοινωνικό Είναι. Αυτή η θέση οδηγεί με τη σειρά της στην πεποίθηση ότι το σύνολο των κοινωνικών σχέσεων έχει τη ρίζα του στον βαθμό ανάπτυξης της υλικής παραγωγής, ότι όλες οι ανθρώπινες ιδέες έχουν, χωρίς εξαίρεση, τη ρίζα τους στην κατάσταση των υλικών παραγωγικών δυνάμεων.

Συνεπώς, σύμφωνα με αυτή τη φιλοσοφική επεξεργασία, η διαλεκτική σκέψη και η συνακόλουθη διαλεκτική μέθοδος οφείλει να ξεκινάει από την εκάστοτε ιστορικά δοσμένη κοινωνική πραγματικότητα, η οποία και αποτελεί την ακριβέστερη πυξίδα για την κοινωνική αλλαγή. Έτσι, ενώ η διαλεκτική αρνείται τον στατικό και αναλυτικό χαρακτήρα των κοινωνικών φαινομένων, ταυτόχρονα αυτοκατανοείται ως μια απλή αντανάκλαση των δυναμικών κοινωνικών προτοσές στον σκεπτόμενο εγκέφαλο. Τα κοινωνικά φαινόμενα οφείλουν να αναχθούν στους όρους ζωής και παραγωγής των διάφορων τάξεων της κοινωνίας. Με τη σειρά τους, οι όροι αυτοί μπορούν να προσδιορισθούν και να αναλυθούν με την ακρίβεια των φυσικών επιστημών, πέρα από υποκειμενικές ερμηνείες.³

Έτσι, χρησιμοποιώντας τη διαλεκτική ως μέθοδο, σύμφωνα με τον Λένιν, οφείλουμε να αναγνωρίσουμε ότι το θεμέλιο της πράξης και της θεώρησής μας βρίσκεται κάθε φορά στον βυθό του παρόντος και πουθενά αλλού.⁴ Αυτό που απαιτείται από όσους θέλουν να σκέφτονται και να πράττουν διαλεκτικά είναι η διείσδυση στο εσωτερικό του αντικειμένου που βρίσκεται εδώ και τώρα στη διάθεσή μας, μας περιβάλλει

---

² «Ο Βλαντιμίρ Λένιν γράφει για τον Καρλ Μαρξ», *Εγκυκλοπαιδικό Λεξικό Γκρανάτ*, τόμ. 28, 1915, <https://bit.ly/321RpCc>

³ Αυτ.

⁴ Σάββας Μιχαήλ, «Ο Λένιν και η Ατραπός της Διαλεκτικής», *Ουτοπία*, τχ. 2, Ιούλιος-Αύγουστος 1992, σ. 31 και 33.

και μας οριοθετεί, προκειμένου να αποκαλύψουμε τη συγκρότησή του ως μιας ανοικτής ολότητας.⁵ Ακριβώς όπως ο Μαρξ δεν προσπέρασε, αλλά αποδέχθηκε την κυρίαρχη φιλοσοφία του καιρού του (τον εγγε-λιανό ιδεαλισμό) και βάλθηκε να τον ανατρέψει διαλεκτικά *περνώντας μέσα από αυτόν*, έτσι και εμείς, υποστηρίζει ο Λένιν, οφείλουμε να αναλάβουμε μια παρόμοια θεωρητική και πρακτική-πολιτική κίνηση, αποδεχόμενοι το ιστορικό και κοινωνικό μας παρόν και αμφισβητώντας το *εκ των ένδον*, με τα μέσα που το ίδιο μας προσφέρει.⁶

Φυσικά, το παρόν αυτό κατανοείται ως αντιφατικό και γι' αυτό εσωτερικά ανομοιογενές, λόγω των συνεχών συγκρούσεων των αντίθετων στοιχείων που το συγκροτούν. Η διαλεκτική μέθοδος, όπως και η ταξική πάλη, οφείλουν να φέρουν στο φως αυτές τις αντιφάσεις που δομούν την υπάρχουσα καπιταλιστική πραγματικότητα και να περάσουν μέσα από αυτές, προκειμένου να συντελεστεί το διαλεκτικό ξεπέρασμά τους (*Aufhebung*).⁷

Ωστόσο, από τη σκοπιά από την οποία κατανοούμε εμείς τη διαλεκτική του Λένιν, η αποδοχή και η έμφαση στις αντιφάσεις, στον ανοικτό χαρακτήρα της ολότητας, στη ρήξη και στην ασυνέχεια, στις συγκρούσεις των αντιθέτων και στα χάσματα της κοινωνικής εξέλιξης, δεν αναιρεί την κρίσιμη πρωταρχική τοποθέτηση απέναντι στο κοινωνικό και ιστορικό μας παρόν με όρους *κατάφασης*. Έτσι, για την κατανόηση του διχασμού του ενιαίου, για την αποκάλυψη της αντιφατικότητας αυτής εδώ της πραγματικότητας, για τη διατράνωση της ασυνεχούς κίνησης της ιστορίας, οφείλουμε *πρώτα* να αποδεχθούμε αυτό που υπάρχει ως τέτοιο. Για να μπορέσουμε να καταδυθούμε στον βυθό του παρόντος και ύστερα να βγούμε πάλι στην επιφάνεια κομίζοντας τη γνώση του μοναδικού θεμελίου της πράξης μας, είμαστε υποχρεωμένοι να καταφάσκουμε διαρκώς τους όρους, το πλαίσιο και τη σημασιακή συγκρότηση των φαινομένων, που τελικά θα αποδειχθούν δυναμικά, ασταθή και αντιφατικά. Επιδιώκοντας να αρνηθούμε διαλεκτικά το παρόν μας,

⁵ Αυτ., σ. 40.

⁶ Αυτ., σ. 33.

⁷ Αυτ. και Michael Löwy, «From the “Logic” of Hegel to the Finland Station in Petrograd», *Critique: Journal of Socialist Theory*, τόμ. 6, τχ. 1, 1976.

περνώντας αναγκαστικά μέσα από αυτό, οδηγούμαστε στο να το καταφάσκουμε σε κάθε μας θεωρητικό και πολιτικό βήμα, στο να προϋποθέτουμε αυτό που υποτίθεται ότι αρνούμαστε.

Κατ' αυτόν τον τρόπο, η κατανόηση και η πρόταξη της διαλεκτικής μεθόδου εκ μέρους του Λένιν αποκτά έναν αυστηρά εμμενή χαρακτήρα που θέτει το εκάστοτε αντιφατικό παρόν ως όρο για την ανατροπή του. Συνεπώς, η ανατροπή της κεφαλαιοκρατικής κοινωνίας δεν μπορεί να γίνει παρά μόνο με τα μέσα και τους όρους που η ίδια μας δίνει, δηλαδή ενδογενώς και επί τη βάση του ίδιου της του εαυτού.⁸ Αυτή η ριζικά εμμενής, όπως μας φαίνεται, διαλεκτική προσέγγιση του Λένιν μπορεί να εντοπιστεί και στον βαθιά αντι-ουτοπικό χαρακτήρα της σκέψης του. Η ριζοσπαστική αυτή αντιουτοπικότητα εκκινεί από την επιστημονική κατανόηση του κόσμου, της πολιτικής και εν τέλει του ίδιου του σοσιαλισμού. Οποιαδήποτε παρέκκλιση από τα δεδομένα της κοινωνικής εμπειρίας και την αντανάκλασή τους στην κοινωνική συνείδηση καταγγέλλεται ως μία ακόμη απόπειρα επινόησης πραγμάτων που βγαίνουν αυθαίρετα από το κεφάλι μας, στο στυλ των ουτοπικών σοσιαλιστών, χωρίς καμία σχέση με την κοινωνική πραγματικότητα, όπως αυτή υπάρχει στο παρόν μας, σε όλη της την αντιφατικότητα. Έτσι, η έμφαση δίνεται συνεχώς στο ζήτημα της πείρας του μαζικού κινήματος και στις απαντήσεις που αυτή θα μας δώσει στην εκάστοτε συγκυρία.⁹ Οραματισμοί, σχέδια, ενδεχόμενες μορφές, σκέψεις που δεν βγαίνουν μέσα από τις αντιφάσεις του εμμενούς παρόντος μας πετιούνται ως αυθαίρετες και επικίνδυνες για τον στοχασμό και την πολιτική πράξη.¹⁰

⁸ Chris Curtone, «Ο Φιλευθερισμός του Λένιν», μτφρ. Θ. Βελισσάρης, <https://bit.ly/2KNgcog>. βλ. και «Lenin's politics: A rejoinder to David Adam on Lenin's liberalism», *Playpus Review* 40, Οκτώβριος 2011, <https://bit.ly/2LuBxSM>

⁹ Στο παρόν σημείωμα δεν αναφερόμαστε καθόλου στον τρόπο με τον οποίο ο Λένιν αντιλαμβάνεται την ταξική και την πολιτική συνείδηση. Ούτε, συνακόλουθα, στο ζήτημα των σχέσεων μεταξύ κομματικής πρωτοπορίας και προλεταριακής μάζας.

¹⁰ Σε μια χαρακτηριστική του αποστροφή, σχετικά με τον επιστημονικό προσδιορισμό των όρων του σοσιαλισμού και του κομμουνισμού, ο Λένιν θα πει: «Η μεγάλη σημασία των διασαφήσεων του Μαρξ συνίσταται στο ότι ο Μαρξ εφαρμόζει και εδώ με συνέπεια την υλιστική διαλεκτική, τη διδασκαλία της εξέλιξης, θεωρώντας τον κομμουνισμό σαν κάτι που αναπτύσσεται από τον καπιταλισμό. Αντί για σχολαστικά επινοημένους, "σκαρωμένους" ορισμούς και άκαρπες συζητήσεις γύρω από τις λέξεις (τι

Αυτή η διαλεκτική μέθοδος, που θέτει ως προνομιακή αφετηρία της την «υφιστάμενη κατάσταση» και ποντάρει στις αντιφάσεις και στις εσωτερικές συγκρούσεις της για την κοινωνική αλλαγή, θέτει στο κέντρο της την κατάφαση και μπορεί να περιγραφεί ως διαλεκτική της κατάφασης ή πιο απλά ως *καταφατική διαλεκτική*.¹¹ Δύο από τις πιο έκδηλες

είναι σοσιαλισμός και τι κομμουνισμός), ο Μαρξ δίνει την ανάλυση εκείνου που θα μπορούσαμε να ονομάζουμε βαθμίδες της οικονομικής ωριμότητας του κομμουνισμού». Β.Ι. Λένιν, Κράτος και Επανάσταση, μτφρ. Φ. Φωτίου, Θεμέλιο, 1976, σ. 179-180.

¹¹ Αν η διαλεκτική μέθοδος που χρησιμοποιεί ο Λένιν μπορεί να περιγραφεί υπό τους όρους μιας εναρκτήριας κατάφασης αυτού που υπάρχει, η οποία τείνει έτσι στην αναπαραγωγή και διαιώνισή του με τα ίδια μέσα, τότε πως θα μπορούσαμε να σκεφτούμε έναν τρόπο προσέγγισης της πραγματικότητας που να μη διαπράττει αυτό το σφάλμα; Ποια μορφή μπορεί να λάβει η κριτική θεώρηση και πράξη που δεν εκκινεί από την κατάφαση;

Ως προς αυτό το κρίσιμο ερώτημα, πηγή έμπνευσης μπορεί να αποτελέσει μια ρομαντικά διαποτισμένη αντικαπιταλιστική στάση. Σε αυτή την περίπτωση αυτό από το οποίο εκκινούμε δεν είναι η αποδοχή μεν, του αντιφατικού δε παρόντος μας, αλλά η πρωταρχική άρνησή του. Εδώ η αφετηρία δεν βρίσκεται στο έδαφος της καπιταλιστικής νεωτερικότητας, αλλά στο αξιακά και σημασιακά ανατιμημένο προκαπιταλιστικό παρελθόν. Η αρχική εκτίμησή μας για το εκσυγχρονισμένο και αγοραίο σήμερα είναι εξαρχής αυτή της έλλειψης, της απώλειας, εν τέλει της εξορίας από ό,τι έχει αυτό να προσφέρει. Όπως ισχυρίζονται οι Robert Sayre και Michel Löwy, «[η] ρομαντική ευαισθησία θεμελιώνεται πάνω στην εμπειρία της απώλειας, στην οδυνηρή πεποίθηση ότι μέσα στη νεωτερική καπιταλιστική πραγματικότητα κάτι πολύτιμο έχει χαθεί, για το άτομο αλλά συγχρόνως και για την ανθρωπότητα. [...] Αυτή η απώλεια είναι έντονα αισθητή και συχνά βιώνεται σαν μια εξορία». Βλ. το έργο τους *Ρομαντισμός Εναντίον Καπιταλισμού*, μτφρ. Ρ. Πέσσαχ, Έρασμος, Αθήνα, 2015.

Μια μη καταφατική προσέγγιση θα μπορούσε ακόμη να αντλήσει από ιστορικά και ανθρωπολογικά ενημερωμένες κριτικές αναλύσεις της καπιταλιστικής εποχής, οι οποίες αναδεικνύουν τον εξαιρετικό και πρωτόφαντο χαρακτήρα της κοινωνίας της αγοράς, ιδωμένης υπό το φως όχι μόνο του δυτικού προνεωτερικού κόσμου, αλλά και μέσα από το βλέμμα άλλων, μη δυτικών πολιτισμών. Βλ. π.χ. Karl Polanyi, *Η Απαρχαιωμένη Αγοραία Νοοτροπία μας*, μτφρ. Γ. Περτσάς, επιμ. Π. Μανιάτης, Στάσει Εκπίπτοντες, 2014, φυσικά Καρλ Πολάνυι, *Ο Μεγάλος Μετασχηματισμός*, μτφρ. Κ. Γαγανάκης, Νησίδες, 2007 και Μαρσέλ Μως, *Το Δώρο. Μορφές και Λειτουργίες της Ανταλλαγής*, μτφρ. Άννα Σταματοπούλου-Παραδέλλη, Καστανιώτης, Αθήνα 1999.

Τέλος, μια τρίτη εκδοχή κριτικής σε αυτό που υπάρχει, η οποία αποφεύγει την κατάφαση του προκειμένου να το αρνηθεί μετά διαλεκτικά, μπορεί να εμπνευστεί από ένα κριτικό διάβημα που εκκινεί όχι από τους κυρίαρχους κοινούς τόπους, αλλά από τα περιθώρια, τις κοινωνικές και πολιτισμικές κόγχες, τις ετεροτοπίες του σήμερα, όπου

στιγμές της μπορούν να ανευρεθούν στη στάση του Λένιν απέναντι στον καπιταλισμό και στην καπιταλιστική τεχνική.

Βασική θέση του Λένιν για τις σχέσεις καπιταλισμού και επερχόμενου κομμουνισμού είναι ότι η καπιταλιστική κοινωνία δημιουργεί η ίδια τους όρους για το ξεπέρασμά της, για τη διαλεκτική ανατροπή της σε άλλες ανώτερες κοινωνικές μορφές. Ακολουθώντας πιστά την εμμενή του πορεία εντός του καπιταλιστικού κόσμου, ο Λένιν υποστηρίζει ότι ο κομμουνισμός δεν είναι το φανταστικό δημιούργημα κάποιων θεωρητικών, όπως ο Μαρξ και ο Ένγκελς, αλλά συνάγεται μέσα από τους εμμενείς αγώνες των εργατών εντός του καπιταλισμού. Η πείρα του κινήματος, η γνώση του που κατακτιέται μέσα από τη καθημερινή πάλη και η συσσώρευσή της μέσα στον χρόνο αποτελούν την ασφαλέστερη οδό για την απόκτηση γνώσης και το κριτήριο για τον επαναστατικό χαρακτήρα της πολιτικής δράσης. Αυτή η αντίληψη θα τον οδηγήσει στο να υποστηρίξει ότι «η νέα κομμουνιστική κοινωνία βγαίνει μέσα από τα σπλάχνα του καπιταλισμού». Ωστόσο, ο τρόπος που γίνεται αυτό κατανοητό δεν πρέπει να μας παρασύρει σε μια ελευθεριακή, μάλλον, θεώρηση που βλέπει να δημιουργούνται νέες κοινωνικές σημασίες, εναλλακτικές πολιτικές πρακτικές και ανταγωνιστικές θεσμίσεις, ήδη στο σήμερα, για να εναντιωθούν στην κυρίαρχη καπιταλιστική πραγματικότητα.

Αντίθετα, ο Λένιν, ακολουθώντας την ατραπό της καταφατικής διαλεκτικής, ερμηνεύει αυτή την ανάδυση του νέου μέσα από το παλιό με άλλους —δηλαδή καταφατικούς— όρους. Γι' αυτόν, η ίδια η καπιταλι-

---

όμως εξασκούνται εναλλακτικές πρακτικές και δοκιμάζεται η καλλιέργεια διαφορετικών κοινωνικών σημασιών. Βλ. ενδεικτικά Μισέλ Φουκώ, *Ουτοπίες και Ετεροτοπίες*, μτφρ. Π. Καλαμαράς, Ελευθεριακή Κουλτούρα, Αθήνα, 2015. Παραπλήσια προς αυτή, μπορεί να θεωρηθεί και εκείνη η γενεαλογικά ενημερωμένη κοινωνική κριτική που θέτει ως προγραμματικό της στόχο την αποξένωσή μας από αυτό που υφίσταται, την υπονόμευση της πίστης μας στον αιώνιο και αυτονόητο χαρακτήρα του και στη δυνατότητα οικουμενικής εφαρμογής του, συμβάλλοντας έτσι στο ξεκούνημά μας από τη θέση αποδοχής του, μέσα από την έκπληξη και την αίσθηση του ανοίκειου που μια τέτοια προσέγγιση είναι ικανή να παραγάγει. Βλ. Michel Foucault, «Questions of Method», στο Graham Burchell και Colin Gordon / Peter Miller (επιμ.), *The Foucault Effect: Studies in Governmentality*, The University of Chicago Press, 1991 και «What is Critique?», στο Michel Foucault, *The Politics of Truth*, Semiotexte, 1997.

στική κοινωνία δημιουργεί και θέτει σε ισχύ πολλά από τα μέσα με τα οποία θα επιχειρηθεί το πέρασμα στον Κομμουνισμό.¹² Τρόποι οργάνωσης της παραγωγικής διαδικασίας, τεχνικές καταγραφής και ελέγχου, μέσα επικοινωνίας, μορφές γνώσης και τεχνικές παρέμβασης στη φύση και την κοινωνία, όλα τίθενται αυτούσια στην υπηρεσία της επαναστατικής κοινωνικής αλλαγής.¹³ Το πέρασμα στον κομμουνισμό γίνεται με τα μέσα που επινόησαν, στην εμμενή κοινωνική δράση τους, οι καπιταλιστές. Μετά την αναίρεση της ατομικής ιδιοκτησίας στα μέσα παραγωγής, μετά την απαλλοτρίωση των απαλλοτριωτών, αυτά μπορούν να τεθούν προς χρήση σε μια απελευθερωμένη κοινωνία που οικοδομεί τον κομμουνισμό. Κομμουνισμός η συνέχιση του καπιταλισμού με τα ίδια μέσα.

Αυτή η διαρκής προϋπόθεση εκείνου που υποτίθεται πως πολεμάμε, η ενθουσιώδης κατάφαση αυτού που αρνούμαστε, θα εκφραστεί με τον πιο ρητό τρόπο από τον Λένιν όταν αξιώνει ένα ορισμένο επίπεδο καπιταλιστικής ανάπτυξης ως απαραίτητο όρο οποιασδήποτε σοβαρής προσπάθειας οικοδόμησης του σοσιαλισμού.¹⁴ Τα χρόνια της εφαρμογής της Νέας Οικονομικής Πολιτικής (ΝΕΠ) στη Σοβιετική, πια, Ρωσία ο σχιζοφρενικός χαρακτήρας της καταφατικής διαλεκτικής θα φτάσει στο απόγειό του, όταν ο Λένιν θα προτάξει την ανάγκη εφαρμογής από τους ίδιους τους Μπολσεβίκους όχι μόνο του κρατικού, αλλά εν τέλει και του ιδιωτικού καπιταλισμού ως όχημα κίνησης προς τον κομμουνισμό.¹⁵

Ένα δεύτερο παράδειγμα εφαρμογής της μεθόδου της καταφατικής διαλεκτικής στη σκέψη του Λένιν αποτελεί η στάση του απέναντι στην καπιταλιστική τεχνολογία και την τεύλορική οργάνωση της εργασίας.

---

¹² Valentino Gerratana, Εισαγωγή στο Β.Ι. Λένιν, *Κράτος και Επανάσταση*, ό.π., σ. 49, όπου γίνεται λόγος για το «θεμελιακό υλιστικό κριτήριο του Λένιν που [...] στηρίζει όλη του την ανάλυση και επαφίεται εδώ στη διαδικασία απλούστευσης των κρατικών λειτουργιών που είχαν αρχίσει οι ίδιες οι πρόοδοι του καπιταλιστικού πολιτισμού».

¹³ Για τα μέσα που δημιουργεί ο καπιταλισμός στα διάφορα πεδία της ζωής ως προϋπόθεση του κομμουνισμού βλ. ενδεικτικά Β.Ι. Λένιν, *Κράτος και Επανάσταση*, ό.π., σ. 118-119, 163-164, 180, 182.

¹⁴ Β.Ι. Λένιν, *Κείμενα για το Κράτος*, Σύγχρονη Εποχή, 2013, σ. 92.

¹⁵ Β.Ι. Λένιν, *Για τη Σοσιαλιστική Οικοδόμηση. Κείμενα 1917-1923*, εκδόσεις Α/συνέχεια, χ.χ., σ. 232.

Αναλύοντας την καπιταλιστική πραγματικότητα του καιρού του υπό τους όρους μιας αντιφατικής εμμένειας θα οδηγηθεί σε μια αξιοσημείωτη θέση ως προς τον τεύλορισμό και τα τεχνολογικά επιτεύγματα του φορντικού καπιταλισμού. Αν και αναγνωρίζει ότι η επιστημονική οργάνωση της εργασίας και τα νέα τεχνουργήματα συμβάλλουν στην εμβάθυνση της εκμετάλλευσης των εργατών, παρόλα αυτά εστιάζει στον αντιφατικό τους χαρακτήρα και στην εν δυνάμει απελευθερωτική τους χρήση σε ένα εργατικό κράτος.¹⁶ Βέβαια, όπως υποστηρίξαμε και ανωτέρω, αυτή η αντιφατικότητα έρχεται σε δεύτερη μοίρα, μιας και αυτό που προηγείται είναι η κατάφαση και το δέος μπροστά στην αποτελεσματικότητα και την αποδοτικότητα των καπιταλιστικών μηχανών. Δηλαδή, ο Λένιν εκκινεί από και προτάσσει την κατάφαση της καπιταλιστικής τεχνολογίας για να υποστηρίξει μετά ότι ο έλεγχος της εκ μέρους του προλεταριακού κράτους αποτελεί τον αναγκαίο και ικανό όρο για τη σοσιαλιστική χρήση της. Η επίκληση του αντιφατικού χαρακτήρα της τεχνικής ή των συστημάτων οργάνωσης της εργασίας, στην καλύτερη περίπτωση, *έπεται* της αρχικής, ενθουσιώδους κατάφασης.¹⁷ Αξίζει να παραθέσουμε τα

---

¹⁶ Για τη σχέση της καταφατικής διαλεκτικής με τον τεύλορισμό στο έργο του Λένιν βλ. V.I. Lenin «A “Scientific” System of Sweating», *Πράβντα* No. 60, Μάρτιος 1913 και «The Taylor System-Man’s Enslavement by the Machine», *Πράβντα* No. 35, Μάρτιος 1914. Βλ. επίσης Victor G. Devinez, «Lenin as Scientific Manager under Monopoly Capitalism, State Capitalism and Socialism: A Response to Scoville», *Industrial Relations*, τόμ. 42, τχ. 3 Ιούλιος 2003. Για το πολύ ενδιαφέρον ζήτημα της σχέσης του Λένιν με τον τεύλορισμό και της εφαρμογής ή μη της επιστημονικής οργάνωσης της εργασίας στη Σοβιετική Ρωσία βλ. James G. Scoville, «The Taylorization of Vladimir Illich Lenin», *Industrial Relations*, τόμ. 40, τχ. 4, Οκτώβριος 2001, Rainer Traub, «Lenin and Taylor: the Fate of ‘Scientific Management’ in the (early) Soviet Union», *Telos*, τόμ. 37, 1978 και Daniel A. Wren και Arthur G. Bedeian, «The Taylorization of Lenin: Rhetoric or Reality?», *International Journal of Social Economics*, τόμ. 31, τχ. 3, 2004. Τέλος, κλασική αναφορά πάνω στο ζήτημα αποτελεί, φυσικά, και το Ρομπέρ Λινάρ, *Ο Λένιν-Οι Αγρότες-Ο Τεύλορ*, μτφρ. Βαρβάρα Δεληβοριά, Κουκκίδα, Αθήνα 2018.

¹⁷ Το επιχείρημα αυτό μπορεί να υποστηριχθεί τουλάχιστον στο επίπεδο των κειμένων και μόνο για μια ορισμένη περίοδο του έργου του Λένιν. Ξανά, κατά την περίοδο εφαρμογής της ΝΕΠ, νομίζουμε ότι δεν τίθεται ζήτημα μιας καταφατικής διαλεκτικής, αλλά μιας απλής, όσο και επείγουσας, κατάφασης από μέρους του της ταχύτερης δυνατής εισαγωγής της εκμηχάνισης και του τεύλορισμού στο νεοσύστατο προλεταριακό κράτος. Βλ. ενδεικτικά τα κείμενα « Για τον Φόρο σε Είδος» και «Η Νέα Οικονομική

λόγια του ίδιου, διαφωτιστικά για ό,τι εννοούμε εδώ με τον όρο *καταφατική διαλεκτική*:

Ξεκινώντας απ' ό,τι έχει κιόλας δημιουργήσει ο καπιταλισμός, να οργανώσουμε τη μεγάλη παραγωγή μόνοι μας, εμείς οι εργάτες, στηριγμένοι στη δική μας εργατική πείρα, δημιουργώντας μία αυστηρότατη, σιδερένια πειθαρχία που θα την υποστηρίξει η κρατική εξουσία των ένοπλων εργατών, να περιορίσουμε τους δημόσιους υπαλλήλους στον ρόλο των απλών εκτελεστών των εντολών μας, που θα είναι υπεύθυνοι για τις πράξεις τους, ανακλητοί, μέτρια πληρωμένοι “επιστάτες και λογιστές” (φυσικά, θα συμπεριλαμβάνονται σε αυτούς και τεχνικοί όλων των κατηγοριών, ειδών και βαθμών) — να το δικό μας προλεταριακό καθήκον, να από τι μπορούμε και πρέπει ν' αρχίσουμε όταν κάνουμε την προλεταριακή επανάσταση.¹⁸

β) Κράτος και κρατική μηχανή

Από πολλές απόψεις, το *Κράτος και Επανάσταση* μπορεί να θεωρηθεί μια απόπειρα του Λένιν να επεξεργαστεί μια θεώρηση του κράτους, διακριτή από τις μέχρι τότε κυρίαρχες σοσιαλδημοκρατικές. Γράφοντας κρυμμένος κάπου στη Φινλανδία τον Αύγουστο με Σεπτέμβριο του 1917, το ζήτημα του κράτους γίνεται αντιληπτό, για εκείνον και τους υπόλοιπους Μπολσεβίκους, κατά κύριο λόγο ως ένα πρακτικό-πολιτικό ζήτημα που αφορά άμεσα την κοινωνική συγκυρία. Η Προσωρινή Κυβέρνηση, που κατέχει την εξουσία μετά την επανάσταση του Φεβρουαρίου, παραμένει ασταθής και ανίκανη να δώσει λύση στο ζήτημα του πολέμου και στη διάχυτη κοινωνική εξαθλίωση, ενώ τα Σοβιέτ των εργατών και των στρατιωτών αποτελούν μια ζώσα, καθημερινή πραγματικότητα. Σ' αυτήν ακριβώς την κρίσιμη ιστορική στιγμή, ο Λένιν αποφασίζει να επεξεργαστεί θεωρητικά το ζήτημα του κράτους, προκειμένου να αντλήσει από αυτή την επεξεργασία τα πρακτικά διδάγματα, τα καθήκοντα, που απαιτεί από τους Μπολσεβίκους η συγκυρία.

Πολιτική και τα Καθήκοντα των Επιτρόπων Πολιτικής Διαφώτισης» στο Β.Ι. Λένιν, *Για τη Σοσιαλιστική Οικοδόμηση*. Κείμενα 1917-1923, ό.π.

¹⁸Β.Ι. Λένιν, *Κράτος και Επανάσταση*, ό.π., σ. 118.

Για να πετύχει κάτι τέτοιο γυρνάει στο έργο του Μαρξ και του Ένγκελς, δίνοντας έμφαση κυρίως στο κομμάτι του έργου τους που αφορά την Παρισινή Κομμούνα, και προσπαθεί μέσα από αυτό να συναγάγει μια διαφοροποιημένη ανάλυση και πολιτική πρακτική σε σχέση με το ζήτημα του κράτους. Βασικός άξονας της θεωρητικής του επεξεργασίας αποτελεί η εννοιολογική διάκριση ανάμεσα στο *κράτος* και την *κρατική μηχανή*. Η κατανόηση του περιεχομένου καθεμιάς από τις έννοιες αυτές, καθώς και των μεταξύ τους σχέσεων, θα μας βοηθήσει να αντιληφθούμε σε τι συνίσταται το διάβημα του Λένιν που φέρει τον τίτλο *Κράτος και Επανάσταση*.

Η προσπάθεια του Λένιν να δώσει έναν ορισμό για το κράτος συνίσταται ακριβώς στο να εστιάσει στην ουσία του κράτους και να ανασυγκροτήσει τον σκληρό πυρήνα του ορισμού του, πίσω και πέρα από τις ποικίλες ιστορικές μεταμορφώσεις του. Αντλώντας κυρίως από το έργο του Ένγκελς,¹⁹ ο Λένιν κατανοεί το κράτος ως ένα ιστορικό φαινόμενο που δεν ταυτίζεται με την ανάδυση και την ιστορική διαδρομή των ανθρώπινων κοινωνιών. Αντίθετα, η ιστορική του αφετηρία εντοπίζεται ακριβώς τη στιγμή της δημιουργίας της ταξικής κοινωνίας. Το κράτος, έτσι, συνιστά *το αποτέλεσμα* της διαίρεσης της κοινωνίας σε τάξεις και του συνακόλουθου ταξικού ανταγωνισμού που στοχεύει στην κυριαρχία της μίας τάξης πάνω στις υπόλοιπες. Αυτή η ταξική διαίρεση λαμβάνει, φυσικά, πολλές μορφές (δουλοκτήτες-δούλοι, φεουδάρχες-δουλοπάροικοι, καπιταλιστές-εργατική τάξη).²⁰ Ωστόσο, έχει ως βασικό της αποτέλεσμα τη δημιουργία μιας συσσωρευμένης δύναμης που υπέρκειται της κοινωνίας και αποτελεί το βασικό όργανο της ταξικής κυριαρχίας. Μακράν του να συμμερίζεται το κοινότοπο επιχείρημα που θέλει την κρατική παρουσία να προκύπτει λίγο-πολύ αβίαστα μέσα από την ολοένα αυξανόμενη πολυπλοκότητα και λειτουργική διαφοροποίηση των ανθρώπινων κοινωνιών, ο Λένιν θέτει το ζήτημα του κράτους ακριβώς επί του πολιτικού πεδίου, συναρτώντας το προς τη βούληση εκμετάλλευσης και εξαναγκασμού της κυρίαρχης μειοψηφίας πάνω

¹⁹ Κυρίως από το *Η Καταγωγή της Οικογένειας, της Ατομικής Ιδιοκτησίας και του Κράτους*.

²⁰ Β.Ι. Λένιν, *Κείμενα για το Κράτος*, ό.π., σ. 17.

στην κυριαρχούμενη πλειοψηφία.²¹ Το κράτος σχετίζεται με στρατηγικές εξουσιασμού των μεν πάνω στους δε και όχι με μια πολιτικά ουδέτερη, σχεδόν αυτόματη, εξελικτική διαδικασία.

Κατ' αυτόν τον τρόπο, το κράτος αναπαρίσταται ως μια οντότητα που βάζει τον εαυτό της πάνω από την κοινωνία, που αποξενώνεται από αυτήν και που γυρίζει και την κυριαρχεί.²² Έτσι, στις κρατικά οργανωμένες κοινωνίες παρουσιάζεται μια διάσταση μεταξύ των αρμόδιων οργάνων διακυβέρνησης της κοινωνίας και των απλών ανθρώπων, της μεγάλης μάζας του πληθυσμού. Σε αυτή την εξωκοινωνική ύπαρξη του κρατικού φαινομένου προστίθεται και ο βαθιά παρασιτικός χαρακτήρας του. Το κράτος παρουσιάζεται ως ένας γιγαντιαίος γραφειοκρατικός και παρασιτικός οργανισμός, που απομυζά τις δημιουργικές δυνάμεις της κοινωνικής πλειοψηφίας (μέσα από τη διαιώνιση της εκμετάλλευσης της εργασίας, τους φόρους και τα δημόσια χρέη), χωρίς την άμεση ή έστω έμμεση συμμετοχή και ευθύνη των ίδιων των υποτελών.²³

Ποιο είναι, όμως, το θεμελιακό γνώρισμα αυτής της αποκομμένης από την κοινωνία οντότητας που ονομάζουμε κράτος; Η απάντηση εδώ δεν μπορεί να είναι άλλη από το ζήτημα της συστηματικής άσκησης βίας επί του πληθυσμού, του εξαναγκασμού των πολλών προς όφελος των λίγων. Η συσσωρευμένη δύναμη που δημιουργήθηκε ύστερα από την ιστορική γέννηση της ταξικής κοινωνίας σφράγισε την ασυμμετρία της ταξικής διαίρεσης του κοινωνικού σώματος ακριβώς μέσα από τη βίαιη επιβολή της θέλησης των μεν πάνω στους δε. Αυτή η επιβολή

²¹ Β.Ι. Λένιν, *Κράτος και Επανάσταση*, ό.π., σ. 70. Για το ζήτημα του κράτους σε σχέση ακριβώς προς τις κοινωνικές τάξεις βλ. το κεφάλαιο I («Ταξική κοινωνία και κράτος»).

²² Αυτ., σ. 68-69.

²³ Χαρακτηριστικά ο Λένιν θα περιγράψει τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και το ιμπεριαλιστικό μοίρασμα της γηίας μεταξύ των αντιμαχόμενων ως την «καταβρόχθιση όλων των δυνάμεων της κοινωνίας από τη ληστρική κρατική εξουσία». Αυτ., σ. 72. Ως προς αυτή τη ριζική εξωτερικότητα που αποδίδει ο Λένιν στο κράτος, η οποία τον οδηγεί στο να παρακάμψει τη σημασία των διάφορων μορφοποιήσεων του κρατικού φαινομένου (συνταγματικό, φιλελεύθερο, προνοιακό), αξίζει να αναρωτηθεί κανείς αν αυτή οφείλεται στο γεγονός ότι εστιάζει στο παράδειγμα της, επί της ουσίας ακόμη απολυταρχικής-τσαρικής, Ρωσίας της εποχής, που τον ενδιαφέρει και άμεσα πολιτικά ή στη μέθοδό του, που του υπαγορεύει το συστηματικό προσπέρασμα των παραλλαγών ενός φαινομένου προκειμένου να διεισδύσει στον πυρήνα του, στη βαθύτερη ουσία του.

έλαβε χώρα προκειμένου να εξασφαλιστεί η εκμετάλλευση της εργασίας των πολλών από τους κυρίαρχους λίγους. Επομένως, στην καπιταλιστική κοινωνία, η κρατική ύπαρξη επισφραγίζει και αναπαράγει με τον πιο άμεσα βίαιο τρόπο την κυριαρχία της αστικής τάξης πάνω στις υπόλοιπες τάξεις και κυρίως πάνω στην επαναστατική τάξη, δηλαδή στην εργατική. Επί της ουσίας έχουμε να κάνουμε με μια δικτατορία της αστικής τάξης πάνω στο προλεταριάτο.

Αναπαριστώντας το κράτος ως ένα όργανο ή εργαλείο στα χέρια της κυρίαρχης τάξης, ο Λένιν θέτει το ζήτημα της συγκεκριμένης λειτουργίας του, της επιχειρησιακής του ικανότητας ως προς αυτό επί του οποίου παρεμβαίνει, δηλαδή την κοινωνία. Σε αυτό το σημείο είναι που μας φαίνεται ότι εισάγει μια έννοια δομικά σχετιζόμενη, αλλά παρ' όλα αυτά διαφορετική από εκείνη του κράτους, δηλαδή την έννοια της *κρατικής μηχανής*.²⁴

Ό,τι συγκροτεί, για τον Λένιν, την κρατική μηχανή είναι τα εξής τρία βασικά στοιχεία: στρατός, αστυνομία και γραφειοκρατία-δημοσιούπαλληλία.²⁵ Χιλιάδες νήματα συνδέουν τα στοιχεία αυτά με την αστική τάξη, γνέθοντας την ιδιαίτερη μηχανή του αστικού κράτους. Τα πρώτα δύο μεγέθη εκφράζουν τη βίαιη καθυπόταξη της κοινωνίας, την πιο άμεση και ορατή εκδοχή της ταξικής κυριαρχίας. Η ύπαρξη του στρατού και της αστυνομίας ως διαχωρισμένων, εξειδικευμένων θεσμών και οργάνων είναι αυτή που αποτελεί το σήμα κατατεθέν της ασύμπτωτης σχέσης ανάμεσα στην ιδιαίτερη δημόσια εξουσία, που είναι το κράτος, και στον ένοπλο πληθυσμό, στην αυτενεργό ένοπλη οργάνωση της πλειοψηφίας. Όσοι μετέχουν στη βίαιη καθυπόταξη του πληθυσμού, οργανωμένοι με έναν τρόπο εξειδικευμένο και επαγγελματικό, επανδρώνουν τον μηχανισμό που μονοπωλεί την άσκηση της βίας και έτσι εδραιώνουν την ταξική κυριαρχία.

---

²⁴ Δύο έννοιες διαφορετικές, που όμως αρκετές φορές η μεταξύ τους σχέση παραμένει θολή και ακαθόριστη κλίνοντας, έτσι, προς την μεταξύ τους ταύτιση και εναλλαξιμη χρήση. Μια τέτοια σύγχυση νομίζουμε ότι παρατηρείται στα Γιάννης Πλάγγεσης, «Ο Λένιν και η Φιλοσοφία», *Ουτοπία*, τχ. 62, Νοέμβριος-Δεκέμβριος 2004, σ. 189-191 και Λουί Αλτουσέρ, «Γιατί το Κράτος είναι μία Μηχανή», *Θέσεις*, μτφρ. Μ. Σκομβούλης τχ. 113, Οκτώβριος-Δεκέμβριος 2010.

²⁵ Β.Ι. Λένιν, *Κράτος και Επανάσταση*, ό.π., σ. 94.

Ταυτόχρονα, η κρατική γραφειοκρατία, στις διάφορες εκδοχές της, αποτελεί τον δεύτερο μεγάλο πόλο της κρατικής μηχανής. Και εδώ οι δημόσιοι υπάλληλοι κάθε είδους αναπαρίστανται ως «προνομιούχα πρόσωπα, ξεκομμένα από τις μάζες, που στέκουν πάνω από τις μάζες».²⁶ Έτσι, οι γραφειοκράτες κατανοούνται ως φορείς μιας εξειδικευμένης γνώσης πάνω σε μια πληθώρα θεμάτων οργάνωσης και λειτουργίας της κοινωνίας. Η ύπαρξή τους αποκλείει τη δυνατότητα συμμετοχής των πολλών στην άσκηση της εξουσίας. Ως καθεστώς ειδημοσύνης, η δημοσιούπαλληλία έχει την τάση να διαχωρίζεται από τους απλούς ανθρώπους. Ακριβώς στο όνομα της ικανότητάς της να γνωρίζει τον πολύπλοκο χαρακτήρα και τις εξειδικευμένες λειτουργίες που απαιτούνται για να φέρει σε πέρας μια δραστηριότητα, μπορεί και αποκτά διευθυντικό ρόλο, παγιώνοντας τη σχέση εξουσιαστή-εξουσιαζόμενου, διευθυντή-διευθυνόμενου σε σχέση προς τους εργάτες.

Παράλληλα, η συντήρηση όλου αυτού του πολύπλοκου γραφειοκρατικού μηχανισμού λειτουργεί ως ένα τεράστιο οικονομικό βάρος πάνω στη λαϊκή μάζα, που καλείται να καταβάλει το δυσβάστακτο τίμημα της οικονομικής συντήρησης των διοικητών της ζωής της. Συνεπώς, η ύπαρξη της γραφειοκρατίας εκφράζει την ιδιαίτερη σύσταση της αστικής κρατικής μηχανής, που καθιστά τον κοινοβουλευτικό-νομοθετικό έλεγχο της πρακτικά αδύνατο. Η ίδια η δομική σύσταση του γραφειοκρατικού φαινομένου δεν επιδέχεται ρυθμιστικές και ελεγκτικές παρεμβάσεις εκ μέρους της νομοθετικής εξουσίας. Μέτρα που θα μπορούσαν να εμποδίσουν την αυτονόμηση της γραφειοκρατίας και την ανεξέλεγκτη επιβολή της πάνω στο κοινωνικό σύνολο καθίστανται έτσι προορισμένα να αποτύχουν. Αυτό που φαίνεται να απαιτείται είναι μια συνολική αμφισβήτηση της υπάρχουσας κρατικής μηχανής και η επαναστατική αναδόμησή της υπό τους όρους που θέτει η δικτατορία του προλεταριάτου.

Η καίρια διάκριση που εισάγει ο Λένιν ανάμεσα στο κράτος και την κρατική μηχανή θέτει με τη σειρά της το ζήτημα της πολιτικής ουδετερότητας ή μη του κράτους. Αν το κράτος σχετίζεται, αλλά σε καμία περίπτωση δεν ταυτίζεται, με την εκάστοτε κρατική μηχανή, τότε ποια οφείλει να είναι η πολιτική στάση των προλετάρων και του κόμματός

---

²⁶ Αυτ., σ. 200.

τους απέναντι στο αστικό, καπιταλιστικό κράτος που έχουν μπροστά τους; Μπορούν, άραγε, να το πάρουν ως έχει και να το χρησιμοποιήσουν για τους δικούς τους απελευθερωτικούς σκοπούς; Στο κρίσιμο αυτό πολιτικό ερώτημα είναι που προσπαθεί να δώσει μια απάντηση ο Λένιν, τη στιγμή ακριβώς που τα Σοβιέτ είναι ήδη εγκαθιδρυμένα και σε λειτουργία, η κοινωνική αναταραχή ισχυρή και διάχυτη και η ρήξη με τις υπόλοιπες σοσιαλδημοκρατικές δυνάμεις και τη δική τους πολιτική στρατηγική, επιτακτική όσο ποτέ άλλοτε.²⁷

Η στάση του Λένιν απέναντι στο ζήτημα αυτό πηγάζει από τη «διδασκαλία του Μαρξ», την οποία όμως τροποποιεί επιδέξια για να μπορέσει να ανταποκριθεί στη συγκυρία που βρίσκεται ενώπιόν του. Συγκεκριμένα, ο Λένιν, αν και ισχυρίζεται ότι το κράτος, ως προϊόν ασυμφιλίωτων ταξικών αντιθέσεων, επέχει θέση εποικοδομήματος σε σχέση με την παραγωγική διαδικασία στον καπιταλισμό, δηλαδή την οικονομική βάση της κοινωνίας, εντούτοις προκρίνει ότι σε ορισμένες περιπτώσεις οι ρόλοι αντιστρέφονται και κάτι τέτοιο παύει να ισχύει. Έτσι, το πολιτικό εποικοδόμημα που αντιπροσωπεύει το κράτος μπορεί να αποτελέσει προνομιακή οδό για την κοινωνική αλλαγή, ακόμη και της ίδιας της οικονομικής βάσης.²⁸ Αυτό ήταν, σε μεγάλο βαθμό, το δίδαγμα της πείρας της Παρισινής Κομμούνας. Μια τέτοια στιγμή εξαίρεσης προς το κυρίαρχο ερμηνευτικό σχήμα (βάσης-εποικοδομήματος) αποτελεί για τον Λένιν και η εξουσία της Προσωρινής Κυβέρνησης του Κερένσκι στη δημοκρατική Ρωσία, μια στιγμή κατά την οποία τα Σοβιέτ ήταν αρκετά αδύναμα για να επιβληθούν και η αστική τάξη δεν ήταν αρκετά δυνατή για να τα διαλύσει.²⁹ Σε αυτές τις περιπτώσεις, μπορεί να θεωρηθεί ότι η κρατική εξουσία παύει να αποτελεί απλό όργανο στα χέρια της κυρίαρχης τάξης και, σύμφωνα με τα λόγια του Ένγκελς που παραθέτει ο Λένιν, «αποκτάει για μια στιγμή κάποια αυτοτέλεια απέναντι και στις δύο τάξεις...».³⁰

---

²⁷ Ίσως μία από τις πιο ευσύνοπτες και γλαφυρές περιγραφές αυτής της στιγμής εξαίρεσης μπορεί να βρεθεί στο, γραμμένο τον Απρίλη του 1917, V.I. Lenin, «The Dual Power», *Πράβντα*, ν. 28, 9 Απριλίου 1917, <https://bit.ly/2FHtjTL>

²⁸ Valentino Gerratana, Εισαγωγή στο Β.Ι. Λένιν, *Κράτος και Επανάσταση*, ό.π., σ. 46.

²⁹ Β.Ι. Λένιν, *Κράτος και Επανάσταση*, ό.π., σ. 74.

³⁰ Αυτ.

Εδώ όμως είναι που τίθεται ξανά, με τον πιο αιχμηρό και άμεσο τρόπο, το ζήτημα της πολιτικής ουδετερότητας του κράτους. Νομίζουμε ότι ο Λένιν θα το απαντήσει περνώντας μέσα από την εννοιολογική αντιδιαστολή *κράτους* και *κρατικής μηχανής*. Έτσι, γι' αυτόν, το κράτος ως συσσωρευμένη δημόσια δύναμη, διαχωρισμένη και αποξενωμένη από την κοινωνία, μπορεί να είναι πολιτικά ουδέτερο, πράγμα που πρακτικά σημαίνει ότι αυτό το μονοπώλιο της βίας και του εξαναγκασμού μπορεί να χρησιμοποιηθεί για τον σκοπό της κοινωνικής χειραφέτησης.³¹ Εν τέλει, το κράτος ως συγκεντρωτική οργάνωση της δύναμης και της βίας επαναπροσδιορίζεται ως το «οργανωμένο σε κυρίαρχη τάξη προλεταριάτο», ως η «πολιτική δικτατορία του προλεταριάτου».³²

Αντίθετα, αυτό που σε καμία περίπτωση δεν μπορεί να θεωρήσουμε ως ουδέτερο πολιτικά είναι η συγκεκριμένη κρατική μηχανή, όπως έχει συγκροτηθεί στο πλαίσιο του αστικού και καπιταλιστικού κράτους. Η ένοπλη βία υπό τη συγκεκριμένη μορφή του μόνιμου στρατού και της αστυνομίας, οι γραφειοκράτες που στελεχώνουν και δίνουν ψυχή στον μηχανισμό της κρατικής καταπίεσης, μοιράζοντας μεταξύ τους διοικητικές θέσεις σε βάρος των πολλών, δεν μπορούν να κατανοηθούν ως αυτοτελή και αυθύπαρκτα μεγέθη, παρά ως φορείς αναπόσπαστα προσδεμένοι στο εγχείρημα της ταξικής κυριαρχίας. Πρακτικά, αυτό σημαίνει την αναγκαιότητα ρήξης με τον μηχανισμό που δημιούργησε για τον εαυτό της η αστική τάξη, την καταστροφή του προτού αναλάβει το προλεταριάτο την άσκηση της κρατικής εξουσίας.

Βλέπουμε, δηλαδή, ότι η έμφαση στη διακριτή κατανόηση των δύο φαινομενικά παρεμφερών μεγεθών (κράτος και κρατική μηχανή) οδηγεί και σε δύο εντελώς διακριτές πολιτικές στρατηγικές. Θα μπορούσαμε και εδώ να υποστηρίξουμε ότι ο Λένιν εφαρμόζει για άλλη μία φορά τη μέθοδο που ανωτέρω αποκαλέσαμε *καταφατική διαλεκτική*. Αυτό γιατί,

³¹ Δύο από τα βασικά καθήκοντα του προλεταριακού κράτους, του κράτους δηλαδή που έχει περιέλθει στα χέρια των επαναστατημένων προλετάρων ή καλύτερα της κομματικής πρωτοπορίας των επαναστατημένων προλετάρων, είναι η «κατάπιξη της αντίστασης των εκμεταλλευτών και [...] η καθοδήγηση της τεράστιας μάζας του πληθυσμού, της αγροτιάς, των μικροαστών, των μισοπρολετάρων για να “διευθετήσει” τη σοσιαλιστική οικονομία». Αυτ., σ. 90.

³² Αυτ., σ. 91.

ενώ εκ πρώτης όψεως μοιάζει να αρνείται το κρατικό φαινόμενο, μέσα από την ανάγκη καταστροφής της αστικής κρατικής μηχανής, μια προσεκτικότερη ανάγνωση μας δείχνει ότι αυτής της άρνησης προηγείται μια μεγαλειώδης κατάφαση. Αυτή του ίδιου του κράτους. Επομένως, η αφηρητική στιγμή του Λένιν φαίνεται πως είναι η κατάφαση του κράτους για να περάσει *έπειτα μόνο* στην άρνηση της κρατικής μηχανής. Το αν αυτή η καταφατική διαλεκτική μπορεί, εν τέλει, να οδηγήσει σε μια ριζική υπέρβαση του κράτους ή είναι καταδικασμένη να συμβάλει στη διαιώνισή του είναι ένα ερώτημα που μένει να απαντηθεί. Προνομιακή οδός προσέγγισης ενός τέτοιου ερωτήματος αποτελεί η αντίληψη του Λένιν για την επαναστατική κοινωνική αλλαγή ή, με τους όρους που χρησιμοποιεί ο ίδιος, για τη δικτατορία του προλεταριάτου και τη διαδικασία απονέκρωσης του κράτους.

γ) Δικτατορία του προλεταριάτου και απονέκρωση του κράτους ή πραγματώνοντας το κράτος για να το αναιρέσουμε

Η έννοια της δικτατορίας του προλεταριάτου αντλείται από το έργο του Μαρξ και του Ένγκελς. Στη σκέψη του Λένιν είναι αυτή, και όχι η έννοια της ταξικής πάλης, που συνιστά το ειδοποιό γνώρισμα ανάμεσα στους μαρξιστές και στους αστούς. Κάτι τέτοιο συμβαίνει, γιατί ενώ και οι αστοί αποδέχονται τη διεξαγωγή της ταξικής πάλης, δεν διανοούνται να κάνουν λόγο για δικτατορία μιας τάξης πάνω σε μια άλλη. Έτσι, η έννοια της δικτατορίας του προλεταριάτου αναγορεύεται από τον Λένιν στη «λυδία λίθο [πάνω στην οποία] πρέπει να δοκιμάζουμε την πραγματική κατανόηση και παραδοχή του μαρξισμού».³³

Ωστόσο, η κατάσταση της δικτατορίας της μίας τάξης πάνω στις υπόλοιπες συνιστά για τον Λένιν την αναγκαία προϋπόθεση της κοινωνικής αλλαγής. Η έννοια της δικτατορίας, με τον χρονικά σύντομο χαρακτήρα της, υποδηλώνει ακριβώς αυτή τη λογική της κοινωνικής μετάβασης από τη μία κοινωνική συνθήκη στην άλλη. Κατά τη διάρκειά της λαμβάνονται μέτρα και επιβάλλονται καταστάσεις που συντελούν στην γρήγορη αλ-

³³ Αυτ., σ. 99.

λαγή των θεσμών, οι οποίοι διαφορετικά θα απαιτούσαν μεγάλο χρονικό διάστημα για να αλλάξουν. Ταυτόχρονα, εξασφαλίζεται η υποταγή των αντιστεκόμενων εκπροσώπων της παλιάς τάξης πραγμάτων, ενώ καθοδηγείται με σιδερένια πυγμή η κίνηση του πληθυσμού στην κατεύθυνση της οικοδόμησης του σοσιαλισμού. Τα αστικά κράτη μπορούν να γνωρίζουν πολλές μορφές, αλλά στην ουσία τους βρίσκεται η δικτατορία της αστικής τάξης. Αντίστοιχα, η κοινωνική αλλαγή στην κατεύθυνση του κομμουνισμού μπορεί να δώσει πολλαπλές κρατικές μορφές, όμως στη βάση τους βρίσκεται η δικτατορία του προλεταριάτου.³⁴

Η πρόθεση του Λένιν να διαφοροποιηθεί από τη στρατηγική των σοσιαλδημοκρατών στο ζήτημα της κοινωνικής αλλαγής τον οδηγεί στο να προτάξει την επανάσταση ως γεγονός που δεν μπορεί να συντελεστεί με την προϊούσα, νομοθετικού τύπου αλλαγή του καπιταλισμού σε σοσιαλισμό. Αντίθετα, η κοινωνική αλλαγή συλλαμβάνεται με όρους ρήξης, ασυνέχειας και ανατροπής της υφιστάμενης κατάστασης. Η επανάσταση είναι οπωσδήποτε ένα βίαιο γεγονός, βασισμένο στην άσκηση ένοπλης βίας εκ μέρους των επαναστατών.³⁵ Η δικτατορία του προλεταριάτου γίνεται, έτσι, ο όρος που θα συνοψίσει εύγλωττα την επίμονη θέση του Λένιν ως προς την αναγκαιότητα του τσακίσματος και της καταστροφής της αστικής κρατικής μηχανής. Από τη στιγμή που η κρατική μηχανή δεν είναι πολιτικά ουδέτερη, η επανάσταση νοείται αυστηρά και μόνο ως πλήρης ρήξη και απόλυτο γκρέμισμα της παλιάς κρατικής μηχανής.³⁶ Προσπάθειες που επιδιώκουν απλά την αλλαγή των δια-χειριστών της είναι καταδικασμένες να οδηγηθούν στη συνέχιση του παλαιού καθεστώτος με άλλο όνομα.

Αν μια τέτοιου τύπου ρήξη συνιστά τον προκαταρκτικό όρο της επαναστατικής διαδικασίας, δεν είναι ωστόσο ο μόνος, μιας και το αμέσως επόμενο καθήκον της αποτελεί η δημιουργία μιας νέας, προλεταριακής,

---

³⁴ Αυτ., σ. 100-101.

³⁵ Για τη διάκριση του Λένιν ως προς τους σοσιαλδημοκράτες στο επίπεδο της τακτικής βλ. Πωλ Ματίκ, Λούξεμπουργκ εναντίον Λένιν, <https://bit.ly/2J2xb3X>

³⁶ Η emphaticκή ανάδειξη αυτής της θέσης βρίσκεται κυριολεκτικά παντού στο κείμενο, επαναλαμβανόμενη ακούραστα με όλους τους δυνατούς τρόπους. Συνεπώς, μας φαίνεται ότι κάθε σχετική παραπομπή περιττεύει.

κρατικής μηχανής. Εδώ ο Λένιν στρέφεται στο παράδειγμα της Παρισινής Κομμούνας, το κατεξοχήν παράδειγμα δικτατορίας του προλεταριάτου για τον Μαρξ και τον Ένγκελς.³⁷ Τα μέτρα που υιοθέτησαν οι κομμουνάροι ως προς την αναδόμηση του κυβερνητικού και γραφειοκρατικού μηχανισμού γίνονται τώρα πρότυπο για μια μετεπαναστατική προλεταριακή κρατική μηχανή. Αν πρόκειται να συντριβούν τα σώματα των επαγγελματιών που ασκούν ένοπλη βία, αν πρόκειται να απαλλοτριωθούν οι γραφειοκράτες που απομυζούν τον πλούτο και την αυτενέργεια των λαϊκών μαζών, τότε πρέπει να επιβληθεί η αιρετότητα και ανακλητότητα όσων ασκούν διοικητικά καθήκοντα, ο περιορισμός του μισθού τους στο εργατικό επίπεδο, αλλά και η αντικατάσταση των κοινοβουλευτικών οργάνων με όργανα «εργαζόμενα», δηλαδή φορείς τόσο της νομοθετικής όσο και της εκτελεστικής εξουσίας.³⁸ Παράλληλα, ο ένοπλος λαός καταλαμβάνει τη θέση του στρατού και της αστυνομίας. Τα Σοβιέτ των εργατών και των στρατιωτών, που υπήρχαν ήδη σε λειτουργία, γίνονται το πρόπλασμα της νέας κρατικής μηχανής. Ο Λένιν υποστηρίζει ότι με αυτό τον τρόπο η επανάσταση κινείται στην ίδια ιστορική γραμμή με το επαναστατικό 1793 και το 1871 της Κομμούνας.

Βλέπουμε, δηλαδή, ότι η Κομμούνα κατανοείται ως μια μορφή μη αστικού κράτους, η οποία εγγράφεται κατά ένα δομικό τρόπο στην αντίληψη του Λένιν για το τσάκισμα της παλιάς κρατικής μηχανής και την αντικατάστασή της από μια άλλη. Όμως, όπως είδαμε, η αλλαγή της κρατικής μηχανής δεν σημαίνει και ρήξη ή αλλαγή του ίδιου του κράτους. Αντίθετα, το κρατικό φαινόμενο ως συσσωρευμένη δύναμη που υπέρκειται της κοινωνίας, ως διαχωρισμένη από αυτήν, εξακολουθεί κανονικά να υπάρχει, μόνο που τώρα λειτουργεί μέσα από μια διαφορετική μηχανή.

Κατά πόσο όμως μπορεί να συνυπάρξει το αίτημα για μια υπερσυσσωρευμένη κρατική δύναμη με το θεσμικό μοντέλο που εγκαινίασε η Κομμούνα; Αν και ο Λένιν τείνει να κατανοήσει την Κομμούνα ως μια μορφή κράτους, κατά πόσο υπήρξε στην πραγματικότητα κράτος;

---

³⁷ Φρίντριχ Ένγκελς, Εισαγωγή στο Καρλ Μαρξ, *Ο Εμφύλιος Πόλεμος στη Γαλλία*, Πρόλογος-Μτφρ. Π. Σκουφής, Θεμέλιο, 2014, σ. 36.

³⁸ Β.Ι. Λένιν, *Κράτος και Επανάσταση*, ό.π., σ. 200.

Μήπως το συνταίριασμα του (πολιτικά ουδέτερου) κράτους με μια κομμουνιστικά αρθρωμένη κρατική μηχανή συνιστά αντίφαση εν τοις όροις και μάλιστα στο πλαίσιο μιας ακανούς επικράτειας, όπως αυτής της τσαρικής Ρωσίας; Μήπως εν τέλει το μοντέλο της Κομμούνας δεν μπορεί να συμβιβαστεί με τη λενινιστική εννοιολογική και πολιτική διάκριση ανάμεσα στη διατήρηση του κράτους και της ρήξης με την υπάρχουσα κρατική μηχανή; Αυτή η διάκριση φαίνεται να είναι περισσότερο προϊόν των ιδιαιτεροτήτων της ιστορικής συγκυρίας παρά αποτέλεσμα μιας συνεκτικής πολιτικής αντίληψης εκ μέρους του Λένιν.³⁹

Αν αυτός είναι ο τρόπος που γίνεται κατανοητός ο ρόλος της δικτατορίας του προλεταριάτου, δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι η κοινωνική αλλαγή αποτελείται από δύο κινήσεις, με τη δεύτερη να συνίσταται στη διαδικασία απονέκρωσης του κράτους. Είδαμε προηγουμένως ότι ο Λένιν αποδέχεται, έστω σε εξαιρετικές στιγμές, τη σχετική αυτονομία του πολιτικού εποικοδομήματος-κράτους σε σχέση με την οικονομική-παραγωγική βάση της κοινωνίας. Πιστεύει ότι σε κρίσιμες ιστορικές στιγμές, όπως κατά την εγκαθίδρυση της Παρισινής Κομμούνας ή των Σοβιέτ μετά τον Φεβρουάριο του 1917 στη Ρωσία, είναι δυνατόν να λάβει χώρα *πρώτα* η ρήξη με την κρατική μηχανή και η συνακόλουθη άσκησης της κρατικής εξουσίας μέσα από έναν καινούργιο μηχανισμό και μετά να ληφθούν εκείνα τα αναγκαία μέτρα για την αναίρεση της ταξικής διαίρεσης της κοινωνίας και την τελική απονέκρωση του κράτους.

Πρακτικά αυτό σημαίνει ότι η επανάσταση δεν αναίρει τις κοινωνικές τάξεις (πόσο μάλλον το ιστορικό προϊόν τους, δηλαδή το κράτος), παρά μόνο θέτει τους όρους για τη μακροπρόθεσμη αναίρεσή τους. Η σχετική αυτονομία που αποδίδεται στο πολιτικό πεδίο δεν μπορεί να ανατρέψει την καταστατική εξάρτησή του από την οικονομική βάση. Έτσι, για την εξαφάνιση του διαχωρισμένου και εξωκοινωνικού δημιουργήματος που ακούει στο όνομα *κράτος*, πρέπει να μετασχηματιστεί βαθιά η οικονομική βάση, να μετασχηματιστούν οι οικονομικές ρίζες της κοινωνίας προς την κατεύθυνση του κομμουνισμού.⁴⁰ Καθώς η δια-

³⁹ Για το καίριο αυτό ζήτημα βλ. Mel Rothenberg, «Lenin on the State», *Science & Society*, τόμ. 59, τχ. 3, Φθινόπωρο 1995, σ. 425-430.

⁴⁰ Για τον συλλογισμό αυτόν βλ. ειδικότερα το κεφάλαιο «Οι Οικονομικές Βάσεις της Απονέκρωσης του Κράτους», Β.Ι. Λένιν, *Κράτος και Επανάσταση*, ό.π..

δικασία αυτή θα προχωρά, με έναν χρονικό ορίζοντα που κανείς δεν μπορεί να προβλέψει και να προγραμματίσει, το κράτος θα καθίσταται ολοένα και πιο περιττό μέχρις ότου να φτάσει στο σημείο να μη χρειάζεται πια να υπάρχει. Το μεταβατικό αυτό διάστημα μπορεί να χωριστεί σε δύο επιμέρους φάσεις: την πρώτη φάση του *σοσιαλισμού*, όπου το κράτος, αλλά ακόμη και το αστικό δίκαιο, εξακολουθούν να υπάρχουν επί τη βάση της κοινωνικής ιδιοκτησίας των μέσων παραγωγής· και στη δεύτερη φάση, του *κομμουνισμού*, όπου τίποτε από αυτά δεν υφίσταται.

Η απονέκρωση του κράτους λαμβάνει χώρα μέσα από την ολοένα αυξανόμενη συμμετοχή των πολλών ανθρώπων στη διοίκηση της ζωής τους, μέσα από τη διάχυση και την «ολοκληρωτική αποκέντρωση κάθε κράτους γενικά».⁴¹ Αυτή προϋποθέτει την απλοποίηση των διοικητικών λειτουργιών, που μέχρι πρότινος μονοπωλούσαν οι γραφειοκρατικοί ειδήμονες, σε τέτοιο βαθμό ώστε να μπορούν να εκτελεστούν από όλους, με μόνη προαπαιτούμενη την ικανότητα γραφής, ανάγνωσης και των τεσσάρων βασικών αριθμητικών πράξεων.⁴² Ο τελικός σκοπός είναι η εξαφάνιση κάθε πολιτικής εξουσίας, η οποία, σύμφωνα και με τα λόγια του Μαρξ που παραθέτει ο Λένιν, συνιστά την «επίσημη έκφραση της ταξικής αντίθεσης μέσα στην αστική κοινωνία»⁴³ η μετατροπή των δημόσιων λειτουργιών από πολιτικές σε απλές διαχειριστικές και το λυτρωτικό πέρασμα από τη διεύθυνση των προσώπων στη διαχείριση των πραγμάτων.⁴⁴

Αυτή η μελλοντικά ολοσχερής εξάλειψη του πολιτικού πεδίου, καθώς θα απορροφάται από μια κομμουνιστικά οργανωμένη οικονομική βάση, θα στηριχθεί στην εσωτερίκευση εκ μέρους των ανθρώπων των βασικών, και κοινών για όλους, κανόνων της κοινωνικής συνύπαρ-

---

⁴¹ Αυτ., σ. 202-203.

⁴² Αυτ., σ. 185 και 155.

⁴³ Αυτ., σ. 86.

⁴⁴ Για τη γενικότερη σχέση των επιστημονικών αξιώσεων του κομμουνισμού με την πολιτική βλ. το πολύ ενδιαφέρον Pierre Dardot, «Ο “Επιστημονικός Κομμουνισμός” μπορεί να είναι πολιτικός;», μτφρ. Τάσος Μπέτζελος, *Ουτοπία*, τχ. 100, Σεπτέμβριος-Οκτώβριος, 2012.

ξης. Έτσι, η «πλέρια απονέκρωση του κράτους», κατά το πέρασμα στην τελική φάση του κομμουνισμού, θα συμπέσει με τη μετατροπή σε *συνήθεια* των απλών και βασικών κανόνων κάθε ανθρώπινης συμβίωσης.⁴⁵ Τότε, οι κοινωνικές αλληλεπιδράσεις θα γνωρίσουν μια τέτοια εναρμόνιση, ώστε κάθε σύγκρουση και προστριβή, κάθε διακριτή γνώμη ή έστω διαφορετική ερμηνευτική προσέγγιση θα έχει μπει για τα καλά στο μουσείο των αρχαιοτήτων δίπλα στο τσεκούρι, το ροδάκι και το κράτος.

Πώς όμως θα μπορέσει να πραγματοποιηθεί μια τέτοια κολοσσιαία κοινωνική αλλαγή; Σε ποια κατεύθυνση οφείλουν να αναζητηθούν τα μέτρα που θα οδηγήσουν στην απονέκρωση του κράτους; Κατά τη γνώμη μας, ο Λένιν, πιστός σε αυτό που αποκαλέσαμε *καταφατική διαλεκτική*, θα αντλήσει τα εργαλεία για κάτι τέτοιο από τα πιο πρόσφατα επιτεύγματα του καπιταλισμού της εποχής του. Συγκεκριμένα, βασικό όχημα για την απονέκρωση του κράτους και του περάσματος στον κομμουνισμό αποτελεί η αυτούσια υιοθέτηση των τεχνικών επιτευγμάτων και των διοικητικών και οργανωτικών καινοτομιών του ίδιου του καπιταλισμού.⁴⁶

Ο ενθουσιασμός του Λένιν για τον βαθμό απλοποίησης των ανθρώπινων δραστηριοτήτων που επιφέρουν οι φορντικές τεχνολογίες θα τον οδηγήσει στο να θέσει τη γενικευμένη εφαρμογή τους ως προϋπόθεση της αναίρεσης του κρατικού φαινομένου. Το ίδιο θα υποστηρίξει και ως προς τη δυνατότητα διάχυσης του ελέγχου, της εποπτείας και της καταγραφής στο σύνολο της κοινωνίας και της εξάσκησης της από όλους ανεξαιρέτως. Έτσι, μερικά από τα χειραφετητικά εργαλεία που προτάσσει ο Λένιν για το πιο γρήγορο πέρασμα στον ακρατικό κομμουνισμό είναι η καθολική σχολική εκπαίδευση και «η εκπαίδευση και πειθάρχηση εκατομμυρίων εργατών από τον μεγάλο, πολυσύνθετο, κοινωνικοποιημένο μηχανισμό των ταχυδρομείων, των σιδηροδρόμων, των μεγάλων εργοστασίων, του μεγάλου εμπορίου, των τραπεζών κ.λπ.».⁴⁷

⁴⁵ Αυτ., σ. 183-184.

⁴⁶ Β.Ι. Λένιν, *Κράτος και Επανάσταση*, ό.π., βλ. τις σ. 118-119 και 182-184 ως τις πλέον ενδεικτικές στιγμές αυτής της συλλογιστικής.

⁴⁷ Αυτ., σ. 182. Ο θαυμασμός του Λένιν για την οργάνωση και τον τρόπο λειτουργίας του ταχυδρομείου είναι αξιοσημείωτος. Φαίνεται πως η διοικητική και επιχειρησιακή λογική που ενσαρκώνεται σε αυτόν τον θεσμό τον καθιστά ιδιαίτερα χρήσιμο για τη

Σύμφωνα με το σκεπτικό του, το ειδικό καθεστώς ειδημοσύνης που απολαμβάνουν οι κάθε λογής γραφειοκράτες, το οποίο δικαιολογείται στη βάση της πολυπλοκότητας και του εξειδικευμένου χαρακτήρα της γνώσης και των δεξιοτήτων που απαιτούνται για την εκτέλεση των διοικητικών διαδικασιών, σιγά-σιγά θα μπορέσει να εξαλειφθεί. Αυτό θα επιτευχθεί μέσα από την απλοποίηση των διαδικασιών που επιφέρουν οι νέες τεχνολογίες. Αυτή θα καταστήσει τις ειδικές γνώσεις των γραφειοκρατών περιττές και ταυτόχρονα θα ενδυναμώσει τους απλούς ανθρώπους, οι οποίοι θα μπορούν, μέσω των νέων τεχνολογιών, να συμμετέχουν ενεργά στη διοικητική διαδικασία. Η γραφειοκρατία ως ένα ιδιαίτερο κοινωνικό στρώμα, επιφορτισμένο με ειδικές λειτουργίες, θα ατονήσει και θα διαχυθεί στις μυριάδες πράξεις διοίκησης, εποπτείας και ελέγχου των απλών ανθρώπων.

Ωστόσο, το σκεπτικό αυτό χωλαίνει σημαντικά, με συνέπεια να οδηγήσει στο αντίθετο ακριβώς αποτέλεσμα από αυτό που ευαγγελίζεται. Πέρα από την απλοϊκή κατανόηση του φαινομένου της γραφειοκρατίας,⁴⁸ το επιχείρημα του Λένιν αδυνατεί να στοχαστεί τις συνέπειες της τεχνικής επί των σχέσεων εξουσίας, των μορφών γνώσης και του πολιτικού πεδίου γενικότερα. Η εισαγωγή των βιομηχανικών τεχνολογιών που παρήγαγε ο καπιταλισμός της εποχής του, καθώς και των τεύλορικού τύπου μοντέλων οργάνωσης των ανθρώπινων δραστηριοτήτων, αποψιλώνει τις γνώσεις και τις δεξιότητες που απαιτούνται για μια οποιαδήποτε δραστηριότητα, εγγράφοντάς τες στο εσωτερικό του μηχανικού τεχνουργήματος. Αυτό οδηγεί στην έκπτωση της ατομικής επιδεξιότητας κατά

εξ αποστάσεως διακυβέρνηση του πληθυσμού, ειδικά μιας τόσο αχανούς χώρας όπως η Ρωσία. Εκστασιασμένος από τη λειτουργία του, ο Λένιν θα αναγορεύσει το ταχυδρομείο σε «πρότυπο σοσιαλιστικού νοικοκυριού» και σε πρότυπο οργάνωσης της λαϊκής οικονομίας. Αυτ., σ. 119.

⁴⁸ Σε μεταγενέστερα κείμενά του, ο Λένιν μοιάζει να πιστεύει ότι το γραφειοκρατικό φαινόμενο δεν σχετίζεται με τον συγκεντρωτισμό, αλλά με την απουσία του. Πιο συγκεκριμένα, εντοπίζει μία από τις πηγές της γραφειοκρατίας στον κατατεμαχισμό της αγροτιάς, στη διασπορά των μικροπαραγωγών, στη φτώχεια και την αγραμματοσύνη τους. Όπως θα υποστηρίξει, «όσο πιο κατατεμαχισμένη είναι η αγροτιά, τόσο πιο αναπόφευκτη είναι η γραφειοκρατία στο κέντρο», Β.Ι. Λένιν, *Για την σοσιαλιστική Οικοδόμηση. Κείμενα 1917-1923*, ό.π., σ.201 και 228-230. Βλ ακόμη Στηβ Σμιθ, *Η Ρώσικη Επανάσταση. Μια Σύντομη Εισαγωγή*, μτφρ. Γ. Αβραμίδης, Εκδόσεις Θύραθεν, 2015, σ. 136-137.

την εκτέλεση ενός έργου και στη μετατροπή των δρώντων σε χρήστες μηχανών με ελάχιστη γνώση επί της ίδιας της διαδικασίας.

Ταυτόχρονα, μπορεί να υποστηριχθεί ότι η τεχνολογική πολυπλοκότητα των νέων τεχνουργημάτων δεν αναιρεί τους ειδήμονες, αλλά απλά μετατοπίζει την ιδιότητα αυτή στους ειδικούς τεχνολόγους, γνώστες του σχεδιασμού και της λειτουργίας των μηχανημάτων. Επίσης, η απαιτούμενη γνώση λαμβάνει επιστημονική και ολοένα πιο εξειδικευμένη μορφή, με αποτέλεσμα να αρχίζει να δημιουργείται ένα αυξανόμενο χάσμα ανάμεσα στους επιστημονικά εκπαιδευμένους και στους απλούς χρήστες των μηχανών, ανάμεσα στους ειδικευμένους και στους ανειδίκευτους εργάτες. Οι περίφημοι «σπέτσι», οι ειδικοί τεχνικοί, είναι τότε αυτοί που γίνονται οι νέοι ιθύνοντες, το νέο διαχωρισμένο σώμα μιας εκσυγχρονισμένης, τώρα, γραφειοκρατίας.⁴⁹

Η ίδια διαδικασία γέννησης μιας νέας διαχωρισμένης ελίτ επαϊόντων μπορεί να υποστηριχθεί ότι προωθείται και από τα νέα μοντέλα οργάνωσης και διοίκησης κάθε δραστηριότητας. Στην περίπτωση αυτή είναι οι κομματικοί κομισάριοι και οι εκάστοτε κρατικοί μάντζερ που καταλαμβάνουν την ανάλογη θέση.

Τέλος, η εισαγωγή των καπιταλιστικών μεθόδων και τεχνικών, ως πολιτικά ουδέτερων οχημάτων για την κίνηση προς τον κομμουνισμό, φαίνεται ότι λειτουργεί κομβικά για την ενίσχυση του συγκεντρωτισμού και την ενδυνάμωση των ιεραρχιών. Η πολλαπλότητα των διασκορπισμένων χρηστών που αλληλεπιδρούν με υπερσύγχρονα, αλλά απλά στη χρήση τους τεχνουργήματα, προϋποθέτει ένα κέντρο που σχεδιάζει, προγραμματίζει, κατασκευάζει, και εποπτεύει διαρκώς τη λειτουργία

⁴⁹ Η ιστορική πραγματικότητα του νεότευκτου σοβιετικού κράτους μάλλον επιβεβαιώνει τη δική μας εκδοχή, παρά τους τεχνοκρατικά αντικρατικούς οραματισμούς του Λένιν. Με τα λόγια ενός εργαζόμενου στην 9η Πανρωσική συνδιάσκεψη του Κόμματος το 1920: «Θα πεθάνω μισώντας του σπέτσι... Πρέπει να τους κρατάμε με σιδερένια μέγγενη, όπως κάποτε μας κρατούσαν αυτοί». Βλ. Στηβ Σμιθ, *Η Ρώσικη Επανάσταση. Μια Σύντομη Εισαγωγή*, ό.π., σ. 104. Επίσης, αξίζει να αναφερθούμε στο σύνθημα των εξεγερμένων ανθρακωρύχων στο Σάκχτι το 1927, ενάντια στους νέους παραγωγικούς στόχους που επέβαλε η διεύθυνση: «Νικήστε τους κομμουνιστές και τους ειδικούς». Αυτ., σ. 146. Για τις όψεις της γραφειοκρατίας στη Σοβιετική Ρωσία βλ. Κορνήλιος Καστοριάδης, *Η Γραφειοκρατική Κοινωνία I*, μτφρ. Έ. Παπαδοπούλου, Α. Χόπογλου, ύψιλον/βιβλία, 1985.

του χρησιμοποιούμενου μηχανισμού, προωθώντας ταυτόχρονα τις νέες, πιο εξελιγμένες εκδοχές του. Έτσι, φαίνεται πως όσο πιο πολύ διαχέεται η απλοποιημένη χρήση των μηχανών, μέσα από υψηλής τεχνολογίας μηχανήματα, ταυτόχρονα τόσο πιο πολύ συσσωρεύεται η γνώση και η εξουσία σε ένα επιστημονικό και ειδικά καταρτισμένο κέντρο.

Συνεπώς, βλέπουμε πως το ανελέητο τσάκισμα, η ανατροπή, το γκρέμισμα, η συντριβή, το περιφνημο σύνθημα «να μη μείνει πέτρα πάνω στην πέτρα» του παλαιού κρατικού μηχανισμού, που προτάσσει διαρκώς ο Λένιν, έχει αντιφατικές και αρκετά παράδοξες συνεπαγωγές. Αντικαθιστώντας τον, απολυταρχικού τύπου, κρατικό μηχανισμό του τσαρικού καθεστώτος με τελευταίας λέξης τεχνοδιοικητικές καινοτομίες που παράγει ο καπιταλισμός, ο Λένιν οδηγείται στον εκσυγχρονισμό και τον εξορθολογισμό του κρατικού μηχανισμού, σύμφωνα με τα πλέον πρόσφατα δυτικά πρότυπα, παρά στην ουσιαστική αντικατάστασή του με κάτι που να μοιάζει να βασίζεται στις αρχές οργάνωσης της Παρισινής Κομμούνας. Όμως, αυτή η νέα προλεταριακή κρατική μηχανή θα κληθεί να υπηρετήσει τη συσσωρευμένη και αποξενωμένη από την κοινωνία δύναμη που είναι το κράτος. Η οργανωμένη βία και η ισχύς, που παραμένει άθικτη όσο παραμένει το κράτος και η ταξική κοινωνία που το γέννησε, θα συνεχίζει να ασκείται, αλλά τώρα πια μέσα από μεθόδους πολύ πιο εξελιγμένες και αποτελεσματικές.

Αντί να οδηγηθούμε στην ουσιαστική αποκέντρωση των αρμοδιοτήτων, στον εκδημοκρατισμό των δεξιοτήτων μέσα από την εναλλαγή στην άσκησή τους, στη χρήση αποτελεσματικών, χαμηλής τεχνολογικής και διοικητικής έντασης εργαλείων και οργανωτικών μεθόδων, προτάσσουμε τον μεγαλύτερο συγκεντρωτισμό και τη γιγάντωση των τεχνογραφειοκρατικών πρακτικών, ως όχημα για το ξεπέρασμά τους. Για το ευρύτερο πολιτικό πεδίο, κάτι τέτοιο σημαίνει πως η άρνηση του κράτους θα λάβει χώρα περνώντας μέσα από την πραγμάτωσή του.

Η αυστηρή εργασιακή πειθαρχία, η διάχυση της καταγραφής, του ελέγχου και της εποπτείας μέσα από την χρήση των πιο εξελιγμένων λογιστικών και διοικητικών μεθόδων,⁵⁰ οι υπερσύγχρονες τεχνολογίες

⁵⁰ Η εμμονή του Λένιν με τον έλεγχο, την καταγραφή και την εποπτεία διαπερνά μεγάλο μέρος του Κράτος και Επανάσταση, αλλά φτάνει σε επίπεδα παραληρήματος στα κείμενα του κατά τη φάση της εφαρμογής της ΝΕΠ, δηλαδή της εισαγωγής του

που μετατρέπουν τα πολιτικά διακυβεύματα σε ζητήματα απρόσωπης διαχείρισης πραγμάτων, το άμεσο αίτημα, τέλος, να μετατραπεί ολόκληρη η κοινωνία σε ένα γραφείο και ένα εργοστάσιο,⁵¹ ως μέσα για τη χειραφέτηση της κοινωνικής πλειοψηφίας, ως οχήματα κίνησης προς τον κομμουνισμό, μας φαίνεται ότι συνιστούν τις αμείλικτες απολήξεις μιας καταφατικά διαλεκτικής σκέψης· της διαρκούς προϋπόθεσης αυτού που αρνούμαστε· της πραγμάτωσης του απόλυτου κράτους προκειμένου αυτό να αναιρεθεί πλήρως.⁵²

*

Διαβάζοντας το *Κράτος και Επανάσταση*, σχεδόν εκατό χρόνια μετά την έκδοσή του, μας είναι δύσκολο να αποφύγουμε το ερώτημα σχετικά με την πολιτική του αξία και τη σημασία της για εμάς σήμερα. Αναπόφευκτα, μια τέτοια διερώτηση λαμβάνει χώρα στη σκιά τόσο του Οκτώβρη του 1917 όσο και του μετέπειτα Σοβιετικού κράτους. Ο τρόπος με τον οποίο ο Λένιν επεξεργάζεται το ζήτημα του κράτους και της επανάστασης λίγο πριν από την έφοδο των Μπολσεβίκων στα χειμερινά ανάκτορα και οι, εγχειριδιακού τύπου, απαντήσεις που δίνει, επηρέασαν τη στρατηγική των μετέπειτα κομμουνιστικών κινήματων ανά τον κόσμο, αλλά κυρίως προσανατόλισαν την αντίληψη, οριοθέτησαν, και

κρατικού καπιταλισμού από τον ίδιο τον Λένιν και τους Μπολσεβίκους. Βλ. ενδεικτικά, Β.Ι. Λένιν, *Για την σοσιαλιστική Οικοδόμηση. Κείμενα 1917-1923*, ό.π., σ. 206-209, 211, 225, 235-236, 240-243.

⁵¹ Αν και, είναι η αλήθεια, με «ίση δουλειά και ίση πληρωμή». Β.Ι. Λένιν, *Κράτος και Επανάσταση*, ό.π., σ. 183.

⁵² Εφόσον η ερμηνεία μας αυτή δεν σφάλει οικτρά, ίσως θα άξιζε να αναρωτηθούμε, έστω φευγαλέα, ποια θα ήταν η πολιτική στάση του Λένιν απέναντι στα θαυμαστά επιτεύγματα της λεγόμενης τέταρτης βιομηχανικής επανάστασης. Στην εποχή του e-governance και των τεχνολογιών πληροφορίας και επικοινωνίας, της διάχυσης του αυτοματισμού και των εφαρμογών της ρομποτικής ακόμη και στις πιο απλές δραστηριότητες της καθημερινής ζωής, του μεταρασιοναλιστικού μάντζιμεντ εντός και εκτός του χωροχρόνου της εργασίας, των γιγαντιαίων βάσεων δεδομένων και των καρτών ψηφιακής καταγραφής ζούμε άραγε στις όχθες κάποιας μεταμοντέρνας τεχνογραφειοκρατικής δυσστοπίας ή ο κομμουνισμός είναι ήδη εδώ και το μόνο που μας μένει είναι να τσακίσουμε τον μηχανισμό και να άρουμε την αντίφαση;

συνεχίζουν να οριοθετούν, την πολιτική φαντασία πολλών περισσότερων.

Ωστόσο, το ζήτημα για εμάς δεν μπορεί να τεθεί με τους όρους μιας λιγότερο ή περισσότερο επιτυχημένης στρατηγικής, ενός καλού σχεδίου που δεν πραγματώθηκε ή μιας φαύλης ιδεολογίας που, αντιθέτως, εφαρμόστηκε υπερβολικά πιστά. Αντί να δρουν βάσει ενός καλά οργανωμένου σχεδίου, μιας μεγάλης στρατηγικής, προϊόν μιας εξίσου μεγάλης θεωρίας, νομίζουμε ότι οι Μπολσεβίκοι πολλές φορές βρέθηκαν να προχωρούν στα τυφλά, αντιμέτωποι με απρόβλεπτες καταστάσεις που κανένα σχέδιο δεν θα μπορούσε να έχει λάβει υπόψη του.⁵³ Εξίσου, όμως, το ζήτημα δεν μπορεί να τεθεί με τους όρους μιας προδομένης επανάστασης,⁵⁴ της ανάδειξης, δηλαδή, αυταρχικών και ανίκανων προσώπων, που σφετερίστηκαν τα επιτεύγματα του Οκτώβρη.

Αντίθετα, αυτό στο οποίο αξίζει να επιμείνει κανείς είναι, μάλλον, τα βαθύτερα πολιτισμικά γνωρίσματα του τρόπου του Λένιν και των Μπολσεβίκων. Η έμφαση στην ηγεσία, η πρόταξη του συγκεντρωτισμού, η λατρεία του παραγωγισμού, η σχεδόν θρησκευτικού τύπου πίστη στην τεχνολογία ως λύση για κάθε πρόβλημα, το διαρκές αίτημα για στρατιωτική πειθαρχία, η αναπτυξιολατρεία, η εμμονή με τον έλεγχο, την καταγραφή και την εποπτεία, η κοινωνική μηχανική, η ηθική της εργασίας και ο εκσυγχρονισμός ως απελευθερωτικό πρόταγμα συγκροτούν ένα πλέγμα κοινωνικών σημασιών που διαπερνά εγκάρσια των άξονα των κυρίαρχων πολιτικών ιδεολογιών. Ο Λένιν, ως απόλυτος Προμηθέας, γίνεται έτσι εκφραστής των πολιτισμικών κοινών

---

⁵³ Ως προς αυτό το ζήτημα μάλλον συμφωνούμε με τις παρατηρήσεις του Στηβ Σμίθ. Βλ. *Η Ρώσικη Επανάσταση. Μια Σύντομη Εισαγωγή*, ό.π., σ. 215-229. Τις περισσότερες φορές οι Μπολσεβίκοι απάντησαν στα προβλήματα της στιγμής επιλέγοντας την εύκολη και δοκιμασμένη λύση, δηλαδή την επαναφορά και την επαναχρησιμοποίηση του παλιού, απολυταρχικού, κρατικού μηχανισμού. Για την επαναφορά της στρατολογίας από τον Τρότσκι, προκειμένου να δημιουργηθεί ένας παραδοσιακού τύπου στρατός, βλ. *αυτ.*, σ. 70. Για την αναδημιουργία ενός, τσαρκής προέλευσης, απολυταρχικού κράτους με προλετάρους ως γραφειοκράτες, βλ. Mel Rothenberg, «Lenin on the State», ό.π., σ. 429-430.

⁵⁴ Domenic Losurdo, «Ο Στάλιν, οι Διαψεύσεις του Επαναστατικού Μηχανισμού και ο Μύθος της Προδομένης Επανάστασης», *μτφρ. Δ. Μόσχου, Ουτοπία*, τχ. 77, Νοέμβριος-Δεκέμβριος 2007.

τόπων μεταξύ σοβιετικού και φιλελεύθερου κόσμου. Συμπυκνώνει, κατά τρόπο επιτομικό, όχι τον αυταρχισμό κάποιας παραδοσιακής τυραννίας, αλλά τη σκοτεινή, και δυστυχώς κυρίαρχη, όψη της μοντέρνας, διαφωτιστικής κοινωνίας.

Ανδρέας Κυράννης

Η ασυμβατότητα Μαστορικής και Μισθωτής Εργασίας

Αναφερόμαστε στο εμβληματικό γεγονός της Ρώσικης επανάστασης, προκειμένου να θέσουμε ζωτικά ερωτήματα για το δικό μας παρόν και μέλλον. Δεν είμαι ιστορικός, μελέτησα όμως αρκετές πηγές τους τελευταίους μήνες πριν διατυπώσω τις σκέψεις που ακολουθούν.¹

Θα σας μιλήσω εδώ ως αρχιτέκτονας και βιομηχανικός σχεδιαστής, δηλαδή σαν τεχνικός, τεχνίτης και θεωρητικός παράλληλα, μια και η τεχνολογία συνιστά ένα από τα βασικά ιδεολογήματα που στήριξαν την πολιτική σκέψη των πρωταγωνιστών εκείνων των γεγονότων.

Οι λέξεις τεχνίτης και μαστορική απουσιάζουν από τα επίσημα γραπτά κείμενα. Όλοι μιλούν για εκβιομηχάνιση. Το εύρος της πλούσιας σκέψης της ιστορικής ρώσικης διάνοησης, σκέψη που δραπετεύει από την μέγγενη του Δυτικού Διαφωτισμού, φωτίζει το λιγοστό γνωστό έργο των ηττημένων από τους μπολσεβίκους κινημάτων, κυρίως σοσιαλεπαναστατών και αναρχικών.

Ας αποσαφηνίσουμε κάποιες σημασίες κλειδιά:

Βιομηχανική επανάσταση²

---

¹ Βασικές πηγές μου για την Ρώσικη επανάσταση υπήρξαν: Έντουαρτ Χάλετ Καρρ, *Ιστορία της Σοβιετικής Ένωσης Α' 1917-1923*, Β' Τόμος, 1982, εκδόσεις Υποδομή και Κώστας Παπαϊωάννου, *Η γένεση του ολοκληρωτισμού. Οικονομική υπανάπτυξη και κοινωνική επανάσταση*, 2017, Εναλλακτικές Εκδόσεις και φυσικά το πλούσιο υλικό κειμένων που αναρτήθηκε στο site του Συνεδρίου.

² Ο David S. Landes αναφέρει στο βιβλίο του *Ο Προμηθέας Χωρίς Δεσμό. Τεχνολογική Αλλαγή και Βιομηχανική Ανάπτυξη στη Δυτική Ευρώπη από το 1750 μέχρι σήμερα*, εκδ. ΕΤΒΑ 2009 σελ. 20:

«Στον πυρήνα της Βιομηχανικής Επανάστασης βρισκόταν μια αλληλένδετη ακολουθία τεχνολογικών αλλαγών.

Βιομηχανική επανάσταση, αποικιοκρατία, ιμπεριαλισμός, βίαια αστικοποίηση, υποταγή του χωριού στην πόλη, πρωταρχική συσσώρευση, καπιταλισμός και μισθωτή εργασία είναι φαινόμενα απολύτως αλληλεξαρτώμενα. Εμφανίζονται στην περιοχή της Ανατολικής Μεσογείου και του Αιγαίου³.

Οι πρώτοι αποικιοκράτες στην Ιστορία, Ενετοί και Φράγκοι, επισημαγίζουν τη στρατηγική τους με την Άλωση της Κωνσταντινούπολης το 1204, κέντρο και σύμβολο Του Αντίπαλου Δέους.

Η Βενετία από επαρχία της Ανατολικής Ρωμαϊκής αυτοκρατορίας γίνεται η πόλη κράτος που αντλεί κάθε είδους πόρο από το Βυζάντιο που αποσυντίθεται. Εκεί εντοπίζεται και η απαρχή μιας νεοφυούς “τεχνικής οντότητας”, ερήμην κάθε λαϊκής βάσης, που οδηγεί, μέσω της Αναγέννησης και του Διαφωτισμού, στην βιομηχανική επανάσταση.

Οι Δυτικοί ήδη από την εποχή του Καρλομάγνου (9ος αιώνας), αντ-

Τα βήματα υλικής προόδου σημειώθηκαν σε τρεις τομείς:

- 1) τα μηχανήματα αντικατέστησαν τις ανθρώπινες δεξιότητες
- 2) μια άψυχη δύναμη –εν προκειμένω, ο ατμός– αντικατέστησε την ανθρώπινη και ζωική δύναμη
- 3) σημειώθηκε σημαντική βελτίωση στη συλλογή και επεξεργασία των πρώτων υλών, ιδιαίτερα δε στους τομείς της μεταλλουργικής και της χημικής βιομηχανίας.

Οι αλλαγές αυτές στον εξοπλισμό και στη διαδικασία παραγωγής συνοδεύτηκαν από νέες μορφές βιομηχανικής οργάνωσης.

Αυξήθηκε το μέγεθος μονάδας παραγωγής.

Το εργοστάσιο δεν ήταν απλώς μια μεγαλύτερη μονάδα παραγωγής, το εργοστάσιο αντικατέστησε το εργαστήριο και την οικοτεχνία.

Το εργοστάσιο δεν ήταν απλώς μια μεγαλύτερη μονάδα εργασίας. Επρόκειτο για ένα σύστημα παραγωγής, το οποίον βασιζόταν στον πολύ συγκεκριμένο καθορισμό των λειτουργιών και αρμοδιοτήτων όλων όσων συμμετείχαν στην παραγωγική διαδικασία.

Από την μια πλευρά ήταν ο εργοδότης, ο οποίος όχι μόνο προσλάμβανε το εργατικό δυναμικό και προωθούσε το τελικό προϊόν, αλλά προσέφερε τον κεφαλαιουχικό εξοπλισμό κι επέβλεπε την χρήση του.

Από την άλλη πλευρά στέκονταν οι εργαζόμενοι, οι οποίοι δεν είχαν πλέον τη δυνατότητα να κατέχουν και να προμηθεύονται τα μέσα παραγωγής και δεν ήταν τίποτε άλλο παρά εργατικά χέρια.

Συνδεδειγμένος κρίκος ανάμεσά τους ήταν η οικονομική σχέση –η σχέση μισθωτής εργασίας–, καθώς και η λειτουργική σχέση της επιτήρησης και της πειθαρχίας.»

³ Βλ. Γιώργος Καραμπελιάς, *1204. Η Γένεση και η Διαμόρφωση του Νεώτερου Ελληνισμού*, 2006, Εναλλακτικές Εκδόσεις.

λούν γνώση από τους Βυζαντινούς, γνώση που αδυνατούν να χρησιμοποιήσουν αν δεν την εκπιτωχέυσουν από νόημα. Στα πλαίσια της δικής τους φεουδαλικής πραγματικότητας την μεταλλάσσουν στο εφαρμόσιμο επινόημα του εργαλειακού ορθολογισμού.⁴

Η φιλοσοφία, οι επιστήμες, η τεχνογνωσία, οι τέχνες ανθούν στο Βυζάντιο μέχρι τον 12ο αιώνα, στα πλαίσια ενός, διαρθρωμένου περιφερειακά, ποιοτικού παραγωγικού προτύπου μικρής κλίμακας. Εδράζεται γερά σε μια κοινοτική κοινωνική συγκρότηση όπου, η μικρής κλίμακας πόλεις, υπό καθεστώς πολιτειακής αυτονομίας, συμμετέχουν στο κεντρικό πολιτικό σύστημα της οικουμενικής κοσμοπόλης, Κωνσταντινούπολης⁵. Πρόκειται για πολιτειακή μορφή με ρίζες στην αρχαιοελληνική δημοκρατική πόλη κράτος, μετεξελίσσεται στον ελληνιστικό, ρωμαϊκό και βυζαντινό κόσμο και διατηρείται στα πλαίσια ενός “ιστορικού συμβιβασμού” στην οθωμανική εποχή. Αναπτύσσεται δυναμικά σε χωριά και κεφαλοχώρια, στα δυσπρόσιτα από την κεντρική εξουσία βουνά και νησιά και στις ισχυρές ελληνικές παροικίες της διασποράς. Πρόκειται για έναν αστικό πολιτισμό της σύνθεσης συμπαραδήλωσης και συμφιλίωσης στον αντίποδα εκείνου του δικασμού της καταδήλωσης και της σύγκρουσης της δυτικής βιομηχανικής πόλης.

Παρατηρούμε ένα οικονομικό μοντέλο όπου το μικρό είναι γεννήτορας του μεγάλου και ο κρατικός πλούτος αναδιανέμεται από το κέντρο υπέρ της περιφέρειας, το ακριβώς ανάποδο από αυτό που επισυμβαίνει στο καπιταλιστικό ιμπεριαλιστικό μοντέλο όπου η περιφέρεια είναι αντικείμενο μιας διαρκούς απομύζησης υπέρ του κέντρου.⁶

⁴ Βλ. Μαρία Μαγγιώρου, *Σύγχρονα Ψέματα και Αρχαίες Αλήθειες. Για μια οντολογική αναθεώρηση της Δύσης*, 2016, Εναλλακτικές Εκδόσεις. Στο πυκνό αυτό βιβλίο φωτίζεται η ιστορία του φαντασιακού του Δυτικού ορθολογισμού από τον ρωμαϊκό στωϊκισμό μέχρι τις μέρες μας και αποσαφηνίζεται η επιρροή διανοητών όπως ο Κικέρωνας, ο Άγιος Αυγουστίνος, ο Θωμάς ο Ακινάτης, ο Καντ, ο Καρτέσιος κ.α. Μας βοηθά να ανακτήσουμε την πολιτισμική μας παράδοση και να αποκαθαρθούμε από το κυρίαρχο, ακόμη και στις μέρες μας, ιδεολόγημα του Δυτικού Διαφωτισμού.

⁵ Βλ. Γιώργος Κοντογιώργης, «Η οικουμενική κοσμοπόλη ως κράτος και ως πολιτεια»: http://contogeorgis.blogspot.com/2014/01/blog-post_15.html

⁶ Βλ. Giovanni Arrighi, *Adam Smith in Beijing: Lineages of the Twenty-first Century*, 2007, εκδόσεις Verso, όπου σκιαγραφείται ένα μοντέλο κρατικής μεγέθυνσης εναλλακτικό στο Δυτικό.

Ένα ερώτημα αναδύεται. Αν ο Βυζαντινός κόσμος δεν είχε ηττηθεί, κάτω από την παράλληλη πίεση Ανατολής και Δύσης, θα μιλούσαμε για παραγωγική επανάσταση με τα συγκεκριμένα χαρακτηριστικά ή για κάτι με άλλες οντολογικές, ιστορικές, πολιτειακές, πολιτισμικές και κοινωνικές ρίζες; Η ίσως δεν θα μιλούσαμε καθόλου για επανάσταση μια και η βίαια τεχνική και όχι μόνο επιβολή του κέντρου στην περιφέρεια δεν θα είχε επισυμβεί;

Το ερώτημα αυτό αφορά βέβαια την Ρωσική επανάσταση, μια και διαδραματίζεται σε μια χώρα όπου ο βυζαντινός κόσμος⁷ συνιστά ένα από τα συστατικά αυτοσυνείδησης του λαού της. Λαού που επαναστάτησε υπέρ της δικής του ιστορικής λαϊκής αυτεξουσιότητας. Το κίνημα των λαϊκιστών έρχεται να διατυπώσει σε σκέψη και πολιτική πρακτική αυτή την ενδογενή φλέβα έξω από τις αυταρχικές επιρροές, τόσο της μογγολικής κατάκτησης, όσο και του δυτικού εκσυγχρονισμού των Τσάρων και των μπολσεβίκων στη συνέχεια.

Οι Μπολσεβίκοι επιβάλλουν έναν εξωγενή δυτικό τρόπο, ενάντια σε κάθε ζωντανή παράδοση του ρωσικού λαού, χάριν μιας ιδεοληπτικής εμμονής που εδράζεται σαν γνώση και εμπειρία στην παντελώς διαφορετική πραγματικότητα της φεουδαλικής Δύσης.

Στο όνομα αυτής της επιστημονίζουσας ιδεοληψίας, (επιστημονικός σοσιαλισμός), ισοπεδώνεται κάθε ιδιοπροσωπία και συγκροτείται ένα ολοκληρωτικό καθεστώς. Με σημαία την πρόοδο⁸ μέσω της βιομηχα-

⁷ Και εμμέσως ο ελληνικός. Ο μέγας Ρώσος ζωγράφος Αντρέι Ρουμπλιόφ για παράδειγμα είχε δάσκαλο τόσο στην φιλοσοφία όσο και στην εφαρμογή τον Θεοφάνη τον Έλληνα.

⁸ Σχετικά με την λατρεία της Προόδου βλ. και Τζωρτζ Όργουελ, *Στις φάμπρικες του Γουήγκαν Πάιερ* (*The road to the Wigan Pier*), εκδ. Ελεύθερος Τύπος 1979. «Ο τύπος των ανθρώπων, που είναι σήμερα πιο πρόσφορος να αποδεχτεί τον σοσιαλισμό, είναι ταυτόχρονα εκείνος που αντιμετωπίζει με ενθουσιασμό τη μηχανική πρόοδο, σαν τέτοια. Και αυτό είναι τόσο αλήθεια ώστε οι σοσιαλιστές είναι συνήθως ανίκανοι να καταλάβουν πως υπάρχει και η αντίθετη άποψη. Γενικώς, το πιο πειστικό επιχείρημα που έρχεται στο μυαλό τους, είναι να υποστηρίζουν πως η σημερινή μηχανοποίηση του κόσμου δεν είναι τίποτα μπροστά σε αυτήν που μας ετοιμάζει ο σοσιαλισμός. Εκεί που έχουμε ένα αεροπλάνο, θα αποκτήσουμε πενήντα! Όλη η εργασία που κάνουμε με τα χέρια, τότε θα γίνεται από τις μηχανές. Ότι είναι σήμερα φτιαγμένο από δέρμα, ξύλο ή πέτρα, θα αποτελείται από πλαστικό, γυαλί ή ατσάλι. Δεν θα υπάρχει πια αταξία, δεν θα υπάρχουν

νικής ανάπτυξης, όχι μόνο δεν ανατρέπονται οι παραγωγικές σχέσεις της μισθωτής εργασίας αλλά αντίθετα η μηχανοποίηση της ζωής οδηγεί στην πιο βάρβαρη μορφή εξαρτημένης από το κράτος εργασίας. Μια διάνοξη αποκτά μέσω του κόμματος δικτατορική πολιτική κυριαρχία, συγκροτεί έναν κατασταλτικό κρατικό γραφειοκρατικό μηχανισμό και μεταλλάσσεται σε κυρίαρχη τάξη. Αντικείμενο της κυριαρχίας της το σύνολο του ρωσικού λαού.⁹

Ο τεχνίτης καταργείται από τον εξτρεμιστικό μοντερνισμό του μπολσεβικισμού υπέρ του βιομηχανικού εργάτη, του νεοφυούς ανθρώπου μηχανή. Ο Λένιν θαυμάζει τον τεύλορισμό και το φορντικό μοντέλο¹⁰. Ο Τρότσκι θέλει να αφανίσει οτιδήποτε θυμίζει, ελεύθερο αγρότη, τεχνίτη ή κοινότητα, οτιδήποτε δεν έχει άμεση εξάρτηση από κράτος ή αγορά¹¹.

ατέλειες, έρημοι, άγρια ζώα, βλαβερά φυτά, αρρώστιες, φτώχεια, πόνος και ούτω καθ' εξής. Ο σοσιαλιστικός κόσμος είναι πάνω απ' όλα ένας κόσμος τακτοποιημένος και αποτελεσματικός. Αλλά ακριβώς αυτό το όραμα ενός μέλλοντος που φαντάζει σαν τον αστραφτερό κόσμο του Ουέλς, αυτό ακριβώς αρνούνται τα πιο ευαίσθητα πνεύματα. Σημειώστε δε, ότι αυτή η αντίληψη της «προόδου», όπως την αντιλαμβάνονται τα γεμάτα στομάχια, δεν ανήκει στη σοσιαλιστική θεωρία. Έφτασε όμως να γίνει πιστευτό ότι όντως ανήκει, πράγμα που είχε σαν συνέπεια ο βαθύτερος συντηρητισμός των ανθρώπων κάθε λογής να στραφεί πολύ εύκολα εναντίον του σοσιαλισμού».

⁹ Βλ. Κώστας Παπαϊωάννου, *ό.π.*, σελ. 541, Επίλογος: Η ολοκληρωτική εξουσία.

¹⁰ Βλ. Έντουαρτ Χάλετ Καρρ, *ό.π.*, σελ.152: «... πρέπει να εφαρμόσουμε πολλά επισημονικά και προοδευτικά στοιχεία που υπάρχουν στο σύστημα του Ταίηλορ...» έγραφε ο Λένιν στο “Τα Σημερινά Καθήκοντα της Σοβιετικής Εξουσίας” το 1918» και, ακόμη σαφέστερα (όπως αναφέρει ο Γιώργος Περτσάς στο πρόσφατο κείμενο του “Κράτος και Επανάσταση: ο τρόπος του Λένιν”), στην ιστορική ομιλία του στο πανεπιστήμιο Σβερντλόφ τον Ιούλιο του 1919: «Ο σοσιαλισμός δεν μπορεί να νοηθεί χωρίς τη μεγάλη καπιταλιστική τεχνική, βασισμένη στην τελευταία λέξη της νεότατης επιστήμης, χωρίς τη σχεδιομετρική κρατική οργάνωση που υποτάσσει δεκάδες εκατομμύρια ανθρώπους στην αυστηρότατη τήρηση ενιαίου κανόνα στην παραγωγή και στην κατανομή των προϊόντων. Γι' αυτό μιλούσαμε πάντα εμείς οι μαρξιστές, δεν αξίζει να χάσουμε ούτε και δύο δευτερόλεπτα για συζήτηση με ανθρώπους που δεν κατάλαβαν ακόμη και αυτό το πράγμα (τους αναρχικούς και τους μισούς από τους αριστερούς εσέρους).» και στη συνέχεια: «Μιλάμε σοβαρά για πειθαρχία, για ενότητα μέσα σε οργανωμένο Κόμμα ή βρισκόμαστε σε συνεδρίαση τύπου Κροστάνδης; Γιατί αυτή η φράση είναι κροστάνδικη, είναι φράση σε αναρχικό πνεύμα, σηκώνει ντουφέκι.»

¹¹ Βλ. Λέον Τρότσκι, *Η Προδομένη Επανάσταση*, ελλ. εκδ. Αλλαγή 1984.

Το φάντασμα των μπολσεβίκων, ο μισθωτός βιομηχανικός εργάτης-προλετάριος, αποκρυσταλλώνεται στην Αγγλία και τις ΗΠΑ μόλις στα τέλη του 19ου αιώνα. Στην υπόλοιπη Ευρώπη μετά τον Α Παγκόσμιο Πόλεμο.¹² Η Γαλλική Κομμούνια γεννιέται από μικροϊδιοκτήτες μαστόρους σαν αντίσταση στον επικείμενο αφανισμό τους από την καπιταλιστική μεγέθυνση.¹³ Για την επαναστατημένη Ρωσία το βιομηχανικό προλεταριάτο συνιστά κατασκευή μάλλον παρά πραγματικότητα. Οι εξεγερμένοι της Κρονστάνδης π.χ., πέρα από πλήθος δημοκρατικά αιτήματα, ζητούν ελεύθερη αγροτική και βιοτεχνική παραγωγή χωρίς χρήση μισθωτής εργασίας.¹⁴

Απόδειξη ύπαρξης μιας ενδογενούς παραγωγικής παράδοσης συνιστά η σοβαρή αύξηση του εισοδήματος της περιφέρειας στα πλαίσια της ΝΕΠ. Την ίδια περίοδο η αύξηση της παραγωγικότητας της βιομηχανίας στην πόλη, κατά το δυτικό πρότυπο, στραγγαλίζεται από το υπέρμετρο κόστος στήριξης της γραφειοκρατικής μηχανής.¹⁵ Η σύγκρουση είναι μοιραία, οδηγεί στη βίαιη απομύζηση της περιφέρειας, κλασικό μοντέλο πρωταρχικής συσσώρευσης, με την “κολεκτιβοποίηση”. Το όποιο ιστορικό κοινοτικό μοντέλο καταστρέφεται οριστικά. Πρόκειται για τη μεγαλύτερη καταστροφή των κοινών στην ιστορία της

¹² Βλ. Μπενζαμέν Κοριά, *Ο εργάτης και το χρονόμετρο. Τεϊλορισμός-Φορντισμός και μαζική παραγωγή*, 1985, Εναλλακτικές Εκδόσεις.

¹³ Αρκετές σύγχρονες ανεπτυγμένες χώρες πχ οι Σκανδιναβικές ουδέποτε πέρασαν από βιομηχανική επανάσταση. Το ίδιο και η Ελλάδα, παρά τις τρεις βίαιες αστικοποιήσεις που υπέστη και σημάδεψαν την παρασιτική της υπόσταση. Μια με την Βαυαρική αυτοκρατία και την σύσταση του Αθηνοκεντρικού κράτους, μια με την Μικρασιατική καταστροφή του 1922 και την σοβαρότερη από όλες με την βίαιη ερήμωση της υπαίθρου μετά τον Εμφύλιο πόλεμο. Πριν από αυτόν θα μιλάγαμε για μια παντελώς άλλη Ελλάδα.

¹⁴ Βλ. Κώστας Παπαϊωάννου, *ό.π.*, σελ. 357-359, Η εξέγερση της Κρονστάνδης.

¹⁵ Βλ. Κώστα Παπαϊωάννου, *ό.π.*, σελ. 434, «Η αξία των βιομηχανικών προϊόντων είχε ελαττωθεί εφ' όσον η παραγωγή τους απαιτούσε λιγότερη εργασία από πριν. Κι όμως, οι τιμές τους κρατιόντουσαν σταθερά στο ίδιο επίπεδο. Ποια ήταν η αιτία αυτού του περιέργου φαινομένου;» και σελ.437-438 από την πληθωρική αύξηση του αριθμού της γραφειοκρατικής μηχανής, «...προερχόταν το υπερβολικό κόστος παραγωγής της βιομηχανίας που ήταν 80-100% μεγαλύτερο από το κόστος των καπιταλιστικών βιομηχανιών...»

ανθρωπότητας, από «κομμουνιστές» στο όνομα του «σοσιαλισμού».¹⁶

Το επίτευγμα των μπολσεβίκων έχει βαρύνουσα σημασία για το σήμερα. Πρώτοι εκείνοι κατάφεραν να μεταλλάξουν μια διανόηση σε ολοκληρωτική διευθυντική τάξη, ανοίγοντας τον δρόμο στη σύγχρονη διοικητική τάξη των τεχνοκρατών της βιοπολιτικής. Είναι οι πρώτοι που έδειξαν πως κάτι τέτοιο είναι εφικτό σε τόσο μεγάλη κλίμακα, αρκεί να διαθέτεις τα θεωρητικά εργαλεία (εργαλειακό ορθολογισμό) και τον απαιτούμενο αμοραλισμό. Γι αυτό τους αξίζουν πραγματικά συγχαρητήρια.

Τεχνίτης και Μαστορική

Γιατί άραγε εστιάζουμε στη μαγαρισμένη φιγούρα του τεχνίτη την εποχή της 4ης βιομηχανικής επανάστασης; Σε τι μας αφορά αυτή η μυθική οντότητα της Μήτιδος¹⁷, του Προμηθέα και του Ήφαιστου;

Οι σκέψεις που διατυπώνουμε δεν είναι προϊόν εγχειριδίων αλλά εμπειρίας από την βιωμένη παραγωγική πραγματικότητα μιας χώρας που ουδέποτε πέρασε βιομηχανική ολοκλήρωση. Εδώ, σε ένα κράτος προτεκτοράτο της Δύσης, επιβίωσαν παραγωγικές μορφές σε διάφορα μεγέθη, από την οικογενειακή επιχείρηση των νοικοκυραίων μέχρι μονάδες χιλιάδων εργαζομένων, όπου το μαζικό προϊόν και ο βιομηχανικός εργάτης απουσιάζουν. Πρωταγωνιστεί ο τεχνίτης και μια ομότιμη σχέση λόγιας με λαϊκή τεχνικής γνώσης. Η μεταποίηση στηρίζεται σε μια ιστορική τεχνογνωσία που συμφιλιώνεται με την πιο σύγχρονη κατασκευαστική τεχνολογία. Σήμερα επικεντρώνεται σε προϊόντα δύστροπα, εκεί όπου το μαζικό προϊόν αδυνατεί να ανταποκριθεί.

Ο μάστορας-τεχνίτης είναι μια στοχαστική λαϊκή μορφή της πράξης πολύ σοβαρής και βαριάς νοημοσύνης που διαθέτει πρόσωπο,¹⁸ οντό-

¹⁶ Βλ. Γιώργος Λιερός: Ο Τρότσκι με μέτρο τον Στάλιν, <https://congress1917.gr/archives/197>

¹⁷ Βλ. Jean-Pierre Vernant (1993) Μήτις – Η πολύτροπη νόηση στην αρχαία Ελλάδα, Αθήνα, Ζαχαρόπουλος-Δαίδαλος.

¹⁸ Την καλύτερη ελεγεία στην μαστορική βρίσκουμε στην ταινία του Ταρκόφσκι Αντρέι Ρουμπλιόφ.

τητα που συνθέτει ατομικό και συλλογικό στα πλαίσια μιας κοινοτικής συγκρότησης. Στην κοινότητα πραγματώνεται η συμφιλίωση του ατόμου με την κοινωνία και την φύση.

Στο φαντασιακό της κοινότητας ύψιστη αξία είναι το κάλλος και η καλότητα του κόσμου. Αυτές τις αξίες υπηρετεί ο τεχνίτης. Οι σχέσεις εξουσίας συγκροτούνται ελεύθερα στη βάση της φιλίας¹⁹ και αποκτούν υπόσταση πολιτική. Ο τεχνίτης είναι μια οντότητα αυτόβουλη που στηρίζεται στην αυτοεκτίμηση που αντλεί από την αναγνώριση της κοινότητας στην οποία ανήκει. Είναι καρπός και αρχιμάστορας μιας κοινωνικής συνοχής, αλληλεγγύης και εμπιστοσύνης συμφιλωμένης με την φύση του κόσμου. Άνθρωπος της σύνθεσης επί του πραγματικού λόγιας και λαϊκής παράδοσης, διανοητικής και χειρονακτικής εργασίας, κατ'εξοχήν σοφός²⁰, μεταπλάθει την ανάγκη σε δώρο. Σαν φορέας του

¹⁹ Βλ. Βασίλης Ξυδιάς, «Από τον κοινοτισμό στη φιλία», <http://antifono.gr> τον Μάιο του 2011. «...Κατ' αρχάς είναι σαφές ότι ο δεσμός της φιλίας που περιγράφει εδώ ο Πλάτων είναι δεσμός πολιτικός, αφού εμπεριέχει τις έννοιες της ελευθερίας και της εξουσίας (ελεύθερος και άρχων). Κι εδώ προχωράμε σε μια δεύτερη ανατροπή. Ο Πλάτων δεν αντιλαμβάνεται εξουσία και ελευθερία σαν ανεξάρτητα πράγματα, αλλά σαν τις δυο όψεις του πολιτικού δεσμού για τον οποίο μιλάμε. Ελεύθερος δεν είναι απλώς αυτός που κάνει ό,τι θέλει στον εαυτό του και στα δικά του πράγματα, αλλά αυτός που του εκχωρείται από τους άλλους το δικαίωμα να άρχει επ' αυτών. Αυτή η ελευθερία-εξουσία δεν είναι αυτονόητο δικαίωμα του καθενός (όπως η εξατομικευτική ελευθερία) αλλά είναι πνευματικό κατ' αρχήν επίτευγμα, που προϋποθέτει σωφροσύνη. Ο Πλάτων μας μιλά εδώ για μια συνάντηση ψυχών, σε μια σχέση ασύμμετρη, που προϋποθέτει την ηθελημένη προσχώρηση και των δύο πλευρών – αυτού που κατέχει την πνευματική αυτή αρετή και αυτού που είναι σε θέση να την αναγνωρίσει ως ωφέλιμη για τον ίδιον. Από μια άποψη η σχέση αυτή μοιάζει με την “κοινωνία” του Tönnies, αφού υπάρχει ένα είδος “ανταλλαγής”. Εδώ όμως τα δύο μέρη δεν προσέρχονται απλώς για να ανταλλάξουν τα αγαθά τους ή για να συνενώσουν αθροιστικά τις δυνάμεις τους και μετά να ξαναποσυρθούν στον ιδιαίτερο χώρο τους, αλλά παραμένουν ενωμένοι στον κοινό λόγο που αρθρώνεται από το ελευθέρως άρχειν του ενός και το ελευθέρως άρχεσθαι του άλλου ... ως ελεύθερος διαπροσωπικός δεσμός ορίζει μια κοινή πολιτική αρχή ... που σχηματίζει το έδαφος ενός εμπειρικά θεμελιωμένου πολιτικού ορθολογισμού ... που δεν υπόκειται σε φυσικούς ή άλλους περιορισμούς και αναθεμελιώνει την έννοια της κοινότητας στη βάση της φιλίας».

²⁰ Στην αρχαιοελληνική παράδοση κατά την φιλόλογο Νάντια Οικονομίδα, «σοφός» είναι ο δαμαστής της ύλης, ο καλός ναυτικός, ξυλουργός, τεχνίτης γενικά.

δώρου²¹ διαθέτει το χάρισμα της προσφοράς και αποδοχής παράλληλα. Στην οντολογία του η γνώση αποκτά νόημα μόνο μέσω του βιώματος, «πάθος που γίνεται μάθος»²².

Ο τεχνίτης είναι “μηχανουργός” μιας εμπεδωμένης γνώσης αιώνων και γενναίων που λατρεύει και αφομοιώνει γρήγορα και σφαιρικά κάθε τεχνική καινοτομία. Διερευνά την βαθύτερη υπόσταση της φύσης της ύλης, την εσωτερική ενέργεια που φωτίζει τα πράγματα και τα διαυγάζει. Βυθοσκοπώντας την ύλη με όλο του το είναι, την διαίσθηση, την ψυχή το μυαλό, το σώμα, το βλέμμα, τα χέρια του, είναι σε θέση να λειτουργεί κάθε στιγμή πέρα από την αντίστοιχη λόγια-επιστημονική γνώση.

Το πραγματικό καθ ύλην πεδίο του υπερβαίνει την ποσοτικοποίηση και την μέτρηση που γνωρίζει άριστα.²³ Σχεδόν εξ ορισμού τον παθιάζει

²¹ Βλ. Βασίλης Ξυδιάς, « Άδικος ο θάνατος, δίκαια η Ανάσταση» <http://bit.do/eTxAu>

«Αυτό που οι πολλοί δὲν ἀναγνωρίζουμε εἶναι πῶς τὸ παιχνίδι τῆς οἰκείωσης εἶναι παιχνίδι ἐρωτικό. Δὲν τὸ κερδίζει ὁ ἰσχυρός, πού ἐπιβάλλει τὴν ὑπαρξή του. Ἀλλὰ αὐτὸς πού προσφέρεται καὶ γίνεται δεκτὸς ἀπὸ τὶς ἄλλες ὑπάρξεις σὰν δῶρο. Σὰν δῶρο πού πλουτίζει τὴ ζωὴ καὶ τῆς δίνει νόημα. Καὶ πού μόλις κανεὶς τὸ νιώσει, μόλις τὸ οἰκιωθεῖ, μόλις τὸ γνωρίσει, τότε ἀντιλαμβάνεται –ἐντελῶς ἀνεξήγητα– πῶς τίποτα πλέον δὲν θὰ εἶναι ἴδιο, καὶ δὲν θὰ ἔχει ἀξία, χωρὶς αὐτό.

Ἔτσι ἡ προσωπικὴ ἐνέργεια πολλαπλασιάζεται. Ὑπερβαίνει τοὺς φυσικοὺς περιορισμοὺς (τῆς ἔκτασης, τῆς ἔντασης καὶ τῆς διάρκειας), τοὺς περιορισμοὺς τῆς φυσικῆς ψυχῆς καὶ τοῦ φυσικοῦ σώματος. Καὶ γίνεται κοινὴ ἐνέργεια. Καὶ ἡ μεμονωμένη ὑπαρξη μετέχει τῆς κοινῆς ὑπάρξεως· γίνεται ὑπαρξη κοινὴ. Καὶ ὁ ἄνθρωπος γίνεται συμπαίκτης τοῦ Θεοῦ στὸ μεγάλο παιχνίδι τῆς ζωῆς, τῆς ἀγάπης, τῆς δημιουργίας ...».

²² Βλ. Γιώργος Καραμπελιάς, *ὁ.π.*, Φιλοσοφία καὶ Ησυχία, σελ. 303 ἕως 336. Ἐνας δικός μας ἀποφατικὸς τρόπος τῆς «θεοπτίας» μέσω τῆς ἀσκησης, ἀπέναντι στον σχολαστικισμό τῆς δυτικότεροπης νοησιαρχίας τῆς κατάφασης. Ἐνας κόσμος τοῦ «κατ' εἰκόνα» καὶ «καθ' ομοίωσιν», ἀπέναντι σε ἕνα κόσμο συσώρευσης γνώσης τοῦ «κατ' εἰκόνα». Ἡ υπέρβαση ἐνός νοησιαρχικοῦ καὶ εργαλειακοῦ ουμανισμοῦ.

²³ Γράφει ὁ Κάρολος Ντίκενς στὰ *Δύσκολα Χρόνια* τὸ 1854: «Ὁ εκλεγμένος στο κοινοβούλιο Τ. Γκράντγκριντ γίνεται ἕνα ἀπὸ τα σεβαστὰ μέλη τοῦ Γραφείου Μέτρων καὶ Σταθμῶν, ἕνας ἀπὸ τοὺς ἀντιπροσώπους τοῦ Πίνακα Πολλαπλασιασμοῦ, ἕνας ἀπὸ τοὺς ἀξιοσέβαστους κουφούς, ἕνας ἀπὸ τοὺς ἀξιοσέβαστους μουγκούς, ἕνας ἀπὸ τοὺς ἀξιοσέβαστους τυφλούς, ἕνας ἀπὸ τοὺς ἀξιοσέβαστους κωλούς, ἕνας ἀπὸ τοὺς ἀξιοσέβαστους νεκρούς ἀπὸ κάθε ἀποψη. Κάθε τι πού δὲν μπορεῖ νὰ ἀποτιμηθεῖ σε ἀριθμοὺς καὶ κάθε τι πού δὲν μπορεῖ νὰ ἀγοραστεῖ στὴν πιο χαμηλὴ τιμὴ καὶ νὰ ξαναπουληθεῖ

εκείνο που ακόμη δεν έχει μετρηθεί, η ποτέ δεν θα μετρηθεί. Είναι η κατ' εξοχήν εξωκαπιταλιστική περσόνα, προορισμένη να διαστέλλει επ' άπειρον τα όρια του εφικτού, κτιστού και ορατού, εκείνη που ερωτοτροπεί εκ πεποιθήσεως με το ιερό, το άκτιστο, το αόρατο και το αδύνατο.

Ο μάστορας είναι υποκείμενο αδύνατο να μετατραπεί σε αντικείμενο-πράγμα, προκειμένου να ενσωματωθεί σαν εμπόρευμα στον καπιταλιστικό κύκλο διαχείρισης. Έτσι μόνο εξηγείται η νεύρωση του τεύλορισμού να τον αφανίσει υποκαθιστώντας τον με τον βιομηχανικό εργάτη. Η μαστορική δεν μεταφράζεται σε γνώση εγχειριδίου. Της δημιουργεί περιβάλλον εύφορο για έργο ή την αφανίζεις. Επειδή είναι ζωτική για την οικονομία της κοινωνίας επιμένει ακόμη να επιβιώνει.

Η μαστορική δεν είναι είδος, είναι τρόπος για όλα τα είδη. Προϋποθέτει διαστολή του μετρήσιμου χρόνου προκειμένου να χαρίσει χώρο στον χρόνο του δώρου, εκείνο το χρόνο όπου συνειδητά το εγώ μεταλλάσσεται υπέρ ενός ιστορικά συγκεκριμένου εμείς. Πρόκειται για εργασία που δεν μπορεί να αποτιμηθεί και πληρωθεί σαν μισθωτή, χαρίζεται, όπως “τιμή δεν έχει η αγάπη τιμή δεν έχει και η τιμή”.²⁴

Η ουσιαστική απολαβή της προϋποθέτει μια αλλού είδους σχέση με την ζωή και τα πράγματα, μιας άλλης τάξης ήθος, διαθέσιμο κοινωνικά χώρο, χρόνο και εθιμικό δικαιοκώ πλαίσιο. Ο μάστορας είναι μια μυστήρια μοναχική περσόνα που λειτουργεί πάντα στα πλαίσια ενός από κοινού, της κοινότητας, της συντεχνίας, του ισαφίου, του μπουλουκιού. Μοναχικός αλλά όχι μόνος.

στην πιο υψηλή δεν υπάρχει και δεν θα έπρεπε να υπάρχει ...το κάθε πράγμα έπρεπε να πληρώνεται. Κανένας δεν οφείλει ποτέ και σε καμιά περίπτωση... να προσφέρει υπηρεσία χωρίς ανταμοιβή, σε όποιον και να είναι. Η ευγνωμοσύνη πρέπει να καταργηθεί και τα αγαθά που απορρέουν απ' αυτήν να μην έχουν κανένα λόγο ύπαρξης. Κάθε χιλιόστο της ανθρώπινης ζωής, από την γέννηση μέχρι τον θάνατο, πρέπει να είναι μια εμπορική πράξη που εξοφλείται τοις μετρητοίς».

²⁴ Ταινία και τραγούδι του 1984 σε στίχους Τώνιας Μαρκετάκη και μουσική Ελένης Καραϊνδρου.

Η Μαστορική σαν τρόπος σε ένα ολιστικό παραγωγικό σύμπαν για τον αληθινό κόσμο

Στο βιομηχανικό υπόδειγμα δεν υφίσταται προϊόν χωρίς αναλυτική προσαρμογή της κατασκευής του στις δυνατότητες συγκεκριμένων μηχανών. Ο σχεδιασμός, με απόλυτα δική του επίγνωση και ευθύνη, το τεμαχίζει στα μικρότερα δυνατά υπό κατεργασία μέρη, τα περίφημα απάρτια (parts). Στη συνέχεια οι “μονταδόροι” θα επανασυνδέσουν τα μέρη σε “προϊόν”.

Σε όλη αυτή τη διαδικασία ο βιομηχανικός εργάτης είναι ένας δούλος, ένας θλιβερός άνθρωπος μηχανή. Απών παρών σε μια μηχανιστική διαδικασία παραγωγής πανομοιότυπων μερών μηδενικής λόγω μαζικότητας αυταξίας το καθένα, αποκλεισμένος εξ ορισμού από την σύλληψη εκείνου που υποτίθεται παράγει. Δεν τον αφορά παρά η πλήρης αδιαφορία της μηδενικής συμμετοχής, υπό την στρατιωτική πειθαρχία στις άνωθεν εντολές και προδιαγραφές. Ποιος άλλος θα μπορούσε να είναι ο ορισμός της βαρβαρότητας;

Στο προβιομηχανικό παραγωγικό μοντέλο η εμμονική διαδικασία σχεδιαστικού τεμαχισμού εις το άπειρο των πάντων δεν υφίσταται. Εκεί ο σχεδιαστής προσδιορίζει κάποιους ουσιαστικούς αισθητικούς και τεκτονικούς κανόνες στα πλαίσια των οποίων οι τεχνίτες (φορείς μια ζωντανής τεχνικής παράδοσης) συνεισφέρουν μια αρτιότητα, πολλαπλότητα και ομορφιά που απουσιάζουν από το βιομηχανικό προϊόν. Εκείνο κινείται σε ένα δικό του αυτοαναφορικό ναρκισσιστικό σύμπαν. Με την ενσωμάτωση της ανακύκλωσης και αυτοκαταστροφής του προσιδιάζει την κατηγορία του σκουπιδιού χωρίς καμία άλλη αξία πέρα από εκείνη της διατήρησης ενός καθεστώτος.

Η 4η βιομηχανική επανάσταση²⁵ έρχεται να επανασυνθέσει σε ενιαίο

²⁵ Industry 4.0 Study for the ITRE Committee 2016 Policy Department. (Μελέτη της ίδιας της Ε.Ε.)

«Η βιομηχανία 4.0 περιγράφει την οργάνωση διαδικασιών παραγωγής με βάση την τεχνολογία και τις συσκευές που επικοινωνούν αυτόνομα μεταξύ τους κατά μήκος της αλυσίδας αξίας: ένα μοντέλο του «έξυπνου» εργοστασίου του μέλλοντος, όπου τα συστήματα, κινούνται μέσω υπολογιστή, ελέγχουν τις φυσικές διαδικασίες, δημιουργούν ένα εικονικό αντίγραφο του φυσικού κόσμου και παίρνουν αποκεντρωμένες αποφάσεις βασιζόμενες σε μηχανισμούς αυτοοργάνωσης.

ψηφιακό Σώμα το κατακερματισμένο, σε επίπεδα πλέον μη διαχειρίσιμα, πραγματικό-φυσικό. Το ίδιο το πραγματικό εγκαταλείπεται στην τύχη του, αφού υποκατασταθεί και υπερκαθοριστεί από μια προσομοίωση του.

Για το παραγωγικό αυτό πρότυπο προϊόν χωρίς ψηφιακή υπόσταση δεν νοείται.

Μέσω του διαδικτύου των πραγμάτων, το περίφημο internet of things, επιχειρείται ένας ολικός βιοπολιτικός έλεγχος, με την προσομοίωση-υποκατάσταση της παραμικρής πτυχής της αληθινής ζωής σε διασυνδεδεμένα μεταξύ τους προϊόντα, είδωλα του πραγματικού, σε έναν παράλληλο εικονικό ψηφιακό κόσμο, αποκλειστικά για τις οθόνες των υπολογιστών μας, με ικανή αυτιστική διάθεση και Photoshop. Σε λίγο θα ζούμε σε κάσκες έτσι ώστε να μην βλέπουμε σχεδόν ποτέ τον αληθινό κόσμο αρκούμενοι στην πιστότερη δυνατή προσομοίωση του. Με τι κριτήρια άραγε οι νεώτερες γενιές θα ξεχωρίσουν το αυθεντικό από την ρέπλικα σε ένα κόσμο της ρέπλικας; Εδώ βρισκόμαστε σήμερα.

Όταν αντίστοιχα μιλάμε για τεχνητή νοημοσύνη, μιλάμε για μια αλγοριθμική κατασκευή- επινόηση η οποία, αφού υπερβεί σε επιλεγμένα μόνο πεδία την λειτουργία του αληθινού ανθρώπινου εγκεφάλου, μέρους της ολότητας ανθρώπινο σώμα, ονοματίζεται παμπόνηρα “νοημοσύνη”.²⁶

Ο όρος Industrie 4.0 δημιουργήθηκε από την Γερμανική Κυβέρνηση. Περιγράφει και περιλαμβάνει τις τεχνολογικές αλλαγές στην μεταποιητική βιομηχανία (manufacturing) και θέτει τις προτεραιότητες ενός συνεκτικού πλαισίου πολιτικής, με στόχο τη διατήρηση της παγκόσμιας ανταγωνιστικότητας της γερμανικής βιομηχανίας»

Προφανώς και δεν πρόκειται για καμία καινούργια βιομηχανική επανάσταση, αλλά απλώς η συνέχιση της 3ης βιομηχανικής επανάστασης. Άλλωστε ενώ οι προηγούμενες βιομηχανικά επαναστάσεις, χαρακτηρίστηκαν ως τέτοιες εκ των υστέρων, εδώ, αντίθετα προαναγγέλλεται η επόμενη βιομηχανική επανάσταση!!!

Οι πυλώνες της 4ης βιομηχανικής επανάστασης είναι επιγραμματικά:

- Η νέα γενιά υποδομών ταχείας επικοινωνίας 5th Generation.
- Το Διαδίκτυο των πραγμάτων. The internet of things. “όλα πρέπει να μιλάνε με οτιδήποτε άλλο”.
- Η ανάλυση μαζικών δεδομένων. (Big data analytics) και Big data = Big money.»

²⁶ Λέει ο Κωνσταντίνος Δασκαλάκης (καθηγητής του MIT) στην εκπομπή ΣΤΑ ΑΚΡΑ της ΕΡΤ τον Μάρτιο του 2019:

«Η Τεχνητή Νοημοσύνη, έρχεται στον κόσμο σαν μωρό – tabula rasa (άγραφος πί-

Στα πλαίσια ενός τέτοιου κόσμου της απόλυτης απάτης ο τεχνίτης είναι πιο αναγκαίος από ποτέ.

Η όξυνση της αντίθεσης κοινά εμποδωμένης γνώσης και γνώσης σε εργαστηριακό επίπεδο από επιστήμονες, πέρα από την απύθμενη κερδοσκοπική της υπόσταση, δημιουργεί ένα Υπερδικασμό στο κοινωνικό σώμα με αρνητικότερες συνέπειες. Δημιουργείται δηλαδή ένα οξύτατο ζήτημα Αναδιανομής γνώσης, ζήτημα αδύνατον να επιλυθεί ερήμην του τρόπου της μαστορικής.

Ένας κόσμος άλλης υπόστασης προϋποθέτει την επαναφορά του αιτήματος της σύνθεσης σε δεκάδες επίπεδα σε αυτό καθεαυτό το πεδίο του πραγματικού, το πεδίο του ιερού υλισμού η της ιερής μελωδίας της πραγματικότητας.

Ένα αίτημα ολιστικού εγχειρήματος επί του πραγματικού είναι αδιανόητο με μεταφορές τεχνογνωσίας, ρομποτικές πρακτικές, τεχνητή νοημοσύνη και αυτοματισμούς.

Η υποχώρηση του μαζικού βιομηχανικού μοντέλου με την νέα τε-

νακας) – και ενσωματώνει την πληροφορία που περιέχεται στα δεδομένα της. Αν η πληροφορία είναι ελλιπής ή περιέχει θέσεις, τις ίδιες θα υιοθετήσει και η μηχανή. Τα ελλιπή δεδομένα οδηγούν σε αναξιόπιστη Τεχνητή Νοημοσύνη.

Ένα αυτοκίνητο Tesla, που οδηγείται με Τεχνητή Νοημοσύνη, δεν θα αναγνωρίσει ένα σταματημένο όχημα στην αριστερή λωρίδα ταχείας κυκλοφορίας, γιατί σχεδόν ποτέ ένα όχημα δεν σταματά στην αριστερή λωρίδα.

Πρόσφατα, τέσσερις φοιτητές μου στο MIT επιτέθηκαν στον καλύτερο αλγόριθμο αναγνώρισης εικόνας και τον έκαναν να “πιστέψει” ότι μια τρισδιάστατη κελώνα τυπωμένη σε εκτυπωτή 3D, ήταν μια καρμπίνα!

Κατασκευάζουμε ένα αυτο-οδηγούμενο επιβατικό αυτοκίνητο, το οποίο, αναπόφευκτα, κάποια στιγμή θα βρεθεί λίγα μέτρα από πεζούς, που διασχίζουν παράνομα τον δρόμο. Σε μερικά δευτερόλεπτα πρόκειται να γίνει δυστύχημα. Ο αλγόριθμος που οδηγεί το αυτοκίνητο, καταλαβαίνει τι γίνεται γύρω του κι έχει δύο επιλογές, είτε να σκοτώσει τους πεζούς που περνούν τον δρόμο είτε να προσκρούσει σε μια προστατευτική μπάρα και να σκοτώσει τους επιβάτες του αυτοκινήτου. Το ερώτημα είναι πώς θα λάβει αυτήν την απόφαση. Η μηχανή καλείται να πάρει την απόφαση. Πώς, όμως, θα πάρω την απόφαση εγώ που σχεδίασα τον αλγόριθμο, που οδηγεί το αυτοκίνητο; Δεν υπάρχει φιλοσοφικό ούτε ηθικό πλαίσιο για να ιεραρχήσεις την απώλεια.

Τον Μάρτιο του 2016, η Microsoft έφτιαξε ένα chat bot (Tay) στο Twitter, ένα εικονικό προφίλ-ρομπότ, που ήταν φτιαγμένο να αλληλεπιδρά και να λειτουργεί ως κανονικός άνθρωπος. Ένα γκρουπ από χρήστες άρχισε να του παρέχει ρατσιστικό και συνωμοσιολόγο περιεχόμενο. Σε 17 ώρες, είχε γίνει ακραίος ρατσιστής και μισογύνης»

χνολογική συνθήκη, μειώνει τις ανάγκες σε εξαρτημένη εργασία και δημιουργεί, υπό προϋποθέσεις, τη δυνατότητα για ελεύθερες παραγωγικές σχέσεις χωρίς μισθωτή εργασία. Τώρα η Μαστορική και ο τεχνίτης σαν αρχιμάστορας ενός άλλου κόσμου, συνιστούν τους μοναδικούς πραγματικούς φορείς του πνεύματος μιας κοινωνίας άλλου ύφους, ήθους και είδους από την σημερινή.

Η θλιβερή απουσία εναλλακτικού στον μοντερνισμό οράματος

Η βιομηχανική πόλη του ολοκληρωτισμού και της κρατικής γραφειοκρατίας, όταν αφανίζει το χωριό, χρειάζεται ένα κατάλληλο τεχνοκρατικό, θεωρητικό, ηθικό και αισθητικό άλλοθι που θα τεκμηριώνει την μετάβαση στη σφαίρα της βιοπολιτικής σαν αναγκαστική και ανεπίστροφη. Οι αρχιτέκτονες συνιστούν τους αρχιμάστορες του εγχειρήματος και ο μοντερνισμός την οραματική τους βάση.

Η σχολή του Μπαουχάουζ, “σπίτι της κατασκευής” του μέλλοντος μας αν θέλετε, (εκ παραλλήλου με την Vkhutemas (Βκχουτέμας)²⁷ γεννήματος της α΄ φάσης της μπολσεβίκικης κυριαρχίας) έρχεται, με τον πιο ολιστικό αλλά και φίνο τρόπο, να ενσωματώσει και αφανίσει παράλληλα, τα πιο σοβαρά εναλλακτικά στη βιομηχανία εγχειρήματα στη Δύση, από το κίνημα των Arts and Crafts μέχρι το Art nouveau. Στο όνομα της υπέρβασης τέχνης και τεχνικής, χειροτεχνίας και βιομηχανίας καταφέρνει στο τέλος να καθυποτάξει ολόκληρο το τεχνικό σύμπαν στην βιομηχανία, την “βιολογική οργάνωση της κοινωνίας”²⁸.

²⁷ Τα Εργαστήρια ιδρύθηκαν με διάταγμα του Vladimir Lenin με πρόθεση να προετοιμάσουν καλλιτέχνες υψηλών δυνατοτήτων για τη βιομηχανία, καθώς και τεχνίτες με επαγγελματική και τεχνική εκπαίδευση. Η Σχολή ήταν το κέντρο τριών μεγάλων ρευμάτων στην Πρωτοπορία της Τέχνης και της Αρχιτεκτονικής: του Κονστρουκτιβισμού, του Ρασιοναλισμού και του Σουπρεματισμού. Στα 1926 η Σχολή έγινε από Εργαστήρια, Ινστιτούτο και έπαψε να λειτουργεί με αυτή τη μορφή στα 1930, οπότε και η κληρονομιά της διαχύθηκε σε 6 άλλες Σχολές. Μορφές όπως ο Καντίνσκυ διδάξαν αρχικά εκεί πριν πάνε στο Μπαουχάουζ.

²⁸ Κατά την ακριβή έκφραση του Μοχόλυ-Νάγκυ, διευθυντή της σχολής μετά το 1923.

“Ο μοντερνισμός μη έχοντας δικό του οντολογικό μύθο μετατράπηκε σε εργαλείο ιδεολογικής αναπαραγωγής του βιομηχανικού κεφαλαίου. Η αρχική κριτική οπτική του χάθηκε και η αυθεντική ουτοπία κοινωνικής ισότητας έγινε μικροαστικός ανθρωπισμός το ‘50, high-tech φαντασμαγορία το ‘60 και στιλιστικός εκλεκτικισμός το ‘70. Σήμερα πανθεϊστικός εκλεκτικισμός.”²⁹

Για ένα κόσμο άλλου είδους, οφείλουμε να συγκροτήσουμε και ένα άλλο οραματικό τεχνικό πλαίσιο, πλαίσιο που σήμερα απουσιάζει παντελώς. Προϋποθέτει την δυνατότητα ανάκτησης της “μιμητικής” της ιστορικής λαϊκής τεχνικής γλώσσας, όπως στον ορισμό της αρχαίας τραγωδίας, περί “μίμησης πράξεως ωραίας και τελείας”.

Οφείλουμε να ξανακερδίσουμε έναν ιστορικό τρόπο όπου, η μεταποιητική διαδικασία μέσω της μαστορικής θα αποκτήσει μια στοχαστική υπόσταση απέναντι στη φύση της ύλης και της ζωής.

Μια πράξη τεκτονικής μυθολογικής μυθοπλασίας που συνθέτει την τέχνη της κατασκευής του ορατού με εκείνη του αοράτου, την τέχνη της κατασκευής του πραγματικού με εκείνη του φαντασιακού, στον αντίποδα της κυρίαρχης εικονικής πραγματικότητας.

Οφείλουμε δηλαδή να μεταστρέψουμε τις υπαρκτές κοινωνίες της δυστοπίας σε εργαστήρια αληθινής ευτοπίας (η ουτοπίας αν προτιμάτε) και όχι φυσικά ετεροτοπίας.

Δηλαδή σε κοινωνίες μαστόρων.

Οφείλουμε, μέσα από ένα απτό κοινωνικά οραματικό πλαίσιο, να αναποδογυρίσουμε την 4η βιομηχανική επανάσταση.

Πεδίο Απομεγέθυνσης και Αυτοϊασης

Η ολιστική ιατρική χαρακτηρίζει την επίσημη “επιθετική” επειδή εστιάζει στο μέρος παραβλέποντας τις παράπλευρες συνέπειες. Δείκτης της είναι η “ανταπόκριση του οργανισμού σε θεραπείες”, εννοώντας την δυνατότητα του οργανισμού, με την διαμόρφωση του κατάλληλου πε-

²⁹ Βλ. Δημήτρης Πορφύριος «Ο κλασικισμός δεν είναι στυλ», από το βιβλίο του *Classicism is not a style*, 1982 London, Academy Editions/ St Martin’s Press, μετάφραση δική μας.

δίου, “άραγε χαμηλής ενθαλπίας;”³⁰ να αυτοθεραπευτεί. Σε μια κοινωνία θρυμματισμένη απουσιάζει παντελώς ένα τέτοιο πεδίο αυτοθεραπείας.

Τα αρχαία ελληνικά Ασκληπιεία, συνιστούσαν χώρους διαμόρφωσης ιαματικού πεδίου.³¹ Πολλοί επιστήμονες σήμερα επιχειρούν να διαυγάσουν ένα πεδίο γνώσης που εδράζεται στην κβαντομηχανική και αφορά στον χώρο του αοράτου για τις πρωταρχικές ανθρώπινες φυσικές αισθήσεις.

Η εμπειρία κάθε τεχνίτη που σέβεται τον εαυτό του, προσφέρει ένα ύψιστο μάθημα. Η φύση τελικά δεν βιάζεται. Όποιος επιχειρήσει να την βιάσει πλήρωσε τίμημα παρά πολύ ακριβό.

Αυτή τη διαπίστωση επιβεβαιώνει περίτρανα η καταστροφή του πλανήτη και των ανθρωπίνων κοινωνιών. Είναι ώριμη πλέον η συναίσθηση της ανάγκης επαναφοράς σε κάποιου άλλου τύπου “φυσικότητα”, όπου “τα μικρά θηλαστικά θα επιζήσουν των δεινοσαύρων”³².

Αν δεν τολμήσουμε να αγγίξουμε την ρίζα του προβλήματος, η επιβολή κανενός τύπου από οικολογικές νόρμες δεν θα μας σώσει.

Ο χάρη της ποσοτικοποίησης κατατεμαχισμός γεννά διχασμούς στο διηλεκές στο πεδίο του πραγματικού. Ψευδοποκαθίστανται με διαχειρίσιμες κατασκευές σε διάφορα ιδεολογικά επίπεδα, όπως το τεχνικό σύστημα του ψηφιακού κόσμου σήμερα.

Η καπιταλιστική στρατηγική απαιτεί πλήρη αποεδαφοποίηση και απούλικοποίηση.

³⁰ Βλ. Θεμιστοκλής Ξανθόπουλος, *Ρέκβιεμ με κρεσέντο; Homo Sapiens, Ο τελευταίος του γένους των ανθρώπων*, 2017, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Ε.Μ.Π., όπου στα προλεγόμενα του βιβλίου ο επιστημονικός όρος «ενθαλπία» χρησιμοποιείται και με την κοινωνική του διάσταση. «...στην ήπια (χαμηλή) κοινωνική ενθαλπία η μετάδοση ενέργειας λειτουργεί αποκεντρωμένα και χρησιμοποιείται η ακηδεμόνευτη κοινοτική συνείδηση ως μέσο μεταφοράς, με τις αρχές της διαδικασίας της άμεσης δημοκρατίας...»

³¹ Με εργαλεία την γεωμετρία (κατασκευές κτιριακές και άλλες σχεδιασμένες με χρυσές αναλογίες), τον λόγο (θέατρο σαν αναπόσπαστο μέρος της θεραπευτικής διαδικασίας), την διατροφή (πρωταρχική και προσαρμοσμένη απολύτως στον συγκεκριμένο ασθενή) και την “πληροφορία” (αιθέρα κατά τους αρχαίους), οντότητα που επιχειρεί να αποσαφηνίσει η νεοφυής “φυσική της πληροφορίας” και πιθανά αποκτούσε λειτουργική υπόσταση κατά την διαδικασία της Εγκοίμησης.

³² Φράση που χρησιμοποιεί ο Γιώργος Καραμπελιάς.

Η αντίσταση μας προϋποθέτει την ανάκτηση δυο χαμένων πεδίων εκείνου:

- του συγκεκριμένου τόπου και χρόνου στα πλαίσια μιας νέας συγκεκριμένης οικουμενικότητας
- της ανάκτησης μιας άλλης γνώσης από τα κάτω, που θα συνθέτει την επιστημονική με την λαϊκή εμπειρία αιώνων και γενεών.

Το αληθινό μας ζήτημα δεν είναι η μεταφορά τεχνογνωσίας από τους έχοντες στους μη έχοντες.

Το ζήτημα μας είναι η συγκρότηση:

- μιας άλλου τύπου τεχνογνωσίας στ' αλήθεια από κοινού με τους μη έχοντες
- η σύνθεση της αγωνίας της νέας γενιάς με την εμπειρία της προηγούμενης.³³

Όλα αυτά είναι αδύνατα αν δεν:

- ανακτήσουμε τη κλίμακα του “χωριού” σαν μοναδικού τύπου βιωμένης κοινωνικής ευτοπίας
- ανακτήσουμε την ποιότητα ενός χρόνου έξω από τον τεχνολογικό αυτοματισμό
- εμπεδώσουμε τον ψηφιακό κόσμο σαν τον αναγκαίο κοινό εικονικό τόπο της διεθνούς “ετεροτοπικής” μας υπόστασης.

Με άλλα λόγια χωρίς ανάκτηση της περιφέρειας με κινήματα ριζικής αποκέντρωσης, έξω από τις μητροπόλεις τέρατα, εναλλακτικό μέλλον δεν υφίσταται.

Η έννοια χρόνος σαν τον θεό Ιανό έχει δυο πρόσωπα. Εκείνο της διάστασης και εκείνο της υπόστασης. Άραγε στο πεδίο της βιωματικής υπόστασης του χρόνου, εκείνου του περίφημου «χρόνου φείδου»³⁴, η συναίσθηση της οντότητας χρόνος, πυκνώνει η αραιώνει στις μέρες μας; Ο σύγχρονος τεχνικός πολιτισμός διαστέλλει η συστέλλει την πρόσ-

³³ Η συγκεκριμένη έκφραση ανήκει στον Βασίλη Καραποστόλη.

³⁴ Από ένα εξαιρετικό μικρό κείμενο του πρύτανη ΕΜΠ Θεμιστοκλή Ξανθόπουλου «Σε αναζήτηση θεϊκού αποτυπώματος», όπου καταλήγει: «Εμπνευσμένοι από το νέο πολυ-συμπαντικό μοντέλο, ορισμένοι θεολόγοι διευρύνουν πέραν του πεπερασμένου σημείου εκκίνησης του χρόνου τους ορίζοντες αναζήτησης θεϊκού αποτυπώματος και αναγνωρίζουν στην περιγραφή της δομής και των διαστάσεων των Υπερχορδών το αόρατο αλλά ενεργό Θείο Πνεύμα», <http://endogenis.blogspot.gr/2015/04/blog-post.htm>

ληψη αυτής της οντότητας που “ζωγραφίζει” την μόνη απτή αίσθηση θεότητας, η «ζωής», είμαστε σε θέση να προσλάβουμε σαν εμπειρία;

Η μεταποιητική πρακτική που ξαναδίνει, με το βίωμα της μαστορικής, στην έννοια της οντότητας σημαίνοντα ρόλο, που συμφιλιώνει τρόπους και ιδιαιτερότητες, είναι ζωτικά αναγκαία, προκειμένου να ανακτήσουμε την ποιότητα ενός άλλου χρόνου. Τον χρόνο του προσώπου, του βαδίσματος του ανθρώπινου σώματος πάνω στη γη, της επίκλησης του ελάχιστου αναγκαίου και ικανού με όρους ιστορικού ανθρώπου. Υπάρχει τίποτε πολυτιμότερο από μια τέτοια ανάκτηση έξω μακριά από την οδύνη του ανώνυμου πλήθους;

Αθήνα, Απρίλιος 2019

Σημείωση:

Οι αναφορές με αριθμούς 2,8,23,25,26 οφείλονται στη φιλική συνδρομή του Αλέξη Οικονομίδη, συνδιαμορφωτή στα πλαίσια του ΙΝΕΠΙΑ της σκέψης για ένα εναλλακτικό παραγωγικό πρότυπο, μέσα από μια σύγχρονη σύνθεση της παράδοσης της μαστορικής με την πραγματικότητα της τεχνολογικής επανάστασης.

Γιώργος Λιερός

Η εργατοαγροτική συμμαχία: Ο δρόμος του Λένιν

Ο Λένιν... νομιμοποίησε την αναρχική απογύμνωση των τσιφλικάδων προς όφελος των αγροτικών μαζών και ίδρυσε έτσι για πρώτη και πιθανότατα για τελευταία φορά στη Ρωσία αυτή την τάξη των χειραφετημένων χωρικών που, από την εποχή της Γαλλικής Επανάστασης, αποτέλεσε το σταθερότερο στήριγμα των δυτικών εθνών.

Hannah Arendt, *Το ολοκληρωτικό σύστημα*

Επαναφέρουμε εδώ στη συζήτηση δύο κείμενα εξαιρετικής σημασίας. Στην πραγματικότητα το ένα αποτελεί συνέχεια του άλλου. Και τα δύο μαζί σκιαγραφούν μια πολιτική αντίθεση μ' εκείνη που υποστήριξε ο Τρότσκι και εφάρμοσε ο Στάλιν με τη βίαιη κολεκτιβοποίηση 1929-1933. Πρόκειται για τα κείμενα:

- Για τον συνεταιρισμό, του Λένιν.
- Ο δρόμος προς το σοσιαλισμό και η συμμαχία με την αγροτιά, του Μπουχάριν.
- Το κείμενο του Λένιν είναι ένα από τα τέσσερα τελευταία του και αποτελεί ένα είδος πολιτικής διαθήκης, εάν τον είχαν ακούσει ίσως και να υπήρχε η ΕΣΣΔ σήμερα.
- Το κείμενο του Μπουχάριν αποτελεί μια περιεκτική σύνοψη της άποψης την οποία θα υποστηρίξει εναντίον του Στάλιν (και του Τρότσκι) η λεγόμενη «δεξιά» της ηγεσίας του κόμματος στα τέλη της δεκαετίας του 1920. Ο Μπουχάριν αναπτύσσει τη λενινιστική γραμμή μένοντας πιστός στο πνεύμα της αν και του λείπει πάθος, η φλόγα και η τόλμη του Λένιν. Ο Μπουχάριν δεν ήταν Λένιν.

Εξαιτίας της κολεκτιβοποίησης το καθεστώς που γεννήθηκε μέσα από τη Μεγάλη Ρωσική Επανάσταση τελικά αποτέλεσε μια ανορθογραφία της ιστορίας, μια ανορθογραφία που πληρώθηκε με πολύ αίμα.

Αν έχει ένα κάποιο δίκιο η Άρεντ υποστηρίζοντας ότι τη στιγμή του θανάτου του Λένιν κανένας δρόμος δεν ήταν κλεισμένος και ότι δεν ήταν αναπόφευκτη η μετατροπή της μονοκομματικής δικτατορίας σε ολοκληρωτική κυριαρχία, θα άξιζε να εξετάσουμε αυτή τη δεύτερη λύση που υποστηρίζουν εναντίον των Τρότσκι Στάλιν οι Λένιν-Μπουχάριν.

Ούτε ο Λένιν, ούτε ο Μπουχάριν αμφισβήτησαν ποτέ τη μονοκομματική δικτατορία, την απαγόρευση των άλλων σοσιαλιστικών κομμάτων, το πνίξιμο της εσωκομματικής δημοκρατίας, την ουσιαστική κατάργηση των πολιτικών ελευθεριών. Δεν πρότειναν ποτέ κάποια δημοκρατία των συνεταιρισμένων παραγωγών, την άμεση δημοκρατία, τη γενικευμένη αυτοδιαχείριση. Το έδαφος πάνω στο οποίο κινείται η πρότασή τους – ο Λένιν μάλιστα είναι ιδιαίτερα σαφής επ’ αυτού – είναι ο λεγόμενος κρατικός καπιταλισμός. Και όμως αυτή η διαφορά ανάμεσα στη μονοκομματική δικτατορία και την ολοκληρωτική κυριαρχία που επισημαίνει η Άρεντ, είναι πολύ σημαντική και θα εξηγήσουμε το γιατί.

Κατ’ αρχήν τρία είναι τα επίδικα ζητήματα και συνδέονται στενά μεταξύ τους:

- Εργατοαγροτική συμμαχία ή εξάλειψη των αγροτών σαν τάξης (για την οποία «η εξάλειψη των κουλάκων σαν τάξης» ήταν μόνο το μέσο);
- Δημοκρατικά οργανωμένες, με εθελοντική συμμετοχή και στη βάση της κοινωνικής ιδιοκτησίας συνεταιριστικές επιχειρήσεις ή ολοκληρωτική επιβολή της κρατικής (όχι κοινωνικής) ιδιοκτησίας και του γραφειοκρατικού σχεδιασμού, στρατιωτικοποίηση της εργασίας, «γενικευμένη κρατική μισθωτή εργασία» κτλ;
- Ισορροπημένη ανάπτυξη της γεωργίας και της βιομηχανίας, της παραγωγής καταναλωτικών αγαθών και της παραγωγής μέσω παραγωγής ή γρήγορη εκβιομηχάνιση με τον εξανδραποδισμό των αγροτών, την σύνθλιψη των εργατικών μισθών και την εκτεταμένη χρήση της στρατοπεδικής εργασίας;

Ο Λένιν έρχεται με το άρθρο του να αναδείξει τον ξεχωριστό ρόλο του συνεταιρισμού, για την οικοδόμηση του σοσιαλισμού με τη συμμετοχή των πολλών εκατομμυρίων μικρών και πολύ μικρών αγροτών, στα πλαίσια της Νέας Οικονομικής Πολιτική (ΝΕΠ), που κατ' αυτόν χρειάζεται να διαρκέσει μια ολόκληρη εποχή.

Οι συνεταιριστικές επιχειρήσεις, υποστηρίζει ο Λένιν, αποτελούν στη Σοβιετική ένωση, την περίοδο της ΝΕΠ, μια τρίτη μορφή επιχειρήσεων δίπλα στο επιχειρήσεις συνεπούς σοσιαλιστικού τύπου (τις κρατικές) και τις ιδιωτικές καπιταλιστικές επιχειρήσεις (374)¹. Ο συνεταιρισμός σ' ένα καπιταλιστικό κράτος δεν αποτελεί παρά ένα συλλογικό καπιταλιστικό οργανισμό, όμως, συνεχίζει ο Λένιν, σε ένα εργατικό κράτος και με τα μέσα παραγωγής στα χέρια της εργατικής τάξης, οι συνεταιριστικές επιχειρήσεις «δεν διαφέρουν... από τις σοσιαλιστικές» και πλέον: «ο συνεταιρισμός στη χώρα μας, χάρη στην ιδιομορφία του κρατικού μας καθεστώτος, αποκτά εντελώς ξεχωριστή σημασία» (375). «Ο φανταστικός χαρακτήρας των σχεδίων των παλιών συνεταιριστών αρχίζοντας από τον Ρόμπερτ Όουεν» (σ. 375) συνίσταται στο ότι δεν λάμβαναν υπόψη τους την πάλη για την ανατροπή της κυριαρχίας της τάξης των εκμεταλλευτών και για την εργατική εξουσία. Όμως «στη χώρα μας η ανατροπή αυτή έχει τώρα συντελεστεί και πολλά από εκείνα που στα όνειρα των παλιών συνεταιριστών ήταν φανταστικά ή και ρομαντικά ή ακόμα και φτηνά, γίνονται τώρα η πιο καθαρή πραγματικότητα» (369, 375). Με την κρατική εξουσία στα χέρια της εργατικής τάξης «κοιτάξτε πως άλλαξαν τα πράγματα» (375)· «τώρα έχουμε το δικαίωμα να πούμε ότι η απλή ανάπτυξη του συνεταιρισμού στη χώρα μας είναι ταυτόσημη με την ανάπτυξη του σοσιαλισμού» (376) και επίσης ότι «το σύστημα των πολιτισμένων συνεταιριστών όταν υπάρχει κοινωνική ιδιοκτησία στα μέσα παραγωγής, και όταν το προλεταριάτο έχει νικήσει ταξικά την αστική τάξη, αυτό ακριβώς είναι και το σύστημα του σοσιαλισμού» (373).

Ο Λένιν ξεκαθαρίζει με τον πιο κατηγορηματικό τρόπο ότι ακριβώς

---

¹ Η σελίδα που αναγράφεται κάθε φορά στην παρένθεση, όταν αναφερόμαστε στον Λένιν είναι από το Λένιν, *Άπαντα*, τόμος 45, ελλ. εκδ. Σύγχρονη Εποχή, 1988 και όταν αναφερόμαστε στον Μπουχάριν είναι από το Νικολάι Μπουχάριν, *Ο δρόμος προς το σοσιαλισμό και η συμμαχία με την αγροτιά*, ελλ. εκδ. Γερ. Αναγνωστίδης.

χάρη στη ΝΕΠ «ο συνεταιρισμός αποχτά στη χώρα μας εντελώς ξεχωριστή σημασία» (369). Γράφει χωρίς να κρύβεται πίσω από το δάκτυλό του ότι «με τη ΝΕΠ κάναμε μια παραχώρηση στον αγρότη σαν έμπορο, παραχώρηση στο ιδιωτικό εμπόριο. Από αυτό ακριβώς πηγάζει (αντίθετα από ό,τι νομίζουν μερικοί) η τεράστια σημασία του συνεταιρισμού. Ουσιαστικά, το να οργανώσουμε σε αρκετό πλάτος και βάθος τον πληθυσμό της Ρωσίας σε συνεταιρισμούς, όταν ακόμη κυριαρχεί η ΝΕΠ, είναι ό,τι μας χρειάζεται, γιατί τώρα βρήκαμε το μέτρο του συνδυασμού του ατομικού συμφέροντος, του ατομικού εμπορικού συμφέροντος με την παρακολούθηση και τον έλεγχο του από το κράτος, βρήκαμε το μέτρο υποταγής του ατομικού συμφέροντος στα γενικά συμφέροντα, πράγμα που πριν αποτελούσε την πέτρα του σκανδάλου για πάρα πολλούς σοσιαλιστές» (369).

Ο Λένιν λοιπόν βλέπει ένα συνεταιριστικό τομέα δίπλα στον αμιγώς κρατικό και συνδέει τον συνεταιρισμό με μια κοινωνικά ελεγχόμενη μη καπιταλιστική αγορά, στα πλαίσια μιας διαδικασίας οικοδόμησης του σοσιαλισμού που λίγο πολύ ταυτίζεται με τη ΝΕΠ. Αν στην αρχή ο Λένιν είδε τη ΝΕΠ απλώς σαν μια αναγκαία τακτική υποχώρηση υπό την πίεση των αγροτικών εξεγέρσεων (Ταμπόφ, κ.α.) και της Κρονστάνδης, πλέον, χάρη και στα αδιαμφισβήτητα επιτεύγματά της, την βλέπει σαν την μορφή που πρέπει να πάρει η εργατοαγροτική συμμαχία, σαν έναν τρόπο, και μάλιστα τον πιο ενδεδειγμένο, για να οικοδομηθεί ο σοσιαλισμός στις ρωσικές συνθήκες. Ξεκαθαρίζει με τον πιο σαφή τρόπο την προτεραιότητα που πρέπει να δοθεί στον συνεταιρισμό: «πρέπει το κράτος να χορηγήσει στους συνεταιρισμούς δάνεια που να ξεπερνούν έστω και λίγο τα ποσά που χορηγεί στις ιδιωτικές επιχειρήσεις και να φτάνουν έστω και ως τα ποσά που χορηγεί στη βαριά βιομηχανία κτλ» (σ. 371). «Τώρα πρέπει να συνειδητοποιήσουμε και να κάνουμε πράξη τούτο: το κοινωνικό σύστημα που πρέπει να υποστηρίξουμε παραπάνω από το συνηθισμένο είναι το συνεταιριστικό κίνημα» (σ. 371). Δεν θα μπορούσε να είναι πιο ρητή η αντίθεσή του με την πολιτική της πρωταρχικής σοσιαλιστικής συσσώρευσης και της βίαιης κολεκτιβοποίησης που θα εφαρμοστεί λίγα χρόνια αργότερα. Ο Λένιν δεν βλέπει τη ΝΕΠ σαν μια ευκαιριακή πολιτική όπως ψευδώς ισχυρίζονται τροτσκιστές και σταλινικοί. Γράφει:

...η ΝΕΠ αποτελεί μια πρόοδο με την έννοια ότι προσαρμόζεται στο επίπεδο του πιο συνηθισμένου αγρότη και δεν του ζητάει τίποτα παραπάνω. Για να πετύχουμε όμως μέσω της ΝΕΠ να πάρει μέρος στο συνεταιρισμό ολόκληρος χωρίς εξαίρεση ο πληθυσμός, απαιτείται γι' αυτό ολόκληρη ιστορική εποχή. Μπορούμε να περάσουμε αυτό το διάστημα στην καλύτερη περίπτωση μέσα σε δέκα - είκοσι χρόνια. Παρόλα αυτά όμως θα είναι μια ιδιαίτερη ιστορική εποχή... (σ. 372)

Λιγότερο από εφτά χρόνια μετά -στις 27 Δεκεμβρίου 1929 – ο Στάλιν στο λόγο του προς τους μαρξιστές ειδικούς του αγροτικού ζητήματος θα έστελνε τη ΝΕΠ «στο διάβολο»².

Η σχηματοποίηση: πολιτική εξουσία (σοβιέτ) + ανάπτυξη (διάδοση) των αγροτικών συνεταιρισμών με κρατική καθοδήγηση = σοσιαλισμός³ από μια άποψη αποδίδει όντως τις ιδέες του Μπουχάριν (και του Λένιν, στο εν λόγω άρθρο). Από μια άλλη άποψη όμως όχι.

Ο ακρογωνιαίος λίθος της αντίληψης του Μπουχάριν (και του Λένιν) είναι η προτεραιότητα που αποδίδουν στη συμμαχία εργατών-αγροτών. Τον Μπουχάριν (και τον Λένιν) δεν τους ενδιαφέρει η θέληση της πλειοψηφίας της εργατικής τάξης ή η *volonte generale* του προλεταριάτου, αλλά η ενεργός συγκατάθεση της μεγάλης πλειοψηφίας του εργαζόμενου λαού. Βάζοντας στο παιχνίδι τους αγρότες προκαλούν ένα σημαντικό ρήγμα στο φαντασιακό-συμβολικό οικοδόμημα της Β' Διεθνούς. Θέτουν υπό διερώτηση, κατά κάποιον τρόπο, τον μεσσιανικό ρόλο που αποδίδει στο προλεταριάτο και διασταυρώνονται με τους προβληματισμούς των σοσιαλεπαναστατών τους οποίους κατά τα άλλα λειδορούν στα κείμενά τους. Ο εργατισμός, τότε και τώρα, στρέφεται πρώτα απ' όλα εναντίον των εργατών, ο Σαπίρ πολύ σωστά μίλησε για αντεργατικό εργατισμό. Ο εργατισμός αντλεί από την αίγλη του νεαρού τότε εργατικού κινήματος η οποία οφειλόταν στο ότι οι εργάτες δρώντας σαν άνθρωποι πήραν στα χέρια τους τα πιο ριζοσπαστικά

---

² Σαρλ Μπετελέμ, *Οι ταξικοί αγώνες στην ΕΣΣΔ περίοδος δεύτερη*, ελλ. εκδ. Ράππας 1977, σ. 33.

³ Γ. Λιοδάκης, *Το επαναστατικό εγχείρημα του Οκτώβρη και η «Νέα Οικονομική Πολιτική»*, περιοδικό *ΟΥΤΟΠΙΑ*, τευχ. 122, 2017.

χειραφετητικά προτάγματα της νεωτερικότητας. Αυτό όμως που κρυβόταν και κρύβεται πίσω από τον εργατισμό (της Β΄, της Γ΄ Διεθνούς και των επιγόνων τους) είναι η λατρεία της μηχανής και της τεχνολογίας, η γοητεία των μεγάλων αριθμών, ο μυστικισμός στο όνομα της επιστήμης, η μαζοποίηση των ανθρώπων και εν τέλει η ακόρεστη δίψα για εξουσία διανοουμένων οι οποίοι έχουν αφήσει στην άκρη τα ανθρωπιστικά ιδεώδη (π.χ. εκείνα της ρωσικής ιντελιγκέντσιας του 19^{ου} αιώνα) και παίρνουν τους εαυτούς τους για τους μηχανικούς της ιστορίας.

Το διάβημα του Λένιν και του Μπουχάριν –όσο δειλό κι αν μας φαίνεται σήμερα– πρέπει να το κρίνουμε λαμβάνοντας υπόψη πόσο ισχυρές ήταν τότε, στην ιδεολογία, την τέχνη και τον πολιτισμό, οι φαντασιακές σημασίες που συνόδευαν τη δεύτερη βιομηχανική επανάσταση. Εναντίον της στροφής προς την αγροτιά ήταν η γερμανική σοσιαλδημοκρατία, η Λούξεμπουργκ, οι συμβουλιακοί κομμουνιστές, οι αριστερές αντιπολιτεύσεις του μπολσεβίκικου κόμματος κτλ. Η σφοδρή κριτική του Μαρξ στη θεώρηση του πληθυσμού εκτός των εργατών σαν «μια αντιδραστική μάζα» είχε αποσιωπηθεί, ενώ η κινέζικη και η βιετναμέζικη επανάσταση ήταν ακόμα πολύ μακριά. Ο μαοϊκός Μπετελέμ υποστηρίζει σθεναρά τη ΝΕΠ και διάκειται ευνοϊκά στη «δεξιά παρέκκλιση» (Μπουχάριν) ακριβώς γιατί είναι μαοϊκός, δηλαδή υποστηρικτής της εργατοαγροτικής συμμαχίας.

Στο μικρό του βιβλίο, όλα τα ζητήματα που θίγει ο Μπουχάριν, τα αντιμετωπίζει από την σκοπιά της κεντρικής σημασίας που αποδίδει στην εργατοαγροτική συμμαχία.

- Η οικοδόμηση του σοσιαλισμού οφείλει να βασιστεί στην ισορροπημένη, στην αμοιβαία υποβοηθούμενη ανάπτυξη, και της γεωργίας και της βιομηχανίας. Γράφει: «η γεωργία είναι η βάση της οικονομίας μας. Η βιομηχανία μας είναι σχετικά λίγο αναπτυγμένη και η εξέλιξη της εξαρτάται από την εξέλιξη της γεωργίας. Και αυτή, λοιπόν, η γεωργία είναι στα χέρια των μικρών χωρικών, που κατέχουν πιο πολλές από είκοσι εκατομμύρια αγροτικές εκμεταλλεύσεις» (σ. 7). «Η ανάπτυξη της βιομηχανίας είναι έργο της ανάπτυξης της γεωργίας και αντίστροφα, η ανάπτυξη της

γεωργίας είναι έργο της ανάπτυξης της βιομηχανίας» (σ. 48). «Η αλληλοϋποστήριξη της βιομηχανίας και της γεωργίας αποτελούν τον πρωταρχικό όρο για την σταθεροποίηση της συμμαχίας της εργατικής τάξης με την αγροτιά, που χωρίς αυτή είναι αδύνατο να προχωρήσουμε προς το σοσιαλισμό» (σ.51).

- Έχοντας βγάλει τα παραμορφωτικά γυαλιά του εργατισμού αναγνωρίζει ότι οι μεσαίοι χωρικοί αποτελούν την κύρια μάζα της αγροτιάς (σ. 53, 72). Περιγράφει δηλαδή τη ρωσική ύπαιθρο όπως οι σοσιαλεπαναστάτες⁴. Άλλωστε σύμφωνα με τον Μπετελέμ, το 1926-1927 οι φτωχοί αγρότες ήταν το 29,4%, οι μεσαίοι το 67,5% και οι κουλάκοι το 3,1% του αγροτικού πληθυσμού⁵. Ο Μπετελέμ υπολογίζει για το 1926-1927, το μέσο κατά κεφαλή (μέλους μιας οικογένειας) ετήσιο εισόδημα σε 78,6 ρούβλια για τους φτωχούς χωρικούς, σε 113,3 για τους μεσαίους, σε 239,9 για τους κουλάκους και σε 108,2 για τον εργάτη γης, ενώ σε 334,6 εκείνο του βιομηχανικού εργάτη⁶. Η εισοδηματική διαφοροποίηση στην ύπαιθρο είναι δηλαδή μόλις 1:3, ενώ στη σοσιαλιστική βιομηχανία 1:5 τον Φεβρουάριο του 1919 (την εποχή του πολεμικού κομμουνισμού)⁷, 1:5 έως 1:8 το 1924⁸ και πολύ μεγαλύτερη στη συνέχεια όταν θα εγκαταλειφθεί η ΝΕΠ.
- «Ο συνεταιρισμός σχηματίζει τον ενδιάμεσο κρίκο ανάμεσα στην προλεταριακή πόλη και τον εργαζόμενο κάμπο, ενώνει την πόλη με την αγροτιά» (63). Όμως για να μπορέσουν οι συνεταιρισμοί να παίξουν τον ρόλο τους «πρώτ' απ' όλα η εγγραφή στον συνεταιρισμό πρέπει να 'ναι ελεύθερη. Και ακόμη, όλα τα μέλη της διοίκησης και οι υπάλληλοι του συνεταιρισμού πρέπει να εκλέγονται. Ο αγρότης δεν θα πάρει ενεργητικά μέρος, δεν θα του εμπιστευτεί το κτήμα του, αν οι υπάλληλοι υποδείχνονται από

⁴ J. S., *Οι αγρότες και η Επανάσταση*, www.congress1917.gr

⁵ Σαρλ Μπετελέμ, *ό.π.*, σ. 92.

⁶ Στο ίδιο, σ. 100.

⁷ Έντουαρντ Χάλετ Καρρ, *Ιστορία της Σοβιετικής Ένωσης*, τόμ. 2, ελλ. εκδ. Υποδομή 1978, σ. 263.

⁸ Σαρλ Μπετελέμ, *ό.π.* σ.246, 247.

ανώτερα όργανα. Θέλει να 'χει ανθρώπους που να τους γνωρίζει και που να τους έχει εμπιστοσύνη» (σ. 103). Ελεύθερες εκλογές στους αγροτικούς συλλόγους, ελεύθερες εκλογές που θα αφορούν εκατό εκατομμύρια ανθρώπους, ενώ ο διορισμός από τα πάνω ήταν εδώ και πολύ καιρό ο κανόνας όπως παραδεχόταν και ο Στάλιν τον Δεκέμβρη του 1923⁹!!!

- Ο Μπουχάριν τονίζει τη σημασία της επαναστατικής νομιμότητας και τη συνδέει με την επαναφορά της κανονικότητας στην οικονομική ζωή. Αναγνωρίζει ένα σημαντικό ρόλο στην αγορά και στην απλή εμπορευματική παραγωγή για μια μεγάλη ιστορική περίοδο. Η αγορά μεσολαβεί τη σχέση πόλης-υπαίθρου (σ. 46, 47) και ο κρατικός τομέας μακροπρόθεσμα θα υπερισχύσει του ιδιωτικού μόνο χάρη στην ανώτερη οικονομική του αποτελεσματικότητα και όχι με διοικητικά μέτρα (σ. 70, 71). Όταν υπερασπίζεται ο Μπουχάριν την κανονικότητα και θέλει να περιορίσει την «κατάσταση εξαίρεσης» έχει βασικά κατά νου την προστασία των ανεξάρτητων (εμπορευματο)παραγωγών από «κάθε απρόβλεπτη επέμβαση, ακανόνιστη, αυθαίρετη» (σ.85). Γράφει: «Πως μπορεί [ο αγρότης] να διευθύνει κανονικά την εκμετάλλευσή του αν, σε κάθε στιγμή, μια βροχή από απρόβλεπτες διαταγές πέσει πάνω στο κεφάλι του κι αν δεν υπάρχουν νόμοι σταθεροί, γνωστοί, που σύμφωνα μ' αυτούς θα μπορεί να κανονίζει τις υποθέσεις του; Η καινούρια κατάσταση, εντελώς διαφορετική από την κατάσταση της περιόδου του πολεμικού κομμουνισμού, απαιτεί να είναι κανονικά διοργανωμένη η διοίκηση, θα υπάρχει μια διεύθυνση πάνω σε νόμους-βάσεις, που να μπορούν να ληφθούν υπόψη *εκ των προτέρων*» (σ. 85, 86)
- Η εν λόγω επιστροφή στην κανονικότητα και η αναγνώριση ορισμένων δικαιωμάτων περιορίζονται ουσιαστικά στην οικονομία και αφορούν βασικά τον ανεξάρτητο (εμπορευματο)παραγωγό. Δεν έχουν να κάνουν με τις πολιτικές ελευθερίες ή τη δημοκρατική οργάνωση του πολιτικού κράτους. Ο Μπουχάριν υπερασπίζεται το μονοκομματικό κράτος, την απαγόρευση των άλλων

⁹ I. Ντώυτσερ, *Στάλιν*, ελλ. εκδ. Χρησμός 1971, σ. 247.

σοσιαλιστικών κομμάτων (σ. 98,105, 106), την πολιτική ανισότητα της αγροτιάς απέναντι στο προλεταριάτο, την ανισοτιμία εργατικής και αγροτικής ψήφου (σ. 98, 99). Υποστηρίζει ότι «πρέπει να κάνουμε διάκριση ανάμεσα στη συνεργασία μέσα στην κοινωνία και τη συνεργασία μέσα στην εξουσία» (σ. 77), πως η συμμαχία εργατικής τάξης με τους αγρότες «δεν σημαίνει ότι υπάρχει στη χώρα μας *διαμοιρασμός της εξουσίας*, δικτατορία δυο τάξεων, δηλαδή της εργατικής τάξης και της αγροτιάς» (σ.77)· «η δικτατορία του προλεταριάτου, δηλαδή η οργάνωση του προλεταριάτου σε κεντρική εξουσία δεν είναι άλλο πράγμα από τη διεύθυνση των αγροτικών μαζών» (σ. 78).

- Με την πραγματοποίηση μιας ενιαία οικονομίας, μιας οικονομίας που θα βασίζεται σ' ένα καθορισμένο σχέδιο (σ. 47, 63), μετά από ένα μεγάλο μεταβατικό διάστημα, «ολόκληρη η αγροτιά θα αφομοιωθεί στην εργατική τάξη» (σ. 80). «Στα βάθη του μέλλοντος... η ανάγκη της κρατικής καταπίεσης... εξαφανίζεται μαζί με κάθε πολιτική και διατηρείται μονάχα η επιστημονική επίβλεψη της κοινωνικής οικονομικής ζωής» (σ. 100).

Ο Μπουχάριν, στην αρχή εν μέρει και ο Στάλιν, ακολούθησαν τον δρόμο του Λένιν. Αυτός ο δρόμος δεν οδηγούσε στη γενικευμένη αυτοδιαχείριση, την άμεση δημοκρατία ή την κοινωνία χωρίς κράτος. Ίσως κατέληγε σε μια «σοσιαλιστική» οικονομία της αγοράς όπως αυτές σήμερα της Κίνας και του Βιετνάμ. Το πιο σημαντικό όμως είναι ότι ο δρόμος του Λένιν άφηνε ανοικτό το ενδεχόμενο μιας Τρίτης Επανάστασης, μιας επανάστασης για την πραγματική δημοκρατία των σοβιέτ και την κοινωνία των συνεταιρισμένων παραγωγών. Όσο και η μονοκομματική δικτατορία να περιόριζε τις πολιτικές ελευθερίες –και η Ρωσία είχε μια μακριά παράδοση σ' αυτό– άφηνε ωστόσο σχετικά αλώβητο αυτό τον ασύλληπτο πλούτο κοινοτιστικών θεσμών της προεπαναστατικής Ρωσίας, ο οποίος για αιώνες ήξερε καλά να επιβιώνει διατηρώντας τα δημοκρατικά του χαρακτηριστικά κάτω από το απολυταρχικό καθεστώς και πλέον είχε μετασχηματιστεί μέσα από την εμπειρία μιας μεγάλης, πολύ μεγάλης, νεωτεριστικής επανάστασης: με εκατό εκατομμύρια χωρικούς αυτοοργανωμένους στις κοινότητες

τους να καλλιεργούν την κοινοτική γη, γη που κέρδισαν με το όπλο στο χέρι στα χρόνια της επανάστασης, με τα εργατικά συνδικάτα να διατηρούν ακόμη την ανεξαρτησία τους από το κράτος, με την κοινωνία αναγεννημένη μέσα σ' ένα λαμπρό πολιτισμό, εκείνο της επανάστασης και των πρώτων μετεπαναστατικών χρόνων όλα ήταν ακόμη ανοιχτά.

Με το πέρασμα από την μονοκομματική δικτατορία στην ολοκληρωτική κυριαρχία, έγινε η πραγματική υπαγωγή της κοινωνίας στο κράτος, υπαγωγή που μόνο μερικά είχε συντελεστεί τη δεκαετία του '20. Ένας σπουδαίος πολιτισμός συνεργασίας και αλληλεγγύης καταστράφηκε συθέμελα. Ποτέ και πουθενά αλλού, ο πόλεμος που αναλαμβάνει το κράτος εναντίον της κοινωνίας δεν διεξάχθηκε με τέτοια αγριότητα και με τόσα εκατομμύρια θύματα. Η αρπαγή των κοινών γαιών κατά τη λεγόμενη 'κολεκτιβοποίηση' είναι η πιο ορατή και πιο αιματηρή εκδήλωση αυτού του πολέμου, το επίδικο του οποίου ήταν η εκμηδένιση των κοινών, η κρατικοποίηση της ζωής στις πιο μύχιες διαστάσεις της.

Κάθε δυνατότητα για την «Τρίτη Επανάσταση» καταπνίγηκε από τη ρίζα της. Το καθεστώς που ίδρυσε ο Στάλιν θέρισε ότι έσπειρε. Όταν πέρασε ο καιρός του, καταλύθηκε από ανθρώπους αξιοπεριφρόνητους και γνήσια τέκνα του, ένα Γκορμπατσώφ, ένα Γέλτσιν.

Τιμή στον Μπουχάριν, τον Ρύκοφ, τον Τόμσκι και τους συντρόφους τους που έδωσαν μια από τις τελευταίες μάχες της μεγάλης ρωσικής επανάστασης. Όμως τον δρόμο που πήρε η Σοβιετική Ένωση από τα τέλη της δεκαετίας του 1920 ούτε τον σχεδίασε, ούτε τον άνοιξε μόνος του ο Στάλιν. Η πολιτική του είχε βαθιές ρίζες στην μπολσεβίκικη ιδεολογία και πρακτική, η οποία περιφρονούσε τη δημοκρατία και επένδυε στην κρατική ισχύ και σε μια τεχνολογία διαχείρισης των μαζών. Η ιδέα μιας (στρατηγικής) συμμαχίας με τον μέσο αγρότη ή ακόμα περισσότερο με τον ανεξάρτητο (εμπορευματο)παραγωγό –ιδέες σοσιαλεπαναστατικές– είχαν καταπολεμηθεί, προπάντων από τον Λένιν, σε όλη την ιστορική διαδρομή του μπολσεβικισμού. Τα τελευταία χρόνια της ζωής του ο Λένιν έκανε μια στροφή, που το κόμμα που είχε διαπαιδαγωγήσει ο ίδιος, αδυνατούσε να κατανοήσει και να παρακολουθήσει. Βαθύτερα το πρόβλημα ήταν μια αντίληψη για τον κομμουνισμό, που όχι απλώς είχε απεμπολήσει αλλά αντιμαχόταν ενεργά το πρόταγμα για την κατάργηση

της μισθωτής εργασίας, που πρέσβευε ως στρατηγικό στόχο όχι την άμεση δημοκρατία αλλά την αντικατάσταση της πολιτικής με την «επιστημονική επίβλεψη τη κοινωνικής οικονομικής ζωής» και δεν είχε σε καμία περιοπή την αναβαθμισμένη ζωή του πολίτη. Μια βαθιά κρατικίστικη αντίληψη η οποία έτεινε να ταυτίζει την κοινοκτημοσύνη με την κρατική ιδιοκτησία και έβλεπε σαν κατάργηση του κράτους την αντικατάσταση της δημόσιας ζωής με τη λεγόμενη «διαχείριση των πραγμάτων». Έτσι στην πράξη, αυτή η αντίληψη κατέληξε να συνδέσει το προχώρημα προς τον κομμουνισμό με τη γενίκευση της μισθωτής εργασίας και την κατάργηση της διάκριση κράτους/κοινωνίας με την ενίσχυση της κρατικής εξουσίας μέχρι την πλήρη, χωρίς υπόλοιπα, απορρόφηση της κοινωνίας από το κράτος. Ότι βλέπει «στα βάθη του μέλλοντος» ο Μπουχάριν, εν τέλει δεν είναι και τόσο διαφορετικό από αυτό που βλέπει ο Στάλιν. Δεν είναι καθόλου τυχαίο ότι από τη θερμή συνηγορία του Μπουχάριν και του Λένιν υπέρ των συνεταιρισμών απουσιάζει και η παραμικρή αναφορά στις αγροτικές κοινότητες, την αυθεντικά λαϊκή μορφή αυτοοργάνωσης των εργαζομένων του κάμπου, για την οποία ο Λένιν στο παρελθόν είχε εκφραστεί περιφρονητικά και εντελώς αξιώτικα.

Και μερικές ακόμα επισημάνσεις

Κατά την περίοδο της ΝΕΠ η σοβιετική οικονομία δεν ήταν μια «σοσιαλιστική οικονομία της αγοράς, όπως σήμερα αυτές της Κίνας και του Βιετνάμ.

«Από τα αριστερά», η ΝΕΠ έχει επικριθεί μέσα και έξω από το μπολσεβίκικο κόμμα, σαν «επιστροφή στο καπιταλισμό». Παράδοξα στους επικριτές συγκαταλέγονται άνθρωποι που συντάσσονται με την εξέγερση της Κρονστάνδης ή βλέπουν με συμπάθεια τις αγροτικές εξεγέρσεις που είχαν απλωθεί σχεδόν σε όλη τη σοβιετική επικράτεια το 1920-1921 και καταγγέλλουν την σταλινική κολεκτιβοποίηση του 1929-1933.

Η παλινδρόμηση στον καπιταλισμό επί ΝΕΠ, αφορούσε κυρίως τη λειτουργία με ιδιοτικοοικονομικά κριτήρια των μεγάλων κρατικών επιχειρήσεων (το λεγόμενο χοζραστσιότ) – οι καπιταλιστικού τύπου

σχέσεις εξουσίας είχαν επιβληθεί στο σοβιετικό εργοστάσιο πολύ νωρίτερα ενώ η μισθωτή εργασία δεν αμφισβητήθηκε σχεδόν ποτέ. Την περίοδο της ΝΕΠ, ο ιδιωτικός τομέας απαρτιζόταν κυρίως από αυτοαπασχολούμενους, μικροεπιχειρήσεις που δεν χρησιμοποιούσαν μισθωτή εργασία. Το 1926-1927 στη λεγόμενη «καταχωρημένη βιομηχανία» (μονάδες με περισσότερους από 16 εργαζόμενους εάν γινόταν χρήση μηχανικής κινητήριας δύναμης ή με περισσότερους από 30 εάν δεν γινόταν), ο κρατικός τομέας κάλυπτε το 91,3% της ακαθάριστης βιομηχανικής παραγωγής, ο συνεταιριστικός το 6,4%, η ιδιωτική βιομηχανία το 1,8% και η εκκωρημένη σε ξένους το 0,5%. στην «μη καταχωρημένη βιομηχανία» (οι μικρότερες μονάδες), επίσης το 1926-1927, ο κρατικός τομέας κάλυπτε το 2%, ο συνεταιριστικός το 19% και ο ιδιωτικός το 79%. Συνολικά οι μικρές μονάδες έδιναν το 19,7% της ετήσιας παραγωγής και 85% αυτών των μικροεπιχειρήσεων δεν απασχολούσαν κανένα μισθωτό. *Στην ιδιωτική βιομηχανία η παραγωγή ήταν πριν απ' όλα βιοτεχνική και δεν βασιζόταν στην εκμετάλλευση της μισθωτής εργασίας.* Ένα μεγάλο τμήμα της δεν βρισκόταν στις πόλεις αλλά ήταν «αγροτικό». Απασχολούσε προς το τέλος της ΝΕΠ 4,4 εκατομμύρια άτομα, δηλαδή το 60% των εργαζομένων στη βιομηχανία. Τα 3,6 εκατομμύρια από αυτούς εργάζονταν σε μονάδες εγκατεστημένες στα χωριά και το μεγαλύτερο μέρος τους (το 90%) ήταν συγχρόνως και αγρότες. Το 10% ήταν οργανωμένοι σε συνεταιρισμούς αναγνωρισμένους από το κράτος και ένα άλλο 10% σε «άγριους» συνεταιρισμούς. Από τους υπόλοιπους 860.000 εργαζόμενους της μικρής βιομηχανίας, αυτούς που δούλευαν στις πόλεις, μόνο 80.000 ήταν μισθωτοί εργάτες στη μικρή καπιταλιστική βιομηχανία· οι 780.000 ήταν ανεξάρτητοι βιοτέχνες¹⁰.

Η ρωσική βιοτεχνία, φορέας μιας μακριάς παράδοσης και δεξιοτήτων που είχαν αποκτηθεί σε αιώνες, θα εκμηδενιστεί στη διάρκεια της δεκαετίας του 1930. Πρόκειται για ένα ακόμα έγκλημα του μπολσεβικισμού, όχι μικρότερο από τον βομβαρδισμό από τον Τουχατσέφσκι των γυναικόπαιδων των αγροτών με χημικά αέρια κατά την αγροτική εξέγερση του Ταμπόφ· ένα έγκλημα που η στροφή του Λένιν λίγο πριν το τέλος του δεν κατάφερε να αποτρέψει. Παλιότερα οι

¹⁰ Στο ίδιο, σ. 142, 143, 190, 195, 196, 199.

ναρόντικοι είχαν εξυμνήσει αυτές τις αγροτικές μανιφακτούρες θεωρώντας τες σαν υγιή εναλλακτική λύση απέναντι στην καπιταλιστική βιομηχανία των πόλεων. Ο Ε. Χ. Καρρ και ο Μπετελέμ έχουν τονίσει τον τεράστιο ρόλο τους στην κάλυψη των απλών αναγκών του αγρότη σε εργαλεία και σκεύη, σε ρούχα, σε έπιπλα και σε στοιχειώδη εξοπλισμό του σπιτιού¹¹. Η εξαφάνιση της αγροτικής βιοτεχνίας και το κλείσιμο από το 1928 μαγαζιών και περιπτέρων, μαζί με την αφαίρεση των αδειών των πλανόδιων εμπόρων, θα συντελέσουν στην επιδείνωση των όρων ζωής στην ύπαιθρο, καθώς η κρατική βιομηχανία και τα κρατικά δίκτυα διανομής δεν θα καταφέρουν να τα υποκαταστήσουν.

Ο «δρόμος για τον σοσιαλισμό», λοιπόν, περνάει μέσα από την απαλλοτρίωση των γυρολόγων και τωνπραματευτάδων; Παλιότερα [το 1920] ο Μπουχάριν υποστήριζε ότι «μια απλή εμπορευματική οικονομία δεν είναι παρά το εμπόριο μιας καπιταλιστικής οικονομίας» και ότι στην ύπαιθρο, μετά τη νίκη του προλεταριάτου, η πάλη μεταξύ κομμουνισμού και καπιταλισμού συνεχίζεται ως πάλη του κρατικού σχεδιασμού και της κοινωνικοποιημένης εργασίας (προλεταριάτο) εναντίον της εμπορικής αναρχίας, της κερδοσκοπίας και της μικρής ιδιοκτησίας (αγροτιά)¹². Παραλογισμοί; Σε κάθε περίπτωση αυτές τις απόψεις τις συμμαρτούν ακόμα και πολλοί αναρχικοί, οι οποίοι ταυτίζουν την αγορά με τον καπιταλισμό και ζητούν την άμεση κατάργηση των εμπορευματικών σχέσεων.

Πάντως το εμπόριο υπάρχει πολλές χιλιάδες χρόνια πριν τον καπιταλισμό, ίσως και πριν την ανάδυση των πρώτων κρατικά οργανωμένων κοινωνιών (5000 π.Χ. έναντι 2500 π.Χ.). Οικογενειακά δικαιώματα κτήσης (μιας θεσμικά συγκροτημένης εξουσίας αποκλεισμού), χρήσης και διάθεσης υπάρχουν σε όλες τις γνωστές κοινωνίες χωρίς κράτος. Η μορφή ιδιοκτησίας που συνδέεται ειδικά με τον καπιταλισμό, αν και προηγείται από αυτόν, είναι εκείνη της πλήρους κυριότητας. Η ιδιοκτησία μ' αυτήν την μορφή είναι προϋπόθεση για την αυτορυθμιζόμενη αγορά, την κατεξοχήν καπιταλιστική αγορά, την οποία, κατά τον Πολάνυι χαρακτηρίζει η εμπορευματοποίηση της γης,

¹¹ Έντουαρντ Χάλετ Καρρ, *ό.π.*, τόμος II, σ. 228 και Σαρλ Μπετελέμ, *ό.π.*, σ.142.

¹² Έντουαρντ Χάλετ Καρρ, *ό.π.*, τόμος II, σ. 473. 474.

της ανθρώπινης εργασίας και του χρήματος. Η γη, η εργασία και το χρήμα εμπορευματοποιούνται, αν εμπορευματοποιούνται, σε όλες τις προκαπιταλιστικές αγορές με πολλούς και αυστηρούς περιορισμούς.

Οι σοσιαλεπαναστάτες κατανοούσαν πολύ πιο ολοκληρωμένα τον σοσιαλισμό όχι μέσα από την κρατικοποίηση –ακόμα και των περιπτέρων ή των γυρολόγων– αλλά μέσα από την κατάργηση της μισθωτής εργασίας και την απαγόρευση των αγοραπωλησιών γης. Ο κομμουνισμός συνδέεται μ' ένα μεγάλο πλουραλισμό μορφών κοινωνικής ιδιοκτησίας που συνδυάζονται με ατομικά και οικογενειακά δικαιώματα χρήσης και διάθεσης, δεν έχει καμιά σχέση με την κρατική ιδιοκτησία ακριβώς γιατί πρεσβεύει την κατάργηση του κράτους. Το σοσιαλιστικό έλλειμμα της ΝΕΠ λοιπόν δεν είχε να κάνει ούτε με τις αγροτικές κοινότητες, ούτε με τους βιοτέχνες, τους γυρολόγους ή τους περιπτεράδες.

Στο δρόμο για μια ελεύθερη ανθρωπότητα όλο και περισσότερο οι ανταλλαγές δώρων και το μοίρασμα θα αντικαθιστούν τις εμπορευματικές σχέσεις· θα μπορέσει ποτέ αυτή η αντικατάσταση να είναι πλήρης; Αμφιβάλλουμε. Το σίγουρο είναι ότι, η διαδικασία κατάργησης του κράτους δεν συνάδει με την ενίσχυση συγκεντρωτικών συστημάτων αναδιανομής –και μάλιστα σε πλανητική κλίμακα– τα οποία, και αυτό δεν το ακυρώνει η χρήση πληροφορικής κάθε άλλο, συνεπάγονται υποχρεωτικά ισχυρή κρατική εξουσία. Η συζήτηση, πάντως, για την έννοια και τις μορφές της ιδιοκτησίας και της κοινοκτημοσύνης, για την αγορά και το χρήμα –τις καπιταλιστικές και μη καπιταλιστικές τους μορφές– και για τους μετασχηματισμούς όλων αυτών κατά την μεταβατική περίοδο εκκρεμεί.

Λένιν: η κοινοτικοποίηση είναι κακό χειρότερο και από τον καπιταλισμό

Το 1899 ο Λένιν έγραφε ότι οι αγροτικές κοινότητες δεν επιτελούν κάποιου είδους «κοινοτική» ή «λαϊκή» παραγωγή αλλά αποτελούν ένα «συνηθισμένο μικροαστικό καθεστώς... την πιο βαθιά και στερεή βάση του καπιταλισμού»¹³.

Το 1906, στο συνέδριο της Στοκχόλμης (το λεγόμενο «ενωτικό», το

¹³ Λένιν, *Άπαντα*, ό.π., τόμος 3, σ. 170.

4^ο κατά τους μπολσεβίκους) συζητήθηκε διεξοδικά η πολιτική του σοσιαλδημοκρατικού κόμματος για το αγροτικό ζήτημα. Οι μενσεβίκοι πρότειναν η γη που θα δημευόταν να μεταβιβαστεί στα «όργανα της τοπικής αυτοδιοίκησης», τα οποία θα παραχωρούσαν το διαρκές δικαίωμα χρήσης της στους αγρότες που την καλλιεργούσαν. Η λύση αυτή ήταν γνωστή σαν «κοινοτικοποίηση». Ο Λένιν υποστήριξε τη μεταβίβαση όλης της γης «στο σύνολο του λαού» (ή, σύμφωνα με μια άλλη εκδοχή, στο κράτος). Η πλειοψηφία όμως των μπολσεβίκων υποστήριξε τη διανομή όσης γης δεν περνούσε στο κράτος ή στα όργανα τοπικής αυτοδιοίκησης στους αγρότες με πλήρη δικαιώματα ιδιοκτησίας. Όταν ο Λένιν είδε ότι η πρότασή του δεν είχε καμία πιθανότητα να επικρατήσει, την απέσυρε και υποστήριξε την διανομή με πλήρη δικαιώματα ιδιοκτησίας απέναντι στην κοινοτικοποίηση. Γι' αυτόν η ατομική αγροτική ιδιοκτησία, όντας ουσιαστικά καπιταλιστική, αποτελούσε πρόοδο σε σχέση με το φεουδαρχικό σύστημα· χαρακτήρισε λοιπόν την πολιτική της διανομής απλά «λαθεμένη» και όχι «επιζήμια», ενώ εκείνη της κοινοτικοποίησης «και λαθεμένη και επιζήμια»¹⁴. Τελικά, επικράτησε η πρόταση των μενσεβίκων που υποστήριζε την κοινοτικοποίηση.

31-1-2019

---

¹⁴Έντουαρντ Χάλετ Καρρ, *ό.π.*, τόμος II, σ. 33, 34.

Ante Ciliga «Κι εσύ, Λένιν»

Σύντομο βιογραφικό του Ante Ciliga (Άντε Σίλιγκα) 1898-1992

Ο Ante Ciliga γεννήθηκε την 20η Φεβρουαρίου 1898 και πέθανε την 21-10-1992. Γεννήθηκε στο χωριό Segotici της Ιστρίας, η οποία τότε ανήκε στην αυτοκρατορία των Αψβούργων (Αυστροουγγαρία), και σήμερα ανήκει στην Κροατία. Για ένα σύντομο διάστημα, η περιοχή πέρασε και από την κρατική κυριαρχία της Ιταλίας- ο Σίλιγκα ήταν Αυστροούγγρος πολίτης ως το 1919 και μετά το 1919 Ιταλός πολίτης (ώς το τέλος του Β' ΠΠ). Προερχόμενος από μια οικογένεια Κροατών αγροτών, με ισχυρή κροατική εθνική συνείδηση, ήταν αντιτιθέμενος τόσο στη διοικητική παράδοση των Αυστριακών επικυρίαρχων στην Ιστρία όσο και στην αστική τάξη της περιοχής, η οποία ήταν βασικά ιταλική (βλ. σχετικά και στο λήμμα Ciliga της English Wikipedia). Υπηρέτησε ως στρατιώτης στον αυστριακό στρατό και έζησε ένα διάστημα, κατά τη διάρκεια του Α' ΠΠ, στη Νότια Μοραβία (σήμερα στην Τσεχία). Μετά τον Α' ΠΠ, και στα πλαίσια του νεοσύστατου Γιουγκοσλαβικού κράτους, ο Ciliga ενδιαφέρθηκε για το μαρξιστικό κίνημα και εντάχθηκε στο νεοσυσταθέν ΚΚ της Γιουγκοσλαβίας, του οποίου διέτελεσε πολύ σημαντικό στέλεχος, αρκετά πριν από τον Τίτο, από τα μέσα του '20 ως τις αρχές του '30. Έγινε μέλος της Κεντρικής Επιτροπής και στην συνέχεια του Π.Γ. του ΚΚ Γιουγκοσλαβίας, διευθυντής της εφημερίδας του κόμματος Borba και περιφερειακός Γραμματέας της οργάνωσης της Κροατίας. Στην συνέχεια, και στα πλαίσια της συνεργασίας του με τον μηχανισμό της Κομμουνιστικής Διεθνούς, πήγε το 1925 στην Βιέννη ως αντιπρόσωπος εκεί του ΚΚΓ και από τον Οκτώβριο 1926 εγκαταστάθηκε μονιμότερα στη Σοβιετική Ένωση. Ως το 1929

έζησε στην Μόσχα διδάσκοντας σε κομματική σχολή Γιουγκοσλάβων Κομμουνιστών, που είχαν εξοριστεί ή για οποιονδήποτε λόγο ζούσαν στη Μόσχα. Έχοντας σπουδάσει Ιστορία, εγκαταστάθηκε το 1929 στο Λένινγκραντ, όπου δίδαξε στο πανεπιστήμιο του Λένινγκραντ, παράλληλα και προς μια πυκνή κομματική δραστηριότητα (συμμετείχε και σε διαδικασίες του κόμματος των Μπολσεβίκων). Στα τέλη του 1920 και αρχές του 1930 τοποθετούνταν υπέρ των απόψεων της Αριστερής (τροτσκιστικής) Αντιπολίτευσης. Συνελήφθη το 1930 από την GPU και κρατήθηκε από το 1930 ως και το 1935. Στην αρχή φυλακίστηκε σε φυλακές του Λένινγκραντ και μετά, σε συνδυασμό και με την άρνησή του να αποκηρύξει τον τροτσκισμό, στάλθηκε εξόριστος σε στρατόπεδα συγκέντρωσης στην Σιβηρία, στην αρχή στο Verkhne Uralsk, στη συνέχεια στην περιοχή του ποταμού Γενισέι. Στη διάρκεια της φυλάκισής του, καθαιρέθηκε από την ΚΕ του ΚΚ Γιουγκοσλαβίας και διαγράφηκε από αυτό ως «τροτσκιστής».

Προϊόν των εμπειριών του στα στρατόπεδα- φυλακές και ιδίως της ιδεολογικής ζύμωσης μεταξύ των αντιπολιτευομένων κομμουνιστών ή άλλων πολιτικών κρατούμενων σχετικά με την εξέλιξη της ρώσικης επανάστασης και την φύση του σταλινικού κοινωνικού και πολιτικού καθεστώτος υπήρξε το μεγάλο σε έκταση και ζωτικό και σε πληροφορίες αλλά και πολιτικό προβληματισμό βιβλίο του *The Russian Enigma* («Το ρωσικό αίνιγμα»). Σε αυτό το βιβλίο, ο Ciliga εξηγεί πολύ παραστατικά και με έντονο συναίσθημα αλλά και ψυχρή διανοητικότητα, βασισμένη στον ιστορικό υλισμό ως αναλυτική μέθοδο, πώς το σοβιετικό εργατικό κράτος μέσα από την εξέλιξη της πάλης των τάξεων μεταβλήθηκε σε κράτος-κοινωνία του εκμεταλλευτικού και πολιτικά δεσποτικού γραφειοκρατικού καπιταλισμού, κράτος εκμετάλλευσης και καταπίεσης της εργατικής τάξης και των λαϊκών τάξεων. Οι περιγραφές του, αλλά και οι αναλύσεις του, αποτέλεσαν πολύτιμη ιστορική πηγή για μεταγενέστερους μαρξιστές ή ριζοσπάστες συγγραφείς, κριτικούς στη Σοβιετική Ένωση και στον «Υπαρκτό σοσιαλισμό» όπως ο Κορνήλιος Καστοριάδης της πρώτης περιόδου, ο Τόνυ Κλιφφ, κυρίως, όμως, ο Σαρλ Μπετελέμ στο πολύτομο σημαντικό βιβλίο του «Ταξικοί Αγώνες στην ΕΣΣΔ», ιδίως στον τρίτο-τέταρτο τόμο του έργου. Ο Ciliga τοποθετείται, μέσα στη φρίκη των φυλακών και στρατοπέδων συγκέντρω-

σης, με τρόπο αντιαγιογραφικό όχι μόνο για τη διοίκηση της ομάδας Στάλιν, αλλά και για την λενινιστική περίοδο και τον ίδιο τον Λένιν, τον οποίο, σε γενικές γραμμές εύστοχα, επικρίνει για πολιτικές πρακτικές του που ευνόησαν ή και τροφοδότησαν το μεταγενέστερο σταλινικό καθεστώς. Προσωπικά, ορισμένες φορές, ενοχλήθηκα, μεταφράζοντας το κείμενο, από την ένταση της επίθεσης κατά του ρόλου του Λένιν. Πέρα, όμως, από το ότι οι επιθέσεις αυτές περιέχουν πολλές αλήθειες, πρέπει να λάβει κανείς υπ' όψιν του την ένταση μιας διαδικασίας προσωπικής απομυθοποίησης- είναι προφανές, από την ίδια την περιγραφή, ότι αυτή η διαδικασία δεν ήταν ψυχολογικά καθόλου εύκολη για τον ίδιο- μέσα στις δύσκολες συνθήκες των φυλακών-στρατοπέδων και της διαδικασίας απομόνωσης. Τέλος, είναι προφανές ότι η διαδικασία εξόδου από το λενινιστικό παράδειγμα και από την θετική αποτίμηση του Λένιν εξώθησε τον Ciliga σε μια ψυχολογική οδύνη, καθώς η ταύτιση με το πρόσωπο του Λένιν στάθηκε καθοριστική για όλους τους κομμουνιστές, ιδίως της γενιάς του αλλά και των επομένων γενεών. Ο ίδιος περιγράφει στο παρακάτω κείμενο αυτήν την οδύνη του, καθώς και τη διαδικασία απομάγευσης στην οποία ο ίδιος υπέβαλε τον εαυτό του, αυτή τη διαδικασία πένθους, συνοδευμένη από έντονα καταθλιπτικά συμπτώματα.

Είναι ακόμη φανερό ότι η ρήξη του με τον τροτσκισμό μέσα στη φυλακή τον απομόνωσε από τους τροτσκιστές συγκρατούμενους του αλλά τον συνέδεσε με κρατούμενους από τις αντιλενινιστικές ομάδες που είχε αποβάλει το κόμμα των Μπολσεβίκων ήδη από το 1921-1922 (Εργατική Αντιπολίτευση, Ομάδα του Δημοκρατικού Συγκεντρωτισμού, Ομάδα Εργατών του Μιάσνικοφ κ.α.), τάσεις που σήμερα θα καταχωρούσε κανείς στον αντιλενινιστικό κομμουνισμό ή στο ρεύμα ευρύτερα του συμβουλιακού κομμουνισμού.

Ο λόγος που ο Ciliga επεβίωσε και το 1935 απελάθηκε στη Δύση φαίνεται να είναι, παραδόξως, η ιταλική του ιθαγένεια. Απελάθηκε κατόπιν οχλήσεων από τη Δύση που εστίαζαν στην ξένη ιταλική του ιθαγένεια. Επιπλέον, το 1935 η εκτέλεση αλλοδαπών κομμουνιστών στην ΕΣΣΔ δεν είχε ακόμη λάβει μεγάλες διαστάσεις. Οι περισσότεροι εκτελέστηκαν στα 1937 ή και αργότερα. Κάποιοι θα μπορούσε να πει ότι

το να απελαθεί κάποιος λόγω της ιταλικής του ιθαγένειας, σε μια εποχή που η Ιταλία ήταν φασιστική, σήμαινε ότι αυτός ο κάποιος ήταν φασίστας. Και περαιτέρω, αυτό τι θα σήμαινε; Ότι οι σοβιετικές αρχές παίρνουν γραμμή το 1935 από το φασιστικό ιταλικό κράτος ; όχι και πολύ πειστικό επιχείρημα.

Μετά την απέλασή του, ο Ciliga έζησε μεταξύ Γιουγκοσλαβίας, Ιταλίας και Γαλλίας. Στην αρχή, είχε κάποια συνεργασία με τον Τρότσκι, η οποία διακόπηκε λόγω της άποψης του Ciliga ότι η ΕΣΣΔ ήταν κρατικοκαπιταλιστική και όχι «παραμορφωμένο εργατικό κράτος» (η επίσημη τροτσκιστική θεώρηση). Για κάποιο διάστημα στα 1936-1937 έγραφε στο *Bulletin of Opposition*, που ήταν διεθνές έντυπο της Αριστερής Αντιπολίτευσης. Ακόμη και μετά την ρήξη του με τον Τρότσκι, ο Τρότσκι συνέχισε να θεωρεί θετικές τις αποκαλύψεις του Ciliga για τις διώξεις αντιπολιτευόμενων κομμουνιστών στην ΕΣΣΔ του Στάλιν.

Μετά από ένα διάστημα, όπου ο Ciliga επικοινωνούσε κι συνεργαζόταν με αντιπροσώπους του συμβουλιακού κομμουνισμού (Καρλ Κορς, Άντον Πάννεκοκ κ.α.), στις αρχές της δεκαετίας του 1940, ο Ciliga, σε συνθήκες απομόνωσης, αποχώρησε ουσιαστικά από τον χώρο του μαρξισμού. Φυλακίστηκε από το καθεστώς Πάβελιτς στην Κροατία, για ένα διάστημα στο στρατόπεδο του Γιασένοβατς, αποφυλακίστηκε λόγω των φιλοβρετανικών του συμπαιθειών, δεν συμφιλιώθηκε με τον Τίτο, καθώς φοβόταν την δίωξή του ως «τροτσκιστή» ή «φιλοτροτσκιστή» από το καθεστώς Τίτο, και έζησε την υπόλοιπη ζωή του στην Δύση, υποστηρίζοντας συχνά απόψεις και ρεύματα του κροατικού εθνικισμού και θεωρώντας ότι ο Τίτο αδίκησε την Κροατία και την υποβάθμισε στα πλαίσια του ενιαίου γιουγκοσλαβικού κράτους. Εκτός από το *Russian Enigma*, το οποίο είχε ως συνέχεια και έναν δεύτερο τόμο, έχει γράψει το 1937 και ένα σημαντικό δοκίμιο για την εξέγερση της Κρονστάνδης (“*The Kronstadt Revolt*”).

Σημαντικές πληροφορίες για την ζωή και το έργο του Ante Ciliga και στο επικήδειο κείμενο (Obituary) του Stephen Schwartz το 1992 (δημοσιευμένο και αυτό στο αρχείο Ciliga in www.marxists.org με τον τίτλο “*A Life at History’s Crossroads*”).

ΚΙ ΕΣΥ, ΛΕΝΙΝ

(η συζήτηση για τη φύση της Σοβιετικής Ένωσης και τον ρόλο του Λένιν μετά την επανάσταση, η οποία διεξήχθη στα 1930-1935 ανάμεσα σε αντιπολιτευόμενους κομμουνιστές, πολιτικούς κρατούμενους στις φυλακές και στρατόπεδα της ΕΣΣΔ- το παρόν κείμενο αποτελεί τμήμα του έργου του Γιουγκοσλάβου κομμουνιστή Ante Ciliga “The Russian Enigma”, 1938, Βιβλίο ΙΙΙ, Κεφάλαιο ΙΧ, σελ. 274-290, το τμήμα αυτό υπάρχει σε www.marxists.org αλλά και όλο το βιβλίο υπάρχει στο ίντερνετ σε μορφή pdf. Το βιβλίο ολοκληρώθηκε το 1938)

Μετάφραση από τα αγγλικά και επιμέλεια: Δημήτρης Μπελαντής

Το πλήρες κείμενο:

Οι ομάδες της Άκρας Κομμουνιστικής Αριστεράς στην Ρωσία (εννοεί: τις αντιτιθέμενες προς την πολιτική του Λένιν στα 1918-1922 ομάδες μέσα στους Μπολσεβίκους, όπως η Εργατική Αντιπολίτευση, οι Αριστεροί Κομμουνιστές του 1918, οι Δημοκρατικοί Συγκεντρωτιστές, η Ομάδα Εργατών μετά το 1921, η Εργατική Αλήθεια του φιλοσόφου Μπογκντάνοφ κ.α.) δεν φοβήθηκαν να αναμετρηθούν με τη συνολική ρωσική επαναστατική εμπειρία, σε αντίθεση με την τροτσκιστική Αντιπολίτευση, στα μάτια των μελών της οποίας ο Λένιν παρέμεινε ένα αγίασμα. Ακόμη, παραπάνω, όλες αυτές οι ομάδες διαμορφώθηκαν ήδη στα 1919-1921, σε οξεία αντιπαράθεση, λιγότερο ή περισσότερο, με τις πολιτικές του Λένιν.

Ο ρόλος του Λένιν στην επανάσταση υπήρξε το αντικείμενο παθιασμένων συζητήσεων των κρατουμένων κατά το διάστημα που κρατήθηκαν στην απομόνωση του Βέρκνε Ουράλσκ. Κατά τις συζητήσεις τους με κρατούμενους άλλων απόψεων αλλά και κατά τις εσωτερικές τους διαδικασίες, τα μέλη της τροτσκιστικής Αντιπολίτευσης υποστήριζαν ότι οι απόψεις του Λένιν ήταν πάντοτε σωστές. Προκειμένου να μην έρθει σε σύγκρουση με αυτό το δόγμα, ο Τρότσκι είχε αναγνωρίσει εδώ και καιρό την ορθότητα των απόψεων του Λένιν σε όλα τα ζητήματα,

όπου είχαν αντιπαρατεθεί μεταξύ τους στο παρελθόν. Ο Τρότσκι δέχθηκε, επίσης, την πρόταση του Ζηνόβιεφ να ονομάσει την δική του ομάδα «Μπολσεβίκοι-Λενινιστές». Αργότερα, ο Τρότσκι δέχθηκε ότι η σωστή ερμηνεία για τη «διαρκή επανάσταση» ήταν η άποψη του Λένιν και όχι η δική του- αυτό ίσχυσε και για άλλα τροτσκιστικά δόγματα, από τα οποία, πάντως, η «διαρκής επανάσταση» ήταν το σημαντικότερο. Ο Τρότσκι υποστήριξε ότι ο Λένιν ήταν πρωτοπόρος στη θεωρία της «διαρκούς επανάστασης» και ότι η διαφωνία τους γι' αυτήν (εννοεί: κατά την περίοδο 1905-1917) υπήρξε τυπικής φύσης, στις λεπτομέρειες μόνο, και ασήμαντη. Αυτό οδήγησε τα μέλη της τροτσκιστικής Αντιπολίτευσης να διατυπώσουν την άποψη ότι σε όλα τα βασικά ζητήματα οι Λένιν και Τρότσκι δεν είχαν ποτέ διαφωνήσει σε βάθος, ότι στα κύρια ζητήματα ήταν πάντοτε σύμφωνοι και ότι διαφωνούσαν μόνο στις λεπτομέρειες. Έτσι, η τροτσκιστική Αντιπολίτευση «συμφιλίωσε» το παρελθόν του Λένιν με εκείνο του Τρότσκι. Αρνούμενη να τοποθετηθεί κριτικά και προς τα δύο παρελθόντα, η τροτσκιστική Αντιπολίτευση επέθεσε ένα γραφειοκρατικό λούστρο και επέβαλε μια σιωπή πάνω σε όλα τα καυτά ζητήματα που αφορούσαν τα δύο αυτά πρόσωπα. Απέναντι στον μύθο που επινόησε ο Στάλιν, η Αντιπολίτευση απάντησε όχι με μια βαθιά μελέτη των γεγονότων, αλλά με την κατασκευή του δικού της ιδιαίτερου μύθου.

Από την άλλη πλευρά, ορισμένοι τροτσκιστές της ομάδας των «Μαχητικών Λενινιστών» (μια από τις ομάδες των τροτσκιστών σε εκείνη την φυλακή) πήγαν πιο πέρα και υποστήριξαν ότι, εφόσον είχαν υπάρξει σοβαρές διαφωνίες μεταξύ Λένιν και Τρότσκι, τότε ήταν ο Τρότσκι που είχε δίκιο. Ένα χαρακτηριστικό γεγονός: οι τροτσκιστές που τόσο πολύ αγαπούσαν να μιλάνε με τσιτάτα, συνήθως παρουσίαζαν τσιτάτα του Τρότσκι και σπανίως του Λένιν.

Αντιθέτως, η ομάδα του Δημοκρατικού Συγκεντρωτισμού τοποθετούνταν πολύ διαφορετικά, όσον αφορούσε τον Λένιν¹. Τα περισσότερα

---

¹ Στις φυλακές και τα στρατόπεδα, ο Σίλιγκα συνάντησε ηγετικά στελέχη της ομάδας του Δημοκρατικού Συγκεντρωτισμού, κρατούμενους ήδη πριν από αυτόν, όπως ιδίως τον Τιμοφεί Βλαντιμίροβιτς Σαπρόνοφ (1887-1937), που είχε εκπροσωπήσει ηγετικά τους ΔΣ από το 8ο Συνέδριο των Μπολσεβίκων (1919) ως και το 11ο (1922). Ο Σαπρόνοφ ήδη το 1926 είχε υποστηρίξει ότι ο καπιταλισμός είχε αποκατασταθεί στην

μέλη της ανήκαν στην Παλαιά Φρουρά των Μπολσεβίκων, αντίθετα από τους τροτσκιστές. Συνεπώς, ως προς τα κεντρικά θεωρητικά και πολιτικά ζητήματα αλλά και ως προς τον τρόπο έκφρασης των μελών της, η ομάδα ήταν «Λενινιστική». Στην αφετηρία της μεταξύ 1919 και 1921, η ομάδα εξέφραζε τον τοπικό κομματικό μηχανισμό, την «αντιπολίτευση του Βασιλέως» κατά του κομματικού Κέντρου. Εξέφραζε, έτσι, στο όνομα της αρχής του δημοκρατικού συγκεντρωτισμού την αντίθεση προς το γραφειοκρατικό συγκεντρωτισμό της Κεντρικής Επιτροπής του ίδιου του Λένιν. Εξ ου και ομάδα του «δημοκρατικού συγκεντρωτισμού» Σύμφωνα με τα μέλη της ομάδας αυτής, ο Λένιν είχε παραβιάσει τις ίδιες τις αρχές του και το πρόγραμμά του ή, πάντως, δεν έβλεπε που οδηγούσε η πολιτική του, με αποτέλεσμα η ομάδα του ΔΣ να υπερασπίζει τον αρχικό λενινισμό κατά του Λένιν και της πρακτικής του. Χωρίς να το παραδέχονται ανοιχτά οι ίδιοι, αντιπαρέθεταν τον Λένιν της ανόδου της επανάστασης στον Λένιν της παρακμής της. Ασκούσαν κριτική στον Λένιν της περιόδου της εξουσίας του με βάση τις αρχές του έργου του Λένιν «Κράτος και επανάσταση». Όσο, όμως, κεφαλαιώδες και να ήταν αυτό το βιβλίο, δεν μπορούσε να αποτελέσει την βάση για απάντηση σε όλα τα προβλήματα που έθεσε η πορεία της επανάστασης. Τελικά, η τάση αυτή ταλαντεύθηκε για δέκα χρόνια (1919-1929), άλλοτε συνθηκολογώντας προς τον Στάλιν, άλλοτε υπερασπιζόμενη τον τροτσκισμό στην πάλη του κατά του Στάλιν. Η θέση της ως μιας ομάδας που ήταν «βασιλικότερη του βασιλέως» (εννοεί: σε σχέση με τον Λένιν), αποδείχθηκε πολιτικά στείρα. Τα Πεντάχρονα Πλάνα του Στάλιν ταρακούνησαν την ομάδα αυτήν εκ βάθρων. Η πλειοψηφία τους, όπως και η πλειοψηφία των τροτσκιστών, συνθηκολόγησε με τον Στάλιν. Δικαιολόγησαν αυτήν την θέση τους με το επιχείρημα ότι από την στιγμή που η ΝΕΠ και η αστική τάξη διαλύονταν αυτό αποτελούσε απόδειξη ότι οικοδομούνταν ο σοσιαλισμός στην ΕΣΣΔ και ότι είχαν κάνει λάθος.

Αν η κατάσταση της εργατικής τάξης ήταν κακή κάτω από τα Πλάνα, αυτό οφειλόταν στο ότι δεν μπορείς να κάνεις ομελέτα χωρίς να σπάσεις

ΕΣΣΔ. Η συνθηκολόγησή του κατά το Πρώτο Πεντάχρονο με το καθεστώς οδήγησε στην απελευθέρωσή του, αλλά το 1932 ξαναεκτοπίστηκε στη Σιβηρία και το 1937 εκτελέστηκε.

αυγά. Πριν από την ολοκληρωτική νίκη του σοσιαλισμού, πρέπει να διανυθεί ένα πολύ δύσκολο μεταβατικό στάδιο, αυτό της διάλυσης της τελευταίας καπιταλιστικής τάξης, που είναι η μικροαστική τάξη. Έτσι εξηγούσε την στάση συνθηκολόγησης της ομάδας ο Τιμοφεί Σαπρόνοφ, ένας από τους γνωστότερους Μπολσεβίκους σε όλη την χώρα και ο πανεθνικός ηγέτης της ομάδας αυτής.

Αν παραμένει κανείς στα πλαίσια της λογικής του λενινισμού, η στάση των «συνθηκολόγων» δεν στερείται λογικής. Όλη η στρατηγική του Λένιν μετά τον Οκτώβρη στηριζόταν στο ότι μόνο ο ιδιωτικός καπιταλισμός και η μικροαστική τάξη απειλούσαν ως κοινωνικές δυνάμεις την εργατική τάξη και τον σοσιαλισμό. Ο Λένιν καυτηρίαζε με μια σιδηρά χείρα όλες εκείνες τις αντιπολιτευόμενες ομάδες που μιλούσαν για τον γραφειοκρατισμό και τον κρατικό καπιταλισμό ως κίνδυνο για το προλεταριάτο. Ακολουθώντας τη λογική του Λένιν, οι δημοκρατικοί συγκεντρωτιστές μιλούσαν κατά την παραμονή των Πεντάχρονων Πλάνων για την νίκη της μικροαστικής αντεπανάστασης και την μετατροπή της ΕΣΣΔ σε δικτατορία της μικροαστικής τάξης. Από την λενινιστική λογική δεν μπορούσαν να αντληθούν συμπεράσματα για μια διαφορετικού τύπου αντεπανάσταση... Και τότε έρχεται το Πρώτο Πεντάχρονο Πλάνο, κηρύσσει τον πόλεμο στη μικροαστική τάξη και οδηγεί στη διάλυσή της. Τότε, δύο θέσεις ήταν πια πιθανές: ή έπρεπε κανείς να μείνει πιστός στην καθαρή λενινιστική θέση και να αποδεχθεί ότι με το Πεντάχρονο Πλάνο οικοδομούνταν ο σοσιαλισμός ή να υποκλιθεί στην πραγματικότητα και να αναγνωρίσει αυτό που και ο Λένιν ακόμη θα μπορούσε να είχε διαπιστώσει, δηλαδή την νίκη μιας τρίτης δύναμης, της γραφειοκρατίας και του κρατικού καπιταλισμού. Εκείνοι οι δημοκρατικοί συγκεντρωτιστές, οι οποίοι δεν συνθηκολόγησαν με το καθεστώς Στάλιν, επέλεξαν την δεύτερη λύση... όμως, αυτή η επανεκτίμηση, η οποία οδηγούσε σε μια πλήρη ανατροπή των ιδεών του Λένιν μετά τον Οκτώβρη και έθετε εν αμφιβόλω και τις ιδέες του Λένιν πριν από τον Οκτώβρη, συνέβη με πολύ αργούς ρυθμούς. Και η μικρή ομάδα των δημοκρατικών συγκεντρωτιστών στην φυλακή-απομόνωση όπου κρατούμασταν κατέληξε να διασπαστεί σε τρία ή τέσσερα κομμάτια.

Ορισμένοι από αυτούς συνέχιζαν να πιστεύουν ότι ο Λένιν μετά τον Οκτώβρη, παρά ορισμένα μικρά λάθη, είχε βασικά σωστή γραμμή και

ότι η γραμμή άρχισε να εκφυλίζεται μόνο με την έλευση του Στάλιν. Άλλοι, πάλι, υποστήριζαν ότι με την εγκαθίδρυση της ΝΕΠ η αστικοδημοκρατική δομή της επανάστασης είχε ηγεμονεύσει επί της σοσιαλιστικής δομής και ότι ο Λένιν ο ίδιος δεν γνώριζε που βάδιζε. Η τρίτη τάση διακήρυξε ότι στην πραγματικότητα και παρά τις διακηρύξεις η μικροαστική κατεύθυνση είχε υπάρξει από την αρχή ισχυρότερη από την σοσιαλιστική. Η αναθεώρηση, άρα, του λενινισμού, δεν αφορούσε μόνο τον κρατικό καπιταλισμό αλλά και την ίδια την δικτατορία του προλεταριάτου. Στην αρχή, όταν το 1920 ο Λένιν διακήρυξε την μονοκομματική εξουσία και την δικτατορία του κόμματος, οι δημοκρατικοί συγκεντρωτιστές συμφώνησαν μαζί του, ενώ η Εργατική Αντιπολίτευση διαφώνησε και τους αποδοκίμασε. Η εμπειρία της δικτατορίας του κόμματος στην συνέχεια τους έκανε να αναθεωρήσουν την αρχική τους θέση και να κατανοήσουν ότι χωρίς συνολική εργατική δημοκρατία στη χώρα δεν μπορεί να υπάρξει και δημοκρατία στο κόμμα των Μπολσεβίκων.

Η επανεκτίμηση των πολιτικών ιδεών του Λένιν υπήρξε γρηγορότερη από την επανεκτίμηση των οικονομικών του ιδεών. Κατά τα δύο χρόνια της εξορίας μου, μου δόθηκε η δυνατότητα να παρακολουθήσω όλες αυτές τις στροφές και περιδινήσεις. Το τελικό αποτέλεσμα ήταν μια στάση πολύ κριτική, αν όχι εκθρική, προς την πολιτική στάση και τις ιδέες του Λένιν μετά τον Οκτώβρη. Όσον αφορά τον Λένιν της επαναστατικής περιόδου, ο τόνος της κριτικής δόθηκε από την τάση της Εργατικής Αντιπολίτευσης του 1920, ιδίως από την πιο ακραία τάση της, η οποία μορφοποιήθηκε οργανωτικά χρησιμοποιώντας το όνομα «Ομάδα Εργατών» το 1922. Στην τότε πολιτική διάλεκτο, αυτοί ονομάζονταν μiasνικοφικοί από το όνομα του Εβγκένι Μιάσνικοφ, ενός γνωστού Μπολσεβίκου εργάτη (μεταλλεργάτη από τα Ουράλια, Δ. Μπ.).

Ήταν μια από τις πιο διακεκριμένες μορφές της ρώσικης επανάστασης. Η Εργατική Αντιπολίτευση και η Ομάδα Εργατών, προέρχονταν από την Παλιά Φρουρά των Μπολσεβίκων. Σε αντίθεση, όμως, προς την ομάδα του Δημοκρατικού Συγκεντρωτισμού, επέκριναν την πολιτική του Λένιν από την αρχή και μάλιστα στον πυρήνα της και όχι σε επιμέρους λεπτομέρειες. Η Εργατική Αντιπολίτευση επέκρινε με σφοδρότητα την οικονομική γραμμή του Λένιν (εννοεί: την μονοπρόσωπη και κρατικά συγκεντρωτική διεύθυνση της παραγωγής). Η Ομάδα Ερ-

γατών πήγε πολύ παραπέρα και κατήγγειλε το μονοκομματικό σύστημα και το πολιτικό καθεστώς που είχε επιβάλει ο Λένιν πολύ πριν από την ΝΕΠ. Στο πρόσωπο του Serge Τiyuνον, η Ομάδα Εργατών διέθετε στη δική μας φυλακή-απομόνωση έναν πολύ συγκροτημένο μορφωτικά, εξαιρετικά ενεργό και αδιάλλακτο αντιπρόσωπο. Επιπλέον, σύμφωνα με κάποιες αναφορές, ο Τiyuνον δεν ήταν ξένος και προς κάποιες νετσαγιεφικές επιρροές².

Θέτοντας, η Ομάδα Εργατών, ως βάση του προγράμματός της την τοποθέτηση του Μαρξ στην Πρώτη Διεθνή, σύμφωνα με την οποία η χειραφέτηση των εργατών θα ήταν έργο των ιδίων, από την αρχή κήρυξε τον πόλεμο στη θέση του Λένιν για την δικτατορία του κόμματος και την γραφειοκρατική οργάνωση της παραγωγής, η οποία υιοθετήθηκε από τον Λένιν στην πρώτη φάση παρακμής της επανάστασης. Κατά της λενινιστικής γραμμής, αυτοί διεκδίκησαν την οργάνωση της παραγωγής από τις ίδιες τις μάζες, με την εγκαθίδρυση εργοστασιακών κολλεκτίβων και συμβουλίων. Στο πολιτικό επίπεδο, η Ομάδα Εργατών πρότεινε τον έλεγχο του κράτους και του κόμματος από τους ίδιους τους εργάτες. Οι μάζες ως ο πραγματικός ηγέτης της χώρας θα έπρεπε να έχουν το δικαίωμα να αποσύρουν την εμπιστοσύνη τους από οποιοδήποτε κυβερνητικό κόμμα, περιλαμβανομένου και του Κομμουνιστικού Κόμματος, αν θεωρούσαν ότι η πολιτική του αντίκειται στα συμφέροντά τους. Σε αντίθεση προς τα μέλη της ομάδας του «Δημοκρατικού Συγκεντρωτισμού» και προς την πλειοψηφία της «Εργατικής Αντιπολίτευσης», οι οποίοι επικέντρωναν τον εργατικό έλεγχο και την εργατική δημοκρατία στον οικονομικό τομέα και μόνο, επιχειρώντας να την συμφιλιώσουν με την μονοκομματική δικτατορία και μόνο, η Ομάδα Εργατών επεξέτεινε τον αγώνα για την εργατική δημοκρατία και στην διεκδίκηση οι εργάτες να επιλέγουν ανάμεσα σε περισσότερα εργατικά κόμματα ως φορείς της εξουσίας³. Ο σοσιαλισμός θα μπορούσε

---

² Ο Ιακωβίνος αναρχικός Νετσάγεφ υπήρξε μαθητής του Μπακούιν και εμπνευστής της «επαναστατικής κατήχησης», μια κλασική μορφή του νικηλισμού-μηδενισμού της τσαρικής περιόδου. Ήταν αυτός που ενέπνευσε το μυθιστόρημα «Οι καταραμένοι» του Ντοστογιέφσκι (Σ.τ.Σ).

³ Εδώ, η Ομάδα Εργατών συγκοινωνεί θεωρητικά με την κριτική της Λούξεμπουργκ στον Λένιν στο έργο της «Η Ρώσικη Επανάσταση», όπου υποστηρίζεται ότι η άμεση

κατά την ΟΕ να είναι μόνο το έργο της ελεύθερης δημιουργίας των ίδιων των εργατών. Ενώ αυτό που οικοδομείτο πάνω στην βάση του καταναγκασμού και ονομαζόταν «σοσιαλισμός» ήταν στην πραγματικότητα ο κρατικός καπιταλισμός ήδη από την πολύ αρχική περίοδο⁴.

Κατά το έτος 1923, στη διάρκεια της μεγαλύτερης απεργίας που καθοδήγησε η Ομάδα Εργατών, απευθύνθηκαν στο ρωσικό και το διεθνές προλεταριάτο μέσω ενός Μανιφέστου, στο οποίο διατύπωναν καθαρά τις απόψεις τους και δεν έκρυβαν τίποτε. Εδώ στιγματίζουν την εκ γενετής τάση του μπολσεβικισμού να στηρίζεται όχι στους ίδιους τους εργάτες, αλλά στη «λατρεία του ηγέτη». Αυτό το Μανιφέστο (ευρέως άγνωστο - Δ. Μπ.) είναι από τα πιο αξιομνημόνευτα κείμενα της Ρώσικης Επανάστασης, και εμφανίσθηκε στην φάση της παρακμής και εσωτερικής κατάρρευσής της, όπως ακριβώς το Μανιφέστο των Ίσων του Γρ. Μπαμπέφ εμφανίστηκε κατά την φάση εσωτερικής κατάρρευσης της Γαλλικής Επανάστασης.

Για αρκετό καιρό στη φυλακή-απομόνωση του Verkhne Uralsk απείχα συστηματικά από την συζήτηση πάνω στον ρόλο του Λένιν. Ανήκα στην γενιά νέων κομμουνιστών, η οποία είχε ανδρωθεί πάνω στην ιδέα ότι ο Λένιν ήταν «τα άγια των αγίων» για τους κομμουνιστές. Για μένα ήταν προφανές ότι ο Λένιν είχε σε όλα δίκιο. Τα αποτελέσματα του Λένιν, η κατάληψη της εξουσίας και η διατήρησή της, σήμαιναν ότι ο Λένιν είχε δίκιο. Συνεπώς, εγώ και όλη η γενιά μου διαπιστώναμε ότι και οι τακτικές και τα μέσα του Λένιν θα έπρεπε κι αυτά να είναι σωστά και νομιμοποιημένα.

Όταν έφτασα στη φυλακή-απομόνωση, τοποθετήθηκα αρχικά μέσα σε αυτό το πνεύμα. Έτσι σοκαρίστηκα κάπως, όταν άκουσα την ανήκουσα στην Ομάδα του Δημοκρατικού Συγκεντρωτισμού Prokopenya να μου λέει: «Είναι ανώφελο, σύντροφε Σίλιγκα, να παθιάζεσαι για τον αγώνα του Λένιν κατά της γραφειοκρατίας. Προφανώς, στηρίζεσαι σε ένα από τα τελευταία άρθρα του, όπου επισημαίνει, πριν από τον θά-

---

δημοκρατία χωρίς πολιτικό πλουραλισμό σοσιαλιστικού τύπου καταλήγει να αυτοαναίρεται (Σ.τ.Μ.).

⁴ Θυμίζω εδώ ότι αυτή ήταν και η γραμμή της τάσης των Αριστερών Κομμουνιστών το 1918 (Ράντεκ, Μπουχάριν, Οσσίνοσκυ). Αυτή η τάση μεγαλοστελεχών συμβιβάσθηκε γρήγορα με τον Λένιν. (Σ.τ.Μ.)

νατό του, την ανάγκη μεταρρύθμισης του θεσμού της Εργατοαγροτικής Επιθεώρησης. Μήπως κάλεσε τις ίδιες τις εργατικές μάζες να οργανωθούν κατά της γραφειοκρατίας ; όχι, καθόλου. Πρότεινε την δημιουργία ενός ειδικού οργάνου με καλοπληρωμένο προσωπικό, ενός γραφειοκρατικού οργάνου.... Για να αντιμετωπίσει τη γραφειοκρατία».

«Όχι, ξένε σύντροφε», συνέχισε. «Προς το τέλος της ζωής του, ο Λένιν είχε χάσει την εμπιστοσύνη του προς τις εργατικές μάζες. Εμπιστευόταν πια μόνο τον γραφειοκρατικό μηχανισμό, αλλά, επειδή φοβόταν ότι η κατάσταση είχε φτάσει στην υπερβολή, ανέθεσε σε ένα τμήμα της γραφειοκρατίας να επιτηρεί το άλλο». Μετά από ενός λεπτού σιγή συνέχισε: «Προφανώς, δεν χρειάζεται αυτό να το κραυγάζουμε δημόσια. Θα έδινε πρόσθετα επιχειρήματα στον Στάλιν. Αλλά δεν παύει να είναι η αλήθεια».

Αν έδειχνα μικρή διάθεση να ασχοληθώ με τις διενέξεις και συζητήσεις του παρελθόντος, ήταν γιατί είχα υπερφορτωθεί από τα προβλήματα του παρόντος. Στον βαθμο που με ενδιέφεραν τα ήδη ιστορικά ζητήματα, αισθανόμουν ότι αυτές οι παλιές αντιπολιτεύσεις υπερτόνιζαν την σημασία των διαφωνιών τους με τον Λένιν. Η μοίρα της επανάστασης καθοριζόταν, κατά την άποψή μου, από τον ταξικό συσχετισμό δυνάμεων και όχι από τις θέσεις ή πλατφόρμες αυτής ή εκείνης της εσωκομματικής τάσης.

Καθώς η υλοποίηση των Πεντάχρονων Πλάνων προχωρούσε, η σημασία και ανάγκη των οργανωτικών, πολιτικών και οικονομικών λύσεων κατέστη και πάλι αναπόφευκτη προς εξέταση. Προβλήματα που θεωρούνταν ότι είχαν επιλυθεί από την Ιστορία, εμφανίζονταν και πάλι στην ημερήσια διάταξη προς επίλυση και μάλιστα με αυξημένη ένταση. Η καταπίεση του ιδιωτικού καπιταλισμού και της μικροαστικής τάξης καθιστούσε πια φανερό ότι στην αρένα δεν έμεναν πια παρά δύο κοινωνικές δυνάμεις, η γραφειοκρατία και το προλεταριάτο. Και τώρα έπρεπε να βρεθεί και στο επίπεδο των οργανωτικών μορφών ο τρόπος να καθοριστεί η αμοιβαία σχέση ανάμεσα σε αυτές τις κοινωνικές δυνάμεις και την οργάνωσή τους, καθώς και το ερώτημα «τι είναι σοσιαλισμός και πώς επιτυγχάνεται». Προβλήματα τεχνικής οργανωτικότητας εμφανίζονταν πιά ως κοινωνικά προβλήματα (εννοεί, προφανώς, τη χρήση της τεχνολογίας και της βιομηχανικής ανάπτυξης για την ανα-

παραγωγή των ταξικών σχέσεων). Ο αγώνας των εργαζομένων μαζών κατά της γραφειοκρατίας μπορούσε να δοθεί μόνο σε αντίθεση προς τις οργανωτικές μορφές που προσέδιδε η γραφειοκρατία στην οικονομία. Αλλά αυτές οι μορφές δεν είχαν επινοηθεί από τον Στάλιν. Είχαν εισαχθεί από τον ίδιο τον Λένιν. Η Ρώσικη Επανάσταση, παρά τους εσωτερικούς ανταγωνισμούς της και την εσωτερική σύγκρουση, είναι ένα ενιαίο όλο. Και ο Λένιν δεν μπορεί να εξαιρεθεί από αυτό.

Αφοσιωμένος ο μισανικηφόρος Serge Tiyunov από την Εργατική Ομάδα στη μελέτη των νέων ερωτημάτων, έγραψε ένα δοκίμιο πάνω στη σχέση ανάμεσα στην σοσιαλιστική και την γραφειοκρατική οργάνωση της παραγωγής. Η μελέτη του βασίστηκε στην κριτική των στρατιωτικών μεθόδων που εφάρμοσε ο Τρότσκι στην παραγωγή κατά την περίοδο του πολεμικού κομμουνισμού. Ο νεαρός «ντεσεμιστής» (Ομάδα Δημοκρατικού Συγκεντρωτισμού) Jacques Kosman είχε γράψει ένα εξαιρετικό ιστορικό έργο σχετικά με την «συζήτηση για τα συνδικάτα» στο Μπολσεβίκικο Κόμμα (1920-1921). Κατέληγε στο συμπέρασμα ότι ο τρόπος που ο Λένιν είχε οργανώσει την παραγωγή την είχε αναθέσει ολοκληρωτικά στα χέρια της γραφειοκρατίας. Και η πλήρης ανακατάληψη των εργοστασίων από την γραφειοκρατία και σε βάρος των εργατών σήμαινε ότι η επανάσταση των εργατών είχε ηττηθεί.

Ένα μέλος της ομάδας του ΔΣ, ο Μίσα Σαπίρο, έγραψε μια άρνηση των παραπάνω υποστηρίζοντας την παραδοσιακή θέση αυτής της ομάδας: οι διάφορες πάνω στην οργάνωση της παραγωγής δεν συνεπάγονταν μια σοβαρή διαφωνία αρχών. Κατά τον Σαπίρο, η Εργατική Αντιπολίτευση δεν εξέφραζε τα συμφέροντα του προλεταριάτου αλλά της γραφειοκρατίας των συνδικάτων κυρίως. Και αν οι διεκδικήσεις σχετικά με τον ρόλο των συνδικάτων είχαν ικανοποιηθεί, τα εργοστάσια θα διοικούσαν από την γραφειοκρατία των συνδικάτων αντί για τη κομματική γραφειοκρατία.

Προκειμένου να αντιταχθεί το προλεταριάτο στην γραφειοκρατία χρειαζόταν την ελευθερία: ελευθερία οργάνωσης, ελευθερία του τύπου, ελευθερία της διαδήλωσης. Αλλά αυτός ο διάλογος οδηγούσε και στην ελευθερία να επιλέγεις πολιτικό κόμμα: μια θέση που υποστήριζε ο Μιάσνικοφ, αλλά προηγουμένως είχαν απορρίψει ο Λένιν, ο Τρότσκι και η ομάδα του ΔΣ. Κι ακόμη και τότε (δεκαετία 1930) το μεγαλύτερο

τμήμα των τροτσκιστών και των μελών του ΔΣ θεωρούσαν ότι η εγκαθίδρυση του πολυκομματισμού θα σήμαινε το τέλος της επανάστασης. «Ελευθερία επιλογής κόμματος; μα αυτό είναι μενσεβικισμός». ήταν η τελική ετυμηγορία του τροτσκισμού. «Το προλεταριάτο είναι ταξικά ομοιογενές, και, άρα, δεν έχει νόημα παρά η ύπαρξη ενός μόνο κόμματος», έγραφε ο ντεσεμιστής Davidoff. «Και γιατί δεν μπορεί η δημοκρατία μέσα στο κόμμα να συνδυαστεί με την δικτατορία απέξω ;», αναρωτιόταν η ντεσεμίστρια Nyura Yankovskaya. «Η Παρισινή Κομμούνια ηττήθηκε, γιατί είχε πολλά κόμματα. Εμείς εδώ έχουμε μόνο ένα. Πώς, λοιπόν, συμβαίνει να ηττάται και η δική μας επανάσταση;», απαντούσε στον Davidoff η Dora Zak. Ο ντεσεμιστής Volodya Smirnoff έφτασε στο σημείο να υποστηρίξει ότι: «Δεν υπήρξε ποτέ προλεταριακή επανάσταση στη Ρωσία ούτε δικτατορία του προλεταριάτου, υπήρξε μόνο μια λαϊκή επανάσταση από κάτω και η γραφειοκρατία από πάνω. Ο Λένιν δεν υπήρξε ποτέ ιδεολογικός εκφραστής του προλεταριάτου. Από την αρχή ως το τέλος ήταν εκφραστής της (εξελισσόμενης σε γραφειοκρατία) διανοήσης». Αυτές οι απόψεις του Smirnoff συνδέονταν και με την διάχυτη άποψη ότι παγκόσμια έτεινε να επιβληθεί μια νέα κοινωνική μορφή, ο κρατικός καπιταλισμός, με την γραφειοκρατία ως άρχουσα τάξη του. Έβαζε σε ίση μοίρα την κεμαλική Τουρκία, τη Σοβιετική Ένωση, την φασιστική Ιταλία, την Γερμανία στο δρόμο για τον χιτλερισμό και την Αμερική των Χούβερ και Ρούζβελτ. «Ο κομμουνισμός είναι ο εξτρεμιστικός φασισμός και ο φασισμός είναι ένας μετριοπαθής κομμουνισμός», έγραψε στο άρθρο του «Κομφασισμός». Αυτή η άποψη άφηγε τις προοπτικές και τις δυνάμεις του σοσιαλισμού τελείως στο σκοτάδι. Η πλειοψηφία των ντεσεμιστών, οι Νταβίντοφ, Σαπίρο κα.. θεωρούσαν ότι η αίρεση του Smirnoff⁵ είχε ξεπεράσει κάθε όριο και διαγράφηκε από την ομάδα δια βόης.

Κατανοώντας τη σημασία των παλιών προβλημάτων για την επίλυση

⁵ Δεν είναι δύσκολο να αναγνωρίσει κανείς στον V. Smirnoff έναν πρόδρομο του James Burnham (σημείωση του συγγραφέα). ο Burnham, προερχόμενος και αυτός Από το τροτσκιστικό ρεύμα των ΗΠΑ, έγραψε το 1941 την «Επανάσταση των διευθυντών», ισχυριζόμενος ότι πια οι ΗΠΑ, Η Γερμανία και η Σοβιετική Ένωση ήταν χώρες που είχαν υπερισχύσει οι μάντζερ και επιβάλλει τον γραφειοκρατικό διευθυντισμό ή κολλεκτιβισμό. (Σ.τ.Μ.)

των νέων για την ακριβή εξέταση των μελλοντικών καθηκόντων, αφοσιώθηκα στη σοβαρή μελέτη τους. Οι αποχρώσεις στην ερμηνεία αυτών των ερωτημάτων, που δίνονταν από το περιβάλλον της Άκρας Αριστεράς ευνοούσαν την κριτική εξέταση και τον αυτοπροσδιορισμό. Μελετώντας τα μετά από μια έντονη επαναστατική εμπειρία, τα προσέγγισα σε μια νοητική κατάσταση τελείως διαφορετική από εκείνη των συντρόφων, οι οποίοι πριν από δέκα χρόνια είχαν βρει σε αυτά τα ζητήματα αιτίες για να διασπαστούν. Είχα πίσω μου δέκα πέντε χρόνια επαναστατικής Ιστορίας και μπορούσα να εξετάσω αυτό το τμήμα με μυαλό καθαρότερο και πιο συνειδητό από το δικό τους.

Υποβάλλοντας την «εποχή του Λένιν» σε κριτική εξέταση, προσέγγιζα τα άγια των αγίων του κομμουνισμού, αλλά και της προσωπικής μου ιδεολογίας. Υπέβαλα σε κριτική τον Λένιν, τον ηγέτη και προφήτη, εστεμμένο από την αθάνατη δόξα της νικηφόρας επανάστασης αλλά και από τον θρύλο και την μυστικοποίηση του επαναστατικού μύθου. Και παρά το κριτικό πνεύμα του περιβάλλοντος όπου ζούσα και καθώς έμπαινα στο ιερό νυχοπατώντας, ένοιωθα τον εαυτό μου ένοχο απέναντι στην εσωτερική φωνή που μου έλεγε: «για να κατανοήσει κανείς την εμπειρία και τα μαθήματα μιας επανάστασης, δεν πρέπει να παραμείνει άκριτα πιστός σε τίποτε, όπως και η επανάσταση η ίδια δεν σεβάστηκε τίποτε».

Όσο βαθύτερα παραβίαζα το ιερό, τόσο περισσότερο, μέρα με τη μέρα, εβδομάδα με την εβδομάδα, μήνα με το μήνα, έθετα στον εαυτό μου το θεμελιώδες ερώτημα: «Κι εσύ, ακόμη, Λένιν ; Δεν έμεινες μεγάλος τόσο μόνο όσο η επανάσταση και οι μάζες ήταν μεγάλες; Και όταν η δύναμη των μαζών υποχώρησε, δεν υποχώρησε μαζί και στον ίδιο βαθμό και το δικό σου επαναστατικό πνεύμα, και πιθανόν και περισσότερο ακόμη ;

» Δεν θα ήταν πιθανό το ότι για να διατηρήσεις την εξουσία, θα μπορούσες-ναι, κι εσύ ακόμη- να προδώσεις τα κοινωνικά συμφέροντα των μαζών; Και αυτό που μας αποπλάνησε, εμάς τους αφελείς, να ήταν η απόφαση για τη διατήρηση της εξουσίας; Κι εσύ να προτίμησες την νικηφόρα γραφειοκρατία από τις ηττημένες μάζες; Κι εσύ να βοήθησες την νικηφόρα γραφειοκρατία να χαμηλώσει τον τράχηλο των σοβιετικών μαζών; Είναι δυνατόν εσύ να συνέτριψες τις μάζες, όταν φάνη-

καν μη διατεθειμένες να υποκύψουν στην νέα κατάσταση πραγμάτων ; Να μπόρεσες να τις σφάξεις, να διαστρεβλώσεις το περιεχόμενο των θεμιτών προσδοκιών τους; (εδώ εννοεί κατά κύριο λόγο την καταστολή της Κρονστάνδης, Δ.Μπ.). Λένιν, Λένιν, τι μετρά περισσότερο σε σένα, οι αρετές σου ή τα εγκλήματατά σου;

» Έριξα λίγο φως στα κίνητρα που σε οδήγησαν: πίστευες ότι ήταν πιθανόν προτιμότερο ιστορικά να επιβάλει η γραφειοκρατία την εξουσία της πάνω στις μάζες από το να αναγεννηθούν οι προηγούμενοι εκμεταλλευτές, η αστική τάξη και οι γαιοκτήμονες. Είναι πολύ πιθανό η ίδια η γραφειοκρατία να αξιολογούσε αυτήν την διαφορά, όμως για τις μάζες που έσκυψαν το κεφάλι δεν υπήρξε πραγματική διαφορά...

» Προσπάθησα να φωτίσω και τα επιχειρήματα όσων υπερασπίστηκαν αυτήν την γραμμή σου: υποκειμενικά μιλώντας, οι προθέσεις σου ήταν οι καλύτερες στον κόσμο. Ήσουν εσύ ο ίδιος Λένιν, που μας δίδαξες να αξιολογούμε τους ανθρώπους όχι με βάση τις υποκειμενικές τους προθέσεις, αλλά με βάση το αντικειμενικό νόημα αυτών των προθέσεων, τα αντικειμενικά ταξικά συμφέροντα υπέρ των οποίων η δράση των ανθρώπων λειτουργεί και για χάρη των οποίων αυτοί μιλούν. Κι, επιπλέον, στις ίδιες τις δικές σου δικαιολογήσεις – πολύ προσεκτικά, είναι η αλήθεια- βρίσκω την απόδειξη ότι και υποκειμενικά υπηρέτησες το καθεστώς, το οποίο η δική σου δράση συνέβαλε στο να εγκαθιδρυθεί. Ακόμη χειρότερα: όταν η δικτατορία των μαζών γινόταν πιο ισχυρή, εσύ συνειδητά-και υπάρχει απόδειξη γι αυτό- συκοφάντησες τις επαναστατικές μάζες που αντιδρούσαν στη θριαμβεύουσα γραφειοκρατία Και όμως, αυτή αντίσταση-ασθενής όσο ήταν και τσακιζόμενη από την γραφειοκρατία- ήταν η ανώτερη διαθήκη της επανάστασης. Και μια νέα επανάσταση, η οποία ειλικρινά και σε κοινωνική βάση θα απελευθερώνει τις κατώτερες τάξεις, μπορεί να αναδυθεί στην Ρωσία αλλά και παντού αλλού στον κόσμο, ανασύροντας και κατανοώντας το πρόγραμμα της κατεστραμμένης Εργατικής Αντιπολίτευσης. Είναι στα πλαίσια αυτής της επιστροφής, αυτής της συνέχειας στην Ιστορία της ανθρωπότητας, που οι προσδευτικές τάσεις θα βρουν την υλοποίησή τους...».

Ο ήλιος ανεβαίνει μακριά, πάνω από τα Ουράλια, καθρεφτιζόμενος πάνω στις στέπες, τα βουνά και την φυλακή, ενώ οι τελευταίες ακτίδες

του μπαίνουν μέσα στο κελλί μου. Είναι η τρίτη χρονιά της φυλάκισής μου και η κατάσταση είναι δύσκολη... Μέσα από τα κάγκελα, κοιτάζω με αυξανόμενη λαχτάρα τα βουνά, τον ήλιο, τον ουρανό, ελευθερία, ελευθερία... Είμαι μόνος στο κελλί. Ο συγκρατούμενός μου είναι στο νοσοκομείο. Η ψυχή μου είναι βαθιά θλιμμένη.... Θρηνώ για τον Λένιν.

«Τι ακριβώς έκανα μόλις τώρα ; μήπως τρελλάθηκα τελείως; Μήπως είμαι ένα ακόμη θύμα της τρέλλας των φυλακών;»..

Όμως, ας δούμε τα πράγματα από πιο κοντά.

Το 1917 τέθηκε, προφανώς, ένα ερώτημα για το ποιός θα πήγαινε πιο πέρα, θα ήταν ταχύτερος, θα ήταν ο δυνατότερος, οι μάζες ή ο Λένιν. Σαν ένας τυφώνας που συντρίβει τα πάντα στο πέρασμά του, ανέτρεψαν οι μάζες τα πάντα στη Ρωσία και κατέστρεψαν έναν κόσμο που ήταν παλιός, διεφθαρμένος και εξαπατητικός. Αυτές ήταν «οι μέρες που συγκλόνισαν τον κόσμο». Η Ρωσία έγραφε παγκόσμια Ιστορία. Και επειδή ο Λένιν ήξερε να κάνει την καρδιά του κόσμου να χτυπά αυτήν την στιγμή της υπέροχης, απελευθερωτικής έκρηξης. Καθώς αυτές τις μέρες μπορούσε να δει αυτό το μεγάλο θράσος του θριάμβου των λαϊκών μαζών, αυτός (ο Λένιν) ήξερε να είναι μαζί τους και να τις οδηγεί. Ο Λένιν για πάντα έχει καταλάβει μια τιμητική θέση στις καρδιές των εργατών και στο Πάνθεον της Ιστορίας. Και αυτή η θέση είναι εξασφαλισμένη για πάντοτε, ακόμη και αν ο Λένιν, όπως ο Κρόμγουελ, οφείλει να αναμετρηθεί έναντι των μαζών και με τα εγκλήματα, του ίδιου και των διαδόχων του, μετά τον εκφυλισμο της επανάστασης. Ακόμη και αν χρειαστεί, κάποια στιγμή, το ίδιο του το πτώμα να μεταφερθεί σε συνθήκες λαϊκής οργής στους δρόμους της Μόσχας, όπως το πτώμα του Κρόμγουελ μετά θάνατο οδηγήθηκε στην αγχόνη.

Αλλά από τη στιγμή που το παλιό οικοδόμημα κατέρρευσε (εννοεί: το παλιό προεπαναστατικό καθεστώς, του τσάρου ή του Κερένσκυ) και ο Λένιν πήρε στα χέρια του την εξουσία, άρχισε σταδιακά η τραγική διάσταση ανάμεσα στον Λένιν και τις μάζες. Ανεπαίσθητα στην αρχή, όλο και πιο θεμελιωδώς στην συνέχεια.

Οι λαϊκές μάζες ενστικτωδώς κατέκτησαν την ελευθερία τους και πέτυχαν τους ύψιστους σκοπούς τους. Αυτό ήταν και το νόημα της επανάστασης. Όλα εδώ και τώρα. Τώρα ή ποτέ. Αυτό είναι που διαχωρίζει

τις μεταρρυθμίσεις από την εποχή των επαναστάσεων. Πηγαίνοντας πέρα από τα όρια του παλιού σοσιαλισμού του 1905, προκειμένου να επιτευχθεί ο νέος, οι εργαζόμενες μάζες στη Ρωσία του 1917-1918 πήγαν πολύ πιο πέρα από ό,τι ήθελε ο Λένιν. Και η ορμή ήταν τόσο ισχυρή και η κατάσταση τόσο έντονη, ώστε οι μάζες στο ξύπνημά τους έσπρωξαν πέρα τον Λένιν. Έτσι ήταν οι σχέσεις ανάμεσα στον ηγέτη και τις μάζες στο σημείο κορύφωσης της επανάστασης.

Και τα γεγονότα μιλούν από μόνα τους: μετά την επανάσταση του Οκτώβρη, ο Λένιν δεν ήθελε την συνολική απαλλοτρίωση των επιχειρήσεων αλλά τον «εργατικό έλεγχο», τον έλεγχο των εργατικών οργανώσεων στο εργοστάσιο πάνω στους καπιταλιστές, που θα συνέχιζαν να ασκούν τη διεύθυνση των επιχειρήσεών τους κάτω από αυτόν τον έλεγχο. Μια σκληρή ταξική σύγκρουση ξέσπασε, ακυρώνοντας το σχήμα της συνεργασίας των τάξεων κάτω από την εξουσία του. Οι καπιταλιστές απάντησαν με το σαμποτάζ, ενώ οι εργάτες απάντησαν καταλαμβάνοντας μια επιχείρηση μετά την άλλη. Και ήταν μόνο, όταν οι εργάτες είχαν επιβάλει την κοινωνικοποίηση της παραγωγής *de facto*, που το διάταγμα για την εθνικοποίηση της βιομηχανίας (4-11-1917) την επέβαλε και νομικά⁶.

Τότε, το 1918, ο Λένιν απάντησε στις σοσιαλιστικές επιδιώξεις των εργατών, αντιπαραθέτοντας σε αυτούς το σύστημα του κρατικού καπιταλισμού, σύμφωνα με το μοντέλο της κρατικά διευθυνόμενης πολεμικής οικονομίας στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, με την μεγαλύτερη δυνατή συμμετοχή των πρώην καπιταλιστών στην διεύθυνση της οικονομίας (εννοεί: με την άσκηση των καθηκόντων διεύθυνσης/μάνατζμεντ και όχι με την τυπική ιδιοκτησία⁷). Ο Λένιν δεν ήταν οπαδός της πλήρους ανατροπής της παλιάς τάξης αλλά μιας ισορροπίας ανάμεσα στην παλιά και την νέα, μέσα από την συνύπαρξή τους. Ο Λένιν που μόλις πριν από λίγο ήταν ο οξύτερος κριτικός της ταξικής συνεργασίας, τώρα έγινε

---

⁶ Βλ. σχετικά με τον εργατικό έλεγχο στη Ρωσία Μ. Μπρίντον *Οι μπολσεβίκοι και ο εργατικός έλεγχος*, Αθήνα 1977, Διεθνής Βιβλιοθήκη. (Σ.τ.Μ.)

⁷ Πράγματι, ο Λένιν κάνει εκτενή αναφορά στο μοντέλο του γερμανικού κρατικού καπιταλισμού στο έργο του «Υπερarisτερά παιδιαρίσματα και η μικροαστική νοοτροπία», (“Left Wing Childishness and the Petty Bourgeois Mentality”, May 1918, www.marxists.org). (Σ.τ.Μ.)

απολογητής της. Καθώς ασκούσε εξουσία, δεχόταν τώρα επιδράσεις από όλες τις ανταγωνιστικές τάξεις της κοινωνίας και όχι μόνο από την εργατική, όπως όταν ήταν στην αντιπολίτευση. Γινόταν, έτσι, ο απολογητής του τωρινού στάτους κβο και όχι των δυναμικών της εποχής.

Ο επιτεινόμενος εμφύλιος πόλεμος (1918-1921) ήρθε να διορθώσει τη λενινιστική φιλοσοφία της επανάστασης ακόμη μια φορά. Η κατάρρευση της Γερμανίας και της Αυτοκρατορίας των Αψβούργων έδωσε καινούρια τροφή στις μαξιμαλιστικές διαθέσεις των εργατικών μαζών και η υπόθεση της άμεσης εφαρμογής του κομμουνισμού τέθηκε και πάλι στην ημερήσια διάταξη επίσημα. Το έτος 1919 ξεκίνησε. Ήταν το αντίστοιχο του έτους 1793 για την Γαλλική επανάσταση, η αποθέωση της Ρώσικης Επανάστασης. Και συνέβη και πάλι με την πρωτοβουλία των μαζών και όχι του Λένιν.

Από την επαναστατική αποθέωση ως την χρεωκοπία είναι μόνο ένα βήμα. Και σε αυτήν την συγκυρία ήταν ο Λένιν που έπαιξε τον θλιβερότερο ρόλο. Αν η περίοδος του κοινωνικού φουσκώματος και της επαναστατικής εξύψωσης χαρακτηριζόταν από το γεγονός ότι οι μάζες επιτύχαναν να τραβούν τον Λένιν πίσω τους, η υποχώρηση και χρεωκοπία της επανάστασης ανέδειξε τον ανταγωνισμό συμφερόντων μεταξύ Λένιν και μαζών αλλά και την νίκη του Λένιν επί των μαζών.

Τι διακυβευόταν, λοιπόν, σε αυτήν την μάχη; Οι ίδιες οι αρχές του σοσιαλισμού, η τύχη της βιομηχανίας που είχε αφαιρεθεί από τα χέρια των ιδιωτών καπιταλιστών. Αυτό το ζήτημα είναι που οδηγεί στο διαζύγιο μεταξύ Λένιν και εργατών. Εκεί πρέπει να αναζητήσει κανείς τη διπροσωπία/ υποκρισία του Λένιν στον ρόλο του σχετικά με την επανάσταση. Οι εργάτες είχαν καταλάβει τα εργοστάσια και είχαν επιβάλει την συλλογική διεύθυνση της παραγωγής. Όμως, ο συντονισμός των εργοστασίων και των διακριτών επιχειρήσεων ανήκε στον γραφειοκρατικό μηχανισμό (εννοεί: την προϊούσα συγχώνευση γραφειοκρατικού κρατικού μηχανισμού και κομματικού μηχανισμού). Και αυτός ήταν ήδη ένας κίνδυνος που απειλούσε την επανάσταση. Η μοίρα του σοσιαλισμού στη Ρωσία εξαρτιόταν από την ικανότητα της εργατικής τάξης να διευθύνει και ελέγξει συλλογικά την συνολική παραγωγή. Το να επιτύχει μια σοσιαλιστική οργάνωση της παραγωγής, το να οργανώσει και την αγροτική παραγωγή με σοσιαλιστικό τρόπο, εξαρτιόταν από την

ικανότητα του προλεταριάτου να ελέγξει το πεδίο της ίδιας της δικής του τοποθέτησης-την βιομηχανία⁸.

Θα έπρεπε να φανεί ότι αυτή είναι μια αδιαμφισβήτητη αλήθεια. Όμως, πάντοτε ξεχνιέται, όταν ερευνώντας τα πεπρωμένα του σοσιαλισμού και της επανάστασης. Ο Λένιν, τοποθετημένος στην κορυφή του μηχανισμού, αντιμετώπισε την κατάσταση μέσα από τα μάτια του μηχανισμού. Αυτό είναι που ανέδειξε ένας εργάτης αντιπρόσωπος, ομιλητής στο 10ο Συνέδριο του κόμματος, ο Μίλυμπον, λέγοντας: «Η θέση του Λένιν είναι ψυχολογικά κατανοητή. Ο Λένιν διευθύνει το Συμβούλιο των Λαϊκών Αντιπροσώπων (εννοεί: το σοβιετικό υπουργικό συμβούλιο, όπως λεγόταν τότε, το 1921). Είναι αυτός που διευθύνει τη σοβιετική μας πολιτική. Είναι σαφές ότι κάθε δραστηριότητα, από όπου και ανα προέρχεται, που αντίκειται σε αυτήν την διεύθυνση θα χαρακτηριστεί μικροαστική και εξαιρετικά βλαπτική».

Πράγματι, στη διάρκεια του Εμφυλίου Πολέμου, η γραφειοκρατία δεν είχε πάψει να επεκτείνει τη δράση της και είχε ανακαταλάβει τα εργοστάσια.. Ο διευθυντικός μηχανισμός των εργοστασίων, αρχικά οριζόμενος από τους εργάτες και εργαζόμενους, τώρα όλο και περισσότερο διοριζόταν από το κέντρο. Την ίδια στιγμή η διεύθυνση με την αρχική έννοια ανήκε σε ένα πρόσωπο και μόνο (μονοπρόσωπη διεύθυνση). Τα εργοστάσια είχαν αρχίσει να ξεφεύγουν από τα χέρια των εργατών. Κι αυτό είχε συμβεί καθαρά υπό την πρωτοβουλία και αρχηγία του Λένιν, σε αντίθεση με την Εργατική Αντιπολίτευση του κόμματος και με τα βασικά εργατικά στελέχη του. Λόγω της αντιπολίτευσής του, ο Τόμσκυ⁹ στάλθηκε στο Τουρκεστάν. Ο Σαπρόνοφ, λόγω της ηγετικής του θέσης στην ομάδα του «Δημοκρατικού Συγκεντρωτισμού», στάλθηκε, όπως και παλιότερα, στην Ουκρανία.

Κατά το τέλος του Εμφυλίου Πολέμου, η πάλη ανάμεσα στη γραφειοκρατία και την εργατική τάξη για τη διεύθυνση της βιομηχανίας επανέκαμψε με ένταση. Μπήκε σε καθοριστική φάση. Ήταν αυτή η πάλη που αποσταθεροποίησε το σύστημα του πολεμικού κομμουνισμού. «Στη

⁸ Είναι φανερό ότι ο Σίλιγκα δεν απαντά πειστικά στο ζήτημα των αγροτών, όπως άλλωστε και το σύνολο των προερχόμενων από την Αριστερή Αντιπολίτευση. (Σ.τ.Μ.)

⁹ Ηγετική μορφή των Μπολσεβίκων, αργότερα μέλος του Π.Γ., επιφορτισμένος με την ηγεσία των συνδικάτων. Εκκαθαρίστηκε στο τέλος ως μπουχαρινικός. (Σ.τ.Μ.)

χώρα μας, υπάρχουν δύο κοινωνικές δυνάμεις, το προλεταριάτο και η γραφειοκρατία. Η πάλη ανάμεσά τους παραλύει την παραγωγή. Μόνο μια ριζική λύση μπορεί να επιλύσει το πρόβλημα. Μια και μοναδική εξουσία, είτε του εργατικού σοσιαλισμού είτε του κρατικού καπιταλισμού». Έτσι έθεσε το πρόβλημα της σύγκρουσης ο Σλιάπνικοφ, θεωρητικός της ομάδας της Εργατικής Αντιπολίτευσης, στο προσυνεδριακό άρθρο του προς το 10ο Συνέδριο του κόμματος επί του «ζητήματος των συνδικάτων».

Ποια ήταν η στάση του Λένιν σε αυτό το σημείο ; Συμφωνούσε με τον Σλιάπνικοφ στο ότι έπρεπε να υπάρξει λύση χωρίς συμβιβασμό, με την έννοια όμως της κυριαρχίας καθαρά της γραφειοκρατίας και όχι των εργατών. Και ο Λένιν ομολόγησε ότι πίσω από το ζήτημα του «διαλόγου για τον ρόλο των συνδικάτων» διακυβευόταν το ζήτημα της αφαίρεσης του ελέγχου των εργοστασίων από τους εργάτες. Διακήρυξε: «Αν ο έλεγχος ανατεθεί στα συνδικάτα, τα εννέα δέκατα των μελών των οποίων είναι μη κομματικοί, τότε ποια αξία θα έχει το κόμμα;». Συνεπώς, το κόμμα είχε ως μέλη το πολύ το ένα δέκατο των μελών των συνδικάτων, Μπολσεβίκους εργάτες που ζητούσαν τα ίδια με τα μη μέλη. Συνεπώς, η ταξική διαχωριστική γραμμή στο θέμα αυτό ήταν πολύ έντονη. Από την μια πλευρά οι εργάτες (κομματικοί ή μη) και από την άλλη οι γραφειοκράτες (κομματικοί ή μη). Πίσω από τους εργάτες, ο σοσιαλισμός. Πίσω από τους γραφειοκράτες, ο χαρακτηριστικός κρατικός καπιταλισμός¹⁰. Για να αντισταθμίσει την κατάργηση της εργατικής διεύθυνσης, ο Λένιν υποσχέθηκε την αναγνώριση του δικαιώματος στην απεργία. Λες και οι εργάτες είχαν κάνει την επανάσταση, για να κατοχυρώσουν το δικαίωμα στην απεργία.

Χαρακτηριστικές είναι οι σχέσεις του Λένιν με τους πιο «φιλελεύθερους» από το γραφειοκρατικό στρατόπεδο. Τοποθετούμενοι στην μέση ανάμεσα στο Λένιν και την Εργατική Αντιπολίτευση, οι ομάδες των Τρότσκυ, Μπουχάριν και Σαπρόνοφ πρότειναν την ύπαρξη μιας γνωμοδοτικής ψήφου των εργατών στην οργάνωση της παραγωγής,

¹⁰ Στο σημείο αυτό, η παρουσίαση του «διαλόγου για τα συνδικάτα» δεν είναι μεν τελείως λανθασμένη, αλλά είναι κάπως σχηματική. Π.χ. δεν αναδεικνύεται η όχι ασήμαντη διαφωνία Λένιν-Τρότσκυ, τη στιγμή μάλιστα που το 1921 ο Τρότσκυ είναι ο χαρακτηριστικότερος εκπρόσωπος της τάσης προς τον κρατικό καπιταλισμό.

προκειμένου να αμβλυθεί η απόλυτη γραφειοκρατική εξουσία. Ο Λένιν το απέρριψε με τον πιο κατηγορηματικό τρόπο και απηύθυνε έντονα οργανωτικά μέτρα εναντίον τους στο 10ο Κομματικό Συνέδριο, για τον κλυδωνισμό που προκαλούσαν¹¹.

Ο ίδιος ο Λένιν σίγουρα δεν κλυδωνίστηκε. Μιλώντας στο 10ο Συνέδριο ως ο κεντρικός εκπρόσωπος της γραφειοκρατίας, κομματικής και μη, με αμετακίνητη σταθερότητα, απέσπασε τα εργοστάσια από τους εργάτες, αφαιρώντας τους την μεγαλύτερη κατάκτησή τους, το όπλο που θα μπορούσαν να χρησιμοποιήσουν για την απόλυτη χειραφέτησή τους, τον σοσιαλισμό. Έτσι, οι εργάτες ξαναέγιναν αυτό που ήταν πάντοτε, η μισθωτή εργατική δύναμη στα εργοστάσια που κατείχαν άλλοι. Από τον σοσιαλισμό δεν παρέμεινε στη Ρωσία τίποτε άλλο παρά μόνο η λέξη.

Πολλοί θα ρωτήσουν, και τι έγινε το 1921, τι ήταν η Κρονστάνδη ;

Το μέλλον της βιομηχανίας, άρα, και το μέλλον του σοσιαλισμού είχε καθοριστεί ήδη πρωτύτερα. Η καταστολή της εξέγερσης της Κρονστάνδης ήταν η πολιτική απάντηση της γραφειοκρατίας στην προσπάθεια των εργατών και αγροτών να συνασπιστούν εναντίον της. Ο Λένιν και η γραφειοκρατία του τρομοκρατήθηκαν από αυτή την εξέγερση. Μετά την καταστολή, ο Λένιν εισήγαγε την ΝΕΠ ως μια προσπάθεια συνασπισμού ανάμεσα στη γραφειοκρατία και την αγροτιά κατά του προλεταριάτου. Μόνο πια πολύ αργότερα, με την εισαγωγή των Πενταετών Πλάνων, η γραφειοκρατία στράφηκε κατά των προσωρινών συμμάχων της, των κουλάκων και της αγροτιάς.

Έχοντας διαλύσει το σοσιαλισμό στην οικονομική βάση, έχοντας καταργήσει την εργατική εξουσία στα εργοστάσια, η γραφειοκρατία είχε ακόμη έναν στόχο να πραγματοποιήσει, την κατάργηση της πολιτικής εξουσίας της εργατικής τάξης και των εργαζόμενων μαζών. Το όργανο αυτής της εξουσίας ήταν η μεγάλη επαναστατική μαζική οργά-

---

¹¹ Εδώ, υπάρχει ένα σοβαρό λάθος στην αφήγηση για το 10ο Συνέδριο. Οι Τρότσκι και Μπουχάριν στο 10ο Συνέδριο («ομάδα των οκτώ») πρότειναν πιο γραφειοκρατικές πολιτικές από τον Λένιν και δεν ήταν καθόλου στη μέση. Ο Σαπρόνοφ της ομάδας των ΔΣ είναι τελείως άλλη περίπτωση. Ίσως η ανακριβής αναφορά στον Τρότσκι ως φιλελεύθερο γραφειοκράτη να εκκινεί από την αρχική τροτσκιστική τοποθέτηση του Σίλιγκα. (Σ.τ.Μ.)

νωση, που αναδύθηκε από την επανάσταση, τα σοβιέτ. Απέναντι στην μαζική πολιτική οργάνωση, τα σοβιέτ, απέναντι στη μαζική οικονομική οργάνωση των εργατών, τα συνδικάτα, η γραφειοκρατία αντιπαρέθεσε την οργάνωση όπου η συμμετοχή των εργατών ήταν στο ασθενέστερο σημείο και της γραφειοκρατίας στο μέγιστο- το κόμμα. Για να καταργήσει κάθε πιθανότητα για αγώνα μέσα στην εργατική τάξη μέσα και έξω από το κόμμα, οι αποφάσεις του Δεκάτου Συνεδρίου το 1921, με πρωτοβουλία του Λένιν, ήταν οι ακόλουθες: καταστολή και διάλυση στη χώρα όλων των άλλων κομμάτων πέρα από το κομμουνιστικό. Καταστολή μέσα στο κόμμα κάθε ομαδοποίησης ή τάσης, αντίθεσης στη γραφειοκρατική ηγεσία μέσα στο κόμμα. Το κόμμα έγινε μια βοηθητική οργάνωση του γραφειοκρατικού καισαρισμού, ακριβώς όπως τα σοβιέτ και τα συνδικάτα είχαν καταλήξει μια βοηθητική οργάνωση του κόμματος. Η γραφειοκρατική δικτατορία πάνω στο κόμμα, την εργατική τάξη και τη χώρα είχε γίνει πραγματικότητα.

Έμεινα έκπληκτος, όταν συνειδητοποίησα ότι οι ηγέτες των Μπολσεβίκων βρίσκονταν σε πλήρη συνείδηση αυτής της πραγματικότητας. Στο βιβλίο του «Η οικονομία της μεταβατικής περιόδου» (1920, ρωσική έκδοση, σελίδα 115), ο Μπουχάριν διατυπώνει καθαρά τη θεωρία του «προλεταριακού βοναπαρτισμού» (το προσωποκεντρικό καθεστώς).. Και ο Λένιν σημειώνει για το βιβλίο αυτό « Είναι αλήθεια, αλλά αυτός ο όρος δεν πρέπει να χρησιμοποιείται δημόσια» (*Άπαντα*, ρωσική έκδοση, τόμος XI, 1930). Πρέπει να το κάνουμε αλλά να μην το λέμε- αυτή είναι όλη η ουσία του Λένιν, όταν πέρασε από την εργατική τάξη στην γραφειοκρατία. Επίσης, ο Λένιν ήξερε και να μεταμφιέζει τον βοναπαρτικό χαρακτήρα του καθεστώτος. «Δεν είναι δυνατόν να κατανοήσει κανείς τη δικτατορία του προλεταριάτου μέσα από μια οργάνωση, που περιέχει την ολότητα της τάξης αυτής, καθώς το προλεταριάτο είναι ακόμη πολύ διαιρεμένο, πολύ ταπεινωμένο και πολύ υποκείμενο στη δωροδοκία». Γι' αυτόν τον λόγο, η δικτατορία του κόμματος «οφείλει να υλοποιηθεί δια της δικτατορίας της πρωτοπορίας της, η οποία συγκεντρώνει στο εσωτερικό της την επαναστατική ενέργεια της εργατικής τάξης: το κόμμα». Η μεταγενέστερη εμπειρία θα έδειχνε όλο το γραφειοκρατικό περιεχόμενο αυτής της θεωρίας της δικτατορίας, της θεωρίας της δικτατορίας του κόμματος επί της εργατικής τάξης, της δικτατορίας, μιας

επίλεκτης μειοψηφίας πάνω στην «καθυστερημένη» πλειοψηφία της εργατικής τάξης. Για μια ακόμη φορά, η Ιστορία θα αποδείκνυε την ακρίβεια της φράσης εκείνης από το παλιό επαναστατικό τραγούδι:

«Θεοί, αρχόντοι, βασιλιάδες, με πλάνα λόγια μας γελούν...»

Η αλήθεια της βασικής φράσης του εργατικού κινήματος, ότι η χειραφέτηση των εργατών είναι έργο μόνο των ίδιων των εργατών.

Η κατάργηση, όμως, της πολιτικής εξουσίας της εργατικής τάξης χρειαζόταν μια στέρεη ιδεολογική βάση.

Μια λοξή προσέγγιση έπρεπε να επιχειρηθεί από το κόμμα, καθώς είναι αδιανόητο να πει κανείς άμεσα τα πράγματά με το όνομά τους στα πλαίσια μιας επανάστασης που είχε γίνει στο όνομα του σοσιαλισμού: «Εμείς είμαστε οι νέοι κυρίαρχοι, οι νέοι εκμεταλλευτές». Είναι πιο εύκολο να βαφτίσεις την στέρση από τους εργάτες του ελέγχου πάνω στα εργοστάσια ως την «νίκη του σοσιαλιστικού τρόπου παραγωγής». Τον έλεγχο των γραφειοκρατών πάνω στους εργάτες ως «ενδυνάμωση της δικτατορίας του προλεταριάτου». Και τους νέους εκμεταλλευτές ως «την πρωτοπορία του προλεταριάτου». Άλλωστε, οι εκμεταλλευτές παντού και πάντοτε θεωρούσαν τον εαυτό τους ως «πρωτοπορία των εκμεταλλευόμενων».

Ο Λένιν θεμελίωσε την νέα πολιτική του πάνω στην αδυναμία του προλεταριάτου. Εμπιστευόμενος την επανάσταση στα χέρι της γραφειοκρατίας, υποστήριζε ότι έτσι εγγυόταν την διαφύλαξη της για χάρη των εργατών. Οι αποδόσεις του μέλλοντος θα δικαιολογούσαν τις θυσίες του σήμερα. Αυτές οι «ανταμοιβές» είναι τώρα μπροστά στα μάτια μας και ξέρουμε την πραγματική τους αξία. Πρέπει να ειπωθεί προς τιμήν του ρωσικού προλεταριάτου ότι αυτό κατανόησε από την αρχή, παρά την αδυναμία του, τι ακριβώς διακυβευόταν. Κατάλαβε ότι ο Λένιν δρούσε σαν να έλεγε «Εσείς, οι εργάτες, δεν δράτε λογικά. Θέλετε την άμεση εφαρμογή του σοσιαλισμού, ενώ δεν έχετε την απαιτούμενη δύναμη γι' αυτό. Καθώς δεν μπορείτε να είστε οι κυρίαρχοι στην κοινωνία, θα είστε οι σκλάβοι. Αυτός είναι ο νόμος της ταξικής πάλης, σε μια ταξική κοινωνία. Αν παραιτηθείτε από την πάλη κατά του αναπόφευκτου, εμείς θα σας δώσουμε ό,τι είναι εφικτό να δοθεί».

Οι εργάτες είχαν την δική τους προσέγγιση σε αυτήν την σύγκρουση και πάλεψαν σαν η απάντησή τους στον Λένιν να είχε υπάρξει η ακό-

λουθη: «Η δική σου πλευρά δεν είναι λογική, σύντροφε Λένιν. Αν μια τάξη δεν είναι η κυρίαρχη σε μια κοινωνία, πρέπει να περάσει στην ενεργή αντιπολίτευση κατά των κυρίαρχων και να μην παραδοθεί χωρίς μάχη».

Η αυθόρμητη αντιπολίτευση των εργατών στις μεθοδεύσεις της γραφειοκρατίας αποδείκνυε ότι η εργατική τάξη δεν ήταν τόσο αδύναμη, όσο υπέθετε ο Λένιν. Και αν ο ίδιος ήταν όντως ψυχή και σώματι με την εργατική τάξη, θα είχε υποστηρίξει τον αντιπολιτευτικό αγώνα της, που εκδηλωνόταν ήδη σε όλη την χώρα (εννοεί: το κύμα αγώνων των εργατών κατά του μπολσεβίκικου καθεστώτος στα 1920-1921).. Αλλά αυτός σκεφτόταν και δρούσε με το πνεύμα της γραφειοκρατίας, με το πνεύμα της εξουσίας του. Η δύναμη του προλεταριάτου του φαινόταν σαν κατάρα, και αντέταξε στο προλεταριάτο τους νόμους της ταξικής κοινωνίας: η τάξη που δεν παραδίδεται στον αντίπαλο, πρέπει να συντριβεί από τον νικητή. Υπό τα χειροκροτήματα του συνόλου της νέας γραφειοκρατικής κυρίαρχης τάξης, στο 10ο συνέδριο των Μπολσεβίκων το 1921, Ο Λένιν κάνοντας το κλείσιμο, διακήρυξε:

«Πρέπει να τελειώνουμε με την Αντιπολίτευση. Δεν θα της επιτρέψουμε να υπάρξει ούτε ένα δευτερόλεπτο παραπάνω». Αυτό ήταν το τέλος της νόμιμης αντιπολίτευσης (εννοεί: της Εργατικής Αντιπολίτευσης ως τάσης μέσα στο κόμμα των Μπολσεβίκων). Οι πόρτες των φυλακών και της εξορίας άνοιγαν γι' αυτούς, καθώς θα περίμεναν αργότερα τα εκτελεστικά αποσπάσματα.

Παρά τις θεμελιώδεις μεταβολές που συνέτρεχαν, η επανάσταση συνέχιζε να ονομάζεται «προλεταριακή» και «σοσιαλιστική». Ακόμη παραπάνω: ο Λένιν έδειχνε την αναγκαιότητα να συνδέει κανείς την παραδοσιακή επαναστατική φρασεολογία με την πραγματική ταξική υποταγή των μαζών. Όταν οι εργάτες, τα πραγματικά θύματα των γραφειοκρατικών υποκρισιών, ξεσηκώθηκαν να διαμαρτυρηθούν κατά της γραφειοκρατικής μυστικοποίησης του σοσιαλισμού και ζήτησαν την ικανοποίηση των πραγματικών τους ταξικών συμφερόντων, ο Λένιν τους κατήγγειλε συλλήβδην ως «μικροαστούς», «αντεπαναστάτες» και «αναρχικούς». Τα ταξικά συμφέροντα της γραφειοκρατίας ταυτίστηκαν, εξ αντιδιαστολής, με τα συμφέροντα του σοσιαλισμού και της εργατικής τάξης. Καθιέρωσε στην χώρα ένα γραφειοκρατικό και ολοκληρωτικό

κράτος, το οποίο ονόμαζε συλλήβδην ως «αντεπαναστατικό» οτιδήποτε αντέκειτο στα συμφέροντά του και είχε πολιτικά και κοινωνικά προοδευτικό χαρακτήρα.

Εισήγαγε την χώρα σε αυτό το καθεστώς των ψεμμάτων, των πλαστογραφήσεων και διαστρεβλώσεων, το οποίο σήμερα, στην ενισχυμένη και ολοκληρωμένη σταλινική του μορφή, το βιώνει όλη η Ρωσία, αλλά και διαστρεβλώνει και δηλητηριάζει το συνολικό διεθνές επαναστατικό και δημοκρατικό κίνημα.

Ακούγοντας τις διακηρύξεις του Λένιν στο 10ο συνέδριο των Μπολσεβίκων το 1921, αλλά και τις αποφάσεις αυτού του συνεδρίου σχετικά με την αντιπολιτευτική τάση της Εργατικής Αντιπολίτευσης (εννοεί: την ουσιαστική της απαγόρευση), ο Σλιάπνικοφ, ηγέτης αυτής της τάσης, είπε: «Δεν έχω ξαναακούσει ποτέ στην ζωή μου μια τόσο δημαγωγική τοποθέτηση και τόσο ωμή». Αυτές οι λέξεις του Σλιάπνικοφ απηχούσαν τις πολύ παλιότερες λέξεις του Τόμας Μύντσερ¹² για τον Λούθηρο, που τον ονόμασε Dr Liar (Dr Luegner, στα γερμανικά, Δρ Ψεύτη), όταν ο τελευταίος υποστήριξε τους προτεστάντες ευγενείς κατά τω εξειρημένων προτεστάντων αγροτών.

Κι αυτό είναι ακριβώς αυτό που απέγινες, Λένιν, στο τέλος της ιστορικής σου διαδρομής, είπα στον εαυτό μου, κλείνοντας τον όλο συλλογισμό.

Κοίταξα με συγκέντρωση αλλά και εκθρότητα το πορτραίτο του Λένιν, που ήταν τοποθετημένο πάνω στο τραπέζι του κελλιού μου. Μπροστά μου έστεκαν δύο Λένιν, όπως και δύο Κρόμγουελ και δύο Λούθηροι. Ανέβηκαν μαζί με την επανάσταση και μετά κατέβηκαν με το σκοινί προς τα κάτω τσακίζοντας εκείνες τις δυνάμεις που ήθελαν να προχωρήσουν την επανάσταση.

Και η όλη αυτή κρίσιμη διαδικασία κράτησε στη Ρωσία μόνο δύο ή τρία χρόνια, περίπου όσο κράτησε και στις άλλες επαναστάσεις. Ενώ εμείς που ήμασταν σύγχρονοι της εξέλιξης αυτής από την επανάσταση στην αντεπανάσταση, θα διαφωνούσαμε ή θα συζητούσαμε για είκοσι

¹² Γερμανός επαναστάτης του 16ου αιώνα, αποτελούσε την Άκρα Αριστερά του κινήματος της Μεταρρύθμισης. Ήρθε σε ανοιχτή ρήξη με τους ευγενείς και με τον Λούθηρο. (Σ.τ.Μ.)

ή τριάντα χρόνια ακόμη για το αν αυτή η κρίσιμη εξέλιξη είχε όντως λάβει χώρα.

«Και η αντιπολίτευσή σου, Λένιν, κατά τον τελευταίο χρόνο της ζωής σου, στον αδηφάγο σταλινισμό-τραγική όσο και να ήταν για σένα- αφορούσε έναν χωρίς ιδιαίτερη σημασία πια κυματισμό ανάμεσα στον σταλινισμό και τον τροτσικισμό, σαν να λέμε, ανάμεσα στην υπεραντιδραστική και την φιλελεύθερη πτέρυγα της γραφειοκρατίας».

Η μοίρα του κόμματος των Μπολσεβίκων, η μοίρα του Λένιν και του Τρότσκι, αποδεικνύει για άλλη μια φορά το γεγονός ότι τα πιο προχωρημένα τμήματα της κοινωνίας και οι πιο μεγάλοι ηγέτες περιορίζονται ως προς την προσωπικότητά τους από τις χωρικές και χρονικές συνθήκες και περιστάσεις. Και αυτός είναι ο λόγος που συχνά γίνονται στην πορεία συντηρητικοί, ανεξάρτητα από τις νέες απαιτήσεις της ζωής.

Ο θρύλος του Λένιν πλέον μου φάνηκε ως ένα μεγάλο ψέμμα, σχεδιασμένο για να συγκαλύψει τα εγκλήματα της γραφειοκρατίας.

«Για να καταστρέψεις την τυραννία της γραφειοκρατίας, που χτίστηκε από τα δικά σου χέρια, Λένιν, θα έπρεπε να καταστρέψεις τον μύθο της αλάθητης σοφίας του προλεταριάτου. Την ώρα του μέγιστου κινδύνου, αντί να προσφέρεις το χέρι σου στο προλεταριάτο, το τράβηξες προς τα κάτω.

» Αν ο κόσμος έχει ακόμη να λάβει ένα μάθημα από αυτήν την υπόθεση, εσύ το επιβεβαίωσες. Όταν οι μάζες είναι ανίκανες να σώσουν την επανάσταση, κανείς δεν μπορεί να το κάνει αντί γι' αυτές. Η εμπειρία σου, Λένιν, αποδεικνύει ότι το μόνο μέσο για να διασωθεί η προλεταριακή επανάσταση είναι η προώθησή της ως το τέλος, ως το σημείο όπου οι μάζες είναι ολοκληρωτικά χειραφετημένες. Αν η επανάσταση μείνει στην μέση, θα έρθει μια μέρα όπου μια νέα προνομιούχος μειοψηφία θα εξασκήσει την κυριαρχία της πάνω στους εργάτες. Οι σύγχρονες επαναστάσεις ή θα οικοδομήσουν τον πλήρη σοσιαλισμό ή θα μεταλλάγουν μια μέρα σε αντιπρολεταριακές και αντισοσιαλιστικές. Θα μεταλλάγουν σε αντεπαναστάσεις».

«Ούτε Θεοί, ούτε αφέντες», μια φωνή ανέβηκε από το βάθος του αυνείδητου μου, αλλά παρόλα αυτά, σταθερή, ακούσιμη και απαιτητική. Το πορτραίτο του Λένιν μέσα στο κελλί μου σχίστηκε σε χίλια κομμάτια και πετάχτηκε στον κάλαθο των αχρήστων.

Το κελλί ήταν σκοτεινό. Έξω είχε πέσει η νύχτα. Τα Ουράλια και οι στέπες είχαν πέσει σε μια δυσοίωνη σιωπή. Κι εγώ ήμουν άρρωστος και πονούσε η ψυχή μου. Για έξι μήνες δεν μπορούσα να ανοίξω το στόμα μου να μιλήσω, ούτε να γράψω μια λέξη σχετική με την πολιτική, πάνω στα νέα μου συμπεράσματα για τον μεγάλο επαναστάτη ηγέτη, τόσο καταθλιμμένος ήμουν, τόσο υπέφερα που διαχωρίστηκα οριστικά από τους μύθους του Λένιν, που είχα περιθάψει μέσα μου τόσο πολύ.

Stephen Kotkin
Μοντέρνοι καιροί: Η Σοβιετική Ένωση
και η Μεσοπολεμική συγκυρία*

Το αγγλικό πρωτότυπο βρίσκεται εδώ: <https://bit.ly/2NrplF3>

Διαπρεπείς ευρωπαίοι μελετητές και πολιτικοί είχαν προβλέψει από τις αρχές του 19^{ου} αιώνα την άνοδο του μαζικού ανθρώπου και την έλευση της μαζικής εποχής.

Hannah Arendt

---

* Αυτό το δοκίμιο παρουσιάστηκε για πρώτη φορά σε ένα σεμινάριο για την ιστορία της Σοβιετικής Ένωσης το 1990, όταν είχα την τύχη να διδάσκω ως επίκουρος στο Πανεπιστήμιο της Κολούμπια, όπου περίπου δώδεκα προχωρημένοι μεταπτυχιακοί φοιτητές και εγώ διαβάζαμε μόνο μονογραφίες που δεν αφορούσαν τη Σοβιετική Ένωση. Είμαι εξαιρετικά ευγνώμων στους συμμετέχοντες, οι περισσότεροι από τους οποίους έχουν από τότε αφήσει το σημάδι τους με σημαντικά άρθρα και βιβλία. Στο Πρίνστον έχω διδάξει συχνά μεταπτυχιακά σεμινάρια πάνω στην Ευρωπαϊκή ιστορία του 20ού αιώνα, μία φορά με τον Philip Nord και του είμαι πολύ ευγνώμων, όπως και στους μεταπτυχιακούς φοιτητές μας στο Princeton. Οι συνάδελφοί μου Anson Rabinbach, Laura Engelstein, Hal Foster, Shel Garon και Dan Rodgers, επίσης, μοιράστηκαν μαζί μου ιδέες και προτάσεις. Πολλά από τα επιχειρήματά μου εξελίχθηκαν μέσα από συζητήσεις ανά τα χρόνια με τον Mark Mazower, έναν πρώην συνάδελφο στο Πρίνστον, τώρα στο Birkbeck College του Λονδίνου. Ο David Hoffman, συν-εκδότης της Russian Review, με ενθάρρυνε να γράψω αυτό το δοκίμιο, το οποίο είναι συμπληρωματικό του δικού του έργου. Δύο ανώνυμοι κριτικοί του περιοδικού Kritika προσέφεραν αιχμηρά σχόλια και πολύτιμες προτάσεις. Η χρηματοδότηση για την έρευνα και τη συγγραφή παρασχέθηκε από την Επιτροπή Έρευνας και το Κέντρο Διεθνών Σπουδών του Πανεπιστημίου Princeton. Τέλος, ευχαριστώ θερμά τους διοργανωτές σεμιναρίων και τους συμμετέχοντες στο Πανεπιστήμιο του Οχάιο, στο Πανεπιστήμιο του Χάρβαρντ, στο Ινστιτούτο Lotman για τον Ρωσικό και Σοβιετικό Πολιτισμό, στο Πανεπιστήμιο Ruhr στο Μπόχουμ, στο Πανεπιστήμιο Cornell, στο Πανεπιστήμιο της Πενσυλβάνια και στο Πανεπιστήμιο του Μίσιγκαν, για τις ενδιαφέρουσες και απολαυστικές συζητήσεις.

Στο *Μοντέρνοι Καιροί* (1936), ο Τσάρλι Τσάπλιν ερμηνεύει έναν εργάτη στην Εταιρεία Electro-Steel, που σφίγγει τα παξιμάδια σε έναν κυλιόμενο ιμάντα, ο οποίος κινείται με μεγάλη ταχύτητα. Μια σκηνή δείχνει ένα μηχανικό μαραφέτι που έχει σχεδιαστεί για να ταΐζει τους εργάτες το γεύμα τους ενώ παραμένουν στη γραμμή συναρμολόγησης, αλλά αυτό δυσλειτουργεί, ρίχνοντας τη σούπα στο πρόσωπο του Τσάρλι. Άλλες σκηνές απεικονίζουν έναν καπιταλιστή ιδιοκτήτη, ο οποίος διατηρεί ένα κλειστό κύκλωμα παρακολούθησης της μονάδας και απαιτεί να αυξηθεί η ταχύτητα της γραμμής παραγωγής. Ο Τσάρλι δεν μπορεί να κρατήσει το ρυθμό και πέφτει στα γιγαντιαία γρανάζια. Παθαίνει νευρικό κλονισμό και χάνει τη δουλειά του. Στον δρόμο, τον περνάνε κατά λάθος για κομμουνιστή ηγέτη και συλλαμβάνεται. Συμπτωματικά, αποτρέπει μία απόπειρα απόδρασης από τη φυλακή, παίρνει χάρη και απελευθερώνεται, αλλά εφόσον το χαλυβουργείο παραμένει κλειστό, ο Τσάρλι δεν μπορεί να βρει απασχόληση και αρχίζει να λαχταρά την παλιά ασφάλεια της φυλακής. Το πολιτικό μήνυμα των «Μοντέρνων Καιρών» είναι ολοφάνερο.

Παρόλο που φανερά έχει την πρόθεση να είναι φιλο-εργατικό και αντίθετο στη γραμμή συναρμολόγησης, ένα μεγάλο μέρος των «Μοντέρνων Καιρών» κυριαρχείται από την αυτοματοποιημένη τεχνολογία του εργοστασίου. Ακόμα, στο υπόβαθρο της εποχής της μηχανής, η ταινία δεν εξυμνεί την ηρωική πορεία της συνείδησης της εργατικής τάξης, αλλά μάλλον αυτά που θα μπορούσαν να ονομάζονται μικροαστικά όνειρα.¹ Ο άνεργος Τσάρλι συναντά ένα ορφανό “χαμίνι” (Πωλέτ Γκοντάρ), και οι δύο τους αρχίζουν να φαντασιώνονται ότι έχουν ένα δικό τους σπίτι. Ο Τσάρλι βρίσκει δουλειά ως νυχτοφύλακας σε ένα πολυκατάστημα, όπου αργά το βράδυ η ρακένδυτη έφηβη φίλη του απολαμβάνει τον ρουχισμό του καταστήματος. Όταν, όμως, ο Τσάρλι βοηθά αυθόρμητα κάποιους άνεργους εργαζόμενους του χαλυβουργείου, τους οποίους αναγνωρίζει σε μια ληστεία του καταστήματος, απολύεται. Η τελική σκηνή δείχνει το ζευγάρι να περπατάει σε έναν ερημικό δρόμο,

---

¹ Ο Τσάπλιν μοιράζεται κάτι με τον Jacques Rancière, *La nuit des prolétaires* (Παρίσι: Fayard, 1981), που μεταφράστηκε ως *Οι νύχτες της εργασίας: το όνειρο των εργατών στη Γαλλία του 19ου αιώνα* (Philadelphia: Temple University Press, 1989).

αλλά χέρι - χέρι. Ο «μικρός ανθρωπάκος» είναι βασανισμένος, αλλά απτόητος, ακόμα και θριαμβευτής².

Με τις φήμες να θέλουν τον αρχικό τίτλο της ταινίας «Οι μάζες», οι «Μοντέρνοι Καιροί» φώτισαν και αντιπαρέβαλλαν δύο κυρίαρχα σύμβολα της σύγχρονης εποχής: το μηχανοποιημένο εργοστάσιο και το εξίσου απέραντο πολυκατάστημα, που πουλάει καταναλωτικά προϊόντα μαζικής παραγωγής. Την ίδια στιγμή, το ίδιο το μέσο στο οποίο παρουσιάστηκαν αυτές οι εικόνες – ο κινηματογράφος – ήταν το ίδιο ένα σύμβολο και μια δύναμη της σύγχρονης εποχής. Όταν πιάστηκε στα γρανάζια της εργοστασιακής μηχανής, ο Τσάπλιν τυλίχτηκε μέσα τους, όπως το φιλμ μέσα στον προτζέκτορα. Η ταινία του, όπως και ο κινηματογράφος, έκαιρε τεράστιας δημοτικότητας στη Σοβιετική Ένωση του Στάλιν. Από την κομμουνιστική σκοπιά, θα μπορούσε να λεχθεί ότι ο Τσάπλιν σατίριζε τον καπιταλιστικό κόσμο της εποχής της Μεγάλης Ύφεσης και υπερασπίστηκε τον προλετάριο³. Πέραν της υποτιθέμενης ιδεολογικής αποδοχής της, η τοποθέτηση της ταινίας στο αυτοματοποιημένο εργοστάσιο, συμπεριλαμβανομένης της αύξησης της ταχύτητας παραγωγής, και τα μικροαστικά όνειρα του ήρωά της, άγγιξαν μια ευαίσθητη χορδή στη Σοβιετική Ένωση. Ο Τσάπλιν απεικόνισε μια μεσοπολεμική συγκυρία, που η Σοβιετική Ένωση θα μπορούσε να παραδεχτεί ως δική της. Όχι λιγότερο από τις Ηνωμένες Πολιτείες, αν και με διαφορετικούς τρόπους, η Σοβιετική Ένωση ενστερνίστηκε τη μαζική παραγωγή, τη μαζική κουλτούρα, ακόμα και τη μαζική κατανάλωση. Αλλά η ΕΣΣΔ υποστήριξε ότι η δικτατορία, και όχι ο κοινοβου-

² Εδώ, η ταινία του Τσάπλιν θυμίζει το λαϊκό μεσοπολεμικό μυθιστόρημα του Hans Fallada [Rudolf Ditzen], *Kleiner Mann, was nun?* (Βερολίνο: Rowohlt, 1932), που μεταφράστηκε ως *Και Τώρα Τι, Μικρέ Ανθρωπάκο;* (Νέα Υόρκη: Simon και Schuster, 1933). Ενώ ο Φαλάδα θρηγνούσε την αδυναμία των ιδιωτικών ονείρων του μικρού ανθρωπάκου και, ως εκ τούτου, την επιρρέπειά του στην απολυταρχική δημαγωγία, ο Τσάπλιν επεσήμανε τη δύναμη των ιδιωτικών ονείρων και την αναποφευξιμότητά τους για οποιοδήποτε σχέδιο νεωτερικότητας.

³ Ο Μπόρις Σουμιάτσκι (1886-1938), επικεφαλής τότε του Σοβιετικού κινηματογράφου, επισκέφθηκε τις Η.Π.Α. τον Ιούλιο του 1935, ως μέρος μιας παγκόσμιας περιοδείας της κινηματογραφικής βιομηχανίας, και είδε μια αρχική κόπια των “Μοντέρνων Καιρών”, την οποία εξύμνησε.

λευτισμός, αποτελούσε την πιο αποτελεσματική μορφή μαζικής πολιτικής.

Σε αυτό το δοκίμιο, προσπαθώ να αποκαταστήσω τη μεσοπολεμική Σοβιετική εμπειρία στο συγκριτικό της πλαίσιο ή τη συγκυρία της. Η άποψή μου είναι απλή: ότι, δηλαδή, η Σοβιετική Ένωση εμπλεκόταν αναπόφευκτα με διαδικασίες που δεν αφορούσαν ειδικά τη Ρωσία, από την εξάπλωση της μαζικής παραγωγής και της μαζικής κουλτούρας έως την έλευση της μαζικής πολιτικής, ακόμη και της μαζικής κατανάλωσης, τις δεκαετίες μετά το 1890. Ο Πρώτος Παγκόσμιος Πόλεμος – στη διάρκεια του οποίου έλαβαν χώρα οι ρωσικές επαναστάσεις – ισχυροποίησε πολύ και διεύρυνε αυτές τις τάσεις ανάμεσα σε όλους τους μαχόμενους. Στη Ρωσία, ο δεσποτισμός και η αυτοκρατορία έδωσαν τη θέση τους σε μια πολύ πιο σθεναρή δικτατορία και σε μια ψευδο-ομοσπονδιακή Ένωση που δεσμεύτηκε σε ένα αόριστο, φιλόδοξο, πολεμικό όραμα της αντι-φιλελεύθερης νεωτερικότητας⁴. Κατά τις επόμενες δύο δεκαετίες, το όραμα αυτό απέκτησε θεσμικές μορφές που είχαν κάποιες σημαντικές ομοιότητες, και πολλές σημαντικές διαφορές, τόσο με τα φιλελεύθερα προγράμματα, όπως οι Ηνωμένες Πολιτείες, η Μεγάλη Βρετανία, και η Γαλλία, όσο και με άλλες μορφές αντι-φιλελεύθερης νεωτερικότητας, όπως η Ναζιστική Γερμανία, η φασιστική Ιταλία, και η αυτοκρατορική Ιαπωνία.

Η περίοδος του Μεσοπολέμου διαμορφώθηκε από την εμπειρία του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, και ιδιαίτερα από το ότι ήταν αναπόφευκτο να λογαριάζονται οι κινητοποιημένες μάζες στην κοινωνία και την πολιτική από τις νέες τεχνολογίες (γραμμές παραγωγής, ραδιόφωνα, κινηματογραφικές ταινίες, τηλέφωνα) και τις απόπειρες εφαρμογής τους στη βιομηχανία, τον πολιτισμό και την πολιτική από την βαθιά στροφή προς την κοινωνική πρόνοια ως κοσμοθεωρία και τρόπο διακυβέρνησης και από την συνεχιζόμενη επίσημη αυτοκρατορία, καθώς και τις

---

⁴ Η εκτίμηση της σημασίας του πολέμου για τη Ρωσία και τις επαναστάσεις της συνεχίζει να αυξάνεται. Βλ. *Rossii i pervaiia mirovaia voina (materialy mezhdunarodnogo nauchnogo kollokviuma)* (Αγία Πετρούπολη: Dmitrii Bulanin, 1999). Ο Ντένλεβ Πώικερτ πιθανότατα το πάει πάρα πολύ μακριά, ισχυριζόμενος ότι ο ναζισμός κυρίως προέδρευε τις εν εξελίξει κοινωνικές αλλαγές, αντί να τις ξεκινάει, αλλά η προειδοποιητική του σημείωση είναι πολύ καλή.

αυξημένες εθνικές αξιώσεις. Αυτές οι αλληλένδετες τάσεις μαζί παρείχαν το σκηνικό για την πιθανή και μερικές φορές, ακόμα και αναγκαία δράση των ανταγωνιστικών μεγάλων δυνάμεων. Τίποτα, όμως, δεν ήταν αναπόφευκτο. Ούτε καμία από τις μεγάλες χώρες δεν είχε το ελεύθερο να επανασυστήσει τον εαυτό της εκ νέου, ή με τρόπο που να ταιριάζει εξ ολοκλήρου στους ηγέτες και τους πολίτες της, ούτε καν η Σοβιετική Ένωση. Δεν υπάρχει καμία δύναμη ανεξάρτητη από τις δομές, όπως και δεν υπάρχουν δομές ανεξάρτητες από τις δυνάμεις. Κάθε μια από τις μεγάλες δυνάμεις είχε επί μακρόν καθιερωμένους πολιτικούς θεσμούς, πολιτιστικές παραδόσεις, κοινωνικές και οικονομικές διατάξεις, εδαφικές συνθέσεις και πρότυπα διεθνών σχέσεων.

Κι όμως, η καθεμιά με τον δικό της τρόπο μπλέχτηκε στα δίκτυα της νέας «εποχής των μαζών», που έγινε μη αναστρέψιμη από την ολική κινήση, και στην εξερεύνηση των ενοποιητικών μηχανισμών που παρέχονται από τις διάφορες μορφές μαζικής παραγωγής, μαζικής πολιτικής, μαζικής κατανάλωσης, μαζικής κουλτούρας, κοινωνικής πρόνοιας, και των αυτοκρατορικών ή εθνικών προγραμμάτων. Με άλλα λόγια, κάθε μεγάλη χώρα – αφού καμία δεν εγκατέλειψε τις φιλοδοξίες της ως μεγάλη δύναμη – ενεπλάκη σε έναν ανταγωνισμό για τη συγκρότηση μιας μαζικής έκδοσης της νεωτερικότητας, η οποία έδωσε νέα ώθηση και μορφή στις γεωπολιτικές αντιπαραθέσεις της. Σύμφωνα με τις ιδιαιτερότητες του οργανισμού που επικρατεί σε κάθε περίπτωση, διάφοροι παράγοντες – δικτάτορες, εκλεγμένοι ηγέτες, αξιωματούχοι, δημόσιοι υπάλληλοι, ιδιοκτήτες γης, μαζικές οργανώσεις, ομάδες πολιτών, διανοούμενοι, προπαγανδιστές – εξυμνούσαν ο ένας τον άλλο ή κατήγγειλαν ο ένας τον άλλο, μιμούταν ο ένας τον άλλον ή σταματούσαν (ή απέκρυπταν) κάποιες από τις πρακτικές τους, όταν τις υιοθετούσαν οι άλλοι⁵. Ορισμένες οργανώσεις και άτομα, αντί να προάγουν

⁵ Δύο πρόσφατα μόνο κατ' όνομα σχετικά έργα απογοητεύουν με την ανυπαρξία σχεδόν σύγκρισης, πόσο μάλλον οποιασδήποτε ανάλυσης της αμοιβαίας επιρροής, δανεισμού και ισομορφισμού – και αυτό ισχύει για χώρες που έχουν μια μακρά ιστορία στο να μπαίνουν στο ίδιο σακί. Richard Bessel, Ed., *Fascist Italy and Nazi Germany: Comparisons and Contrasts* (New York: Cambridge University Press, 1996). Ian Kershaw και Moshe Lewin, eds., *Stalinism and Nazism: Dictatorships in Comparison* (New York: Cambridge University Press, 1997). Στο τελευταίο βιβλίο είναι ιδιαίτερα απογοητευτικό το

τις συλλογικές τάσεις της νεωτερικότητας, τους αντιστάθηκαν, ανεπιτυχώς ωστόσο, και κάποιοι που υποστήριξαν τον γενικό σκοπό τον ερμήνευσαν κατά τρόπο αντίθετο με την πλειοψηφία ή τις αρχές. Η νεωτερικότητα ήταν μια αρένα αμφισβήτησης τόσο εντός των χωρών όσο και μεταξύ τους.

Ο στόχος μου να υπογραμμίσω την ύπαρξη ενός συγκεκριμένου μεσοπολεμικού τοπίου δυνατοτήτων και προκλήσεων, που έγιναν λειτουργικά όχι μόνο από επιλογή αλλά και από γεωπολιτικό ανταγωνισμό, δεν είναι μια άτοπη προσπάθεια να προτείνω κάποια ισοδυναμία της Σοβιετικής Ένωσης με τις ΗΠΑ και τη Βρετανία, ούτε καν με τη Ναζιστική Γερμανία. Οι αμοιβαίες προκλήσεις μερικές φορές όντως επέφεραν συναφείς απαντήσεις εξαιτίας της φύσης των φαινομένων και του εύρους των πιθανών ενεργειών (ένα είδος ισομορφισμού) και επειδή οι χώρες μελετούσαν στενά η μία την άλλη⁶. Αλλά το χάσμα μεταξύ φιλελεύθερων και αντι-φιλελεύθερων ήταν τεράστιο, και υπήρξαν σημαντικές αποκλίσεις ανάμεσα στις δημοκρατικές κοινοβουλευτικές χώρες και τα συγκεντρωτικά απολυταρχικά καθεστώτα⁷. Υποστηρίζοντας ότι υπήρξε μια μεσοπολεμική συγκυρία, μέρος της οποίας αποτελούσε και η Σοβιετική Ένωση, σκοπεύω να προτείνω ότι μόνο μέσω συγκρίσεων μπορεί να εκτιμηθεί πλήρως η ιδιαιτερότητα της Σοβιετικής Ένωσης. Θα πρότεινα περαιτέρω ότι η κατανόηση της Σοβιετικής Ένωσης μέσα στη μεσοπολεμική συγκυρία επιτρέπει την καλύτερη κατανόηση της μακρόχρονης τροχιάς και της πορείας της μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο.

Έχοντας κερδίσει τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, η Σοβιετική Ένωση ανοικοδόμησε την εντελώς κατεστραμμένη χώρα της σε μεγάλο

ότι αγνοήθηκε η πρόδηλη διαφορετική πολιτική δυναμική του Ναζιστικού κόμματος και του Σοβιετικού Κομμουνιστικού κόμματος.

⁶ Για το βαθύ Σοβιετικό πάθος για την Αμερική, βλέπε την πολύ δημοφιλή ταξιδιωτική περιγραφή Ιβ'ια Ιlf και Evgenii Petrov, *Odnoetazhnaia Amerika* (Moscow: Khudozestvennaia literatura, 1937), που μεταφράστηκε ως Μικρή Χρυσή Αμερική (Νέα Υόρκη: Farrar και Reinhart, 1937).

⁷ Μερικοί σοσιαλιστές έξω από τη Σοβιετική Ένωση φαντάστηκαν ότι θα μπορούσαν να είναι μη-φιλελεύθεροι χωρίς να είναι αντιφιλελεύθεροι. Μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, ο μη-Σοβιετικός σοσιαλισμός απορροφήθηκε ουσιαστικά από τον δημοκρατικό φιλελευθερισμό, ακόμα και αν συχνά ταυτιζόταν με τον Σοβιετικό σοσιαλισμό.

βαθμό στις προπολεμικές προδιαγραφές. Η Σοβιετική ηγεσία στα τέλη της δεκαετίας του 1940 και του 1950 επέστρεψε πίσω στα γνωστά πρότυπα και θεσμούς από τη μεσοπολεμική περίοδο, που η νίκη φάνηκε να νομιμοποιεί και που φαινόταν πιο κατάλληλα για την ταχεία ανασυγκρότηση της χώρας μπροστά στις νέες αυξημένες γεωπολιτικές πιέσεις. Αντιθέτως, όλα τα άλλα αντι-φιλελεύθερα, συγκεντρωτικού τύπου προγράμματα, λιγότερο κατεστραμμένα από τη Σοβιετική Ένωση, νικήθηκαν στον πόλεμο. Εντάχθηκαν στην ομάδα των δημοκρατικών φιλελεύθερων δυνάμεων, που και η ίδια υποβλήθηκε σε βαθιά μεταμόρφωση. Η επανάσταση της μαζικής κατανάλωσης υπό την ηγεσία των μεσοπολεμικών Ηνωμένων Πολιτειών εντάχθηκε πάρα πολύ στις ΗΠΑ κατά τη διάρκεια του ίδιου του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, και μια ανάλογη καταναλωτική επανάσταση έλαβε χώρα μετά τον πόλεμο στη Δυτική Ευρώπη και την Ιαπωνία. Η κοινωνική πρόνοια έγινε πλήρης, καθώς και μια αναπόσπαστη, καθοριστική πτυχή του δημοκρατικού φιλελευθερισμού. Η επίσημη αυτοκρατορία αμφισβητήθηκε και, μετά από αποτυχημένες προσπάθειες να μεταρρυθμιστεί, εγκαταλείφθηκε ακούσια ή εκούσια. Πάνω από όλα, ο πολύπλευρος ανταγωνισμός και οι δανεισμοί του μεσοπολέμου έγιναν αμφίδρομος ανταγωνισμός, με πολύ άνισες πλευρές. Η εικόνα και η πραγματικότητα των «μοντέρνων καιρών» άλλαξαν, παρουσιάζοντας άλυτα προβλήματα για την αναμφισβήτητη μεσοπολεμική παραλλαγή της νεωτερικότητας στη Σοβιετική Ένωση, η οποία μετά τον θάνατο του Στάλιν, αγωνιζόταν συνεχώς να «μεταρρυθμιστεί» για να ανταγωνιστεί στον Ψυχρό Πόλεμο, αλλά κατέρρευσε.

Μαζική παραγωγή

Ξεκινώντας στα τέλη του 19ου αιώνα, έλαβε χώρα ένα δεύτερο κύμα της βιομηχανικής επανάστασης, που προήλθε από την εξάπλωση της ηλεκτρικής ενέργειας, και την πρόοδο της χαλυβουργίας, καθώς και σε άλλες βιομηχανικές διεργασίες. Η βιομηχανοποίηση έγινε περισσότερο εργοστασιακή (ταιριάζοντας τελικά την εμπειρία με την εικόνα), και τα εργοστάσια έγιναν μεγαλύτερα και πιο αυτοματοποιημένα. Είναι αλήθεια ότι το πλήρως αυτοματοποιημένο καταπληκτικό εργοστάσιο δεν

έγινε ποτέ τόσο διαδεδομένο όσο διακήρυξαν οι υποστηρικτές του (και οι δυσφημιστές του). Όμως, η Αμερική, οι Ευρωπαϊκές δυνάμεις, και η Ιαπωνία αναλώθηκαν στην αναζήτηση μιας επιστημονικής όσο και επιστημονικά διαχειριζόμενης βιομηχανίας και στην εισαγωγή αυτού που ονομάστηκε μαζική παραγωγή. Η μαζική παραγωγή (που κατέστη δυνατή από την εφεύρεση του ηλεκτροκινητήρα τη δεκαετία του 1880) θέσπισε τρεις αρχές: την τυποποίηση των βασικών πτυχών των προϊόντων, την υποδιαίρεση της εργασίας στις γραμμές συναρμολόγησης, και την αντικατάσταση της χειρωνακτικής εργασίας με την χρήση μηχανών, καθώς και με την αναδιοργάνωση της ροής μεταξύ των τμημάτων. Η εφαρμογή της μηχανοποίησης της παραγωγής σε συγκεκριμένες περιπτώσεις, ωστόσο, ήταν πιο εύκολη στα λόγια από ό,τι στην πράξη. Η μαζική παραγωγή δεν επιτεύχθηκε εύκολα σε κάποιες βιομηχανίες ή ακόμα και σε μερικές χώρες. Ήταν περισσότερο επιτυχημένη, και ορατή, στις αμερικανικές αυτοκινητοβιομηχανίες που ανήκαν στον Χένρι Φορντ, αν και εδώ, υπήρχαν, επίσης, καινοτομίες πέρα από τις γραμμές συναρμολόγησης.

Όποιες και αν είναι οι διαφοροποιήσεις πίσω από τα απλουστευμένα στερεότυπα, ο Φορντ έκανε δημοφιλή την ιδέα ότι η βιομηχανία της παραγωγής θα μπορούσε να φέρει την επανάσταση με μεγάλες επενδύσεις κεφαλαίου και ανώτερη οργάνωση – δημιουργώντας μια άμεση πρόκληση για τη βιομηχανία σε ολόκληρη την οικονομία της παγκόσμιας αγοράς, και για τα καθεστώτα που θα γινόντουσαν μεγάλες δυνάμεις. Ο Τσάρλι Τσάπλιν, όταν πρωτοσχεδίαζε τη σάτιρά του για τη μοντέρνα ζωή, επισκέφθηκε ένα εργοστάσιο της Φορντ στο Ντιτρόιτ. Το ίδιο συνέβη και με την περίφημη γερμανική επιχειρηματική και τεχνική ελίτ, ακόμα και με τους Γερμανούς ηγέτες των εργατών, που αναζητούσαν τα μυστικά αυτού που έγινε γνωστό ως «Φορντισμός»⁸. Η Γερμανία είχε γίνει παγκόσμιος ηγέτης στις τεχνολογικές βιομηχανίες, όμως για τους Γερμανούς, η Αμερική ξεχώριζε, όπως λέει η Mary Nolan, ως «ένα ενεργό όραμα της νεωτερικότητας». Αντίθετα, όμως, από το μοντέλο του Φορντ με τους υψηλούς μισθούς, τις χαμηλές τιμές, και την επέ-

⁸ Ο Μάγιερ αναλύει την πολιτιστική και πολιτική γοητεία των οραμάτων του Αμερικανισμού, αντί των συγκεκριμένων πρακτικών, μέχρι την έναρξη της Μεγάλης Ύφεσης.

κταση με γνώμονα τον καταναλωτή, οι μεγάλες επιχειρήσεις της Γερμανίας υπερασπίστηκαν τον βιομηχανικό «εξορθολογισμό», με τον οποίο αύξησαν την παραγωγή και την παραγωγικότητα ανά εργαζόμενο, αλλά όχι την ικανότητα των εργαζομένων να αγοράζουν νέα προϊόντα⁹. Από τη στιγμή που πήραν την εξουσία οι Ναζί, ο εξορθολογισμός προσέλαβε ακόμα μεγαλύτερη έμφαση στην παραγωγικότητα και στην επιβολή ελέγχου πάνω στην εργασία (άλλο ένα από τα σημαντικότερα μαθήματα της Φορντ). Αυτό ήταν παρόμοιο με τη Σοβιετική προσέγγιση, όπου ο Φορντισμός θεωρήθηκε ως μια μέθοδος για τον έλεγχο του χώρου εργασίας, ενισχύοντας την παραγωγή για την αύξηση της κρατικής εξουσίας, και σπάζοντας τον «συντηρητισμό» των καταξιωμένων μηχανικών, ώστε πρακτικά να μπορούν να αντικατασταθούν από τους ανερχόμενους, σε ό,τι αποδείχτηκε να είναι μια πιο σθεναρή ιεραρχία.

Η Σοβιετική μαζική παραγωγή δεν έχει μελετηθεί καλά. Μια σημαντική εξαίρεση είναι το έργο του Ντέιβιντ Σήρρερ, ο οποίος ανέκτησε τις συζητήσεις των Σοβιετικών βιομηχανικών οργανώσεων στα 1928-30, συμπεριλαμβανομένων των αναλύσεων της εμπειρίας της Αμερικανικής και Γερμανικής παραγωγής. Ο Σήρρερ παρουσιάζει μια ιστορία γραφειοκρατικής πάλης, στην οποία εμπορικά προσανατολισμένα συνδικάτα, καρτέλ που σχηματίστηκαν τη δεκαετία του 1920 για να πουλήσουν τα προϊόντα της βιομηχανίας, υποτίθεται ότι προσέφεραν τη δυνατότητα «μιας νέου είδους σοσιαλιστικής οικονομίας της αγοράς» (240). Με μια δυνατή λαβή, τα συνδικάτα συντρίφτηκαν από την κρατική Επιθεώρηση

---

⁹ Ακόμη και οι Γερμανοί εκσυγχρονιστές ανησυχούσαν για την πιθανή απελευθέρωση των γυναικών από τις οικιακές εργασίες χάρη στην τεχνολογία. Για τον «εξορθολογισμό» στη Γαλλία, συμπεριλαμβανομένης μιας παρόμοιας ισχυρής σύνδεσης με την Αμερικανικοποίηση, βλέπε Richard Kuisel, *Capitalism and the State in Modern France: Renovation and Economic Management in the Twentieth Century* (Νέα Υόρκη: Cambridge University Press, 1981), ιδιαίτερα 51-92. Σχετικά με τις προσπάθειες της αερο-βιομηχανίας της Ιαπωνίας να χρησιμοποιήσει τη ροή παραγωγής, προσαρμοσμένη από τους Γερμανούς, ως υποκατάστατο της μαζικής παραγωγής Αμερικάνικου τύπου, βλέπε Kazuo Wada, "The Emergence of the 'Flow Production' Method in Japan," στο *Fordism Transformed: The Development of Production Methods in the Automobile Industry*, ed. Haruhito Shiomi και Kazuo Wada (Νέα Υόρκη: Oxford University Press, 1995), 11-27. Βλέπε, επίσης, William Minoru Tsutsui, *Manufacturing Ideology: Scientific Management in Twentieth-Century Japan* (Princeton: Princeton University Press, 1998).

Εργατών και Αγροτών (Rabkrin), η οποία χρησιμοποίησε την αστυνομική δύναμη και συσπείρωσε φιλόδοξους νέους μηχανικούς στην εκστρατεία της για βιαστικό εκσυγχρονισμό¹⁰. Αλλά οι βιομηχανικοί εκσυγχρονιστές της Rabkrin, υποστηρίζει ο Σήρερ, “παρερμήνευσαν” το Αμερικανικό σύστημα που ζήλευαν. Επικεντρώθηκαν στις πρωτογενείς παραγωγικές τεχνολογίες, αγνοώντας τα πολύ σημαντικά «βοηθητικά συστήματα, όπως η εσωτερική εργοστασιακή διακίνηση, και οι υποδομές διαχείρισης και οργάνωσης, όπως συστήματα λογιστικής και δρομολόγησης» (235). Έτσι, τα πιο σύγχρονα Σοβιετικά εργοστάσια απαιτούσαν στρατούς χειρωνακτών εργατών, για να εξυπηρετήσουν τα κύρια μηχανοποιημένα τμήματα.

Δεν χρειάζεται κάποιος να δεχτεί τις απόψεις του Σήρερ για τον χαρακτήρα και τη βιωσιμότητα των συνδικάτων για να καλωσορίσει την έμφαση που δίνει στη μεσολάβηση και τη συγκυρία, κατά την κούρσα για μια καλοσχεδιασμένη οικονομία και τον εργοστασιακό εκσυγχρονισμό. Οι οπαδοί της εκβιομηχανοποίησης, ισχυρίζεται, «πίστευαν πραγματικά στη μετασχηματιστική δύναμη του εκσυγχρονισμού» (238). Πράγματι το πίστευαν, αν και ο Σήρερ προειδοποιεί ότι «διαφορετικές ομάδες άκουγαν διαφορετικά νοήματα στη συχνά μεγαλοπρεπή αλλά ασαφή ρητορική της εκβιομηχάνισης και της σοσιαλιστικής οικοδόμησης» (162). Δυστυχώς, δεν διευκρινίζει ποιες μπορεί να ήταν οι παράμετροι αυτών των ερμηνειών. Σχεδόν αγνοεί τις σύγχρονες στάσεις απέναντι στις σχέσεις ιδιοκτησίας, τον καπιταλισμό, και την ανταλλαγή εμπορευμάτων, καθώς και τις αντιλήψεις του σοσιαλισμού¹¹. Ο Σήρερ

¹⁰ Έτσι, όπως και οι αυτοαποκαλούμενοι ρεβιζιονιστές, ο Σήρερ εντοπίζει μια κοινωνική βάση για τον Σταλινισμό, όχι στην εργατική τάξη, αλλά «μέσα στα μεσαίου επιπέδου επαγγελματικά στρώματα ειδικών, διαχειριστών, και σχεδιαστών που εργάζονταν στον βιομηχανικό-διοικητικό μηχανισμό του κράτους». Αυτή η υποστήριξη, επιπλέον, ήρθε παρά τις ταξικές πολεμικές επιθέσεις εναντίον των ειδικών.

¹¹ Οι κύριες κατηγορίες του Σήρερ είναι οι ίδιες με εκείνες των Ρώσων Σοσιαδημοκρατών: εκσυγχρονισμός και οπισθοδρομικότητα. Όπως ο μέντοράς του, ο Moshe Lewin, ο Σήρερ γράφει για τις «παθολογίες» των Σταλινικών βιομηχανικών πολιτικών, αλλά σε αντίθεση με τον Lewin, αναγνωρίζει ότι «αυτές οι πολιτικές ενσωματώνουν μια τεχνολογική και μηχανική λογική που ήταν ουσιαστικά σύγχρονη και ουτοπική». Ο Σήρερ παραλείπει κάθε συζήτηση περί ιδεολογίας, αν και γράφει συχνά για τα “οράματα” του λαού. Υποστηρίζει ότι η Σοβιετική Ένωση δεν ήταν σοσιαλιστική, διότι ένα

μας θυμίζει ότι «η πίστη στην απελευθερωτική δύναμη της τεχνολογίας σε συνδυασμό με το κράτος ήταν... ισχυρή σε ολόκληρη την Ευρώπη μετά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο» (239), αλλά δεν εξηγεί *πώς ήταν δυνατόν* η πρακτική εφαρμογή μιας τέτοιας πίστης να μπορέσει να πάει τόσο μακριά στην Σοβιετική περίπτωση. Ήταν ακριβώς το ζήτημα που παραβλέπει, η κατάργηση της ιδιωτικής ιδιοκτησίας – δεδομένης της ιδιαίτερης φύσης της μαζικής παραγωγής – που *κατέστησε ικανές* τις Σοβιετικές αρχές να επιλέξουν τον δρόμο να γίνουν η απaráμιλλη αρένα για έναν παραγωγικό Φορντισμό.

Με βάση την έμφαση του Χένρι Φορντ στη διευκόλυνση της κατανάλωσης, είναι ίσως ειρωνικό ότι η εκτεταμένη χρήση της μηχανοποίησης στη βιομηχανία απαιτούσε ένα περιορισμένο εύρος μοντέλων προϊόντων. Για να θέσουμε το ζήτημα αλλιώς, η επιτυχία στη μαζική παραγωγή δεν εξαρτιόταν απλώς από τη σωστή χρήση της μηχανικής στην παραγωγική διαδικασία, αλλά από την ύπαρξη μεγάλης αμετάβλητης ζήτησης για να δικαιολογήσει τις τεράστιες επενδύσεις παγίου κεφαλαίου που απαιτούσε η μαζική παραγωγή. Ένας στρατός ήταν ο τελικός πελάτης της μαζικής παραγωγής. Με την ίδια λογική, οι κεντρικά σχεδιασμένες οικονομίες θα μπορούσαν να εξαλείψουν τον ανταγωνισμό (εγχώριο και ξένο), και να χειραγωγήσουν την εγχώρια ζήτηση, εκμεταλλευόμενο, ομοίως, το πλεονέκτημα των γραμμών συναρμολόγησης. Η μαζική παραγωγή στην πυκνοκατοικημένη, με χειραγωγημένη ζήτηση Σοβιετική Ένωση θα μπορούσε, και το έκανε, να φτάσει σε μια πρωτοφανή υπερβολή.¹² Και ακόμη περισσότερο από ό,τι στη Γερμανία, η Σοβιετική μαζική παραγωγή συνδέθηκε με παραγωγικά (ή κεφαλαιακά) αγαθά, μια σύνδεση γεμάτη με μακροχρόνιες συνέπειες¹³.

υπερτροφικό κράτος αποκλείει την κοινωνική δικαιοσύνη, λυπάται όμως που για τους υπηκόους του, η μεγέθυνση του κράτους «δεν ήταν σημάδι οπισθοδρομικότητας αλλά νεωτερικότητας».

¹² Ο Μαρκ Χάρισον γράφει ότι «οι Σοβιετικοί, έχοντας κινηθεί προς ένα Αμερικανικό μοντέλο μαζικής παραγωγής στη διάρκεια του Μεσοπολέμου», κατά τη διάρκεια του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, «το εντατικοποίησαν ασυλόγιστα». Ο Χάρισον δεν τονίζει ότι το Αμερικανικό σύστημα ήταν βασισμένο στη μαζική κατανάλωση.

¹³ Αργότερα έγινε πιο προφανές ότι η μαζική παραγωγή χωρίς πλήρη μαζική αγορά – κάτι που διάφοροι Ούγγροι σχολιαστές αποκαλούσαν η Σοβιετική «δικτατορία πάνω

Η μεσοπολεμική Βρετανία, ο τόπος της πρώτης βιομηχανικής επανάστασης, προσφέρει μια φωτεινή αντίθεση στην περίπτωση της Σοβιετικής Ένωσης. Μέχρι τη δεκαετία του 1920 και του 1930, η Βρετανική κυριαρχία στην εξόρυξη –με εξαγωγικό προσανατολισμό– άνθρακα, σιδήρου και χάλυβα, τη ναυπήγηση, την κλωστοϋφαντουργία και τη μηχανολογία έχασε από τον Αμερικανικό και Γερμανικό ανταγωνισμό. Η Βρετανική κυβέρνηση ασχολούταν με τη συγχώνευση και την αναδιάρθρωση της βιομηχανίας κεφαλαιακών αγαθών, η οποία βασιζόταν στο φυσικό εργοστάσιο του 19ου αιώνα, πολύ πέρα από τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Ταυτόχρονα, όμως, η Βρετανία γνώρισε μια έκρηξη στις βιομηχανίες καταναλωτικών αγαθών με εγχώριο προσανατολισμό, που ήταν συγκεντρωμένες σε έναν μικρό αριθμό αυτοματοποιημένων εργοστασίων, πολλά εξ αυτών χτισμένα σε χώρους πρασίνου. Τα νέα εργοστάσια παρήγαγαν μαζικά ηλεκτρικές σκούπες, ηλεκτρικά σίδερα, ραδιόφωνα, αυτοκίνητα, επεξεργασμένες τροφές και συνθετικά υλικά, όπως το ρεγιόν¹⁴. Η διαρθρωτική προσπάθεια της μεσοπολεμικής Βρετανίας όσον αφορά τα κεφαλαιακά αγαθά την έβαλε στην κορυφή του ανταγωνισμού σε αυτήν τη βιομηχανία. Οι αλλαγές που συνδέονται με τον Φορντισμό συνδέονταν με μεγάλες αλλαγές στη διεθνή οικονομία: το ίδιο θα συνέβαινε και με το θάνατο του Φορντισμού μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, που θα έπληττε τη Σοβιετική Ένωση πολύ αργά και

στις ανάγκες» – δεν μπορούσε να διατηρηθεί έξω από τη μεσοπολεμική περίοδο της πλήρους επιστράτευσης σε καιρό ειρήνης, ειδικά δεδομένου του ανταγωνισμού μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο από τις ευημερούσες οικονομίες που δόθηκαν ολόψυχα στην μαζική αγορά. Αλλά αυτό είναι άλμα μπροστά.

¹⁴ Ο Γουέιν Λιούτσοκ έχει υποστηρίξει την ύπαρξη ενός συγκεκριμένου Βρετανικού συστήματος μαζικής παραγωγής, το οποίο σε σύγκριση με το Αμερικανικό σύστημα του Φορντ, έβαζε μεγαλύτερα όρια στον έλεγχο της διοίκησης πάνω στο να θέτει τους κανόνες προσπάθειας και στην οργάνωση του χώρου εργασίας. Για τα προβλήματα του Σοβιετικού καθεστώτος όσον αφορά την άσκηση αποτελεσματικού ελέγχου πάνω στην εργατική διαδικασία, βλ. Donald Filtzer, *Soviet Workers and Stalinist Industrialization: The Formation of Modern Soviet Production Relations, 1928–1941* (Armonk, N.Y.: M.E. Sharpe, 1986). Στην Ιταλία, η Φιάτ είδε τον Φορντισμό ως έναν μηχανισμό για την ενίσχυση του ελέγχου των εργαζομένων (και την αντιμετώπιση της δύναμης του εργατικού κινήματος), καθώς και ως έναν τρόπο για την επίτευξη όγκων παραγωγής (και στρατηγικών αγορών).

πολύ σκληρά. Μέχρι τη δεκαετία του 1970, αν όχι και πιο πριν, έγινε σαφές ότι η αυτάρκεια ήταν τελικά μια ψευδαίσθηση.

Μαζική Κουλτούρα

Ευτυχώς, είμαστε πέρα από την αβανγκάρντ μαρτυρολογία, όπου λέγεται ότι μπερδεμένα κομματικά στελέχη και αστυνομικοί έχουν εξολοθρέψει μια αθώα αβανγκάρντ και την «καθαρή» νεωτεριστική της κουλτούρα, ανοίγοντας τον δρόμο για κάποια, υποτίθεται άσχετα απομεινάρια ενός μικροαστικού και εθνικιστικού «κιτς». Οι μελετητές αναγνωρίζουν τώρα, σε κάποιες χρήσιμες, αν και υπερτιμημένες διορθώσεις, τη μεγέθυνση της αβανγκάρντ, καθώς και τις αποτυχίες της¹⁵. Αναγνωρίσαμε επίσης, όπως έγραψε ένας μελετητής του θεάτρου, ότι η αβανγκάρντ «υπήρξε κατά το μεγαλύτερο μέρος έξω από το εμπορικό σύστημα», έτσι ώστε οι παραγωγές της να εξαρτώνται από τον κρατικό προϋπολογισμό και επομένως, από τις πολιτικές αρχές. Και αναγνωρίσαμε ότι η επιμονή της αβανγκάρντ να έχει μια καθοδήγηση στα θέματα του πολιτισμού από μια ελίτ, στην πραγματικότητα υποστηρίχθηκε από τις πολιτικές εξουσίες, που οι ίδιες αντικατέστησαν ορισμένους καλλιτέχνες σε αυτόν τον ρόλο καθοδήγησης. Ωστόσο, η συζήτηση για τον πολιτισμό κατά την περίοδο του Στάλιν εξακολουθεί τόσο πολύ να περιορίζεται στις σχέσεις κράτους-διανόησης και έχει την τάση να χωρίζει τον «υψηλό» μοντερνισμό από τον «χαμηλό» λαϊκό πολιτισμό.

¹⁵ Σε μέρη όπου δεν υπήρχαν απολυταρχικά καθεστώτα για την επιβολή μιας καλλιτεχνικής ορθοδοξίας, βλέπουμε ότι η σύγχρονη πρωτοπορία υπέστη στυλιστικές εξελίξεις παρόμοιες με την περίπτωση της Σοβιετικής Ένωσης. Στη Γαλλία, για παράδειγμα, φημισμένοι πρωτοποριακοί ζωγράφοι, αντιδρώντας στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, στράφηκαν οικειοθελώς στον νεοκλασικισμό, χωρίς να παραιτηθούν από τον ισχυρισμό ότι είναι σύγχρονοι. Αργότερα, στη μοντέρνα σκανδιναβική αρχιτεκτονική, δεν ήταν ασυνήθιστη η ανάπτυξη περιφερειακών και εθνικών μοτίβων, πόσω δε μάλλον περιορισμένων σε πολιτικές σκοπιμότητες. Με άλλα λόγια, ο μοντερνισμός δεν είναι αντίθετος ούτε με τον νεοκλασικισμό, ούτε με τον εθνικισμό και τις λαϊκές τάσεις (και την αποικιοκρατία). Στην πραγματικότητα, η ιδέα μιας αντίθεσης ανάμεσα στον μοντερνισμό και την παράδοση είναι ένα σχήμα λόγου του μοντερνισμού, που ο ίδιος ο μοντερνισμός διαψεύδει στην πράξη.

Ο λαϊκός πολιτισμός, βέβαια, είχε μακρά ιστορία, αλλά τον 19ο αιώνα, ένας από τους κύριους τρόπους μετάδοσης, οι εφημερίδες μεγάλης κυκλοφορίας, δεν έφτανε πολύ πιο πέρα από τις πόλεις. Ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος έδωσε μια τρομακτική ώθηση στη μαζική ψυχαγωγία και σε ένα νέο μέσο, τον κινηματογράφο. Κατά τη δεκαετία του 1920 και του 1930, κάτι νέο – η μαζική κουλτούρα – άρχισε να διαμορφώνεται ταυτόχρονα σε πολλές χώρες. Οι εφημερίδες επεκτάθηκαν όχι μόνο σε κυκλοφορία, αλλά και σε γεωγραφική διανομή. Ακόμη περισσότερο, ο κινηματογράφος, μαζί με μια άλλη νέα τεχνολογία, το ραδιόφωνο, δημιούργησαν πραγματικά μαζικά ακροατήρια για πρώτη φορά στην ιστορία. Αυτό που ονομάστηκε «ραδιοφωνική μετάδοση» αφορούσε τη μετάδοση προγραμμάτων παντού σε εκατομμύρια ακροατές. Μέχρι το δεύτερο μισό της δεκαετίας του '30, η Γερμανία είχε πάνω από 9 εκατομμύρια ραδιοφωνικούς δέκτες. Η Τσεχοσλοβακία και η Σουηδία είχαν περισσότερους από 1 εκατομμύριο ραδιοφωνικούς δέκτες· η Ιταλία είχε μόλις κάτω από 1 εκατομμύριο. Το 1926, η Μεγάλη Βρετανία είχε 3.000 κινηματογράφους και το 1938 5.000· το 1934, κόπηκαν 964 εκατομμύρια εισιτήρια κινηματογράφου, ή 22 για κάθε άτομο στη Βρετανία. Οι ραδιοφωνικές συσκευές έκαναν άλμα από 3 εκατομμύρια το 1930 σε 9 εκατομμύρια μέχρι τα τέλη της δεκαετίας – τρία στα τέσσερα βρετανικά νοικοκυριά – ενώ ο αριθμός των ακροατών αυξήθηκε από περίπου 12 εκατομμύρια τη δεκαετία του 1920 σε 34 εκατομμύρια το 1939. Παρόμοια στοιχεία δείχνουν μια μεγάλη αύξηση στην ανάγνωση των εφημερίδων, με πολύ μεγάλη επέκταση στην περιφέρεια αλλά και κοινωνική διείσδυση.

Για πολλούς σύγχρονους, όπως ο Ισπανός φιλόσοφος Χοσέ Ορτέγα ι Γκασέτ, που γεννήθηκε στη δεκαετία του 1880, η «άφιξη των μαζών» απειλούσε να καταστρέψει τον πολιτισμό, θεσπίζοντας μια δικτατορία της κοινοτοπίας. Στην πραγματικότητα, κατά την περίοδο του μεσοπολέμου, η λαβή της στενής ελίτ, που είχε κυριαρχήσει επί μακρόν στη βρετανική κουλτούρα, θρυμματίστηκε από την έλευση των μαζικών εφημερίδων με φωτογραφίες και τυπογραφία που αιχμαλωτίζει το μάτι, τις κινηματογραφικές ταινίες, το γραμμόφωνο, το ραδιόφωνο, και άλλες μορφές μαζικής επικοινωνίας. Τα νέα μέσα, όπως δείχνει ο Νταν Λάμαχιε σε ένα πρωτοποριακό βιβλίο, αύξησαν το κοινό και ενίσχυσαν τη

διαδικασία πολιτιστικής παραγωγής. Μόλις η αγορά, και όχι οι απόψεις των διανοουμένων, έγιναν ο κύριος καθοριστικός παράγοντας της επιτυχίας, ορισμένοι από τους απειλούμενους πολιτιστικούς παράγοντες αποσύρθηκαν στην απομόνωση. Άλλοι αντεπιτέθηκαν, πολεμώντας ενάντια στα νέα μέσα επικοινωνίας, ή αγωνίστηκαν να προσαρμοστούν χρησιμοποιώντας τα νέα μέσα ενημέρωσης για να προωθήσουν την «ανάταση». Αλλά ακόμη και εκείνοι που αντιτίθενται στην εμπορική κουλτούρα δεν θα μπορούσαν να ξεφύγουν από την επιρροή της. Οι καλλιτέχνες και οι διανοούμενοι που αρνούνταν να προσκυνήσουν τα μαζικά γούστα θα μπορούσαν να παράγουν τα έργα τους τους μόνο με κρατικές επιδοτήσεις, όπως ήταν η περίπτωση του BBC, αν και εδώ, επίσης, ο αντίκτυπος της μαζικής κουλτούρας ήταν αδιαμφισβήτητος. Εν συντομία, οι «καλλιεργημένες» ελίτ συνέχισαν να επιβεβαιώνουν την περιφρόνησή τους για το κοινό, ενώ γινόντουσαν ολοένα και πιο εξαρτημένοι από αυτό το μαζικό κοινό¹⁶.

Στη Ρωσία, ο αριθμός των κινηματογραφικών «εγκαταστάσεων» αυξήθηκε από 1.510 το 1914 σε 7.331 το 1928 και σε σχεδόν 30.000 το 1940, σύμφωνα με επίσημα στατιστικά στοιχεία· πιο δραματική ήταν η αύξηση στην ύπαιθρο, από 142 το 1914 σε 17.571 το 1940. Τα κινηματογραφικά εισιτήρια συνολικά αυξήθηκαν από 106 εκατομμύρια το 1914 σε σχεδόν 900 εκατομμύρια μέχρι το 1940. Οι ραδιοφωνικοί δέκτες αριθμούσαν 7 εκατομμύρια το 1940, συμπεριλαμβανομένων 1,6 εκατομμυρίων σε αγροτικές περιοχές. Η κυκλοφορία των ημερήσιων εφημερίδων αυξήθηκε από 3,3 εκατομμύρια το 1913 σε 9,4 εκατομμύρια το 1927 και 38,4 εκατομμύρια το 1940 (ή 245 εκατομμύρια, εάν συμπεριληφθούν και τα περιοδικά)¹⁷. Ακόμα και αν παραδεχθούμε μια

¹⁶ Για τα μέσα μαζικής ενημέρωσης στην Ιαπωνία και προκλητικές συγκρίσεις μέσα στο πλαίσιο μιας γενικής αύξησης της κρατικής εξουσίας, βλ. Gregory J. Kasza, *The State and the Mass Media in Japan, 1918–1945* (Berkeley: University of California Press, 1988). Ο Κάζα ισχυρίζεται ότι παρά την επέκταση της λογοκρισίας στην Ιαπωνία στις αρχές του 20ου αιώνα, οι έλεγχοι της στα μέσα μαζικής ενημέρωσης μόλις το 1937 δεν ήταν ποιοτικά διαφορετικοί από εκείνους στη Βρετανία ή τη Γαλλία. Δείχνει, επίσης, πόσο στενά μελετούσαν οι Ιάπωνες τις πολιτικές των ναζιστικών μέσων.

¹⁷ Στις αρχές της δεκαετίας του 1920 περίπου το 90% των περιοδικών που δημοσιεύονταν στη Σοβιετική Ρωσία είχαν συνδρομητές στη Μόσχα και την Πετρούπολη. Από

χοντρή υπερβολή, τα δεδομένα αυτά δείχνουν μια σημαντική εξέλιξη. Φυσικά, το ραδιόφωνο στη Βρετανία και το ραδιόφωνο στη Σοβιετική Ένωση δεν ήταν το ίδιο. Στη Βρετανία, μπορούσε κανείς να συντονιστεί σε αρκετούς σταθμούς, συμπεριλαμβανομένων και ορισμένων που προέρχονταν από το εξωτερικό. Αυτό ίσχυε και στη ναζιστική Γερμανία, όπου οι άνθρωποι μπορούσαν να ακούν εκπομπές από το BBC του Λονδίνου ή από την Πράγα (πριν από την προσάρτηση του 1939), αν και οι ναζιστικές αρχές προσπάθησαν να τις μπλοκάρουν.

Το σοβιετικό “ραδιόφωνο” συχνά δεν σήμαινε έναν δέκτη κυμάτων, αλλά ένα καλώδιο, ή ένα σύρμα, συντονισμένο στους δύο επίσημους σταθμούς¹⁸. Ομοίως, ενώ ο βρετανικός κινηματογράφος συχνά εξυμνούσε τους βρετανικούς θεσμούς, άλλο τόσο συχνά τους διακωμωδούσε. Ο Σοβιετικός κινηματογράφος γενικά διακωμωδούσε μόνο ό,τι ενέκριναν οι λογοκριτές να διακωμωδηθεί, όπως τους γραφειοκράτες σε υπηρεσίες που γίνονταν αποδιοπομπαίοι τράγοι, όπως η παροχή στέγης¹⁹. Το ίδιο μπορεί να λεχθεί και για τις σοβιετικές μαζικές εφημερίδες και περιοδικά. Τα τηλέφωνα στη Σοβιετική Ένωση ήταν πολύ λιγότερα από ό,τι σε άλλες μεγάλες χώρες και συγκεντρώθηκαν εντός της κυβέρνησης, η οποία θεωρούσε το τηλέφωνο ως μέσο δημόσιας διοίκησης και όχι ιδιωτικής επικοινωνίας²⁰. Ωστόσο, ο αντίκτυπος των

τις εκατοντάδες χιλιάδες αντίτυπα της *Πράβδα* και άλλων κεντρικών εφημερίδων που εκτυπώνονταν καθημερινά, μόνο μερικές χιλιάδες πήγαιναν παραπέρα από τις δύο πρωτεύουσες και τα τρία ή τέσσερα μεγαλύτερα περιφερειακά κέντρα. Και αυτό, επίσης, θα άλλαζε.

¹⁸ Το Δεύτερο Πενταετές Πλάνο του 1932 προέβλεπε την παραγωγή 14 εκατομμυρίων ραδιοφωνικών δεκτών, αλλά το 1937 λειτουργούσαν μόνο 3,5 εκατομμύρια. Η σοβιετική βιομηχανία δεν μπορούσε να παράγει επαρκείς ποσότητες σωλήνων κενού. Το καλώδιο ή το σύρμα παρέμεινε η κυρίαρχη μορφή του σοβιετικού ραδιοφώνου για πολύ καιρό, αντιστοιχώντας ακόμη σε δύο στα τρία ραδιόφωνα στη δεκαετία του 1950.

¹⁹ Ξένες ταινίες παίχτηκαν στη Σοβιετική Ένωση τη δεκαετία του 1930, αλλά ο αριθμός τους μειώθηκε τόσο για δημοσιονομικούς (σκληρούς νομισματικούς) όσο και για ιδεολογικούς λόγους. Η χρήσιμη εργασία του Πίτερ Κενέζ, δεν αναφέρει τους “Μοντέρνους Καιρούς” ανάμεσα στα ξένα φιλμ που παίχτηκαν το 1936.

²⁰ Έχοντας χαμηλή σχετική πυκνότητα στον πληθυσμό το 1917, ο αριθμός των τηλεφώνων στη Σοβιετική Ένωση μειώθηκε την πρώτη δεκαετία μετά την επανάσταση, αλλά αυξήθηκε στη δεκαετία του 1930. Τα διάφορα υπουργεία ανέπτυξαν τα δικά τους

νέων τεχνολογιών των μέσων ενημέρωσης στη Σοβιετική Ένωση δεν θα πρέπει να υποτιμηθεί. Πριν διατυπωθεί η έννοια «εξειδικευμένες αγορές», η Σοβιετική Ένωση εξέδιδε εφημερίδες που απευθύνονταν σε βιομηχανικούς εργάτες, σε γυναίκες, αγρότες, εθνικές μειονότητες, νέους, μέλη του κόμματος, κρατικούς λειτουργούς, μηχανικούς και άλλους²¹. Κάποιος πρέπει μονάχα να συγκρίνει την εξάπλωση των ειδήσεων για την Οκτωβριανή κατάληψη της εξουσίας το 1917, ή την ελεεινή κατάσταση των επικοινωνιών κατά τη διάρκεια του λιμού το 1923, με την πανσωματιακή καθημερινή παρακολούθηση των επιτευγμάτων του Αλεξέι Σταχάνοφ στη δεκαετία του 1930, για να δει την επανάσταση των επικοινωνιών που είχε συμβεί και εδώ, επίσης.

Ο Λάμαχιε ισχυρίζεται ότι τα εμπορικά μέσα μαζικής ενημέρωσης, για λόγους αυτοεξυπηρέτησης (κέρδους), έκαναν τη Βρετανία μια πιο ισότιμη κουλτούρα. Καταλήγει ότι η εμπορική μαζική κουλτούρα είναι η μόνη επιλογή για μια πλουραλιστική κοινωνία²². Τι γίνεται με μια μη πλουραλιστική κοινωνία, με την κρατική λογοκρισία και την αγκιτπρόπ²³, Η εκρηκτική ανάπτυξη των νέων μέσων έδωσε στη δικτατορία

δίκτυα, έτσι ώστε οι γραφειοκράτες έφτασαν να έχουν πολλά τηλέφωνα. Ο Φρέντερικ Σταρ ισχυρίστηκε ότι οι σοβιετικές αρχές ενθάρρυναν μόνο κάθετα συστήματα επικοινωνίας, όχι οριζόντια, όπως το τηλέφωνο. Οι Ηνωμένες Πολιτείες ηγήθηκαν στον μεσοπολεμικό κόσμο σε ιδιωτικούς τηλεφωνικούς συνδρομητές.

²¹ Στη δεκαετία του 1920, γράφει ο Πίτερ Κενέζ, οι περισσότερες σοβιετικές εφημερίδες δεν ήταν εντυπωσιακές, παρά μονότονες στον σχεδιασμό και επαναλαμβανόμενες στο περιεχόμενο. Ο αριθμός των εφημερίδων και η κυκλοφορία τους μειώθηκαν στη δεκαετία του 1920. Μέχρι τη δεκαετία του 1930, η εμφάνιση των σοβιετικών εφημερίδων άλλαξε πολύ..

²² Συγκρίνετε αυτήν την προσέγγιση με την αντιμετώπιση της «πολιτιστικής βιομηχανίας» από την Σχολή της Φρανκφούρτης, η οποία ουσιαστικά εξισώνει την αμερικανική μαζική κουλτούρα («στυλιζαρισμένη βαρβαρότητα») με τον ναζιστικό (και σοβιετικό) ολοκληρωτισμό. Max Horkheimer and Theodor W. Adorno, *Dialectic of Enlightenment* (New York: Seabury Press, 1972), esp. 120-67. Το γερμανικό πρωτότυπο, που εκδόθηκε το 1947, γράφτηκε στην Καλιφόρνια το 1944.

²³ (ΣτΜ) Ο όρος προήλθε από τη σύντηξη των λέξεων *агитация* и *пропаганда*, δηλαδή αγκιτάτσια και προπαγάνδα. Αφορούσε τη διάδοση πολιτικών ιδεών στη μεγάλη μάζα μέσω των έργων τέχνης. Επομένως, δεν είχε καμία αρνητική χροιά στην επαναστατική και μετεπαναστατική Ρωσία.

ποιοτικά ισχυρά μέσα όχι μόνο για την καταστολή ορισμένου είδους πληροφοριών στη Σοβιετική Ένωση, αλλά και για την ακούραστη προώθηση άλλου είδους πληροφοριών, αν και με την διατήρηση των φημών και άλλων μορφών λαϊκής επικοινωνίας, κάποια είδη πληροφοριών δεν μπορούσαν εύκολα να κατασταλούν ή να προωθηθούν²⁴. Ο Λάμαχιε σημειώνει ακόμη για τη Βρετανία ότι μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του 1930, τα νέα μέσα μαζικής ενημέρωσης έκαναν δυνατή μια «κοινή κουλτούρα» που, παρά την ένταξη ξένου περιεχομένου, «παρείχε ένα κοινό πλαίσιο αναφοράς μεταξύ ιδιαίτερα αποκλινουσών ομάδων» στη Βρετανία. Αυτό εγείρει το ερώτημα μιας πιθανής κοινής κουλτούρας, επίσης με κάποιο ξένο περιεχόμενο, σε μεγάλο μέρος της Σοβιετικής Ένωσης – ό,τι θα μπορούσε να ονομαστεί, αντιγράφοντας από τον Λάμαχιε, «μια κουλτούρα για τον αυταρχισμό».

Εκτός από το γεγονός ότι οι σοβιετικές αρχές ανακάλυψαν ότι δεν μπορούσαν (και δεν ήθελαν) να καταπνίξουν πλήρως την ξένη μαζική κουλτούρα, ενθάρρυναν επίσης την ανάπτυξη μιας σοβιετικής μαζικής κουλτούρας. Ο Ρίτσαρντ Στιτς εδώ και χρόνια δίνει έμφαση στις ευχάριστες και διασκεδαστικές ιδιότητες του μεσοπολεμικού σοβιετικού μαζικού πολιτισμού. Αυτός και πολλοί άλλοι έχουν αναλύσει τον σοβιετικό κινηματογράφο. Γνωρίζουμε λιγότερα σχετικά με το πλαίσιο της προβολής ταινιών, τις αντιδράσεις στα πολιτικά επίκαιρα που παίζονταν πάντα πριν από όλες τις ταινίες, την εμπειρία προβολής ελαφράς ψυχαγωγίας σε κινηματογράφους που χτίστηκαν στο σχήμα τρακτέρ ή με ονόματα όπως «Shock Worker»²⁵. Επίσης, είναι ασαφές το περιεχόμενο και ο αντίκτυπος του ραδιοφωνικού προγράμματος, όπου κάποιος υποψιάζεται ένα παρόμοιο αμάλγαμα ενός σκληρού πλαισίου ειδήσεων υπό τις οδηγίες του κόμματος, του αγκιπρόπ (αποτελεσματικού ή όχι), της εποικοδομητικής εκλαΐκευσης εξειδικευμένων γνώσεων και της αμετανόητης ψυχαγωγίας²⁶. Ο Τζέιμς φον Γκέλντερν γράφει στην εισα-

²⁴ Η σοβιετική λογοκρισία είναι καλά τεκμηριωμένη, αλλά η ανάλυσή της παραμένει σε μεγάλο βαθμό ασύνδετη από την αντίστοιχη διάδοση τεραστίου όγκου πληροφοριών.

²⁵ (ΣτΜ) Shock Worker ήταν στην πρώην Σοβιετική Ένωση, ένας εργαζόμενος του οποίου η ομάδα υπερέβη τις ποσοστώσεις παραγωγής και του είχε ανατεθεί ένα ιδιαίτερα επείγον ή επίπονο έργο.

²⁶ Η Γκοριάεβα παρέχει μια εξαιρετικά πολύτιμη συζήτηση για τις κατεστραμμένες

γωγή σε μια ανθρωπολογία μαζικής κουλτούρας που επιμελήθηκε μαζί με τον Στιτς, ότι οι Σοβιετικές εφημερίδες «δημοσίευαν τόσο δουλοπρεπή κολακεία όσο και αιχμηρή σάτιρα· τα [Σοβιετικά κινηματογραφικά] στούντιο παρήγαγαν μουσικοχορευτικά έργα τύπου Χόλυγουντ και ταινίες του Εμφυλίου Πολέμου· τα ραδιοκύματα μετέδιδαν εμβατήρια και μελαγχολικά ερωτικά τραγούδια». Ο φον Γκέλντερν καταλήγει στο συμπέρασμα ότι παράλληλα με την πλαστογράφηση, μια προσπάθεια «να ικανοποιήσει τα γούστα του κοινού ήταν προφανής» και συχνά επιτυχημένη²⁷.

Πάνω-κάτω το ίδιο αναγνωρίστηκε και για την πολιτιστική παραγωγή και κατανάλωση στη Ναζιστική Γερμανία. Οι ναζιστικές αρχές, ακόμη και όταν επεδίωκαν να επιβάλουν κρατική ρύθμιση στο ραδιόφωνο και τον κινηματογράφο, προωθούσαν τη μαζική κουλτούρα, που το κοινό κατανάλωνε με ποικίλους τρόπους. Όπως και οι Σοβιετικοί, οι Ναζιστικές αρχές ενθάρρυναν την κρατική κινηματογραφική βιομηχανία αντιγράφοντας το Χόλυγουντ, καθώς και τους αστέρες και τις κινηματογραφικές τεχνικές Χολυγουντιανού τύπου· πράγματι, μόνο ο πόλεμος έβαλε τέλος στη Ναζιστική έγκριση για την προβολή των ταινιών του Χόλυγουντ (όπως συνέβη και στην Ιαπωνία)²⁸. Σχεδόν οι μισές από τις περίπου 1.100 πρωτότυπες ταινίες της Ναζιστικής εποχής ήταν κωμωδίες και μιούζικαλ· εκατοντάδες άλλες ήταν μελοδράματα, αστυνομικές ταινίες και επικές περιπέτειες, μερικές φορές παισιωμένες από εγκεκριμένες αξίες, φυλετικά στερεότυπα και πολιτικούς στόχους του

και σωζόμενες πηγές, συμπεριλαμβανομένων των ηχογραφήσεων, αλλά δεν λέει πολλά για το περιεχόμενο του ραδιοφώνου.

²⁷ James von Geldern, “Εισαγωγή”, στο *Mass Culture in Soviet Russia*, xvii–xviii, xxvii. Ο Τζέφρι Μπρουκς (κλίνοντας το μάτι στον Ρετζίν Ρόμπιν) έχει σημειώσει ότι ο σοσιαλιστικός ρεαλισμός απέκτησε δημοφιλείς και συνδυαστικές ιδιότητες. Αναγνωρίζει τις αμοιβαίες επιρροές μεταξύ της επίσημης και της λαϊκής κουλτούρας, καθώς και την επιμονή των νεωτεριστικών ιδιωτισμών, αλλά παρόλα αυτά τραβάει μια απίστευτα κοφτερή διαχωριστική γραμμή μεταξύ επίσημης και λαϊκής κουλτούρας, και αποδίδει αμφισβητήσιμα τη μοναδική «φιλελεύθερη» δύναμη στον εκσυγχρονισμό. Η Σέιλα Φιτζπάτρικ στο βιβλίο της απεικονίζει τον πολιτισμό στην περίοδο του Στάλιν ως εν μέρει μια έκφραση του χαμηλού γούστου των αξιωματούχων του κομμουνιστικού κόμματος.

²⁸ Οι Σοβιετικές ταινίες είχαν απαγορευτεί στην Ιαπωνία πολύ νωρίτερα.

καθεστώτος, αλλά σχεδόν πάντα ήταν ελαφρά ψυχαγωγία²⁹. Το ραδιόφωνο της Ναζιστικής περιόδου πρόβαλε λαϊκή μουσική και κωμωδία καθώς και αντισημιτικές ομιλίες. «Οι Ντίσονεϊ, η Ντίτριχ και ο Μπένι Γκούντμαν», γράφει ο Άνσον Ράμπινμπαχ, «μοιράστηκαν ραδιοφωνικό χρόνο με τον Γκέμπελς, τον Γκέρνινγκ και τον Φύρερ.» Η ψυχαγωγία έπαιξε έναν πολυσύνθετο ρόλο στην πολιτική, καθορίζοντας επίσης τα όρια του πολιτικού και του δήθεν μη πολιτικού³⁰.

Η Σοβιετική μαζική κουλτούρα – ένα μείγμα αυστηρής κατεύθυνσης και ικανοποίησης του λαϊκού γούστου – δεν χρειάζεται να αντιπαραβληθεί με την κουλτούρα του μοντερνισμού της αβανγκάρντ. Αντίθετα, η Μαργαρίτα Τουπίτσιν δείχνει πως εξέχοντα μέλη της Σοβιετικής φωτογραφικής «αβανγκάρντ» αγκάλιασαν με ανυπομονησία τα μέσα μαζικής ενημέρωσης, αναμιγνύοντας το δήθεν υψηλό με το χαμηλό³¹. Οι φωτογράφοι (και οι κινηματογραφιστές) στη Σοβιετική Ένωση, σε μια εποχή όπου ο χειρισμός των εικόνων άρχισε να αποκτά πολύ μεγαλύτερη επιτήδευση και εφαρμογή σε πολλές χώρες, εξερεύνησε το μοντάζ και άλλες τεχνικές σε μια μαζική κουλτούρα με πολιτικό σκοπό³². Εδώ μπορούμε να παρατηρήσουμε άλλη μια από τις διορατικότητες του Λάμαχιε, ότι «καθώς οι νέες τεχνολογίες συνέβαλαν στη δημιουργία ακροατηρίων τεράστιου μεγέθους, η πιο αποτελεσματική στρατηγική επικοινωνίας

²⁹ Αναρίθμητες ταινίες της Ναζιστικής περιόδου, όπως οι ταινίες της περιόδου του Στάλιν στη Ρωσία, χαίρουν ευρείας διάδοσης σήμερα στη Γερμανία στην τηλεόραση και στα κινηματογραφικά φεστιβάλ.

³⁰ Ο Ράμπινμπαχ απορρίπτει σωστά την υποτιθέμενη διχοτόμηση μεταξύ της επίσημης / δημόσιας κουλτούρας και της ιδιωτικής φυγής, και αναλύει αυτή τη διχοτόμηση ως κατασκευάσμα της Ναζιστικής ιδεολογίας.

³¹ «Αν το κιτς είναι η επίσημη τάση του πολιτισμού στη [Ναζιστική] Γερμανία, τη [φασιστική] Ιταλία και τη [Σοβιετική] Ρωσία», έγραψε ο Κλέμεντ Γκρήνπεργκ το 1939, «δεν είναι επειδή οι αντίστοιχες κυβερνήσεις τους ελέγχονται από ακαλλιέργητους, αλλά επειδή το κιτς είναι η κουλτούρα των μαζών σε αυτές τις χώρες, όπως είναι και παντού αλλού»..

³² Η Turitsyn, που προτείνει ότι ο σοσιαλιστικός ρεαλισμός θριάμβευσε επειδή ήταν δημοφιλής στις μάζες, εξισώνει το μαζικό γούστο στην κουλτούρα με τον καφιεδισμό και τη δουλειά της αστυνομίας κατά τη διάρκεια των εκκαθαρίσεων και εξηγεί απλουστευτικά την προτίμηση για τη μυθογραφία ως ένα τρόπο εξουδετέρωσης του πόνου της πραγματικότητας (174).

[έγινε] προσωπική, οικεία και υποκειμενική». Έτσι, γράφει, «τα μαζικά μέσα επικοινωνίας συχνά δημιούργησαν ισχυρούς δεσμούς μεταξύ ενός επικοινωνιακού φορέα και εκατομμυρίων ατομικών καταναλωτών» (43). Το κύριο παράδειγμα του Λάμαχιε είναι ο Τσάπλιν, ο οποίος με την κυριαρχία των νέων μέσων έγινε διάσημος πολύ πέρα από την γενέτειρά του Βρετανία ή τη θετή πατρίδα του, τις Ηνωμένες Πολιτείες,

Η εικόνα του Τσάπλιν ήταν παντού και μπορούσε να χρησιμοποιηθεί για να πουλήσει οτιδήποτε: υπήρχαν βιβλία για τον Τσάπλιν, παιχνίδια, κούκλες, γραβάτες, πουκάμισα, κοκτέιλ και φυσικά μιμητές του Τσάπλιν. Αυτό που ο Λάμαχιε δεν επισημαίνει είναι ότι οι νέες τεχνικές διάδοσης των μέσων και της εικόνας μπορούσαν να κάνουν δημοφιλείς πολιτικές ιδέες και να μετατρέψουν τους πολιτικούς ηγέτες σε “αστέρες”. Από τον Ατατούρκ, τον Γκάντι και τον Ρούσβελτ, στον Μουσολίνι, τον Χίτλερ και τον Στάλιν, η εποχή των μαζών ήταν και η εποχή του ηγέτη. Οι εικόνες, τα ονόματα και τα λόγια του Στάλιν και του Λένιν – μαζί με άλλα χρισμένα πρόσωπα και θέματα – ήταν παντού, συμπεριλαμβανομένων των χρηστικών ή εκτεθειμένων οικιακών αντικειμένων, των βιομηχανικών αγαθών, των ταινιών, των έργων, των ηχογραφήσεων και των μενού εστιατορίων. Αυτό οδήγησε πολλούς σύγχρονους να καταλήξουν στο συμπέρασμα ότι στην εκμετάλλευση των νέων μέσων μαζικής ενημέρωσης και μαζικής κουλτούρας, η πλάστιγγα μεταξύ δικτατορίας και δημοκρατίας έχει γύρει προς την πρώτη. Ωστόσο, αν και η σοβιετική συγχώνευση της μαζικής κουλτούρας με τη μαζική πολιτική φάνηκε επιτυχής κατά τη διάρκεια των μεσοπολεμικών χρόνων, φάνηκε λιγότερο επιτυχής στις δεκαετίες μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, ειδικά καθώς η οικοδόμηση του σοσιαλισμού (ή του κομμουνισμού) έχασε τη λάμψη της για τις μεταπολεμικές γενιές και, με μια σχετική ανάπτυξη, όλο και περισσότερο από το περιεχόμενο της μαζικής κουλτούρας έγινε ξένο (Αμερικανικό). Για μια δικτατορία, η μαζική κουλτούρα ήταν αναπόφευκτη και πολύ χρήσιμη, αλλά επίσης, σε ένα νέο γεωπολιτικό πλαίσιο μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, πολύ διαβρωτική.

Μαζική Πολιτική

Η μαζική παραγωγή και η μαζική κουλτούρα εξελίχθηκαν από τις νέες τεχνολογίες – όχι όμως αυτόματα και όχι με τον ίδιο τρόπο σε όλα τα μέρη. Αυτό που ήταν κοινό στις μεγάλες δυνάμεις ήταν η αίσθηση ότι ο κόσμος είχε μπει σε μια νέα μαζική εποχή, ότι τόσο το αντικείμενο όσο και το θέμα της νέας εποχής ήταν οι μάζες. Αυτό ήταν ιδιαίτερα αξιοσημείωτο στην πολιτική. Η έλευση μιας νέας μαζικής πολιτικής – των υπαίθριων συγκεντρώσεων, ένα εκτεταμένο δικαίωμα ψήφου, η επανασύσταση του πολιτικού κόμματος ως μηχανής παραγωγής ψήφων – παρατηρήθηκε ευρέως από τις αρχές του 1890 μέχρι τις αρχές του 1900, συνήθως ως απειλή. Αλλά και εδώ, επίσης, η επιστράτευση του Μεγάλου Πολέμου συνιστούσε έναν ποιοτικό μετασχηματισμό. Οι χωρικοί από πολύ απομακρυσμένα χωριά συγκεντρώθηκαν στα μέτωπα και στις φρουρές, θυμίζοντας σε μικρότερο μέγεθος το συχνό φαινόμενο συγκέντρωσης που προκαλούνταν στα μεγάλα εργοστάσια. Σχεδόν όλος ο νεαρός ενήλικος ανδρικός πληθυσμός της Ευρώπης πολέμησε στον πόλεμο, σχεδόν 70 εκατομμύρια άνδρες. Στην αγροτική Ρωσία, ο αριθμός ήταν 15 εκατομμύρια³³. Η φύση και η διάρκεια του πολέμου, καθώς και ο χαρακτήρας των αντιμαχόμενων πολιτικών συστημάτων και κοινωνιών, οδήγησαν στην πολιτικοποίηση αυτών των συγκεντρωμένων μαζών. Οι όροι της πολιτικής και η πολιτική συμμετοχή ποικίλλαν σημαντικά μεταξύ των εμπολέμων, αλλά σε όλες τις πλευρές είναι δύσκολο να φανταστεί κανείς μια μεγαλύτερη επινόηση για την “οργάνωση των μαζών” από τους στρατούς του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Ο Τζωρτζ Μος υποστήριξε ότι η μαζικοποίηση της πολιτικής απειλούσε με αναρχία, αλλά ότι οι μάζες διαμορφώθηκαν σε ένα διαχειρίσιμο πολιτικό σώμα με τα εθνικιστικά σύμβολα και τη λειτουργία. Κατά τη διάρκεια του μεσοπολέμου, η συμβολική πολιτική προσέλαβε υψηλό-

³³ Από το 1914 ως το 1918, 13,1 εκατομμύρια άντρες υπηρέτησαν στον Γερμανικό στρατό, συμπεριλαμβανομένων 10,6 εκατομμυρίων στο πεδίο της μάχης, σχεδόν το ένα πέμπτο του πληθυσμού του 1914. Στη Βρετανία πολέμησαν 5,25 εκατομμύρια άντρες, σχεδόν ο μισός προπολεμικός αντρικός πληθυσμός ηλικίας 15–49. Στη Γαλλία, επιστρατεύθηκαν περίπου 8 εκατομμύρια, κοντά στο 80% του προπολεμικού αρσενικού πληθυσμού ηλικίας 15–49.

τερη σημασία λόγω των αυξημένων προκλήσεων της μαζικής κοινωνίας και των νέων δυνατοτήτων των νέων μέσων μαζικής ενημέρωσης. Αλλά η δημιουργία λειτουργικών μύθων μέσω μνημείων και φεστιβάλ δεν ήταν απλή. Ο ίδιος ο Μος επισημαίνει τα αποτυχημένα μαζικά θεάματα των εργατών στη Βαϊμάρη της Γερμανίας. Ομοίως, ο Τζέφρι Σναπ παρατηρεί ότι τα ιταλικά φασιστικά μαζικά θεάματα, όπως το 18BL – η προβεβλημένη εκδήλωση για τους Ολυμπιακούς Αγώνες Νεολαίας της Ιταλίας του 1934 για την τέχνη και τον πολιτισμό – απέτυχαν επίσης να αιχμαλωτίσουν τη φαντασία του λαού. Καταλήγει στο συμπέρασμα ότι το “κενό” γέμισε με μια αναβίωση των αυτοκρατορικών Ρωμαϊκών συμβόλων και μιας λατρείας του δικτάτορα³⁴. Ο Σναπ είναι ίσως πολύ επιφυλακτικός για τη φασιστική συμβολική αύρα, από τις στολές με τα μαύρα πουκάμισα, τους κοφτούς χαιρετισμούς και τα αεροπορικά κατορθώματα μέχρι τα αποικιακά ανδραγαθήματα (για να μην αναφέρουμε τη διεθνή απήχηση του «κορπορατισμού»). Αλλά μεγάλο μέρος της φασιστικής συμβολικής πολιτικής περιστρέφεται γύρω από τον Ντούτσε, ο οποίος μιλούσε στον λαό από μπαλκόνια και σε τακτικές ραδιοφωνικές ομιλίες, μια πρακτική που μιμήθηκαν και άλλοι³⁵. Όσον αφορά τον Χίτλερ, ο Ίαν Κέρσοου ισχυρίζεται ότι η λατρεία “αντιστάθμιζε” την αντιδημοτικότητα του Ναζιστικού κόμματος, παρόλο που και εδώ, επίσης, η κατάσταση δεν είναι μόνο άσπρη ή μαύρη.

Η επίτευξη αποτελεσματικής συμβολικής πολιτικής στη μαζική εποχή ήταν κρίσιμη για κάθε μία από τις δυνάμεις. Στις Ηνωμένες Πο-

³⁴ Το 18BL, που παρουσιάστηκε βράδυ μπροστά σε 20.000 θεατές στη Φλωρεντία, ήταν μια ωδή στη μηχανή, με ένα φωταγωγημένο φορτηγό Fiat. Στην πρώτη πράξη, ο πόλεμος χάνεται. Στη δεύτερη πράξη, εμφανίζονται οι φασίστες, φορώντας μαύρα πουκάμισα και τραγουδώντας ύμνους· δέρνουν κάποιους αριστερούς. Στην τρίτη πράξη, η γη ανακτάται και αξιοποιείται για παραγωγική γεωργία και χτίζονται νέες πόλεις.

³⁵ Οι φωτογραφίες του Μουσολίνι, σύμφωνα με τη Σιμονέτα Φαλάσκα-Ζαμπόνι, ήταν πανταχού παρούσες περισσότερο από αυτές του Λένιν ή του Τατατούρκ – ένας αβάσιμος ισχυρισμός που χρήζει συγκριτικής ανάλυσης. Οι φωτογραφίες του Μουσολίνι κατά τη διάρκεια των δύο δεκαετιών της διακυβέρνησής του αντιπροσώπευαν μεταξύ 2% και 7% των κυβερνητικών και κομματικών καρτ ποστάλ, αλλά μεταξύ 12% και 24% των καρτ ποστάλ του ιδιωτικού τομέα που εκδόθηκαν ως ανταπόκριση στη λαϊκή (αγορά) ζήτηση. Λέγεται ότι ο Στάλιν είχε ζητήσει από τον Ιταλό πρεσβευτή την ταινία του εορτασμού της δεκάτης επετείου τον Μάρτιο του 1932 στη Ρώμη.

λιτείες, οι μηχανές και οι εικόνες της εποχής της μηχανής προωθήθηκαν επιμελώς από τη διαφήμιση και τις ιδιωτικές επιχειρήσεις, και ως αποτέλεσμα η τεχνολογία έφτασε να νομιμοποιήσει την Αμερικανική πολιτική εξουσία και τους θεσμούς. Σε μια σύντομη επισκόπηση του Ναζιστικού Γραφείου της Ομορφιάς της Εργασίας, ο Άνσον Ράμπινμπαχ αναλύει τις προσπάθειες νομιμοποίησης της πολιτικής κυριαρχίας μέσω του τεχνολογικού συμβολισμού υπό τους Ναζί. Ο Ράμπινμπαχ προχωρά πέρα από τα γνωστά παραδείγματα των μαζικών φεστιβάλ ή της δημόσιας αρχιτεκτονικής, ξεχωρίζοντας τη λατρεία του Ναζισμού για τη βιομηχανική παραγωγικότητα και τις τεχνικές εκστρατείες γύρω από το εργοστάσιο που ξεκίνησαν το 1936. Ο «Ναζιστικός εκσυγχρονισμός», σύμφωνα με τον Ράμπινμπαχ, ήρθε να συνδυάσει τη λειτουργικότητα για τα εργοστάσια και τον *völkisch*³⁶ μνημειανισμό στα δημόσια κτίρια. Επικαλείται την «Ναζιστική Αντικειμενικότητα³⁷» για να περιγράψει την περίπτωση στοιχείων του νεωτερικτικού στυλ, καθώς οι Ναζί έφτασαν τους Ιταλούς και τους Σοβιετικούς στη λατρεία της μηχανής³⁸.

³⁶ (ΣτΜ) Ο όρος *völkisch* προέρχεται από τη γερμανική λέξη *Volk*, που αντιστοιχεί στην «εθνοτική ομάδα» ενός πληθυσμού και ενός λαού. Η λέξη έχει επίσης την έννοια «έθνος», «φυλή» και «γένος». Ο όρος *völkisch* δεν έχει άμεσο ισοδύναμο στη γλώσσα μας, αλλά θα μπορούσε να αποδοθεί ως «εθνο-εθνικιστικό», «φυλετικό-εθνικιστικό» ή «εθνο-ρατσιστικό». Μαζί με τη λέξη *monumentalism* που αποδόθηκε αυτολεξεί ως «μνημειανισμός» σημαίνει τα επιβλητικά μνημειακού τύπου δημόσια κτήρια των Ναζί

³⁷ (ΣτΜ) *Nazi Sachlichkeit* στο πρωτότυπο σε αντιδιαστολή με το *Neue Sachlichkeit* (Νέα Αντικειμενικότητα) που ήταν καλλιτεχνικό κίνημα στην Γερμανία μετά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Με βασικούς εκπροσώπους τους: Ότο Ντιξ, Μαξ Μπέκμαν και Τζορτζ Γκρος πρότεινε μια πρακτική ρεαλιστική παραστατική προσέγγιση του κόσμου, ενώ ερχόταν σε ρήξη με κάθε τάση ρομαντισμού ή ιδεαλισμού που εξέφραζε ο Εξπρεσιονισμός που προηγήθηκε. Το όνομα Νέα Αντικειμενικότητα επινοήθηκε μετά από μια έκθεση τέχνης μετα-εξπρεσιονισμού, στην *Kunsthalle* στο *Mannheim*

³⁸ Ο Ράμπινμπαχ προειδοποιεί ότι μόλις το 1939, το ένα τρίτο των Γερμανών βιομηχανικών εργατών εργαζόταν σε επιχειρήσεις με λιγότερα από δέκα άτομα. Σχετικά με τη διάσταση *völkisch* της ναζιστικής εικονογραφίας, ο Ρόμπερτ Τέιλορ υποστηρίζει ότι δεν υπήρχε μόνο ένα, ενιαίο ναζιστικό ύφος στην αρχιτεκτονική, αλλά ένα μείγμα επαναλαμβανόμενων μοτίβων, μια λατρεία του μνημειανισμού και του νεοκλασικισμού σε συνδυασμό με τον φανταστικό μεσαιωνισμό και τον αγροτισμό. Παρατηρώντας ότι πολλές κατασκευές που χτίστηκαν κατά τη διάρκεια της Ναζιστικής εποχής παρέμειναν σε χρήση μετά το 1945, ο Τέιλορ αναρωτιέται πόσο «Ναζιστικές» ήταν οι κατασκευές

Η προσοχή που δίνεται στον παραγωγικό χώρο και η πολυπλοκότητα της σχέσης του Ναζισμού με τον μοντερνισμό, καταλήγει, οφείλεται σε μια εσωτερική εξέλιξη καθώς και στον αντίκτυπο του Σοβιετικού παραδείγματος της επιστράτευσης της τεχνολογικής νομιμοποίησης μέσω αεροπορικών άθλων, υδροηλεκτρικών φραγμάτων και την παραγωγή μηχανών από μηχανές. Οι Ναζί, με άλλα λόγια, παρά την ιδιαιτερότητα της ιδεολογίας τους και πολλών από τις πρακτικές τους, ήταν μέρος μιας διεθνούς συγκυρίας και σύγκριναν τους εαυτούς τους με τους άλλους.

Τα νέα μέσα και οι επικοινωνίες βελτίωσαν την ικανότητα (και ίσως την επιθυμία) των εμπειρογνομώνων και των πολιτικών ηγετών να παρακολουθούν τους ομολόγους τους σε άλλες χώρες. Οι Ναζί, που παρακολουθούσαν τους Σοβιετικούς, κατέπνιξαν τα υπάρχοντα συνδικάτα και προσπάθησαν να οργανώσουν νέα δικά τους· οι Ιάπωνες, βλέποντας τους Ναζί, θα κάνουν το ίδιο³⁹. Αν και αυτά τα Ναζιστικά συνδικάτα, σε αντίθεση με τις Σοβιετικές συνδικαλιστικές οργανώσεις ή τις Ιαπωνικές «βιομηχανικές πατριωτικές ενώσεις», απέτυχαν να ριζώσουν, μια άλλη Ναζιστική εργατική οργάνωση, το Γερμανικό Εργατικό Μέτωπο (DAF) – διαμορφωμένο εν μέρει σύμφωνα με το Ιταλικό φασιστικό κίνημα «Dopolavoro» – μεγάλωσε από 7,8 εκατομμύρια μέλη στα μέσα του 1933 σε 16 εκατομμύρια μέχρι το 1935 και τελικά σε 20 εκατομμύρια μέλη. Ο Τιμ Μείσον υποστήριξε ότι το οργανωμένο πρόγραμμα ψυχαγωγίας «Δύναμη μέσω της Χαράς» του DAF δεν εξύψωσε το εθνικο-λαϊκό πνεύμα των εργαζομένων⁴⁰. (Εντούτοις, κάπου 7 εκατομ-

που χτίστηκαν κατά τη διάρκεια της ναζιστικής εποχής, πέρα από την Καγκελαρία και μερικά άλλα κτίρια.

³⁹ Τα Ναζιστικά και τα Ιταλικά φασιστικά παραδείγματα δέσποζαν πάρα πολύ μεταξύ των Ιαπώνων γραφειοκρατών και διανοουμένων. Τα φασιστικά οράματα, μαζί με τον Μαρξισμό (ο οποίος αύξησε τη δύναμη του κατά την αντικομμουνιστική καταστολή), συναγωνίζονταν τις έννοιες της ιαπωνικής εξαίρεσης και του αντι-δυτικισμού, οι οποίες ωστόσο επαγγέλονται κάποιες από τις ίδιες απόψεις για τον ρόλο και τη φύση του κράτους και της κοινωνικής οργάνωσης. Με πολλούς τρόπους, η Ιαπωνία παρέχει τον καλύτερο καθρέφτη των μεσοπολεμικών νεωτερισμών στην εξέταση όλων των μοντέλων ως πιθανών πηγών προσαρμογής.

⁴⁰ Ο Μάικλ Μπάρλεϊ και ο Βόλφγκανγκ Βίπερμαν γράφουν ότι «είναι λάθος να απεικονίζεται το Ναζιστικό καθεστώς μόνο από την άποψη της απεριόριστης ικανότητάς

μύρια άνθρωποι πήραν επιδοτούμενες διακοπές “Δύναμη μέσω χαράς” μέχρι το 1939). Πιο ενδιαφέρων είναι ο ισχυρισμός του Μείσον ότι «από την άποψη του εργατικού δικαίου, της κοινωνικής πολιτικής και της ιδεολογίας, η ‘εργοστασιακή κοινότητα’ (Betriebsgemeinschaft) ήταν η καρδιά της Νέας Τάξης»⁴¹. Η ιδέα μιας εργοστασιακής κοινότητας, μιας κοινωνικής και πολιτικής ζωής *οργανωμένης* από και για το εργοστάσιο, ήταν ο ακρογωνιαίος λίθος της Σοβιετικής μαζικής κοινωνίας. Η Michelin προσπάθησε κάτι παρόμοιο στο Clermont-Ferrand, μια γαλλική πόλη⁴².

Καθώς εκτιμούμε τη μεγάλη σημασία των μεσοπολεμικών εργοστασιακών κοινοτήτων, δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι ανεξάρτητα από το πόσο απεχθείς είναι οι αξίες που προώθησε, το Κομμουνιστικό Κόμμα ήταν, επίσης, μια μαζική οργάνωση και ότι ο Σοβιετικός σοσιαλισμός, όπως ο Ναζισμός, οργάνωσε την κοινωνία πολύ περισσότερο από ό,τι είχε οργανωθεί ποτέ πριν. Γενικά, η αποτελεσματική οργάνωση της κοινωνίας θεωρείται μόνο με όρους αυτο-οργάνωσης (μη κρατικής). Για παράδειγμα, ο Ρόμπερτ Πούνταμ υποστήριξε ότι η μείωση των συνδέσμων μπόουλινγκ στην Αμερική δείχνει μια απώλεια της κοινότητας και βοηθά στην εξήγηση της πολιτικής απάθειας. Αλλά, όπως επισημαίνει

του για συστηματική κτηνωδία. Οι Ναζί γνώριζαν καλά ότι μόνο ο τρόμος δεν θα αρκούσε ως μέσο για τον εφησυχασμό της εργατικής τάξης και μετά για την ενσωμάτωση της στην «εθνική κοινότητα». Για τον σκοπό αυτό, δημιούργησαν μια ελεγχόμενη από το κράτος, ευνουχισμένη εναλλακτική λύση για το παράνομο εργατικό κίνημα, και ακολούθησαν κοινωνικές και οικονομικές πολιτικές που ήταν τόσο ελκυστικές όσο και επιτυχείς, έστω και αν, παραδόξως, η εργατική τάξη δεν ήταν πάντα οι ευεργετούμενοι».

⁴¹ Η επιμονή του Μείσον ότι «οι εργαζόμενες μάζες ήταν από την αρχή αδιάφορες ή εχθρικές προς το νέο καθεστώς» (151) απορρέει από την αίσθηση του αντικειμενικού «πραγματικού» τους συμφέροντος και όχι από μια εξέταση των εργατών. Είναι καλύτερος με τους φόβους των Ναζί για τους εργαζόμενους παρά με τους ίδιους τους εργαζόμενους.

⁴² Το εργοστάσιο ελαστικών της Michelin περιβάλλονταν από διάφορες ανησυχίες, οι οποίες θεωρούνταν ότι επηρέαζαν την παραγωγή, από την κατευθυνόμενη αναψυχή έως την προσιτή στέγαση, την ιατρική περίθαλψη και την εκπαίδευση. Μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, το εργοστάσιο της Michelin ευημερούσε ενώ μείωνε εργαζόμενους (π.χ. από 30.000 σε 16.000, μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του 1990). Επίσης, δέκοψε προγράμματα για στέγαση, αναψυχή, σχολεία, νοσοκομεία και θεραπευτήρια.

η Σέρι Μπέρμαν, οι οργανώσεις των πολιτών αποτέλεσαν ένα σημαντικό μέσο για τη διάδοση και θεσμοθέτηση του Ναζιστικού κινήματος, ενώ τα πρωταθλήματα μπόουλινγκ δεν έπαψαν να υπάρχουν κάτω από την κυριαρχία των Ναζί. Το ίδιο πάνω-κάτω μπορεί να ειπωθεί για κάθε είδους δραστηριότητα κάτω από τους Σοβιετικούς, όχι μόνο όσον αφορά την οργάνωση του ελεύθερου χρόνου. Στην πραγματικότητα, η εξαιρετικά αυξημένη οργάνωση της κοινωνίας υπό τον Στάλιν είναι ένας από τους κύριους λόγους για τη σημαντική αύξηση της ικανότητας του κράτους⁴³.

Μερικοί ειδικοί στη Σοβιετική ιστορία, επισημαίνοντας τα αποχαρακτηρισμένα αρχειακά υλικά, συνεχίζουν να τονίζουν τα όρια της κρατικής εξουσίας. Όλα τα κράτη είναι περιορισμένα. Οι περιορισμοί του μεσοπολεμικού Σοβιετικού κράτους φαίνονται παράδοξοι, κυρίως υπό το φως των απίστευτα φιλόδοξων, ανέφικτων στόχων του (που και οι ίδιοι συντέλεσαν με πολύπλοκο τρόπο στην αυξημένη ικανότητα του κράτους). Αλλά η “κολεκτιβοποίηση” της γεωργίας, οι εκτοπίσεις, η βίαιη εκβιομηχάνιση, η εξάπλωση της μαζικής προπαγάνδας στις απομακρυσμένες γωνιές της χώρας σε μια σειρά γλωσσών, η χαρτογράφηση και η καταγραφή του σοβιετικού χώρου και των λαών, είναι όλα εντυπωσιακά από την άποψη της κινητοποίησης και της κρατικής ικανότητας – και πολύ πιο πέρα από την κατασκευή του Υπερσιβηρικού σιδηροδρόμου της τσαρικής εποχής ή της απογραφής του 1897. Εκτός της Ρωσίας, πριν από τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, λίγες από τις επιχειρήσεις του Σοβιετικού Κράτους θα βρουν παρόμοιες σε κρατική ικανότητα οπουδήποτε, εκτός ίσως από ορισμένες από τις κτηνώδεις κινητοποιήσεις στις Ευρωπαϊκές αποικίες στην Αφρική. Μετά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, βέβαια, δεν επιζητούν όλα τα κράτη ή δεν αισθάνονται υποχρεωμένα να εφαρμόσουν βίαιες σταυροφορίες (να πιάσουν

⁴³ Ένα από τα κύρια επιχειρήματα του βιβλίου μου *Magnetic Mountain: Stalinism as a Civilization* (Berkeley: University of California Press, 1995), είναι ότι αντί να καταστρέψει την κοινωνία, ο Στάλιν δημιούργησε μια νέα κοινωνία, φαίνεται ότι έχει ξεφύγει σε μεγάλο βαθμό από τους κριτικούς. Σημειώστε ότι στην κριτική του για τις ουτοπικές επιδιώξεις του απολυταρχικού κράτους, ο Τζέιμς Σκοτ γράφει για την αποτυχία της κοινωνίας να αντισταθεί, αντί για την οργάνωση και τη συμμετοχή της σε σταυροφορίες κατευθυνόμενες από το κράτος.

και να υπερπηδήσουν τους ανταγωνιστές). Και η ικανότητα του Σοβιετικού κράτους να ρυθμίζει τον εαυτό του και τη συμπεριφορά των δικών του αξιωματούχων υπολείπονταν μακράν από όσα πέτυχαν τα φιλελεύθερα κράτη. Σε σύγκριση με το φιλελεύθερο κράτος *μακροπρόθεσμα*, ο τρόπος λειτουργίας του Σοβιετικού κράτους μπορεί να θεωρηθεί ιδιαίτερα “περιορισμένος”⁴⁴. Αλλά το μεσοπόλεμο άλμα στην κινητοποίηση και την κρατική ικανότητα ήταν εντυπωσιακό.

Το Σοβιετικό μαζικό ρεπερτόριο δεν περιστρέφονταν μόνο γύρω από την εκβιομηχάνιση και την πολιτική. Η Ροσαλίν Σαρτόρτι επισημαίνει μια παράδοση του «Σοβιετικού καρναβαλιού» που πήρε τη μορφή, ξεκινώντας στον εορτασμό του Σοβιετικού συντάγματος στο Κεντρικό Πάρκο της Μόσχας τον Ιούλιο του 1935, ενός είδους θεάματος γύρω από το θέμα ότι η ζωή έχει γίνει χαρούμενη, με ζογκλέρ, με κοστούμια εμπνευσμένα από παραμύθια, κομφετί και χορευτικά συγκροτήματα. Οι ορχήστρες έπαιζαν τανγκό, φοξ τροτ, βαλς και τζαζ, καθώς οι προπαγανδιστές σάλπιζαν τον ακτιβισμό (*samodeiatel'nost'*) των μαζών. Είναι αλήθεια ότι, εν μέσω της επιδίωξης της ευχαρίστησης, ο εορτασμός του σοσιαλισμού και η υποτίμηση του καπιταλισμού ήταν πάντα κοντά. Η συνάντηση της μαζικής κουλτούρας και της μαζικής πολιτικής – τόσο χαρακτηριστική στις δικτατορίες – μπορούσε να απαντηθεί στην μόδα, στις σχολικές εργασίες, στην ονομασία των νεογέννητων και στις ρουτίνες των τσίρκων που έκαναν αναφορά όχι μόνο στον Λένιν και τον Στάλιν αλλά και στον εμφύλιο πόλεμο στην Ισπανία ή τον Ιταλικό πόλεμο στην Αβησσυνία. Ο Σοβιετικός δημόσιος χώρος ήταν τόσο ευρύς όσο και κορεσμένος με εικόνες, ιδιαίτερα με διδακτικές εικόνες του εξωτερικού κόσμου. Μερικοί σύγχρονοι ξένοι παρατηρητές σημει-

⁴⁴ Για πληροφορίες σχετικά με τις ενδημικές δυσκολίες του Σοβιετικού κράτους να «ελέγχει» τον εαυτό του και μια βεβιασμένη προσπάθεια να προβάλει αυτές τις δυσκολίες ως εξήγηση για τη Μεγάλη Τρομοκρατία, βλ. Gábor Rittersporn, *Stalinist Simplifications and Soviet Complications: Social Tensions and Political Conflicts in the USSR 1933–1953* (Chur, Switzerland: Harwood Academic Publishers, 1991). Για την επιρροή των ακτινών Χ στη μεσοπολεμική εμμονή με το “ξεμασκάρεμα” και το “ξεγύμνωμα”, βλ. Yuri Tsivian, “Media Fantasies and Penetrating Vision: Some Links Between X-rays, the Microscope, and Film,” στο *The Laboratory of Dreams: The Russian Avant-Garde and Cultural Experiment*, ed. John Bowlt and Olga Matich (Stanford: Stanford University Press, 1996), 81–99.

ωσαν την προφανή αναλήθεια πολλών Σοβιετικών ισχυρισμών και την παθητικότητα του πληθυσμού, ενώ άλλοι, όπως ο Αμερικανός δημοσιογράφος Γιουτζήν Λάιονς, παρατήρησαν για τα σλόγκαν των κομμουνιστών ότι «αυτά τα αγόρια είναι ιδιοφυΐες στη διαφήμιση»⁴⁵. Το βασικό σημείο, φυσικά, είναι η έκταση στην οποία ένα συγκεκριμένο λεξιλόγιο, οι κατηγορίες σκέψης και οι τρόποι εξέτασης του κόσμου έγιναν κοινοτοπία, ακόμη και μεταξύ εκείνων που τους αντιστάθηκαν⁴⁶.

Η Χάνα Άρεντ έχει γράψει ότι ο στόχος της Σοβιετικής (καθώς και της Ναζιστικής) προπαγάνδας δεν ήταν η πειθώ αλλά η οργάνωση – μια ωραία ανάρρωση, παραφράζοντας ένα Σοβιετικό σλόγκαν, ενός σημείου που χάθηκε στην εμμονή με την πλύση εγκεφάλου. Φυσικά, η πειθώ ήταν σημαντική παράλληλα με την οργάνωση, αλλά ο χαρακτηρισμός της Άρεντ αυτών των καθεστώτων ως σχεδόν καταδικασμένων «να οργανώσουν τους πάντες και τα πάντα μέσα στο πλαίσιο τους και να τους θέσουν και να τους κρατήσουν σε κίνηση» είναι εύστοχος⁴⁷. Τα πάντα στη Σοβιετική Ένωση ήταν πράγματι μια μαζική κινητοποίηση: το Σοβιετικό Πενταετές Σχέδιο, η κολεκτιβοποίηση, η «οικοδόμηση του σοσιαλισμού» στις δημοκρατίες, οι εναλλασσόμενες αντι-θρησκευτικές εκστρατείες, οι εκστρατείες κατά του αναλφαβητισμού. Κάποιος θα μπορούσε, επίσης, να δείξει τα μέσα ενημέρωσης και τις δημόσιες «συζητήσεις» για το νέο σύνταγμα στα 1935-36 και τις μονομερείς εκλογές για το νέο Ανώτατο Σοβιέτ το 1936 ως μαζικές κινητοποιήσεις. Οι μαζικές καμπάνιες διεξήχθησαν για να «ελέγξουν» τη λειτουργία του εμ-

⁴⁵ Ο Λάιονς εντυπωσιάστηκε περισσότερο με τα θλιβερά σλόγκαν, όπως το «Πέντε σε Τέσσερα», το οποίο σημείωσε ήταν άμεσα κατανοητό ότι αναφερόταν στο Πενταετές Σχέδιο και την πρόωρη επίτευξή του και κρίθηκε «τόσο αποτελεσματικό όσο το δικό μας 4 στα 5 για την οδοντόπαστα».

⁴⁶ Ένα άλλο από τα κύρια επιχειρήματα του *Magnetic Mountain* (βλ. υποσημείωση 43) είναι ότι η αυταρχική κρατική εξουσία, ανεξάρτητα από το πόση αστυνομική καταστολή μπορεί να συγκεντρώσει, είναι πιο αποτελεσματική όταν αναπαράγεται στην καθημερινή ζωή και την ταυτότητα των ανθρώπων. Σχετικά με αυτό το σημείο, δείτε τον άθλο του

⁴⁷ Για τη σχέση ανάμεσα στην “πλύση εγκεφάλου” και τον στόχο της ολικής ενσωμάτωσης, στην περίπτωση της Ιαπωνίας, βλ. Richard H. Mitchell, *Thought Control in Prewar Japan* (Ithaca, NY: Cornell University Press, 1976).

πορικού δικτύου ή ολόκληρης της κρατικής γραφειοκρατίας. Οι διαφορετικές επιβεβαιώσεις και οι εκκαθαρίσεις στο κόμμα, τα συνδικάτα και τις επαγγελματικές ενώσεις και η περίφημη καμπάνια εναντίον των εχθρών του λαού, όλα περιλάμβαναν ευρεία συμμετοχή, μολονότι οι όροι αυτής της συμμετοχής ήταν ως επί το πλείστον αδιαπραγμάτευτοι⁴⁸.

Ας πάρουμε το θέμα της γυναικείας ψήφου, που ήρθε νωρίτερα στη Σοβιετική Ρωσία (1917) απ' ό,τι στις Ηνωμένες Πολιτείες (1920), τη Μεγάλη Βρετανία (1928), τη Γερμανία (1928), τη Γαλλία (1945), την Ιαπωνία (1945) ή την Ιταλία (1946). Η επανάσταση φαινόταν να έχει μεγάλη ελπίδα για τη χειραφέτηση των γυναικών⁴⁹. Αλλά η Ελισάβετ Γουντ, η οποία εξετάζει τις κατηγορίες και τα στερεότυπα των φύλων σε σχέση με την κομματική οργάνωση, δείχνει ότι οι γυναίκες ακτιβίστριες των Μπολσεβίκων αποθαρρύνθηκαν ήδη από τα χρόνια της ΝΕΠ. Φυσικά, στις χώρες όπου οι ιεραρχίες των φύλων δεν είχαν αναστατωθεί από την μπολσεβίκικη επανάσταση αλλά από τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο, παρατηρούμε, επίσης, βαθιά αποδυνάμωση των γυναικών ακτιβιστριών. Για τη Γαλλία, η Μαίρη Λουίζ Ρόμπερτς ισχυρίζεται ότι με τον θάνατο εκατομμυρίων ανδρών, ο πόλεμος ενδυνάμωσε πάρα πολύ το γενικό επίπεδο άγχους των ανδρών, το οποίο επηρέασε δυσμενώς τις προσπάθειες των γυναικών για δημόσια αυτοπροβολή. Για την Ιταλία, η Βικτώρια Ντε Γκράζια υπογραμμίζει πως το φασιστικό καθεστώς αναγκάστηκε να αντιμετωπίσει την έλευση όχι μόνο του ραδιοφώνου και του κινηματογράφου, αλλά και του πολυκαταστήματος, του γυναικείου περιοδικού και της επιπόλαιας κοπέλας, *la maschietta – garçonne*, *flapper* ή *mōdan garu* (στην Ιαπωνία) – με κοντές φούστες, κοντά

⁴⁸ Η επίσημη οργάνωση – σε αντιδιαστολή με τις συνεχιζόμενες ή περιοδικές εκστρατείες κινητοποίησης – επιτεύχθηκε σε μια Σοβιετική πολιτική αμυντική λίγκα που ονομάστηκε Εταιρεία Φίλων της Άμυνας και των Χημικών Κατασκευών της Αεροπορίας (Osoaviakhim), που ιδρύθηκε το 1927. Ο ισχυρισμός τους ότι στη δεκαετία του 1930 είχαν 13 εκατομμύρια μέλη επικρίθηκε ως στάχτη στα μάτια, αλλά η οργάνωση είχε σημαντικό προσωπικό και εύρος στην κοινότητα. Η Osoaviakhim διαλύθηκε το 1948. Τρεις διάδοχες οργανώσεις ενώθηκαν το 1952 για να σχηματίσουν μια λιγότερο ισχυρή οργάνωση με παρόμοιους στόχους, την DOSAAF.

⁴⁹ Η γυναικεία ψήφος παραχωρήθηκε στη Βαϊμάρη της Γερμανίας το 1928, στη Γαλλία και στην Ιαπωνία το 1945 και στην Ιταλία το 1946.

μαλλιά και πιο ελεύθερο σεξ. Πέρα από την Καθολική Ευρώπη, υπήρξαν άγριες μάχες πάνω στους όρους της εισόδου των γυναικών στην εποχή της μαζικής πολιτικής, και για το ποιος είχε το δικαίωμα να τους ορίσει. Στην Ιαπωνία, οι γυναίκες που εργάζονταν έξω από το σπίτι, πόσο μάλλον εκείνες που διακηρύτταν την ισότητα, προκάλεσαν αγωνιώδεις δημόσιες συζητήσεις⁵⁰. Ακόμα και στη Μεγάλη Βρετανία, που είχε ένα ισχυρό φεμινιστικό κίνημα, η υπεράσπιση των γυναικείων δικαιωμάτων βρέθηκε σε αδιέξοδο. Η Σούζαν Πέντερσεν δείχνει ότι ο μεσοπολεμικός φεμινισμός – τον οποίο θεωρεί απαραίτητο για την εξασφάλιση των γυναικείων δικαιωμάτων – ήταν αντιπαραγωγικός, επειδή φόβιζε τους άνδρες και κινητοποιούσε τους αντιπάλους της γυναικείας χειραφέτησης⁵¹.

Παράλληλα με αυτούς τους εντεινόμενους αγώνες για την δημόσια εμφάνιση των γυναικών που πηγάζουν από τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, η περίοδος του Μεσοπολέμου χαρακτηριζόταν επίσης από εθνικές εκστρατείες που απευθύνονταν στις γυναίκες, προκειμένου να ενθαρρύνουν τη λιτότητα, την υγιεινή και ιδιαίτερα την αναπαραγωγή. Έτσι, οι πολυσυζητημένες μετατοπίσεις της σοβιετικής προγεννητικής πολιτικής της δεκαετίας του 1930, που εξετάστηκαν μεταξύ άλλων από την Ουέντι Γκόλντμαν, μπορούν επίσης να τοποθετηθούν σε ένα ευρύτερο πλαίσιο, όπως δείχνει ο Ντέιβιντ Χόφμαν. Η Ντε Γκράζια σημειώνει ότι ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος έπεισε το φασιστικό καθεστώς «ότι οι γυναίκες έπαιζαν έναν απολύτως κεντρικό, όμως εντυπωσιακά πολύπλοκο ρόλο στη διατήρηση της κρατικής εξουσίας». Συνεπώς, καταλήγει, «κάθε πλευρά της γυναικείας ύπαρξης... κρατήθηκε στο μέτρο του κρατικού ενδιαφέροντος και ερμηνεύτηκε υπό το πρίσμα των στρατηγικών της δικτατορίας για την οικοδόμηση του κράτους». Όποια και αν ήταν η εσωτερική πολιτική δυναμική για τους ρόλους του θηλυκού γένους, ο

⁵⁰ Για τη διαφυλική φύση της κατηγορίας “μοντέρνο” (mōdan) στη μεσοπολεμική Ιαπωνία, βλ. Miriam Silverberg, “The Café Waitress Serving Modern Japan,” in *Mirror of Modernity: Invented Traditions of Modern Japan*, ed. Stephen Vlastos (Berkeley: University of California Press, 1998), 208–25.

⁵¹ Το βιβλίο της Πέντερσεν εμφανίστηκε κατά τη διάρκεια της αντίδρασης εναντίον του φεμινισμού στις Ηνωμένες Πολιτείες τη δεκαετία του 1980 και τις αρχές της δεκαετίας του 1990.

γεωπολιτικός ανταγωνισμός φαίνεται να καθιστούσε αναγκαία την επιστράτευση του γυναικείου σώματος για την κρατική εξουσία, ένας στόχος που οι δικτατορίες ήταν σε θέση να επιδιώξουν ενεργητικά και που παρουσίαζε κάποιες δυσκολίες στις δημοκρατίες – εκτός και αν μπορούσαν να προσελκύσουν μεγάλη ροή μεταναστών. Ανάμεσα στις δικτατορίες (ή για εκείνες τις δημοκρατίες), οι Σοβιετικές αρχές αποδείχθηκαν πολύ πιο πρόθυμες να αποδεχθούν τη γυναικεία εργασία έξω από το σπίτι για την εθνική οικονομία, αν και ορισμένα επαγγέλματα ήταν απαγορευμένα και οι μισθοί δεν ήταν καθόλου ίσοι.

Η μαζική πολιτική και η κινητοποίηση στα αυταρχικά καθεστώτα, ειδικά οι συμβολικές τους διαστάσεις, παρουσίαζαν μεγάλες προκλήσεις για τις φιλελεύθερες δημοκρατίες. Δεν ήταν ότι τα κοινοβουλευτικά καθεστώτα δεν μπορούσαν να επιτρέψουν τη μαζική πολιτική. Ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος, όπως σημειώθηκε, γκρέμισε τις ιεραρχίες και την αντίσταση στη συμμετοχή στην πολιτική για πολλές ομάδες που προηγουμένως είχαν αποκλειστεί, από τις γυναίκες έως τους καθολικούς. Αλλά, όπως έγραψε και ο Μος, «οι κοινοβουλευτικές δημοκρατίες από τη φύση τους δεν ήταν ικανές να κατασκευάσουν αποτελεσματικές εκπροσωπήσεις του εαυτού τους, ακριβώς όπως δεν κατάφεραν να δημιουργήσουν εθνικές γιορτές». Τα βρετανικά μέσα μαζικής ενημέρωσης έκαναν δημοφιλείς πολλές εικόνες της χώρας, περιλαμβανομένης της μοναρχίας, της υψηλής οικονομίας και της αυτοκρατορίας, καμία από τις οποίες δεν εξυπηρετούσε ως ιδιαίτερα αποτελεσματικό σύμβολο διεθνώς για τον σκοπό της φιλελεύθερης δημοκρατίας⁵². Επίσης, η Γαλλία με τα σύμβολά της για τα πολυτελή αγαθά και τον αποικιακό πρωτογονισμό, για να μην αναφέρουμε την σχεδόν μόνιμη πολιτική αναταραχή –είχε περισσότερες από 20 κυβερνήσεις μεταξύ του 1929 και του 1939 –δυσκολεύτηκε να αναπτύξει αποτελεσματικά σλόγκαν και να ενσωματώσει στρατηγικές για τη μαζική δημοκρατία. Ποια ήταν τα σύμβολα της δημοκρατικής νεωτερικότητας; Ήταν σε μεγάλο βαθμό Αμερικανικά

---

⁵² Στη Βρετανία, τα κυβερνητικά γραφεία πληροφοριών και οι διαφημιστικές δημόσιες καμπάνιες (για τη σεξουαλική αγωγή, την κατανάλωση γάλατος, κ.λπ.) έφτασαν να θεωρούνται ως μια νόμιμη επιδίωξη της δημοκρατίας, αλλά η ίδια η φιλελεύθερη δημοκρατία σπάνια «πουλήθηκε» ως ένας ανώτερος τρόπος ζωής στον υπόλοιπο κόσμο.

νικά. Η μεσοπολεμική Αμερική αντιπροσώπευε μια γενικά λαϊκή δημοκρατία, ανεξάρτητα από τους αποκλεισμούς της, όπως και έναν τραχύ, δυναμικό καπιταλισμό. Ήταν ο απόλυτος παραγωγός και καταναλωτής μαζικής εμπορικής κουλτούρας, από το Χόλυγουντ μέχρι τον μαγευτικό κατάλογο προϊόντων της Sears Roebuck⁵³ και κάλυψε τις σεβαστές Ευρωπαϊκές παραδόσεις της υψηλής κουλτούρας και της αβανγκάρντ μέσα στη μαζική κουλτούρα. Η Αμερική διατήρησε, επίσης, την μαζική κατανάλωση ως τουλάχιστον ίση με τη μαζική παραγωγή. Οι ευρωπαϊκές δημοκρατίες αντιστάθηκαν σε αυτές και σε άλλες πτυχές της εικόνας και της πραγματικότητας της Αμερικανικής νεωτερικότητας, ενώ υιοθετήθηκαν επιλεκτικά στη Σοβιετική Ένωση, τη Ναζιστική Γερμανία, τη φασιστική Ιταλία και την αυτοκρατορική Ιαπωνία.

Εν ολίγοις, πριν και ιδιαίτερα μετά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, οι βάσεις της εθνικής πολιτικής μετακινήθηκαν πέρα από τα βασιλικά παλάτια, τα κοινοβούλια ή τα παρασκήνια στους στρατώνες, τις δημόσιες πλατείες, τα εργοστάσια, τα αθλητικά γήπεδα και το γυναικείο σώμα. Αντιφιλελεύθερα καθεστώτα, με ποικίλους βαθμούς αποτελεσματικότητας, αξιοποίησαν ενεργητικά τις συμβολικές πολιτικές, τις εκστρατείες κινητοποίησης και τις μαζικές οργανώσεις σε δικτατορίες που βασιζόνται στις μάζες. Ήταν μια μορφή μεγάλης μαζικής συμμετοχής χωρίς πολιτική ισχύ, αλλά όχι χωρίς ουσία ή αποτέλεσμα. Ο Γκρέγκορι Κάζα έχει γράψει για μια τάση μετά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο στην Ιταλία, την Ιαπωνία, τη Σοβιετική Ένωση και αλλού ενός είδους κινητοποίησης των πολιτών⁵⁴. Φυσικά, ενώ τα φασιστικά καθεστώτα δόξαζαν

⁵³ (ΣτΜ) Sears, Roebuck and Company, γνωστή ως Sears, είναι μια αμερικανική αλυσίδα πολυκαταστημάτων που ίδρυσαν οι Richard Warren Sears και Alvah Curtis Roebuck το 1893 στο Σικάγο.

⁵⁴ Μόνο η Ιαπωνία ανάμεσα στις δικτατορίες δεν είχε ούτε ένα μαζικό κόμμα (μέχρι την κατ' όνομα ένωση το 1940) και ο αυτοκράτορας στο «αυτοκρατορικό σύστημα» δεν ήταν ποτέ δικτάτορας, αλλά το ιαπωνικό κράτος κατόρθωσε να επιτελέσει έναν εκτεταμένο συντονισμό (Gleichschaltung) των επιχειρήσεων και των οργανώσεων κάτω από «ενώσεις ελέγχου» και των αγροτών, των νέων, των γυναικών και των καλλιτεχνών κάτω από «πατριωτικές ενώσεις». Ωστόσο, ο Kasza αμφισβητεί την αναγωγή των «οργανώσεων διαχείρισης μαζών» στο κράτος. Για μια ανάλυση των προσπαθειών της Ιαπωνίας να κινηθεί διαρθρωτικά προς ένα πολιτικό σύστημα Ναζιστικού τύπου γύρω

τη βία ως τρόπο πολιτικής και εκκαθάρισης του έθνους στη ρητορική τους πολύ περισσότερο από ό,τι το Σοβιετικό καθεστώς, η Σοβιετική μαζική πολιτική εμπεριείχε στην πράξη ιδιαίτερα μεγαλύτερη βία – μια κατάσταση που προέρχεται από παγιωμένα πρότυπα κρατικής συμπεριφοράς, την εμπειρία του Εμφυλίου Πολέμου στην αποκορύφωση του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, μια επίμονη παρόρμηση να ξεπεράσει την κυρίαρχη αγροτική φύση της χώρας, και την κατανόηση των οικονομικών και πολιτικών προβλημάτων ως ζητήματα πίστης, μεταξύ άλλων παραγόντων. Οι διάφορες μορφές Σοβιετικής μαζικής πολιτικής, τόσο οι εξαιρετικά βίαιες όσο και οι λιγότερο βίαιες, προσέλευσαν εκατομμύρια ανθρώπους. Ο Μπάρνινγκτον Μουρ σημείωσε τον συγχρονισμό στην Σοβιετική πολιτική της έντονης καταπίεσης και της δραστηριότητας της λαϊκής βάσης, ιδιαίτερα των συνεχών εκστρατειών για τον εκδημοκρατισμό και την λαϊκή παρακολούθηση (έλεγχος), που ήταν τόσο πατροναριστικές όσο και πραγματικές. Ωστόσο, όπως και πολλά άλλα που χαρακτήριζαν τη Σοβιετική Ένωση, η μαζική κινητοποίηση αποδείχτηκε σύντομα ότι δεν ήταν βιώσιμη στη νέα εποχή που ξεκίνησε από τους μετασχηματισμούς που προκάλεσε ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος⁵⁵.

Μαζική Κατανάλωση

«Η απαραίτητη, πρότερη κατάσταση για τη μαζική παραγωγή», έγραφε ο Χένρι Φορντ, «είναι η ικανότητα, λανθάνουσα ή αναπτυγμένη, για μαζική κατανάλωση, η ικανότητα απορρόφησης μεγάλης παραγωγής. Τα δύο αυτά πηγαινούν μαζί, και στην τελευταία μπορούν να εντοπιστούν οι λόγοι για την πρώτη». Το μαζικό μάρκετινγκ, το σούπερ μάρκετ, η αλυσίδα λιανικού εμπορίου, η διαφήμιση και το πλάνο δόσεων συνέβαλαν στη δημιουργία μιας Αμερικής, στην οποία η διανομή των αγα-

---

στο 1940, και για την πολυπλοκότητα των Ιαπωνικών διαλεκτικών συγκρούσεων σε όλη την περίοδο της απολυταρχίας, βλ. Gordon Mark Berger, *Parties out of Power in Japan, 1931–1941* (Princeton: Princeton University Press, 1977).

⁵⁵ Μεταπολεμικές έρευνες των Σοβιετικών μεταναστών έδειξαν ότι η “κινητοποίηση” (που ορίζεται ελαφρώς ως προσέλευση σε συνεδριάσεις) ήταν όλο και πιο σπάνια..

θών “μηχανοποιήθηκε” – τόσο πολύ ώστε κατά το πρώτο μισό του 20ού αιώνα, οι εκλαϊκευτές έγραφαν για τη μαζική κατανάλωση ως τη νέα βάση του πολιτισμού, και για την επίτευξη υψηλότερων επιπέδων πολιτισμού μέσω υψηλότερων επιπέδων κατανάλωσης⁵⁶. Η Λίζαμπεθ Κοέν υποστήριξε ότι ακόμα και η Μεγάλη Ύφεση επιτάχυνε τη μεταπολεμική μετακίνηση της Αμερικής από την έμφαση στους παραγωγούς στην έμφαση στους καταναλωτές, στην οικονομική σκέψη και την κυβερνητική πολιτική. «Η άποψη του καταναλωτή», καταλήγει, «θεσμοθετήθηκε, παρόλο που συγκεκριμένα επιτεύγματα για την προστασία των δικαιωμάτων και των αναγκών του καταναλωτή ήταν συχνά περιορισμένα». Οι πωλητές, οπλισμένοι με μαζικές τεχνικές μάρκετινγκ, συνήθως ανακάλυπταν ότι η αναδυόμενη εθνική αγορά αντιμετωπίζεται καλύτερα σε τμήματα. Αλλά η ώθηση προς τη μαζική κατανάλωση στην Αμερική, όπως αποδεικνύει ο Ρόλαντ Μάρτσαντ, αναγγέλθηκε ως το μονοπάτι της νεωτερικότητας.

Παρά την καταστροφή της Μεγάλης Ύφεσης, η Αμερική εξακολούθησε να προβάλλει μια εικόνα της αιχμής της νεωτερικότητας. Ο Φράνκλιν Ρούσβελτ και το Νιου Ντηλ καθήλωσαν τους Ευρωπαίους, ιδιαίτερα τους Βρετανούς. Όμως, μεγάλα τμήματα του κοινού στη Βρετανία, όπως και στη Γαλλία, συνέχισαν να βλέπουν την Αμερική με αμφιθυμία, βλέποντας μια απειλή μάλλον, παρά έναν σύμμαχο σε έναν κοινό αγώνα ενάντια στη μεσοπολεμική παλίρροια του αυταρχισμού. Οι Ευρωπαϊκές φιλελεύθερες δημοκρατίες, ακολουθώντας ισορροπημένους προϋπολογισμούς, δεν μπορούσαν να ακολουθήσουν τις δαπάνες, πόσο μάλλον τη ρητορική και το όραμα, της Αμερικανικής απάντησης στην Οικονομική Ύφεση. Αυτό φαίνεται ειρωνικό, με δεδομένο το μέγεθος των ιδεών και των πρακτικών του Νιου Ντηλ που υιοθετήθηκαν από την Ευρώπη, στα πλαίσια ενός μακρόχρονου διατλαντικού διαλόγου (αν και οι Νιου Ντηλέρς, ευαίσθητοι στις κατηγορίες του αντι-Αμερικανισμού, προτιμούσαν να κρύβουν τις εμπνεύσεις από το εξωτερικό και τον κοσμοπολιτισμό τους)⁵⁷. Η γενική

⁵⁶ Η Βικτόρια Ντε Γκράζια γράφει για το “Φορντικό” μοντέλο της κατανάλωσης στην Αμερική, μερικές δεκαετίες πριν την έλευση του Φορντισμού.

⁵⁷ Ο Ρότζερς σημειώνει ότι «η Οικονομική Ύφεση προκάλεσε μεταξύ των βασικών παραγόντων της οικονομίας του Βόρειου Ατλαντικού μια αμοιβαία παρακολούθηση

αποξένωση ή απομάκρυνση μεταξύ της Αμερικής και της Δυτικής Ευρώπης συνέβαλε στη Βρετανική και τη Γαλλική σπατάλη, στις νέες συνθήκες μετά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, ενός μεγάλου μέρους του τεράστιου κεφαλαίου που είχαν συγκεντρώσει στον φιλελεύθερο κοινοβουλευτισμό τους που είχαν κερδίσει με κόπο.

Η «κόπωση» του Ευρωπαϊκού φιλελευθερισμού, επί πλέον, έγινε το πρόσχημα για τα αυταρχικά καθεστώτα για να υποστηρίξουν ένα μοντέλο ελεγχόμενων οικονομιών και μαζικής κινητοποίησης, με απρόθυμη αποδοχή της μαζικής κουλτούρας (η οποία τουλάχιστον εν μέρει ελεγχόταν μέσω της λογοκρισίας και της επίσημης προπαγάνδας). Κάτω από τα αυταρχικά καθεστώτα, η πρωτοποριακή ώθηση της πολιτιστικής καθοδήγησης έγινε ολόψυχα αποδεκτή, αν και οι παράγοντες μπορούσαν να αντικατασταθούν. Το κράτος προώθησε τις μηχανές και τις εικόνες της βιομηχανικής ανδρείας. Σε θέματα κατανάλωσης, η εμπορευματοποίηση της επιθυμίας έγινε δεκτή με καχυποψία ή χλευασμό, αν και εν μέρει εφαρμόστηκε· παράλληλα, υπήρχε έντονη ώθηση μέσω της κατανάλωσης στην ενδυνάμωση των αξιών της ιεραρχίας, της υπακοής και του πατριωτισμού, καθώς και της υποταγής στη συλλογικότητα. Η λατρεία του βιομηχανικού νεωτερισμού και η τόνωση της εξουσίας και της ιεραρχίας δεν θεωρήθηκαν αντιφατικές. Πράγματι, η φασιστική Ιταλία, η Ναζιστική Γερμανία, η σοσιαλιστική Σοβιετική Ένωση και η αυτοκρατορική Ιαπωνία, όλες ανταποκρίθηκαν με κάποια αποδοχή σε αυτό που ο καθένας καταλάβαινε ότι είναι η Αμερικανική «νεωτερικότητα». Πολλοί Ναζί, που θαύμαζαν την Αμερική για το *de facto* φυλετικό της απαρτχάιντ, εξίσωναν τον «παραγωγισμό» της Αμερικής και της Σοβιετικής Ένωσης⁵⁸.

των πολιτικών κινήσεων του άλλου και μια ευρεία σειρά κοινών απαντήσεων» (416-17). Αλλά παρατηρεί, επίσης, ότι «σε κανένα άλλο Βόρειο Ατλαντικό έθνος, η οικονομία δεν αποτέλεσε την προοδευτική απάντηση στον κόσμο της Οικονομικής Ύφεσης της δεκαετίας του 1930 τόσο σθεναρά όσο στην Αμερική του Νιου Ντηλ... Οι προοδευτικοί Ευρωπαίοι, αντιθέτως, σκόνταψαν στις δύσκολες στιγμές της δεκαετίας του 1930 αντιμετωπίζοντας σημαντικές δυσκολίες» (411).

⁵⁸ Ο θαυμασμός των Ναζί για πολλές πτυχές της Σοβιετικής Ένωσης μπορούσε να βρεθεί ανάμεσα στις υψηλότερες βαθμίδες και επέμεινε μέσα στην γενική καταδίκη του Ιουδαίο-Μπολσεβικισμού. Για παράδειγμα, ο Τζόζεφ Γκαίμπελς, ο υπουργός προπαγάνδας της αντισημιτικής πολιτικής του Χίτλερ, επαίνεσε δημόσια την ταινία *Θωρηκτό*

Ενώ η Ιαπωνία και τα διάφορα αυταρχικά καθεστώτα της Ευρώπης θαύμαζαν πολύ τον Αμερικανικό παραγωγισμό, περισσότερο ακόμα και από τα κοινοβουλευτικά, οι απολυταρχικές, όπως και οι κοινοβουλευτικές χώρες, λοξοκοιτούσαν δύσπιστα την πλήρη Αμερικανοποίηση της καταναλωτικής σφαίρας. Φυσικά, η μαζική κατανάλωση απείχε πολύ από τη συνολικότητα ακόμη και στην Αμερική, όπου τουλάχιστον το 20% των αγαθών και των υπηρεσιών καταναλώνονταν εντός του νοικοκυριού στο οποίο παράγονταν, χωρίς να περνάνε από την αγορά, πόσο μάλλον από τη μαζική αγορά. Στη Γαλλία, τη Γερμανία και την Ιταλία, η κατανάλωση των νοικοκυριών ήταν πολύ υψηλότερη, και για πολλά αγαθά και υπηρεσίες που παράγονταν εκτός νοικοκυριού, οι οικογένειες στρέφονταν συχνά σε σοσιαλιστικούς συνεταιρισμούς καταναλωτών ή σε κοινότητες αλληλοβοήθειας, αντί για τη μαζική αγορά⁵⁹. Στη Βρετανία, όπου είχαν ηλεκτρισμό το 73% των βρετανικών νοικοκυριών μέχρι το 1937 (έναντι 67% στις Ηνωμένες Πολιτείες), η ηλεκτρική σκούπα, το πλυντήριο και ο θερμοσίφωνας χρειάστηκαν πάνω από 30 χρόνια για να εξαπλωθούν στο 50% των βρετανικών νοικοκυριών. Η δαπάνη για το σπίτι υπολειπόταν σημαντικά της δαπάνης για τα είδη ένδυσης, αν και η δαπάνη αναψυχής ήταν η υψηλότερη: ο κινηματογράφος υπολογίζεται σχεδόν στο 6% όλων των βρετανικών καταναλωτικών δαπανών στη δεκαετία του 1930⁶⁰. Ούτε η εφαρμογή, ούτε ο ισχυρός συμβολισμός της μαζικής κατανάλωσης στις Ευρωπαϊκές δημοκρατίες προσέγγιζαν την κατάσταση στην Αμερική.

Οι Ναζί, που υποσχέθηκαν μια ραγδαία αύξηση της κατανάλωσης ενώ την κατέστειλαν (για την πολεμική προετοιμασία), επέκριναν την

Ποτέμκιν (1926) του Σεργκέι Αϊζενστάιν – του οποίου οι γονείς βαπτίστηκαν αλλά που οι Ναζί κατηγορούσαν ως Εβραίους – για τις προηγμένες κινηματογραφικές τεχνικές του.

⁵⁹ Στην Ιταλία, η αυτοκατανάλωση υπολογίζεται στο 33% του εθνικού προϊόντος. Στη Γερμανία, ο αριθμός των αστικών οικογενειών με δικό τους σπίτι αυξήθηκε κατά τη μεσοπολεμική περίοδο.

⁶⁰ Το ραδιόφωνο εξαπλώθηκε στο 50% των βρετανικών νοικοκυριών μέσα σε μια δεκαετία και σε 80% σε λιγότερο από δύο δεκαετίες.

καταναλωτική κουλτούρα των Ηνωμένων Πολιτειών⁶¹. Το ίδιο έκανε και η περήφανη μη-καπιταλιστική Σοβιετική Ένωση, αλλά και η ίδια, επίσης, αναγνώρισε την αναπόφευκτη μαζική κατανάλωση. Μετά από χρόνια πείνας και την αντικατάσταση του νόμιμου εμπορίου με την επιβολή περιορισμών, η σοβιετική απόφαση στα μέσα της δεκαετίας του 1930 να εγκρίνει το εμπόριο ήρθε κάπως αργότερα. Ξαφνικά, οι Σοβιετικές αρχές εγκατέλειψαν τον περιορισμό και επέκτειναν σημαντικά τον αριθμό των φυσικών καταστημάτων (σε αντιδιαστολή με τους λιγότερο τυπικούς πάγκους και τους υπαίθριους πωλητές), και όπως και οι Ναζί, προώθησαν επιλεκτικά πολλά καταναλωτικά προϊόντα. Όμως, το εμπόριο έπρεπε οπωσδήποτε να είναι «σοσιαλιστικό», όπως και η κατανάλωση. Η λύση που εφευρέθηκε ήταν να γίνει το εμπόριο θέμα κοινωνικά χρήσιμης εργασίας και ατομικής εργασιακής απόδοσης και να περιλαμβάνει τις μάζες μέσω επιθεωρήσεων αστραπής ή «ελέγχου» από κάτω. Ταυτόχρονα, τιμούσαν τα ψώνια ως πράξη επίτευξης πολιτιστικής φινέτσας. Αυτό πήγε χέρι-χέρι με τις δημόσιες εμφανίσεις γυναικών που φορούν γούνες και αρώματα, ανδρών που φορούν κοστούμια και παλτά, και οικογενειών που μετακομίζουν σε αυτόνομα σπίτια. Η διαφήμιση λάμβανε χώρα, ακόμη και όταν υπήρχε μόνο ένα «εμπορικό σήμα» προϊόντος. Οι πελάτες, όπως αποκαλούνταν, παροτρύνθηκαν να αγοράσουν και συχνά τους δόθηκαν οδηγίες για το πως να το κάνουν με «καλλιεργημένο τρόπο», για να αποδείξουν την ανωτερότητα του σοσιαλισμού και της κατανάλωσης Σοβιετικού τύπου. Και εδώ, επίσης, η μαζική κατανάλωση εμφανίστηκε ως ένα σημαντικό έδαφος για την ανάπτυξη και τον ανταγωνισμό των ταυτοτήτων.

Όλα αυτά διερευνώνται στις διατριβές της Τζούλι Χέσλερ και της Έιμι Ράνταλ. Η Χέσλερ σωστά επισημαίνει τις διάχυτες και επίμονες ανησυχίες που συνδέονταν με την κατανάλωση εν μέσω συνεχών ελλείψεων και φτώχειας. Η Ράνταλ, συμπληρώνοντας αυτήν την άποψη, υποστηρίζει ότι το εμπόριο στον σοσιαλισμό νομιμοποιήθηκε ως συμβατό με τον σοσιαλισμό μέσω μιας συντονισμένης προσπάθειας που επιχορηγήθηκε από το κράτος και της ζωής εκατομμυρίων ανθρώπων. Δείχνει, επίσης, ότι οι υπάλληλοι και οι διευθυντές του εμπορίου γύ-

⁶¹ Η έκρηξη της Γερμανικής κατανάλωσης ήρθε λίγο μετά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο.

ρευαν να δανειστούν και να προσαρμόσουν τεχνολογίες και να οργανώσουν αρχές από τη λιανική πώληση του καπιταλιστικού κόσμου. Εισήχθησαν “προηγμένες τεχνικές,” όπως η αγορά με δόσεις και οι μέθοδοι καταναλωτικής πίστης, παράλληλα με τις επιδοτούμενες τιμές και την επιλεκτική πρόσβαση. Το εμπόριο δεν ήταν απλώς θέμα τεχνικής, όμως, επειδή το εμπορικό προσωπικό ενθαρρύνθηκε να ενταχθεί μέσω του επαγγελματισμού και του εργατικού μόχθου του στη σταυροφορία της οικοδόμησης της σοσιαλιστικής νεωτερικότητας. Εκμεταλλεύτηκαν, επίσης, και τη μαγεία με την οποία τα καταναλωτικά αγαθά μπόρεσαν να ενσωματώσουν και να διαδώσουν μεγαλύτερα ιδανικά. Αν και οι εικόνες της κατανάλωσης που υπογραμμίστηκαν στα μέσα ενημέρωσης θα μπορούσαν να φανούν στους σύγχρονους ως μικροαστικές και όχι εξευγενισμένες, οι καταναλωτές καθώς και οι εργαζόμενοι στο εμπόριο φαίνεται να έχουν πάρει σοβαρά την ιδέα να ακολουθήσουν την *kul'turnost* (*Bildung*) μέσω της κατανάλωσης. Η Ράνταλ περιγράφει, επίσης, τον τρόπο με τον οποίο ο κόσμος του Σοβιετικού εμπορίου έγινε γυναικοκεντρικός και πώς ενίσχυσε τον ρόλο του γυναικείου φύλου. Ωστόσο, αντιμετωπίζει αυτούς τους ρόλους ως κάτι περισσότερο από επιβολή, πασχίζοντας να δώσει στις γυναίκες μέσα και γύρω από τις εμπορικές υπηρεσίες, ακόμη και αν ο κατάλογος των επιλογών τους ήταν περιορισμένος. Με αυτόν τον τρόπο, μετατοπίζει λίγο το επίκεντρο των Σοβιετικών γυναικών μακριά από τις πιο γνωστές “ακτιβίστριες”, τις συζύγους των ελίτ, των οποίων οι ψευδο-φιλανθρωπικές οργανώσεις ήταν ο *de facto* κληρονόμος των κατεστραμμένων «γυναικείων τμημάτων» του Κομμουνιστικού Κόμματος.

Στην Ιταλία και τη Γαλλία, επίσης, οι γυναίκες διαπραγματεύονταν τη δημόσια σφαίρα κυρίως ως καταναλώτριες και μόνο δευτερευόντως ως «νέες γυναίκες» και/ή γυναίκες ακτιβίστριες. Τόσο η ντε Γκράζια, όσο και η Ρόμπερτς υποστηρίζουν ότι για τις γυναίκες, οι νέες εικόνες της προσωπικής ελευθερίας και χειραφέτησης πήγαιναν χέρι-χέρι με την «εκμετάλλευσή τους», ειδικά από τη βιομηχανία της μόδας και της ομορφιάς. Είναι αλήθεια ότι στη Γαλλία, ο επαγγελματικός προσανατολισμός, ο οποίος ήταν αποτέλεσμα εν μέρει της καταστροφής των οικονομικών της μεσαίας τάξης τον καιρό του πολέμου και του μεταπολεμικού πλεονάσματος ανύπαντρων γυναικών, σήμαινε ότι οι

γυναίκες θα μπορούσαν να ακολουθήσουν πιο πρόθυμα επαγγελματικά ενδιαφέροντα, τουλάχιστον μέχρι τον γάμο. Αλλά γενικά, οι «δημοκρατικοί» Γάλλοι, όσο και οι φασιστές Ιταλοί, παρέμειναν δεμένοι σε αυτό που η Ρόμπερτς βλέπει ως μια διπλή ώθηση για τη σύγχρονη βιομηχανία, το εμπόριο και την τεχνολογία, αφενός, και, αφετέρου, για να επανεπιβάλλουν τους παραδοσιακούς ρόλους των φύλων. Όποια και αν είναι η αξιοπιστία αυτού του ισχυρισμού, είναι δύσκολο να εκτιμηθεί, αφού η Ρόμπερτς περιορίζεται σε αυτό που αποκαλεί το «συμβολικό έργο» των εικόνων και δεν εξετάζει την «πραγματική ζωή» γυναικών και αντρών (έτσι, για παράδειγμα, αναλύει το κείμενο ορισμένων νόμων, αλλά όχι το πώς εφαρμόστηκαν ή δεν εφαρμόστηκαν αυτοί οι νόμοι). Όπως και να έχει, αν η κατανάλωση φαίνεται να είχε διπλή όψη για τις γυναίκες στη Γαλλία, τι γίνεται με τις γυναίκες σε μια κατάσταση όπου η διαθεσιμότητα μαζικών καταναλωτικών αγαθών υπολείπεται σοβαρά των υποσχέσεων για τη διάθεσή τους; Οι Σοβιετικές γυναίκες, ως καταναλώτριες σε μια κοινωνία έλλειψης που οργανώθηκε γύρω από τους παραγωγούς, ήταν ιδιαίτερα αδύναμες και υπερβολικά απαιτητικές.

Αυτό δεν μείωσε απαραίτητα τις επιθυμίες των γυναικών, ή δεν μείωσε, για τις γυναίκες και τους άνδρες, τη σχέση μεταξύ υλικών αγαθών και προσωπικής ταυτότητας ή κοινωνικής θέσης, καθώς και τις πιέσεις που αισθανόντουσαν οι αρχές για να ανταποκριθούν στις διαφημίσεις υλικών αγαθών. Αλλά η Σοβιετική μαζική κατανάλωση, ανάλογα με τα επίπεδα εισοδήματος και τις κρατικές προμήθειες, μπορούσε να είναι τόσο αγγαρεία όσο και μια μορφή αυτοπραγμάτωσης ή δημόσιας συμμετοχής. Επιπλέον, τα Σοβιετικά καταναλωτικά πρότυπα και δυνατότητες διέπονταν από πολύ περισσότερα από ό,τι μόνο τα επίπεδα εισοδήματος. Η ελίτ είχε ξεχωριστά δίκτυα καταστημάτων και μηχανισμούς διανομής σύμφωνα με τον βαθμό. Οι εργάτες αγόραζαν πολλά αγαθά σε περιορισμένα καταστήματα σε εργατικές περιοχές και όχι σε αστικά καταστήματα, και ακόμη πολλά αγαθά που πωλούνταν σε αστικά καταστήματα μπορούσαν να αγοραστούν μόνο με δελτία – αυτό που η Έλενα Οζόκινα χαρακτήρισε «ιεραρχία κατανάλωσης». Έτσι, η ξαφνική στροφή του καθεστώτος στο εμπόριο στα μέσα της δεκαετίας του 1930, το εντατικό πρόγραμμά του να ανοίξει νέα καταστήματα λιανικής πώλησης, και η ανάπτυξη εικόνων και πρακτικών μαζικής κατα-

νάλωσης συνοδεύτηκαν από ακόμα πιο έντονες προσπάθειες για χρήση ελεγχόμενης πρόσβασης σε αγαθά και υπηρεσίες, ως ανταμοιβή και τιμωρία. Εμμένοντας στην άρνηση της αγοράς, οι Σοβιετικές αρχές χειραγωγούσαν την πρόσβαση σε σπάνια αγαθά, αλλά επίσης μπήκαν με καθυστέρηση στο παιχνίδι της μαζικής κατανάλωσης, η σημασία της οποίας αυξήθηκε με γεωμετρική πρόοδο μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Με την πάροδο του χρόνου, η ΕΣΣΔ δεν μπόρεσε να ανταγωνιστεί σε αυτό το παιχνίδι κατανάλωσης, αλλά δεν μπορούσε και να αποσυρθεί.

Πόλεμος και Πρόνοια

Πριν από το 1914, η Ευρώπη, παρά το γεγονός ότι χαρακτηρίζεται σαν ένα στρατόπεδο, στρατιωτικοποιήθηκε άνισα⁶². Αλλά, μετά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, υποστηρίζει ο Μάικλ Γκάιερ, ακόμη και οι κοινωνίες που επαγγέλλονταν ειρηνικές προθέσεις συνέχισαν να οργανώνονται για την παραγωγή βίας. Ακριβώς όπως ο πόλεμος δεν ήταν πλέον περιορισμένος, αλλά συνολικός – ή «ολοκληρωτικός», σύμφωνα με την έκφραση του Λούντεντορφ – έτσι η πολεμική προετοιμασία έγινε στρατηγική εθνικής οικοδόμησης και κοινωνικής ενοποίησης. Οι Ναζί, οι φασίστες και οι αριστεροί αγωνιστές, υποστηρίζει ο Γκάιερ, συναγωνίζονταν στρατιωτικά, βίαζαν την ταυτότητά τους στη στρατιωτική θητεία, κινητοποιούσαν την κοινωνία για πόλεμο ως κοινωνική θεραπεία, και στόχευαν στη βίαιη δημιουργία νέων κοινωνιών⁶³. Ακόμη και στις

---

⁶² Όπως έγραψε ο Τζέφρι Μπεστ, η επίταξη ανακηρύχθηκε καθολική, αλλά στη Γαλλία οι μισοί επίστρατοι είχαν μη μάχιμες θέσεις, ενώ στη Ρωσία τα δύο τρίτα από τους επιλέξιμους εφέδρους απαλλάχθηκαν από τη στρατολόγηση και στη Γερμανία περίπου οι μισοί από τους πιθανούς κληρωτούς απουσίαζαν από τις κατατάξεις. Οι κυβερνήσεις απλώς δεν ήταν έτοιμες να πραγματοποιήσουν, και ούτως ή άλλως δεν μπορούσαν να ανταπεξέλθουν οικονομικά στην πλήρη επιστράτευση που διέταζαν.

⁶³ Ο Γκάιερ εξηγεί ότι η κατανόηση του «μιλιταρισμού» ως προβλήματος που συνεπάγεται την εμμονή των προπολεμικών ελίτ αποκρύπτει τη στρατιωτικοποίηση στον 20ο αιώνα. Δεν εξαφανίστηκαν μόνο οι Πρώσοι ευγενείς, αλλά και οι Ναζί επίσης, όμως οι ευρωπαϊκές κοινωνίες μετά το Β Παγκόσμιο Πόλεμο δημιούργησαν ακόμη μεγαλύ-

φιλελεύθερες χώρες, όπου οι περιορισμοί παρέμειναν πολύ μεγαλύτεροι, ο πόλεμος αύξησε σημαντικά την επιρροή και τις φιλοδοξίες των κρατών. Ο συνολικός πόλεμος επέκτεινε ριζικά τον πιθανό τομέα της κρατικής ρύθμισης σε ολόκληρο τον πληθυσμό, όπως υποστήριζε, ανάμεσα σε άλλους, και ο Πήτερ Χόλκιστ⁶⁴.

Αυτό που έχει τονιστεί λιγότερο είναι ότι ο πόλεμος και η προετοιμασία για τον πόλεμο ήταν άρρηκτα συνδεδεμένα με την πρόνοια⁶⁵. Ένας λόγος ήταν η αναγκαιότητα. Περίπου 2,7 εκατομμύρια Γερμανοί επέστρεψαν ανάπηροι πολέμου. Το 1918, η Γερμανία είχε 500.000 χήρες πολέμου και 1,2 εκατομμύρια ορφανά. Προς το συμφέρον της διατήρησης της τάξης, αν όχι και για την αποπληρωμή χρέους, οι στρατιώτες και οι χήρες έλαβαν πολεμικές συντάξεις. Άλλες κοινωνικές πολιτικές έκτακτης ανάγκης που επηρεάστηκαν από τον πόλεμο ήταν εξίσου εκτεταμένες, όπως στη στέγαση, όπου μια σειρά ψηφισμάτων έκτακτης ανάγκης για τη στέγαση εισήγαγαν όπως-όπως μόνιμη ρύθμιση. Το κράτος της Βαϊμάρης έγινε ο διαιτητής των σχέσεων γαιοκτημόνων και ενοίκων και βοήθησε να εισαχθούν διάφορα νέα χρηματοδοτικά σχέδια. Το κράτος δεν μπορούσε να ανταπεξέλθει, αλλά είχε διακαώς αναλάβει ευρεία

τερους στρατούς και στρατιωτικο-βιομηχανικά συγκροτήματα. Σε αυτό μπορούμε να προσθέσουμε ότι ακόμη και στις Ηνωμένες Πολιτείες, όπου οι στρατιωτικές δαπάνες μειώθηκαν από 28% σε 15% του ΑΕΠ μεταξύ 1913 και 1940, αυξήθηκε ο σχεδιασμός, η προμήθεια και η οικονομική κινητοποίηση για την πιθανότητα πολέμου, ιδιαίτερα μετά από μια κυβερνητική μελέτη του 1934-36 για τη βιομηχανία πυρομαχικών.

⁶⁴ Ο Ερικ Λορ έδειξε ότι η κρατική απαλλοτρίωση της ιδιωτικής ιδιοκτησίας, που συνδέεται συνήθως με τον Μπολσεβικισμό, ξεκίνησε κατά τη διάρκεια του πολέμου εναντίον των επιχειρήσεων που ανήκαν σε αλλοδαπούς (ιδίως Γερμανούς) και ότι μεγάλο μέρος του προσωπικού της δήμευσης διατηρήθηκε το 1918 και πιο πέρα. Lohr, "Enemy Alien Politics within the Russian Empire during World War I," αναθεωρημένο χειρόγραφο διατριβής, 2000, ευγενική προσφορά του συγγραφέα.

⁶⁵ Ο Ντέιβιντ Κριού υποστηρίζει ότι «το κράτος πρόνοιας της Βαϊμάρης εμπνεύστηκε λιγότερο από την βέβαιη πίστη στην κοινωνική πρόοδο που περιέγραφε ο Πώικερτ, αλλά από την απελπιστική ανάγκη της Γερμανίας για «κοινωνική ανασυγκρότηση» μετά τον πόλεμο, την ήττα, την επανάσταση και τον πληθωρισμό. Φυσικά, τα δύο κίνητρα δεν είναι αποκλείουν το ένα το άλλο.. Ο Πώικερτ αποδίδει την πτώση της Βαϊμάρης εν μέρει στις προσδοκίες που δεν μπορούσε να ανταπεξέλθει, όμως αλλού υποστήριξε ότι και ο Ναζισμός, επίσης, ξυπνούσε ελπίδες που δεν θα μπορούσε να εκπληρώσει.

ευθύνη⁶⁶. Πράγματι, υπήρχε παραπάνω από αναγκαιότητα. Η μεσοπολεμική περίοδος σηματοδότησε ένα νέο στάδιο στην αναγνώριση της σημασίας της διαχείρισης του πληθυσμού ως ένα κλειδί για την κρατική εξουσία (και την πολεμική δυνατότητα), καθώς και την κοινωνική λογική υπολογισμού και αντιμετώπισης των περιστατικών βιομηχανικών ατυχημάτων, ασθένειας και αυτού που ονομάστηκε κύκλος επιχειρήσεων. Η πρόνοια ήταν, με αυτή την έννοια, μια άποψη για τον κόσμο, με εκτεταμένες πρακτικές συνέπειες και μια συνοδευτική σειρά εφαρμογών.

Τα μέτρα πρόνοιας προηγήθηκαν βεβαίως του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, αλλά η διευρυμένη δυνατότητα επιδίωξης μιας κοινωνικής λογικής, παράλληλα με την αύξηση της κρατικής ικανότητας που προέκυψε από τη συμμετοχή σε ένα συνολικό πόλεμο και την οργάνωση της κοινωνίας να προετοιμάζεται για μελλοντικούς πολέμους, σφυρηλάτησε έναν ισχυρό συνδυασμό. Στις φιλελεύθερες χώρες, ο Πίτερ Φλόρα απέδειξε μια συσχέτιση μεταξύ, αφενός, της επέκτασης του δικαιώματος ψήφου καθώς και της ανάπτυξης μαζικών πολιτικών κομμάτων και, αφετέρου, των δημόσιων δαπανών για την υγεία, την παιδεία και την κοινωνική ασφάλιση. Για τον Φλόρα, το βασικό μέλημα είναι η ανάπτυξη των “λιγότερο καταναγκαστικών” και “πιο αποτελεσματικών” μορφών αύξησης των εσόδων μέσω της φορολογίας. «Το σύγχρονο κράτος είναι ένα φορολογικό κράτος», γράφει. Στα τέλη του 19^{ου} αιώνα, η αναλογία των φορολογικών εσόδων προς το εθνικό προϊόν ήταν κάτω από 10% - μετά βίας η βάση για την αποτελεσματική αντιμετώπιση των κοινωνικών αναγκών. Ήταν ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος που έφερε ένα άλμα στη φορολογική αναλογία, η οποία παρά το τέλος του πολέμου παρέμεινε στο νέο υψηλό επίπεδο. Ο Φλόρα συγκρίνει τη συνεχή επέκταση της κοινωνικής ασφάλισης, έως ότου κάλυπτε ολόκληρο τον πληθυσμό, με την ιστορία του δικαιώματος ψήφου μετά την εισαγωγή του. Έτσι, η πρόνοια είναι μια ιστορία τόσο της θέλησης να «φροντίσουν» τον λαό – για δικό τους όφελος και για το κράτος – όσο

⁶⁶ Ο Πάικερτ δείχνει ότι η κρατική πρόνοια κατά τη διάρκεια της Βαϊμάρης ήταν γραφειοκρατική και ανώνυμη, ότι πολλοί στόχοι ήταν σχηματικοί, και ότι οι μη κρατικοί πάροχοι, ιδιαίτερα οι θρησκευτικοί, επεκτάθηκαν για να προσπαθήσουν να καλύψουν τα κενά.

και να είναι σε θέση να το πράξουν⁶⁷. Η παράλληλη ανάπτυξη της εθελοντικής μαζικής αποταμίευσης, που ενθαρρύνθηκε από εθνικές εκστρατείες, συνέβαλε στη δημοσιονομική ικανότητα που παρέχεται από τους φόρους.

Βεβαίως, η ικανότητα δεν μεταφράστηκε αυτόματα σε κίνητρο. Η αντίσταση στην επέκταση των μέτρων πρόνοιας και κοινωνικής ευθύνης ήταν ευρέως διαδεδομένη, ιδίως σε χώρες με ιδιωτική ιδιοκτησία και κοινοβουλευτική εκπροσώπηση – όχι όμως και στη Σοβιετική Ένωση, όπου η επιθυμία για ανάπτυξη της πρόνοιας υπερέβη την ικανότητα να το πράξει. Η Μπερνίς Μάντισον έχει γράψει τη μοναδική εκτεταμένη διατριβή για τη μεσοπολεμική σοβιετική κοινωνική πρόνοια. Υποστηρίζει ότι εκτός από ένα νόμο κοινωνικής ασφάλισης (1893), ενός νομοσχεδίου περί υγείας και ατυχήματος (1912), και τις συντάξεις γήρατος για τους κυβερνητικούς υπαλλήλους, η τσαρική κυβέρνηση «αρνήθηκε να αναγνωρίσει ότι η φτώχεια και η απελπισία είναι κοινωνικά φαινόμενα», που σημαίνει υπόθεση του κράτους⁶⁸. Η Προσωρινή Κυβέρνηση ψήφισε έναν νόμο που περιόριζε τη νυχτερινή εργασία για γυναίκες και εφήβους, αλλά διευκρίνιζε ότι ο νόμος θα μπορούσε να αγνοηθεί αν η επιβολή του ανέστειλλε την πολεμική προσπάθεια. Οι Μπολσεβίκικες αρχές, μόλις πέντε ημέρες μετά την κατάληψη της εξουσίας, αποφάσισαν μια «γενική κοινωνική ασφάλιση για όλους τους μισθωτούς και για τους φτωχούς της πόλης και του χωριού». Ακολούθησαν διάφοροι νόμοι που

---

⁶⁷ Βλ. ειδικά τα διαγράμματα σχετικά με τις ημερομηνίες εισαγωγής της κοινωνικής ασφάλισης σε κάθε χώρα της Δυτικής Ευρώπης (454), και για την επέκταση αυτής της κάλυψης (460–61).

⁶⁸ Ο Μπεστ σημειώνει ότι το σοβιετικό κράτος κατέστρεψε την ιδιωτική ασφάλιση (μετά από ένα έτος αβέβαιου δισταγμού), αλλά σύντομα υποχρεώθηκε να αποκαταστήσει τα συστήματα ασφάλισης. Το 1921, οι αρχές εξέδωσαν ένα διάταγμα για την ασφάλιση κατά των πυρκαγιών, των άρρωστων ζώων, των ζημιών στις καλλιέργειες και των ατυχημάτων στις μεταφορές. Επιτρεπόταν, επίσης, η εθελοντική ιδιωτική ασφάλιση. Μετά την κούρσα της εκβιομηχάνισης, ξεκίνησε το σύστημα κοινωνικής ασφάλισης και εξαλείφθηκε η ιδιωτική ασφάλιση, το κρατικό ασφαλιστικό σύστημα της εποχής της ΝΕΡ (Gosstrakh) ήρθε να εξυπηρετήσει κυρίως τον γεωργικό πληθυσμό. Ο Μπεστ, σημειώνοντας ομοιότητες με άλλες χώρες στους ασφαλιστές, τις διαφημίσεις, τις αμοιβές και το προσωπικό πωλήσεων της Gosstrakh, υποστηρίζει ότι η ασφάλιση στη Σοβιετική Ένωση ήταν ουσιαστικά «καπιταλιστική» στη φύση της.

ανακοίνωσαν την εισαγωγή ασφάλισης ανεργίας, παροχές ασθένειας σε μετρητά, επιδόματα γέννησης και ταφής, και δωρεάν ιατροφαρμακευτική περίθαλψη. Ορισμένοι σχολιαστές απέρριψαν αυτά και άλλα μέτρα ως υπερβολικά παρόμοια με τις καπιταλιστικές πρακτικές, και προωθούσαν μια πιο «σοσιαλιστική» προσέγγιση. Μεγάλο μέρος της νομοθεσίας παρέμεινε αδρανής.

Στη δεκαετία του 1920, καθώς οι αρχές πάσχιζαν για έναν σοσιαλιστικό προσανατολισμό σε μια οικονομία εν μέρει της αγοράς, η ιδέα της καθολικής προστασίας έδωσε τη θέση της στην προτεραιότητα στους βιομηχανικούς εργάτες. Στη δεκαετία του 1930, η αναδιοργάνωση της χώρας γύρω από τα μεγάλα εργοστάσια και τα κολεκτιβοποιημένα αγροκτήματα συνοδεύτηκε από την σταθεροποίηση μιας μεγιστοποιημένης προσέγγισης στους στόχους πρόνοιας. Οι παροχές ανεργίας τερματίστηκαν απότομα, αλλά άλλα μέτρα για την αναπηρία, την ασθένεια, το γήρας, τον θάνατο και τη μητρότητα επεκτάθηκαν σε μεγάλο βαθμό. Είναι αλήθεια ότι η αναλογία των συντάξεων με τους μηνιαίους μισθούς μειώθηκε, όπως και οι πληρωμές αναπηρίας. Και παρόλο που το 1938 αυξήθηκαν οι συντάξεις, ο πληθωρισμός ξεπέρασε την πολυ-διαφημισμένη αύξηση, ενώ μειώθηκε η αμειβόμενη άδεια μητρότητας⁶⁹. Ωστόσο, η Μάντισον τονίζει ότι από τη δεκαετία του 1930, το Σοβιετικό καθεστώς «δεν θεωρούσε τη βοήθεια της πρόνοιας ως μια σποραδική δραστηριότητα που θα έπρεπε να χρησιμοποιείται μόνο σε περιπτώσεις κοινωνικής διάλυσης, όταν η ‘κανονική’ οικονομία της αγοράς και/ή η οικογενειακή συνοχή αποδεικνύονταν ανεπαρκείς. Μάλλον, θεωρούσαν την πρόνοια ως έναν συνεχή, περιεκτικό κοινωνικό θεσμό», μια άποψη που θριαμβολογούσαν οι προπαγανδιστές.

Η Μάντισον περιορίζεται στις υπηρεσίες οικογενειακής και παιδικής πρόνοιας, τα προγράμματα προστασίας εισοδήματος και επαγγελματικής αποκατάστασης, και τις υπηρεσίες για τους ηλικιωμένους, αφήνοντας έξω την υγεία, την παιδεία, την ψυχαγωγία, την προστασία της εργασίας, τη στέγαση και πολλά άλλα – όλα αυτά τα θεωρεί, όπως και οι Σοβιετι-

---

⁶⁹ Υπό τον Χρυσόσφο, το επίπεδο των παροχών κοινωνικής πρόνοιας αυξήθηκε σημαντικά, αλλά και πάλι, στόχος ήταν η ενθάρρυνση της παραγωγικότητας και η αποθάρρυνση της κινητικότητας του εργατικού δυναμικού.

κές πηγές που μελετάει, ως κοινωνική πρόνοια. Στην περιγραφή της, που είναι Whiggish⁷⁰, αμελεί να προσθέσει ότι η Σοβιετική κοινωνική πρόνοια ήταν προσανατολισμένη προς την επίτευξη μεγαλύτερου ελέγχου πάνω στην εργασία και τη μεγιστοποίηση της παραγωγής, όπως και στην υπόλοιπη μεσοπολεμική Ευρώπη. Τα Σοβιετικά μέτρα πρόνοιας σχεδιασμένα για την αύξηση της παραγωγικότητας, με κάθε μέσο, συμπεριλαμβανομένης της καλύτερης ασφάλειας, της υγιεινής, της υγείας και της εκπαίδευσης, διαχειρίστηκαν σε μεγάλο βαθμό τα συνδικάτα σε συνεργασία με τη διεύθυνση του εργοστασίου⁷¹. Σε τοπικό επίπεδο και ειδικά στα εργοστάσια, όπου λάμβαναν χώρα οι κοινωνικές δαπάνες, όμως, οι διευθυντές περιστασιακά εκτρέπαν τα χρήματα της κοινωνικής πρόνοιας σε έξοδα της πιο άμεσης παραγωγής, παρόλο που οι δαπάνες για την πρόνοια θεωρούνταν ότι προάγουν την υπόθεση της παραγωγής. Η ποσοτική παραγωγή ήταν το έσχατο «κοινωνικό» καλό, μια ευθύνη (και προτεραιότητα) ολόκληρης της κοινωνίας.

Οι συζητήσεις και τα πρακτικά μέτρα πρόνοιας διαμορφώθηκαν όχι μόνο γύρω από τον χώρο εργασίας και τον βιομηχανικό εργάτη, αλλά επίσης γύρω από τα παιδιά και την οικογένεια. Η Σούζαν Πέντερσεν δείχνει ότι στη Βρετανία και τη Γαλλία οι πληθωριστικές πιέσεις και η κοι-

---

⁷⁰ (ΣτΜ) Whiggish είναι κάτι που σχετίζεται ή χαρακτηρίζεται από την άποψη που θεωρεί ότι η ιστορία ακολουθεί μια πορεία αναπόφευκτης εξέλιξης προς τα εμπρός και βελτίωσης και που κρίνει το παρελθόν υπό το πρίσμα του παρόντος. Βγαίνει από το Whig, συντόμηση του Whiggamore, μέλος μιας σκωτσέζικης ομάδας που έκανε πορεία στο Εδιμβούργο το 1648 για να αντιταχθεί στο κόμμα της αυλής. Στην Αμερική είναι το μέλος ή ο υποστηρικτής ενός πολιτικού κόμματος που σχηματίστηκε το 1834 προς αντίθεση στους Δημοκρατικούς του Τζάκσον, που συνδέονταν κυρίως με βιομηχανικά, εμπορικά και οικονομικά συμφέροντα και το 1854 το διαδέχθηκε το Ρεπουμπλικανικό κόμμα.

⁷¹ Το Κομισαριάτο Κοινωνικής Πρόνοιας (Narkom Sobes) ήταν υπεύθυνο μόνο για την εποπτική φροντίδα και τη μακροχρόνια βοήθεια. Οι περισσότερες παροχές, από την αναπηρία μέχρι την επιδοτούμενη ψυχαγωγία, κατέληξαν να διανέμονται και να διοικούνται από τα συνδικάτα. Στα μέσα της δεκαετίας του 1930, τα συνδικάτα απελευθερώθηκαν από την ευθύνη για την υγειονομική περιθαλψη, όταν έγινε μέρος του προϋπολογισμού της γενικής κυβέρνησης, και όχι του προϋπολογισμού κοινωνικής ασφάλισης. Το 1937, τα συνδικάτα ξεφορτώθηκαν τις συντάξεις γήρατος στην Επιτροπή Κοινωνικής Πρόνοιας, αλλά διατηρούσαν ακόμη το μεγαλύτερο μέρος των δαπανών για την κοινωνική πρόνοια. Οι Επιτροπές Κοινωνικής Πρόνοιας ήταν δημόσια ιδρύματα. Το διευθυντικό όργανο των συνδικάτων (VTsSPS) ήταν για όλα τα σωματεία.

ωνική αστάθεια του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου οδήγησαν στην εισαγωγή ειδικών μόνους στους μισθωτούς με παιδιά και ότι πολλά τέτοια προγράμματα επέζησαν στον καιρό ειρήνης. Είτε μέσω των συντάξεων χηρείας, των επιδομάτων τέκνων ή επιδομάτων ανεργίας ή ανικανότητας προς εργασία, εξηγεί η Πέντερσεν, πολλά κράτη έφτασαν να θεωρούν κάποιες ιδιαίτερες οικογενειακές σχέσεις ως άξιες υποστήριξης. Βεβαίως, μέσα στην αναδυόμενη συναίνεση υπέρ της δημόσιας ευθύνης για τα παιδιά και την οικογένεια, υπήρξαν αγώνες σχετικά με την έκταση και τις ακριβείς μορφές αυτής της υποστήριξης. Η Πέντερσεν αποκαλύπτει ποιες ομάδες συμφερόντων ήταν ικανές να αναλάβουν την πρωτοβουλία και να διαμορφώσουν την πολιτική ατζέντα, και πώς οι συγκεκριμένες ανησυχίες τους επηρέασαν τους στόχους και το επίκεντρο των μέτρων οικογενειακής στήριξης. Αλλά το βασικό της σημείο είναι η στόχευση της οικογένειας ως καθοριστικό χαρακτηριστικό της Βρετανικής και ιδιαίτερα της Γαλλικής πρόνοιας⁷².

Η φασιστική Ιταλία, στα μάτια των οπαδών της, ήταν ένα πραγματικά “κοινωνικό” κράτος, το αντίθετο του υποτιθέμενου μη παρεμβατικού φιλελεύθερου κράτους, σύμφωνα με τον Ντέιβιντ Χορν. Όπως εξήγησαν οι προπαγανδιστές, τα άτομα ήταν κοινωνικά αντικείμενα, όχι αυτόνομοι φορείς, που είχαν καθήκον να είναι υγιείς και παραγωγικοί. Στην πράξη, οι φασίστες συχνά βασιζόνταν στη φιλανθρωπία, αλλά ο Ποινικός Κώδικας του 1930 εισήγαγε μια νέα κατηγορία «εγκλημάτων κατά της ακεραιότητας και της υγείας του γένους», που κάλυπταν τη σκόπιμη μετάδοση αφροδίσιων νοσημάτων, την υποκίνηση της χρήσης αντισύλληψης και τις εκτρώσεις⁷³. Η Βικτόρια ντε Γκράζια δείχνει ότι ο αντίκτυπος στις γυναίκες δεν ήταν ομοιόμορφος. Ο τοκετός ιατροποιοήθηκε και συχνά αξιοποιούταν η εξειδίκευση, αλλά μόνο όταν το καθεστώς τη θεωρούσε πολιτικά ενδεδειγμένη. Η Εθνική Υπηρεσία για

⁷² Pedersen, *Family, Dependence*. Η μελέτη της περιορίζεται σε μεγάλο βαθμό στη χάραξη πολιτικής. Οι ματιές στην κοινωνική ιστορία των γυναικών, των ανδρών και των παιδιών που στόχευαν αυτοί που χαράζουν την πολιτική, και οι αντιδράσεις τους είναι σπάνιες..

⁷³ Οι ιταλικές εκστρατείες κατά της αντισύλληψης είχαν ως αποτέλεσμα τη δημοσιοποίηση του ελέγχου των γεννήσεων, ενώ πολλοί κορυφαίοι ηγέτες εκτέθηκαν για την αποτυχία τους να αποκτήσουν παιδιά.

τη Μητρότητα και τη Βρεφική Ηλικία, που δημιουργήθηκε το 1925, παρείχε υπηρεσίες για τις ανύπαντρες μητέρες και βρεφική φροντίδα, αλλά η διαδικασία ήταν εξαιρετικά γραφειοκρατική και υποχρηματοδοτούμενη⁷⁴. Αμφιθυμία διαπνέει την έκθεση της ντε Γκράζια, και μάλιστα ολόκληρη τη βιβλιογραφία, πάνω στο εάν η πρόνοια ήταν μια ευκαιρία για τις γυναίκες ή μια πειθάρχησή τους. Αλλά η εξάπλωση ενός εφαρμοσμένου «κοινωνικού λογισμού» είναι αναμφισβήτητη.

Η αυτοκρατορική Ιαπωνία δεν ισχυριζόταν ότι είναι ένα πραγματικά κοινωνικό κράτος, αλλά ο Σέλτον Γκάρον ισχυρίζεται ότι η Ιαπωνία είναι μια ειδική περίπτωση αυτού που ο ίδιος ονομάζει «κοινωνική διαχείριση». Εξετάζοντας τις πολιτικές πρόνοιας (ανακούφιση των φτωχών), τις εκστρατείες ηθικής επίκλησης, την κρατική θρησκεία και την αδειοδοτημένη πορνεία, ο Γκάρον υποστηρίζει ότι το Ιαπωνικό κράτος, κυρίως μέσω του υπουργείου Εσωτερικών, στρατολογήσει πρόθυμα βοηθούς ανάμεσα σε ορισμένες ομάδες πολιτών, επιδιώκοντας να οικειοποιηθεί τις νέες μεσαίες τάξεις και τις οργανώσεις τους στην επιδίωξη αλληλεπικαλυπτόμενων κοινωνικών στόχων (όπως η αύξηση του ποσοστού αποταμίευσης ή η βελτίωση της ανατροφής των παιδιών). Οι ομάδες πολιτών, με τη σειρά τους, ήταν συνήθως πρόθυμες για την επίσημη έγκριση της κρατικής εξουσίας. Τονίζοντας μάλλον τη συνεργασία παρά τη σύγκρουση (για τη χειραφέτηση, τα πολιτικά δικαιώματα), ο Γκάρον δείχνει ότι οι «κοινωνικοί ενδιάμεσοι» είχαν μεγάλη αυτονομία. Το αποτέλεσμα ήταν η ρύθμιση (*torishimari*) της καθημερινής ζωής, η οποία ήταν πιο αποτελεσματική από ό,τι το κράτος θα μπορούσε να επιτύχει από μόνο του, καθώς και η αποφυγή πιο δαπανηρών κρατικών προγραμμάτων. Μόνο η έναρξη του ολοκληρωτικού πολέμου κατά της Κίνας και οι πολλοί νέοι νόμοι έδωσαν στην κυβέρνηση εκτεταμένες εξουσίες πάνω στην ιδιωτική κοινωνική εργασία (αν και αυτό δεν σήμαινε απαραίτητα δέσμευση πιο σημαντικών δημόσιων πόρων για την

---

⁷⁴ De Grazia, *How Fascism Ruled Women*. Στην διατριβή της, η Ιταλία μοιάζει πολύ με την Καθολική Γαλλία: δεν υπάρχει αναγκαστική στέρωση όπως κάτω από τους Ναζί, αλλά ένας κυρωτικός φόρος για την αγαμία ή την ατεκνία, περιορισμοί κατά της αντισύλληψης και απαγόρευση των αμβλώσεων. Όμως, ενώ η Ιταλία έθεσε εκτός νόμου την ομοφυλοφιλία, η Γαλλία δεν το έκανε.

πρόνοια). Το 1938, το Υπουργείο Στρατού υποχρέωσε τη σύσταση ενός Υπουργείου Υγείας και Πρόνοιας⁷⁵.

Η Ιαπωνική κοινωνική διαχείριση, ή ακόμα και η στρατιωτική της πολιτική πρόνοιας, όπως η κοινωνική πολιτική του Ιταλικού φασισμού (ή η “Χειμερινή Βοήθεια” και οι πολιτικές απασχόλησης του Ναζισμού), δεν αποτελούσαν “κράτος πρόνοιας”. Ο Πίτερ Φλόρα και ο Άρνολντ Χαϊντενχάμερ επισημαίνουν ότι το κράτος πρόνοιας αναπτύχθηκε «αρκετές γενιές πριν αναγνωριστεί ως τέτοιο». Στις αρχές του 19ου αιώνα, η πολιτική κοινωνικής πρόνοιας των Γερμανών Συντηρητικών απευθυνόταν στους φιλελεύθερους. Τα πρώιμα συντηρητικά συστήματα κοινωνικής πρόνοιας ενσωμάτωναν ένα όραμα για μια κοινωνική τάξη που είχε ως στόχο να προκαλέσει τον μη-παρεμβατικό, αυτόνομο φορέα, το ιδανικό του ελεύθερου εμπορίου, αντικαθιστώντας το με μια συμμαχία συμφερόντων μεταξύ γαιοκτημόνων, τεχνιτών και αγροτών που είχε τις ρίζες της στις έννοιες της ελεύθερης τιμής και του δίκαιου μισθού. Άλλες προκλήσεις για τις φιλελεύθερες αντιλήψεις προήλθαν από τους σοσιαλιστές, τους καθολικούς, τους εθνικιστές και τους ίδιους τους φιλελεύθερους. Η κοινωνική ασφάλιση του Μπίσμαρκ, η παριζιάνικη δημοτική ρύθμιση και ανασυγκρότηση, οι εκστρατείες για τη βιομηχανική ασφάλεια και η αστική υγιεινή, όλες μοιραζόντουσαν έναν κοινό τρόπο θέασης του κόσμου⁷⁶. Η γερμανική μοναρχία αποκαλούσε τα μέτρα ασφάλισης ατυχημάτων και υγείας, τα οποία αποτελούσαν μια απάντηση στους σοσιαλιστές, «κοινωνικά μέτρα» ή «κοινωνική πολιτική». Κατά τη διάρκεια των μεσοπολεμικών ετών, όταν εισήχθησαν προγράμματα ανεργίας και φτώχειας, υπερίσχυαν ακόμη οι ασφαλιστικές μεταφορές. Η πρώιμη χρήση του Γερμανικού όρου *Wohlfahrtsstaat* (κράτος πρόνοιας), στη δεκαετία του 1930, φαίνεται να ήταν υποτιμητική⁷⁷.

⁷⁵ Άλλα βήματα περιλάμβαναν ένα νόμο για την προστασία Μητέρας-Παιδιού (1937) και ένα νόμο Εθνικής Ασφάλισης Υγείας (1938). Το πιο εκτεταμένο πρακτικό μέτρο ήταν ο νόμος Στρατιωτικής Βοήθειας (1937).

⁷⁶ Ο Τζορτζ Στάνιμετς, ο οποίος σκιαγραφεί τέσσερα παραδείγματα κοινωνικής ρύθμισης, δείχνει ότι η αναδιάρθρωση της πρόνοιας δεν ήταν μια μονομερής διαδικασία.

⁷⁷ Ο καγκελάριος φον Πάπεν, για παράδειγμα, κατηγορήσε τους προκατόχους του ότι προκάλεσαν «ηθική εξάντληση» με «τη δημιουργία ενός είδους κράτους πρόνοιας», ένα φοβερό βάρος και εκτροπή από την τακτική διοίκηση..

Στην αγγλική γλώσσα, ο όρος “κράτος πρόνοιας” χρησιμοποιήθηκε για πρώτη φορά, με θετικό πνεύμα, από έναν βρετανό αναλυτή, τον Γουίλιαμ Μπέβεριντζ, το 1941-42, για να αντιπαραβάλλει τη Βρετανία με τον εχθρό της, το «κράτος πολέμου»⁷⁸ της ναζιστικής Γερμανίας⁷⁹. Ο Φλόρα και ο Χαϊντενχάιμερ παρατηρούν ότι ο νεολογισμός προοριζόταν να εκφράσει «τα κοινωνικά οφέλη που οι δημοκρατικές κυβερνήσεις έλπιζαν να προσφέρουν μετά τον πόλεμο». Αλλά τα μέτρα πρόνοιας αναπτύχθηκαν, επίσης, και από μη δημοκρατικά κράτη που χρονολογούνται πριν από τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, και συνεχίστηκαν από τους φασίστες διαδόχους τους, όπως σημειώνουν ο Φλόρα και ο Χαϊντενχάιμερ. Επιπλέον, γράφουν, «η εμπειρία της Ρωσίας μετά το 1917», διευκρινίζει το γεγονός ότι «οι μη-δημοκρατικές και μη-κεφαλαιοκρατικές κοινωνίες έχουν δημιουργήσει πολύ παρόμοιους θεσμούς». Για να στηρίξουν τη δημοκρατική “απαίτηση” για την πρόνοια, οι σχολιαστές γενικά δείχνουν προς τα πίσω στη μεσοπολεμική Σουηδία, η οποία πρόσφερε το κυριότερο παράδειγμα δημοκρατικού κράτους πρόνοιας *avant la lettre*, με εθελοντικά μέτρα για την αύξηση της γεννητικότητας, οικογενειακά επιδόματα, καθολική δωρεάν ιατρική περίθαλψη, σχολικά γεύματα και ένα ευρύ όραμα κοινωνικής δικαιοσύνης, αν και το εύστοχα ονομαζόμενο Νιού Ντηλ αποτελούσε ένα πολυ-σχολιασμένο άλμα στην κοινωνική πολιτική των ΗΠΑ⁸⁰. Στην πραγματικότητα, η έννοια του κράτους πρόνοιας συνδέθηκε στενά με τις δημοκρατικές κα-

---

⁷⁸ Στα αγγλικά γίνεται ένα λογοπαίγνιο που χάνεται στην ελληνική μετάφραση: “welfare state” κράτος πρόνοιας και “warfare state” κράτος πολέμου.

⁷⁹ Ο Μπέβεριντζ πήγε πολύ πιο πέρα από την εντολή του για μια τεχνική μεταρρύθμιση της κοινωνικής ασφάλισης και σκιαγράφησε ένα ολοκληρωμένο όραμα της κυβερνητικής ευθύνης για την ελευθερία από την ανάγκη.

⁸⁰ Ο Μάιντραλ, όπως πολλοί άλλοι Ευρωπαίοι, επισκέφθηκε την Αμερική για να επιθεωρήσει το διάσημο New Deal από πρώτο χέρι. Ένας ιστορικός υπολόγισε ότι οι συνδυνασμένες δαπάνες της Αμερικής για δημόσια προγράμματα απασχόλησης και ανακούφισης στη δεκαετία του 1930 την καθιστούσαν το πιο γενναιόδωρο καθεστώς κοινωνικών δαπανών εκείνη την εποχή (6,31% του ΑΕΠ το 1938, έναντι 5,59% για τη Γερμανία και 5,01% για τη Βρετανία). Αλλά δεν κάνει, ούτε και μπορούσε πολύ εύκολα, να επιχειρήσει συγκρίσεις με τα σοβιετικά στοιχεία, όπου η “δημόσια απασχόληση” (55% των κοινωνικών δαπανών στις ΗΠΑ) ήταν σχεδόν καθολική.

πιταλιστικές χώρες στην Ευρώπη σύντομα μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο και στην Ιαπωνία από τη δεκαετία του '70.

Το ότι η συγκριτική φιλολογία για το «κράτος πρόνοιας» μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο αγνοεί γενικά τη Σοβιετική περίπτωση είναι ένα γεγονός που θα μπορούσε να αιτιολογηθεί από το γεγονός ότι η Σοβιετική Ένωση δεν διαφημίστηκε ως κράτος κοινωνικής πρόνοιας που συνδέεται με τον καπιταλισμό, αλλά ως σοσιαλισμός και ένας νέος πολιτισμός. Ο σοσιαλισμός, εξ ορισμού, υποτίθεται ότι είναι πιο πλήρης στην κατανόησή του και στην παροχή κοινωνικής πρόνοιας από τον καπιταλισμό. Αλλά μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, οι Σοβιετικοί δοκιμάστηκαν στο δικό τους γήπεδο, καθώς οι καπιταλιστικές δυνάμεις άρχισαν να διασαλπίζουν τα ολοκληρωμένα κοινωνικά τους κράτη. Επινοημένο ως αντίποδας του ναζισμού, το «κράτος πρόνοιας» έγινε ένα σημαντικό όπλο εναντίον της ίδιας της χώρας που είχε κάνει τα περισσότερα για να θέσει στην ημερήσια διάταξη την ιδέα και την πρακτική της συνολικής, εγγυημένης από το κράτος, πρόνοιας. Αυτό παρέμεινε αλήθεια, παρόλο που πολλές πτυχές του Αμερικανικού Νιού Ντηλ περιορίζονταν ακόμη και όταν ο Μπέβεριντζ εξέδωσε την έκκλησή του για τη θεσμοποίηση των κοινωνικών δικαιωμάτων στις φιλελεύθερες δημοκρατίες του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, και μολονότι μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, η κοινωνική πρόνοια υπό τον καπιταλισμό γενικά δέχτηκε σκληρή επίθεση γιατί μοιάζει με τον σοσιαλισμό!

Αυτοκρατορία και Έθνος

Ο Α' Παγκόσμιος Πόλεμος τράνταξε τη σχέση μεταξύ αυτοκρατορίας και έθνους. Οι Συνθήκες των Βερσαλλιών και του Τριανόν έδωσαν περίπου σε 60 εκατομμύρια ανθρώπους δικά τους κράτη, ενώ μετέτρεψαν άλλα 25 εκατομμύρια σε εθνικές μειονότητες (υπήρξε, επίσης, πολλαπλή αύξηση του αριθμού των ανθρώπων χωρίς ιθαγένεια). Την ίδια στιγμή που η ηπειρωτική αυτοκρατορία φάνηκε καταδικασμένη να αντικατασταθεί από το έθνος, ωστόσο, η μεγάλη υπερπόντια αυτοκρατορία μεγάλωσε. Μέχρι το 1919, οι Βρετανοί είχαν επεκτείνει την αυτοκρατορία τους στη μεγαλύτερη έκτασή της, το ένα τέταρτο της γης.

Το 1926, η αυτοκρατορία μετονομάστηκε σε Βρετανική Κοινοπολιτεία των Εθνών, μια ιδέα που προτάθηκε για πρώτη φορά το 1917. Η Κοινοπολιτεία επέκτεινε το «καθεστώς κυριαρχίας» - δηλαδή ανεξαρτησία στις εσωτερικές και εξωτερικές υποθέσεις με αντάλλαγμα την πίστη στο Στέμμα - στις λευκές αποικίες του Καναδά, της Αυστραλίας και της Νέας Ζηλανδίας, αλλά όχι στις μη-λευκές κτήσεις της στην Αφρική και την Ινδία. Η Γαλλία, η δεύτερη μεγαλύτερη αποικιακή δύναμη στον κόσμο, αναδύθηκε επίσης από τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο με μια διευρυμένη αυτοκρατορία. Η Γαλλία απομακρύνθηκε από την ενθάρρυνση της πολιτισμικής «αφομοίωσης» των αποικιακών λαών της, ανεξάρτητα από τη φυλή και τη θρησκεία τους, και κινήθηκε προς την εκπροσώπηση διάφορων λαϊκών πολιτισμών περιστρεφόμενων γύρω από μια κυρίαρχη γαλλική κουλτούρα. Αλλά ούτε η βρετανική ούτε η γαλλική προσέγγιση ήταν σταθερές. Ως αποτέλεσμα του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, οι μακρόχρονες εντάσεις μεταξύ έθνους και αυτοκρατορίας αυξήθηκαν, όπως και οι εντάσεις εντός των εθνικών κρατών πάνω στα «μειονοτικά» έθνη.

Η Σοβιετική Ένωση, έχοντας παραδόξως διαδεχθεί τη διαλυμένη τσαρική αυτοκρατορία, προσπάθησε να συνδυάσει την αυτοκρατορία και τα έθνη σε μια νέα δομή που ξεπέρασε το μοντέλο της αυτοκρατορίας και αντιμετώπισε το πρόβλημα των δικαιωμάτων των μειονοτήτων. Για να εκτιμήσει τη Σοβιετική καινοτομία, κάποιος πρέπει να αξιολογήσει όχι μόνο την ανασύνθεση των γαλλικών και βρετανικών αυτοκρατοριών, αλλά επίσης και των διαφόρων και ανταγωνιστικών προσεγγίσεων που υιοθετήθηκαν από την πολιτική κοινότητα. Η ναζιστική Γερμανία προσπάθησε να αψηφήσει την τάση εναντίον της ηπειρωτικής αυτοκρατορίας μέσω του πολέμου και της προσάρτησης (ή της στρατιωτικής κατοχής) κάτω από μια φυλετική ιεραρχία. Η Ιαπωνία επεδίωκε να επωφεληθεί από τις αντιφάσεις στην ευρωπαϊκή υπερπόντια αυτοκρατορία, απευθυνόμενη σε μια υποτιθέμενη φυλετική αλληλεγγύη - έναν ιμπεριαλισμό τύπου «η Ασία στους Ασιάτες»⁸¹. Οι Ηνωμένες Πολιτείες προσέφεραν ένα ακόμα μοντέλο βασισμένο στην

⁸¹ Ο πριν του 1931 Ιαπωνικός ιμπεριαλισμός μελέτησε και υιοθέτησε Ευρωπαϊκά παραδείγματα, αλλά επίσης έπαιζε με την ιδέα να εκτοπίσει την Κίνα ως το «μέσο βασίλειο» στην Ασία..

εξάλειψη των αυτόχθονων λαών και την αφομοίωση όλων των άλλων, εκτός από τους μαύρους, σε ένα αμερικανικό “έθνος των εθνών”. Σ’ αυτό το πλαίσιο, η Σοβιετική Ένωση προσπάθησε να αφηγήσει την τάση ενάντια στην ηπειρωτική αυτοκρατορία και να ξεπεράσει τις αντιφάσεις που περιέβαλλαν τους Βρετανούς και τους Γάλλους – όχι επιδιώκοντας να ακολουθήσει την αμερικανική ενιαία προσέγγιση, αλλά θεσμοθετώντας αυτό που φαινόταν να είναι ο εχθρός της αυτοκρατορίας: το έθνος. Η Φρανσίν Χιρς εύστοχα ονόμασε το μοντέλο της Ένωσης ως μια «αυτοκρατορία των εθνών» και δείχνει ότι ήταν ένα έργο όχι λιγότερο φανταστικό από την ιδέα της μη-καπιταλιστικής νεωτερικότητας ή του σοσιαλισμού.

Η διαδικασία που οδήγησε στην Ένωση ήταν πράγματι μια αποδοχή των γεγονότων που εισήχθησαν στον τόπο από τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο (ιδίως των εθνικών στρατών που σχηματίστηκαν από τους αυτοκρατορικούς αιχμαλώτους πολέμου) και των σκόπιμων συμμαχιών. Ως ένα είδος κληρονόμου της αυτοκρατορίας των Αψβούργων, η Ένωση εντάχθηκε στον εθνο-εδαφικό φεντεραλισμό για τα «ιστορικά έθνη» με εθνική πολιτιστική αυτονομία σχεδόν για όλους – όχι σε προσωπική βάση αλλά ως μειονοτικές ομάδες εντός των ιστορικών εθνών (μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του 1930, όταν αποσύρθηκε η εθνική πολιτιστική αυτονομία εντός των ιστορικών εθνών). Αντιθέτως, μετά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, στις «ανταλλαγές» του Ελληνικού και του Τουρκικού πληθυσμού, η θρησκεία ήταν το κύριο σημάδι ταυτότητας: οι ορθόδοξοι άνθρωποι εκδιώχθηκαν στην Ελλάδα, ακόμα και αν μιλούσαν μόνο τουρκικά. Στη Ρωσία μετά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, οι προπολεμικές πολυεθνικές κοινότητες που βασιζόνταν στη θρησκεία – είτε ορθόδοξοι είτε μουσουλμάνοι – δεν μπορούσαν να στηρίξουν τη θρησκευτική ομπρέλα· όλες οι κοινότητες έπρεπε να είναι ουσιαστικά εθνοτικές. Ακόμα και οι Krashens, μια κατηγορία της τσαρικής εποχής που επινοήθηκε για να περιγράψει τους βαπτισμένους Τάταρους, έγινε σοβιετική εθνότητα. Ο θρίαμβος της εθνικότητας ήταν αδιαμφισβήτητος.

Αλλά η Χιρς περιγράφει λεπτομερώς πώς οι σύγχρονοι αγωνίστηκαν να αποφασίσουν ποιος ή τι ήταν ένα έθνος, σε αντίθεση με μια φυλή, ή μια φατρία. Κατά τον σχεδιασμό και την εκτέλεση της απογραφής του 1926, για παράδειγμα, οι πολιτικές αρχές, με τη βοήθεια μιας μεγάλης

ομάδας εθνογράφων, προσπάθησαν να βρουν κοινά χαρακτηριστικά μεταξύ διαφόρων ομάδων, ώστε να μπορέσουν να συνδυαστούν σε έθνη. Ωστόσο, άλλες ομάδες με αναγνωρίσιμες ομοιότητες χωρίστηκαν. Με άλλα λόγια, η Σοβιετική Ένωση ήταν ένα έργο αποικιοκρατίας – αλλά με μια διαφορά. Αρκετοί “αποικιακοί” λαοί είχαν πάρει κρατικά σύνορα, κοινοβούλια, επιστημονικές ακαδημίες και σχολεία μητρικής γλώσσας για να παράγουν ντόπιες ελίτ. Υπήρχαν έντεκα τέτοιες δημοκρατίες στην Ένωση κατά τη διάρκεια του μεσοπολέμου. Όσον αφορά την περίπτωση της Ουκρανίας, ο Τζορτζ Λίμπερ γράφει ότι η πολιτική της εθνικοποίησης της ΕΣΣΔ της δεκαετίας του 1920, μαζί με τον Εσθονικό νόμο για την εθνική πολιτισμική αυτονομία, έδινε την υπόσχεση να γίνει η πιο ανεκτική στα δικαιώματα των μειονοτήτων από όλα τα νέα ανεξάρτητα κράτη της Ανατολικής Ευρώπης. Μετά, βέβαια, ήρθε η πείνα της δεκαετίας του 1930, και ο τρόμος, και όλα τα άλλα. Μέσα σε όλη αυτή τη βία, σημειώνει ο Λίμπερ, πολλοί μελετητές ξέχασαν τη συνέχιση της τάσης για την Ουκρανοποίηση ενός μεγάλου και ποικίλου πληθυσμού που, με λίγες εξαιρέσεις, δεν θεωρούσε τον εαυτό του Ουκρανικό το 1917.

Σκεφτείτε το γειτονικό παράδειγμα της μεσοπολεμικής Μεγάλης Ρουμανίας, η οποία μετά την πτώση της δυναστείας των Ρομανόφ είχε προσαρτήσει τη Μπουκοβίνα και τη Βεσσαραβία από τη Ρωσία. Η Ιρίνα Λιβζεζάνου δείχνει ότι η καθιέρωση μιας εκπαιδευτικής γραφειοκρατίας για την ίδρυση και την επίβλεψη των σχολείων καθώς και την κατάρτιση ενός προγράμματος μαθημάτων για τον εκρουμανισμό των νέων περιοχών βρέθηκε αντιμέτωπη με το τεράστιο μέγεθος του έργου και την έλλειψη πόρων. Επιπλέον, μεγάλο μέρος του νέου πληθυσμού της Ρουμανίας στις πόλεις ήταν Γερμανικής, Αυστριακής, Εβραϊκής, Ουκρανικής ή Ρωσικής εθνικότητας και αντιστάθηκαν στον εκρουμανισμό στα αστικά σχολεία και τα πανεπιστήμια. Η Λιβζεζάνου περιγράφει τις μάχες πάνω στο τι σήμαινε να είναι κάποιος Ρουμάνος, ιδιαίτερα τις διαφορές ανά περιοχή. Η γενική ματαίωση, προτείνει, συνέβαλε στον σχηματισμό μιας «γενιάς του 1922», των οποίων οι εμπειρίες την οδήγησαν να γίνει μη ανεκτική με τους αλλοδαπούς. Με την ενηλικίωση, η νεολαία βρήκε κοινή βάση με τους παλιού τύπου συντηρητικούς στο νέο έδαφος του ολοκληρωτικού εθνικισμού και του φασισμού.

Όλα αυτά κάνουν την ουκρανοποίηση στην Ουκρανία να φαίνεται όχι ανεκτική αλλά αξιοσημείωτη, παρά τις αντιφάσεις.

Η Τουρκία προσφέρει ένα άλλο σημαντικό σημείο σύγκρισης με τη Σοβιετική Ένωση. Κατά τη διάρκεια και αμέσως μετά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, περίπου ένα εκατομμύριο άνθρωποι μεταφέρθηκαν στην Ανατολία από τις μουσουλμανικές επαρχίες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας καθώς και από τη Ρωσία. Ο εκτουρκισμός, που ακολούθησε την οθωμανική κατάρρευση, στόχευε να κάνει αυτούς τους διαφορετικούς λαούς ένα έθνος, υπονομεύοντας παράλληλα την επιρροή του Ισλάμ, αλλά πολλοί χωρικοί δεν δέχτηκαν τον μη ισλαμικό εθνικισμό του Ατατούρκ ή τον εξευρωπαϊσμό και την κρατικοποίηση στην εκπαίδευση, τους νομικούς κώδικες, το ντύσιμο και τα επώνυμα. Όπως και να είναι, οι δραματικές μεταρρυθμίσεις του Ατατούρκ είχαν ένα αξιοσημείωτο αντίκτυπο στις Σοβιετικές αρχές ήδη από τη δεκαετία του 1920. «Αν και τα στοιχεία είναι αποσπασματικά», γράφει ο Γκρέγκορι Μάσελ, «είναι αναμφισβήτητο ότι μία από τις παρορμήσεις πίσω από την αυξανόμενη Σοβιετική διάθεση να επιτεθεί στον παραδοσιακό κόσμο της Κεντρικής Ασίας ήταν ο αισθητός ανταγωνισμός από την Τουρκία... Ακόμα και η Αφγανική νομοθεσία για την κατάργηση της πολυγαμίας και τη μείωση του ποσού του *kalym* φαινόταν να ενδιαφέρει κάποιους [τις ντόπιες δασκάλες]» στη Σοβιετική Κεντρική Ασία⁸². Κατ' επέκταση, ο Σοβιετικός Καύκασος θα μπορούσε να εξεταστεί υπό το πρίσμα των εξελίξεων στο Ιράν καθώς και στην Τουρκία. Οι σοβιετικές αρχές ενδιαφέρονταν να δείξουν ότι η χώρα τους είναι ένα μέρος της Ασίας για τους Ασιάτες και ένα μέρος της Ευρώπης για τους Ευρωπαίους.

Είναι σημαντικό να μην φαντάζεται κανείς ότι η αυτοκρατορία είναι “εκεί έξω”, μακριά, παρά στη μητρόπολη. Η Λουίζ Γιάνγκ, για παράδειγμα, εξέτασε όχι την Ιαπωνική επίδραση στη Μαντζουρία, αλλά την επίδραση της αποικιοκρατίας της Μαντζουρίας στην Ιαπωνία, υποστηρίζοντας ότι στον «ολοκληρωτικό ιμπεριαλισμό», όπως στον ολοκληρωτικό

⁸² Η Τουρκία έβγαλε εκτός νόμου το φέσι, αλλά δεν απαγόρευσε το πέπλο, αν και ο Ατατούρκ εξέφρασε τη δημόσια αποδοκιμασία του. Στη δεκαετία του '30, ο εκτουρκισμός επικεντρώθηκε όλο και περισσότερο στην Τουρκική «φυλή», υποστηριζόμενος από θεωρίες για τους Τούρκους της Κεντρικής Ασίας ως οι δημιουργοί όλων των πολιτισμών.

πόλεμο, η εμπειρία ήταν στο εγχώριο μέτωπο. Παρουσιάζει – υπενθυμίζοντας τον LeMahieu – ότι στην Ιαπωνία η μαζική τεχνολογία μάρκετινγκ και η συγκρότηση μιας εθνικής αγοράς οδήγησαν στον σχηματισμό μιας εθνικής μαζικής κουλτούρας, ειδικά στη διείσδυση της αγροτικής “αγοράς”. Αυτή η διαδικασία προήλθε από τον πολεμικό πυρετό, που ξεκίνησε το 1931, ο οποίος αύξησε σημαντικά τον αριθμό και την κυκλοφορία των εφημερίδων και αποτέλεσε ελκυστικό θέμα για το ραδιόφωνο, τα επίκαιρα, τα περιοδικά, τις ταινίες και τη μουσική. Τα Μαντζουριανά «αναπτυξιακά προγράμματα προσηλύτισαν τους ανθρώπους στην ιδέα ότι ο ιμπεριαλισμός ήταν καλός, μια δύναμη εκσυγχρονισμού και προόδου», εξηγεί η Γιάνγκ. Αυτό ήταν αλήθεια ακόμη και για τους φιλελεύθερους και τους ριζοσπάστες που δεν έτρεφαν καμία αγάπη για τον στρατό και καμία συμπάθεια για τον κινεζικό εθνικισμό, αλλά που συμμετείχαν στη διαχείριση του ιμπεριαλισμού ενώ πρόβαλλαν ουτοπικά όνειρα για την κατασκευή σιδηροδρόμων και το σχεδιασμό πόλεων στο μέλλον. Η αυτοκρατορία είναι αρκετά ευρεία ώστε να ενσωματώνει οράματα ανοχής και καταπίεσης, αμετανόητης κυριαρχίας και πατερναλισμού⁸³.

Η Κορεατική αποικία της Ιαπωνίας αποτελεί άλλη μια φωτεινή σύγκριση. Ο Μάικλ Ρόμπινσον δείχνει πως ακόμα και κάτω από αυστηρή λογοκρισία και απαγορεύσεις κατά της Κορεατικής γλώσσας, η Ιαπωνική επιθυμία να χρησιμοποιήσει το ραδιόφωνο για τη διάδοση της προπαγάνδας ανάγκασε τους Ιάπωνες να εισαγάγουν εκπομπές στην Κορεατική γλώσσα. Τα προγράμματα αυτά, μαζί με τις εφημερίδες και τους κινηματογράφους, έπαιξαν τεράστιο ρόλο στην προώθηση μιας αίσθησης του Κορεατικού έθνους. Το ραδιόφωνο ενθάρρυνε την αναβίωση των παραδοσιακών μουσικών ειδών, τις νέες μορφές δραματικών τεχνών (όπως το ζωντανό μελόδραμα σε συνέχειες), την εισαγωγή της δυτικής τζαζ, την ανάπτυξη του σύγχρονου λαϊκού τραγουδιού και την τυποποίηση της Κορεατικής καθομιλουμένης γλώσσας. Οι Ιάπωνες επιτηρητές της αποικίας δεν είχαν στόχο όλες αυτές τις εξελίξεις, αλλά η αυτοκρατορία είχε πολλές ακούσιες συνέπειες. Η Μπάρμπαρα Μπρουκς δείχνει ότι οι Κορεάτες είχαν περισσότερες ευκαιρίες στην Ιαπωνία από

⁸³ Ακολούθησε μια τεράστια μετανάστευση με περισσότερους από 300.000 επαναπατριζόμενους αγρότες στο Μαντσουκούο, ταυτόχρονα με τη ροή Ιταλών αγροτών στη Λιβύη στη δεκαετία του 1930.

ό,τι στην Κορέα που ελεγχόταν από την Ιαπωνία, και ότι μερικοί υπηρέτησαν σε διάφορες θέσεις στην αποικιακή διοίκηση του Μαντσουκού. Αυτό υπενθυμίζει την ανάγκη να αναλυθούν όχι μόνο οι μη Ρωσικές περιοχές αλλά και ο ρόλος των Σοβιετικών «αποικιακών» υποκειμένων σε ολόκληρη τη χώρα και να εξεταστεί η Ένωση σφαιρικά. Στα πρώτα χρόνια της Σοβιετικής περιόδου, η συμμετοχή στους πολέμους της αυτοκρατορικής ανακατάληψης έγινε μια αφετηρία για καριέρα στη Μόσχα. Αργότερα, για τους Ρώσους, η υπηρεσία στις μη Ρωσικές δημοκρατίες παρείχε ένα κλειδί για προαγωγή στη Μόσχα.

Μπορούν να ειπωθούν πολλά περισσότερα. Επιτρέψτε μου να κλείσω αυτό το τμήμα με το ζήτημα της εκπροσώπησης της αυτοκρατορίας. Ένα ταμπού με το Ρωσικό εθνικό στυλ στην αρχιτεκτονική διήρκεσε περίπου μέχρι τη δεκαετία του 1940, αλλά κατά τη διάρκεια του μεσοπολέμου, δεν υπήρχε τέτοια απαγόρευση στα μη Ρωσικά εθνικά μοτίβα. Στην πραγματικότητα, όπως δείχνει ο Γκρεγκ Καστίλο σε ένα δοκίμιο βασισμένο στη διατριβή του, οι λεπτομέρειες του φολκλόρ συγχωνεύτηκαν με τον μνημειακό νεοκλασικισμό για να σχηματίσουν ένα εθνικό σοσιαλιστικό αρχιτεκτονικό ιδίωμα που είχε ευρεία εφαρμογή και επιρροή. Αυτή η εξέλιξη, που συνήθως αποδιδόταν στις αισθητικές εντολές του Στάλιν και του κόμματος στα τέλη της δεκαετίας του 1930, ήταν ορατή στη δεκαετία του 1920 στο Αζερμπαϊτζάν, την Αρμενία, την Ουκρανία, το Ουζμπεκιστάν και αλλού, και στη Μόσχα στις τρεις μεγάλες εκθέσεις του 1923, 1939 και 1954. Ο Καστίλο εστιάζει στην Παν-Ενωσιακή Αγροτική Έκθεση του 1939 (ή VSKh, το μελλοντικό VDNKh), η οποία είχε προγραμματιστεί για την επέτειο των 20 χρόνων το 1937, και η οποία άνοιξε τον Αύγουστο του 1939, προσελκύοντας 4,5 εκατομμύρια επισκέπτες τον πρώτο χρόνο. Το εθνικό-μνημειακό-κλασικιστικό στυλ της VSKh, γράφει ο Καστίλο, ήταν εν μέρει ένα υποπροϊόν των αγώνων για θεσμική εξουσία μεταξύ των αρχιτεκτόνων που κινητοποίησαν τον εθνικισμό για να κερδίσουν κρατικές προμήθειες. Αντικατοπτρίζει, επίσης, το γενικό Σοβιετικό παράδοξο ότι η εθνική ταυτότητα υποτίθεται ότι είναι η κινητήρια δύναμη του διεθνισμού και ενός ειδικά Σοβιετικού σοσιαλιστικού στυλ⁸⁴.

⁸⁴ Ο Καστίλο θεωρεί τη Σοβιετική Ένωση πράγματι ως έναν κόσμο από μόνη της, χάνοντας την ευκαιρία να συγκρίνει τη σοβιετική αρχιτεκτονική με το WPA ή με τα Σκανδιναβικά μοτίβα που περιγράφονται στη σημείωση 24.

Κάποιος μπορεί να χλευάσει τη Σοβιετική προσέγγιση ως αυτοεξυπηρετούμενη και διπρόσωπη. Κάποιος μπορεί, επίσης, να την τοποθετήσει σε συγκριτικό πλαίσιο. Η Σοβιετική αποικιοκρατία, αντί να διαχωρίζει τον νεωτερισμό από τον πρωτογονισμό, όπως συνέβαινε στις προηγούμενες αποικιακές εκθέσεις του κόσμου στο Παρίσι και αλλού, περιτύλιξε το φολκλόρ στη VSKh με ένα ιδίωμα προόδου και ανάπτυξης: το Ουζμπεκιστάν ήταν ταυτόχρονα αρχαίοι μιναρέδες και παραγωγή βαμβακιού. Κάποιοι Σοβιετικοί προπαγανδιστές μιλούσαν ακόμη για «προοδευτική αποικιοκρατία», σε αντίθεση με το άπληστο Βρετανικό είδος, αν και η συνηθέστερη φράση ήταν «η φιλία των λαών». Όμως, η Σοβιετική αποικιακή επιχείρηση βασισμένη στα έθνη θα υποφέρει, επίσης, από την απο-αποικιοποίηση μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Όπως και στην περίπτωση της παγκόσμιας οικονομίας, η αυτάρκεια στην πολιτιστική και αυτοκρατορική πολιτική αποδείχθηκε μια ψευδαίσθηση.

Μεσοπολεμικοί Νεωτερισμοί, όχι εκσυγχρονισμός μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο

Μεταξύ της δεκαετίας του 1890 και της δεκαετίας του 1940, αλλά κυρίως μετά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, ο όρος νεωτερικότητα (και μοντέρνοι καιροί) ήταν πολύ της μόδας. Αναπτύχθηκε πρώτα στις τέχνες, και έφτασε να σημαίνει την επιτάχυνση του χρόνου και τη μείωση των αποστάσεων. Έφτασε, επίσης, να σημαίνει και τη λατρεία της μηχανής και/ή μια προτίμηση για την κοινωνική μηχανική και ένα λεξιλόγιο της επιστημονικής διαχείρισης. Πάνω απ' όλα, η νεωτερικότητα σήμαινε την άφιξη στο ιστορικό στάδιο των “μαζών”. Η νέα μαζική εποχή, η οποία παρουσίαζε μια πρόκληση στα φιλελεύθερα και μοναρχικά καθεστώτα στα τέλη του 19ου αιώνα, έγινε δυνατή από τις απαρχές της μαζικής παραγωγής και από την έλευση νέων μέσων πριν από τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Αλλά με πολλούς τρόπους – από τις αλλαγές στις σχέσεις των φύλων μέχρι τον συντονισμό της οικονομίας και της κοινωνίας – ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος αποτέλεσε μια πολυμέτωπη ριζοσπαστικοποίηση. Μια από τις πιο εκτεταμένες επιπτώσεις του πολέμου

ήταν να επιφέρει μια διόγκωση του κράτους, όχι μόνο στη Σοβιετική Ένωση. Η αυξημένη κρατική *ικανότητα*, όπως η αυξημένη κρατική ευθύνη, ήταν μια κρίσιμη πτυχή των ανταγωνιστικών μεγάλων δυνάμεων του Μεσοπολέμου που παρουσιάζονταν ως σύγχρονα, προηγμένα, προοδευτικά, αναπόφευκτα.

Γράφω για τις νεωτερικότητες και όχι για τον εκσυγχρονισμό. Σήμερα, αν χρησιμοποιείται ο όρος νεωτερικότητα, είναι κυρίως στον ενικό, και σημαίνει κοινοβουλευτική δημοκρατία σε συνδυασμό με την οικονομία της αγοράς, έναν ορισμό που συνδέεται με την άνοδο της Αμερικανικής δύναμης. Η ιδέα των Ηνωμένων Πολιτειών ως το καθοδηγητικό παράδειγμα της υπεροχής της δημοκρατίας και της αγοράς αναπτύχθηκε περίφημα, μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, στη «θεωρία του εκσυγχρονισμού». Αυτή η θεωρία της εξέλιξης σε δύο στάδια (παραδοσιακή-σύγχρονη) και όχι σε τρία στάδια (φεουδαρχία-καπιταλισμός-σοσιαλισμός) αποσκοπούσε να αποτρέψει μια «αφύσικη» παρέμβαση στην ιστορική διαδικασία από μια σοσιαλιστική διανόηση και να ενθαρρύνει τις επονομαζόμενες χώρες του Τρίτου Κόσμου να επιτύχουν τη μετάβαση στη νεωτερικότητα. Κάποιος μπορεί να υποστηρίξει την αξία της θεωρίας του εκσυγχρονισμού ως ανάλυση ή πολιτική. Εμένα με ενδιαφέρει να εμποδίσω την αναδρομική εφαρμογή της σε μια πολύ διαφορετική μεσοπολεμική συγκυρία.

Και ο «ολοκληρωτισμός», ένας όρος της μεσοπολεμικής περιόδου; Έγινε δημοφιλής κατά τη διάρκεια του Ιταλικού φασισμού, και χρησιμοποιήθηκε στη Σοβιετική Ένωση από τους πρόσφυγες Μενσεβίκους που είχαν συγκριτική ιδεολογία και άλλους πριν από την ναζιστική εισβολή. Η έννοια του ολοκληρωτισμού, όπως του εκσυγχρονισμού, έγινε της μόδας μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο. Πράγματι, πολύ περισσότερο από τον «εκσυγχρονισμό», ο «ολοκληρωτισμός» βοήθησε να κερδιθεί ο Ψυχρός Πόλεμος. Τώρα που ο ψυχρός πόλεμος έχει τελειώσει, όμως, η ανάγκη για μια τέτοια πολιτικά ισχυρή, αλλά προφανώς απλοϊκή έννοια αναπόφευκτα μειώνεται. Πράγματι, τι προσφέρει ο ολοκληρωτισμός μέσω της εννοιολογικής επιτήδευσης ακόμα και στο δικό του γήπεδο – τα συγκριτικά πολιτικά συστήματα; Όταν ο Γουίλιαμ Σέρρινταν Άλλεν πήγε για πρώτη φορά στο Νορτχάιμ στη δεκαετία του 1960, πήρε συνέντευξη από διάφορους επιζώντες Ναζί και ακόμα και

Γερμανούς Σοσιαλδημοκράτες της δεκαετίας του 1930. Στη δεκαετία του 1960, μετά το 1938 στην πραγματικότητα, θα ήταν πολύ δύσκολο να βρεθούν επιζώντες κομμουνιστές από μια συγκρίσιμη Σοβιετική πόλη, πόσο μάλλον μέλη μη κομμουνιστικών πολιτικών κομμάτων. Οι Ναζί σκότωσαν εκατομμύρια θύματα, αλλά ήταν τα πολιτικά συστήματα και η πολιτική δυναμική στις δύο αυτές χώρες τόσο παρόμοια; Το κάθε σύστημα χρησιμοποίησε εκτεταμένα τον τρόμο, το οποίο επέτρεψε συγκρίσεις για πολιτικούς σκοπούς μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, αλλά ο τρόμος τους λειτουργούσε παρόμοια; Ήταν οι κρατικές δομές και οι προσωπικές δικτατορίες συγκρίσιμες στην καθημερινή λειτουργία και τη μακροπρόθεσμη πορεία;

Ακόμη και ο Λέζεκ Κολακόφσκι, που δεν είναι φίλος ούτε του ναζισμού ούτε του κομμουνισμού, έκρινε σκόπιμο να διαφοροποιήσει την ποικίλη διανοητική και πολιτισμική τους απήχηση. Σε κάθε περίπτωση, ανεξάρτητα από τις απόψεις μας για τη σύγκριση Ναζιστών-Σοβιετικών, είναι αδιαμφισβήτητο ότι οι συγκρίσεις μας πρέπει να διευρυνθούν για να προσεγγίσουν καλύτερα τις συγκρίσεις που έγιναν από φορείς του μεσοπολέμου⁸⁵. Ο “ολοκληρωτισμός”, ωστόσο, τείνει να εμποδίζει την πλήρη εκτίμηση των κοινών προκλήσεων που αντιμετώπιζαν όλες οι μεγάλες δυνάμεις στον μεσοπόλεμο, καθώς και την αμοιβαία επιτήρηση και τους δανεισμούς (ή αρνήσεις δανεισμού) σε όλο το φάσμα δικτατορία-κοινοβουλευτισμός. Επιπλέον, με την αντιπαράθεση της ΕΣΣΔ (ως η νέα ναζιστική Γερμανία) και των Ηνωμένων Πολιτειών, ο ολοκληρωτισμός, ακόμη και στις καλύτερες αναλύσεις του, άφησε ελάχιστο χώρο για την εξαιρετικά σημαντική διασπορά των Ευρωπαϊκών φιλελεύθερων δημοκρατιών στη διάρκεια του μεσοπολέμου ή για την ευρεία δημοτικότητα του μεσοπολεμικού αυταρχισμού, που και τα δύο βοηθάνε να φωτιστεί η αρχική δύναμη και οι μακροπρόθεσμες αδυναμίες της Σοβιετικής Ένωσης. Βρισκόμαστε σε μια νέα συγκυρία, η οποία θα

---

⁸⁵ Αυτό σημαίνει ότι πρέπει να δοθεί μεγαλύτερη προσοχή στην υπό μελέτη αμοιβαία περιέργεια, αναμειγνύοντας τόσο τον θαυμασμό όσο και την καταδίκη, που οι σύγχρονοι λειτουργοί και διανοούμενοι από τη Ναζιστική Γερμανία και τη Σοβιετική Ένωση μοιράζονταν μεταξύ τους. Πολλές προσεχείς διατριβές αναφέρονται σε αυτήν την ανταλλαγή, συμπεριλαμβανομένης μίας από τον Στέφαν Σίγκελ του Πανεπιστημίου του Princeton. Είναι, επίσης, το αντικείμενο της εργασίας του Αμίρ Βάινερ.

μας επιτρέψει να δούμε τη μεσοπολεμική περίοδο με τους δικούς της όρους και στην πλήρη πολυπλοκότητά της.

Σε μία από τις πρώτες ανασκοπήσεις της Ευρώπης μετά τον Ψυχρό Πόλεμο τον 20ό αιώνα, έχουν τονιστεί εκ νέου η μεσοπολεμική ανία του κοινοβουλευτισμού και η ορμή του κινητοποιητικού αυταρχισμού. Ο Μαρκ Μαζάουερ σημειώνει ότι το φαντασμένο Βρετανικό κατεστημένο αντέδρασε στον Ιταλικό φασισμό με την εικασία ότι οι Λατίνοι ήταν αταίριαστοι με τη δημοκρατία. Μονάχα η πολεμική ορμή της Ναζιστικής Γερμανίας για ηγεμονία, καταλήγει, ανάγκασε τη Βρετανία να ξανακαλύψει τη δημοκρατία και να διευρύνει τα κοινωνικά και οικονομικά δικαιώματα⁸⁶. Οι πιέσεις που ασκούσε το Σοβιετικό μοντέλο, τις οποίες εξετάζει λιγότερο ο Μαζάουερ, ενισχύουν το επιχείρημά του. Ο μεσοπολεμικός αυταρχισμός, ωθώντας μια κοινωνική ατζέντα και κινητοποιώντας τις μάζες, βρήκε απροετοίμαστες τις κοινοβουλευτικές δυνάμεις. Οι αμφιβολίες για την αγορά που προκλήθηκαν από την Ύφεση και η τάση προς τον οικονομικό εθνικισμό ή την αυτάρκεια, ακόμα και στη Βρετανία, υπονόμισαν επίσης την εμπιστοσύνη στις δημοκρατίες και ενίσχυσαν την έλξη στον αυταρχισμό, που πήρε διάφορες ανταγωνιστικές μορφές ευνοούμενες από την αριστερά ή την δεξιά. Αυτά, λοιπόν, μπορεί κανείς να συμπεράνει, από την αναδρομική εφαρμογή της αφήγησης του εκσυγχρονισμού του θριάμβου της δημοκρατίας και της αγοράς κατά τη μεσοπολεμική περίοδο. Αλλά ήταν οι δημοφιλείς μεσοπολεμικές δικτατορίες «σύγχρονες»;

Κάποιοι αναλυτές, όπως ο Χανς Μόμσεν, ακόμα αμφισβητούν τη νεωτερικότητα της ναζιστικής βιομηχανίας, της χρήσης των μέσων ενημέρωσης και των τεχνικών κινητοποίησης, αν και τα επιχειρήματά τους στρέφονται σε έναν περιοριστικό ορισμό της νεωτερικότητας (ως μορφή καθαρού καπιταλισμού, που μεγιστοποιεί το κέρδος), ο οποίος δεν υπήρξε πουθενά. Πιο ευέλικτα, ο Ντέτλεβ Πώικερτ υποστήριξε ότι το «σχέδιο της νεωτερικότητας» θα μπορούσε να οδηγήσει σε διαφορετικές κατευθύνσεις, και ότι το Τρίτο Ράιχ ήταν μια τέτοια «παθολογική»

⁸⁶ Ήταν η εμπειρία της Ελλάδας κατά τη διάρκεια της Ναζιστικής κατοχής και η περίοδος αμέσως μετά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο μέσω της οποίας ο Μαζάουερ εναρμονίστηκε με τη δύναμη της Ναζιστικής πρόκλησης και την καθυστέρηση της Βρετανικής αντίδρασης.

κατεύθυνση. Ομοίως, οι Μίχαελ Μπέρλεϊ και Βόλφγκανγκ Γουίπερμαν υποστηρίζουν ότι «η λέξη “σύγχρονο” ταιριάζει στο Τρίτο Ράιχ μόνο αν κάποιος το απογυμνώσει από όλες τις έννοιες της “καλυτέρευσης” ή της “προόδου”, σε τέτοιο βαθμό που καθίσταται εντελώς χωρίς νόημα». Αλλά δεν σκέφτονταν πολλοί σύγχρονοι τα ναζιστικά μέτρα ως συνώνυμα με την «βελτίωση» και τη «πρόοδο», ιδιαίτερα του έθνους ή του λαού (Volk) στο σύνολό του, όσο απεχθή μπορεί να φαίνονται σε εμάς; Ο Τζέφρι Χερφ υποστηρίζει ότι σκεφτόμαστε με τους όρους του «αντιδραστικού μοντερνισμού», μια μορφή μηδενισμού που απέρριψε τον «λόγο του Διαφωτισμού» αλλά αγκάλιασε τη σύγχρονη τεχνολογία. Ο Χερφ παραδέχεται, ωστόσο, ότι οι στοχαστές που αυτός αποκαλεί αντιδραστικούς μοντερνιστές ποτέ δεν περιέγραψαν τους εαυτούς τους με τέτοιους όρους⁸⁷. Ο Ναζιστικός ρατσισμός, όπως και η Ευρωπαϊκή εκπολιτιστική αποστολή στο εξωτερικό, σχετιζόταν με τους ισχυρισμούς κατοχής της πιο σύγχρονης επιστήμης. Εντούτοις, παραμένει δύσκολο για τους ιστορικούς να δεχτούν τη δύναμη και τη δημοτικότητα της ανελεύθερης νεωτερικότητας, κυρίως εξαιτίας του Ολοκαυτώματος. Πολλοί σύγχρονοι είχαν πολύ λιγότερα προβλήματα με τον συνδυασμό του σύγχρονου και του ανελεύθερου.

Όπως ο Ναζισμός (και σε μικρότερη έκταση ο Ιταλικός φασισμός), η Σοβιετική Ένωση πρόσφερε μια διεθνώς λαϊκή μορφή ανελεύθερης νεωτερικότητας που ισχυριζόταν ότι υπερείχε του κοινοβουλευτισμού. Όπως ο Ναζισμός, ο Ιταλικός φασισμός και ο Ιαπωνικός μιλιταρισμός, ο Σοβιετικός σοσιαλισμός ενσωμάτωσε ενεργητικά εκατομμύρια ανθρώπους μέσω συντονισμένων κοινωνικών και πολιτικών οργανώσεων, και συχνών κινητοποιήσεων, σε μια συμμετοχική σταυροφορία για μια δυναμική, αποφασιστική κοινωνία (των οποίων τις πρακτικές οι αρχές του Σοβιετικού κόμματος επεδίωκαν, με μεγάλη δέσμευση των πόρων, να μεταφέρουν στο Γκούλαγκ). Όπως και άλλα αυταρχικά καθεστώτα, η Σοβιετική Ένωση έκανε σθεναρή χρήση των νέων τεχνικών των μέσων μαζικής ενημέρωσης. Όπως και άλλα αυταρχικά καθεστώτα, δεν είχε άλλη επιλογή παρά να αποδεχθεί τη μαζική κουλτούρα και ακόμα και τη μαζική κατανάλωση, ενώ προσπαθούσε να τις σφραγίσει με τη

⁸⁷ Τέσσερις από τους έξι διανοούμενους που επελέγησαν για το βιβλίο (Spengler, Heidegger, Schmitt και Sombart) δεν ταιριάζουν σε αυτό το πλαίσιο.

λογοκρισία, την προληπτική προπαγάνδα και την αποτελεσματική λατρεία του ηγέτη. Αλλά η Σοβιετική Ένωση δεν ήταν απλώς άλλο ένα αυταρχικό καθεστώς βασισμένο στη μαζική κινητοποίηση που συνδύαζε στοιχεία της νεωτερικότητας (με διαφορετικό βαθμό ενθουσιασμού). Χαιρετίζοντας τον εαυτό της ως «νέο πολιτισμό», η Σοβιετική Ένωση συνεπαγόταν ένα βίαιο πείραμα σε μια ομολογουμένως μη-καπιταλιστική νεωτερικότητα και σε μια ομολογουμένως μη-αποικιακή αποικιοκρατία.

Σε μια έκταση συγκρίσιμη μόνο με τις Ηνωμένες Πολιτείες – οι οποίες, επίσης, ήθελαν να πάρουν τον ρόλο ενός νέου πολιτισμού, ενός πολύ διαφορετικού είδους – ο Σοβιετικός σοσιαλισμός όχι μόνο επέκτεινε σημαντικά τη μαζική παραγωγή μηχανών από μηχανές, αλλά και εξάπλωσε ένα όραμα για έναν αυτοματοποιημένο, βαριά βιομηχανικό κόσμο που εξίσωνε την τεχνολογία με την πρόοδο, ενώ επέμενε ότι η κατάργηση της ιδιωτικής ιδιοκτησίας έκανε την εκδοχή της πολύ πιο προοδευτική. Ανενόχλητος από τα συμφέροντα της ιδιωτικής ιδιοκτησίας, ο Σοβιετικός σοσιαλισμός θεσμοθέτησε μια συνολική κοινωνική πρόνοια, από την επιδοτούμενη αναψυχή, την εκπαίδευση, και την ιατρική περίθαλψη μέχρι την κοινωνική ασφάλιση, την άδεια μητρότητας, και τις συντάξεις, που επέκτεινε απεριόριστα μια λογική ευθύνης και κρατικής ρύθμισης της κοινωνίας και των πληθυσμών – υπερβαίνοντας οτιδήποτε σχεδιάστηκε ή επιχειρήθηκε στη Ναζιστική Γερμανία, τη φασιστική Ιταλία και την αυτοκρατορική Ιαπωνία, ή στη Βρετανία, τη Γαλλία και τις Ηνωμένες Πολιτείες. Το ίδιο ριζικά, η Σοβιετική Ένωση όχι μόνο δέχτηκε αλλά και κατοχύρωσε την τάση προς το έθνος, εμφυσώντας νέα ζωή στο φαινομενικά καταδικασμένο σχέδιο της ηπειρωτικής αυτοκρατορίας, επισκιάζοντας τις περισσότερες μειονοτικές πολιτικές στην Ανατολική Ευρώπη (όπου υπήρχαν), συναγωνιζόμενη στα ίσια το πλησιέστερο Τουρκικό πείραμα, και χλευάζοντας την αποικιακή προσέγγιση των Βρετανικών και Γαλλικών υπερπόντιων αυτοκρατοριών. Πριν και μετά από τη σύγκρουση των Σοβιετικών στρατευμάτων με τους Ιάπωνες στις παραμεθόριες περιοχές της Μογγολίας και της Μαντζουρίας, τα σοβιετικά μέσα ενημέρωσης επιτέθηκαν, επίσης, και στον υποτιθέμενο «αντι-ιμπεριαλιστικό» ιμπεριαλισμό της Ιαπωνίας στην Ασία, ο οποίος επρόκειτο να φέρει την Ιαπωνία σε πόλεμο με την ΗΠΑ.

Εν ολίγοις, με όλες τις σχετικά πρωτόγονες υλικές συνθήκες και την αγροτική πλειοψηφία της, η Σοβιετική Ένωση εμφανίζεται ως μια ασυνήθιστη αντανάκλαση της μεσοπολεμικής συγκυρίας: ένας πέρα για πέρα πρωταθλητής των δικών της εκδοχών μαζικής παραγωγής και μαζικής πολιτικής· ένας εκμεταλλευτής, πάλι με τον δικό του τρόπο, της μαζικής κουλτούρας και της μαζικής κατανάλωσης· και ένας ηγέτης στη λογική και την πρακτική της πρόνοιας καθώς και στην αντιμετώπιση των αντιφάσεων μεταξύ αυτοκρατορίας και έθνους. Ακόμα κι έτσι, η μαζική τρομοκρατία και η εκτεταμένη χρήση της καταναγκαστικής εργασίας ερμηνεύτηκαν, από κάποιους σύγχρονους, ως χαρακτηριστικά της εποχής. Βεβαίως, πολλοί άνθρωποι μέσα και έξω από τη Σοβιετική Ένωση, ακόμα και εκείνοι που συμπαθούσαν τον σοσιαλισμό, είδαν τον τρόπο και το Γκούλαγκ ως σημάδια «οπισθοδρόμησης» και μιας φρικτής ντροπής. Αλλά άλλοι τα είδαν ως, το λιγότερο, πολιτικά αναγκαία και αρκετοί σύγχρονοι θεωρούσαν την τρομοκρατία ως μια σύγχρονη μορφή πολιτικής πάλης και το Γκούλαγκ ως μια πιο προηγμένη, και πιθανώς πιο ανθρώπινη μορφή εγκληματικής πολιτικής από τα συστήματα που επικρατούσαν στις «αστικές» χώρες. Το Γκούλαγκ και ο μαζικός τρόμος θα μπορούσαν να αποτελέσουν και πηγή νομιμότητας και παρανομίας. Όπως και να έχει, κατά τη διάρκεια των μεσοπολεμικών χρόνων, ειδικά κατά τη διάρκεια της Μεγάλης Ύφεσης, η ΕΣΣΔ φαινόταν σε πολλούς σύγχρονους να είναι καλά τοποθετημένη σε αυτό που οι ίδιοι θεωρούσαν ιστορική καμπή.

Η Πανουργία της Ιστορίας

«Όλα όσα συμβαίνουν στη Ρωσία σήμερα συμβαίνουν για χάρη της μάζας», έγραψε ο γεννημένος στην Ουγγαρία οραματιστής, Ρενέ Φούλοπ Μίλερ, μετά από μια επίσκεψή του στη Σοβιετική Ένωση στα μέσα της δεκαετίας του 1920. «Η τέχνη, η λογοτεχνία, η μουσική και η φιλοσοφία χρησιμεύουν μόνο για να εκθειάζουν το απρόσωπο μεγαλείο της και, σταδιακά, σε όλες τις πλευρές, τα πάντα μετασχηματίζονται στον νέο κόσμο του «μαζικού ανθρώπου» που είναι ο μόνος γνώμονας. Έτσι ξεκίνησε μια θεμελιώδης αναταραχή και δεν μπορεί να υπάρξει καμία

αμφιβολία ότι γεννιέται μια νέα εποχή». Αλλά παρ' όλη τη διορατικότητά του, ο Φούλοπ Μίλερ έκανε λάθος. Δεν ήταν η μαζική κινητοποίηση κάτω από δικτατορίες που καθιέρωσαν «την κυριαρχία» του μαζικού ανθρώπου, αλλά ο δημοκρατικός φιλελευθερισμός, καθώς και η αγορά και η μαζική κατανάλωση, η μαζική κουλτούρα και η κοινωνική πρόνοια. Ο Τσάρλι Τσάπλιν, του οποίου η κινηματογραφική έκφραση της μαζικής κουλτούρας του 1936 μετατοπίζεται από τον χώρο του εργοστασίου στο πολυκατάστημα, το είχε καταλάβει. Μέχρι τη δεκαετία του 1950, η τάση της μαζικής πολιτικής του μεσοπολέμου, η οποία ευνοήθηκε τόσο από τα αυταρχικά καθεστώτα, θα έδινε τη θέση της σε μια μεταπολεμική πολιτική του καταναλωτισμού, ενώ από τη δεκαετία του '70, η σημασία της μεγάλης παρτίδας, χαμηλής ποιότητας μαζικής παραγωγής θα μειωνόταν αναμφισβήτητα, όπως και η βαρύτητα της βαριάς βιομηχανίας. Ως αποτέλεσμα, μετά από τη μεγαλύτερη οικονομική άνθιση που είχε δει ποτέ ο καπιταλιστικός κόσμος, θα διαμορφωθεί μια μαζική κατανάλωση καθοδηγούμενη από το μάρκετινγκ και τη διαφήμιση, και θα σχηματίσει τη βάση της σταθεροποίησης των δημοκρατικών κοινοβουλευτικών καθεστώτων σε σαφώς κράτη πρόνοιας. Αυτές οι απρόβλεπτες μετατοπίσεις στο πολιτικό, πολιτιστικό και οικονομικό πλαίσιο παρέχουν ένα από τα κλειδιά για την κατανόηση της πτώσης της Σοβιετικής Ένωσης, όπως και το παγκόσμιο πλαίσιο του μεσοπολέμου μας βοηθά να κατανοήσουμε την άνοδο της Σοβιετικής Ένωσης.

Είναι σημαντικό να μην συμπεράνουμε τον θρίαμβο του πλήρως διαρθρωμένου κράτους πρόνοιας στις δημοκρατίες μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο – ή ακόμα και τον θρίαμβο της ίδιας της φιλελεύθερης δημοκρατίας. Κατά τη διάρκεια του μεσοπολέμου, τα αυταρχικά καθεστώτα, συμπεριλαμβανομένης της Σοβιετικής Ένωσης, αποδείχθηκαν πολύ επιτυχημένα στην ανάπτυξη μέτρων πρόνοιας και στη χρήση της ευρείας δέσμευσης για κοινωνική πρόνοια για την ενίσχυση της νομιμότητάς τους. Τα φιλελεύθερα κοινοβουλευτικά καθεστώτα άργησαν να αναγνωρίσουν το πλέγμα της πρόνοιας, και τουλάχιστον στην αρχή αποδείχθηκαν λιγότερο γοητευμένα με την επίτευξή της στην πράξη. Μια χτυπητή μαρτυρία της ισορροπίας δυνάμεων μεταξύ του κινητοποιητικού αυταρχισμού και του κοινοβουλευτισμού παρέχεται από τη

συμβολική πολιτική της εποχής, ιδιαίτερα την εικονογραφία του δυναμισμού της μηχανικής εποχής που συνταιριάζεται με τις αφυπνισμένες μάζες που προελαύνουν. Πέρα από τις δημόσιες παραστάσεις της εθνικής κινητοποίησης, όμως, μια εξέταση της καθημερινής μαζικής κουλτούρας δείχνει, χωρίς έκπληξη, ότι τα φιλελεύθερα κοινοβουλευτικά καθεστώτα συνολικά απειλούνταν λιγότερο από ό,τι τα αυταρχικά από το κατευθυνόμενο γούστο της μαζικής κουλτούρας και ήταν πιο ικανά να αναδιπλώνουν τα φαινόμενα μαζικής κουλτούρας σε μια καταναλωτικά προσανατολισμένη «λύση» στην πρόκληση της μαζικής κοινωνίας⁸⁸. Όμως, ευρείες πτυχές τόσο στη Βρετανία όσο και στη Γαλλία απέρριψαν τη δημοκρατική στήριξη που παρείχε η μαζική κουλτούρα ως Αμερικανική διαφθορά, ενώ παράλληλα διέσυραν την εικόνα της φιλελεύθερης δημοκρατίας μέσω της επέκτασης της αυτοκρατορίας.

Μετά, ήρθε η ήττα του Ναζισμού και του φασισμού, και η στροφή μετά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο ενάντια στον αυταρχισμό στη Δυτική Ευρώπη (με την περιφερειακή εξαίρεση της Ισπανίας του Φράνκο). Παρόλο που η κομμουνιστική προπαγάνδα συνέχισε να επικαλείται το φάντασμα του φασισμού, η Σοβιετική ήττα του Ναζιστικού στρατού ξηράς στο Ανατολικό Μέτωπο στέρησε το Σοβιετικό μοντέλο από έναν βασικό πυλώνα της ταυτότητας και της νομιμότητάς του. Οι προσπάθειες να απεικονιστούν οι Ηνωμένες Πολιτείες ως επιθετικά милитаристές, στο φασιστικό καλούπι, δεν αποτελούσε υποκατάστατο. Η υπερηφάνεια και η χαρά των Σοβιετικών επιτευγμάτων, ο βιομηχανικός Φορντισμός, σκούριασαν. Και ο Σοβιετικός σοσιαλισμός όχι μόνο επένδυσε στη βαριά βιομηχανία πολύ περισσότερο από τις Ηνωμένες Πολιτείες ή τη Δυτική Ευρώπη, αλλά δεν είχε και την λογική της αγοράς που ανάγκασε τις καπιταλιστικές δημοκρατίες να πάρουν δύσκολες αποφάσεις. Η δέσμευση του συστήματος στη βαριά βιομηχανία, η οποία υπονόμει τις Σοβιετικές προσπάθειες να προωθήσουν τον καταναλωτισμό, δημιούργησε κοινωνικές και πολιτικές δομές που εμπόδιζαν τις μεταπολεμικές προσπάθειες για επέκταση της ελαφριάς βιομηχανίας. Παρά τη νίκη στον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, τα δυσκίνητα μέσα

⁸⁸ Υπάρχει μεγάλη ειρωνεία στο γεγονός ότι οι «θεωρίες» της μαζικής κοινωνίας έγιναν ιδιαίτερα διαδεδομένες στη δεκαετία του 1950, όταν η μαζική κοινωνία και η μαζική πολιτική αντικαταστάθηκαν από τον μαζικό καταναλωτισμό..

άσκησης πολιτικής μόχλευσης του Σοβιετικού κράτους – ένα πρότυπο που περιγράφεται ως «ισχυροί αντίχειρες, χωρίς δάκτυλα» – αποδείχτηκαν ένα φοβερό βάρος. Οι χρονοθετημένες δομικές αδυναμίες του Σοβιετικού συστήματος οξύνθηκαν ακόμα περισσότερο από το κύμα των κινημάτων ανεξαρτησίας μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο – σε μια εποχή που η Σοβιετική Ένωση απέκτησε και κρατούσε βίαια παραπλήσια συστήματα-κλώνους στην Ανατολική Ευρώπη. Η φαινομενικά ευνοϊκή αποικιακή αντίθεση με τη Βρετανία και τη Γαλλία, ένα άλλο στοιχείο της Σοβιετικής ταυτότητας, χάθηκε επίσης με τη μεταπολεμική αποαποικιοποίηση. Πάνω από όλα, μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, το γεωπολιτικό πλαίσιο άλλαξε.

Οι Ηνωμένες Πολιτείες αγκάλιασαν σθεναρά τον ρόλο του ξεκάθαρα θεσμικού και συμβολικού υπερασπιστή του φιλελεύθερου δημοκρατικού μοντέλου, στο οποίο υπέκυψαν οι Ευρωπαϊκές δημοκρατίες, έστω και απρόθυμα. Επιπλέον, οι Η.Π.Α. λίγο-πολύ προσπάθησαν να καλύψουν το κενό των χαμένων υπερπόντιων αυτοκρατοριών⁸⁹. Αντί για τη Σοβιετική «αυτοκρατορία των εθνών», ήταν το Αμερικανικό μοντέλο ενός «έθνους των εθνών» στην πατρίδα, συμπληρωμένο από την επέκταση της εξουσίας και του πλούτου μέσω μιας οικονομίας της παγκόσμιας αγοράς, που παρείχε το διαρκές παράδειγμα της επιτυχημένης «μη αποικιακής αποικιοκρατίας». Ταυτόχρονα, το «γερμανικό πρόβλημα», παρά την ανατολική-δυτική διαίρεση, έληξε με τις απελάσεις μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, οι οποίες αντέστρεψαν σχεδόν μια χιλιετία γερμανικού αποικισμού στην ανατολή. Και η Ιαπωνία αναγκάστηκε να εγκαταλείψει μια στρατιωτική-αυτοκρατορική αποστολή στην Ασία. Έτσι, διαμορφώθηκαν ειρηνικοί και πανίσχυροι οικονομικοί γίγαντες πάνω στα συντρίμια της Ναζιστικής Νέας Τάξης και της Ιαπωνικής Σφαίρας

---

⁸⁹ Βλ. την προφητική εργασία του William Thomas Stead, *The Americanization of the World, or, The Trend of the Twentieth Century* (New York: H. Markley, 1902), ο οποίος είχε αντιληφθεί τη μελλοντική ισχύ των Ηνωμένων Πολιτειών. Ανήσυχος για τη Βρετανική αυτοκρατορία και βασιζόμενος σε φυλετικές ανησυχίες, υποστήριξε τη συγχώνευση με τις ΗΠΑ· αλλιώς, προειδοποίησε ότι η Βρετανία – τότε η πλουσιότερη και ισχυρότερη χώρα του κόσμου – θα έρθει αντιμέτωπη με την «καθυπόταξή μας από τις Ηνωμένες Πολιτείες ως το κέντρο βαρύτητας στον αγγλόφωνο κόσμο... και την τελική υποβίβαση στο καθεστώς ενός αγγλόφωνου Βελγίου» (396).

Συν-Ευημερίας της Ανατολικής Ασίας. Συνεπώς, αυτό που ήταν ένας ανταγωνισμός νεωτερικότητας μεταξύ του Αμερικανικού μοντέλου, των Βρετανικών και Γαλλικών κοινοβουλευτικών-αυτοκρατορικών μοντέλων και τα διάφορα κινητοποιητικά μοντέλα – είτε Ιταλικά φασιστικά, Ναζι, αυτοκρατορικά Ιαπωνικά ή Σοβιετικά σοσιαλιστικά – έγινε από τα τέλη της δεκαετίας του '40 ένας ανταγωνισμός μεταξύ δύο αυστηρών εναλλακτικών (Αμερικανικός καπιταλισμός εναντίον Σοβιετικού σοσιαλισμού), παρά την αναζήτηση ενός θεσμικά ασαφούς «τρίτου τρόπου»⁹⁰. Οποία στρόφη των γεγονότων!

Αλλά στη δεκαετία του 1930, φυσικά, κανείς δεν μπορούσε να γνωρίζει με βεβαιότητα ότι ο Ναζισμός και ο Ιαπωνικός μιλιταρισμός θα ηττούνταν, και ότι οι δύο χώρες θα μεταμορφώνονταν σε δημοκρατίες και κοινωνίες μαζικής κατανάλωσης, όπως κανείς δεν θα μπορούσε να είναι βέβαιος ότι οι Βρετανικές και Γαλλικές φιλελεύθερες δημοκρατίες θα εγκατέλειπαν τις αποικίες τους (έστω και απρόθυμα), ότι οι ΗΠΑ θα αναλάμβαναν έναν επιθετικό ηγετικό ρόλο για το μοντέλο τους παγκοσμίως, και ότι ακόμα και οι χώρες της Δυτικής Ευρώπης, αν και όχι κάτω από την άμεση κατοχή των ΗΠΑ, θα είναι λίγο πολύ υφιστάμενες. Ποιος γνώριζε ότι η Μεγάλη Ύφεση θα τελείωνε και θα ακολουθούσε μια πρωτοφανής καπιταλιστική οικονομική άνθιση; Ποιος γνώριζε ότι ένας ορισμένος τύπος μαζικής παραγωγής, ακόμα και η βαριά βιομηχανία, θα αποτελούσε μάλλον βάρος και όχι προσόν; Ποιος γνώριζε ότι η σχεδόν σταθερή μαζική κινητοποίηση θα έπαυε να είναι εφαρμόσιμη για την κοινωνικοποίηση και την ενσωμάτωση; Ποιος γνώριζε ότι η μαζική κουλτούρα και η μαζική κατανάλωση δεν θα αποτελούσαν εργαλεία του αυταρχισμού, αλλά τα διαβρωτικά στοιχεία για τον αυταρχισμό και τα δυνητικά θεμέλια για τη δημοκρατία; Και ποιος γνώριζε ότι η καινοτόμος δομή μιας αυτοκρατορίας των εθνών, το 1991, θα διαλυό-

---

⁹⁰ Παραδόξως, ο Eric Hobsbawm, στην ιστορία του για τον κόσμο του 20ου αιώνα, αγνοεί σχεδόν εντελώς τις Ηνωμένες Πολιτείες. Δεν είναι μόνο η απροσδόκητη άνοδος και η απροσδόκητη πτώση του Σοβιετικού σοσιαλισμού και της Ένωσης, η ματαιωμένη βίαιη άνοδος και οι μεταγενέστερες ειρηνικές επιτυχίες της Γερμανίας και της Ιαπωνίας, ή η αρχική διεύρυνση και στη συνέχεια το παρατεταμένο τέλος των Βρετανικών και Γαλλικών αυτοκρατοριών, αλλά και ο πολυδιάστατος κολοσσός των Ηνωμένων Πολιτειών που κυριαρχεί στην ιστορία του 20ου αιώνα.

ταν από τα μέλη της Σοβιετικής ελίτ, όταν ανακάλυψαν ότι το παιχνίδι είχε χαθεί, αλλά και ότι, επίσης, θα μπορούσαν να επιβιώσουν με την επιστροφή στις δημοκρατίες των εθνών-κρατών που υπήρχαν μέσα στην ΕΣΣΔ;

Τμήμα Ιστορίας
Πανεπιστήμιο Πρίνστον

Βιβλιογραφία

- “Pamiatnik narodnomu khoziaistvu: VDNKh ispolnilos’ 60 let,” *Kommersant*, 30 July 1999.
- A.B. Blium, *Sovetskaia tsenzura v epokhu total’nogo terrora 1929–1953* (St. Petersburg: Akademicheskii proekt, 2000)
- A.Z. Gol’tsman, *Upravlenie promyshlennost’iu v Germanii i v SSSR* (Μόσχα, 1930).
- Abbott Gleason, *Totalitarianism: The Inner History of the Cold War* (New York: Oxford University Press, 1995)
- Akira Iriye, *Power and Culture: The Japanese-American War, 1941–1945* (Cambridge: Harvard University Press, 1981)
- Alexander J. Motyl, “Ukrainian Nationalist Political Violence in Inter-War Poland, 1921–1939,” *East European Quarterly* 19: 1 (1985)
- Alexandre Bennigsen, “Colonization and Decolonization in the Soviet Union,” *Journal of Contemporary History* 4: 1 (1969), 141–52.
- Alva Myrdal, *Nation and Family: The Swedish Experiment in Democratic Family and Population Policy* (New York and London: Harper and Brothers, 1941)
- Amy Randall, “The Campaign for Soviet Trade: Creating Socialist Retail Trade in the 1930s,” PhD dissertation, Princeton University, 2000.
- André Gueslin, “Le système social Michelin (1889-1940),” in *Michelin, Les hommes du pneu: Les ouvriers Michelin, à Clermont-Ferrand, de 1889 à 1940*, ed. Lionel Dumond et al. (Paris: Editions de l’Atelier, 1993)
- André Liebich, *From the Other Shore: Russian Social Democracy after 1921* (Cambridge: Harvard University Press, 1997).

- Andrew Gordon, *The Evolution of Labor Relations in Japan: Heavy Industry, 1853–1955* (Cambridge: Harvard University Press, 1985)
- Anson G. Rabinbach, “The Aesthetics of Production in the Third Reich,” *Journal of Contemporary History* 11 (1976)
- Anson Rabinbach, “The Reader, the Popular Novel and the Imperative to Participate: Reflections on Public and Private Experience in the Third Reich,” (1991)
- Aviel Roshwald and Richard Stites, eds., *European Culture in the Great War: The Arts, Entertainment, and Propaganda, 1914–1918* (New York, Cambridge University Press, 1999)
- Barbara J. Brooks, “Peopling the Japanese Empire: The Koreans in Manchuria and the Rhetoric of Inclusion,” in *Japan’s Competing Modernities: Issues in Culture and Democracy 1900–1930*, ed. Sharon Minichiello (Honolulu: University of Hawaii Press, 1998)
- Barrington Moore, *Soviet Politics – The Dilemma of Power: The Role of Ideas in Social Change* (Cambridge: Harvard University Press, 1950)
- Best, “The Militarization of European Society, 1870–1914,” in *The Militarization of the Western World*, ed. John Gillis (New Brunswick: Rutgers University Press, 1989)
- Boris Grois, *The Total Art of Stalinism: Avant-Garde, Aesthetic Dictatorship, and Beyond* (Princeton: Princeton University Press, 1992· πρωτότυπο στη γερμανική γλώσσα, 1988)
- Burleigh and Wippermann, *The Racial State: Germany, 1933–1945* (Cambridge: Cambridge University Press, 1991)
- Caglar Keydar, “The Ottoman Empire” και Serif Mardin, “The Ottoman Empire,” και τα δύο in *After Empire: Multiethnic Societies and Nation-Building. The Soviet Union and the Russian, Ottoman, and Habsburg Empires*, ed. Karen Barkey and Mark von Hagen (Boulder, CO: Westview Press, 1997)
- Carl Pletsch, “The Three Worlds, or the Division of Social Scientific Labor, circa 1950–1975,” *Comparative Studies in Society and History* 23: 2 (1981)
- Cf. Nina Tumarkin *Lenin Lives! The Lenin Cult in Soviet Russia* (Cambridge: Harvard University Press, 1983)
- Cf. Pat Thane, “Women in the British Labour Party and the Construc-

- tion of State Welfare, 1906–1939,” in *Mothers of a New World: Maternalist Politics and the Origins of Welfare States*, ed. Seth Koven and Sonya Michel (New York: Routledge, 1993)
- Cf. Raymond A. Bauer, Alex Inkeles, and Clyde Kluckhohn, *How the Soviet System Works: Cultural, Psychological, and Social Themes* (Cambridge: Harvard University Press, 1956)
- Charles J. Maland, *Chaplin and American Culture: The Evolution of a Star Image* (Princeton: Princeton University Press, 1989)
- Charles King, *The Moldovans: Romania, Russia, and the Politics of Culture* (Stanford: Hoover Institution Press, 2000).
- Charles Lindblom, *Politics and Markets* (New York: Basic Books, 1977).
- Charles S. Maier, “Between Taylorism and Technocracy: European Ideologies and the Vision of Industrial Productivity in the 1920s”, *Journal of Contemporary History* 5: 2 (1970)
- Charlie Chaplin, *My Autobiography* (Νέα Υόρκη: Simon and Schuster, 1964)
- Christian Norberg-Schulz, *Nightlands: Nordic Building* (Cambridge: MIT Press, 1996)
- Christina Hilleboe Kiaer, “The Russian Constructivist ‘Object’ and the Revolutionizing of Everyday Life, 1921–1929,” University of California, Berkeley, 1995.
- Claudio Segré, *Italo Balbo: a Fascist Life* (Berkeley: University of California Press, 1987)
- Claudio Segré, *The Fourth Shore: The Italian Colonization of Libya* (Chicago: University of Chicago Press, 1974)
- Cohen, “The New Deal State and the Making of Citizen Consumers,” in *Getting and Spending*
- Crew, “The Ambiguities of Modernity: Welfare and the German State from Wilhelm to Hitler,” (Ann Arbor: University of Michigan Press, 1996)
- D.Bruce Marshall, *The French Colonial Myth and Constitution Making in the Fourth Republic* (New Haven: Yale University Press, 1973)
- Dan Kamin, *Charlie Chaplin’s One-Man Show* (Metuchen, NJ: Scarecrow Press, 1984)
- Daniel Horowitz, *The Morality of Spending: Attitudes toward the Consumer*

- Society in America, 1875–1940* (Baltimore: John Hopkins University Press, 1985)
- Daniel Lloyd LeMahieu, *A Culture for Democracy: Mass Communication and the Cultural Mind in Britain Between the Wars* (Oxford: Clarendon Press, 1988)
- Daniel T. Rodgers, *Atlantic Crossings: Social Politics in a Progressive Age* (Cambridge: Belknap Press of Harvard University Press, 1998)
- David G. Horn, *Social Bodies: Science, Reproduction, and Italian Modernity* (Princeton: Princeton University Press, 1994)
- David Hounshell, *From the American System to Mass Production 1800–1932* (Baltimore: John Hopkins University Press, 1984)
- David L. Hoffman, “Mothers in the Motherland: Stalinist Pronatalism in its Pan-European Context,” *Journal of Social History* 34: 1 (2000)
- David M. Kennedy, *Freedom from Fear: The American People in Depression and War, 1929–1945* (New York: Harper Collins, 1999)
- David Shearer, *Industry, State, and Society in Stalin’s Russia, 1926–1934* (Ithaca, NY: Cornell University Press, 1998)
- Dean C. Tipps, “Modernization Theory and the Comparative Study of Societies: A Critical Perspective,” *Comparative Studies in Society and History* 15: 2 (1973)
- Denise Youngblood, *Movies for the Masses: Popular Cinema and Soviet Society in the 1920s* (New York: Cambridge University Press, 1992)
- Detlev Peukert, *Inside Nazi Germany: Conformity, Opposition, and Racism in Everyday Life* (New Haven: Yale University Press, 1987; German-language original, 1982)
- Detlev Peukert, *The Weimar Republic: The Crisis of Classical Modernity* (New York: Hill and Wang, 1992)
- Don van Atta, “The USSR as a ‘Weak State’: Agrarian Origins of Resistance to Perestroika,” *World Politics* 42: 1 (1989)
- Donald Filtzer, *Soviet Workers and Stalinist Industrialization: The Formation of Modern Soviet Production Relations, 1928–1941* (Armonk, N.Y.: M.E. Sharpe, 1986)
- Douglas Taylor Northrop, “Uzbek Women and the Veil: Gender and Power in Stalinist Central Asia,” Phd dissertation, Stanford University, 1999.
- Edwin Amenta, *Bold Relief: Institutional Politics and the Origins of Modern*

- American Social Policy* (Princeton: Princeton University Press, 1998)
- Elena Osokina, *Ierarkhiia potrebleniia: O zhizni liudei v usloviakh stalinskogo snabzheniia 1928–1935 gg.* (Moscow: MGOU, 1993)
- Elena Osokina, *Za fasadom “Stalinskogo izobiliia”: raspredelenie i rynek v snabzhenii naseleniia v gody industrializatsii, 1927–1941* (Moscow: ROS-SPEN, 1998)
- Ellen Furlough, “Selling the American Way in Interwar France: *Prix Uniques* and the Salon des Arts Menagers,” *Journal of Social History* 26: 3 (1993)
- Emilio Gentile, *The Sacralization of Politics in Fascist Italy* (Cambridge: Harvard University Press, 1996)
- Enrico Sturani, *Otto milioni di cartoline per il Duce* (Turin: Centro scientifico editore, 1995)
- Eric Hobsbawm, *The Age of Extremes: A History of the World, 1914–1991* (New York: Pantheon, 1994).
- Eric Rentschler, *The Ministry of Illusion: Nazi Cinema and its Afterlife* (Cambridge: Harvard University Press, 1996)
- Ernst Hunber, ed., *Dokumente zur deutschen Verfassungs-geschichte*, vol. 3 (Stuttgart: V. Kohlhammer, 1966)
- Eugene Lyons, *Moscow Carrousel* (New York: A. A. Knopf, 1935)
- Eve Blau, *The Architecture of Red Vienna, 1919-1934* (Cambridge: MIT Press, 1999)
- Evelyn B. Davidheiser, “The World Economy and Mobilizational Dictatorship: Russia’s Transition, 1846-1917”, dissertation Ph.D., Duke University, 1990
- Evgenii Dobrenko, *Formovka sovetskogo chitatelia: sotsial’nye i esteticheskie predposylki retseptii sovetskoi literatury* (St. Petersburg: Akademicheskii proekt, 1997)
- Falasca-Zamponi, *Fascist Spectacle: The Aesthetics of Power in Mussolini’s Italy* (Berkeley: University of California Press, 1997)
- Ferenc Fehér, Agnes Heller, György Márkus, *Dictatorship over Needs* (New York: Oxford University Press, 1983)
- Francine Hirsch, “Empire of Nations: Colonial Technologies and the Making of the Soviet Union, 1917–1939,” PhD dissertation, Princeton University, 1998.

- Franco Monteleone, *La radio italiana nel periodo fascista* (Venice: Marsilio, 1976).
- Frank Costigliola, *Awkward Domination: American Political, Economic, and Cultural Relations with Europe, 1919–1933* (Ithaca, NY: Cornell University Press, 1984)
- Gaston V. Rimlinger, “The Trade Union in Soviet Social Insurance: Historical Development and Present Functions,” (1961)
- Gaston V. Rimlinger, *Welfare Policy and Industrialization in Europe, America, and Russia* (New York: John Wiley, 1971)
- Gavin D. Brockett, “Collective Action and the Turkish Revolution: Towards a Framework for the Social History of the Atatürk Era, 1923–1928,” in *Turkey before and after Atatürk: Internal and External Affairs*, ed. Sylvia Kedourie (London and Portland, OR: Frank Cass, 1999)
- Georg Bollenbeck, *Tradition, Avantgarde, Reaction: Deutsche Kontroversen um die kulturelle Moderne 1880-1945* (Frankfurt am Main: S. Fischer Verlag, 1999)
- George L. Mosse, *The Nationalization of the Masses: Political Symbolism and Mass Movements in Germany from the Napoleonic Wars through the Third Reich* (New York: New American Library, 1977), 175.
- George Lenczowski, *Russia and the West in Iran, 1918–1948: A Study in Big-Power Rivalry* (Ithaca, NY: Cornell University Press, 1949).
- George O. Liber, *Soviet Nationality Policy, Urban Growth, and Identity Change in the Ukrainian SSR 1923–1934* (New York: Cambridge University Press, 1992)
- George Steinmetz, *Regulating the Social: The Welfare State and Local Politics in Imperial Germany* (Princeton: Princeton University Press, 1993)
- Georges Duhamel, *Scènes de la vie future* (Paris: Mercure de France, 1930)
- Gerhard Simon, *Nationalism and Policy toward the Nationalities in the Soviet Union: From Totalitarian Dictatorship to Post-Stalinist Society* (Boulder, CO: Westview Press, 1991)
- Greenberg, “Avant-Garde and Kitsch,” reprinted in his *Art and Culture: Critical Essays* (Boston: Beacon Press, 1961)
- Greg Castillo, “Peoples at an Exhibition: Soviet Architecture and the National Question,” in *Socialist Realism without Shores*, ed. Thomas Lahusen and Evgeny Dobrenko (Durham: Duke University Press, 1997)

- Gregory J. Kasza, *The Conscription Society: Administered Mass Organizations* (New Haven: Yale University Press, 1995)
- Gregory J. Kasza, *The State and the Mass Media in Japan, 1918–1945* (Berkeley: University of California Press, 1988)
- Gregory Massell, *The Surrogate Proletariat: Moslem Women and Revolutionary Strategies in Soviet Central Asia, 1919–1929* (Princeton: Princeton University Press, 1974)
- Gwendolyn Mink, *The Wages of Motherhood: Inequality in the Welfare State, 1917–1942* (Ithaca, NY: Cornell University Press, 1995)
- Hannah Arendt, *The Origins of Totalitarianism* (New York: Harcourt, Brace, Jovanovich, 1973)
- Hans Dieter Schäfer, *Das gespaltene Bewusstsein: Deutsche Kultur und Lebenswirklichkeit 1933–1945* (Munich: Carl Hanser Verlag, 1981)
- Hazel Kyrk, *A Theory of Consumption* (Boston and New York: Houghton Mifflin, 1923)
- Henry Ford, “Mass Production,” *Encyclopedia Britannica* (13th ed.), том. 15
- Herman Lebovics, *True France: The Wars over Cultural Identity, 1900–1945* (Ithaca, NY: Cornell University Press, 1992)
- Hermann Beck, *The Origins of the Authoritarian Welfare State in Prussia: Conservatives, Bureaucracy, and the Social Question, 1815–70* (Ann Arbor: University of Michigan Press, 1995)
- Horak, *Poland and Her National Minorities, 1919–1939* (New York: Vantage Press, 1961)
- Hugh Seton-Watson, *The New Imperialism* (Chester Springs, PA: Dufour Editions, 1961)
- Ian Jarvie, *Hollywood’s Overseas Campaign: The North Atlantic Movie Trade, 1920–1950* (New York: Cambridge University Press, 1992)
- Ian Kershaw, *The “Hitler Myth”: Image and Reality in the Third Reich* (New York: Oxford University Press, 1987)
- Irina Livezeanu, *Cultural Politics in Greater Romania: Regionalism, Nation Building, and Ethnic Struggle, 1918–1930* (Ithaca, NY: Cornell University Press, 1995)
- Istoriia sovsotskoi politicheskoi tsenzury: dokumenty i kommentarii* (Moscow: ROSSPEN, 1997)

- Istoriia Sovetskoi radiozhurnalistiki: Dokumenty. Teksty. Vospominaniia. 1917–1945 gg.* (Moscow: Izdatel'stvo Moskovskogo universiteta, 1991)
- Ithiel de Sola Pool, ed., *The Social Impact of the Telephone* (Cambridge: MIT Press, 1977)
- J.M. Roberts, *The Twentieth Century: The History of the World, 1901–2000* (Néa Yórkē: Viking, 1999)
- Jack Minkoff, “The Soviet Social Insurance System since 1921,” Phd dissertation, Columbia University, 1959
- Jacob M. Landau, ed., *Ataturk and the Modernization of Turkey* (Boulder, CO: Westview Press, 1984)
- James Bunyan and H. H. Fisher, eds., *The Bolshevik Revolution 1917–1918: Documents and Materials* (Stanford: Stanford University Press, 1961)
- James L. Heizer, “The Cult of Stalin, 1929–1939,” Phd dissertation, University of Kentucky, 1977
- James P. Womack, Daniel T. Jones and Daniel Roos, *The Machine that Changed the World* (Néa Yórkē: Rawson Associates, 1990)
- James von Geldern and Richard Stites, eds., *Mass Culture in Soviet Russia: Tales, Poems, Songs, Movies, Plays, and Folklore, 1917–1953* (Bloomington: Indiana University Press, 1995).
- Jamey Gambrell, “The Wonder of the Soviet World,” *The New York Review of Books*, 22 December 1994
- Jan T. Gross, *Revolution from Abroad: The Soviet Conquest of Western Ukraine and Western Belorussia* (Princeton: Princeton University Press, 1988)
- Jay Leyda, *Kino: A History of the Russian and Soviet Film*, 3rd ed. (Princeton: Princeton University Press, 1983)
- Jeffrey Brooks, “The Press and its Message: Images of America in the 1920s and 1930s,” in *Russia in the Era of NEP*, ed. Alexander Rabinowitch, Richard Stites, and Sheila Fitzpatrick (Bloomington, IN: Indiana University Press, 1991)
- Jeffrey Brooks, “Two Tandem Revolutions in Russian Culture: Modernist and Pop” *Common Knowledge* 7: 3 (1998)
- Jeffrey Herf, *Reactionary Modernism: Technology, Culture, and Politics in Weimar and the Third Reich* (New York: Cambridge University Press, 1984)

- Jeffrey T. Schnapp, *Staging Fascism: 18BL and the Theater of Masses for Masses* (Stanford: Stanford University Press, 1996)
- Jennifer Gibbon, *The Soviet Press and Grassroots Organization: The Worker Correspondent Movement, NEP to the First Five-Year Plan*”, PhD dissertation, University of Toronto, 1993
- Jochen Hellbeck, “Laboratories of the Self: Diaries from the Stalin Era,” PhD dissertation, Columbia University, 1998
- John Bowlt, “A Brazen Can-Can in the Temple of Art: The Russian Avant-Garde and Popular Culture,” in *Modern Art and Popular Culture: Readings in High and Low*, ed. Kirk Varnedoe and Adam Gopnik (New York: Museum of Modern Art, 1990)
- John Dizikes, *Britain, Roosevelt, and the New Deal: British Opinion, 1932–1938* (New York: Garland, 1979)
- John Harris, *William Beveridge: A Biography* (Oxford: Clarendon Press, 1977)
- John M. Jordan, *Machine-Age Ideology: Social Engineering and American Liberalism, 1911–1939* (Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1994)
- John McCannon, *Red Arctic: Polar Exploration and the Myth of the North in the Soviet Union, 1932–1939* (New York: Oxford University Press, 1998)
- José Ortega y Gasset, *The Revolt of the Masses* (New York: W. W. Norton and Co., 1932)
- Joyce Milton, *Tramp The Life of Charlie Chaplin* (Νέα Υόρκη: Harper Collins, 1996)
- Julie Hessler, “Culture of Shortages: A Social History of Soviet Trade, 1917–1953,” PhD dissertation, University of Chicago, 1996
- Julie Kay Mueller, “A New Kind of Newspaper: The Origins and Development of a Soviet Institution, 1921–1928,” PhD dissertation, Πανεπιστήμιο Καλιφόρνιας, Μπέρκλεϊ, 1992.
- Jurij Borys, *The Sovietization of Ukraine, 1917–1923: The Communist Doctrine and Practice of National Self-Determination*, rev. ed. (Westport, CT: Hyperion Press, 1981).
- Karel Williams, Colin Haslam and John Williams, «Ford versus “Fordism”: The Beginning of Mass Production?» *Work, Employment and Society* 6: 4 (1992)

- Karen Petrone, "Life has Become More Joyous, Comrades': Politics and Culture in Soviet Celebrations, 1934–1939," PhD dissertation, University of Michigan, 1994.
- Karl Aun, "The Cultural Autonomy of National Minorities in Estonia," *Yearbook of the Estonian Learned Society in America* 1 (1951–53), 26–41.
- Karl J. Newman, *European Democracy between the Wars* (London: Allen and Unwin, 1970· German original, 1965)
- Karl Tiander, *Das Erwachen Osteuropas: Die Nationalitätenbewegung in Russland und der Weltkrieg. Erinnerungen und Ausblicke* (Vienna and Leipzig: Wilhelm Braumüller, 1934)
- Katerina Clark, *Petersburg, Crucible of Cultural Revolution* (Cambridge: Harvard University Press, 1995)
- Kathleen Stahl, *British and Soviet Colonial Systems* (London: Faber and Faber, 1951).
- Kathleen Uno, *Passages to Modernity: Motherhood, Childhood, and Social Reform in Early Twentieth Century Japan* (Honolulu: University of Hawaii Press, 1999)
- Kazuo Wada, "The Emergence of the 'Flow Production' Method in Japan," in *Fordism Transformed: The Development of Production Methods in the Automobile Industry*, ed. Haruhito Shiomi και Kazuo Wada (Nέα Υόρκη: Oxford University Press, 1995)
- Kendall E. Bailes, "The American Connection: Ideology and the Transfer of Technology to the Soviet Union, 1917–41," *Comparative Studies in Society and History* 23: 3 (1981)
- Kendall E. Bailes, *Technology and Society under Lenin and Stalin: Origins of the Soviet Technical Intelligentsia, 1917–1941* (Princeton: Princeton University Press, 1978)
- Kenneth E. Silver, *Esprit de Corps: The Art of the Parisian Avant-Garde and the First World War, 1914–1925* (Princeton: Princeton University Press, 1989)
- Kenneth Straus, *Factory and Community in Stalin's Russia: The Making of an Industrial Working Class* (Pittsburgh: University of Pittsburgh Press, 1997)
- Kul'turnoe stroitel'stvo SSSR* (Moscow, 1956)
- L. Gelvin, *Divided Loyalties: Nationalism and Mass Politics in Syria at the Close of Empire* (Berkeley: University of California, 1998).

- Laura Downs, *Manufacturing Inequality: Gender Division in the French and British Metalworking Industries, 1914–1939* (Ithaca, NY: Cornell University Press, 1995)
- Leonard Schapiro, *Totalitarianism* (London: Pall Mall, 1972)
- Leszek Kolakowski, “Communism as a Cultural Formation,” *Survey* 29: 2 (1985)
- Lewchuk, *American Technology and the British Vehicle Industry* (New York: Cambridge University Press, 1987)
- Lewis H. Gann, “Western and Japanese Colonialism: Some Preliminary Comparisons,” in *The Japanese Colonial Empire, 1895–1945*, ed. Raymond H. Myers and Mark Peattie (Princeton: Princeton University Press, 1984)
- Lewis Siegelbaum, *Stakhanovism and the Politics of Productivity in the USSR, 1935–1941* (New York: Cambridge University Press, 1988)
- Liudmila Grichenko Wells, “The Role of Advertising in the Soviet Union,” PhD dissertation, University of Tennessee, 1992
- Lohr, “Enemy Alien Politics within the Russian Empire during World War I,”
- Marc Martin, “Structures de société et consciences rebelles: les résistances à la publicité dans la France de l’entre-deux-guerres,” *Le mouvement social* 146 (1989)
- Marcus L. Kreuzer, “Party Development and Democratization: Institutions, Party Politics and Political Innovation in France and Germany,” PhD dissertation, Columbia University, 1995
- Margaret Dewar, *Labour Policy in the USSR 1917–1928* (London and New York: Royal Institute of International Affairs, 1956)
- Margarita Tupitsyn, *The Soviet Photograph, 1924–1937* (New Haven: Yale University Press, 1996)
- Margit Nagy, Barbara Molony, Miriam Silverberg, and Yoshiko Miyake in *Recreating Japanese Women, 1600–1945*, ed. Gail Lee Bernstein (Berkeley: University of California Press, 1991)
- Mariel Grant, *Propaganda and the Role of the State in Inter-War Britain* (Oxford: Clarendon Press, 1994)
- Mark Harrison, «The Economics of World War II: An Overview» in *The Economics of World War II: Six Great Powers in International Comparison*,

- ed. Mark Harrison (Νέα Υόρκη: Cambridge University Press, 1998)
- Mark Mazower, *Dark Continent: Europe's Twentieth Century* (New York: Random House, 1999)
- Mark Rossman, "National Socialism and Modernization," in Bessel, *Fascist Italy and Nazi Germany*, 197–229.
- Marlise Simons, "In French Factory Town, Culprit is Automation," *New York Times*, 12 May 1994
- Martha L. Olney, *Buy Now, Pay Later: Advertising, Credit, and Consumer Durables in the 1920s* (Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1991)
- Martin Conway, *Catholic Politics in Europe 1918–1945* (London and New York: Routledge, 1997)
- Mary Louise Roberts, *Civilization Without Sexes: Reconstructing Gender in Postwar France, 1917–1927* (Chicago: University of Chicago Press, 1994)
- Mary Nolan, *Visions of Modernity: American Business and the Modernization of Germany* (Νέα Υόρκη: Oxford University Press, 1994)
- Mathew E. Lenoe, "Stalinist Mass Journalism and the Transformation of Soviet Newspapers, 1926–1932," PhD dissertation, Πανεπιστήμιο του Σικάγου, 1997
- Maurice Bruce, *The Coming of the Welfare State* (London: B. T. Batsford, 1961)
- Max Horkheimer and Theodor W. Adorno, *Dialectic of Enlightenment* (New York: Seabury Press, 1972)
- Melanie Ilić, *Women Workers in the Soviet Interwar Economy: From "Protection" to "Equality"* (New York: St. Martin's Press, 1999).
- Michael Gelb, "Mass Politics under Stalin: Party Purges and Labor Productivity Campaigns in Leningrad, 1928–1941," PhD dissertation, University of California, Los Angeles, 1987
- Michael Geyer, "The Militarization of Europe, 1914–1945," in *The Militarization of the Western World*, ed. Gillis
- Michael Geyer, "The Stigma of Violence, Nationalism, and War in Twentieth Century Germany," *German Studies Review*, special issue on German identities (Winter 1992)
- Michael Robinson, "Broadcasting, Cultural Hegemony, and Colonial

- Modernity in Korea, 1924–1945,” in *Colonial Modernity in Korea*, ed. Gi-wook Shin and Robinson (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1999)
- Michael Robinson, “Mass Media and Popular Culture in 1930s Korea: Cultural Control, Identity, and Colonial Hegemony,” in *Korean Studies: New Pacific Currents*, ed. Dae-Sook Suh (Honolulu: University of Hawaii Press, 1999)
- Miriam Glucksmann, *Women Assemble: Women Workers and the New Industries in Interwar Britain* (London and New York: Routledge, 1990)
- Moisei Ostrogorski, *Democracy and the Organization of Political Parties* (London and New York: Macmillan Co., 1902)
- Nancy van Norman Baer, *Theater in Revolution: Russian Avant-Garde Stage Design, 1913–1935* (New York: Thames and Hudson, 1991)
- Narodnoe obrazovanie, nauka, i kul'tura v SSSR* (Moscow: Statistika, 1971)
- Nicholas Dima, *From Moldavia to Moldova: The Soviet-Romanian Territorial Dispute* (Boulder, CO: East European Monographs, 1991)
- Norman Rich, *Hitler's War Aims*, 2 vols. (New York: W. W. Norton and Company, 1974)• Alan S. Milward, *War, Economy, and Society, 1939–1945* (London: Lane, 1977)
- Patrick Brantlinger, *Bread and Circuses: Theories of Mass Culture as Social Decay* (Ithaca, NY: Cornell University Press, 1983)
- Patrick Fridenson, «The Coming of the Assembly Line to Europe», (Dordrecht, Holland and Boston: D. Reidel Publishing Company, 1978)
- Paul Brooker, *The Faces of Fraternalism: Nazi Germany, Fascist Italy, and Imperial Japan* (Oxford: Clarendon Press, 1991)
- Paul Johnson, *Modern Times: The World from the Twenties to the Nineties*, rev. ed. (New York: Harper and Row, 1991)
- Paul Joseph Best, “The Origins and Development of Insurance in Imperial and Soviet Russia,” PhD dissertation, New York University, 1965. ago: St. James Press, 1983)
- Paul Werth, “Non-Russians on ‘Russification’: Religious Conversion, Indigenous Clergy, and Negotiated Assimilation in Late-Imperial Russia,” paper presented at Princeton University, February 2000.
- Paul Wood, “The Politics of the Avant-Garde”, in *The Great Utopia: The*

- Russian and Soviet Avant-Garde, 1915–1932* (Νέα Υόρκη: Μουσείο Guggenheim, 1992)
- Peter D. Stachura, “National Identity and the Ethnic Minorities in Early Inter-War Poland,” in *Poland between the Wars*, ed. Stachura (New York: St. Martin’s Press, 1998)
- Peter Duus and Irwin Scheiner, “Socialism, Liberalism, and Marxism, 1901–1931,”
- Peter Duus et al., eds., *The Japanese Wartime Empire, 1931–1945* (Princeton: Princeton University Press, 1996).
- Peter Flora and Arnold J. Heidenheimer, “The Historical Core and Changing Boundaries of the Welfare State,” in *The Development of the Welfare States in Europe and America*, ed. Flora and Heidenheimer (New Brunswick and London: Transaction Books, 1981)
- Peter Flora et al, eds., *State Economy, and Society in Western Europe 1815–1975*, vol. 1 (Chicernice A. Madison, *Social Welfare in the Soviet Union* (Stanford: Stanford University Press, 1968)
- Peter Holquist, “‘Information is the Alpha and Omega of our Work’: Bolshevik Surveillance in its Pan-European Context,” *Journal of Modern History* 69 (1997)
- Peter Kenez, *Cinema and Soviet Society, 1917–1967* (New York: Cambridge University Press, 1992)
- Peter Kenez, *The Birth of the Propaganda State: Soviet Methods of Mass Mobilization, 1917–1929* (New York: Cambridge University Press, 1985)
- Abrahamson, “The Reorganization of Social Insurance Institutions in the U.S.S.R.,” *International Labour Review* 31 (1935)
- Barnes, “Obshchestvennaia psikhologiiia v SShA i SSSR 20–30-x godakh v svete teorii potrebleniia,” *Voprosy istorii*, no. 2 (1995)
- J. Overy, *War and Economy in the Third Reich* (Oxford: Clarendon Press, 1994).
- Randi Barnes Cox, “The Creation of the Socialist Consumer: Advertising, Citizenship and NEP,” PhD dissertation, Indiana University, 1999
- Raymond Williams, *Communications*, 2nd ed. (New York: Barnes and Noble, 1967)
- René Fülöp-Miller, *The Mind and Face of Bolshevism: An Examination of Cultural Life in Soviet Russia* (London and New York: Putnam, 1927)

- Reyner Banham, *Theory and Design in the First Machine Age* (New York: Praeger, 1960)
- Richard Bessel, *Germany after the First World War* (Oxford: Clarendon Press, 1993)
- Richard Kuisel, *Capitalism and the State in Modern France: Renovation and Economic Management in the Twentieth Century* (Νέα Υόρκη: Cambridge University Press, 1981)
- Richard Stites, *Russian Popular Culture: Entertainment and Society Since 1900* (New York: Cambridge University Press, 1992)
- Richard Taylor, "Ideology as Mass Entertainment: Boris Shumyatsky and Soviet Cinema in the 1930s," in *Inside the Film Factory: New Approaches to Russian and Soviet Cinema*, ed. Richard Taylor and Ian Christie (New York and London: Routledge, 1991), 193–216.
- Rob Kroes et al., eds., *Cultural Transmissions and Receptions: American Mass Culture in Europe* (Amsterdam: VU University Press, 1993)
- Robert Putnam, *Bowling Alone: The Collapse and Revival of Community in America* (New York: Simon and Schuster, 2000)
- Robert Taylor, *The Word in Stone: The Role of Architecture in the National Socialist Ideology* (Berkeley: University of California Press, 1974)
- Robin, "Stalinism and Popular Culture", in *The Culture of the Stalin Period*, ed. Hans Günther (New York: Press of St. Martin, 1990)
- Roger Pethybridge, *One Step Backwards, Two Steps Forward: Soviet Society and Politics under the New Economic Policy* (Oxford: Clarendon Press, 1990)
- Roger Pethybridge, *The Spread of the Russian Revolution: Essays on 1917* (New York: St Martin's Press, 1972)
- Roland Marchand, *Advertising the American Dream: Making Way for Modernity 1920–1940* (Berkeley: University of California Press, 1985)
- Rosalinde Sartorti, "Stalinism and Carnival: Organization and the Aesthetics of Political Holidays," in *Culture of the Stalin Period*, ed. Günther,
- Rosalinde Sartorti, *Pressefotografie und Industrialisierung in der Sowjetunion: Die Pravda 1925-1933* (Berlin: O. Harrassowitz, 1981)
- Rossiia v mirovoi voine 1914–1918 godov (v tsifrakh) (Moscow: Tip. M. K. Kh. imeni F. Ia. Lavrova, 1925)

- Rudolf Schlesinger, "The New Pension Law," *Soviet Studies* 8: 3 (1957)
- S. Frederick Starr, "New Communications Technologies and Civil Society," in *Science and the Soviet Social Order*, ed. Loren Graham (Cambridge: Harvard University Press, 1990)
- S. Vyvitsky and S. Baran, "Western Ukraine under Poland," in *Ukraine: A Concise Encyclopedia*, vol. 1 (Toronto: University of Toronto, 1963)
- Sally West, "Constructing Consumer Culture: Advertising in Imperial Russia to 1914," PhD dissertation, University of Illinois at Champaign-Urbana, 1995
- Salvador Giner, *Mass Society* (London: Martin Robertson, 1976)
- Scott, *Seeing Like a State: How Certain Schemes to Improve the Human Condition Have Failed* (New Haven: Yale University Press, 1998)
- Sheila Fitzpatrick, *The Cultural Front: Power and Culture in Revolutionary Russia* (Ithaca, NY: Cornell University Press, 1992)
- Sheldon Garon, *Molding Japanese Minds: the State in Everyday Life* (Princeton: Princeton University Press, 1997)
- Sheldon Garon, *The State and Labor in Modern Japan* (Berkeley: University of California Press, 1987)
- Sheri Berman, "Civil Society and the Collapse of the Weimar Republic," *World Politics* 49: 3 (1997), 401–29.
- Simon N. Patten, *The New Basis of Civilization* (New York: Macmillan Co., 1907)
- Stefano Musso, «Il cottimo come razionalizzazione. Mutamenti organizzativi, conflittualità e regolamentazione contrattuale del rapporto tra salario e rendimento nell'industria meccanica (1910–1940)», in *Torino fra liberalismo e fascismo*, ed. Umberto Levra and Nicola Tranfaglia (Miláno: F. Angeli, 1987)
- Steven L. Solnick, "Revolution, Reform and the Soviet Telephone System, 1917–1927," *Soviet Studies* 43: 1 (1991)
- Sue Bowden and Avner Offen, "The Technological Revolution that Never Was: Gender, Class, and the Diffusion of Household Appliances in Interwar England," in *The Sex of Things*, ed. de Grazia
- Susan Brewster Whitney, "The Politics of Youth: Communists and Catholics in Interwar France," PhD dissertation, Rutgers University, 1994

- Susan Douglas, *Inventing American Broadcasting, 1899–1922* (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1987)
- Susan Kingsley Kent, *Making Peace: The Reconstruction of Gender in Interwar Britain* (Princeton: Princeton University Press, 1993)
- Susan Pedersen, *Family, Dependence, and the Origins of the Welfare State: Britain and France 1914–1945* (New York: Cambridge University Press, 1993)
- Susan Strasser, *Satisfaction Guaranteed: The Making of the American Mass Market* (New York: Pantheon Books, 1989)
- T. J. Jackson Lears, *Fables of Abundance: A Cultural History of Advertising in America* (New York: Basic Books, 1994).
- T. M. Goriaeva, *Radio Rossii: Politicheskii kontrol' Sovetskogo radioveshchaniia v 1920–1930-x godakh. Dokumentirovannia istoriia* (Moscow: ROS-SPEN, 2000)
- Terry Martin, “An Affirmative Action Empire: Ethnicity and the Soviet State, 1923–1938,” PhD dissertation, University of Chicago, 1996.
- Tetsuo Najita and Harry D. Harootunian, “Japanese Revolt against the West: Political and Cultural Criticism in the Twentieth Century,” *The Film Factory: Russian and Soviet Cinema in Documents, 1896–1939*, ed. Ian Christie and Richard Taylor (Cambridge: Harvard University Press, 1988)
- Theodor Geiger, “Die Legende von der Massengesellschaft,” *Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie* 39: 3 (1951)
- Thomas R. H. Havens, *Valley of Darkness: The Japanese People and World War Two* (New York: W. W. Norton and Company, 1978)
- Tim Mason, *Social Policy in the Third Reich: The Working Class and the ‘National Community’* (Oxford: Berg, 1993)
- Ulrich Wyrwa, “Consumption and Consumer Society: A Contribution to the History of Ideas,” in *Getting and Spending*, ed. Susan Strasser et al.
- Vera Dunham, *In Stalin’s Time: Middleclass Values in Soviet Fiction*, 2nd ed. (Durham, NC: Duke University Press 1990)
- Victoria de Grazia, “Changing Consumption Regimes in Europe, 1930–1970: Comparative Perspectives on the Distribution Problem,” in *Getting and Spending: European and American Consumer Societies in the*

- Twentieth Century*, ed. Susan Strasser, Charles McGovern, and Matthias Judt (New York: Cambridge University Press, 1998)
- Victoria de Grazia, "Establishing the Modern Consumer Household," in *The Sex of Things*, ed. de Grazia
- Victoria de Grazia, "Mass Culture and Sovereignty: The American Challenge to European Cinema, 1920–1960," *Journal of Modern History* 61: 1 (1989)
- Victoria de Grazia, "Nationalizing Women: The Competition between Fascist and Commercial Cultural Models in Mussolini's Italy," in *The Sex of Things: Gender and Consumption in Historical Perspective*, ed. Victoria de Grazia (Berkeley: University of California Press, 1996),
- Victoria de Grazia, *How Fascism Ruled Women: Italy, 1922–1945* (Berkeley: University of California Press, 1992)
- Victoria de Grazia, *The Culture of Consent: Mass Organization of and Leisure in Fascist Italy* (New York: Cambridge University Press, 1981).
- Vladimir Papernyi, *Kul'tura dva*, 2nd ed. (Moscow: Novoe literaturnoe obozrenie, 1996)
- Walter Kolarz, *Russia and Her Colonies* (New York: Frederick A. Praeger, 1952)
- Wendy Z. Goldman, *Women, the State, and Revolution: Soviet Family Policy and Social Life, 1917–1936* (New York: Cambridge University Press, 1993)
- William E. Odom, *The Soviet Volunteers: Modernization and Bureaucracy in a Public Mass Organization* (Princeton: Princeton University Press, 1973)
- William G. Beasley, *Japanese Imperialism, 1894–1945* (Oxford: Clarendon Press, 1987).
- William H. Beveridge, *Social Insurance and Allied Services* (New York: Macmillan Co., 1942)
- William Miles Fletcher, *The Search for a New Order: Intellectuals and Fascism in Prewar Japan* (Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1982)
- William Minoru Tsutsui, *Manufacturing Ideology: Scientific Management in Twentieth-Century Japan* (Princeton: Princeton University Press, 1998)
- William Sheridan Allen, *The Nazi Seizure of Power: the Experience of a Single German Town 1922–1945* (New York: Franklin Watts, 1965, 1984).

- William Wolf, "Russia's Revolutionary Underground: The Construction of the Moscow Subway, 1931–1935," PhD dissertation, Ohio State University, 1994
- William Zimmerman, "Mobilized Participation and the Nature of the Soviet Dictatorship," in *Politics, Work, and Daily Life in the USSR: A Survey of Former Soviet Citizens*, ed. James Millar (New York: Cambridge University Press, 1987)
- Zygmunt Bauman, *Modernity and the Holocaust* (Ithaca, NY: Cornell University Press, 1989).
- A.A. Zabozaev and A. V. Levshin, eds., *Sotsial'noe obespechenie v SSSR: Sbornik ofitsial'nykh materialov* (Moscow: Profizdat, 1962)
- B. Z. Shumiatskii, "Za sovershenstvo masterstva", *Iskusstvo kino*, no. 7, 6, 8 (1936)
- B. Z. Shumiatskii, "New film of Charly Chaplin", *New Masses* 24 (September 1935)
- I. M. Rubinow, "Studies in Workmen's Insurance: Italy, Russia, Spain," PhD dissertation, Columbia University, 1911
- N. D. Psurtsev, ed., *Razvitie svyazi v SSSR* (Moscow: Svyaz', 1967)

Ε΄

Η επαναστατική παράδοση στη Ρωσία 17ος-19ος αιώνας

Σοφία Περόφσκαγια
Μηδενισμός ἐν Ρωσίᾳ
(ἀπὸ ἀθηναϊκὸ ἐντυπο τῆς ἐποχῆς)

Ὡς πρῶτον σύμπτωμα τῶν ἐπαναστατικῶν κινήματων, τῶν παραγωγόντων τὴν ἐπὶ Ἀλεξάνδρου τοῦ Β' ἐσωτερικὴν κατάστασιν τῆς Ρωσίας, δύναται νὰ θεωρηθῇ ἡ περὶ Συντάγματος ἀπόπειρα τῶν δεκεμβριανῶν ἐν ἔτει 1825. Εἰς τὸ ἀτυχὲς καὶ ἀδέξιον ἐκεῖνο κίνημα εἶχε μέρος τὸ ἄνθος τῆς ρωσικῆς ἀριστοκρατίας· μολοντί δὲ ἡ ὑπὸ τῆς κρατησάσης αὐτοκρατορίας ἐπιβληθεῖσα τιμωρία ἐγένετο ἀγρία καὶ ἀπάνθρωπος, διότι διεμελίσθησαν καὶ ἀπηγχονίσθησαν καὶ ἐτουφεκίσθησαν συγγραφεῖς καὶ ποιηταὶ ἐπιφανεῖς καὶ στρατιωτικοὶ καὶ πολιτικοὶ προέχοντες, ἐνέμεινεν οὐχ ἦττον ὁ σπόρος τῶν φιλελευθέρων ἰδεῶν ἐν τοῖς κόλποις πασῶν τῶν κοινωνικῶν τάξεων· διὰ τοῦτο ἡ ἐπανάστασις τοῦ 1825 εἶναι ἡ ἀνοίξασα τὰς πύλας τῆς ἀντιδράσεως ἐν Ρωσίᾳ.

Σημ. — Καὶ ἐντούτοις χαίρουσα καὶ σεμνυνομένη ἡ Διεύθυνσις τοῦ ἀνά χεῖρας Ἡμερολογίου συγκαταλέγει μετὰ τῶν συνεργατῶν καὶ ἀνοίγει τὰς σελίδας αὐτοῦ εἰς τὸν ἐξαίρετον φίλον καὶ διαπρεπῆ ἐν τῷ καθ' ἡμᾶς νομικῷ κόσμῳ κ. Ἄντ. Μομφερράτον, ὅστις, παρὰ τὴν μετριότητα περὶ ἑαυτοῦ προκατάληψιν, γνωστὸς τυχάνει οὐ μόνον διὰ τὴν εὐρεῖαν νομομάθειαν καὶ τὰς ἐκάστοτε ἐπιστημονικὰς δημοσιεύσεις, ἀλλὰ καὶ διὰ τὰς ποικίλας φιλολογικὰς καὶ ἐγκυκλοπαιδικὰς μελέτας, περὶ ἃς μετ' ἴσης ἐπιτυχίας ἐνδιατρίβει.

Σκοπῶν ἐνταῦθα νὰ παράσχω μικρὰς τινας βιογραφικὰς σημειώσεις τῆς περιέργου ὑπάρξεως τῆς Σοφίας Περόφσκαγιας, λυποῦμαι ὅτι δὲν δύναμαι νὰ ἐνδιατρίψω εἰς τὴν ἱστορικὴν πορείαν τῆς ἀντιδράσεως ταύτης. Ὡς πρὸς τοῦτο παραπέμπω εἰς τὰ ἄξια λόγου ἔργα τοῦ Ἀλφόνσου Thun, τοῦ Γρηγορίου Kurczanko καὶ εἰς τὰς σπουδαιότατας πληροφορίας τὰς δημοσιευθείσας ὑπὸ τοῦ Sterniak, διευθυντοῦ τῆς ἐπαναστα-

τικῆς ἐφημερίδος Γῆ καὶ ἐλευθερία. Σημειοῦμαι μόνον ἐνταῦθα, ὅτι τὸ παθολογικὸν φαινόμενον τοῦ μηδενισμοῦ, ὡς ἐπεκλήθη ἐσχάτως ἢ ἐπαναστατικὴ προπαγάνδα, ἐνεφανίσθη κατ' ἀρχὰς ὑπὸ τὴν ἀθῶων μορφήν φιλολογικῶν συλλόγων, ἐν οἷς ἀνεπτύσσοντο συζητήσεις κοινωνικῶν καὶ πολιτικῶν ζητημάτων. Ἡ ἄπληστος δ' ἀνάγνωσις τῶν ἐκ τῆς δύσεως βιβλίων, προϊόντων τοῦ προοδεύοντος ἐκπολιτιστικοῦ πνεύματος, καὶ ἰδίως τῶν Saint-Simon, Fourier, Louis Blanc, Proudhon, Owen καὶ ἄλλων, οὐκ ὀλίγον συνεπέδρασαν εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῶν αἰσθημάτων τῆς ἐλευθερίας, ἀγνώστους κόσμους ἀποκαλύπτουσα εἰς τὰς ψυχὰς τῆς ῥωσίδος νεότητος. Διὰ τὴν συλλάβην τις ἀμυδρὰν ἰδέαν τῆς ἀναπτύξεως ταύτης, ἀρκεῖ νὰ μάθῃ ὅτι κατὰ τὸ ἔτος 1875 εἶχον κατηγορηθῆ ἐπὶ ἐπαναστατικοῖς κινήμασιν 612 ἄνδρες καὶ 158 γυναῖκες, μεταξὺ δ' αὐτῶν ἠδύνατό τις νὰ διακρίνῃ τὴν χονδροειδῆ ὄψιν τοῦ χειρώνακτος παρὰ τῆ εὐγενεῖ μορφῇ τῶν ἀριστοκρατικῶν αἰθουσῶν, τὸν πλουσιώτατον γαιοκτήμονα καὶ εἰρηνοδίκην τοῦ διαμερίσματος Pensa Ἐνδουαρώφ, ὡς παρέχοντα ἄσυλον καὶ χρήματα τοῖς ἐταίροις, τὴν σύζυγον τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς χωροφυλακῆς Γλουσέφ, παροτρύνουσαν τὸν υἱὸν τῆς εἰς ἐπαναστατικὰς ἐπιχειρήσεις, τὸν καθηγητὴν Δουχόβσκη προστατεύοντα τὸν μαθητὴν Κοβάλεκ, δραστηριώτατον μηδενιστὴν, τὸν διακεκριμένον ἰατρὸν Πορτουγαλῶφ ὡς προστατεύοντα τοὺς φιλελευθέρους, τὴν ζάπλουτον Σοφίαν Σουββοτίνην ποσὰ μυθώδη προσενεγκοῦσαν εἰς εὐόδωσιν τοῦ ἔργου τῆς προπαγάνδας τῶν χωρικῶν τῆς διοικήσεως Kursk, τὸν ταμιᾶν Πλέτιεφ παρέχοντα τῷ υἱῷ του ἄφθονον ὕλην ἀναγνώσεως ἐπαναστατικῶν βιβλίων καὶ καυχώμενον ὅτι παρεσκεύαζεν αὐτὸν διὰ τὸν λαόν.

Ἐπικίνδυνον ὁμως φάσιν ἔλαβον τὰ πράγματα διὰ τῆς ἰδρύσεως τοῦ ἐκτελεστικοῦ κομητάτου, ἕνεκα τῆς αὐστηρᾶς στάσεως ἣν ἔλαβεν ἡ Κυβέρνησις κατὰ τὸ παρὰ Βολταίρω ἀξίωμα «gouverne qui peut, et quand on est parvenu à être le maitre, on gouverne comme on peut.» Κατὰ τὸν Χρόνον τοῦ Λονδίνου «ὁ λαὸς διετέλει ἐν καθημερινῇ συγκρούσει πρὸς τὴν διεφθαρμένην γραφειοκρατίαν, πρὸς τὸ ὀργανωμένον σύστημα τῆς ἀστυνομικῆς κατασκοπείας, πρὸς τὰς μυστηριώδεις συλλήψεις, πρὸς τὰ παθήματα τῶν ἀθῶων καὶ τὴν ἀτιμωρησίαν τῶν ἐνόχων.» Ἡ ἰδέα ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ συγκεντροῖ ἐν ἑαυτῷ πᾶσαν ἐξουσίαν ἐπόμενον ἦτο νὰ συνεπισύρῃ τὴν εὐθύνην τῆς οἰκτρᾶς καταστάσεως καὶ τὰς ἐπιθέσεις τῆς ἀντεκδικήσεως τῶν τυραννουμένων. Διὰ ταῦτα καὶ ὁ

άτυχῆς Βρούτος τῆς Ῥωσίας Ζελιάμπωφ ἐν τῇ περιβοήτῳ ἀγορεύσει του ἀπολογούμενος ἐπὶ τῇ δολοφονίᾳ τοῦ αὐτοκράτορος ἔλεγεν, «ἐν ἀρχῇ εἴμεθα εἰρηνικοὶ ἀπόστολοι, ἀλλ' ἡ καταπίεσις καὶ ἡ καταδίωξις ἠνάγκασεν ἡμᾶς ν' ἀνακηρύξωμεν τὴν Κυβέρνησιν ἐχθρὸν ἄσπονδον ἡμῶν· ἐν τῇ πράξει μετεβλήθησαν αἱ ιδέαι ἡμῶν.»

Ἡ ἐπικίνδυνος δὲ τῶ ὄντι αὕτη φάσις ἐσημειώθη κατ' ἀρχὰς διὰ τῆς ἀποπέρας φόνου κατὰ τοῦ φρουράρχου Πετροπόλεως Τρεπῶφ ὑπὸ τῆς γυναικὸς Βέρας Σάσσουλιτς.

Τὸ ἐκτελεστικὸν κομητάτον ἐν τούτοις εἶχεν ἐν συμβουλίῳ ἀποφασίση καὶ τὴν ἴδρυσιν δημοσιογραφικοῦ ὄργάνου, ὅπερ ὠνομάσθη «θέλησις τοῦ λαοῦ.» Ὁ Μοροσῶφ διωρίσθη ἀρχισυντάκτης, ἕτεροι δ' ἐπτὰ, ἐν οἷς καὶ τρεῖς γυναῖκες, συντάκται. Διὰ τῶν πρώτων φύλλων δημοσιεύθη τὸ πρόγραμμα αὐτοῦ, ἐν ᾧ ἐφέροντο ἀρχαὶ πολλὴν τὴν ὁμοιότητα ἔχουσαι πρὸς ἐκεῖνας, αἱ ὁποῖαι ἐγεννήθησαν ἐκ τῶν ἐρειπίων τῆς Βαστίλλης. «Πεποιθήμεν, ἐκήρυττε τὸ κομητάτον, ὅτι ἡ ἀνθρωπότης μόνον ἐπὶ τῇ βάσει τῶν κοινωνικῶν ἀρχῶν δύναται νὰ συνενώσῃ ἀδιάρρηκτως τὴν ὑπαρξίν της τῇ ἐλευθερίᾳ, τῇ ἰσότητι καὶ τῇ ἀδελφότητι· ὅτι μόνον τοιοῦτῳ τρόπῳ ἡ κοινὴ ὑλικὴ εὐημερία καὶ ἡ πλήρης καὶ τελεία ἀνάπτυξις τῆς προσωπικότητος καὶ δὴ ἡ πρόοδος αὐτῆς δύναται νὰ ἐξασφαλισθῆται. Πεποίθαμεν ὅτι μόνον ἡ θέλησις τῶν λαῶν δύναται νὰ ὀργανώσῃ τοὺς κοινωνικοὺς τύπους, καὶ ὅτι ἡ πρόοδος τοῦ λαοῦ τότε μόνον εἶνε διαρκῆς, ὅταν οὗτος αὐθύπαρκτος καὶ ἐλεύθερος διενεργεῖ αὐτήν, καὶ ὅταν ἐκάστη ιδέα, ἣτις πρέπει νὰ ἐφαρμοσθῆ ἐν τῷ βίῳ, τῇ ἐπιγνώσει καὶ τῇ θελήσει τοῦ λαοῦ προάγῃται. Τὸ καλὸν τοῦ λαοῦ καὶ ἡ θέλησις τοῦ λαοῦ εἰσὶν αἱ ἱερώταται καὶ ἀπ' ἀλλήλων ἀδιάσπαστοι ἀρχαὶ ἡμῶν.» Μεταξὺ δὲ τῶν αἰτημάτων τοῦ λαοῦ, ἃ διευτυπώθησαν ἐν τοῖς φύλλοις τῆς ῤηθείσης ἐφημερίδος ὑπῆρξαν καὶ αἱ ἐξῆς· σταθερὰ προστασία καὶ ἀσφάλεια τοῦ λαοῦ, ἀνεξαρτησία τῶν ἀγροτικῶν κοινοτήτων, κυριότης ἐδάφους, πλήρης ἐλευθερία τῆς συνειδήσεως, ἐλευθερία τοῦ λόγου, ἐλευθερία τοῦ τύπου, δικαίωμα τοῦ συνέρχεσθαι, δικαίωμα ψήφου ἄνευ διακρίσεως περιουσίας καὶ τάξεως.

Αἱ ἀρχαὶ αὗται αἱ ὑποστηρίζουσαι τὸ οἰκοδόμημα τοῦ ἀληθοῦς πολιτισμοῦ, ὑπῆρξαν καὶ θὰ ὑπάρξωσιν ἐπὶ πολὺ τὸ ἀντικείμενον τῆς ἔριδος μεταξὺ λαοῦ καὶ αὐτοκρατορίας, εἰς τὸν βωμὸν δ' αὐτῶν πολῦτιμοι ὑπάρξεις ἐθυσιάσθησαν ἐξ ἀμφοτέρων τῶν στρατοπέδων, ἰδίως ὅμως

πλείστοι μεγάλοι ἄνδρες ἐκ τῶν φιλελευθέρων, οἵτινες, κατὰ τὴν ἔκφρασιν τοῦ Sterpiak, ἐν ἄλλῃ μὲν χώρα θ' ἀπετέλουν τὴν τιμὴν καὶ τὴν ἐθνικὴν δόξαν, ἐν Ῥωσίᾳ ὅμως ἐσβέσθησαν ἐν ταῖς φυλακαῖς καὶ εἰς τὰς στέππας τῆς Σιβηρίας. Ἐν τῷ περὶ τῶν ἀρχῶν τούτων ἀγῶνι ἔπεισε θῦμα καὶ ὁ αὐτοκράτωρ Ἀλέξανδρος II κατὰ τὰς καλένδας τοῦ μηνὸς Μαρτίου 1881, κριθεὶς ὑπεύθυνος, ὡς ἔγραφεν ὁ Times, ἐπὶ γεγονόσιν, ἅτινα ἴσως οὐδ' εἰς γνῶσιν αὐτοῦ ἐφέροντο, περικυκλούμενος ἐν τῇ ἀπομονώσει τοῦ αὐτοκρατορικοῦ ἀξιώματος ὑπὸ ὑπαλλήλων ἐνδιαφερομένων συνήθως ν' ἀποπλανῶσιν αὐτὸν, ζήσας βίον φέροντα τὸν τύπον τῆς βαθείας λύπης καὶ τοῦ φόβου. Ἐπὶ τῇ δολοφονίᾳ αὐτοῦ κατηγορήθη καὶ ἡ Σοφία Περόφσκαγια.

Ἡ Σοφία Περόφσκαγια ἐγεννήθη ἐν Πετροπόλει ἔτει 1854· ὡς ὁ Κραπότκιν, εἶλκε καὶ αὕτη τὸ γένος ἐξ ὑψηλῆς καὶ εὐγενεστάτης οἰκογενείας, διότι οἱ Perowski εἶνε κλάδος τῆς οἰκογενείας τοῦ Rascmowski, συζύγου ἀνεπισήμου τῆς αὐτοκρατείας Ἐλισάβετ βασιλευσάσης κατὰ τὸν παρελθόντα αἰῶνα, ὁ πατὴρ τῆς Σοφίας ὑπῆρξε γενικὸς διοικητῆς Πετροπόλεως, ὁ δ' ἐκ πατρὸς θεῖος κατέκτησεν ἐπὶ Νικολάου σπουδαιότατον μέρος τῆς κεντρῶας Ἀσίας, καὶ ὁ πάππος ἐχρημάτισεν ὑπουργὸς τῆς δημοσίας ἐκπαιδεύσεως. Εὐκόλον ἐκ τούτων νὰ νοήσῃ τις ὅτι ἀρίστης ἀνατροφῆς καὶ μορφώσεως ἔτυχεν. Ἡ μήτηρ αὐτῆς Βαρβάρα Σεργιεγιέβνα ἦτο ἀγαθωτάτη γυνὴ ὑπεραγαπῶσα τὴν θυγατέρα της, ἥτις ἐπίσης ἄκραν στοργὴν πρὸς τὴν μητέρα ἠσθάνετο· ὁ πατὴρ ὅμως ἦτο τύπος ὑπαλλήλου χαρακτήρος μικροῦ καὶ φιλαύτου, δεσπότης τύραννος ἐν τῇ οἰκογενείᾳ. Ἀπὸ τῆς ἡλικίας ὀκτώ ἐτῶν ἐδίδαξεν αὐτὴν ἡ μήτηρ τὴν ἀνάγνωσιν, ὅταν δὲ κατὰ τὸ ἔτος 1869 ἦλθεν ἡ οἰκογένειά της εἰς Πετρούπολιν ἐκ Krim, διότι ἐπρόκειτο νὰ πωληθῇ τὸ μητρικὸν κτῆμα, ἔνθα διέμενον, ἡ Σοφία εἰσήχθη εἰς Γυμνάσιον, ἐν ᾧ ἐγνώρισε τὰς Wilberg, Kornilowa καὶ Lörschern, αἵτινες βραδύτερον ἐπεδόθησαν εἰς ἐπαναστατικὰ ἔργα. Ἡ ἀνάγνωσις δ' ἐν νεαρωτάτῃ ἡλικίᾳ συγγραφέων, οἷοι ὁ Τσερνιζέβσκη καὶ ὁ Δοβρολιουβῶφ, οἵτινες κατὰ τινὰς ὑπῆρξαν καὶ διδάσκαλοί της, ἐνέπνευσαν τῇ ἀπαλῇ καὶ εὐγενεῖ ψυχῇ τῆς νεάνιδος ζωηρὰ αἰσθήματα καὶ μυστηριώδη πάθη, ἐξ ἐκείνων τὰ ὁποῖα ἄγουσιν ἢ εἰς τὴν δόξαν ἢ εἰς τὴν ἀγχόνην.

Ἐν τῷ διαστήματι τούτῳ ὁ πατὴρ της διέμενε μακρὰν τῆς οἰκογενείας· ὅταν ἐπανῆλθεν εἰς Πετρούπολιν ἔτει 1870 ἀπηγόρευσε τῇ Σοφίᾳ πᾶσαν

σχέσιν καὶ ἰδίως μετὰ τῶν μνησθεισῶν φίλων, κατὰ δὲ τὸν Sterniak καὶ πᾶσαν σπουδῆν. Τοιαύτην τυραννίαν δὲν ἠδυνήθη νὰ ὑπενέγκῃ ἡ ζωηρὰ κόρη, καὶ προέβη εἰς τὸ πρῶτον ἐπαναστατικὸν κίνημά της, ἐγκατέλιπε δὴλα δὴ τὴν πατρικὴν στέγην μόλις ἄγουσα τὸ 16 ἔτος τῆς ἡλικίας της. Ὁ πατήρ, ὡς εἰκὸς, μανιωδῶς ἀνεζήτησεν αὐτὴν διὰ τῆς ἀστυνομίας, καταφυγοῦσαν εἰς φιλικὰς οἰκογενείας· ἀνεῦρεν αὐτήν, ἀλλ' ἀπελπισθεὶς νὰ μετατρέψῃ τὸν χαλύβδινον χαρακτῆρά της, τὴν ἐγκατέλιπεν· ἡ μήτηρ ὁμως κρύφα παρεχώρει αὐτῇ χρηματικὰς βοηθείας.

Μείνασα ἡ Σοφία ἐλευθέρα, ὡς ὁ ἀήρ, παρεδόθη εἰς τὰς ὁρμὰς τῶν φρονημάτων της, κατετάχθη εἰς τὸν φιλανθρωπικὸν σύλλογον τὸν λεγόμενον τοῦ Τσαϊκόβιτς, μετὰ τινα δὲ χρόνον κατῆλθεν εἰς τὸν λαὸν· καὶ ἐγένετο λοιπὸν ἀρίστη διδασκάλισσα. Ἐτει 1872 εὐρίσκομεν αὐτὴν ἐν Κάμα ὡς ἐμβολιάστριαν, ἀπὸ χωρίου εἰς χωρίον πλανωμένην καὶ ὡς αἱ μάρτυρες τοῦ χριστιανισμοῦ ὑφισταμένην πᾶσαν στέρησιν. Ἐν συρμῶ ὑπῆρχε τότε τὸ μυθιστόρημα τοῦ Τσερνιζέβσκη «τί ποιητέον» κατὰ τὰς ἐν αὐτῷ θεωρίας ἔζησε καὶ ἡ Σοφία διὰ μέλιτος καὶ σικάλεως, ἐκοιμήθη ἐπὶ ἀχυρίνου προσκεφαλαίου, καὶ ἐν ταῖς κακουχίαις κατ' οὐδὲν ἠλαττώθη ἡ ὑγεία τῆς νεάνιδος. Ἐκεῖθεν ἐλθοῦσα εἰς Jedimnowo τῆς ἐπαρχίας Twer ἐγένετο βοηθὸς τοῦ διδασκάλου τοῦ λαϊκοῦ σχολείου καὶ μετὰ τῆς νεολαίας ἐκαλλιέργει ἐπαναστατικὰ κινήματα. Κατὰ τὸν 7βριον τοῦ 1873 συνελήφθη, ἀλλ' ἐπὶ ἐγγυοδοσίᾳ 5000 ρουβλίων ἀφέθη πάλιν ἐλευθέρα. Ἀπεφάσισε κατόπιν νὰ ἐκμάθῃ τὴν χειρουργικὴν (ἐν ἐκστρατεία), καὶ ἔλαβεν ὄντως μαθήματα ὑπὸ ἱατροῦ τινος ἐν τῷ διοικητηρίῳ Twer, εἶτα ὁμως ἐτελειοποιήθη ἐν τῇ σχολῇ Συμφερουπόλεως λαβοῦσα καὶ δίπλωμα.

Ἡ φιλανθρωπία, ἥς ἔνεκεν ἐγένετο θῦμα, καθίστη αὐτὴν νοσοκόμον ἀμίμητον. Ἄν τις τῶν φίλων της ἠσθένει, πρῶτη ἡ Σοφία ἔσπευδε παρὰ τῇ κλίνῃ του καὶ παρεῖχεν εὐεργετικὰς περιποιήσεις, μετὰ τοιοῦτου δὲ ζήλου καὶ ὑπομονῆς ἐπεδεψίλευεν αὐτὰς ὥστε τῶν ἀσθενῶν της πάντων κατέκτα τὴν καρδίαν.

Κατὰ τὴν γνωστὴν καὶ διαβόητον δίκην τῶν 193, ἦν εἰς τῶν κατηγορουμένων, ὁ Myschkin, διαμαρτυρόμενος κατὰ τοῦ ἀποκλεισμοῦ πάσης δημοσιότητος ἀπεκάλεσε μωρὰν κωμωδίαν, ὑπῆρξε κατηγορουμένη καὶ ἡ Σοφία· καὶ ἠθώθη μὲν δικαστικῶς, ἀλλὰ διοικητικῶ μέτρῳ (!) ἐξωρίσθη εἰς τὴν ἐπαρχίαν Ὀλενέζ (ἔτει 1879). Ἐν τῷ σιδηροδρομικῷ σταθμῷ

Ζούντοβον υπεσκέλισε τὸν χωροφύλακα, ὅστις ἐκοιμᾶτο εἰς τὸ κατώφλιον τῆς θύρας τοῦ κοιτῶνος, ἔνθα ἐφυλάσσετο ἢ ἐξόριστος, καὶ ἀπέδρα καταφυγοῦσα καὶ εἰσδύσασα ἐν τῷ πλησίον δάσει, κατώρθωσε δὲ νὰ διαφύγη τοὺς ὄνυχας τῆς ἐξουσίας κρυβεῖσα ἐν αὐτῷ ἕξ ὥρας μακρὰν τοῦ σταθμοῦ. Ἐν ἄκρῳ δ' ἀφοβία ἐπανῆλθε κατόπιν εἰς Πετρούπολιν.

Ἐν τούτοις εἶχεν ἔλθῃ εἰς συνεννόησιν καὶ εἰργάσθῃ μετὰ τοῦ συλλόγου «γῆ καὶ ἐλευθερία» πρὸς ἀπελευθέρωσιν ἢ βοήθειαν τῶν ἐν Χαρκόβῳ κρατουμένων ἐταίρων, τεθεῖσα ἐπὶ κεφαλῆς ἐνόπλων συμμοριῶν· μεταμφιεσθεῖσα δὲ αὕτη καὶ οἱ ὁπαδοί της εἰς χωροφύλακας ἐπεχείρησε βία ν' ἀπαλλάξῃ τοὺς Rogatscheff, Kowalik, Wojnaralsky, καὶ Murawsky τῶν χειρῶν τῆς ἐξουσίας μεταγομένους εἰς τὰς κεντρικὰς φυλακὰς Χαρκόβου. Ὁ ρηθεις σύλλογος εἶχεν ἰδρυθῆ κατὰ τὸ 1879, ἤκμαζε δὲ κυρίως ἐν τῇ βορείῳ Ῥωσσίᾳ.

Ἐν τῇ μεγάλῃ συνελεύσει τῶν φιλελευθέρων καὶ τῶν μελῶν παντοίων συλλόγων ἐν Βερονέζ, ἡ ἡμετέρα ἠρωῖς κατετάχθη ἐν ἐκείνοις, οἵτινες ἐκ παντὸς τρόπου ἐπεθύμουν τὴν ἐπιτυχίαν τῆς ἐνώσεως· ἐν τῇ ἐνώσει διέβλεπε τὴν δύναμιν τῆς ἀντιδράσεως.

Ἐκ πνεύματος ἀντιδράσεως διὰ τὴν ἀπηγῆ καὶ ἀγρίαν καταδίωξιν καὶ θανάτων τῶν συνεταιίρων ἐκηρύχθη καὶ ἡ Σοφία ὑπὲρ τῆς ἀνάγκης τοῦ θανάτου τοῦ Αὐτοκράτορος, ὄν, ὡς ἀνωτέρω εἴρηται, ἐθεώρουν τῶν κακῶν πάντων ὑπεύθυνον· εἶχεν ὁμως τὴν ἰδέαν ὅτι ὁ θάνατος αὐτοῦ δὲν ἔπρεπε νὰ παραστῇ ὡς κοινὸν καὶ μεμονωμένον κακούργημα, ἀλλὰ παρεσκευασμένον πολιτικὸν πραξικόπημα ὡς ὁ τοῦ Καίσαρος, συνοδευόμενος ὑπὸ ἐπαναστάσεως τῶν λαῶν· ἐνόει λοιπὸν σύμπραξιν τῶν λαϊκῶν συλλόγων· καθόσον ὁμως «τὸ κόμμα τῆς μαύρης ἀποφάσεως» δὲν εἶχεν ἔτι στενὰς σχέσεις μετὰ τοῦ λαοῦ, ἀπεφάσισε νὰ συμπράξῃ μετὰ τῶν τρομοκρατικῶν, ἐργαζομένη συγχρόνως καὶ μετὰ τῶν λαϊκῶν. Καὶ εὐρίσκομεν λοιπὸν αὐτὴν εἰς τὴν ὑπὸ τὸ ὄνομα Σουχοροκῶβ ἐκμισθωθεῖσαν οἰκίαν ἐν Μόσχᾳ μετὰ τοῦ Χάρτμαν καὶ ἄλλων ἀρχηγῶν· δὲν ἦτο ἄρα ξένη εἰς τὴν τρομερὰν ἐκείνην ἐπιχείρησιν τῆς δι' ὑπὸνόμου καὶ δυναμίτιδος ἀνατινάξεως τῆς σιδηροδρομικῆς γραμμῆς καὶ τοῦ συρμοῦ κατὰ τὸ θέρος τοῦ 1879, ὅταν ἐκ θαύματος διεσώθη ἡ ζωὴ τοῦ αὐτοκράτορος ἐπιστρέφοντος ἐκ Λεβαδείας εἰς Πετρούπολιν διὰ Μόσχας.

Τέλος εἰς τὴν δολοφονίαν τοῦ Ἀλεξάνδρου συνήργησεν οὐκ ὀλίγον· διὰ μολυβδίδος ἐσημείου ἐπὶ τινος γραμματοκιβωτίου τὸ σχέδιον τῆς

μάχης, τὰς θέσεις δῆλα δὴ ἄς ὤφειλον νὰ καταλάβωσιν οἱ συνωμόται, τὴν δὲ πρῶταν τοῦ πραξικοπήματος ἴστατο ἐπὶ τοῦ πεδίου λαμβάνουσα πληροφορίας παρὰ τῶν σκοπῶν περὶ τῆς πορείας τοῦ αὐτοκράτορος καὶ διαβιβάζουσα αὐτὰς διὰ κινήματων σάκκου, ἐκ τῶν κινήματων δὲ τούτων ὀδηγηθέντες καὶ οἱ Ῥισσακῶφ καὶ Γρινεβίικη συνεπλήρωσαν τὸ φοβερὸν ἔργον.

Μίαν ἐβδομάδα κατόπιν συνελήφθη καὶ μετὰ τῶν συνενόχων Ῥισσακῶφ Κίβαλτσιτς, Μιχαηλῶφ, τῆς Ἐσσης Χέλφμαν καὶ τοῦ Ζελιάμπωφ ἤχθη ἐνώπιον τοῦ δικαστηρίου· παρέστη ἐνώπιον αὐτοῦ ἀτάραχος, καὶ ὅταν ἐκλήθη εἰς ἀπολογία ἀπολόγησε μετὰ θάρρους τὰς πράξεις της, παρακαλέσασα μάλιστα νὰ μὴ λάβωσιν ὑπ' ὄψει τὴν ἀδυναμίαν τοῦ φύλου, ἀλλ' ὡς ἄνδρα νὰ θεωρήσωσιν αὐτήν! ὡς νὰ ἐφοβεῖτο ἡ γενναία κόρη μήπως ἐκληφθῆ ὅτι ἐν τῷ στήθει ἐκρύπτετο γυναικὸς καρδία. Κατεδικάσθη εἰς τὸν δι' ἀγχόνης θάνατον ἄγουσα μόλις τὸ 26 τῆς νεότητος ἔτος.

Ἡ Σοφία Περόφσκαγια ἦτο ὡραία, *non di quella beltà*, ὡς λέγει ὁ *Sterniak*, *che abbaglia a prima vista, ma di quella che più si guarda più affascina*. Μικρὰ κεφαλή, ξανθὴ κόμη, ζεῦγος γαλανῶν ὀφθαλμῶν μυστηριώδους λάμψεως εὐφυσστάτων καὶ ζωηροτάτων ὑπὸ μέτωπον εὐρὺ καὶ ὑψηλόν, ῥις μικρά, στόμα δροσερὸν ἐστολισμένον διὰ διπλῆς σειρᾶς ὡραιότητας ὀδόντων, ἀπετέλουν τὴν χαριεστάτην φυσιογνωμίαν αὐτῆς· ἡ φωνὴ αὐτῆς ἦτο γλυκεῖα καὶ συμπαθητικωτάτη, ἦτο φιλόγελως ὡς πᾶσαι αἱ νεάνιδες, ἀλλὰ δὲν ἠγάπα τὴν πολυτέλειαν, διὰ τοῦτο ἡ περιβολὴ αὐτῆς ἐκτάκτως ἀπλῆ ὑπῆρχεν, ἐλάτρευεν ὅμως ὑπερβαλλόντως τὴν καθαριότητα καὶ διετήρει αὐτὴν ὡς Ἑλβετὶς κόρη· ὑπερεφίλει τὰ μικρὰ παιδία.

Περὶ δὲ τῶν ἐρώτων της; Ὡς πρὸς τὸ ἀντικείμενον τοῦτο δὲν ὑπάρχουσιν ἀσφαλεῖς πληροφορίες, εἰ μὴ ὅτι μόνον κατὰ τὸ τελευταῖον ἔτος τῆς ζωῆς της ὁ μόνος ἀνὴρ ὅστις ἐπεβλήθη τῇ καρδίᾳ της ὑπῆρξεν ὁ Ζελιάμπωφ μετὰ τοῦ ὁποίου καὶ συναπέθανε.

Λέγεται ὅτι κατ' οὐδὲν ἐθεώρει τοὺς ἄνδρας ἀνωτέρους τῶν γυναικῶν, ἔκρινεν ὅμως ἐξ ἑαυτῆς. Ὁ *Sterniak* περιγράφων τὸν χαρακτῆρα της ἀνακράζει ἐκ θαυμασμοῦ: *che forza titanica si nascondeva sotto quel sembiante così sereno! Che qualità aveva questa donna straordinaria!*

Ὀλίγας ἡμέρας πρὸ τῆς καταδίκης της, ἥτις ἐκ τοῦ προτέρου ἦτο γνωστή, ἔγραψεν ἐπιστολὴν πρὸς τὴν ἐν Κριμ διαμένουσαν μητέρα της. Ἡ ἐπιστολὴ αὕτη πλήρης πάθους καὶ χάριτος καὶ τρυφεροῦ αἰσθήματος εἶνε ἀξία νὰ μνημονευθῇ ἐνταῦθα.

Ἀκριβὴ καὶ ἀνεκτίμητος μῆτερ μου!

Μὲ καταθλίβει καὶ βασανίζει ἀκαταπαύστως ἡ σκέψις, τί τάχα ἐν τῇ ψυχῇ σου νὰ συμβαίνει; Σὲ ἱκετεύω, ἀκριβὴ μου, μὴ ἀνησύχει, μὴ θλίβου, φείσθητι σεαυτῆς χάριν τῆς οἰκογενείας σου καὶ πρὸς χάριν ἑμοῦ. Παντάπασι δὲν λυπούμαι διὰ τὴν τύχην μου, ἀντιμετωπίζω αὐτὴν ἐν ἄκρᾳ ἡρεμίας, διότι πρὸ πολλοῦ ἐγίνωσκον καὶ θάπτον ἢ βράδιον ἀνέμενον αὐτὴν ἵνα ἐπέλθῃ. Καὶ ὅμως, ἀγαπητὴ μου μῆτερ, ἡ τύχη αὕτη δὲν εἶνε τόσο πολὺ μαύρη. Ἐζῶν ὡς αἱ πεποιθήσεις μου ὑπηγόρευον· ἐναντία αὐτῶν νὰ πράξω ἀδύνατον εἰς ἐμὲ ὑπῆρχε· τοῦτου ἔνεκα ἐν ἡσυχῶ συνειδήσει περιέμενον ὅ,τι μοι πέπρωται. Τὸ μόνον πρᾶγμα, ὅπερ βαρέως πιέζει τὴν ψυχὴν μου, εἶνε ἡ λύπη σου, ἀνεκτίμητες μῆτέρ μου. Τοῦτο εἶνε τὸ μόνον ὅπερ μὲ καταθλίβει, καὶ δὲν γνωρίζω τί θὰ ἠδυνάμην νὰ δώσω διὰ νὰ ἀνακουφίσω αὐτὴν. Γλυκεῖά μου μῆτερ, συλλογίσθητι ὅτι ἔχεις ἀκόμη πολυμελῆ οἰκογένειαν, ὅτι μικρὰ καὶ μεγαλειτέρα τέκνα σὲ περιστοιχίζουσι, καὶ ὄλων αὐτῶν ἀναγκαῖον ὑπόδειγμα ἠθικῆς δυνάμεως ὑπάρχεις. Ἐλυπήθη πάντοτε ἐνδομύχως ἡ ψυχὴ μου ὅτι δὲν ἠδυνήθην νὰ φθάσω εἰς τὸ ἠθικὸν ἐκεῖνο ὕψος ἐν ᾧ σὺ ἴστασαι· ἐν τούτοις ἐν ταῖς στιγμαῖς τῆς ἀμφιβολίας διετήρησα πάντοτε τὴν εἰκόνα σου. Δὲν θέλω νὰ βεβαιώσω τὰ πρὸς σὲ αἰσθήματά μου, διότι σὺ γνωρίζεις ὅτι ἀδιαλείπτως ἦσο ἡ σταθεροτάτη καὶ μεγίστη ἀγάπη μου. Ἡ ἀνησυχία μου διὰ σὲ ἦτο διαρκῶς δι' ἐμὲ ἡ μεγαλειτέρα λύπη. Ἐλπίζω ὅμως, ἀκριβὴ μου, ὅτι θὰ ἡσυχάσῃς καὶ ὅτι ἐν μέρει τούλάχιστον θὰ μοὶ συγχωρήσῃς δι' ὅλην τὴν λύπην, ἣν σοὶ προξενῶ. Ἐλπίζω ὅτι δὲν θὰ μὲ μαλώσῃς πολὺ. Ἡ ἐπίπληξις σου εἶνε τὸ μόνον ὅπερ μὲ στενοχωρεῖ.

Πολύ, πολὺ φιλῶ τὰ κερὰκια σου καὶ γονατιστὴ σὲ ἱκετεύω νὰ μὴ μου θυμώσῃς. Τὰ θερμά μου χαιρετίσματα πρὸς ἅπαντας τοὺς συγγενεῖς. Ἐχω ὅμως ἀκόμη μίαν παράκλησιν πρὸς σέ, ἀκριβὴ μου μητερίτσα· ἀγόρασόν μοι ἐν περιλαίμιον καὶ χειρόκτια φέροντα κομβία, διότι μὲ περόνας ἀπαγορεύεται ἐνταῦθα, τὸ δὲ περιλαίμιον νὰ εἶνε

στενόν, πρέπει νὰ εὐτρεπίσῃ τις τὴν ἔνδυμασίαν του διὰ τὸ δικαστήριον, διότι ἐνταῦθα παντελῶς ἐφθάρη.

Καλὴν ἐντάμωσιν λοιπόν, ἀκριβὴ μου· ἐπαναλαμβάνω καὶ πάλιν τὴν παράκλησίν μου, μὴ λυπῆσαι, μὴ φροντίζῃς δι' ἐμέ. Ἡ τύχη μου δὲν εἶνε τόσοσιν θλιβερά, καὶ ἐπὶ τέλους δὲν εἶνε δίκαιον νὰ μὲ πικραίνῃς.

13/1 Μαρτίου 1881.

Ἡ Σοφία σου.

Τὴν ἐπιστολὴν ταύτην ἔγραψεν ἐκ τῆς φυλακῆς. Ἄμα τῇ λήψει αὐτῆς ἡ μήτηρ ἔσπευσεν εἰς Πετρούπολιν· δὲν τῇ ἀπηγόρευσαν τὴν ἐν τῇ φυλακῇ εἴσοδον, ἀλλ' ἀνέβαλον τὴν ἐπίσκεψιν ἀπὸ ἡμέρας εἰς ἡμέραν, μόλις δὲ κατὰ τὴν 3/15 Ἀπριλίου ἐπέτρεψαν αὐτῇ νὰ ἴδῃ τὴν Σοφίαν της, ἀκριβῶς καθ' ἣν ὥραν ἐπρόκειτο νὰ ἀπαχθῇ εἰς τὸν τόπον τῆς ἐκτελέσεως τιθεμένη ἐντὸς μαύρου κάρρου, δεδεμένη ἐπὶ δοκοῦ, τὸ πρόσωπον ἔχουσα ἐστραμμένον πρὸς τὰ ὀπισθεν καὶ φέρουσα ἐπὶ τοῦ στήθους κρεμαμένην πινακίδα μετὰ τῆς ἐπιγραφῆς «προδότις τῆς πατρίδος.»

Οἷα φρικτὴ συνάντησις μητρὸς καὶ θυγατρὸς! φρικτοτέρα ὅμως διὰ τὴν ταλαίπωρον μητέρα ὑπῆρξεν ἡ στιγμή, καθ' ἣν εἶδον οἱ ὀφθαλμοὶ της τὴν Σοφίαν ἐπὶ τῆς ἀγχόνης.

Κατὰ τὴν μαρτυρίαν αὐτόπτου μάρτυρος πρὶν ἢ ἀποθάνῃ, ἀπέσπασεν ἐν ἄνθος, ὅπερ ἔφερον ἐπὶ τοῦ στήθους της καὶ προσήνεγκεν αὐτὸ μειδιῶσα εἰς τὸν ἀξιωματικὸν τὸν συνοδεύσαντα αὐτήν· ὅταν δὲ τὸ σῶμα αὐτῆς ἐρρίφθη εἰς τὸ κενὸν ὃ παριστάμενος λαὸς ἐγονάτισεν ὡς νὰ ἐξέφραζε σεβασμὸν καὶ εὐγνωμοσύνην.

Ἀθήνησι, τῇ 2 Αὐγούστου 1881.

Ἄντ. Μομφερράτος

Γιώργος Λιερός
Η τέχνη της μάσκας
(με αφορμή το βιβλίο του Τσερνισέφσκι *Τι να κάνουμε;*)

...Η βαθιά οδύνη σε κάνει ευγενή· σε ξεχωρίζει...

Υπάρχουν «ευδιάθετοι άνθρωποι», που χρησιμοποιούν την ευδιαθεσία, επειδή τους παρεξηγούν και *θέλουν* να τους παρεξηγούν. Υπάρχουν «άνθρωποι της επιστήμης» που χρησιμοποιούν την επιστήμη επειδή δίνει μια ευδιάθετη όψη και επειδή η επιστημονικότητα δίνει την εντύπωση ότι ο άνθρωπος είναι επιφανειακός – *θέλουν* να δίνουν λαθεμένη εντύπωση. Υπάρχουν ελεύθερα αναιδή πνεύματα, που θα ήθελαν να κρύψουν και να αρνηθούν ότι είναι τσακισμένες, περήφανες, αγιάτρευτες καρδιές... Και μερικές φορές η ίδια η τρέλα είναι η μάσκα για μια δυστυχή, υπερβολικά βέβαιη γνώση – Από εδώ βγαίνει το συμπέρασμα ότι είναι μέρος μιας πιο εκλεπτυσμένης ανθρώπινης ιδιότητας να έχουμε σεβασμό «για τη μάσκα» και να ασκούμε την ψυχολογία και την περιέργεια σε λάθος τόπο.

Φρίντριχ Νίτσε: *Πέρα από το καλό και το κακό*¹

***Τι να κάνουμε;* - το βιβλίο**

Ο Τσερνισέφσκι -στα μέσα του 19^{ου} αιώνα– με το μυθιστόρημά του «Τι να κάνουμε;» έρχεται να ζωγραφίσει με τα πιο φωτεινά και ζωηρά χρώματα τον καινούριο κόσμο που ο άνθρωποι της γενιάς του βλέπουν να γεννιέται. Οι ήρωές του, η Βέρα Πάβλοβνα, ο Ντιμίτρι Λοπουχόφ, η Αλεξάντρ Κιρσάνοφ και η Κατερίνα Βασίλιεβνα είναι χαρακτηριστικές φιγούρες της ρωσικής ιντελιγκέντσιας. Δανείζονται από το φωτεινό μέλ-

---

¹ Φρίντριχ Νίτσε, *Πέρα από το καλό και το κακό*, ελλ. εκδ. Νησίδες, σ. 169.

λον όσα μπορούν να βάλουν σήμερα σε πράξη (σ.388)². Παίρνουν την πρωτοβουλία για την ίδρυση συνεργατικών εγχειρημάτων δίνοντας πρακτικές αποδείξεις για τη δυνατότητα να πραγματοποιηθούν οι υγιείς ιδέες, οι ευεργετικές για την ανθρωπότητα ιδέες (σ. 300)· είναι αφιερωμένοι στην πρόοδο της επιστήμης. «Ζουν εύθυμα και αρμονικά, δουλεύουν και ξεκουράζονται, απολαμβάνουν τη ζωή και αντιμετωπίζουν το μέλλον αν όχι χωρίς έγνοιες, οπωσδήποτε με ακλόνητη και απολύτως βάσιμη πεποίθηση ότι όσο περνάει ο καιρός όλα θα πηγαίνουν καλύτερα» (σ. 448). Κατέχουν σε βάθος την κουλτούρα της εποχής τους και συζητούν εξαντλητικά για όλα τα μεγάλα προβλήματα όπως και για τις προσωπικές τους σχέσεις· περιτριγυρίζονται από νεαρούς που αναζητούν έμπνευση και γνώση. Τα ερωτικά πάθη δεν λείπουν, κάθε άλλο. Όμως, στο τέλος τιθασεύονται πάντα από τη δύναμη του λόγου που βρίσκεται στη υπηρεσία μιας φωτισμένης φιλαυτίας. Ο έρωτας στον κόσμο τους είναι μια αναμφισβήτητη κινητήρια δύναμη, η οποία όμως δεν μπορεί να ανατρέψει την αρμονία λόγος/ορμέμφυτα, την ισορροπία του όλου, το *juste milieu*. Οι ήρωες του Τσερνισέφσκι έχουν για αλάνθαστο οδηγό τον λόγο και καλή γνώση των νόμων που διέπουν την ανθρώπινη φύση· έτσι κάθε φορά το προσωπικό συμφέρον του καθένα τους –οι ίδιοι θεωρούν το προσωπικό συμφέρον ως το βασικό κίνητρο της ανθρώπινης συμπεριφοράς– μπορεί να συμπίπτει με το γενικό καλό. «Θυσία ίσον κουταμάρα», λέει κάπου ο Λουποχόφ (σ. 134). Πράγματι ακόμη και ο Ραχμέτοφ, ο ταγμένος επαναστάτης, που ξαπλώνει πάνω σε εκατοντάδες λεπτές πρόκες για να εκπαιδεύσει τον εαυτό του να αντέχει βασανιστήρια φωτίζεται με ένα απολλώνιο φως –αν και χωρίς σκιές (σ. 272-313). Εμμένει επίσης σ' ένα «ορθολογικό εγωισμό» και σικαίνεται το μελόδραμα και την τραγικότητα, αν και δεν πρέπει να μας διαφύγει της προσοχής η γοητεία που του ασκεί «το θέμα της τρέλας που συνδυάζεται με την υγιή σκέψη» (σ. 272). Για τον Τσερνισέφσκι είναι οι κοινωνικές συνθήκες που αναγκάζουν σήμερα τους ανθρώπους να γίνονται κακοί. Οι ήρωές του, άνδρες και γυναίκες, είναι ελεύθεροι και ίσοι και η φωτισμένη φιλαυτία τους προαναγγέλλει μια εποχή που

² Η σελίδα που αναγράφεται κάθε φορά στην παρένθεση είναι από το Νικολάι Τσερνισέφσκι, *Τι να κάνουμε;*, ελλ. εκδ. Τόπος. 2013 και στη συνέχεια από το Φιοντόρ Ντοστογιέφσκι, *Το Υπόγειο*, ελλ. εκδ. Μάλλιρης-Παιδεία, 2015.

η πρόοδος και η επιστήμη θα έχει οδηγήσει την ανθρώπινη κατάσταση πέρα από τους νόμους και την ηθική. Τότε στον κόσμο των παλατιών από κρύσταλλο και αλουμίνιο, η πιο εξευγενισμένη φιλαυτία θα είναι αδελφωμένη με την αγάπη για την ανθρωπότητα όπως το θέλει ο λόγος, η ιστορική πρόοδος και οι νόμοι της φύσεως (Το τέταρτο όνειρο της Βέρα Πάβλοβνα (σ. 370-3880).

Η Βέρα Πάβλοβνα ονειρεύεται την απελευθέρωση της από το αποπνικτικό και ασφυκτικό περιβάλλον στο σπίτι των γονιών της σαν την έξοδο από ένα σκοτεινό υπόγειο όπου είναι κλειδωμένη (Το πρώτο όνειρο, σ. 113, 121, 136).

Ντοστογιέφσκι εναντίον Τσερνισέφσκι

Η πολεμική του Ντοστογιέφσκι εναντίον του Τσερνισέφσκι θα δημοσιευτεί με τη μορφή μιας νουβέλας με τίτλο «Το Υπόγειο»: ο «αντι-ήρωας» έχει καταφύγει στο υπόγειο, «ένα άθλιο, τρομερό δωμάτιο στην άκρη της πόλης» (σ.17). Κρύβεται καθώς αισθάνεται άρρωστος και ξέρει ότι είναι αποκρουστικός. Δεν αντέχει την ευαισθησία του και τη μοχθηρία με την οποία αυτή εκδηλώνεται. «Γνήσια και ειλικρινά θεωρεί τον εαυτό του σαν ποντικό», άνθρωπο με υψηλό περιεχόμενο συνειδητότητας, ο οποίος φυσικά δεν βγήκε από τον κόρφο της φύσης αλλά από ένα δοκιμαστικό σωλήνα, το αντίθετο του κανονικού ανθρώπου (σ. 24, 25). Στο βρομερό, ρυπαρό υπόγειο ο ποντικός, προσβεβλημένος, τσακισμένος και γελοιοποιημένος, βυθίζεται στην ψυχρή, δηλητηριώδη και πάνω απ' όλα, την παντοτινή μοχθηρία του (σ. 26). Είναι ο ίδιος που επέλεξε συνειδητά το θάψιμο του εαυτού του ζωντανού μέσα στο υπόγειο για σαράντα χρόνια (σ.27).

Ο άνθρωπος του υπογείου δεν συμμερίζεται καθόλου την ανθρωπολογική αισιοδοξία των ηρώων του Τσερνισέφσκι, ούτε την εμπιστοσύνη τους στη φωτισμένη φιλαυτία, την πρόοδο της κοινής λογικής, της επιστήμης κτλ. Επισημαίνει ότι απόλαυση δίνει, επίσης, η έντονη συναίσθηση της ταπείνωσης, το αίσθημα ότι φτάνεις στα έσχατα όρια, η απουσία διαφυγής, η εμμονή στην επανάληψη του ίδιου (σ. 20, 21)· ένα χαστούκι στο πρόσωπο προσφέρει «ένα ιδιαίτερο είδος απόλαυσης, την

απόλαυση της απελπισίας, φυσικά, μα και στην απελπισία υπάρχουν οι πιο έντονες απολαύσεις, ειδικά όταν έχει κανείς απόλυτη συνείδηση της απελπιστικής θέσης στην οποία βρίσκεται» (σ. 22). «Ακόμα και στον πονόδοντο υπάρχει απόλαυση» συμπληρώνει και προσθέτει: «Τα βογγητά και οι στεναγμοί είναι μια έκφραση ευχαρίστησης εκείνου που υποφέρει... [Αυτός] αναγνωρίζει ότι ακόμα και το ακροατήριο μπροστά στο οποίο... δίνει παράσταση, ακόμα και η οικογένεια του ολόκληρη αρρωσταίνει που τον ακούει... Το λοιπόν η απόλαυση βρίσκεται σ' αυτή τη συνειδητή έλλειψη ντροπής. “Σας ενοχλώ”, φαίνεται να λέει, “σας τaráζω τα αισθήματα και εμποδίζω όλους στο σπίτι να κοιμηθούν. Ε. λοιπόν, τότε μην κοιμάστε. Έπρεπε να νιώθετε όλοι τώρα το δικό μου πονόδοντο”» (σ. 30, 31, 32).

Ωφέλιμο στον άνθρωπο δεν είναι μόνο ότι τείνει στην ευημερία. «Η ευημερία δεν είναι το μόνο πράγμα που ευχαριστεί τον άνθρωπο, ίσως να ελκύεται και από τα βάσανα. Ίσως το να υποφέρει να είναι εξίσου ωφέλιμο για τον άνθρωπο, όσο και το να καλοπερνάει. Ο άνθρωπος μερικές φορές λατρεύει με πάθος το μαρτύριο και αυτό είναι γεγονός... Καλά ή κακά, το να κομματιάζει κανείς καμιά φορά κάτι, είναι επίσης πολύ ευχάριστο!» (σ. 63). Εδώ και χιλιετίες σε εκατομμύρια περιστάσεις οι άνθρωποι ξέροντας πολύ καλά τα ατομικά τους συμφέροντα, τα εγκατέλειπαν και ορμούσαν να πάρουν ένα επικίνδυνο και αβέβαιο μονοπάτι, δεν διάλεγαν τον ενδεδειγμένο δρόμο αλλά πεισματάρικα και ανένδοτα προτιμούσαν να κυνηγήσουν ένα κακότροπο μονοπάτι. Το πείσμα και η επιμονή σήμαιναν περισσότερο γι' αυτούς από οποιοδήποτε είδος συμφέροντος ή πλεονεκτήματος (σ. 40, 41).

Ο άνθρωπος του υπογείου αμφισβητεί τους κοινωνικούς αναμορφωτές που επιδιώκουν να κατευθύνουν την ανθρώπινη φύση με τη λογική και την επιστήμη και να αντικαταστήσουν την ελεύθερη βούληση με τους νόμους της φύσης. Τον τρομάζει η προοπτική να υπολογίζονται όλες οι ανθρώπινες πράξεις μαθηματικά, όπως ένας πίνακας λογαρίθμων, σύμφωνα με επιστημονικούς νόμους, που μένει να ανακαλυφθούν, και να κατανικήσει ο άνθρωπος το εξαγόμενο μια τετραγωνικής ρίζας (σ. 52), ένα ελατήριο εργαλείου (σ. 50) κάτι σαν το πλήκτρο του πιάνου (σ. 46). Σύμφωνα με τον Ντοστογιέφσκι ο άνθρωπος δεν πλάστηκε για να γίνει καλός αλλά για να είναι ελεύθερος. Απευθύνεται πολεμικά λέγοντας:

Η ελεύθερη και αδέσμευτη βούληση κάποιου, οι ιδιοτροπίες του, όσο άγριες κι αν είναι, η φαντασία κάποιου, ξαναμμένη καμιά φορά ως το σημείο της τρέλας, όλα αυτά είναι το παραλειπόμενο, το πιο άριστο και μέγιστο αγαθό, το οποίο ποτέ δεν παίρνετε υπόψη επειδή δεν θα ταιριάζει σε καμιά ταξινόμηση, και η παράλειψη του οποίου στέλνει πάντοτε στον διάλολο όλα τα συστήματα και όλες τις θεωρίες. Και από που πήραν όλοι αυτοί οι σοφοί την ιδέα ότι οι επιθυμίες ενός ανθρώπου πρέπει να είναι νορμάλ και ενάρετες; Γιατί φαντάστηκαν ότι ο άνθρωπος πρέπει να θέλει ό,τι είναι αναπόφευκτα λογικό και συμφέρον; Εκείνο που έχει ανάγκη ένας άνθρωπος είναι απλώς και μόνο μια ανεξάρτητη βούληση, οτιδήποτε κι αν του στοιχήσει αυτή η ανεξαρτησία και οπουδήποτε κι αν τον οδηγήσει. Ε, λοιπόν, ο διάλολος όμως ξέρει μονάχα τι σόι βούληση... (σ. 48-49).

Αναμφισβήτητα στον άνθρωπο αρέσει να δημιουργεί και να φτιάχνει δρόμους. Μήπως το σφοδρό του πάθος για καταστροφή και χάος έχει τις ρίζες του στον ενστικτώδη φόβο του να φτάσει στο τέρμα και να αποτελειώσει το έργο που οικοδομεί; (σ. 60, 61) Το $2+2=4$ είναι κάτι το ανυπόφορο: το σκοπούμενο, ο στόχος είναι κάτι σαν το δύο και δύο κάνουν τέσσερα, δηλαδή μια φόρμουλα· δεν είναι ζωή αλλά η αρχή του θανάτου. Ο άνθρωπος θυσιάζει τη ζωή του στην αναζήτηση αλλά βρίσκοντας αυτό που ζητάει φοβάται. Το δύο και δύο κάνει πέντε μπορεί επίσης να είναι ένα πολύ ωραίο πράγμα (σ.61, 62, 63).

Επίσης και τη εποχή των παλατιών από κρύσταλλο και αλουμίνιο οι άνθρωποι πιθανόν θα αποτολμήσουν βδελυρές πράξεις, τις πιο καταστροφικές ανοησίες, τις πιο αντιοικονομικές παραξενιές απλώς και μόνο για να αποδείξουν ότι οι άνθρωποι εξακολουθούν να είναι άνθρωποι και όχι πλήκτρα πιάνου (σ. 56, 57). Τότε βέβαια τα πάντα θα είναι θαυμάσια, συνετά και συνειδητά αλλά και ίσως τρομερά πληκτικά μια και όλα θα είναι σχεδιασμένα, προδιαγεγραμμένα. Η πλήξη όμως οδηγεί σε κάθε είδους επινοήση. Από πλήξη η Κλεοπάτρα έμπηγε χρυσές βελόνες στα στήθη των σκλάβων και ένωθε ευχαρίστηση ακούγοντας τα τσιρίγματα και τις οιμωγές τους 9σ. 45, 47). Και δεν αποδεικνύεται καθόλου ότι με την πρόοδο του πολιτισμού ο άνθρωπος γίνεται λιγότερο αιμοδιψής. «Το μόνο κέρδος από τον πολιτισμό για το ανθρώπινο γένος είναι η πολύπλευρη αισθαντικότητα στις αισθήσεις που αναπτύσ-

σει, και... οριστικά τίποτα περισσότερο. Και διαμέσου της ανάπτυξης αυτής της πολύπλευρης αισθαντικότητας, ο άνθρωπος ίσως προοδεύσει μέχρι του σημείου να βρίσκει ευχαρίστηση στο αίμα... Έχετε προσέξει ότι οι πιο ραφιναρισμένοι αιμοσταγείς άνθρωποι υπήρξαν σχεδόν πάντοτε οι πιο πολιτισμένοι κύριοι...» (σ. 44,4 5)

Ο άνθρωπος του υπογείου είναι υπερόπτης και συγχρόνως γεμάτος συμπλέγματα κατωτερότητας, παγιδευμένος μέσα στις σκέψεις του, τις εμμονές του, το κουβάρι των ενοχών του που τρέφει κι τρέφεται από τον σαδισμό των νοητικών του σχημάτων με τα οποία ξεσκίζει την ψυχή του· μοχθηρός και μνησικάκος εξαντλεί την κοινωνικότητά του σε acting out, σε ξεσπάσματα κακίας, αυτοεξευτελισμού και ταπείνωσης [γράφει για τον εαυτό του: στην «πρώτη και αρχική ρυπαρότητα... καταφέρνει να δημιουργήσει γύρω του τόσες πολλές άλλες ρυπαρότητες με τη μορφή αμφιβολιών και ερωτηματικών, και τόσα πολλά άλυτα προβλήματα σαν προσθήκη στο αρχικό πρόβλημα, ώστε αθέλητα συγκεντρώνει γύρω του ένα μοιραίο βάλτο, μια βρωμερή λάσπη που αποτελείται από τις αμφιβολίες του, τις συγκινήσεις και από την περιφρόνηση που φτύνουν πάνω του» (σ. 25-26)].

Όμως στην πραγματικότητα ο άνθρωπος του υπογείου δεν είναι τίποτα άλλο παρά ένα από εκείνα τα «ελεύθερα και αναιδή πνεύματα, που θα ήθελαν να κρύψουν και να αρνηθούν ότι είναι τσακισμένες, περήφανες, αγιάτρευτες καρδιές» (Νίτσε). Είναι το ερωτικό πάθος της νεαρής πόρνης –η αγνότητα, η καλοσύνη, η αξιοπρέπειά της– που θα σκίσει τη μάσκα του ανθρώπου του υπογείου χωρίς να κατορθώσει όμως να την αποσπάσει από το πρόσωπό του καθώς είναι πολύ αργά γι' αυτόν και η μάσκα έχει γίνει πια ένα με το δέρμα του. Στο μυθιστόρημα του Τσερνισέφσκι οι ταπεινοί εμφανίζονται μόνο σαν αντικείμενα της αγαθοεργίας της ιντελιγκέντσιας. Στη νουβέλα του Ντοστογιέφσκι μια αγράμματη νεαρή πόρνη, κόρη αγροτών, γυναίκα αμαρτωλή, είναι αυτή που ξεκλειδώνει το υπόγειο και αφήνει να μπει μέσα φως, αέρας, η ίδια η ζωή. Και είναι ο άνθρωπος των βιβλίων που την σπρώχνει βάνουσα προς τα έξω, κλειδώνει, σφραγίζει, την πόρτα του υπόγειου.

Αφελής ανθρωπολογική αισιοδοξία και τραγικό αίσθημα της ζωής

Μήπως όμως και οι ατσαλάκωτες φιγούρες της ιντελιγκέντσιας στο «Τι να κάνουμε;» δεν είναι τίποτα άλλο παρά η μάσκα που φοράει ο Τσερνισέφσκι, ένας άνθρωπος που επίσης υποφέρει βαθιά; Μήπως τελικά, αν βγουν οι μάσκες, ο άνθρωπος του υπογείου και ο Τσερνισέφσκι δεν είναι και τόσο διαφορετικοί; Υπάρχει μια ορισμένη υπερβολή και ένας στόμφος στους ήρωες του Τσερνισέφσκι όταν αναπτύσσουν την επιχειρηματολογία τους για τη φωτισμένη φιλαυτία που μας κάνει να υποψιαστούμε μια ειρωνική αποστασιοποίηση του συγγραφέα. Ο ίδιος δεν ευτύχησε στην ερωτική και οικογενειακή του ζωή. Στη Σιβηρία, γράφει ο Μπερντιάεφ, θα υπομείνει τα πάντα, κότεργο και εξορία ως αληθινός απόστολος – με μια καρτερία που τον κάνει συγγενή των πρώτων χριστιανών. Για τον Μπερντιάεφ, ο Τσερνισέφσκι, γιος ενός φτωχού πρωθυερέα, είχε την ψυχική συγκρότηση αγίου. Από ασκητισμό θεμελίωσε έναν ακραίο υλισμό. Από χρηστότητα και αγάπη προς το καλό καταφάσκει στην ωφελιμιστική ηθική του έλλογου εγωισμού³.

Σύμφωνα με τον Μπερντιάεφ μια ολόκληρη γενιά και όχι μόνο ο Τσερνισέφσκι θα υιοθετήσει έναν αθεϊσμό που δεν είναι στο βάθος παρά αντεστραμμένη, αντίστροφη, η παλιά ρωσική θρησκευτικότητα και το αποκαλυπτικό της νόημα⁴. Σχίζοντας το λεπτό επίστρωμα του ωφελιμισμού και του γενικευμένου θετικισμού, αυτό που βρίσκουμε δεν είναι παρά η παθιασμένη οργισμένη διαμαρτυρία κατά του κακού, του καταναγκασμού, των πόνων της ζωής, η ευσπλαχνία για τους δυστυχιμένους, τους απόκληρους και τους ταπεινωμένους. Η επιρροή του βιβλίου του Τσερνισέφσκι, αγκάλιασε αδιάκριτα μαρξιστές, ναρόντικους και αναρχικούς – οι Ρόζα Λούξεμπουργκ, Μαρξ, Ένγκελς, Πλεχάνοφ, Κροπότκιν, Λένιν, εκδήλωσαν επανειλημμένα τον θαυμασμό τους γι' αυτό. Η επίδρασή του ήταν ίσως μεγαλύτερη από αυτή του Κεφαλαίου του Μαρξ. Το «Τι να κάνουμε;» σηματοδοτεί την ανάληψη των διαφωτιστικών ανθρωπιστικών αξιών από το εργατικό κίνημα, μια

³ Νικολάι Μπερντιάεφ, *Οι πηγές και το νόημα του ρωσικού κομμουνισμού*, ελλ. εκδ. Πουρναράς, σ. 70, 72, 73.

⁴ Στο ίδιο σ. 49.

εποχή που αυτές πλέον αμφισβητούνται στην αστική κοινωνία καθώς κλείνει ο κύκλος των δημοκρατικών επαναστάσεων. Οι ιδέες που υπερασπίζονται οι ήρωες του «Τι να κάνουμε;» είναι ακριβώς εκείνες του Διαφωτισμού, είναι οι ιδέες που στην Ευρώπη δέχονται ήδη την σφοδρή κριτική του ρομαντισμού, του Νίτσε κ.α. Πρέπει να τονίσουμε ότι για τους ανθρώπους της επανάστασης, ο ωφελιμισμός, η αφελής διαφωτιστική ανθρωπολογική αισιοδοξία κ.α. είχαν κυρίως αξία πολεμική εναντίον των επαγγελματιών ιδεαλιστών, της εκκλησίας, της υποκρισίας της αστικής ηθικής κτλ. Δεν φαίνεται να τους απασχολούσε –τουλάχιστον δημόσια– η τόσο κραυγαλέα αντίφαση ανάμεσα σε απόψεις τους, εν τέλει μηδενιστικές, και τη ζωή του ταγμένου, του σχεδόν θυσιασμένου που είχαν επιλέξει. Όμως μετά την μακριά πορεία που οδήγησε στις σύγχρονες μαζικές κοινωνίες αυτή η μανιέρα του Τσερνισέφσκι, ο μηδενισμός, έχει υψωθεί σε κυρίαρχη «ιδεολογία». Αντίθετα, σήμερα ο πεσιμισμός, το παλιό όπλο των συντηρητικών, ανασκευασμένος και ριζοσπαστικοποιημένος, αποκτά μια μεγάλη αξία σαν όπλο στα χέρια των επαναστατών (εναντίον του lifestyle, της κουλτούρας του ναρκισσισμού κ.τ.λ.)· επιπλέον επειδή συνδέεται ευθέως με το τραγικό αίσημα της ζωής αποδίδει πολύ καλύτερα την υπαρξιακή κατάσταση των αγωνιστών και προάγει την αυτογνωσία που τόσο έχουμε ανάγκη αλλά και το μαχητικό φρόνημα.

Ακόμα και σήμερα το μεγαλύτερο μέρος της αριστεράς και των αναρχικών πιστεύουν είτε ότι ο άνθρωπος είναι εκ φύσεως καλός και αρκεί να φύγουν από τη μέση το κράτος, το κεφάλαιο και η πατριαρχία για να ζήσουμε σε μια κοινωνία αγέλων, είτε ότι ο άνθρωπος είναι απεριόριστα εύπλαστος και αρκεί η γνώση των νόμων της φύσης και της ιστορίας για να δημιουργήσουμε τι συνθήκες για μια κοινωνία αγέλων. Οι δύο αυτές εκδοχές της αφελούς ανθρωπολογικής αισιοδοξίας είναι απολύτως ισοδύναμες: ακυρώνουν τον άνθρωπο σαν ζώο πολιτικό. Όμως η έλευση του Βασιλείου του Θεού δεν είναι δουλειά των ανθρώπων. Οφείλουμε να αναλάβουμε το εγχείρημα της κοινωνικής αλλαγής καταφάσκοντας και όχι αποκρύπτοντας το τραγικό μεγαλείο του ανθρώπου, την σκληρότητα της ύπαρξης –στηριζόμενοι ακριβώς σε αυτές τις ανθρώπινες ιδιότητες που θέλουν να απεμπολήσουν όσοι μιλούν, κατά κανόνα χωρίς υστεροβουλία, για κοινωνίες αγέλων. Και επικα-

λούμαστε εδώ την ικανότητα των ανθρώπων να θέτουν και να τηρούν κανόνες, να κάνουν μια νέα αρχή, να δημιουργούν αυτό που δεν είναι εγγεγραμμένο στις αιτίες του, να πράττουν, να αφήνουν πίσω τους ιστορίες, να κατασκευάζουν κοινούς κόσμους όπου διαδραματίζονται αυτές οι ιστορίες και διατηρείται η μνήμη τους· ανθρώπων που αγαπούν και μισούν, δημιουργούν και καταστρέφουν, είναι γενναιόδωροι και συγχρόνως δύσπιστοι και επιφυλακτικοί, τους αρέσει να πολεμούν μεταξύ τους αλλά και να συμφιλιώνονται, να κάνουν το κακό αλλά και να συγχωρούν, να περιορίζουν την αιματοχυσία τελετουργοποιώντας τις συγκρούσεις κτλ. Έτσι ήταν στις παλαιότερες κοινωνίες χωρίς κράτος και τάξεις, έτσι θα είναι και στις επόμενες.

Σήμερα «παράδοξα» το γυμνό πρόσωπο του εχθρού μοιάζει με τη μάσκα που φορούσε κάποτε ο Τσερνισέφσκι. Ας κρατήσουμε απ' αυτόν το ηφαιστειώδες πάθος του, τη αγάπη του για τον άνθρωπο, και ας διδαχθούμε από τον Ντοστογιέφσκι.

28-12-2018

Παράρτημα

Ισαάκ Στάινπεργκ

Τα γεγονότα από 4 έως 7 Ιουλίου στην Μόσχα

Η επαναστατική Ρωσία, ή η Ρωσία εν συντομία, για έναν Ευρωπαίο παραμένει μέχρι και σήμερα μια χώρα θαυμάτων και εκπλήξεων. Το πολύπλοκο δίκτυο των κοινωνικών και εθνικών ενδιαφερόντων, η περιπλοκότητα των πολιτικών ομάδων στο εσωτερικό της Ρωσίας, οι σκοτεινές κινήσεις του ευρωπαϊκού κεφαλαίου γύρω από αυτή τη “χώρα της επανάστασης”, όλα αυτά σχηματίζουν ένα τοπίο αρκετής σύγχυσης και, ως εκ τούτου, η Ευρώπη περιορίζεται στο να αρκείται με πληροφορίες ενός πάρα πολύ γενικού χαρακτήρα. Οι σοσιαλιστές επαναστάτες της Ευρώπης δεν υποφέρουν λιγότερο από αυτή την ανεπαρκή πληροφόρηση όσον αφορά στα πράγματα της Ρωσίας και από εδώ προέρχεται το ότι δεν είναι σε θέση ούτε οι ίδιοι να καταλάβουν τόσο καλά όσο θα έπρεπε τα πεπρωμένα της Δημοκρατίας των Σοβιέτ, ούτε να ευαισθητοποιήσουν, ως προς αυτά, την καρδιά των Ευρωπαίων προλεταρίων.

Μπορούμε να πούμε ξεκάθαρα ότι η πρώτη Δημοκρατία εργατών και αγροτών που είδε ο κόσμος είναι σχεδόν εντελώς απομονωμένη, ότι, μη έχοντας πραγματικά στήριγμα από τους εργάτες και τους αγρότες άλλων χωρών, υποφέρει και παλεύει μόνη της για να ανταπεξέλθει σε απίστευτες δυσκολίες που αυξάνονται καθημερινά. Εδώ έγκειται αυτό που πρέπει να γνωρίζει με συγκεκριμένο τρόπο το προλεταριάτο της Ευρώπης, και, αυτό που είναι ακόμα πιο σημαντικό, να το γνωρίζει εγκαίρως.

Οι πρώτες ημέρες και οι πρώτες λαμπερές εβδομάδες που ακολούθησαν τη νίκη των εργαζόμενων τάξεων στην Ρωσία, έχουν περάσει προ πολλού. Τώρα πια, ήρθε, για αυτές, η ώρα να παλέψουν μέσα στη δυστυχία για να συντηρούν το Κράτος τους, για να το διατηρούν μέχρι τη στιγμή όπου οι μάζες των εργατών της Ευρώπης θα ξυπνήσουν και θα

μπουν σε δράση. Η Δημοκρατία των Σοβιέτ δεν θέλει πια να είναι μόνο μια μεγάλη “ανώνυμη σοσιαλίστρια”. Επιθυμεί να είναι γνωστή για όλα τα έργα της και για όλα τα καθήκοντα που την επιβαρύνουν, επειδή η Ρωσία των εργατών έχει το δικαίωμα να πει στο ευρωπαϊκό προλεταριάτο, δηλώνοντάς του τις κοινωνικές και ηθικές διεκδικήσεις της: “*de tua res agitur*”.

Μιλήσαμε πιο πάνω για τις δυσκολίες της ρώσικης επανάστασης. Είμαστε υποχρεωμένοι, με πόνο ψυχής, να μιλήσουμε κατ αρχήν για την πιο τρομακτική και την πιο επικίνδυνη από αυτές τις δυσκολίες. Θέλουμε να μιλήσουμε για την εξέγερση των σοσιαλιστών-επαναστατών της αριστεράς στην Μόσχα και σε άλλες πόλεις, η οποία στρεφόταν εναντίον της τότε πολιτικής της Κυβέρνησης των Σοβιέτ. Πρέπει να εκθέσουμε όσο ολοκληρωμένα γίνεται και με όλη την ειλικρίνεια που μπορούμε, την ιστορική προέλευση και τη σημασία του τραγικού αυτού γεγονότος.

Πρέπει να το κάνουμε όχι μόνο επειδή το Κόμμα μας πήρε ολόκληρη την ευθύνη επάνω του γι αυτό το γεγονός, αλλά και διότι, με αυτή την ευκαιρία, οι θεμελιώδεις αντιπαραθέσεις που διχάζουν την επανάσταση βγήκαν στο φως της ημέρας.

Το να κατανοήσουμε την εξέγερση της 6ης και 7ης Ιουλίου από πολιτική και κοινωνική σκοπιά, να καθορίσουμε δίκαια στον καθένα το μερίδιό του σε “λάθη” και ευθύνες, να δείξουμε τις επιπτώσεις που απορρέουν από αυτά, αυτό σημαίνει να ακολουθήσουμε μια φορά το δρόμο της επανάστασης μας από τη στιγμή της ολέθριας πράξης που ήταν η ειρήνη του Brest-Litowsk. Με πολύ μεγάλη οδύνη θα μιλήσουμε για την εξέγερση της Μόσχας, επειδή το κόμμα που την προκάλεσε και το κόμμα εναντίον του οποίου κατευθύνθηκε, είναι δεμένα το ένα με το άλλο με κοινωνικές συνάψεις, επειδή εκτυλίχθηκε στο εσωτερικό του στρατοπέδου αυτών που, από την αρχή της επανάστασης του Μαρτίου της περασμένης χρονιάς, παλέψανε μαζί, κατ αρχήν στο επίπεδο των ιδεών και στη συνέχεια στο επίπεδο μια κοινής οργάνωσης.

Και αν αυτή η πάλη, αυτή η αιματοβαμμένη πάλη, έβαζε σε δυσκολίες, αποκλειστικά, κόμματα, μικρές ομάδες διανοούμενων η επιτροπές, η επανάσταση θα μπορούσε να είχε προχωρήσει με πόνο, αλλά παρ όλα αυτά να προχωρήσει δίπλα από αυτό το εμπόδιο που υψώνονταν μπρο-

στά στο δρόμο της. Αλλά η τεράστια εμβέλεια, η κοινωνική εμβέλεια αυτής της πάλης έγκειται ακριβώς στο γεγονός ότι η σύγκρουση έγινε μεταξύ δύο κομμάτων με τα οποία συνδέονται οι μάζες και που εκπροσωπούν τα πιο ενεργά στρώματα της τάξης των εργαζόμενων.

Δεν είναι οι διαυγείς ιδέες, οι θεωρητικές αρχές, που πάλεψαν μέσα στους δρόμους της Μόσχας, αλλά πραγματικά προγράμματα στα οποία συσπειρώθηκαν οι λαϊκές μάζες.

Η σημερινή σύγκρουση των σοσιαλιστών-επαναστατών της αριστεράς και των μπολσεβίκων είναι μια σύγκρουση μεταξύ του ενεργού μέρους του προλεταριάτου και του ενεργού μέρους των εργαζόμενων αγροτών. Αυτές οι δύο ομάδες συμμετείχαν εξ ίσου στην εγκατάσταση της Δημοκρατίας των Σοβιέτ και ενδιαφέρονται εξ ίσου για τη νίκη της κοινωνικής επανάστασης. Και όταν θα περάσουμε μετά στην έκθεση της ουσίας των διαφορών μας, θα πρέπει πάντα να θυμόμαστε ότι η πάλη έκανε να συγκρουσθούν δύο ομάδες που ανήκουν στο ίδιο ταξικό στρατόπεδο, στο σοσιαλιστικό στρατόπεδο, που ένας ψηλός τοίχος χωρίζει από όλο το κόσμο της αντίδρασης της μπουρζουαζίας η του ψευδο-επαναστατικού σοσιαλισμού.

*

Τι είναι αυτό που μας χωρίζει τους μπολσεβίκους; Είναι η απουσία ενός πράγματος που, στο πιο δυνατό σημείο της επανάστασης του Νοεμβρίου, σφράγισε την ένωσή μας, με αίμα και μέσα στην πάλη. Είναι η εγκατάλειψη από τους μπολσεβίκους της ίδιας της βάσης του διεθνούς και επαναστατικού σοσιαλισμού. Η επανάστασή μας, από την αρχή της (το Μάρτιο), όταν οι μύωπες πολιτικοί δε την έβλεπαν, ακόμα τότε, παρά μόνο σαν μια μπουρζουάδικη επανάσταση, εξαρτιόταν ήδη από τις διεθνείς συνθήκες και τη διεθνή κατάσταση. Αυτή η εξάρτηση φάνηκε ακόμα πιο καθαρά τον Νοέμβριο, όταν οι τάξεις του μόχθου της Ρωσίας σήκωσαν τη σημαία της κοινωνικής εξέγερσης.

Δεν είναι μόνο εναντίον της ρώσικης μπουρζουαζίας, αλλά εναντίον του παγκόσμιου κεφαλαίου που η Δημοκρατία της Ρωσίας ξεσηκώθηκε, υπέροχη και μεγαλοπρεπής. Αυτή η Δημοκρατία δεν απαιτούσε μια ειρήνη χωριστά με το συνασπισμό των κεντρικών Αυτοκρατοριών, αλλά

μια ειρήνη διεθνή και επαναστατική. Και δεν είναι έκπληξη που αυτή η Δημοκρατία, η οποία δικαιωματικά θεωρούσε φίλους της τους εκμεταλλευόμενους όλου του κόσμου, είδε να ορθώνονται εναντίον της, από την άλλη πλευρά των κοινωνικών οδοφραγμάτων, οι ενωμένες δυνάμεις των καπιταλιστών όλων των ουδέτερων και “συμμάχων” καθώς και των εμπόλεμων.

Σε αυτές τις συνθήκες, εάν η Δημοκρατία των εργαζόμενων της Ρωσίας μπορούσε να βγει νικηφόρα από την πάλη, αυτό δε θα γινόταν παλεύοντας απομονωμένη, μπαίνοντας σε μια μονομαχία με έναν μόνο ιμπεριαλισμό, αλλά παρασύροντας μέσα σε αυτή την πάλη τις καθυστερημένες, τις παθητικές η λιγότερο συνειδητές λαϊκές μάζες της Ευρώπης και της Αμερικής.

Κατά συνέπεια, η ρωσική επανάσταση δεν ήταν ένα τέρμα’ δεν ήταν παρά η πρωτοπορία της διεθνούς επανάστασης. Αλλά αυτή η διαδικασία της διεθνοποίησης της πάλης που άρχισε στην Ρωσία, μπορούσε να εκπληρωθεί γρήγορα και εύκολα; Απολύτως όχι! Η ρωσική επανάσταση δεν έτρεφε ποτέ μάταιες ελπίδες σε αυτό το θέμα. Αντιληφθήκαμε καλά ότι τις ιστορικές αιτίες που έφεραν τους λαούς της Ευρώπης στην δυνατότητα αυτού του πολέμου, δεν είναι εύκολο να τις καταργήσουμε. Όμως, αντιλαμβανόμασταν καλά ότι οι λαϊκές μάζες της Ευρώπης που δεν έχουν ακόμα συνειδητοποιηθεί ταξικά είχαν ανάγκη από ένα πολύ δυνατό φως, ένα διαρκές και εκθαμβωτικό φως προερχόμενο από μια χώρα που, χάριν των πολλαπλών ιστορικών αιτιών, θα μπορούσε, πρώτη, να έκανε ένα αποφασιστικό βήμα στο δρόμο της επαναστατικής ανοικοδόμησης. Και εμείς, πιστέψαμε, με το δίκιο μας και πιστεύουμε ακόμα και τώρα, ότι είναι η Δημοκρατία των Σοβιέτ της Ρωσίας που έχει το προνόμιο να είναι αυτή η “μεγάλη δύναμη” του σοσιαλισμού και της επανάστασης, που θα κεντρίσει και θα επιταχύνει στην Ευρώπη την ενστικτώδη και ασυνείδητη “διαδικασία” που γεννήθηκε από τον παρόντα πόλεμο, και που δεν θα έχει παρά να πάρει, υποκινούμενη από την ρωσική επανάσταση, ξεκάθαρες μορφές και ικανές να ζήσουν. Εάν η Ρωσία των Σοβιέτ δεν μπορούσε να πετύχει αυτό το σκοπό μόνο με το γεγονός της ύπαρξής της, με τα καλέσματα της και με την προπαγάνδα της, θα(έπρεπε να) ήταν έτοιμη να συνεχίσει την απελπισμένη πάλη εναντίον των ταξικών εχθρών (Γερμανία η Entente),

ώστε να προτρέψει με τη ζωή της και το θάνατό της τους λαούς της Ευρώπης να την μιμηθούν και να κάνουν την επανάσταση.

Η επανάσταση του Νοεμβρίου κράτησε αυτή την έννοια διαρκώς κατά την περίοδο των πρώτων μηνών. Η εποχή των διαπραγματεύσεων στο Brest-Litowsk ήταν η εποχή της πάλης της σοσιαλιστικής Ρωσίας με τον γερμανικό ιμπεριαλισμό, πάλη όμως που γινόταν για το συμφέρον όλων των εργατών όλων των χωρών εναντίον των καπιταλιστών όλων των χωρών' ως εκ τούτου, οι διαπραγματεύσεις του Brest-Litowsk αποτύπωσαν, όχι το τέλος της επαναστατικής πάλης, αλλά αντίθετα, την αρχή μιας καινούργιας εποχής προλεταριακής πάλης για την διεθνή ειρήνη και για την κοινωνική επανάσταση. Στην περίπτωση που οι "ειρηνικοί διαπραγματευτές" του Brest-Litowsk απέτυχαναν, η Ρωσία των Σοβιέτ ετοιμαζόταν όχι για έναν επίλογο μιας ιμπεριαλιστικής ειρήνης, αλλά για μια καινούργια πάλη, που εμείς, οι σοσιαλιστές-επαναστάτες της αριστεράς, ονομάζαμε εξέγερση και οι μπολσεβίκοι επαναστατικός πόλεμος.

Μόνο μέσα σε αυτή την καθαρή ατμόσφαιρα αδιάλλακτης τάξικης πάλης μπορούσε να ζήσει η πρωτοπορία της κοινωνικής και διεθνούς επανάστασης, ήταν συγχρόνως μια αναγκαιότητα αρχής και μια συνθήκη καταλληλότητας.

*

Και όμως, κάτι άλλο συνέβη: το κόμμα των μπολσεβίκων, που σχημάτισε την άκρα αριστερά στο Zimmerwald, που είχε παλέψει γενναία εναντίον της κυβέρνησης του Kerensky, που είχε πάρει την αντρίκια πρωτοβουλία της εξέγερσης του Νοεμβρίου, αυτό το μπολσεβίκικο κόμμα που είχε οδηγήσει τις διαπραγματεύσεις στο Brest-Litowsk, έκανε ξαφνικά μια απροσδόκητη μεταστροφή.

Από την πρώτη στιγμή της είδησης της επίθεσης των Γερμανών μετά από την διακοπή των διαπραγματεύσεων στο Brest, το ρεύμα αυτών που υποχώρησαν από δειλία, αδιαχώριστα συνδεδεμένο με το όνομα του Λένιν, επικράτησε' οι οπαδοί αυτής της τάσης πήραν ως οδηγία το εξής: να υποχωρήσουν εφ' όλης της ύλης μπροστά στον γερμανικό ιμπεριαλισμό για να σωθεί η Δημοκρατία των Σοβιέτ.

Το κόμμα των σοσιαλιστών-επαναστατών της αριστεράς δεν μπορούσε να αποδεχτεί αυτή τη ρήξη με όλη την παράδοση της κοινωνικής επανάστασης, και για να σώσει ακριβώς το πνεύμα της επανάστασης του Νοεμβρίου, οι σοσιαλιστές-επαναστάτες της αριστεράς έφυγαν από την κυβέρνηση.

Είναι αλήθεια ότι στο τέταρτο Συνέδριο των Σοβιέτ, η απόφαση του Κόμματος των σοσιαλιστών-επαναστατών της αριστεράς, με την οποία αυτό διαμαρτυρόταν ενάντια στην επικύρωση της ειρήνης στην Brest, δεν έλαβε παρά 300 ψήφους έναντι 700ων που ψήφισαν για την ειρήνη. Όπως και να έχει κρίναμε απαραίτητο, χωρίς να διακόψουμε με την Δημοκρατία των Σοβιέτ ως τέτοια, να υποβάλλουμε τις διαφορές μας στην κρίση των λαϊκών μαζών συνεχίζοντας συγχρόνως να εργαζόμαστε μέσα στους άλλους θεσμούς της Δημοκρατίας εκτός από την ανώτατη Κυβέρνηση. Αναγνωρίζουμε ότι η απόφαση που έγινε δεκτή στο Συνέδριο ήταν επηρεασμένη, όχι από έναν σχολαστικό υπολογισμό των εσωτερικών και διεθνών επιπτώσεων αυτής της ψήφου, αλλά από την φλογερή επιθυμία για ειρήνη και ανάπαυση που διέπνεαν τις αγροτικές μάζες και τους στρατιώτες πέρα από τη λογική της τάξης και πέρα από το επαναστατικό καθήκον τους.

Και εκτιμήσαμε εξ ίσου ότι η δουλειά του σοσιαλιστικού Κόμματος δεν συνίσταται σε μια συγκατάθεση σε αυτή την κίνηση ενστικτώδους πασιφισμού των μαζών, ένας πασιφισμός γεμάτος κούραση και αντίδραση, αντίθετα, η δουλειά μας έπρεπε να είναι να εντυπώσουμε σε αυτό το κίνημα ένα χαρακτήρα τέτοιο, που θα γινόταν ένα διεγερτικό για τη συνέχεια της πάλης και να τον συγκολλήσουμε αδιάσπαστα στις παγκόσμιες προσδοκίες για ειρήνη.

*

Οι μπολσεβίκοι, μένοντας μόνοι στην Κυβέρνηση των Σοβιέτ, πήραν επάνω τους όλη την ευθύνη όσον αφορά την εφαρμογή της συνθήκης ειρήνης του Brest-Litowsk' αλλά από τη στιγμή εκείνη, η επανάσταση των Σοβιέτ έπαψε να είναι μια διεθνής επανάσταση, για να γίνει αντίθετως μια εθνική επανάσταση. Πράγματι, από εκεί και πέρα, δεν την απασχολεί πλέον να επιδράσει κυρίως επάνω στην πολιτική της διε-

θνούς δημοκρατίας στο όνομα των συμφερόντων της τελευταίας αλλά και των δικών της συμφερόντων. Η επανάσταση των Σοβιέτ κλείστηκε μέσα στα όρια των δικών της ενδιαφερόντων, και αμφιταλαντεύεται περιμένοντας την διεθνή δημοκρατία να έρθει να την βοηθήσει. Μετά από αυτή τη μεταστροφή, η επανάσταση των Σοβιέτ έπαψε να είναι για την ιμπεριαλιστική Ευρώπη επαναστατική μαγιά. Ακόμα περισσότερο, προσπάθησε να αποφύγει τα άπληστα βλέμματα αυτής της ιμπεριαλιστικής Ευρώπης και να προεκτείνει την ύπαρξή της κρατώντας απόσταση.

Την εποχή της πάλης και των επιτευγμάτων που ενθουσίαζαν τις καρδιές των προλετάρων όλου του κόσμου, την διαδέχτηκε μια εποχή πρακτικών υπολογισμών, “διπλωματικών” συμφωνιών και αναρίθμητων συμβιβασμών. Εάν η ίδια η επανάσταση του Μαρτίου χάθηκε εξ αιτίας της θανατηφόρας ένωσής της με τις σύμμαχες δυνάμεις οι οποίες της επέβαλαν ξένους στόχους, εύκολα φανταζόμαστε αυτό που μπορεί να είναι η κατάσταση μιας κοινωνικής επανάστασης αναγκαστικά δεμένης με τον πολεμικό ιμπεριαλισμό των κεντρικών Αυτοκρατοριών.

Η διεθνής επίδραση της Δημοκρατίας των Σοβιέτ έπεσε στο μηδέν μετά την ειρήνη στο Brest-Litowsk' εξ άλλου, οι σοσιαλιστές της Ευρώπης το γνωρίζουν καλύτερα από εμάς.

Αυτή την περίοδο έκπτωσης του διεθνούς επαναστατικού κύρους μας την εκμεταλλεύτηκαν με το παραπάνω οι ιμπεριαλιστές όλων των στρατοπέδων' και οι μεν και οι δε βρήκαν εκεί μια αφορμή για να διακηρύξουν την ανικανότητα μιας προλεταριακής επανάστασης και για να διεγείρουν και για να σώσουν από την εξαφάνιση τα σοβινιστικά πάθη των λαών τους.

*

Όμως η Δημοκρατία των Σοβιέτ δεν έπαψε μόνο να είναι διεθνής' δεν μπόρεσε να επιβιώσει ούτε μέσα στα εθνικά πλαίσια. Αν στο εξωτερικό, η επιρροή της ειρήνης του Brest-Litowsk δεν έχει τίποτα το επαναστατικό, στο εσωτερικό, λειτούργησε προς μια κατεύθυνση καθαρά αντιεπαναστατική.

Ο γερμανικός ιμπεριαλισμός, όπως μπορούσαμε εξ άλλου να το προβλέψουμε, αντιμετώπισε την ειρήνη του Brest-Litowsk ως εξουσιοδό-

τηση εν λευκώ για τη μελλοντική πολιτική του στη Ρωσία. Πάνω απ' όλα, οι Γερμανοί άρχισαν, πότε με το ένα πρόσχημα και πότε με ένα άλλο, να καταλαμβάνουν με τις στρατιωτικές τους δυνάμεις τις επαρχίες της Ρωσίας, την μία μετά την άλλη. Ο γερμανικός ιμπεριαλισμός με αυτό τον τρόπο στέρησε τα Σοβιέτ από την συνδρομή εκατομμυρίων εργατών που είχαν ήδη εξοικειωθεί με την καινούργια κοινωνική συνθήκη και που αποτελούσαν τη δύναμή τους.

Από την άλλη μεριά, οι Γερμανοί στέρησαν το Κράτος των εργατών και των αγροτών από τους πιο αναγκαίους πόρους (σιτάρι, κάρβουνο, σίδηρο, πετρέλαιο). Ακόμα χειρότερα, σε πολλές επαρχίες, ο γερμανικός ιμπεριαλισμός δημιουργεί ή υποστηρίζει κυβερνήσεις που, προφανώς, καταλύουν την εξουσία των Σοβιέτ.

Με αυτό τον τρόπο και με το πρόσχημα της ειρήνης του Brest-Litowsk, οι γερμανοί δημιούργησαν την κυβέρνηση του Skoropadsky στην Ουκρανία, του Krasnow στο Don, του Soulkewitch στην Κριμαία, κυβερνήσεις που δεν θα μπορούσαν να είναι, μπροστά στην κόκκινη Κυβέρνηση της Ρωσίας, παρά κυβερνήσεις λευκών, κυβερνήσεις μοντέρνων Vendéens, εμιγκρέδες που ήρθαν από κάποιο καινούργιο Coblentz.

Όλες αυτές οι πολιτικές δημιουργίες, που στήθηκαν εν όψει και εν γνώσει των Σοβιέτ, ευνοούν τους σκοπούς της Entente και την υποστηρίζουν μέσα στους κόλπους των ρωσικών κομμάτων.

Η Entente, φοβούμενη να χάσει μια ευκαιρία να εκμεταλλευτεί για το συμφέρον της τον φυσικό πλούτο της Ρωσίας (πρώτες ύλες και ανθρώπινο δυναμικό), προσπαθεί να βάλει εμπόδια στην “ειρηνική” διείσδυση του γερμανικού κεφαλαίου στη Ρωσία. Η Entente κάνει σχέδια για να “βοηθήσει” τη Ρωσία να επέμβει υπέρ της. Καταλαμβάνει διαδοχικά το Vladivostok και την μουρμάνια ακτή. Προκαλεί το κίνημα των Τσεχο-Σλοβάκων. Η Δημοκρατία των Σοβιέτ, εξ αιτίας αυτού, καταντά μια αρένα ανοιχτής πάλης μεταξύ δύο καπιταλιστικών συνασπισμών. Τα συμπαθούντα κόμματα της Entente θέλοντας να ξαναπάρουν την εξουσία (οι σοσιαλιστές επαναστάτες της δεξιάς, οι μενσεβίκοι, οι καντέτοι, κλπ) υποστηρίζουν ηθικά και υλικά όλα αυτά τα κινήματα και χρησιμοποιούν το λαϊκό έμβλημα της “πάλης εναντίον του γερμανικού ιμπεριαλισμού” ‘ συγχρόνως, συνεχίζουν στα κρυφά την πραγματοποίηση των δικών τους πολιτικών σχεδίων.

Τέλος, κάτω από την πίεση της πρωσικής μπότας, η Δημοκρατία των Σοβιέτ δεν είναι πλέον ικανή να πραγματοποιήσει καμία από τις μεγάλες κοινωνικές μεταρρυθμίσεις της' οι τράπεζες, οι μετοχικές επιχειρήσεις, τα δάνεια, η γη και τα σπίτια, όλα αυτά τα μέσα παραγωγής πάνω στα οποία η Δημοκρατία των Σοβιέτ είχε βάλει χέρι ώστε να κληροδοτηθούν στις λαϊκές μάζες, όλα αυτά τα αγαθά, λέμε, περνούν σταδιακά και αναπόφευκτα, είτε κατευθείαν είτε έμμεσα (εντολοδόχοι, "κηδεμόνες"), στα χέρια των Γερμανών, των Αυστριακών και των Ουκρανών καπιταλιστών, περιχαρακωμένων πίσω από τις ρήτρες της ειρήνης του Brest-Litowsk. Η Δημοκρατία των Σοβιέτ είναι όλο και λιγότερο κυρίαρχη του φυσικού πλούτου της χώρας της. Μπορεί ακόμα, τυπικά, να τον εθνικοποιήσει, αλλά δεν μπορεί πλέον να τον μεταβιβάσει στα χέρια του λαού.

Με αυτές τις συνθήκες, η ισχύς των Σοβιέτ γίνεται όλο και περισσότερο μια μυθοπλασία, καταντά φαινομενική. Αυτή η δύναμη, ανίκανη να κάνει οτιδήποτε στο διεθνή επίπεδο, βρίσκεται εξ ίσου ανίσχυρη ως προς την εσωτερική πολιτική. Όλοι οι δρόμοι που οδηγούν προς την οικονομική ελευθερία, προς την αύξηση της ευεξίας της τάξης των εργαζόμενων, προς την ενδυνάμωση της δύναμης των εργατών και των αγροτών, φράζονται από το γράμμα και την πρακτική της συνθήκης του Brest-Litowsk. Ακόμα και η ύπαρξη της κυβέρνησης έφτασε να μοιάζει με εκείνη της Rade του Κιέβου, που η Γερμανία την ανέχτηκε μόνο για όσο χρονικό διάστημα φαινόταν να υπακούει στις διαταγές της. Μπορεί να μας εκπλήξει ότι, με αυτές τις συνθήκες, η ειρήνη του Brest-Litowsk είχε ως αποτέλεσμα την πτώση του επαναστατικού πνεύματος σε όλη τη χώρα, την απουσία πίστης στις δυνάμεις και στο μέλλον της Επανάστασης; Μας εκπλήττει που αυτή η παρακμή του επαναστατικού πνεύματος επέτρεψε στα μετριοπαθή σοσιαλιστικά κόμματα (τους μενσεβίκους, παραδείγματος χάριν) να αποκτήσουν όλο και περισσότερους οπαδούς μεταξύ των εργατών;

Σε αυτή την αργή αλλά σίγουρη πτώση των Σοβιέτ έπρεπε με κάθε τρόπο να μπει ένα τέλος. Και είναι το Κόμμα των σοσιαλιστών-επαναστατών της αριστεράς που πήρε πάνω του την πρωτοβουλία να αλλάξει ριζικά την κατεύθυνση της πολιτικής των Σοβιέτ. Αυτό είναι φυσικό, διότι στη Ρωσία δεν υπάρχει κανένα άλλο κόμμα που να είναι υπέρ των

Σοβιέτ και που, επί πλέον να είναι εχθρικό απέναντι τόσο στον ιμπεριαλισμό των Κεντρικών Δυνάμεων όσο και στον ιμπεριαλισμό των Συμμάχων.

Κάτω από τη σημαία του κόμματος των σοσιαλιστών-επαναστατών της αριστεράς ήρθαν να συσπειρωθούν οι εργάτες και οι αγρότες από πολυάριθμες ρώσικες επαρχίες, και πολλά συνέδρια των επαρχιακών Σοβιέτ προσχώρησαν στην ιδέα του ηθελημένου σαμποτάζ της ειρήνης του Brest-Litowsk, που συμβούλεψαν οι σοσιαλιστές επαναστάτες της αριστεράς.

Στο πέμπτο Συνέδριο των Σοβιέτ, που έλαβε χώρα στις 4 Ιουλίου στην Μόσχα, το 40% των συμμετεχόντων υιοθέτησαν την άποψή τους.

Η ανάπτυξη του κόμματός μας αποδεικνύει την εξέλιξη της συνείδησης των μαζών, σχετικά με την ειρήνη του Brest-Litowsk και την πολιτική των Σοβιέτ. Συγχρόνως, η αγροτική Ουκρανία, αυτή η ανοιχτή πληγή πάνω στο σώμα της Επανάστασης, παλεύει μέχρι θανάτου και χωρίς ανάπαυλα, μέσα σε μια άνιση μάχη, εναντίον της γερμανικής κατοχής, περιμένοντας ότι ολόκληρη η Ρωσία θα έρθει να την βοηθήσει.

Το κόμμα των σοσιαλιστών-επαναστατών της αριστεράς ανέλαβε να αλλάξει και να προσανατολίσει την πολιτική των Σοβιέτ προς την αντίθετη κατεύθυνση από αυτή που ακολούθησε μέχρι τότε. Και για να ασκήσει μια πιο έντονη πίεση, το κόμμα αποφάσισε να βάλει την εξουσία των Σοβιέτ μπροστά σε τετελεσμένα γεγονότα. Η δολοφονία του πρέσβη της Γερμανίας, Mirbach, είναι ένα από αυτά τα τετελεσμένα γεγονότα.

Το κόμμα των σοσιαλιστών-επαναστατών της αριστεράς δεν άρχισε τις εχθροπραξίες με σκοπό να ανατρέψει την εξουσία των μπολσεβίκων' δεν ενεργεί εναντίον της εξουσίας των Σοβιέτ γενικά, ούτε με στόχο να αδράξει την εξουσία: αλλά θέλησε να δημιουργήσει, ενάντια στη θέληση των μπολσεβίκων, μια πολιτική ατμόσφαιρα που θα τους ανάγκαζε να αλλάξουν πολιτικό προσανατολισμό.

Δεν είναι ότι το κόμμα των σοσιαλιστών-επαναστατών της αριστεράς καλεί τον λαό σε έναν πόλεμο εναντίον της Γερμανίας στο πλευρό της Entente, δεν είναι υπέρ του "συμμαχικού" ιμπεριαλισμού και εναντίον του γερμανικού ιμπεριαλισμού. Όχι, κάνει ένα κάλεσμα για μια εξέγερση, ανεξάρτητη από κάθε ιμπεριαλιστική επιρροή, του εργαζόμενου

λαού εναντίον των εχθρών της τάξης του' καλεί τους εργαζόμενους σε έναν εμφύλιο πόλεμο εναντίον της ξένης μπουρζουαζίας, σε έναν εμφύλιο πόλεμο παρόμοιο με εκείνον που διεξήγαγαν με τόση επιτυχία στο εσωτερικό της Ρωσίας εναντίον της εθνικής μπουρζουαζίας. Και με αυτό, το κόμμα των σοσιαλιστών-επαναστατών της αριστεράς, που απαιτεί την επιστροφή στα αξιώματα της επανάστασης του Νοέμβρη, θέτει ένα ανυπέρβλητο χάσμα μεταξύ αυτού και των σοσιαλιστών επαναστατών της δεξιάς (με επικεφαλής τους Kerensky και Savinkof)' αυτοί οι τελευταίοι θα θέλανε να ξαναμετατρέψουν τον επαναστατικό λαό της Ρωσίας σε ένα εργαλείο των σχεδίων της Entente που θα παλεύει δήθεν για την ελευθερία. Οι μπολσεβίκοι δεν θέλησαν, κατά τη διάρκεια αυτού του Συνεδρίου των Σοβιέτ, να αλλάξουν την τακτική τους. Αντίθετα, η απόφαση που έχουν πάρει υπογραμμίζει ότι " η κύρια υποχρέωση των Σοβιέτ και της κυβέρνησης τους είναι η διατήρηση της ειρήνης. Οι εργάτες και οι αγρότες δεν θα έχουν να υπερασπιστούν τη χώρα παρά μόνο σε περίπτωση ξένης εισβολής". Λες και υπήρχε ήδη "ειρήνη" εκείνη τη στιγμή στην Ρωσία, σαν να ήταν η ξένη εισβολή ακόμα μια προοπτική!!

Έτσι, η μοιραία μυθοπλασία συνεχίστηκε' αλλά στην παρούσα, είναι χωρίς την συμμετοχή και εναντίον της θέλησης του δεύτερου κόμματος της Δημοκρατίας των Σοβιέτ, του κόμματος που εκπροσωπεί τα κοινωνικά συμφέροντα μιας μεγάλης μερίδας του προλεταριάτου και όλων των εργαζόμενων αγροτών . Εννοείται, ότι μια τέτοια κατάσταση δεν μπορεί να διαρκέσει. Αυτό είναι προφανής κίνδυνος για τα δύο σοσιαλιστικά κόμματα της Ρωσίας, είναι μια απειλή για την ίδια την ύπαρξη της Δημοκρατίας των Σοβιέτ, διότι δεν μπορούμε να πούμε ότι το κόμμα των σοσιαλιστών επαναστατών της αριστεράς είναι αντί-επαναστατικό' ούτε μπορούμε να το χαρακτηρίσουμε σαν μια μικρή κλίκα ονειροπόλων και διανοούμενων.

Όλο το παρελθόν του, καθώς και η σημαντική αριθμητική δύναμή του, μηδενίζουν αυτούς τους ισχυρισμούς. Σήμερα, αυτό το κόμμα διακηρύσσει την επαναστατική αλήθεια εναντίον μιας επαναστατικής μυθοπλασίας. Δηλώνει ότι η Δημοκρατία των Σοβιέτ, περιτριγυρισμένη από εχθρούς τόσο στο εσωτερικό όσο και στο εξωτερικό, δεν μπορεί να επιβιώσει μόνη της και καλεί στη δημιουργία καινούργιων σοσιαλι-

στικών σχηματισμών παλεύοντας μόνο εναντίον αυτού του κόσμου των εχθρών.

Αυτή η Δημοκρατία πρέπει να βγει από τα στενά εθνικά όρια και να ξαναπάρει μια διεθνή διάσταση. Ειδάλλως, θα πεθάνει σύντομα, σίγουρα πριν να ξεσπάσει η επανάσταση στην Ευρώπη. Αυτή η αλήθεια, που ήταν στη βάση όλης της τακτικής της επανάστασης του Νοεμβρίου, αποδεικνύεται ακόμα μια φορά από το παράδειγμα της μεταγενέστερης περιόδου της ειρήνης του Brest-Litowsk. Αυτή η αλήθεια, κατακτημένη με πόνο από την Ρωσία των Σοβιέτ, θα ξαναγίνει αργά ή γρήγορα το κατευθυντήριο νήμα της συμπεριφοράς των μπολσεβίκων.

Ωστόσο, η κοινωνική επανάσταση έχει πρωταρχικό συμφέρον να γίνει αυτό το συντομότερο δυνατόν. Και με την παραδοχή αυτής της αλήθειας είναι, που μια καινούργια προσέγγιση και μια συμφιλίωση των δυο αδελφών κομμάτων, των δυο αδελφών εργαζόμενων τάξεων, θα γίνουν εφικτές.

Φέρνουμε την διαφωνία μας μπροστά στο δικαστήριο των σοσιαλιστών ολόκληρου του κόσμου.

Ξέρουν ότι η αναμμένη φωτιά στην Ανατολική Ευρώπη υπόσχεται το φως και τη θερμότητα σε όλη την εργατική ανθρωπότητα. Ξέρουν ότι η πρώτη Δημοκρατία των εργατών είναι η ίδια τους η ελπίδα και ο ίδιος τους ο δρόμος προς το μέλλον. Και αν προς στιγμήν δεν μπορούν να βοηθήσουν τους Σοβιέτ με μια ενεργή πάλη, πρέπει να συλλογιστούν βαθιά το δράμα της κοινωνικής επανάστασής μας και από κοινού με εμάς, να χαράξουν το δρόμο της μελλοντικής ανάπτυξής της.

Διότι λέμε και επαναλαμβάνουμε ακόμα μια φορά στο ευρωπαϊκό προλεταριάτο: *De tua re agitur!*

Ανθολογία κειμένων που αναρτήθηκαν στον ιστότοπο congress1917.gr, ο οποίος δημιουργήθηκε με αφορμή το Διεθνές Συνέδριο για τη Ρωσική Επανάσταση που έγινε τον Απρίλιο του 2019 στην Αθήνα.

Τα κείμενα αφορούν την κοινότητα και την αγροτική επανάσταση, τους σοσιαλεπαναστάτες, τους αναρχικούς, την οικοδόμηση της σοβιετικής κοινωνίας.

Δεν πρόκειται για τα πρακτικά του συνεδρίου, τα οποία πρόκειται να κυκλοφορήσουν σε έντυπη μορφή το φθινόπωρο του 2019 από τις Εκδόσεις των Συναδέλφων.

Αυτή η ηλεκτρονική έκδοση δεν υποκαθιστά αλληλά, αντίθετα, διευκολύνει την έκδοση ολοκληρωμένων και σε έντυπη μορφή έργων των ξένων συγγραφέων των οποίων συμπεριλαμβάνει τα κείμενα.